

COLLECTIO EDITIONUM RARIORUM ORIENTALUM

NOVITER IMPRESSARUM

III

THE WHITE YAJURVEDA

EDITED

BY

Dr. ALBRECHT WEBER

PROFESSOR OF THE SANSKRIT LANGUAGE AT THE UNIVERSITY OF BERLIN, MEMBER OF THE ROYAL
SAXONIAN ACADEMY OF SCIENCES IN LEIPZIG AND OF THE GERMAN ORIENTAL SOCIETY,
ASSOCIATED MEMBER OF THE ASIATIC SOCIETY IN PARIS CORRESPONDING
MEMBER OF THE AMERICAN ORIENTAL SOCIETY

IN THREE PARTS

- PART I. The Vajasaneyi-Saṁhitā in the Mādhyandina- or the Kāṇva-Śakha with the commentary of Mahidhara.
- PART II. The Śatapatha-Brahmaṇa in the Mādhyandina-Śakha with extracts from the commentaries of Śyāna, Harisvāmin and Divedaganga.
- PART III. The Āraṇya-sūtra of Kātyāyana with extracts from the commentaries of Karka and Yājñikadeva.

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

'1924

THE ÇATAPATHA-BRĀHMAṆA

IN THE

MĀDHYANDINA-ÇĀKHĀ WITH EXTRACTS FROM THE
COMMENTARIES OF SĀYANA, HARISVĀMIN
AND DVIVEDAGĀNGA

EDITED BY

DR. ALBRECHT WEBER.

श्रीशुक्लयजुर्वेदे

शतपथब्राह्मणम्

माध्यन्दिनीयां शाखामनुमृत्य

श्रीमन्सायणाचार्यकृतिस्वामिदिवेदगङ्गकृतभाष्येभ्यः सारमुद्धृत्य

अल्पेर्त्तनं वेवेरेण शोधितम्

पृथ्वनासिन्नपदे वेत्तीर्नाख्यायां राजधान्यां मुद्रितम्

सवत्सरे १८५५.

REPRINT OF THE EDITION. BERLIN 1855

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ.

1924

S
294'59214
B 813 A.W

Neudruck der Spitzerschen Buchdruckerei in Leipzig.

Sl. 10.080517

5171

TO HIS EXCELLENCY
THE CHEVALIER DR. C. C. J. BUNSEN

THE NOBLE FRIEND AND PATRON OF LINGUISTIC STUDIES,
ALIKE CELEBRATED AS SCHOLAR AND AS STATESMAN.

WITH PROFOUND RESPECT

OFFICATED

BY THE GRATEFUL EDITOR.

This edition of the Brāhmanas of the white Yajurveda is destined only to comprehend the text. An introductory essay, a glossary, a partial translation and deeper researches into all the materials, treasured up here and in the sūtras of *Kātyāyana*, shall follow in a separate work on the Yajur-Vedic ceremonies. Therefore I shall here content myself with enumerating the critical apparatus, extant in Europe, and giving a short explanation of the accents. —

A. I Manuscripts of the text of the *Çatapatha Brahmana*: a. in the *Mādhyaḍina-Çākhā*: —

There is extant a very great number of old as well as recent copies of it: Those, which chiefly (with the exception only of the first book and part of the thirteenth) furnished the text for this edition, exist in the *Chambers-Collection* and I take this opportunity to congratulate the Royal Library of Berlin upon this splendid donation made to it by the present King of Prussia through the care of the Chevalier *Bunsen*. Next to these manuscripts in value stands the copy (= M) of the Rev. Dr. *Mill*, now added to the *Bodleian* library, the greater part of which, viz. the books I-V and VII-XIII is written Samvat 1705-7 in *çrīḷḷid-dhanagara* by *Dāmodara* son of *Purushottama* and accented forty years after by *Vidyādharma*. I shall now proceed to notice the single books with their respective manuscripts. (*) —

I. *Haviryajna*: begins व्रतमुपैष्यन्नन्तरेणात्स्वनीयम् (7 prapāthaka, 9 adhyāya, 37 brāhmana, 837 kaṇḍikā). M foll 117. — Bodlei. Wils. 363 (= B.). Samvat 1709. foll. 152 (ten leaves are wanting from 8, 2, 10 - 9, 1, 12 incl.). nr. 368 (= C.) S. 1654. foll. 123. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 2143 (= I.). — Paris Bibl. Nationale D 161. —

(*) All the copies are accented with the exception of Bodlei. Wils. 67 (1-3). 63 (4-8). 62 (9-14). 71 (1-3. 7. 13 twice). 70 (6. 14. 4. 11. 9. 12. 8. 5). E. I. H. 2143 (1-7). 309 (8-14). 1277 (2. 3). and partly of Chamb. No. 39 (10 twice. 2-5. 7-9. written in Benares S. 1851. Çāke 1716 krothananāma-samvatsare). These copies are recently written and very incorrect.

II. *Ekopādika* begins स षडाऽइतश्चेतश्च (5 prap. 6 adhy. 24 brāhm. 549 kaṇḍ.) Chamb. 3 written S. 1681 in Kāçī by Gangārāmamicra. foll. 116. nr. 39. — M. foll. 84. — Bodl. Wils. 366 foll. 62. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 2143. nr. 1277 nr. 583. foll. 27. — Paris D 147. —

III. *Adhvāra* begins देवपदानं शोषयन्ते (7 prap. 9 adhy. 37 brāhm. 859 kaṇḍ.) Chamb. 1. foll. 181 written by the same scribe as nr. 3. - nr. 39. — M. foll. 125. — Bodl. Wils. 359 S. 1585 foll. 116. nr. 383. S. 1688. foll. 333. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 1277. 2143. —

IV. *Graha* begins प्राणो रु वाऽअसुराश्च्युः (5 prap. 6 adhy. 39 br. 649 k.) Chamb. 5. foll. 240. S. 1689. Cāke 1554. angirḍnāmasamvatsare written in Benares ābhīrajnātiyarānāraṅganāthasutanāmājikena. nr. 39. — M. foll. 90 accented S. 1745 by Someçvara. — Bodl. W. 365. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D 162. —

V. *Sava* begins देवाश्च वाऽअसुराश्च (4 pr. 5 adhy. 25 br. 471 k.) Chamb. 6. foll. 109. S. 1683. written by the same scribe as nr. 1 and 3. nr. 16. foll. 89. S. 1648. nr. 21. foll. 59. S. 1572. nr. 39 (till to ञ. ष. ष.). — M foll. 68. accented S. 1713 by Laghunātha. — Bodl. W. 459. foll. 113. S. 1610. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D. 144. —

VI. *Ūśhasambharaṇa* begins असद्वाऽइदनयऽआसीत् (5 pr. 8 adhy. 27 br. 540 k.) Chamb. 7. foll. 170. nr. 17. foll. 108. S. 1545. Cāke 1461 written çrīmat hansapurapattane revāçrīnarmadāyā daxine tate on the order of Modhajnātiya Bhattakeçava. nr. 19. foll. 60. — M foll. 139 written S. 1628 and accented by Mahādeva. — Bodl. W. 454. foll. 165. S. 1610. nr. 457. S. 1688. foll. 211. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D. 148. 173. —

VII. *Hastishat nāma kāṇḍam* (*) begins गार्क्ष्यत्यं चेष्यन् (4 pr. 5 adhy. 12 br. 398 k.) Chamb. 9. foll. 115. nr. 39. — M. foll. 60. — Bodl. W. 462. foll. 114. S. 1571. nr. 63. nr. 71. — E. I. H. 268. 2143. — Paris D. 196. —

VIII. *Cūi* begins प्राणभूत उपद्धाति (4 pr. 7 adhy. 27 br. 437 k.) Chamb. nr. 20. foll. 86. S. 1739. nr. 39. — M. foll. 72. — Bodl. W. 363. foll. 96. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 268. 309. — Paris D. 195. —

IX. *Samcūi* begins अयातः शतरुद्रियम् (4 pr. 5 adhy. 15 br. 401 k.) Chamb

(*) The name of this Kāṇḍa is rather questionable: the one above mentioned is taken from M. as the best authority. The other manuscripts in the Mādhyandina as well as the Kāva Çākhā call it Hastighata. Is hastin = one? hastishat = seven? See A. W. v. Schlegel *Réflexions sur l'étude des langues asiatiques* p. 197 - 199.

14. foll. 103. S. 1586. nr. 18. foll. 61. S. 1671. nr. 39. — M. foll. 66. — Bodl. W. 363, 3. foll. 75. S. 1692. nr. 389. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. —

X. *Agnirahasya* begins अग्निर्वाऽद्य पुरस्ताद्धियते (4 pr. 6 adhy. 31 br. 369 k.) Chamb. 11. foll. 60. S. 1485 (A. D. 1428). nr. 39. twice. — M. foll. 58. accented S. 1715. by Krishnaputra Prabhūjika (?). — Bodl. W. 461. foll. 99. S. 1655. nr. 62. — E. I. H. 309. —

XI. *Ashṭādhyāyī* begins सवत्सरो वै यज्ञः (4 pr. 8 adhy. 42 br. 437 k.) Chamb. 12. foll. 116. — M. foll. 59. — Bodl. W. 369, 1. S. 1645. foll. 86. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. — Paris D. 146. —

XII. *Madhyama* begins अयं वै यज्ञो योज्यं पवति (4 pr. 9 adhy. 29 br. 459 k.) Chamb. 13. foll. 69. — M. foll. 62. — Bodl. W. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. — Paris D. 159. —

XIII. *Açvamedha* begins ब्रह्मोदनं पचति (4 pr. 8 adhy. 43 br. 430 k.) Chamb. 22. foll. 7. a fragment beginning from 8, 1, 1. — M. foll. 60. — Bodl. W. 365 (= B.). foll. 78. S. 1691. nr. 453 (= C.). foll. 81. S. 1806. nr. 62. nr. 71. — E. I. H. 268. 309. — Paris D. 160. —

XIV. *Āraṇyakam* begins देवा कृ वै सत्रं निषिदुः (7 pr. 9 adhy. 50 br. 796 k.) Chamb. 15. foll. 173. S. 1583. — M. foll. 167. written by Pitāmbara in Benares. — E. I. H. 309. —

Detached from this *kāṇḍa* is the *Vṛihad-Āraṇyakam*, beginning with the third prapāthaka: द्या कृ प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च. Bodl. W. 365. foll. 75. unaccented. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. 1471. — Paris D. 163. 59g. —

b. in the *Kāṇva-Çākhā*. — Not having yet discovered a complete and correct copy of this *Çākhā* — three books are still wanting and some of the manuscripts of the other 14 books are rather incorrect — I could not venture to give in my edition also the text of this *Çākhā*, especially as its differences from the *Mādhyandina-Çākhā* are so very numerous and important, you may look at „the readings of almost every passage“, as well at the single words and their orthography or even accentuation as at the whole *kāṇḍikās* and their number or distribution. The best copy extant in Europe is in the collection of the Rev. Dr. Mill, now deposited in the Bodleian library: it contains eleven *kāṇḍas* written and accented by three different scribes (I. without any date by the one: IV. V. XIV. foll. 1-23a. Samvat 1651 by an other: II. VI. VII. X. XII. XIV. from foll 23,b-48. XV. XVII. Samvat 1875 by the third). Other copies are extant only (with the exception of the *kāṇḍas* I. and XVII.) in Paris. Bibl. Nat. D. 167-

172. 180-187 (= P.), which I am sorry to say I could not for want of time sufficiently examine. From a list written on the reverse of the first leaf of the fourth book and of the 48th leaf of the fourteenth in M. I take the names and the number of verses of the different *kāṇḍas*. —

I. *Ekapādikā* begins स वै सम्भारान्तम्भरति (6 adhy. 22 brāhm. 367 *kaṇḍikās*). M. foll. 100. — E. I. H. 1560. see Colebrooke miscell. ess. I, 60 not. — P. 180. —

II. *Haviryajna* begins स वै व्रतमुपेष्यन् (8 adhy. 32 br. 572 k.) M. foll. 59. — P. 181. —

III. *Uddhāri* (124 k.) is wanting. —

IV. *Adhvāra* begins तद्वै देवयजनमीक्षते (628 k.) M. foll. 49. contains only the *prathana anṅa* in 4 adhy. 16 br. 272 k. — P. 184 b. —

V. *Graha* begins प्राणो ह वाऽअस्योपाश्रुः (8 adhy. 38 br. 475 k.) M. foll. 82. — P. 183. —

VI. *Vājapeya* begins देवाश्च ह वाऽअसुराश्चोभये (2 adhy. 6 br. 100 k.) M. foll. 12. — P. 185 a. —

VII. *Rājasya* begins स वै पूर्णाहुतिं जुहोति (5 adhy. 19 br. 288 k.) M. foll. 28. — P. 185 b. —

VIII. *Uśhasambharaṇa* begins असद्वाऽइदमयः आसीत् (8 adhy. 27 br. 525 k. [509 in the list]) P. 167. the first 82 leaves are written by the same scribe as P. 168 and 169., foll. 83-85 are dated S. 1806. —

IX. *Hastighaṭa* (see Wilson Sanskrit dictionary: घट *an elephants frontal sinus*) begins अथातो नैसृतीर्करति (5 adhy. 16 br. 261 k. [257 the list]) P. 168. S. 1649. foll. 51 (= A.), nr. 172 (= B.) most likely a copy of the preceding, written S. 1852. Çake 1717, foll. 46. —

X. *Cūi* begins प्राणभूत उपदधाति (5 adhy. 20 br. 241 k.) M. foll. 25. — P. 186 a. —

XI. *Samcūi* begins नाकसद् उपदधाति (7 adhy. 20 br. 441 k.) P. 169. S. 1651. nr. 171 a copy thereof. —

XII. *Agniraharya* begins अग्निरेष पुरस्ताच्चीयति (6 adhy. 28 br. 286 k.) M. foll. 39. — P. 186 b. —

XIII. *Aśvādhyāyi* (252 k.) is wanting. —

XIV. *Madhyama* begins अयं वै यज्ञो योऽयं पचति (8 adhy. 29 br. 382 k.) M. foll. 46. — P. 187 a. —

XV. *Agornadhā* begins अस्मीदं पचति (7 adhy. 40 br. 308 k.) M. foll. 29. — P. 187b. —

XVI. *Praurūgya* begins (?) अथास्मि प्रशानं कुर्वन्ति (180 k.) is wanting. —

XVII. *Upanishad* begins उषा वाऽन्नस्य निधाय (6 adhy. 47 br. 446 k.) M. foll. 53. — Bodl. W. 369. foll. 73. a recent copy. nr. 485 a. a fragment. — P. 192. — Chamb. 122 twice. 1., foll. 99. S. 1840. 2., foll. 85. nr. 395 fragments. — Edited by *Poley* 1844 Bonn. —

II. Manuscripts of the commentaries on the *Çatapatha-Brahmana*. —

1. *Sayanādarya's Mādhavīya Vedārthaprakāṣa*: when quoted in the commentaries on the *Kātyāyanasūtra* — and this happens very rarely —, this commentary is quoted by इति माधवः. The copies thereof, extant in the E. I. H. and in the Wilson-Collection of the Bodleian library, are very modern, incorrect and defective: and as all of them, with the only exception of E. I. H. 613, partake of the same blunders and interruptions, they have most likely been copied from the *same* manuscript: they contain the explanation of only eight books, viz: *kāṇḍa I* as far as the end of the third brāhmana in the seventh adhyāya. E. I. H. 657 (A.) foll. 67. nr. 1509 (B.) foll. 123. Bodl. Wils. 2 (C.) foll. 87. — *kāṇḍa II* E. I. H. 657. foll. 64. — *kāṇḍa III* *ibid.* (A.) foll. 69. Bodl. W. 3 (B.) foll. 129. — *kāṇḍa V* E. I. H. 657 (A.) foll. 66. Bodl. W. 3 (B.) foll. 64. — *kāṇḍa VII* E. I. H. 149 (A.) foll. 66. Bodl. W. 4 (B.) foll. 65. — *kāṇḍa IX* in the same numbers A. foll. 44. B. foll. 58. — *kāṇḍa X* E. I. H. 149 (A.) most defective fragments. foll. 39. nr. 613 (B.). S. 1610. foll. 185. — *kāṇḍa XI* E. I. H. 1071 (A.) foll. 67. Bodl. W. 4 (B.). foll. 104. —

2. *Ācārya-Harivāmināḥ* kṛitau *Catapathabhāṣyam*: quoted throughout the commentaries on *Kātyāyana* by: इति कृतिस्वामिनः. The copies of this commentary are even more defective and incorrect than those of the *Mādhavīyabhāṣya*: they are bound together with these and written by the same scribes (*): they contain the explanation of only three *kāṇḍas*, viz: of *kāṇḍa II*. Bodl. W.

(*) There are four scribes of the three copies 149. 657. 1071 of the E. I. H. *kāṇḍa I* and *k. II* as far as fol. 16 have been written by the one, *kāṇḍa II* from fol. 17 and the *kāṇḍas III. VII. IX. XI* by another, the *kāṇḍas V. VIII. X. XIII* as far as fol. 29 by a third, and *kāṇḍa XIII* foll. 20-24. by a fourth. — Three scribes are to be discerned in the three copies 2-4 of the Bodl. Wils. Coll. The *kāṇḍas I. VII. IX* have been copied by the one, the *kāṇḍas II. V* by another, the *kāṇḍas III. XI* by a third. —

2. foll. 54. — *kāṇḍa VIII E. I. H. 637.* foll. 36. — *kāṇḍa XIII E. I. H. 149.* foll. 24: and partly of a fourth, viz: of the first *kāṇḍa* from the fourth *brāhmana* of the seventh *adhyaṅya* (where the common copy of the *Mādhyastya* failed) as far as the end (in B. only as far as VIII, 3, 14), occupying 12 leaves in A. nine in B. and sixteen in C. —

3. *Dvivedaṅṛinārāyanasūnu Dviveda Ganga's* commentary of the *Mādhyandina Āraṇyaka*: a very excellent copy (= M.) in the collection of the Rev. Dr. Mill, since added to the Bodleian library: foll. 322. —

There are extant in Europe several copies of commentaries on the *Vṛihad-Araṇyaka* in the *Kāṇvaçākhā*, but as they have been already published by Dr. Roer in the *Bibliotheca Indica* nro. 6. Calcutta 1848, I do not think it necessary to notice them here.

III. *Rūhitarpaṇam.* Cham 506 b. 735. foll. 11. a sort of *anukramanā* of the *Mādhyandina Çatapatha Brāhmana*, enumerating a. the beginning words (*pratīkāni*) 1) of each *adhyaṅya*. 2) of each hundred of (the 7624) *kaṇḍikās* (2800-5400 are enumerated twice differently). 3) of each *prapāthaka*. 4) of the last *kaṇḍikā* of each *kāṇḍa*: b. the closing words of each *kāṇḍa*. —

§. The accentuation in the manuscripts of the *Çatapatha Brāhmana* is rather strange, as there only one sign is made use of, an horizontal stroke beneath the line, for denoting the *udatta* as well as the *svarita*. The *udatta* has the stroke beneath itself: नृषदम्. the *svarita* beneath the preceding syllable: वीरिम्. To avoid this ambiguity I have denoted the *svarita* in this edition by two horizontal strokes beneath the preceding syllable: वीरिम्. — Before a following accented syllable the preceding *udatta* loses its denotation: 1) before an *udatta*: केतपू: केतम् instead of पू: केतम्, मरुो ये धनम् i. of मरुो ये धनम्, पर्णा न वेरुनु i. of पर्णा न वेरुनु, अग्निर्हि वे धूरुय i. of अग्निर्हि वे धूरुय (१.१.२.१.), but रथवाकी सा हि न स्त्री न पुमान् i. of स्त्री सा हि न स्त्री न पुमान् (५.५.४. २५.), as there would be wanting too many signs. A seeming exception only is यं-यमसुरापाम् १.६.३. २८, as the second यम् is not accented: see पाणिनिस् ८. १.३. 2) before *svarita*: नेषदम् १.७.२. १., मानुषं नेषदम्, यज्ञो वे स्वः, देवा वे स्वः. — The preceding *svarita* on the contrary retains its denotation be-

fore a following accented syllable: 1) before an *uddita*: घ॒प्तो वे॒ स्व॒रुः, दे॒वा
 वे॒ स्व॒र॒ग्नम्, ए॒वे॒त॒त्. 2) before a *svarita*: वो॒दा॒नी॒ता॒न् ॥५॥ सोऽ॒भ्यु॒क्षति॑ (*) ५.
 १.४.६., इति॑ सि॒षित॒म् १.४.१.२६., दे॒वाः सि॒षित॒म् — The *uddita* changes into the
svarita (and the original *svarita* remains unaltered: अनु॒वा॒क्ये॒षम् १.७.२.११.) in
 all cases of crasis with a following *unaccented* vowel, see my *Védjasaaneyasamhi-*
tae specimen II p. 7 follow. (Berlin 1847 Asher) and Roth in his edition of *Yaska's*
Nirukta I p. LX. (Göttingen 1848 Dieterich). The only continual exception is
 made by the prepositions आ and प्र, which remain *uddita*: ए॒रु॒हि ५.२.१.१०. प्रा॒-
 क्, प्रा॒ध॒न्वन् १.५.१.२०., प्रा॒रो॒चत॑ १.६.२.८.: besides the *uddita* is occasionally
 retained (against पा॒णि० ट. २. ४.) in the declension, but alternating *even in the*
sanscrit words with the *svarita*: द॒श॒म्या and द॒श॒म्या Instr. of द॒श॒मी. — The *uddita*
 is regular in all cases of crasis with a following *accented* vowel: ए॒वा॒कृ॒तिम्, ए॒वे॒-
 ति॑ instead of ए॒व आ इति॑ १.४.१.५., आ॒द्ये॒ऽधू॒कृति॑ i. of आ॒द्ये॒ऽधू॒कृति॑ १.५.
 ३.२०., सु॒षे॒ति i. of सु॒षा इति॑ १.७.१.१६., या॒ज्या॒थ i. of या॒ज्या॒थ १.७.२.
 ७. —

(*) The denotation and the reciprocal influence of the accents does in general not undergo any alteration from the divisions of the *prathas*, the *kandikas* or the *bráhmanas*, with the only exception that the underlineal stroke is changed into three dots in the manuscripts: त॒त् ॥१॥ स॒, and in this edition respectively also into six of them, if the following *svarita* is denoted: त॒त् ॥१॥ सोऽ॒भि॑.

Berlin March 1849.

The Editor.

ओम् । नमो गणेशाय ॥ व्रतमुपैष्यन् । अक्षरेणारूढनीयं च गार्कपत्यं च प्रा-
 ङ्गिष्ठन्नप उपस्पृशति तद्यद्य उपस्पृशत्यमेथो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूति-
 रत्ततो मेथ्यं वाऽप्यो मेथ्यो भूवा व्रतमुपायानीति पवित्रं वाऽप्यो पवित्रपू-
 तो व्रतमुपायानीति तस्माद्वाऽप्य उपस्पृशति ॥ १ ॥ सोऽग्निमिवाभीक्ष्णमाणां व्रत-
 मुपिति । अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तद्वक्तव्यं तन्मे राथ्यतामित्यग्निर्बै देवानां
 व्रतपतिस्तस्माद् एवैतत्प्राक् व्रतं चरिष्यामि तद्वक्तव्यं तन्मे राथ्यतामिति नात्र ति-
 रोक्तिमिवास्ति ॥ २ ॥ अथ सधस्थिते विमृजते । अग्ने व्रतपति व्रतनचारिणं
 तदशकं तन्मेऽराधीत्यशक्येतथो यज्ञस्य सधस्थामगन्नराधि क्वस्मि यो यज्ञस्य
 सधस्थामग्नितेन न्वेव भूयिहा इव व्रतमुपपत्त्यनेन त्वोपियात् ॥ ३ ॥ ह्यं वाऽइदं
 न तृतीयमस्ति । सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या इदमकृमनृतात्स-
 त्यमुपैमीति तन्मनुष्येभ्यो देवानुपिति ॥ ४ ॥ स वै सत्यमेव वदेत् । एतद्वै देवा
 व्रतं चरन्ति यत्सत्यं तस्मात्ते यशो यशो कृ भवति य एवं विद्वांससत्यं वदति ॥ ५ ॥
 अथ सधस्थिते विमृजते । इदमकं य एवास्मि सोऽस्मीत्यमानुषः इव वाऽएतद्-
 वति यद्मनमुपिति न हि तदवकल्पते यद्वादिदमकं सत्यमनृतमुपैमीति तद्
 खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमकं य एवास्मि सोऽस्मीत्येवं व्रतं विमृजते
 ॥ ६ ॥ अथातोऽशनानशनस्यैव । तदुक्तापाठः साक्यसोऽशनमेव व्रतं मेने
 मनो कृ वै देवा मनुष्यस्याज्ञानसि तदश्नमेतद्भ्रतमुपयसं विदुः प्रातर्नी यस्यत

ऽति तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागहन्ति तेऽस्य गृहेषुपवसन्ति स उपवसथः ॥७॥
 तञ्चेवानवक्लृप्तम् । यो मनुष्येघ्नन्नत्सु पूर्वीऽग्नीयादथ किमु यो देवेघ्नन्नत्सु
 पूर्वीऽग्नीयात्तस्माद् नैवाग्नीयात् ॥८॥ तद् होवाच याज्ञवल्क्यः । यदि नाम्नाति
 पितृदेवत्यो भवति यद्युऽन्नम्नाति देवानत्यम्नातीति स यद्देवाशितमनशितं तद्-
 ग्नीयादिति यस्य वै रुविर्न गृह्णति तदशितमनशितं स यदम्नाति तेनापितृदेव-
 त्यो भवति यद्यु तदम्नाति यस्य रुविर्न गृह्णति तेनो देवान्नात्यम्नाति ॥९॥ स
 वाऽश्नारण्यमेवाग्नीयात् । या वारण्या ओषधयो यद्वा वृक्षं तद् रु स्माकृपि वरु-
 र्वाष्णी माषान्मे पचत न वाऽएतेषां रुविर्गृह्णतीति तद् तथा न कर्षाद्दीहि-
 यवयोर्वाऽएतदुपसं यद्गमीधान्यं तद्दीहियवाविवितेन भूयाऽसौ करोति तस्मादा-
 रण्यमेवाग्नीयात् ॥१०॥ स आकृवनीयागारि वैताऽ रात्रिऽ शयीत । गार्कपत्यागारि
 वा देवान्वाऽएष उपावर्तते यो व्रतमुपैति स यामेवोपावर्तते तेषामिवैतन्मध्ये
 शेतिऽधः शयीताधस्तादिव हि श्रेयस उपचारः ॥११॥ स वै प्रातरप एव । प्रथ-
 मेन कर्मणाभिपद्यतेऽपः प्रणयति यज्ञो वाऽश्नापो यज्ञमेवैतत्प्रथमेन कर्मणाभि-
 पद्यते ताः प्रणयति यज्ञमे वैतद्वितनोति ॥१२॥ स प्रणयति । कस्त्वा युनक्ति स
 त्वा युनक्ति कस्मे वा युनक्ति तस्मे वा युनक्तोत्येताभिरनिरुक्ताभिव्याकृतिभिरनि-
 रुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥१३॥ यद्देवापः
 प्रणयति । अद्विर्वाऽइदं सर्वमांसं तत्प्रथमेनैवैतत्कर्मणा सर्वमात्रोनि ॥१४॥ य-
 द्देवास्यात्र । कोता वाध्वर्युर्वा ब्रह्मा वाग्नीध्रो वा स्वयं वा यज्ञमानो नाभ्यापयति
 तद्देवास्येतेन सर्वमांसं भवति ॥१५॥ यद्देवापः प्रणयति । देवान्कृ वै यज्ञेन यज्ञ-
 मानांस्तानमुररन्तोसानि ररन्तुर्न यज्ञयध इति तद्यद्दरंजंस्तस्माद्ब्रह्माऽसि ॥१६॥ ततो
 देवा एतं वज्रं देक्षुः । यदपो वज्रो वाऽश्नापो वज्रो हि वाऽश्नापस्तस्माद्येनि-
 ता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत एतं वज्रमुदयहंस्तस्याभ्ये

ऽनाष्ट्रे निवाति यज्ञमतन्वत तथो एवैष एतं वज्रमुद्यहति तस्याभये ऽनाष्ट्रे नि-
 वाति यज्ञं तनुति तस्मादपः प्रणयति ॥ १७ ॥ ता उत्सिच्योत्तरेणा गार्क्षपत्यः साद-
 यति । योषा वाऽश्वापो वृषाग्निर्गृहा वै गार्क्षपत्यस्तद्दृक्षेवैतन्मिथुनं प्रजननं
 क्रियते वज्रं वाऽएष उद्यहति यो ऽपः प्रणयति यो वाऽश्रप्रतिष्ठितो वज्रमुद्य-
 हति नैनः शक्नोत्युद्यनुः सः कैःनः शृणाति ॥ १८ ॥ स यद्गार्क्षपत्ये सादयति ।
 गृहा वै गार्क्षपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्दृक्षेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठति तथो कै-
 नमेष वज्रो न हिनस्ति तस्माद्गार्क्षपत्ये सादयति ॥ १९ ॥ ता उत्तरेणाह्वयनीयं प्र-
 णयति । योषा वाऽश्वापो वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियतः एवमिव हि मि-
 थुनं क्षाप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमाःसमुपशेति ॥ २० ॥ ता नात्तरेणा संचरियुः । नेन्मि-
 थुनं चर्यमाणमत्तरेणा संचरानिति ता नातिकृत्य सादयेन्नोऽश्रनाताः सादयेत्स यद-
 तिकृत्य सादयेदस्ति वाऽश्रप्रश्वायां च विभ्रातृव्यमिव स यथेव ह तद्ग्रेर्भवति य-
 त्रास्याप उपस्पृशन्त्यग्नौ ह्यधि भ्रातृव्यं वर्धयेद्यदतिकृत्य सादयेद्यश्रनाताः सा-
 दयेन्नो ह्यभिस्तं काममभ्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणीयन्ते तस्माद् सम्प्रत्येवात्तरेणा-
 ह्वयनीयं प्रणयति ॥ २१ ॥ अथ तृणैः परिस्तृणाति । द्रव्यं पात्राण्यदाहरति श्रूयं
 चाग्निहोत्रहृवणीं च स्फ्यं च कपालानि च शम्यां च कृष्णाजिनं चोल्बलमुसले
 दृषडुपल तद्गृहं दशाक्षरा वै विराड्विराड् यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयत्यथ
 यद्द्रव्यं द्रव्यं वै वीर्यं यदा वै द्वौ सःर्भतेऽथ तद्वीर्यं भवति द्रव्यं वै मिथुनं प्र-
 जननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ ॥

अथ श्रूयं चाग्निहोत्रहृवणीं चादत्ते । कर्मणे वां वैषाय वामिति यज्ञो वै कर्म
 यज्ञाय हि तस्मादाह कर्मणे वामिति वैषाय वामिति वैवेष्टीव हि यज्ञम् ॥ १ ॥
 अथ वाचं यहति । वाग्वै यज्ञोऽविनुष्यो यज्ञं तनवाऽइत्यथ प्रतपति प्रत्युष्टः
 रुक्षः प्रत्युष्टा अरातयो निष्टमः रुक्षो निष्टमा अरातय इति वा ॥ २ ॥ देवा ह वै

यज्ञं तन्वानाः । ते ऽसुररक्षसेभ्य आसंगोद्विभयांश्चक्रुस्तद्यज्ञमुखाद्वितन्वाष्ट्रा रक्षा-
 स्यतो ऽपकृति ॥३॥ अथ प्रीति । उर्वत्तरिक्तमन्वेनीत्यत्तरिक्तं वाऽग्रनु रक्षार-
 त्यमूलमुभयतः परिह्वितं यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिह्वितोऽत्तरिक्तमनुष-
 रति तद्वृक्षणीवितदत्तरिक्तमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥४॥ स वाऽग्रनस एव गृहीयात् ।
 अग्नो ह वाऽग्रये पञ्चैव वाऽइदं यहात्तः स यदेवाये तत्करवाणीति तस्मा-
 दनस एव गृहीयात् ॥५॥ भूमा वाऽग्रनः । भूमा हि वाऽग्रनस्तस्माद्यदा बहु
 भवत्यनोवाक्यमभूदित्याहुस्तद्वृक्षानमेवितदुपैति तस्मादनस एव गृहीयात् ॥६॥
 यज्ञो वाऽग्रनः । यज्ञो हि वाऽग्रनस्तस्मादनस एव यज्ञेषु सन्ति न कोष्ठस्य
 न कुम्भ्ये भस्त्रायै ह स्पर्षयो गृह्णन्ति तदुषीन्प्रति भस्त्रायै यज्ञेष्व्यासुस्तान्येतिर्हि
 प्राकृतानि यज्ञायज्ञं निर्मिमाऽइति तस्मादनस एवगृहीयात् ॥७॥ उतो पात्रे
 गृह्णन्ति । अन्नतरायमु तर्हि यज्ञेषु जपेत्स्वयमु तर्क्यवस्तदुपोक्त्वा गृहीयाद्यतो यु-
 नज्ञाम ततो विमुञ्चामेति यतो क्षेत्रे युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति ॥८॥ तस्य वा
 ऽएतस्यानसः । अग्निरेव धूमिर्हि वै धूरय य एनद्वृक्षमिदग्धमिवेषां वरुं भव-
 त्यथ यज्ञयनेन कस्तम्भीं प्रऽउगं वेदिरेवास्य सा नीड एव क्विर्धानम् ॥९॥
 स धूममभिमृशति । धूमि धूर्व धूर्वत्तं धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
 धूर्वाम इत्यग्निर्वाऽएष धुर्यस्तमेतदत्येष्यन्भवति क्विर्घर्कीष्यंस्तस्माऽएवेताद्भि-
 हुते तथो क्तेमेषोऽतियत्तमग्निर्धुर्यो न किनस्ति ॥१०॥ तद् स्मितदारुणिराह ।
 अर्थमासशो वाऽग्ररुः सपत्नान्धूर्वामीत्येतद् स्म स तदभ्याह ॥११॥ अथ जघ-
 नेन कस्तम्भीमीषामभिमृश्य जपति । देवानामसि वद्विज्जमः सक्षितमं पप्रितमं जु-
 ष्टमं देवज्ञतमम् । अज्ञतमसि क्विर्धानं दृष्टस्व मा हारित्यन एवेतदुपस्तौ-
 त्युपस्तुताद्वातमूनसौ क्विर्गृह्णानीति मा ते यज्ञपतिर्हृषीदिति यज्ञमानो वै यज्ञ-
 प्रतिस्तद्यज्ञमानयिवेतद्वृक्षलामाशास्ते ॥१२॥ अथाक्रमते । विशुक्त्वा क्रमतामिति

यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे षेषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथ-
 मेन पदेन पस्पारधिदमसरिक्तं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनेताम्ब्रवेष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो
 विक्रान्तिं विक्रमति ॥१३॥ अथ प्रेक्षति । ऊह वातायेति प्राणो वै वातस्तद्भ्रूणो-
 वैतत्राणाय वातायोरुगायं कुरुते ॥१४॥ अथापास्यति । अपरुताऽरुत इति य-
 द्यत्र किञ्चिदापन्नं भवति यमु नाभ्येव मृशेत्तत्राष्टा एवैतद्भ्रूणाऽस्यतोऽपरुन्ति
 ॥१५॥ अथाभिपद्यति । यरुन्तां पञ्चति पञ्च वाऽइमा अङ्गुलयः पाङ्गो वै यज्ञस्त-
 द्यज्ञमेवैतदत्र दधाति ॥१६॥ अथ गृह्णाति । देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बा-
 हुभ्यां पूजो रूस्ताभ्यामग्र्ये जुष्टं गृह्णामीति सविता वै देवानां प्रसविता तत्स-
 वितुप्रसूत एवैतद्गृह्णात्यश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावधर्यु पूजो रूस्ताभ्यामिति पूषा
 भागदुधोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता सत्यं देवा अनृतं मनुष्यास्तात्सत्येनैवैतद्गृह्णा-
 ति ॥१७॥ अथ देवतायाऽआदिशति । सर्वा रू वै देवता अधर्गुऽरुविर्प्रकीष्यन्त-
 मुपतिष्ठन्ते मम नाम प्रकीष्यति मम नाम प्रकीष्यतीति ताम्य एवैतत्सकृ सती-
 भ्योऽसमदं करोति ॥१८॥ यदेव देवतायाऽआदिशति । यावतीभ्यो रू वै देव-
 ताभ्यो रूवीऽषि गृह्णात्तऽऽणामु रूव तास्तेन मन्यन्ते यदस्मै तं कामऽसमर्ध-
 येयुर्धत्काम्या गृह्णाति तस्माद्दे देवतायाऽआदिशत्येवमेव यथापूर्वऽरूवीऽषि गृ-
 ह्णीत्वा ॥१९॥ अथाभिमृशति । भूताय वा नारातयऽइति तद्यत एव गृह्णाति
 तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥२०॥ अथ प्राङ्प्रेक्षति । स्वरभिविष्येषमिति परिवृतमिव
 वाऽएतदनो भवति तदस्यैतच्चक्षुः पाप्मगृहीतमिव भवति यज्ञो वै स्वररूदेवाः
 सूर्यस्तस्वरूवैतदतोऽभिविपश्यति ॥२१॥ अथावरोरुति । दृऽरुन्तां दुर्याः पृथि-
 व्यामिति गृहा वै दुर्यास्ते रूत ईश्वरो गृहा यज्ञमानस्य योऽस्यैवोऽधर्युर्पज्ञेन
 चरति तं प्रयत्नमनु प्रच्योतोस्तस्येश्वरः कुलं विज्ञोऽभ्योस्तानिवैतदस्यां पृथिव्यां दृ-
 कृति तथा नानुप्रच्यवन्ते तथा न विज्ञोभन्ते तस्मादाकृ दृऽरुन्तां दुर्याः पृथिव्या-

।मत्यथ प्रित्युर्वत्तरिक्तमन्वेमीति सोऽसाविव बन्धुः ॥२२॥ स यस्य गार्हपत्ये क्वीषि अपयन्ति । गार्हपत्ये तस्य पात्राणि सःसादयन्ति जघनेनो तर्हि गार्हपत्ये सादयेद्यस्याकृवनीये क्वीषि अपयन्त्याकृवनीये तस्य पात्राणि सःसादयन्ति जघनेनो तर्ह्याकृवनीये सादयेत्पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति मध्यं वै नाभिर्मध्यमभयं तस्मादाकृ पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यदित्याऽउपस्यऽइत्युपस्यऽइवेनदभार्पुर्गिति वाऽआरुर्धत्सुगुप्तं गोपायन्ति तस्मादाकादित्याऽउपस्यऽइत्यग्ने कृष्ये रक्षन्ति तदग्ने चैवैतद्विः परिददाति गुप्त्याऽअस्ये च पृथिव्यै तस्मादाकाग्ने कृष्ये रक्षन्ति ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥२॥

पवित्रं करोति । पवित्रे स्यो वैज्ञव्याविति यज्ञो वै विष्णुर्पञ्जिष्ये स्य इत्येवितदाकृ ॥१॥ ते वै द्वे भवतः । अयं वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमेक-इवेव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः पविष्टः प्राडु प्रत्यडु ताविमौ प्राणोदानौ तदेतस्यैवानुमात्रां तस्माद्भू भवतः ॥२॥ अथोऽअपि त्रीणि स्युः । ध्यानो हि तृतीयो द्वे न्वेव भवतस्ताभ्यामिताः प्रोक्षणीरूप्य ताभिः प्रोक्षति तद्यदेताभ्यामुत्पुनाति ॥३॥ वृत्रो कृ वाऽइदं सर्वं वृत्रा शिष्ये । यदिदमन्तरेण द्यावापृथिवी स यदिदं सर्वं वृत्रा शिष्ये तस्माद्वृत्रो नाम ॥४॥ तमिन्द्रो जघान । स कृतः पूतिः सर्वत एवापो गमिप्र सुमाव सर्वतइव क्षयः समुद्रस्तस्माड् कैका आपो बीभत्साच्चक्रिरे ता उपर्युपर्यतिपुप्रविरेऽन्त इमे दर्भास्ता कैता अनापूयिता आपोऽस्ति वाऽइतरासु सःसृष्टमिव यदेना वृत्रः पूतिरभिप्रास्रवत्तदेवासामिताभ्यां पवित्राभ्यामपकृत्यथ मेधाभिरुवादिः प्रोक्षति तस्माद्वाऽएताभ्यामुत्पुनाति ॥५॥ स उत्पुनाति । सवितुर्वः प्रसवऽउत्पुनाम्यह्निरेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सविता वै देवानां प्रसविता तैत्सवितुप्रसूत एवेतदुत्पुनात्यह्निरेण पवित्रेणेति यो वाऽअयं पवतऽएपोऽह्निं पवित्रमेतेनेतदाकृ सूर्यस्य रश्मिभिरित्येति वाऽअपवितारो

यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥ ६ ॥ ताः सव्यं पार्णां कृत्वा ।
दक्षिणीनोदिङ्मयत्युपस्तौत्येवैना एतन्मरुत्येव देवीरापोऽग्नेगुवोऽग्नेपुव इति
देव्यो व्यापस्तस्मादाह देवीराप इत्यग्नेगुव इति ता यत्समुद्रं गृह्णन्ति तेनाग्नेगुवो
ऽग्नेपुव इति ता यत्प्रथमाः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति तेनाग्नेपुवोऽग्नेऽश्ममस्य यज्ञं
नयताग्ने यज्ञपतिः सुधातुं यज्ञपतिं देवयुवामिति साधु यज्ञः साधु यज्ञमानमित्येवैत-
दाह ॥ ७ ॥ युष्मा इन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यः इति । एता उ ह्रीन्द्राऽवृणीत वृ-
त्रेण स्पर्धमान एताभिर्ह्येनमरुंस्तस्मादाह युष्मा इन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यः इति
॥ ८ ॥ यूयमिन्द्रमवृणीधं वृत्रतूर्यः इति । एता उ ह्रीन्द्रमवृणात वृत्रेण स्पर्धमान-
मेताभिर्ह्येनमरुंस्तस्मादाह यूयमिन्द्रमवृणीधं वृत्रतूर्यः इति ॥ ९ ॥ प्रोक्षिता स्थिति ।
तदेनाभ्यो निद्रुते ज्य रुविः प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणास्य बन्धुर्मध्यमेवैतत्करोति ॥ १० ॥
स प्रोक्षति अग्ने वा जुष्टं प्रोक्षामीति तद्यस्यै देवतायै रुविर्भवति तस्यै मेध्यं क-
रोत्येवमेव यथापूर्वः रुवीऽपि प्रोक्ष्य ॥ ११ ॥ अथ यज्ञयात्राणि प्रोक्षति । देव्याय
कर्मणे शुन्धं देवयज्ञ्यायाऽइति देव्याय हि कर्मणे शुन्धति देवयज्ञ्यायै यदो
ऽशुद्धाः पराजग्निरिदं वस्तकुन्धामीति तद्यद्वैषामत्राशुद्धस्तत्ता वान्यो वामेध्यः क-
श्चित्पराहन्ति तद्वैषामितदद्विमेध्यं करोति तस्मादाह यदोऽशुद्धाः पराजग्निरिदं
वस्तकुन्धामीति ॥ १२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ कृत्वाजिनमादत्ते । यज्ञस्यैव सर्वत्राय यज्ञो ह देवभ्योऽपचक्राम स कृत्वा
भूत्वा चचार तस्य देवा अनुविद्य त्वचमेवावहायाजहुः ॥ १ ॥ तस्य यानि शुक्तानि
च कृत्वाणि च लोमानि । तान्यृचां च साम्नां च त्रयं यानि शुक्तानि तानि साम्नाः
त्रयं यानि कृत्वाणि तान्यृचां यदि वेतरथा यान्येव कृत्वाणि तानि साम्नाः त्रयं
यानि शुक्तानि तान्यृचां यान्येव बभ्रूणीव रूरीणि तानि यज्ञुषाः त्रयम् ॥ २ ॥
तेषा त्रयी विद्या यज्ञः । तस्या एतद्विद्यमेष वर्णास्तद्यत्कृत्वाजिनं भवति यज्ञस्यैव

सर्वत्राय तस्मात्कृत्वाजिनमधि दीक्षन्ते यज्ञस्यैव सर्वत्राय तस्मादध्यवहृन्नममधिपे-
पणां भवत्यस्कन्नञ्च कृविरसदिति तग्यदेवात्र तपडुलो वा पिष्टं वा स्कन्दात्तग्यज्ञे
यज्ञः प्रतिनिष्ठादिति तस्मादध्यवहृन्नममधिपेषणां भवति ॥३॥ अथ कृत्वाजिनमा-
दत्ते । शर्मासीति चर्म वाऽएतत्कृत्वाजिनस्य तदस्य तन्मानुषञ्च शर्म देवत्रा तस्मादाह
शर्मासीति तदवधूनोत्यवधूतञ्च रज्ञोऽवधूता अरातय इति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रज्ञाञ्च-
स्यतोऽपरुन्व्यतिनत्येव पात्राण्यवधूनोति यद्वास्यामिथ्यमभूत्तद्वास्यैतदवधूनोति
॥४॥ तत्प्रतीचीनप्रोवमुपस्तृणाति । अदित्यास्त्वगसि प्रति वादितिर्वैद्वितीयं वै
पृथिव्यदितिस्तस्या अग्ने वग्यदिदमस्यामधि किञ्च तस्मादाहादित्यास्त्वगसीति प्रति
वादितिर्वैद्विति प्रति हि स्वः सं ज्ञानीति तत्संज्ञामिवैतत्कृत्वाजिनाय च वदति
नेदून्योऽन्यञ्च क्तिन्सातऽइत्यभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥५॥ अथ
दक्षिणेनोत्तूलमाहुरति । नेदिकु पुरा नाष्ट्रा रज्ञाऽस्याविशानिति ब्राह्मणो
हि रज्ञसामपरुता तस्मादभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥६॥ अथो-
त्तूलं निदधाति । अद्रिरसि वानस्पत्यो ग्रावासि पृथुबुध इति वा तग्यैवादः
सामञ्च राजानं ग्रावभिरभिषुण्वत्येवमेवैतदुत्तूलमासत्ताभ्यां दृषदुपलाभ्याञ्च कृ-
विर्यज्ञमभिषुणोत्यद्रय इति वै तेषामिकं नाम तस्मादाहादिरसीति वानस्पत्य इति
वानस्पत्यो क्षेप ग्रावासि पृथुबुध इति ग्रावा क्षेप पृथुबुधो क्षेप प्रति वादि-
त्यास्त्वग्वैद्विति तत्संज्ञामिवैतत्कृत्वाजिनाय च वदति नेदून्योऽन्यञ्च क्तिन्मात
ऽइति ॥७॥ अथ कृविरावपति । अग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जनमिति यज्ञो हि
तेनाग्नेस्तनूर्वाचो विसर्जनमिति यां वाऽअमूञ्च कृविर्यज्ञेऽप्यन्वाचं यकृत्यत्र वै तां
विसृजति तग्यदेतामत्र वाचं विसृजतऽएष हि यज्ञ उलूखले प्रत्यष्टादिषु हि प्रा-
सारि तस्मादाह वाचो विसर्जनमिति ॥८॥ स यदिदं पुरा मानुषी वाचं व्याहृ-
रेत् । तत्रो वैज्ञावीमृचं वा यजुर्वा ऽपिद्यज्ञो वै विजुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो

कृषा प्रायश्चित्तिर्देववीतये वा गृह्णामीति देवानवदित्यु हि रूविर्गृह्यते ॥ १ ॥ अथ
 मुसलमादत्ते । बृहद्वावासि वानस्पत्य इति बृहद्वावा क्लेष वानस्पत्यो क्लेष त-
 दवदधाति स इदं देविभ्यो रूविः शमीघ्नं सुशमि शमीघ्निति स इदं देविभ्यो रूविः
 सऽभ्रकुरु साधुसऽस्कृतऽ सऽभ्रकुर्वित्येवैतदाह ॥ १० ॥ अथ रूविष्कृतमुद्गादयति । रू-
 विष्कृदेहि रूविष्कृदेहीति वाग्वै रूविष्कृद्वाचमेवैतद्विसृजते वागु वै यज्ञस्तयज्ञ-
 मेवैतत्पुनरुपकूयते ॥ ११ ॥ तानि वाऽऽएतानि । चत्वारि वाच एहीति ब्राह्मण-
 स्यागव्यादत्रेति वैश्यस्य च राज्ञ्यबन्धोश्चाधावेति शूद्रस्य स यदेव ब्राह्मणस्य त-
 दाहीतद्धि यक्षियतममेतड रू वै वाचः शान्ततमं यदेहीति तस्मादेहीत्येव ब्रूयात्
 ॥ १२ ॥ तद् स्मैतत्पुरा । जायैव रूविष्कृदपोत्तिष्ठति तदिदमप्येतर्हि य एव कश्चो-
 पोत्तिष्ठति स यत्रैष रूविष्कृतमुद्गादयति तदेको दृषदुपल्ले समाकृति तद्यदेतामत्र
 वाचं प्रत्युद्गादयति ॥ १३ ॥ मनोर्ह वाऽऽश्वभ आस । तस्मिन्नसुरग्री सपन्नग्री वा-
 कप्रत्रिष्टप्त तस्य रू स्म असाथादवथादसुररत्नसानि मृद्यमानानि यन्ति ते रूसु-
 राः समूदिरे पापं वत नोऽयमृषभः सचते कथं न्विमं दभनुयामेति किलाताकुली
 ऽइति रूसुरब्रह्मावासतुः ॥ १४ ॥ तौ ह्येचतुः । अद्वादेवो वै मनुरावं नु वेदावि-
 ति तौ रूगत्योचतुर्मनो याज्ञयाव वेति केनेत्यनेनर्षभेणेति तथेति तस्यालब्धस्य
 सा वागपचक्राम ॥ १५ ॥ सा मनोरेव जायां मनावीं प्रविवेश । तस्यै रू स्म यत्र
 वदत्ये षृष्वन्ति ततो रू स्मैवासुररत्नसानि मृद्यमानानि यन्ति ते रूसुराः समूदिरे
 ऽइतो वै नः पापीयः सचते भूयो हि मानुषी वाग्वदतीति किलाताकुली ह्येचतुः
 अद्वादेवो वै मनुरावं न्वेव वेदावेति तौ रूगत्योचतुर्मनो याज्ञयाव वेति केने-
 त्यनयेव जाययेति तथेति तस्याऽऽलब्धये सा वागपचक्राम ॥ १६ ॥ सा यज्ञमेव
 यज्ञपात्राणि प्रविवेश । ततो हेनां न शेकतुर्निर्हृत्तुऽ तेषासुरग्री वागुद्ददति स
 यस्य ह्येवं विदुष एतामत्र वाचं प्रत्युद्गादयति पापीयाऽसी ह्येवास्य सपन्ना भव-

ल्ति ॥१०॥ स समाकृति । कुक्कुटोऽसि मधुञ्जिह्व इति मधुञ्जिह्वो वै स देवेभ्य
 आसीद्विषञ्जिह्वोऽसुरेभ्यः स यो देवेभ्य आसीः स न एधीत्यैवेतदाक्षेपमूर्त्तमावद
 त्वा वयं संघातं संघातं जेभ्येति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१८॥ अथ सूर्पमा-
 दत्ते । वर्षवृद्धमसीति वर्षवृद्धं क्षेत्र्यादि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणां वर्ष-
 मुक्ष्वेता वर्धयति ॥११॥ अथ कृविनिर्वपति । प्रति वा वर्षवृद्धं वेन्निति वर्ष-
 वृद्धा उ क्षेत्र्येति यदि व्रीहयो यदि पवा वर्षमुक्ष्वेतान्वर्धयति तत्संज्ञामेवेतहूर्याय
 च वदति नेदन्योऽन्यं दिनसातः इति ॥२०॥ अथ निष्पुनाति । परापूतं रक्षः
 परापूता अरातय इत्यथ तुपान्प्ररुक्ष्यपकृतः रक्ष इति तन्नाष्टा एवेतदज्ञाऽभ्यतो
 ऽपकृति ॥२१॥ अथापविनक्ति । वायुर्वी विविनक्तित्ययं वै वायुर्योऽयं पवत
 ऽएष वाऽइदं सर्वं विविनक्ति यदिदं किंच विविच्यते तदेनानिष एवेतद्विविनक्ति
 स यदेतः एतत्प्राप्नुवन्ति पत्रेनानथपविनक्ति ॥२२॥ अथानुमन्त्रयते । देवो वः स-
 विता किरणपाणिः प्रतिगुभ्यावहिद्रेण पाणिना सुप्रतिगृहीता असन्नित्यथ त्रिः
 फलीकरोति त्रिवृद्धिः यज्ञः ॥२३॥ तद्वैके देवेभ्यः शुन्धधं देवेभ्यः शुन्धधमिति फ-
 लीकुर्वन्ति तद् तथा न कुर्यादादिष्टं वाऽएतदेवतयि कृविर्भवन्त्येतद्वैश्वदेवं करो-
 ति यदाह देवेभ्यः शुन्धधमिति तत्समदं, करोति तस्माद् तूष्णीमेव फलीकुर्यात्
 ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ अध्यायः ॥१॥

स वै कपालान्येवान्यतर उपधाति । दृषदुपलेऽन्यतरस्तद्वाऽएतदुभयं सकृ
 क्रियते तद्यदेतदुभयं सकृ क्रियते ॥१॥ शिरो ह वाऽएतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः स
 यान्येवैमानि शीर्षः कपालान्येतान्येवास्य कपालानि मस्तिष्कऽएव पिष्टानि त-
 द्वाऽएतदेकमङ्गमेकं सकृ कर्वाव समानं कर्वावेति तस्माद्वाऽएतदुभयं सकृ क्रि-
 यते ॥२॥ स कृ कपालान्युपधाति । स उपवेशमादत्ते धृष्टिरसीति स यदेनेना-
 ग्निं धृष्टिर्वापचरति तेन धृष्टिरथ यदेनेन यज्ञ उपालभत उपेव वाऽएनेनेतद्वेष्टि

तस्मादुपवेशो नाम ॥३॥ तेन प्राचोऽङ्गारानुदहति । अपग्ने अग्निमामादं जहति
 निष्कव्यादः सैधेत्ययं वाऽग्रामाग्निनेदं मनुष्याः पक्वाभ्रत्यथ पेन पुरुषं दहति स
 क्रव्यादितत्रिवैतदुभावतोऽपहति ॥४॥ अथाङ्गारमास्कौति । आ देवयज्ञं वदति
 यो देवयातृस्मिन्कवीऽषि अपयाम तस्मिन्यज्ञं तनवामहाऽइति तस्माद्वाऽआस्कौ-
 ति ॥५॥ तं मध्यमेन कपालेनाभ्युपदधाति । देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुर-
 क्षसेभ्य आसद्गाद्विभयांचकुर्नेत्रोऽधस्तात्राष्ट्रा रक्षाभ्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्षसाम-
 पहता तस्मादेवमुपदधाति तद्यदेष एव भवति नान्य एष हि यजुष्कृतो मेध्यस्त-
 स्मान्मध्यमेन कपालेनाभ्युपदधाति ॥६॥ स उपदधाति । ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेति
 पृथिव्या एव रूपेणैतदेव दृष्ट्वेत्येतेनैव द्विषत्तं भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि वा
 क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि भ्रातृव्यस्य बधयेति वक्षी वै यजुःषाशीस्ताद्वक्ष च
 क्षत्रं चाशास्तऽउभे वीर्ये सजातवर्नाति भूमा वै सजातास्तदूमानमाशास्तऽउपदधा-
 मि भ्रातृव्यस्य बधयेति यदि ताभिचरेद्यद्यु अभिचरेदमुष्य बधयेति ब्र्यादभिनि-
 र्हितमेव सव्यस्य पाणोरङ्गुल्या भवति ॥७॥ अथाङ्गारमास्कौति । नेदिकु पुरा
 नाष्ट्रा रक्षाभ्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपहता तस्मादभिनिरहितमेव स-
 व्यस्य पाणोरङ्गुल्या भवति ॥८॥ अथाङ्गारमधूकृति । अग्ने ब्रह्म गृभाीधिति ने-
 दिकु पुरा नाष्ट्रा रक्षाभ्याविशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहता तस्मादेनमधूकृति
 ॥९॥ अथ यत्यश्वात्तदुपदधाति । धरुणामस्यत्तरिक्तं दृष्ट्वेत्यत्तरिक्तस्यैव रूपेणैतदेव
 दृष्ट्वेत्येतेनैव द्विषत्तं भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधा-
 मि भ्रातृव्यस्य बधयेति ॥१०॥ अथ यत्पुरस्तात्तदुपदधाति । धर्ममसि दिवं दृष्ट्वे-
 ति दिवं एव रूपेणैतदेव दृष्ट्वेत्येतेनैव - - बधयेति ॥११॥ अथ यदक्षिणातस्तदुप-
 पधाति । विश्वाभ्यस्त्राशाभ्य उपदधानीति स यदिमांल्लोकानिति चतुर्थमस्ति वा न
 वा तेनैवैतद्विषत्तं भ्रातृव्यमवबाधतेऽनदा वै तद्यदिमांल्लोकानिति चतुर्थमस्ति वा

न वानद्वा तद्यद्विद्या आशास्तस्मादाह विद्याभ्यस्वाशाभ्य उपदधानीति तूष्णीं वै-
 वेतराणि कपालान्युपदधाति चित्तं स्योर्धचित्तं इति वा ॥१२॥ अथाङ्गिरिभ्यूह-
 ति । भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यधमित्येतद्वै तेजिष्ठं तेजो यद्गुण्डङ्गिरसात् सुतसा-
 न्यसन्निति तस्मादेनमभ्यूहति ॥१३॥ अथ यो दृषदुपले उपदधाति । स कृत्वाग्नि-
 नमादत्ते शर्मासीति तदवधूनोत्यवधूतत् रत्नोऽवधूता अरातय इति सोऽसावेव
 बन्धुस्तत्प्रतीचीनग्रीवमुपस्तृणात्यदित्यास्त्वगति प्रति त्वादितिर्वेष्टिति सोऽसावेव
 बन्धुः ॥१४॥ अथ दृषदमुपदधाति । धिषणासि पर्वती प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेष्टिति
 धिषणा हि पर्वती हि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेष्टिति तत्संज्ञामिवैतत्कृत्वाग्निनाय च
 वदति नेदन्योऽन्यत् किन्साव इतीयमेवैषा पृथिवी रूपेण ॥१५॥ अथ शम्यामु-
 दीचीनाग्रामुपदधाति । दिव स्कम्भनीरसीत्यस्तरिक्तमेव रूपेणास्तरिक्तेण ह्रीमे ध्या-
 वापृथिवी विष्टब्धे तस्मादाह दिव स्कम्भनीरसीति ॥१६॥ अथोपलामुपदधाति ।
 धिषणासि पार्वतेयी प्रति वा पर्वती वेष्टिति कनीयसी क्षेपा इकितेव भवति
 तस्मादाह पार्वतेयीति प्रति वा पर्वती वेष्टिति प्रति हि स्वः संज्ञानोति तत्संज्ञा-
 मिवैतद्रूपदुपलाभ्यां वदति नेदन्योऽन्यत् किन्सातऽइति शौरिवैषा रूपेण कूनु-
 ष्ट्व दृषदुपले जिह्वैव शम्या तस्माह्मयया समाकृति जिह्वया हि वदति ॥१७॥
 अथ हविरधिवपति । धान्यमसि धिनुहि देवानिति धान्यत् हि देवान्धिमवदित्यु
 हि हविरगृह्यति ॥१८॥ अथ पिनाष्टि । प्राणाय वोदानाय वा व्यानाय वा दीर्घा-
 मनु प्रसितिमायुषे धामिति प्रोहति देवो वः सवित्तां हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्वात्
 ह्दिरेण पाणिना चक्षुषे वेति ॥१९॥ ॥ शतम् १०० ॥ ॥ तद्यदेवं पिनाष्टि । जीवं
 वै देवानात् हविरमृतममृतानामथेतदुलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्यात् हविर्यज्ञं
 प्राप्ति ॥२०॥ स्यदाह । प्राणाय वोदानाय वेति तत्प्राणोदानौ दधाति व्यानाय
 वेति तद्व्यानं दधाति दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति तदायुर्दधाति देवो वः स-

विता क्तिरुष्यपाणिः प्रतिगृभ्यावृद्धिणा पाणिना सुप्रतिगृहीतान्यसन्निति चक्षुषि
 वेति तच्चर्तुर्धात्येतानि वै जीवतो भवत्येवमु क्तेऽजीवमेव देवानां च विर्म-
 वत्यमृतममृतानां तस्मादेवं पिनष्टि पिध्नन्ति पिष्टान्यभीन्थति कपालानि ॥२१॥
 अथैक आड्यं निर्वपति । यद्वाऽआदिष्टं देवतायै रुविर्गृह्यते यावदेवत्यं तद्वति
 तदितरेण यजुषा गृह्णाति न वाऽएतत्कस्ये चन देवतायै रुविर्गृह्णादिशति य-
 दाड्यं तस्मादनिरुक्तेन यजुषा गृह्णाति महीनां पयोऽसीति मक्ष इति कृ वाऽए-
 तासामिके नाम यद्वां तासां वाऽएतत्पयो भवति तस्मादाकृ महीनां पयोऽसी-
 त्येवमु हास्येतत्खलु यजुषिव गृह्णीतं भवति तस्माद्वैवाकृ महीनां पयोऽसीति
 ॥२२॥ ब्राह्मणाम् ॥ ५ [२. १.] ॥

पवित्रवति संवपति । पात्र्यां पवित्रेऽश्रवधाय देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽग्नि-
 नोर्बाहुभ्यां पूजो कृस्ताभ्यां संवपामीति सोऽसाविवैतस्य यजुषो बन्धुः ॥१॥
 अथान्तर्वेद्युपविशति । अथैक उपसर्जनीभिरिति ता आनयति ताः पवित्राभ्यां प्र-
 तिगृह्णाति समाप ओषधीभिरिति सः क्येतदाप ओषधिभिरिताभिः पिष्टाभिः संग-
 हन्ते समोषधयो रसेनेति सः क्येतदोषधयो रसेनेताः पिष्टा अद्भिः संगहन्तश्चाप्यो
 क्येतासां रसः सः रेवतीर्जगतीभिः पृच्यन्तामिति रेवत्य आपो जगत्य ओषधयस्ता
 उ क्येतदुभयः संपृच्यन्ते सं मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामिति सः रसवत्यो रसव-
 तीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाकृ ॥२॥ अथ संयौति । जनयत्यै वा संयौमीति यथा
 श्रियेऽन्नाद्ययिमाः प्रजा यजमानाय यक्रेदेवं वै तत्संयौत्यधिवर्द्धन्तु वै संयौति यथा
 वाऽअधिवृक्तोऽग्नेरधि ज्ञायितेवं वै तत्संयौति ॥३॥ अथ द्वेधा करोति । यदि द्वे
 कृषिषी भवतः पौर्णमास्यां वै द्वे कृषिषी भवतः स यत्र पुनर्न सःकृषिष्यंत्स्या-
 त्तदभिमृशतीदमग्नेरिदमग्नीषोमयोरिति नाना वाऽएतदग्रे रुविर्गृह्णाति तत्सदाव-
 धन्ति तत्सकृ पिध्नन्ति तत्पुनर्नाना करोति तस्मादेवमभिमृशत्यधिवृणात्तत्रैष पु-

रोडाशमधिअपत्यसावाज्यम् ॥४॥ तदाऽएतत् । उभयं सक्तृ क्रियते तद्यदेतदुभयं
 सक्तृ क्रियतेऽधी रू वाऽएष आत्मनो यज्ञस्य यदाज्यमधी यदिरू रुविर्भवति स
 यश्चासावधी य उ चायमर्थस्ता आवाग्निं गमयाविति तस्मादाऽएतदुभयं सक्तृ क्रि-
 यतऽएवमु द्वेष आत्मा यज्ञस्य संधीयते ॥५॥ सोऽसावाज्यमधिअपति । इषे वेति
 वृथे तदारू यदाक्षे वेति तत्पुनरुद्दासयत्यूर्जे वेति यो वृष्टार्द्रसो ज्ञायते तस्मै
 तदारू ॥६॥ अथ पुरोडाशमधिवृणाक्ति । धर्मीऽसीति यज्ञमेवितत्करोति यथा धर्म
 प्रवृज्यादेवं प्रवृणाक्ति विद्यायुरिति तदायुर्दधाति ॥७॥ तं प्रथयति । उरुप्रथा उरु
 प्रथस्वेति प्रथपत्येनमेतदुरु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्य-
 जमानधिवेतदाशिषमाशास्ते ॥८॥ तं न सत्रा पृथुं कुर्यात् । मानुषं रू कुर्याद्य-
 त्पृथुं कुर्याद्यद्वं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्यदं यज्ञे कर्वाणीति तस्मान्न सत्रा पृथुं
 कुर्यात् ॥९॥ अथशफमात्रं कुर्यादित्यु द्वैकऽआहुः । कस्तद्वेद यावानथशफो या-
 वन्तमेव स्वयं मनसा न सत्रा पृथुं मन्येतिवं कुर्यात् ॥१०॥ तमद्भिरभिमृशति ।
 सकृद्वा त्रिवा तद्यदेवास्यात्रावग्रन्तो वा पिष्यन्तो वा क्षिष्यन्ति वा वि वा वृ-
 क्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्माद्भिरभिमृशति
 ॥११॥ सोऽभिमृशति । अग्निष्टे त्वचं मा द्विऽसीदित्यग्निना वाऽएममेतदभितपस्य-
 न्ववत्येष ते त्वचं मा द्विऽसीदित्येवैतदारू ॥१२॥ तं पर्याग्निं करोति । अह्निमेवे-
 नमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाति प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपकृत्ता
 तस्मात्पर्याग्निं करोति ॥१३॥ तं अथयति । देवस्त्वा सविता अथयविति न वा-
 ऽएतस्य मनुष्यः अपयिता देवो क्षेप तदेनं देव एव सविता अपयति वर्षिष्ठे
 ऽधि नाकऽइति देवत्रो एतदारू यदारू वर्षिष्ठेऽधि नाकऽइति तमभिमृशति
 तं वेदानीति तस्मादाऽअभिमृशति ॥१४॥ सोऽभिमृशति । मा भेर्मा संविकथा
 इति मा त्वं भेर्मा संविकथा यद्वाक्यमानुषं सत्तं मानुषोऽभिमृशामीत्येवित

दाकृ ॥ १५ ॥ यदा ऋतोऽथाभिवासयति । नेदेनमुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षाऽस्यवपश्यानि-
 ति नेद्वेव नम-इव मुषित-इव णयाताऽइत्यु चैव तस्मान्नाऽऽभिवासयति ॥ १६ ॥
 साऽभिवासयति । अतमिर्ह्यज्ञोऽतमेर्ह्यज्ञमानस्य प्रजा भूयादिति नेदेतदनु यज्ञो
 वा यज्ञमानो वा ताम्याद्यदिदमभिवासयामीति तस्मादेवमभिवासयति ॥ १७ ॥ अ
 पात्रीनिर्णोजनम् । अङ्गुलिप्रणोजनमात्येभ्यो निनयति तद्यदात्येभ्यो निनयति ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणाम् ॥ ६ [२. २.] ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥

चतुर्धाविक्रितो ह वाऽअग्नेऽग्निरास । स यमग्नेऽग्निः कृत्राय प्रावृणत स प्रा-
 धन्वद्यं द्वितीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वद्यं तृतीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वद्यं योऽध-
 मेतर्ह्यग्निः स भीषा निलित्ये सोऽपः प्रविशेश तं देवा अनुविद्य सक्तसैवाद्य
 अनिन्युः सोऽपोऽभितिष्ठेवावधूता स्थ या अप्रपदनः स्थ याम्यो वो मामकामं
 नयन्तीति तत आस्याः सम्बभूवुस्त्रितो द्वित एकतः ॥ १ ॥ तऽइन्द्रेण सकृ चेरुः ।
 यथेदं ब्राह्मणो राजानमनुचरति स यत्र त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं विश्वत्रयं जघान तस्य
 कृतेऽपि ब्रथस्य विदासक्रुः शश्वदनं त्रित एव जघानात्यकृ तदिन्द्रोऽमुच्यत दे-
 वो हि सः ॥ २ ॥ त उ कृतऽउचुः । उपैविमऽएनो गह्वतु येऽस्य वध्यस्याविदिषु-
 रिति किमिति यज्ञ एवेषु मृष्टामिति तदधेतद्यज्ञो मृष्टे यंदभ्यः पात्रीनिर्णोजनमङ्गु-
 लिप्रणोजनं निनयन्ति ॥ ३ ॥ तऽउ क्वास्या उचुः । अत्येव वयमिदमस्मत्परो नया-
 मेति कमभीति य एवादक्षिणेन कृविषा यज्ञाताऽइति तस्मान्नादक्षिणेन कृविषा
 यज्ञेतात्येषु ह यज्ञो मृष्ट आस्या उ ह तस्मिन्मृजते योऽदक्षिणेन कृविषा यज्ञते
 ॥ ४ ॥ ततो देवाः । एतां दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणामकल्पयन्त्यदन्वाकार्यं नेददक्षिणाऽ
 कृविरुसदिति तन्नाना निनयति तथेभ्योऽसमदं करोति तदभितपति तथेषाऽऽभृतं
 भवति स निनयति त्रिताय वा द्विताय त्रैकताय वेति पशुर्कृ वाऽएष आलभ्यते
 पत्पुरोडाशः ॥ ५ ॥ पुरुषऽ कृ वे देवाः । अग्ने पशुमालोभिरे तस्यालब्धस्य मेधो

ऽपचक्राम सोऽश्चं प्रविवेश तेऽश्ममालभक्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम स गां
 प्रविवेश ते गामां सोऽविं प्रविवेश तेऽविमां --- म सोऽजं प्रविवेश तेऽजमाल-
 भक्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम ॥ ६ ॥ स इमां पृथिवीं प्रविवेश । तं खनन्त-
 इवान्वीषुस्तमन्वविन्दस्ताविमौ व्रीहियवी तस्मादथ्येतावितर्हि खनन्त-इवेवानु-
 विन्दन्ति स यावद्दीर्घवद् वाऽअस्यैते सर्वे पशव आलब्धाः स्युस्तावद्दीर्घवद्वास्य
 कृविरिव भवति य एवमेतद्विदात्रो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्कः पशुरिति ॥ ७ ॥ यदा पि-
 टान्यथ लोमानि भवन्ति । यदाय आनयत्यथ वग्भवति यदा संघौत्यथ माभं भ-
 वति संतत-इव हि स तर्हि भवति संततमिव हि माभं यदा श्रुतोऽथास्थि भव-
 ति दारुणा-इव हि स तर्हि भवति दारुणामित्यस्थ्यथ यदुद्दासपिष्णन्नभिधारयति तं
 मज्जानं दधात्येषो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्कः पशुरिति ॥ ८ ॥ स यं पुरुषमालभक्त ।
 स किम्पुरुषोऽभवद्यावश्चं च गां च तौ गौरश्च गवयश्चाभवतां यमविमालभक्त स
 उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभक्त स शरभोऽभवत्तस्मादितेषां पशूनां नाशितव्यमपक्रान्ति-
 धा क्ते पशवः ॥ १ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ (२. ३.) ॥

इन्द्रो हृ यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार । स प्रकृतश्चतुर्धाऽभवत्तस्य स्फ्यस्तृतीयं वा
 यावद्वा यूपस्तृतीयं वा यावद्वा रथस्तृतीयं वा यावद्वाथ यत्र प्राकृतकृकलोऽशी-
 र्पत स पतिवा शराऽभवत्तस्माद्धरो नाम यदर्शयतिवमु स चतुर्धा वज्रोऽभवत्
 ॥ १ ॥ ततो द्वाभ्यां ब्राह्मणा यज्ञे चरन्ति द्वाभ्यां राजन्यबन्धवः संव्याधि यूपेन च
 स्फ्येन च ब्राह्मणा रथेन च शरेणा च राजन्यबन्धवः ॥ २ ॥ स यत्स्फ्यमादत्ते ।
 यथैव तदिन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयहृदेवमेवैष एतं पाप्मने द्विषति भ्रातृव्याय वज्रमुद्य
 हति तस्माद्धि स्फ्यमादत्ते ॥ ३ ॥ तमादत्ते । देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहु-
 भ्यां पूतो कृत्वाभ्यामाददेऽधरकृतं देवेभ्य इति सविता वै देवानां प्रसविता त-
 त्सवितुप्रसूत एवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावधर्षू तत्तपोरेव बाहुभ्या-

मादत्ते न स्वाभ्यां वज्रो वाऽऽर्ष तस्य न ममुष्णे भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते
 ॥४॥ आददेऽध्वरकृतं देवेभ्य इति । अध्वरो वै यज्ञो यज्ञकृतं देवेभ्य इत्येवैतदाकृ
 तः सद्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणेनाभिमृश्य उपति सऽर्षत्येवैनमेतद्यज्जपति ॥५॥
 स जपति । इन्द्रस्य बाहु रसि दक्षिणा इत्येष वै वीर्यवत्तमो य इन्द्रस्य बाहुर्द-
 क्षिणास्तस्मादाकेन्द्रस्य बाहु रसि दक्षिणा इति सकृत्सभृष्टिः शततेजा इति सकृत्सभृ-
 ष्टिर्वै स वज्र आसीकृततेजा यं तं वृत्राय प्राकृत्तमेवैतत्करोति ॥६॥ वायुरसि
 तिग्मतेजा इति । एतद्वै तेजिष्ठं तेजो यदयं योऽयं पवतऽर्ष क्रीमांल्लोकांस्तिर्यङ्-
 नुपवते सऽर्षत्येवैनमेतद्विषतो बध इति यदि नाभिचरेऽग्युऽअभिचरेदमुष्य बध
 इति ब्रूयत्तेन सऽशितेन नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीं नेदनेन वज्रेणा सऽशि-
 तेनात्मानं वा पृथिवीं वा हिनसान्तीति तस्मान्नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीम्
 ॥७॥ देवाश्च वाऽऽसुराश्च । उभये प्राज्ञापत्याः पस्पृधिरे ते ह स्म यदेवा असुरा-
 न्जपन्ति ततो ह स्मैवैनान्युनरूपोत्तिष्ठन्ति ॥८॥ ते ह देवा ऊचुः । जयामो वा
 ऽअसुरांस्ततस्त्वेव नः पुनरूपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपज्ञायं जयेमिति ॥९॥ स का-
 ग्निर्वाच । उदञ्चो वै नः पलाय्य मुच्यन्तऽइत्युदञ्चो ह स्मैविषां पलाय्य मुच्यन्ते
 ॥१०॥ स काग्निरुवाच । अरुमुत्तरतः पर्येष्याम्यथ पूयमित उपसऽरोत्स्यथ ता-
 त्सऽर्ह्येभिश्च लोकैरभिनिधास्यामो यद् चेमांल्लोकानिति चतुर्थं ततः पुनर्न सऽ-
 कास्यन्तऽइति ॥११॥ सोऽग्निरुत्तरतः पर्येत् । अथेनऽइत् उपसमरुन्धंस्तात्सऽर्ह्य-
 धेभिश्च लोकैरभिन्दधुर्यद् चेमांल्लोकानिति चतुर्थं ततः पुनर्न समजिरुत् तदेत-
 त्रिदानेन यत्स्तम्बयज्ञः ॥१२॥ स योऽसावग्नीडुत्तरतः पर्येति । अग्निरेवैष निदा-
 नेन तानधर्युरेवैत् उपसऽर्हणादि तात्सऽर्ह्येभिश्च लोकैरभिनिद्धाति यद् चेमां-
 ल्लोकानिति चतुर्थं ततः पुनर्न संजिरुते तस्मादथेतर्ह्यसुरा न संजिरुते येन क्ये-
 धेनान्देवा अवावाधन्ते तेनेवैनानथेतर्हि ब्राह्मणा यज्ञेऽववाधन्ते ॥१३॥ य उऽर्ष

यजमानायारातीयति । यश्चैत्रं द्वेष्टि तमेवैतदेभिष्य लोकेरभिनिदधाति यद् चेषा-
 ल्लोकानति चतुर्थमस्या एव सर्वं कृत्यस्याऽऽह स्त्रीमे सर्वे लोकाः प्रतिष्ठिताः
 किञ्च हि कृत्यदत्तरिञ्चऽ कुरामि दिवऽ कुरामीति कुरत्तस्मादस्या एव सर्वं कुर-
 ति ॥ १४ ॥ अथ तृणमन्तर्थाय प्रकुरति । नेदमेन वज्रेणा सऽशितेन पृथिवीऽऽहि-
 नसानीति तस्मात्तृणमन्तर्थाय प्रकुरति ॥ १५ ॥ स प्रकुरति । पृथिवि देवयज्ञन्यो-
 षध्यास्ते मूलं मा हिऽऽसिषमित्युत्तरमूलामिव घाऽऽणामेतत्करोत्याद्दानस्तामेत-
 दाह्यधीनां ते मूलानि मा हिऽऽसिषमिति व्रजं गह गोष्ठानमित्यभिनिधास्यन्ने-
 वैतदनपक्रमि कुरते तद्वानपक्रमि यद्वज्रेऽस्तस्मादाह व्रजं गह गोष्ठानमिति
 वर्षतु ते यौरिति यत्र वाऽऽग्रस्ये खनत्तः क्रूरिकुर्वन्त्यपन्नति शान्तिरापस्तदद्भिः
 शाच्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादाह वर्षतु ते यौरिति बधान देव सवि-
 तः परमस्यां पृथिव्यामिति देवमेवैतत्सवितारमाहान्ये तमसि बधानेति यदाह
 परमस्यां पृथिव्यामिति शनेन पशैरित्यमुचं तदाह योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्वि-
 ष्मस्तमतो मा मौगिति यदि नाभिचरेद्यन्मुऽभिचरेदमुमतो मा मौगिति ब्रू-
 यात् ॥ १६ ॥ अथ द्वितीयं प्रकुरति । अपारुहं पृथिवी देवयज्ञनाद्व्यासमित्यरुहं
 वै नामासुररक्षसमास तं देवा अस्या अपाघ्नत तथोऽऽवैनेमेतदेषोऽस्या अपकृते
 व्रजं गह गोष्ठानं वर्षतु ते यौरिधान देव सवितः परमस्यां पृथिव्याऽऽशितेन पा-
 शेयोऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति ॥ १७ ॥ तमग्नीदभिनिदधा-
 ति । अररो दिवं मा पत इति यत्र वै देवा अररुमसुररक्षसमपाघ्नत स दिवम-
 पिपतिपत्तमग्निरभिन्यदधादररो दिवं मा पत इति स न दिवमपत्तथोऽऽवैनेमेत-
 दधर्पुर्वास्माल्लोकादत्तरेति दिवोऽध्यग्नीत्तस्मादिवं करोति ॥ १८ ॥ अथ तृतीयं प्र-
 कुरति । द्रप्सन्ने धां मा स्कन्नित्ययं वाऽऽग्रस्ये द्रप्सो यमस्या इमऽ रस प्रजा उप-
 जीवन्त्येष ते दिवं मा पतदित्येवैतदाह व्रजं गह गो- --मौगिति ॥ १९ ॥ स वै त्रिर्जुषा
 कुरति । त्रयो वाऽऽग्ने लोका एभिर्वैनेमेतल्लोकेरभिनिदधात्यंदा वै तयदिति

लोका अद्दो तद्यद्युस्तस्मान्निर्गुणा कुरति ॥२०॥ तूष्णीं चतुर्थम् । स यदिमां-
 ल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वा तेनैवेतद्विषुप्तं भ्रातृव्यमववाधतेऽनदा वै तद्य-
 दिमांल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वानद्दो तद्यत्तूष्णीं तस्मात्तूष्णीं चतुर्थम् ॥२१॥
 ब्राह्मणम् ॥२[४.]॥

देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवा अनुव्यमिवा-
 सुरश्च क्सासुरा मेनिरेऽस्माकमेवेदं खलु भुवनमिति ॥१॥ ते होचुः । कृतेनां पृ-
 थिवीं विभजामहे तां विभज्योपजीवामेति तामौक्षीश्चर्मभिः पश्चात्प्राञ्चो विभज-
 माना अभियुः ॥२॥ तद्वै देवाः शुश्रुवुः । विभजन्ते ह वाऽऽमामसुराः पृथिवीं
 प्रेत तदेष्ट्यामो यत्रेभामसुरा विभजन्ते के ततः स्याम यदस्यै न भजेमह्येति ते
 यज्ञमेव विञ्जुं पुरस्कृत्येयुः ॥३॥ ते होचुः । अनु नोऽस्यां पृथिव्यामाभजतास्त्वेव
 नोऽप्यस्यां भाग इति ते क्सासुरा असूयन्त-श्वोचुर्यावद्वैप विजुरभिंशति तावद्दो
 दम् इति ॥४॥ वामनो ह विजुरास । तद्देवा न जिहोडिरे मद्द्वै नोऽदुर्ये नो
 यज्ञसंमितमडुरिति ॥५॥ ते प्राञ्चं विञ्जुं निपाद्य । हन्दोभिरभितः पर्यगृह्णन्गायत्रेण
 वा हन्दसा परिगृह्णामीति दक्षिणातस्त्रैशुभेन वा हन्दसा परिगृह्णामीति पश्चाज्जा-
 गतेन वा हन्दसा परिगृह्णामीत्युत्तरतः ॥६॥ तं हन्दोभिरभितः परिगृह्ण । अग्निं
 पुरस्तात्समाधाय तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चरुस्तेनिमाऽ सर्वा पृथिवीऽ समविन्दत् तद्य-
 देनेनिमाऽ सर्वाऽ समविन्दत् तस्माद्वेदिर्नाम तस्मादाङ्गुर्यावती वेदिस्तावतो पृथि-
 वीत्येतया ह्येमाऽ सर्वाऽ समविन्दत्तैवऽ ह वाऽऽमाऽ सर्वाऽ सपत्नानाऽ संवृद्धे
 निर्भजत्यस्यै सपत्नान्य एवमेतद्वेद् ॥७॥ सोऽयं विजुर्गर्तानः । हन्दोभिरभितः प-
 रिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणामास स तत एवीषधीनां मूलान्युपमुञ्चोच ॥८॥
 ते ह देवा उचुः । क्व नुं विजुरभूत्क्वा नु यज्ञोऽभूदिति ते होचुश्चन्दोभिरभितः
 परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणामस्त्यत्रैवान्विहतेति तं खनन्त-श्वान्वीषुस्तं

अङ्गुलैः न्वविन्दंस्तस्मात्त्र्यङ्गुला वेदिः स्यात्तदु रूपापि पाञ्चिह्यङ्गुलामिव सौम्यस्या-
 धरस्य वेदिं चक्रे ॥ १॥ तदु तथा न कुर्यात् । अशोधनीनां वै स मूलान्युपासो-
 चत्तस्मादशोधनीमेव मूलान्युक्तेतवै द्रूयाद्यन्वेवात्र विष्णुमन्वविन्दंस्तस्माद्वेदिनी-
 म ॥ १०॥ तमनुवियोत्तरेण परिग्रह्णा पर्यगृह्णन् । सुक्त्वा चासि शिवा चासीति
 दक्षिणात् इमामिवैतत्पृथिवीः संविद्य सुक्त्वाः शिवामकुर्वत स्योना चासि सुषदा
 चासीति पश्चादिमामिवैतत्पृथिवीः संविद्य स्योनाः सुषदामकुर्वतोर्जस्वती चासि
 प्रयस्वती चेत्युत्तरत् इमामिवैतत्पृथिवीः संविद्य रसवतीमुपजीवनीयामकुर्वत
 ॥ ११॥ स वै त्रिः पूर्वं परिग्रह्णं परिगृह्णाति । त्रिरुत्तरं तत्पट् कृत्वः पट्ऽऽऽः ऋत्वः
 संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावन्निव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावत्-
 मिवैतत्परिगृह्णाति ॥ १२॥ षड्भिर्बर्वाकृतिभिः । पूर्वं परिग्रह्णं परिगृह्णाति षड्भिर्-
 उत्तरं तद्द्वादश कृत्वो द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स या-
 वानिव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावत्षैवैतत्परिगृह्णाति ॥ १३॥ व्याममात्री पश्चा-
 त्स्यादित्याहुः । एतावान्वै पुरुषः पुरुषसंमिता हि अरुभिः प्राची त्रिवृद्धि यज्ञो
 नात्र मात्रास्ति यावतीमिव स्वयं मनसा मन्येत तावतीं कुर्यात् ॥ १४॥ अग्नि-
 तोऽग्निमध्साऽऽन्नयति । योषा वै वेदिकृषामिः परिगृह्णन् वै योषा वृषाणाः शते
 मियुनमिवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादभितोऽग्निमध्साऽऽन्नयति ॥ १५॥ सा वै पश्चा-
 दरीयती स्यात् । मध्ये सध्स्कारिता पुनः पुरस्तादुर्व्वेवमिव हि योषां प्रशध्सन्ति
 पृथुश्रोणिर्विमृष्टान्तराध्सा मध्ये संग्राह्येति जुष्टमिवैनामितद्विभ्यः करोति ॥ १६॥
 सा वै प्राक्प्रवणा स्यात् । प्राची हि देवानां दिग्धोऽदकप्रवणोदीची हि म-
 नूयाणां दिग्दक्षिणातः पुरीषं प्रत्युद्गृह्येषा वै दिक्पितृणाः सा यदक्षिणाप्रवणा
 म्यान् क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोभमियात्तथो ह यजमानो ज्योषीवति तस्माद्-
 क्षिणातः पुरीषं प्रत्युद्गृह्यति पुरीषवती कुर्वति पशवो वै पुरीषं पशुमतीमिवैना-

मेतत्कुरुते ॥ १७ ॥ तां प्रतिमार्ष्टि । देवा रू वै संग्रामोऽ संनिधास्यन्तस्ति ह्योचुर्कृत
 यदस्ये पृथिव्याऽअनामृतं देवयजनं तच्चन्द्रमसि निदधामहे स यदि नऽइतोऽसुरा
 ज्ञेयुस्तत एवार्चन्तः आम्यन्तः पुनरभिविमेति स यदस्ये पृथिव्याऽअनामृतं देव-
 यजनमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तदेतच्चन्द्रमसि कृत्वा तस्मादाहुश्चन्द्रमस्यस्ये पृथिव्यै
 देवयजनमित्यपि रू वाऽअस्येतस्मिन्देवयजनऽइष्टं भवति तस्माद्वै प्रतिमार्ष्टि
 ॥ १८ ॥ स प्रतिमार्ष्टि । पुरा क्रूरस्य विसृपो विरश्चिन्निति संग्रामो वै क्रूरऽ सं-
 ग्रामे हि क्रूरं क्रियते कृतः पुरुषो कृतोऽश्वः शते पुरा ख्येतंसंग्रामान्यदधत त-
 स्मादाह पुरा क्रूरस्य विसृपो विरश्चिन्नित्युदादाय पृथिवीं जीवदानुमित्युदादाय हि
 यदस्ये पृथिव्यै जीवमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तस्मादाहोदादाय पृथिवीं जीवदा-
 नुमिति यामैर्योऽचन्द्रमसि स्वधाभिरिति यां चन्द्रमसि ब्रह्मणादधुरित्येवैतदाह
 तामु धीरासोऽअनुदिश्य यजन्तऽइत्येतेनो रू तामनुदिश्य यजन्तेऽपि रू वाऽअस्यै-
 तस्मिन्देवयजनऽइष्टं भवति य एवमेतद्वेद ॥ १९ ॥ अथाह प्रोक्षणीरासादयेति ।
 वज्रो वै स्फ्यो ब्राह्मणश्चिमे पुरा यज्ञमभ्यनूगुपतां वज्रो वाऽआपस्तद्वज्रमेवैतदभि-
 गुह्याऽआसादयेति स वाऽउपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्त्वथ स्फ्यमुग्रहृत्यथ
 यन्निकृत्तऽएव स्फ्ये प्रोक्षणीरासादयेद्वज्रौ रू समृह्यातां तथो रू वज्रो न समृह्ति
 तस्माउपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्त्वथ स्फ्यमुग्रहृति ॥ २० ॥ अथेतां वाचं वद-
 ति । प्रोक्षणीरसादयेध्वं बर्हिरूपसादय सुचः संमृष्टि पत्नीऽ संनक्षान्येनोदेकीति
 संप्रेष एवैष स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यस्य कामयेतापि नाद्रियेत् स्वयमु क्वैवैत-
 द्वेदेदमतः कर्म कर्तव्यमिति ॥ २१ ॥ अथोदञ्चऽ स्फ्यं प्रकुरति । अमुष्मै वा वज्रं
 प्रकुरामीति यद्यभिचरेद्वज्रो वै स्फ्यं स्तृणुति कैवेनिन ॥ २२ ॥ अथ पाणीऽअ-
 वनेनिक्ति । यद्वास्ये क्रूरमभूत्तद्वास्योऽएतदकार्षन्तिस्मात्पाणीऽअवनेनिक्ति ॥ २३ ॥
 स ये ह्यप्यऽईजिरे । ते रू स्मावमर्शं यजन्ते ते पापीयाऽस्य आसुरथ ये ने-

जिरे ते श्रेयाऽस्त आसुस्ततोऽश्रद्धा मनुष्यान्विदेद ये यज्ञे पापीयाऽस्ते
 भवन्ति यऽउ न यज्ञे श्रेयाऽस्ते भवन्तीति तत इतो देवान्कृविर्न जगामेतः प्र-
 दानाद्दे देवा उपजीवन्ति ॥ २४ ॥ ते ह देवा ऊचुः । बृहस्पतिमाङ्गिरसमश्रद्धा वै
 मनुष्यान्विदत्तेभ्यो विधेहि यज्ञमिति स कृत्योवाच बृहस्पतिराङ्गिरसः कथा न
 यज्ञधऽइति ते होचुः किं काम्या यज्ञमहि ये यज्ञे पापीयाऽस्ते भवन्ति यऽउ न
 यज्ञे श्रेयाऽस्ते भवन्तीति ॥ २५ ॥ स होवाच । बृहस्पतिराङ्गिरसो यद्वै शुश्रुम
 देवानां परिभूतं तदेष यज्ञो भवति यकृतानि कृवीऽपि क्लृप्ता वेदिस्तेनावमर्शम-
 चारिष्ट तस्मात्पापीयाऽस्तोऽभूत तेनानवमर्शं यज्ञधं तथा श्रेयाऽस्तो भविष्येत्या
 क्रियत इत्या बर्हिषे स्तरणादिति बर्हिषा ह वै खल्वेषा शाम्यति स यदि पुरा
 बर्हिषे स्तरणात्किंचिदापद्येत बर्हिरेव तस्तृणान्नपास्येद्य यदा बर्हि स्तृणान्यपि
 पदाभितिष्ठन्ति स यो ह्येवं विद्वाननवमर्शं यज्ञे श्रेयान्कृवै भवति तस्मादनव-
 मर्शमेव यजेत ॥ २६ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ३ [५.] ॥ अध्यायः ॥ २ ॥

स वै सुचः संमार्ष्टि । तद्यत्सुचः संमार्ष्टि यथा वै देवानां चरणं तदाऽश्रु
 मनुष्याणां तस्माद्यदा मनुष्याणां परिवेषणामुपकृतं भवति ॥ १ ॥ अथ पात्राणि
 निर्णीनित्ति । तेर्निर्णिन्य परिवेषित्येवं वाऽष्टप देवानां यज्ञो भवति यकृतानि
 कृवीऽपि क्लृप्ता वेदिस्तेपमितान्येव पात्राणि यत्सुचः ॥ २ ॥ स यत्संमार्ष्टि ।
 निर्णनेह्येवेना एतन्निर्णित्ताभिः प्रचराणीति तद्वै ह्येनेव देवभ्यो निर्णीनित्त्ये-
 केन मनुष्यभ्योऽद्विश्च ब्रह्मणा च देवभ्यऽआपो हि कुशा ब्रह्म यत्तुरेकेनेव मनु-
 ष्यभ्योऽद्विरेवैवस्वेतन्नाना भवति ॥ ३ ॥ अथ सुवमादत्ते । तं प्रतपति प्रत्युष्टऽरुक्षः
 प्रत्युष्टाऽश्रानयो निष्टमाऽभूत्तो निष्टमा श्रानय इति वा ॥ ४ ॥ देवा ह वै यज्ञं
 तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसंगाद्विभयांचक्रुस्तन्मन्त्रमुखदिवैतन्नाश्रा रक्षाऽस्यतो
 ऽपकृति ॥ ५ ॥ स वाऽइत्यग्रेरन्तरतः संमार्ष्टि । अनिशितोऽसि सपन्नत्तिदिति य-

धानुपरतो यज्ञमानस्य सपत्नान्क्षिणुपादेवमेतदाह वाजिनं वा वाजिध्यामि संमाऽर्मी-
 ति यज्ञियं वा यज्ञाय संमाऽर्मीत्यिवेतदाकृतेनेव सर्वाः सुचः संमार्ष्टि वाजिनो
 वेति सुचं तूष्णीं प्राशित्रकुराण ॥ ६ ॥ स वाऽइत्यैरत्तरतः संमार्ष्टीति । मूले-
 र्वाक्यतऽइतीव वाऽअयं प्राण इतीवोदानः प्राणोदानविवेतदधाति तस्माद्विती-
 वेमानि लोमानीतिविमानि ॥ ७ ॥ स वै संमृज्य संमृज्य प्रतप्य-प्रतप्य प्रयहति । प-
 थावमर्शं निर्णिड्यानवमर्शमुत्तमं परिक्षालयेदेवं तत्तस्मात्प्रतप्य-प्रतप्य प्रयहति
 ॥ ८ ॥ स वै सुधमेवाग्ने संमार्ष्टि । अथेतराः सुचो योषा वै सुगवृषा सुवस्तस्मा-
 द्यग्यपि बृहव्य-इव स्त्रियः सार्धं यन्ति य एव तास्त्रपि कुमारक-इव पुमान्भवति
 स एव तत्र प्रथम एत्यनूच्य इतरास्तस्मात्सुधमेवाग्ने संमार्थथेतराः सुचः ॥ ९ ॥
 स वै तथैव संमृज्यात् । यथाग्निं नाभिव्युक्षेद्यथा यस्माऽअशनमाकरिष्यत्स्यात्तं पा-
 त्रनिर्णोत्तनेनाभिव्युक्षेदेवं तत्तस्माद् तथैव संमृज्याद्यथाग्निं नाभिव्युक्षेत्प्राड्विवो-
 त्क्रम्य ॥ १० ॥ तद्विके । सुक्संमार्जनान्यग्नावभ्यादधति वेदस्याह्नाभूवत्सुच एभिः
 सममार्जिपुरिदं वै किञ्चिद्यज्ञस्य नेदिदं बर्हिधा यज्ञाहवदिति तद् तया न कुर्या-
 द्यथा यस्माऽअशनमाकरेत्तं पात्रनिर्णोजनं पाथयेदेवं तत्तस्माद् परास्येदेवैतानि
 ॥ ११ ॥ अथ पत्नी ७ संनक्षति । जघनार्थी वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी प्राड्मे यज्ञस्ता-
 यमानो यादिति पुनत्त्रेवैनामेतद्युक्ता मे यज्ञमन्वासाताऽइति ॥ १२ ॥ योक्त्रेण मं-
 नक्षति । योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जत्यस्ति वै पत्न्या अमेथं यदवाचीनं नभिर्येत-
 दाऽपमवेक्षिष्यमाणा भवति तदेवास्या एतस्योक्त्रेणान्तर्दधात्यथ मेथेनैवोत्तरार्थिना-
 ज्यमवेक्षते तस्मात्पत्नी ७ संनक्षति ॥ १३ ॥ स वाऽअभिवासः संनक्षति । ओष-
 धयो वै वासो वरूण्या रज्जुस्तदोषधीरेवैतदन्तर्दधाति तथो हेनामेषा वरूण्या
 रज्जुर्न किनस्ति तस्मादभिवासः संनक्षति ॥ १४ ॥ स संनक्षति । अदित्यै रास्ना-
 सीतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्न्येषा वाऽएतस्य पत्नी भवति तदस्या

एतद्गाम्नामेव करोति न रुज्जुः क्तिरो वै रास्त्रा तमिवास्या एतत्करोति ॥१५॥ स
 वै न ग्रन्थिं कुर्यात् । वरुणो वै ग्रन्थिर्वरुणो रू पत्नी गृहीषाम्बुद्ग्रन्थिं कुर्यात्तस्मान्न
 ग्रन्थिं करोति ॥१६॥ उर्ध्वमिवोद्गृहति । विष्टोर्वेष्योऽसीति सा वै न पश्चात्प्राची
 देवानां यज्ञमन्वासीतियं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्नी सा पश्चात्प्राची देवा-
 नां यज्ञमन्वास्ते तद्वमामभ्यारोहेत्सा पत्नी क्षिप्रैःमुं लोकमियात्तथो रू पत्नी ज्यो-
 जीवति तदस्याऽश्वैतन्निद्रुते तथो हैनामियं न किनस्ति तस्माद् दक्षिणात्-इवे-
 वान्वासीत ॥१७॥ अथाज्यमवेक्षते । योषा वै पत्नी रेत आज्यं मिथुनमिवैतत्प्रत्न-
 ननं क्रियते तस्मादाज्यमवेक्षते ॥१८॥ सावेक्षते । ऽद्व्येन वा चक्षुषावपश्यामी-
 त्यनार्त्तेन वा चक्षुषावपश्यामीत्येवैतदाहोर्जिह्वासीति यदा वाऽएतद्गौ जुहू-
 त्यहोर्जिह्वा-इवोत्तिष्ठति तस्मादाहोर्जिह्वासीति सुहृद्देवैभ्य इति साधु देवैभ्य
 इत्येवैतदाहू धाम्ने-धाम्ने मे भव यजुषि-यजुषःइति सर्वस्मि मे यज्ञगिधित्येवैतदाहू
 ॥१९॥ अथाज्यमादाय प्राडुदाहरति । तदाहूवनीयेऽधिश्नयति यस्याहूवनीये हवीः
 षि अययति सर्वा मे यज्ञ आहूवनीये श्रुतोऽसदित्यथ यद्मुत्राग्रेऽधिश्नयति पत्नीः
 क्वावकाशगिष्यन्भवति न हि तदवकल्पते यत्सामि प्रत्यग्धरेत्यपत्नीमयकाशगिष्या-
 मीत्यथ यत्पत्नी नावकाशगिदत्तरिषाद् यज्ञात्पत्नी तथो रू यज्ञात्पत्नी नान्तरिति
 तस्माद् सार्धमेव विलाप्य प्राग्दाहृत्यवकाशय पत्नी यस्यो पत्नी न भवत्यग्र
 ऽश्व तस्याहूवनीयेऽधिश्नयति तत्तत आदत्ते तदत्तर्वेद्यासादयति ॥२०॥ तदाहुः ।
 नान्तर्वेद्यासादयेदतो वै देवानां पत्नीः संयाजयन्त्यवसभा अहू देवानां पत्नीः करो-
 ति परःपुष्टां क्वास्य पत्नी भवतीति तद् क्वावाच याज्ञवल्क्यो यथादिष्टं पत्न्या
 अस्तु कस्तादाद्रियेत क्वापरःपुष्टा वा पत्नी स्याद्यथा वा यज्ञो वैदिर्यज्ञ आज्यं य-
 ज्ञाद्यज्ञं निर्मिमाःइति तस्मादत्तर्वेद्येवासादयेत् ॥२१॥ प्रोक्षणीषु पवित्रे भवतः ।
 ते तत आदत्ते ताभ्यामाज्यमुत्पुनात्येको वाऽउत्पवनस्य बन्धुर्मेधमिवैतत्करोति
 ॥२२॥ स उत्पुनाति । सवितुस्त्वा प्रसवःउत्पुनाम्यह्निरेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मि-

भिरिति सोऽसविव बन्धुः ॥ २३ ॥ ॥ शतम् २०० ॥ ॥ अथाऽयलिताभ्यां पवित्रा-
भ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति सवितुर्वः प्रसवऽउत्पु - - बन्धुः ॥ २४ ॥ तद्यदाऽयलिता-
भ्यां पवित्राभ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति तदप्सु पयो दधाति तदिदम्सु पयो क्लितमिदं
हि यदा वर्षत्यथौषधयो ज्ञायन्तऽओषधीर्जग्धापः पीत्वा तत एष रसः संभवति त-
स्माद् रसस्यो चैव सर्वत्राय ॥ २५ ॥ अथाऽयमवेक्षते । तद्विके यज्ञमानमवत्यापयन्ति
तद् क्वाच याज्ञवल्क्यः कथं नु न स्वयमधर्यवो भवन्ति कथं स्वयं नान्वाङ्म-
त्र भूयस्य-इवाशिषः क्रियन्ते कथं न्वेषामत्रैव श्रद्धा भवतीति यां वै कां च यज्ञऽऋ-
त्विज आशिषमाशासते यज्ञमानस्यैव सा तस्मादर्धुपु रेवावेक्षते ॥ २६ ॥ सोऽवेक्षते ।
सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि वै चक्षुस्तस्माद्यदिदानीं दौ विवदमानावियातामरूमदर्शन-
रूमश्रीयमिति य एव ब्रूयादरूमदर्शमिति तस्माऽएव श्रद्धधाम तत्सत्येनैवेतत्समर्धय
ति ॥ २७ ॥ सोऽवेक्षते । तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसीति स एष सत्य एव मन्वस्तेजो
क्षेतङ्कृत्वाऽ क्षेतदमृतं क्षेतत्सत्येनैवेतत्समर्धयति ॥ २८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४. [३. १.] ॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तिन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽएष वै तायमानो
यावन्निव पुरुषस्तावान्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥ १ ॥ तस्यैयमेव जुहू ।
रियमुपभृदात्मैव ध्रुवा तद्वाऽआत्मन एवेमानि सर्वाण्यङ्गानि प्रभवन्ति तस्माद्
ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ २ ॥ प्राण एव सुवः । सोऽयं प्राणः सर्वा-
ण्यङ्गान्यनुसंचरति तस्माद् सुवः सर्वा अनु सुचः संचरति ॥ ३ ॥ तस्यासविव
द्यौर्जुहूः । अथेदमत्तरिक्षमुपभृदिपमेव ध्रुवा तद्वाऽअस्या एवेम सर्वे लोकाः
प्रभवन्ति तस्माद् ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ ४ ॥ अपमेव सुवो यो-
ऽयं पवते । सोऽयमिमांस्सर्वाँल्लोकाननुपवते तस्माद् सुवः सर्वा अनु सुचः
संचरति ॥ ५ ॥ स एष यज्ञस्तायमानो । देवेभ्यस्तायतऽऋतुभ्यश्छन्दोभ्यो यद्दवि-
स्तरेवानां यत्सोनो राजा यत्पुरोडाशस्तत्तदादिश्य गृह्णात्यमुष्णे वा जुष्टं गृह्णामी-

त्वेवमु हेतेषाम् ॥ ६ ॥ अथ गान्याङ्यानि गृह्यन्ते । ऋतुभ्यश्चैव तानि हृन्दोभ्यश्च
 गृह्यन्ते तत्तदनादिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णाति स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्यष्टौ कृत्व उप-
 भृति ॥ ७ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । ऋतुभ्यस्तद्गृह्णाति प्रयाज्ञेभ्यो हि तद्गृह्णात्यृत-
 वो हि प्रयाज्ञास्तत्तदनादिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यज्ञामितायै जामि ह कुर्याद्य-
 दसन्ताय वा ग्रीष्माय वेति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ८ ॥
 अथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णाति । हृन्दोभ्यस्तद्गृह्णात्यनुयाज्ञेभ्यो हि तद्गृह्णाति
 हृन्दाति कानुयाज्ञास्तत्तदनादिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यज्ञामितायै जामि ह कु-
 र्याद्यद्वायञ्चै वा त्रिष्टुभे वेति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ ९ ॥
 अथ यच्चतुर्भुवायां गृह्णाति । सर्वस्मै तद्यज्ञाय गृह्णाति तत्तदनादिश्याङ्यस्यैव रू-
 पेण गृह्णाति कस्माऽउ ऋदिशेभ्यः सर्वाभ्य एव देवताभ्योऽवगति तस्मादना-
 दिश्याङ्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥ १० ॥ यत्रमान एव शुद्धमनु । योऽस्माऽअरातीर्यति
 स उपभृतमन्वत्तैव शुद्धमन्वाद्य उपभृतमन्वत्तैव शुद्धराद्य उपभृत्स वै चतुर्जुह्वां
 गृह्णात्यष्टौ कृत्व उपभृति ॥ ११ ॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । अत्तारमेवैतत्परिमिततरं
 कनीयाध्वं करोत्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णात्याद्यमेवैतदपरिमिततरं भूयाध्वं
 करोति तद्धि समुद्रं यत्रात्ता कनीयानाद्यो भूयान् ॥ १२ ॥ स वै चतुर्जुह्वां गृह्णन् ।
 भूय आङ्यं गृह्णात्यष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णन्कनीय आङ्यं गृह्णाति ॥ १३ ॥ स यच्च-
 तुर्जुह्वां गृह्णन् । भूय आङ्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयाध्वं कुर्वन्तस्मि-
 न्वीर्यं बलं दधात्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णन्कनीय आङ्यं गृह्णात्याद्यमेवैतद-
 परिमिततरं भूयाध्वं कुर्वन्तस्मिन्वीर्यमबलीयाध्वं करोति तस्मादुत राजापारां विशं
 प्रावसायाप्येकवेश्मनैव स्निनानि वयथा बत्कामयते तथा सचतःशतेनो ह तद्दी-
 र्येण यज्जुह्वां भूय आङ्यं गृह्णाति स यज्जुह्वां गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति यदुपभृति
 गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति ॥ १४ ॥ तदाहुः । कस्माऽउ तर्क्युपभृति गृह्णीयाद्यदुप-

भृता न जुहोतीति स यद्दोषभृता जुहुयात्पृथग्धैवेमाः प्रजाः स्युर्नैवान्ता स्यान्नागः
 स्यादथ यत्तज्जुह्वेव समानीय जुहोति तस्मादिमा विणः क्षत्रियाय वन्ति७ हरत्यय
 षडुपभृति गृह्णाति तस्माद् क्षत्रियस्यैव धशे सति वैश्यं पशव उपतिष्ठते७थ यत्त-
 ज्जुह्वेव समानीय जुहोति तस्माद्यदोत क्षत्रियः कामयते७थाक् वैश्य मयि यन्ने
 परो निहितं तदाकुरेति तं जिनाति वयथा वत्कामयते तथा सचनः इतेनो क
 तद्वीर्येण ॥ १५ ॥ तानि वाऽएतानि । रुन्दोभ्य आज्यानि गृह्यन्ते स यच्चतुर्भुक्तां
 गृह्णाति गायत्र्यै तद्गृह्णात्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णाति त्रिष्टुब्जगतीभ्यां तद्गृह्णा-
 त्यथ यच्चतुर्भुवापां गृह्णात्यनुष्टुभे तद्गृह्णाति वाग्वाऽअनुष्टुब्वाचो वाऽइद७ सर्व
 प्रभवति तस्माद् ध्रवाया एव सर्वा यज्ञः प्रभवतीयं वाऽअनुष्टुबस्य वाऽइद७ सर्व
 प्रभवति तस्माद् ध्रवाया एव सर्वा यज्ञः प्रभवति ॥ १६ ॥ स गृह्णाति । धाम ना-
 मासि प्रियं देवानामित्येतद्वै देवानां प्रियतमं धाम यदाज्यं तस्मादाकृ धाम नामा-
 सि प्रियं देवानामित्यनाधृष्टं देवयजनमसीति वज्रो क्वाज्यं तस्मादाकृनाधृष्टं देव-
 यजनमसीति ॥ १७ ॥ स एतेन यजुषा । सकृज्जुक्तां गृह्णाति त्रिस्तूष्णीमितेनैव यजु-
 षा सकृदुपभृति गृह्णाति सप्त कृत्वस्तूष्णीमितेनैव यजुषा सकृद्भ्रवायां गृह्णाति त्रि-
 स्तूष्णीं तदाङ्गस्त्रिस्त्रिरेव यजुषा गृह्णीयात्त्रिवृद्धि यज्ञ इति तद् नु सकृत्सकृद्वात्रो
 क्थैव त्रिगृहीत७ संपद्यते ॥ १८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥ ३. २ ॥

प्रोक्षणीरधर्युरादत्ते । स इधमेवाग्ने प्रोक्षति कृत्वाऽस्याखरेष्ठाऽग्नेय वा जुष्टं
 प्रोक्षामीति तन्मेध्यमेवैतद्दग्नेय करोति ॥ १ ॥ अथ वेदिं प्रोक्षति । वेदेरसि बर्हिषे
 वा जुष्टां प्राक्षामि तन्मेध्यामेवैतद्बर्हिषे करोति ॥ २ ॥ अथास्मिं बर्हिः प्रयहति ।
 तत्पुरस्ताद्दन्ध्यासादयति तत्प्रोक्षति बर्हिरसि सुग्भ्यस्त्वा जुष्टं प्राक्षामि तन्मेध्यमि-
 वैतत्सुग्भ्यः करोति ॥ ३ ॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ताभिरोषधीनां मू-
 लान्युपनिनयत्यदित्ये व्युन्दनमसीतीयं वै पृथिव्यादितिस्तदस्या एवैतदोषधीनां

मूलान्युपोनन्ति ता इमा आर्द्रमूला ओषधयस्तस्माद्यद्यपि शुष्काण्यथापि भवस्या-
 द्वाण्येव मूलानि भवन्ति ॥४॥ अथ विस्रभस्य ग्रन्थिम् । पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति
 विज्ञो स्तूपोऽसीति यज्ञो वै विज्ञुस्तस्यियमेव शिखा स्तुप एतमिवास्मिन्नेतरदधाति
 पुरस्ताद्गृह्णाति पुरस्ताद्वायुः स्तुपस्तस्मात्पुरस्ताद्गृह्णाति ॥५॥ अथ संनहनं विस्रभ
 सयति । प्रकृतः कृवास्य स्त्री विज्ञायतऽइति तस्मात्संनहनं विस्रभसयति तद्-
 क्षिणायाः ओणौ निदधाति नीविर्कृवासीषा दक्षिणात इव कृषिं नीविस्तस्माद्-
 क्षिणायाः ओणौ निदधाति तत्पुनरभिहादयत्यभिहृन्नेव कृषिं नीविस्तस्मात्पुनर-
 भिहादयति ॥६॥ अथ बर्हि स्तृणाति । अयं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथ यान्यवाञ्चि
 लोमानि तान्येवास्य यदितरं बर्हिस्तान्येवास्मिन्नेतरदधाति तस्माद्बर्हि स्तृणाति
 ॥७॥ योषा वै वेदिः । तमेतदेवाश्च पर्यासते ये चेमे ब्राह्मणाः शुशुवाऽसोऽनु-
 चानास्तिधेवैनामेतत्पर्यासीनेध्वनयां करोत्यनग्रतायाऽएव तस्माद्बर्हि स्तृणाति
 ॥८॥ यावती वै वेदिः । तावती पृथिव्योषधयो बर्हिस्तदस्यामेवैतत्पृथिव्यामोष-
 धीर्दधाति ता इमा अस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हि स्तृणाति ॥९॥
 तद्वै बद्धलाः स्तृणीयादित्याहुः । यत्र वाऽअस्ये बद्धलतमा ओषधयस्तदस्या उप-
 नीवनीयतमं तस्माद्बद्धलाः स्तृणीयादिति तद्वै तदाकर्त्तव्येवाधि त्रिवृत्स्तृणाति त्रि-
 वृद्धि यज्ञोऽथोऽअपि प्रवर्कः स्तृणीयात्स्तृणाति बर्हिरानुषगिति तृषिणाभ्यनूक्त-
 मधरमूलः स्तृणान्यधरमूला इव क्रीमा अस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्मा-
 द्धरमूलः स्तृणाति ॥१०॥ स स्तृणाति । ऊर्णभद्रसं च स्तृणामि स्वासस्थां दे-
 वेभ्य इति साधी देवेभ्य इत्येवैतदाह यदाकोर्णभद्रसं वेति स्वासस्थां देवेभ्य इति
 स्वासदां देवेभ्य इत्येवैतदाह ॥११॥ अथाग्निं कल्पयति । शिरो वै यज्ञस्याकुव-
 नीयः पूर्वार्धो वै शिरः पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्य कल्पयत्युपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्प-
 यत्ययं वै स्तुपः प्रस्तरं एतमिवास्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादुपर्युपरि प्रस्तरं धारय-

न्कल्पयति ॥ १२ ॥ अथ परिधीन्परिदधाति । तद्यत्परिधीन्परिदधाति यत्र वै देवा
 अग्नेऽग्निः होत्राय प्रावृणात तद्दोषाच न वाऽअह्मिदमुत्सहे यदो होता स्या
 यदो कृष्यं वृक्ष्यं त्रीन्पूर्वान्प्रावृद्धं ते प्राधन्विपुस्तानु मेऽवकल्पयताथ वाऽअह्
 मेतद्गत्साह्ये यदो होता स्यां यदो कृष्यं वृक्ष्यमिति तथेति तानस्माऽएतान्वा-
 कल्पयंस्तऽएते परिधयः ॥ १३ ॥ स होवाच । वज्रो वै तान्वषट्कारः प्रावृणाग्व-
 षट्ठि वषट्काराद्विभेमि यन्मा वज्रो वषट्कारो न प्रवृञ्चादितैरेव मा परिधत्त तथा
 मा वज्रो वषट्कारो न प्रवर्त्ततीति तथेति तमेतैः पर्यदधुस्तं न वज्रो वषट्कारः प्रा-
 वृणात्तद्वैवैतदग्ने नक्षति यदेतैः परिदधाति ॥ १४ ॥ तऽउ हैतऽउचुः । इदमु चे-
 दस्मान्यज्ञे पुङ्कथास्त्रेवास्माकमपि यज्ञे भागऽइति ॥ १५ ॥ तथेति देवा अब्रुवन् ।
 यद्वह्मिष्यरिधिं स्कन्स्यति तद्युष्मासु ऊतमथ यद्व उपर्युपरि होष्यन्ति तद्दोऽविष्य-
 तीति स यदग्नौ जुह्वति तदेनानवत्यथ यदेनानुपर्युपरि जुह्वति तदेनानव-
 त्यथ यद्वह्मिष्यरिधिं स्कन्दति तदेतिषु ऊतं तस्माड् रु नाग-इव स्कन्नः स्यादि-
 मां वै ते प्राविशन्त्यद्वाऽइदं किंच स्कन्दत्यस्यामेव तत्सर्वं प्रतितिष्ठति ॥ १६ ॥ स
 स्कन्नमभिमृशति । भुवपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्ये-
 तानि वै तेषामग्नीनां नामानि यदुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वषट्कृतः
 ऊतमेवमस्येतेष्वग्निषु भवति ॥ १७ ॥ तद्विके । इहमस्यैवितान्यपरिधीन्परिदधाति तद्
 तथा न कुर्यादुनवक्रता रु तस्यैते भवन्ति यानिभ्यस्य परिदधात्यभ्याधानाय क्ये-
 वैभ्यः क्रियते तस्यो हेवैतेऽवक्रता भवन्ति यस्यैतानन्यानाकरन्ति परिधयऽइति
 तस्मादन्यनिवाकरियुः ॥ १८ ॥ ते वै पालाशाः स्युः । ब्रह्म वै पलाशा ब्रह्माग्नि-
 रग्नयो हि तस्मात्पालाशाः स्युः ॥ १९ ॥ यदि पालाशाः विन्देत् । अथोऽअपि
 वैकङ्कता सूर्यदि वैकङ्कतान्न विन्देदथोऽअपि कार्श्यमयाः सूर्यदि कार्श्यमयान्न
 विन्देदथोऽअपि वैल्वाः सूर्यो खादिरा अथोऽअथोऽअथोऽइति हि वृक्षा यज्ञिया-

स्तस्मादितीषां वृक्षाणां भवन्ति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [३. ३.] ॥ ॥ द्वितीयः प्रपाठ-
कः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या १२२ ॥ ॥

ते वाऽन्द्राः स्युः । एतद्विषां जीवमेतेन सतेजस एतेन वीर्यवत्तस्मादाद्राः
स्युः ॥१॥ स मध्यमेवाग्नि । परिधिं परिदधाति गन्धर्वस्त्वा विश्वावसुः परिदधातु
विश्वस्यारिथ्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इति ॥२॥ अथ दक्षिणं परि-
दधाति । इन्द्रस्य बाङ्गरसि दक्षिणो विश्वस्यारिथ्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड
ईडित इति ॥३॥ अथोत्तरं परिदधाति । मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण
धर्मणा विश्वस्यारिथ्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इत्यग्नयो हि तस्मा-
दाग्निरिड ईडित इति ॥४॥ अथ समिधमभ्यादधाति । स मध्यमेवाग्नि परिधि-
मुपस्पृशति तेनैतानग्ने समिन्धेऽथाग्नावभ्यादधाति तेनोऽग्निं प्रत्यज्ञात् समिन्धे
॥५॥ सोऽभ्यादधाति । वीतिहोत्रं वा कवे शुभन्तत् समिधीमहि । अग्ने वृक्ष-
मधरु इत्येतया गायत्र्या गायत्रीमेवैतत्समिन्धे सा गायत्री समिद्धान्यानि हन्दा-
सि समिन्धे हन्दासि समिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं ववृक्षि ॥६॥ अथ यां द्वितीयात् समिध-
मभ्यादधाति । वसन्तमेव तथा समिन्धे स वसन्तः समिद्धोऽन्यानृतत्समिन्धेऽऋतवः स-
मिद्धाः प्रज्ञाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति सोऽभ्यादधाति समिदसीति समिद्धि वसन्तः
॥७॥ अथाभ्याधाय जपति । सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्याश्चिदभिशस्त्याऽइति गुणं वा
अभितः परिधयो भवन्त्येतेत्सूर्यमेव पुरस्ताद्गोदारं करोति नत्पुरस्तान्नादा रक्षा-
स्यभ्यवचरानिति सूर्यो हि नाद्राणात् रक्षसामपकृत्वा ॥८॥ अथ पामिन्धाम् तृती-
यात् समिधमभ्यादधाति । अनुयज्ञेषु ब्राह्मणमेव तथा समिन्धे स ब्राह्मणः समि-
द्धो देवेभ्यो यज्ञं ववृक्षि ॥९॥ अथ स्तीर्णां वेदिमुपावर्तते । स द्वे तृणोऽन्नाद्य
तिरश्ची निदधाति सवितुर्वाङ्गं स्य इत्यथं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथास्यिते भुवाविव ति-
रश्ची निदधाति तस्मादिमे तिरश्ची भुवौ क्षत्रं वै प्रस्तरो विशऽइतरं बर्हिः क्ष-

त्रस्य चैव विशश्च विधृत्ये तस्मात्तिरुश्ची निदधाति तस्मादिव विधृती नाम ॥१०॥
 तत्रस्तरुः स्तृणाति । ऊर्णभदसं वा स्तृणामि स्वासस्यं देवेभ्य इति साधुं देवेभ्य
 इत्येवैतदाह यदाऊर्णभदसं त्वेति स्वासस्यं देवेभ्य इति स्वासदं देवेभ्य इत्येवैत-
 दाह ॥११॥ तमभिनिदधाति । आ वा असवो रुद्रा आदित्याः सदन्वित्येते वै
 त्रया देवा यदसवो रुद्रा आदित्या एते वासीदन्वित्येवैतदाहभिनिहित एव स-
 व्येन पाणिना भवति ॥१२॥ अथ दक्षिणेन जुहुं प्रतिगृह्णाति । नेदिकु पुरा ना-
 द्वा रक्षाभ्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपकृता तस्मादभिनिहित एव स-
 व्येन पाणिना भवति ॥१३॥ अथ जुहुं प्रतिगृह्णाति । घृताच्यसि जुहुर्नाम्नेति घृ-
 ताची हि जुहुर्हि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियः सद आसीदिति घृताच्यस्युपभृ-
 त्तान्नेत्युपभृतं घृताची क्युपभृद्धि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियः सद आसीदिति
 घृताच्यसि ध्रुवा नाम्नेति ध्रुवां घृताची हि ध्रुवा हि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना
 प्रियः सद आसीदिति प्रियेण धाम्ना प्रियः सद आसीदिति यदन्यद्वाविः ॥१४॥ स
 वाऽउपरि जुहुः सादयति । अथ इतराः सृचः क्षत्रं वै जुहुर्विश इतराः सृचः क्ष-
 त्रमेवैतदिश उत्तरं करोति तस्मादुपर्यासीनं क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा उप्रासते त-
 स्मादुपरि जुहुः सादयत्यथ इतराः सृचः ॥१५॥ सोऽभिमृशति । ध्रुवा असदन्निति
 ध्रुवा क्यसदन्नतस्य योनाविति यज्ञो वाऽऋतस्य योनिर्यज्ञे क्यसदंस्ता विज्ञो पाहि
 पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति तद्यज्ञमानमाह पाहि मां यज्ञन्यमिति तदप्यात्मानं
 यज्ञान्नात्तरेति यज्ञो वै विलुस्तद्यज्ञयिवैतत्सर्वं परिददाति गुह्ये तस्मादाह ता वि-
 ज्ञो पाहीति ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥१ [४.]॥

इन्धे ह वा एतदध्वर्युः । इध्मेनाग्निं तस्मादिध्मो नाम समिन्धे सामिधेनीभि
 र्हीता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥१॥ स आह । अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यग्नये
 क्येतत्समिध्यमानायान्वाह ॥२॥ तउ हेकाऽआहुः । अग्नये समिध्यमानाय क्योत्तर-

नुब्रूहीति तडु तथा न ब्रूयादहोता वाऽएष पुरा भवति यदेवेन प्रवृणीतिऽथ
 ह्योता तस्माडु ब्रूयादग्रये समिधमानायानुब्रूहीत्येव ॥३॥ अग्नेयीरन्वाह । स्वये-
 वेनमेतदेवतया समिन्धे गायत्रीरन्वाह गायत्रं वाऽअग्नेश्चन्दः स्वैवेनमेतदहस्ता
 समिन्धे वीर्यं गायत्री ब्रह्म गायत्री वीर्येणैवेनमेतत्समिन्धे ॥४॥ एकादशान्वाह ।
 एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्ब्रह्म गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुब्बिताभ्यामिवेनमेतदुभाभ्यां वीर्याभ्यां
 समिन्धे तस्मादेकादशान्वाह ॥५॥ स वै त्रिः प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमां त्रिवृत्प्रा-
 यणां हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मान्निः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् ॥६॥ ताः पञ्च-
 दश सामिधेयः संपद्यन्ते । पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वीर्यमेवैतत्सामिधेनीर-
 भिसंपादयति तस्मादेतास्वनूच्यमानासु यं द्विष्यात्तमद्गुह्याभ्यामवबाधितेदमहममुम-
 वबाधऽइति तदेनमेतेन वज्रेणावबाधते ॥७॥ पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः ।
 अर्धमासशो वै संवत्सरो भवन्निति तद्रात्रीराप्रोति ॥८॥ पञ्चदशानामु वै गायत्री-
 णाम् । त्रीणि च शतानि षष्टिश्चाक्षराणि त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सर-
 स्याहानि तदहान्याप्रोति तदेव संवत्सरमाप्रोति ॥९॥ सप्तदश सामिधेनीः । इ-
 द्याऽअनुब्रूयादुपाध्यु तस्यै देवतयि यजति यस्याऽइष्टिं निर्वपति द्वादश वै मा-
 साः संवत्सरस्य पञ्चर्नव एष एव प्रजापतिः सप्तदशः सर्वं वै प्रजापतिस्तत्सर्व-
 णैव तं काममनपराधं राध्नोति यस्मै कामयेष्टिं निर्वपत्युपाध्यु देवतां यजस्यनि-
 रूक्तं वाऽउपाध्यु सर्वं वाऽअनिरूक्तं तत्सर्वेणैव तं काममनपराधं राधाति यस्मै
 कामयेष्टिं निर्वपत्येष इष्टेरुपचारः ॥१०॥ एकविंशतिः सामिधेनीः अपि दर्श-
 पूर्णमासयोरनुब्रूयादित्याहुर्द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्तवम्बन्धो लोकास्त-
 द्विंशतिरेषऽएवैकविंशतो ष एष तपति सेषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेता गतिमे-
 तां प्रतिष्ठां गृह्णाति तस्मादेकविंशतिमनुब्रूयात् ॥११॥ ता हेता गतधेरिवानुब्रू-
 यात् । य इहेन्न धेर्यात्स्यां न पापीयानिति यादृशाय ह्येव सतेऽन्वाहुस्तादुडा

देव भवति प्रापियान्वा यस्यैवं विदुष एता अन्वाहुः सोऽएषा मीमांसेव न
 वेविता अनुष्यसे ॥ १२ ॥ त्रिवे प्रथमा त्रिरुत्तमाममवानन्ननुब्रूयात् । त्रयो वा
 ऽइमे लोकास्सदिमानिवैतछोकांत्संतनोतीमांछोकांत्स्पृणुते त्रय इमे पुरुषे प्राणा
 एतमेवास्मिन्नेतसंततमध्यवहिनं दधात्येतदनुवचनः ॥ १३ ॥ स यावदस्य वचः
 स्यात् । एवमेवानुविबन्नेतस्येतस्य परिचक्षीत साम्यवान्यादनवानन्ननुविबन्नेस्त-
 त्कर्म विवृक्षेत सा परिचक्षा ॥ १४ ॥ स यद्येतन्नोदाशाक्षेत । अग्येकैकामेवान-
 वानन्ननुब्रूयान्तदैकैकयेमांछोकांत्संतनोत्येकैकयेमांछोकांत्स्पृणुतेऽथ यत्प्राणं द-
 धाति गायत्री वै प्राणः स यत्कृत्स्नां गायत्रीमन्वाह तत्कृत्स्नं प्राणं दधाति तस्मा-
 द्दैकैकामेवानवानन्ननुब्रूयात् ॥ १५ ॥ ता वै संततः अव्यवहिन्ना अन्वाह । संव-
 त्सरस्यैवैतदहोरात्राणि संतनोति तानीमानि संवत्सरस्याहोरात्राणि संततान्यव्य-
 वहिन्नानि परिप्लवन्ते द्विषतऽउ चैवैतद्भानुध्याय नोपस्थानं करोत्युपस्थानः ह
 कुर्याद्यदसंतता अनुब्रूयान्तस्माद्दि संतता अव्यवहिन्ना अन्वाह ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम्
 ॥ २ [५.] ॥ अध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

हिकृत्यान्वाह । नासामा यज्ञोऽस्तीति वाऽआहुर्न वाऽअहिकृत्य साम गो-
 पते म यदिकरोति तदिकारस्य त्रयं क्रियते प्रपावनेव साम्नो त्रयमुपगहृत्योऽम्
 ओऽमित्येतिनो ह्यस्यैष सर्व एव ससामा यज्ञो भवति ॥ १ ॥ पदेव हिकरोति ।
 प्राणो वै हिकारः प्राणो हि वै हिकारस्तस्मादपिगृह्य नासिके न हिकर्तुः श-
 क्रोति वाचा वाऽअचमन्वाह वाङ्म वै प्राणश्च मिथुनं तदेतत्पुरस्तान्मिथुनं प्रज्ञ-
 ननं क्रियते सामिधेनीमां तस्माद्दि हिकृत्यान्वाह ॥ २ ॥ स वाऽउपाऽशु हिकरो-
 ति । अथ यदधैर्हिकुर्यादन्यतरदेव कुर्याद्वाचमेव तस्मादुपाऽशु हिकरोति ॥ ३ ॥
 स वाऽएति च प्रेति चान्वाह । गायत्रीमिवैतर्वाचीं च पराचीं च युनक्ति परा-
 च्यह देवैभ्यो यज्ञं वक्त्यर्वाची मनुष्यानवति तस्माद्वाऽएति च प्रेति चान्वाह

॥४॥ षट्वेति च प्रेति चान्वाक । प्रेति वै प्राणा इत्युदानः प्राणोदानाविवित्त-
 धाति तस्माद्वाऽइति च प्रेति चान्वाक ॥५॥ षट्वेति च प्रेति चान्वाक । प्रेति
 वै रेतः सिच्यतऽइति प्रजायते प्रेति पशवो वितिष्ठन्तऽइति समावर्तन्ते सर्व वा
 ऽइदमेति च प्रेति च तस्माद्वाऽइति च प्रेति चान्वाक ॥६॥ सोऽन्वाक । प्र वो
 वाजा अभिग्व इति तन्न प्रेति भवत्यग्रऽश्रायाकृ वीतयऽइति तद्धेति भवति
 ॥७॥ तदु क्केऽश्नाद्धः । उभयं वाऽइतत्प्रेति संपद्यतऽइति तदु तदातिविज्ञान्य-
 मिव प्र वो वाजा अभिग्वऽइति तन्न प्रेत्यग्रऽश्रायाकृ वीतयऽइति तद्धेति ॥८॥
 सोऽन्वाक । प्र वो वाजा अभिग्व इति तन्न प्रेति भवति वाजा इत्यन्नं वै वा-
 जा अन्नमेवितदभ्यनूक्तमभिग्व इत्यर्धमासा वाऽअभिग्वोऽर्धमासान्वेितदभ्यनूक्तः
 कृविष्मन्त इति पशवो वै कृविष्मन्तः पशून्वेितदभ्यनूक्तम् ॥९॥ घृताच्येति । वि-
 देधो कृ मायवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे बभार तस्य गोतमो राहूगणा ऋषिः पुरो-
 क्थित आस तस्मै कृ स्मामन्व्यमाणो न प्रतिशृणोति नेन्नेऽग्निर्वैश्वानरो मुखान्नि-
 प्यग्याताऽइति ॥१०॥ तमृग्भिर्कृयितुं दधे । वीतिहोत्रं वा कवे यमन्तः स मिधी-
 मकृ । अग्रे वृक्तमधरे विदेधेति ॥११॥ स न प्रतिशुश्राव । उदग्रे शुचयस्तव
 श्रुक्वा श्रजन्त ईरते । तव ज्योतीःष्यर्चयो विदेधाऽइति ॥१२॥ स कृ नेव प्रति-
 श्रुश्राव । तं वा घृतस्त्रवीमकृऽइत्येवाभिव्याहृरथास्य घृतकीर्तिवैवाग्निर्वैश्वानरो
 मुखोदुःस्त्रवाल्ल तं न शशाक धारयितुः सोऽस्य मुखान्निष्येदे स इमां पृथिवीं
 प्रापादः ॥१३॥ तर्कि विदेधो मायव आस । सस्वत्याः स तत एव प्रादुर्कृन्न-
 भीयायेमां पृथिवीं तं गोतमश्च राहूगणो विदेधश्च मायवः पश्चाद्कृत्तमन्वीयतुः
 स इमाः सर्वा नदीर्तिददाकृ सदानीरेत्युत्तराद्दिरेर्निर्धायति ताः केव नातिददाकृ
 ताः कृ स्म तां पुरा ब्राह्मणा न तरन्त्यनतिदग्धाग्निना वैश्वानरेणेति ॥१४॥ तत
 इतर्कि । प्रार्चनं वकृवो ब्राह्मणास्तद्वाजेत्तरमिवात्त सावितरमिवास्वदितमग्नि-

ना वैश्वानरोति ॥ १५ ॥ तद् कर्तुर्हि । जेत्रतरमिव ब्राह्मणा उ हि नूनमेनद्य-
 क्षीरसिधदंत्सापि जघन्ये नैदाषे समिवैव कोपयति तावहीतानतिदग्धा क्यग्निना
 वैश्वानरोपा ॥ १६ ॥ स होवाच । विदेशो माधवः छाकं भवानीत्यत एव ते प्रा-
 चीनं भुवनमिति होवाच सेषाप्येतर्हि कोसलविदेकानां मर्यादा ते हि माथवाः
 ॥ १७ ॥ अथ होवाच । गोतमो राङ्गणाः कथं नु नऽश्रमक्यमाणो न प्रत्यश्री-
 षीरिति स होवाचाग्निर्मै वैश्वानरो मुखेभूत्स नेन्मे मुखात्रिष्यन्ति तस्मात्ते न
 प्रत्यश्रीषमिति ॥ १८ ॥ तद् कथमभूदिति । यत्रैव तं घृतस्रवीमकृद् इत्यभिव्याहृ-
 षीस्तिदेव मे घृतकीर्तावग्निर्वैश्वानरो मुखादुद्ववालीतं नाशकं धारयितुं स मे
 मुखान्निरपादीति ॥ १९ ॥ स यत्सामिधेनीषु घृतवत् । सामिधेनमेव तत्समिवैनं
 तेनेन्ये वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥ २० ॥ तद् घृताच्येति । देवान्निगाति सुम्रयुरिति
 यजमानो वै सुम्रयुः स हि देवान्निगीषति स हि देवान्निगाधसति तस्मादाकृ
 देवान्निगाति सुम्रयुरिति सेषाग्नेयी सत्यनिरुक्ता सर्व वाऽअनिरुक्ताः सर्वेणैवित-
 त्प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ अग्रऽआयाकि वीतयऽइति । तद्वेति भवति वीतयऽइति स-
 मन्तिकमिव कृ वाऽऽग्नेये लोका आसुरित्युन्मृश्या क्वैव क्षीरास ॥ २२ ॥ ते देवा
 अकामयन्त । कथं नु न इमे लोका वितराः स्युः कथं न इदं वरीय-इव स्या-
 दिति तानैतेरेव त्रिभिरक्षरेर्व्यनयन्वीतयऽइति तऽऽग्ने विदूरं लोकास्ततो देव-
 भ्यो वरीयोऽभवद्वरीयो कृ वाऽअस्य भवति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुर्वीतिय
 ऽइति ॥ २३ ॥ गृणानो कृद्यदातयऽइति । यजमानो वै कृद्यदातिर्गृणानो यजमा-
 नाप्येत्येवैतदाकृ नि होता सत्सि बर्हिषीत्यग्निर्वै होतायं लोको बर्हिरस्मिन्नेवै-
 तल्लोकेऽग्निं दधाति सोऽयमस्मिंल्लोकेऽग्निर्हितः सेषेभमेव लोकमभ्यनूक्तेभमेवित-
 या लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥ २४ ॥ तं वा समिदिरङ्गिर इति ।
 समिदिर्कृतमङ्गिरस ऐन्धताङ्गिर इत्यङ्गिरा उ क्यग्निधृतेन वर्षशामसीति तत्सामि-

धेनं पद७ समेवैनं तेनेव्ये वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥२५॥ ॥ शतम् ३०० ॥ ॥ बृह-
 होचा यविद्येति । बृहदु क्लेष शोचति समिद्धो यविद्येति यविद्यो वृषिस्तस्मा-
 दाह यविद्येति सैषेतमेव लोकमभ्यनूक्तास्तरिक्तलोकमेव तस्मादाग्नियी सत्यनिरु-
 क्तानिरुक्तो क्लेष लोक एतमेवितया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः
 ॥२६॥ स नः पृथु अवाप्यमिति । अदो वै पृथु यस्मिन्देवा एतद्भवायं यस्मिन्देवा
 अहा देव त्रिवाससीत्यह देव त्रिवासस्येतन्नो गमयेत्येवैतदाह ॥२७॥ बृहदग्ने सु-
 वीर्यमिति । अदो वै बृहद्यस्मिन्देवा एतत्सुवीर्यं यस्मिन्देवाः सैषेतमेव लोकम-
 भ्यनूक्ता दिवमेवैतमेवितया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥२८॥ सो
 ऽन्वाह । इत्येनो नमस्य इतीत्येनो क्लेष नमस्यो क्लेष तिरस्तमाऽसि दर्शत
 इति तिर-श्च क्लेष तमाऽसि समिद्धो ददशे समग्निरिद्यते वृषेति सऽह क्लीयते वृ-
 षा वृषोऽग्निः समिध्यतऽइति सऽह क्लीयते ॥२९॥ अथो न देववाहन इति ।
 अथो ह वाऽएष भूता देवभ्यो यज्ञं वकति यद्दे नेत्यृच्योमिति तत्तस्मादाकाशो
 न देववाहन इति ॥३०॥ तऽह क्विष्मन्त इतऽइति । क्विष्मन्तो क्लेत् मनुष्या
 इतऽइति तस्मादाह तऽह क्विष्मन्त इतऽइति ॥३१॥ वृषणां वा वयं वृषन्वृषणाः
 समिधीमहीति । सऽह क्लेनमिन्धतेऽग्ने दीप्यतं बृहदिति दीदयेव क्लेष बृहत्सामिद्धः
 ॥३२॥ तं प्राऽएतम् । वृषणवत्तं त्रिचमन्वाहग्निष्यो वाऽएताः सर्वाः सामिधेन्यो
 भवन्तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवतेन्द्रो वृषेतेनो कास्येताः सेन्द्राः सामिधेन्यो भवन्ति
 तस्माद्दृषणवत्तं त्रिचमन्वाह ॥३३॥ सोऽन्वाह । अग्निं हतं वृषामहऽइति दे-
 वाश्च वाऽअसुराश्चोभ्ये प्राज्ञापत्याः पस्पृधिरे तांस्पर्धमानान्गायत्र्यक्षरा तस्यौ या
 वै सा गायत्र्यासीद्विद्यं वै सा पृथिवीयऽह देव तदक्षरा तस्यौ तऽअयऽएव वि-
 दां चक्रुर्गतारन्वै न इयमुपावत्स्यति ते भविष्यन्ति परेतरे भविष्यसीति तामुभय
 ऽवोपमन्त्रयां चक्रिरेऽग्निरेव देवानां हत आस सकृन्ना इत्यसुररक्षतमसुराणाऽह

साग्निविवानुप्रेयाय तस्मादन्वाहामिं हूतं वृषीमरुः इति स हि देवानां हूत आ-
सीदोतारं विश्ववेदसमिति ॥ ३४ ॥ तड् कैकेऽन्वाहुः । ह्योता यो विश्ववेदस इति
नेदरमित्यात्मानं ब्रवाणीमिति नड् तथा न ब्रूयान्मानुषं कृ ते यज्ञे कुर्वन्ति व्युद्धं
वे तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नद्युद्धं यज्ञे कर्वाणीति तस्माद्यथैवर्चानूक्तमिवानुब्रूयादो-
तारं विश्ववेदसमित्येवास्य यज्ञस्य सुक्रतुमित्येष हि यज्ञस्य सुक्रतुर्यदग्निस्तस्मादा-
हास्य यज्ञस्य सुक्रतुमिति सेषं देवानुपाववर्त ततो देवा अभवन्परासुरा भवति
कृ वाऽऽत्माना परास्य सपत्ना भवन्ति यस्येवं विदुष एतामन्वाहुः ॥ ३५ ॥ तां
वाऽऽष्टमीमनुब्रूयात् । गायत्री वाऽऽष्ट्या निदग्निनाष्टाक्षरा वै गायत्री तस्मादष्ट-
मीमनुब्रूयात् ॥ ३६ ॥ तद्वैके । पुरस्ताद्वाप्ये दधत्यन्नं धाप्ये मुखतः इदमन्नाद्यं दध्म
इति षदन्तस्तड् तथा न कुर्यादुनवक्त्रता तस्येषा भवति यः पुरस्ताद्वाप्ये दधाति
दशमी वा हि तर्क्षकादशी वा संपद्यते तस्यो क्वेविषावकता भवति यस्येतामष्ट-
मीमन्वाहुस्तस्मादुपरिष्टदेव धाप्ये दधात् ॥ ३७ ॥ समिध्यमानोऽऽधरः इति । अ-
धरो वै यज्ञः समिध्यमानो यज्ञः इत्येवैतदाहामिः पावको ईडा इति पावको क्रीष
ईडो क्रीष शोचिष्केशस्तमीमरुः इति शोचन्तीव क्योतस्य केशाः समिद्धस्य समि-
द्धोऽऽग्रऽऽद्भतेत्यतः प्राचीनं सर्वमिध्यमभ्यादध्याद्यदन्यत्समिधोऽपवृद्धः इव को
तदोता यद्वाऽऽन्यत्समिध इध्मस्यातिरिच्यतेऽतिरिक्तं तद्यद्वै यज्ञस्यातिरिक्तं द्विष-
त्तः कास्य तद्वातृव्यमभ्यतिरिच्यते तस्मादतः प्राचीनं सर्वमिध्यमभ्यादध्याद्यदन्य-
त्समिधः ॥ ३८ ॥ देवान्यक्षि स्वधरेति । अधरो वै यज्ञो देवान्यक्षि सुयज्ञित्येवैत-
दाह वः हि कृव्यवाडसित्येष हि कृव्यवाडदग्निस्तस्मादाह वः हि कृव्यवाड-
सित्या हुहोता उवस्यतामिं प्रयत्यधरे । वृषीधिः कृव्यवाहनमिति संप्रेषत्येवि-
तयाहुहुत च यज्ञत च यस्मै कामाय समैन्धिः तत्कुरतेत्येवैतदाहामिं प्रयत्यधर-
ः इत्यधरो वै यज्ञोऽग्निं प्रयति यज्ञः इत्येवैतदाह वृषीधिः कृव्यवाहनमित्येष हि

कृव्यवाकनो यदग्निस्तस्मादाह वृषीधुः कृव्यवाकनमिति ॥३१॥ तं वाऽहम् ।
अधुवन्तं त्रिचमन्वाह देवान्क वै यज्ञेन यजमानांस्तपन्ना असुरा दुर्धुषां अक्रुस्ते
दुर्धुषन्त एव न शेकुर्धुर्वितुं ते पराबभूवुस्तस्मात्प्रज्ञोऽधरो नाम दुर्धुषन्क वा
ऽह्नाऽ सपन्नः पराभवति यस्यैवं विदुषोऽधुवन्तं त्रिचमन्वाहुर्वावदेव सौम्येना-
धुरेणोष्ट्रा जयति ताम्रज्जयति ॥४०॥ ब्राह्मणम् ॥३ [४. १.] ॥

एतद् वै देवा अग्निं गरिष्ठेऽयुञ्जन् । यद्वोतृवः इदं नो कृव्यं वक्षेति तमेतद्-
रिष्ठे युक्त्रोपामदन्वीर्यवान्वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीति वीर्यं समादधतो य-
थेदमप्येतर्हि ज्ञातीनां यं गरिष्ठे युञ्जति तमुपमदसि वीर्यवान्वै त्वमस्यलं वै त्व-
मेतस्माऽअसीति वीर्यं समादधतः स यद्दत् ऊर्धमन्वाहोपस्तौत्येवैनमेतद्वीर्यमेवा-
स्मिन्दधाति ॥१॥ अग्ने मकांश्चाऽअसि ब्राह्मणा भारतेति । द्रक्सु क्वग्निस्तस्मादाह
ब्राह्मणोति भारतेत्येष हि देवेभ्यो कृव्यं भरति तस्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष उ वा
ऽश्माः प्रजाः प्राणो भूवा विभर्ति तस्माद्देवाह भारतेति ॥२॥ अथार्षेयं प्रवृ-
णीति । ऋषिभ्यश्चैवैनमेतदेविभ्यश्च निवेद्यत्ययं मकावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति त-
स्मादार्षेयं प्रवृणीति ॥३॥ परस्तादर्वाकप्रवृणीति । परस्ताश्चर्वाण्यः प्रजाः प्रजा-
यन्ते ज्यायसस्यतयऽ उ चैवेतं निद्भुतऽइदं हि पितृवायेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मा-
त्परस्तादर्वाकप्रवृणीति ॥४॥ स अर्येयमुक्त्वाह । देवेदो मन्विह इति देवा क्से-
तमग्रऽऐन्धत तस्मादाह देवेह इति मन्विह इति मनुर्क्षेतमग्रऽऐन्ध तस्मादाह
मन्विह इति ॥५॥ ऋषिष्टुत इति । ऋषयो क्सेतमग्रोऽस्तुवंस्तस्मादाहृषिष्टुत इति
॥६॥ विप्रानुमदित इति । एते वै विप्रा यदृषय एते क्सेतमन्वमदंस्तस्मादाह
विप्रानुमदित इति ॥७॥ कविशस्त इति । एते वै कवयो यदृषय एते क्सेतम-
शधंस्तस्मादाह कविशस्त इति ॥८॥ ब्रह्मसधशित इति । ब्रह्मसधशितो क्सेष
धृताकृवन इति धृताकृवनां क्सेषः ॥९॥ प्रणीर्यज्ञानाऽ रथीरधराणामिति । एतेन

वे सर्वान्यज्ञान्प्रणयन्ति ये च पाकयज्ञा ये चेतरे तस्मादाह प्रणयिज्ञानामिति
 ॥ १० ॥ रथीरधराणामिति । रथो ह वाऽएष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं ब्रह्मति तस्मादाह
 रथीरधराणामिति ॥ ११ ॥ अतूर्तो होता तूर्णिकृष्यवाडिति । न क्षेतः रक्षाऽसि
 तरन्ति तस्मादाहातूर्तो होतिति तूर्णिकृष्यवाडिति सर्वः क्षेप पाप्मानं तरति
 तस्मादाह तूर्णिकृष्यवाडिति ॥ १२ ॥ आस्यात्रं जुहुर्देवानामिति । देवपात्रं वाऽएष
 यदग्निस्तस्मादग्नौ सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति देवपात्रं क्षेप प्राप्नोति ह वै तस्य
 पात्रं यस्य पात्रं प्रेष्यति य एवमेतद्दे ॥ १३ ॥ चमसो देवपान इति । चमसेन
 ह वाऽएतेन भूतेन देवा भक्षयन्ति तस्मादाह चमसो देवपान इति ॥ १४ ॥ अ-
 रांशःऽवग्निं नेमिर्देवास्त्वं परिभूरसीति । यथारन्निमिः सर्वतः परिभूरं त्वं देवां-
 त्सर्वतः परिभूरसीत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ आवह देवान्यजमानायेति । तदस्मै यज्ञाय
 देवानावोढवाऽआह्नाग्निमग्नऽआवहति तदग्नेयायाज्यभागायाग्निमावोढवाऽआह
 सोममावहति तत्सौम्यायाज्यभागाय सोममावोढवाऽआह्नाग्निमावहति तद्य एष
 उभयत्राच्युत अग्नेयः पुरोडाशो भवति तस्माऽअग्निमावोढवाऽआह ॥ १६ ॥ अथ
 यथादेवतम् । देवांशःऽआज्यपांशऽआवहति तत्प्रयाजानुयाजानावोढवाऽआह प्र-
 याजानुयाजा वै देवा आज्यपा अग्निं होत्रायावहति तदग्निं होत्रायावोढवा
 ऽआह त्वं महिमानमावहति तत्त्वं महिमानमावोढवाऽआह वाग्वाऽअस्य स्वो
 महिमा तद्वाचमावोढवाऽआह च वह् ज्ञातवेदः सुयज्ञा च यजेति तस्या एवैतदे-
 वता आवोढवाऽआह ता एवैतदाहा चैना वह्नानुष्या च यजेति यदाह सुयज्ञा
 च यजेति ॥ १७ ॥ स वै तिष्ठन्नन्वाह । अन्वाह क्षेतदसौ क्षनुवाक्वा तदसवि-
 वैतद्वान्वाह तस्मात्तिष्ठन्नन्वाह ॥ १८ ॥ आसीनो याज्यां यजति । इयं हि या-
 ज्या तस्मान्न कश्चन तिष्ठन्याज्यां यजतीथः हि याज्या तदियमेवैतद्वत्वा यजति त-
 स्मादासीना याज्यां यजति ॥ १९ ॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [४. २.] ॥ ॥

यो ह वाग्नाग्निः सामिधिनीभिः समिद्धः । अतितराह ह वै स इतरस्माद्गो-
 स्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवधृष्यः ॥१॥ स यथा क्वेवाग्निः । सामिधिनीभिः स-
 मिद्धस्तपत्येवाह क्वेव ब्राह्मणाः सामिधिनीर्विद्वाननुब्रुवंस्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्य-
 नवधृष्यः ॥२॥ सोऽन्वाह । प्रव इति प्राणो वै प्रवान्प्राणमेवैतया समिद्धेऽग्रा
 ऽश्रयाहि वीत्यऽइत्यपानो वाऽएतवानपानमेवैतया समिद्धे बृहहोचा यवि-
 धेत्युदानो वै बृहहोचा उदानमेवैतया समिद्धे ॥३॥ स नः पृथु अवाप्यमिति ।
 श्रोत्रं वै पृथु अवाप्यऽश्रोत्रेण ह्रीदगुरु पृथु शृणोति श्रोत्रमेवैतया समिद्धे ॥४॥
 ईडेन्यो नमस्य इति । वाग्वाऽईडेन्या वाग्धीदऽसर्वमीदृ वाचेदऽसर्वमीडितं
 वाचमेवैतया समिद्धे ॥५॥ अश्वो न देववाहन इति । मनो वै देववाहनं मनो
 ह्रीदं मनस्विनं भूयिष्ठं वनीवाक्यते मन एवैतया समिद्धे ॥६॥ अग्ने दीग्यतं बृ-
 हृदिति । चक्षुर्वै दीदयेव चक्षुरेवैतया समिद्धे ॥७॥ अग्निं हतं वृणीमहऽइति ।
 य एवायं मध्यमः प्राण एतमेवैतया समिद्धे सा क्वाप्तस्था प्राणानामतो क्यन्य
 ऽऊर्धाः प्राणा अतोऽन्येऽवाच्चोऽन्तस्था ह भवत्यन्तस्थामेनं मन्यन्ते यऽएवमेताम-
 त्तस्थां प्राणानां वेद ॥८॥ शोचिष्केशस्तमीमहऽइति । शिभ्रं वै शोचिष्केशऽ
 शिभ्रऽह्रीदऽशिभ्रिनं भूयिष्ठऽशोचयति शिभ्रमेवैतया समिद्धे ॥९॥ समिद्धो
 ऽग्रऽग्राहुतेति । य एवायमवाऽप्राण एतमेवैतया समिद्धेऽग्रा जुहोता इवस्य-
 तेति सर्वमात्मानऽसमिद्धेऽग्रा नखेभ्योऽथो लोमभ्यः ॥१०॥ स यद्येनं प्रथमा-
 याऽसामिधिन्यामनुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयात्प्राणं वाऽएतदात्मनोऽग्रावाधाः प्रा-
 णोनात्मन आर्त्तिमारिष्यसीति तथा क्वेव स्यात् ॥११॥ यदि द्वितीयस्यामनुव्याकू-
 रेत् । तं प्रति ब्रूयैदपानं वाऽएतदात्मनोऽग्रावाधा अपानेनात्मन आर्त्तिमारिष्य-
 सीति तथा क्वेव स्यात् ॥१२॥ यदि तृतीयस्यामनुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयादुदानं
 वाऽ - - उदानेना - - स्यात् ॥१३॥ यदि चतुर्थांमनुव्याकुरेत् । तं प्रतिब्रूयाद्श्रोत्रं

वाऽऽतदात्मनोऽग्नावाधाः श्रोत्रेणात्मन आर्त्तिमारिष्यसि बधिरो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १४ ॥ यदि पञ्चम्यामनुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयाद्वाचं वाऽऽतदात्मनोऽग्नावाधा वाचात्मन आर्त्तिमारिष्यसि मूको भवि - - स्यात् ॥ १५ ॥ यदि षष्ठ्यामनुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयान्मनो वाऽऽतदात्मनोऽग्नावाधा मनसात्मन आर्त्तिमारिष्यसि मनोमुषिगृहीतो मोमुषश्चरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १६ ॥ यदि सप्तम्याम - । - 'याञ्चनुर्वाऽऽतदात्मनोऽग्नावाधाश्चक्षुषात्मन आर्त्तिमारिष्यस्यन्धो भवि - - स्यात् ॥ १७ ॥ 'यद्यष्टम्याम - । - 'यान्मथं वाऽऽतत्प्राणात्मनोऽग्नावाधा मथेन प्राणेनात्मन आर्त्तिमारिष्यस्युद्ध्वाय मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ १८ ॥ यदि नवम्याम - । - 'याहिंश्रं वाऽऽतदात्मनोऽग्नावाधाः शिञ्जेनात्मन आर्त्तिमारिष्यसि क्लीवो भवि - - स्यात् ॥ १९ ॥ यदि दशम्यामनु - । - 'यादुवाचं वाऽऽतत्प्राणात्मनोऽग्नावाधा अवाचा प्राणेनात्मन आर्त्तिमारिष्यस्यपिनद्धो मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ २० ॥ 'यद्येकादश्याम - । - 'यात्सर्वं वाऽऽतदात्मानमग्नावाधाः सर्वेणात्मनार्त्तिमारिष्यसि क्षिप्रैऽमुं लोकमेप्यसीति तथा हैव स्यात् ॥ २१ ॥ स यथा हैवामिष ॥ सामिधनीमिः समिद्धमापयार्त्ति न्येत्येव ॥ हैव ब्राह्मणा ॥ सामिधनीर्विद्वा ॥ स ॥ समनुव्रुवन्तमनुव्याकृत्यार्त्ति न्येति ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ५ [४.३.] ॥

तं वाऽऽतममिष ॥ समिन्धिषत । समिद्धे देवेभ्यो जुक्वामिति तस्मिन्नतेऽएव प्रथमेऽश्राद्धती जुहोति मनसे चैव वाचे च मनश्च हैव वाक्क युजौ देवेभ्यो यज्ञं वक्तुः ॥ १ ॥ स यदुपा ॥ श्रु क्रियते । तन्मनो देवेभ्यो यज्ञं वक्तुयथ यद्वाचा निरुक्तं क्रियते तद्वाग्देवेभ्यो यज्ञं वक्तुयतद्वाऽऽइदं द्वयं क्रियते तदेतेऽएवैतत्संतर्पयति तस्मिन् प्रीते देवेभ्यो यज्ञं वक्ता इति ॥ २ ॥ सुवेणा तमाधारयति । यं मनसऽश्राधारयति वृषा हि मनो वृषा हि सुवः ॥ ३ ॥ सुवा तमाधारयति । यं वाचऽश्राधारयति घोषा हि वाग्योषा हि सुक् ॥ ४ ॥ तूष्णीं तमाधारयति । यं मनसऽश्राधा-

रयति न स्वाहेति चनानिरुक्ताऽ कि मनोऽनिरुक्ताऽ कीतद्यत्तूज्ञीम् ॥५॥ मन्त्रेणा
 तमाधारयति । यं वाचऽआधारयति निरुक्ता कि वाङ्मिरुक्ता कि मन्त्रः ॥६॥ आ-
 सीनस्तमाधारयति । यं मनसऽआधारयति तिष्ठस्तं यं वाचे मनश्च ह वै वाक्क
 गुजौ देवेभ्यो यज्ञं वरुतो यतरो वै गुजोर्ऋसीयान्भवत्युपवरुं वै तस्मि कुर्वन्ति
 वाग्वै मनसो ऋसीयस्यपरिमिततरमिव हि मनः परिमिततरश्च हि वाक्कद्वाच
 ऽवृष्वैतदुपवरुं करोति ते सगुजौ देवेभ्यो यज्ञं वरुतस्तस्मात्तिष्ठन्वाचऽआधारय-
 ति ॥७॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्विभयां चक्रुस्तऽए-
 तदक्षिणातः प्रत्युदश्रयन्नुद्धितमिव हि वीर्यं तस्मादक्षिणातस्तिष्ठन्नाधारयति स य-
 दुभयत आधारयति तस्मादिदं मनश्च वाक्क समानमेव सन्नानिव शिरो ह वै यज्ञ-
 स्यैतयोरन्यतर आधारयोर्मूलमन्यतरः ॥८॥ सुवेणा तमाधारयति । यो मूलं यज्ञ-
 स्य सुचा तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य ॥९॥ तूष्णीं तमाधारयति । यो मूलं य-
 ज्ञस्य तूष्णीमिव कीदं मूलं नो क्यत्र वाग्वदति ॥१०॥ मन्त्रेणा तमाधारयति । यः
 शिरो यज्ञस्य वाग्धिमन्त्रः शीर्षी कीयमधि वाग्वदति ॥११॥ आसीनस्तमाधार्-
 यति । यो मूलं यज्ञस्य नियणमिव कीदं मूलं तिष्ठस्तमाधारयति यः शिरो यज्ञ-
 स्य तिष्ठतीव कीदऽ शिरः ॥१२॥ स सुवेणा पूर्वमाधारुमाधार्याह । अग्निमग्नीत्स-
 म्मूर्हति यथा धुरमध्यक्षेदेवं तद्यत्पूर्वमाधारुमाधारयत्यध्युक्ता कि धुरं युञ्जन्ति ॥१३॥
 अथ सम्मार्ष्टि । युनक्खेवैनमेतद्युक्तो देवेभ्यो यज्ञं वरुदिति तस्मात्सम्मार्ष्टि परि-
 क्रामऽ सम्मार्ष्टि परिक्रामऽ हि योग्यं युञ्जन्ति त्रिस्त्रिः सम्मार्ष्टि त्रिबृद्धि यज्ञः ॥१४॥
 स सम्मार्ष्टि । अग्ने वाजजित्वां वा सरिष्यन्तं वा वाजजितऽ सम्मार्ष्टीति यज्ञं
 वा वरुयन्तं यज्ञिष्यऽ सम्मार्ष्टीत्यैवैतदाहोपरिष्ठात्तूष्णीं त्रिस्तन्वाया युक्ता प्रक्षि-
 त्प्रैहि वरुत्येवमेवैतत्कशपोपन्नियति प्रैहि देवेभ्यो यज्ञं वरुति तस्मादुपरिष्ठा-
 तूष्णीं त्रिस्तन्वादेतदत्तरिणा कर्म क्रियते तस्मादिदं मनश्च वाक्क समानमेव सन्ना-

नेव ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ६ [४.४.] ॥ ॥ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकांश्या
१२० ॥ ॥

स सुचोत्तरमाधारमाधारयिष्यन् । पूर्वेणा सुचावज्जलिं निदधाति नमो देवेभ्यः
स्वधा पितृभ्य इति तद्देवेभ्यश्चैतत्पितृभ्यश्चात्विष्यं करिष्यान्निद्रुते सुयमे मे भूया-
स्तमिति सुचावादत्ते सुभरे मे भूयास्तं भर्तु वाऽ शक्यमित्येवैतदाहृत्स्कन्नमद्य दे-
वेभ्य आज्यऽ सन्धियासमित्यविज्जुष्यमद्य देवेभ्यो यज्ञं तनवाऽ इत्येवैतदाहृ ॥ १ ॥
अङ्घ्रिणा विज्ञो मा वावक्रमिषमिति । यज्ञो वै विज्जुस्तस्माऽ एवैतन्निद्रुते मा
तावक्रमिषमिति वसुमतीमग्ने ते ह्यायामुपस्थेपमिति साधीमग्ने ते ह्यायामुपस्थेपमि-
त्येवैतदाहृ ॥ २ ॥ विज्ञो स्थानमसीति । यज्ञो वै विज्जुस्तस्येव ह्येतदत्तिक तिष्ठ-
ति तस्मादाहृ विज्ञो स्थानमसीतीति इन्द्रो वीर्यमकृणादित्यतो ह्रीन्द्रस्तिष्ठन्दक्षि-
णतो नाश्रा रक्षाऽस्यपाहृस्तस्मादाहृत इन्द्रो वीर्यमकृणादित्यूर्ध्वोऽधर आस्वादित्य-
धरो वै यज्ञ ऊर्ध्वो यज्ञ आस्यादित्येवैतदाहृ ॥ ३ ॥ अग्ने वेर्होत्रं वेर्द्रृत्यमिति ।
उभयं वाऽ एतदग्निर्देवानाऽ ह्येता च द्रुतश्च तदुभयं त्रिद्धि यदेवानामसीत्येवैतदा-
हृवतां वां ग्यावापृथिवीऽश्रव तं ग्यावापृथिवीऽ इति नात्र तिरोहितमिवास्ति
स्विष्टकृदेवेभ्य इन्द्र आज्येन हविषाभूत्स्वाहृतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहृन्द्र
आज्येनेति वाचे वाऽ एतमाधारमाधारयतीन्द्रो वागित्यु वाऽ आहुस्तस्माद्धेवाहृन्द्र
आज्येनेति ॥ ४ ॥ अथासऽस्पर्शपत्सुचौ पर्येत्य । ध्रुवया समनक्ति शिरो वै यज्ञ-
स्योत्तर आधार आत्मा वै ध्रुवा तदात्मन्येवैतद्विः प्रतिदधाति शिरो वै यज्ञस्यो-
त्तर आधारः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्ध-
स्य शिर इत्याहुः ॥ ५ ॥ यज्ञमान एव ध्रुवामनु । योऽस्माऽ अरातीयति स उपभु-
तमनु स यद्धोपभृता समञ्ज्याद्यो यज्ञमानायारातीयति तस्मिंद्द्वियं दध्यात्तस्यजमान-
ऽ एवैतद्वियं दधाति तस्माद्ध्रुवया समनक्ति ॥ ६ ॥ स समनक्ति । सं ज्योतिषा

ज्योतिरिति ज्योतिर्वाङ् इतरस्यामाज्यं भवति ज्योतिरितरस्यां ते ह्येतदुभे ज्योति-
 षी संगृह्णते तस्मादेव समनक्ति ॥७॥ अथातो मनसश्चैव वाचश्च । अकृम्भद्
 ऽउदितं मनश्च ह वै वाक्काकृम्भद्ऽउदति ॥८॥ तद्ध मन उवाच । अकृमेव त्व-
 ह्योऽस्मि न वै मया त्वं किं चनानभिगतं वदसि सा यन्मम त्वं कृतानुकारानुव-
 र्त्मास्यकृमेव त्वह्योऽस्मीति ॥९॥ अथ ह वागुवाच । अकृमेव त्वह्यस्यस्मि यदे
 त्वं वेत्याहं तद्विज्ञपयाम्यरुहं सज्ञपयामीति ॥१०॥ ते प्रजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतु ।
 स प्रजापतिर्मनसऽएवानूवाच मन एव त्वह्यो मनसो वै त्वं कृतानुकारानुवर्त्मा-
 सि श्रेयसो वै पापीयान्कृतानुकारोऽनुवर्त्मा भवतीति ॥११॥ सा ह वाक्परोक्ता
 विसिन्मिषे । तस्ये गर्भः पपात सा ह वाक्प्रजापतिमुवाचाकृव्यवाडेवाहं तुभ्यं
 भूयासं यां मा परावोच इति तस्माद्यत्किं च प्राजापत्यं यज्ञे क्रियतऽउपाऽश्चैव त-
 त्क्रियतेऽकृव्यवाडि वाक्प्रजापतयऽआसीत् ॥१२॥ तद्वैतरेवाः । रेतश्चर्मन्वा य-
 स्मिन्वा बभ्रुस्तद् स्म पृहृत्यत्रैव त्याशदिति ततोऽग्निः सम्भव तस्मादप्यात्रेया
 योषितिनस्व्येतस्ये हि योषयि वाचो देवताया एते सम्भूताः ॥१३॥ ब्राह्मणम्
 ॥१[४.५.]॥ अथायः ॥४॥ ॥

स वै प्रवरायाश्चावयति । तद्यत्प्रवरायाश्चावयति यज्ञो आऽआश्चावपां यज्ञम-
 भिव्याकृत्याथं ह्येतारं प्रवृणाऽइति तस्मात्प्रवरायाश्चावयति ॥१॥ स इध्मसंनरु-
 नान्येवाभिपद्याश्चावयति । स यद्दानारभ्य यज्ञमध्वरुणाश्चावयति यदेपनो वा ह स्यादन्यां
 वार्त्तिमार्हेत् ॥२॥ तद्वैके । वेदे स्तीर्णायि बर्हिरभिपद्याश्चावयतीध्मस्य वा शक-
 त्तमपह्न्याभिपद्याश्चावयतीदं वै किंचिद्यज्ञस्येदं यज्ञमभिपद्याश्चावयाम इति वद-
 त्तस्तद् तथा न कुर्वादेतद्वै किंचिद्यज्ञस्य गेरिध्मः संनद्धो भवत्यग्निः सम्मृजसि तद्वैव
 खलु यज्ञमभिपद्याश्चावयति तस्मादिध्मसंनरुनान्येवाभिपद्याश्चावयेत् ॥३॥ स आ-
 श्राव्य । य एव देवानाः ह्येता तमेवायि प्रवृणीतिऽग्निमेव तदग्रे चैवैतरेवेभ्यश्च

निवृत्ते यदह्येऽग्निं प्रवृणीते तदग्नये निवृत्तेऽथ यो देवानां होता तमग्नये प्र-
 वृणीते तद् देवेभ्यो निवृत्ते ॥४॥ स आह । अग्निर्देवो देव्यो होतित्यग्निर्हि
 देवानां होता तस्मादाह्नाग्निर्देवो देव्यो होतिति तदग्नये चैव देवेभ्यश्च निवृत्ते
 यदह्येऽग्निमाह तदग्नये निवृत्तेऽथ यो देवानां होता तमग्रऽआह तद् देव-
 भ्यो निवृत्ते ॥५॥ देवान्यक्षद्विद्वांश्चिकित्वानिति । एष वै देवाननुविद्वान्यदग्निः स
 एनाननुविद्वाननुधा यक्षदित्येवैतदाह ॥६॥ मनुष्यद्वरतवदिति । मनुर्क वाऽअग्ने
 यज्ञेनेजे तदनुकृत्येमाः प्रजा यजन्ते तस्मादाह मनुष्यदिति मनोर्यज्ञऽइत्यु वाऽआ-
 हुस्तस्माद्विवाह मनुष्यदिति ॥७॥ भरतवदिति । एष हि देवेभ्यो क्वं भरति त-
 स्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष उ वाऽइमाः प्रजाः प्राणो भूवा विभर्ति तस्माद्विवाह
 भरतवदिति ॥८॥ अथार्षेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चैवेनमेतद्देवेभ्यश्च निविदपत्ययं
 मन्वावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते ॥९॥ परस्तादर्वाकप्रवृणीते ।
 परस्ताद्वाचाः प्रजाः प्रजायन्ते ज्ञायसस्पतयऽउ चैवैतन्निवृत्तऽइदं हि पितृवाग्ने
 ऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाकप्रवृणीते ॥१०॥ स आर्षेयमुक्त्वाह । ब्रह्म-
 णवदिति ब्रह्म क्वाग्निस्तस्मादाह ब्रह्मणवदित्या च वक्षदिति तथा एवैतद्देवता
 आवोवाऽआह ता एवैतदाहा च वक्षदिति ॥११॥ ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रा-
 वितार इति । एते वै ब्राह्मणा यज्ञस्य प्रावितारो येषूचाना एते कोनं तन्वत
 एतऽएनं जनयन्ति तद् तेभ्यो निवृत्ते तस्मादाह ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितार
 इति ॥१२॥ असौ मानुष इति । तदिमं मानुषं होतारं प्रवृणीतेऽहोता ह्येष
 पुरथैतर्हि होता ॥१३॥ स प्रवृत्तो होता जपति । देवता उपधावति यथानुधा
 देवेभ्यो वषट्कुर्वाग्यथानुधा देवेभ्यो क्वं वक्षेग्यथा न क्लृतेर्देवं देवता उपधा-
 वति ॥१४॥ तत्र जपति । एतन्ना देव सवितर्वृषणऽइति तत्सवितारं प्रसवायो-
 पधावति स हि देवानां प्रसवितामिह होत्रायिति तदग्नये चैवैतद्देवेभ्यश्च निवृत्ते

यद्रूपेऽग्निमाह तद्रूपे निवृत्तेऽथ यो देवानां कृता तमग्रः आह तद् देवेभ्यो
 निवृत्ते ॥ १५ ॥ सद् पित्रा वैश्वानरेणेति । संवत्सरो वै पिता वैश्वानरः प्रजाप-
 तिस्तात्संवत्सरायैवितप्रजापतये निवृत्तेऽग्ने पूषन्बृहस्पते प्र च वद प्र च यज्ञित्य-
 नुवक्ष्यन्वाऽएतश्चक्ष्यन्भवति तदेताभ्य एवितदेवताभ्यो निवृत्ते पूयमनुब्रूत पूयं
 यज्ञतेति ॥ १६ ॥ ॥ शतम् ॥ ४०० ॥ ॥ वसूनां रातौ स्याम । रुद्राणामूर्ध्व्यायां
 स्वादित्या अदितये स्यामानेकस इत्येति वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा आदित्या ए-
 तेषामभिगुप्तौ स्यामत्येवैतदाह ॥ १७ ॥ जुष्टामश्च देवेभ्यो वाचमुद्यासमिति । जुष्ट-
 मश्च देवेभ्योऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्योऽनुब्रवत् ॥ १८ ॥
 जुष्टां ब्रह्मभ्य इति । जुष्टमश्च ब्राह्मणेभ्योऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो
 जुष्टं ब्राह्मणेभ्योऽनुब्रवत् ॥ १९ ॥ जुष्टां नराशांसायैति । प्रजा वै नरस्तत्सर्वाभ्यः
 प्रजाभ्य आह तद्धि समृद्धं यश्च वेद यश्च न साधन्ववोचत्साधन्ववोचदित्येव वि-
 सृज्यन्ते यद्य कोतृत्रयं जिह्वं चक्षुः परापतत् अग्निष्टत्पुनराभियाज्जातवेदा त्रि-
 चर्षणिरिति यथा यानयेऽग्निंकोत्राय प्रावृणत ते प्राधन्वन्नेत्रं यन्मेऽत्र प्रवरेणा-
 मायि तन्मे पुनरायापयेत्येवैतदाह तथो कस्यैतत्पुनराप्यापति ॥ २० ॥ अथाध्वर्यु-
 चाग्निं च सम्मृशति । मनो वाऽअध्वर्युर्वाग्धीता तन्मनश्चैवैतद्वाचं च संदधाति
 ॥ २१ ॥ तत्र जपति । यण्मोवीरिर्बृहसप्यान्वग्निश्च पृथिवी चापश्च वाजश्चाहश्च रा-
 त्रिश्चैत्येता मा देवता अर्त्तेर्गीपायन्वित्येवैतदाह तस्यो हि न कृत्वास्ति यमेता
 देवता अर्त्तेर्गीपायियुः ॥ २२ ॥ अथ कोतृषदनमुपावर्तति । स कोतृषदनदिकं तृणां
 निरस्यति निरस्तः परावसुरिति पुरावसुर्ह वै नामासुराणां कृता स तमेवैतद्दो-
 तृषदनान्निरस्यति ॥ २३ ॥ अथ कोतृषदनऽउपविशति । इदमरुमर्वावसोः सद्ने
 सीदामीत्यर्वावसुर्वै नाम देवानां कृता तस्यैवैतत्सद्ने सीदति ॥ २४ ॥ तत्र ज-
 पति । विश्वकर्मस्तनूपा असि मा मो दोषिष्टं मा मा हिंसिष्टमेव वा लोक इत्यु-

द्वेज्जत्यन्तरा वाऽएतदाकवनीयं च गार्कपत्यं चास्ति तदु ताभ्यां निद्रुते मा मो
 दोषिष्टं मा मा किञ्चित्प्रमिति तथा केनमेतौ न हिःस्तः ॥ २५ ॥ अथाग्निमीक्षमा-
 णो जपति । विश्वे देवाः शास्तन मा यथेह कोता वृतो मनवे यन्निषद्य । प्र मे
 श्रुत भागधियं यथा वो येन यथा रुच्यमा वो वकानीति यथा येभ्यः पक्षाः स्या-
 त्तान्ब्रूयादनु मा शास्त यथा व आरुर्ष्यामि यथा वः परिवक्ष्यामीत्येवमेवैतदे-
 वेषु प्रशासनमिहतेऽनु मा शास्त यथा वोऽनुद्या वषट्कुर्षामनुद्या रुच्यं वहे-
 यमिति तस्मादेवं जपति ॥ २६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [५. १.] ॥

अग्निर्होता वेद्यग्निर्होत्रमिति । अग्निरिदं कोता वेद्यित्येवैतदाकग्निर्होत्रमिति
 तस्यो हि होत्रं वेत्तु प्रावित्रमिति यज्ञो वै प्रावित्रं वेत्तु यज्ञमित्येवैतदाक साधु
 ते यज्ञमान देवतेति साधु ते यज्ञमान देवता यस्य तेऽग्निर्होतित्येवैतदाक धृतव-
 तीमधेयीं सुचमास्यस्वेति तदधयु प्रसूति स यदेकामिवाक ॥ १ ॥ यज्ञमान एव
 जुहूमनु । योऽस्माऽश्रतीयति स उपभृतमनु स यद्देऽइव ब्रूयाद्यज्ञमानाय द्वि-
 षत्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यादत्तेव जुहूमन्वाद्य उपभृतमनु स यद्देऽइव ब्रूया-
 दत्तऽआद्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यात्तस्मादेकामिवैवाक ॥ २ ॥ देवयुवं विश्ववारामिति ।
 उपस्तौत्येवैनमितन्मरुपत्येव यदाक देवयुवं विश्ववारामितीडामहे देवाः ॥ ३ ॥ ईडे-
 न्यान्नमस्याम नमस्यान्यज्ञाम यज्ञियानितीडामहे तान्देवान्यऽईडेन्या नमस्याम ता-
 न्ये नमस्या यज्ञाम यज्ञियानिति मनुष्या वाऽईडेन्याः पितरो नमस्या देवा यज्ञि-
 याः ॥ ३ ॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः प्रजा
 अपराभूतास्ता यज्ञेऽआभजति मनुष्यान्नु पशवो देवाननु वयाःस्योषधयो वन-
 स्यतयो यदिदं किञ्चैवमु तत्सर्वं यज्ञेऽआभक्तम् ॥ ४ ॥ ता वाऽएताः । नव व्या-
 कृतयो भवन्ति नवेमि पुरुषे प्राणा एतन्निवास्मिमेतदधाति तस्मान्नव व्याकृतयो
 भवन्ति ॥ ५ ॥ यज्ञो ह देवभ्योऽपचक्राम । तं देवा अन्वमन्वयन्ता नः शृणुप न

आ॒व॒र्त॒स्वे॒ति॒ सोऽस्तु॒ तथे॒त्येव॒ दे॒वानु॒पा॒व॒र्त॒ते॒नो॒पा॒वृ॒त्ते॒न॒ दे॒वा अ॒य॒ज्ञ॒स॒ त॒ने॒ष्टि॒-
 त॒द॒भ॒व॒न्य॒दि॒द् दे॒वाः ॥ ६ ॥ स॒ य॒दा॒श्रा॒व॒य॒ति । य॒ज्ञ॒मे॒वै॒त॒दनु॒म॒न्त्र॒य॒तः॒श्चा॒ नः॒ श्रु॒णु॒प
 न॒ आ॒व॒र्त॒स्वे॒त्यथ॒ यत्प्र॒त्याश्रा॒व॒य॒ति॒ य॒ज्ञ ए॒वै॒त॒दु॒पा॒व॒र्त॒तेऽस्तु॒ तथे॒ति॒ ते॒नो॒पा॒वृ॒त्ते॒-
 न॒ रेत॒सा भू॒तेन॒ऽर्बि॒जः॒ संप्र॒दायं॒ चर॒न्ति॒ य॒ज्ञमा॒नेन॒ परो॒ऽक्षं॒ यथा॒ पूर्ण॑पात्रिणा संप्र-
 दायं॒ च॒रि॒युरे॒वम॒नेन॒ऽर्बि॒जः॒ संप्र॒दायं॒ चर॒न्ति॒ तद्वा॒चै॒वै॒त॒त्संप्र॒दायं॒ चर॒न्ति॒ वाग्धि॒ यज्ञो
 वागु॒ हि रेत॒स्तदे॒तेनै॒वै॒त॒त्संप्र॒दायं॒ चर॒न्ति ॥ ७ ॥ सोऽनु॒ब्रू॒ही॒त्ये॒वोक्ता॒धर्युः॑ । नाप-
 व्या॒क॒रे॒न्नोऽए॒व कृ॒ताप॒व्या॒क॒रे॒दाश्रा॒व॒य॒त्यध॒र्युस्त॒दग्नी॑धं॒ य॒ज्ञ उ॒पा॒व॒र्त॒ते ॥ ८ ॥ सो
 ऽग्नी॒नाप॒व्या॒क॒रेत् । आ॒ प्र॒त्याश्रा॒व॒णात्प्र॒त्याश्रा॒व॒य॒त्यग्नी॒त्तत्पु॒नर॒धर्यु॑ य॒ज्ञ उ॒पा॒व॒र्त॒-
 ते ॥ ९ ॥ ॥ काण॒उ॒स्पार्द्ध॑म् ॥ ३११ ॥ ॥ सोऽध॒र्युर्ना॒पव्या॒क॒रेत् । आ॒ य॒ज्ञेति॒ व॒क्तोर्य-
 ज्ञे॒त्ये॒वाध॒र्युर्हे॒त्रे य॒ज्ञः॒ संप्र॒य॒हति ॥ १० ॥ स॒ कृ॒ता ना॒पव्या॒क॒रेत् । आ॒ व॒ष॒ट्प॒रा॒तं
 व॒ष॒ट्प॒रा॒णाग्रा॒विव॒ योनी॑ रेतो भूतः॒ सि॒ञ्च॒त्यग्नि॑र्वै॒ योनि॑र्य॒ज्ञस्य॒ स ततः॒ प्र॒जाय॑त
 ऽशु॒ति नु॒ रुवि॑र्य॒ज्ञेऽथ॒ सौम्ये॑ऽधरे ॥ ११ ॥ स॒ वै ग्र॑हं गृही॒त्वाध॒र्युः॑ । नाप॒व्या॒क॒रे॒-
 दो॒पा॒क॒र॒णादु॒पा॒व॒र्त॒धमि॒त्ये॒वाध॒र्युरु॒द्रानृ॒भ्यो य॒ज्ञः॒ संप्र॒य॒हति ॥ १२ ॥ त॒ऽउ॒द्रा॒ता॒रो
 नाप॒व्या॒क॒रे॒युः । अ॒ोत्त॒मा॒या ए॒योत्त॒मे॒त्ये॒वो॒द्रा॒ता॒रो कृ॒त्रे य॒ज्ञः॒ संप्र॒य॒हति ॥ १३ ॥
 स॒ कृ॒ता ना॒पव्या॒क॒रेत् । आ॒ व॒ष॒ट्प॒रा॒तं व॒ष॒ट्प॒रा॒णाग्रा॒विव॒ योनी॑ रेतो भूतः॒
 सि॒ञ्च॒त्यग्नि॑र्वै॒ योनि॑र्य॒ज्ञस्य॒ स ततः॒ प्र॒जाय॑ते ॥ १४ ॥ स॒ यद्द॒ सोऽप॒व्या॒क॒रेत् । यं
 य॒ज्ञ उ॒पा॒व॒र्त॒ते॒ यथा॒ पूर्ण॑पात्रं॒ प॒रासि॒ञ्चे॒दे॒वः॒ कृ॒ स॒ य॒ज्ञमा॑नं॒ प॒रासि॒ञ्चे॒त्स॒ यत्र॒ कै॒-
 व॒मृ॒त्वि॒जः॒ संवि॒दाना॒ य॒ज्ञेन॒ चर॑न्ति॒ सर्व॑मे॒व तत्र॒ कल्प॑ते॒ न मु॒क्षति॒ तस्म॑दि॒त्रमे॒व
 य॒ज्ञो भ॑र्त॒व्यः ॥ १५ ॥ ता॒ वाऽए॒ताः । प॒ञ्च॒ व्या॒कृत॑यो भ॒व॒स्यो॒ श्रा॒व॒यास्तु॒ श्रौष॑-
 अ॒ज॒ ये य॒ज्ञाम॑कृ॒ वी॒ष॒डिति॒ ग्रा॒हो य॒ज्ञः॒ पा॒ङ्कः॒ प॒शुः॒ प॒ञ्च॑ऽर्त॒वः॒ संव॑त्स॒र्य॒षेका
 य॒ज्ञस्य॒ म॒त्रि॒षा॒ स॒म्यत् ॥ १६ ॥ ता॒सा॒ऽ स॒म॒द॒शा॒न्तरा॑णि । स॒म॒द॒शो॒ वै प्र॒जाय॑तिः
 प्र॒जाय॑तिर्य॒ज्ञ ए॒षेका॒ य॒ज्ञस्य॒ म॒त्रि॒षा॒ स॒म्यत् ॥ १७ ॥ अ॒ो आ॒व॒येति॒ वै दे॒वाः । पु-

रोवातः सत्सृजिरेऽस्तु श्रीषडित्यभ्राणि समप्रावयन्त्यज्ञेति विद्युतं ये यज्ञामहः इति
 स्तनयित्नुं वषट्कारिणैव प्रावर्षयन् ॥ १८ ॥ स यदि वृष्टिकामः स्यात् । यदीद्या वा
 यज्ञेन दर्शपूर्णमासयोर्वैव त्रयाद्दृष्टिकामो वाऽअस्मीति तत्रोऽअर्धयुं त्रयात्पुरोवा-
 तं च विद्युतं च मनसा ध्यायेत्यभ्राणि मनसा ध्यायेत्यग्नीधः स्तनयित्नुं च वर्षं च
 मनसा ध्यायेति होतारः सर्वाण्येतानि मनसा ध्यायेति ब्रह्माणं वर्षति क्वेव तत्र
 यत्रैवमृविज्ञः संविदाना यज्ञेन चरन्ति ॥ १९ ॥ ओ आवयेति वै देवाः । विराजम-
 भ्यानुद्भवुस्तु श्रीषडिति वत्समुपावासृजन्यज्ञेत्युदजन्ये यज्ञामहः इत्युपासीदन्व-
 पट्कारिणैव विराजमउरुतेयं वै विराडस्ये वाऽएष दोह एवः ह वाऽअस्माऽइयं वि-
 राट्सर्वान्कामान्दुहे य एवमितं विराजो दोहं वेद ॥ २० ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [५. २.] ॥

ऋतवो ह वै प्रयाजाः । तस्मात्पञ्च भवन्ति पञ्च कृतवः ॥ १ ॥ देवाश्च वा
 ऽअसुराश्च । उभये प्राज्ञापत्याः पस्पृथिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रज्ञापती पितरि संवत्सरि
 ऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥ २ ॥ ततो देवाः । अर्चतः ग्राम्य-
 तश्चेरस्तऽएतान्प्रयाजान्ददुभुस्तेरयज्ञत तैर्ऋतूस्संवत्सरं प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्स-
 पन्नानत्तरायंस्तस्मात्प्रजयाः प्रजया ह वै नामैतद्यत्प्रयाजा इति तथोऽएवैष एतैर्ऋ-
 तूस्संवत्सरं प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्सपन्नानत्तरिति तस्मात्प्रयाजैर्यज्ञेन ॥ ३ ॥ ते वा
 ऽआज्यरूविपो भवन्ति । वज्रो वाऽआज्यमितेन वै देवा वज्रेणाज्येनऽतूस्संवत्सरं
 प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्सपन्नानत्तरायंस्तथोऽएवैष एतेन वज्रेणाज्येनऽतूस्संवत्सरं
 प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्सपन्नानत्तरिति तस्मादाज्यरूविपो भवन्ति ॥ ४ ॥ एतद्वै सं-
 वत्सरस्य स्वं पयः । यदाज्यं तत्स्वैनेवैनमेतत्पयसा देवाः स्व्यकुर्वन्त तथोऽएवैन-
 मेष एतत्स्वैनेव पयसा स्वीकुरुते तस्मादाज्यरूविपो भवन्ति ॥ ५ ॥ स यत्रैव ति-
 ष्ठन्प्रयाजंभ्य आधावयेत् । तत एव नापक्रमित्संग्रामो वाऽएष संनिधीयते यः प्र-
 याजैर्यज्ञेन यतरो वै संयत्तयोः पराजयतेऽय वै संक्रामत्यभितरामु वै जयन्क्रामति

तस्मादभितरामभितरामिव क्रमिदभितरामभितरामाङ्गतीर्जुङ्गयात् ॥ ६ ॥ तउ तथा न
 कुर्यात् ॥ यत्रैव तिष्ठन्प्रयज्ञेभ्य आश्रावयेत्तत एव नापक्रामिद्यत्रोऽएव समिद्धतमं
 मन्येत तदाङ्गतीर्जुङ्गयात्समिद्धकोमिन् क्षेव समृद्धा आङ्गतयः ॥ ७ ॥ स आश्रा-
 व्याह् । समिधो यजेति तद्वसत्तः समिन्धे स वसत्तः समिद्धोऽन्यान्तूस्तसमिन्ध
 ऽङ्गतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योपधीश्च पचन्ति तदेव खलु सर्वान्तून्निराहृथ
 यज्ञयज्ञेत्येवोत्तरानाहृत्नामित्यपि जामि ह् कुर्याद्यत्तनूनपातं यजेतो यजेति ब्रूयात्त-
 स्माद्यज्ञयज्ञेत्येवोत्तरानाह् ॥ ८ ॥ स वै समिधो यजति । वसत्तो वै समिद्धसत्तमे-
 व तदेवा अ्वृञ्जत वसत्तात्सपन्नानत्तरायन्वसत्तमेवैष एतदङ्गे वसत्तात्सपन्नान-
 त्तरिति तस्मात्समिधो यजति ॥ ९ ॥ अथ तनूनपातं यजति । ग्रीष्मो वै तनूनपा-
 द्ग्रीष्मो क्यासां प्रजानां तनूस्तपति ग्रीष्ममेव तदेवा अ्वृञ्जत ग्रीष्मात्सपन्नानत्त-
 रायन्ग्रीष्ममेवैष एतदङ्गे ग्रीष्मात्सपन्नानत्तरिति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥ १० ॥ अ-
 येतो यजति । वर्षा वाऽऽइ इति हि वर्षा इतो यदिदं नुद् ७ सरीसृपं ग्रीष्महे-
 मन्ताभ्यां नित्यक्तं भवति तद्वर्षा इडितमित्रान्नमिहमानं चरति तस्माद्वर्षा इतो
 वर्षा एव तदेवा अ्वृञ्जत वर्षाभ्यः सपन्नानत्तरायन्वर्षा उऽएवैष एतदङ्गे वर्षा-
 भ्यः सपन्नानत्तरिति तस्मादिडो यजति ॥ ११ ॥ अथ बर्हिर्यजति । शरद्वै बर्हिरिति
 हि शरद्वर्हिया इमा श्रोयथयो ग्रीष्महेमन्ताभ्यां नित्यक्ता भवन्ति ता वर्षा वर्धन्ते
 ताः शरदि बर्हियां वयं प्रस्तीणाः शरि तस्मात्शरद्वर्हिः शरदमेव तदेवा अ्वृञ्जत
 शरदः सपन्नान्तरायंशरदमेवैष एतदङ्गे शरदः सपन्नानत्तरिति तस्माद्वर्हिर्यजति ॥ १२ ॥
 अथ स्वाहास्वाहेति यजति । अतो वै यज्ञस्य स्वाहाकारोऽस ऋतूनाः हेमन्तो
 वसत्तादि पराडोऽन्तेनैव तदन्तं देवा अ्वृञ्जतान्तेनात्तात्सपन्नानत्तरायन्तेनोऽए-
 वैष एतदन्तं वृङ्गेऽन्तेनात्तात्सपन्नानत्तरिति तस्मात्स्वाहास्वाहेति यजति ॥ १३ ॥
 तदाऽएतत् । वसत्त एव हेमन्तात्पुनरसुरे तस्मादोष पुनर्भवति पुनर्ह् वाऽऽस्मिन्-

लोके भवति य एवमितद्दे ॥ १४ ॥ स वै व्यतु वेविति यजति । अज्ञामितायै
 जामि ह कुर्याद्यद्यत्तुव्यस्विति वैव यजेदितुवेविति वा व्यस्विति वै योषा वे-
 विति वृषा मिथुनमेवितत्प्रजननं क्रियते तस्माद्यत्तु वेविति यजति ॥ १५ ॥ अथ
 चतुर्थे प्रयज्ञे समानयति बर्हिषि । प्रजा वै बर्हि रेत आज्यं तत्प्रजास्वैतद्वैतः
 सिच्यते तेन रेतसा सित्केनिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्त प्रजायन्ते तस्माच्चतुर्थे प्रयज्ञे
 समानयति बर्हिषि ॥ १६ ॥ संग्रामो वाऽएष संनिधीयते । यः प्रयज्ञैर्यजते यतरं
 वै संयत्तयोर्मित्रमागहति स जयति तदेतदुपभृतोऽधि जुहूं मित्रमागहति तेन प्र-
 जयति तस्माच्चतुर्थे प्रयज्ञे समानयति बर्हिषि ॥ १७ ॥ यजमान एव जुहूमनु ।
 योऽस्माऽअरातीयति स उपभृतमनु यजमानयिवैतद्विषत्तं भ्रातृव्यं बलिः ७ हारय-
 त्यन्तैव जुहूमन्वाद्य उपभृतमन्वन्नऽएवैतदाद्यं बलिः ७ हारयति तस्माच्चतुर्थे प्रयज्ञे
 समानयति ॥ १८ ॥ स वाऽअनवमृशत्समानयति । स यद्वावमृशेद्यजमानं द्विषता
 भ्रातृव्येनावमृशेदत्तारमाद्येनावमृशेत्तस्मादनवमृशत्समानयति ॥ १९ ॥ अथोत्तरां जु-
 हूमधूकृति । यजमानमेवैतद्विपति भ्रातृव्येऽधूकृत्यत्तारमाद्येऽधूकृति तस्मादुत्तरां
 जुहूमधूकृति ॥ २० ॥ देवा ह वाऽउचुः । कृत् विजितमेवानु सर्वं यज्ञः ७ सऽस्था-
 पयाम यदि नोऽसुररक्षसान्यासज्ञेयुः सऽस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति ॥ २१ ॥ त-
 ऽउत्तमे प्रयज्ञे । स्वाहाकारिणीव सर्वं यज्ञः समस्थापयस्स्वाहाग्निमिति तदग्नेय-
 माज्यभागः ७ समस्थापयस्त्राहा सोममिति तत्सौम्यमाज्यभागः ७ समस्थापयस्स्वाहा-
 ग्निमिति तद्य एष अभ्यत्राच्युत अग्नेयः पुरोडाशो भवति तः ७ समस्थापयन् ॥ २२ ॥
 अथ यथादेवतः । स्वाहा देवा आज्यया इति तत्प्रयाजानुयाजास्समस्थापयन्प्रया-
 जानुयाजा वै देवा आज्यया जुषाणोऽअग्निराज्यस्य वेविति तदग्निः ७ स्विष्टकृतः ७
 समस्थापयन्नग्निर्हि स्विष्टकृत्स एषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः संतिष्ठते यथैवेन देवाः
 समस्थापयन्तस्मादुत्तमे प्रयज्ञे स्वाहास्वाहेति यजति यावन्ति हवीः ७षि भवन्ति

व्रिजितमेवैतद्गु सर्वं यज्ञं स०स्थापयति तस्माद्यदुत उर्ध्वं विलोमं यज्ञे क्रियेत
 न तदाद्रियेत स०स्थितो मे यज्ञ इति कृ विद्यात्स ह्येष यज्ञो यातयामेवात यथा
 वषट्कृतं० इत० स्वाहाकृतम् ॥ २३ ॥ ते देवा अकामयत् । कथं त्विमं यज्ञं पु-
 नराप्याययेमायातयामानं कुर्याम तेनायातयाद्वा प्रचरेमिति ॥ २४ ॥ स यज्जुह्वामाज्यं
 परिशिष्टमासीत् । येन यज्ञं० समस्थापयंस्तेनेव यथापूर्व० हवी०अभिधारयन्पुनरे-
 वैनानि तदाप्याययन्नयानयामान्यकुर्वन्नयातयाम ह्याज्यं तस्मादुत्तमं प्रयाजमिष्टु
 यथापूर्व० हवी०अभिधारयति पुनरेवैनानि तदाप्याययत्ययातयामानि करोत्यया-
 तयाम ह्याज्यं तस्माद्यस्य कस्य च हवीषोऽवद्यति पुनरेव तदभिधारयति स्व-
 ट्कृतं०एव तत्पुनराप्यायत्ययानयाम करोत्यथ यदा स्विट्कृतेऽवद्यति न ततः
 पुनरभिधारयति नो हि ततः कां चन हवीषोऽप्रावाङ्मुति० ह्योष्यन्भवति ॥ २५ ॥
 ब्राह्मणम् ॥ ४ [५. ३.] ॥ ॥

स वै समिधो यज्ञति । प्राणा वै समिधः प्राणानिव्रैतत्समिन्हे प्राणैर्कथं पुरुषः
 समिद्धस्तस्मादभिमृशेति त्र्याद्यन्नुपतापी स्यात्स यद्युक्तः स्यादेव तावद्वृक्षेत स-
 मिद्धो हि स तावद्ववति यद्यु शीतः स्यान्नाशभेत तत्प्राणानिवास्मिन्नेतदधाति
 तस्मात्समिधो यज्ञति ॥ १ ॥ अथ तनूनपातं यज्ञति । रेतो वै तनूनपाद्वित एवेत-
 त्सिञ्चति तस्मात्तनूनपातं यज्ञति ॥ २ ॥ अथेडो यज्ञति । प्रजा वाऽदुडो यदा वै
 रेतः सित्तं प्रजायतेऽथ तदीडितमिवात्रमिहमानं चरति तत्प्रेवैतद्वृक्षयति तस्मा-
 द्दिडो यज्ञति ॥ ३ ॥ अथ अर्क्षिर्यज्ञति । भूमा वै अर्क्षिर्भूमानमेवैतत्प्रज्ञन्यति तस्मा-
 द्दार्क्षिर्यज्ञति ॥ ४ ॥ अथ स्वाहास्वाहेति यज्ञति । हेमन्तो वाऽऽनूनाऽऽ स्वाहाका-
 रो हेमन्तो ह्येमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते तस्माद्धिमन्त्रायस्योषधयः प्र वनस्यती-
 नां पलाशानि मुच्यन्ते प्रतितरामिव वयाऽसि भवत्यथस्तरामिव वयाऽसि पतसि
 विपतितलोमेव पापः पुरुषो भवति हेमन्तो ह्येमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते स्वी

ह वै तमर्धं कुरुते श्रियोऽन्नाद्याय यस्मिन्नर्थं भवति य एवमेतद्देद ॥५॥ देवाश्च
 वाऽअसुराश्च । उभयं प्राजापत्याः पस्पृथिरे ते दण्डैर्धनुर्भिर्न व्याजयन्त ते कृत्विज-
 यमाना उचुर्कृन्त वाच्येव ब्रह्मन्विजिगीषामहे स यो नो वाचं व्याकृतां मिथुनि-
 न नानुनिक्रामात्स सर्वं पराजयाताऽअथ सर्वमितरे जयानिति तथेति देवा अश्रु-
 वंस्ते देवा इन्द्रमश्रुवन्व्याकुरेति ॥६॥ स इन्द्रोऽब्रवीत् । एको ममेत्यथास्माक-
 मेकेतीतरेऽश्रुवंस्तु तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनः क्लोकश्चैका च ॥७॥ द्वौ ममेती-
 न्द्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं देऽइतीतरेऽश्रुवंस्तु तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनः किं
 द्वौ च द्वे च ॥८॥ त्रयो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं तिस्र इतीतरेऽश्रुवंस्तु
 तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनः किं त्रयश्च तिस्रश्च ॥९॥ चत्वारो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् ।
 अथास्माकं चतस्र इतीतरेऽश्रुवंस्तु तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनः किं चत्वारश्च च-
 तस्रश्च ॥१०॥ पञ्च ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । तत इतरे मिथुनं नाविन्दन्तो कृत उर्ध्वं
 मिथुनमस्ति पञ्च पञ्चेति क्लृप्तैतदुभयं भवति ततोऽसुराः सर्वं पराजयन्त सर्वस्मा-
 देवाऽअसुरानजयन्सर्वस्मात्सपत्नान्सुरान्निर्भजन् ॥११॥ तस्मात्प्रथमे प्रयाजोऽष्टे
 ब्रूयात् । एको ममेत्येका तस्य यमहं द्वेषीति यद्यु न द्विष्याद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च
 वयं द्विष्य इति ब्रूयात् ॥१२॥ द्वौ ममेति द्वितीये प्रयाजे । द्वे तस्य योऽस्मान्द्वे-
 ष्टि यं च वयं द्विष्य इति ॥१३॥ त्रयो ममेति तृतीये प्रयाजे । तिस्रस्तस्य यो
 ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्य इति ॥१४॥ चत्वारो ममेति चतुर्थे प्रयाजे । चतस्र-
 स्तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्य इति ॥१५॥ पञ्च ममेति पञ्चमे प्रयाजे । न
 तस्य किं चन योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्य इति स पञ्च पञ्चेत्येव भवन्पराभ-
 वति तथास्य सर्वः संवृद्धे सर्वस्मात्सपत्नान्निर्भजति य एवमेतद्देद ॥१६॥ ब्राह्म-
 णाम् ॥५[५.४.]॥ ॥ अध्यायः ॥५॥ ॥

ऋतवो ह वै देवेषु यज्ञे भागमीषिरे । आ नो यज्ञे भजत मा नो यज्ञादुत्सर्ग-

तास्त्वैव नोऽपि यज्ञे भाग इति ॥ १ ॥ तद्वे देवा म जसुः । तः ऋतवो देवेष्वज्ञान-
 नत्सु सुरानुपावर्तन्ताप्रियान्देवान् द्विषतो भ्रातृव्यान् ॥ २ ॥ ते कृताभिधतुमेधां व-
 क्रिरे । यमिषामेतामनुभृण्वन्ति कृषन्तो ह स्मैव पूर्वे वपन्तो यन्ति लुनन्तोऽपरे
 मृणन्तः शश्वद्भ्योऽकृष्टपच्या एवौषधयः पेषिरे ॥ ३ ॥ तद्वे देवानामाग आस ।
 कनीष इन्नतो द्विषन्दिषतेऽरातीयति किमेतावन्मात्रमुपजानीत यथेदमितीऽन्यथा-
 सदिति ॥ ४ ॥ ते होचुः । ऋतून्वेवानुमन्त्रयामहाऽइति केनेति प्रथमानेवेनान्यज्ञे
 यज्ञामेति ॥ ५ ॥ स ह्यग्निर्हवाच । अथ यन्मां पुरा प्रथमं यज्ञं ज्ञाहं भवानीति न
 त्वामायतनाद्यावयाम इति ते यदतूनभिरूपमाना अथाग्निमायतनात्राच्यावयंस्त-
 स्मादग्निर्युतो न ह वाऽआयतनाद्यवते यस्मिन्नायतने भवति य एवमेतमग्नि-
 मच्युतं वेद ॥ ६ ॥ ते देवा अग्निमब्रुवन् । परेक्षेनास्त्वमिवानुमन्त्रयस्विति स कृत्या-
 ग्निर्हवाचऽर्तवोऽविदं वै वो देवेषु यज्ञे भागमिति कथं नोऽविद इति प्रथमानेव
 वो यज्ञे यद्यत्तीति ॥ ७ ॥ तः ऋतवोऽग्निमब्रुवन् । आ वयं त्वामस्मासु भजामो
 यो नो देवेषु यज्ञे भागमविद इति स एषोऽग्निर्ऋतुघामक्तः समिधोऽग्र्ये तनून-
 पादग्रऽरुडोऽग्र्ये बर्हिर्ग्रे स्वाहाग्निमित्याभक्तो ह वै तस्यां पुष्यकृत्यायां भवति
 यामस्य समानो वृवाणाः करोत्यग्निमते ह वाऽअस्माऽअग्निमन्त ऋतव ओषधीः
 पचन्तोदः सर्वं य एवमेतमग्निमृतुघामक्तं वेद ॥ ८ ॥ तदाहुः । यदुत्तमान्प्रयाजाना-
 त्राह्यत्यय कस्मदिनान्प्रथमान्यजन्तीत्युत्तमान्क्षेमनान्यज्ञेऽवाकल्पयन्प्रथमान्वो य-
 जामन्यव्रुवन्तास्मादुत्तमानावाह्यन्ति प्रथमान्यजसि ॥ ९ ॥ चतुर्थेन वै प्रयज्ञेन दे-
 वाः । यज्ञमाप्नुवंस्तं पञ्चमेन समस्यापयन्नथ यदत उर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य स्वर्गमेव
 तेन लोकाः समाभ्युवत ॥ १० ॥ ते स्वर्गं लोकं यत्तः । असुररक्षसिभ्य आसद्गादि-
 भ्यां चक्रुस्तेऽग्निं पुरस्तादकुर्वत रक्षोक्षाः रक्षसामपक्ष्ताग्निं मध्यतोऽकुर्वत
 रक्षोक्षाः रक्षसामपक्ष्ताग्निं पश्चादकुर्वत रक्षोक्षाः रक्षसामपक्ष्ताग्निं ॥ ११ ॥

स यद्येनान्युपुस्तात् । असुररक्षसान्यासिसंक्षत्रमिरेव तान्यपाकृन्क्षोक्त्वा रक्षसाम-
पकृत्वा यदि मध्यत आसिसंक्षत्रमिरेव तान्यपाकृन्क्षोक्त्वा रक्षसामपकृत्वा यदि प-
श्चादासिसंक्षत्रमिरेव तान्यपाकृन्क्षोक्त्वा रक्षसामपकृत्वा एव सर्वतोऽग्निभिर्गु-
प्यमानाः स्वर्गं लोकं समाभ्रुवत ॥ १२ ॥ तथोऽष्टवैष एतत् । चतुर्थेनेव प्रया-
जेन यज्ञमाप्नोति तं पञ्चमेन साध्यापयत्यथ यदत ऊर्ध्वमसास्थितं यज्ञस्य स्वर्गनि-
व तेन लोकं समभ्रुते ॥ १३ ॥ स यदग्निपमाज्यभागं यजति । अग्निमेवैतपुरस्ता-
त्कुरुते रक्षोक्षणां रक्षसामपकृत्वारमथ यदग्नेयः पुरोडाशो भवत्यग्निमेवैतन्मध्यतः
कुरुते रक्षोक्षणां रक्षसामपकृत्वारमथ यदग्निं स्विष्टकृतं यजत्यग्निमेवैतत्पश्चात्क-
रुते रक्षोक्षणां रक्षसामपकृत्वारं ॥ १४ ॥ स यद्येनं पुरस्तात् । असुररक्षसान्या-
सिसंक्षत्रमिरेव तान्यपकृत्ति रक्षोक्त्वा रक्षसामपकृत्वा यदि मध्यत असुररक्षसा-
न्यासिसंक्षत्रमिरेव तान्यपकृत्ति रक्षोक्त्वा रक्षसामपकृत्वा यदि पश्चादसुररक्षसा-
न्यासिसंक्षत्रमिरेव तान्यपकृत्ति रक्षोक्त्वा रक्षसामपकृत्वा स एव सर्वतोऽग्निभि-
र्गुप्यमानाः स्वर्गं लोकं समभ्रुते ॥ १५ ॥ स यद्येनं पुरस्तात् । यज्ञस्यानुव्याकुरेत्
प्रति ब्रूयान्मुद्यामर्त्तिमारिष्यस्यन्धो वा बधिरो वा भविष्यसीत्येता वै मुद्या आ-
र्त्तयस्तथा हैव स्यात् ॥ १६ ॥ यदि मध्यतो यज्ञस्यानुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्र-
जा अपभुर्भविष्यसीति प्रजा वै पशवो मध्यं तथा हैव स्यात् ॥ १७ ॥ यद्यन्ततो
यज्ञस्यानुव्याकुरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्रतिष्ठितो दरिद्रः क्षिप्रं मुं लोकं मेष्यसीति त-
था हैव स्यात्तस्माड्कृ नानुव्याकुरीव स्यादत स्त्रेवंवित्परो भवति ॥ १८ ॥ संव-
त्सरं कृ वै प्रयज्ञिर्ज्ञपन्ज्ञपति । स कृ न्वेवैनं जयति योऽस्य द्वापणि वेद किं
किं स तेर्गृह्णतिः कुर्याद्यानसरतो न व्यवविद्याद्यथास्य ते भवन्ति तस्य वसन्त एव
द्वांरं हैमसो द्वांरं तं वाऽएतं संवत्सरं स्वर्गं लोकं प्रपद्यते सर्वं वै संवत्स-
रः सर्वं वाऽअज्ञायमेति न ह्याज्ञायं सुकृतं भवत्यज्ञायो लोकाः ॥ १९ ॥ तदा-

इः । किं देवत्यान्याङ्यानीति प्राजापत्यानीति हू ब्रूयादनिरुक्तो वै प्रजापतिरुनि-
 रूक्तान्याङ्यानि तानि हैतानि यजमानदेवत्यान्येष यजमानो क्वेव स्वे यज्ञे प्रजा-
 पतिरितेन क्युक्ता ऋविज्ञस्तन्वते तं जनयन्ति ॥२०॥ स आङ्यस्योपस्तीर्ष । द्विर्ह-
 विषोऽवदाथाथोपरिष्ठादाङ्यस्याभिधारयति सैषाङ्येन मिश्राङ्कतिर्हयति यजमानेन
 क्वेवैषेतन्मिभ्रा हूयते यदि हू वाऽऽग्रि हूरे सन्यजते यद्यन्तिके यथा हैवाने सत
 इष्टः स्यादेवः क्वेवैव विदुष इष्टं भवति यग्यु क्वापि ब्रह्मिव पायं करोति नो
 हैव ब्रह्मिर्धा यज्ञाद्भवति य एवमेतद्वेद ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥६[६.१.]॥ ॥ चतुर्थः
 प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥

यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्गेषामियं जितिस्ते क्लोचुः कथं न इदं मनु-
 ष्यैरनभ्यारोक्ष्यः स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदु-
 क्ष यज्ञं यूयेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयस्तस्मात्कूपी नाम तदाऽऽः
 पीणामनुश्रुतमास ॥१॥ यज्ञेन हू वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्गेषामियं जितिस्ते
 क्लोचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोक्ष्यः स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुक्ष यज्ञं यूयेन योपयित्वा तिरोऽभवन्निति तमन्वेष्टुं दधिरे
 ॥२॥ तेऽर्चनः आम्यन्तश्चेरुः । श्रमेण हू स्म वै तदेवा जयन्ति यदेवां जग्यमासऽर्ष-
 यश्च तेभ्यो देवा वैव प्ररोचयां चक्रुः स्वयं वैव दधिरे प्रेत तदेष्ट्यामो यतो देवाः
 स्वर्गं लोकः समाश्रुवन्ति ते किं प्ररोचते किं प्ररोचतऽइति चेरुरेत्युरोडाशमिष
 कूर्मं भूवा सर्पन्त ते हू सर्वऽएव मेनिरेऽयं वै यज्ञ इति ॥३॥ ते क्लोचुः । अग्नि-
 भ्यां तिष्ठ सस्त्वत्ये तिष्ठेन्द्राय तिष्ठेति स ससर्पेवाग्नये तिष्ठेति ततस्तस्यावाग्नये
 वाऽऽस्थ्यादिभि तमग्नाविव परिगृक्ष्य सर्वङ्कतमजुक्वुराङ्कतिर्किं देवानां तत एभ्यो
 यज्ञः प्रारोचन् तमसृजन्त तमतन्वत सोऽयं परोऽवरं यज्ञोऽनूच्यते पितैव पुत्राय
 ब्रह्मचारिणो ॥४॥ स वाऽऽद्यस्तत्पुरोऽदाशयत् । य एभ्यो यज्ञं प्रारोचयत्तस्मा-

पुरोदाशः पुरोदाशो ह वै नामितश्चपुरोडाश इति स एष उभयत्राच्युत अग्निषो
 ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति ॥५॥ स न पौर्णमासः कृविः । नामावास्यमग्नी-
 षोमीय एव पौर्णमासः कृविः सान्नाय्यमामावास्यं यज्ञ एव उभयत्रावकृतो ने-
 चज्ञाद्यानीति न्वेव पुरुस्तात्पौर्णमासस्य क्रियतः एवम्नामावास्यस्येतन्न तद्यस्मा-
 दत्र क्रियते ॥६॥ यजुः एनमुपधावेत् । इथा मा याज्ञयेत्येतयेव याज्ञयेद्यत्कामा
 वाः एतमृषयोऽनुकृवुः स एभ्यः कामः समर्थत यत्कामो ह वाः एतेन यज्ञेन य-
 जति सोऽस्मि कामः समृध्यते यस्य वै कस्ये च देवतायै कृविर्गृह्यतेऽग्नी वै तस्यै
 जुह्वत्यग्नाऽउ चेद्दोष्यत्स्यात्किमन्यस्यै देवतायाऽआदिशेत्तस्मादग्नयः एव ॥७॥ अ-
 ग्निर्वै सर्वा देवताः । अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति तद्यथा सर्वा देवता
 उपधावेदेवं तत्तस्मादग्नयः एव ॥८॥ ॥ शतम् ५०० ॥ ॥ अग्निर्वै देवानामद्वा
 तमाम् । यं वाऽअद्वातमां मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयः एव ॥९॥ अग्निर्वै देवानां
 मृदुक्दयतमः । यं वै मृदुक्दयतमं मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयः एव ॥१०॥ अ-
 ग्निर्वै देवानां नेदिष्ठम् । यं वै नेदिष्ठमुपसर्तव्यानां मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नय-
 ऽएव ॥११॥ स यदीष्टिं कुर्वति । सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयादुपाऽभ्यु देवतां यज्ञ-
 ति तद्दीष्टिद्रुपं मूर्धन्वत्यौ याज्ञानुवाक्ये स्यातां वार्त्रघावाज्यभागौ विराजौ सं-
 याज्ये ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥१[६.२.]॥ ॥

वष्टुर्कं वै पुत्रः । त्रिशीर्षा षडक्ष आस तस्य त्रीण्येव मुखान्यासुस्तद्यदिवः षड्रुप
 आस तस्माद्द्विष्टुद्रुपो नाम ॥१॥ तस्य सोमपानमेविकं मुखमास । सुरापाणिक-
 मन्यस्माऽअशनयिकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि शीर्षाणि प्रचिह्नेद् ॥२॥ स य-
 त्सोमपानमास । ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुक-इव बभ्रुरिव हि सो-
 मो राज्ञा ॥३॥ अथ यन्सुरापाणमास । ततः कलविडूः समभवत्तस्मात्सोऽभिमा-
 द्यत्क-इव वदत्यभिमाद्यन्निय हि सुरां पीत्वा वदति ॥४॥ अथ यदन्यस्माऽअश-

नायास । ततस्तिरिः समभवत्तस्मात्स विद्यत्रपतम-इव तस्थिव धृतस्तोका-इव
 तन्मधुस्तोका-इव तत्पयोषाश्रुतिता एव७३५७ किं स तेनाशममावयत् ॥५॥ स
 त्रष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमबधीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजह्ने स यथाय७ सो-
 मः प्रसुत एवमपेन्द्र एवास ॥६॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । इदं वै मा सोमा-
 दत्तयन्तीति स पथा बलीयानबलीयस एवमनुपहृत एव यो द्रोणाकलशे शुक्र
 आस तं भक्षयां चकार स कैनं जिह्विभ्रत सोऽस्य विधेरेव प्राणोभ्यो उद्राव मु-
 खाद्देवास्य न उद्रावाय सर्वेभ्योऽन्येभ्यः प्राणोभ्योऽद्रवत्तद्दः सौत्रामणीतीष्टिस्त-
 स्यां तद्याख्यायते यथेनं देवा अभिषज्यन् ॥७॥ स त्रष्टा चुक्रोध । कुविन्मेऽनुप-
 हृतः सोममब्रभक्षदिति स स्वयमेव यज्ञवेशस चक्रे स यो द्रोणाकलशे शुक्रः प-
 रिशिष्ट आस त प्रवर्तयां चकारेन्द्रशत्रुर्वर्धस्वेति सोऽग्निमेव प्राप्य सम्बभूवास्त्रिव
 सम्बभूवेत्यु क्तेः आहुः सोऽग्नीषोमाविवाभिसम्बभूव सर्वा विद्याः सर्वं यशः सर्व-
 मन्नाय७ सर्वा७ श्रो७ ॥८॥ स यद्वर्तमानः समभवत् । तस्माद्द्रोऽथ यदपात्सम-
 भवत्तस्माद्विस्तं दनुश्च दनापूश्च मातेव च पितेव च परिज्ञगृक्तुस्तस्मादानव इ-
 त्याहुः ॥९॥ अथ यदब्रवीदिन्द्रशत्रुर्वर्धस्वेति । तस्माद् कैमिन्द्र एव जघानाय
 यद्द शश्रद्वच्यदिन्द्रस्य शत्रुर्वर्धस्वेति शश्रद् ह स एवेन्द्रमकमिष्यत् ॥१०॥ अथ
 यदब्रवीद्वर्धस्वेति । तस्माद् ह स्मिषुमात्रमेव तिर्षुर्धतः इषुमात्रं प्राङ्क्वसोऽवेवा-
 वर७ समुद्रं दधावव पूर्व७ स पावत्स आस सकेव तस्माद् आस ॥११॥ तस्मि
 ह स्म पूर्वाहे देवाः । अशनमभिकरन्ति मध्यन्दिने मनुष्या अपराहे पितरः ॥१२॥
 स वाऽइन्द्रस्तथैव मुत्तयान् । अग्नीषोमाऽअपमकयां चक्रेऽग्नीषोमी युवं वै मम
 स्यो युवयोरेकमस्मि न युवयोरेष किं चन कं मऽइमं दुसुं वर्धयथ अय मावर्त-
 णामिति ॥१३॥ तौ कोचतुः । किमावयोस्ततः स्यादिति साम्यमित्तमग्नीषोमीयिमे-
 कादशकपालं पुरोडाशं निरवपत्तस्माद्ग्नीषोमीय एकादशकपालं पुरोडाशो म-

वति ॥ १४ ॥ तावन्नु सर्वे देवाः प्रयुः सर्वा विद्याः सर्वे य-
 शाः सर्वमन्नाद्यः सर्वा श्रीस्तेनिष्ठेन्द्र एतदभवद्यदिदमिन्द्र एष उ पौर्णमासस्य व-
 न्युः स यो कैवं विद्वान्यौर्णमासेन यजतः एताः ह्येव श्रियं गहन्त्येवं यज्ञो भव-
 त्येवमन्नादो भवति ॥ १५ ॥ तद्वेव खलु कृतो वृत्रः । स यथा दृतिर्निर्ष्यात एवः
 संस्लीनः शिष्ये यथा निर्धूतसक्तुर्भस्त्रिवः संस्लीनः शिष्ये तमिन्द्रोऽभ्यादुद्राव रुनि-
 ष्यन् ॥ १६ ॥ स होवाच । मा नु मे प्रक्षार्षीस्त्वं वै तदितर्क्षसि यदहं ह्येव मा
 कुरु मामुया भूवमिति स वै मेऽन्नमेधीति तथेति तं द्वेधान्वभिनत्तस्य यत्सौम्यं
 न्यक्तमास तं चन्द्रमसं चकाराथ यदस्यासुर्यमास तेनेमाः प्रजा उदरेणाविध्यत्तस्मा-
 दाङ्गवृत्र एव तर्क्षन्नाद आसीद्वृत्र एतर्क्षीतिदः हि यदसात्रापूर्यतेऽस्माद्वैतस्तो-
 कादाप्यायतेऽथ यदिमाः प्रजा अशनमिहृतेऽस्माः एवैतद्वृत्रायोदराय बलिः कुरन्ति
 स यो कैवमेतं वृत्रमन्नादं वेदानादो कैव भवति ॥ १७ ॥ ता उ हेता देवता उचुः ।
 या इमा अग्नीषोमावन्वाज्रमुरग्नीषोमौ युवं वै नो भूयिदभ्याजौ स्थो ययोर्वामिदं
 युवयोरस्मानन्वाभजतमिति ॥ १८ ॥ ती होचतुः । किमावयोस्ततः स्यादिति यस्यै
 कस्यै च देवतायै हविर्निर्वपास्तद्वां पुरस्तादाज्यस्य यजानिति तस्माद्यस्यै कस्यै च
 देवतायै हविर्निर्वपन्ति तत्पुरस्तादाज्यभागावग्नीषोमाभ्यां यजन्ति तन्न सौम्येऽधरे
 न पशौ यस्यै कस्यै च देवतायै निर्वपानिति क्यत्रुवन् ॥ १९ ॥ स काग्निर्वाच ।
 मथ्येव वः सर्वेभ्यो जुह्वतु तदोऽहं मथ्याभजामीति तस्मादग्नी सर्वेभ्यो देवेभ्यो
 जुह्वति तस्मादाङ्गरिः सर्वा देवता इति ॥ २० ॥ अथ ह सोम उवाच । मामिव
 वः सर्वेभ्यो जुह्वतु तदोऽहं मथ्याभजामीति तस्मात्सोमः सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति
 तस्मादाङ्गः सोमः सर्वा देवता इति ॥ २१ ॥ अथ यदिन्द्रे सर्वे देवास्तस्थानाः ।
 तस्मादाङ्गरिन्द्रः सर्वा देवता इन्द्रश्रेष्ठा देवा इत्येतद् वै देवास्त्रिधैकदेवत्या अभ-
 जस्त यो कैवमेतद्देवकथा कैव स्वानाः श्रेष्ठो भवति ॥ २२ ॥ द्वयं वाऽइदं न त-

तीयमस्ति । अर्द्धं चैव शुष्कं च यक्षुष्कं तदग्निं यदार्द्धं तत्सौम्यमथ यदिदं द्वयमे-
 वाप्य किमेतावत्क्रियतऽइत्यग्नीषोमयोरेवाऽयभागावग्नीषोमयोऽस्याऽभ्युपज्ञोऽग्नीषो-
 मयोः पुरोडाशो यदत एकतमेनेवेदः सर्वमाप्नोत्यथ किमेतावत्क्रियतऽइत्यग्नीषो-
 मयोर्द्वैतावती विभूतिः प्रजातिः ॥ २३ ॥ सूर्य एवाग्नेयः । चन्द्रमाः सौम्योऽकुर-
 वाग्नेयः रात्रिः सौम्या य एवापूर्यतिऽर्धमासः स अग्नेयो योऽपत्नीयते स सौम्यः
 ॥ २४ ॥ आऽयभागाभ्यामेव । सूर्याचन्द्रमसावाप्नोत्युपाऽभ्युपज्ञेनेवाकोरात्रिऽश्वाप्नोति
 पुरोडाशेनेवार्षमासावाप्नोतीत्यु द्वैकऽश्वाङ्गः ॥ २५ ॥ तद् क्रीवाचासुरिः । आऽय-
 भागाभ्यामेवातो यतमे वा यतमे वा द्वेऽश्वाप्नोत्युपाऽभ्युपज्ञेनेवातोऽकोरात्रिऽश्वा-
 प्नोति पुरोडाशेनेवातोऽर्धमासावाप्नोति सर्वं नऽश्वात्तमसत्सर्वं जितः सर्वेषा वृत्रः
 रूनानि सर्वेषा द्विपत्सं भ्रातृष्यः रूनानीति तस्माद्वाऽएतावत्क्रियतऽइति ॥ २६ ॥
 तद्वाङ्गः । किमिदं जामि क्रियतेऽग्नीषोमयोरेवाऽयस्याग्नीषोमयोः पुरोडाशस्य यद-
 नन्तर्हितं तेन जामीत्यनेन कृ वेवाज्ञाम्याऽयस्येतरं पुरोडाशस्येतरं तदन्यद्वित-
 रमन्यद्वितरं भवत्यृचमनूच्य जुषाणेन यज्ञत्यृचमनूच्यर्षा यज्ञति तदन्यद्वितरम-
 न्यद्वितरं भवत्यनेन कृ वेवाज्ञाम्युपाऽयस्यस्य यज्ञत्युषैः पुरोडाशस्य स यदु-
 पाऽभ्यु तत्प्रजापत्यः इयं तस्मात्तस्यानुऽभमनुवाकशामन्वाक् वाग्यनुऽपुञ्जगिषि
 प्रजापतिः ॥ २७ ॥ एतेन वै देवाः । उपाऽभ्युपज्ञेन यंयमसुराणामकामयस्त तमुप-
 त्सर्ष्य वज्रेणा वषट्कारेणाग्रंस्तथोऽएवैष एतेनोपाऽभ्युपज्ञेन पाप्मानं द्विपत्सं भ्रातृ-
 व्यमुपत्सर्ष्य वज्रेणा वषट्कारेणा कृस्ति तस्मादुपाऽभ्युपज्ञं यज्ञति ॥ २८ ॥ स वाऽय-
 मनूच्य जुषाणेन यज्ञति तदन्विमा अन्यतरतोदसाः प्रजाः प्रजायन्तेऽस्थि कृगस्थि
 हि दन्तोऽन्यतरतो क्षीतदस्थि करोति ॥ २९ ॥ अथऽर्धमनूच्यर्षा यज्ञति । तदन्विमा
 उभयतोदसाः प्रजाः प्रजायन्तेऽस्थि कृगस्थि हि दुस उभयतो क्षीतदस्थि करोत्यि-
 ता वाऽश्मा द्वयः प्रजा अन्यतरतोदसाश्चैवोभयतोदसाश्च स यो द्वैकं विद्वानग्नी-

षोमयोः प्रजातिं यजति बद्धुर्देव प्रज्ञया पशुभिर्भवति ॥३०॥ स वै पौर्णमासेनो-
 पवत्स्यन् । न सत्रा सुकृति इव स्यात्तेनेदमुदरमसुर्यं विनात्याहुतिभिः प्रातर्देवमेव
 उ पौर्णमासस्योपचारः ॥३१॥ स वै संप्रत्येवोपवसेत् । संप्रति वृत्रं कृनानि सं-
 प्रति द्विषन्तं श्रातृव्यं कृनानीति ॥३२॥ स वाऽउत्तरामेवोपवसेत् । समिव वा
 ऽएष क्रमते यः संप्रत्युपवसत्यनद्धा वै संक्रान्तयोर्व्यदीतरो वैतरमभिववतीतरो
 वैतरमथ य उत्तरामुपवसति यथा पराश्रमावृत्तं संपिष्य्यादप्रत्यालभमानं सो
 ऽन्यतोधात्येव स्यदेवं तद्य उत्तरामुपवसति ॥३३॥ स वै संप्रत्येवोपवसेत् । य-
 था वाऽअन्यस्य कृतं संपिष्य्यादेवं तद्य उत्तरामुपवसति सोऽन्यस्यैव कृतानुक-
 रोऽन्यस्योपावसायी भवति तस्मात् संप्रत्येवोपवसेत् ॥३४॥ प्रजापतेर्ह वै प्रजाः
 ससृजानस्य । पर्वाणि विसृज्यन्तुः स वै संवत्सर एव प्रजापतिस्तस्यैतानि पर्वा-
 ण्यहोरात्रयोः संधी पौर्णमासी चामावास्या चर्तुमुखानि ॥३५॥ स विस्रस्तैः पर्व-
 मिः । न शशाक सृष्टातुं तमेतेर्हविर्यज्ञैर्देवा अभिषज्यन्नग्निहोत्रेणैवाहोरात्रयोः
 संधी तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुः पौर्णमासेन चैवामावास्येन च पौर्णमासी चामा-
 वास्यां च तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुश्चातुर्मास्यैरेवर्तुमुखानि तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्स-
 मदधुः ॥३६॥ स सृष्टितैः पर्वभिः । इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्यौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यं
 स यो ह्येवं विद्वान्संप्रत्युपवसति संप्रति ह्येव प्रजापतेः पर्वं भिषज्यत्यवति ह्येनं
 प्रजापतिः स एवमेवान्नादो भवति य एवं विद्वान्संप्रत्युपवसति तस्मात् संप्रत्ये-
 वोपवसेत् ॥३७॥ चक्षुषी ह वाऽएते यज्ञस्य यदाज्यभागौ । तस्मात्पुरस्ताद्भुक्त्वा-
 ति पुरस्ताद्धीमे चक्षुषी तत्पुरस्तदिवैतच्चक्षुषी दधाति तस्माद्धीमे पुरस्ताच्चक्षुषी
 ॥३८॥ उत्तरार्धपूर्वार्धे ह्येके । अग्नेयमाज्यभागं जुहोति दक्षिणार्धपूर्वार्धे सौम्यमा-
 ज्यभागमेतत्पुरस्ताच्चक्षुषी दध्म इति षदसस्तत् तदाविज्ञान्यमिव हवीषि ह वा
 ऽआत्मा यज्ञस्य स यदेव पुरस्ताद्विषां जुहोति तत्पुरस्ताच्चक्षुषी दधाति यत्रो

ऽएव समिद्धतमं मन्येत तदाङ्गतीर्षुङ्गपात्समिद्धकोमेन कोव समृद्धा आङ्गतयः
 ॥३१॥ स वाऽऽचमनूच्य जुषाणो न यजति । तस्मादिमेऽअस्थत्सत्यनस्थिके चनु-
 पीऽआग्निष्टेऽअथ यदचमनूचर्वा यजेदस्थि कैव कुर्यान्न चनुः ॥४०॥ ते वाऽऽएते ।
 अग्नीषोमयोरेव त्रूपमन्वायते यहुल्लं तदग्नेयं यत्कृल्लं तत्सौम्यं यदि वेतरथा यदेव
 कृल्लं तदग्नेयं यहुल्लं तत्सौम्यं यदेव वीजति तदग्नेयाः त्रुपः शुष्के-ऽइव हि वी-
 जमाणास्याक्षिणी भवतः शुष्कमिव क्षाग्नेयं यदेव स्वपिति तत्सौम्यः त्रुपमार्द्र-
 ऽइव हि सुषुपुषाऽक्षिणी भवत आर्द्र-इव हि सोम आङ्गत्सः रू वाऽअस्मि-
 लोकि चनुष्मान्भवति सचक्षुरमुष्मिलोकि संभवति य एवमेतौ चनुषीऽआज्यभा-
 गौ वेद ॥४१॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥२[६.३.]॥ ॥

इन्द्रो रू यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार । सोऽबलीयान्मन्यमानो नास्तृषीतीव
 विभ्यन्निलायां चक्रे स पराः परावतो जगाम देवा रू वै विदां चकुरुतो वै वृत्रो
 ऽथेन्द्रो न्यलेष्टेति ॥१॥ तमन्वेष्टुं दधिरि । अग्निर्देवतानाः क्षिरण्यस्तूप ऋषीणां
 वृहती रुद्रसां तमग्निर्नुविदिद तेनेताः रात्रिः सकृजगाम स वै देवानां वसु-
 वीरि सोषाम् ॥२॥ ते देवा अत्रुवन् । अमा वै नोऽद्य वसुर्वसति यो नः प्रा-
 वात्सीदिति ताभ्यामेतद्यथा ज्ञातिभ्यां वा सखिभ्यां वा सकृगताभ्याः समानमो-
 दनं पचेदज्ञं वा तदरू मानुषः रूविर्देवानामिवमाभ्यामेतत्समानः रूविर्निर्धयन्नै-
 न्द्राग्ने द्वादशकपालं पुरोडाशं तस्माद्द्वैन्द्राग्नेो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥३॥
 स इन्द्रोऽब्रवीत् । यत्र वै वृत्राय वज्रं प्राकरं तद्यस्मये स कृश-इवास्मि न वै
 मेदं धिनोति यन्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तथेति देवा अत्रुवन् ॥४॥ ते देवा अ-
 त्रुवन् । न वाऽऽश्मन्यत्सोमाद्दिनुष्मात्सोममेवास्मै संभरामिति तस्मै सोमः सम-
 भरन्नेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स यत्रेष एताः रात्रिं न पुरस्तान्न
 पश्चाद्दृशे तदिमं लोकमागहति स इक्ष्वापश्चीषधीश्च प्रविशति स वै देवानां

वस्वन्न० केषां तद्यदेष एता० रात्रिमिहामा वसति तस्मादमावास्या नाम ॥५॥
 तं गोभिरनुविष्टाय्य समभरन् । यदोषधीराञ्जस्तदोषधिभ्यो यदयोऽपिञ्जस्तदद्यस्त-
 मेव० संभृत्यातच्य तीव्रीकृत्य तमस्मै प्रायकृन् ॥६॥ सोऽब्रवीत् । धिनोत्येव मे-
 दं नेव तु मयि श्रयति यथेद मयि श्रयति तद्योपजानीतेति त० ऋतेनिवाश्रयन्
 ॥७॥ तद्वाऽऽतत् । समानमेव सत्य एव सदिन्द्रस्यैव सत्तत्पुनर्ननिवाचक्षते
 यदब्रवीद्विनोति मेति तस्माद्ध्यथ यद्विन० ऋतेनिवाश्रयंस्तस्माकृत० ॥८॥ स य-
 थाऽभ्युराष्यायेत । एवमाप्यायताप पाप्मान० हरिमाणामरुतेष उऽग्रामावास्यस्य
 बन्धुः स यो कैवं विद्वान्संनयेत्येव० कैव प्रजया पशुभिराप्यायतेऽप पाप्मान०
 कृते तस्मादि संनयेत् ॥९॥ तदाहुः । नासोमयाज्ञी संनयेत्सोमाहुतिर्वाऽऽद्या सा-
 नवरुद्धासोमयाजिनस्तस्मान्नासोमयाज्ञी संनयेदिति ॥१०॥ तदु ममेव नयेत् । न-
 न्वत्रान्तरिणा शुश्रुम सोमेन नु मा याजयताथ मऽऽतदाप्यायन० संभरिष्यथेत्यब्र-
 वीदिति न वै मेदं धिनोति यन्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तस्माऽऽतदाप्यायन० स-
 मभरंस्तस्माद्यसोभयाज्ञी समेव नयेत् ॥११॥ वार्त्रघ्नं वै पौर्णमासम् । इन्द्रो कौ-
 तेन वृत्रमकृन्नथेतदेव वृत्रकृत्यं यदामावास्यं वृत्र० क्वास्माऽऽतज्जगुपऽऽप्यायन-
 म्कुर्वन् ॥१२॥ तद्वाऽऽतदेव वार्त्रघ्नम् । यत्पौर्णमासमथेष एव वृत्रो यच्चन्द्रमाः
 स यत्रेष एता० रात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्दृशे तदेनमेतेन सर्व० कृत्ति नास्य किं
 चन परिशिनष्टि सर्व० कृ वै पाप्मान० कृत्ति न याम्नः किं चन परिशिनष्टि
 य एवमेतद्देद ॥१३॥ तद्विके । दृष्टोपवसन्ति श्वो नोदितेत्यदो कैव देवानामवि-
 क्षीणमन्नं भवत्यथेभ्यो वयमित उपप्रदास्याम इति तद्वि समृद्धं यदक्षीणाऽएव पूर्व-
 स्मिन्नज्ञेऽथापरमन्नमागच्छति स कृ बरुन्न एव भवत्यसोमयाज्ञी तु क्षीरयाज्यदो कैव
 सोमो राजा भवति ॥१४॥ अथ यथैव पुरा । केवलीरोषधीराञ्जति केवलीरपः
 पिबन्ति ताः केवलमेव यो उरुऽएव तदेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्र-

माः स पत्रेय एताः रात्रिं न पुरस्तात् पश्चाद्दृशे तदिमं लोकमगहति स इहा-
 पश्चात्पधीश्च प्रविशति तदेनमद्वा ओषधिभ्यः संभृत्याङ्गतिभ्योऽधि जनयति स एष
 आङ्गतिभ्यो जातः पश्चाद्दृशे ॥ १५ ॥ तदाऽएतत् । अविक्षीणमेव देवानामन्नाद्यं
 परिप्लवतेऽविक्षीणाः कृ वाऽअस्यास्मिंल्लोकिऽन्नं भवत्यक्षय्यममुष्मिलोकिं सुकृतं य
 एवमेतद्देद ॥ १६ ॥ तदाऽएताः रात्रिम् । देविभ्योऽन्नाद्यं प्रच्यवते तदिमं लोकमा-
 गहति ते देवा अकामयन्त कथं नु न इदं पुनरागह्णित्कथं नऽइदं परमेव न प्र-
 णश्येदिति तद्यऽएव संनयन्ति तेघाशाऽसत्तऽएतऽएव नः संभृत्य प्रदास्यन्तीत्या कृ
 वाऽअस्मिन्स्वाश्च निद्याश्च शऽसत्ते य एवमेतद्देद यो वै परमतां गहति तस्मि-
 नाशाऽसत्ते ॥ १७ ॥ तदाऽएष एवेन्द्रः । य एष तपत्यथैव एव वृत्रो यच्चन्द्रमाः
 सोऽस्यैव भ्रातृव्यजन्मैव तस्मात्तथापि पुरा विद्वर्मिवोदितोऽथैनमेताः रात्रिमुपैव
 न्याप्लवते सोऽस्य व्यात्तमापद्यते ॥ १८ ॥ तं ग्रमिवोदेति । स न पुरस्तात् पश्चा-
 द्दृशे ग्रसते कृ वै द्विपत्तं भ्रातृव्यमयमेवास्ति नास्य सपत्न्याः सतीत्याङ्ग्य एवमे-
 तद्देद ॥ १९ ॥ तं निर्धये निरस्यति । म एष धीतः पश्चाद्दृशे स पुनराप्यायते स
 एतस्यैवानाद्याय पुनराप्यायते यदि कृ वाऽअस्य द्विपन्भ्रातृव्यो वणिज्यया वा
 केनचिद्वा संभवत्येतस्य कृवान्नाद्याय पुनः संभवति य एवमेतद्देद ॥ २० ॥ तद्वैके ।
 महेन्द्राप्येति कुर्वतीन्द्रो वाऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रं कृत्वा यथा महाराजो
 विजिग्यान् एवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्महेन्द्राप्येति तद्विन्द्राप्येत्येव कुर्यादिन्द्रो वा
 ऽएष पुरा वृत्रस्य बधादिन्द्रो वृत्रं जग्निवांस्तस्माद्विन्द्राप्येत्येव कुर्यात् ॥ २१ ॥ ब्रा-
 ह्मणम् ॥ ३ [६. ४.] ॥ अध्यायः ॥ ६ ॥ ॥

स वै पर्णाशाख्या वत्सानपाकरोति । तद्यत्पर्णाशाख्या वत्सानपाकरोति यत्र
 वै गायत्री सोममहापतत्तस्याऽआकूरत्याऽअपादस्ताभ्यापत्य पर्णां प्रचिह्निद् गायत्री
 वा सोमस्य वा राजस्तत्यतिवा पर्णाऽभवत्तस्मात्पर्णो नाम तद्यद्देवात्र सोमस्य

न्यक्तं तदिकृष्यसदिति तस्मात्पर्णाशाखया वत्सानपाकरोति ॥१॥ तमाह्निति ।
 इषे वोर्जे वेति वृथे तदाहृषे यदाहृषे वेत्यूर्जे वेति यो वृष्टादृश्यसो ज्ञायने तस्मै
 तदाहृ ॥२॥ अथ मातृभिर्वत्सान्स्ममवार्जन्ति । स वत्सः शाखयोपस्पृशति वायव
 स्थेत्ययं वै वायुर्योऽयं पवतः एष वाऽऽइदः सर्वं प्रयाययति यदिदं किं च वर्ष-
 त्येष वाऽऽस्तासां प्रयाययिता तस्मादाहृ वायव स्थेत्युपायव स्थेत्यु ह्येकः आहृ-
 स्य हि द्वितीयोऽयतीति तद् तया न ब्रूयात् ॥३॥ अथ मातृणामिकाः शाखयो-
 पस्पृशति । वत्सेन व्याकृत्य देवी वः सविता प्रार्पयत्विति सविता वै देवानां
 प्रसविता सवितृप्रसूता यज्ञः संभरानिति तस्मादाहृ देवी वः सविता प्रार्पयत्वि-
 ति ॥४॥ श्रेष्ठतमाय कर्मणाऽइति । यज्ञो वै श्रेष्ठतमं कर्म यज्ञाय हि तस्मादाहृ
 श्रेष्ठतमाय कर्मणाऽइति ॥५॥ आय्यायधमघ्या इन्द्राय भागमिति । तद्यथैवादा दे-
 वतायै हविर्गृह्णादिशत्येवमैवेतदेवतायाऽआदिशति यदाहृआय्यायधमघ्या इन्द्राय
 भागमिति ॥६॥ प्रजावतीरनमीवा अयन्त्वा इति । नात्र तिरोहितमिवास्ति मा
 व स्तेन ईशत माघंशः इति मा वो नाद्रा रजाः शीशनेत्येवैतदाहृ ध्रुवा अ-
 स्मिन्गोपतौ स्यात् बह्वीरित्यनपक्रमिण्योऽस्मिन्यत्रमाने वृद्धः स्यादित्येवैतदाहृ
 ॥७॥ अथाहृवनीयागारस्य वा पुरस्तात् । गार्हपत्यागारस्य वा शाखामुपगूहति
 यजमानस्य पशून्पाहृति तद्ब्रह्मणैवेतद्यजमानस्य पशून्परिददाति भुव्यै ॥८॥ त-
 स्यां पवित्रं करोति । वसोः पवित्रमसीति यज्ञो वै वसुस्तस्मादाहृ वसोः पवि-
 त्रमसीति ॥९॥ अथ यवावैताः रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति । आदिष्टं वाऽऽहृतदेव-
 तायै हविर्भवति यत्पयः स यत्पयसा जुहुयागयान्यस्यै देवतायै हविर्गृह्णीतं तद-
 न्यस्यै जुहुयादेवं तत्तस्माद्यवावैताः रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति जुह्वत्यग्निहोत्रमुप-
 क्लृप्तोऽवा भवत्यथाहृपसृष्टां प्रब्रूतादिति यदा प्राहृपसृष्टेति ॥१०॥ अथोखामा-
 दत्ते । गौरसि पृथिव्यसीत्युपस्तीत्येविनामितन् ह्यत्येव यदाहृ गौरसि पृथिव्यसी-

ति मातरिश्चनो घर्मीऽसीति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्नं प्रवृज्यादेवं प्रवृणाक्ति वि-
 श्वथा अस्मि परमेण धाम्ना दृढरुस्व मा ह्यारिति दृढरुत्येवैनमितदशिथिलां करो-
 ति मा ते यज्ञपतिर्हृषीर्षीदिति यज्ञमानो वै यज्ञपतिस्तग्यज्ञमानायिवैतदकूलामा-
 शास्ते ॥ ११ ॥ अथ पवित्रं निदधाति । तद्वै प्राङ्मुदध्यात्प्राची ह्नि देवानां दिग्गथो
 ऽउदगुदीची ह्नि मनुष्याणां दिग्गं वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमिमांशोकास्ति-
 र्गङ्गुनुपवते तस्माद्दुदङ्मुदध्यात् ॥ १२ ॥ तग्यथैवादः । सोमोऽ राजानं पवित्रेण संपा-
 वयत्येवमेवैतत्संपावयत्युदीचीनदशं वै तत्पवित्रं भवति येन तत्सोमोऽ राजानोऽ
 संपावयति तस्माद्दुदङ्मुदध्यात् ॥ १३ ॥ तन्निदधाति । वसोः पवित्रमसीति यज्ञो वै
 वसुस्तस्मादाह वसोः पवित्रमसीति शतधारोऽ सकृन्नधारमित्युपस्तौत्येवैनदेतन्म-
 रूयत्येव यदाह शतधारोऽ सकृन्नधारमिति ॥ १४ ॥ अथ वाचंयमो भवति । आ
 तिसृणां रोग्धोर्वावै यज्ञोऽविन्नुथ्या यज्ञं तनवाऽइति ॥ १५ ॥ तदानीयमानमभि-
 मन्त्रयति । देवस्या सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुध्रति तग्यथैवादः
 सोमोऽ राजानं पवित्रेण संपावयत्येवमेवैतत्संपावयति ॥ १६ ॥ अथाह कामधुन्न
 इति । अमूमिति सा विश्वायुरित्यथ द्वितीयां पृहति कामधुन्न इत्यमूमिति सा वि-
 श्वकर्मत्यथ तृतीयां पृहति कामधुन्न इत्यमूमिति सा विश्वधाया इति तग्यत्पृहति
 वीर्याण्येवास्वेतदधाति निस्रो दोग्धि त्रयो वाऽऽश्मे लोका एभ्य एवैनदेतल्लोकि-
 भ्यः संभरत्यथ कामं वदति ॥ १७ ॥ अथोत्तमां दोकयित्वा । येन दोकयति पत्रिणा
 तस्मिन्नुदस्तोकमानाय पत्यञ्ज प्रत्यानयति यदत्र पयसोऽहायि तदिकृष्यसदिति
 रसस्यो चैव सर्ववायिदो ह्नि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्तऽश्रोपधीर्गग्धापः पीत्वा
 तत एष रसः संभवति तस्माद् रसस्यो चैव सर्ववाय तद्वास्यातनक्ति तीघ्नीक-
 रीत्येवैनदेतत्स्माद्वास्यातनक्ति ॥ १८ ॥ स आतनक्ति । इन्द्रस्य वा भागो सो-
 मेनातनन्तीति तग्यथैवादो देवतथि रुविर्गृह्णन्नादित्येवमेवैतद्देवतायाऽआदिश-

ति यदाहेन्द्रस्य वा भागेसिति सोमेनातनञ्चीति स्वदयत्येवेनदेतदेवेभ्यः ॥११॥
 अथोदकवतोत्तानेन पात्रिणापिदधाति । नेदेनडुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षाभ्यवमृशानिति
 वज्रो वाऽअपस्नद्धत्रेणैवितन्नाष्ट्रा रक्षाभ्यतोऽपहृति तस्माडुदकवतोत्तानेन पा-
 त्रेणापिदधाति ॥२०॥ सोऽपिदधाति । विज्ञो रूव्यऽ रन्नेति यज्ञो वै विष्णुस्त्य-
 ज्ञायैवितद्विः परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह विज्ञो रूव्यऽ रन्नेति ॥२१॥ ब्राह्म-
 णम् ॥४[७.१.] ॥ ॥

ऋणाऽ ह वै जायते योऽस्ति । स जायमान एव देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो म-
 नुष्येभ्यः ॥१॥ स यदेव यजेत । तेन देवेभ्य ऋणां जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति य-
 देनान्यजते यदेभ्यो जुहोति ॥२॥ अथ यदेवानुब्रवीत् । तेनर्गर्षिभ्य ऋणां जायते
 तद्ध्येभ्य एतत्करोत्यग्नीणां निधिगोप इति क्यनूचानमाहुः ॥३॥ अथ यदेव प्रजा-
 मिहति । तेन पितृभ्य ऋणां जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेषाऽ संतताव्यवाहिना
 प्रजा भवति ॥४॥ अथ यदेव वासयेत् । तेन मनुष्येभ्य ऋणां जायते तद्ध्येभ्य एत-
 त्करोति यदेनान्वायते यदेभ्योऽशनं ददाति स य एतानि सर्वाणि करोति स
 कृतकर्मा तस्य सर्वमाप्तऽ सर्वं त्रितऽ ॥५॥ स येन देवेभ्य ऋणां जायते । तदेनां-
 स्तद्वदयते यद्यजतेऽथ यद्यौ जुहोति तदेनांस्तद्वदयते तस्माद्यत्किं चाग्नौ जु-
 होति तद्वदानं नाम ॥६॥ तद्दे चतुर्वत्तं भवति । इदं वाऽअनुवाक्याथ याज्याथ
 वषट्कारोऽथ सा देवता चतुर्थी यस्यै देवतायै हविर्भवत्येवऽ हि देवता अश्वदा-
 नान्यन्वायता अश्वदानानि वा देवता अन्वायतान्यतिरिक्ताऽ ह तद्वदानं यत्य-
 च्चमं कस्माऽउ हि तद्वद्येत्तस्माच्चतुर्वत्तं भवति ॥७॥ उतो पञ्चावत्तमेव भव-
 ति । पाङ्को पशुः पाङ्कः पशुः पञ्चर्तवः संवत्सरस्येषो पञ्चावत्तस्य संपदङ्कैव प्र-
 ज्ञया पशुभिर्भवति यस्यैवं विदुषः पञ्चावत्तं क्रियतऽएतद् न्वेव प्रज्ञातं कौरुपा-
 च्चालं यच्चतुर्वत्तं तस्मान्तुर्वत्तं भवति ॥८॥ स वै पाथन्मात्रमिवैवावद्येत् ।

मानुषां रु कुर्याद्यन्मरुदवचेद्युद्धं वै तग्यज्ञस्य तन्मानुषं नेद्युद्धं यज्ञे कर्वाणीति
 तस्माद्यावन्मात्रमिवैवावद्येत् ॥१॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाथो-
 परिष्ठादाज्यस्याभिधारयति द्वे वाऽऽहुती सोमाहुतिरिवान्याज्याहुतिरन्या तत
 एषा केवली यत्सोमाहुतिरथैषाज्याहुतिर्यद्विर्व्यज्ञो यत्पशुस्तदाज्यमेवैतत्करोति
 तस्मादुभयत आज्यं भवत्येतद्वै जुष्टं देवानां यदाज्यं तस्जुष्टमेवैतदेवेभ्यः करोति
 तस्मादुभयत आज्यं भवति ॥१०॥ असौ वाऽऽग्रनुवाक्येयं याज्या । तेऽउभे योषे
 तयोर्मिथुनमस्ति वषट्कार एव तद्वाऽएष एव वषट्कारो य एष तपति स उद्यन्नि-
 वामूमथेद्वत्पयस्तं यन्निमामधिदधति तदेतेन वृक्षेमां प्रजातिं प्रजायति येनयोरियं
 प्रजातिः ॥११॥ सोऽनुवाक्यमनूच्य । याज्यामनुदुत्य पश्चाद्वषट्कारोति पश्चाद्वै प-
 रीत्य वृषा योषामधिदधति तदेनेऽउभे पुरस्तात्कृत्वा वृक्षा वषट्कारिणाधिदधत्यति
 तस्माद् सः वैव वषट्कारिणा जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥१२॥ देवपात्रं वाऽएष यद्द-
 षट्कारः । तद्यथा पात्रऽउदुत्य प्रयच्छेदेवं तद्यथ यत्पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथाधो भू-
 मौ निदिग्धं तदमुया स्यादेवं तत्तस्माद् सः वैव वषट्कारिणा जुहुयाद्वषट्कृते वा
 ॥१३॥ ॥ शतम् ६०० ॥ ॥ तद्यथा योनौ रेतः सिञ्चिन् । एवं तद्यथ यत्पुरा वष-
 ट्काराज्जुहुयाद्यथा योनौ रेतः सिक्तं तदमुया स्यादेवं तत्तस्माद् सः वैव वषट्कारि-
 णा जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥१४॥ असौ वाऽऽग्रनुवाक्येयं याज्या । सा वै गायत्रीयं
 त्रिष्टुबसौ स वै गायत्रीमन्वाहू तदमूमनुब्रुवन्नसौ ह्यनुवाक्येयामन्वाह्वेयः ह्यि-
 गायत्री ॥१५॥ अथ त्रिष्टुभा यजति । तदनया यजन्नियः ह्यि याज्यामुष्या अधि
 वषट्कारोत्यसाऽउ ह्यि त्रिष्टुमदेने सपुत्री करोति तस्मादिमे संभुज्जतिऽअनयोर्नु
 संभोगमिमाः सर्वाः प्रजा अनु संभुज्जते ॥१६॥ स वाऽऽग्रज्यनिवैवानुवाक्यामनु-
 ब्रूयात् । असौ ह्यनुवाक्या वरुऽऽसौ वार्हतः ह्यि तद्रूपं क्षिप्रऽएव याज्याया त-
 र्तेयः ह्यि याज्या रथन्तरः ह्येयः रथन्तरः ह्यि तद्रूपं कृयति वाऽऽग्रनुवाक्याया

प्रयहति याज्ञया तस्मादनुवाक्ये ऋषेः कुवे क्वामकः आगच्छेत् बर्हिः सीदति
 यद्भुयति हि तया प्रयहति याज्ञया तस्माद्याज्ञया ऋषेः वीहि क्विर्जुषस्व क्वि-
 रावृषाय स्वाद्धि पिब प्रेति यत्प्र हि तया यहति ॥ १७ ॥ सा या पुरस्ताद्वज्रणा ।
 सानुवाक्या स्यादसौ क्यनुवाक्या तस्या अमुष्या अवस्ताल्लन्म चन्द्रमा नक्षत्राणि
 सूर्यः ॥ १८ ॥ अथ योपरिष्ठाल्लक्षणा । सा याज्ञया स्यादियं हि याज्ञया तस्या अस्या
 अपरिष्ठाल्लक्ष्मीषधयो वनस्पतय आपोऽग्निरिमाः प्रजाः ॥ १९ ॥ सा ह न्विव सम-
 दानुवाक्या । यस्यै प्रथमात्पदादेवतामभिव्याकुरति सोऽएव समृद्धा याज्ञया यस्या
 ऽउत्तमात्पदादेवताया अथि वषट्कारोति वीर्यं वै देवतर्चस्तदुभयत एवैतद्दीर्घाणा
 परिगृह्य यस्यै देवतायै क्विर्भवति तस्यै प्रयहति ॥ २० ॥ स वै वीगिति करो-
 ति । वाग्वै वषट्कारो वाग्नेतो रेत एवैतत्सिञ्चति षडित्यृतवो वै षट्दत्तुष्वै-
 तद्देतः सिञ्चते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति तस्मादेवं वषट्कारोति
 ॥ २१ ॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितृदायमुपेयुरताविवा-
 र्धमासौ य एवापूर्यते तं देवा अपायन्योऽपक्षीयते तमसुराः ॥ २२ ॥ ते देवा अ-
 कामयन्त । कथं न्विममपि संवृञ्जीमहि योऽयमसुराणामिति तेऽर्चन्तः आम्यन्तश्च-
 रुस्तऽएतः क्विर्विज्ञं ददम्यर्षदर्शपूर्णमासौ ताभ्यामयजन्त ताभ्यामिष्टैतमपि समवृ-
 ज्जत ॥ २३ ॥ य एषोऽसुराणामासीत् । यदा वाऽएताऽऽभौ परिल्लवतेऽअथ मासा
 भवति मासशः संवत्सरः सर्वं वै संवत्सरः सर्वमेव तद्देवा असुराणाः समवृज्जत
 सर्वस्मात्सपत्नान्मसुरान्निर्भजन्तसर्वस्वेष एतत्सपत्नानाः संवृङ्क्ते सर्वस्मात्सपत्नान्नि-
 र्भजति य एवमेतद्देद ॥ २४ ॥ स यो देवानामासीत् । स यवायुवत हि तेन देवा
 योऽसुराणाः सोऽयवा न हि तेनासुरा अयुवत ॥ २५ ॥ अथोऽइतरथाहुः । य
 एव देवानामासीत्सोऽयवा न हि तमसुरा अयुवत योऽसुराणाः स यवायुवत
 हि तं देवाः सद्धमकः सगरा रात्रिर्व्या मासाः सुमेकः संवत्सरः स्विको ह वै

नामितयत्सुमेक इति यवा च हि वाऽग्रयवा यवेतीवाथ येनेतेपाठो ह्योता भवति
 तद्याविहोत्रमित्याचक्षते ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥५॥[७.२.]॥ ॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥
 ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥

यज्ञेन वै देवाः । दिवमुपोदक्रामन्नथ योऽयं देवः पशूनामीष्टि स इहाहीयत
 तस्माद्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तौ हि तदहीयत ॥१॥ स येनैव देवा दिवमुपोदक्रा-
 मन् । तेनोऽएवार्चतः श्राम्यन्तश्चेरुथ योऽयं देवः पशूनामीष्टि य इहाहीयत
 ॥२॥ स ऐक्षत । अहास्य हातर्यन्त्यु मा यज्ञादिति सोऽनृच्छक्राम स आयतयोत्त-
 रत उपोत्येद्रे स एष स्विष्टकृतः कालः ॥३॥ ते देवा अत्रुवन् । मा विस्रक्षी-
 रिति ते वै मा यज्ञान्मान्तर्गताहुतिं मे कल्पयतेति तथेति स समबृहत्स नास्यत्स
 न कं चनाहिनत् ॥४॥ ते देवा अत्रुवन् । यावन्ति नो हवीऽपि गृहोतान्यभू-
 वत्सर्वेषां तेषां हुतमुपज्ञानीत यथास्माऽआहुतिं कल्पयामेति ॥५॥ तेषुधर्युम-
 व्रुवन् । यथापूर्वऽ हवीऽभ्यभ्यारयेकस्माऽअवदानाय पुनरायाययापातयामानि
 कुरु तत एकैकमवदानमवयोति ॥६॥ सोऽधर्युः । यथापूर्वऽ हवीऽभ्यभ्यारयेदे-
 कस्माऽअवदानाय पुनरायाययदातयामान्यकरोत्तत एकैकमवदानमवायत्तस्मा-
 द्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तु हि तद्यज्ञस्य यदुतेषु हविःषु तस्मान्यस्ये कस्ये च देव-
 तयै हविर्गृह्यति सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्तः सर्वत्र ह्येवेन देवा अन्वाभजन् ॥७॥
 तद्वाऽअग्रयऽइति क्रियते । अग्निर्वै स देवस्तस्यैतानि नामानि शर्व इति यथा
 प्राच्या आचक्षते भव इति यथा बाहीकाः पशूनां पती हृद्रोऽग्निरिति तान्यस्या-
 शान्तान्येवैतराणि नामान्यग्निरित्येव शास्तमं तस्मादग्नयऽइति क्रियते स्विष्टकृ-
 तऽइति ॥८॥ ते होचुः । यद्यग्रमुत्र सन्ययन्महि तन्नः स्विष्टं कुर्विति तदेभ्यः
 स्विष्टमकरोत्तस्मात्स्विष्टकृतऽइति ॥९॥ सोऽनुवाक्यामनूच्य संपश्यति । ये तथा-
 मिऽ स्विष्टकृतमयाडग्निरग्नेः प्रिया धामानीति तदग्निमयाज्यभागमाहायाद्सोमस्य

प्रिया धामानीति तत्सौम्यमाज्यभागमाह्वायाउग्नेः प्रिया धामानीति तद्य एष उभ-
 यत्राच्युत अग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह ॥१०॥ अथ यथादेवतम् । अयाउदे-
 वानामाज्यपानां प्रिया धामानीति तत्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा वै देवा
 आज्यया यज्ञदग्नेर्हेतुः प्रिया धामानीति तदग्निः होतारमाह तदस्माऽहतां देवा
 आहुतिं कल्पयित्वाग्निनेनेतद्व्यः समशाम्यन्प्रियऽहनें धामनुपाह्वयन्त तस्मादेवः सं-
 पश्यति ॥११॥ तद्वैके । देवतां पूर्वा कुर्वन्त्ययाद्गारादग्नेर्यादसोमस्यापाडिति त-
 तथा न कुर्यादिलोम ह ते यज्ञे कुर्वन्ति ये देवतां पूर्वा कुर्वन्त्ययाद्गारादिदः स्मि-
 प्रथममभिव्याहृन्नयाद्गारमेवाभिव्याहुरति तस्मादयाद्गारमेव पूर्वं कुर्यात् ॥१२॥
 यज्ञत्स्वं महिमानमिति । यत्र वाऽअदो देवता आवाहयति तदपि स्वं महिमा-
 नमावाहयति तदतः प्राड्विप किं चन स्वाय महिम्नऽइति क्रियते तदत्र तं प्रीणा-
 ति तथो ह्यस्येषोऽभोधायावाहितो भवति तस्मादाह यज्ञत्स्वं महिमानमिति
 ॥१३॥ आ यज्ञतामेज्या इष इति । प्रजा वाऽइषस्ता एवैतग्यायजूकाः करोति ता
 इमाः प्रजा यज्ञमाना अर्चन्त्यः आम्यन्त्यश्चरन्ति ॥१४॥ सोऽअधरा ज्ञातविदा जुष-
 ताः हविरिति । तद्यज्ञस्यैवेतत्समृद्धिमाशास्ते यद्दि देवा हविर्जुषन्ते तेन हि म-
 रुज्जायति तस्मादाह जुषताः हविरिति ॥१५॥ तद्यदेतेऽअत्र । याज्यानुवाक्ये
 ऽअथकूपतमे भवतस्तृतीयसवनं वै स्विष्टकृद्देवदं वै तृतीयसवनं यिर्प्राह्दि दे-
 वाः१॥ उशतो यविष्ठेति तदनुवाक्ये वैश्वदेवमग्ने यदद्य विशोऽअधरस्य होत-
 रिति तग्याज्ये वैश्वदेवं तद्यदेतेऽएवःत्रये भवतस्तेनोऽहते तृतीयसवनस्य त्रयं
 तस्माद्वाऽहतेऽअत्र याज्यानुवाक्येऽअथकूपतमे भवतः ॥१६॥ ते वै त्रिष्टुभौ भ-
 वतः । वास्तु वाऽएतद्यज्ञस्य यत्स्विष्टकृद्वीर्यं वै वास्तिन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुबिन्दि-
 यमिवैतद्वीर्यं वास्तौ स्विष्टकृति दधाति तस्मात्त्रिष्टुभौ भवतः ॥१७॥ उतोऽअनु-
 ष्टुभविव भवतः । वास्वनुष्टुब्वास्तु स्विष्टकृद्वास्तावैवैतद्वास्तु दधाति पेषुकं वै

वास्तु पिस्यति ह प्रज्ञया पशुभिर्यस्यैवं विदुषोऽनुष्टुभौ भवतः ॥ १८ ॥ तड ह
 भाङ्गवियः । अनुष्टुभमनुवाक्यां चक्रे त्रिष्टुभं याज्यामितदुभयं परिगृह्णामीति स रु-
 थात्यपात स पतिवा वाङ्मपि शश्रे स परिमृशे यत्किमकरं तस्मादिदमापदिति
 स कैतदेव मेने यद्विलोम यज्ञेऽकरमिति तस्मान्न विलोम कुर्यात्सहन्दसाधिव
 स्यातामुभे वैवानुष्टुभाऽउभे वा त्रिष्टुभौ ॥ १९ ॥ स वाऽउत्तरार्थादवद्यति । उत्त-
 रार्थं जुहोत्येषा क्येतस्य देवस्य दित्तस्मादुत्तरार्थादवद्यत्युत्तरार्थं जुहोत्येतस्यै वै दि-
 श उदयद्यत तं तत एवाशमयंस्तस्मादुत्तरार्थादवद्यत्युत्तरार्थं जुहोति ॥ २० ॥ स
 वाऽअभ्यर्धऽऽश्वेतराभ्य आङ्गतिभ्यो जुहोति । इतरा आङ्गतीः पशवोऽनुप्रज्ञायन्ते
 रुद्रियः स्विष्टकृदुद्रियेण पशून्प्रमत्तेद्यादितराभिराङ्गतिभिः सऽस्तुज्जिऽस्य गृक्षाः पशव
 उपमूर्याणां इयुस्तस्मादभ्यर्धऽऽश्वेतराभ्य आङ्गतिभ्यो जुहोति ॥ २१ ॥ एष वै स-
 यज्ञः । येन तदेवा दिवमुपोत्क्रामन्नेष आरुवनीयोऽथ य इहाहीयत स गार्हप-
 न्यस्तस्मादितं गार्हपत्यात्प्राञ्चमुद्धरति ॥ २२ ॥ तं वाऽअष्टासु विक्रमेघादधीत ।
 अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्र्यैतदिवमुपोत्क्रामति ॥ २३ ॥ एकादशस्वादधीत । ए-
 कादशान्तरा वै त्रिष्टुप्त्रिष्टुभैवेतदिवमुपोत्क्रामति ॥ २४ ॥ द्वादशस्वादधीत । द्वाद-
 शान्तरा वै जगती जगत्यैवेतदिवमुपोत्क्रामति नात्र मात्रास्ति यत्रैव स्वयं मनसा
 मन्येत तदादधीत स यदाऽअप्यल्पकमिव प्राञ्चमुद्धरति तेनैव दिवमुपोत्क्रामति
 ॥ २५ ॥ तदाङ्गः । आरुवनीये कृवीऽपि अपयेयुरतो वै देवा दिवमुपोत्क्रामंस्तेनो
 ऽएवार्चतः श्राम्यत्तश्चेरुस्तस्मिन्कृवीऽपि अपयाम तस्मिन्यज्ञं तनवामहाऽइत्यप-
 सवल-इव ह स कृविषां यद्गार्हपत्ये अपयेयुर्यज्ञं आरुवनीयो यज्ञं यज्ञं तनवाम-
 हाऽइति ॥ २६ ॥ उतो गार्हपत्यऽएव अपयति । आरुवनीयो वाऽएष न वा
 ऽएष तस्मै यदस्मिन्नप्रताऽअपयेयुरस्मै वाऽएष यदस्मिन्कृतं जुहुयुरित्यतो यतर-
 था कामयेत तथा कुर्यात् ॥ २७ ॥ स ह्येष यज्ञ उवाच । नम्रताया वै बिभेमीति

का तेऽनमतेत्यभित एव मा परिस्तृणीयुरिति तस्मादेतदग्निमभितः परिस्तृणन्ति
 तृष्णाया वै बिभेमीति का ते तृप्तिरिति ब्राह्मणस्यैव तृप्तिमनुत्प्रेयमिति तस्मा-
 त्सोऽस्थितं यज्ञे ब्राह्मणं तर्पयितवै ब्रूयाद्यज्ञमेवैतत्तर्पयति ॥ २८ ॥ ब्राह्मणम् ॥
 १ [७. ३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदधौ । दिवं वोपसं वा मियून्यनया स्यामि-
 ति ताऽ संवभूव ॥ १ ॥ तद्वै देवानामाग आस । य इत्यऽ स्वां दुहितरमस्माकऽ
 स्वसारं करोतीति ॥ २ ॥ ते ह देवा ऊचुः । योऽयं देवः पशूनामीदृशितिसंधं वा
 ऽग्र्यं चरति य इत्यऽ स्वां दुहितरमस्माकऽ स्वसारं करोति विश्वममिति तऽ
 रुद्रोऽभ्यापत्य विव्याध तस्य सामि रेतः प्रचस्कन्द तथेन्नूनं तदास ॥ ३ ॥ तस्मादे-
 तदृषिणाभ्यनूक्तम् । पिता यत्स्वां दुहितरमधिष्कन् क्षया रेतः संजग्मानो निपि-
 च्छदिति तदाग्निमाकृतमित्युक्तं तस्मिंस्तद्याध्यायते यथा तद्देवा रेतः प्राजन्नयंस्तेषां
 यदा देवानां क्रोधो चैद्य प्रजापतिमभिषड्यंस्तस्य ताऽ शल्पं निरकृतत्स वै यज्ञ
 एव प्रजापतिः ॥ ४ ॥ ते ह्योचुः । उपजानीत यथेदं नामुयासत्कनीयो ह्यदुतेय्ये-
 दऽ स्यादिति ॥ ५ ॥ ते ह्योचुः । भगयिनदक्षिणात् आसीनाय परिरुरत तद्भगः प्रा-
 शिष्यति तद्यथाहुतमेवं भविष्यतीति तद्भगाय दक्षिणात् आसीनाय पर्याजङ्कुस्तद्भ-
 गोऽवेक्षां चक्रे तस्याक्षिणी निर्ददारु तथेन्नूनं तदास तस्मादाङ्करन्थो भग इति
 ॥ ६ ॥ ते ह्योचुः । नो न्वेवात्राशमत्पृष्णऽ एनत्परिरुरतेति तत्पृष्णे पर्याजङ्कुस्तत्पृष्णा
 प्राश तस्य दतो निर्जघान तथेन्नूनं तदास तस्मादाङ्करदत्तकः पृषेति तस्माद्यं पृष्णे
 चरुं कुर्वन्ति प्रपिष्टानामिव कुर्वन्ति यथादत्तकायैवम् ॥ ७ ॥ ते ह्योचुः । नो न्वेवा-
 त्राशमदृरुस्यतयऽ एनत्परिरुरतेति तद्दृरुस्यतये पर्याजङ्कुः स वृरुस्यतिः सवितार-
 मेव प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रमुवेति तदस्मै सविता
 प्रसविता प्रासुवत्तेनऽ सवितप्रसूतं नाक्निनत्तोऽर्वाचीनऽ शान्तं तदेतन्निदानेन

यत्प्राशिन्नं ॥ ८ ॥ स यत्प्राशिन्नमवगति । यदेवात्राविदं यज्ञस्य यदुद्भियं तद्वित-
 निर्निर्ममितिः ॥ ९ ॥ उपसृशति शान्तिरापस्तदद्भिः शमयत्यथेडां पशून्समवगति ॥ १० ॥
 स वै यावन्मात्रमिवैवावगत् । तथा शल्पः प्रच्यवते तस्माद्यावन्मात्रमिवैवाव-
 गेदन्यतरुतः ॥ ११ ॥ कुर्यादधस्ताद्वोपरिष्ठाद्वा तथा खदन्निःसृणावद्ववति तथा नि-
 न्ववति तस्मादन्यतरुतः ॥ १० ॥ स ग्राज्यस्योपस्तीर्य ।
 द्विर्हृत्रिप्रोऽवदायाथोपरिष्ठादाज्यस्याभिधारयति तग्यथैव यज्ञस्यावदानमेवमेतत् ॥ ११ ॥
 तन्न पूर्वेण परिरुहेत् । पूर्वेण कृके परिरुहति पुरस्ताद्धि प्रत्यञ्चो यज्ञमानं पशव
 उपानिद्वत् हृद्वियेण कृ पशून्प्रसज्जान्यूर्वेण परिरुहेत् ॥ १२ ॥ पशव उपमूर्य-
 माणा ईगुस्तस्मादित्येव तिर्यक्प्रविहति तथा कृ हृद्वियेण पशून् प्रसज्जति तिर्यगे-
 वैनं निर्निर्ममिति ॥ १३ ॥ तत्प्रतिगृह्णाति । देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहु-
 भ्यां पूजां कृस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति ॥ १३ ॥ तग्यथैवाद्वा कृहृत्स्यतिः । सवितारं
 प्रसवायोपधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रस-
 विता प्रामुवत्तदेनः सवितुप्रसूतं नाहिनदेवमेवैष एतत्सवितारमेव प्रसवायोप-
 धावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्र-
 सौति तदेनः सवितुप्रसूतं न हिनस्ति ॥ १४ ॥ तत्प्राप्नाति । अग्नेष्ट्रास्येन प्राप्ना-
 मीति न वाऽग्निं किं चन हिनस्ति तथा हिनमेतन्न हिनस्ति ॥ १५ ॥ तन्न दद्भिः
 खदित् । नेन्मऽरुद् हृद्वियं दतो हिनसदिति तस्मान्न दद्भिः खदित् ॥ १६ ॥ अ-
 थाप आचामति । शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयतेऽथ परिक्षाल्य पात्रम् ॥ १७ ॥
 अथास्मै ब्रह्मभागं पर्याहृरति । ब्रह्मा वै यज्ञस्य दक्षिणात् आस्तेऽभिगोप्ता स एतं
 भागं प्रतिविदान् आस्ते यत्प्राशिन्नं तदस्मै पर्याहार्युस्तत्प्राशीदथ यमस्मै ब्रह्मभागं
 पर्याहृरति तेन भागो स यदुत् ॥ १८ ॥ अर्धमसंस्थितं यज्ञस्य तदभिगोपायति तस्माद्वा
 ऽग्रस्मै ब्रह्मभागं पर्याहृरति ॥ १८ ॥ स वै वाचंयम एव स्यात् । ब्रह्मन्प्रस्थाया-

मीत्येतस्माद्द्वयसो विवृरुन्ति वाऽऽरुते यज्ञं क्षणवन्ति ये मध्ये यज्ञस्य पाकयज्ञिये-
 उया चरन्ति ब्रह्मा वाऽऽस्त्रिजां भिषक्तमस्तद्ब्रह्मा संदधाति न ह् संदध्याद्वाद्य-
 मान आसीत् तस्माद्वाचंयम् एव स्यात् ॥११॥ स यदि पुरा मानुषीं वाचं व्या-
 कुरीत् । तत्रो वैज्ञवीमुचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विक्षुस्तद्यज्ञं पुनरारभति तस्यो
 ह्येषा प्रायश्चित्तिः ॥२०॥ स यत्राह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीति तद्ब्रह्मा जपत्येतं ते देव
 सवितर्यज्ञं प्राङ्ङरिति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृ-
 हस्पतये ब्रह्मणाऽऽरुति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य एव देवानां ब्रह्मा तस्मा
 ऽऽरुधेतत्प्राह् तस्मादाह बृहस्पतये ब्रह्मणाऽऽरुति तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन
 मामवेति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥२१॥ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्येति । मनसा
 वाऽऽइदं सर्वमातं तन्मनसेवैतत्सर्वमाप्नोति बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्स्विरिष्टं यज्ञं
 समिमं दधाविति यद्विवृढं तत्संदधाति विश्वे देवास इह मादयन्तामिति सर्वं वै
 विश्वे देवाः सर्वेणैवितत्संदधाति स यदि कामयेत ब्रूयात्प्रतिष्ठानि यद्यु कामयेतापि
 नाद्रियेत ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥ २. [७. ४.] ॥ अध्यायः ॥ ७ ॥ ॥

मनवै ह वै प्रातः । अत्रनेग्यमुदकमाज्जुरुष्येदं पाणिभ्यामवनेज्जनायाकरुत्येवं
 तस्यावनेनिज्ञानस्य मत्स्यः पाणीऽऽपिदे ॥१॥ स ह्मास्मै वाचमुवाद । विभृदि
 मा पारयिष्यामि वेति कस्मान्मा पारयिष्यसीत्यौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वीढा त-
 तस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति ॥२॥ स ह्योवाच । यावद्वै जृल्लक्ता भ-
 वामो बह्वो वै नस्तावन्नाश्रु भवत्युत मत्स्य एव मत्स्यं गिलाति कुम्भ्यां मयि
 विभरासि स यदा तामतिवर्धाऽऽथ कर्षू खात्वा तस्यां मा विभरासि स यदा ता-
 मतिवर्धाऽऽथ मा समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वाऽऽग्रतिनाट्टो भवितास्मीति ॥३॥
 शश्वद् कष आस । स हि ज्येष्ठं वर्धतेऽथेतिथीं समां तदौघ आगन्ता तन्मा ना-
 वमुपकल्योपासासि स औघऽऽत्थिते नावमापय्यासि ततस्त्वा पागयितास्मीति ॥४॥

तमेवं भूवा समुद्रमभ्यवज्जहार । स पतिथो तत्समां परिदिदेश ततिथीऽ समा
 नावमुपकल्प्योपासां चक्रे स श्रीयऽउत्थिते नावमापिदे ताऽ स मत्स्य उपन्यापुब्रुवे
 तस्य श्रुद्धे नावः पाशं प्रतिमुमोच तेनैतमुत्तरं गिरिमतिडुद्राव ॥५॥ म् कोवाच ।
 अपीपरं वै वा वृजे नावं प्रतिबधीघ तं तु वा मा गिरी सत्तमुद्रकमत्तश्केस्ती-
 द्यावदुद्रकऽ समवायात्तावत्तावदन्ववसर्पासीति स ह तावत्तावदेवान्ववससर्प त-
 द्येतदुत्तरस्य गिरिर्मनोरवसर्पणमित्यौघो ह ताः सर्वाः प्रजा निरुवाकृषेह मनुरे-
 वैकः परिशिषिषि ॥६॥ सोऽर्चङ्गाम्यश्चार् प्रजाकामः । तत्रापि पाकयज्ञेनेजे स
 घृतं दधि मस्वामिन्नामित्यप्सु जुष्टवां चकार ततः संवत्सरे योषित्सम्भव सा ह
 पिब्दमानेवोद्देयाय तस्यै ह स्म घृतं पदे संतिष्ठते तथा मित्रावरुणी संजग्मते
 ॥७॥ ताऽ होचतुः कासीति । मनोर्दुहितेत्यावयोर्ब्रूधिति नेति कोवाच य एव
 मामजीजनत तस्यैवाद्मस्मीति तस्यामपित्वमीषानि तद्वा जज्ञौ तद्वा न जज्ञावति
 त्वेविधाय सा मनुमाज्ञगाम ॥८॥ ताऽ ह मनुर्वाच कासीति । तव दुहितेति
 कथं भगवति मम दुहितेति या अमूरस्वाङ्गतीरहौपीर्धृतं दधि मस्वामिनां ततो
 मामजीजनयाः साशीरस्मि तां मा यज्ञऽवकल्पय यज्ञे चेट्टे मावकल्पयिष्यसि बद्धः
 प्रजया पशुभिर्भविष्यति याममुया कां चाशिषमाशासिष्यसे सा ते सर्वा समर्धि-
 ष्यतऽदुति तमितन्मध्ये यज्ञस्यावाकल्पयन्मध्येऽ होतव्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजानुया-
 जान् ॥९॥ तयार्चङ्गाम्यश्चार् प्रजाकामः । तयेमं प्रजातिं प्रज्ज्ञे येयं मनोः प्रजा-
 तिर्याम्बेनया कां चाशिषमाशास्त सास्मि सर्वा समर्थतः ॥१०॥ सैषा निदानिन
 यदिडा । स यो ह्येवं विद्वानिडया चरत्येताऽ ह्येव प्रजातिं प्रजायते यां मनुः प्रा-
 जायत याम्बेनया कां चाशिषमाशास्ते सास्मि सर्वा समर्थते ॥११॥ सा वै पञ्चा-
 वत्ता भवति । पशवो वाऽदुडा पशून् वै पशवस्तस्मात्पञ्चावत्ता भवति ॥१२॥
 स समवदयेडाम् । पूर्वार्धं पुरोडाशस्य प्रशीर्षं पुरस्ताद्बुधवाये निदधाति ताऽ होत्रि

प्रदाय दक्षिणात्येति ॥ १३ ॥ स ह्येतुरिह निलिम्पति । तद्दोतौष्ठयोर्निलिम्पते
 मनसस्पतिना ते हुतस्याभ्रामीषे प्राणयिति ॥ १४ ॥ अथ ह्येतुरिह निलिम्पति ।
 तद्दोतौष्ठयोर्निलिम्पते वाचस्पतिना ते हुतस्याभ्राम्यूर्जऽउदानयिति ॥ १५ ॥ एतद्
 वै मनुर्विभयां चकार । इदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै म
 ऽइह रक्षाऽसि यज्ञं न ह्यिहस्युरिति तमित्तपुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव प्रा-
 पयत तथोऽएवैनामिष एतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव प्रापयतेऽथ यत्प्र-
 त्यक्षं न प्राप्नोति नेदनुपहृतां प्राप्नोतीत्येतदेविनां प्रापयते यद्दोष्ठयोर्निलिम्पते
 ॥ १६ ॥ अथ ह्येतुः पाणौ समवद्यति । समवत्तामेव सती तदेनां प्रत्यक्षं ह्येत-
 रि अयति तयात्मंरूतया ह्येता यज्ञमानायाशिषमाशास्ते तस्माद्धेतुः पाणौ सम-
 वद्यति ॥ १७ ॥ अथोपाऽश्रूपक्षयते । एतद् वै मनुर्विभयां चकारेदं वै मे तनिष्ठं
 यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै मऽइह रक्षाऽसि यज्ञं न ह्यन्युरिति तमित-
 तपुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येवोपाऽश्रूपक्षयत तथोऽएवैनामिष एतत्पुरा र-
 क्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येवोपाऽश्रूपक्षयते ॥ १८ ॥ स उपक्षयते । उपहृतऽ रथत्-
 रऽ सकृ पृथिव्योप माऽ रथत्तरऽ सकृ पृथिव्या ह्ययतामुपहृतं वामदेव्याऽ सकृत्त-
 रिज्ञेणोप मां वामदेव्याऽ सकृत्तऽरिज्ञेण ह्ययतामुपहृतं बृहत्सकृ दिवोप मां वृ-
 हत्सकृ दिवा ह्ययतामिति तदेतामिवैतदुपक्षयमान इमांश्च लोकानुपक्षयतऽएता-
 नि च सामानि ॥ १९ ॥ उपहृता गावः सकृऽर्षभा इति । पशवो वाऽइडा तदेनां
 परोऽक्षमुपक्षयते सकृऽर्षभा इति समिधुनामिवैनामितदुपक्षयते ॥ २० ॥ उपहृता
 सप्तहोत्रेति । तदेनाऽ सप्तहोत्रा सौम्येनाधरेणोपक्षयते ॥ २१ ॥ उपहृतेडा ततु-
 रिरिति । तदेनां प्रत्यक्षमुपक्षयते ततुरिरिति सर्वऽ क्षेणा पाम्पानं तरति तस्मा-
 दाह ततुरिरिति ॥ २२ ॥ उपहृतः सखा भक्ष इति । प्राणो वै सखा भक्षस्तत्रा-
 णामुपक्षयतऽउपहृतऽ हेगिति तह्यरिरमुपक्षयते तत्सर्वामुपक्षयते ॥ २३ ॥ अथ प्र-

तिपयति । इडोप॒रूतोप॒रूतेडोपोऽग्र॒स्मांश् ॥ इडा कृ॒यतामिडोप॒रूतेति तडुप॒रूता-
 मे॒वैनानित॒त्सतो॑ प्रत्य॒क्षमुप॒कृयते॑ वा वै सा॒सीदौर्वै सा॒सीच्चतु॒ष्पदी वै गौस्त॒स्मा-
 च्चतु॒रुप॒कृयते॑ ॥ २४ ॥ स वै चतु॒रुप॒कृयमानः॑ । अथ नानेवोप॒कृयतेऽज्ञामि॒तयि॑ ज्ञा-
 मि कृ॒ कुर्याद्यदिडोप॒रूतेडोप॒रूतेत्येवोप॒कृयतेऽप्र॒रूतेऽति॑ वेडोप॒रूतेति॑ तदर्वा॒ची-
 मुप॒कृयतेऽप्र॒रूतेऽति॑ तत्परा॒चीमुपोऽग्र॒स्मांश् ॥ इडा कृ॒यतामिति॑ तदात्मानं॒ चै-
 वैन॒त्राक्षरे॑त्यन्यथेव च भवतीडोप॒रूतेति॑ तत्पुन॒र्वाचीमुप॒कृयते॑ तदर्वा॒चीं चैवै-
 नमित॒त्परा॒चीं चाप॒कृयते॑ ॥ २५ ॥ मानवी घृत॒पदीति॑ । मनु॒र्कोताम॑श्रेऽज्ञनयत॒ त-
 स्मादाकृ॑ मानवीति॒ घृत॒पदीति॑ यद्वैवास्यै घृतं॒ पदं॑ समतिष्ठत॒ तस्मादाकृ॑ घृत॒पदी-
 नि ॥ २६ ॥ उत॒ मैत्रावरु॑णीति । यद्वै मित्रावरु॒णाभ्यां॑ समगहत् स एव॒ मैत्रा-
 वरु॒णो न्यङ्गो॑ ब्रह्मा॒ देव॒कृतोप॒रूतेति॑ ब्रह्मा॒ क्षीणां॑ देव॒कृतोप॒रूतोप॒रूता॑ देव्या
 अर्ध॒यव॑ उप॒रूता॑ मनुष्या॒ इति॑ तद्वैवा॒श्विवा॒र्धयु॑नुप॒कृयते॑ ये च॒ मानुषा॑ वत्सा वै
 दैव्या॒ अर्ध॒यवोऽथ॑ यऽइतरे॒ ते मानुषाः॑ ॥ २७ ॥ यऽइमं॒ यज्ञम॑वान्ये च॒ यज्ञपतिं॑
 वर्ध॒निति॑ । एते वै यज्ञमवन्ति॒ ये ब्राह्म॑णाः शुश्रुवा॒भ्योऽनू॒चाना॑ एते॒ क्षेपेन॑ त-
 न्वतऽएतऽएनं॒ ज्ञन॑यन्ति॒ तडु॑ तेभ्यो॒ निद्रु॑ते॒ वत्सा॑ उ वै यज्ञपतिं॑ वर्धन्ति॒ यस्य॑
 क्षेपे॒न भूयि॑षा भवन्ति॒ स हि॑ यज्ञपतिर्वर्धते॒ तस्मादाकृ॑ ये च॒ यज्ञपतिं॑ वर्ध॒निति॑
 ॥ २८ ॥ उप॒रूते॑ द्यावापृथिवी॒ पूर्वजेऽऋ॒तावरी॑ देवी॒ देवपुत्रेऽइति॑ । तदिमे द्या-
 वापृथिवीऽउप॒कृयते॑ ययोर्दि॒ः सर्व॑मध्युप॒रूतोऽयं॑ यज्ञ॒मान॑ इति॒ तद्यज्ञ॑मानमुप-
 कृयते॒ तगद॑त्र नाम॒ न गृह्णा॑ति॒ परोऽक्ष॑ क्यत्राशीर्षिदि॒डायामा॑नुष॒ः कृ॒ कुर्याद्य-
 त्नाम॑ गृह्णीयाद्यद्वं वै॒ तग्य॑स्य॒ यन्मानुषं॑ नेद्यद्वं॒ यज्ञे॑ कर्वाणीति॒ तस्मात्र॑ नाम
 गृह्णा॑ति ॥ २९ ॥ उत्तरस्यां॑ देवप॒ज्यायामुप॒रूत॑ इति । तदस्मा॑ऽएत॒स्सीवा॒तुमेव॑ प-
 रोऽ॒जमा॑शास्ते॒ त्रीवन्दि॑ पूर्वमि॒क्ष्यापरं॑ यजते ॥ ३० ॥ तदस्मा॑ एत॒त्प्रज्ञा॑मेव॒ परो-
 ऽ॒जमा॑शास्ते । यस्य॒ हि॒ प्रजा॑ भवत्यमुं॒ लोकमा॑त्मनेत्यथास्मिं॒लोके॑ प्रजा॒ यजते॑

तस्मात्प्रजोत्तरा देवयज्या ॥३१॥ तदस्मात् एतत्पशूनेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य
 हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्याथपरं यजते ॥३२॥ भूयसि रुविष्करोति उपरूत
 इति । तदस्मात् एतज्जीवातुमेव परोऽक्षमाशास्ते जीवन्कि पूर्वमिष्ट्याय भूयो-भूय
 एव रुविष्करोति ॥३३॥ तदस्मात् एतत्प्रजामिव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा
 भवत्येक आत्मना भवत्यथोत् दशधा प्रजया रुविष्कियते तस्मात्प्रजा भूयो रुवि-
 ष्कराणाम् ॥३४॥ तदस्मात् एतत्पशूनेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति
 स पूर्वमिष्ट्याय भूयो-भूय एव रुविष्करोति ॥३५॥ एषा वा आशीः । जीवेयं प्रजा
 मे स्याद्द्वियं गृह्यमिति तद्यत्पशूनाशास्ते तद्द्वियमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदताभ्या-
 मेवैतदाशीभ्याः सर्वमाप्तं तस्माद्वाऽएतेऽत्र द्वेऽआशियौ क्रियेते ॥३६॥ देवा
 मऽऽदुः रुविर्नुषत्तामिति । तस्मिन्नुपरूत इति तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्दि
 देवा रुविर्नुषत्ते तेन हि मरुज्जायति तस्मादाकं नुषत्तामिति ॥३७॥ ॥ शतम्
 ७०० ॥ ॥ तां वै प्राञ्जत्येव । नाम्नीं नुक्वति पशवो वाऽऽडा नेत्यशूनाम्नीं प्रवृ-
 णत्तामिति तस्मान्नाम्नीं नुक्वति ॥३८॥ प्राणेष्वेव रूयते । होतरि वयजमानि तद-
 धर्मो वदथ यत्पूर्वार्थं पुरोडाशस्य प्रशीर्यं पुरस्ताद्भ्रुवण्ये निदधाति यजमानो वै
 ध्रुवा तद्यजमानस्य प्राशितं भवत्यय यत्प्रत्यक्षं न प्राप्नोति नेदसऽस्थिते यज्ञे प्रा-
 ञ्जानीत्येतद्देवास्य प्राशितं भवति सर्वे प्राञ्जन्ति सर्वेषु मे हुतामदिति पञ्च प्राञ्ज-
 न्ति पशवो वाऽऽडा पाङ्गा वै पशवस्तस्मात्पञ्च प्राञ्जन्ति ॥३९॥ अथ यत्र प्रति-
 पद्यते । तच्चतुर्था पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं करोति तदत्र पितृणां भाजनं च तस्मिन्
 वाऽऽवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वै पितरस्तस्माच्चतुर्था पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं
 करोति ॥४०॥ अथ यत्राहोपरूते ग्वावापृथिवीऽइति । तदग्नीधऽआदधाति तद-
 ग्नीत्प्राञ्जात्युपरूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता रूयतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहो-
 परूतो ग्नीष्पितोप मां ग्नीष्पिता रूयतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहोति ग्वावापृथिव्यो वा

ऽष्टष यदाग्नीध्रस्तस्मादेवं प्राप्नोति ॥ ४१ ॥ अथ यत्राशिषमाशास्ते । तज्जपति म-
 योदिमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्पायो मयवानः सचक्षाम् अस्माकं सत्त्वाशिषः सत्या-
 नः सत्त्वाशिष इत्याशिषामिवैष प्रतिग्रहस्तथा एवात्रऽर्विजो यजमानायाशिष
 आशासते ता एवैतत्प्रतिगृह्यात्मन्कुरुते ॥ ४२ ॥ अथ पवित्रयोर्माज्जयते । पाक्य-
 क्षियेव वाऽएतदिडयाचारिषुः पवित्रपूता यदत ऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य तत्तन-
 वामहाऽइति तस्मात्पवित्रयोर्माज्जयते ॥ ४३ ॥ अथ ते पवित्रे प्रस्तरैऽपिसृजति ।
 यजमानो वै प्रस्तरः प्राणोदानौ पवित्रे यजमाने तत्प्राणोदानौ दधाति तस्मात्ते
 पवित्रे प्रस्तरैऽपिसृजति ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [८. १.] ॥ ॥

ते वाऽएतऽउल्मुकेऽउद्भूति । अनुयजिभ्यो यातयामेव वाऽएतदग्निर्भवति
 देवेभ्यो हि यज्ञमूहिवान्भवत्ययातयाद्यनुयाजांस्तनवामहाऽइति तस्माद्वाऽएते
 ऽउल्मुकेऽउद्भूति ॥ १ ॥ ते पुनरनुसंस्पर्शयन्ति । पुनरैवैतदग्निमाप्याययन्त्यात-
 यामानं कुर्वत्ययातयाग्निं यतन ऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहाऽइति तस्मा-
 त्पुनरनुसंस्पर्शयन्ति ॥ २ ॥ अथ समिधमभ्यादधाति । समिन्द्रऽएवैनमेतत्समिद्धे
 यदत ऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहाऽइति तस्मात्समिधमभ्यादधाति ॥ ३ ॥
 तां ह्योतानुमन्त्रयते । एषा तं अग्ने समिन्तया वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषी-
 महि च वयमा च प्यासिषीमर्हति तय्यैवाद्ः समिध्यमानायान्वाहैवमेवैतदन्वा-
 ह तदेतद्दोतुः कर्म स यदि मन्येत न ह्योता वेदेत्यापि स्वयमेव यजमानोऽनुम-
 न्त्रयते ॥ ४ ॥ अथ संमार्ष्टि । पुनर्त्तयैवैनमेतत्पुनर्युक्तो यदत ऊर्ध्वमसंस्थितं यज्ञस्य त-
 द्दहादिति तस्मात्संमार्ष्टि सकृत्सकृत्संमार्ष्टि त्रिस्त्रिर्वाऽअथ देवेभ्यः संमृजति नेत्त-
 था कर्वाम यथा देवेभ्य इति तस्मात्सकृत्सकृत्संमार्ष्टिज्ञापितायै जामि ह कुर्षा-
 यन्तिः पूर्वं त्रिपरं तस्मात्सकृत्सकृत्संमार्ष्टि ॥ ५ ॥ स संमार्ष्टि । अग्ने वाजजिद्वाजं
 वा ससृवाऽसं वाजजिताऽसंमाज्मीति सरिष्यन्तमिति वाऽअयऽआह सरिष्यन्निव

किं तर्हि भुवत्यथात्र समुवा॒भमिति समुवेव क्यत्र भवति तस्मादाह समुवा॒भस-
 मिति ॥ ६ ॥ अथानुयाज्ञान्यजति । या वा॒ऽऽरुतेन यज्ञेन देवता कुर्यात्ति याभ्य एष
 यज्ञस्तापते सर्वा वै तत्ता इष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वास्विष्टास्वथैतत्पश्वेवानुयज-
 ति तस्मादनुयाज्ञा नाम ॥ ७ ॥ अथ यदनुयाज्ञान्यजति । हुन्दा॒भसि वा॒ऽऽनुयाज्ञाः
 पशवो वै देवानां हुन्दा॒भसि तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो वरुन्त्येवं हुन्दा॒भसि
 युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वरुन्ति तद्यत्र हुन्दा॒भसि देवान्समतर्पयन्नथ हुन्दा॒भसि देवाः
 समतर्पयंस्तदुतस्तत्प्रागभूद्यच्छुन्दा॒भसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवानुर्पदेनात्समती-
 तृपन् ॥ ८ ॥ अथ यदनुयाज्ञान्यजति । हुन्दा॒भसि वा॒ऽऽनुयाज्ञाश्छुन्दा॒भस्यैवैतत्संतर्प-
 यति तस्मादनुयाज्ञान्यजति तस्माद्येन वारुनेन धावयेत्तद्विमुच्य ब्रूयात्पाययतेन-
 त्सुकृतिं कुरुतेत्येष उ वारुनस्यापक्लवः ॥ ९ ॥ स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति ।
 तद्वै कनिष्ठं हुन्दः सद्गायत्री प्रथमा हुन्दसां युज्यते तदु तदीर्येणीव यद्येनो भूत्वा
 दिवः सोममाहूत्तदयथायथं मन्यन्ते यत्कनिष्ठं हुन्दः सद्गायत्री प्रथमा हुन्दसां यु-
 ज्यतेऽथात्र यथायथं देवाश्छुन्दा॒भस्यकल्पयन्ननुयाज्ञेषु नेत्यापवस्यसमसदिति ॥ १० ॥
 स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति । अयं वै लोको बर्हिरौषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैत-
 ल्लोकोऽश्रीषधीर्दधाति ता इमा अस्मिंलोकोऽश्रीषधयः प्रतिष्ठितस्तदिदं सर्वं ज-
 गदस्यां तेनेयं जगती तज्जगतीं प्रथमामकुर्वन् ॥ ११ ॥ अथ नराश॒भसं द्वितीयं य-
 जति । अत्तरिजं वै नराश॒भसः प्रजा वै नरस्ता इमा अत्तरिजमनु वावग्यमानाः
 प्रजाश्चरन्ति यद्वै वदति शा॒भसतीति वै तदाहुस्तस्मादत्तरिजं नराश॒भसोऽत्तरिजम्
 वै त्रिष्टुमन्निष्टुमं द्वितीयामकुर्वन् ॥ १२ ॥ अथामिस्तमः । गायत्री वा॒ऽऽमिस्तद्गा-
 यत्रीमुत्तमामकुर्वन्नेवं यथायथेन कृतेन हुन्दा॒भसि प्रत्यतिष्ठंस्तस्मादिदमपापवस्यसम्
 ॥ १३ ॥ देवान्यज्जित्येवाधर्पुंरुह । देवं-देवमिति सर्वेषु ह्योता देवानां वै देवाः सन्ति
 हुन्दा॒भस्यैव पशवो केषां गृहा किं पशवः प्रतिष्ठो किं गृहाश्छुन्दा॒भसि वा॒ऽऽनु-

याज्ञास्तस्माद्देवान्यजेत्येवाधर्षुराह देवं देवमिति सर्वेषु कृता ॥ १४ ॥ वसुवने व-
सुधेयस्येति । देवतायाऽएव वषट्क्रियते देवतायै ह्यते न वाऽअत्र देवतास्त्य-
नुयाज्ञेषु देवं बर्हिरिति तत्र नाग्निर्न्द्रो न सोमो देवो नराशाऽस इति न्त
एकं चन यो वाऽअत्राग्निर्गीयत्री स निदग्निः ॥ १५ ॥ अथ यद्वसुवने वसुधेयस्येति
यज्ञति । अग्निर्वै वसुवनिर्न्द्रो वसुधेयोऽस्ति वै कन्दसा देवतेन्द्राग्नीऽएवैवमु
कैतदेवतायाऽएव वषट्क्रियते देवतायै ह्यते ॥ १६ ॥ अथोत्तममनुयाज्ञमिष्टा स-
मानीय जुहोति । प्रयाज्ञानुयाज्ञा वाऽएते तद्यथैवाद्दः प्रयाज्ञेषु यज्ञमानाय द्विषसं
भ्रातृष्वं बलिः७ कारयत्यन्नऽआगं बलिः७ कारयत्येवमेवैतदनुयाज्ञेषु बलिः७ कार-
यति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [८. २.] ॥ षष्ठः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १११ ॥ ॥

स वै सृचौ ब्रूहति । अग्नीषोमयोहुज्जितिमनूज्जिषं वाज्ञस्य मा प्रसवेन प्रो-
हामीनि जुह्वं प्राचीं दक्षिणेन पाणिनाग्नीषोमी तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्मो वाज्ञस्येनं प्रसवेनापोहामीत्युपभृतं प्रतीचीः७ सञ्च्येन पाणिना यदि
स्वयं यज्ञमानः ॥ १ ॥ यद्युऽअधर्षुः । अग्नीषोमयोहुज्जितिमनूज्जयवयं यज्ञमानो वा-
ज्ञस्येनं प्रसवेन प्रोहाम्यग्नीषोमी तमपनुदतां यमयं यज्ञमानो द्वेष्टि यञ्च्येनं द्वेष्टि
वाज्ञस्येनं प्रसवेनापोहामीति पौर्णमास्यामग्नीषोमीयः७ हि पौर्णमासः७ कृविर्भवति
॥ २ ॥ अथामावास्यायाम् । इन्द्रान्योहुज्जितिमनूज्जिषं वाज्ञस्य मा प्रसवेन प्रोहा-
मीन्द्राग्नी तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाज्ञस्येनं प्रसवेनापोहा-
मीति यदि स्वयं यज्ञमानः ॥ ३ ॥ यद्युऽअधर्षुः । इन्द्रान्योहुज्जितिमनूज्जयवयं य-
ज्ञमानो वाज्ञस्येनं प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी तमपनुदतां यमयं यज्ञमानो द्वेष्टि यञ्च्येनं
द्वेष्टि वाज्ञस्येनं प्रसवेनापोहामीत्यमावास्यायामिन्द्राग्नेः७ कामावास्याः७ कृविर्भवत्ये-
वं यथादेवं ब्रूहति तद्यदेवं ब्रूहति ॥ ४ ॥ यज्ञमान एव जुह्वन्तु । योऽस्मा
अरातीयति स उपभृतमनु प्राञ्चमिवैतद्यज्ञमानमुद्ब्रूहत्यपाञ्चं तमपोहति योऽस्मा

ऽअरातीयत्यन्नेव जुहूमन्वाद्य उपभूतमनु प्राञ्चमेवैतदत्तारमुद्रकृत्यपाञ्चमाद्यमयो-
 कृति ॥ ५ ॥ तद्वाऽएतत् । समानऽएव कर्मन्व्याक्रियति तस्माद् समानादेव पुरु-
 षादत्ता चाद्यश्च ज्ञापितेऽइदं किं चतुर्थे पुरुषे तृतीये संग्रहामरुऽइति त्रिदेवं दी-
 व्यमाना ज्ञात्या आसतऽएतस्माद् तत् ॥ ६ ॥ अथ जुह्वा परिधीत्समनक्ति । यथा
 देवभ्योऽहौषीद्या यज्ञे समतिष्ठिपत्तयेवैतत्परिधीन्प्रीणाति तस्माद्जुह्वा परिधी-
 त्समनक्ति ॥ ७ ॥ स समनक्ति । वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वादित्येभ्यस्त्वित्ये वै त्रया देवा
 यद्दसवो रुद्रा आदित्या एतेभ्यस्त्वित्येवैतदाह ॥ ८ ॥ अथ परिधिमभियद्याथावपति ।
 परिधिभ्यो क्षेत्रदाथावपति यज्ञो वाऽआथावपां यज्ञेनैवैतत्प्रत्यक्षं परिधीन्प्रीणा-
 ति तस्मात्परिधिमभियद्याथावपति ॥ ९ ॥ स आथाव्याह । इपिता देव्या ह्येतार
 इति देव्या वाऽएते ह्येतारो यत्परिधयोऽग्नेयो ह्येष्टा देव्या ह्येतार इत्येवैतदाह
 यदाहेषिता देव्या ह्येतार इति भद्रवाच्यायेति स्वयं वाऽएतस्मै देवा युक्ता भव-
 न्ति यत्साधु वदेयुर्यत्साधु कुर्युस्तस्मादाह भद्रवाच्यायेति प्रेषितो मानुषः सूक्तावा-
 कायेति तदिदं मानुषं ह्येतारं सूक्तावाकाय प्रसीति ॥ १० ॥ अथ प्रस्तरमादत्ते ।
 यज्ञमानो वै प्रस्तरस्तद्यत्रास्य यज्ञोऽगस्तदेवैतद्यज्ञमानं स्वगाकरोति देवलोके
 वाऽअस्य यज्ञोऽगन्देवलोकेवैतद्यज्ञमानमपिनपति ॥ ११ ॥ स यदि वृष्टिकामः
 स्यात् । एतेनैवाद्दीत संज्ञानाथां ग्यावापृथिवीऽइति यदा वै ग्यावापृथिवी संज्ञा-
 नाथेऽअथ वर्षति तस्मादाह संज्ञानाथां ग्यावापृथिवीऽइति मित्रावरुणौ वा वृ-
 थ्यावतामिति तद्यो वर्षस्येष्टे स वा वृथ्यावत्वित्येवैतदाहायं वै वर्षस्येष्टे योऽयं
 पवते सोऽयमेक-इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राड् प्रत्यङ् ताविमौ
 प्राणोदानौ प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तद्य एव वर्षस्येष्टे स वा वृथ्यावत्वित्ये-
 वैतदाह तमेतेनैवाद्दीत यदा क्षेत्रे कदा च वृष्टिः समिव तमनत्थाङ्कतिमेवैत-
 त्करोत्याङ्कतिर्भूत्वा देवलोके गच्छादिति ॥ १२ ॥ स वाऽअयं जुह्वामनक्ति । मथ-

मुपभृति मूलं ध्रुवायामग्रमिव हि नुद्धर्मध्यमित्रोपभृन्मूलमिव ध्रुवा ॥१३॥ सो
 ऽनक्ति । व्यन्तु व्योऽक्तः रिद्धाणा इति व्य एवैनमेतद्दूतमस्मान्मनुष्यलोकादि-
 वल्लोकमभ्युत्पातयति तन्नीचेरिव कुरति द्वयं तद्यस्मान्नीचेरिव कुरेद्यज्ञमानो वै
 प्रस्तरोऽस्याऽएवैनमेतत्प्रतिष्ठायि नोद्धत्तीहोऽएव वृष्टिं नियहति ॥१४॥ स कुर-
 ति । मरुतां पृषतीर्गहिति देवलोकं गह्नित्येवैतदाह यदाह मरुतां पृषतीर्गहिति
 वशा पृश्निर्भूवा दिवं गह ततो नो वृष्टिमावहेतीयं वै वशा पृश्निर्दिदमस्यां मू-
 लि चामूलं चान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनियं वशा पृश्निरियं भूवा दिवं गह्नित्येवैतदाह
 ततो नो वृष्टिमावहेति वृष्टाद्वाऽऊर्ग्रसः सुभूतं जायते तस्मादाह ततो नो वृ-
 ष्टिमावहेति ॥१५॥ अथैकं तृणमपगृह्णाति । यज्ञमानो वै प्रस्तरः स यत्कृत्स्नं प्र-
 स्तरमनुप्रकुरेत्क्षिप्रं ह यज्ञमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यज्ञमानो ज्योग्नीवति
 यावद्देवास्येह मानुषमायुस्तस्माऽएवैतदपगृह्णाति ॥१६॥ तन्मुद्गूर्तं धारयित्वानुप्र-
 कुरति । तद्यत्रास्येतर आत्मागंस्तदेवास्येतद्गमयत्यथ यन्नानुप्रकुरेदत्तरियाद् यज्ञ-
 मानं लोकात्तथो ह यज्ञमानं लोकान्नात्तरेति ॥१७॥ तं प्राञ्चमनुसमस्यति । प्रा-
 ची हि देवानां दिग्थोऽद्दक्षमुदीची हि मनुष्याणां दिक्षमङ्गुलिभिरेव योयुष्येन्न
 काष्ठैर्दारुभिर्वाऽइतरः शवं व्यृषति नेत्तथा कर्वाम येयेतरः शवमिति तस्मा-
 दङ्गुलिभिरेव योयुष्येन्न काष्ठैर्यदा कोता सूक्तावाकमाह ॥१८॥ अथाग्नीदाहानुप्र-
 कुरति । तद्यत्रास्येतर आत्मागंस्तदेवास्येतद्गमयेत्येवैतदाह तूलीमेवानुप्रकृत्य च-
 न्नुष्या अग्नेऽसि चक्षुर्म पाहृत्यात्मानमुपस्पृशति तेनोऽअप्यात्मानं नानुप्रवृणाक्ति
 ॥१९॥ अथाह संवदस्येति । संवादयेनं देवैरित्येवैतदाहागानग्नीदित्यगन्वत्स्वित्ये-
 वैतदाहागन्नितीतरः प्रत्याह आवयेति तं वै देवैः श्रावय तमनुबोधयत्येवैतदाह
 श्रौषडिति विडर्वाऽएनमनु वाऽएनमभुत्सतेत्येवैतदाहैवमधर्गुश्चाग्नीच्च देवलोकं
 यज्ञमानमपिनयतः ॥२०॥ अथाह स्वगा देव्या कोतृभ्य इति देव्या वाऽएते को-

तारो यत्परिधयोऽग्रयो हि तानिवैतत्स्वगाकरोति तस्मादाह स्वगा देव्या कौ-
 तूभ्य इति स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति तदस्मै मानुषाय कोत्रेऽह्लात्तामाशास्ते ॥२१॥
 अथ परिधीननुप्रकुरति स मध्यममेवयि परिधिमनुप्रकुरति यं परिधिं पर्यधत्या अग्रे
 देव पणिभिर्गुह्यमानः तं तऽएतमनु जोषं भराम्येष नेहदपचेत्पाताऽइत्यग्रेः
 प्रियं पाथोऽपीतमितीतरावनुसमस्यति ॥२२॥ अथ जुहूं चोपभृतं च संप्रगृह्णाति ।
 अदो देवाद्भक्तिं करोति यदनन्वाद्भक्तिर्भूवा देवलोकं गहादिति तस्माज्जुहूं चोप-
 भृतं च संप्रगृह्णाति ॥२३॥ स वै विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णाति । यदाऽअनादिष्टं
 देवतायै रुविर्गृह्णति सर्वा वै तस्मिन्देवता अपित्विन्यो मन्यन्ते न वाऽएतत्कस्यै
 चन देवतायै रुविर्गृह्णन्नादिशति यदाऽयं तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णात्येतद्
 वैश्वदेवऽ रुविर्यज्ञे ॥२४॥ स संप्रगृह्णाति ॥ सऽस्रवभागा स्येषा बृहन्त इति सऽ-
 स्रवो ह्येव खलु परिशिष्टो भवति प्रस्तरेष्ठाः परिधेयाश्च देवा इति प्रस्तरश्च हि
 परिधयश्चानुप्रकृता भवन्तीमां वाचमभि विश्वे गणान्त इत्येतद् वैश्वदेवं करोत्यास-
 द्यास्मिन्बर्हिषि मादयधऽ स्वाहा वाडिति तद्यथा वषट्कृतऽ इतमिवमस्यैतद्भव-
 ति ॥२५॥ स यस्यानसो रुविर्गृह्णति । अनसस्तास्य धुरि विमुञ्चति यतो युनजाम
 ततो विमुञ्चमिति यतो ह्येव युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति यस्यो पात्रौ स्ये तस्य
 यतो युनजाम ततो विमुञ्चमिति यतो ह्येवं युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति ॥२६॥ युजौ
 रु वाऽएते यज्ञस्य यत्सुचौ । तेऽएतद्युङ्क्ते यत्प्रचरति स यं निधायावग्येद्यथा वा-
 क्चनमवाहै देवं तत्तेऽएतत्स्विष्टकृति विमोचनमागहत्स्ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति
 तेऽएतत्पुनः प्रयुङ्क्तेऽनुयाज्ञेषु सोऽनुयाज्ञेश्चरितद्विमोचनमागहति ते तत्सादयति
 तद्विमुञ्चति तेऽएतत्पुनः प्रयुङ्क्ते यत्संप्रगृह्णाति तद्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वा
 विमुञ्चते यज्ञं वाऽअनु प्रजास्तस्मादय पुरुषो युङ्क्तेऽथ विमुञ्चतेऽथ युङ्क्ते तद्यां ग-
 तिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वान्ततो विमुञ्चते स सादयति घृताची स्यो धूर्गो पातऽ

सुम्ने स्यः सुम्ने मा धत्तमिति साध्वी स्यः साधौ मा धत्तमित्येवैतदाह ॥२७॥
ब्राह्मणम् ॥१[८.३.]॥ ॥ अथायः ॥८॥ ॥

स यत्राह । इषिता देव्या कृतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाक्ये-
ति यदतो कृतान्वाह सूक्तः इव तदाह यजमानयेवैतदाशिषमाशास्ते तदाऽह-
तदुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते द्वयं तद्यस्मादुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥१॥ यज्ञं
वाऽएष जनयति । यो यजतः एतेन क्युक्ता ऋविजस्तन्वते तं जनयत्यथाशिष-
माशास्ते तामस्मै यज्ञ आशिषः संनमयति यामाशिषमाशास्ते यो माजीजनतेति
तस्मादाऽउपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥२॥ देवान्वाऽएष प्रीणाति । यो यजत
ऽएतेन यज्ञेनऽग्निरिव तद्यज्ञुर्भिरिव तदाहुतिभिरिव तत्स देवान्प्रोवा तेषपिवी
भवति तेषपिवी भूवाथाशिषमाशास्ते तामस्मै देवा आशिषः संनमयन्ति यामा-
शिषमाशास्ते यो नोऽप्रीषीदिति तस्मादाऽउपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥३॥ अथ
प्रतिपद्यते । इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदिति भद्रः क्यभूद्यो यज्ञस्य सऽस्थामगन्तार्थं
सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्युभयं वाऽएतद्यज्ञ एव यत्सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चारा-
त्स यज्ञमविदाम यज्ञमित्येवैतदाह्ये तः सूक्तवागस्युपश्रुती दिवस्पृथिव्योरित्यग्नि-
मेवैतदाह तः सूक्तवागस्युपश्रुण्वत्योरनयोर्द्यावापृथिव्योरित्योमन्वती तेऽस्मि-
न्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्यनवत्यौ तेऽस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी
स्तामित्येवैतदाह ॥४॥ शंगवी जीवदानुऽइति । शंगवी ते जीवदानु स्तामित्ये-
वैतदाहान्नसूऽअप्रवेदेऽइति माह कस्मान्न प्रत्रार्समी तऽइदं पुष्टं कश्चन प्रवि-
दतेत्येवैतदाह ॥५॥ उरुगव्यूतीऽअभयंकृतात्रिति । उरुगव्यूती तेऽभये स्तामित्ये-
वैतदाह वृष्टिद्यावा रित्यापिति वृष्टिमत्यौ ते स्तामित्येवैतदाह ॥६॥ शम्भुवी म-
योभुवाविति । शम्भुवी ते मयोभुवी स्तामित्येवैतदाहोर्नस्वती च पयस्वती चे-
ति रसवत्यौ तऽउपजीवनीये स्तामित्येवैतदाह ॥७॥ सूपचरणा च स्वधिचरणा

चेति । सूपचरणाकृ तैःसावस्तु धामधस्ताडुपचरति स्वधिचरुणो तऽइयमस्तु धा-
भुपरिष्टादधिचरसीत्येवैतदाकृ तयोरविदीति तयोरनुमन्यमानयोरित्येवैतदाकृ ॥८॥
अग्निरिदं कृविः । अजुषतावीवृधत मरुो ज्ययोऽकृतेति तदग्निमज्यभागमाकृ
सोम इदं कृविरजुषतावीवृधत मरुो ज्ययोऽकृतेति तत्सौम्यमाज्यभागमाकृग्नि-
रिदं कृविरजुषतावीवृधत मरुो ज्ययोऽकृतेति तद्य एष उभयत्राच्युत अग्नेयः
पुरोडाशो भवति तमाकृ ॥ १ ॥ अथ यथादेवतम् । देवा आज्यया आज्यमजुषन्ता-
वीवृधत्त मरुो ज्ययोऽकृतेति तत्प्रयाजानुयाजानाकृ प्रयाजानुयाजा वै देवा आ-
ज्यया अग्निर्हेत्रिणीदं कृविरजुषतावीवृधत मरुो ज्ययोऽकृतेति तदग्निं कृोत्रे-
णाकृजुषतेत्येवं या इष्टा देवता भवन्ति ताः संपश्यत्यसौ कृविरजुषतासौ कृवि-
रजुषतेति तद्यज्ञस्येवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा कृविर्जुषते तेन कृि मरुज्जयति
तस्मादाकृजुषतेत्यवीवृधतेति यद्वै देवा कृविर्जीषयन्ते तदपि गिरिमात्रं कुर्वते त-
स्मादाकृवीवृधतेति ॥ १० ॥ मरुो ज्ययोऽकृतेति । यज्ञो वै देवानां मरुस्तं क्ये-
तज्ज्यायाऽसमिध कुर्वते तस्मादाकृ मरुो ज्ययोऽकृतेति ॥ ११ ॥ अस्यामृधेद्धोत्रायां
देवंगमायामिति । अस्याऽ राधोतु कृोत्रायां देवंगमायामित्येवैतदाकृशास्तेऽयं य-
ज्ञमानोऽसाविति नाम गृह्णाति तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा संपादयति ॥ १२ ॥ दीर्घायु-
त्वमाशास्तऽइति । सा यामुत्रोत्तरा देवयज्या तदिकृ प्रत्यक्षं दीर्घायुत्वऽ ॥ १३ ॥
सुप्रजास्त्वमाशास्तऽइति । तद्यदमुत्र भूयो कृविष्करणं तदिकृ प्रत्यक्षं सुप्रजास्त्वं
प्रशासनं स कुर्याद्य एवं कुर्यादुत्तरा देवयज्यामाशास्तऽइति विव ब्रूयान्तदेव जी-
वातुं तत्प्रजां तत्प्रभून् ॥ १४ ॥ भूयो कृविष्करणमाशास्तऽइति तद्वै तत्सजात-
वनस्यामाशास्तऽइति प्राणा वै सजाताः प्राणैर्किं सकृ ज्ञापते तत्प्राणानाशास्ते
॥ १५ ॥ दिव्यं धामाशास्तऽइति । देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजति यो यजति तदे-
वलोकऽएवैनमेतदपिबिनं करोति यदनेन कृविषाशास्ते तदश्यात्तदध्यादिति यद-

नेन हविषाशास्ते तदस्मै सर्वं समृध्यतामित्येवैतदाह ॥१६॥ ता वाऽऽस्ताः ।
 पञ्चाशिषः करोति तिस्र इडायां ता अष्टावष्टाक्षरा वै गायत्री वीर्यं गायत्री धी-
 र्मेवैतदाशिषोऽभिसंपादयति ॥१७॥ नातो भूयसीः कुर्यात् । अतिरिक्तं कृ कु-
 र्याद्यदतां भूयसीः कुर्याद्यद्वै यज्ञस्यातिरिक्तं द्विपन्तं ह्यस्य तद्वातृव्यमभ्यतिरिच्यते
 तस्मान्नातो भूयसीः कुर्यात् ॥१८॥ अपीद्वै कनीयसीः सप्त । तदस्मै देवा रासन्ता-
 मिति तदस्मै देवा अनुमन्यन्तामित्येवैतदाह तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः
 परि मानुषा इति तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेरुध्यस्माऽऽतद्वनवामहाऽऽ-
 त्येवैतदाह ॥१९॥ इष्टं च वित्तं चेति । ऋषिषुरिव वाऽऽतग्यज्ञं तमविदंस्तस्मा-
 दाहेष्टं च वित्तं चेत्युभे चैनं ग्यावापृथिवीऽग्रहसस्यातामित्युभे चैनं ग्यावापृथि-
 वीऽअतिगीपायतामित्येवैतदाह ॥२०॥ तड् लैकऽग्नाद्भुः । उभे च मेति तथा
 ह्योताशिष आत्मानं नात्तरेतीति तड् तथा न नृपाद्यज्ञमानस्य वै यज्ञऽआशीः
 किं नु तत्रऽर्विज्ञां यां वै कां च यज्ञऽअविज्ञ आशिषमाशासते यज्ञमानस्यैव सा
 न ह स एतां ह्य चनाशिषं प्रतिष्ठापयति य आहोभे च मेति तस्माद् नृपादुभे
 चैनमित्येव ॥२१॥ इह गतिर्वामस्येति । तद्यदेव यज्ञस्य साधु तद्देवास्मिन्नतद्धा-
 ति तस्मादाहेह गतिर्वामस्येति ॥२२॥ इदं च नमो देवेभ्य इति तद्यज्ञस्यैवंत-
 त्सधस्थां गत्वा नमो देवेभ्यः करोति तस्मादाहेहं च नमो देवेभ्य इति ॥२३॥ अथ
 शम्योराह । शम्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽज्ञसा यज्ञस्य सधस्थां विदां चकार स देव-
 लोकमपीपाय तत्तद्वर्द्धितमिव मनुष्येभ्य आस ॥२४॥ तद्वाऽऽशीषामनुश्रुतमा-
 स । शम्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽज्ञसा यज्ञस्य सधस्थां विदां चकार स देवलोकमपी-
 पायेति ते तामिव यज्ञस्य सधस्थामुपायन्याः शम्युर्बार्हस्पत्योऽवेग्यहम्योरनुवंस्ता-
 स्त्रैवैष एतद्यज्ञस्य सधस्थामुपैति याः शम्युर्बार्हस्पत्योऽवेग्यहम्योराह तस्माद्वै श-
 म्योराह ॥२५॥ स प्रतिपद्यते । तहम्योरावृषामिहऽइति तां यज्ञस्य सधस्थामावृ-

पीमहे या७ शम्युर्बार्कस्यत्योऽवेदित्येवैतदाह ॥२६॥ गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय
 इति । गातु७ कोष यज्ञयेहति गातुं यज्ञपतये यो यज्ञस्य सध्यां देवी स्वस्ति-
 रस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मनुष्यत्रेत्येवैतदा-
 हार्धं जिगातु भेषजमित्यूर्ध्वं नोऽयं यज्ञो देवलोकं जयवित्येवैतदाह ॥२७॥ शं
 नोऽग्रस्तु द्विपदे शं चतुष्पदइति । एतावद्वाऽइद७ सर्वं यावद्विपाञ्चैव चतुष्पा-
 ञ्च तस्माऽएवैतद्यज्ञस्य सध्यां गवा शं करोति तस्मादाह शं नोऽग्रस्तु द्विपदे
 शं चतुष्पदइति ॥२८॥ अधानयेत्युपस्पृशति । अमानुष-इव वाऽएतद्ववति प-
 दाबिन्ध्ये प्रवृत् इयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठति तदु
 खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादनयेत्युपस्पृशति ॥२९॥ ब्राह्मणाम् ॥२[१.१]॥

ते वै पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रतिप्रायन्ति । जुहुं च सुवं चाध्वर्युरादत्ते वेद७
 कोताड्यविलापनीमग्नीत् ॥१॥ तद्वैकेषामध्वर्युः । पूर्वेषां कृत्वनीयं पर्येति तदु त-
 था न कुर्याद्वह्निर्धा कृ यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥२॥ जघनेनो ह्येव पत्नीम् । एकेषाम-
 ध्वर्युरेति नोऽएव तथा कुर्यात्पूर्वार्धां वै यज्ञस्याध्वर्युर्जघनार्धः पत्नी यथा भसत्तः
 शिरः प्रतिदध्यादेवं तद्वह्निर्धा ह्येव यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात् ॥३॥ अन्तरेणां ह्येव प-
 त्नीम् । एकेषामध्वर्युरेति नोऽएव तथा कुर्यादन्तरियाद् यज्ञात्पत्नीं यत्तेनेयात्तस्मा-
 दु पूर्वेषोव गार्हपत्यमन्तरेणाकृत्वनीयं चेति तथा कृ न बह्निर्धा यज्ञाद्ववति यथा
 ऽएवाद्ः प्रचरन्नन्तरेणा संचरति स उऽएवास्येष संचरो भवति ॥४॥ अथ पत्नीः
 संयाजयन्ति । यज्ञाद्दि प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्र-
 जायमाना अन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना एतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्र-
 जनयति तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्मात्पत्नीः सं-
 याजयन्ति ॥५॥ चतस्रो देवता यजति । चतस्रो वै मिथुनं द्वन्द्वं वै मिथुनं द्वे-
 द्वे खलु भवतो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्चतस्रो देवता यजति ॥६॥

ता वाऽऽत्र्यङ्गविषो भवन्ति । रेतोः वाऽऽत्र्यङ्गं रेत एवैतत्सिञ्चति तस्मादाङ्ग-
 र्विषो भवन्ति ॥७॥ तेनोपाङ्गं चरन्ति । तिरु-इव वै मिथुनेन चरति तिरु-इ-
 वैतश्चङ्गपाङ्गं तस्मादुपाङ्गं चरन्ति ॥८॥ अथ सोमं यजति । रेतो वै सोमो रेत
 एवैतत्सिञ्चति तस्मात्सोमं यजति ॥९॥ अथ वष्टारं यजति । वष्टा वै सिक्ता
 रेतो विकरोति तस्माद्वष्टारं यजति ॥१०॥ अथ देवानां पत्नीर्यजति । पत्नीषु वै
 योनौ रेतः प्रतिष्ठितं तत्ततः प्रजायते तत्पत्नीष्विवैतद्योनौ रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापय-
 ति तत्ततः प्रजायते तस्मादेवानां पत्नीर्यजति ॥११॥ स यत्र देवानां पत्नीर्यजति ।
 तत्पुरस्तात्तिरुः करोत्युप रू वै तावदेवता आसते यावन्न समिष्टयजुर्जुह्वतीदं नु
 नो जुह्वयिती ताभ्य एवैतत्तिरुः करोति तस्मादिमा मानुष्य स्त्रियस्तिरु-इवैव पुष्-
 सो जिघत्सन्ति या-इव तु ता-इवैति रू स्माकृ याश्वल्क्यः ॥१२॥ अथामिं गृह-
 पतिं यजति । अयं वाऽऽग्निर्लोक इममेवैतल्लोकमिमाः प्रजा अभिप्रजनयति ता
 इमं लोकमिमाः प्रजा अभिप्रजायन्ते तस्मादग्निं गृहपतिं यजति ॥१३॥ तदिदं
 भवति । न क्वत्र परिधयो भवन्ति न प्रस्तरो यत्र वाऽऽद्दः प्रस्तरेण यजमानऽ
 स्वगाकरोति पतिं वाऽऽनु जाया तदेवास्यापि पत्नी स्वगाकृता भवतीयसि तऽ
 रू कुर्याद्यत्प्रस्तारस्य रूपं कुर्यात्तस्मादिदं तमेव स्यादुतो प्रस्तारस्यैव रूपं क्रियते
 ॥१४॥ स यदि प्रस्तारस्य रूपं कुर्यात् । यथेवादः प्रस्तरेण यजमानऽ स्वगाकरो-
 त्येवमेवैतत्पत्नीऽ स्वगाकरोति ॥१५॥ स यदि प्रस्तारस्य रूपं कुर्यात् । वेदस्यैकं
 तृणमाहिभ्यायं जुह्वामन्क्ति मध्यऽ सुवे बुध्रऽ स्थाल्याम् ॥१६॥ अथामिदाकानुप्र-
 रुरेति । तूष्णीमेवानुप्रकृत्य चक्षुष्या अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्यात्मानमुपस्पृशति
 तेनोऽऽत्र्यात्मानं नानुप्रवृणाक्ति ॥१७॥ अथाकृ संवदस्वेति । अगानमीदंग्गाव्य
 औषट् स्वगा देव्या ह्येतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शम्योर्भ्रूहीति ॥१८॥ अथ जुह्वं च
 सुवं च संप्रगृह्णाति । अदो देवाङ्कति करोति यदनन्त्याङ्कतिर्भूत्वा देवलोकं गहा-

दिति तस्माद्भुङ्क्ते च कुर्वं च संप्रगृह्णाति ॥१६॥ स वाऽऽश्रमये संप्रगृह्णाति । अग्ने
 ऽद्व्यायोऽशीतमेत्यमृतो क्शमिस्तस्मादाकादद्व्यायवित्यशीतमेत्यशिष्ठो क्शमिस्त-
 स्मादाकाशीतमेति पाक्वि मा दिशोः पाक्वि प्रसित्ये पाक्वि डुरिथ्ये पाक्वि डुरमन्या
 ऽइति सर्वाभ्यो मार्षिभ्यो गोपयित्येवैतदाकाविषं नः पितृ कृषित्यन्नं वै पितुर-
 नमीवं न इदमकित्विषमन्नं कुर्वित्येवैतदाक् सुषदा योनावित्यात्मन्येतदाक् स्वा-
 का वाडिति तद्यथा वषट्कृतं उतमेवमस्येतद्रवति ॥२०॥ अथ वेदं पत्नी वि-
 स्रक्षस्यति । योषा वै वेदिर्वृषा वेदो मिथुनाय वै वेदः क्रियतेऽथ यदेनेन यज्ञ
 ऽउपालभते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥२१॥ अथ यत्पत्नी विस्रक्षस्यति । यो-
 पा वै पत्नी वृषा वेदो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माद्दिदं पत्नी विस्रक्षस्यति
 ॥२२॥ सा विस्रक्षस्यति । वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन म-
 क्खं वेदो भूया इति यदि यजुषा चिकीर्षे देतेनेव कुर्यात् ॥२३॥ तमा वेदः स्र-
 स्तृणाति । योषा वै वेदिर्वृषा वेदः पश्चाद्दि परीत्य वृषा योषामधिद्रवति पश्चाद्दि-
 वेनामेतत्परीत्य वृक्षा वेदेनाधिद्रावयति तस्मादा वेदः स्रक्ष्न्तृणाति ॥२४॥ अथ
 समिष्टयजुर्जुहोति । प्राञ्चे यज्ञोऽनुसंतिष्ठाताऽइत्यथ यदुत्वा समिष्टयजुः पत्नीः सं-
 याजयेत्प्रत्यङ्मुक्त्वा स्वेषु यज्ञः संतिष्ठेत् तस्मादाऽएतर्हि समिष्टयजुर्जुहोति प्राञ्चे
 यज्ञोऽनुसंतिष्ठाताऽइति ॥२५॥ अथ यस्मात्समिष्टयजुर्नाम । या वाऽएतेन यज्ञेन
 देवता क्लृयति याम्य एष यज्ञस्तायते सर्वा वै तप्ताः समिष्टा भवन्ति तद्यन्तासु
 सर्वासु समिष्टास्वथेतज्जुहोति तस्मात्समिष्टयजुर्नाम ॥२६॥ अथ यस्मात्समिष्टयजु-
 र्जुहोति । या वाऽएतेन यज्ञेन देवता क्लृयति याम्य एष यज्ञस्तायतेऽउप कृ वै
 ता आसते यावन्न समिष्टयजुर्जुहोतीदं नु नो जुक्त्विति ता एवैतन्मयायथं व्य-
 सृजति यत्र-यत्रासां चरणं तदनु यज्ञं वाऽएतदज्ञीजनत यदेममतत तं जनयित्वा य-
 त्रास्य प्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापयति तस्मात्समिष्टयजुर्जुहोति ॥२७॥ स जुहोति । देवा

गातुविद इति गातुविदो हि देवा गातुं विद्वेति यज्ञं विद्वेत्येवितदाह गातुमिति-
 ति तदेतेन यथायथं व्यवसृजति मनसस्पतः इमं देव यज्ञः स्वाहा वाते धाऽइत्य-
 थं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञः सम्भृत्येतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञः
 संदधाति तस्मादाह स्वाहा वाते धा इति ॥२८॥ अथ बर्हिर्जुहोति । अयं वै
 लोको बर्हिरोषधयो बर्हिस्मिन्नेवैतल्लोकः ओषधीर्दधाति ता इमा अस्मिंलोक
 ऽओषधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हिर्जुहोति ॥२९॥ तां वाऽअतिरिक्तां जुहोति । स-
 मिष्टयजुर्होत्वान्तो यज्ञस्य यद्बूर्धः समिष्टयजुषोऽतिरिक्तं तद्यदा हि समिष्टयजुर्जु-
 होत्यथेताभ्यो जुहोति तस्मादिमा अतिरिक्ता असंमिता ओषधयः प्रजायन्ते ॥३०॥
 स जुहोति । स बर्हिर्जुहोति हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः स मरुद्भिः समिन्द्रो
 विश्वदेवेभिरङ्गां दिव्यं नभो गह्वतु यत्स्वाहोति ॥३१॥ अथ प्रणीता दक्षिणातः प-
 रीत्य निनयति । युञ्जे वाऽएतद्यज्ञं यदेनं तनुते स यन्न निनयेत्पराहु हविमुक्त
 एव यज्ञो यज्ञमानं प्रक्षिणीयात्तथो ह यज्ञो यज्ञमानं न प्रक्षिणाति तस्मात्प्रणी-
 ता दक्षिणातः परीत्य निनयति ॥३२॥ स निनयति । कस्त्वा विमुञ्चति स वा
 विमुञ्चति कस्मै वा विमुञ्चति तस्मै वा विमुञ्चति योषायिति तत्पुष्टिमुत्तमां यज्ञ-
 मानाय निराह स येनैव प्रणायति तेन निनयति येन कोव योग्यं युञ्जति तेन
 विमुञ्चति योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जति योक्त्रेण विमुञ्चत्यथ फलीकरणान्कपालिना-
 धोऽधः कृत्वाग्निमुपास्यति रक्षसां भागाऽसीति ॥३३॥ देवाश्च च वाऽअसुराश्च ।
 अभ्ये प्राजापत्याः पस्पृधिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरिऽस्माकमयं भ-
 विष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥३४॥ ततो देवाः । सर्वं यज्ञः संवृज्याथ यत्या-
 पिष्ठं यज्ञस्य भागधियमासीत्तेनैनान्निरभजन्नम्ना पशोः फलीकरणैर्द्विविधज्ञात्सुनिर्भ-
 क्ता असन्नित्येव वै सुनिर्भक्तो यं भागिनं निर्भजत्यथ यमभागं निर्भजत्येव स ता-
 वहःसतऽउत हि वणे लब्ध्याह किं मा बभक्थेति स यमेवैभ्यो देवा भागमक-

त्ययंस्तमेवैभ्य एष एतद्भागं करोत्यथ यदधोऽधः कृष्णातिननुयास्यत्यनग्राविवैभ्य
 एतदन्धे तमसि प्रवेशयति तथोऽएवासुक्यशो रक्षसां भागोऽसीत्यनग्रावन्धे त-
 मसि प्रवेशयति तस्मात्पशोस्तेदनी न कुर्वन्ति रक्षसाः किं स भागः ॥ ३५ ॥ ब्रा-
 ह्मणाम् ॥ ३ [१. २.] ॥ ॥

सधस्थिते यज्ञे । दक्षिणातः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति तथा क्यदग्भवति तस्मा-
 दक्षिणातः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति देवलोके मेऽप्यसदिति वै यज्ञते यो यज्ञते
 सोऽस्येष यज्ञो देवलोकेमेवाभिप्रैति तदनुची दक्षिणा यां ददाति सैति दक्षिणा-
 नन्वारभ्य यजमानः ॥ १ ॥ स एष देवयानो वा पितृयाणो वा पन्थाः । तदुभय-
 तोऽग्निशिखे समोषक्यौ तिष्ठतः प्रति तमोषतो यः प्रत्युष्योऽत्यु तध सृजति यो
 ऽतिसृज्यः शान्तिरापस्तदितमेवैतत्पन्थानं शमयति ॥ २ ॥ पूर्णां निनयति । सर्वं
 वै पूर्णां सर्वेष्वेवैतमेवमयति संततमव्यवहिरं निनयति संततेनेवैतमेवदव्यवहि-
 र्नेन शमयति ॥ ३ ॥ यद्वै पूर्णपात्रं निनयति । यद्वै यज्ञस्य मिथ्या क्रियते व्यस्य
 तद्वृत्तिं क्षप्यन्ति शान्तिरापस्तददिः शान्त्या शमयति तददिः संदधाति ॥ ४ ॥ पूर्णां
 निनयति । सर्वं वै पूर्णां सर्वेष्वेवैतत्संदधाति संततमव्यवहिरं निनयति संतते-
 नेवैतदव्यवहिर्नेन संदधाति ॥ ५ ॥ तदञ्जलिना प्रतिगृह्णाति । सं वर्चसा पयसा सं
 तनूभिरगन्महि मनसा सधं शिवेन ब्रह्मा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्नो
 यद्विलिष्टमिति यद्विवृढं तत्संदधाति ॥ ६ ॥ अथ मुखमुपस्पृशति । द्वयं तद्यस्मान्मु-
 खमुपस्पृशतेऽमृतं वाऽश्रापोऽमृतेनेवैतत्सधस्पृशत एतदु चैवैतत्कर्मात्मन्कुरुते त-
 स्मान्मुखमुपस्पृशते ॥ ७ ॥ अथ विष्णुक्रमांक्रमते । देवान्वाऽएष प्रीणाति यो य-
 जत एतेन यज्ञेनऽग्निरिव तद्यजुर्भिरिव तदाहुतिभिरिव तत्स देवान्प्रीत्वा तेष-
 पित्री भवति तेषपित्री भूत्वा तानेवाभिप्रक्रामति ॥ ८ ॥ यद्वै विष्णुक्रमांक्रमते ।
 यज्ञो वै विष्णुः स देवैभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे येषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्र-

यमन पदेन पस्यारथेदमत्तरिजं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनेतास्ववेष एतस्मि विष्णुर्यज्ञो
 विक्रान्तिं विक्रमते तस्माद्विष्णुक्रमान्क्रमते तदाऽस्त एव पराचीनं भूयिष्ठा-इष
 क्रमते ॥१॥ तद् तत्पृथिव्यां विष्णुर्यक्राञ्छत । गायत्रेण ह्न्दसा ततो निर्भक्तो
 योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽत्तरिजे विष्णुर्यक्राञ्छत त्रेष्टुभेन ह्न्दसा ततो नि-
 र्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दिवि विष्णुर्यक्राञ्छत जगतेन ह्न्दसा ततो
 निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्येवमिमांस्तोकात्समारुह्यथिषा गतिरे-
 षा प्रतिष्ठा य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते सुकृतोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा
 स स्वर्गो वा लोकस्तेदिवमिमांस्तोकात्समारुह्यथितां गतिमेतां प्रतिष्ठां गृह्णति प-
 रस्तास्त्रिवावाङ् क्रमेत य इतोऽनुशासनं चिकीर्षिद्वयं तद्यस्मात्परस्तादर्वाङ् क्रमति
 ॥१०॥ अपसरणतो रू वाऽअग्रे देवा जयन्तोऽजयन् । दिवमेवाग्रेऽथेदमत्तरिजम-
 थेतोऽनपसरणात्सपन्नाननुदत्त तथोऽएवैष एतदपसरणत एवाग्रे जयन्जयति दि-
 वमेवाग्रेऽथेदमत्तरिजमथेतोऽनपसरणात्सपन्नानुदत्तऽयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तद-
 स्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥११॥ तद् तद्विदि विष्णुर्यक्राञ्छत । जगतेन
 ह्न्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽत्तरिजे विष्णुर्यक्राञ्छत त्रे-
 ष्टुभेन ह्न्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः पृथिव्यां विष्णुर्यक्राञ्छ-
 त्त गायत्रेण ह्न्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽस्माद्नादस्यै
 प्रतिष्ठायाऽइत्यस्याऽऽहीदऽ सर्वमन्नाद्यं प्रतिष्ठित तस्मादाकास्माद्नादस्यै प्रतिष्ठा-
 याऽइति ॥१२॥ अथ प्राङ् प्रेक्षते । प्राची किं देवानां दिक्त्स्मात्प्राङ् प्रेक्षते ॥१३॥
 म प्रेक्षते । अगन्म स्वरिति देवा वै स्वरगन्म देवानित्येवैतदाह सं ज्योतिषा-
 भूमति सं देवैरभूमेत्येवैतदाह ॥१४॥ अथ सूर्यमुदीक्षते । सैषा गतिरेषाप्रतिष्ठा
 तटेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गृह्णति तस्मात्सूर्यमुदीक्षते ॥१५॥ स उदीक्षते । स्वय-
 भूरसि श्रेष्ठो रश्मिरित्येष वै श्रेष्ठो रश्मिर्धत्सूर्यस्तस्मादाह स्वयभूरसि श्रेष्ठो र-

श्मिरिति वर्षेदा अस्ति वर्षे मे देहीति विवाहं ब्रवीमीति ह स्माह याज्ञव-
 ल्क्यस्तत्रैव ब्राह्मणेनिष्ठत्वं यद्ब्रह्मवर्षसी स्यादित्युतो ह स्माहोपोदित्य एष वाव
 मक्षं गा दास्यति गोदा गा मे देहीत्येवं यं कामं कामयते सोऽस्मि कामः सम-
 ध्यते ॥ १६ ॥ अथावर्तते । सूर्यस्यावृतमन्वावर्तऽइति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां ग्वे-
 तस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥ १७ ॥ अथ गार्कपत्यमुपतिष्ठते । द्वयं तद्यस्माद्गार्कपत्यमु-
 पतिष्ठते गृहा वै गार्कपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति
 यावद्देवास्त्येह मानुषमायुस्तस्माद्देवैतदुपतिष्ठते तस्माद्गार्कपत्यमुपतिष्ठते ॥ १८ ॥
 स उपतिष्ठते । अग्रे गृहपते सुगृहपतिस्त्रयाग्रेऽहं गृहपतिना भूयासः सुगृहप-
 तित्स्वं मयाग्रे गृहपतिना भूया इति नात्र तिरोहितमिवास्त्यस्यूरि षौ गार्कप-
 त्यानि सन्वित्यनार्त्तानि नौ गार्कपत्यानि सन्वित्येवैतदाह शतः किमा इति
 शतं वर्षाणि जीव्यासमित्येवैतदाह तद्व्येतद्बुवन्नाद्रियेतापि हि भूयासि शता-
 द्वर्षेभ्यः पुरुषो जीवति तस्माद्व्येतद्बुवन्नाद्रियेत ॥ १९ ॥ अथावर्तते । सूर्यस्यावृत-
 मन्वावर्तऽइति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां ग्वेतस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥ २० ॥ अथ
 पुत्रस्य नाम गृह्णाति । इदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनवदिति यदि पुत्रो न स्याद-
 व्यात्मन एव नाम गृह्णीयात् ॥ २१ ॥ अथाहवनीयमुपतिष्ठते । प्राञ्चे यज्ञोऽनुसे-
 तिष्ठाताऽइति तूह्नीमुपतिष्ठते ॥ २२ ॥ अथ व्रतं विसृजेत । इदमहं य एवास्मि सां
 ऽस्मीत्यमानुष-इव वाऽएतद्भवति यद्भ्रतमुपैति न हि तद्वक्त्यते यद्भूयादिदमहं
 सत्यादनुतमुपैमीति तद्द खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं य एवास्मि सां
 ऽस्मीत्येवं व्रतं विसृजेत ॥ २३ ॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [१. ३.] ॥ सप्तमः प्रपाठकः ॥
 कण्डिकासंख्या ११४ ॥ ॥ नवमोऽध्यायः ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ८३७ ॥ ॥
 इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणो श्रीरुचिर्यज्ञनाम प्रथमं काण्डं समाप्तम् ॥ ॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARIES OF
ŚĀYANĀCĀRYA AND HARISVĀMIN.

अन्याधानेऽग्रयः पत्रमानेष्टिभिर्निष्पाद्याः पत्रमानेष्टयश्च दर्शपूर्णमासविकृतितया तदधिगमसापेक्षज्ञाना इति प्रथमे काण्डे दर्शपूर्णमासौ प्रतिपद्येते । तदनुष्ठानारम्भश्च पूर्णमासपूर्वकः अतश्च तस्य पूर्णमासस्य प्रथमं यदङ्गं व्रतोपायनं तदङ्गवेनापामुपस्पर्शनं विधत्ते व्रतमुपैष्यन्निति । अग्निप्रणयनं तत्प्रबलोकार्णाहूपमन्वाधानं चार्थसिद्धिमादनुक्तामित्युच्यमानाङ्गमध्ये व्रतोपायनस्य प्राथम्यमविरुद्धम् ॥ १ ॥ इदानीमग्निदर्शनलक्षणोनाङ्गान्तेण सहितं समस्रकं व्रतोपायनं विधत्ते स इति । स यज्ञमानः अग्निमाहवनीयम् व्रतमनृतवदनत्यागादिहूपम् राध्यातं समृद्धं भवतु तिरोहितमविस्पष्टार्थं पदम् ॥ २ ॥ स्वीकृतस्य व्रतस्य यागसमाप्तिपर्यन्तमाह्वयेति । संस्थिते यागे पर्यवसिते ॥ अत्र व्रतोपायने मन्त्रांतरं विधातुं पूर्वमन्त्रात्स्यैव विशेषमाह यत एतेन वक्ष्यमाणोनेदमहमित्यादिना बहवो व्रतमुपयच्यतस्तु हेतोर्नैनेवोपेयात् एवकारेणैष मन्त्रः प्रशस्यते न तु पूर्वा निविध्यते अत एव कात्यायनो [२. १. ११.] द्वयमप्याह्वये व्रतपतः इदमहमिति वेति ॥ ३ ॥ यदिदं जगत्सर्वमनृतं सत्यं वेति कोटिद्वयमेव न तृतीया कोटिस्ति ॥ ४ ॥ अनेन मन्त्रेण व्रतमुपेयुषो नियममाह स इति । स इत्थं कृतव्रतोपायनः सत्यमेवेत्येवकार्णादनुतं न वरेदित्यर्थः । असत्येवकारो यद्यत्सत्यं तन्नद्वयं वक्तव्यं स्यात् अनृतवदनं चाप्रतिषिद्धं स्यात् इष्यते च तन्निषेधः ॥ ५ ॥ प्रसङ्गादिसर्जनमाह see १. ३. २३. । व्रतोपायनात्प्राग्य अहमेव मनुष्योऽस्मि व्रतमुक्त्वा स एव मनुष्यः इदमस्मिन्ननुव्रतसमये इदमिति क्रियाविशेषणवाचस्पृसकत्वम् नन्वसौ मनुष्यो व्रतसमयेऽपि मनुष्य एव तत्किमुच्यते य एव मनुष्योऽस्मि स एवेदमस्मीति । तत्राहामानुष-इवेति मनुष्योऽपि हि तदा [स]त्यात्मकवात्सत्यवदनाद्वा देव इत्युक्ताम् व्रतत्यागे कृते व्रतारम्भात्प्रागिव स्वभावसिद्धं मनुष्यत्वमेवेति ॥ ननु यथा व्रतोपायने अनृतात्सत्यमुपैमीत्युक्ताम् एवं तज्यागे सत्यादनुतमुपैमीति किं नोक्तामित्यत आह न होति । महत उक्त्वष्टादेववात्प्रच्युतेनात्यसन्निकृष्टमानुषत्वप्राप्तिकथनस्यानवकल्पनम् ॥ ६ ॥ व्रतप्रसङ्गादागतं तदिसर्जनं सपाप्य पूर्वैश्वर्यज्ञमानेन व्रतानन्तरं यत्कतव्यं तद्वक्तव्यं प्रतिज्ञानीते अथेति । यतो व्रतानन्तरमशानानशनापरनामकमारथयाद्यशनमेव यज्ञमानेन कतव्यम् अतस्तदनन्तरमेव तस्य निवृत्तपणा क्रियत इत्यर्थः ॥ प्रतिज्ञातस्याशनानशनपक्षस्य प्रशंसार्थं केवलानशनपक्षं निरसितमुपन्यस्यति तद् वेति । तत्रस्मिन्नशनानशनविषये अशनं सर्वात्मन अशनत्यागाम् ॥ उपवसथनामनिर्वचनेन देवानामागमनं दृढयति तेऽस्येति उप समीपे यज्ञमानस्य वसति देवा अस्मिन्निति पर्वदिवस उपवसथनामक इत्यर्थः ॥ ७ ॥ गृहे मनुष्येष्वागतेष्वशनस्तु यः कश्चिद्यज्ञमानः स्वयं पूर्वं भुञ्जीतेति यन्नदेवानुचितं तर्क्यामः अथ यः कश्चिद्देवेष्वशनस्तु पूर्वं अशनीयादिति यन्नस्यानवज्ञप्तिः किमु वक्तव्या अपाहंनं चेन्मुनिना निर्णीतोऽशनपक्षः तर्हि स एव परमार्थः ॥ ८ ॥ कथमशनानशनपक्ष इति चेत् अस्यापि मुनिनेव याज्ञवल्क्येन सोपपत्तिना नीतवादित्याह तदिति । अशनानशनलक्षणास्वमतसमर्थनाय प्रत्येकपक्षौ इष्यति

वदीति । देविके हि कर्मणि देवान्प्रत्युद्दिष्टस्यैव हविषः प्रथममनुपयोगः काममन्यस्य वि-
 त्त्ये पुनरतिनियमाज्जिवोऽन्यदपि अनुपयोऽयमिति पितृदेवत्यतामापादयति याज्ञवल्क्यस्या-
 शयः । तत्किं देविके कर्मणि प्रागपि भाक्तव्यमिति यस्तमाशयनाज्ञानानः शङ्कते तस्माद् यद्गु-
 र्नाति यदि तु अज्ञानाति तदा अशिशिपता देवानतिक्रम्य स्वयं भुक्तवान् न्यात् ॥ अज्ञानानशन-
 पत्न्योरुभयोरपि दोषश्चेत्का गतिरिति यद्द्रव्यमशितमप्यनशितमवद्यति तदश्नोयात् । यस्य
 द्रव्यस्य संबन्धस्यै हविर्द्रव्यं देवा न गृह्णन्ति तदशितमपि सदनशितमवद्यति । तथाच य-
 थादीरितदोषद्वयाभावमाह स यदिने ॥१॥ आण्यग्रहणं प्राकृतदर्शपूर्णामसहचिद्व्यतिरिक्तोप-
 लक्षणम् धृष्यं व्युत्पाद्यं फलम् । व्युत्पा नाम काश्चित्तस्य पुत्रा व्याणस्तस्य मुनेर्गतिमप्यवदति
 तद् तथेति । शमोधान्यं तिलमापादि । उपचिन्नातोत्युपचम् अस्पनापि मापापिद्वेन मिश्रितं
 त्रैल्लिपिदं तृचतुर्गन्मायाश्रयितं (‘व्याहृपि A. C.!) उपचितं ब्रह्म भवति इति प्रसिद्धं तदाह त्रौ-
 ल्यिवाविति अतो मापापयोगं द्रोहियवात्रेव यत् उपयुक्तौ स्याताम् अतस्तथा न कुर्यात् अ-
 ते । युक्तामरण्यमेवाश्रयोदादिति ॥१०॥ स प्रसिद्धोऽध्वर्युः अप एवाभिमुख्येन प्राप्नोति । एतच्चा-
 पां प्रणयनमथ संयोतोति [२.२.३.] त्वद्यमाणसंयचमार्थम् अतः संयचनान्प्राक्प्रणीतानां ना-
 शं पुनः प्रणयनं कार्यम् कृते तु संयचने तन्नाशेऽपि प्रयोगनस्य ज्ञातवान् पुनः प्रणेतव्यम् ॥
 उक्तं प्रणयनं प्रशंसति यज्ञो व्युद्भति । अपां यज्ञमाधनतया यज्ञरूपवान्निदिस्तात्प्रमकस्य प्र-
 णयनस्य यज्ञविस्तापुपवात्प्राशस्त्यम् ॥१२॥ व्याहृत्यसऽइति व्याहृतयो भन्ताः उद्धानवभि-
 थानाश्च [‘व्यानि’ A. B.] अनिश्चित्य वचनादनिर्गताः ॥१३॥ अनियोग एवकारः । व्याधुवभि-
 सकलं जगदित्यापः ॥१४॥ अथवास्य कर्मणि यदेवाङ्गं प्रापयितव्यमध्वर्योऽदयः प्रमादान् प्राप-
 यति तद्वैकल्यमुदकाचमनप्राक्षणादिना परिहृत्य आपयति ॥१५॥ अपां वद्यत्वंता अपां वद्यो-
 भूवेत्यादिप्रसिद्धं श्रुत्यन्तरं वज्रा व्याऽइति । न केवलं प्रसिद्धिबलाद्ब्रह्मम् उपपत्तिबलाच्चेत्याह
 वज्रो हीति । उपपत्तेः प्रसिद्धिं वैशब्द आह । तां प्रसिद्धामुपपत्तें दर्शयति तस्मादिति ।
 यस्मादापां वज्रः तस्माद्येन पथा गच्छति तं पन्थानं निम्नं गर्तं कुर्वन्ति गया चा यत्र तूणां
 गुल्मं वा उपतिष्ठने निर्दहति निःसारं कुर्वन्ति ॥ देवा एतमुदकलज्जां वद्यमुदकनुक्तप्र-
 कारप्रणयनात्मकमुद्यमनं तस्य कृतवन इत्यर्थः तस्य वज्रस्य सम्बन्धिन्यभये त्रीन वज्रण
 परिहितभयं अनाष्टं नाशयन्तीति नाष्टाण्यनुरजसानि तद्वहति नित्राति तत्संस्पृष्टेन वातेना-
 पि रहिते स्थाने यथा देवाः कृतवनः तथैवैषामध्वर्युः ॥१७॥ प्रणयनप्रकारमाह ता इति ।
 चमत्तादिपात्रस्योपरि सिक्ता पूर्यिवा न पुनः कुतश्चिद्वलाशयाद्द्रव्यं गार्हपत्यस्यात्तरभागे स्था-
 पर्यत् आपस्तम्बस्तु स्थापितपात्रस्य समस्रकं पूरणमाह इह तु ब्राह्मणे पूरितस्य स्थापनम् ॥
 उदपात्रस्थापनं प्रयोगान्तरेण स्तोति वज्रं व्याऽइति । संश्रूणाति हिन्सति । अतो हिंसापरि-
 हाराय स्वयं संनज्ज एवाव्यक्तं ॥१८॥ उगनुः प्रतिष्ठापुक्ता उद्यत्तव्यस्यापि प्रतिष्ठामाह स इति
 ॥१९॥ सादितानामपां प्रणयनमाह ता इति । आहवनोयस्य सनिहितोत्तरभागे प्रणयति नी-
 वासादयति ॥२०॥ अन्तरेणोति बलादपिमिति लभ्यते । संचान् संचर्युः लिङ्गुर्थे लेट् ॥ सा-
 चाउत्तरभागे आहवनोयप्रणयनं विवक्षितमिति दर्शयितुं ततः प्राक्प्रत्यगासादनं निषेधति
 अतिश्रुत्य उत्तरभागमतोत्य प्राग्भागं अनासा उत्तरभागमप्राप्ताः प्रत्यग्वेव नासादयेत् । तत्र
 दोषं व्यक्तमुपाद्भातमाह । व्यन् सपहऽइति [पा० ४.१.१४५] स्मृतेर्भ्रातृव्यः तस्य भावो आ-

तृच्यं शात्रवम् युवादिवादात्रे [पा° ५.१.१३०] अण् विशिष्टं भ्रातृव्यम् महर्द्वैरम् तद्विः सह
 श्रेयोर्था भवति तथा सांतिरुद्रधर्म्युः कुर्यादित्यर्थः । यत्र कर्मण्यस्य प्रणयनपात्रस्य सम्बन्धिनीरप
 उपस्पृशन्वृत्तियज्ञमानाः तत्रोपस्पृशनिर्मतो भ्रातृच्यं शत्रुमुद्रकलक्षणं धर्षयितुमेत-
 येत । अतिहृणास्य वैरकारणसंबन्धार्थः प्रथमोऽनुवादः चरमस्तु भ्रातृच्यवर्धनसमर्थनार्थ इ-
 त्यपानरुक्त्यम् ॥ संप्रति मभ्यक् ॥२१॥ प्रणीताप्रणयनानन्तरं परिस्तरणं पात्रासादनं चाहा-
 थ्येति ॥ विराडशकृन्दमोऽचरेषु दशवमस्ति । प्रथमश्च यज्ञो ज्योतिष्टोमः एष चात्र प्रथमो य-
 ज्ञो यज्ञानां यज्ज्यातिष्टोम इति श्रुतेः तत्र च नवत्युत्तरशतसंख्याकाः स्तोत्रियाः तास्त्रिको-
 विंशतिसंख्याया विभज्यमानान् दश लभ्यन्त इत्यस्ति तत्रापि दशमंख्या अतो दशसंख्यायो-
 गादिरादृश्ययोरेकवादिह दशसंख्यासंपत्त्या विराडात्मको यज्ञ इह साकल्येन संपादितो भ-
 वति ॥ १७ ॥ मभ्यो मभ्यं कार्योपक्रमः किमपि कार्यं कर्तुमुपक्रमेते ॥२२॥ १ ॥ १॥

आदानं रुचिर्निर्वापार्थम् यज्ञाय हि तदादानम् इत्यतेऽनेनेति यज्ञो हविः तदिह निर्वाप-
 काले द्रौणिरुपम् तदग्निरुद्रव्यणया शूर्पं निर्वापन्त्रवेष्टीत्र परिवेषणं करोतीव विद्म व्याप्ती
 निशां त्रयाणां गुणाः श्लाविति [पा° ७.३.७५.] अभ्यासस्य गुणः ॥१॥ छाड़नियमे हि चित्त-
 विनिर्मुक्तौर्वाग्यवरास्याभावान्नदेकाग्र्ये सति अतिकलो यज्ञो यतः संपद्यते । कुभेददानो-
 पदेशवःप्यागमानुशासनस्यानित्यत्वादिउभावः कुब्धव्यानेति [पा° ७.२.१८.] शापकात्कुब्ध
 इति निपातितम् ॥ शूर्पं चाग्निरुद्रव्यणी च प्रतपति ॥२॥ नाशयतीति नाष्ट्रा आसुर्यः प्रजाः ।
 तन्नैन तपनेन यज्ञमुखायज्ञप्रारम्भात् एतदिति क्रियाविशेषणम् ॥३॥ शूर्पप्रतपनानन्तरमुर्वि-
 ति मन्त्रेण रुचिर्निर्वापार्थं शकटसमीपं प्राकृत् ॥ यथा धृत्वो मूलेः पृथिवीमनुपविष्टस्तिष्ठ-
 त्येव न गच्छति यथा व्याघ्रादिरभितः पाशाभ्यां बद्धा क्रियमाणः नैवं पुरुषो मूलवान्नाप्युभ-
 यतः केनचित्संसर्गिणा प्रतिबद्धः किं तु परिद्विष्टः प्रतिबन्धकासंसृष्टः सन्नन्तरिके विप्रभं
 चरति तथैव निर्वाप्यमानहविरादानार्थं रजोऽप्युक्तविशेषणविशिष्टं सर्वं निर्वाप्यस्य पुरुषम-
 नुशकृत् अतस्तदेतत्पूषेण मन्त्र्यमानमन्तरिक्तं द्रक्षणा उचित्येनेनेव मन्त्रेणानाष्ट्रं हिंसाकारहि-
 तमत एवाभयं कृतं । उरु विस्तीर्णं प्रतिबन्धकारत्वात्तत्रणामृतद्विव्यविरहादिति हि मन्त्रार्थः
 ॥३॥ अन्न एव न जालायाः मकाशाद्ग्रहणे कारणमाह स इति । अन्न एव हि प्रथमं
 धान्यस्याधिकरणम् अन्नसः मकाशान्नीयमानं धान्यं पश्चादेव किं ततः पक्षालं (यक्षालं!) ए-
 तत (B. पतते A. C.!!) शालागतं भवति शालाशब्दाच्छकृन्दसत्वेन कस्य विकल्पितवा-
 दण् ॥ यदग्रे गृहपूर्वशात्राग्रानसि स्थितमत एव गृहिणामाशय अनुपहतं तदेव यज्ञसाधनं
 कारवाणीति ॥५॥ बहोर्भायो भूम । अन्नोद्याख्यमनसा वाहुमर्हम् ॥६॥ वैशब्दस्तस्य विधि-
 श्रुतिनिर्देशं यज्ञसाधनयं स्तोतुं स्मारयति । न केवलं श्रुतिनिर्देशं तस्य तत्साधनत्वम् प्रत्यक्षा-
 दिप्रमार्णरपि तस्य साधनयं सिद्धमित्याह यज्ञो हीति (see १.१.१०.) । यस्मादनस एव ग्र-
 हणां तस्माद्ग्रहणमन्त्रा धूमनीत्यादय अन्नोऽवयवत्रलिङ्गा दृश्यन्ते न पुनः कौष्ठगतस्य कुम्भी-
 गतस्य वा धान्यस्य कुम्भीशब्दस्तन्निर्देशं धान्यं लब्धयति ॥ अपिमतमाह भस्त्राया इति । क-
 ष्ट्ययं चतुर्थी । तस्मिन्पुनः भस्त्रायाः के मन्त्रा इत्याह तद्वृत्तयानिति । उच्चर्थे । तदा तु
 तान्येव यज्ञभस्त्रायाः प्रतिपादिकानि स्युरिति हे भस्त्रे या वं धूसि इत्येव भस्त्रापणे विशेषः ।
 यानि यशुपि प्रकृतावनस्यान्तान् तान्येव भस्त्रायामपि स्युः । निर्गमे [ने AC.] अनुतिष्ठानि ॥७॥

पात्रीतो ग्रहणो धर्मविशेषमाह । तस्मिन्पात्रीपत्ने तस्या अथस्तास्त्वयमुपास्य उपनिधाय see
 कात्या° २.३.२०.२१. । अनसो ग्रहणो स्थोपाहितपात्रीतो ग्रहणोऽनशयितं प्रयोगानमाह यत्
 इति । यतो यं स्थ्यमाभित्य युनश्चम यज्ञेन योगं पात्रवाम ततन्तन्मिन्नेव स्थ्ये विमुञ्चा-
 म त्रिवोगमपि क्त्वाम । अनसो निर्वीपपत्ने हि शुद्धपभृता शकटस्य धुंनिर्दिध्यात् पात्रीतः
 पुनर्निर्वीप तदाधारभूते स्थ्ये तयोर्निधानं त्रिमोकः see कात्या° ३.३.१०.२०. ॥८॥ अथ धुः
 समन्त्रकामभिमर्शनं त्रिधास्यंस्तदुपाद्घातवेन देवतानुयतां तस्याः प्रतिपादयति तस्येति ।
 एनसुत्तमनसा योगो खलु ये बलीवर्दा वहनि एषां वहं वहनमाधनं स्कन्धरूपमङ्गमिद-
 म्प्रमिद दृश्यते अतो वेहृत्वा धुरग्यात्मिकेत्यवसोयतं ॥ शकटनिर्वीपस्य प्राणस्त्यातिशयं
 धातयितुं तस्मिन्वेदित्विर्धानयोः संपत्तिमालाथ यदिति । शकटस्याधःपतनं वारयितुमोपा-
 दण्डाग्रात्तन्मनार्था मेधो कन्तम्भो र्पादयं यत्र संसृतं तनः प्रत्यग्भागः तयोरीपोर्मध्यदेशः
 प्रउगम् तच्च पश्चाद्विस्तृतम् पुरस्ताद्भ्रमोयः वेदिरपि तथाविधा त्रिंशत्पदानि पश्चान्निश्ची भ-
 व्यति चतुर्विंशतिं पुरस्तान्निश्चीति श्रुतेः अतस्तत्साहचर्यात्प्रउगस्य वेदिव्यवदेशः । धान्यानि-
 धानाय परिभ्रितप्रदेशो नीडः हविर्धानमपि परिभ्रितम् परिश्रयणसाम्यान्नोऽस्य हविर्धानवम्
 ॥९॥ धुरि भवोऽपिधुर्यः । हविर्ग्रहणाय शकटस्य परिभ्रितप्रदेशं पश्चाद्भागं याम्यंस्तं धुर्यमपि-
 नतिक्रमिष्यन्भवति तदवगमे च स क्लृप्तं तस्य प्रसादनार्थतत् धूर्सोति मत्स्वाच्चारणेन त-
 स्मा एवाप्ये निह्ननुतेऽपनयति अतिक्रमजनितं स्वापरार्धं प्रशंस्य प्रसादयति न चाग्निरति-
 क्रामन्तमप्यधुर्यं न बाधते ॥१०॥ तन्मत्स्वाच्चारणेन शत्रुहिसनं महार्पित्यवर्त्तणं नवादयति
 तदिति । अर्धमाशशः पाणामस्यां दर्शं च ॥११॥ ध्रातं तृप्तं देवानां तृप्तिजननं पर्याप्तमित्य-
 र्थः । ध्रं तृप्ताविति [धा° २२.११.] भावादिको धातुः । मा ह्यर्पात्काठेऽत्नगतिर्मा भवतु । ह्य-
 र्निपेध एवाह्वलाशब्दार्थः ॥१२॥ शकटस्यारोहणं विधत्तेऽर्थेति । पस्यार पालयामाम स्यु प्रो-
 तिपालनयोः [धा° २०.१३.] See १.३.१. ॥१३॥ पुंराडाशोयानां व्रीहीणां समन्त्रकमवेक्षणं
 विधत्तेऽर्थेति । वायुः प्राणो भूया नासिके प्राविशदिति श्रुतेः प्राणवातर्योरिकत्वम् तथा सति
 मत्स्वैणैव प्राणात्मकाय वाताय तदुरुभवनशोर्तनं कुरुते ॥१४॥ यदि तु तत्र तृणादिकं न
 भवेत्तदा पुंराडाशोयं व्रीहिसमूहमेवानेन मत्स्वैणाभिमृशेत् ॥१५॥ अभिपद्यते आलभतं स्पृश-
 ति । यज्ञो धानाकर्म्मभादिपञ्चहविष्क इति पञ्चसाध्यायोगनाभ्यात्पाङ्क्तः । तत्रथा मत्येतदे-
 तेन पञ्चशब्दोपेतमत्स्वाच्चारणेनात्रास्मिंश्कटे पाङ्क्तयज्ञमेव धारयति ॥१६॥ भागं दाग्धोति भा-
 गउघो भागप्रदः उहः कञ्चयेति [पा° ३.२.००.] । तादृशः पूषा पाणितलाभ्यां सर्वस्य जन-
 स्याशनं भोज्यमन्नमुपनिधाता उपनिधातुमुपस्थापयितुं शीलवान् ताक्षीलिकस्तृन् न लोको-
 ति [पा° २.३.६१.] कर्मणि षञ्जूयाः प्रतिपेधः ॥१७॥ असमदमकललं परस्परविरोधम् ॥१८॥
 स्वस्वनामोद्देशेन गृहीतं हविः ऋणमेव ताः सर्वा देवता मन्यन्ते । यत्काम्या यस्य फल-
 स्येक्या । काम्यश्वेति [पा° ३.१.१.] यकब्दादिकार्यं काम्यच् तस्मादेवतानामावश्यमादेश-
 व्यम् । आयेवयथाक्रममरोपोमोयादीनि हवींषि गृह्णीयात् ॥१९॥ निरुपशेषव्याभिमर्शनं वि-
 धत्तेऽर्थेति । तत्रत्र शकटे यस्मादेव स्थानाद्गृह्णाति तत्स्थानं वर्धयति ॥२०॥ परिविश्रितमे-
 व ह्यत्वेनो भवति धान्यनिधानार्थं तन्मध्येऽवस्थितस्याधुर्यंशुचुः पाप्मगृहीतमिव काचका-
 मलादिदोषहृषितमिव द्रष्टुं न समर्थं भवति कथं तस्य दर्शनापाय इति तदुच्यते ॥ तत्रथा

सति एतन्मन्त्रकारणकौन प्रेक्षणेन स्वःशब्दप्रतिपादितं यशादिचतुष्टयमर्थज्ञातं प्राच्यां दिशि प्रथमत उपलभ्यमानमतोऽस्माकृकटस्थानादवलोकयति ॥२१॥ तं शकटस्थानात्प्राक्कनमनु-
सृत्य इतोऽस्माह्लोकात्प्रच्यावयितुं तस्य च यत्रमानस्य कुलं विक्षोभयितुं समर्थाः ईश्वरः इ-
ति [पा० ३. ४. १३.] तेषुप्रत्ययः । इहति दृष्टीकरोति ॥ निरुत्सेन हविषा महाविषसमोपगमनं
विधत्तेऽथेति १ उर्विति मन्त्रस्य प्रागभात्तं ब्राह्मणमतिदिशति मोऽभाविति । अन्तरिक्षं वा
ऽग्रन रक्षश्चरतीत्यादिको (see k. ४.) यो वाक्यशेषः सोऽसावेवात्राभात्तस्यापि तस्य मन्त्रस्य
बन्धुनकुलः ॥२२॥ गार्हपत्ये आहवनीये वा यस्मिन्नप्यो अर्पणं तस्य पश्चात्प्रासादनम्
निरुत्सस्य हविषः सादनं च कर्तव्यम् ॥२३॥ २ ॥ १ ॥

इडापिङ्गलादिनाडोदारा बहिर्निर्गच्छन्प्राणाः प्राडित्युच्यते तथैव द्वारा पुनरुत्सः प्रविशन्प-
त्यङ्गडिति तावेतौ वृत्तिभेदैः प्राणोदानात्रित्युच्येते तत्र प्राङ् संचान्प्राणः उत ऊर्ध्वदिशादान-
यति अन्तः प्रवेशानुगुणं चेष्टतइत्युदानः तस्य च शब्देन प्रत्यङ्मुखोऽपानो विवक्षितः ।
एवं द्विधाभिन्नस्यैतस्य वाय्वाध्यस्य पवित्रस्य परिमाणमनुसृत्य तत्पवित्रयोर्द्विवम् ॥२२॥ दि-
वपक्षमेव निगमयति देऽइति अथ यः प्राणापानयोः संधिः स व्यान इति श्रुतेर्व्यानस्य सं-
धिःरूपतया तदुभयानतिरिक्तावाद्दिवपक्ष एव अयान् ॥ प्रोक्षत्याभिरिति प्रोक्षण्य आयः ॥३॥
आवृत्य शयनं कृतवान् स्रग्णादुवृत्र इति नाम ॥३॥ पूतिर्दुर्गन्धिः । बीभत्सां चक्रिरे अगु-
प्सने स्म मान्बधति [पा० ३. १. ६.] इति वर्धर्वैत्र्ये सन्प्रत्ययः । तत्संस्पर्शं परिहर्तुमुर्ध्व-
परिवर्तमाना अतिपपुविरे शलाशयमतिक्रम्य तोरदेशं प्राप्ता आसन् पुङ्गताविति धातुः [धा०
२२. ६२.] प्रुताश्च (पुं C.) ता आपो र्द्भीत्माना परिणताः । अनापूयिता इति आ समप्तापूर्वं
दैर्गन्ध्यं प्राप्ताः आपूयिताः पूयो विशरणे दुर्गन्धे च [धा० १४. १३.] कर्तरि निष्ठा हान्दग इद् ।
इतरासु र्द्भीत्माना परिणतश्लव्यतिरिक्तास्वमेध्यचापादकं किंचित्संस्पृष्टमिच्छ भवति । एवम-
नापूयितास्त्रिकारदर्भमयाभ्यां पवित्राभ्यामासाऽपामुत्पवनं पूयसंस्पर्शितं तदमेध्यवमपहसि
ततश्च विधास्यामानं प्रोक्षणं मेध्याभिर्मधालाभिः शुद्धाभिर्दवादिः कृतं भविष्यतीत्यर्थः ॥५॥
अग्निहोत्ररूपया पात्रेण साकं प्रोक्षणोरपः । उदिङ्गयति ऊर्ध्वं सेचनेन चालयति । अग्रे पु-
तो वर्तमानं समुद्रं गच्छतीत्यग्रेगुवः । अग्रेपुत्रः आयः अस्त्वभिष्वार्थमासिच्यमाना यष्टव्यदे-
वताभ्यः पूर्वं सोमसमास्वाद्यति तेन सोमपानेनाग्रे प्रथमं स्वात्मानं पुनरोति । अग्रे प्र-
शस्ते अयास्मिन्काले ॥०॥ प्रोक्षणापात्रगतैर्नैत्रोदकेन तत्पात्रगतमुदकं प्रोक्षयित्वा तन्नेन म-
न्त्रपाठेन प्रोक्षणाश्रितमपराधमेताभ्यां प्रोक्षणीभ्यां निरुनुतेऽपनयति । एवं संस्कृत्यभिर्द्वि-
विषः प्रोक्षणं विधत्तेऽथेति । बन्धुनकुलं स्तावकमर्थवाद्वाक्यं सर्वस्यापि प्रोक्षणास्यैकविध-
मेव अतस्तत्सर्वत्र योऽानीयमिति भावः ॥१०॥ तच्चा वर्धकिः ॥१२॥ ३ ॥ १ ॥

अथ निरुत्सत्रोदियवाचहननार्थं कृष्णाग्निनादानं विधत्तेऽथेति । अथकायापक्ष्य स्त्रे स्त्रे-
दने [धा० २६. ३०.] ॥१॥ कृष्णाग्निनस्य यज्ञरूपत्वं वक्तुं त्रयीमयं प्रतिपादयति तस्येति । अ-
श्रूणे पिङ्गलवर्णानि हरीणां हरितवर्णानि ॥२॥ शिष्यं चित्रं रूपम् see धासप्तं १ ॥ ४. १. ।
सोमाङ्गभूता दीक्षापि कृष्णाग्निनस्योपरि क्रियते । यदि भूयामेवावहननादिकं कुर्यात्तदा त-
स्य हविषोऽवश्यं स्कन्नदोष इत्यभिप्रायः ॥३॥ कृष्णाग्निनवत्प्रसक्तमवधूननं पात्राणां निषे-
धति अतिनयेवंति । न कवलं रक्षांसि निरम्यति तत्संप्रकादयसियमपि अपास्यति यज्ञीति

॥ ४ ॥ The explanation of the conclusion of k. 5., of k. 6. and of the beginning of k. 7. is wanting in ABC. तदिति कृष्णाङ्गिनेल्लुखल्योरन्योऽन्यं हिंसा मा भूदिति पृथिवी-कृष्णाङ्गिन्योर्येकैकमत्यप्रार्थनं' इदतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ यज्ञो यज्ञसाधनं हविःस्त्रुखले प्रत्यङ्घात्प्रतिष्ठितमभूत् प्रासारि प्रसारितो विस्तारितोऽभूत् ॥ ८ ॥ अथदधत् तर्पयत् ॥ ९ ॥ निर्वापादेो मन्त्र-रूपाया चाचो हविःकर्पासाधनमादागोव हविःकत् ॥ १० ॥ हविःकदाह्वानमन्त्रे विशेषमाह तानीति । राजन्यबन्धोः ऋत्रियज्ञातेः । आपस्तम्बस्तु राजन्यवैश्ययोर्विपरीत्येनासूत्रयत् ॥ ११ ॥ पुरा ऋत्वेतदाह्वानानमर्गं ज्ञाया हविष्कडुपोत्तिष्ठति अतस्तदानीं ज्ञायेव हविःकदभूत्तस्मादिदानीमप्येतदाह्वानानमर्गं ज्ञाया चान्यः कोऽपि ऋत्विवा उपोत्तिष्ठति स एव हविःकदित्यर्थः ॥ हविःकदाह्वानसमये दृषदुपले शश्याया समाहति ॥ १२ ॥ समाहन्ननज्ञनिताया चाचो यज्ञविघातकासुरराक्षसादिनिवृत्तिहेतुतामुपपादयितुमितिहासमुदाहरति मनोरिति । पापं निकर्षं पराजयं सचते प्रापयति ॥ १३ ॥ अत्रैव देवो यस्य स अजादेवः अजालुः । आवमिति ह्रस्वोच्चारणम् ॥ १४ ॥ मनोरि वेति [पां ४. १. ३८.] मनावो । इदस्यै पण्यर्थे चतुर्थी यत्र यस्मिन्देशे इदस्यास्तस्याः शब्दं शृण्वसि । इदानीं मनुष्यशरीरान्निर्गतवाचः अवणादस्माकं पापीयः अतिशयितं पापं पराजयः प्राप्नोति ॥ १५ ॥ स खल्वृषभः देवानां मधुवगासात् ॥ १६ ॥ नलादीनि द्रव्याणि शूर्पस्योपादानभूतानि ॥ १७ ॥ उलूखलाग्निःकृष्यावहतान्द्रीहीन् शूर्पं प्रक्षिपति ॥ चण्डदाद्विप्रे च संज्ञां संज्ञानं समानज्ञानवम् ॥ १८ ॥ तुपाणां राजसभागवान्मैत्रि-रसनं विधत्ते ॥ १९ ॥ वितुपीकृतानां तण्डुलानां त्रीहणां च पृथक्कर्षणं विधत्तेऽथेति ॥ यदा यस्मिन्काले एते द्रीहितण्डुलाः एतद्विवेचनं प्राप्तवसि तस्मिन्समये यत्र यस्यां पात्र्यामधि उपर्येनानपविनक्ति ॥ २० ॥ तत्पात्रगतं हविःनुमन्त्रयते ॥ २१ ॥ तस्मिन्फलीकरणं शाखासरीयं मन्त्रविधिमनुवदति तजेति । तं निपेधति तडु तथेति ॥ २२ ॥ ३ ॥ १ ॥

कपालोपधानपेषणयोर्धुप्रपदनुष्ठानं विधत्ते स इति । आग्नीध्रः कपालानामुपधाताधुर्युः पेषणार्थं दृषदुपले उपदध्यात् ॥ १ ॥ शिरःकपालान्तर्गतं मांसं मस्तिष्कः ॥ २ ॥ अङ्गारविभज्जानार्थं कादमुपपेषः । धृष्णोत्यनेनेति धृष्टिः । अथ यज्ञे एनेन काष्ठेन तदङ्गारदिकमुपालभते प्राप्नोति ॥ ३ ॥ अग्निगतामुञ्जशस्य निरसनं विधत्ते तेनेति ॥ ४ ॥ शुद्धादग्नेः पुरोडाशपेषणार्थमङ्गारहरणं विधत्तेऽथेति । आस्कौति विभजति स्फुञ् आप्रवणो [A. 'छणो B. C. see धा' १. ६.] । योऽग्निर्देवान्यजति ॥ ५ ॥ नेत्रोऽस्माकं हविषो भागेनैव राजसादय उपोत्तिष्ठेयुरित्यनेनाभिप्रायेणाङ्गारस्योपरि कपालोपधानं कृतवत्तः ॥ यजुषा आ देवयज्ञमिति मन्त्रेण संस्कृतवादे एव हि कपालोपधाने मुञ्च्यो नान्य इत्यर्थः ॥ ६ ॥ समानं ज्ञायन्तःइति सजाता ज्ञातयः ॥ ७ ॥ दक्षिणहस्तेनान्यस्याङ्गारस्याहरणं विधत्तेऽथेति । नेदिहेत्यादि यदि सव्यपाणयङ्गुल्या अभिनिधानं न कुर्यात्तदा इहास्मिन्कपाले उपर्यङ्गारनिधानात्पुरस्तादेव राजसाः प्रविशेयुः अतः कपालस्योपर्यङ्गाराध्यहन्पर्यन्तमङ्गुल्याभिनिहितमेव भवेत् ॥ ८ ॥ पुरा पुरोडाशाधिभ्यण्यात्प्राक् ॥ ९ ॥ मध्यमकपालात्पूर्वदिशे स्थाप्यस्य कपालस्योपधानं विधत्ते ॥ १० ॥ लोकत्रयातिवर्तिनश्चतुर्थस्य सदावोऽसदावश्च अनज्ञा वै अस्माकमप्रत्यक्ष एव लोकत्रयवत्प्रसिद्धाभावात् ॥ ११ ॥ कपालानि ॥ १२ ॥ अथहन्नवत्पेषणम् see १. ४. ४. ॥ १३ ॥ कृष्णाङ्गिनस्योपरि । पेषणीयतण्डुलानां धारणाद्विषणा पर्वतावयवत्पर्वतीति एतदुभयं प्रसिद्धमिति हिशब्दयो-

र्थः । पार्थिवेन धारणाद्येन रूपेण योगादेषा दृपदियमेव पृथिवीति स्तुतिः ॥१५॥ दृषदः
 पश्चाद्भागो शम्भ्यामु° । विष्टब्धे विविधमधस्तादुपरिष्ठाञ्च धारिते ॥१६॥ दृषद उपरि । उपला-
 तिश्येन दृषदः सकाशादल्पपरिमाणे ॥ १.४.१३. इति यज्ञयोः समाह्वननं विहितं तत्र दृष-
 उपल्लोहभुवत्रावस्थानाउनुवम् तन्मध्येऽवस्थानाकस्यायाः सिद्धावम् ॥१७॥ पेषणार्थं दृषद
 उपरि तण्डुलान्प्रक्षिपति । धिनचत्प्रोणयेत् धिखि प्रोणानार्थः [धा° १५.८४.] ॥१८॥ नासिका-
 भ्यां बहिर्निर्गच्छन् आसन्नूपा वायुः प्राणः ताभ्यां देहे पुनः प्रविशन्मुदानः अन्नपानादिरसं वि-
 त्त्रिधं सर्वासु नाडोषु अनिति प्रेरयतीति मध्यवृत्तिर्वायुर्ध्यानः ॥ प्रोहाते कृष्णाग्निने प्रक्षिप-
 ति ॥१९॥ हविः देवानां जौर्वं प्राणधारणयुक्तमेव सदमरणसाधनं भवति अथैवं सत्येतदन्न-
 साधनं हविरवहननपेषणाभ्यामृविशो मारयति ॥२०॥ तथा सति निर्जोववात्प्रस्यामृतवसाध-
 नवं न युक्तमिति भावः मन्त्रप्रयोगेन तस्य निर्जोववं परिहरन्प्राणादीनेव पुनरस्मिन्हविविधि
 स्थापयति ॥ पिंपनीति एवं समस्तकमधुर्युणा पेषणं कृते सति यज्ञमानपरिचारका अक्षिशिष्टं
 सर्वं चूर्णीकृत्युः तथा उपहितानि च कपालानि अङ्गुरैः प्रदोषानि कृत्युः ॥२१॥ यदैवाधुर्युः
 पिनष्टि अथ तस्मिन्नेव समये एकोऽन्य आग्नेध्रादिः आड्यं निर्वपति तच्च सर्वदेवतासाधा-
 रणमिति देवतादेशेन रहितेनैव यजुषा गृह्णीयात् । देवतानाम निःशेषोक्तं यस्मिन् तत्रिकृतं
 तद्विलक्षणमनिकृतं तादृशं च महोनामित्यादि यजुः तत्रप्रसिद्धदेवतावाचिपदस्यानुपलम्भात् ।
 मन्त्रेणे पूज्यने मन्त्रः ॥२२॥ १ ॥२॥

पिष्टानां पिण्डकारणार्थं पात्र्यां संवापं विधत्ते । पवित्रयुक्ते पात्रे । see १.२.१०. ॥१॥
 वेदिमध्ये । उपसृजत्याभिरिति पिष्टसंसर्जनार्थी आप उपसर्जन्यः ताभिः सहगृह्णेत ताद्यानो-
 ताः पिष्टानामुपरि पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णीयात् ॥२॥ संयीति सम्यग्भिन्नश्रीकरोति । जनयत्ये ज-
 ननाय अधिवर्जनं पुरोडाशस्याग्रावधिभ्रयणां करिष्यन्त्यलु संयीति यथा खल्वधिवृत्तः पुरोडा-
 शाग्नेः सकाशाद्गायेत् ॥३॥ स खल्वधुर्युर्यस्मिन्काले तस्य हविर्दयस्य पुनः संहरणमेकीक-
 रणं करिष्यन्न भवेत्तदानीमिदमग्रेतिर्येकं भागमभिमृशतोदमग्रेणमयोारित्यपरं तावेतौ यथासं-
 ख्यमग्रेयाग्नेयोमोयपुरोडाशी ॥ पुरोडाशकपालस्याङ्गस्य चर्येत्परि अधिभ्रयणम्य समानकाल-
 तां विवक्षिषुः कर्तुर्भेदमाह । एष अधुर्युः । आग्नेध्रः २.१.२२. इत्यतः अदःशब्देन परामु-
 श्रयते ॥४॥ आड्यं यज्ञशरीरस्याधभागः उपस्तण्णाभिघारयोः प्रयाजादीनां च तत्साध्यत्वात् इत-
 रोऽर्थः पुरोडाशादिहविः । सहविभ्रयणेन तदर्धदयमेकीकृत्य अग्निं प्रापयावेत्यधुर्योरग्रेध्रस्य
 चाभिप्रायः ॥५॥ अधिवृणाक्ति ग्रावुपरि वृणाक्ति वर्जयति अपणार्थं स्थापयति । घर्मस्य सो-
 भयगाङ्गस्य यत्पृच्छनं सोमे तत्सरशमेवैतत्पुरोडाशप्रवृच्छनम् ॥७॥ उपहितेषु कपालेषु तं
 विस्तारयति ॥८॥ सत्रेति निपातोऽनेकार्थत्वाद्त्रातिशयवाची सत्रा पृथुं अतिपृथुम् । व्युत्तं
 त्रिगतोऽर्द्धकम् ॥९॥ पक्षान्तरमपवदति कस्तदिति । यं देवतासौविष्टकर्तृडाशवदानपर्याप्तमेव
 मन्येत तत्परिमाणविशिष्टं ॥१०॥ क्षिप्वन्नि हिंसन्नि विवृहन्नि विश्लेषयन्नि क्षिणु हिंसायाम्
 [धा° ३०.४.] ॥११॥ तं पुरोडाशम् परितोऽग्निर्यस्य स पर्यग्निः ॥१२॥ शृतं पक्वम् आ पाके [धा°
 ३.३५.] निष्ठायां शृतं पाकःइति [पा° ६.१.२०.] निपातितम् ॥१३॥ अग्निवासायति साङ्गारेण
 भस्मना हृदयति । नमः स्वभावतो विवसनः मुपितः चारादिभिरपहतवसनः ॥१६॥ इत्यने

ऽनेनेति यज्ञः पुरोडाशः स म्लानिरहितोऽभूत् ॥१७॥ निर्णश्यते शोध्यतेऽनेनेति निर्णञ्जनमु-
दकम् ॥१८॥ २ ॥२॥

यं होतृकर्मणि प्रावृणत ते देवा इत्यर्थः । प्राधन्वत्प्रागुरुदम्रियत धवि गमने [धा°
१५.८८.] । भीषा पूर्वाण्येवन्मरणभयेन निलोनीऽत्तर्हिता बभूव । द्विवु निरमने [धा° १५.
५२.] । अग्रपदनमनाशयभूताः । अः पञ्चम्यर्थं चतुर्थी युष्मत्सकाशात् । ततो निष्ठीवन्ल-
क्षणवीर्यधारणान्नाभ्योऽङ्गः सकाशात् ॥१॥ यथेदानीं ब्राह्मणः पुरोहितः । तं बध्यं बधार्हं
ज्ञातवन्तः । अनन्तरं चेन्न विश्वरूपं जित एवेन्द्रसहाय्यार्थं त्रधान इन्द्रश्च तदननञ्जनात्पा-
पादतिमुक्तोऽभवत् यन्मात्स इन्द्रो देवः अतोऽस्मिन्पापसंश्लेषो न युक्त इत्यर्थः ॥२॥ ते
लौकिका ज्ञाना विश्वरूपहननानन्तरमेतदयुः । एष जितदिशु यदिश्चरूपबधश्चानितमेनस्तद्यज्ञो
भृशोत शोषयेदिति अत एतत् एतेन पात्रोनिर्णञ्जनादिनिनयनेन एष तदेना यज्ञः संशोप-
यति तस्माद्ब्रह्मनपेषणादिज्ञानितस्यैतयो रूपं पात्र्यादिनिर्णञ्जनमाप्त्येभ्यो निनेतव्यमित्यर्थः
॥३॥ वयमपोदमेनः परः परस्तादन्यत्राधारान्ते अन्यत्रात्मनो नयाम ॥४॥ अन्वाहरति यज्ञ-
संबन्धि दोषज्ञातं परिहरत्यनेनेति अन्वाहार्यो नाम ऋषिभ्यो देय औदनः ॥ निनीतमुदक-
गङ्गारेण प्रतपति ॥ एवं संस्कृतं पुरोडाशं पशुवेन स्तीति ॥५॥ यज्ञियः सारांशो मेघः ॥६॥
अस्य यज्ञमानस्य ते एते पुरुषादयः आलब्धाः सन्तो यत्परिमाणविशिष्टवीर्यवद्भविः स्युः अ-
स्य औहियवयोः सर्वपशुसार्वं विरुपो यज्ञमानस्य तन्निष्पादितं पुंऽडाशादिकं हविः ताव-
दीर्यवज्जिवेध भवति एवं च पशुरूपमेव संमिश्यते । लोमवगादिपञ्चावयवयोगाच्च या प-
शी पाङ्गक्तसंपदभिर्हृन्त्यते सात्रापि पुरोडाशे विद्यते ॥७॥ लोमत्रत्पिष्टानां शुक्लमवाद्बड्बवा-
च्च । तयोश्च श्लक्ष्णीभावदर्शनात् । दारुणः कठिनः । अस्य्यन्तर्गता धातुर्गङ्गा । एयो एया
उ ॥८॥ अशितव्यं भजितव्यम् ॥९॥ ३ ॥२॥

वैदिकारणार्थं स्थादानं विधित्सुः स्थस्य वज्ररूपं वक्रुमितिहासं व्याचष्टे इन्द्र इ-
ति । न्यूनाधिकारहित्येन तृतीयाशवज्ञानं दुर्लभमित्यभिप्रेत्य पनात्तरमाह यावदिति तृतीया-
द्गामान्यूनमधिकं वा यावदेव किञ्चित्तावानेव स्थयः । चतुर्थभागस्य परिणामप्रकारमाहाय य-
त्रेति तत्रत्र देशे प्रकृतः स वज्रः शकलो भूवा शीर्णोऽभूत् ॥१॥ संव्याधे युदे ॥२॥ संश्रयति
सम्यक्तनूकराति तोक्षणीकराति ॥५॥ स्तम्बयजुर्हरणं विधित्सुः तस्यासुरनिर्हरणलक्षणं प्रयो-
जनं ऋक्माथ्यायिकामाह देवा इति । यद्यदा षलु । ततोऽनन्तरक्षणम् ॥८॥ अनपज्ञयं न
ज्ञतुं शक्यं पुनरुत्यानरहितम् see पा° ६.१.८०. ॥९॥ पलाय्य अय गतो [धा° १३.१.] हो
ल्यप् see पा° ८.२.१६. ॥१०॥ इतोऽस्माद्देदिलक्षणत्स्थानाद्रुपसंज्ञान्प्रतिबद्धगतोत्तिसुरान्करि-
ष्यथ । अभिनिधास्यामः अभितः सर्वतो निरुद्धगतोन्निहितान्करिष्यामः । यद्यत्तुर्थं लोकज्ञात-
मस्ति अस्माकमप्रत्यक्षं तेनापि वाञ्छितान्करिष्यामः । ततोऽनन्तरं पुनः संगता न भविष्यन्ति
विशोषां बाधिता एव भवेयुः ॥११॥ यदत्र स्तम्बयजुर्हरणं कारिष्यते एतन्निदानेन मूलकार-
णो न निवृत्त्यमाणं सत् देवैः कृतं तदसुरनिरसनमतो यज्ञविधातकासुरनिर्हरणार्थं स्तम्बयजुर्ह-
रणमिति विधिर्ज्ञेयः ॥१२॥ वेदेहन्तः परीत्य वर्तते ॥१३॥ शत्रुनिर्हरणमपि तत्प्रयोजनम् ॥
अधुर्युस्याः पृथिव्या एव सकाशात्सर्वं स्तम्बयजुर्हरति नात्तरिचादेः अत्तरिच्युलोकयोर्हर्त-

ध्यास्य स्तम्बस्याभावात् न तत्र तद्वर्णं संबधति ॥१४॥ स्तम्बयजुर्हरणार्थं स्थ्येन तृण-
न्यापरि प्रहरणम् ॥१५॥ स्थ्यामाददानोऽध्युरेनां पृथिवीमुपरिभागावस्थितमूलयुक्तामिषं ज-
त्वेतत्करोति अत उन्नमूलयेन प्रहरणात्तरिमाशंकायां तद्भावोऽनेन प्रार्थ्यते ॥ प्रहरणानि-
ष्यन्नस्य सतृषास्य पसोसादानमन्नमनूय ध्याचष्टे व्रतं गच्छति । अभितो निक्षेप्यन्वत्त्वधुर्धु-
रेतद्सुरज्ञातमपक्रमणरहितमितस्ततोऽगमनरहितं कुरुते ॥ वेदिप्रेक्षणमन्नमनूय तात्पर्यमाह व-
र्षविति । अस्यै अस्याः पृथिव्याः संबन्धिनि यत्र स्थानं वेद्यर्थं खननः कर्त्तुं निरुर् कर्त्तव्यं तेन
च तां पृथिवीमपन्नति हिंसति ॥ उत्करो निधानमन्नस्याभिप्रायमाविष्करोति देवमिति । अ-
न्धे सर्वप्रकाशरहितेऽतिशयिते तमसि यस्मिन्ब्रह्मो न पुनरावतते ॥ अमुचे अमीचनाय ॥१६॥
स्तम्बयजुर्करो निधपन्नपरि हस्तनिधानेनाधस्तात्क्षिपति ॥१७॥ हे पृथिवि ॥१८॥ अभि-
निधधाति अभितो निक्षिपति बाधते । एतत् हरणसाधनं यजुरपि प्रत्यक्षमेवानुष्ठेयार्थस्य सा-
क्षात्प्रतिपादकत्वात् ॥२०॥ अन्नतो अप्रत्यक्षमेव ॥२१॥ ४ ॥२२॥

वेदिपरिग्रहं वक्तुमितिहासमुपन्यस्यति । अनुव्यमनूगमनं न्याभृतिं प्राप्तौ इव बभूवुः
॥१॥ उल्लोऽननुहः संबन्धिभिः । पश्चात्प्रतोर्ची दिशमारभ्य प्राङ्मुखा अभिगम्युः ॥२॥ यदि
अस्यै अस्याः सम्बन्धि कृत्यान् न प्राप्नुयामः ॥३॥ अन्वाभगत संयोगयत ॥४॥ व्यामनः ख-
र्बः । हेऽं अनादरे [भा० ८. ३२.] ॥५॥ पूर्वस्यां दिशि ग्राहवनीयाह्यमग्निं प्रज्वाल्य तेन वि-
ष्यात्वात्मकेन यज्ञेनाचनः पूजयतः आम्यतः कर्मानुष्ठानजनितं अमं प्राप्नुवन्तश्चेतः चरित्वा च
तेन यज्ञात्मकस्य विष्णोराधारभूतेन स्थानेन सर्वा पृथिवीं सम्यगलभत अतो विद्यते लभ्य-
तेऽनेनेति यज्ञस्थानस्य वेदिनामवम् यतो वेदिपरिग्रहाद्वा असुरसकाशात्कृत्वा पृथिवीम-
पहतवतः तस्माद्वायत्रेणेत्यादिभिर्मन्त्रैः स्थ्येन वेदिं दक्षिणतः पश्चादुन्नतश्च रेखया परिगृही-
यात् ॥७॥ वेदेः खननं विधित्सुरितिहासशेषमाह । इतस्ततश्चलितुमशक्येन आतः सन्
मूलान्युपेत्य भूम्यन्तगतः सन्मुल्लाचास्तंगतोऽदृश्यो बभूव ॥८॥ पांचिः सोमयागस्यापि वे-
दिं त्र्यङ्गुलाघातामेव मेने ॥९॥ वेदिनामनिर्वचनान्तरमाह ॥१०॥ गायत्रेण वेत्यादिभिः प्रा-
ककृतः पूर्वं परिग्रहः तदपेक्षयास्योन्नतं तस्य स्वतृपमाह मुक्तेति । वेदिं दक्षिणास्यां दि-
शि तेन यजुषा स्थ्येन लेखया परिगृहीयात् ॥११॥ पूर्वोन्नतपरिग्रहयोः संख्यां समुच्चैत्य प्र-
शंसति । प्रज्ञापतिः संवत्सरात्मकः संवत्सरकालभरणेन ज्ञातत्वात् यज्ञश्च ओ आचयेत्यादिना
[१. ५. २. १६.] प्रज्ञापत्यात्मकः ॥१२॥ व्याहृतयो मृत्वाचयवाः । पूर्वं परिग्रहे वाचाचयः मृ-
त्वाचयवाः उन्नतपरिग्रहे अस्यान्ताः षट् ॥१३॥ ग्राहपत्याहवनीययोर्मध्ये सा वेदिः कार्या ।
व्यामः प्रमारितकारद्वयान्तरालक्षणः । मधनत्रयादिरूपेण यज्ञस्य त्रिवृत्त्वम् । पञ्चान्तरमाह
नात्रेति ॥१४॥ वेद्यसंयोगाहवनीयस्य स्पर्शा विधत्ते ॥१५॥ श्राणितो विमृष्टं न्यूनमन्नमव-
काशो ययोः तथाविधार्चसो यस्याः सा । हस्तंन संगृहीतुं शक्या कृशादरा ॥१६॥ प्राच्यां
दिशि प्रवर्षां निर्गं यस्याः सा । अथो इति पञ्चान्तरं धोत्यते ॥ वेदेर्दक्षिणभागस्योत्थातैः पां-
नुभिर्गोत्रत्यकरणां । नाद्रिः श्लक्ष्णीकरणम् । पुरीषं स्वातं पांनुम् । तदा तत्र सित्तोदकवह-
क्षिणतोऽद्यस्थितं पितृलोको क्षिप्रमियात् श्लोकं यिम् ॥१७॥ वेदिमार्तनप्रशंसार्थमितिहासमा-
ह । आ मगन्नाभृतं मर्चदा नश्चरामभृतं तद्विपरीतं यदेवयागाधिकरणभूतं स्थानम् इतोऽस्मा-
त्स्थानात् तदा वयमेतत्स्थानं परित्यज्य तत एव चन्द्रमसि निहिते तस्मिन्नेव स्थाने पुनर्यज्ञं

कुर्वणास्तेन यज्ञेनासुरान्पुनरभिभवेत् । इदंविधापायज्ञानितहर्षघोतको हनशब्दः ॥१८॥ वे-
दिकरणानमर् यज्ञरूपानां [see १. १. १०.] प्रोक्षणीनामासादनं यज्ञरक्षार्थं विधित्सुः प्रोक्षणीरि-
त्यादिकं संप्रिषं विधत्ते । गुणु रक्षणे see पा° ३. १. ५०. । अथानन्तरमासादनसमकालमेवाग्निः
स्थगमुदाहृन्विधारयति तदहम्ना पूर्वं वेदिमध्ये निहितस्य स्थगस्योपरि सादनेऽस्थगस्तक्षणा
वज्री संगता भवेतां तेन च यज्ञमानस्य बाधः स्यात् समे गम्युक्तिभ्यामिति [पा° १. ३. २१.]
आत्मनेपदम् ॥२०॥ प्रतीकग्रहणेन विहितं संप्रिषमस्त्रं साकल्येनानुवदति । यज्ञमानस्य प-
त्रीं योक्षणे संनक्ष यत्प्राग्रावधिभित्तमाश्रं तेनागच्छ । प्रोक्षण्यासादनादिकमन्येन कारयितुं
कामयेत् तदा एतत्संप्रिषवाक्यं ब्रूयात् । यदि तु स्वयमेव कुर्यामिति कामयेत् ॥२१॥ दि-
षतो अथ इति मन्त्रेण स्थगं अहिर्येव्यदङ्गुनिरस्यति ॥२२॥ तत्पल्लवस्या वेदेः खननादिकं कूर्
कर्माभूत्तदनेन स्थगस्य निरसनेनास्या वेदेरहारींनिरास्यत् तस्मात्पाणयोः शूरकर्मसंश्लेषादव-
नेशनेन मुक्तिः कार्या ॥२३॥ शृतानां हविषां यामात्प्राक् निर्मिताया वैदेश्य बर्हिःस्तरणात्पूर्वं
स्पर्शनिषेधं विधित्सुः तत्सिद्धार्थमितिहासमाचष्टे । अथमर्शं अथमृश्य संस्पृश्य । इतोऽस्मा-
द्दलोकात्प्रदीयमानं यजविः तस्मात् ॥२४॥ ह आ इत्येति पदकृदनम् आगत्य ॥२५॥ य-
त्कलु देवानामर्थं परिषृतं परिगृहितं मुञ्चुम तदेतदात्मक एव यज्ञः ॥ बर्हिषः स्तरणात्पूर्वम-
शान्ना सतो सा वेदिः स्तोत्र्यमाणेन बर्हिषा खलु शान्ना भवति अतो बर्हिषः स्तरणात्पूर्वं यदि
वेदिमध्ये किञ्चिन्मृणादिकमापद्येत तदा तन्निरासार्थमपि तामशान्तां न स्पृशेत् किं तु स्तरण-
समये बर्हिषः स्तरणं कर्त्तव्येव तन्मृणादिकं निरस्येत् तस्मिन्समयेऽध्वर्यवः पादेनापि तामभि-
तिष्ठसि ॥२६॥ ५ ॥२१॥

प्रोक्षणीनामासादयेतिप्रिषमस्त्रानुसारेण [२. ५. २१.] प्रथमं प्रोक्षणीनामासादनमुक्तम् इहमबर्हि-
षोरुपसादनं विशेषवत्ताव्याभावात्सिद्धमित्यभिप्रेत्य क्रमप्राप्तं मुक्तसंमार्जनं विधत्ते ॥ मनुष्या-
णां भोऽयान्ने मूपशकादी पक्वो सति भोजनस्थाने च शोधिते तत्परिवेषणसाधनानि दद्या-
दीनि (दृश्या?) पात्राणि अग्निः प्रक्षालनेन शोधयते अतो मानुषव्यवहारविदानवादेव (नि-
दा?) व्यवहारस्य देवानामन्ने हविषि पथे (पक्वो?) वेद्याव (वेद्यां च?) संस्कृतायां तत्परि-
वेषणसाधनानां सुचां संमार्जनं युक्तमिति यत्सुच इत्येवमन्तस्य वाक्यसंदर्भस्याभिप्रेताऽर्थः
॥१॥ देवपात्राणां सुचां न मानुषपात्रवदग्निः प्रक्षालनं केवलं करोति किं तु संमार्जनेनैव स-
हितं प्रक्षालनम् निर्णिक्ताभिः सुग्भिः प्रचराणीत्यनेनाभिप्रायेण । आये हि कुशाः see १. ३. ५.
अतः कुशीः संमार्जने यज्ञियाभिरग्निदेव प्रक्षालनं कृतवान्भवति ॥३॥ प्रथमं सुचस्य संमार्जनं
विधातुं तस्यादानप्रतपने विधत्ते ॥४॥ see १. २. ३. ॥५॥ सुचस्यान्तरतो विलमध्ये वेदाग्ने-
रिति प्राक् संमार्ष्टिं संमार्जनप्रकाराभिनयार्थं इतिशब्दः । अनुपरतः उपरतिमप्राप्तः सन् ।
वाजो हविलक्षणाग्रं तदेव यज्ञः तदहवेन तदहम्ना वाजस्यान्नस्येन्धनं दीपनं भूयःकरणम-
नेन क्रियतऽइतिवाजोऽध्या यज्ञः ॥ बुद्धादीनां सुचां संमार्जनं विधत्तऽएतेनैवेति । प्राशित्रा-
ह्यो भागः ह्रियतेऽनेनेति प्राशित्रहर्षणं गोकणाकृति पात्रम् ॥६॥ अनेन प्रकारेण प्रागपवर्गं
वेदाग्नेर्बिलमध्ये संमार्जनमनेन प्रकारेण प्रत्यगपवर्गमात्माभिमुखं बाह्यतः पृष्ठभागे वेदाग्र-
मूलेः । अयं प्राणवृत्त्यात्मको वायुः इतीव अनेन प्रकारेण प्राक्संचरति उदानवृत्त्यात्मकश्च
इतीव अनेनैव खलु प्रकारेण प्रत्यक्संचरति इतिशब्दोऽत्राप्यभिनयार्थः अतः प्राक्संचरति-

मार्गान्भ्यां सुत्तु प्राणापानवेव स्थापयति ॥ यस्माच्च सूचामुपरिभागस्य संमार्जनं प्राचीनं
 पृष्ठभागस्य च प्रतीचीनं तस्मादाखेः उपरिभागस्य लोमानीतीव एवमेव प्राचीनानि भवन्ति
 पृष्ठभागस्य चेतीव इत्थं प्रतीचीनानि ॥७॥ स खल्वान्नीध्रः तत्तत्संमार्गान्भरमेव संमृष्टं पात्रं
 पुनरानी प्रतप्याधृत्यै दद्यात् तदेतत्पुनः प्रतपनं लौकिकदृष्टान्तेनापवादयति । यथा खलु क्वा-
 स्यादिकं लौकिकं पात्रमत्रमृश्याचमृश्या निर्गण्डिय प्रक्षाल्य उत्तमं चरमं क्रियाविशेषणमितत्
 अतः अनद्यमर्शमद्यमर्शनमकुर्वैव केवलमुदकेनैव परितः अन्तरात् ब्राह्मणतश्च सर्वतः क्षाल-
 यन्तु एवं तत्संमार्जनान्तरं पुनः प्रतपनम् ॥८॥ प्राङ्मुख-इवाग्रेः सकाशाद्वा अग्रेरुपरि यथा
 संमार्जनसाधनं कुशोदकादिकं न पतति तथा संमृजति ॥९॥ सुक्संमार्जनानां वेदाग्राणा-
 माहवनीये प्रह्वानं ग्राह्यान्तराभिमतमुपन्यस्यति । यज्ञसाधनो हि वेदः संमार्जनादावुपयुक्त-
 वात् एतानि च वेदाग्राणि तस्याद्यथा अभूवन् अहेत्यवधारणे न केवलं वेदावयववा-
 देव वेदाग्राणां यज्ञियत्वमपि तु एभिर्वेदाग्रैः सूचः संमृष्टवन्न ऋक्विः अतः इदं वेदाग्रजात
 यज्ञसंबन्धि किंचिद्द्रुम् यदि तद्गोन्यत्र निरस्येत्तदा तत् यज्ञाद्ब्राह्मणो भवेद्दोषी प्रक्षिप्तं
 हि यज्ञोत्पन्नवति । नैवेत्यं भवेदिति । तदेकीयमतं निषेधति । होमात्प्राक्संमार्जनतृणाना-
 मग्रीं प्रहरणमयुक्तं तस्मादेतान्युत्करे प्रक्षिपेत् ॥११॥ प्रैपक्रमप्राप्तं पत्नीसंनहनं विधत्ते । गार्ह-
 पत्यानुष्ठयेषु पत्नीसंयाज्ञादिषु पत्न्याः संबन्धात्सा यज्ञस्यापारधः । मदीयां यज्ञः प्रागपत्सर्ग
 विस्तीर्यमाणो गच्छेत् अतः परार्धमाभ्य यज्ञो विस्तारयितव्यः । अतो रथेऽश्वादीनामिव पत्न्या
 यज्ञेन सार्धं बन्धनम् युक्ता सा मदीयं यज्ञमनुलक्ष्य यज्ञसमाप्तिपर्यन्तमासीत् न ख्युक्तोऽश्वा-
 दी रथे नियमेनास्ते ॥१२॥ युगस्य धुरि बलीवदीदियाज्ञनार्थं राम योक्तम् योय्यं योज्ञनीय-
 मनुदुदश्चादिकम् । अयज्ञियस्य पत्न्या नाभेर्धोभागस्य यज्ञियस्योपरिभागस्य मध्ये संनहनेन
 सांकर्यनिवारणात् यज्ञियेनैवोपरिभागेन विधास्यमानमाश्रयविक्षणं [see k. १८.] साधुकृतं भ-
 विष्यति ॥१३॥ परिहितस्य धामस उपरि ॥१४॥ तन्नस्मात्पृष्टिष्या इवास्याः राक्षं रथनाम-
 लंकार्या मणिमुक्तादिवचितां मेखलामेव वध्नाति । हिराब्जो मेखलापर्यायः ॥१५॥ योक्तस्य
 मूलाग्रे संयोर्दयकीकृत्य उपरिष्टालम्बयेद्ग्रेद्ग्रन्थिकारणाभावे योक्तं विमन्तं स्यात् ॥ संनहन-
 समये गार्हपत्यस्य नैवत्यं दिशि पत्न्या अन्धानं विधित्सुः साक्षात्पश्चात्प्राङ्मुखोपवेशनं
 निषेधति । देवानां हि पत्नी गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखो सर्वदा उपविशति अतस्तत्रान्वा-
 सीना पत्नीमागेव देवपत्नीमभ्योरोहेत्तत्रश्चाल्पकाले स्त्रियेत् तत्स्थानवर्जनेन तु तां प्रीणयति
 तस्माद्देवपत्नीस्थानाद्दक्षिणभागेऽन्वासीत् ॥१७॥ रेतसः पुनुर्योपभुक्ताश्रयपरिणामवात्कारणकार्य-
 योर्भेदेपचारात्तादात्म्यं विहितम् ॥१८॥ आर्त्तिर्हिंसा तद्दहितेन ॥१९॥ आहवनीये हविःश्र-
 पाणपक्षश्चेत् [see १. २. २३.] आश्रयं प्रथमतो गार्हपत्येऽधिभित्त्य पत्न्या सार्धं विलाप्य च प-
 त्न्यवेक्षणानन्तरं ततः पुनस्तात् ख्वा आहवनीयसमीपं च नीवा पुनस्तस्मिन्नधिभ्रयति आ-
 श्रयपुरोडाशादिलक्षणं सर्वमपि मदीयं हविः आहवनीये संस्कृतं भवेदित्यभिप्रायेण । अस्मि-
 न्नपि पत्ने पत्न्यवेक्षणादेतोस्तास्मिन्निधानाय अग्रे प्रथमतः पशुपुरोडाशाधिभ्रयणकाले अमुत्र
 गार्हपत्येऽधिभ्रयणं कर्तव्यमन्यथा [यदि पुरोडाशाधिभ्रयणकाले एवाहवनीये आश्रयमधिभ्र-
 येत् तदा] गार्हपत्यसमीपे अन्वासीनायाः पत्न्यास्तदेवेक्षणस्यानुपपत्तेः भिन्नदेवात् यदि च
 पत्नीमवेक्षियामितीति तदर्थं सामि संस्कारमध्ये तत्पत्यक पश्चात्पत्न्याः समीपं हरेत्तदा सं-

ःकारविधातः स्यादिति तस्याययुक्तात् । यदि तु एतद्दोषपरिग्रहोपया पत्नी तत्रावेक्षयेत्तदाभ्याः पत्न्या यद्वादनयो भवित्प्यतीति तस्याः तदवेक्षणस्य प्रार्थनीयत्वात् । यस्य तु पत्न्या र्ज्ञोदर्शनादिनिमित्तवशेन असंनिधानान्नदोषकर्माण्याडयावेक्षणादीनि न क्रियन्ते तस्याक्तदोषभावात्प्रथमत एवाहवनीये आडयाधिग्रयणं कार्यम् ॥२०॥ अतोऽस्मादेव खल्वाडयात्रपत्नीनां यागः अतस्तत्संबन्धस्याडयस्यानर्त्तयासादने मति तथैव पत्नीरवसभाः अवगतज्ञानसमूहाः करोति यष्टव्यदेवसंघस्य त्रैधामवस्थानात् अहेति निपातो विनिग्रहे देवपत्नीनां तु सभाप्रापणादस्य यज्ञमानस्य पत्न्यपि परःपुंसा स्वपुरुषादन्यत्र राजव्योद्यादी पुरुषसमूहं प्राप्ता भवति ॥ तेषां मतं याज्ञवल्क्यमतेन दृश्यति यथादिष्टं यथादेशनं यथाशास्त्रं पत्न्याः संबन्धि कार्यं भवतु ॥२१॥ see १. ३. ३-६. ॥२२-२४॥ जग्ध्वा भक्षयित्वा see पा° २. ४. ३६. । यस्मादेवं गृह्यं प्रयः परम्परया उदकारमपरिणामरूपं तस्मान्तत्कार्यस्याडयस्यापां च यदुत्पन्नने संसर्जनं तद्रुमस्यैव संपूर्णत्वात् कात्स्न्येयम् ॥२५॥ इयातिरत्र पश्यतिकर्मा ॥ ये एवं यज्ञमानमवेक्षयन्ति ते स्वकीये यज्ञे कस्मादेव स्वयं यज्ञमाना एव सन्तः अर्धुर्वि न भवति कथं वा स्वयमेव हेताग्रे भूवा याड्यानुवाक्यादीनि नानुब्रूयुः तत्परित्यज्य तेषां शास्त्रिणामत्रैवावेक्षणं यज्ञमानेनैव कर्तव्यमिति कस्मात्कारणात् अत्रा ज्ञाता । एवं तां अत्रां प्रहस्य अर्धुर्नैव तदवेक्षणं कार्यमिति प्रतिपादयति । दक्षिणाभिः परिक्रान्तवादिभिः यत्फलमाशास्यते तद्यज्ञमानस्यैवेति न तेन पृथगाशासनं कार्यम् ॥२६॥ अवेक्षणस्य कर्णं हि चक्षुः तच्च यथाभूतमेव वस्तु त्रिपयोकरोतीति सत्यमेव देवलोकत्रुपमस्ति ॥२७॥ १ ॥३॥

अथ गुह्यपभृद्भ्रुवास्त्रेतस्याडयस्य सुवेण ग्रहणं विधित्सुस्तत्समुदायस्य पुरुषावयवकल्पनया स्तुत्यर्थं तत्साध्यस्य यज्ञस्य पुरुषतादात्म्यमाह ॥१॥ तादृगवयवत्रज्ञप्तिमभिनयेन दर्शयति । या गुह्यः मेयमयं दक्षिणी ब्राह्मः योपभृत्स्येयं वामब्राह्मः भ्रुवा आत्मा देहमध्यः । तस्माद्भ्रुवास्थस्याडयस्य सद्योगानुधारणम् ॥२॥ गुह्यादिषु सर्वाणु सुक्षु सुवस्य संचरणमुपपादयितुं तस्य प्राणरूपतामाह ॥३॥ सुवस्य वायुत्रपवाहोक्तत्रयात्मिकासु सुक्षु संचरणं युक्तम् ॥५॥ तामु सुक्षु आडयग्रहणं विधित्सुः तस्य पुराडाशादिहविर्नरवत्प्रसक्तं देवतादेशनपूर्वकत्वं निधारयति । विस्तोर्यमाणा यज्ञः प्रथममग्न्यादिभ्यः प्रधानभूतेभ्यो देवेभ्यो त्रिस्तोर्यति तत ऋतुभ्यः प्रयाज्ञादेवताभ्यः हन्दाभ्यश्चानुयाज्ञदेवताभ्यः ॥६॥ अथ तस्मिन्यज्ञे यदाडयग्रहणं तत्प्रयाज्ञानुयाज्ञदेवतार्थं चशब्दादेव स्विष्टकृद्यागार्थं च तथा मति तदाडयं देवतानामानादिश्य अनुक्त्वा आडयस्वरूपसंबन्धिर्नैव रूपेण देवताया अनादेशनेन (see २. १. २२.) गृह्णति ॥ गुह्यां चतुर्वर्गं सुवेणाडयं गृह्णीयात् ॥७॥ ज्ञामितादोपराहित्याय । हविर्ग्रहणाडयग्रहणयोर्देवतादेशने सत्येकत्रुयेणा (°णा!) ज्ञामिता स्यान्नमिमं देषं विपक्षे दर्शयति ज्ञामि हेति ॥८॥ गुह्यमनु भागो तस्य गुह्यर्भाग इत्यर्थः see पा° १. ३. १०. । तथा भोक्तृभोग्यस्य च क्रमणं भागो ॥९॥ सार्वभौमो राज्ञापारं निरवधिकां विशं राडयं प्रावसाव प्राप्यापि एकगृह्णात्मनेव ज्ञयति स्वाधीनं करोति तत्र च एकमेकं वस्तु यथा कामयते तथा समवेति प्राप्नोति तदेतद्वाङ्मः सामर्थ्यमितेनैव वीर्येण जनितं यदौयं गुह्या ग्रहणेन भोक्तृनिष्पन्नम् ॥१०॥ अन्नराशः सकाशात्पृथक् स्वतन्त्रा एव भवेयुः । रक्षार्थं क्षत्रियाधीनत्वे सत्येव वैश्यस्य धनसमृद्धिर्भवति । परः परस्तादन्यत्र गोप्यस्थाने निहितं यज्ञनमस्ति ॥१५॥ सर्वे-

वां हृन्दसामनुष्टुप्काशात्पुष्टेरास्मात्वात्सा चागात्मिका वाचश्च सर्वज्ञाद्गुप्तनिहेतुवमास्नातम् ॥१६॥ शाखिनां समन्त्रकग्रहणस्य प्रत्येकं त्रिरावृत्तवमुपन्यस्य सकृत्स्वपर्कं निगमयति तउ न्विति अत्रापि हि ग्रहणस्य त्रिवसंख्या समाहारेण संपद्यते ॥१८॥ २ ॥३॥

पूर्वभागे संनहनरऽङ्गोऽग्नीध्रियथा भवति तथा ॥३॥ पूर्वदिग्भागे प्रस्तरमुष्टिं गृह्णीयात् आहवनीयनिकटे तद्ग्रहणाद्विषामेव तस्मिन्स्थापयति । पिण्डीभावेन बडो मानुषः स्तुपः केशसंघातः शिरसः पूर्वभागे हि भवति अतो यज्ञस्यापि पूर्वभागे स्तुपधारणाय पुस्ताद्ग्रहणं युज्यते ॥५॥ संनहनस्य त्रिसंघने सति यज्ञमानस्य स्त्री प्रकर्षेण क्लृप्तं दशमाससं पूर्णावयवमपत्यं प्रसूयते । अस्य यज्ञमानस्यैवा ऋजुनीविरेव भवति लोके हि वाससः परिधाने दक्षिणपार्श्वेऽएव नीविः परिकल्प्यते तस्माद्दक्षिणश्रेणी संनहनरऽङ्गुनिधानं नीविपरिकल्पनमेव भवति । संनहनस्योपरि दर्भात्सीरुक्कादनम् उपरिवाससा आवृतेषु हि लौकिका नीविर्भवति ॥६॥ बर्हिषा वेदिं क्रादयति । योग्यं प्रस्तरः स ऊर्ध्वबज्रः केशसंघातात्मकः स्तुपः अथ तद्बुध्यतिरिक्तानि श्मश्रुप्रभृतानि वान्यवाङ्मुखाणि लोमानि स्तोत्र्यमाणेन बर्हिषा अस्य यज्ञस्य तान्येव संपाद्यते ॥७॥ त्रिविरेहणायामता ये देवा वेदेहपरि तऽउपविशति ये च मुमुक्षांसः प्रयोगाभिज्ञा अनुचानाः अनुष्ठातृत्वा शब्दशः समोपे वर्तन्ते ॥८॥ बर्हिष आहर्तरी यज्ञमाने तद्ब्रह्मस्तर्षणं कृतमुपशोचनीयतमवलक्षणां फलं भवति आधिशब्दो विभक्त्यर्थानुवाचो ॥ एकं मुष्टिं वेदेः पूर्वभागे स्तोत्र्यं द्वितीयं मुष्टिं तन्मध्यमभागे पूर्वमुष्टिनासंबद्धं ततस्तृतीयं मुष्टिं वेदेपरार्धे द्वितीयमुष्टिनासंबद्धं स्तुणीयादित्येकः पक्षः पक्षासराहाद्यो इति । प्रवृक्ष्य प्रवृक्ष्य प्रथममुष्टिं त्रेयापरार्धे स्तोत्र्यं तस्याग्रमुद्यम्याधस्तात्संबद्धं द्वितीयमुष्टिं स्तुणीयादेवमेव तृतीयमपि एवं मुष्टित्रयस्य परस्यार्संबन्धमृक्पादेन दृढयति (see चाज्ञसं १.३.२०) ॥१०॥ आहवनीयं क्लृप्तं हविर्दहनसमर्थं करोति । वेदेः पूर्वभागेऽवस्थानादाहवनीयो यज्ञस्य शिरः ॥१२॥ परितो धीयन्तऽइति परिधयः पां ३.३.१२ इति कर्मणि किः । प्राधन्विषुः प्रागमन्यामप्रत see २.३.१. । अत्रकल्पयत मूर्तिसामर्थ्ययुक्तान्कुरुत ॥१॥ प्रवृद्धयति हिंसिष्यति ॥२॥ युज्यते युक्तान्कुरुत ॥३॥ परिधीनां ब्राह्मदेशे । अविप्यति तृप्तान्करिष्यति । हविः स्वन्नमिति यत्रदागः स अपराधी न भवति ॥१६॥ तन्नत्रैव नामादेशेनाभिमर्शने कृते सति यथा वपद्रकांशेण प्रज्ञं हविः तस्यै देवतायै ज्ञतं भवति एवमेवास्य यज्ञमानस्य एतेषु भुवपत्यादिनामकेषु परिधिर्नपाणिषु तत्स्वन्नं हविर्जतमेव भवतीत्यर्थः ॥१०॥ इध्मन्त्यवगवाचयविसंबन्धार्था षष्ठी इध्मस्य अवयवभूतान् । अग्निमिन्धनाय होध्मः क्रियते अतस्तदवयवानां समिन्धनसामर्थ्यमेव न तु परिधानसामर्थ्यमिति तस्मादिध्मानमिदतानन्यान्निव परिधीनध्वयं आहोयुः ॥१८॥ अग्निवायवादित्यन्वयेण हिरण्यगर्भस्य ब्रह्मण एवावस्थानादग्निरपि ब्रह्मात्मकः ॥१९॥२०॥ ३ ॥३॥

मन्त्रः स्पष्टार्थ इत्यभिप्रेत्य ब्राह्मणेन न व्याख्यायते ॥२॥ पूर्वाघारसमिधोऽभ्याधानं विधत्ते । वायव्यां दिशमारभ्याग्नेयादिग्भागापर्यन्तमविक्रिन्नधाराया होमः पूर्वाघारः स च यत्र परिमाध्यते तत्रैकं समिधमादध्यात् तत्र धर्मविशेषमाह अभ्याधानात्पूर्वं मध्यमं परिधिं तथा समिधा संपृशेत् ॥५॥ उत्तराघारसमिधोऽभ्याधानं विधत्ते । द्वितीयाग्नौ नैर्ऋतिं दिशमारभ्यैशानीं दिशं प्रति वर्तते ॥७॥ अदःशब्दो विप्रकृष्टार्थवाचो विप्रकृष्टेऽनुयासप्राक्कालेऽभ्या-

धान्यैका समिद्वशेषितव्या तस्या अभिधास्यमानमभ्याधानमनूय प्रसंगान्तस्य प्रयोगान्माह
 ॥१॥ एवमाह्वनोये कर्तव्याः परिधिपरिधानादयो विहिताः अथ वेद्यां हविःसादनार्थं प्र-
 स्तरस्तरणं विधित्सुस्तदर्थं विधृत्योः सादनं विधत्ते । आहवनीयसमोपाद्वर्हिषा स्तोत्राणां वे-
 दिमुपावृत्य बर्हिषः सकाशाद्दे तृणो आदाय बर्हिष उपरि तिर्यग्ग्रे निदधाति । प्रस्तरो हि
 यज्ञस्य स्तुपः केशसंघातः बर्हिषि शमश्रुप्रभृतीनि लोमानि तथा च प्रस्तरबर्हिषार्धमध्ये तिर्य-
 ङ्गनिहिते एते तृणो भूस्थानोये ॥ विधृत्यै विविधं धारणाय इतरथा हि प्रस्तरबर्हिषोः सां-
 कार्यत्वात् क्षत्रियवैश्ययोरापि सांकर्यः स्यात् ॥१०॥ तत्रत्र विधृत्येहपरि ॥११॥ प्रस्तरस्योपरि
 सव्यं हस्तं निदध्यात् जुह्वादीनां सादनपर्यन्तम् ॥१२॥ जुह्वादाय प्रस्तरे सादयेत् न तु
 ग्रहणामात्रं मन्त्रस्य सादनलिङ्गत्वात् ॥ ततः सुगायत्र्यव्यतिरिक्तं हविः पुरोडाशादिकं मादयेत्
 ॥१३॥ प्रस्तरस्य ॥१५॥ आसन्नानि हवींषि ॥१५॥ ४ ॥३॥

अधेधेनाग्रेसमिन्धनहेतुभूताः सामिधेनीर्विधास्यन् तासां नाम निर्वक्ति । सामिधेनी-
 भिः प्र वो वाजा इत्यादिभिर्हभिः ॥१॥ इध्मेन संदोष्यमानायाग्रे तत्समिन्धनार्था या ऋ-
 चो वक्ताव्याः ताः सामिधेनीरनुब्रूहोत्यध्वर्युसंप्रैपार्थः ॥२॥ एवमापूर्वं सामिधेनीरनुब्रुवाणस्य
 होतृत्वं नास्ति यदा खल्वेनं प्रवृणोति अग्निदेवा देव्यो हेतेति [see ५. १. ५.] अथानन्तरमेवा-
 सी होता भवति अतः सामिधेन्यनुवचनसमये होतृत्वाभावात् होतरनुब्रूहोत्यपार्थक्यम् ॥३॥
 अग्निदेवत्या ऋचः सामिधेनीरनुब्रूयात् ॥४॥ त्रिवृता हि देवा इति श्रुतेस्तदोया यज्ञाः प्र-
 षपरिसमाप्त्योन्निरावृत्तियुक्ताः । यज्ञलिङ्गादत्रापि ॥५॥ पञ्चदशस्तोमस्येन्द्रस्य च सह प्रजा-
 पतिव्राजसकाशाउत्पत्तिः इन्द्रसंबन्धाद्ब्रोग्नि पञ्चदशस्तोमात्मकः ॥ सामिधेनीरभोति अभि-
 रभागइति [पां १.४.११.] लक्षणे अभिः कर्मप्रवचनीयः कर्मेति [पां २.३.८.] द्वितीया ॥६॥
 भवन्वर्धमानः ॥८॥ उपरिष्ठाद्दर्शपूर्णमासयोरिति [k. ११.] विशेषणात् वाक्यशेषे च तं का-
 ममनपराधं रधेतीति कामप्राप्तिश्रवणान्नादिकृतिभूता काव्येष्टिरेष्टिशब्देन विवक्षिता अत
 एवापस्तम्बो दर्शपूर्णमासव्यतिरिक्तोष्टिपशुबन्धानां सामिधेनीसाप्तदश्यं सूत्रयामास ॥ अथ
 तासां कामेष्टीनां प्रधानयागस्योपायुर्बं विधत्ते ॥ हेमन्तशिशिरयोरेकीकारणेन संवत्सरस्य पञ्च
 ऽर्तवः । अनपराधमविकलम् ॥ उपाश्रुच्चारणस्य पार्श्वस्थानामर्थविशेषाप्रत्ययकवादनिर्गतावम्
 अनिरुक्तं च विशेषनिर्गताविरहात्सर्वात्मकम् ॥१०॥ दर्शपूर्णमासयोरिव पक्षानां विधाय प्रशं-
 सति । मासापेक्षया य एकविंशः सूर्यः तमेव गतिप्रतिष्ठात्तुं सामिधेनीनामेकविंशतिसंख्य-
 या प्राप्नोति ॥११॥ इमं च पक्षप्राधिकारिविशेषे नियकृति । गता प्राप्ता यस्य श्रीः तस्यैव
 यज्ञमानस्य नान्यस्य ॥ गतश्रीव्यतिरिक्तस्यापीमं पक्षं कर्तव्यत्वेनाशंख्य निरस्यति । यो यज्ञ-
 मानः श्रेष्ठ्यं नैक्युं च न कामयेत् स तादृङ् तत्प्रकारविशिष्ट एव भवति यादृशाय य-
 थोपलक्ष्यप्रकारेण नियतेन ते होतारः सामिधेनीरन्वाङ् । यस्य खल्वेवमनियतमनुवचन-
 प्रकारं विदुषो यज्ञमानस्य एता एकविंशतिसामिधेनीरन्वाङ्ः स पापीयान्वा श्रेयान्वा भव-
 ति ॥ य इहेङ् श्रेयानित्यादिना योऽर्थः प्रतिपादितः सो विचार एव कवलं न तु तथानु-
 वचनं कार्यम् ॥१२॥ कथं तर्ह्यनुवक्तव्यमित्यत आह त्रिरिति । अनवानन्ननुकूलम् । तन्नि-
 श्चणामृचां संतानं लोकत्रयसंतत्यै भवति । संतनोति संदधाति । स्पृणुते प्रीणयति खल्यति
 वा ॥१३॥ अस्य होतुः यावदनुवक्तुं स्ववशः शक्तिः स्यात् । सामि ऋममध्ये । यथाशक्य-

नुवचनपक्षे एषैव निन्दा ॥१३॥ एतद्यथाशक्त्यनुवचनं निन्दायुक्तत्वात्स होता यदा न का-
मयेतं तदा एकैकामृचमनुकूलसन्ननुश्रूयात् ॥१५॥ किद्रान्वेषणश्रोत्रस्य राक्षसादये प्रवेशोपाय-
भूतं हारं न प्रयच्छति । उपतिष्ठते प्राप्नोत्यनेनेत्युपस्थानं प्राप्तिसाधनद्वारम् ॥१६॥ ५॥३॥

तस्मिन्सामिधेन्यनुवचने धर्मविशेषं विधत्ते । हिं इति शब्दमुच्चार्य ॥ सामरहितस्या-
यज्ञवर्तिकारप्रणवयोः सामावययथात्सामिधेनीषु तत्कारणेन सामिधेनीयुक्तः सर्वोऽपि साम-
वान्यज्ञः संपद्यते । श्रोमामिति वीप्सया सर्वासु सामिधेनीषु स्थितस्य प्रणवस्यानुकरणम्
॥१७॥ सामिधेनीनां लिङ्गविशेषं विधत्ते न वाऽऽर्त्तति । आ इति एति प्र इति प्रेति आऽ-
पसर्गयुक्ताः प्रोपसर्गयुक्ताश्चऽर्चोऽनुश्रूयानित्यर्थः । आऽपसर्गो ष्याभिमुख्ये वर्तते प्रशब्दस्य प-
राऽनुवच्येऽपि वृत्तिरस्ति । देवयज्ञनामिच्छाम्य पराऽमुखो प्रवर्तमानैव गायत्रो युलोकं प्रति
यज्ञं वेदुं शक्नोति नावीचो । सा तु मन्निधानान्मनुष्यान्गणितुं शक्नोति अतो लिङ्गद्वययु-
क्ता एतान्वक्तव्याः ॥३॥ प्राणस्य परावृत्तिवात् उदानस्यान्तःप्रवेशवृत्तिवृत्तवात् ॥१५॥ पशू-
नां तुणादिभक्षणाय यद्धनं प्रति परागमनं तत्प्रशब्दार्थः यच्च सायमगमनं तदाकारस्यार्थः ।
सर्वत्रगतप्रगमनस्त्वभावमावर्तनस्त्वभावं च ॥६॥ आयाहीत्यनेन यद्दस्मान्प्रत्याभिमुख्यगमनं
प्रातिपादितं तत्स्वर्गावासिर्देवापेक्षया परागमनमेवेत्येतिलिङ्गमपि प्रेतिलिङ्गं संपद्यतऽइत्येको-
यमताभिप्रायः । तदेतदद्भुतधिममायाहोत्युक्ते यस्मादागमनमेव शीघ्रं शुद्धावरोहति न तु
परागमनम् ॥१७॥ यशब्दो दिनवचनः [निघं १. १.] दिवसानभि गता इति व्युत्पत्त्या अभि-
वात्र अर्धमासाः ॥ लीढध्याऽयादिहविर्जनकवात्तद्वत्तः ॥११॥ वृत्तशब्दोच्चारणस्याग्निसमिन्धने
ऽतिशयितमानुकूल्यमाव्यायिकया दर्शयति ॥ माधवो मधुनाम्नः पुत्रः विदेघो नाम राजा
स्त्वमुख्ये विश्वनरहितमार्गे धारयामास ॥१७॥ ऋद्धमत्सैस्तरय मुखगतमार्गे स्तुवन् तं विदेघ-
माह्वानुं निश्चितवान् ॥१५॥ विदेघाः इति पृतिः असुरार्थी ॥१२॥ तस्मिन्समये माधवश्च
तापशमनाय सारस्वत्यां नद्यां निमग्नोऽभूत् सोऽग्नितस्मात्स्थानादाभ्य प्राङ् ददन्निमां सर्वा
पृथिवीमभितो व्याप्नोत् । प्राचीनं दहतोऽस्य पुस्तात्सदानोरा नाम नदी उत्तारा उदकप्र-
वाहा एति गच्छति तथा च व्यवहितः सोऽग्निः एनमग्निं सापि निःशेषेण धारयति इतस्ततो
गमनं निवार्यं धारितवतो स चाग्निस्तां नदीमितरनदीवत्रातिददाह न अतिशयेन ददाह
शोषयामास । अत एव सदा सर्वदा नीरं शलमन्यामस्तोति व्युत्पत्त्या भदानोऽहेत्युच्यते ।
तथा च निघण्टुः [अमर् १. २. ३७. see Wilson Vishnupur. p. 183.] करतोया सदानोरा
ब्राह्मदा सैतव्राहिनीति । तां ह नदीं पुरा तद्दहनोत्तरकाले ब्राह्मणा न तरन्नि नः स्पृशन्ति
अग्निदाहाभावेनाविशुद्धवात् ॥१३॥ तस्या नद्याः प्रादंशः सर्वोऽपीदानीं ब्राह्मणावासः । तच्च
स्थानमतिशयेन निवामायोग्यं बभूव तथा स्रावितरं भद्रभाण्डे निलितनीरवत्तदेशेऽनुष्ठितं
यज्ञदानादिकमतिशयेन स्ववणशीलं फलप्रदानाममर्थम् यतो वैश्वानराग्निनास्त्वादितमस्त-
स्थानंमपवित्रम् ॥१५॥ त्रधन्ये निकृष्टे सर्वसवर्जिते नैदाये ग्रीष्मसंश्लिष्यकालेऽपि संयच्च
कोपयति ब्रह्मशलतया प्रकृपिता भवति ॥१६॥ स च माधवः अग्निं प्रतोष्योवाच ॥ इति
पृष्टे सोऽप्यग्निंनमुवाच ॥ यस्मादेवं माधवावाग्निदात्रस्मान्नि विदेहदशाः अग्निं माह्ववा (मा-
धवाः) इत्युच्यन्ते ॥१७॥ यस्माद्द्वृत्तशब्दोच्चारणेनाग्निः प्रवृत्तलितो बभूव तस्मात्कारणात्सामि-
धेनीषु यत् द्वृत्तप्रातिपादिकयुक्तं पदं तत्सामिधेनीनामेवाग्निसमिन्धनहेतुर्ववति ॥२०॥ त-

स्माद्बृताद्योऽथेतत्पदं सामिधेनीषु युक्तारमिति निगमयति ॥ सुप्तं मुखं स्वर्गादिलक्षण-
मात्मनःरक्षतीति सुप्तः । गा स्तुती । डिगोषति त्रेतुमिहति । देवान् स्तुत्या सिंघांसति
उभुं प्राप्नुमिहति । हस्तिरत्र गत्यर्थः तस्मादिङ्गोपतीति व्याख्यानं युज्यते । अङ्गनगमां स-
नोति [पां ६.४.१६.] सनि दीर्घवम् ॥ यन्नामविशंपैरनिरुक्तं तत्सर्वात्मकम् ॥२१॥ वीतय
इति पदं व्याख्यातुमितिहासमाह ॥ यथोर्ध्वबाह्वना शाखाग्रं स्पृश्यतइति एवमेव यौरपि
हस्तस्पृश्येव बभूव ॥२२॥ त्रितारामतिशयेन विप्रकृष्टाः । विशिलश्चा रतिः वीतिः । तथा च
वीतयइत्यस्य विविधमानायेत्यर्थो भवति ॥ एतां वीतयइति पदेन युक्तामयःआयाहोत्या-
दिकाम् ॥२३॥ हस्त्रियो दाता हृद्यदातिः ॥२४॥ तृतीयां सामिधेनीमनूद्य व्याचष्टे । अङ्गिर-
सां महर्षयो यदग्निं समिद्धमकुर्वन् तस्मादग्निरप्यङ्गिर इति संबोध्यते ॥ इतरे येऽङ्गा आमु-
स्तेऽङ्गिरसोऽभवन्निति अङ्गिरसामङ्गिरपरिणामरूपवादङ्गिरःशब्दाभिधेयता अङ्गिरोऽप्यङ्गारूप उ-
ति युक्तं तस्याप्यङ्गिरस्वम् ॥२५॥ यविष्ठो युवतमः नित्यं तरुण अङ्गागः ॥२६॥ अदः विप्र-
कृष्टं युस्थानं यस्मिन्देवाः सर्वे वसन्ति । अवनोयं प्रशस्यम् । देवेषुपितं ध्रुलोकतूपं स्थान-
मकृ अभिलक्ष्य विवावसि प्रकाशय ॥२७॥ ईडेन्यः स्तोतव्यः नमस्यो नमस्कृत्यः । तर्मा-
सि तिरस्कृत्य ॥२८॥ ऋद्धमन्त्रे यन्नेति पदं तदोमिति अङ्गीकारार्थतया प्रतिपन्नव्यम् ॥२९॥
इउ स्तुती ॥३०॥ दीदेतिः दीप्तिकर्मा कान्दसा धातुः दीदयेव दिदोपइव ॥३१॥ अग्नि-
विशेषणभूतेनापि वृषं कब्देनेन्द्रोऽप्युपस्थाप्यतं वृषं कब्दस्य तन्नामधेयवात् अतो वृषं कब्दयु-
क्तास्य तृचस्यानुवचनादितरयज्ञवत्सामिधेनीनाःपोन्द्रसंबन्धः सिध्यति ॥३२॥ यास्यमानां-
स्तात्रिवारयितुं गायत्री मध्ये प्राउभूवा सेयं पृथिव्येव । मेरोरग्रभागे हि अमरावती नाम न-
गरी तस्यां हि देवाः तथा मेरोरधस्ताद्भागे च यत् इरामुखं नाम नगरं तस्मिन्मयसुरा निवस-
न्ति तयोर्मध्ये पृथिवी वर्ततइति हशब्दयोतितशास्त्रप्रसिद्धिः । मत्रि गुप्तभाषणे धां ३३.६. ।
असुरारक्षसमसुरविरोधि रक्षः समासान् अप्रत्ययः रक्षःशब्दस्य नियतनर्पुमकयात्तत्समासाभ-
स्यापि तथात्वम् ॥३३॥ यद्यपि हेतारमिति हेतृशब्दो द्वितीयान्नः तथापि हेता अरमित्यापि
श्रुतिसामान्यात्प्रतीयते स च अशब्दो यशब्दपर्यायः [ऽलंश] बालमूललघ्वलमङ्गुलीना-
मिति [पां ८.२.८. वां १.] लवस्य विकल्पितवात् स च शब्दोऽत्र निवारणार्थः आन्मानं
निवारणविशिष्टं नैव ब्रवाणोति पाठान्तरमनुब्रुवतामभिप्रायः तं इत्यति । हेतारमित्यार्षं
पाठं परित्यज्य हेता य इति पाठविपरिणामस्य मनुष्यस्युद्विप्रभवतया मानुषत्वम् ॥३४॥ नि-
दानेन मूलकारणेन विचार्यमाणा ॥३५॥ यत्र सप्तदश सामिधेन्यः तत्र पृथुपाज्ञास्तं सवाध
इति द्वे धाव्याख्ये ऋचौ सामिधेनीषु प्रक्षेप्तव्ये तयोः स्थानं पूर्वोत्तरपक्षाभ्यां दर्शयति । पुर-
स्तादष्टम्याः पूर्वम् । अत्र च तदार्यं च अत्रायमिदं धार्यात्तुपं मुखप्रदेशेऽएव धार्याम इति
वदन्तः । अनवज्ञप्ता असमर्था । ऊर्ध्वं द्वयोर्धीव्ययोः प्रक्षेपात् अग्निं हतमित्यष्टमो दशमो संप-
द्यते तथा चाष्टमीवभङ्गेन गायत्री वाऽर्षा निदानेनेति प्रतिपादितं गायत्रीवमसमर्थं स्यात्
तस्मात् सामिध्यमानवतीसमिद्धवत्योर्मध्ये धाव्ये प्रक्षेप्तव्ये सा च सामिध्यमानवती पाञ्चद-
श्ये नवमी साप्तदश्ये अष्टम्या सहोत्कर्षात् ऋचादशी संपद्यते ॥ उभयत्र वाशब्दस्यार्थे ॥
उक्तप्रापस्तम्बेन सामिध्यमानवतीं समिद्धवतीं चाक्षरेण पृथुपाज्ञवत्यौ धाव्ये दधातीति ॥३७॥
तस्या दशम्याः सामिधेन्याः प्राक् अनुयाज्ञार्थायाः समिधः यदन्यत्सर्वम् अस्मिन्नेव समये

इधमशेषस्य सर्वस्याभ्याधानम् एतर्हि हि होता अग्नेः समिन्धनं परिसमापयतीव समिद इ-
त्यनेन समिन्धनस्य भूतवप्रतिपत्तेः ॥ अतिरिक्तं शत्रुवर्धनहेतुः ॥३०॥ अग्निमां सामिधेनीम-
नूय व्याचष्टे ॥३१॥ अथुरशब्दो हि सोमयामो ऋतुः स चात्र दर्शपूर्णमासविषये मन्त्रेण प्र-
स्तूयत इति सोमयामेन यात्रदेव फलं प्राप्नोति तावदर्शपूर्णमासयामेनापि ॥३०॥ १ ॥४॥

सामिधेन्यनुवचमानत्तरमग्नें महान् असौति निगदस्यानुवचनं विधिस्तुस्तत्प्रतिपाद्यायाः
प्रशंसायाः कर्तव्यतां तदुपाद्घातवेन प्रतिपादयति ॥ हविर्वह्नार्थं गुरुतमे तस्मिन्हेतुमे अ-
ग्निं योऽयिवा तस्योत्साहं तनयिनुमस्तुधन्ननया च स्तुत्या तमग्निं वीर्यं संयकस्थापितधनः
॥१॥ स त्रेधात्मनं व्याकुरुतामिं तृतीयं वायुं तृतीयमित्यादिश्रुतेः ॥२॥ हेतुर्कर्तृप्रवर्गो वि-
धीयते ॥३॥ तत्र धर्मविशेषमाह परस्तादिति । तस्मिन्सर्वयप्रवर्णने ब्रूटस्थमृषिमारभ्य तत्पु-
त्रपौत्रादिक्रमेणात्रीचीनं वरुणं कर्तव्यम् यथा आङ्गिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजेत्यादि तथा च
श्वेयुष्यस्य पतये एवैतं निह्ननुते अननं प्रवरणेन निवेदयति ॥४॥ देवेभ्य इत्यादिनिवृत्त्य-
दानां स्पष्टार्थः ॥५॥ आस्यहृषं पात्रमास्प्रात्रम् । अग्नीं पक्षिप्तस्य हविषो देवैरवमानवाद्ये-
रेव पात्रवम् । यस्य धनु भोऽस्यस्य वस्तुनः संबन्धि पात्रं प्राप्तुमिच्छति तत्प्राप्नोत्येववेदित्ता
॥६॥ निवृत्त्यदानत्तरमावाहननिगदमप्यनूय पदशो व्याचष्टे ॥७॥ दर्शपूर्णमासयोः प्रथमत्र
योगिः पुरोडाशदेवता तदावाहनानन्तरं निर्वापसमये यस्यै देवतायै येन क्रमेण निरुक्तं ते-
नैव क्रमेण तस्याः अग्नीषोमावावहेत्यादिव्याक्यैरावाहनं कार्यम् ॥ कर्मवाचिना प्रयाजानुयाज-
शब्देन तत्सम्बन्धिनी देवा लक्ष्येन तेषामाश्रयमेव हि भागाः शौहवैपभृतयोरश्रयोस्तत्तद्वि-
द्भ्रवणात् ॥ अग्निं लेत्रायेत्यनेन स्त्रिवृत्कृतोऽग्नेरावाहनं विवक्षितम् ॥ आ च वरेति वाक्येन
प्राक्प्रतिपादितस्याश्रयभागादिदेवतानां सर्वसामावाहनस्य निगमनम् ॥ अनुष्ठाना अनुक्रमेण
सम्यक् ॥८॥ अनुवाक्या हि युलोककृपा तिष्ठंश्च युलोकसंबन्धो भवति अतोऽनुवाक्या ता-
वन्निष्ठतैवानुवक्तुं योग्या अनुवचनसाम्यात्सामिधेन्यादिकमपि तिष्ठतैव पठितुं युक्तम् ॥९॥
इयं पृथिव्यात्मिकैव याश्या ॥१०॥ २ ॥३॥

सामिधेनीभिर्हरग्निः समिदस्याग्नेः लौकिकामिसकाशादतिशयमाह । राजसादिभिर्धर्मितुं
स्पष्टमशक्यः ॥१॥ अर्थताः सामिधेनोः प्रत्येकं तन्मन्त्रिज्ञोपन्यासेन प्राणापानभोत्रादिकर्ण-
ग्रामविशिष्टात्मस्कारहेतुतया प्रशंसति । प्रगमनयुक्तवात्प्राणः प्रशब्दवान् प्राणवृत्तिर्हि इ-
डापिङ्गलाभ्यां प्राचीनं निर्गच्छति । बहिर्निर्गतस्य वायोरातमभिमुक्त्वा वृत्तिस्थानः उदानवा-
युर्देहस्योत्प्रेषणादधिकतैरोयुक्तः ॥२॥ वनोवाक्यते भृशं वहति देवान् शोघ्रं प्रापयति ॥३॥
अनस्था अन्तरवस्थिता । प्राणापानादिपञ्चव्याभयभूतो यः क्रियाशक्त्यात्मको देहमध्येऽव-
स्थितः प्राणः तमनया दीपयति अस्माच्च प्राणादारभ्य अन्ये प्राणाश्चक्षुःश्रोत्रादय उर्ध्वं चरन्ति
अन्ये पायूपस्थयोऽन्यादयोऽत्राश्च ॥४॥ अभिलपितसोविरहे अतिशयेन शोकहेतुवात् शोचि-
ष्कोशशब्देन पुंश्रयज्ञं लक्ष्यते तथा च एतद्ब्रह्मवर्च्यैतयःर्चा आनन्दव्यापारस्य उपस्था-
स्यस्येन्द्रियस्य समिन्धनं कृतं भवति ॥५॥ तत अनन्तरमेवादश सामिधेनीः तदनुवचनस-
मये श्रुतां देहस्य प्राणापानादिविद्योऽज्ञानहेतुवेन प्रशंसति । प्रथमायामनूयमानायामेनं
होतारं यदि देष्यः शपेत अनुष्ठानाहारः शाय इति हि धूर्तस्वामी भाष्यकारः तं प्रति होता
ब्रूयात् एतर्हि आत्मनः स्वसंबन्धिनं प्राणं हे शत्रो अग्नीं निहितवानसि तेन च प्राणेन नि-

मितेन पीडां प्राप्स्यसीति ॥११॥ मनसो मोषणं विपरिलोपस्तेन गृहीतः अत एवातिशयेन
 भूहः [मूलः B. गूहः A. गूहः C.] ॥११॥ उधायेति [उध्रा C.] उधमनम् [उधानम् A. उ-
 धानम् C.] ऊर्ध्वसर्नं [ऊर्ध्वसं* A. C. ऊर्ध्वं वंसं* B.] तत्प्राप्येत्यर्थः ॥१८॥ अपिनजो
 बन्धुयुक्ताः ॥१९॥ न्येति नितरां प्राप्नोति ॥२२॥ ३ ॥४॥

अथाधाराख्यौ हेमौ विधातुं सिद्धमर्थमनुवदति ॥१॥ चनशब्दोऽप्यर्थः । स्वाहेत्यपि श-
 ब्दं न ब्रूयात् ॥५॥ उपवहं वहप्रदेशोपरिशिलष्टमौन्नत्यकारं दाह लौकिकाः कुर्वन्ति ॥७॥
 आहवनीयस्य दक्षिणभागे असुरान्प्रति उद्धितवचनः । उद्धितं पर्वतादिकमिव धीर्यमपि उदा-
 सदम् । आचार्योर्दक्षिणोत्तरपरिधिसंधिमारभ्योभयतः कारणम् ॥८॥ यद्वृक्षादीनां मूलं तन्मू-
 णोमिष हि अदृश्यमानवात् ॥१०॥ एवमाचार्योः प्रतिनियतधर्मान्विधायानुष्ठानक्रमं विधत्ते ।
 पूर्वाधारानन्तरं नोत्तराधार अपि तु अग्निमग्नोदित्यागोर्ध्रं प्रति संप्रैषं ब्रूयात् अग्निमाहवनीयम्
 रथादिवहने अननुदश्चादिकं योच्यमाणास्तदीयस्कन्धस्योपरि युगधुरमध्यस्थ पश्चात्पार्श्वीर्युक्ता
 बध्नाति अतो ध्रुगोऽध्यहनस्थानोयः पूर्वाधारहोमः ॥१३॥ परिक्रम्य परिक्रम्य तत्रत्परिदेश
 गत्वा तदनुसारेणाग्निं संमार्ष्टि । एकैकस्मिन्परिधौ संमार्जनस्य त्रिरावृत्तिं विधत्ते ॥१४॥ परि-
 धित्रयानुसारेण परितोऽग्निं संमृष्य तदनन्तरमग्रेहपरिष्ठात्तूष्णीं त्रिः संमृष्यात् प्राज्ञत्प्रेरयेत् आ-
 धारयोर्मध्ये संमार्जनस्य कारणात्तदव्यवधाने सति मनश्च वाक्यैतदुभयं समानविषयं समा-
 नाभयमपि भिन्नमिव भवति ॥१५॥ ४ ॥४॥

शुद्धभृतोः पूर्वभागे । तदतिक्रमजनितमपराधं तन्नमस्कारेण शमयति ॥१॥ हवीचूषेण
 वेद्यामवस्थिता यज्ञोऽत्र विष्णुशब्देन विवक्षितः दक्षिणातिक्रमवेलायां तस्यातिक्रमशंका मा
 भूदित्यर्थः ॥२॥ यत्र स्थित्वाधुर्युद्धोति तत्र तस्यानिकमिति नेदायस्यव्यपदेशः ॥३॥ विद
 ज्ञानोऽस्त्यस्मात्कान्दसो लङ् सिपि दश्चेति [पा° ८.२.७५.] दकारस्य ह्रस्वे वेरिति रूपम् । स्वि-
 ष्कत् शोभनयागस्य कर्ता ॥४॥ होमानन्तरं प्रत्याक्रम्य ध्रुवासमञ्जनम् । ध्रुवयेति ध्रुवामि-
 त्यर्थः ध्रुवास्थस्याऽयस्य सर्वयज्ञसाधारणयाज्ञस्य मध्यदेह एव ध्रुवा । आचार्यशेषस्य तस्मां
 समञ्जनाद्वि एव तस्मिन्प्रति दधाति । अर्थस्य देशभागस्य ग्रामादेः ॥५॥ ध्रुवामनु ध्रुवा-
 भागो यज्ञमानः उपभृद्भागः शत्रुः । उपभृतेति द्वितीयार्थे तृतीया ॥६॥ ध्रुवापेक्षया इतरा शुद्धः
 ॥७॥ प्राज्ञापत्यस्य पूर्वाधारस्योपाश्रुवं प्रतिपादयितुं मनोवाग्भ्यां कृतं संवादमुपन्यस्यति ।
 अहमेव भद्रः अहमेव भद्र इति स्वस्वोत्कर्षविषये ॥८॥ प्रश्नं प्रति प्रज्ञापतिं जगमतुः
 ॥९॥ विशिषिमये विगतस्मया भगवोर्वी बभूव । गर्भः देवमनुष्यादीनामुत्पन्निरहेतुः । अ-
 हव्यवाद् हव्यवहनस्याहेतुभूतैव ॥१२॥ तत्र एतत् वाचः सकाशात्पतितं रेतः चर्मणि अ-
 न्यस्मिन्वा यस्मिन्कस्मिन्श्चित्पात्रे देवा धृतयत्नः भूवा च तत्प्रतिदिवसं पृच्छति अत्रास्मिन्पात्रे
 किमेतत्प्रसिद्धं रेतः कथम्भूतमिति विचारयत्तः । विचार्यमाणानामिति [पा° ८.२.१७.] पुतः ।
 अत्रैव त्याग्दिति यस्मादेवैर्विचारितं ततस्तस्मात्स गर्भोऽग्निः संजभूव । यतो गर्भशयात्सृतो
 गर्भोऽग्निः संपन्नः तस्मात्सृतागर्भो रजस्वला स्त्रीनाम्नात्रेयोत्याख्यायते तथा योषिता सह संभा-
 षणादिकं कुर्वन्पुरुष एनस्वी [एव स्त्री ABC] भसति । तैत्तिरीयकेऽप्याम्नातम् तन्मलवद्वाससा
 न संवदेत् न सहासीतेति ॥ ननु यस्या गर्भोऽग्निः संजातः सैव वागात्रेयो सर्वस्त्रीणां कथमात्रे-
 योत्वमित्यत आह स्त्रीचूषधारिण्या एतस्याः क्षलु वाग्देवतायाः एते लौकिकाः सर्वे गर्भाः सं-

भूताः गर्भाशयलक्षणे चर्मणि धृतं रेतो हि गर्भात्मना परिणामति तच्च वाक्संबन्धोवेति सिद्धं सर्वसामान्येयोवम् ॥१३॥ ५ ॥४॥

चतुर्थे सामिधेन्याविराघातः प्रदर्शितः प्रयोगः पञ्चमेऽद्यास्मिन्प्रवरादिर्निवृत्त्यते । तच्च देवहोत्रार्थेयमानुषहोतृणां चरणं विद्युत्पुरादेौ तदङ्गतयाभाचरणं विधत्ते ॥१॥ आभाचरणानुत्पद्ये-
ध्वबन्धनदर्माणां ग्रहणं विधत्ते । एवकारो वक्ष्यमाणपञ्चदशगणितार्थः । वेपथुः कल्पनशी-
लः ॥२॥ स्तरणसामिन्धनलक्षणस्य कार्यस्य कर्णादिदं कर्षिदिदिदं यज्ञस्य किञ्चिदङ्गम् ॥
तन्विराकरोति इध्वसंनहनाग्निसंमार्जनलक्षणकार्यद्वयकर्णादेतदिध्वसंनहनात्मकमेव यज्ञस्य
किञ्चित्प्रशस्तमङ्गम् अतस्तत्तद्वरणपञ्च एव श्रेयान् ॥३॥ अथे देवहोतुरग्रेर्वर्णां विधत्ते अग्रे आ-
र्षेयचरणमानुषहोतृचरणान्यां पूर्वम् ॥४॥ विद्वानित्यनेन यष्ट्यदेवतापरिज्ञानम् चिकित्त्वानि-
ति परिज्ञातस्यार्थस्याविस्मरणम् अनुश्या अनुक्रमेण ॥५॥ नभोऽङ्गिरामनुषां वत्युपसंख्यानमि-
ति [पां १.४.१८. वां २.] भसंज्ञया ह्वाभावः ॥६॥ ऋषीणां संबन्धिनमध्वर्युर्होतारं वृणीते
॥७॥ ब्रह्म परिवृष्टं कर्म तत्साधकवादपिरपि ब्रह्म स यथा आवहति तदत् ॥११॥ साङ्गवे-
दाध्ययिनोऽनूचानाः प्रावितारः कर्तारः अत्रतिस्तत्क्रियावचनः ॥१२॥ असावित्यत्र होतृर्नाम
प्रथमार्त्तं निर्दिशेत् ॥ see ३.५.३. ॥१३॥ हे सवितः सकलकर्मानुज्ञातर्देव एतदेतेन मम
चरणेन मद्द्व्याजेन तामेव वृणतेऽध्वर्यवः । तेन मन्त्रपाठेन सवितुरनुज्ञा लब्धा भवति ।
होतुः कर्म होत्रम् रश्च होत्रं कर्तुमीति वृणते न तु मामित्यर्थः ॥१५॥ होता एतन्वाक्याः प-
ठिष्यन्त्याश्याभिर्यज्ञेषु भवति ॥१६॥ रतिर्दानं धनं लभेत् । उर्ध्वार्यामुत्सवे मष्टत्वे । सुप्रीता-
दित्या वयमदितये देवमात्रे अपापिनः अनपराधिने भवेम अथ वा दितिः क्षणउत्तं नाशः
तदभावाय त्रिकालजोवनय भवेत् ॥१७॥ अनुब्रवदनुब्रूयात् ॥१८॥ यथा सर्वेऽपि नरा आ
सर्वतः शंसति तथाविधशंसनाय प्रियाम् । अथ साधारण्येन नराणां यो ज्ञाप आशंसितः स
युक्त एव न हि केवलं तजैत्रज्ञानामेव संलाषोऽपेक्षितः अपि तु यो जुष्टं वाचं ज्ञानाति
यश्च न सर्वरथ्ययं साधु उक्तावानित्येवंचूपा घावे (पया वाचा ABC.) त्रिसृष्यते उच्चार्यते ॥
होतृवर्ये होतृवरणे । अमायि हिंसितमभूत् ॥२०॥ अन्यादीनामुत्सवं लोकसिद्धम् ॥२२॥ सं-
मर्शनदेशोत्पदनं प्रत्यागच्छेत् । परागतं वसु यज्ञार्थं धनं यस्मात्स ॥२३॥ अर्वा अर्वाक्
अभिमुखं धनं यस्य स ॥२४॥ हे विश्वकर्मन्महादेव वं शरीरस्य पाता भवसि ॥ उपवेश-
नस्थानारोषुत्तरत्सलनं समन्त्रकं विधत्ते हे उभावयी युवां मा मामुत्कृष्टमाधिक्येन मेषि-
ष्टं दाहं मा कार्ष्णम् उष दाहे यतो लोकः स्थानं वा संबन्धो अतो रेतोमी मा हिंसिष्टमिति
प्रार्थना युक्ता । होतृषदनाउदङ्गमुच्येति एशु कपने ॥२५॥ the explication of यथेह - भा-
गधेयं is wanting in ABC. । यथा लोके कश्चित्पाचकः तत्स्वामिनं पृच्छति पत्रामर्त्तं यथा
आनेष्यामि यथा वा आनीतं पात्रे समर्पयामोति ॥२६॥ १ ॥५॥

अथ भुगादापननिर्गदं नवधा विभज्य व्याचिह्न्यासुरार्यं भागमनूय तस्यार्थमाह । वेदि-
तव्यस्य मन्त्रे अग्निर्देशात् इदमिति तत्कर्मप्रदर्शनम् इदमनुष्ठेयं कर्म वंशु ज्ञानात् । तस्य
होत्रेण प्रतिनियतं संबन्धमाह तस्यो हि तस्यैव हि स च संबन्धनियम एवकारार्थेन उच्य-
ब्देन द्योत्यते । प्रकर्षेणावतीति प्रावित्रो यज्ञः । धृतपूर्णां सुचमास्यस्व हस्ते धारय उपस-
र्गादस्यत्यूह्येवेति [पां १.३.२१. वां ३.] आत्मनेपदम् ॥१॥ मन्त्रे सुचमित्येकस्या एव नि-

देशं दिवनिर्देशपञ्चमिन्द्रापुरःसर्गं द्रुहयति । प्रत्युद्यामिन् प्रतिबूलोद्योगवचनम् ॥२॥ देवान्-
कृतीति देवयुः विश्वैरपि देवैर्वर्णनीया विश्ववारा । कृशलादिस्तुतिमात्रेण प्रायेण परितोषादी-
उन्त्या मनुष्याः । हविःप्रदानमन्त्रेणापरितोषादेवा यज्ञियाः ॥३॥ देवमनुष्यात्मकासु प्रज्ञाम्
मध्ये याः प्रज्ञा यज्ञव्यवेने यज्ञमन्त्रवभजन् तं प्रकारमाह । यज्ञसंस्पर्शवतां न कदाचित्प्रराभ-
वोऽस्ति तदसंसृष्टं च न किञ्चिदस्तोति यज्ञस्तुतिः ॥४॥ निगदविभ्रागमातां नवमंघ्यां प्र-
शंसति । व्यास्रतय उक्तावाक्यानि तानि च नव सप्त शीर्षण्या द्वाववाञ्छाविति ॥५॥ अथा-
ञ्चावणप्रत्याञ्चावणे विधातुमाध्यायिकामाह ॥६॥ अध्वर्युकर्तृकमाञ्चावणमाश्रीधकर्तृकं प्रत्या-
ञ्चावणम् । स्वर्गाध्यफलोदयात् वीजवं यज्ञस्य । अध्वर्युर्वादयः सम्पद्य प्रदाय-प्रदाय एको
ऽन्यस्मि सोऽप्यन्यस्मा इत्येवं प्रकारेण यज्ञमनुतिष्ठति यज्ञमानमनपेक्ष्य तस्य तत्र व्यापारा-
भावात् । यथा अलैरापूर्णं घटादिपात्रं गृहान्तर्गतप्रभूतभाण्डपूरणसमये परस्परहस्तेन संचरति
तदन्त ॥७॥ अथ संश्लेषोक्तं यज्ञसंप्रदानं विशिषन्नध्वर्युर्वादेः स्वस्वकालेषु मीनं विधन् ॥
होतारं प्रत्यनुब्रूहीत्युक्ता प्रस्तुतानुपयोगि चर्चनं न ब्रूयात् होताप्यनुवचनद्वारेण चाग्रूपयज्ञ-
स्य स्वस्मिन् (ज्ञः स्वस्व B. ज्ञः स्व AC.) समावेशात् न व्याहरेत् ॥८॥ स वषट्कारो-
णेति सोऽध्वर्युः होतृकृतेन वषट्कारेण हविःप्रदानसाधनेन अग्नी योनिभूते रेतोभूतं हविः
सिञ्चति ॥ अथ सोमविषयं छाङ्गिमयं प्रतिज्ञानीतेऽथेति ॥९॥ यदा उद्गातार स्तोत्रं प्रा-
भेत् तावदध्वर्युर्ग्रहणादनन्तरं नापठ्याहरेत् ॥१०॥ तद् उद्गातारोऽपि यदाध्वर्युरुपावर्तध्वमिति ब्रू-
यान्नदानो तस्य यज्ञस्तान्प्राप्नोति अतः प्रभृति उन्नमस्तोत्रियापर्यन्तं न वदेत् ॥११॥ होता-
पि योपानिमा च स्तोत्रियेति यदा प्रज्ञापयति तदा प्रभृति न वदेत् ॥१२॥ यथा पूर्णपात्रम-
भिमतप्रदेशे घटादिषु प्रक्षेपमकृत्वा अन्यत्र परासिञ्चेत् । सविदानाः ऐकमत्यं प्राप्ताः स्वस्व-
कर्तव्यमेकाग्रेण ज्ञानन्तः । एवं सत्येकोऽप्युविद्मन् मुष्यति स्वानुष्ठेयं न विस्मरति । भर्तव्यः
पोषयितव्यः ॥१५॥ आञ्चावणादिपंचकमनूष्य प्रशंसति । यज्ञोऽपि पाङ्क्तः धानाः कर्मभ इ-
त्यादिहृत्प्रतिपञ्चसंख्यायोगात् पाङ्क्तः पशुः चवारः पादाः शिर एकमिति वा लोभवद्गमा-
सास्थिमज्जभेदेन वा ॥१६॥ समप्रावयन् सर्वत्र व्याप्तानकवर्चन् ॥१७॥ यदोष्ट्या सौर्यादिक-
या फलान्नसाधनभूतया यज्ञे तत्र वा ॥१८॥ चरुपुरोडाशादिना विशेषेण राजतऽइति वि-
राट् वेद्यात्मिका पृथिवी सा धेनुवेन प्रकल्प्यते । स्तनपानाय वस्सस्य कण्ठगतं पाशं व्य-
श्लेषयन् । अपरिधीतं वस्समध्वर्युमूषसोऽभिमुखमनयन् । उपासीदन् दोहाय गो ममोपे स्थि-
ताः । य एतद्भावाव्युपादिकमवर्चं दोहात्मकतया जानाति ॥२०॥ २ ॥१५॥

प्रयाजान्विधित्सुनिर्वचनद्वारेण तान्प्रशंसितुमाध्यायिकामाह । एतस्मिन्दर्शपूर्णमासात्म-
के यज्ञे प्रज्ञापते आञ्चावयास्तु औषडित्यादिसप्तदशात्मकस्य प्रज्ञापतेर्यज्ञरूपत्वात् यज्ञे प्रज्ञा-
पताविति सामानाधिकरण्यात् ॥२१॥ स्वं पयः प्रतिनियतधनरूपं क्षीरं । पयःकार्यत्रादाद्यम-
पि पयः गोमहिष्यादीनां संवत्सरपर्यन्तप्रायेण दोहात्मकम् ॥२५॥ अभितरामु वै अत्रोरत्यन्तम-
भिमुखं खलु अजावपि ईषदोषत्पुरस्तादाक्रम्य जुहुयात् ॥६॥ आञ्चावणस्य प्रदानाङ्गतया त-
योः प्रदेषीकृत्वाभादित्यभिप्रायात्पञ्चान्नमाह यज्ञोऽएवेति । आहवनीयमध्ये यस्मिन्नेव प्रदेषो
ऽग्निं प्रह्वलितं मन्येत तत्र पञ्चाप्याङ्गतोर्जुङ्ग्यात् यस्मात्समिदाग्निदेशोमादाङ्गतयोऽपि प्र-
दीप्ताः फलज्ञाननसमर्था स्युः ॥७॥ हे होतः समिन्नामिका अग्निभूर्तः प्रति तासां यागाय या-

स्यां पहेति प्रेषार्थः ॥८॥ ऋतवो ह वाऽऽत्यत्र [k. १.] संघशो विहिताः पञ्च प्रयाजाः तेष्वे-
कैकं विधाय प्रशंसति ॥ अत्रुञ्जत स्वीर्लब्धयादसुरोभ्यस्तं वरित्तमकुर्वन् । असने निखिलवृ-
क्षाणां कुमुमाबुद्धमेन प्रदीप्ततास्ति ॥९॥ यदिद् कुष्ठकं प्राणिजातं सरोसृपं कुक्कुलासगोधा-
दिकं द्रोणलेमनाभ्यां नितरां परित्यक्तं शरीरकोणं भवति तत्सर्वं वर्षाः दितोयाञ्जवचनं
ताः प्रति ईडितमिव अद्ये विनष्टप्रार्थं सत् इदानीं पुनश्चेष्टतइति सर्वैः प्रशंसितमिव अन्नं
स्वोचितं तृणाशलादिद्रुपमिहमानमिहं कुर्वत् इतस्ततश्चरति वर्षासु तृणाशलादिसमृद्धिसंभ-
वात् ॥१०॥ आस्तुतदर्भचक्रे शोते ॥११॥ परार्थः परस्मिन्नर्थभागे भवः ॥१२॥ प्रयाजमन्त्रे-
षु ॥ एकस्य पुंसां ज्ञायाञ्जवचं संभवति स्त्रियाश्चैक एव पतिः ॥१५॥ चतुर्थे अर्हिराख्ये प्र-
याजे होतव्ये सति उपभृतः सकाशाद्गुह्यं समानयत्याश्वयम् । अभ्यावृत्याभ्यावृत्य कर्मव-
शाद्देहसंबन्धं प्राप्तवन्ति ॥१६॥ संयज्ञयोः युजाय प्रयतमानयोः ॥१७॥ उपभृतः सकाशादा-
श्वस्यानेताधुर्युः शत्रोः सकाशात् वलिमुपायनद्रव्यम् यज्ञमानाय प्रदापयति ॥१८॥ उक्तसामु-
पभृतपरोतनीं कृत्वा जुहं विधायेत् ॥२०॥ हन् विजितमेव । अनु तदनुसृत्य एतस्मिन्नेवा-
नप्रयाजे सर्वप्रयाजव्यतिरिक्तं सकलमपि यज्ञं संस्थापयाम नेदस्माकं यज्ञं सगापनात्प्रागेव
असुरा आगच्छेयुः ॥२१॥ उभयत्रान्युतः अमावास्यायां च पौर्णमास्यां च नित्यः ॥२२॥ पौर्ण-
मास्याममावास्यायां च विष्णुर्गोपीषो प्रजापतिश्चति विकल्पिता उपासुयाजदेवताः एकाद-
शकपालदेवता अग्नीषोमी अमावास्यायां चोभयत्र साधारणोऽष्टकपालदेवोऽग्निः इन्द्रगो ए-
कादशकपालदेवता दधिपयोदेवते इन्द्रमहेन्द्राविति या दर्शपूर्णमासप्रधानदेवताः सन्ति ता
अनातिक्रम्य तत्रदेवताकं यागं समस्थापयन्नित्यर्थः अत्र देवतानामनियतवायथादेवतमिति
संग्रहेणाभिधानम् । यातयामा निर्गतसारः ॥२३॥ त इत्यनर्थको वाक्यालंकारार्थः । प्रयाज-
लेमभ्योऽवशिष्टमाश्वयम् । यथापूर्वमित्यासेयोऽग्नीषोमीयादिति हविषां पूर्वं पूर्वमनतिक्रम्य ।
पशोः पुगेडाशस्य वाऽश्वव्यतिरिक्तस्य हविषोऽवश्वम् ॥२५॥ ३ ॥५॥

अथ प्रयाजान्प्रकारान्प्रेषणानुस्य प्रशंसति । प्राणोपाध्यभावे शरीरसंबन्धयोगान्नेपां पुरुषसः
मिन्धनेहेतुवम् । समिधः प्राणवसमर्थनाय प्रानङ्गिकं नैमित्तिकमभिमर्शनामाह तस्मादिति ।
यज्ञप्रानोऽश्वरादिनेपतापचान्यदि स्यात्तदाधुर्युः समिद्यागसमये प्राणप्राबल्यायात्मनाभिमृशे-
ति यज्ञमानं ब्रूयात् यावदाशंसेत अस्योपतापः शाम्यतु ॥२६॥ हेमन् हेमि हेमने । पतित-
रामिव अत्यन्तं प्रतिबूला-इव हिमोपहतपक्षवाडुपक्षीणा-इव । अर्थे भागे देशे ॥२७॥ इत्थं प्र-
याजान्प्रशस्य तदनुमन्त्रणमन्त्रान्विधातुमाध्यायिकामाह । वायूपएव मन्त्रे विवदमाना जे-
तुमिहामदै । नोऽस्माकं वाचमस्माभिस्तं पुष्टिञ्जवचनं मिथुनेन खोलिज्ञानप्रतिवचनानिधा-
नेन मिथुनं कृत्वा यः अनुक्रमेण नितरां न आक्रामति स सर्वं पराजयं प्राप्नुयात् ॥२८॥ एकाः
पुत्रः एका पुत्री ॥२९॥ उक्तार्थज्ञानं प्रशंसति पञ्च-पञ्चेत्येवेति ॥३०॥ ४ ॥५॥

अथ वसन्नादिप्रयाजैर्देवेषु कथमग्नौः संबन्ध इति तदुपपादनायाध्यायिकामाह । ईषि
ऐक्य ॥३१॥ तेषु यामूर्ध्वं देवाः भ्रुवा व्यथने तादृशीमेधतुमुग्निमुखेषु प्रवर्ध्यां चक्रुः तेषु प्र-
वर्धितेषु सत्सु असुराः को चन वपनात्पूर्वं वृष्टिबाजल्यात्कपनो यन्ति किल को चन कुष्ठे
क्षेत्रे वीजानि वपनो यन्ति उप्तवीजाश्च को चन सस्यानि सम्यक्फलितानीति परस्परमुखाव्य-
प्तः परिणतानि सस्यानि लुनतो यन्ति को चन लूनानि द्रोहिफलानि मृणसः प्रहरतः कले

अलीवर्दीक्रमणादिना स्तम्भाजान्यं पृथक्कर्त्तव्यः । तथा असुरदेशे कंसुखर्षानपेक्षिता [! BC. सुरदेशोकेषुख A?] नोवासादयो मुञ्जमुञ्जः सर्वदा परिपक्वा आसन् ॥३॥ अतोऽस्माद्व्यतिक्रमादितोः असुरसंघाय देवसंघाय शत्रव्रमाचारितुमिच्छति एतत्कानोय इन्नु निष्कष्टं खलु अतः प्रवृत्तैः सह कालो न कार्यः किं तु यथा इदमृत्वतिक्रमलक्षणं विकित्रं कार्यमन्यथा भवेत् एतावन्मात्रमब्रुवध्याधुम् ॥४॥ अस्य शातुरहं समान इति स्वात्मानं ब्रुवाणाः कश्चित्पुरुषो यात्पुण्यं कर्म दर्शपूर्णमासादिकं करोति तत्रासाद्यपि भागवान्भवति ॥५॥ आवाहनक्रमेणैव सर्वत्र योगो दृष्ट अत्र कथं विलक्षण्यमिति ब्रह्मवादिनामाशयः तैर्दृष्टं तत्कारणं दर्शयति उक्तमान्शेति । यस्मात्प्रथमभागकल्पनासमये एतानुत्तमान् चरमभाविन एव देवाः कल्पितवन्तः पश्चात्पगतानां तेषां पुनरागमनाय यतो युष्मान्प्रथमान्यज्ञामेत्यब्रुवन् तस्मात्ताविधं विलक्षण्यं संजातमिति अत्रैषामावाहनात्मिभवं देवानाड्यपानावहेत्यभिधानाद्दृष्टव्यं (see 8. १.१०.) आड्यपाः खलु प्रयाजानुयाजदेवाः ॥१॥ आदिमध्यावसानेघ्ननुष्ठेयानामाड्यभागप्रधानस्विष्टकृद्भागानामग्निदेवताकत्वमभिधातुमाह । चतुर्थप्रयाजेनैव पुरा देवाः दर्शपूर्णमासाख्यं यज्ञमाप्त्वा तं पञ्चमेन समस्वापयन् तत्र यष्टव्यान्देवान्क्रमेणोद्दिश्य स्वाहाकृतवात् । यदत ऊर्ध्वं यज्ञस्यावशिष्टमाड्यभागवस्ति तेन स्वर्गं लोकं समाश्रुवत ॥१०॥ आसिसंक्षन्नासङ्गं प्रतिबन्धमेकन् ॥१२॥ एतं यज्ञमानं प्रति यदि निन्दको यज्ञस्य पूर्वभागे वैकल्यविपर्यं वाक्यं ब्रूयात् प्रति स यज्ञमानोऽपि ब्रूयात् ॥१५॥ स्वर्गकालास्त्वयं परः उत्कृष्टो भवति ॥१८॥ संवत्सरं खलु जयति प्रयाज्ञैः जयन् जितप्रकारः पूर्वाध्याये उक्ताः । योऽस्य संवत्सरस्य द्वापि ज्ञानाति स खल्वेवेन जयति नानभिज्ञः । यान्प्रयाजानन्तरतः मथ्यते हि न व्यवजानाति ते च यथा येन प्रकारेण अस्योपकारका भवन्ति (न व्यवजानाति) सोऽनुज्ञाता तैर्गृह्यमाणैर्नुष्ठेयैः प्रयाज्ञैः किं साधयेत् । the explanation of तस्य - प्रपद्यते is wanting ॥१९॥ आड्यदृष्ट्यं प्राज्ञापत्येन प्रशंसति । प्रज्ञापतेः सकलदेवतासमष्ट्यात्मकत्वेन अयमसाविति निर्वक्तुमशक्यत्वादनिरूपायम् ॥२०॥ अध्वर्युः पुरोडाशस्थापनदेशमाड्येनास्तुतं क्वा हविःपुरोडाशमादिरवदायावन्नस्योपरि आड्यमभिचारयति । यथैव खलु अन्ने सदः सदसो देवयजनस्य संनिधाविष्टं साङ्गं स्यात् एवमाड्यस्य यज्ञमानदेवत्यवप्रकारं जानतो यज्ञमानस्य देशात्तरस्यस्यापि भवति व्यवधानदेशो नास्तौत्यर्थः । पापमङ्गलशादिलक्षणं ॥२१॥ १॥५॥

आयेयं पुरोडाशं विधातुमाड्याधिकामाह । इमां जितिमिदानीं परिरुद्धयमानप्रकारं स्वर्गजयम् । धीवा पीवा यथा सर्धा मधु निःशेषेणासाध्यं गतसार् परिशेषयति एवं यज्ञं विदेहं क्वा तं यूपेनाकाशं तिरोहिता अभवन् ॥१॥ अनुश्रुतप्रकारं पुनरनुवदति । see ऐतरेयब्राह्मणं २.१. शतपथब्राह्मणं १.२.२.१२. । तं यूपेन योपितं यज्ञमूषयोऽन्वेष्टुमन्वेष्टुणो मतिं क्वा ॥२॥ तदन्वेष्टुणेन अन्वेष्टव्यं पूजयतोऽन्वेष्टुणप्रयासेनात्मानं छेदयतः इतस्ततः संचेतः देवा ऋषयश्च हि पूर्वं जेतुं शक्यमर्थं अमेषीव जयन्ति । अथ तदन्वेष्टुणे एतैषां देवा अपि ह्युत्पादन्ममकर्त्तव्यं (? मधुत्पत्त्वा A. B. C.) तेऽपि स्वयमपि तदर्थं मतिं क्वा परस्परं यूपं प्रगाहमेत्युक्त्वा किं तव मतं किं तव मतमिति ब्रुवाणाचेतः परिभ्रम्य च कूर्मरूपं धृवा सर्पसं पुरोडाशमा इत् आशमः आ इत्युपसर्गभुतेर्योगक्रियाध्याहारः । ते सर्वेऽपि अयं कूर्म एव अस्माभिरन्वेष्टव्यो यज्ञ इति निश्चिताः ॥३॥ प्रतीचत रुचिमुदपादयत् । तमसुजन्त उदपादयन्

तमेवाङ्कालपीर्विस्तारितघनः ॥ यथा पराभावी सन्कस्यचिदुपादिष्टः सन्मुखादन्यस्योपादेश-
नात् अगमेव अक्षरः पञ्चाङ्गवी भवति तथानुक्रमेणोच्यते । उपनीतस्यैव वेदविद्याधिका-
राद्वृत्तचारिणोऽत्युक्तम् ॥३॥ पुरोडाशं नामनिर्वचनद्वारेण स्तौति । यतः स कूर्मरूपेणाह्नौ
मनुष्यैर्दृष्टस्ततः यागासमये पुरः पूर्वस्मिन्काले यज्ञमुखे अदाशयत् फलमदापयत् तथा यः
पुरोडाशः एभ्यो मनुष्येभ्योऽर्थं यज्ञं प्रारोचयत् ॥ स उभयत्र दर्शं वीर्णामस्यां च निर्यं कर्त-
व्यो भवति ॥५॥ उभयसाधारण्यमेव स्थापयति । यज्ञसाधनत्वात्पुरोडाशो यज्ञ एव स उभ-
यकालोऽपि तयोः पूर्वकाले क्रियते ॥६॥ अस्या आग्नेयेष्टैर्हविफलार्थं पृथक्प्रयोक्तव्यतामाह ।
एनमध्वर्युः (युम् ?) एतयैव आग्नेयेष्टैव । तमग्निं ब्रह्मधा प्रशंसति यस्यै कस्याऽइति ॥७॥
अज्ञातमामतिशयेन प्रत्यक्षफलदम् ॥१॥ अथ पृथक्प्रयोक्तव्यताया आग्नेयेष्टैर्विशेषिकमज्ञात-
माह । यदोष्टिं दर्शपूर्णमासात्पृथगेव कुर्वीत । see ३.५.१०. । प्रधानदेवता उपांशु यज्ञेन
तदुपांशुयं काम्येद्विद्वं खलु । मूर्धन्वत्यौ (see पां ४.४.१२०.) अग्निर्धृश्रं भुवो यज्ञस्येत्येते
[वाङ्गं सं १३.१३.१५.] मूर्धन्शब्दवत्यौ प्रधानस्य याज्ञे । स्विष्टकृष्याड्यापुरोऽनुवाक्ये वि-
राज्ञौ विराट्कृन्स्के प्रेक्षोऽग्रऽग्रमो(?)ऽग्रऽइत्येते [वाङ्गं सं १०.०५. and ?] भवतः ॥१२॥
२ ॥६॥

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं विधातुमाख्यायिकामाह । see शतपं ५.५.४.२-८. ॥१॥ अ-
देकस्मिन्नङ्गे घृताविन्द्वः परिदृश्यन्ते वत् एकत्र अङ्गे मधोर्विन्द्व इव पर्णेषु चटकापक्षेषु
आश्रुतितः आक्षरं (?) प्राप्ताः । अठरमावयत् अक्षरित्वागत्यर्थः (! अयतिं A. B. C.) अगम-
यत् ॥५॥ असाविन्द्रो मे पुत्रं क्वचित् ब्रह्मप्रकारमवधीदिति क्रुतो भूवा अपेन्द्रमेव इन्द्रेण
विरहितमेव सोममाज्ञहे स च सोमो यथापेन्द्रः प्रसुतः प्रदानेऽप्यपेन्द्र एवाभूत् ॥६॥ शुकः
शोधितः सोमः ॥७॥ अथ स वष्टा मम सोममतिप्रसुतमनाकारित एवापिबदिति क्रुतः सन्
स्वयमेव नष्टस्य यज्ञस्य यज्ञवेशसं यज्ञहिसापरिहारं कृतवान् प्रवर्तयामास जतयान् स च
जतः सोमः अग्निप्राप्तिसमकालेऽएव पुरुषरूपेण संबभूव । केचित्प्रवर्तनसामर्थ्यात् अग्निम-
स्यृशन्नेव मध्ये संवभूवत्याङ्गः । स च संभवन्नग्नीषोमात्रेवाभि व्याभूवन्भक्षयन् संबभूव न
केवलं सगत्कारणभूतो तादेव किं तु लोके या विद्या यद्यशो यद्दनीयमन्नं या च भ्योः तानि
सर्वाण्यभिलक्ष्य भक्षयन् संबभूव ॥८॥ सर्वं व्याप्य वर्ततऽइति वृत्रः । सर्पसाम्यादादिः ।
रक्षणाय परिजगृहत् ॥९॥ स वष्टा ग्रहप्रवारासमये (ग्रहप्रचारं C.) इन्द्रशत्रुरिति पूर्वपदो-
दात्ततयेन्द्रः शत्रुर्यस्येति ब्रह्मव्रोहिसमासं कृत्वा मन्त्रं प्रयुक्तवानतस्तमिन्द्रो जघान । यद्यसौ
अनोदात्तताया तत्पुरुषसमासेन वा इन्द्रस्य शत्रुरिति व्यस्तनिर्देशेन वा ब्रूयान्नादा निश्चित-
मेव स इन्द्रं हन्यात् ॥१०॥ इष्टमात्रं धनुषः सकाशाद्ब्रालात्प्रमुत्तेषुर्यावद्वरं गच्छति ता-
वन्मात्रं प्रतिक्षणं तिर्यक् उभयपार्श्वतः अवर्धत । प्राक्पश्चात्समुद्रावपि शरीरवृत्त्या अवाक्-
चकार । यावद्यावत्प्रवृत्तं आस तावन्नावत्प्रवृत्तान्नभक्षक एवाभूत् ॥११॥ इन्द्रस्तु वृत्रशरी-
रवृत्तिक्रमानुसारिणोऽपदोषत्प्रणुने इष्टेऽएव चरन्नेदनमसहमानो वृत्रमनुगतावग्नीषोमावित्थ-
मुपमन्त्रयामास ॥१३॥ ततो वृत्रवदननिर्गमनादाद्ययोः किं फलं लब्धं स्यात् ॥१४॥ तावन्नु
सर्वेऽपि वृत्रमुखात्कर्ता देवाः निरीयुः । यदिदमिदानीं परिदृश्यमानप्रकारमिन्द्रस्य सर्वाधि-
पत्यमस्ति तदग्नीषोमीयैकादशकपालायागेनेऽभभवत् । एष एव ब्रह्मर्हं वेत्युपक्राम्य वीर्णामा-

स्यामसाधारण्येमानुष्ठेयस्य हविषो बन्धुः बन्धुकोऽर्थनियामकः एतदेव ब्राह्मणमित्यर्थः ॥१५॥ इतिरिच चर्मनिर्मितपात्रमिदं स यथा संज्ञीनः संकचितकृञ्जितनुः पतति एवं संज्ञी-
 ना (संज्ञीना B.) भूमावशयिष्ठ । तथा निर्धूतसक्तुका (निर्धूः A.) भस्त्रा चर्ममयी संज्ञीना
 (संज्ञीना B.) तद्वत्संज्ञीनः (संज्ञीनः B.) श्रेते कृञ्जितानां सक्तुस्थानीयानां देवानामुदक-
 स्थानीयानामसृगादीनां च स्नाघात् ॥१६॥ इदानीमेतत्सर्वं वं भवसि पूर्वं यदहमभवम् अ-
 तो व्याञ्जर्वेण शरोरं द्विविधमा सर्वतो भां कुरु विदारय । अमुया इदानीमनुभूयमानप्रकार-
 या स्थित्या मा भूवं सर्वदा न भवामोति । यद्वस्तु सौम्यं श्रेष्ठं सृतमासौत्रं चन्द्रमसं च-
 कार प्रतिनिर्देशापेक्षया पुल्लिङ्गता यदसुर्यमसुरोभ्यो हितमुच्छिष्टमासोत्तेनेमाः सर्वा अपि प्रजाः
 उदारप्रदेशेन अयुध्यात् (B. अयुध्ययत् A. C.) तद्वपेणोपस्थापयामास । तस्माद्यः कश्चिद्यदि
 अस्त्रं भक्षयेत्तर्हि तदा सर्वेऽपि जना इदानीं वृत्र एतर्हि अस्त्राद् आसीदित्याहुः । अनी
 चन्द्रः पूर्वपक्षे चन्द्रस्याप्यायनप्रकार उपरिष्ठाद्भव्यते see १. ४. १५. ॥१७॥ प्रयासानन्तरं वक्त-
 र्यौ तावाश्यभागी अग्निषोमीयपुरोडाशप्रसङ्गेन विधातुमाह । यतो सूत्रदेहान्निर्गतयोर्युवयोर्दिदं
 पुरोडाशद्वयं प्रातिस्विकमभूदतो युवामेव प्रभूतभागभागी भवथः युवयोर्मध्येऽस्मानपि अ-
 न्वाभ्रतम् ॥१८॥ निर्वपान् निर्वपेयुः यष्टारः तत्र च निरुत्तप्रधानदेवताभ्यः पूर्वमाड्यभा-
 गं यज्ञेयुः । निर्वीपाभावादेव पशुसोमयोर्प्राप्तस्याड्यभागस्य पुनर्निर्दिधेनेष्टिकमाड्यभागवि-
 धानं स्तुयते यथा दशमाध्यायस्याष्टमे पादे द्वितीयाधिकरणे (but where? in the Mīmāṃ-
 sāśūtra?) न सौम्येऽधरुऽइत्यत्र किं निषिध्यते उत पर्युदस्यते अथार्थवाद इति त्रेधा त्रि-
 कल्प्यार्थवाद इति सिद्धासितम् ॥१९॥ एतद्वैतेनैव खलु कारणेन सर्वेऽपि देवान्निधा त्रिप्र-
 कारेणाग्निसोमेन्द्रात्मका एकदेवत्या एकैकदेवतार्था अभवन् । अन्यादीनामेकदेवत्वलक्षण-
 भेदवपरिहानेन स्वयमपि स्वकीयानां मध्ये एक एव श्रेष्ठो भवति ॥२०॥ आड्यभागोपांशु-
 याज्ञपुरोडाशानां यदग्निषोमदेवताकत्वमस्ति तत्प्रशंसति । किमेतावद्वृद्धं क्रियते । एताव-
 दिति संग्रहेणोक्तस्य विवरणमग्निषोमयोरिति । एतावतो सूर्यचन्द्रादिभेदेन त्रेधा विभूतिः
 विभावो (विभवो A.) ब्रह्मभावः विभूतिरित्यस्य व्याख्यानं प्रजातिरिति प्रजातिः प्रकर्षेणा-
 त्पत्तिः ॥२१॥ सूर्यादियुगलत्रयस्याग्निषोमात्मकतां विभज्य योजयति । सूर्योश्चन्द्रराज्योश्चा-
 ग्निसोमात्मकतायामुष्णावशीतत्वे हेतू । आपूर्यमाणपक्षस्याग्नेयत्वमग्नित्रयस्य सवितुः किरणाना-
 मनुक्रमेण चन्द्रमस्यनुपवेशात् अपक्षीयमाणपक्षस्य सौम्यत्वं च क्रमेण सूर्याशापनये सति
 स्वकीयकारणोपवापात् ("यकिर?") ॥२४॥ अतस्त्रिविधविभूत्याप्तये त्रयाणामपि यागाना-
 मग्निषोमीयत्वं युक्तम् ॥२५॥ आसुरिचार्यस्त्वेवं मन्यते । उभयेषु (ः) त्रिषु यागेषु आड्यभा-
 गाभ्यामेव सूर्याहोऽर्धमासयुगलत्रयात्मकासु ("यात्सकलासु the mspts.) त्रिविधासु विभू-
 तिषु द्वे वस्तुनी यतमे चाहोरात्ररूपे वा शुक्लकृष्णपक्षरूपे वा द्वे आसौति । वीप्सया
 त्रिविधमन्यपि युगलानि परिगृह्यते । त्रिष्वपि यागेषु एकैकेनैव त्रिविधमप्यग्निषोमयोर्वि-
 भूतिमाप्तवान्भवति ॥२६॥ अथाड्यभागादियागत्रयद्वययोगोराड्यपुरोडाशयोरेकदेवतात्वप्रयुक्तं ज्ञा-
 मिततादोषमाक्षिप्य द्रव्यमस्त्रधर्माणां भेदेन त्रेधा तत्परिहृति । आड्यपुरोडाशस्य प्रदानमि-
 ति शेषः । अथवा आड्यस्य पुरोडाशस्य वा पश्चादप्यग्निषोमयोरेव दीयतऽइत्यर्थः । कथ-
 मेतावता ज्ञामितेति । तत्राह यदिति । एकपक्षं यद्वस्तुद्वयं तद्विलक्षणान् वस्त्वकारेणाव्यव-

हितं तेनाव्यवधानेन तद्वस्तु ज्ञामि भवति अत्र तु व्यवधानम् आग्नेयेन अग्नेन वक्ष्यमाणे-
न च खल्वज्ञामि । केनेति । उच्यते । आइयस्य द्रव्यस्येतरम् इतरत्कर्म उपोश्रुयाज्ञास्यं त-
था पुरोडाशस्येतरं धानास्यम् अन्योन्यापेक्षयोर्भयोरितरत्वम् अन्यदिवेति द्रव्यभेदादिकदेवस्थ-
मपि कर्मद्वयमन्यदिवान्यदिव भवति अतोऽन्ययोर्न ज्ञामितास्ति ॥ मन्त्रभेदेन चाइयभागप्र-
धानद्वययोर्ज्ञामिवम् प्रधानद्वययोर्जुषाण इत्यस्यासंभवात् यद्यप्याइयभागप्रधानयोर्देवतैर्कथं त-
थाप्याइयभागस्य ऋचमघिर्वज्राणि [व्राजं स° ३३.१.] वं से प्रासौत्यादिकामनुवाक्यां [व्राजं
स° ११.५२.] कृत्वा जुषाणोऽग्निराइयस्य वेतु जुषाणः सोम इति जुषाणेन यजति । प्रधाना-
भ्यां तु क्रमेण अग्नीषोमा योऽअथ वाम् अग्नीषोमा सर्वदेसेत्यनूच्यऽर्चमान्यं दिवो मातरि-
श्चा 'आभार युवमेतानीत्यग्नीभ्यां [ऋक्स° १.१४.१.२.१.६.५.] यजति ॥ तथाइयपुरोडाशयोर्होपांशु
उच्चैश्च भेदाद्ज्ञामिवम् । उपांशोः प्रज्ञापतिवृषवात्तस्य प्रज्ञापतिरुचितामनुष्टुप्कन्दस्कामग्नीषोमा
योऽअथ वामित्येतामनुवाक्यामनुब्रूते ॥ २७ ॥ उपत्स्यं उप पार्श्वेन गवा ॥ २८ ॥ आइयभागो-
पांशुयाज्ञयोर्ज्ञामितापरिहाराय याइयापुरोऽनुवाक्योर्विलक्षणयमुक्ता प्रशंसति । उदाहृता जुषा-
णाशब्दयुक्ती मन्त्रौ तत्रादगनुष्ठानमनु तत्सामर्थ्यात् । अन्यत्र ऋक्कारणादेस्तत्कार्मान्यतारतो
ऽस्थि अस्थिवददृढं करोति तस्मादन्यतरत ऋक्कारणं युक्तम् ॥ २९ ॥ द्विविधप्रज्ञास्यतिरेकोण प्र-
ज्ञात्तत्राभावात्सर्वप्रज्ञालाभाय याइयानुवाक्यायुगलयोक्तं विलक्षणयम् ॥ ३० ॥ The explanation
of ३१. ३२. is wanting in ABC. । पञ्चान्नमाह । न पूर्वा पौर्णमासीमुपवसेत् उत्तरामेव ।
तस्मिन्पक्षे गुणमाह । यथा काश्चित्तराष्ट्रं प्राप्य प्रतिमुखं पलायमानं हननोद्योगरहितं स-
म्यक्चूर्णितं करोति ॥ ३३ ॥ इत्थं पञ्चान्नं सोपपत्तिकमभिधाय प्रथमं पक्षं सिद्धाजयितुं पुनरु-
पादत्ते । यथा काश्चिन्मन्त्रोऽन्येन पूर्वमेव पातितं पुनः स्वयं पिष्यात् । उत्तरानादरे कार-
णात्तत्रमाह सोऽन्यस्येति । उत्तरोपवासी अन्येन यत्कृतं कार्यं तस्यानुकारी अन्येनाध्यवसि-
तस्य पुनरध्यवसायो भवति । संप्रत्युपवसन्नं दृष्ट्वा तदनुकर्तुं स्वयापि पेशुरमावुपवसती-
त्येवं प्रतिभवेनात् ॥ ३४ ॥ संप्रतिपक्षं सिद्धाजयितुमाख्यायिकामाह । संधयः विस्रस्ता आसन् ।
ऋतुमुखानि वसन्तादीनि ॥ ३५ ॥ संहारुं संगतो भवितुम् । सोमव्यतिरिक्तपुरोडाशादिषाध्या
हविर्यज्ञः ॥ ३६ ॥ स एव प्रज्ञापतिः कालात्मकः द्रुपर्षा संवत्सरमध्ये यदन्नं व्रीथादिवृषं
पक्वं भवति तत्सर्वमभिलक्ष्य भोक्तुमुत्थितवान् कालावयवानां विकेदाभावात्तत्कालोचित-
मन्नं भोगायोऽयमासीत् (भोगयो° the aspls.) । इदानीमुपवासायोग्यं पर्वं विधत्ते संप्रति
हेव पर्वविस्रंसनसमकालऽएव प्रज्ञापतेः पर्वं संप्रत्युपवसन् चिकित्सितवान्भवति । प्रज्ञा-
पतिवत्स्वयमपि सर्वाज्ञादो भवति ॥ ३७ ॥ आइयभागस्थाननियममाह ॥ ३८ ॥ अथ केषांचित्प-
क्षमाह । अविज्ञान्यमिव विज्ञानेन होनमिव वीषम्याभावेन साक्षात्स्थानविज्ञानस्याशक्य-
त्वात् ॥ तस्य कस्य पुरस्तादित्यत आह हवीषीति । उक्ताहत्रिःपुरोभागे विशेषमाह यत्रोऽइ-
ति ॥ ३९ ॥ आइयभागयाइयानुवाक्ययोर्थादृजुषाणविलक्षणं पूर्वमुक्तं [क° २०.] तदपि तयोश्च-
क्षुप्रयुक्तम् । अस्थन्नस्थनि मुखे अस्थिमये सति ऋयद्गुणोः [ऋजुषयोः A. ऋजुषाणयोः?] काठिन्यभुद्रुवात्साम्यादस्थ्यनस्थ्यात्मता ॥ ४० ॥ आग्नेयसौम्ययोः आइयभागयोर्दक्षिणोत्तरौ लौकिककथ-
न्तुःसाम्येन नमर्थयति । अन्वयायने अनुप्राप्ते । आज्ञासं त्रयोहानिपर्यन्तं चक्षुर्मोघं न भवति
अमुष्मिन् स्वगलिकोऽपि सचक्षुर्वेव संभवत्याइयभागयोश्चक्षुषेदिता ॥ ४१ ॥ ३ ॥ ६ ॥

अध्यामावास्यानि हवीषि विधातुमाध्यायिकामाह । अबलीयानहमिति मवा नास्तृषि
 त्नुइ हिंसायां लुइ अहं न हिंसितवानस्मीति भीतः सन्पुनर्बाधशङ्कया निलीनोऽभूत् । अ-
 त्यसं विप्रकृष्टदर्शं गतवान् पराश्वदिति इनाम [निघं १. २६.] तस्यापसगीच्छन्दसि धात्वर्थ-
 इति [पां ५. १. ११८.] मत्तुप् ॥१॥ लब्धनेन्द्रेण सह एतां रात्रिं रात्रिशब्दो दिनस्योपलक्षणः
 कृष्णामप्यमावास्यादिवसं सहेोपितवान् । स इन्द्रेो देवानां धनवृषो वासयिता वा यत एवं
 यतश्च देवानां मध्ये धीरः अतस्तदागमनायाग्रेर्विलम्बो युक्तः ॥२॥ अस्माकं य इन्द्रः प्रवा-
 समकरोत्स नो वसुरायागा अग्निना सह वसतीत्युक्त्वा ताभ्यां सखिभावेन सह वसशामिन्द्रा-
 ग्निभ्यामेतद्दृढादशकपालं हविरिति शेषः प्रयक्षाम इत्यर्थः । मानुषं मनुष्येभ्यः कर्तव्यं सत्का-
 रणम् ॥३॥ व्यस्मये विस्मितोऽभवत् विगतप्रबले स्मयदर्शनात् अतः कृशोऽस्मि तस्मादिदं
 कठिनं पुरोडाशं मां न प्रोणयति अतः मम प्रीतिकारं हविः संपादयत ॥४॥ स एवोभयत-
 चन्द्रदर्शनरहितायां संपूर्णामावास्यायां भूलोकामागत्याप्स्वोषधीषु च प्रविशति स प्रविष्ट ए-
 व चन्द्रमा देवधनं यत एषां त्रौहियवसामादिद्वूपेणात्रं भवति । इह भूलोके ओपधिषु ॥५॥
 तमनुप्रविष्टं सोमं गोभिरनुक्रमेण विविधं स्थापयित्वा धारयित्वैव समभरन् । तत्प्रकारमाह य-
 दौषधीरभक्ष्यन्गावस्तेन श्रेापधिभ्यः सोममभरन् तथानुप्रविष्टसोमा अपः पिबन्नि गावस्तंना-
 द्यः ॥६॥ न अयते न तिष्ठति न सात्स्यं भजते । मृतेन पञ्चाक्षीरिणैव तमश्रयन् ॥७॥ यद्य-
 पि तैत्तिरीयके प्रथमं मृतं पश्चाद्धीति क्रमस्तथाप्यत्र सायंप्रानर्दोहाभ्यां दधिपयसाः संभवा-
 दनेन क्रमेणाभिधानमिति दृष्टव्यं तत्प्रशंसति तत्प्रथमतश्चन्द्रात्मकमेतद्वृत्तरेण परिणतं व-
 स्तुतः समानमेकानूपमेव । the explanation of the rest of the kandikā is wanting in
 ABC. ॥८॥ अंशुः सोमः यथाव्याययेदेवं सान्नाय्यमपि तथा पीतवतां पाप्मानं हरिमाणं श-
 रीरहरितवमपहसि ॥९॥ त्रिहितस्य सान्नाय्यस्याधिकारितां निश्चेतुं केषांचिन्मतमाह । अनव-
 रूपा न संपन्ना ॥१०॥ स्वाभिमतं पक्षमाह । नन्वत्र विषये अन्तरेण मध्ये एव श्रुतवक्तः
 स्म इन्द्रेणीतां वचनम् तत्प्रमाणत्वेन पुनः आख्यन्निगमयति ॥११॥ अमावास्यापवासस्य का-
 लं विधिस्तुः पुरा कल्पमाह । पौर्णमास्यां क्रियमाणं यद्विस्ति तद्वृत्रहननसंबन्धि वृत्र-
 हननाय तदत्सर्गतनिगमनावसरे एकादशकपालोपांशुयाज्ञहविषोः प्रदानात् आमावास्यं तु
 हविर्वृत्रहत्यमेव वृत्रं हतवत इन्द्रस्याप्यायनार्थं कृतवात् । वृत्रस्य चन्द्रवं प्रागुक्तम् see
 १. ३. १०. । एनं वृत्रमेतेन हविषा । अतः सर्वपापक्षयाय चन्द्रदर्शनरहितायां श्रुतामावा-
 स्यायामेवोपवसेदित्यर्थः ॥१२॥ उपवासतिथिविषये केषांचित्पक्षमाह । ते चन्द्रदर्शनयुक्तायां
 चतुर्दशीयुक्तामावास्यायामेवोपवसन्ति परम्भिन्नहनि अव्यवहिते एव भविष्यति काले उदयं
 न प्राप्नोतीति अदो अविप्रकृष्टं प्रत्यक्षं (विप्रकृष्टमप्रत्यक्षं?) चन्द्रारथं (?य A.?) खलु देवा-
 नामविहीणमत्रं भवति अथ चन्द्रक्षयसमनकरमेवैभ्यो देवेभ्यः व्यमितो लोकात्प्रदास्याम
 इति । दृष्टोपवासपक्षदोषाभिधानपुरःसरदर्शनोपवासमेव समर्थयत असोमयाज्ञी वित्यादि-
 ना तुशब्दः पक्षं व्यावर्तयति असोमयाज्ञी क्षीरयाज्ञी भवति समेव नयेदिति निगमितवात्
 अदो हेतु इतं क्षीरमेव लोकात्परवर्ति सत् सोमा राज्ञा भवति ॥१३॥ अस्तु । ततः किमि-
 त्यत आह । यथा पुरा आमावास्यातः पूर्वदिचसे गावः केवलाश्चन्द्रानुप्रवेशरहिता श्रेापधी-
 रपश्चाहार् कृत्र केवलं चन्द्ररहितमेव पयो उह्रे उहते एवं तत्क्षीरयज्ञं चन्द्रानुप्रवेशरहितं

केवलं भवति अतो दृष्टोपलाने चन्द्रस्यौपधोघननुप्रवेशेन केवलवाप्तदानौ क्षीरस्य चन्द्रा-
त्मकात्रवाभावात्स पक्षो न युक्त इत्यर्थः । अस्तु । को दोष इत्याशङ्क्यावश्यं चन्द्रानुप्र-
वेशवता क्षीरेणभवितव्यमित्याह एष वाऽऽति एतत्संनान्यत्राक्षणवदृष्ट्याख्येयम् । तममा-
वास्यायामपेक्षोपधोघनप्रविष्टं ताभ्यः क्षीरद्वयेण संभृत्य आङ्गतिभ्यः सकाशात्पुनरुत्पादयति
क्षीरयात्री । स एषोऽमुं लोकमागतः पुनराङ्गतिद्वारणालरिक्तऽउत्पन्नः प्रतोच्यां दिशि दृश्यते
॥१५॥ तदेतच्चन्द्राध्यमत्रं परिभ्रमति ॥१६॥ चन्द्रोपक्षयऽएवात्रप्रच्यवः व्युत्स्यं च भूलोक-
प्रवेश उक्तः । निष्ठा नीचाः उक्तार्थशास्त्रिकृष्टतराः ॥१७॥ तपन्नादित्य एवेन्द्रः परमेश्वरयो-
गात् चन्द्रस्य वृत्रयं प्रतिपादितम् । पुरा अमावास्यातः पूर्वदिक्संप्रत्यक्षं दामुदितोऽपि अ-
र्थनं सूर्याध्यमिन्द्रं प्रत्यमुममावास्यादिवसं प्राते समीपं एव आगच्छति अथ रन्दुस्य विवृतं
मुखं प्राप्नोति ॥१८॥ तं गिन्नः सूर्य उदेति ॥१९॥ पूर्वस्यां दिशि भञ्जितः पश्चाद्गो निगंते
मेवामात्रो दृश्यते न च पुनः कलाक्रमेण तस्यैव सूर्यस्यात्रवाय प्रवर्धते ॥२०॥ विशिष्टयानः
शत्रून्त्रिधा ॥२१॥ ४ ॥६॥

प्रधानयागः सकलः साख्यानः संप्रकीर्तितः । प्राधान्येनाथ तदमी निवृत्त्यनेऽथ सप्तमे ॥
तत्रार्थो ननिर्दिष्टत्वात्संनान्यधर्माः प्रथममुच्यन्ते । तत्र चत्सपाकरणार्थशाखाहेतुं विधास्यन्
तदुचितं शाखायाः पूर्णं सार्थवादमाह । यत्र यन्मिन्देरी गायत्री पक्षिद्वयेण सोममभिलक्ष्या-
नयनयागकृत्वाहृत्या (°कृत्वाह°) अपाधस्ता (°वस्ता AC.) अथस्तात्पदेरेऽभ्यायत्य पूर्ण
प्रचिह्नेन त्राशब्दस्यार्थं गायत्र्याः सोमस्य च । पतितात्पणादुत्पन्नः पलाशः तस्मात्सोमाश-
स्यैव संपादितप्रायवाहस्यैव शाखाहेदनम् ॥१॥ समवार्त्तनि संयाजयति । वायोर्वां तर्ध-
कवसनर्थनाय नर्वज्ञानद्वर्धकतामाह ॥ शाखान्तरे पठितं मन्त्रमनूय निराचष्टे see तैत्तिरीयस°
१.१.१. । यदेनं भागं ब्रूयाद्यज्ञमानस्य द्वितोयः शत्रुरुपागच्छति अतो न ब्रूयात् ॥३॥ व्याक-
त्य पुयककृत्य । यज्ञं यज्ञसाधनं क्षीरं संभरेतुः ॥४॥ अदः अग्रे हविर्ग्रहणादी see १.२.
१०. ॥६॥ तद्वत्प्रक्षणव एतन्मन्त्रपाठेन शाखायै पशूनां परिदानम् तदधोन्वेन रक्षणार्थम्
॥८॥ दोहनार्थं तस्यां पवित्रं कुशहयात्मकं त्रिवृद्धा बध्नीयात् ॥९॥ अमावास्यायां रात्रौ सं-
नयतः क्षीरस्यान्यार्थेन नियोगात् अपिदित्रस्य द्रव्यान्तरं विधत्ते । इन्द्रार्थस्य दुग्धस्यान्यार्थ-
वस्यायुक्तायात् ॥ दोहकालापलक्षणार्थं बुद्ध्वाति समकालं तदोमे परिसमाप्तऽएव उवा साना-
यस्थाली अर्धयुग्णा अपाणप्रदेशे उपकृत्वा भवति तस्याः समानयनानन्तरं उपसृष्टां वत्सेन सं-
गतां प्रब्रूतादिति दोग्धार् प्रत्यर्धयुगलं यदा उपसृष्टा तदा उपसृष्टेति दोग्धा ब्रूयात् स च शू-
द्रव्यतिरिक्तो भवेत् ॥१०॥ यज्ञे यथा धर्मं प्रवर्ग्यं प्रवृञ्चयात् एवं स्थाल्यधिभयगीनं प्रवृणोति
प्रवर्ग्यं कृतवान्भवति अतो यज्ञसंपादनम् । स्त्रला नाशः ॥११॥ प्रागग्रं स्थाल्यां निदध्यात् ।
पवते गच्छति ॥१२॥ मानाध्यस्य सोमात्मकावाप्तत्यवनसाधनदशापवित्रवदस्यायुद्गमग्रं यु-
क्तम् ॥१३॥ वाचा मन्त्रेण साध्यवाद्वाग्यज्ञः ॥१४॥ पयस आसेचनसमयेऽर्धयुर्जपति ॥१५॥
अतः परं वाङ्मनियमं विस्मृतेदथ काममिति ॥१७॥ दोहनयात्रणालनोदकस्य पुनः क्षीरे स-
नर्पणमाह । उदस्ताकमुदकविन्दुभ्राम् । पत्यङ्ग्य परितो गमयिवा दोहपात्रऽउदकमासिच्य
प्रकाल्य । पयसोऽत्रशिष्टं यदहापि स्तमभूत् तदपि इह भवेत् । क्षीरस्य काल्कर्त्वीय । उ-
दकस्यापि क्षीरेपारानतामाह । तीव्रीकर्णं सात्वकरणम् । आतच्चन्द्रव्यं सूत्रकार आह

[कात्याय. ४. २. ३३.] प्राग्भुतशेषेणेति यवाऽवेत्यर्थः ॥१८॥ सोमस्य देवानामातिप्रियवात्कीर्ति-
तेनेव [“नैतद्द्रु” A.] इत्थं तेभ्यः स्वाड करोति ॥१९॥ नेत्कीरमुपरिभागं अथमृशेयुः ॥२०
॥२१॥ १ ॥२०॥

अवदानस्वरूपं विवक्षुराध्यायिकामाह । ऋणत्वे जननमेव निमित्तम् ॥१८॥ संप्रहेणोक्तं
विवक्षुणीति ॥२१॥ अनुब्रवीत अनुवचनं कुर्यात् अधीयेत । ऋणीणां संबन्धी वेदाख्या निधिः
॥२३॥ वासयेत गृहान्नादिप्रदानेनेदानोमवकाशं प्रयच्छेत् ॥२५॥ अवदयते दयतिर्दानार्थः । अ-
वप्रत्यर्पणं देवानां स्वभूतमृणं विभज्य दत्तवान्भवति । यत्किं च चरुपुरोडाशादिकमग्नौ शु-
क्लति तदवत्तं हविरवदानमिति प्रसिद्धं भवति ॥२६॥ अनुवाक्यात्मकमिदं यत् प्रथमम् ।
एवं क्रमेण पुरोऽनुवाक्याद्याश्चतस्रो देवताः क्रमेण चचार्यवदानान्यनुप्राप्ताः हिशब्दस्यार्थे ।
कस्मै प्रयोगनाय पञ्चमवचनं दत्तमिमानिन्याः पञ्चम्या देवताया अभावात् ॥२७॥ अथ पुनश्च-
तुरवत्तमेव स्यापयति एतदिति । एतदेव कुरुपञ्चालदेशे प्रसिद्धम् अतस्तत्र प्रज्ञातवादानुष्ठान-
नसंप्रदायानुरोधेन चतुरवत्तमेव कर्तव्यम् ॥२८॥ अवदानस्येयत्रां त्रिधत्ते । इवशब्दोऽनर्थको
धाक्यालंकारे । याचनभात्रमेव अद्गुणपर्वमात्रमेव । आधिक्यदोषमाह ॥२९॥ इदानीं चतुरव-
दानप्रकारं दर्शयति । पुरोडाशांशो द्वौ तदध उपरि चोपस्तृताभिधानितस्याभ्यां चतुरवत्तवम्
पुरोडाशस्योभयत आड्यकारणं प्रशंसति द्वे वाऽइति । सर्वाप्याहुतिः सोनाड्यभेदेन द्विविधा
तत्र सोमस्य स्वर्गपेणाहुतिवादाड्यापेक्षैव नास्ति अवाशिष्टा हविर्यज्ञपशुयज्ञावाड्याहुतिको
भक्षितव्यी ॥३०॥ अनुवाक्यायाड्ययोः क्रमेण देवताह्वानहविःप्रदानसाधनत्वं वक्ष्यते आह्वान-
तव्यानां देवानां युलोकसंबन्धान्तयोः क्रमेण युष्वात्मकता तेषां स्त्रोलिङ्गवाद्दृष्टं वषट्-
कारस्य पुष्टिङ्गवात्सह मिथुनतारित ॥३१॥ पुरोऽनुवाक्यादीनां युष्वात्मकताभिधानस्य प्रया-
जनमाह । तयोः समनन्तरं वषट्कुर्यात् । वीपडित्युच्चारणकाले वा समनन्तरं वा प्रदानमन्तु
सर्वथा वषट्कारात्प्राक् न जुञ्जयात् ॥३२॥ प्रदानस्य वषट्कारानन्तरं प्रकारान्तरेणाप्रदय-
ति तत्पत्रोद्धारपूर्वकप्रदानमिव भवति । उक्तैर्वपरोत्ये दोषमाह । भूमा निदग्धं प्रस्तं उ-
द्ध्वेनेोपयोगाभावाद्गग्धम् । अमुया अनेन वषट्कारात्पूर्वकालहामेन दग्धं न्यात् ॥३३॥ पु-
रोऽनुवाक्यायाड्ये गायत्रीजिह्वेभौ कर्तव्ये इति विधातुमाह । असौ युलोकः । अनुवाक्याया गा-
यत्रीवे द्यावापृथिव्याद्युभेऽग्नयि योजितत्रान्भवति ॥३५॥ अमुष्या अग्नि युलोकस्योपरि । एने
द्यावापृथिव्यौ । तस्मात्सायुड्यादिमे सहाम्यवहरतः द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेति सह प्रदानात्
अथवा वृष्टान्नयोः परस्परसापेक्षवात्सह भोगः ॥३६॥ अनुवाक्याया उच्चारणधर्ममाह । अद्गु-
यन्नित्र वर्णानालोडयन्निव शनैः अद्गुतिर्गत्यर्थः ॥ कार्यभेदं चाह अनुवाक्याया यष्टव्यदेवा-
नाह्वयति याड्यया हविःप्रदानसाधनम् ॥३७॥ पुरस्तात् मन्त्रस्य पुरोभागे लक्षणं यष्टव्यदेव-
नाम् (*वानाम AC.) [य]स्यां सा पुरोऽनुवाक्या । अमुष्या अघ्नताह्वानमणीव अधोभागे
तेषां परिभ्रमणात् ॥३८॥ उक्तं पुरस्तादपरिष्ठाह्वानम विशिनाष्टि । यस्या अनुवाक्यायाः प्रथ-
मात्पदादग्निः प्रत्नेन सोम गोभिर्दित्यादिलक्षणां यष्टव्यदेवतां ब्रूयात्सैव समुदानुवाक्या या-
ड्या तु सा समुदा यस्या उक्तमात्पदाङ्गिह्वान् अग्रे चकुरऽइत्यादिकादभिहितायाः देवताया
उपरि वषट्करोति ॥२०॥ याड्यानन्तरं भाविनं वषट्कारं विभज्य विधाय प्रशंसति । वीगि-
त्युच्चारणं कुर्यात् वीगित्येतदेकारस्थाने आकारे कृते चागिते भवति । तस्मादेवं वीपडिति

वपद्रुक्यात् ॥२१॥ इत्थं दर्शपूर्णमासोभयसाधारणप्रदानादिकं वपद्रुकारणं धर्ममभिधाय
 न (!) तत्प्रसङ्गादादिशब्दाभिधानद्वारेण दर्शपूर्णमासयामं प्रशंसति । दायं पैतृकं वित्तम्
 ॥२२॥ संवृञ्जोहंि अपहोमहि । सम्पृञ्जत स्वाधीनं कृतवत्तः ॥२३॥ धीतीति यवः तस्य
 यत्वेति नाम । तेनापूर्यमाणपक्षेण समनुयत्त ॥२४॥ अयचनादमिषणादयथा युक्तापचः । अ-
 होरात्रमाससंवत्सराणामपि नाम दर्शयति । यवशब्दाभिधेयान्, गुक्ताकृष्णापक्षान्(यि)तीति मा-
 सो यद्यः । सुष्टु एकः स्वेकः सर्वस्यापि कालस्य तत्रैवात्सर्भावात्संवत्सर एक एव कालः
 मकारोप(यु)ञ्जनेन सुमेक इति पौल्लनाम संपन्नम् । प्रसङ्गादहोरादिनामाभिधाय प्रकृतमुपसं-
 हरति यथा चेति यथा अथवा च हि यवनोवायवत्येष (!?) भवति यवमस्योभयानुगतत्वात्
 अथवा देवैरेवायवात्मकस्य कृष्णापचस्यापि यवनत्पक्षद्वयमपि यथा । अत एतेषां यथा-
 दीनां मध्ये येन निमित्तेन ना (!) होता भवेत् तत्कार्यं याचिहोत्रम् [र्था यादि० A. B. C.] ।
 तैत्तिरीयकेऽपि ऋतव्या उपदधातीत्यत्र [५. ४. २.] चयनप्रकरणे यवाद्यो व्याख्याताः ॥२५॥
 २ ॥१॥

अथायं स्विष्टकृष्यामं तस्य प्रधानयागसमानन्तर्यं च विधातुमाख्यायिकामाह । पञ्चभि-
 मानी देवो हृद् इह यथास्तावुपिया [स्तथोषि० A. B. C.] युक्ताकादीनोऽभूत् अत ए-
 व वास्तावेव स्थितवाद्द्रो वास्तव्य इति धंद्विदः कथयति ॥१॥ स्वयं यज्ञप्रदेशं (यज्ञा-
 प्र० B. यज्ञं विप्र० A.) प्रत्युत्तमा (त्युत्तमाम्?) स क्रुजो (?सन्नडा B. सेनडो AC.) भुक्ते-
 न्नस्यां दिशि स्विष्टकृत्काले यज्ञं प्रतिताडुमुत्तम्यो ॥३॥ अमुं यज्ञं विमृष्टं मा कार्षीः । यज्ञं
 समकृहत् ऊर्ध्वं प्रापयत् न च हविरादिकं बहिः क्षिप्तवान् तथा किमापि यज्ञाद्ययवानां न
 हिंसितवान् ॥४॥ तेषां सत्रेयामाङ्गतिर्ङता ॥५॥ यावत्तः प्रदानशेषास्तेष्वेकैकमवदानं कृतं
 ॥६॥ अवाशिष्टभाक्त्वेन हृदस्य वास्तव्यप्रसिद्धिमाह ॥७॥ प्राच्यादिदेशभेदेन शर्वादिनाम-
 भेदेऽपि देवतेष्वेव ॥८॥ स्विष्टकृतइति विशेपणस्य कारणमाह । वयि अमुत्राहवनीयदेशे
 आङ्गत्याधारभूते सति ॥९॥ अथ स्विष्टकृत्त्रिगदमभिदधाति (till to k. १५.) स होता स्वि-
 ष्टकृदनुवाक्यानन्तरं ये आन र्थिण प्रयात्रास्यभागादिदेवा स्विष्टाः तान् तं स्विष्टकृतमयिं च
 संपश्यति संस्मरेत् संभूयानुवदेत् संदर्शनप्रकारमनूय क्रमेण व्याचष्टे अयालक्षिरीत्यादिना
 (ल A. B. C.) अयं स्विष्टकृदग्निः प्रथमाश्रयभागद्वयस्य प्रियाणि धामानि निःशेषाप्ययाद् इष्ट-
 वान् तन्नेनेतद्गामादेन प्रथमाश्रयभागं स्विष्टं कृतवानित्युक्तावान्भवति । एष स्विष्टकृत्त्रिगदः
 आवाचननिर्गदेनेव व्याख्यातप्रायः see ४. ७. १६. ॥१०॥ एनेन यज्ञद्वयैरिति भागेन भूयसीं
 प्रीतिमुदपादयन् । सर्वथागोः संतुष्टवाय स्विष्टकृत्स्वकारणस्य प्रकाशनादेवं संपश्येत् ॥११॥
 देवतां देवतानाम् पूर्वामयाङ्ककारात्प्राक् । तादृरुदं स्विष्टोकारणस्यैवान्भ्यर्हितत्वेन ("घात"
 BC.) प्रथमं निर्देश्यवात् ॥१२॥ यज्ञयज्ञेन । स्विष्टकृत इदानीमपि अकृतत्वादयाडिति नो-
 च्यते । यथा आवाहिता देवताः सर्वा अपोष्ठा एवं स्वं महिमार्थमपि यष्टव्यं । यत् इतः
 प्राक् किं चन स्वाय महिम्नइदं हविरिति न क्रियते तस्मादत्र स्विष्टकृत्त्रिगदाभिधानस्यमये
 तन्नेन स्वं महिमानमित्यनेन तं प्रीणितवान्भवति ॥१३॥ इद्रशब्देनात्रमुच्यते तदुपजीवि-
 वात्प्रजा अपीयः । एश्याः पुनः पुनरिश्याः (?इश्या B. यष्टा CA.) । यायजूकाः इश्याशीलाः
 ॥१४॥ ज्ञातवेदा आङ्गत्याधारः स्विष्टकृदग्निः हविः सोऽस्विष्टकृतं सेवताम् ॥१५॥ इत्थं स्वि-

दृक्कामिदं व्याख्याय तस्य यास्यां पुरोऽनुवाक्यां चाह । अत्रक्षप्रतमे अत्यन्तं योग्यं । अयं
 स्विष्टकृत्वागः तृतीयसवनस्थानीयः अग्निमवसाम्यात् ॥१६॥ स्विष्टकृतो ज्ञतावशिष्टरूपवादे-
 तद्यज्ञस्य चास्तुस्थानीयः । प्रजापतेः बलवशः उर्राब्राह्मण्यः सकाशादिन्द्रोप सरोत्पन्नवाग्निष्ठ-
 द्विन्द्रियम् ॥१७॥ पेषुकामभिर्वर्धनशीलम् पिस्यति अतिवृद्धो भवति ॥१८॥ पतत्रिकं ब्राह्मं
 भूमौ प्रसारितवान् स ब्राह्मर्विलस्तोऽभूत् । अपत् प्राप्तमभूत् । सहन्दसी समानहन्दस्के
 ॥१९॥ स्विष्टकृत्त्वदानहोमप्रदेशयोर्विशेषमाह । उत्तरदिशो (पूर्वदिशो ABC.) लोकपाल-
 वेन रुद्रसंबन्धः सर्वशास्त्रप्रसिद्धः ॥२०॥ उत्तरदेशे प्रदानेऽपि प्रधानहविषा सहासंस्पर्शं वि-
 धत्ते । प्रधानाङ्गतिभ्यः सकाशादभ्यर्थे सनिहितप्रदेशेऽएव न तासां स्थाने । विपक्षे बाध-
 माह इतरा इति । इतराः पशुफलजनकाः । यदि ताभिः सह स्विष्टकृदाङ्गतिमासञ्चयेत् त-
 दा रुद्रेण सह पशुन्योऽजयेत् अत यज्ञमानस्य गृहावस्थिताः पशवः समीपेऽएव क्रियमाणाः
 प्राप्तयुः ॥२१॥ आहवनीयगार्हपत्ययोर्न्यतरस्मिन्हविःअर्पणं विधास्यति तदर्थं तयोराधान-
 प्रदेशपरिमाणं विधातुमाह । यस्सिह भूमावेवावशिष्टः स गार्हपत्यः तस्मादिदानीमपि दिवं
 गमुकामा एतमाहवनीयं यज्ञसाधनं गार्हपत्यात्प्राग्देशं यज्ञमानायोऽजयेत् ॥२२॥ विक्रम्यते
 ऽनेनेति एकापाद्प्रक्षेपपरिमितः अंशो विक्रमः । गार्हपत्यमवधीकृत्य ॥२३॥ गार्हपत्ये अप-
 येत्युरिति यत्सोऽपस्खलः अपस्खलनाम च हविषां भवति । फलितानां त्रीन्वादीनां तुपवि-
 मोकादिसंपादनप्रदेशः खलः यथा त्रीन्वादिराशिः खलाद्बहिरपि प्राप्नो व्यर्थो भवति ए-
 वमन्यत्रअपणमपि ॥२४॥ अन्येषां पक्षमाह । यस्मादेष आहवनीयः आहवनाहः अथ एष
 पक्षस्य हविषो होमाय योग्यो न ब्रामस्य पाक्ताय ॥२५॥ अग्रेः परिस्तरणं विधातुमाह । ए-
 वकारणं स्वतर्पणादपि ब्राह्मणातर्पणमेव अयं इत्ययमर्थो द्योत्यते । यज्ञमानो ब्रूयात् ॥२६॥
 ३ ॥७॥

The commentary of *Harisvamin*, the extracts out of which are now begin-
 ning, is much shorter, than that of *Sayana*, and leaves the greater part of the
 text unexplained. प्राशिन्नावदानविध्यर्थमाख्यायिकामाह । प्रजापतिः प्राणपिण्डलोकका-
 लयज्ञात्मा । अभिध्यातवान् लोकात्मना दिवं कालात्मना उपसं प्राणपिण्डात्मना ऋक्षेभ्यो मृ-
 गीरोहितं (?) रोहिणीनाम नक्षत्रं यज्ञात्मना वाचम् । मिथुनी मिथुनवान् ॥१॥ उद्विता न
 गमव्येति संधां संधानं पर्यादात्मतीत्य । व्याध ताडने ताडयेषुणा । इहब्दोऽवधारणार्थः नू-
 नंशब्दो यस्मादर्थं यस्मान्नेथैव तदास ॥२॥ ह्यया ह्ययायां (ह्ययां ABC.) पृथिव्याम् । त-
 दाग्निभाक्तं नाम शब्दं तस्मिन् तदिभड्याख्यायते see ऋक्संहि° ८. १. २७. २. ॥३॥ यदिदामि-
 चोर्नोक्तं यज्ञसविलिप्तं तद्यथा न वृथा स्याद्यथा च प्रधानाङ्गतेः न महत्स्यात्त्रथा उपायं
 ज्ञानीत् ॥५॥ प्रसन्नः एव ब्राह्मणाशेषः किं चिन्नु वक्ष्यामः ॥ नो इति प्रतिषेधः नु इति वा-
 क्यपूरणः । दत्तः दत्तान् ॥७॥ ततो बृहस्पतिप्राशनादवर्षाक् ॥८॥ संसर्गवभावाद्यदत्र किं-
 चिदशात् तस्मिर्ममीते बहिः करोति निष्कर्षति । पशुवमिडायाः प्रसिद्धं पशवश्च रुद्राङ्ग-
 णीया अतो रुद्रिये प्राशिन्ने दक्षेऽप उपस्पृश्येडावदेया ॥३॥ स्रद्धत् (°दन् C. °दप B. °दच
 A.) खद् स्थीर्यं हिंसायां च [धातु° ३. १३.] अल्पतरवाद्यस्थिरमगाहबलं निःसरणवद्भवति इ-
 तरथा तु चतुर्गृहीतं महत्त्वाद्गाढं स्यात् ॥१०॥ तिर्यक् प्रजहीत (!) ओशाङ्गं गतीं धि° २५.

७.] प्रगृह्येत्प्राशित्रम् ॥१२॥ तत्प्रतिगृह्णातीत्यत आभ्य ब्रह्मन् प्राह (प्राय AC. प्राशिय B.)
 आध्यायसमाप्तेः ॥१३॥ अथ परिनाल्य पात्रं नाभिमालभतऽइति शाखान्तरात् इति हेरः ॥१०॥
 अध्यास्मि ब्रह्मभागमित्याधुर्यत्वम् । प्रतिविदानः ज्ञानन् एष मे भाग इत्याशयः ॥१८॥ आ ए-
 तस्मादधुर्यत्वचनात् । पाकयज्ञार्ह्या इत्या पाकयज्ञोऽ इतशेषो भक्ष्यते तेन पाकयज्ञार्हेत्युच्य-
 ते । ब्रह्मा हि प्रायश्चित्तैर्यज्ञं भिषज्यति ॥११॥ अन्यास्तप्रसवविधिः । यस्मानुभ्यमेतेऽधुर्यत्वो
 यज्ञं प्राञ्जर्बहस्पतये च न मरुतं मनुष्याय तेन कार्पेण वमनुष्या यज्ञादीनवपालय ॥२१॥
 श्रुतिगन्त्री ॥२२॥ ४ ॥१०॥

इडाब्राह्मणमेतत् तत्रेडाया मानवीमिडां देवतां त्वक्तुं मानवी घृतपदी मैत्रावरुणोत्ये-
 तानि च निगदपदानि व्याख्यातुमितिहासः प्रवृत्तः । स चेतिहासः प्रसन्न एव किञ्चित्तु
 दर्शयामः । अचनेइत्येते हस्ताचनेनेति अचनेइयं कारणे कृत्यः । परिचारकाः आनीतवचनः ।
 भावनेऽर्थस्य मिडार्थं देवतैव मत्स्यरूपेणाज्ञागाम ॥१॥ पाल रक्षणो । अहतीत्यीधः उदक-
 संघातः स इमा भरतवर्षनिस्वामिनोः प्रजा निःशेषं वीरु देशान् प्रापयिता ॥२॥ बुद्धकाः
 बुद्धकाः अल्पकाः । गृ निगरणे निगमति । बिभर्तासि बिभ्रियाः पुष्पायाः । अतिवर्धं अति-
 रिच्य वर्धितागमि । कर्षुः खातिका ॥३॥ शश्वकृद्धेऽत्र सामर्थ्यात्किप्रवचनः कषो महाम-
 त्स्यः । श्येष्ठं वृत्तमम् । इतिथोमित्यभिनयः तेन संश्लेष्याः समादर्शितवान् इयतीनां दर्शानां
 द्वादशानां वा पूरणोतियो इयतियो यावतियो तावतियोमिति प्राप्ते कान्दसा यशब्दावश-
 ब्दलोपः । समा संवत्सराः मामुपासासे उपासीथाः ॥४॥ नावमुपकल्प्य मत्स्यमुपासितवान्
 श्रेष्ठे चोत्थिते नावमधिरूढः । श्रुद्धे भवितव्यतयैव निष्पादितं । उन्नर् गिर् हिमयत्नम् ॥५॥
 समवायात् एकीभावाय अधः गच्छेत् अवतरेत् ॥६॥ पिब्यमाना पिबद् [°वधु AC.] कारणे
 घृतप्रभवत् घृतं सवती सुक्लिग्धा उदकाउत्थिता ॥७॥ आचयोर्दहितेति श्रुष्टेत्युचतुः । अग्रिवं
 भागः तं प्रार्थितवनी । तच्च भागिर्व द्या ज्ञो वाशब्दश्चशब्दार्थं ज्ञानातिश्च प्रतिपूर्वां दृष्टव्यः
 प्रतिज्ञातवती च न च प्रतिज्ञातवतीति यावता मैत्रावरुणोति व्यपदिश्यते तावत्प्रतिज्ञातवती
 यत्र तस्याः किञ्चित्भाभ्यां ह्येतैत्येवं न प्रतिज्ञातवती ॥८॥ अज्ञोऽनघाः ज्ञानितवानमि । प्र-
 या हंतुभूतया मय्युपहृत्यमानायामुपहृते यज्ञमान इत्येतेन होतृवचनेन यामाशिपमाशासि-
 व्यसे ॥९॥ उपस्तरणाद्विशेषः शाखान्तरात् पशुप्रभवघृतादिप्रभववात्पशव इडा ॥१२॥ इ-
 हेत्यभिनयेन प्रदेशिनोपर्व मध्यमं दर्शयति । शाखान्तरात् ॥१४॥ देवनर् शाखान्तरादेव श्रेष्ठ-
 योरित्यत्रादिशेषेण निलिम्पेदिति श्रुतम् शाखान्ते वधरमधर्ऽउन्नरमुन्ने । किं पुनर्निलिम्पते
 द्रव्यात्मनिधानाददनीयवाच्च आस्यम् तत्रास्ये तदेवैनां प्रापयतऽइति इडानिष्कयवचनादे-
 उमेवाऽयमिति गम्यते ॥१५॥ निलेपार्थवादेऽयम् तनिष्ठं तनुतमम् पाकयज्ञार्हा मनुष्यप्रधा-
 नवान्मन्दतरवीर्या । इह तनिष्ठे देशे । एतमिडामेतद्विशेषोर्निलिम्पते तत्पुत्रा र्कोभ्यो या-
 वदेवाऽर्हत्पह्णानं शुवा नागह्नि र्हासि तावत्प्रापयते प्राणेष्वेव ह्ययतऽइति वक्ष्यते तं प्रा-
 णदेशं प्रापितवान् ॥१६॥ अध्यान्तेऽाचदानमेतत् ॥१७॥ अत उर्थं शैत्रमिडोपह्णानं विधीय-
 ते । तदपि द्वित्रिधुपांशु चोसैश्च तत्र प्रथमं तावदुपांशुपह्णानं युज्यते । उपपूर्वां ह्ययति-
 र्भ्यनुज्ञायां वर्तते । इयमिडा सर्वैर्हक्रियज्ञमानैर्विभज्य भक्षणया तत्र वोग्नतिरिक्तं (नाति-
 र्का B.) श्रुतानिवृत्तये परस्परमनुज्ञातव्यम् तद्दे तत्साधारणमेवानुज्ञानं मध्यावस्थानीयो (म-

ध्वजं BC. मध्यक A.) होता सर्विरेन्वारब्धः कोति ॥१८॥ इडाया एवीतानि स्थनानीनि पृथिव्यादीनि च वृषाणि ततश्च तस्यामुपप्लतायां तान्युपप्लतानि भवन्ति तेषु चोपप्लतेषु मा उपप्लता भवति देवतानामननुज्ञातां मनुष्या भक्तियुतं नार्हन्ति अतः मानुषाण्यन्तं । मामित्येतच्च तुल्यहेतुवास्त्वैषामृक्वियज्ञमानानां प्रदर्शनार्थम् ॥१९॥ अयोपांशुपल्लयतः इति यदुक्तं (k. १८.) तस्य विह्वेदार्थमथ प्रतिपद्यतः इत्याह तेनेत ऊर्ध्वं यथाप्राप्तमुच्चैर्वक्तव्यम् ॥२०॥ वत्सा वै देव्या अर्ध्वैव इति नानाव्यं हविः संभवत्यध्वर्युर्वदित्यभिप्रायः ॥२०॥ सामान्यरूपेण यज्ञमान इति घ्राच्यं न विशेषरूपेण देवदत्ता यज्ञदत्त इति ॥२१॥ यो मन्वरेया यज्ञमानस्य तस्मिन्नयमनुज्ञातः समुध्यताम् ॥२२॥ वक्वदः समुच्चयार्थः । अन्यं तु प्रत्यक्षमेव प्राशिष्यन्ति । ब्रह्मागोधारापि प्ररणं पञ्चनंध्या संपन्ना ॥२३॥ यत्र काले होता प्रतिपद्यते इ-
 उपप्लतेत्येतं निगदं तदा चतुर्धा कृया पुत्रोडाशमाग्रेयं शाखात्तरात् बर्हिषि सादयति ॥२४॥ यत्र काले आशिपमुपप्लतां यज्ञमान इति होता आशास्ते तदा यज्ञमानो जपति ॥२५॥ पवि-
 त्रयोः पवित्राभ्यामिति विभक्तिव्यत्ययः पवित्रपूतास्तनवामहः इति वाक्यशेषात् मार्शयन्ते आ-
 त्मानं शोधयति ॥२६॥ अपिमृजाते संसृजाति ॥२७॥ १ ॥ ८ ॥

अनुयाज्ञब्राह्मणमितत् अथाग्निं कल्पयतीत्यस्मिन्नन्त्रे (see ३.३.१२.) उल्मुके दे ऊर्ध्वं नयत्यग्नितः पृथक्कूर्त्तव्यवियज्ञमानाः साक्षादध्वर्युरितरे तदनुज्ञानेन । यातयामो गतरसे ग-
 तवीर्यः एतन् एतस्मिन्ननुयाज्ञकाले अग्निर्भवति देवेभ्यो यज्ञमूहयान्भवति ततश्च गतवीर्य-
 वादन्याशंशक्तमः स्यादाभ्यां तु प्रागुज्ञोताभ्यां पुनः संसृष्टाभ्यामगतवीर्यो भवित्यति ॥१॥
 अनु यामे नीते पश्चात्सगमयति ॥२॥ उल्मुकसमामेन पुनर्नवीकृतोऽग्निः समिधा सामिधे-
 नोस्थानोयया चेपा तः इत्यन्यः चो समिध्यते ॥३॥ sec 8.8. १५. समुचान् समुत्त्वानिति प्राप्ते तकारलोपः ॥४॥ उत्तरस्यां कण्डिकायां बर्हिषो जगतोर्व वस्यन्ते अन्यां तु जगत्या अ-
 नुयाज्ञेषु प्राथम्यकारणमाह । तदै तत्र सामिधेनोषु स्थानत्रिपर्यासं मन्यन्ते विद्वांसः यज्ञजग-
 त्यां परिमाणतो इयेषामामेव तिष्ठमानायामल्पाक्षरा गायत्री प्रथम युज्यते तद्यथायथं कर्तुं
 मिहानुयाज्ञेषु देवा जगतीं प्रथमामकल्पयन् सा च जगतो बर्हिः । पापं इयेषामपेक्षया कनि-
 ष्ठं नेत्पापमेव सत् वस्यः प्रशस्यतरं यज्ञेनेदमसत् तदनुकाराद्य प्रजास्वपि यत्पापं वित्रब्र-
 न्युकर्मादिना तदस्यः वसुतरं प्रशस्यतरमितरस्माद्दपापान्मा भूत् ॥५०॥ येयं बर्हिषाख्या दे-
 वतात्रेज्यते एषा अयं लोकः परिवृजो हि सः ॥५१॥ नरः प्रजाः शंसन्ति वदन्त्यस्मिन्नित्यत-
 रिक्तं नराशंसः । अन्नरिक्तमु वै त्रिष्टुप मध्यमवादेकादशभागवाच्च दश दिश आत्मनेकादश
 ल्लसंबन्धादा ॥५२॥ बर्हिषादिषु यष्ट्येषु बर्हियंजित्यादिना होतापि सर्वत्र देवं देवमित्याह
 न बर्हिषामेव केवलम् । यस्माच्छन्देदेवत्या अनुयाज्ञाशकन्दांसि च देवानां देवाः तस्मा-
 देवान्यजित्येवाध्वर्युगाह गृहभोगाः पशुमत्त (मत ABC.) एवेति गृहाः पशवः ॥५३॥ सर्वत्रैव
 यामो देवतायाः एव होत्रा वषट्प्रक्रियते अध्वर्युणा च ह्यते अत्र तु अनुयाज्ञेषु न परिज्ञा दे-
 वतास्ति बर्हिर्नराशंसयोर्देवतावेनाप्रसिजैर्येषु गायत्रीप्रधानवात् तेन वसुवने वसुधेयस्येति
 शब्दाभ्यामग्निभन्दं चोपादाय ताभ्यां बर्हिषादीनुपलक्ष्य इन्द्रान्यात्मकोभ्यो बर्हिषादिभ्यो
 वषट्प्रकारेण होताध्वर्युश्च तदात्मकोभ्यो जुहोति । वसु हविल्लक्षणं भजति वसुवनिः । वसु-
 नि हवीषि धीयन्तेऽस्मिन्निति वसुधेयः ॥५५॥ वसुवने इत्यामन्त्रितानं [against the ac-

cent] वसुधैवकुर्वन्ति षष्ठ्यन्तं ते कथं बहिर्विंशति प्रथमानेन अरिंदिना संबध्यते । निष
दोषः । एवमु हैतदिति ध्रुवं हेःअप्येते विभक्ती व्यत्ययेन चतुर्थ्यर्थवृत्ते दर्शयति । तस्या-
पि यास्काचार्येण [यस्का° ACB.] वसुधननाय च वसुधानाय चेति [निरुक्त° १. ३९. ४१.] ता-
दर्थ्यं चतुर्थ्या एकवाक्यता दर्शिता ॥१६॥१०॥२॥८॥

ऊह वितर्कं प्रेरणो वत्र दृष्टव्यः अन्योन्यविपरीतं नामयति ॥१॥ यस्मादेतत्समाने अ-
भिन्ने व्यूहनकार्मणि विलक्षणमाक्रियतेऽभिव्यजते भोक्तावं भोग्यवं च तस्मादाज्ञानकारेण भूते-
ष्वपि समानादभिन्नात्पुरुषात् भोक्ता पातिः भोग्यश्च भार्या ज्ञायते यथा समाने कार्मणि शुद्ध-
पभृते । तथा च ननु (च न AC. च ननु च B.) समानज्ञातीययोर्विवाह एव नास्ति कृ-
तो भोक्तृभोग्यभावः (°ये भागः B.) पप्रुन्यायेन सिद्धतेत (°न सिद्धा व° A. °न कश्चिद्वा व-
र्तते C.) न स यज्ञानुकारः स्यात्किं तर्हि यज्ञमानिकतानुकारः स्यात् सत्यम् एवं व्यवहा-
रस्य यज्ञमूलवादन्यायस्यापि तमेव व्यवहारं दर्शयति । इदं हि अधुनापि ज्ञात्याः [समा]-
नज्ञातोयाः दोष्यमाना सममणाः परितुष्टानःकारणाः नाकार्यकारिण-इवापरिवृत्ताः (-इव प°
C. -इव प° A.) आसते । कथं दोष्यमानाः । विदेवम् । दिवेर्व्यवहा[र]ार्थस्य अन्योऽन्य
भोक्तां भोग्यैः सह भोग्या भोक्तृभिः सह दोष्यामहे व्यवहृत्य [व्य]वहृत्य । व्यवहर्तृणा-
मभिप्रायेण व्यवहारं दर्शयति इदं प्रत्यक्षमेव विवाहेन व्यं संग्रामहे एकस्मादेव पुरुषा-
न्मूलभूतादुत्पद्य पुनरेकद्वन्द्वारम्भेण समानापत्सरम्भेण च संयुज्यामहे इति भर्तृणां योषि-
तां चाभिप्रायवचनम् । एवं व्यवहारं दोष्यमाना आसतेऽथ के (तत्रैके B. तेष्यात्क A.
तेत्क C.) पुनः संग्रामहेऽइत्याहः किमनन्तरंएव पुरुषे नेत्याह चतुर्थे तृतीये वा वाश-
ब्दोऽत्र लुप्तनिर्दिष्टो दृष्टव्यः चतुर्थे वा तृतीये वा । तथा च काण्वानां तृतीये पुरुषे सं-
ग्रामहेऽइति श्रूयते चतुर्थे संग्रामहेऽइति सौम्याणां व्यवहारः तृतीये संग्रामहेऽइति दा-
क्षिणात्यानां ते हि मातुलउहितुषु (°हितुः त्रिषु ABC.) पितृष्वपुत्रेषु संग्रामे ते च मू-
लपुरुषाद्गणयमानास्तृतीया भवति ॥ एतस्मादेव सुव्यूहनात्कारणान्नतया भवति ॥६॥ शुद्ध-
गतेनाशयेन संज्ञेहयति । परिधयोऽपि क्षययो देवास्तेऽपि देवपात्रेण देवात्समर्हति पलायिवा
तु न समग्रम् ॥७॥ त्रयि पार्थिवाग्न्यात्मके तृप्ते पार्थिवा वसवस्तृप्यन्ते वस्वार्थं वामनाडिम
॥८॥ अभिपद्याभिगम्य हस्तेनालभ्य ॥९॥ स्वगा अव्ययमेतत्स्वस्थानगामिषचर्न स्वस्थानगा-
मिनं करोति । अग्रन् अग्रमत् गतः अपिनयति संनयति ॥११॥ व्यन्तु ह्यदन्तु इमं प्रस्तरं दे-
वाः येष्यो होष्यन्ते कौदशम् वयः पक्षिभूतम् Here is the conclusion of B. ॥१३॥ यथा
पृथिवी मून्यमूलात्संस्पृष्टा पृथिनस्तद्योगाश्च वशा वश्या काम्या ॥१४॥ तं प्रकृतं प्रस्तरं प्रा-
गर्थं मूलकांके उक्ते पश्चात्समग्रमेव प्रक्षिपति । युप ह्य लुप विमोहने [ध्र° २६. १२४.] मूर्ह-
येयुः । अपो गतो नयनेऽत्र दृष्टव्यः विस्तारयति (विस्मा° A. C.) सुदग्धवाय ॥१८॥ संव-
दस्वेत्यादीनां व्याहृतोनां आश्वस्तावदर्थः । अग्नीदधुर्युं प्रेष्यति संवदस्व वं मया सह श-
म्युवाकप्रैषार्यमिति । तमधुर्युः पृकृति किमग्रमत्प्रस्तरशरीरा यज्ञगानः स्वर्गलोकम् किं दग्धः
प्रस्तर इत्यर्थः । अग्नीदगात्रेति प्रतिवचनमाह गतो यज्ञमानो दग्धः प्रस्तर इत्यर्थः । अधुर्यु-
स्वाह यद्येवं ततः शम्युवाकप्रैषिधिप्रहरणयोः कालो वर्तते ततश्चात्रावय होतात्प्राकाशयि ।
अग्नीद्याह आपद् (°हा वी AC.) मृणोत्येवायमापेद्याहितो (अपोत्यो A. अपोत्यो C.) ब्रूहि

तं यद्विवाहितमिति । स्वर्गा देव्या होतृभ्य इति शम्युवाकप्रैपः हे होतः शम्योर्ब्रूहि अस्य ऋषेराषं ब्रूहि स्वर्गा स्वस्थानगामिभ्यो (गिर्या AC.) देव्या देवेभ्यो होतृभ्यः परिधिशीरीभ्यो ह्ययताम् मानुषेभ्यस्तु होतृभ्यः स्वस्तिगधिनाशोऽस्विष्येवंप्रं वा ब्रूहीति ॥ श्रुतिस्तु नाकीतिकं वृहतरमर्थं व्याचष्टे तत्र च यथैत्र प्रहृणामंबन्धमृक्तावाकप्रैपसंबन्धमाश्रावणमनुपङ्गतः परिधीनामुपकारकमित्युक्तम् तथैत्रापि परिधिप्रहृणामंबन्धशम्युवाकप्रैपसंबन्धना व्याहृतयोऽनुपङ्गात्प्रस्तृत्वृत्तानं प्रकाशयन्तीति (यतीति AC.) दर्शयति संवादयन् देव्यंगिति प्रियमिवातिथिमागतैर्देवीः संभाष्य ॥२०॥ ब्रह्मनां मानुषाणां होतृणामभावादेकवचनम्यानाः एवैतद्ब्रह्मवचनम् ॥२१॥ संप्रगृह्णाति संगति उद्गृह्णाति संबन्धलोमाय आश्रयशेषस्य स्वर्गाकाराय च ॥२३॥ अपिबिन्यो भागिन्याऽत्र व्यनयोत्येवं मन्यन्ते ॥२३॥ स यन्निधायवाचोदिति प्रनङ्गेनार्थप्राप्तं चरकश्रुतिप्राप्तं च निधायवादानं प्रतिषेधति वाहनमश्रादि यथा तदवार्कत् अथः पतेत् एवं निधानं सुचाः प्राणिवगोकात् अधश्चलनं तदाश्रय स्यात् । विमुच्यतेऽस्मिन्निति विर्माचनं स्थानम् ते तत्र नादयत्यध्वर्युः विश्वमार्थं विमुञ्चति । गतिमधानम् ॥२०॥ ३ ॥२॥

आध्वर्यवः मृक्तावाकप्रैपः शम्युवाकप्रैपश्चाधस्तादुक्तन्तत्प्रसङ्गात्मृक्तावाकशम्युवाकयोरेतद्ब्राह्मणम् तत्रापि मृक्तावाकस्य प्रयोक्तनं दिवस्तुः कालसंबन्धगतमुपादाय (!) प्रयोक्तनमाह ! यस्मिन्काले अध्वर्युर्ग्राहयिता इत्यादि (see ८. ३. १०.) अतस्तत इति सर्वनामव्यत्ययो दृष्टव्यः तत ऊर्ध्वं होता यदाह इदं यावापृथिवी इत्यादि (k. ३.) तत्सूक्तान्याहति मृक्तावाकशब्दनिर्वचनम् ॥२॥ वक्ष्यतेः समुच्चये । देवान्प्रोवा तर्पयिवा शास्त्रपरिपदीव संतप्रश्ने (!) संद्वय (!) तेषु देवेषु तेषां मध्ये अपिवो भागां भवति । अर्पेपौत्तर्पितवान् ॥३॥ प्रतिपद्यति होता वक्तुमारभते । आर्धं ऋतवनः । नमोवाकमन्नदानवचनम् । वं सूक्तानां वक्तासि नाहं मानुष इति वेदिवा मामभिधातुमहंसि । उपशृणोतीत्युपश्रुतिः ततः सप्तमो द्विवचनमुपश्रुत्योगिति प्राप्तं ततश्चान्दसः पूर्वसवर्णः । अचति तर्पयति इत्यागा ॥३॥ शंगवी शं च ते गावी च शंगव्याविति प्राप्ते पूर्वसवर्णः । शीघ्रनस्य दात्री । अत्रमनश्लेते ते देवते उपानीना न त्रस्यतीति देवधर्मं यदाग्नेने दर्शयति नाहति । नास्ति प्रवेदनं प्रलाभः एतयोः दुर्लभे ॥५॥ गावः अचति तृप्यत्यन्यामिति गच्युतिः गाप्रचरः सा च क्षेमऽर्वा भवति । व्याघ्रादिभ्यं त्रसति न हं ग्रामान्नातो गच्छतीत्यनुर्वो गच्युनिर्भवति तेन गवां क्षेमहेतु स्तामित्यर्थः । वृष्टेर्दात्री ददातेर्वनिष्प यकारश्चागमः वृष्टिर्दातरा । रीतिन्तुस्तिस्तामापतऽइति गत्याया मुष्ट्यर्पवत्या ॥६॥ ऊर्तः मतुपि असुग्रागमः वकारस्य च भवम् ॥७॥ अवेदनमाहित् ॥८॥ महो महेन पूजा विभूतिः ॥११॥ see ८. १. २२. ॥१२॥ अमुत्र see ८. १. ३० ॥१३॥ अमुत्र see ८. १. ३३. ॥१४॥ सदाता आतारः आत्मिकान्तु प्राणाः तेषां च तस्य संभक्तिस्तेरत्रियोगः सदातवनस्या वनान्शब्दः काण्डादिषु दृष्टव्यः काण्डादिभ्यो यक् [प° ३. १. २०.] वननं वनस्या ॥१५॥ अश्यात् अशू व्यसौ प्राप्नोतु ॥१६॥ तिष इडायाम् see ८. १. ३०. ३३. ३०. ॥१७॥ शाखानराधीतानां प्रतिषेधः ॥१८॥ रासत्ताम् राशु (!) दाने । वनु याचने याचताम् अर्थं च मानुषा होताः आत्मनि ब्रह्मवचनम् अधिशब्देऽग्नेरित्यस्य पञ्चम्यत्त्वयोतानार्थं अनेकपञ्चम्यर्थसंभावेऽपदानार्थवयोतकः [प° २. ३. २०.] ॥१९॥ अश्रसा शशु सग्यक् । तत्र दा तद्विज्ञानं भवितव्यतावशादेव अक्षरितं विहितं मनुष्येभ्यो बभूव ॥२४॥ संस्थानं श-

म्युना दृष्टं प्रार्थयामहे ॥२॥ अनया दक्षिणास्य पाणेः कनिष्ठिकया इति एषम् इत्यभिनयेन पृथिव्या उपदर्शनं दर्शयति । अथ कनिष्ठिकया पृथिवीमुपस्पृशतीति काण्डव्युत्पत्तयोः (?) । अग्निदेवा देव्यो हेतिति [५.१.५.] त्रियमाणोऽग्निर्भव चित्रेनापगतः स पृथिवीस्पर्शनेनाभिनयनं मानुषायतनं पृथिवीमुपगतोऽस्ति ॥ एव प्राप्तज्ञिकं हेतुव्याख्यानं समाप्तम् ॥२॥ ॥१॥ ॥१॥

पत्नीसंयासव्याख्यानमेतत् ॥ देवानां पत्नीः देवैः सह संगता यात्रयिव्यन्तः । आद्यवनीयात्परास्तमभिमुखमायति ॥१॥ गार्हपत्यमुत्तरेणातोत्य पत्नीं चापरेण पत्न्योदक्षिणापार्श्वे स्थिता यतोदिति (यज्ञा° A. C.) अपरे शाखिन आङ्गः । भसदुत्सर्गायतनं यथा भसदि शिरः संयाजेत्तद्युक्तमित्यभिप्रायः ॥३॥ चरणशब्दे सर्वं हैत्राध्ययवभाष्यम् । तिराङ्गत्वेतमप्रकाशं मिथुनेन लिङ्गद्वयेन चर्यते लोके ॥८॥ आद्यवनीयात्तत्र एवेतन्निरः करोति अन्नधर्निनादर्शनमिच्छति । पुंसः अन्नर्हिता पुंसश्चादृश्यमाना (पुंसश्च दृश्यमाना C.) क्षिपत्सन्नि भवति युमिच्छति तस्माद्यज्ञानुकारान् शुद्धयोषितस्तु पुंसः समन्वयते अन्नन्ति ॥१२॥ परिधिप्रस्तारसंवन्या सूक्तावाकशम्युवाकौ तदभावेऽनुपपन्नौ । उयसशब्दोऽद्यसानवचनः कण्ठादिषु पठ्यते अयसानवसार्दं पत्न्याः कुर्यात् रूपं प्रतिनिधिः ॥१३॥ प्रेषसामर्थ्यान्न सूक्तावाकमाह ॥१८॥ अशीतमः भोक्तृमतः । आत्मनि अग्नी दक्षिणाग्निहोमादि शाखात्तरान् ॥२०॥ बर्हिर्ज्ञानं यज्ञादतिरिक्तां बुधेति । समिष्टयजुर्हि देवताविसर्जनार्थम् ॥२०॥ अध्वर्युत्तरापार्श्वोदक्षिणापार्श्वं वेदेर्वा स्वदेशेऽत्रस्थिता एव प्रणीता नोचैर्नयति भूमौ पर्यन्थति । प्राज्ञेणोयात् लिंस्यात् ॥२२॥ फलीक्रियन्ते तपनुना एभिरिति फलीकरणाः ॥२३॥ संवृत्त्य समाप्तिपूर्वं संवृत्य । निरभन्न बर्हियज्ञात्कृतवतः । अन्ना लोहितेन । भागिनं स्वल्पभागोनापि भक्तम् । अभागं भागमदृष्ट्वा ये निर्भक्षति स आशंसतएव । अन्नलो हि वलवना वशं भवति लब्ध्वा आसाद्य कृतश्चित्कालपर्यायात् किं वं मां बभकथ मनसि किं मयं क्या दत्तम् । तेदनी (तिमनी A C.) लोहितम् ॥२५॥ २ ॥ १॥

याज्ञानानकर्माभिधायि व्याख्यानमेतत् । अध्वर्युर्निनयति । दक्षतेः सम्प्रथम्य दक्षिणा रूपम् यज्ञमभ्युत्थयं यज्ञमनु धिल्या दक्षिणाति । दक्षिणामन्वाराभ्य सा हि परिक्रियार्थं अविद्वन्निष्पादिता परिक्रियते यथान्यत्रापि परिक्रियन्बन्धः परिक्रता एवमत्रापि ॥१॥ यः अकृतकृत्यः तंमापतः यस्तु कृतनियतकर्मा तमतिमुज्जतः ॥२॥ यद्दे यज्ञस्य मिथ्या क्रियते अकरणमन्यथाकर्णं च ॥४॥ अध्वर्यानिनयने व्यापृतवान्मन्त्रस्याशोर्लिङ्गवाग्दत्तमानः प्रतिगृह्णाति ॥६॥ सर्वमियातः परं याज्ञमानम् ॥७॥ तद्दे तत्र इत एव लोकात्प्राचीनमुद्गुनभर्हिर्दिधमित्येवं ब्रह्मताः क्रमेण ॥९॥ आदित्यस्य ये रश्मयः कदम्बकेत्तरवदनभेदास्तं सुकृता ये पूर्वं यज्ञमानाः तत्रःशरीराः उपरितानिमिय तद्यज्ञत्रयो प्रजापतिः । स्वर्गां वा लोकः अज्ञानानां कर्मकर्तृशान् प्रदानां पतिः शानिनानुपमेत्यं स्थानम् तत्र ते गृह्णीत्यभिप्रायः । भाः प्रकाशमात्रं मुर्यत्रपम् ॥१०॥ प्राङ्निरीक्षणं संतर्पिता गृह्णीते देवा निरीक्षिता भवन्तीत्यभिप्रायः ॥१३॥ उपगम्य उदता (?) पितृभ्यादेता स्त्रीभ्यो रुक् [पा° ४.१.१२०.] ॥१६॥ प्रदक्षिणामावर्तते ॥१७॥ अन्नलायां चाप्यः स्यूः तत्रामलायमात्रं लक्ष्यते स्यूरोऽस्मिन्नस्तीति स्यूरो न स्यूरो अस्यूरो । ससहायानि ॥१९॥ पुत्रादित्तंमृतपुत्रो वा तथा इदं मे कर्मदं वीर्यं देवदत्तोऽहं संतनवानिति नामग्रहणम् ॥२१॥ see १.१.६. ॥२३॥ समाप्तोऽयं दीर्घमासिकः

संघास्त्रिष्टिषु पमुबन्धेषु यागेषु सौत्रामण्याः प्रकृतिभूतः । यद्यप्ययं (? यथाकोयं A. यथार्यं C.) कृताधानस्य भवति तथापि आधानेष्टीनां तनूहविःसंज्ञकानां पार्ष्णिमासिका यागः प्रकृतिः तस्मात्पूर्वमुपदेश्यः । ननु तर्हि तनूहविषामेव सर्वेष्टिप्रकृतिवं (°तत्र A. C.) क्वथा तान्येव पूर्वं कस्मान्नोपदिष्टानि सत्यम् किं तु तेष्वितिकर्तव्यताविकृत्यदर्शनात्सार्वप्रकृतिवं न संभवति तस्मात्पार्ष्णिमासयाग एव पूर्वमुपदिष्टः ॥ ॥ आचार्यहरिस्वामिनः कृता शतपथभाष्ये हविर्यज्ञेषु नवमो (अष्टमो AC.) ऽध्यायः समाप्तः ॥ ॥

VARIOUS READINGS AND CORRECTIONS OF THE PRESS.

अध्याये १ ब्राह्मणे १ कण्डिकायाम् १ M. B. C read प्राङ्ङिष्ठ° instead of ङ्ङिष्ठ° and so is the general usage of Vedic manuscripts: see Benfey »die Hymnen des Sâmaveda Leipzig 1848. Brockhaus« p. XLVIII. I have retained this manner of writing only in the Nomin. mascul. of the themata terminating in सू. - ३ न्वेवो M apograph. - १० °दुपचं Say. - १७ निर्दृक्त्ति M. - २.७ निर्ममै Say. B. निर्ममि Say. A. C. but निर्मिमा ३. १. २१. - ८ °क्यध-धस्ताडु° Say. - १२ °ताद्वात° MBC. °ताद्वात° Say. which reading I now prefer: see ४. ३. १८. - ३.५ °तिपमुविरि° Say. - ४. १ °वत्साया° M. - ११ वर्धयति M. B. C unaccented against पा° ट. १. ५६. — अध्या° २. ब्रा° १. क° ट. रत्नामप° M. - १५ हिनसाव M. °सातःडुः? - २.७ प्रवृज्यादि° M. - १ तन्न I. ११ क्षण्वन्ति MBC. क्षण्वन्ति Say. see ७. ४. ११. and १. ३. ६. - ३. १ अप्रदनवत् I. देवा अन्विष्य Say. - ४. १६ क्रूरं कु° Say. - ५. ५ °मनुरिति M. - ६ निपात्य Say. - १ पाञ्चिस्त्र्यङ्गुलामिव M apograph. - २० वज्रो ह I - २२ प्रहृगामीति M apogr. - २३ अस्याः क्रूरमभूत्तद्यास्या एतद् Say. — अध्या° ३. ब्रा° १. क° ७. °रतः संमा° B

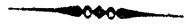
prima manu. °रुतः संमा° B sec. manu. C. M. See पा° ट. १. ६३. - ११ °द्वे-
दिति Sáy. - २० °दाय प्राडुदाद्वति M. °दाहृति coni. त्यन्नी नान्नेरिति M apogr.
- २५ रसस्यो वैव I. B prima m. - २. ७ °भृति चतुर्धुत्रायाम् coni. - ३. ३ प्रयहंति
M. B. C. °हृति I. - ११ पूर्वार्थो वै M apogr. - ५. १२ स ते Sáy. against the
accent, for the mspts have ह्वैव, not ह्वैव; सते is Datif Part. Praes. — अथा°
४. ब्रा° १. क° १०. विदेद्य° M. माधव° Sáy. - १३ निषेदे M apogr. - १४ सदा-
नरित्युत्तरेन निर्धारयति Sáy.! - २१ जिगाधसति M apogr. °धांसति Sáy. - २५
°तिर्वृणा° M. B. C. sec. manu. = घृ? - २१ इडे° M apogr. इडेन्य° Sáy. see
४. ३. ५. - ३३ तृच° Sáy. त्रिच° MBC. - ३५ सुक्रतुर्ग° BC. M sec. m. सुक्रतुर्ग°
M prima m. - ३१ °न्धिडुं instead of °न्धिडुं see ४. ३. १८. - २. १७ °नुध्या
C. B. and Sáy. - ३. १६ °मुगश्च° M. °नुयश्च° I. B. C. घ is my coniecture. -
१८ उत्राय M. B. C. and Sáy. उत्राय I. उद्भाय is my coniecture. ड्व is very
often given in the mspts by घ्रः see Benfey p. XLVII. - ४. १३ °हीति and
५. १२ °हि in all the manuscripts: see Benfey p. xxxiv. - ५. ११ the accent
allows to consider प्रतिप्रश्नं either as a bahuvrīhi, or as an avyayibhāva:
the latter meaning is understood by Sáyana. - १३ वा यस्मिन्वा in all the
mspts. Sáyana seems to read वान्यस्मिन्वा. — अथा° ५. ब्रा° १. क° ६. and
२६ अनुध्या C. and Sáy. - २० ह्योत्रवर्ये I. - २५ उदोषिष्टं has lost the augment
after मा, else it should be read उदोषिष्टं. - २. १ वैव° M. B. C. ह्योत्र° Sáy. -
११ °शस्त वषट्कारिणा° Sáy. - ३. ६ वै संक्रा° M apogr. संगतयोः Sáy. - ११.
Sáy. reads नुह्यकं. - १७ मित्र आग° Sáy. — अथा° ६. ब्रा° १. क° १. अन्तर्पात I. -
४ इन्वतो M. B. C. - ११ जयं जयति M. B. C. The final न् is changed very

often in the manuscripts into Anusvāra: see Benfey p. xxxvii. xxxviii.

वेह् M. अथा यथास्य M. apogr. - २१ सतः is Gen. Part. praes., Sāy. reads सद्. - २. २ पय्यमास M. C prima manu. जय्यमास C sec. m. B. I. - ४ सस-
 र्वैवा° M. सूर्ये B. C. समये I. The mspts use to have क्. त्. र्य instead of क्. त्. र्. - तमसृजस्त M. apogr. तम्° is my coniecture. - ३. १ दनायुः Sāy. -
 १६ संव्रीनः M. संव्रीनः I. संघीनः Sāy. संलीनः Sāy. and my con. - १७ मा
 आकुरु Sāy. against the accent. उदरेणायुध्यत् Sāy. - १८ जतःइति M. जत-
 मिति C. B. I. - २२ इन्द्रस्येष्टा दे° Sāy. — अद्या° ७. ब्रा° १. क° १. अयाधस्ता Sāy.
 अयादस्ता means either: *the archer Apād.* or: *an insidiator* from the root
 दसु उपक्षये धा° २६. १०४. - ३ द्वितीयोऽवर्तति M. apogr. ऽयती° is my con. -
 १० °खा भवत्य° M. - २. १३ निदग्धं Sāy. - १८ अधस्ताह° Sāy. - ३. १० °मया-
 लमि° Sāy. - ११ सस्त्रे Sāy. आपदीति M. apogr. अपदिति Sāy. - २१ ऋद्रेण प-
 शू° Sāy. - ४. १२ प्रजहति Harisv. — अद्या° ८. ब्रा° १. क° १. अवनिस्यम् Har. -
 ७ चकार M. चचार I. B. पिब्दमाना Har. - १ याममुया M. apogr. यामु म्या
 con. - २५ °त्यवोपक्षयेतोपहृतेडोपहृतेडेति वे°? con. - २. ५ ससृवान् Har. -
 ३. २१ ह्योतृहृलामा° M. ह्योत्रे हृकलामा° I. ह्योत्रेऽहृ° con. see ७. १. ११. - २२
 ने न त्व° M. नेत्र° I. C. नेत्र° con. see Benfey p. XLVII. - २६ यतो ह्येवं M.
 apogr. - २७ तत्सादयति con. — अद्या° १. ब्रा° १. क° १ सूक्तानि तदाह Har.? -
 २ कृक्ता M. apogr. कृक्ता con. - ४ दिवस्पथिव्योरि° M against पा° ६. २. १४२.
 दिव° con. - ५ शंघवी M on both times. शंगवी I. C. नाह Harisv. - २. २० ष-
 वित्यशी° M. against the rule. - ३. ११ जयं जयति the mspts. see ६. १. ११. -

१६ वाच see शाक्तनाथार्थे ४. १४ वावादीनामुभावुदात्तो. Boehtlingk über den Accent im Sanscrit §. 2२ reads erroneously वाचा. —

Read: पत्र १ पङ्क्ति १३ मानुष इव. २. १४ यज्ञमेवै. २० ऽइति. २२ तत. ३. १५ लानि च. ४. १ स्मर्षयो. १० एष गृ. ११ स्ताड. १३ ऽएन. १० केनमि. १८ तद्भ्याह. २१ ताद्रानमनसो. ६. ५ ऽइवै. १६ ऽभिप्रमुखाव सर्वत इव. ७. २२ यज्ञः. ८. ८ ऽग्रस्यै. किं च. १ संतानीति. १. ६ मेवित. १०. ३ ताडसं. ५ वर्धयति. १० किं च. ११ एक एव. २२ ऽउपालभतऽउयेव. १२. १ वेतराणि. ४ देवमभू. १४ साव इ. १५ ह्यप्या. १३. ७ मेकं. १४. ३ ऽउभा. ५ ज्ञायते. १३ ज्ञापसि. १८ वा. २२ मेपी. १५. १८ ऽउ. २२ देवाः. १६. ६ क्विर्क्विवे. २०. २२ पशुम. २१. १० षैश्चन्द्र. २२ त्रि. २२. १५ निर्णि. २०. २ and ४ क्वे. १. १०. १४ धु. १५ तु. २८. ४ सच. १६ न्वृषि. २१. ४ स्या. ३०. १०. १२. १३. १४. ११ ंडे. ३१. १४ त्रमेवै. २० ंडे. ३२. २ अस्तीत्यिव. ३. ४. ६ ंडे. १ मि संपा. १५. ११ चर्तु. १८ धिनी. ३३. ४ वशा. ३४. २१ स्मिता. ३०. ४ चर्चा. ३८. १८ हर्षि. ४०. ४ प्र व इति. ४२. १६ युञ्जसि. ४४. १२ त्रैव. ४६. २२ मोदापिष्टं. ४०. १ मो. ४१. ७ दनयन्ये. २२ वै स क्राम. ५०. १ शमिव. २ कुर्यात्. १. ६. ७ यज्ञय. ५१. २ तुष्यः तुवे. २२ and ५२. ११ स्वास्वा. ५३. ७ नाड हि. १० तन्मि. १२ and ११ चय. ५८. ११ वामि सं. ६०. १६ ययय. ७०. ८ य एष. ७२. १० वै स. ७१. १६ कृता. ८५. १० यन्नि. १०. १० घत्स. १४ यमित्त. १४. १ द्वाड क्रमेत. —

ओम् । स यद्वाऽऽतश्चेत्तच्च सम्भरति । तत्सम्भारसाणां सम्भारवं यत्र-यत्रामि-
 र्यक्तं तत्सन्तः सम्भरति तद्यशसेव ब्रह्मैवेनमेतत्समर्थयति पशुभिरिव तन्मिथुने-
 नेत्र बत्सम्भरन् ॥ १ ॥ अथोल्लिखति । तद्यद्वास्मै पृथिव्याऽऽभिश्रितं वाभिश्रुतं
 वा तद्वास्याऽऽतद्दुद्धन्यथ यज्ञियायामिव पृथिव्यामाधत्ते तस्माद्वाऽऽल्लिखति ॥ २ ॥
 अथाद्भिरभ्युक्षति । एष वा अपाऽऽ सम्भारो यद्भिरभ्युक्षति तद्यदपः सम्भरत्यन्नं
 वाऽऽयापोऽन्नं हि वाऽऽयापस्तस्माद्यदिमे लोकमाप आगच्छन्त्येकान्नायं ज्ञायते
 तदन्नान्नेनैवेनमेतत्समर्थयति ॥ ३ ॥ योषा वाऽऽयापः । वृषामिनिथुनेनैवेनमेतत्प्रज-
 ननेन समर्थयत्यद्विर्वाऽऽर्दऽऽ सर्वमाप्तमद्भिरैवेनमेतदाप्नाधत्ते तस्मादपः सम्भरति ॥ ४ ॥
 अथ क्षिरण्यऽऽ सम्भरति । अग्निर्हृ वाऽऽयापोऽभिदधौ मिथून्याभिः स्यामिति ताः
 सम्यभूव तामु रेतः प्रासिञ्चत्क्षिरण्यमभवत्तस्मादेतदग्निं सकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्माद-
 प्तु विन्दन्त्यप्तु हि प्रासिञ्चत्तस्मादेनेन न धावयति न किं चन करोत्यथ यशो
 देवरेतसऽऽ हि तद्यशसेनैवेनमेतत्समर्थयति सरेतसमेव वृत्समग्निमाधत्ते तस्मादि-
 रण्यऽऽ सम्भरति ॥ ५ ॥ अथोषात्सम्भरति । असौ ह वै यौरस्यै पृथिव्याऽऽऽतान्य-
 श्रून्प्रददौ तस्मात्पशव्यमूर्परमित्याहुः पशवो क्वेवैते साक्षादेव तत्पशुभिरैवेनमे-
 तत्समर्थयति तेऽमुत् आगता अस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तमनयोऽर्थावापृथिव्यो रसे
 मन्यन्ते तदनयोरेवेनमेतद्वावापृथिव्यो रसेन समर्थयति तस्माद्वाऽऽत्सम्भरति ॥ ६ ॥
 अथाक्षुकीषऽऽ सम्भरति । आखवो ह वाऽऽस्यै पृथिव्यै रसे विदुस्तस्मान्नेऽधो
 ऽध र्मां पृथिवीं चरतः पविष्ठा अस्यै हि रसे विदुस्ते यत्र तेऽस्यै पृथिव्यै रसे

विदुस्तत उतिकरन्ति तदस्याऽद्वैतमेतत्पृथिव्यै रमेन समर्पयति तस्मादाखुकरोषः
 सम्भरति पुरोष्य इति वै तमाहुर्यः श्रियं गृह्णति समानं वै पुरोषं च करोषं च
 तदेतस्यैवाचरुद्वै तस्मादाखुकरोषः सम्भरति ॥ ७ ॥ अथ शर्कराः सम्भरति । दे-
 वाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पथिर सा रूपं पृथिव्यललापयथा पुष्कर-
 पर्णामेवं ताः रु स्म वातः संवरति सोपैव देवान्नागामांपासुरास्ता यत्र देवा-
 नुपज्ञानम् ॥ ८ ॥ तदाहुः । रूलेमां प्रतिदां दृक्कामकै तस्यां ध्रुवायामशियिलाया-
 मग्रीऽआदधामकै ततोऽस्यै सपत्नानिर्भन्त्याम् इति ॥ ९ ॥ तद्यथा शङ्खमिश्रम् वि-
 रुन्त्यात् । ह्वमिमां प्रतिदाः पर्यवृद्धरुत् सेयं ध्रुवाशियिला प्रतिष्ठा तस्यां ध्रुवा-
 यामशियिनायामग्रीऽआदधत् ततोऽस्यै सपत्नानिर्भजन् ॥ १० ॥ तयोऽद्वेष ए-
 तत् । इमां प्रतिदाः शर्करामिः परिचृद्धरुत् तस्यां ध्रुवायामशियिलायामग्रीऽआ-
 धत्ते ततोऽस्यै सपत्नानिर्भजति तस्मादृकराः सम्भरति ॥ ११ ॥ ताव्वाऽशृतान् ।
 पञ्च सम्भारारसम्भरति पाङ्का यत्रः पाङ्कः पद्मः पञ्चर्गत्रः संवत्सरस्य ॥ १२ ॥ त-
 दाहुः । षडेवर्गत्रः संवत्सरस्येति न्यूनम् तर्हि मियुनं प्रजननं क्रियते न्यूनाद्वा
 ऽश्माः प्रजाः प्रजायन्ते तद्दुःश्रेयसमुत्तरावत्तस्मात्पञ्च भवन्ति यद्यु षडेवर्गत्रः संव-
 त्सरस्येत्यग्निर्विवाः षडस्तथाऽद्वैतदन्त्यूनं भवति ॥ १३ ॥ तदाहुः । नेविकं चन
 नम्भारः सम्भरेदित्यमां वाऽशते सर्वे पृथिव्यां भवन्ति स यदेवास्यामाधत्ते तत्स-
 र्वान्सम्भारानाप्राप्ति तस्मान्नैविकं चन सम्भारः सम्भरेदिति तद् समेव भरेद्यद्दु-
 वास्यामाधत्ते तत्सर्वान्सम्भारानाप्राप्ति यद्दु सम्भारैः सम्भृतेर्भवति तद् भवति त-
 स्माद् समेव भरेन् ॥ १४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

कृत्तिकास्वग्रीऽआदधीत । शता वाऽअग्निनक्षत्रं यत्कृत्तिकास्तद्वै सलोम यो
 ऽग्निनक्षत्रेऽग्री आदधति तस्मात्कृत्तिकास्यादधीत ॥ १ ॥ एकं द्वे त्रीणि । चवा-
 रीति वाऽअन्यानि नक्षत्राण्येता एव भूयिष्ठा यत्कृत्तिकास्तद्द्विमानमेवेतदुपैति

तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥२॥ एता रु वै प्राची दिशा न च्यवन्ते । सर्वाणि रु
 वाऽअन्यानि नक्षत्राणि प्राची दिशश्च्यवन्ते तत्प्राचामेवास्यैतद्दिश्याकृत्तौ भवत-
 स्तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥३॥ अथ यस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत । उर्जाणाऽ रु
 वाऽएता अग्रे पव्य आसुः सप्तऽर्षिन् रु स्म वै पुरऽर्जा इत्याचक्षते ता मिथु-
 नेन व्यार्धस्तामी कृत्तरादि सप्तऽर्षय उग्रन्ति पुर एता अशमिव वै तग्नो मि-
 थुनेन व्यृद्धः स नेन्मिथुनेन व्यृधाऽइति तस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत ॥४॥ तद्वै
 दधीत । अग्निर्वाऽएतासां मिथुनमग्निनेता मिथुनेन समृद्धास्तस्माद्वै दधीत ॥५॥
 रोहिण्यामग्नीऽआदधीत । रोहिण्याऽ रु वै प्रजापतिः प्रजाकामोऽग्नीऽआर्धे म
 प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टा एकत्रया उपस्तव्यास्तस्य रोहिण्य इवैव तद्
 रोहिण्ये रोहिणीव ब्रह्मैव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं विद्वान्रोहिण्यामार्धेन
 ॥६॥ रोहिण्यामु रु वै पशवः । अग्नीऽआर्धेरे मनुष्याणां कामऽ रोहिमति त
 मनुष्याणां काममरोहन्यमु द्वैव तत्पशवो मनुष्येषु काममरोहन्तमु द्वैव पशु
 कामऽ रोहति य एवं विद्वान्रोहिण्यामार्धेन ॥७॥ मृगशीर्षऽग्नीऽआदधीत । ए-
 तद्दे प्रजापतेः शिरो यन्मृगशीर्षऽ श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्मात्काऽर्धम्य श्रे-
 ष्ठा भवत्यसावमुष्यार्धस्य शिर इत्याहुः श्रियऽ रु गहन्य य एवं विद्वान्मृगशीर्ष
 ऽआर्धेन ॥८॥ अथ यस्मान्न मृगशीर्षऽआदधीत । प्रजापतेर्वाऽएतहरीरे यत्र वा
 ऽएनं तद्विधंस्तदिषुणा त्रिकाण्डनेत्याहुः स एतहरीरमजकादास्तु वै शरीरमय-
 क्षियं निर्वीर्यं तस्मान्न मृगशीर्षऽआदधीत ॥९॥ तद्वै दधीत । न वाऽएतस्य दे-
 वस्य वास्तु नायक्षियं न शरीरमस्ति यत्प्रजापतेस्तस्माद्वै दधीत पुनर्वस्वोः पु-
 नराधेयमादधीतेति ॥१०॥ फल्गुनीघग्नीऽआदधीत । एता वाऽइन्द्रनक्षत्रे यत्फ-
 ल्गुन्योऽप्यस्य प्रतिनाष्टोऽर्जुनो रु वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नामार्जुन्यो वै ना-
 मेतास्ता एतत्परोऽक्षमाचक्षते फल्गुन्य इति को क्षेत्रात्पार्कति गुह्यं नाम य-

कीर्तुमिन्द्रो वै पत्रमानस्तस्वः श्वेतन्नत्रेऽपी आधत्तः इन्द्रो पक्षस्य देवतेतिनो
 क्स्मितस्तेन्द्रमन्याधिपं भवति पूर्वयोराधीत पुरस्तात्कतुर्देवास्मै भवत्युत्तर्या-
 राधीत श्वश्रेयसः देवास्माः उत्तरावदवति ॥ ११ ॥ कस्तेऽपीऽआधीत । य इ-
 हेत्प्र मे दीयतेति तदाऽअनुया गदस्तेन प्रदीयते प्र देवास्मै दीयते ॥ १२ ॥ धि-
 त्रायामपीऽआधीत । देवाश्च वा असुराश्रीभवे प्राजापत्याः पस्पृधिरे तऽअभयः श्व-
 वामु लोकाः समारारजां चक्रुर्दिवमेव ततांऽसुरा रौक्षिणमित्याग्निं चिकिरेऽने-
 नामु लोकाः समारोक्ष्याम इति ॥ १३ ॥ इन्द्रो ह वाऽर्जनां चक्रे । इमं चेदाऽइमे
 विन्वते तत श्व नाऽभिभवन्तीति स ब्राह्मणोऽब्रुवाण एकेष्टकां प्रबध्येयाय
 ॥ १४ ॥ स क्वावाच । क्वाकृमिमामयुपदधाः इति तयेति तामुपाधत्त तेषामल्प-
 कादेवाग्निरमन्वित आस ॥ १५ ॥ अथ क्वावाच । अन्वाऽअरुं तां दास्ये या ममेहे-
 ति तामभियग्याववर्ह तस्यामावृषायामग्निर्व्यवशादाग्नेर्व्यवशादमन्वसुरा व्यवशे-
 दुः स ता ह्वेष्टका वृषान्कृत्वा ग्रीवाः प्रचिहेद् ॥ १६ ॥ ते ह देवाः समेत्याचुः ।
 चित्रं वाऽअभ्रम पऽइयतः सपन्नान्वधिष्मति तद्वै चित्रायि चित्रावः चित्रः ह भ-
 वति क्वलि सपन्नान्क्वलि द्विपत्ते भ्रानुद्यं य एवं विद्वांश्चित्रायामाधत्ते तस्मादेतत्त-
 त्रिय श्व नन्नत्रमपेत्सेऽजिघाःसतीव कोप सपन्नान्वीव त्रिगीषते ॥ १७ ॥ नाना
 ह वाऽशतान्ये क्षत्राण्यासुः । यैवासां सूर्य एवं तेषामप उग्रमेव वीर्यं क्षत्र-
 मादत्त तस्मादादित्यो नाम पदेषां वीर्यं क्षत्रमादत्त ॥ १८ ॥ ते ह देवा उचुः ।
 पानि वै तानि क्षत्राण्यभूवन्न वै तानि क्षत्राण्यभूवन्निति तद्वै नक्षत्राणां नक्षत्रत्वं
 तस्मात् सूर्यनक्षत्रः श्व स्यादेव क्षेपां वीर्यं क्षत्रमादत्त यगु नक्षत्रकामः स्यादे-
 तदाऽअनपरादे नक्षत्रं यन्सूर्यः स इति नैव पृष्याहेन यदेतेषां नक्षत्राणां कामयेत
 तदुपेत्सेत्तस्मात् सूर्यनक्षत्रः श्व स्यात् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

वसतोऽपीऽवपीः । ते देवा ऋतवः शरद्वेमन्तः शिशिरस्ते पितरो य श्व-

वापर्यतेऽर्धमासः स देवा योऽपक्षीयते स पितरोऽक्षरेव देवा रात्रिः पितरः पु-
 नरुहः पूर्वाह्नो देवा अपराह्नः पितरः ॥ १ ॥ ते वाऽएतऽऋतवः । देवाः पितरः
 स यो द्वैवं विद्वान्देवाः पितर इति ह्ययत्या हास्य देवा देवहूयं गृह्णत्या पितरः
 पितरूपमवन्ति कैनं देवा देवहूयेऽवन्ति पितरः पितरूपे य एवं विद्वान्देवाः पि-
 तर इति ह्यपति ॥ २ ॥ स यत्रोदगावर्तते । देवेषु तर्हि भवति देवांस्तर्क्यभिगो-
 पायत्यथ यत्र दक्षिणावर्तते पितृषु तर्हि भवति पितृस्तर्क्यभिगोपायति ॥ ३ ॥ स
 यत्रोदगावर्तते । तर्क्यमीऽआदधीतापकृतपाप्मानो देवा अथ पाप्मानः कृतेऽमृता
 देवा नामृतवस्याशास्ति सर्त्रापुरेति यस्तर्क्याधत्तेऽथ यत्र दक्षिणावर्तते यस्त-
 र्क्याधत्तेऽनपकृतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमपकृते मर्त्याः पितरः पुरा हायुषो
 भ्रियते यस्तर्क्याधत्ते ॥ ४ ॥ ब्रह्मैत्र वसन्तः । जत्रं ग्रीष्मो विडेव वर्षास्तस्माद्वा-
 क्षणो वसन्तऽआदधीत ब्रह्म किं वसन्तस्तस्मात्क्षत्रियो ग्रीष्मऽआदधीत क्षत्रं
 किं ग्रीष्मस्तस्माद्दिश्यो वर्षास्वादधीत विडुं वर्षाः ॥ ५ ॥ स यः कामयेत । ब्रह्म-
 वर्चसो स्यामिति वसन्ते स आदधीत ब्रह्म वै वसन्तो ब्रह्मवर्चसो द्वैवं भवति
 ॥ ६ ॥ अथ यः कामयेत । क्षत्रं श्रिया यशसा स्यामिति ग्रीष्मे स आदधीत क्षत्रं
 वै ग्रीष्मः क्षत्रं द्वैत्रं श्रिया यशसा भवति ॥ ७ ॥ अथ यः कामयेत । बद्धः प्रज्ञ-
 या पशुभिः स्यामिति वर्षासु स आदधीत विडुं वर्षा अन्नं विशो बद्धुर्द्वैवं प्रज्ञया
 पशुभिर्भवति य एवं विद्वान्वर्षास्वादधत्ते ॥ ८ ॥ ते वाऽएतऽऋतवः । उभयऽएवा-
 पकृतपाप्मानः सूर्यं एवैषां पाप्मानोऽपकृतोऽन्नेवैषामुभयेषां पाप्मानमपकृति त-
 स्माद्यद्वैवेनं कदा च वसत उपनमेदथामीऽआदधीत न अश्ममुपासीत को किं म-
 नूष्यस्य शो वेद् ॥ ९ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

पदकूरस्य शोऽन्याधियेऽ स्यात् । दिवैवाग्नीधान्मनो रुं वै देवा मनुष्यस्या-
 ज्ञानन्ति तेऽस्यैतद्भोऽन्याधियं विदुस्तेऽस्य विश्वे देवा गृह्णानगृह्णन्ति तेऽस्य गृहे-

लुपवसन्ति स उपवसवः ॥१॥ तन्नेवानवकृतं यो मनुष्यघ्नश्नत्सु पूर्वीऽग्नीयादथ
 किमु यो देवेघ्नश्नत्सु पूर्वीऽग्नीयात्तस्माद् दिवेषाग्नीयात्तदपि काममेव नक्तमग्नी-
 यात्रो कानाहितोऽर्घ्वतर्घास्ति मानुषो क्वत्रैष तावद्भवति यावद्नाहिताग्निस्त-
 स्मादपि काममेव नक्तमग्नायात् ॥२॥ तद्वैकेऽजमुपवधन्ति । आग्नेयोऽज्ञोऽग्नेरेव
 सर्ववायेति वदन्तस्मद् तथा न कुर्याद्यद्यस्यातः स्याद्गोधऽश्वेनं प्रातर्दद्यात्तेनैव
 तं काममाप्नोति तस्माद् तत्राद्रियेन ॥३॥ अथ चानुप्राश्यमोदनं पचन्ति । इ-
 न्द्राऽस्यनेन प्रीणीम इति यथा येन याकनेन स्यत्स्यत्स्यात्तत्सुकृतं कर्तव्यं ब्रूया-
 देवमेतदिति वदन्तस्मद् तथा न कुर्याद्यद्वाऽअस्य ब्राह्मणाः कुले वसन्त्यवृत्तश्चा-
 नृवृत्तश्च तेनैव तं काममाप्नोति तस्माद् तत्राद्रियेन ॥४॥ तस्य सर्पिरासेचनं कृ-
 त्वा । सर्पिरामिच्छाश्चन्धीमिन्मः समिधा घृतेनान्वज्य समिदतीभिर्घृतवतीभिर्गग्भि-
 रभ्यादधति शमोर्गर्भमेतदाश्रुम इति वदन्तः स यः पुरस्तात्संवन्तरभ्यादध्यात्स इ-
 तं काममाप्नुयान् तस्माद् तत्राद्रियेन ॥५॥ तद् होवाच भ्रातृवेषः । यथा वाऽअन्य-
 त्कारिष्यत्सोऽन्यत्कुर्याद्यथान्यद्वदिष्यत्सोऽन्यद्वदद्याथान्येन पश्येत्सोऽन्येन प्रति-
 पश्येत्तत्र तत्र एते चानुप्राश्यमोदनं पचेदपरादिरथ मति न हि तद्वकल्पते य-
 स्मिन्नगावृचा वा माघा वा यज्ञाया वा मग्निं वाभ्यादध्यादाहुतिं वा बुद्धयागतं
 दक्षिणा वा सूर्ययानु वा गर्भयैर्दक्षिणा वा कोनः कुरत्यन्वाहृर्यपचनां भवि-
 ष्यतीत्यनु वा गमयति ॥६॥ अथ ज्ञायति ज्ञायति देवाः । तद्देवानेवैतदुपावर्त-
 ते स मदेवनरः आनातरस्तपस्विनरोऽग्नीऽश्राधत्ते तदपि काममेव स्वय्यात्रो क्य-
 नाहितोऽर्घ्वतर्घास्ति मानुषो क्वत्रैष तावद्भवति यावद्नाहिताग्निस्तस्मादपि का-
 ममेव स्वय्यात् ॥७॥ तद्वैकेऽनुदिने मथित्वा । तमुदिते प्राञ्चमुद्धरन्ति तद् ननुभे-
 ऽथहोरात्रं परिगृह्णीमः प्राणोदानयोर्मनसश्च वाचश्च पर्याष्याऽइति वदन्तस्मद् त-
 या न कुर्यादभौ हेवास्य तथानुदितऽश्राहिता भवतोऽनुदिते हि मथित्वा तमु-

दिते प्राञ्चमुद्गरति स य उदितः आरुचनीयं मन्यन्स कृ तत्पर्याप्नुयात् ॥८॥ अ-
 र्व्वे देवाः । अनपकृतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमपकृते मर्त्याः पितरः पुरा
 कृापुषो भियते योऽनुदिते मन्यन्त्यपकृतपाप्मानो देवा अप पाप्मानः कृत्नःमृता
 देवा नामृतवस्याशास्ति सर्वमापुरेति श्रीर्देवाः श्रियं गहृति यशो देवा यशो कृ
 भवति य एवं विद्वानुदिते मन्यति ॥९॥ तदाहुः । यत्रर्चा न साम्ना न यनुषा-
 मिराधीयतेऽथ केनाधीयतः इति ब्रह्मणो कृवेष ब्रह्मणाधीयते वाग्वै ब्रह्मा तस्य
 वाचः सत्यमेव ब्रह्म ता वाऽएताः सत्यमेव व्याकृतयो भवन्ति तदस्य सत्यनि-
 वाधीयते ॥१०॥ भूरिति वै प्रजापतिः । इमामजनयत भुव इत्यन्तरिक्षः स्वरिति
 दिवमेतावद्वाऽऽदृष्टं सर्वं यावदिमे लोकाः सर्वेणैवाधीयते ॥११॥ भूरिति वै प्र-
 जापतिः । ब्रह्माजनयत भुव इति क्षत्रं स्वरिति विशमेतावद्वाऽऽदृष्टं सर्वं याव-
 द्ब्रह्म क्षत्रं विष्टं सर्वेणैवाधीयते ॥१२॥ भूरिति वै प्रजापतिः । आत्मानमजनयत
 भुव इति प्रजाः स्वरिति पशून्मेतावद्वाऽऽदृष्टं सर्वं यावदात्मा प्रजा पशवः सर्वे-
 णैवाधीयते ॥१३॥ स वै भूर्भुव इति । एतावतैव गार्हपत्यमादधात्यथ यत्सर्वे-
 रादध्यात्केनारुचनीयमादधाद्देऽअक्षरे परिशिनष्टि तेनोऽएतान्ययातयामानि भ-
 वन्ति तेः सर्वैः पञ्चभिरारुचनीयमादधाति भूर्भुवः स्वरिति तान्यष्टावक्षराणि स-
 म्यञ्चन्तेऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्रेऽह्नुदः स्विनेवैनमेतच्छन्दसाधते ॥१४॥ दे-
 वान्कृ वाऽअग्नीऽआधास्यमानान् । तानसुररक्षमानि ररक्षुर्नामिर्जनियन्ते नाम्नी
 आधास्यधः इति तद्यदरक्षन्सस्माद्जाःसि ॥१५॥ ततो देवा एतं वज्रं ददुःसुः ।
 यदृश्चं तं पुरस्ताद्दृश्रयंस्तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवतिऽग्निरजायत तस्माद्यत्राग्निं मन्थि-
 ष्यत्स्यात्तदृश्मनिनतवै त्र्यात्स पूर्वेणोपतिष्ठते वज्रमेवैतदृकृयति तस्याभयेऽनाष्ट्रे
 निवतिऽग्निरजायते ॥१६॥ स वै पूर्ववाट् स्यात् । स स्यपरिमितं वीर्यमभिवर्धति
 यदि पूर्ववाहं न विन्देदपि य एव कश्चाश्चः साय्यश्च न विन्देदप्यनङ्गनिव

स्यादेष क्लेशानुदुहो बन्धुः ॥ १७ ॥ तं यत्र प्राञ्च कृत्ति । तत्पुरस्तादुच्यं नयन्ति
 तत्पुरस्ताद्वैतज्ञाया रक्षाऽस्यपद्मत्रेत्यथाभयेनानादृष्टेण कृत्ति ॥ १८ ॥ तं वै तथैव
 करेयुः । यथैर्नमेष प्रत्यङ्मुखाचरेदेष वै यज्ञो यद्गमिः प्रत्यङ् क्लेशेन यज्ञः प्रविशति
 तं क्षिप्रे यज्ञ उपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् क्लेशास्माद्यज्ञो भवति स यो
 क्लेशेन तत्रानुव्याकरेत्पराङ्स्माद्यज्ञोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ १९ ॥ एष उ
 वै प्राणः । तं वै तथैव करेयुर्यथैर्नमेष प्रत्यङ्मुखाचरेत्प्रत्यङ् क्लेशेन प्राणः प्रवि-
 शत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् क्लेशास्मात्प्राणो भवति स यो क्लेशेन तत्रानुव्या-
 करेत्पराङ्स्मात्प्राणोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥ २० ॥ ॥ शतम् १०० ॥
 ॥ अयं वै यज्ञो योग्य पद्यते । तं वै तथैव करेयुर्यथैर्नमेष प्रत्यङ्मुखाचरेत्प्रत्यङ्
 क्लेशेन यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रे यज्ञ उपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् क्ले-
 वास्माद्यज्ञो भवति स यो क्लेशेन तत्रानुव्याकरेत्पराङ्स्माद्यज्ञोऽभूद्वितीश्वरो ह य-
 त्तथैव स्यात् ॥ २१ ॥ एष उ वै प्राणः । ते वै तथैव करेयुर्यथैर्नमेष प्रत्यङ्मुखा-
 चरेत्प्रत्यङ् क्लेशेन प्राणः प्रविशत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङ् क्लेशास्मात्प्राणो भ-
 वति स यो क्लेशेन तत्रानुव्याकरेत्पराङ्स्मात्प्राणोऽभूद्वितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात्-
 स्माङ् तथैव करेयुः ॥ २२ ॥ अथाश्रमाक्रमयति । तमाक्रमय्य प्राञ्चमुन्नयति तं पुन-
 रावर्णयति तमुदञ्च प्रमुञ्चति वीर्यं वाऽश्रयो नेदस्मादिदं परावर्णयित्वा सदिदि त-
 स्मात्पुनरावर्णयति ॥ २३ ॥ तमश्रय पदऽग्राधत्ते । वीर्यं वाऽश्रयो वीर्यं क्लेशेनने-
 तदाधत्ते तस्मादश्रय पदऽग्राधत्ते ॥ २४ ॥ स वै तूष्णीमेवायऽपस्पृशति । अयो-
 ग्यहृत्ययोपस्पृशति भूर्भुवः स्वर्गित्येव तृतीयेनादधाति त्रयो वाऽग्ने लोकास्तदि-
 मान्वैतल्लोकानोपत्यतन्नृकम् ॥ २५ ॥ अथेदं द्वितीयं । तूष्णीमेवायऽपस्पृशत्य-
 थोग्यहृति भूर्भुवः स्वर्गित्येव द्वितीयेनादधाति यो वाऽश्रयामप्रतिष्ठितो भार्मु-
 ग्यहृति नैनाऽश्रयोत्पुग्यहृत् क्लेशेनऽश्रयाति ॥ २६ ॥ स यत्तूष्णीमुपस्पृशति ।

तदस्यां प्रतिष्ठयां प्रतिष्ठन्ति सोऽस्यां प्रतिष्ठित आधत्ते तथा न व्यथते तद्
 कृत्यप्येव दधिरः आसुरिः पाश्चिर्माधुकिः सर्वं वाऽऽन्यदिपसितमिव प्रथमेनेवो-
 ष्यत्यादध्याद्भुवः स्वरिति तदेवानियसितमित्यतो यतमथा कामयेत तथा कुर्यात्
 ॥२७॥ अथ पुरस्तात्परीत्य । पूर्वार्धमुल्मुकानामभिपद्य जपति यौरिव भूम्ना पृ-
 थिवीव वरिमोति यथासौ यौरिवकी नक्षत्रैरेवं बद्धभूयासमित्येवैतदाहु यदाहु
 यौरिव भूमेति पृथिवीव वरिमोति यथेयं पृथिव्युर्व्येवमुर्भूयासमित्येवैतदाहु त-
 स्यास्ते पृथिवि देवयज्ञनि पृष्ठऽइत्यस्यै कोनं पृष्ठऽआधत्तेऽग्निमन्नादमन्नाद्यायादध
 ऽइत्यन्नादोऽग्निरन्नादो भूयासमित्येवैतदाहु सैषाशौरिव स यदि कामयेत जपेदेत-
 ष्यस्य कामयेतापि नाद्रियेत् ॥२८॥ अथ सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठते । आयं गौः पृ-
 ष्मिरकमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयत्स्वः ॥ अक्षरति रञ्चनास्य प्राणाद-
 पानती । व्यष्ट्यन्मरुषो दिवम् ॥ त्रिंशद्दाम विराजति वाक्पतङ्गाय धीयते ।
 प्रति वस्तोरुह्युभिरिति तद्यदेवास्यात्र सम्भारेवा नक्षत्रैर्वर्तुभिर्वाधानेन वा-
 नातं भवति तदेवास्येतेन सर्वमातं भवति तस्मान्सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठते ॥२९॥
 तदाहुः । न सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठतेतीयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी स यदेवास्यामा-
 धत्ते तत्सर्वान्कामानाप्नोति तस्मान्न सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठेतेति ॥३०॥ ब्राह्म-
 णम् ॥४॥ अध्यायः ॥१ [१०.] ॥

उक्त्याकृवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोति । तद्यत्पूर्णाहुतिं जुहोत्यन्नादं वाऽऽएतामा-
 त्मनो जनयते यदग्निं तस्माऽऽएतदन्नाद्यमपिदधाति यथा कुमाराय वा ज्ञाताय व-
 त्साय वा स्तनमपिदध्यादेवमस्माऽऽएतदन्नाद्यमपिदधाति ॥१॥ स एतेनाग्निं शा-
 न्तः । उत्तराणि कृवीषि श्रय्यमाणान्युपरमति शश्वद् वाऽऽअधुर्गु वा यज्ञमानं वा
 प्रदहेत्तौ क्यस्य नेदिष्ठं चरतो यदस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वाऽऽएतामाहु-
 तिं जुहोति ॥२॥ तां वै पूर्णां जुहोति । सर्वं वै पूर्णां सर्वेषु विनमेत इत्ययति

स्वाहाकारेण जुहोत्यनिरुक्तो वै स्वाहाकारः सर्वं वाग्ग्रनिरुक्तं सर्वेषुवैनमे-
 तर्हमपति ॥३॥ यां वै प्रजापतिः । प्रथमामाहुतिमनुहोत्स्वाहेति वै तामनुहो-
 त्तो स्वित्प्रा निदानेन तस्मात्स्वाहेति जुहोति तस्यां वरं ददाति सर्वं वै वरः
 सर्वेषुवैनमेतर्हमपति ॥४॥ तदाहुः । एतामेवाहुतिं कुवाथोत्तराणि हवीषि
 नाद्रियेतेतयेव तं काममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवीषि निर्वपतीति ॥५॥
 स वाग्ग्रये पवमानाय निर्वपति । प्राणो वै पवमानः प्राणमेवास्मिन्नेतर्धाति
 तद्वेतयेवास्मिन्नेतर्धात्यन्नं चि प्राणोऽन्नमेषाहुतिः ॥६॥ अथग्ग्रये पावकाय नि-
 र्वपति । अन्नं वै पावकमन्नमेवास्मिन्नेतर्धाति तद्वेतयेवास्मिन्नेतर्धात्येषा ख्येव
 प्रत्यक्षमन्नमाहुतिः ॥७॥ अथग्ग्रये शुचये निर्वपति । वीर्यं वै शुचि यद्वाग्ग्रयेत-
 दुज्ज्वलत्येतदस्य वीर्यं च शुचि वीर्यमेवास्मिन्नेतर्धाति तद्वेतयेवास्मिन्नेतर्धाति य-
 दा ख्येवास्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यथास्येतद्वीर्यं च शुच्युज्ज्वलति ॥८॥ तस्मादाहुः ।
 एतामेवाहुतिं कुवाथोत्तराणि हवीषि नाद्रियेतेतयेव तं काममाप्नोति यमभि-
 काममुत्तराणि हवीषि निर्वपतीति तद् निर्वपेदेवोत्तराणि हवीषि परोऽक्ष-
 मिव वाग्ग्रयेतदस्तदिदमितिव ॥९॥ स यद्ग्रये पवमानाय निर्वपति । प्राणा
 वै पवमानो यदा वै जायतेऽथ प्राणोऽथ पावन्न जायते मातुर्वैव तावत्प्राणमनु-
 प्राणति यथा वा तज्जातः पृष्वास्मिन्नेतर्प्राणं दधाति ॥१०॥ अथ यद्ग्रये पाव-
 काय निर्वपति । अन्नं वै पावकं तज्जातः पृष्वास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥११॥ अथ य-
 द्ग्रये शुचये निर्वपति । वीर्यं वै शुचि यदा वाग्ग्रयेन धर्यतेऽथ वीर्यं तदन्नेनै-
 वैनमेतद्वर्धयित्वाश्वास्मिन्नेतद्वीर्यं च शुचि दधाति तस्माद्ग्रये शुचये ॥१२॥ तद्वेतदेव
 सद्दिपर्यस्तमिव । अग्निर्ह यत्र देवेभ्यो मनुष्यानभ्युपाववर्त तद्देवां चक्रे मेव सर्वे-
 णोवात्मना मनुष्यानभ्युपाववर्तति ॥१३॥ स एतास्तिभ्रस्तनूरेषु लोकेषु विन्य-
 धत । यदस्य पवमानं रूपमासीत्तदस्यां पृथिव्यां न्यधत्ताथ पत्पावकं तदस्तरिजे

ऽथ यद्बुचि तद्विषि तद्वाऽऽश्रयः प्रतिबुबुधिरे ऽऽऽ तर्क्यश्रय आसुरसर्वेण वै न
 आत्मनाग्निरभ्युपावृतदिति तस्माऽऽतानि कृवीऽषि निर्वपन् ॥ १३ ॥ स यद्दम्ये
 पवमानाय निर्वपति । यदेवास्यास्यां पृथिव्याऽऽ रूपं तदेवास्येतेनाप्रोत्यथ यद्दम्ये
 पावकाय निर्वपति यदेवास्यान्तरिक्षे रूपं तदेवास्येतेनाप्रोत्यथ यद्दम्ये शुचये नि-
 र्वपति यदेवास्य दिवि रूपं तदेवास्येतेनाप्रोत्येवमु कृत्स्नमेवाग्निमनपनिहितमा-
 धत्ते तस्माद् निर्वपेदेवोत्तराणि कृवीऽषि ॥ १५ ॥ केवलबर्हिः प्रथमऽऽ कृविर्भव-
 ति । समानबर्हिषीऽऽऽत्तरेऽऽ अयं वै लोकः प्रथमऽऽ कृविर्येदमन्तरिक्षं द्वितीयं द्यौ-
 रेव तृतीयं बहुलेव वाऽऽऽयं पृथिवी लेलयेवान्तरिक्षं लेलयेवासी द्यौरुभे चिदे-
 नां प्रत्युग्यामिनी स्तामिति तस्मात्समानबर्हिषी ॥ १६ ॥ अष्टाकपालाः सर्वे पुरो-
 डाशा भवन्ति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्चन्द्रः स्वेनेत्रिनमेतच्छन्दसाधत्ते
 तानि सर्वाणि चतुर्विंशतिः कपालानि सम्पद्यन्ते चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री
 गायत्रमग्नेश्चन्द्रः स्वेनेत्रिनमेतच्छन्दसाधत्ते ॥ १७ ॥ अथादित्ये चरुं निर्वपति । प्र-
 च्यवतऽऽश्च वाऽऽऽश्रयोऽऽस्मात्प्रोकाद्य एतानि कृवीऽषि निर्वपतीमान्किं लोका-
 त्समाप्नोऽकृत्रेति ॥ १८ ॥ स यद्दित्ये चरुं निर्वपति । इयं वै पृथिव्यदितिः सेयं प्र-
 तिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठति तस्माद्दित्ये चरुं निर्वपति ॥ १९ ॥ त-
 स्ये विराजो संयाज्ये स्यातामित्याहुः । विराडीयमित्यथो त्रिष्टुभौ त्रिष्टुभीयमित्य-
 थो जगत्यौ जगती क्षीयमिति विराजावित्येव स्याताम् ॥ २० ॥ तस्ये धेनुर्दक्षिणा ।
 धेनुरिव वाऽऽऽयं मनुष्येभ्यः सर्वान्कामान्दुरुं माता धेनुर्मतिव वाऽऽऽयं मनुष्या-
 न्बिभर्ति तस्माद्देनुर्दक्षिणैतन्नैकमयनम् ॥ २१ ॥ अथेदं द्वितीयम् । अग्नेयमेवाष्टाक-
 पालं पुरोडाशं निर्वपति पुरोऽक्षमिव वाऽऽऽतद्यद्दम्ये पवमानायाम्नेये पावकाया-
 म्नेये शुचयऽऽऽतीवाथाङ्गसैवेनमेतत्प्रत्यक्षमाधत्ते तस्माद्दम्येऽथादित्ये चरुं निर्वपति
 स य एव चरोर्बन्धुः स बन्धुः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [२. १.] ॥ ॥

प्र॒प्ति वा॒ऽएत॒ग्र॒हं । य॒दे॒नं तन्व॒ते य॒ज्ञे॒व रा॒ज्ञान॒मभि॒षु॒ष्व॒सि तत्तं॒ प्र॒प्ति य॒त्य-
 शु॒७ सं॒ज्ञप॒य॒न्ति वि॒शा॒सति॒ तत्तं॒ प्र॒च्यु॒न्नु॒ख॒ल॒मु॒स॒त्ना॒भ्यां दृ॒ष॒डु॒प॒ला॒भ्या७ क॒र्वि॒र्यं॒श्च
 प्र॒प्ति ॥ १ ॥ स ए॒ष य॒ज्ञो कृ॒तो न द॒द॒त्ते । तं दे॒वा द॒क्षिणा॒भिर्द॒क्षयं॑स्त॒स्य॒दे॒नं दु-
 क्षिणा॒भिर्द॒क्षयं॑स्त॒स्माद्द॒क्षिणा॒ नाम॒ तस्य॑दे॒वात्र॒ य॒ज्ञस्य॑ कृत॒स्य व्य॒थति॒ तदे॒वास्मि॑न-
 द॒क्षिणा॒भिर्द॒क्षय॑त्यथ॒ समृ॒द्ध ए॒व य॒ज्ञो भ॒वति॒ तस्माद्द॒क्षिणा॒ ददा॑ति ॥ २ ॥ ता वै
 ष॒ड्द॒द्यात् । ष॒डा॒ऽऋ॒त॒वः सं॒वत्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः स या॒वाने॒व य॒ज्ञो
 या॒वत्य॑स्य॒ मात्रा॑ ता॒वती॒भिर्द॒क्षय॑ति ॥ ३ ॥ द्वा॒दश॒ दद्या॑त् । द्वा॒दश॒ वै मा॒साः सं॒व-
 त्स॒रस्य॑ सं॒वत्स॒रो य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः स या॒वाने॒व य॒ज्ञो या॒वत्य॑स्य॒ मात्रा॑ ता॒वती॒भि-
 र्द॒क्षय॑ति ॥ ४ ॥ च॒तुर्वि॒ंशतिं॑ द॒द्यात् । च॒तुर्वि॒ंशति॑र्वै सं॒वत्स॒रस्यार्ध॑मा॒साः सं॒व-
 त्स॒रो य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः स या॒वाने॒व य॒ज्ञो या॒वत्य॑स्य॒ मात्रा॑ ता॒वती॒भिर्द॒क्षय॑त्येषा
 मात्रा॑ द॒क्षिणा॒नां द॒द्या॒न्ने॒व यथा॑ऽऽदं भू॒यसी॑स्त॒स्य॒द॒क्षिणा॒ ददा॑ति ॥ ५ ॥ द्वा॒या वै दे॒-
 वा॒ दे॒वाः । ऋ॒क्षे॒व दे॒वा अथ॑ ये ब्रा॒ह्म॒णाः शु॒श्रु॒वा॒ऽऽं॒ऽनू॒चा॒नास्ते॒ मनु॒ष्य॑दे॒वास्ते॒-
 षां द॒धा वि॒भक्त॑ ए॒व य॒ज्ञ आ॒हु॒तय॑ ए॒व दे॒वानां॑ द॒क्षिणा॒ मनु॒ष्य॑दे॒वानां॑ ब्रा॒ह्म॒णा-
 ना७ शु॒श्रु॒वाम॑नू॒चा॒ना॒नामा॑हु॒तिभि॑रे॒व दे॒वान्प्रो॒षाति॑ द॒क्षिणा॒भिर्मनु॑ष्य॒दे॒वान्ब्रा॒-
 ह्म॒णां॑ऽऽश्रु॒वु॒षां॑ऽनू॒चा॒ना॒स्त॒ऽऽन॒मु॒भये॑ दे॒वाः प्री॒ताः सु॒धायां॑ दधति ॥ ६ ॥ तस्य॒ष्टा
 यो॒नी रे॒तो द॒द्यात् । ए॒वमे॒वैत॑द॒विज्ञो॑ य॒ज्ञमा॑नं लो॒के दध॑ति तस्य॒दे॒व्य ए॒तद्ददा॑ति
 ये मे॒दु७ स॒म्प्रा॒पि॒य॒न्ति॒ नु द॒क्षिणा॒नाम् ॥ ७ ॥ दे॒वाश्च॑ वा॒ऽऽसुरा॑श्च । उ॒भये॑ प्रा॒-
 जा॒प॒त्याः प॒स्पृधि॑रे॒ त॒ऽऽभ॒य॒ऽऽवृ॒त्रा॒नात्मा॑न॒ आसु॑र्म॒र्त्या॒ ह्यासु॑र॒नात्मा॑ हि॒ म॒र्त्यस्ते॑-
 भू॒भये॑षु॒ म॒र्त्यै॒वमि॑रे॒वामृ॑त आस॒ त७ कृ॒ स्मो॒भये॑ऽमृत॒मु॒प॒जीव॑न्ति स य७ कृ॒ स्मि॒षां
 प्र॒प्ति॒ तद्द॒ स्म वै स॒ भव॑ति ॥ ८ ॥ ततो॑ दे॒वाः । त॒नीया॑ऽस्त इ॒व परि॑शि॒शि॒बि॒रे
 ते॒ऽर्च॑न्तः श्राम्य॒न्तश्चे॒रु॒ता॒सुरा॑स्त॒स्य॒प॒त्न्या॑न्म॒र्त्या॒नभि॑भवे॒मिति॑ त॒ऽऽए॒तद्मृत॑म॒न्यधि॑यं॒ द-
 द॒शुः ॥ ९ ॥ ते॒ कौचुः । कृ॒तं॒दु॒म॒मृत॑म॒त्तरा॑त्म॒न्ना॒धाम॑के॒ त॒ऽऽइ॒दं॒दु॒म॒मृत॑म॒त्तरा॑त्म॒न्ना॒धा-

यामृता भूवास्तर्था भूवा स्तर्थास्तपन्नान्मर्त्यानभिभविष्याम इति ॥१०॥ ते हो-
 चुः । उभयेषु वै नोऽयमग्निः प्र वेवासुरेभ्यो ब्रवामेति ॥११॥ ते होचुः । आ वै
 वयमग्नी धास्यामहेऽथ वृथं किं करिष्यथेति ॥१२॥ ते होचुः । अथेनं वयं न्येव
 धास्यामहेऽत्र तृणानि दक्षात्र दात्रणि दक्षात्रौदनं पचात्र माधंसं पचेति स थं त-
 मसुरा न्येदधत तेनानेन मनुष्या भुञ्जते ॥१३॥ अथेनं देवाः । अक्षरात्मन्नादधत
 तऽश्मममृतमक्षरात्मन्नाधायामृता भूवास्तर्था भूवा स्तर्थास्तपन्नान्मर्त्यानभ्यभवंस्त-
 थोऽष्ट्वेष एतदमृतमक्षरात्मन्नाधत्ते नामृतवस्याशास्ति सर्वमासुरेत्यस्तर्था द्वैव भ-
 वति न हैनं सपन्नस्तुस्तूर्षमाणश्चन स्तृणुते तस्माद्यदाकृताग्निश्चानाकृताग्निश्च
 स्पर्धतेऽश्नाकृताग्निरेवाभिभवत्यस्तर्था हि खलु स तर्हि भवत्यमृतः ॥१४॥ त-
 द्वात्रेणमदो मन्यन्ति । तज्जातमभिप्राणिति प्राणा वाऽग्निर्जातमेवैनमेतत्सन्तं ज-
 नयति स पुनरपानिति तदेनमक्षरात्मन्नाधत्ते सोऽस्येषोऽक्षरात्मन्नाग्निराकृतो भ-
 वति ॥१५॥ तमुदीर्य समिन्दे । इरु पक्ष्यऽइरु सुकृतं करिष्यामीत्येवैनमेतत्स-
 मिन्दे योऽस्येषोऽक्षरात्मन्नाग्निराकृतो भवति ॥१६॥ अक्षरेणागाद्यवृत्तदिति । न
 ह वाऽअस्येतं कश्चनान्तरेणीति यावज्जीवति योऽस्येषोऽक्षरात्मन्नाग्निराकृतो भव-
 ति तस्माद् तन्नाद्रियेत यदनुगहेन्न ह वाऽअस्येषोऽनुगहति यावज्जीवति योऽस्ये-
 षोऽक्षरात्मन्नाग्निराकृतो भवति ॥१७॥ ते वाऽएते प्राणा एव यदग्नयः । प्राणो-
 दानावेवाहवनीयश्च गार्हपत्यश्च ध्यानोऽन्वाहार्यपचनः ॥१८॥ तस्य वाऽएत-
 स्याग्न्याधेयस्य । सत्यमेवोपचारः स यः सत्यं वदति यथाग्निं समिद्धं तं धृतेना-
 भिषिञ्चेदेव हैनं स उदीपयति तस्य भूयो-भूय एव तेजो भवति श्वः-श्वः श्रे-
 यान्भवत्यथ योऽनृतं वदति यथाग्निं समिद्धं तमुदकेनाभिषिञ्चेदेव हैनं स ज्ञा-
 सयति तस्य कनीयः-कनीय एव तेजो भवति श्वः-श्वः पापीयान्भवति तस्माद्
 सत्यमेव वदेत् ॥१९॥ तद् ह्याप्यरूपामौपवेशिं ज्ञातय ऊचुः । स्वविरो वाऽअ-

स्यग्नीऽग्नाथस्त्विति स स्तोवाच ते मैतद्ब्रूय वाचंयम एवेधि न वाऽग्नाकिताग्निना-
नृतं वदितव्यं न वदन्जातु नानृतं वदेत्तावत्सत्यमेवोपचार इति ॥२०॥ ब्राह्मणम्
॥ ६[२-२] ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासांख्या ११४ ॥ ॥

वरुणो ह्येन्द्राद्यकाम आदधे । स राज्यमगृह्णत्स्माद्यश्च वेद यश्च न वरुणो
रुतेत्येवाहुः सोमां पशस्कामः स पशोऽभवत्तस्माद्यश्च सोमे लभति यश्च नांभा-
वेवागृह्णतो यश एत्रैतद्ब्रूमागृह्णति पशो र्भु भवति राज्यं गृह्णति य एवं विद्वा-
नाधत्ते ॥१॥ अग्नी र्भु वै देवाः । सर्वाणि ब्रूयाणि निदधिरे यानि च ग्राम्याणि
यानि चारण्यानि वित्तयं वोपप्रेष्यन्तः कामचारस्य वा कामायायं नो गोपिष्ठो
गोपायदिति वा ॥२॥ तान्यु ह्यग्निर्निचकमे । तेः संगृह्णन्तूर्न्प्रविवेश पुनरेम
इति देवा एदग्निं तिराभूतं तेषां ह्येयमेवास किमिह कर्तव्यं केह प्रज्ञेति वा
॥३॥ तत एतच्चष्टा पुनराधेयं ददर्श । तदादधे तेनाग्निः प्रियं धामोपज्ञगाम सो
ऽस्माऽऽभयानि ब्रूयाणि प्रतिनिःसर्जत यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि त-
स्मादाहुस्वाष्ट्राणि वै ब्रूयाणीति ब्रूयुर्कोव सर्वं च त्रयमुप र्भु त्वेवान्याः प्रज्ञा याव-
त्सो यावत्स इव तिष्ठन्ते ॥४॥ तस्मै कं पुनराधेयमादधीत । एव च ह्येवाग्निः प्रियं
धामोपगृह्णति सोऽस्माऽऽभयानि ब्रूयाणि प्रतिनिःसृजति यानि च ग्राम्याणि या-
नि चारण्यानि तस्मिन्नेतान्युभयानि ब्रूयाणि दृश्यन्ते परमता वै सा स्पृह्यस्यु ह्य-
स्मै तथा पुष्यति लोक्यमेव्रापि ॥५॥ अग्निर्भुऽयं यज्ञः । ज्योतिरग्निः पाप्मनो द-
ग्धा सोऽस्य पाप्मानं दहति स इह ज्योतिरेव श्रिया यशसा भवति ज्योतिरमुत्र
पुण्यलोकवैतनु तत्रस्मादादधीत ॥६॥ स वै वर्षास्वादधीत । वर्षा वै सर्वऽऽह-
तवो वर्षा हि वै सर्वऽऽहृतवोऽथादो वर्षमकुर्मादो वर्षमकर्मेति संवत्सारास्संप-
श्यन्ति वर्षा र्भु त्वेव सर्वेषामनूना च त्रयमुत हि तद्वर्षासु भवति यदाहुर्धृष्टिऽइव
वाऽऽश्रयेत्युतो तद्वर्षासु भवति यदाहुः शिशिरऽइव वाऽऽश्रयेति वर्षादिद्वर्षाः ॥७॥

अथैतदेव परोऽक्षं रूपं । पदेव पुरस्ताद्वाति तद्वसन्तस्य रूपं यत्स्तनयति तद्वी-
 ष्मस्य यद्वर्षति तद्वर्षाणां यद्विद्योतते तद्दृशदो यदुष्टोद्गृह्णाति तद्विमत्स्य वर्षाः सर्व
 ऽऋतव ऋतून्प्राविशदतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीति ॥ ८ ॥ आदित्यस्त्वेव सर्वऽऋतवः ।
 पदेवोदेत्यथ वसन्तो यदा संगवोऽथ ग्रीष्मो यदा मध्यन्दिनोऽथ वर्षा यदापराह्णो
 ऽथ शरद्वेदेवास्तमेत्यथ हेमन्तस्तस्माद् मध्यन्दिनऽएवादधीत तर्हि क्षोषोऽस्य
 लोकस्य नेदिष्ठं भवति तन्नेदिष्ठादेवैनमेतन्मध्यान्निर्मिमीति ॥ ९ ॥ ह्यथैव वाऽग्र-
 थं पुरुषः । पाप्मनानुपक्तः सोऽस्यात्र कनिष्ठो भवत्यथस्पदमिवेयस्यते तत्कनिष्ठ-
 मेवैतत्पाप्मानमवबाधते तस्माद् मध्यन्दिनऽएवादधीत ॥ १० ॥ तं वै दर्भैरुद्धरति ।
 दारुभिर्वै पूर्वमुद्धरति दारुभिः पूर्वं दारुभिरपरं जामि कुर्यात्समदं कुर्यादापो दर्भा
 आयो वर्षा ऋतून्प्राविशदद्विरेवैनमेतदस्यो निर्मिमीति तस्माद्दर्भैरुद्धरति ॥ ११ ॥
 अर्कपलाशाभ्यां । व्रीहिनयमपूयं कृत्वा यत्र गार्हपत्यमाधास्यन्भवति तन्निदधाति
 तद्गार्हपत्यमादधाति ॥ १२ ॥ अर्कपलाशाभ्यां । यवमयमपूयं कृत्वा यत्राह्वनीयमा-
 धास्यन्भवति तन्निदधाति तदाह्वनीयमादधाति पूर्वाभ्यामेवैनावेतदग्निभ्यामन्तर्द्ध-
 इति वदन्तस्तद् तथा न कुर्याद्गात्रिभिर्कृत्वात्तर्हितौ भवतः ॥ १३ ॥ आग्नेयमेव प-
 च्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो याज्यानुवाक्या भवन्ति पञ्च
 वाऽऋतव ऋतून्प्राविशदतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीति ॥ १४ ॥ सर्व आग्नेयो भवति ।
 एवञ्च हि वष्टाग्नेः प्रियं धामोपागृह्णन्तस्मात्सर्व आग्नेयो भवति ॥ १५ ॥ तेनोपाह्व-
 चरन्ति । यद्वै ज्ञातये वा सख्ये वा निष्केवल्यं चिकीर्षति तिर इवैतेन बोभवद्वे-
 ष्यदेवोऽन्यो यज्ञोऽथैष निष्केवल्य आग्नेयो यद्वै तिर इव तदुपाह्वु तस्मादुपाह्वु
 चरन्ति ॥ १६ ॥ उच्चैरुत्तमनुयाजं यजति । कृतकर्मव हि स तर्हि भवति सर्वो
 हि कृतमनुबुध्यते ॥ १७ ॥ स आश्राव्याह । समिधो यजेति तदग्नेयञ्च रूपं परोऽक्षं
 वग्निन्यजेति त्वेव ब्रूयात्तदेव प्रत्यक्षमाग्नेयञ्च रूपञ्च ॥ १८ ॥ स यजति । अग्नेऽआज्य-

स्य व्यक्तु वीरगाग्निनाड्यस्य वेतु वीरगाग्निनाड्यस्य व्यक्तु वीरगाग्निनाड्यस्य वेतु
 वीरगाग्निः ॥ ११ ॥ अथ स्वाहाग्निमिन्याह । अग्निमाल्यभागः स्वाहाग्निं पवमा-
 नमिति यदि पवमानाय धियेरन्त्स्वाहाग्निमिन्दुमन्तमिति पयस्यऽइन्दुमते धियेर-
 त्स्वाहाग्निः स्वाहाग्निनाड्यपानुपाणांऽअग्निराड्यस्य वेविति यजति ॥ २० ॥ अ-
 धाहाग्नयेऽनुव्रूहीति । अग्निमाल्यभागः सोऽन्वाहाग्निः स्तोमेन बोधय सर्गधा-
 नोऽग्रमर्त्यम् । रुच्या देवेषु ना ददिति स्वयितीव खलु वाऽएतद्यदुदासितो
 भवति सम्प्रबोधयत्येधेनमेतत्समदीर्ययति जुपाणांऽअग्निराड्यस्य वेविति यजति
 ॥ २१ ॥ अथ पयस्य पवमानाय धियेरन् । अग्नये पवमानायानुव्रूहीति ध्रुवात्सो-
 ऽन्वाहाग्निऽआयुषि पवमः आमुर्ध्वमिषं च नः । आरे बाधस्य इकुनामिति त-
 थाहृत्सो भवति सामो वै पवमानस्तद् सोम्यादाड्यभागान्नयति जुपाणांऽअग्निः
 पवम न आड्यस्य वेविति यजति ॥ २२ ॥ अथ पयस्यऽइन्दुमते धियेरन् । अग्नय
 ऽइन्दु मतेऽनुव्रूहीति ध्रुवात्सोऽन्वाहृत्सूषु ब्रवाणि तेऽऽइत्येतरा गिरः । एभि-
 र्वधसऽइन्दुमिदिति तथा हाग्नयो भवति सामो वाऽइन्दुस्तद् सोम्यादाड्यभागान्न-
 यति जुपाणांऽअग्निरिन्दुमानाड्यस्य वेविति यजत्येवमु सर्वमाग्नेयं करोति ॥ २३ ॥
 अथाहाग्नयेऽनुव्रूहीति हविषः । आग्ने यज्ञाग्नये स्विष्टकृतेऽनुव्रूहाग्निः स्विष्टकृतं
 यजत्यथ पदेवान्येन्यग्नीन्नेत्येवेतादाह ॥ २४ ॥ स यजति । अग्नेर्वसुधने वसुधे-
 यस्य वेतु वीरगाग्नाऽऽ वसुधने वसुधेयस्य वेतु वीरगाद्वोऽअग्निः स्विष्टकृदिति
 स्वयमाग्नेयस्तातोय एवन्वाग्नेयाननुयाज्ञान्करंति ॥ २५ ॥ ता वाऽएताः । षड्भि-
 क्तीयजति चतस्रः प्रपानेषु द्वेऽधनपात्रेषु षड्ऽऽस्तव सतून्प्राविशदतुभ्य एवेनमे-
 तन्निर्मिमीते ॥ २६ ॥ द्वादश वा त्रयोदश वा चराणि भवन्ति । द्वादश वा वै त्र-
 योदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरमून्प्राविशदतुभ्य एवेनमेतत्संवत्सरान्नि-
 र्मिमीते न ह चन सहजामित्ये जापि ह कुर्याद्यद्दे चित्सह स्यातां ध्यन्तु वे-

विन्त्येव प्रयाजानाऽ ऋषं वसुवने वसुधेयस्यत्यनुयाजानाम् ॥२७॥ तस्य क्षिरणं
 दक्षिणा । आग्नेयो वाऽऽष्ट यज्ञो भवत्यग्ने रेतो क्षिरणं तस्माक्षिरणं दक्षिणान-
 द्वा स हि वहेनाग्नेयोऽग्निदग्धमिव क्लृप्त्य वरुं भवति देवानाऽ ऋष्यवाहनो
 ऽग्निरिति वरुति वाऽऽष्ट मनुष्येभ्यस्तस्मादनद्वान्दक्षिणा ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥ १
 [२.३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वाऽऽश्मग्रऽष्टक एवास । स ऐक्षत कथं नु प्रजापयेति सांश्चा-
 म्यत्स तपोऽतप्यत सांऽग्निमिव मुखाद्जनयां चक्रे तद्यदनें मुखाद्जनयत तस्माद्-
 द्वादांऽग्निः स यो हैवमेतमग्निमन्नादं वेदानादां हैव भवति ॥१॥ तद्वाऽऽश्ममेत-
 द्ये देवानामजनयत । तस्माद्ग्निरग्निर्ह वै नामैतद्यद्ग्निरिति स ज्ञातः पूर्वः प्रे-
 षाय यो वै पूर्व एत्यग्रऽश्नोति वै तमाहुः सांऽष्टवास्यग्निता ॥२॥ स ऐक्षत
 प्रजापतिः । अन्नादं वाऽऽश्ममात्मनोऽजीजन यद्ग्नं न वाऽऽश्कृ मदन्यदन्नमस्ति ये
 वाऽऽग्रं नाद्यादिति काल्वालीकृता हैव तर्हि पृथिव्यास नोपधय आमुर्न वन-
 स्पतयस्तद्देवास्य मनस्यास ॥३॥ अर्थन्मग्निर्व्यत्तिनापपर्याववर्त । तस्य भोतस्य
 स्वीं महिमापचक्राम वाग्वाऽऽग्रस्य स्वीं महिमा वागस्यापचक्राम स आत्मन्निवा-
 रुतिमीपि स उद्मष्ट तद्यद्मष्ट तस्मादिद् चालोमकमिद् च तत्र विवेद् घृता-
 रुतिं वैव पयश्चाहुतिं वोभयऽ कृ त्वेव तत्पय एव ॥४॥ सा हैने नामिराधयां
 चकार । केशमिथेव ह्यस तां व्यौक्षदांष धयेति तन आपधयः समभवंस्तस्मादां-
 षधया नाम स द्वितीयमुद्मष्ट तत्रापराभाहुतिं विवेद् घृताहुतिं वैव पयश्चाहुतिं
 वोभयऽ कृ त्वेव तत्पय एव ॥५॥ सा हैनेमभिराधयां चकार । स व्यचिक्वित्स-
 ज्जुह्वानीः मा ह्रीषाश्मिति तऽ स्वीं महिमाभ्युवादं जुहुर्धानि स प्रजापतिर्विदां
 चकार स्वीं वै मा महिमाहेति स स्वाहेत्येवानुहोत्तस्माद् स्वाहेत्येव ह्ययते तत
 एष उदियाय य एष तपति ततोऽयं प्रबभूव योऽयं पवते तन एवाग्निः पराऽ

पर्यावर्तते ॥ ६ ॥ स ऊवा प्रजापतिः । प्र चाजायतात्स्यतश्चाग्निर्मृत्योरात्मानमत्रायता
 स यो क्वेव विद्वानग्निहोत्रं नुक्तोत्येताः क्वेव प्रजातिं प्रजायते यां प्रजापतिः प्रा-
 जायतेवमु क्वेवात्स्यतोऽग्निर्मृत्योरात्मानं त्रायते ॥ ७ ॥ स यत्र म्रियते । यत्रेनमग्ना-
 वभ्यादधति तदेषाऽग्नेरधिजायतेऽथास्य शरीरमेवाग्निर्दकृति तद्यथा पितृषु मानुषु
 ज्ञायतेवमेवाग्नेरधिजायते शश्वद वाऽश्व न सम्भवति योऽग्निहोत्रं न नुक्तोति
 तस्मादाऽग्निहोत्रं कृतव्यम् ॥ ८ ॥ तदाऽएतन् । एव विचिकित्सयि जन्म प-
 त्प्रजापतिर्विचिकित्सत विचिकित्सञ्छ्रेयस्यधियत यः प्र चाजायतात्स्यतश्चाग्निर्मृ-
 त्योरात्मानमत्रायत स यो क्वेवमेतद्विचिकित्सयि जन्म वेद यद् किं च विचिकि-
 त्सति श्रेयसि क्वेव धियते ॥ ९ ॥ स ऊवा न्यमृष्ट । ततो विकङ्कतः समभवत्तस्मा-
 देष यज्ञियो यज्ञपात्रीयो वृजस्तान एते देवानां वीरा अजायताग्निर्योग्यं पृथते
 सूर्यः स यो क्वेवमेतान्देवानां वीरान्वेदाकास्य वीरो जायते ॥ १० ॥ तऽउ क्वेत्
 ऽउचुः । वयं च प्रजापतिं पितरमनु स्मो कृत वयं तन्सुतामहे यदस्मानन्वसदि-
 ति ते परिश्रित्य भायत्रेणायहिंकारिणा तुष्टविरं तगत्यर्षथ्यपत्स समुद्रोऽथेयमेव
 पृथिव्यास्तावः ॥ ११ ॥ ते स्तुत्या प्राञ्ज उच्चक्रमुः । पुनरेम इति देवा एदाः सम्भू-
 ताः सा क्वेनानदीन्त्र हिंकारं ते देवा विदां चक्रुरेय साम्ना हिंकार इत्यपहिं-
 कारः क्वेव पुरा तनः गामास स श्व गवि साम्ना हिंकारस्नादेवोपजीवनीयो-
 पजीवनीयो क्वेव भवति य एवमेतं गवि साम्ना हिंकारं वेद ॥ १२ ॥ ते कौचुः ।
 भदं वाऽऽश्मज्जीवनामहि य गामज्जीवनामहि यज्ञो क्वेवये नो क्वृते गोर्यज्ञस्ता-
 यतेऽन्नं क्वेवये यदि किं चान्नं गोर्य तदिति ॥ १३ ॥ तदाऽएतद्वेतासां नाम ।
 इतगज्ञस्य तस्मादेतत्परिहृरन्माधु पाणमिति वृक्षव्यो क्वेव वाऽऽस्येता भवस्युपना-
 मुक एनं यज्ञो भवति य एव विद्वानित्परिहृरति साधु पाणमिति ॥ १४ ॥ तामु
 क्वाग्निभिद्ध्यौ । मियून्यनया स्यामिति ताः सम्भवूव तस्याः रेतः प्रासिञ्चत्तत्य-

योऽभवत्तस्मादेतदामायां गवि सत्याऽऽभृतमग्नेर्हि रेतस्तस्माद्यादि कृत्वायां यदि
 रीक्षिण्याऽऽभ्रुक्तमेव भवत्यग्निं संकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मात्प्रथमदुग्धमुत्तं भवत्यग्नेर्हि
 रेतः ॥ १५ ॥ ते होचुः । कृत्वेदं जुहुवामहाऽइति कस्मै न इदं प्रथमाय होष्य-
 क्षीति मक्ष्यमिति हेवाग्निर्वाच मक्ष्यमिति योऽयं पवते मक्ष्यमिति सूर्यस्ते न स-
 म्यादयां चक्रुस्ते कृतसम्पाद्योचुः प्रजापतिमेव पितरं प्रत्ययाम स यस्मै न इदं प्र-
 थमाय होतव्यं वक्ष्यति तस्मै न इदं प्रथमाय होष्यक्षीति ते प्रजापतिं पितरं
 प्रतीत्योचुः कस्मै न इदं प्रथमाय होष्यक्षीति ॥ १६ ॥ स होवाच । अग्नेऽग्नि-
 नुधा स्वऽरेतः प्रजनयिष्यते तथा प्रजनिष्यध्वऽइत्यथ तुभ्यमिति सूर्यमथ यदेव
 ह्यमानस्य व्यञ्चते तदेवैतस्य योऽयं पवतऽइति तदेभ्य इदमप्येतर्हि तथैव जु-
 ह्वत्यग्नयऽएव सायऽसूर्याय प्रातरथ यदेव ह्यमानस्य व्यञ्चते तदेवैतस्य योऽयं
 पवते ॥ १७ ॥ ते इत्वा देवाः । इमां प्रजातिं प्राजायन्त येषामियं प्रजानि रिमां वि-
 जितिं व्यजयन्त येयमेषां विजिति रिममेव लोकमग्निर्जयदत्तरिचं वायुर्दिवमेव सूर्यः
 स यो हेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येताऽहेवं प्रजातिं प्रजायते यामेतऽएतत्प्राजा-
 यन्तेतां विजितिं विजयते यामेतऽएतद्व्यजयन्तेतिरु हेवं सलोको भवति य एवं
 विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्वाऽअग्निहोत्रऽहोतव्यम् ॥ १८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २
 [२.४.] ॥ अध्यायः ॥ २ [११.] ॥ ॥

सूर्या रु वाऽअग्निहोत्रं । तद्यदेतस्या अग्रऽआहुतेरुद्वैतस्मात्सूर्योऽग्निहोत्रऽ
 ॥ १ ॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । य इदं तस्मिन्निरु सति जुहुवानीत्यथ य-
 त्प्रातरनुदिते जुहोति य इदं तस्मिन्निरु सति जुहुवानीति तस्माद्दे सूर्योऽग्निहो-
 त्रमित्याहुः ॥ २ ॥ ॥ शतम् १००० ॥ ॥ अथ यदस्तमिति । तदमावेव यानौ गर्भो
 भूवा प्रविशति तं गर्भं भवन्तमिमाः सर्वाः प्रजा अनु गर्भा भवन्तीति ता हि शेरे
 संजानाना अथ यद्वात्रिस्तिर एवैतत्करोति तिर इव हि गर्भाः ॥ ३ ॥ स यत्सा-

यमस्तमिते जुहोति । गर्भमेवैतत्सत्तमभिजुहोति गर्भं सत्तमभिकरोति स यद्गर्भं
 सत्तमभिजुहोति तस्मादिमे गर्भा अन्नञ्जलो जीवन्ति ॥४॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जु
 होति । प्रजनयत्येवैनमेतत्सोऽयं तेजो भूवा विश्राजमान उदेति शश्वद् वै नो-
 दियामादस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वाऽएतामाहुतिं जुहोति ॥५॥ स यथा-
 ह्निस्त्रयो निर्मुच्येत । एवञ्च रात्रेः पाप्मना निर्मुच्यते यथा कृ वाऽग्नह्निस्त्रयो
 निर्मुच्येतेवञ्च सर्वस्मात्पाप्मना निर्मुच्यते य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तदेत-
 स्यैवानु प्रजातिमिमाः सर्वाः प्रजा अनु प्रजायन्ते वि हि सृज्यन्ते यथार्थं ॥६॥ स
 यः पुरादित्यस्यास्तमयात् । आकृवनीयमुद्गरत्येते वै विश्वे देवा रश्मयोऽथ यत्परं
 भाः प्रजापतिर्वा स इन्द्रो वैतडु कृ वै विश्वे देवा अग्निहोत्रं जुहोतां गृहानाग-
 हन्ति स यस्यानुद्गतमागहन्ति तस्मादेवा अयप्रयन्ति तद्वाऽअस्मे तद्बृध्यते यस्मादे-
 वा अयप्रयन्ति तस्यानु व्यृद्धिं यश्च वेद यश्च नानुद्गतमभ्यस्तमगादित्याहुः ॥७॥
 अथ यः पुरादित्यस्यास्तमयात् । आकृवनीयमुद्गरति यथा श्रेयस्यागामिष्यत्यावसथे-
 नोपक्लृप्तिनोपासीतेवं तत्स यस्यानुद्गतमागहन्ति तस्याकृवनीयं प्रविशन्ति तस्याकृ-
 वनीये निविशन्ति ॥८॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अग्नाविवेभ्य एतत्प्रविष्टि-
 भ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोत्यप्रतेभ्य एवैभ्य एतज्जुहोति तस्मादुदितहो-
 मिनां विह्विन्नमग्निहोत्रं मन्यामहऽहुति कृ स्माकृसुरिर्यथा शून्यमावसथमाकुरेदेवं
 तदिति ॥९॥ हयं वाऽइदं जीवनं । मूलि चैवामूलं च नडुभयं देवानाञ्च सन्म-
 नुष्या उपजीवन्ति पशवो मूला ओषधयो मूलिन्यस्ते पशवो मूला ओषधीर्मु-
 लिनोर्गन्धायः पीवा तत एष रसः सम्भवति ॥१०॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति ।
 अस्य रसस्य जीवनस्य देवैभ्यो जुह्वानि यदेपामिदञ्च सडुपजीवाम इति स यत्त-
 तो रात्र्याभ्नाति इतोहिष्टमेव तन्निरवत्तवल्गभ्नाति इतोहिष्टस्य कोवाग्निहोत्रं जु-
 ह्वदशिता ॥११॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य देवैभ्यो

जुह्वानि यदेषामिदं स उपसजीवाम इति स यत्ततोऽङ्गाभ्राति ऊतोहिष्टमेव तन्नि-
 र्वत्तवत्यभ्राति ऊतोहिष्टस्य क्षेत्राग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥ १२ ॥ तदाहुः । समे-
 वान्ये यज्ञास्तिष्ठन्तेऽग्निहोत्रमेव न संतिष्ठतेऽपि द्वादशसंवत्सरमन्तवद्व्यथितदे-
 वामसं ७ सायं ७ हि ऊवा वेद प्रातरुष्यामीति प्रातरुवा वेद पुनः सायं ७ हो-
 ष्यामीति तदेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं तस्यानुपस्थितिमन्वनुपस्थिता इमाः प्रजाः प्र-
 ज्ञापन्तेऽनुपस्थितो ह वै श्रिया प्रजया प्रजायते य एवमेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं वे-
 द ॥ १३ ॥ तद्गुग्धाधिश्यति । शृतमसदिति तदारुपर्यर्च्यदत्तं तर्हि जुहुयादिति तद्वै
 नोदत्तं कुर्यादुप ह दक्षेगुदत्तं कुर्यादप्रजज्ञि वै रेत उपदग्धं तस्मान्नादत्तं कुर्यात्
 ॥ १४ ॥ अधिश्रित्यैव जुहुयात् । यन्नैवैतदग्ने रेतस्तेन नैव शृतं यद्वेनदग्वावधिश्य-
 त्ति तेनोऽएव शृतं तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयात् ॥ १५ ॥ तद्वज्रयातयति । शृतं वे-
 दानीत्यथापः प्रत्यानयति शाक्ये नैव रसस्यो चैव सर्वत्रायिदं हि यदा वर्षत्य-
 थौषधयो ज्ञायन्तऽश्रौषधीर्जग्धापः पीत्वा तत एष रसः सम्भवति तस्माद् रसस्यो
 चैव सर्वत्राय तस्माद्यद्येन क्षीरं केवलं पानेऽभ्याभवेदुदस्तोकमाश्रोतयितवै श्रू-
 याहास्ये न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्राय ॥ १६ ॥ अथ चतुरुन्नयति । चतुर्धाविसृजितं
 क्रीदं पयोऽथ समिधमादायोदाइवति समिदरुमयैव सोऽनुपसाद्य पूर्वामाहुतिं
 जुहोति स यदुपसाद्येद्यथा यस्माऽअशनमाकुरिष्यन्त्यान्तदन्तरा निदध्यादेवं तद्य
 यदनुपसाद्य यथा यस्माऽअशनमाकुरेत्तस्माऽआकृत्यैवोपनिदध्यादेवं तदुपसाद्यो-
 त्तारं नानावीर्येऽएवैनेऽएतत्करोति मनश्च ह वै वाञ्छतेऽआहुती तन्मनश्चैवैत-
 द्वाचं च व्यावर्तयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समानमेव सन्नानेव ॥ १७ ॥ स वै
 द्विरग्नौ जुहोति । द्विरुपमार्षिं द्विः प्राभ्राति चतुरुन्नयति तद्दश दशान्तरा वै वि-
 राडिराडि यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥ १८ ॥ स यदग्नी जुहोति । तदे-
 वेषु जुहोति तस्मादेवाः सत्यय यदुपमार्षिं तत्पितृषु चौषधीषु च जुहोति त-

स्मात्पितरश्चौषधयश्च सत्यथ यदुवा प्राश्नाति तन्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः
 सन्ति ॥११॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः
 प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञमुखेऽग्रभजति तेनो ह पशवोऽन्वाभक्ता यन्मनुष्यान्नु
 पशवः ॥२०॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । न वै यज्ञ इव मत्तवै पाकयज्ञ इव वा
 ऽइतीदृक् किं पदन्यस्मिन्यज्ञे सुच्यवद्यति सर्वं तदग्नौ जुहोत्यथैतदग्नौ कुर्वोत्सु-
 प्याचामति निर्लेहि तदस्य पाकयज्ञस्येवेति तदस्य तत्पशव्युक्त्वं यं पशव्यो हि
 पाकयज्ञः ॥२१॥ सैषैकाहुतिरिवग्निः । यमिवामं प्रजापतिरजुहोदथ यदेतदृतत्प-
 श्वेवाध्रियन्ताग्निर्गोऽयं पवते सूर्यस्तस्मादेषा द्वितीयाहुतिर्हूयते ॥२२॥ सा या पू-
 र्वाहुतिः । सामिहोत्रस्य देवता तस्मात्तस्यै जुहोत्यथ योत्तरा स्विष्टकृद्वाजनमेव
 सा तस्मात्तामुत्तरार्थे जुहोत्येषा हि दिक् स्विष्टकृतस्तन्मिथुनगिवेषा द्वितीयाहु-
 तिर्हूयते द्वन्द्वुक्त्वं हि मिथुनं प्रजननम् ॥२३॥ तद्व्यमवेतेऽग्राहुती । भूतं चैव भ-
 विष्यथ ज्ञातं च जनिष्यमाणं चागतं चाशा चाद्य च अथ तद्व्यमवानु ॥२४॥
 आत्मेव भूतं । अद्वा हि तद्यद्भूतमद्दो तद्यदात्मा प्रजेव भविष्यद्भनद्वा हि तद्य-
 द्दविष्यद्भनद्दो तद्यत्प्रजा ॥२५॥ आत्मेव ज्ञातम् । अद्वा हि तद्यद्ज्ञातमद्दो तद्य-
 दात्मा प्रजेव जनिष्यमाणमनद्वा हि तद्यद्जनिष्यमाणमनद्दो तद्यत्प्रजा ॥२६॥
 आत्मेवागतम् । अद्वा हि तद्यदागतमद्दो तद्यदात्मा प्रजेवाशानद्वा हि तद्यदा-
 शानद्दो तद्यत्प्रजा ॥२७॥ आत्मेवाद्य । अद्वा हि तद्यदद्याद्दो तद्यदात्मा प्रजेव
 शोऽनद्वा हि तद्यद्दोऽनद्दो तद्यत्प्रजा ॥२८॥ सा या पूर्वाहुतिः । सात्मानमभि-
 हूयते तां मन्त्रेण जुहोत्यद्वा हि तद्यन्मन्त्रोऽद्दो तद्यदात्माऽथ योत्तरा सा प्रजा-
 मभि हूयते तां तूर्त्तो जुहोत्यनद्वा हि तद्यत्तूर्त्तमनद्दो तद्यत्प्रजा ॥२९॥ स जु-
 होति । अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहे-
 ति तत्सत्यनेव हूयते यदा खेव सूर्याऽस्तमेत्यथाग्निर्ज्योतिर्यदा सूर्य उदेत्यथ सूर्यो

ज्योतिर्यद्वै सत्येन ह्युते तद्देवान्गृहति ॥३०॥ तद् ह्येतदेवारुणाय ब्रह्मवर्चसका-
 माय तज्जानूवाचाग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्च इति ब्रह्मवर्चसो ह्येव
 भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥३१॥ तद्वस्त्येव प्रजननस्येव रूपम् । अ-
 ग्निस्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तद्भयतो ज्योती रेतो देवतया परिगृह्णात्युभयतः-
 परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तद्भयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति ॥३२॥ अथ प्रा-
 तः । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तद्भयतो ज्योती रेतो देवतया परिगृ-
 ह्णात्युभयतःपरिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तद्भयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति त-
 त्प्रजननस्य रूपम् ॥३३॥ तद् होवाच जीवल्लश्चैल्लकिः । गर्भमेवारुणिः करोति
 न प्रजनयतीति स एतेनैत्र सायं जुहुयान् ॥३४॥ अथ प्रातः । ज्योतिः सूर्यः सूर्यो
 ज्योतिः स्वाहेति तद्वर्हिर्धा ज्योती रेतो देवतया करोति वर्हिर्धा वै रेतः प्रजातं
 भवति तदेनत्प्रजनयति ॥३५॥ तदाहुः । अग्नाविवैतत्सायं सूर्यं जुहोति सूर्यं प्रा-
 त्परिमिति तद्वै तद्ददितहोमिनामेव यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निर्ज्योतिर्यदा सूर्य
 उदत्यथ सूर्यो ज्योतिर्नास्य सा परिचक्षेयमेव परिचक्षा यत्तस्यै नादा देवतायै ह्य-
 यते याग्निहोत्रस्य देवताग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तत्र नाग्नये स्वाहेत्यथ प्रा-
 तः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तत्र न सूर्याय स्वाहेति ॥३६॥ अनेनैव
 जुहुयात् । सन्नूर्देवेन सवित्रेति तत्सवितृमत्प्रसवाय सन्न रात्रेन्द्रवत्येति तद्वात्रा
 मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो हि यज्ञस्य देवता जुषाणोऽग्निर्वतु स्वाहेति
 तद्वाग्ये प्रत्यजं जुहोति ॥३७॥ अथ प्रातः । सन्नूर्देवेन सवित्रेति तत्सवितृमत्प्र-
 सवाय सन्नरूपसेन्द्रवत्येत्येकेति वा तद्गङ्गां वोषसां वा मिथुनं करोति सेन्द्रं क-
 रोतीन्द्रो हि यज्ञस्य देवता जुषाणः सूर्यो वेतु स्वाहेति तत्सूर्याय प्रत्यजं जुहो-
 ति तस्मादेवमेव जुहुयात् ॥३८॥ ते होचुः । को न इदं होष्यतीति ब्राह्मण
 एवेति ब्राह्मणोदं नो जुहुधीति किं मे ततो भविष्यतीत्यग्निहोत्रोहिष्टमेवेति स

यत्सुचि परिशिनष्टि तदग्निहोत्रोच्छिष्टमथ यत्स्थाल्यां यथा परीणको निर्वपेदेवं
तत्समात्तय एव कश्च पिवेत्तद्देवो नाब्राह्मणाः पिवेदग्नीं द्यधिश्रयन्ति तस्मान्नाब्रा-
ह्मणाः पिवेत् ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [३. १.] ॥ ॥

एतां कृ वै देवता योऽस्ति । तस्मिन्वसन्तोन्द्रो यमो राजा नटो नैषिधोऽन-
श्रत्सांगमनोऽसत्याऽसवः ॥ १ ॥ तद्वाऽएष एवेन्द्रः । यदाकृवनीयोऽथेष एव गा-
र्कपत्यां यमो राजथिष एव नटो नैषिधो यदन्वाकार्यपचनस्तस्यदेतमकरकृदक्षि-
णात् आकरन्ति तस्मादाङ्करकरैर् नटो नैषिधो यमः राजानं दक्षिणात् उपनय-
तीति ॥ २ ॥ अथ य एष सभायामग्निः । एष एवानश्रत्सांगमनस्तस्यदेतमनशिवि-
वोपसंगृह्णते तस्मादेषोऽनश्रन्नथ यदेतद्दस्माद्गत्य परावपत्येष एवासत्याऽसवः स
यो ह्येवमेतद्देवं मथेता देवता वसन्तीति सर्वान्कृवतांलांकाञ्जयति सर्वालो-
काननुसंचरति ॥ ३ ॥ तेषामुपस्थान । यदेव सायं प्रातराकृवनीयमुप च तिष्ठत
ऽउप चास्ति तदेव तस्योपस्थानमथ यदेव प्रतिपरेत्येव गार्कपत्यमास्ते वा शेते वा
तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव संव्रजन्नन्वाकार्यपचनमुपस्मरेत्तदेव ते मनसोपति-
ष्ठेत् तदेव तस्योपस्थानम् ॥ ४ ॥ अथ प्रातः । अनशिवा मुहूर्तः सभायामासिवा-
पि कामं पत्येयत तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव भस्मोद्गतमुपनिगृह्णेतदेव तस्यो-
पस्थानमेवम् हास्येता देवता उपस्थिता भवन्ति ॥ ५ ॥ यत्रमानदेवत्यो वै गार्क-
पत्यः । अथैष भ्रानृत्यदेवत्यो यदन्वाकार्यपचनस्तस्मादेतं नाकरकराकरैर्युर्न कृ वा
ऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एतं नाकरकराकरस्यन्वाकार्यपचनो वाऽऽ-
पः ॥ ६ ॥ उपवसथऽएवैनमाकरैर्युः । यत्रैवास्मिन्त्यक्तो भवन्ति तस्यो हास्येषो
ऽमोवायाकृतो भवति ॥ ७ ॥ नवावसिते वैनमाकरैर्युः । तस्मिन्त्येपुस्तद्ब्राह्मणा
अग्नीपुर्ग्यु तन्न विन्देद्यत्पेदपि गोरेव इग्धमधिश्रयितवै ब्रूयान्तस्मिन्ब्राह्मणा-
न्याययितवै व्रूयात्पापीयाऽस्तो कृ वाऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एवं

कुर्वन्ति तस्मादेवमेव चिकीर्षित् ॥ ८ ॥ तद्यत्रैतत्प्रथमं समिद्धो भवति । धूप्यत
 ऽश्व तर्हि क्लेष भवति रुद्रः स यः कामयेत यथेमा रुद्रः प्रजा अश्वद्वयेव तत्सक्त-
 सेव तन्निघातमिव तत्सचतऽश्वमन्नमद्यामिति तर्हि कृ स जुहुयात्प्राप्नोति क्लै-
 वैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥ ९ ॥ अथ यत्रैतत्प्रदीप्तरो भवति । त-
 र्हि क्लेष भवति वरुणाः स यः कामयेत यथेमा वरुणाः प्रजा गृह्णन्निव तत्सक्तसेव
 तन्निघातमिव तत्सचतऽश्वमन्नमद्यामिति तर्हि कृ स जुहुयात्प्राप्नोति क्लैवैतद-
 न्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥ १० ॥ अथ यत्रैतत्प्रदीप्तो भवति । उधैर्धूमः
 परमया जूत्या बल्वलीति तर्हि क्लेष भवतीन्द्रः स यः कामयेतेन्द्र इव श्रिया य-
 शसा स्यामिति तर्हि कृ स जुहुयात्प्राप्नोति क्लैवैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जु-
 होति ॥ ११ ॥ अथ यत्रैतत्प्रतितरामिव । तिरुश्चीवार्चिः संशाम्यतो भवति तर्हि
 क्लेष भवति मित्रः स यः कामयेत मैत्रेणोदमन्नमद्यामिति यमाहुः सर्वस्य वाऽग्र्यं
 ब्राह्मणो मित्रं न वाऽग्र्यं कं चन क्लिनस्तीति तर्हि कृ स जुहुयात्प्राप्नोति क्लै-
 वैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥ १२ ॥ अथ यत्रैतद्दङ्गराश्चाकश्यन्तऽश्व ।
 तर्हि क्लेष भवति ब्रह्म स यः कामयेत ब्रह्मवर्चसो स्यामिति तर्हि कृ स जुहु-
 यात्प्राप्नोति क्लैवैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥ १३ ॥ एतेषामिकं संवत्स-
 रमुपेतैत् । स्वयं जुह्वद्यदि वास्यान्यो जुहुयादथ योऽन्यथान्यथा जुहोति यथापो
 वाभिखन्नन्न्यद्दान्नाद्यं स सामि निवर्तेतेवं तद्य यः सार्धं जुहोति यथापो वा-
 भिखन्नन्न्यद्दान्नाद्यं तत्क्षिप्रैऽभितृन्यादेवं तत् ॥ १४ ॥ अभयो कृ वाऽएता अन्ना-
 द्यस्य यदाहुतयः । अभि क्लैवैतदन्नाद्यं तृणान्ति य एवं विद्वानग्निकोत्रं जुहोति
 ॥ १५ ॥ सा या पूर्वाहुतिः । ते देवा अथ योत्तरा ते मनुष्या अथ यत्सुचि परि-
 शिनष्टि ते पशवः ॥ १६ ॥ स वै कनीय इव पूर्वामाहुतिं जुहोति । भूय इवो-
 त्तरां भूय इव सुचि परिशिनष्टि ॥ १७ ॥ स यत्कनीय इव पूर्वामाहुतिं जुहोति ।

कनीयाऽसौ हि देवा मनुष्येभ्योऽथ यदूयऽश्वोत्तरां भूयाऽसौ हि मनुष्या देवे-
भ्योऽथ यदूय इव सृचि परिशिनष्टि भूयाऽसौ हि पशवो मनुष्येभ्यः कनीयाऽसौ
रू वाऽग्रस्य भार्या भवन्ति भूयाऽसः पशवो य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तद्वै
समृद्धं यस्य कनीयाऽसौ भार्या असन्भूयाऽसः पशवः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ४ [३. २.] ॥
॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कपिउकासंख्या १०३ ॥ ॥

यत्र वै प्रजायतिः प्रजाः समृते । स यत्राग्निं ससृजे स इदं जातः सर्वमेव द-
धुं दध्णऽइत्येवाबिलमेव ता यास्तर्हि प्रजा आसुस्ता ह्येनऽ सम्येष्टुं दधिरे सो
ऽनितिजमाणाः पुरुषमेवाभ्येयाय ॥ १ ॥ स होवाच । न वाऽग्रकुमिदं तितिजे
रूत वा प्रविशानि तं मा जनयित्वा त्रिभृहि स यथेव मां तमस्मिंलोके जनयि-
त्वा भरिष्यस्येवमेवाहं त्वाममुष्मिंलोके जनयित्वा भरिष्यामीति तथेति तं जनयि-
त्वात्रिभः ॥ २ ॥ स यद्गोऽग्राधत्ते । तदेनं जनयति तं जनयित्वा बिभर्ति स यथा
ह्येवैष एतमस्मिंलोके जनयित्वा बिभर्त्येवमु ह्येवैष एतममुष्मिंलोके जनयित्वा बि-
भर्ति ॥ ३ ॥ तन्न साम्युदासयेत । सामि ह्यास्मे स ग्लायति स यथा ह्येवैष एतस्मा
ऽग्रस्मिंलोके सामि ग्लायत्येवमु ह्येवैष एतस्माऽग्रमुष्मिंलोके सामि ग्लायति
तस्मान्न साम्युदासयेत ॥ ४ ॥ स यत्र भियते । यत्रैनमग्नावभ्यादधति तदेषोऽग्नेरधि-
जायते स एष पुत्रः सन्यता भवति ॥ ५ ॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तऽ । शतमिन्नु
शरदोऽश्रन्ति देवा यत्रा नश्रक्रा जरुसं तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा
नो मध्या रीरिपनायुर्गत्तोरिति पुत्रो ह्येष सक्त पुनः पिता भवत्येतन्नु तस्यस्मा-
दग्नीऽग्रादधीत ॥ ६ ॥ तद्वाऽएष एव मृत्युः । य एष तपति तस्यदेष एष मृत्यु-
स्तस्माद्या एतस्माद्वीच्यः प्रजास्ता भियन्तेऽथ याः पराच्यस्ते देवास्तस्माद् तेषु-
तास्तस्येमाः सर्वाः प्रजा रश्मिभिः प्राणेषुभिर्हितास्तास्माद् रश्मयः प्राणानभ्यवतप-
न्ते ॥ ७ ॥ स यस्य कामयते । तस्य प्राणमादायोदिति स भियते स यो हेतं मृत्युम-

नतिमुच्याथामुं लोकमेति यथा कृषाम्भिलोके न संयतमाद्रियते यदा यदेव का-
मयतेऽथ मारयन्त्येवमु कृषामुभिलोके पुनःपुनरेव प्रमारयति ॥ ८ ॥ स यत्साय-
मस्तमिते द्वेऽश्नाद्भुती जुहोति । तदेताभ्यां पूर्वाभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रतिति-
ष्ठत्यथ यत्प्रातरनुदिते द्वेऽश्नाद्भुती जुहोति तदेताभ्यामपराभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ
प्रतितिष्ठति स एनमेष उद्यन्नेवादायां देति तदेतं मृत्युमतिमुच्यते सैषाग्निहोत्रे
मृत्योरतिमुक्तिरिति ह वै पुनर्मृत्युं मुच्यते य एवमेतामग्निहोत्रे मृत्योरतिमुक्तिं
वेद ॥ ९ ॥ यथा वाऽऽश्वोरनीकम् । एवं यज्ञानामग्निहोत्रं येन वाऽऽश्वोरनीकमे-
ति सर्वा वै तेनेपुरेत्येतेनो हास्य सर्वे यज्ञक्रतव एतं मृत्युमतिमुक्ताः ॥ १० ॥ अ-
होरात्रे ह वाऽऽम्रमुभिलोके परिप्रवमाने । पुरुषस्य सुकृतं क्षिणुतीर्वाचीनं वा
ऽऽम्रतोऽहोरात्रे तथा हास्याहोरात्रे सुकृतं न क्षिणुतः ॥ ११ ॥ स यथा रथोपस्थे
तिष्ठन् । उपरिष्ठाद्भयचक्रे पत्यञ्जमानेऽपवावेक्षेतेतैवं परस्तादर्वाचीनोऽहोरात्रेऽउ-
पावेक्षति न ह वाऽऽम्रस्याहोरात्रे सुकृतं क्षिणुतो य एवमेतामहोरात्रयोरतिमुक्तिं
वेद ॥ १२ ॥ पूर्वेषां हवनोयं परीत्य । अन्तरेण गार्हपत्यं चेति न वै देवा मनुष्यं
विदुस्तऽएनमेतदन्तरेणातियन्तं विदुरयं वै न इदं जुहोतीत्यग्निर्वै पाप्मनोऽपह-
न्ता तावस्याहवनीयश्च गार्हपत्यश्चान्तरेणातियतः पाप्मानमपहन्तः सोऽपहन्तपा-
प्मा ज्योतिरेव श्रिया यशसा भवति ॥ १३ ॥ उत्तरतो वाऽऽम्रिहोत्रस्य द्वारः ।
स यथा द्वारा प्रपद्येतेतैवं तद्यथ यो दक्षिणात् एत्यास्ते यथा बर्हिर्धा चरेदेवं तत्
॥ १४ ॥ नौरुं वाऽऽष्टा स्वर्ग्या । यदग्निहोत्रं तस्याऽऽतस्यै नावः स्वर्ग्याया आह-
वनीयश्चैव गार्हपत्यश्च नौमण्डेऽऽश्वेष एव नावाजो यत्क्षीरहोता ॥ १५ ॥ स य-
त्प्राडुपोदिति । तदेनां प्राचीमभ्यजति स्वर्गं लोकमभि तथा स्वर्गं लोकः सम-
भुते तस्या उत्तरत् आरोहणाः सैनः स्वर्गं लोकः समापयत्यथ यो दक्षिणात्
एत्यास्ते यथा प्रतीर्णायामागहेत्स विकीयेत स तत एव बर्हिर्धा स्यादेवं तत् ॥ १६ ॥

अथ यामेताऽऽ समिधमभ्याद्धाति सेष्टका येन मन्त्रेण जुहोति तन्मजुर्येनितामिष्ट-
कामुपद्धाति यदा वाऽऽष्टकोपधीयतेऽथाहुतिर्ह्यते तदस्योपहितास्त्रेवेष्टकास्त्रे-
ता आहुतयो ह्यन्ते या एता अग्निकोत्राहुतयः ॥१७॥ प्रजापतिर्वाऽऽग्निः । सं-
वत्सरो वै प्रजापतिः संवत्सरे-संवत्सरे ह् वाऽऽग्न्याग्निकोत्रं चित्येनाग्निना सं-
तिष्ठते संवत्सरे-संवत्सरे चित्यमग्निमाप्नोति य एवं विद्वानग्निकोत्रं जुहोत्येतद्
ह्वास्याग्निकोत्रं चित्येनाग्निना संतिष्ठते चित्यमग्निमाप्नोति ॥१८॥ सप्त च वै श-
तान्यशीतीनामुचः । विध्वंशतिश्च स यत्सायं प्रानरग्निकोत्रं जुहोति ते द्वेऽऽहुती
ता अस्य संवत्सरेऽऽहुतयः सम्पद्यन्ते ॥१९॥ सप्त चैव शतानि विध्वंशतिश्च ।
संवत्सरे-संवत्सरे ह् वाऽऽग्न्याग्निकोत्रं मरुतोक्थेन सम्पद्यते संवत्सरे-संवत्सरे
मरुदुक्थमाप्नोति य एवं विद्वानग्निकोत्रं जुहोत्येतद् ह्वास्याग्निकोत्रं मरुतोक्थेन
सम्पद्यते मरुदुक्थमाप्नोति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥१[३.३.]॥

अग्नी ह् वै देवाः । सर्वान्यश्नुन्निदधिरे ये च य या ये चारण्या विजये वीप-
प्रेष्यन्तः कामचारस्य वा कामायायं नो गोपिष्ठो गोपायदिति वा ॥१॥ तानु हा-
ग्निर्निचक्रमे । तेः संगृह्य रात्रिं प्रविशेत् पुनरेम इति देवा एदग्निं तिरोभूतं ते
ह् विदां चक्रुरिह वै प्राविक्षद्वात्रिं वै प्राविक्षदिति तमेतत्प्रत्यायत्याऽऽ रात्री सा-
यमुपातिष्ठन्त देहि नः पशून्पुनर्नः पशून्देहीति तेभ्योऽग्निः पशून्पुनरददात् ॥२॥
तस्मि कमग्नीऽऽपतिष्ठेत् । अग्नी वै दातारौ तावेवैतग्याचते सायमुपातिष्ठेत् सायऽऽ
हि देवा उपातिष्ठन्त दत्तो ह्वास्माऽऽएतौ पशून्त्य एवं विद्वानुपातिष्ठते ॥३॥ अ-
थ यस्मान्नोपतिष्ठेत् । उभये ह् वाऽऽदमये सहासुरेवाश्च मनुष्याश्च तग्यद्द स्म म-
नुष्याणां न भवति तद्द स्म देवान्याचत्तऽऽदं वै नो नास्तीद् नोऽस्त्विति ते त-
स्याऽऽएव याञ्चायै द्वेषेण देवास्तिरोभूता नेद्विनसानि नेद्वेष्योऽऽसानीति तस्मा-
न्नोपतिष्ठेत् ॥४॥ अथ यस्मादुपैव तिष्ठेत् । यज्ञो वै देवानामाशीर्यज्ञमानस्य त-

द्वा० एष एव यज्ञो यदाङ्कुरितराशीरेव यजमानस्य तद्गद्देवास्यात्र तदेवैतदुपतिष्ठ-
 मानः कुरुते तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥ ५ ॥ अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत । यो वै ब्राह्मणं वा
 शाश्वतमानोऽनुचरति क्षत्रियं वायं मे दास्यत्ययं मे गृह्णान्करिष्यतीति यो वै तं
 वास्येन वा कर्मणा वाभिरिराधयिषति तस्मै वै स देयं मन्यतेऽथ य आह किं नु
 त्वं ममासि यो मे न ददासीतीश्वर एनं द्वेष्टोरीश्वरो निर्वेदं गन्तोस्तस्मान्नोपतिष्ठे-
 तेतदिवेवेष एत याचते यदिन्दे यज्जुहोति तस्मान्नोपतिष्ठेत ॥ ६ ॥ अथ यस्मादु-
 पैव तिष्ठेत । उत वै याचन्दातारं लभतऽश्रुवोतो भर्ता भार्यं नानुबुध्यते स य-
 देवाह भार्यो वै तेऽस्मि बिभृहि मेल्यथेनं वेदथेनं भार्यं मन्यते तस्मादुपैव ति-
 ष्ठेतेदमित्तु समस्तं यस्मादुपतिष्ठेत ॥ ७ ॥ प्रजापतिर्वाऽएष भूवा । यावत् ईष्टे या-
 चदेनमनु तस्य रेतः सिञ्चति यदग्निहोत्रं जुहोतीदमेवैतत्सर्वमुपतिष्ठमानोऽनुवि-
 करोतीदह सर्वमनुप्रजनयति ॥ ८ ॥ स वाऽउपवत्या प्रतिपद्यते । इयं वाऽउप द-
 येनियमुप यद्दीदं किं च ज्ञायतेऽस्यां तदुपजायतेऽथ यन्न्यहृत्यस्यमिष तदुपोष्यते
 तदङ्गा रात्र्या भूयो-भूय एवाक्षयं भवति तदक्षयेणैवैतद्ब्रह्मा प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥ स
 आह । उपप्रयत्तोऽअधर्मित्यधरो वै यज्ञ उपप्रयत्तो यज्ञमित्येवैतदाह मन्त्रं वो-
 चेमाग्नयऽइति मन्त्रमु क्यस्माऽएतद्वक्ष्यन्भवत्यारुऽअस्मे च प्रृणवतऽइति यद्यप्य-
 स्मदारकादस्यथ न एतच्छृण्वेवैवमेवैतन्मन्यस्वैत्येवैतदाह ॥ १० ॥ अग्निर्मूर्धा दिवः ।
 ककुत्पतिः पथिव्या अयम् । अपाह रताहसि जिन्वतीत्यन्वेव धावति तद्यथा या-
 चन्कल्याणं वदेदामुष्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीत्येवमेवा ॥ ११ ॥ अ-
 धेन्द्राग्नी । उभा वामिन्द्राग्नीऽआहुवध्याऽउभा राधसः सह मादयथ्ये । उभा दाता-
 राविषाऽरयोणामुभा वाजस्य सातये हुवे वामित्येष वाऽइन्द्रो य एष तपति स
 यदस्तमेति तदाहवनीयं प्रविशति तदुभावेवैतत्सह सन्ताऽउपतिष्ठतऽउभौ मे स-
 ह सन्तौ दत्तामिति तस्मादिन्द्राग्नी ॥ १२ ॥ अथ ते योनिर्भविष्यः । यतो ज्ञातोऽअ-

रोचयाः । तं ज्ञानन्नग्नः शरारोहाया नो वर्धया रयिमिति पुष्टं वै रयिर्भूयो-भूय ह-
 व न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥ १३ ॥ अयमिह प्रथमः । धायि धातुमिर्होता य-
 जिहोऽश्रधरेभ्योऽः । यमप्रवानो भृगवो विरुरुचुर्विनेषु चित्रं विभुं विशे-विशऽ-
 त्यन्वेव धावति तद्यथा याच-कल्याणां वदेदामुद्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा
 ऽश्रसोत्येवमेषा यथाऽश्रुवैप तयोऽश्रुविनेमेतदाह यदाह विभुं विशे-विशऽइति वि-
 भूर्क्षीय विशे-विशे ॥ १४ ॥ अस्य प्रणाम् । अनु युतऽ प्रुक्तं उडुक्तेऽश्रुयः । पयः
 सहस्रसामृषिमिति परमा वाऽऽष्टा सनानिं यत्सहस्रसनिस्तदेतस्यैवाधरुद्धी तस्मा-
 दाह पयः सहस्रसामृषिमिति ॥ १५ ॥ तदेतत्समाकार्यऽ पट्टचं । तस्योपवती प्रथ-
 मा प्रब्रवत्युत्तमावोचाम तद्यस्मादुपवत्यथाद् एव प्रब्रं यावन्तो क्षेव सनाग्रे दे-
 वास्तावन्न एव देवास्तस्माददः प्रब्रं तदिमेऽश्रवात्तरेण सर्वे कामास्तेऽश्रस्माऽऽमे
 संज्ञानानि सर्वान्कामास्तसंनमनः ॥ १६ ॥ स वै त्रिः प्रथमां जपति । त्रिरुत्तमां त्रि-
 वृत्प्रायणां हि यज्ञास्त्रिवृत्पदयनास्तास्मान्निः प्रथमां जपति त्रिरुत्तमाम् ॥ १७ ॥ यद्
 वाऽश्रत्राग्निहोत्रं जुह्वत् । वाद्येन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तद्वद्य-
 त्यागुषो वा वर्चसो वा प्रज्ञायै वा ॥ १८ ॥ तडु खलु तनूपा अग्नेऽसि । तन्वं मे
 पाह्यायुदा अग्नेऽस्यागुर्मे देहि वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि । अग्निं यन्मे तन्वा
 ऊनं नन्मऽश्रापूणिति ॥ १९ ॥ यद् वाऽश्रत्राग्निहोत्रं जुह्वत् । वाद्येन वा कर्मणा
 वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तद्वद्यत्यागुषो वा वर्चसो वा प्रज्ञायै वा तन्मे पुनरा-
 प्याययेत्येवैतदाह तयो ह्यस्यैतत्पुनराप्यायते ॥ २० ॥ इत्यानास्या । शतऽ क्षिमा
 क्षुमन्तऽ समिधीमहीति शतं वर्षाणि जीव्यास्मेत्येवैतदाह तावद्या महान्तऽ स-
 मिधीमहीति यदाह क्षुमन्तऽ समिधीमहीति वयस्वन्तो वयस्कृतऽ सहस्वन्तः स-
 कृस्कृतमिति वयस्वन्तो वयं भूयास्म वयस्कृत्वं भूया इत्येवैतदाह सहस्वन्तो वयं
 भूयास्म सहस्कृत्वं भूया इत्येवैतदाह्ये सपन्नदम्भनमदध्यासोऽश्रदाभ्यमिति वया

वय॑ च सप॒त्नान्या॒पीयसः॑ क्रियास्मे॒त्येवैत॑दाह् ॥२१॥ चि॒त्राव॑सो स्वस्ति॒ ते पार॑म-
 शी॒येति॑ । त्रि॒रेत॑ञ्जपति॒ रात्रि॑र्वै चि॒त्राव॑सुः सा॒ क्ली॑ च संगृ॒क्षे च॑ चि॒त्राणि॑ व॒सति॑
 त॒स्मान्ना॑र॒काच्चि॑त्रं दद॒शे ॥२२॥ ए॒तेन॑ ह् स्म वा॒ङ्मूष॑यः । रा॒त्रेः स्व॑स्ति पार॑ च स-
 म॒भ्रुव॑त॒ एते॑नो ह् स्मि॒नान् रा॒त्रेर्ना॑ष्टा र॒क्षा॑सि न वि॒न्द॒त्येते॑नो॒ एवैष॑ एतद्रा॒त्रिः
 स्व॑स्ति पार॑ च सम॒भ्रुव॑त॒ एते॑नो॒ एन॑ च रा॒त्रेर्ना॑ष्टा र॒क्षा॑सि न वि॒न्द॒त्येता॑वन्न ति-
 ष्ठन्ज॑पति ॥२३॥ अथा॒सीनः॑ । सं त्व॒मग्रे॑ सूर्यस्य व॒र्चसा॑ गथा इति तद्यद॒स्तं य॒न्ना-
 दित्य॑ आरू॒चनी॑यं प्रविशति ते॒नैत॑दाह् सम॒षीषा॑ च॒ स्तुते॑नेति तद्यदु॒पति॑ष्ठते ते॒नै-
 त॑दाह् सं प्रि॒येण॑ धा॒स्नेत्या॑हुतषो व॒सु॒अस्य॑ प्रियं धामाहुतिभिरेव तदाह् सम॒ह-
 मा॒युषा॑ सं व॒र्चसा॑ सं प्रज॒या स॑ च रा॒यस्यो॑षेण ग्मि॒र्षीये॑ति यथा त्व॒मैतैः॑ सम॒गथा॑
 ए॒वम॑हमा॒युषा॑ व॒र्चसा॑ प्रज॒या रा॒यस्यो॑षेणोति यदू॒मेति॑ तदे॒वम॑हमे॒तैः संग॑हा॒ इत्ये-
 वैत॑दाह् ॥२४॥ अथ गाम॒भ्येति॑ । अ॒न्य स्थान्थो॑ वो भ॒क्षीय॑ म॒ह् स्थ म॒हो वो
 भ॒क्षीये॑ति यानि वो वी॒र्याणि॑ यानि वो म॒हा॑सि तानि वो भ॒क्षीये॑त्येवैत॑दा-
 हा॒र्जं स्थो॑र्जं वो भ॒क्षीये॑ति र॒स स्थ र॒सं वो भ॒क्षीये॑त्येवैत॑दाह् रा॒यस्यो॑ष स्थ रा-
 य॒स्योषं॑ वो भ॒क्षीये॑ति भू॒मा स्थ भू॒मानं॑ वो भ॒क्षीये॑त्येवैत॑दाह् ॥२५॥ ॥ शतम्
 ११०० ॥ ॥ रे॒वती॑ र॒मध॑मिति रे॒वतो॑ हि प॒शव॑स्त॒स्मादा॑ह् रे॒वती॑ र॒मध॑मित्य-
 स्मि॒न्योना॑वस्मि॒न्वा॒ष्टेऽस्मि॑लोकेऽस्मि॒न्क्षये॑ । इ॒हैव॑ स्त मा॒पगा॑ति॒त्यात्म॑न ए॒वैत॑-
 दाह् म॒देव॑ मा॒पगा॑तेति ॥२६॥ अथ गाम॒भिमु॑शाति । स॒च॒क्षिता॑सि वि॒श्वत्र॑पीति
 वि॒श्वत्र॑पा इव हि प॒शव॑स्त॒स्मादा॑ह् वि॒श्वत्र॑पीत्यूर्जा मा॒विश॑ गी॒पत्ये॑नेत्यूर्जेति य-
 दाह् र॒सेने॑ति तदाह् गी॒पत्ये॑नेति यदाह् भू॒मेति॑ तदाह् ॥२७॥ अथ गा॒र्हप॑त्यम-
 भ्येति । स गा॒र्हप॑त्यमु॒पति॑ष्ठत॒ उप॑ वा॒ग्रे दि॒वे-दि॒वे दो॑षावस्तर्धिया वयम् । नमो
 भ॒र॒त्न ए॑मसीति नम॒ एवा॑स्मा॒ एत॑त्करोति यथे॒न न॑ हि॒ष्यात् ॥२८॥ रा॒ज॒त्तम॑-
 ध॒राणां॑ । गो॒यामृ॑तस्य दी॒दिवि॑म् । वर्ध॑मान॑ च॒ स्वे द॑म॒ इति॑ स्वं वै त॒ इदं॑ यन्मम

तन्नो भूयो-भूय एव कुर्वित्येवैतदाह ॥२१॥ स नः पितेव सूनवे । अग्रे सूपाय-
 नो भव । सत्रस्वा नः स्वस्तयः इति यथा पिता पुत्राय सूपचरो नैवेन केन चन
 हिनस्त्येवं नः सूपचर एधि मैत्र द्या केन चन द्विषसिभ्येत्येवैतदाह ॥२०॥ अथ
 द्विपदाः । अग्रे त्वं नोऽग्रत्तम उत त्राता गिवो भवा वद्व्यः । वसुरग्विर्वसुश्रवा
 अहा नक्षि शुमत्तमः रयिं दाः ॥ तं वा शोचिष्ठ दीदिवः सुह्राय नूनमीमहे स-
 खिभ्यः । स नो बोधि श्रुधी कृत्रमरुष्या णोऽश्रघायतः समस्मादिति ॥३१॥ यद्वा
 ऽश्राकृवनीयमुपतिष्ठते । पशूंस्तग्याचते तस्मात्तमुद्यावचेःशृन्दोभिरुपतिष्ठतऽउद्या-
 वचा इव हि पशवोऽथ यद्गर्ह्यत्यं पुरुषांस्तग्याचते तद्वायत्रं प्रथमं त्रिचं गायत्रं
 वाऽश्रमेशृन्दः स्विनेवैनमेतच्छृन्दसोपपरेति ॥३२॥ अथ द्विपदाः । पुरुषहृन्दसं वै
 द्विपदा द्विपदाऽअयं पुरुषः पुरुषान्वैतग्याचते पुरुषान्क्वि याचते तस्माद्द्विपदाः
 पशुमान्क्व वै पुरुषवान्भवति य एवं विद्वानुपतिष्ठते ॥३३॥ अथ गामभ्येति । इ-
 उऽएक्यदितः एकीतीडा हि गौरदितिर्हि गौस्तामभिमृशति काम्या एतेति मनु-
 ष्याणाः स्वेतासु कामाः प्रविष्टास्तस्मादाह काम्या एतेति मयि वः कामधरणं
 भूयादित्यक्त्वं वः प्रियो भूयासमित्येवैतदाह ॥३४॥ अथात्तरेणाकृवनीयं च गार्क-
 पत्यं च । प्राड् तिष्ठन्नग्निमीक्षमाणो जपति सोमानः स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणास्य-
 ते । कक्षीवत्सं य औशिजः ॥ यो रेवान्योऽश्रमीवहा वसुवित्युष्टिवर्धनः । स नः
 सिषक्तु यस्तुरः ॥ मा नः शब्सोऽश्ररूपो धूर्तिः प्रणाश्रत्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मणा-
 स्यतः इति ॥३५॥ यद्वाऽश्राकृवनीयमुपतिष्ठते । दिवं तदुपतिष्ठतेऽथ यद्गर्ह्यत्यं
 पृथिवी तदथैतदन्तरिक्षमेषा हि दिग्बृहस्पतिरिताः स्वेतद्दिशमुपतिष्ठते तस्माद्वा-
 र्कस्पत्यं जपति ॥३६॥ मक्वि त्रीणामवोऽस्तु । शुक्लं मित्रस्यार्यम्नाः । दुराधर्षं व-
 रुणास्य ॥ न हि तेषाममा चन नाधसु वारणोपु । ईशे रिपुरशशः ॥ ते हि
 पुत्रासोऽश्रदितेः प्र जीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यकृत्स्यजसमिति तत्रास्ति नाधसु वा-

र्योषित्येते कृ वाऽअध्वानो वारणा यऽस्मेऽक्षरेण द्यावापृथिवीऽहतान्क्षेतुप-
 तिष्ठते तस्मादाकृ नाधसु वारणोषिति ॥३७॥ अथेन्द्री । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता
 सेन्द्रमेवैतदन्युपस्थानं कुरुते कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सञ्चसि दाम्पयऽइति य-
 जमानो वै दाश्रात्र यज्ञमानाय दुक्षसीत्येवैतदाहोपोपेन्न मधवन्भूय इन्न ते दानं
 देवस्य पृष्यतऽइति भूयो-भूय एव न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाकृ ॥३८॥ अथ सा-
 वित्री । सविता वै देवानां प्रसविता तथो ह्यस्माऽएते सवितृप्रसूता एव सर्वे
 कामाः समृध्यन्ते तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदया-
 दिति ॥३९॥ अथाग्नेयी । तदग्रयऽएवैतदात्मानमन्ततः परिददाति गुप्त्ये परि ते
 दूडभो र्योऽस्मां॥३९॥अन्नोतु विद्यतः । येन रक्षसि दाम्पय इति यज्ञमाना वै दा-
 श्राहसो यो कृ वाऽअध्वानाध्वयतमो रथस्तेनेष यज्ञमानानभिरक्षति स यस्तेऽना-
 ध्वयतमो रथो येन यज्ञमानानभिरक्षति तेन नः सर्वतोऽभिगोपायेत्येवैतदाकृ त्रि-
 रेतज्जपति ॥४०॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति । इदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनव-
 दिति यदि पुत्रो न स्यादप्यात्मन एव नाम गृह्णीयात् ॥४१॥ ब्राह्मणम् ॥२।३.
 ४॥ अध्यायः ॥३ [१२] ॥

अथ कृतेऽग्निहोत्रऽउपतिष्ठते । भूर्भुवः स्वरिति तत्सत्येनैवैतद्वाचऽ समर्धय-
 ति यदाकृ भूर्भुवः स्वरिति तथा समृद्धयाशिषमाशास्ते सुप्रजाः प्रजाभि स्यामिति
 तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्दीरानाशास्ते सुपोषः पोषैरिति तत्पृष्टिमा-
 शास्ते ॥१॥ यदाऽअदो दीर्घमन्युपस्थानम् । आशीरेव साशीरियं तदेतावतैवे-
 तत्सर्वमाप्नोति तस्मादितेनैवोपतिष्ठतेतेन न्वेव वयमुपचराम इति कृ स्माकामु-
 रिः ॥२॥ अथ प्रवन्त्यन् । गार्हपत्यमेवाग्रऽउपतिष्ठतेऽथारुवनीयऽ ॥३॥ स गा-
 र्हपत्यमुपतिष्ठते । नर्यं प्रजां मे पाक्षीति प्रजाया क्लेष ईष्टे तत्प्रजामेवास्माऽएत-
 त्परिददाति गुप्त्ये ॥४॥ अथाकृवनीयमुपतिष्ठते । शक्ष्य पशून्मे पाक्षीति पशूनाऽ

क्लेष ईष्टे तत्प्रभूनेवास्मात् एतत्परिददाति गुप्ये ॥५॥ अथ प्र वा व्रजति प्र वा
 धावयति । स यत्र वेलां मन्यते तत्स्यन्धा वाचं विमृजतेऽथ प्रोष्य परेक्ष्य यत्र
 वेलां मन्यते तद्वाचं यकृति स यद्यपि राजासरेण स्यान्नैव तमुपेयात् ॥६॥ स
 आरुवनीयमेवाग्रऽउपतिष्ठते । अथ गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रति-
 ष्ठा तद्गृहेष्वैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥७॥ स आरुवनीयमुपतिष्ठते । आगन्म
 विश्ववेदसमस्मभ्यं वसुवित्तमम् । अग्रे समाडभि युम्नमभि सः आयह्रस्वेत्यथोप-
 विश्य तृणान्यपलुम्पति ॥८॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । अयमग्निर्गृह्यतिगार्हप-
 त्यः प्रजाया वसुविन्मः । अग्रे गृह्यतेऽभि युम्नमभि सः आयह्रस्वेत्यथोपविश्य
 तृणान्यपलुम्पत्येतन्न जपेनैतेन न्वेव भूयिष्ठा इवोपतिष्ठते ॥९॥ स वै खलु तू-
 लीमेवापतिष्ठते । इदं वै यस्मिन्वसति ब्राह्मणो वा राजा वा श्रेयान्मनुष्यो
 न्वेव तमेव नार्हति वक्तुमिदं मे त्वं गोपाय प्राकं वत्स्यामीत्यथास्मिन्निते श्रेयाःस्तो
 वसन्ति देवा अग्रयः क उ तानर्हति वक्तुमिदं मे यूयं गोपायत प्राकं वत्स्यामी-
 ति ॥१०॥ मनो ह वै देवा मनुष्यस्याज्ञानन्ति । स वेद् गार्हपत्यः परिदां मेदमु-
 पागादिति तूलीमेवारुवनीयमुपतिष्ठते स वेदारुवनीयः परिदां मेदमुपागादिति
 ॥११॥ अथ प्र वा व्रजति प्र वा धावयति । स यत्र वेलो मन्यते तत्स्यन्धा वा-
 चं विमृजतेऽथ प्रोष्य परेक्ष्य यत्र वेलां मन्यते तद्वाचं यकृति स यद्यपि राजास-
 रेण स्यान्नैव तमुपेयात् ॥१२॥ स आरुवनीयमेवाग्रऽउपतिष्ठते । अथ गार्हपत्यं
 तूलीमेवारुवनीयमुपतिष्ठते तूलीमुपविश्य तृणान्यपलुम्पति तूलीमेव गार्हपत्य-
 मुपतिष्ठते तूलीमुपविश्य तृणान्यपलुम्पति ॥१३॥ अथातो गृहाणामेवोपचारः ।
 एतद् वै गृह्यतेः प्रोषुष आगताद्गृहाः समुन्नस्ता इव भवन्ति किमयमिह वदि-
 श्यति किं वा करिष्यतीति स यो ह तत्र किंचिददति वा करोति वा तस्माद्-
 गृहाः प्रवसन्ति तस्येश्वरः कुलं विद्वोब्धोरथ यो ह तत्र न वदति न किं चन क-

रोति तं गृह्णा उपसङ्ग्रयन्ते न वाऽग्रयमिहावादीन्न किं चनाकरदिति स यदिह्ना-
पि सुक्रुद्ध इव स्याद् एव ततस्तत्कुर्याद्यद्ददिष्यन्वा करिष्यन्वा स्यादेष उ गृह्णा-
णामुपचारः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [४. १.] ॥

प्रजापतिं वै भूतान्युपासीदन् । प्रजा वै भूतानि वि नो धेहि यथा जीवामेति
ततो देवा पज्ञोपवीतिनो भूवा दक्षिणां ज्ञान्वाच्योपासीदंस्तानब्रवीत्सो वाऽन्न-
ममृतत्वं व ऊर्ध्वः सूर्या वा ज्योतिरिति ॥ १ ॥ अथैनं पितरः । प्राचीनावीतिनः
सद्यं ज्ञान्वाच्योपासीदंस्तानब्रवीन्मासि-मासि वाऽशनं स्वधा वा मनोजत्रो
वश्चन्द्रमा वा ज्योतिरिति ॥ २ ॥ अथैनं मनुष्याः । प्रावृता उपस्यं कृवोपासीदं-
स्तानब्रवीत्सायं प्रातर्वोऽशनं प्रजा वा मृत्युर्वोऽग्निर्वी ज्योतिरिति ॥ ३ ॥ अथैनं
पशव उपासीदन् । तेभ्यः स्वेषमेव चकार यदेव पूयं कदा च लभधि यदि काले
यद्यनाकालेऽथैवाश्रयेति तस्मादेते यदेव कदा च लभन्ते यदि काले यद्यनाका-
लेऽथैवाश्रन्ति ॥ ४ ॥ अथ हैनं शश्वदप्यसुरा उपसेदुरिन्याहुः । तेभ्यस्तमश्च भायां
च प्रददावस्त्यहैवासुरमायेतीव पराभूता हृ त्वेव ताः प्रजास्ता इमाः प्रजास्तथैवो-
पज्ञोवन्ति यथैवाभ्यः प्रजापतिर्व्यदधात् ॥ ५ ॥ नैव देवा अतिक्रामन्ति । न पितरो
न पशवो मनुष्या एवैकेऽतिक्रामन्ति तस्माद्यो मनुष्याणां मेघत्यग्रुभे मेघति वि-
हृहति हि न क्षयनाय चन भवत्यनृतं हि कृवा मेघति तस्माडु सायंप्रातरा-
श्वेव स्यात्स यो हैवं विद्वान्सायंप्रातराशी भवति सर्वं हैवायुरेति यदु ह किं
च वाचा व्याकुरति तदु हैव भवत्येतद्दि देवसत्यं गोपायति तद्वैतत्तेजो नाम
ब्राह्मणं य एतस्य व्रतं शक्नोति चरितुम् ॥ ६ ॥ तद्वाऽएतत् । मासि-मास्येव
पितृभ्यो ददतो यदेवेष न पुरस्तान्न पश्चाद्दशेऽथैभ्यो ददात्येष वै सोमो राजा
देवानामन्नं यश्चन्द्रमाः स एतां रात्रिं क्षीयते तस्मिन्क्षीणे ददाति तथैभ्योऽसमदं
करोत्यथ यदक्षीणे दद्यात्समदं ह कुर्यादेवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तस्माद्यदेवेष न पुर-

स्तान्न पश्चाद्दृष्टोऽथैभ्यो ददाति ॥ ७ ॥ स वाऽग्नपरास्ते ददाति । पूर्वाह्णे वै देवा-
 नां मध्यन्दिनो मनुष्याणामपरास्तेः पितृणां तस्मादपरास्ते ददाति ॥ ८ ॥ स जघनेन
 गार्हपत्यं । प्राचीनावीती भूया दक्षिणासीन एतं गृह्णाति स तत एषोपोत्था-
 योत्तरेणान्वाहार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति सकृत्फलीकरोति सकृद् क्खेव प-
 राञ्चः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ९ ॥ तच्छ्रपयति । तस्मिन्नधिश्चित्श्राद्धं
 प्रत्यानयत्यग्नौ वै देवेभ्यो जुहुत्युद्धरति मनुष्येभ्योऽथैव पितृणां तस्मादधिश्चित्
 श्राद्धं प्रत्यानयति ॥ १० ॥ स उदास्याग्नौ द्वेऽग्राहुती जुहोति देवेभ्यः । देवान्वा
 शृष उवावर्तते य आह्विनाग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यज्ञतेऽथैतत्पितृयज्ञेने-
 वाचारोत्तु देवेभ्यो निह्वते स देवैः प्रसूतोऽथैतत्पितृभ्यो ददानि तस्मादुदास्या-
 ग्नौ द्वेऽग्राहुती जुहोति देवेभ्यः ॥ ११ ॥ स वाऽग्नये च सोमाय च जुहोति ।
 स यद्यग्रे जुहोति सर्वत्र क्खेवाग्निर्न्व्राभक्तोऽथ यत्सोमाय जुहोति पितृदेवत्यो
 वै सोमस्तस्माद्यग्रे च सोमाय च जुहोति ॥ १२ ॥ स जुहोति । अग्रे कव्यवा-
 रुणाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेत्यग्नौ मेक्षणामभ्यादधाति तत्स्विष्टकृद्वाजान-
 मय दक्षिणेनान्वाहार्यपचनं सकृदुल्लिखति तद्दिभाजानं सकृद् क्खेव पराञ्चः
 पितरस्तस्मात्सकृदुल्लिखति ॥ १३ ॥ अथ परस्तादुल्मुकं निदधाति । स पदनिधा-
 योल्मुकमथैतत्पितृभ्यो दद्यादसुररक्षसानि क्खेषामेतद्विमथीरस्तथो ह्येतत्पितृणाम-
 सुररक्षसानि न विमथते तस्मात्परस्तादुल्मुकं निदधाति ॥ १४ ॥ स निदधाति ।
 ये वृषाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सतः स्वधया धरति । परापुरो निपुरो ये भर-
 त्यमिश्रान्नोकात्प्रणुदात्यस्मादित्यग्निर्हि रक्षसामपरुक्षा तस्मादेवं निदधाति ॥ १५ ॥
 अथोदयात्रमादायावनेजयति । असाववनेनिह्वेत्येव यज्ञमानस्य पितरमसाववने-
 निह्वेति पितामरुमसाववनेनिह्वेति प्रपितामहं तद्यथाशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत्
 ॥ १६ ॥ अथ सकृदाह्विन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्ति । अग्रमिव वै देवानां मध्यमिव

मनुष्याणां मूलमिव पितृणां तस्मादुपमूलं दिनानि भवन्ति सकृदाह्नानि भव-
 न्ति सकृद् क्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदाह्नानि भवन्ति ॥ १७ ॥ तानि दक्षि-
 णोपस्तृणाति । तत्र ददाति स वाऽइति ददातीतीव वै देवेभ्यो जुहुत्युदरन्ति
 मनुष्येभ्योऽथैवं पितृणां तस्मादिति ददाति ॥ १८ ॥ स ददाति । असावित्तऽइत्ये-
 व यज्ञमानस्य पित्रे ये च वामन्वित्यु दैकऽआहुस्तद् तथा न ब्रूयात्स्वयं वै ते-
 षाऽ सकृ येषाऽ सकृ तस्माद् ब्रूयादसावित्तऽइत्येव यज्ञमानस्य पित्रेऽसावित्त
 इति पितामहायासावित्तऽइति प्रपितामहाय तद्यदितः पराद्ददाति सकृद् क्ये-
 व पराञ्चः पितरः ॥ १९ ॥ तत्र जपति । अत्र पितरो माद्यधं यथाभागमावृषायध-
 मिति यथाभागमश्रीतेत्येवैतदाह् ॥ २० ॥ अथ पराद् पर्याध्वतेति । तिर-इव वै
 पितरो मनुष्येभ्यस्तिर-इवैतद्ववति स वाऽआ तमितोरासीतेत्याहुःरेतावान्द्यु-
 रिति स वै मूर्हतमेवासिवः ॥ २१ ॥ अथोपपल्यय जपति । अमोभक्त पितरो
 यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमाशिषुरित्येवैतदाह् ॥ २२ ॥ अथादपात्रमादाया-
 वनेजपति । असाववनेनिद्वेत्येव यज्ञमानस्य पितरमसाववनेनिद्वेति पिताम-
 ह्मसाववनेनिद्वेति प्रपितामहं तद्यथा जन्तुपिऽभिषिञ्जेदेवं तत् ॥ २३ ॥ अथ नो-
 विमुद्गृह्य नमस्करोति । पितृदेवता वै नीविस्तास्मान्नीविमुद्गृह्य नमस्करोति य-
 ज्ञो वै नमो यज्ञियान्वैनानेतत्करोति षट् कृत्वो नमस्करोति षड्वाऽऋतव ऋतवः
 पितरस्तस्मात्षट् कृत्वो नमस्करोति गृह्णान्नः पितरो दत्तेति गृह्णाणाऽ रू पितर
 ईशतऽृषोऽृतस्याशीः कर्मणोऽथावजिघ्रति प्रत्यवधाय पिण्डान्स यज्ञमानभागो
 ऽग्नौ सकृदाह्नान्यभ्यादधाति पुनरुल्मुकमपि सृजति ॥ २४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [४.
 २.] ॥ ॥

तद् होवाच कहुःऽऽः कौपीतकिः । अनयोर्वाऽअयं ग्वावापृथिव्यो रसोऽस्य
 रसस्य इत्वा देवेभ्योऽथेममन्नमिति तस्माद्वाऽआग्रयणीया यजतऽइति ॥ १ ॥ तद्

क्रीत्राच याज्ञवल्क्यः । देवाश्च वाऽग्रमुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽमुरा
 उभयोरोषधीर्याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्ययेव तद्विषेणेष वत्प्रलि-
 लिपुकृतैव चिदेवानभिभवेमिति ततो न मनुष्या आप्नुर्न पशव आलिलिशिरे
 ता हेमाः प्रजा अनाशकेन नात्परावभूवुः ॥२॥ तद्वै देवाः प्रुशुवुः । अनाशकेन
 ह वाऽश्माः प्रजाः पराभवन्तीति ते क्रीचुरुक्तेदमासामपजिघाऽसामेति केनेति य-
 ज्ञेनेवेति यज्ञेन ह स्म वै तदेवाः कल्पयन्ते यदेषां कल्पमासऽर्षयश्च ॥३॥ ते
 क्रीचुः । कस्य न इदं भविष्यतीति ते मम-ममेत्येव न सम्पाद्यां चक्रुस्ते ह्यस-
 म्याद्योचुराजिमेवास्मिन्नज्ञामहे स यो न उज्जेष्यति तस्य न इदं भविष्यतीति त-
 थेति तस्मिन्नाजिमाजन्त ॥४॥ ताविन्द्राग्नीऽउदजयतां । तस्मादिन्द्राग्नी द्वादशकपा-
 लः पुरोडाशो भवतीन्द्राग्नी कस्य भागधेयमुदजयतां तौ यत्रेन्द्राग्नीऽउज्जिगीवाऽ-
 सौ तस्यनुस्तद्विष्टे देवा अन्वाज्ञग्मुः ॥५॥ जत्रं वाऽश्न्द्राग्नी । विशो विशे देवा
 यत्र वै जत्रमज्जयत्यन्वाभक्ता वै तत्र विद्विश्चान्दिवानन्वाभजतां तस्मादिष्ट विश्व-
 देवश्चरुर्भवति ॥६॥ तं वै पुराणानां कुर्यादित्याहुः । जत्रं वाऽश्न्द्राग्नी नेन्जत्र-
 मभ्यारोह्याणीति तौ वाऽउभावेव नवानाऽ स्यातां यदि पुरोडाश इतरश्चरुरित-
 र्स्तैवैव जत्रमनभ्यावृढं तस्मादुभावेव नवानाऽ स्याताम् ॥७॥ तऽउ ह विश्वे
 देवा उचुः । अनयोर्वाऽग्रयं द्यावापृथिव्यो रसा कृत्तेमेऽस्मिन्नाभजामेति ता-
 भ्यामितं भागमकल्पयन्तेतं द्यावापृथिव्यमेककपालं पुरोडाशं तस्माद्द्यावापृथिव्य
 एककपालः पुरोडाशो भवति तस्ययमेव कपालमेकेव हीयं तस्मादिककपालो
 भवति ॥८॥ तस्य परिचक्षा । यस्यै वै कस्यै च देवतायै क्विर्गृह्यते सर्वत्रैव
 स्वित्कृदन्वाभक्तोऽथैतऽ सर्वमेव नुकीति न स्वित्कृतेऽवद्यति सा परिचक्षोती
 इतः पर्यावर्तते ॥९॥ तदाहुः । पर्याभूद्वाऽग्रयमेककपालो मोक्षिष्यति राष्ट्रमिति
 नास्य सा परिचक्षाकृवनीयो वाऽआहुतीनां प्रतिष्ठा स पदाकृवनीयं प्राप्यापि

दश कृवः पर्यावर्तेत न तदाद्रियेत यदीच्चन्ये वदन्ति कस्तत्संधमुपेयात्तस्मादाज्य-
 स्यैव यज्ञेदाज्यः कृ वाऽअनयोर्द्यावापृथिव्योः प्रत्यक्षः सस्तत्प्रत्यक्षमेविनेऽएत-
 त्त्वेन स्तेन मेधेन प्रीणाति तस्मादाज्यस्यैव यज्ञेत् ॥ १० ॥ एतेन वै देवाः । य-
 ज्ज्ञेनेष्टोभयीनामोषधीनां याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्यामिव तद्वि-
 षमिव तदपन्नप्रुस्तत आन्नन्मनुष्या आलिशस्त पशवः ॥ ११ ॥ अथ यदेव एतेन
 यज्ञे । तन्नाकृ न्वेवैतस्य तथा कश्चन कृत्येष्व तद्विषिणोव तत्प्रलिम्पतीति देवा
 अकुर्वन्निति तेष्वैष एतत्कराति यमु चैव देवा भागमकल्पयन्त तमु चैवभ्य एष
 एतद्भागं करोतीमा उ चैवैतदुभयोरोषधीर्याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवस्ता
 अनमीवा अकिल्विषाः कुरुते ता अस्यानमीवा अकिल्विषा इमाः प्रजा उपजी-
 वन्ति तस्माद्वाऽएष एतेन यज्ञे ॥ १२ ॥ तस्य प्रथमज्ञो गौर्दक्षिणा । अथामिव
 स्तीदः स यदीज्ञानः स्यादर्शपूर्णमासाभ्यां वा यज्ञताथैतेन यज्ञेत यमुऽअनीज्ञान.
 स्याच्चातुष्प्राश्यमेवैतमोदनमन्वाहार्यपचने पचेयुस्तं ब्राह्मणा अग्नीयुः ॥ १३ ॥ इया
 वै देवा देवाः । अहैव देवा अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाःसोऽनूचानास्तो मनुष्यदे-
 वास्तगृथा वषट्कृतः कृतमेधमस्येतद्रवति तत्रो यक्षुयात्तदद्यान्नादाज्ञेणाः कृ-
 विः स्यादिति क्वाङ्गर्नाग्निहोत्रे जुहुयात्समदाः कृ कुर्याद्यदग्निहोत्रे जुहुयादन्यदा
 ऽआपयणमन्यदग्निहोत्रं तस्मान्नाग्निहोत्रे जुहुयान् ॥ १४ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ५ [४. ३] ॥
 तृतीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या ११३ ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वाऽएतेनाग्रे यज्ञेनेजे । प्रजाकामो बहूः प्रजया पशुभिः स्याः श्रि-
 यं गह्यं पशः स्यामन्नादः स्यामिति ॥ १ ॥ स वै दत्तो नाम । तद्यदनेन सोऽग्रे
 ऽयज्ञत तस्मादाक्षापणयज्ञो नामोत्तेनमेके वसिष्ठयज्ञ इत्याचक्षतऽएष वै वसिष्ठ
 एतमेव तदन्वाचक्षत स एतेन यज्ञेनेजे स एतेन यज्ञेनेष्टा येयं प्रजापतेः प्रजाति-
 र्या श्रीरितद्रभूविताः कृ वै प्रजातिं प्रजायतऽएताः श्रियं गहति य एवं विद्वाने-

तेन यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽर्त्तेन यज्ञते ॥२॥ तेनो रु तत ईजे । प्रतीर्शः श्वे-
 क्रः स ये तं प्रत्यासुस्तेषां विवचनमिवास विवचनमिव रु वै भवति य एवं
 विद्वान्तेन यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽर्त्तेन यज्ञते ॥३॥ तमाज्ञगाम । सुप्ता सार्क्षयो
 ब्रह्मचर्यं तस्मादेतं च यज्ञमनूचेऽन्यमु च सोऽनूच्य पुनः सृजयान्ज्ञगाम ते रु सृ-
 ज्ञया विदां चक्रुर्गते वै नाऽनूच्यागन्निति ते रुचुः सद् वै नस्तदेवैराग्नयो नां
 यज्ञमनूच्यागन्निति स वै सद्देवः सार्क्षयस्तदप्येतन्निवचनमिवास्त्यन्यद्वाऽऽग्नेरे सु-
 प्ता नाम द्युऽऽति म ऽर्त्तेन यज्ञेनेते स ऽर्त्तेन यज्ञेनेष्टा येयऽ सृजयानां प्रजातिर्या
 श्रीरेतद्भवैताऽ रु वै प्रजानि प्रजायतऽऽर्त्ताऽऽग्निं गहति य एवं विद्वान्तेन
 यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽर्त्तेन यज्ञते ॥४॥ तेनो रु तत ईजे । देवभागः श्रीतर्षः
 स उभयेषां कुवृणां च सृजयानां च पुरोहित आस परमता वै सा यां न्वेवैकस्य
 राष्ट्रस्य पुरोहितोऽस्तसा न्वेव परमता किमु या द्वयोः परमतामिव रु वै गह-
 ति य एवं विद्वान्तेन यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽर्त्तेन यज्ञते ॥५॥ तेनो रु तत
 ईजे । दत्तः पार्वतिस्तऽऽग्नेऽप्येतर्हि दाज्ञायणा राज्यमिदं प्राप्ता राज्यमिद् वै
 प्राप्नोति य एवं विद्वान्तेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽर्त्तेन यज्ञते स वाऽऽर्त्तेक एवानू-
 चीनाकं पुरोडाशां भवत्येतनो रुम्यामपन्नानुपवाधा श्रीभवति स वै दे पौर्ण-
 मास्या यज्ञते देऽग्रमावास्या द्व वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रज्ञनं क्रियते ॥६॥ अथ
 यत्पूर्वेभ्युः । अग्नीषोमीयेण यज्ञते पौर्णमास्यां ते दे देवते दे वै मिथुनं मिथुने-
 वैतत्प्रज्ञनं क्रियते ॥७॥ अथ प्रातः । अग्नेयः पुरोडाशां भवत्येन्द्रऽऽसानाण्यं
 ते दे देवते दे वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रज्ञनं क्रियते ॥८॥ अथ यत्पूर्वेभ्युः । ऐ-
 न्द्राग्नेन यज्ञतेऽमावास्यायां ते दे देवते दे वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रज्ञनं क्रियते
 ॥९॥ अथ प्रातः । अग्नेयः पुरोडाशां भवति मित्रावरुणी पयस्या नेग्यज्ञादयानी-
 ति न्वेवाम्यः पुरोडाशांऽप्येतद्विद्य मित्रावरुणी दे देवते दे वै मिथुनं मिथुने-

वैतत्प्रज्ञानं क्रियतः एतद् क्वास्य तद्रूपं येन बहुर्भवति येन प्रजायते ॥१०॥ अथ
 यत्पूर्वेभ्यः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यां यमेवामुपवसत्येऽग्नीषोमीयं यम-
 मालभते स एवास्य सः ॥११॥ अथ प्रातः । अग्नेयः पुरोडाशो भवत्येन्द्रः सां-
 नायं प्रातःसवनमेवास्यग्नेयः पुरोडाश अग्नेयः हि प्रातःसवनमेन्द्रः सांनायं
 माध्यन्दिनमेवास्य तत्सवनमेन्द्रः हि माध्यन्दिनः सवनम् ॥१२॥ अथ यत्पूर्व-
 भ्यः । ऐन्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां तृतीयसवनमेवास्य तद्वैश्वदेवं वै तृतीयसवन-
 मिन्द्राग्नी वै विश्वे देवाः ॥१३॥ अथ प्रातः । अग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्राव-
 रूणां पयस्या नेगज्ञाद्यानीति न्वेवाग्नेयः पुरोडाशोऽथ यमेवामूं मैत्रावरूणां व-
 शामनूयन्धामालभते सैवास्य मैत्रावरूणां पयस्या स पौर्णमासिनं चामावास्येन
 चेष्टा यावत्सोम्येनाधरोपोष्ठा जयति तावज्जयति तद् खलु महायज्ञो भवति ॥१४॥
 अथ यत्पूर्वेभ्यः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामेतेन वाऽइन्द्रो वृत्रमरुन्नेतेनो
 ऽएव व्यजयत यास्येयं त्रिजितिस्तां तयोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विपत्तं आतृष्यः
 कृत्ति तयोऽएव त्रिजयतेऽथ यत्संनयत्यामावास्यं वै सांनायं द्वे तद्यदमावास्य-
 ति क्षिप्रः एवैतद्दृत्रं जशुषे तमेतेन रसेनाप्रीणन्क्षिप्रे ह वै पाप्मानमयकृते य
 एवं विद्वान्यौर्णमास्याः संनयत्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमास्तमेत-
 त्पूर्वेभ्युरभिषुण्वति प्रातर्भक्षिष्यत्तमेतद्द्वजयति यदयज्ञीयते ॥१५॥ अथ यत्पूर्-
 वेभ्यः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामभिषुणोत्येवैनमेतत्तस्मिन्नभिषुतः एतः
 रसं दधात्येतेन रसेन तीव्रीकरोति स्वदयति ह वै देवेभ्यो कृष्यः स्वदते क्वास्य
 देवेभ्यो कृष्यं य एवं विद्वान्यौर्णमास्याः संनयति ॥१६॥ अथ यत्पूर्वेभ्यः । ऐ-
 न्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां दर्शपूर्णमासयोर्वै देवते स्त इन्द्राग्नीऽएव तेऽएवैतद्-
 ज्ञप्ता प्रत्यक्षं यजत्यज्ञप्ता ह वाऽअस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्टं भवति य एवमेतद्वेद
 ॥१७॥ अथ प्रातः । अग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरूणां पयस्या नेगज्ञाद्यानी-

ति त्वेवाग्नेयः पुरांशाशोऽथैतद्विवर्धमासौ मित्रावरुणौ य एवापूर्यते स वरुणो
 याऽपन्नोयते स मित्रस्तावेताऽ रात्रिमुभौ समागहृतस्तदुभावेवैतत्सह सत्तौ प्रो-
 णाति सर्वऽहं वृ वाऽग्रस्य प्रीतिं भवति सर्वमाप्तं य एवमेतद्देह ॥ १८ ॥ तद्वाऽए-
 ताऽ रात्रिं । मित्रो वरुणे रेतः सिञ्चति तदेतेन रेतसा प्रजायते यदापूर्यते तद्य-
 देषात्र मैत्रावरुणो पयस्यावकृततमा भवति ॥ १९ ॥ सांनाय्यभाजना वाऽग्रमावा-
 स्या । तददस्तत्पौर्णमास्यां क्रियते स यदात्रापि संनयेज्जामि कुर्यात्समदं कुर्यात्त-
 देनमद्य ओषधिभ्यः सम्भृत्याहुतिभ्योऽधिजनयति स एष आहुतिभ्यो ज्ञातः प-
 श्चाद्दृशे ॥ २० ॥ मियुनादिद्वाऽएनमेतत्प्रजनयति । योषा पयस्या रेतो वाजिनं त-
 द्वाऽग्रनुधा पन्मियुनाज्जायते तदेनमेतस्मान्मियुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मादिषा-
 त्र पयस्या भवति ॥ २१ ॥ अथ वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति । स्रतवो वै वाजिनो
 रेतो वाजिनं तदनुषेवैतद्देतः सिच्यते तदतवो रेतः सित्तमिमाः प्रजाः प्रजनय-
 त्ति तस्माद्वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति ॥ २२ ॥ स वै पश्चादिव यज्ञस्य जुहोति । प-
 श्चादि परीत्य वृषा योषामधिव्रवति तस्याऽ रेतः सिञ्चति स वै प्रागेवाग्ने जुहो-
 त्यग्ने वीहृत्यनुवपद्गरोति तत्स्वदृक्कृद्वाजनऽ स वै प्रागेव जुहोति ॥ २३ ॥ अथ
 दिशो व्याधारयति । दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिग्भ्यः स्वाकृति
 पञ्च दिशः पञ्चर्तवस्तदनुभिरेवैतदिशो मियुनीकरोति ॥ २४ ॥ तद्दे पञ्चैव भक्ष-
 यति । हता चार्धयुञ्ज ब्रह्मा चाग्नेश्च यज्ञमानः पञ्च वाऽस्रतवस्तदनुनामेवैतद्द्रव्यं
 क्रियते तदनुषेवैतद्देतः सित्तं प्रतिष्ठापयति प्रथमो यज्ञमानो भक्षयति प्रथमो रेतः
 परिगृह्णानीत्यथोऽग्रप्युत्तमा मय्युत्तमे रेतः प्रतितिष्ठादित्युपरूत उपकूपस्विति सो-
 ममेवैतत्कुर्वन्ति ॥ २५ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ [४. ४.] ॥ अध्यायः ॥ ४ [१३.] ॥

प्रजाप्रतिर्कृ वाऽऽद्मग्रऽएक एवाप्त । स ऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽग्ना-
 म्यन्ता तयोऽतप्यत स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्तानीमामि

वया॒सि पुरु॑षो वै प्रजा॒पतिर्ने॒दिष्टं॑ दि॒याद्वा॒ऽअयं॑ पुरु॒षस्त॒स्माद्द्वि॒पादो॑ वया॒सि
 ॥ १ ॥ स ऐ॒क्षत॑ प्रजा॒पतिः । यथा॒ न्वेव॑ पुरै॒कोऽभू॑मे॒षम् न्वेवा॒प्येत॑र्को॒क ए॒वास्मी॒-
 ति स द्वि॒तीयाः॑ ससृ॒जे ता॒ अस्य॑ परै॒व बभू॑वुस्त॒दिद् जु॒द्वा॒ सरी॑सृ॒यं यद॒न्यत्सर्षे॑-
 भ्यस्तृ॒तीयाः॑ ससृ॒ज्ऽइत्या॒हुस्ता॒ अस्य॑ परै॒व बभू॑वुस्त॒ऽइमे॑ सर्षा॒ एता॒ कृ॒ न्वेव॑
 द्वयो॒र्याज्ञ॑वल्क्य उवाच त्रयो॒रु तु पुन॑र्क॒चा ॥ २ ॥ सो॒र्चक्या॑म्य॒प्रजा॒पति॒रीक्षां॑ च-
 क्रे । कथं॑ नु मे प्रजाः सृ॒ष्टाः प॒राभव॑तीति स॒ कैत॑दे॒व द॒दर्शन॑शन॒तया॒ वै मे प्र॒-
 जाः प॒राभव॑तीति स॒ आत्म॑न ए॒वाप्ये॒ स्तनयोः॑ प॒य आ॒प्याय॑र्षां चक्रे स॒ प्रजा॒ अ-
 सृ॒जत॑ ता॒ अस्य॑ प्रजाः स॒ष्टा स्त॒नावे॒वाभि॑प॒द्य तास्त॑तः स॒म्बभू॑वुस्ता॒ इमा॒ अप॒रा-
 भू॒ताः ॥ ३ ॥ तस्मा॑दे॒तदृ॑षिणाभ्य॒नूक्तं॑ । प्रजा॒ कृ॒ तिस्रो॑ऽअ॒त्याय॑मी॒युरिति॑ तद्याः प॒-
 रा॒भूता॑स्ता॒ ए॒वेत॑दभ्य॒नूक्तं॑ न्य॒न्या अ॒र्कम॑भितो वि॒विश्र॑ऽइत्य॒ग्निर्वा॑ऽअ॒र्कस्त॒द्या इ॒-
 माः प्रजा॒ अप॒राभू॑तास्ता॒ अग्नि॑मभितो नि॒विष्टा॑स्ता॒ ए॒वेत॑दभ्य॒नूक्तम् ॥ ४ ॥ म॒रुद्
 तस्थौ॑ भुव॒नेध॑त्तरिति । प्रजा॒पति॑मे॒वेत॑दभ्य॒नूक्तं॑ प॒वमानां॑ कृ॒रित॑ आ॒विवेशे॑ति दि॒-
 शो वै कृ॒रित॑स्ता॒ अयं॑ वा॒युः प॒वमान॑ आ॒विष्ट॑स्ता॒ ए॒वैष॑ऽर्गभ्य॒नूक्ता॑ ता॒ इमाः प्र॒-
 जास्त॑थै॒व प्रजा॑यन्ते॒ थैव॑ प्रजा॒पतिः॑ प्रजा॒ असृ॒जते॑द॒ कृ॒ यदे॒व स्त्रिये॑ स्त॒नावा॒-
 प्या॒प्येते॑ऽउ॒धः प॒शूना॑मथै॒व य॒ज्ञाय॑ते॒ त॒ज्ञाय॑ते॒ तास्त॑त॒ स्त॒नावे॒वाभि॑प॒द्य स॒म्भव॑-
 न्ति ॥ ५ ॥ तद्वै प॒य ए॒वान्न॑म् । ए॒तच्छ॑थे प्रजा॒पति॑र॒न्नम॑ज॒नय॑त तद्वा॑ऽअ॒न्नमे॒व प्रजा॑
 अ॒न्नाद्दि॑ स॒म्भव॑ती॒द॒ कृ॒ यासां॑ प॒यो भ॑वति स्त॒नावे॒वाभि॑प॒द्य तास्त॑तः स॒म्भव॑-
 न्यथ॑ यासां॑ प॒यो न भ॑वति॒ ज्ञात॑मे॒व ता॒ अथा॑द॒यन्ति॑ त॒द् ता॒ अन्ना॑दे॒व स॒म्भव॑न्ति
 तस्मा॑द्द॒न्नमे॒व प्रजाः॑ ॥ ६ ॥ स यः प्रजा॒कामः॑ । ए॒तेन॑ कृ॒षिषा॑ य॒जत॑ऽआ॒त्मान॑मे॒वे-
 त॒स्य॑ जं वि॒धत्ते॑ प्रजा॒पतिं॑ भू॒ता॒ ॥ ७ ॥ शत॑म् १२०० ॥ ॥ स वा॑ऽअ॒ग्नि॒योऽष्टा॑क॒-
 पालः॑ पुरोडा॒शो भ॑वति । अ॒ग्निर्वै दे॒वतानां॑ मुखं प्र॒जना॑यिता स॒ प्रजा॒पति॑स्त॒स्मा-
 दा॒ग्नेयो॑ भवति ॥ ८ ॥ अथ॑ सौम्य॒श्चरु॑र्भवति । रे॒तो वै सो॑मस्त॒द्यौ प्र॑जना॒यित॑रि

सोमऽ रेतः सिञ्चति तत्पुरस्तान्मिथुनं प्रजननम् ॥ १६ ॥ अथ सावित्रः । द्वादशक-
पालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो भवति सविता वै देवानां प्रसविता प्रजाप-
तिर्मध्यतः प्रजनयिता तस्मात्सावित्रो भवति ॥ १० ॥ अथ सारस्वतश्चरुर्भवति ।
पौलश्चरुर्गोषा वै सरस्वती वृषा पूषा तत्पुनर्मिथुनं प्रजननमेतस्माद्वाऽऽभयतो
मिथुनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृजत् इत्यश्चोर्धा इत्यश्वावाचीस्तथोऽष्टवैष एत-
स्माद्भयत एव मिथुनात्प्रजननात्प्रजाः सृजत इत्यश्चोर्धा इत्यश्वावाचीस्तस्माद्वाऽऽ-
तानि पञ्च रुवीऽषि भवन्ति ॥ ११ ॥ अथातः पयस्याया एवायतनं । मारुतस्तु स-
प्तकपालो विशो वै मरुतो देवविशस्ता रुद्रमनिषेद्वा इव चेरुस्ताः प्रजापतिं प-
जमानमुपेत्योचुर्वि वै ते मथिष्यामरुऽश्माः प्रजा या एतेन रुषिषा स्रज्यस इति
॥ १२ ॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । परा मे पूर्वाः प्रजा अभूवन्निमा उ चेदिमि विमयुते
न ततः किं चन परिशेद्यत इति तेभ्य एतं भागमकल्पयदेतं मारुतऽ सप्तकपा-
लं पुरोडाशऽ स एष मारुतः सप्तकपालस्तद्यत्सप्तकपालो भवति सप्त सप्त हि
मारुतो गणास्तस्मान्मारुतः सप्तकपालः पुरोडाशो भवति ॥ १३ ॥ तं वै स्वतवो-
भ्य इति कुर्यात् । स्वयऽ हि तऽ एतं भागमकुर्वतोतो स्वतवोभ्यो याड्यानुवाक्वे
न विन्दन्ति स उ खलु मारुत एव स्यात्स वाऽएष प्रजाभ्य एवाक्लिऽसायि क्रियते
तस्मान्मारुतः ॥ १४ ॥ अथातः पयस्यैव । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भू-
तास्तद्यत् एव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तद्देवाभ्य एतत्करोति तद्याः पूर्वैर्हविर्भिः
प्रजाः सृजते ता एतस्मात्पयस एतस्यै पयस्यायि सम्भवन्ति ॥ १५ ॥ तस्यां मिथुनम-
स्ति । योषा पयस्या रेतो वाजिनं तस्मान्मिथुनाद्विद्यमसंमितमनु प्राजायत तद्य-
द्दत्तस्मान्मिथुनाद्विद्यमसंमितमनु प्राजायत तस्माद्विद्यदेवी भवति ॥ १६ ॥ अथ आ-
त्रापृथिव्य एककपालः पुरोडाशो भवति । एतेर्वै रुविर्भिः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा
ता आवापृथिवीभ्यां पर्यगृह्णाता इमा आवापृथिवीभ्यां परिगृहीतास्तथोऽष्टवैष

एतस्य एतैर्हविर्भिः प्रजाः सृजते ता द्यावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति तस्माद्द्यावा-
 पृथिव्य एककपालः पुरोडाशां भवति ॥ १७ ॥ अथान् आवृदेव । नोपकिरन्त्युत्तर-
 वेदिं विसृष्टमसत्सर्वमसद्वैद्यदेवमसदिति त्रेधा बर्हिः संनद्धं भवति तत्पुनरेकथै-
 तदि प्रजननस्य रूपं प्रजननमु क्रीदं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रेधा
 सत्पुनरेकधा प्रस्य उपसंनद्धा भवति तं प्रस्तरं गृह्णाति प्रजननमु क्रीदं प्रजनन-
 मु हि प्रस्यस्तस्मात्प्रसूः प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १८ ॥ आसाद्य कृवीष्यग्निं मन्यन्ति ।
 अग्निं कृ वै ज्ञायमानमनु प्रजापतेः प्रजा जज्ञिरे तथोऽएवैतस्याग्निमेव ज्ञायमान-
 मनु प्रजा ज्ञायन्ते तस्मादासाद्य कृवीष्यग्निं मन्यन्ति ॥ १९ ॥ नवप्रयाजं भवति ।
 नवानुयाजं दशाक्षरा वै विराडथैतामुभयतो न्यूनां विराजं करोति प्रजननयित-
 स्माद्वाऽउभयतो न्यूनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्धा इतश्चावाचीस्त-
 थोऽएवैष एतस्मादुभयत एव न्यूनात्प्रजननात्प्रजाः सृजत इतश्चोर्धा इतश्चावा-
 चीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजम् ॥ २० ॥ त्रीणि समिष्टयजूषि भवन्ति ।
 ज्ञाय एव क्रीदु कृविर्यज्ञाद्यत्र नवप्रयाजं नवानुयाजमथोऽअग्न्येकमेव स्याद्विर्य-
 ज्ञो हि तस्य प्रथमज्ञो गौर्दक्षिणा ॥ २१ ॥ एतेन वै प्रजापतिः यज्ञेनेष्टा । येयं प्र-
 जापतेः प्रजातिर्या श्रीरेतद्भवैताः कृ वै प्रजातिं प्रजापतः एताः अग्र्यं गहति य
 एवं विद्वान्तेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥ २२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [५.१.] ॥

वैद्यदेवेन वै प्रजापतिः । प्रजाः ससृजे ता अस्य प्रजाः सृष्टा वरुणास्य यवा-
 न्जनुर्वरुणयो कृ वाऽअग्रे यवस्तद्यन्नेव वरुणास्य यवान्प्रादस्तास्माद्वरुणाप्रधासा
 नाम ॥ १ ॥ ता वरुणो जग्राह । ता वरुणागृहीताः परिदीर्षा अनत्यश्च प्राणान्य-
 श्च शिशिरे च निषेडश्च प्राणोदानौ कृवाभ्यो नापचक्रमतुरयान्याः सर्वा देवता
 अपचक्रमुस्तयोर्देवास्य कृतोः प्रजा न पराबभूवुः ॥ २ ॥ ता एतेन कृविषा प्रजा-
 पतिरभिषज्यत् । तद्याश्चैवास्य प्रजा जाता आसन्त्याश्चाजातास्ता उभयोर्वरुणापाशा-

त्प्रामुञ्चता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्राजायत ॥३॥ अथ यदेष एतिसत्-
 र्थे मासि यजते । तत्रारू न्वेवैतस्य तथा प्रजा वरूणा गृह्णातीति देवा अकुर्व-
 त्त्रिति न्वेवेष एतत्कराति याश्च न्वेवास्य प्रजा जाता याश्चाजातास्ता उभयोर्वरू-
 णापाशात्प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्राजायते तस्माद्वाऽएष ए-
 तैश्चतुर्थे मासि यजते ॥४॥ तद्वे द्वे वेदी द्वावग्री भवतः । तद्यद्दे वेदी द्वावग्री भ-
 वतस्तदुभयत एवैतद्वरूणापाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्धा इतश्चावाचीस्तस्माद्दे वेदी
 द्वावग्री भवतः ॥५॥ स उत्तरस्यमिव वेदी । उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणासां
 क्षत्रं वै वरूणो विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं कराति तस्मादुपर्यासीनं क्ष-
 त्रियमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादुत्तरस्यमिव वेदाऽउत्तरवेदिमुपकिरति न
 दक्षिणास्याम् ॥६॥ अथैतान्येव पञ्च रूवीषि भवन्ति । एतैर्वै रूविभिः प्रजाप-
 तिः प्रजा अमृजतेतेरुभयतो वरूणापाशात्प्रजाः प्रामुञ्चदितश्चोर्धा इतश्चावाचीस्त-
 स्माद्वाऽएतानि पञ्च रूवीषि भवन्ति ॥७॥ अथेन्द्राग्री द्वादशकपालः पुरोडाशो
 भवति । प्राणोदानो वाऽइन्द्राग्री तद्यथा पुण्यं चक्रुषे पुण्यं कुर्यादेवं तत्तयोर्कृ-
 दास्य कृतोः प्रजा न पराबभूवुस्तत्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा भिषज्यति प्राणोदा-
 नी प्रजासु दधाति तस्मादिन्द्राग्री द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥८॥ उपयत्र
 पयस्ये भवतः । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्तद्यत एव सम्भूता
 यतः सम्भवन्ति तत एवैतदुभयतो वरूणापाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्धा इतश्चावा-
 चीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥९॥ वारुण्युत्तरा भवति । वरूणो रू वाऽअस्य
 प्रजा अगृह्णातत्प्रत्यन्तं वरूणापाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मारुतो दक्षिणाज्ञामितयि न्वे-
 व मारुतो भवति जामि रू कुर्याद्यदुभे वारुण्यी स्यातामतो रू वाऽअस्य दक्षि-
 णतो मरुतः प्रजा अजिघाक्षंस्तानेतेन भागेनाशमयत्तस्मान्मारुती दक्षिणा ॥१०॥
 तयोर्भयोरेव करीराण्यावपति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः करीरेरुक्त कमेवि-

ष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥ ११ ॥ तयोर्भूमीरेव शमीपलाशान्यावपति । शं वै प्र-
 जापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शंभुवेष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ का-
 य एककपालः पुरोडाशो भवति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन
 पुरोडाशेनाकुरुत कन्वेवेष एतत्प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन पुरोडाशेन कुरुते त-
 स्मात्काय एककपालः पुरोडाशो भवति ॥ १३ ॥ अथ पूर्वेषुः । अन्वाहार्यपचने
 ऽतुषानिव यथान्कृत्वा तानीषदिवोपताप्य तेषां कर्मपात्राणि कुर्वन्ति यावन्तो
 गृह्याः स्मुस्तावत्येकेनातिरिक्तानि ॥ १४ ॥ तत्रापि मेषं च मेषीं च कुर्वन्ति । त-
 योर्मेषे च मेष्यां च यद्यनैडकीवृषीं विन्देत्ताः प्राणोऽय निस्त्रेषयेद्युः अनेडकीर्न
 विन्देद्योऽग्रपि कुशोर्णा एव स्युः ॥ १५ ॥ तद्यन्मेषश्च मेषी च भवतः । एष वै
 प्रत्यजं वरुणास्य पशुर्यन्मेषस्तप्रत्यजं वरुणापाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति यवमयौ भवतो
 यवान्किं जन्तुषीर्वरुणोऽगृह्णन्मिथुनी भवतो मिथुनाद्वैतद्वरुणापाशात्प्रजाः प्रमु-
 ञ्चति ॥ १६ ॥ स उत्तरस्यामेव पयस्यायां मेषीमवदधाति । दक्षिणास्यां मेषमेवमिव
 हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि ह्यी पुमाऽसमुपशेते ॥ १७ ॥ स सर्वाण्येव हवीऽभ्य-
 धर्युः । उत्तरस्यां वेदावासादयन्त्यथैतमेव पयस्यां प्रतिप्रस्थाता दक्षिणास्यां वेदा-
 वासादयति ॥ १८ ॥ आसाद्य हवीऽभ्यग्निं मन्यति । अग्निं मन्यित्वानुप्रकृत्याभिजु-
 ह्वीत्यथाधर्युरेवाहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति ताऽउभावेवेध्मावभ्याधत्त उभौ
 समिधौ परिशिऽष्टऽउभौ पूर्वावाधारावाधारयतोऽथाधर्युरेवाहाग्निमग्नीत्संमृष्टीत्य-
 संमृष्टमेव भवति सन्प्रेषितम् ॥ १९ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता प्रतिपरैति । स पत्नीमु-
 दानेष्यन्पृहति केन चरसीति वरुणं वाऽएतत्स्त्री करोति यदन्यस्य सत्यन्येन च-
 रत्यथो नेन्मेऽत्तःशल्या जुह्वदिति तस्मात्पृहति निरुक्तं वाऽएनः कनीयो भव-
 ति सत्यऽ हि भवति तस्माद्देव पृहति सा यन्न प्रतिजानीत ज्ञातिभ्यो हास्यै त-
 द्दक्षितऽ स्यात् ॥ २० ॥ तां वाचयति । प्रधासिनो ह्वामहे मरुतश्च रिशादसः ।

करुण्येण सत्रोषस इति यथा पुरोऽनुः शिवमेषितयैवैनानेतेभ्यः पात्रेभ्यो कुर्याति
 ॥२१॥ तानि वै प्रतिपुरुषं । यावन्तो गृह्याः स्युस्तावस्येकेनातिरिक्तानि भवन्ति
 तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकेकेन या अस्य प्रजा ज्ञातास्ता वरूपापाशात्प्रमुञ्चत्येकेनाति-
 रिक्तानि भवन्ति तथा एवास्य प्रजा अज्ञातास्ता वरूपापाशात्प्रमुञ्चति तस्मादेके-
 नातिरिक्तानि भवन्ति ॥२२॥ पात्राणि भवन्ति पात्रेषु क्यशनमश्नते यवमयानि
 भवन्ति यवान्क्व जनुषीर्वरूपाऽगृह्णाहूर्पेण जुहोति शूर्पेण क्यशनं क्रियते पत्नी
 जुहोति मियुनादेवैतद्वरूपापाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥२३॥ पुरा यज्ञात्पुराङ्गतिभ्यो जु-
 होति । अङ्गतादो वै विशो विशो वै मरुतो यत्र वै प्रजायतेः प्रजा वरूपागृहो-
 ताः परिदीर्णा अनत्यश्च प्राणत्यश्च शिशिरे च निषेदुश्च तद्दासां मरुतः पाप्मानं
 विमेषिरे तथोऽएवैतस्य प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमथते तस्मात्पुरा यज्ञात्पुराङ्ग-
 तिभ्यो जुहोति ॥२४॥ स वै दक्षिणोऽग्नौ जुहोति । यद्गमे यदरण्यऽइति ग्रामे
 वा क्षरण्ये वैनः क्रियते यत्सभायां यदिन्द्रियऽइति यत्सभायामिति यन्मानुषऽइ-
 ति तदाह यदिन्द्रियऽइति यदेवत्रेति तदाह यदेनश्चकृन् वयमिदं तदवयजामहे
 स्वाकृति पत्किं च वयमेनश्चकृमिदं वयं तस्मात्सर्वस्मात्प्रमुञ्चामहऽइत्येवैतदाह
 ॥२५॥ अथैन्द्रो मरुत्वतो जयति । यत्र वै प्रजायतेः प्रजानां मरुतः पाप्मानं वि-
 मेषिरे तद्वेदां चक्रऽश्मे ह मे प्रजा न विमथीरन्निति ॥२६॥ स एतामैन्द्रो म-
 रुत्वतोमजयत् । क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो मरुतः क्षत्रं वै विशो निषेदा निषिद्धा
 असन्निति तस्मादेन्द्रो ॥२७॥ मो पू णाः । इन्द्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शु-
 ष्मिन्नवयाः । मरुश्चियास्य मीढुषो यव्या रुविष्मतो मरुतो वन्दते गीरिति ॥२८॥
 अथैनां वाचयति । अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्यक्रन्क् कर्म कर्मकृतः सह वाचा म-
 योभुविति सह हि वाचाक्रन्देभ्यः कर्म कृतेति देवेभ्यो हि कर्म कृत्वास्तं प्रेत
 सचाभुव इत्यन्यता क्वाऽया सह भवन्ति तस्मादाह सचाभुव इत्यस्तं प्रेतिति ज्ञ-

धनार्थी वाऽऽण यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्राप्तीषदद्गृहा वाऽऽम्रस्तं गृहाः
 प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैनमेतत्प्रतिष्ठार्यां प्रतिष्ठाययति ॥ २१ ॥ प्रतिपराणीयोदिति प्रति-
 प्रस्थाता । समृजन्त्यग्निं समृष्टेऽग्निं ताऽऽभाविवोत्तरावाघारावाधारयतोऽथाध्वर्यु-
 रेवाश्राव्य होतारं प्रवृणीते प्रवृत्तो होतोत्तरस्य वेदेर्होतृषदनऽऽपविशन्त्युप-
 विश्य प्रसीति ताऽऽभाविव प्रसूतौ सुच आदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्यु-
 रेवाह् समिधो यजेति यज्ञ-यजेति चतुर्थे-चतुर्थे प्रयाजे समानयमानौ नवभिः प्र-
 याजेश्चरतः ॥ ३० ॥ अथाध्वर्युरेवाह्मयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागं तां उभाविव
 चतुराज्यस्यावदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाह्मिं यजेति ताऽऽभाविव व-
 षट्कृते जुहुतः ॥ ३१ ॥ अथाध्वर्युरेवाह् सोमायानुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागं ता
 ऽऽभाविव चतुराज्यस्यावदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाह् सोमं यजेति ता
 ऽऽभाविव षषट्कृते जुहुतः ॥ ३२ ॥ तद्यत्किं च वाचा कर्तव्यम् । अध्वर्युरेव त-
 त्करोति न प्रतिप्रस्थाता तद्यदध्वर्युरेवाश्रावयतीहैव यत्र वषट्क्रियते ॥ ३३ ॥ कृ-
 तानुकर एव प्रतिप्रस्थाता । क्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतस्तत्क्षत्रायिवैतद्विशं कृ-
 तानुकरामनुवर्त्मानं करोति प्रत्युद्यामिनीऽह् क्षत्राय विशं कुर्याद्यदपि प्रतिप्र-
 स्थाताश्रावयेत्तस्मान्न प्रतिप्रस्थाताश्रावयति ॥ ३४ ॥ पाणावेव प्रतिप्रस्थाता । सू-
 ची कुवोपास्तेऽथाध्वर्युरेवैतैर्हविर्भिः प्रचरत्याग्नेनाष्टाकपालेन पुरोडाशेन सौ-
 म्येन चरुणा सावित्रेणा द्वादशकपालेन वाष्टाकपालेन वा पुरोडाशेन सारस्वते-
 न चरुणा पीप्तेन चरुणेन्द्राग्नेन द्वादशकपालेन पुरोडाशेन ॥ ३५ ॥ अथेताभ्यां प-
 यस्याभ्यां प्रचरिष्यन्तौ विपरिहरतः । स यो मेषो भवति मारुत्यां तं वारुण्याम-
 वदधाति या मेषो भवति वारुण्यां तां मारुत्यामवदधाति तद्यदिवं विपरिहरतः
 क्षत्रं वै वरुणो वीर्यं पुमान्वीर्यमेवैतत्क्षत्रे धत्तोऽवीर्या वै स्त्री विशो मरुतस्त-
 दवीर्यमेवैतद्विशं कुरुतस्तस्मादिवं विपरिहरतः ॥ ३६ ॥ अथाध्वर्युरेवाह् वरुणाया-

नुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽग्राज्यमथास्ये वारुण्ये पयस्यायि द्विरवद्यति सोऽन्व-
 तरेणावदानेन सकृ मेषमवदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिधारयति प्रत्यनन्ववदाने
 ऽश्रितिक्रामत्यतिक्रम्याश्चाध्याक वरुणं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३७ ॥ सव्ये पा-
 णावधर्म्युः । सुचौ कृत्वा दक्षिणेन प्रतिप्रस्थातुर्वा सोऽन्वारभ्याक महृत्वाऽनुब्रू-
 हीत्युपस्तृणीतऽग्राज्यं प्रतिप्रस्थातायास्ये मारुत्ये पयस्यायि द्विरवद्यति सोऽन्वत-
 रेणावदानेन सकृ मेषीमवदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिधारयति प्रत्यनन्ववदाने
 ऽश्रितिक्रामत्यथाधर्म्युरेवाश्चाध्याक महृता यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ३८ ॥ अगा-
 धर्म्युरेव कायेन । एककपालेन पुरोडाशेन प्रचरति कायेनेककपालेन पुरोडाशेन
 प्रचर्याधर्म्युरेवाहाग्ये स्विट्कृतेऽनुब्रूहीति स सर्वेषामेव रुषिषामधर्म्युः सकृत्स-
 कृदवद्यत्यथेतस्याऽथ पयस्यायि प्रतिप्रस्थाता सकृदवद्यत्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्या-
 भिधारयतस्ताऽऽभावेवातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्चाध्याधर्म्युरेवाहाग्ये स्विट्कृतं यजे-
 ति ताऽऽभावेव वषट्कृते जुहुतः ॥ ३९ ॥ अथाधर्म्युरेव प्राणित्रमवद्यति । इडां
 समवदाय प्रतिप्रस्थात्रेऽतिप्रजिह्वीति तत्रापि प्रतिप्रस्थाता मारुत्ये पयस्यायि द्विर-
 भ्यवद्यत्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिधारयत्युपहूय मार्जयते ॥ ४० ॥ अथाधर्म्युरेवाकृ ब्र-
 ह्मन्प्रस्थास्यामि । समिधमाथायाग्निमग्नीत्संमृड्डीति स सुचोरेवाधर्म्युः पृषदाज्यं व्या-
 नयतेऽथ यदि प्रतिप्रस्थातुः पृषदाज्यं भवति तत्स द्वेधा व्यानयतऽऽतो तत्र पृष-
 दाज्यं न भवति स पदेवापभृत्याज्यं तत्स द्वेधा व्यानयते ताऽऽभावेवातिक्रामतो
 ऽतिक्रम्याश्चाध्याधर्म्युरेवाकृ देवान्यजेति यज्ञ-यजेति चतुर्थे-चतुर्थेऽनुयाजे समानय-
 मानो नवभिरनुयाजेश्चरतस्तद्यज्ञवप्रयाजं भवति नवानुयाजं तदुभयत एवैतद्गुरु-
 णाप्राणान्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चाधी इतश्चाद्याचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजम्
 ॥ ४१ ॥ ताऽऽभावेव सादयित्रा सुचो व्यूहृतः । सुचो व्यूह परिधीस्समज्य परि-
 धिमभिपद्याश्चाध्याधर्म्युरेवाहृषिता देव्या ह्येतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सु-

कृत्वाकायेति सूक्तवाक७ कृता प्रतिपद्यतेऽथैताऽऽभावेव प्रस्तरो समुल्लुम्पतऽऽ-
 भावनुप्रकृत उभौ तृणोऽन्नपगृह्योपासति यदा कृता सूक्तवाकमाह ॥४२॥ अ-
 थामीदाहानुप्रकुरेति । ताऽऽभावेवानुप्रकृत उभावात्मानाऽऽपस्पृशेति ॥४३॥
 अथाह संवदस्त्रेति । अगानमीदगंछावय श्रीषट् स्वगा देव्या कृतभ्यः स्वस्तिर्मा-
 नुषेभ्यः शं योर्ब्रूकीत्यर्धयुरेवैतदाह ताऽऽभावेव परिधीननुप्रकृत उभौ सुचः स-
 म्प्रगृह्य स्फ्ये सादयतः ॥४४॥ अथाधर्युरेव प्रतिपरेत्य । पत्नीः संयाज्ञप्रत्युपास्त
 ऽएव प्रतिप्रस्थाता पत्नीः संयाज्ञयोदैत्यर्धयुः ॥४५॥ त्रीणि समिष्टयज्ञूषि जुहो-
 ति । तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता सुचं प्रगृह्णाति तद्ये वैश्वदेवेन यजमानयोर्वाससी
 परिक्रिते स्यातां नैऽएवात्रापि स्यातामथास्ये वारुण्ये पयस्यपि ज्ञामकर्षमश्रमा-
 दायावभृथं यन्ति वरुण्यं वाऽऽएतन्निर्वरुणातपि तत्र न साम गीयते न क्षत्र साम्ना
 किं चन क्रियते तूष्णीमेवेत्याभ्यवेत्योपमारयति ॥४६॥ अबभृथ निचुम्पुण । नि-
 चेहुरसि निचुम्पुणाः । अब देवैर्देवकृतमेनोऽयासिषमव मर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरुराव्याो
 देव रिषस्याहृति काम७ कृते यस्मै कामयेत तस्मै दद्यान्न किं दीक्षितवसने भ-
 वतः स यथाहस्त्वचो निर्मुच्येतेव७ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते ॥४७॥ अथ केश-
 श्मश्रुता । समारोक्षामीऽऽड्वसपियेव कृतेन यजते न किं तदवकल्पते यदुत्तर-
 वेदावग्निक्रोत्रं जुहुयान्तस्मादुदवस्यति गृह्णान्वा निर्मथ्यामी पौर्णमासिन यजत
 ऽऽऽसन्नयज्ञ-इव वाऽऽएष यश्चातुर्मास्यान्यथेष क्लृप्तः प्रतिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं
 तत्कृतेनैवेतश्चक्षेनात्ततः प्रतितिष्ठति तस्मादुदवस्यति ॥४८॥ ब्राह्मणम् ॥३[५.
 २.]॥ ॥

वरुणाप्रधासैर्वै प्रजापतिः । प्रजा वरुणापाशात्प्रामुञ्चता स्यानमीवा अकि-
 ल्विषाः प्रजाः प्राजायन्तथैतिः साकमेधेरेतेर्वै देवा वृत्रमघ्नन्तेतेर्वै व्यजयन्त ये-
 यमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेः पाप्मानं द्विषन्त आतृव्य७ कृन्ति तथोऽएव

चित्रयते तस्माद्वाऽऽद्य एतैश्चतुर्थे मासि यजते स वै द्यरूमनूचीनाहं यजते ॥ १ ॥
 स पूर्वयुः । अग्नेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निं ह वै देवा अ-
 नोक्तं कृत्रापप्रेयुर्वृत्रं हनिष्यन्तः स तजोऽग्निर्नाव्ययत तथोऽद्वेष एतत्पाम्पानं
 द्विषन्तं भ्रातृञ्च हनिष्यन्मग्निमेवानोक्तं कृत्रापप्रेति स तजोऽग्निं व्यथते तस्माद्-
 अग्नेऽनीकवते ॥ २ ॥ अथ गरुड्यः सांतपनेभ्यः । मध्यन्दिने चरुं निर्वपति मरुतो
 ह वै सांतपना मध्यन्दिने वृत्रं संतेपुः स संतप्तोऽनन्नेव प्राणान्परिदीर्णः शिश्ये
 तयोऽद्वैतस्य पाम्पानं द्विषन्तं भ्रातृञ्च मरुतः सांतपनाः संतपन्ति तस्मान्गरुडाः
 सांतपनेभ्यः ॥ ३ ॥ अथ मरुद्व्यो गुरुमेधिभ्यः । शाक्या वत्सानपाकृत्य पञ्चित्रवति
 संदाक्ष्य तं चरुं अययति चरुं ह्येव स यत्र घा च तण्डुलानावपत्ति तन्मेधो
 देवा दधिं प्रातर्वृत्रं हनिष्यन्तस्तथोऽद्वेष एतत्पाम्पानं द्विषन्तं भ्रातृञ्च ह-
 निष्यन्मेधो धत्ते तण्डुलान्निरीदना भवति मेधो वै पयो मेधस्तण्डुलान्स्तमुभयं मेध-
 मान्मन्त्रे तस्मान्निरीदना भवति ॥ ४ ॥ तस्यावृत् । सैव स्तीर्णा वेदिर्भवति
 या गरुड्यः सांतपनेभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधींश्च शकलांश्चापनिदधति
 तथा संदाक्ष्य चरुं अययति अययिवाभिधायिद्वासयति ॥ ५ ॥ अथ द्वे पिशीले वा
 पाञ्चौ वा निगीनिजति । तयोरेनं द्वेधाद्भरन्ति तयोर्मध्यं सर्पिरासेचने कृत्वा स-
 र्पिरासेचति सुवं च सुवं च संमार्द्यथैताऽश्नादनावादायोदिति सुवं च सुवं चा-
 दायोदिति स इमामेव स्तीर्णा वेदिमभिमृश्य परिधीन्परिधाय यावतः शकलान्का-
 मयने तावतोऽभ्यादधात्यथैताऽश्नादनावासादयति सुवं च सुवं चासादयत्युपवि-
 शति स्तीता स्तीतपदने सुवं च सुवं चादान आह ॥ ६ ॥ अग्नेऽनुब्रूहीति ।
 अग्नेयमात्यभागं स द्जिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाश्चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्य-
 तिक्रम्याश्चाज्याह्मिं यजेति वषट्कृते ब्रूहीति ॥ ७ ॥ अथाह सोमायानुब्रूहीति ।
 सोम्यमाज्यभागं स उत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाश्चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्यति-

क्रम्याश्चाव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अथाह मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो
 ऽनुब्रूहीति । स दक्षिणास्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्तत आड्यमुपस्तृणीते तस्य द्वि-
 र्वद्यत्यथोपरिष्ठादाड्यस्याभिधारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याश्चाव्याह मरुतो गृहमेधि-
 नो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अथाहामये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । स उत्तर-
 स्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्तत आड्यमुपस्तृणीते तस्य द्विर्वद्यत्यथोपरिष्ठादाड्यस्या-
 भिधारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याश्चाव्याहामिष्ट स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोत्य-
 थेटमिवावद्यति न प्राशित्रमुपहूय मार्जयन्तऽहतन्नेकमयनम् ॥ १० ॥ अथेदं द्विती-
 यः । सैव स्तीर्णा वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ
 परिधीश्च शकलांश्चापनिदधति तथा संदोक्ष चरुः अपयति नेदेव प्रतिवेशमाड्य-
 मधिअयति अपयित्वाभिघोर्योद्वास्यानक्ति स्थाल्यामाड्यमुद्वासयति सुत्रं च सुत्रं च
 संमार्थयैतः सोखमेव चरुमादापोदिति स्थाल्यामाड्यमादापोदिति सुत्रं च सुत्रं च
 चादापोदिति स इमामेव स्तीर्णा वेदिमभिमृष्य परिधीन्परिधाय यावतः शकला-
 न्कामयते तावतोऽभ्याद्धात्यथैतः सोखमेव चरुमासादयति स्थाल्यामाड्यमासाद-
 यति सुत्रं च सुत्रं चासादयत्युपविशति कृता कृतप्रदने सुत्रं च सुत्रं चाददान
 आह ॥ ११ ॥ अग्रेऽनुब्रूहीति । अग्रेयमाड्यभागः स स्थाल्यै चतुराड्यस्यावदाया-
 तिक्रामत्यतिक्रम्याश्चाव्याहामिं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ अथाह सोमा-
 यानुब्रूहीति । सौम्यमाड्यभागः स स्थाल्याऽएव चतुराड्यस्यावदायातिक्रामत्यति-
 क्रम्याश्चाव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १३ ॥ अथाह मरुद्भ्यो गृहमेधि-
 भ्योऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआड्यमथास्य चरोर्द्विर्वद्यत्यथोपरिष्ठादाड्यस्या-
 भिधारयति प्रत्यनन्नवदनिऽअतिक्रामत्यतिक्रम्याश्चाव्याह मरुतो गृहमेधिनो य-
 जेति वषट्कृते जुहोति ॥ १४ ॥ अथाहामये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । स उपस्तृ-
 णीतऽआड्यमथास्य चरोः सकृद्वद्यत्यथोपरिष्ठाद्विराड्यस्याभिधारयति न प्रत्यन-

तत्रावदानमतिक्रामत्यतिक्रम्याभ्राव्याकृष्टिः स्विकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति
 ॥ १५ ॥ अयेऽमिवावकाति न प्राशित्रम् । उदरूय प्राश्नति यावन्तो गृह्या क्विरु-
 ह्निष्टाशाः सुस्तावत्तः प्राश्नीयुरथोऽअप्यवित्तः प्राश्नीयुरथोऽअथन्ये ब्राह्मणाः प्रा-
 श्नीयुर्यदि बद्धरोदन स्यादथैतामनिरशितां कुम्भीमपिधाय निदधति पूर्णदर्वीय मा-
 तुभिर्वत्सात्समवार्जलि तडु पशत्रो मेधमात्मन्दधते यवावेताः रात्रिमग्निहोत्रं
 जुहोति निवान्यां प्रातर्दुहति पितृयज्ञाय ॥ १६ ॥ अथ प्रातर्दुहे वाहुते वा । य-
 तरथा कामयेत् सोऽस्याऽअनिरशितायै कुम्भ्ये दर्वीपकृत्ति पूर्णा दर्वि परापत्
 सुपूर्णा पुनरापत् । वक्षेव विक्रोणावकाऽइपमूर्त्तः शतक्रतविति यथा पुरोऽनु-
 वाक्येऽनेपितयैवेनमेतस्मै भागाय क्लृपति ॥ १७ ॥ अथऽर्षभमाकृषितवै भ्रूयात् । स
 यदि ह्यात्स वषट्कार इत्यु क्लृकऽआहुस्तस्मिन्वषट्कारे जुहुयादित्यथोऽइन्द्रमेवैत-
 त्स्वेन वृषेण क्लृपति वृत्रस्य बधयेतद्वाऽइन्द्रस्य वृष परषभस्तस्वेनैवेनमेतद्वृषे-
 ण क्लृपति वृत्रस्य बधाय स यदि ह्यादा मऽइन्द्रो यज्ञमगस्तेन्द्रो मे यज्ञ इति
 क्व विद्याग्यगु न ह्याद्वाक्साण एव दक्षिणात् आसीनो ब्रूयाज्जुहुधीति सेवेन्द्री
 वाक् ॥ १८ ॥ स जुहोति । देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे । निकारं
 च क्लृपति मे निकारं निकृषिण ते स्वाहेति ॥ १९ ॥ अथ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः । स-
 त्कपालं पुरोडाशं निर्वपति मरुतो क्व वै क्रीडिनो वृत्रः कृनिष्यन्तमिन्द्रमागतं
 तमभितः परिचिक्रीडुर्मरुत्तस्तथोऽएवैतं पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः कृनिष्यन्तम-
 भितः परिक्रीडन्ते मरुत्तस्तस्मान्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्योऽथातो महाक्विष एव तद्य-
 था महाक्विषस्तथो तस्य ॥ २० ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [५. ३.] ॥ चतुर्थः प्रपाठकः समा-
 तः ॥ कण्डिकासंख्या १०५ ॥ ॥

महाक्विषा क्व वै देवा वृत्रं जघ्नः । तेनोऽएव व्यजयन्त येयमेषां विजिति-
 स्तां तथोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः कृत्ति तथोऽएव विजयते त-

स्माद्वाऽएष एतेन यजते ॥ १ ॥ तस्यावृत् । उपकिरत्युत्तरविदिं गृह्णन्ति पृषदाज्यं
मन्थत्यग्निं नवप्रयाजं भवति नवानुयाजं त्रीणि समिष्टयज्ञेषु भवत्यथैतान्येव
पञ्च रूवीषि भवन्ति ॥ २ ॥ स यदग्नियोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । अग्निना
रु वाऽएनं तेजसाघ्नस्त तेजोऽग्निर्नाव्यथत तस्माद्ग्नियो भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्सौ-
म्यश्चरुर्भवति । सोमेन रु वाऽएनं राज्ञाघ्नस्तोमराज्ञान एव तस्मात्सौम्यश्चरुर्भ-
वति ॥ ४ ॥ अथ यत्सावित्रः । द्वादशकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो भवति
सविता वै देवानां प्रसविता सविनुप्रसूता क्वेनमघ्नस्तस्मात्सावित्रो भवति ॥ ५ ॥
अथ यत्सारस्वतश्चरुर्भवति । वाग्वै सस्वती वागु क्वेवानुममाद् प्ररुर् जहतीति
तस्मात्सारस्वतश्चरुर्भवति ॥ ६ ॥ अथ यत्पौलश्चरुर्भवति । इयं वै पृथिवी पृथेया
क्वेनं बधाय प्रतिप्रददावनया क्वेनं प्रतिप्रत्तं जघ्नस्तस्मात्पौलश्चरुर्भवति ॥ ७ ॥
अथेन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति । एतेन क्वेनमघ्नस्तेजा वाऽअग्निरि-
न्द्रियं वीर्यामिन्द्र एताभ्यामेनमुभाभ्यां वीर्याभ्यामघ्नस्त वाऽअग्निः क्षत्रमिन्द्रस्ते
ऽउभे सधृम्य ब्रह्म च क्षत्रं च सयुजौ क्वा ताभ्यामेनमुभाभ्यां वीर्याभ्यामघ्नस्त-
स्मादेन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ८ ॥ अथ माहेन्द्रश्चरुर्भवति । इन्द्रो
वाऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रं क्वा यथा महाराज्ञो विजिग्यान एवं महे-
न्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रश्चरुर्भवति महान्तमु क्वेनमेतत्खलु करोति वृत्रस्य बधाय
तस्मादेव माहेन्द्रश्चरुर्भवति ॥ ९ ॥ अथ वैश्वकर्माण एककपालः पुरोडाशो भव-
ति । विश्वं वाऽएतत्कर्म कृतं सर्वं जितं देवानामासीत्साकमेधेरीज्ञानानां वि-
जिग्यानानां विश्वमेवैतस्यैतत्कर्म कृतं सर्वं जितं भवति साकमेधेरीज्ञानस्य वि-
जिग्यानस्य तस्माद्वैश्वकर्माण एककपालः पुरोडाशो भवति ॥ १० ॥ एतेन वै दे-
वाः । यज्ञेनेष्टा येषं देवानां प्रजातिर्या श्रीरेतद्भववुरेतां रु वै प्रजातिं प्रजा-

गतः० एता० च्छ्रियं गहति य एवं विद्वानितेन यज्ञेन यज्ञते तस्माद्वाऽऽहृतेन यज्ञते
 ॥ ११ ॥ ब्राह्मणम् ॥ [५. ४.] ॥ अध्यायः ॥ ५ [१४.] ॥ ॥

महाहविषा रु वै देवा वृत्रं जघ्नः । तेनोऽह्वं व्रजयन्त येयमेषां विन्नितिस्ता-
 मथ यन्नेत्रेषां तस्मिन्संग्रामेऽग्रस्तान्पितृयज्ञेन समैर्यत्त पितरो वै तज्ज्यासंस्तम्भा-
 न्पितृयज्ञो नाम ॥ १ ॥ तद्वसन्तो ग्रीष्मा वर्षाः । एते ते ये व्यजयन्त शरुद्देमन्तः
 शिशिरस्तज्जते ते यान्पुनः समैर्यत्त ॥ २ ॥ अथ यदेष एतेन यज्ञते । तत्रारु खे-
 वैतस्य तथा कं चन प्रतीति देवा अकुर्वन्निति न्वैवैष एतत्करोति यमु चैवैभ्यो
 द्या भागमकल्पयंस्तमु चैवैभ्य एष एतद्भागं करोति यानु चैव देवाः समैर्यत्त
 तान् चैवैतद्वति स्वानु चैवैतत्पितृक्रेयांसं लोकमुपोन्नयति यद्दु चैवास्यात्रात्म-
 नाञ्चरणेन रुन्त्यते वा मीयते वा तद्दु चैवास्यैतेन पुनराप्यायते तस्माद्वाऽऽहृ
 एतेन यज्ञते ॥ ३ ॥ स पितृभ्यः सोमवद्यः । परूपालं पुरोडाशं निवेदयति सोमाय
 वा पितृमते यद्वाऽऽहृतवः अहृतवः पितरस्तस्मात्परूपालो भवति ॥ ४ ॥ अथ पितृ-
 भ्यो बर्हिषद्यः । अन्वाहृर्गपचने धानाः कुर्वन्ति ततोऽर्धाः पिष्वर्यर्धा इत्येव
 धाना अपिष्टा भवन्ति ता धानाः पितृभ्यो बर्हिषद्यः ॥ ५ ॥ अथ पितृभ्योऽग्निघ्ना-
 त्तभ्यः । निवान्ययि दुग्धि सकृदुपमयित एकशलाकया मन्यो भवति सकृद्दु क्षेव
 पराश्वः पितरस्तस्मात्सकृदुपमयितो भवत्येतानि रुवीऽषि भवन्ति ॥ ६ ॥ ॥ शतम्
 १३०० ॥ ॥ नद्ये सोमिनेत्रानाः । ते पितरः सोमवक्तोऽथ ये दत्तेन पद्येन लोकं
 जयन्ति ते पितरो बर्हिषदोऽथ ये ततो नान्यतरघ्न यानगिरेव दहन्त्यद्यति
 ते पितरोऽग्निघ्नान्ता एतज्जते ते ये पितरः ॥ ७ ॥ स जघनेन गार्हपत्यम् । प्राची-
 नावीती भूवा दक्षिणासीन एताः परूपालं पुरोडाशं गृह्णाति स तत एवोपो-
 त्यापोत्तरणान्वाहृर्गपचनं दक्षिणा निष्टन्नवहति सकृत्फलीकरोति सकृद्दु क्षेव
 पराश्वः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ८ ॥ स दक्षिणीव दृषदुपलेऽउपधाति ।

दक्षिणार्धं गार्हपत्यस्य पटपान्नान्युपदधाति तद्यदेतां दक्षिणां दिशः सचतऽष्टपा
 हि दिक् पितृणां तस्मादेतां दक्षिणां दिशः सचते ॥ १ ॥ अथ दक्षिणेनान्वाहार्य-
 पचने । चतुःस्रक्तिं वेदिं करोत्यवात्तरदिशोऽनु स्रक्तीः करोति चतस्रो वाऽग्र-
 वात्तरदिशोऽवात्तरदिशो वै पितरस्तस्माद्वात्तरदिशोऽनु स्रक्तीः करोति ॥ २ ॥
 तन्मध्येऽग्निः समादधाति । पुरस्तद्वि देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यानभ्युपाचृत्तास्तस्मात्ते-
 भ्यः प्राङ् तिष्ठन्नाहोति सर्वतः पितरोऽवात्तरदिशो वै पितरः सर्वत इव क्षीमा
 अवात्तरदिशस्तस्मान्मध्येऽग्निः समादधाति ॥ ११ ॥ स तत्र इव प्राक् स्तम्बयत्कर्त-
 रति । स्तम्बयत्कर्तृवायत्येवाग्निं परिगृह्णात्येत्येत्यति पूर्वेषु परिग्रहेण परिगृह्य
 स्तित्वति करोति यद्वायं भवति स तत्रवोत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्णात्युत्तरेण परि-
 ग्रहेण परिगृह्य प्रतिमृद्याक प्राञ्जणीरामादयेत्यासादयति प्राञ्जणीरिध्नें वर्द्धिरुप-
 सादयति स्रुचः संमार्श्याह्येनादति स पञ्चोपचीनी भृश्यानि गृह्णाति ॥ १२ ॥
 तदाहुः । द्विरुपभूति गृह्णीयाद्द्वौ क्खत्रानुवाङ्गौ भवत इति तद्वद्राग्रैव कुव उपभृ-
 ति गृह्णीयाद्विद्वद्भ्यस्य विधाया अयानीति तस्माद्दद्राग्रैव कुव उपभृति गृह्णीयाद्वा-
 द्यानि गृह्णीवा स पुनः प्राचीनाचीनी भृश्या ॥ १३ ॥ प्राञ्जणीरिध्न्युरादत्ते । स इ-
 ध्ममेवाग्निं प्राञ्जत्यथ वेदिमथास्मिं वर्द्धिः प्रयहति तत्पुरम्नादन्व्यासादयति तत्प्रा-
 च्यापनिनीय विश्वस्य ग्रन्थिं न प्रस्तरं गृह्णाति सकृद् क्खेव पराञ्चः पितरस्त-
 स्मात्र प्रस्तरं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ सेनकनमनुविश्वस्य । अपसलवि त्रिः परि-
 स्तृणापर्येति सोऽपसलवि त्रिः परिस्त्रियं यावत्प्रस्तरमात्रं तावत्परिशिनोद्यथ
 पुनः प्रसलवि त्रिः पर्येति यत्पुनः प्रसलवि त्रिः पर्येति तत्रान्वामुंस्त्रयान्वित-
 नन्ववागात्तेभ्य इवेतत्पुनरपदीमीमः स्वं लोकमभि तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः
 पर्येति ॥ १५ ॥ स दक्षिणाव परिधीन्यरिदधाति । दक्षिणा प्रस्तरः स्तृणाति ना-
 तर्दधाति विधृती सकृद् क्खेव पराञ्चः पितरस्तस्मान्नातर्दधाति विधृती ॥ १६ ॥ स

तत्र तद्गमासादयति । अथ पूर्वामुपभृतमथ ध्रुवामथ पुरोडाशमथ धाना अथ म-
 न्यमासान् च कृवीषि संमृशति ॥ १७ ॥ ते सर्वेऽथ यज्ञोपवीतिना भूवा । इत्या-
 न्तजमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीत् ॥ १८ ॥ तेनोपाङ्गु चरन्ति । तिर-
 इव वै पितरस्तिर-इवैन्यदुपाङ्गु तस्मादुपाङ्गु चरन्ति ॥ १९ ॥ परिवृते अस्ति । ति-
 र-इव वै पितरस्तिर-इवैन्यत्परिवृतं तस्मात्परिवृते चरन्ति ॥ २० ॥ अथेध्म-
 मन्यादधदात् । अग्रयं समिध्यमानायानुश्रूहीति स एकामेव कृता सामिधेनीं त्रि-
 रन्वाक् मकट्टु क्त्वैव परावः पितरस्तस्मादेकाङ् कृता सामिधेनीं त्रिरन्वाक् ॥ २१ ॥
 साङ्गन्वाक् । उग्रान्वा निधीमक्युशतः समिधीमहि । उग्रानुशत आवह पितृन्क-
 विपः अन्तवः इत्यवाग्निमावह साममावह पितृस्तोमवत आवह पितृन्वर्हिपद
 आवह पितृन्मिघ्रातान्मावह देवाःऽऽग्रान्वापाःऽऽग्रवक्त्राग्निः कृत्रायावह स्व म-
 हिमानमावहेत्यावाक्योपविशति ॥ २२ ॥ अथाध्राव्य न कृतारं प्रवृणोति । पि-
 नृयज्ञो वाऽऽग्रे नेदातारं पितृषु दधानीति तस्मान्न कृतारं प्रवृणोति सोऽहं कृ-
 तहित्येवाकापविशति कृता कृतपदनऽऽपविश्य प्रणोति प्रमृताऽऽर्घ्यः सुचावा-
 दाथ प्रत्यङ्गितक्रामन्यतिक्रम्याध्राव्यात् सगिधो यजेति साङ्गन्वर्हिपश्चतुरः प्रयाज्ञा-
 न्यज्ञानि प्रजा वै चर्हिनेन्प्रजाः पितृषु दधानीति तस्मादपचर्हिपश्चतुरः प्रयाज्ञान्य-
 त्रत्यथान्यभागान्यां चरत्यान्यभागान्यां चरित्वा ॥ २३ ॥ ते सर्वेऽथ प्राचीनावी-
 तिना भूवा । एतैर्वै कृविभिः प्रचरिष्यन् इत्यागतमानश्च ब्रह्मा च पुरस्तात्प-
 रीतः पश्चादग्नीन्डनाथावयक्योऽङ् स्वधेत्यस्तु स्वधेति प्रत्याध्रावगाः स्वधा नम
 इति वपदात् ॥ २४ ॥ तद् कृवाचामुरिः । आध्रावयपुरेव प्रत्याध्रावयेषुर्वषट्कुपु-
 र्नेयांसस्य त्रियाया अयमेति ॥ २५ ॥ अथाह पितृभ्यः सोमवह्नाऽऽनुश्रूहीति । सो-
 माय वा पितृभ्यं स द्वे पुरोऽनुवाक्येऽऽन्वाकिकया वै देवान्प्रच्याप्रयति द्वाभ्यां
 पितृत्सकट्टु क्त्वैव परावः पितरस्तस्माद्दे पुरोऽनुवाक्येऽऽन्वाक् ॥ २६ ॥ स उप-

स्तृणीतऽग्राज्यम् । अथास्य पुरोडाशस्यावद्यति स तेनैव सः धानानां तेन सः
 मन्यस्य तत्सकृद्वदधान्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि ना-
 तिक्रामतीति एवोपोत्थायाश्राव्याः पितृत्सोमवती यजेति वषट्कृते जुहोति ॥२७॥
 अथाः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्योऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽग्राज्यमथासां धानानाम-
 वद्यति स तेनैव सः मन्यस्य तेन सः पुरोडाशस्य तत्सकृद्वदधान्यथोपरिष्टा-
 द्विराज्यस्याभिधारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीति एवोपोत्थायाश्राव्याः
 पितृन्बर्हिषदो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥२८॥ अथाः पितृभ्योऽग्निघात्तभ्योऽनु-
 ब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽग्राज्यमथास्य मन्यस्यावद्यति स तेनैव सः पुरोडाश-
 स्य तेन सः धानानां तत्सकृद्वदधान्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिधारयति प्रत्यनक्त्य-
 वदानानि नातिक्रामतीति एवोपोत्थायाश्राव्याः पितृन्निघात्तान्यजेति वषट्कृते
 जुहोति ॥२९॥ अथाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः
 वै देवानां कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः
 स उपस्तृणीतऽग्राज्यम् । अथास्य पुरोडाशस्यावद्यति स तेनैव सः धानानां ते-
 न सः मन्यस्य तत्सकृद्वदधान्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिधारयति न प्रत्यनक्त्यव-
 दानानि नातिक्रामतीति एवोपोत्थायाश्राव्याः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः कव्यवाः
 जुहोति ॥३१॥ स यन्नातिक्रामति । इत एवोपोत्थायं जुहोति सकृद् स्वेव प्रा-
 चः पितरोऽथ यत्सकृत्सकृत्सर्वेषां रुविषां समवद्यति सकृद् स्वेव प्राचः पि-
 तरोऽथ यद्यतिषड्भ्यवदानान्यवद्यत्यृत्वो वै पितरः अतृन्वैतद्यतिषत्तन्यतूत्सं-
 धाति तस्माद्यतिषड्भ्यवदानान्यवद्यति ॥३२॥ तद्वैके । एतमेव ह्येते मन्यमाद-
 धति तः ह्येतोपहूयवैव निघ्नति तं ब्रह्मणे ऽग्रहति तं ब्रह्मवैव निघ्नति तम-
 ग्नीधे प्रग्रहति तमग्नीध्वैव निघ्नत्यतन्वैवैतत्कुर्वन्ति यथा वेवैतरस्य यज्ञस्येडाप्रा-
 शिञ्च समवद्यत्येवमेवैतस्यापि समवद्येयुस्तामुपहूयवैव निघ्नन्ति न प्राञ्चन्ति प्रा-

शितव्यं त्रैव वयं मन्व्यामहः इति ह स्माहामुरिर्यस्य कस्य चाग्रौ जुहुतीति ॥३३॥
 अथ पतरो दास्यन्भवति । यद्यधर्युर्वा यजमानो वा स उद्पात्रमादायापसलवि
 त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति स यजमानस्य पितरमवनेज्जपत्यसाववनेनिच्वेत्यसाववने-
 निच्वेति पितामहमसाववनेनिच्वेति प्रपितामहं तगथाशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत्
 ॥३४॥ अथास्य पुरोडाशस्यावदाय । सव्ये पाणौ कुरुते धानानामवदाय सव्ये पा-
 णौ कुरुते मन्यस्यावदाय सव्ये पाणौ कुरुते ॥३५॥ स येमामवान्तरदिशमनु स-
 क्तिः । तस्यां यजमानस्य पित्रे ददात्यसावितत्तः इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु सक्ति-
 स्तस्यां यजमानस्य पितामहाय ददात्यसावितत्तः इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु स-
 क्तिस्तस्यां यजमानस्य प्रपितामहाय ददात्यसावितत्तः इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु
 सक्तिस्तस्यां निमृष्टेऽत्र पितरो मादयधं यथाभागमावृषायधमिति यथाभागमग्नीते-
 त्येवैतदाह तद्यदेवं पितृभ्यो ददाति तेनां स्वान्पितृनेतस्माद्यज्ञान्तरिति ॥३६॥
 ते मर्त्येऽथ यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । उच्च उपनिष्कम्याहवनीयमुपतिष्ठते देवा-
 न्वाऽथ उपावर्तते य आह्निनाग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृ-
 यज्ञेनैवाचारिषुस्तद् देवेभ्यो निवृत्तते ॥३७॥ ऐन्द्रीभ्यामाहवनीयमुपतिष्ठते । इ-
 न्द्रो ह्याहवनीयोऽन्नर्नामदत्त क्त्व प्रिया अधूषत । अस्ताषत स्वभानवो वि-
 प्रा नविष्ठया मतो योजा न्विन्द्र ते कुरी ॥ सुसंरुणं वा वयं मधवन्वन्दिषीमहि ।
 प्र नूनं पूर्णाबन्धुर स्तुतो यासि वशांशः अनु योजा न्विन्द्र ते कुरीऽइति ॥३८॥
 अथ प्रतिपरत्य गार्हपत्यमुपतिष्ठते । मनो न्वाह्वामहे नाराशब्देन स्तोमेन । पि-
 तृणां च मन्मभिः ॥ आ न एतु मनः पुनः क्रये दज्ञाय जीवसे । ज्योक्त सूर्यं दृशे ॥
 पुनर्नः पितरो मनो ददानु देवो जनः । जीवं व्रातः सचेमहीति पितृयज्ञेनेव
 वाऽएतदचारिषुस्तद् खलु पुनर्जीवानपिपद्यन्ते तस्मादाह जीवं व्रातः सचेमही-
 ति ॥३९॥ अथ पतरो ददाति । स पुनः प्राचीनावीती भूत्वाभिप्रपद्य जपत्यमीम-

दत्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमाशिषुरित्येवैतद्रू ॥४०॥ अथो-
 द्पात्रमादाय । पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्यति स यज्ञमानस्य पितरमवनेज-
 पत्यसाववनेनिद्वेत्यसाववनेनिद्वेति पितामरुमसाववनेनिद्वेति प्रपितामरुं त-
 द्गथा जज्ञुषेऽभिषिञ्चेदेवं तत्तद्यत्पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्यति प्रसलवि न
 इदं कर्मानुसंतिष्ठाताऽइति तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्यति ॥४१॥ अथ
 नीविमुदृक्ष्य नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तस्मान्नीविमुदृक्ष्य नमस्करोति
 यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेतत्करोति षट् कृत्वो नमस्करोति षडाऽभ्यतव ऋत-
 वः पितरस्तदतुषेवैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयति तस्मात्षट् कृत्वो नमस्करोति गृहान्नः पि-
 तरो दत्तेति गृहाणाढ रू पितर ईशानऽष्टोऽष्टस्याशीः कर्मणः ॥४२॥ ते सर्व
 ऽष्टव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । अनुयाज्ञाभ्यां प्रचरिष्यन्त इत्याद्यज्ञमानश्च ब्रह्मा च
 पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीदुपविशति क्वाता क्वातृषदने ॥४३॥ अथाह ब्रह्मन्प्रस्था-
 स्यामि । समिधमाधाषामिमग्नीत्संमृडूति सुचावादाय प्रत्यङ्गितक्रामत्यत्तिक्रम्याथा-
 व्याह देवान्यजेति सोऽपबर्हिषौ द्वावनुयाज्ञौ यजति प्रजा वै बर्हिर्नत्प्रजाः पि-
 तृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषौ द्वावनुयाज्ञौ यजति ॥४४॥ अथ सादयित्वा सुचौ
 व्यूरुति । सुचौ व्युक्ष्य परिधीत्समस्य परिधिमभिपद्याथाव्याहृिपिता देव्या क्वाता-
 रो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तावाकयति सूक्तावाकः क्वाता प्रतिपद्यति ना-
 धर्युः प्रस्तरं समुल्लुम्पतीत्येवोपास्ते यदा क्वाता सूक्तावाकमाह ॥४५॥ अथाग्नी-
 दाहानुप्ररुरेति । स न किं चनानुप्ररुरति तूलीमेवात्मानमुपस्पृशति ॥४६॥ अ-
 थाह संवदस्वेति । अगानग्नीदंग्गावय औषट् स्वगा देव्या क्वातृभ्यः स्वस्तिर्मानुष-
 भ्यः शं योर्ब्रूहीत्युपस्पृशत्येव परिधीन्नानुप्ररुरत्यथैतद्बर्हिरनुसमस्यति परिधींश्च ॥४७॥
 तद्विके । हविर्हृष्टमनुसमस्यन्ति तद् तथा न कुर्यादुतोहिष्टं वाऽष्टतन्नेदुतोहिष्टम-
 ग्नौ जुह्वामेति तस्मादपो वैवाभ्यवरुरेयुः प्राप्नीयुर्वा ॥४८॥ ब्राह्मणम् ॥२॥६॥१॥॥

महाकृत्रिणा कृ वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनोऽएव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्ता-
मथ यानेवेषां तस्मिन्संग्रामेऽशुषव आर्हस्तानितैरेव शल्यान्निरकरन्त तान्ध्ववृकन्त
यन्ध्वम्बकैरयजन्त ॥ १ ॥ अथ यदेष एतेर्यजते । तन्नाकृ न्वेवैतस्य तथा कं चनेषु-
र्भङ्गनीति देवा अकुर्वन्निति तेषैष एतत्करोति याश्च तेषास्य प्रजा जाता याश्चा-
जातास्ता उभयो रुद्रियात्प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्ते
तस्माद्वाऽएष एतेर्यजते ॥ २ ॥ ते वै रौद्रा भवन्ति । रुद्रस्य स्त्रीषुस्तस्माद्रौद्रा भव-
त्येककपाला भवत्येकदेवत्या असन्निति तस्मादेककपाला भवन्ति ॥ ३ ॥ ते वै
प्रतिपुरुषे । यात्रतो गृह्याः स्युस्तावन्त एकेनातिरिक्ता भवन्ति तत्प्रतिपुरुषमे-
वैनदेकैकेन या अस्य प्रजा जातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चत्येकेनातिरिक्ता भवन्ति तथा
एवास्य प्रजा अजातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति तस्मादेकेनातिरिक्ता भवन्ति ॥ ४ ॥ स
जघनेन गार्हपत्यं । यज्ञोपवीती भूवोदद्वासीन एतान्गृह्णाति स तत एवोपोत्या-
योदङ्गिष्ठन्नवकृत्युदीच्यौ दृपदुपल्लेऽपदधान्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्य कपालान्युपदधा-
ति तद्यदेव तामुत्तरां दिशोऽसचन्तऽएषा क्षेत्रस्य देवस्य दिक्तस्मादेतामुत्तरां दि-
शोऽसचन्ते ॥ ५ ॥ ते वा अक्ताः स्युः । अक्ताऽहि कृविस्तऽउ वाऽअनक्ता एव
स्युरभिमानुको कृ रुद्रः पशूल्स्याद्यदह्यात्तस्मादनक्ता एव स्युः ॥ ६ ॥ तात्सार्धं पा-
त्र्याऽसमुदास्य । अन्वाकार्यपचनादुल्मुकमादायोदङ् परेत्य जुहोत्येषा क्षेत्रस्य
देवस्य दिक् पथि जुहोति पथा हि स देवश्चरति चतुष्पथे जुहोत्येतद्द वाऽअस्य
ज्ञाधितं प्रज्ञातमवसानं यच्चतुष्पथं तस्माच्चतुष्पथे जुहोति ॥ ७ ॥ पलाशस्य पला-
शेन मध्यमेन जुहोति । ब्रह्म वै पलाशस्य पलाशं ब्रह्मणोवैतज्जुहोति स सर्वे-
षामेवावगत्येकस्यैव नावद्यति य एषोऽतिरिक्तो भवति ॥ ८ ॥ स जुहोति । एष
ते रुद्र भागः सकृ स्वस्त्राम्बिकया तं जुपस्व स्वाहेत्यम्बिका कृ वै नामास्य स्वसा
तयास्यैष सकृ भागस्तद्यदस्यैष स्त्रिया सकृ भागस्तस्मान्ध्वम्बिका नाम तथा अस्य

प्रजा ज्ञातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति ॥ ११ ॥ अथ य एष एकोऽतिरिक्तो भवति । तमा-
 खूत्करऽप्यकिरत्येष ते रुद्र भाग आखुस्ते पशुरिति तदस्माऽआखुमेव पशूनाम-
 नुदिशति तेनोऽइतरान्यभून्न किनस्ति तद्यदुपकिरति तिर-इव वै गर्भास्तिर-इ-
 वैनद्यदुपकीर्णा तस्माद्वाऽप्यकिरति तद्या एवास्य प्रजा अज्ञातास्ता रुद्रियात्प्रमु-
 ञ्चति ॥ १० ॥ अथ पुनरेत्य जपति । अथ रुद्रमदीमक्यव देवं अम्बकम् । यथा
 नो वस्यसस्करग्यथा नः श्रेयसस्करग्यथा नो व्यवसाययात् ॥ भेषजमसि भेषजं ग-
 वेऽश्वाय पुरुषाय भेषजं सुखं मेषाय मेष्वाऽइत्याशीरेवैषेतस्य कर्मणाः ॥ ११ ॥
 अथापसलवि त्रिः परियन्ति । मथ्यानुवृनुपधानास्त्र्यम्बकं यज्ञामहे सुगन्धिं पुष्टि-
 वर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतादित्याशीरेवैषेतस्य कर्मणा
 आशिषमेवैनदाशासते तद् क्येव शमिव यो मृत्योर्मुच्यति नामृतात्स्मादाह म-
 त्योर्मुक्षीय मामृतादिति ॥ १२ ॥ तद् रूपि कुमार्यः परियुः । भगस्य भज्ञामहाऽइ-
 ति या ह वै सा रुद्रस्य स्वसाम्बिका नाम सा ह वै भगस्येष्टे तस्माद् रूपि कु-
 मार्यः परियुर्भगस्य भज्ञामहाऽइति ॥ १३ ॥ तासामृतासां मन्त्रोऽस्ति । त्र्यम्बकं य-
 ज्ञामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मामृत इति सा
 यदित इत्याह ज्ञातिभ्यस्तदाह मामृत इति पतिभ्यस्तदाह पतयो क्येव स्त्रियै प्र-
 तिष्ठा तस्मादाह मामृत इति ॥ १४ ॥ अथ पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति । दक्षि-
 णानुवृनुपधाना एतेनैव मन्त्रेण तद्यत्पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति प्रसलवि न
 इदं कर्मनुसंतिष्ठाताऽइति तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति ॥ १५ ॥ अथेतान्य-
 ज्ञमानोऽञ्जलीं समोष्य । ऊर्धानुदस्यति यथा गौर्नीदाभ्रयात्तदात्मभ्य एवैतहल्या-
 त्त्रिर्मते तान्विलिप्तस उपस्पृशति भेषजमेवैतत्कुर्वते तस्माद्विलिप्तस उपस्पृ-
 शति ॥ १६ ॥ तान्द्वयोर्मूतकयोरुपनक्य । वेणुयथा वा कुपे वोभयत आबध्योदइ-
 परेत्य यदि वृजं वा स्थाणुं वा वेणुं वा बल्मीकं वा विन्देत्तस्मिन्नासजत्येतते

रुद्रावसं तेन परो मूत्रवतोऽतीकृत्यवसेन वाऽअधानं यन्ति तदेनऽ सावसमे-
 वान्ववार्जति यत्र यत्रास्य चरणं तदन्वत्र ह वाऽअस्य परो मूत्रवत्प्रचरणं तस्मा-
 दाह परो मूत्रवतोऽतीकृत्यवततधन्वा पिनाकावस इत्यकिंऽस्रः शिवोऽतीकृ-
 त्येवैतदाह कृत्तिवासा इति निष्ठापयत्येवैनमेतत्स्वपन्नु किं न कं घनं किन्ति
 तस्मादाह कृत्तिवासा इति ॥१७॥ अथ दक्षिणांन्वाह्ननन्वावर्तन्ते । ते प्रतीक्षं
 पुनरायन्ति पुनरेत्याप उपस्पृशन्ति रुद्रियेणेव वाऽएतदचारिषुः शान्तिरापस्तदद्भिः
 शान्त्या शमयन्ते ॥१८॥ अथ केशश्मश्रुम्ना । समारोक्षामाऽउद्वसयिव क्षेतेन
 यजते न हि तद्वक्त्यते यदुत्तरवेदावग्निकोत्रं जुहुयात्तस्मादुद्वस्यति गृह्णान्ति
 निर्मथ्याग्नौ पौर्णमासेन यजतऽउत्सन्नयज्ञ-इव वाऽएष यच्चातुर्मास्यान्यथेष क्लृप्तः
 प्रतिष्ठितो यज्ञा यत्पौर्णमासं तत्कृतेनैवैतद्यज्ञोनारातः प्रतितिष्ठति तस्मादुद्वस्य-
 ति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥३ [६-२] ॥ ॥

अन्नाद्यऽ ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाज्ञिनो भवति । संवत्सरऽ हि जयति ते-
 नास्यान्नद्यं भवति तं वै त्रेधा विभज्य यजति त्रेधा विभज्य प्रजयति सर्वं वै सं-
 वत्सरः सर्वं वाऽअन्नद्यमेतेनो ह्यास्यान्नद्यऽ सुकृतं भवत्यतुरु कैवैतद्वा देवान-
 प्यन्यन्नद्यम् वै देवानामेतेनो कैवास्यान्नद्यऽ सुकृतं भवत्येतन्नु तद्यस्माच्चातुर्मा-
 सैर्यजते ॥१॥ अथ यस्माहुनासीर्येण यजेत । या वै देवानाऽ श्रीरासीत्साकमेधे-
 रीज्ञानानां विजिग्यानानां तद्वनमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तत्सीरऽ
 सा या चैत्र देवानाऽ श्रीरासीत्साकमेधेरीज्ञानानां विजिग्यानानां य उ च संव-
 त्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्णात्मन्कुरुते तस्माहुनासीर्येण य-
 जते ॥२॥ तस्यावृत् । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं न गृह्णति पृषदाज्यं न मन्थन्त्यग्निं
 पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजा एकऽ समिष्टयज्ञः ॥३॥ अथेतान्येव पञ्च ह-
 वीऽषि भवान्ते । एतेर्वै हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा असृजतेतेरुभयतो वरुणापाशा-

त्रजाः प्रामुञ्चेतेर्वे देवा वृत्रमघ्नन्तेर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितित्स्तां तथोऽए-
 वेष एतेर्या वै देवानां श्रीरासीत्साकमेधेरीजानानां विजिग्यानानां य उ च सं-
 वत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्णात्मन्कुरुते तस्माद्वाऽएतानि
 पञ्च कृत्रीषि भवन्ति ॥४॥ अथ शुनासीर्यो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ।
 स बन्धुः शुनासीर्यस्य यं पूर्वमवोचाम ॥५॥ अथ वायव्यं पयो भवति । पयो कृ-
 वै प्रजा जाता अभिसंजानते विजिग्यान् मा प्रजाः श्रिये यशसेऽज्ञाग्यायाभिसंजा-
 नान्ताऽइति तस्मात्पयो भवति ॥६॥ तद्यद्वायव्यं भवति । अयं वै वायुर्योऽयं प-
 वतऽएष वाऽइदं सर्वं प्रप्याययति यदिदं किं च वर्षति वृष्टादोषधयो ज्ञायन्त
 ऽश्रोषधीर्जग्धापः पीत्वा तत एतद्द्वोऽधि पयः सम्भवत्येष हि वाऽएतद्जनयति
 तस्माद्वायव्यं भवति ॥७॥ अथ सौर्य एककपालः पुरोडाशो भवति । एष वै सूर्यो
 य एष तपत्येष वाऽइदं सर्वमभिगोपायति साधुना त्वदसाधुना त्वदेष इदं सर्वं
 विदधाति साधौ त्वदसाधौ त्वदेष मा विजिग्यान् प्रीतः साधुना त्वदभिगोपायत्सा-
 धौ त्वद्विदधदिति तस्मात्सौर्य एककपालः पुरोडाशो भवति ॥८॥ तस्याश्चः श्वेतो
 दक्षिणा । तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति यद्यश्च श्वेतं न विन्देदपि गौरैव
 श्वेतः स्यात्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥९॥ स यत्रैव साकमेधेर्यजते । त-
 हुनासीर्येण यजेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव संवत्सरमाप्नोति तस्माद्यदेव
 कदा चैतेन यजेत ॥१०॥ तद्वैके । रात्रीरायिपयिषन्ति स यदि रात्रीरायिपयिषेद्य-
 ददः पुरस्तात्फाल्गुन्यै पौर्णमास्याऽउदृष्टं तहुनासीर्येण यजेत ॥११॥ अथ दीक्षेत ।
 तं नानीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्ययात्पुनःप्रयोगत्रूप-इव कृ स यदेन-
 मनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्ययात्तस्मादेनं नानीजानं पुनः फाल्गुनी
 रौर्णमास्यभिपर्ययादिति नूत्सृजमानस्य ॥१२॥ अथ पुनः प्रयुज्जानस्य । पूर्वेषुः फा-
 ल्गुन्यै पौर्णमास्यै शुनासीर्येण यजेताथ प्रातर्वैश्वदेवेनाथ पौर्णमासेनेतदु पुनः प्र-

युञ्जानस्य ॥ १३ ॥ अथातः । परिवर्तनस्यैव सर्वतोमुखो वाऽश्रसाधादित्य एष वा
 ५३दा७ सर्वं निर्धयति यदिदं किं च प्रुष्यति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनाद्वादः ॥ १४ ॥
 सर्वतोमुखोऽयमग्निः । यतो ह्येव कुनश्चाग्नावभ्यादधति तत एव प्रदहति तेनैष
 सर्वतोमुखस्तेनाद्वादः ॥ १५ ॥ अथायमन्यतांमुखः पुरुषः । स एतत्सर्वतोमुखो भ-
 वति यत्परिवर्तयते स एवमेवाद्वादो भवति यथैतद्वैतस्य एवं विद्वान्परिवर्तयते
 तस्माद्देः परिवर्तयेत ॥ १६ ॥ तद् ह्योवाचासुरिः । किं नु तत्र मुखस्य यदपि सर्वा-
 ण्येव लोमानि घपेत यद्दे त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव सर्वतोमुखस्तेनाद्वादस्त-
 स्माद्वाग्निरेत परिवर्तयितुमिति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [६. ३.] ॥ ॥

तद्यदाहुः । साकमेधैर्वे देवा वृत्रमघ्नन्तीर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामि-
 ति सर्वैर्हू वेव देवाश्चातुर्मास्यैर्वृत्रमघ्नन्सर्वैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्ताम्
 ॥ १ ॥ ते ह्योचुः । केन राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति स ह्यग्निर्हवाच मया रा-
 ज्ञा मयानीकेनेति तेऽग्निना राज्ञाग्निनानीकेन चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा च
 त्रया च विद्याया पर्यगृह्णन् ॥ २ ॥ ते ह्योचुः । केनैव राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम
 इति स हू वरुण उवाच मया राज्ञा मयानीकेनेति ते वरुणेनैव राज्ञा वरुणेना-
 नीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रया च विद्याया पर्यगृह्णन् ॥ ३ ॥
 ते ह्योचुः । केनैव राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति स ह्येन्द्र उवाच मया राज्ञा
 मयानीकेनेति तऽइन्द्रेणैव राज्ञेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा
 चैव त्रया च विद्याया पर्यगृह्णन् ॥ ४ ॥ स यद्विष्टदेविन यजते । अग्निर्वैतद्राज्ञाग्नि-
 नानीकेन चतुरो मासः प्रजयति तच्छेनी शलली भवति लोहः नुरः सा या
 ज्ञेनी शलली सा त्रये विद्यायै त्रयं लोहः नुरो ब्रह्मणो ब्रह्ममग्निर्हि ब्रह्म
 लोहित-इव ह्यग्निस्तास्माह्लोहः नुरो भवति तेन परिवर्तयते तद्ब्रह्मणा चैविन-
 मेतन्नया च विद्याया परिगृह्णाति ॥ ५ ॥ अथ यद्वरुणाप्रधासिर्यजते । वरुणेनैवितद्रा-

ज्ञा वरूपेणानाकीनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति तृच्येनी शलली भवति लोक्ः
 नुरस्तेन परिवर्तयते तद्रक्षाणा चैवेनमेतत्त्रया च विद्याया परिगृह्णाति ॥६॥ अथ
 यत्साकमेधेर्यजते । इन्द्रेणोवितद्राज्ञेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति तृच्येनी
 शलली भवति लोक्ः नुरस्तेन परिवर्तयते तद्रक्षाणा चैवेनमेतत्त्रया च विद्याया
 परिगृह्णाति ॥७॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निरेव तर्हि भवत्यग्नेरेव सायुज्ये स-
 लोक्तां जयत्यथ यद्वरुणाप्रघसिर्यजते वरुणा एव तर्हि भवति वरुणास्यैव सायुज्ये स-
 लोक्तां जयत्यथ यत्साकमेधेर्यजते इन्द्र एव तर्हि भवतीन्द्रस्यैव सायुज्ये स-
 लोक्तां जयति ॥८॥ स यस्मिन्कुर्तावमुं लोकमेति । स एनमृतः परस्माऽऋत-
 वे प्रयहति पर उ परस्माऽऋतवे प्रयहति स परमेव स्थानं परमां गतिं गहति
 चातुर्मास्ययाज्ञो तदाङ्गुर्न चातुर्मास्ययाज्ञिनमनुविन्दन्ति परमुं क्वेव खलु स स्था-
 नं परमां गतिं गहतीति ॥९॥ ब्राह्मणम् ॥५[६.४.]॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ क-
 षिडकासंख्या १०४ ॥ षष्ठोऽध्यायः [१५.] ॥ अस्मिन्काण्डे कषिडकासंख्या ५४१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिर्नाये शतपथब्राह्मणे एकपादिकानाम द्वितीयं काण्डं

समाप्तम् ॥२॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARY OF ŚĀYANĀCĀRYA.

आद्ये काण्डे प्रपञ्चेन षोडशमासेष्टिरोरिता । सा सम्पूर्णेऽपदेशवादन्यासां प्रकृतिर्मता ॥ प-
 चमानेष्ट्यादिकानां द्वितीये वसिष्ठसूत्रे । आधानं पचमानंष्टिरोरितात्रमुपस्थितिः । चातुर्मास्या-
 दिकः सर्वो हविर्यज्ञोऽत्र व्यर्थते ॥ तत्र तावत्सर्वेष्टिप्रकृतिविवेन प्राक् प्रतिपादिताया दर्श-
 पूर्णमासेष्टेर्विधास्यमानानामग्निहोत्रादिकर्मणां च त्रैताग्निसाध्यत्वात्तदेतुभूतमाधानं प्रतिपाद्यते ।
 तत्र चोदकहिरण्यादिसम्भाराणां पञ्चानां सम्भरणं विधित्सुः सम्भारानामनिर्वचनं करोति स
 यद्वाऽइति । यस्मिन्त्यास्मिन्पदार्थेऽग्नेः सम्बन्धि तेज्ञो न्यत्तां निलीनं भवात् तस्मात्सर्वस्माद-
 पि सम्भरणं कार्यमित्यर्थः ॥१॥ यस्मादाग्नेयं हिरण्यं तस्मादेनेन दत्तान्न (?) तस्माद्देनं न दं-
 ता दत्तां Cod.) धावयेत् तथा यदन्यत्किमपि याल्लियहीतं (?) कर्म तदपि तेन न कुर्यात्
 ॥५॥ ऊषमिति ऊषसुषिमुष्कमथो र इति [पा० ५. २. १००.] मन्वर्थेयो रः । अमुतोऽमुष्माद्-

युलोकान् ॥६॥ आषुभिः खननेन विलाद्वखहिनीताः पांसव आषुकरोषम् । पुरीषकरोषशब्दावत्र समानार्थात्रित्यर्थः अतः करोषसम्बन्धादग्निः भियं प्राप्नोति ॥७॥ मृन्मिथिताः सूक्ष्मपापाणाः शर्कराः । अल्लेलायत् चाञ्चल्यं प्राप्नोति ॥८॥ निर्भक्ष्यामो निर्भक्तान्भागहितान्कुर्याम ॥९॥ एवमिमां पृथिवीं शर्कराभिः पर्यबृंहन् एवं परितः शर्करास्थापनेन दृढीकृतवत्ततः ॥१०॥ तर्हि तथा सत्यृतपट्टके मिथुनत्रयसम्पत्तिः पञ्चके तु तन्मिथुनत्रयसम्पत्तेन न्यूनं भवति तच्चाप्रजननसाधनम् अत्र लोकप्रसिद्धिभाह न्यूनादिति स्त्रीपुंसयोर्वीर्यस्य परस्परनृषे (?) सति तस्मान्न्यूनान्मिथुनात्स्त्रीपुंसलक्षणान्यपत्यानि ज्ञायन्ते यस्मादेवं लोके तस्मात्पञ्चसम्भारसम्भरणेन युन्मिथुनस्य न्यूनत्वं तक्रूःश्रेयसं अतः परदिखसे (°स Cod.) श्रेयसो जनकम् अ-सोऽवसोयःश्रेयस इति [पा° ५. ४. ८०.] अत्र ममासात्तः तथा उत्तरावत् उत्तरा आगामिन्यभिवृद्धिः (अगामिनाभि° Cod.) तयोपेतमित्यर्थः । एवमृतूनां पट्टकेऽपि सम्भाराणां पञ्चसंख्याकवमुपायाद्यापि न्यूनत्वं नाम कश्चिन्मन्येतेत्याशङ्क्य (?) कश्चिसपे इति त्याश° (Cod.) परिहृति यदिति षडृतुवं संवत्सरस्य संख्यास्ति तर्ह्येतेषां (?) षड्याञ्चितस्त्रेमेतेषां (Cod.) सम्भाराणामाधोयमानोऽग्निर्व पट्टः षट्संख्यापूरकः ॥११॥१२॥

कर्मणः कालसापेक्षत्वादानस्य नक्षत्राणि (°क्षत्राव Cod.) विधत्ते । अगो गार्हपत्याहवनीयो । सलोम सदृशं योग्यम् ॥१३॥ कृत्तिकास्तु षट्संख्याकाधिष्ठानयोगात् भूयिष्ठा बज्रतराः ॥१४॥ पुर ऋक्षा (पुरती Cod.) इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । व्याधृत्यं विगतऽर्त्तिका अभवन् । व्युत्तिमेव देशभेदोदयेन स्पष्टयति अगो होति अगो खलु सप्तऽर्षयः उत्तराहि ह्रदेशे उत्तरदिग्भागे उद्यति एतास्तु कृत्तिकाः पुरः पूर्वस्यां दिशि अत एवातोवसम्भिन्नदेशावस्थानेन पुरुषसम्भोगविरहान्मिथुनव्युत्तिः तद्यासमोचोनमित्याह अशामिव वै तदिति ॥१५॥ उपस्तब्धाः प्रतिबद्धज्ञातयो (°उद्या° Cod.) विनाशरहिताः पुत्रपौत्रादिद्वेषणीकङ्कपाः अविह्विन्नप्रवाहाः तस्युः स्थितवत्ततः ताश्च राहियः स्वर्गादिलोकरोहणसाधना इति स्थिताः ॥१६॥ पुरा खलु प्रजापतिः कृष्णमृगान्नपमास्थाय मृगोभूतां (ताश्च Cod.) स्वउहितरमेवोपागमत् (?) तामावापानत् (Cod.) एतद्वाऽइति एतद्वावा प्रजापतेरकार्यकारिणः शिरश्केतुं देवाः कंचित्करोधमयं पुरुषं निर्माय प्रत्यतिहित्वन् स चेषुणा तस्य शिरश्चिह्नं गवशने (?) इषुः[ः] शिरश्चेत्येतदुभयमन्तरिन्मृत्पुत्य नक्षत्रात्मनावस्थितं सदृश्यते (सद° Cod.) तथा चैतरेयके [३. ३३.] प्रजापतिर्ह वै स्वां उहितमभिदध्नी (मभियधी Cod.) इत्युपक्रम्य सोऽष्टेषुषिकापुटेत्यलेनायमर्थः (सोपनोविषु त्रिं° Cod.) प्रतिपादितः इदंशी श्रुत्यन्तरप्रसिद्धिरत्र वैशब्देन शोच्यते ॥१७॥ यस्मिन्समये एनं प्रजापतिं कृष्णमृगान्नं तन्नेन स्वउहितमृगमनूषेण देवेण हेतुना देवा अविध्यन् तत्रदानीं पत्रदारुशल्पवृषपावयवत्रयोपेतनेषुणा खलु तद्विशिष्टमि-त्याङ्गब्रह्मवादिनः (?) तस्थिरः शिशिकृन्ति निस्पात्याङ्ग° (Cod.) स च प्रजापतिस्तदानीमे-तङ्गोरं त्यक्त्वावन् । वास्तु मूयस्थानम् शरोरं विशारणशालम् ॥१८॥ अर्जुन इति खेन्द्रस्य रक्षस्यं नाम अत एव खलु तत्पुत्रे पाण्डवमध्यमे प्रवृत्तिः । पुरस्तात्कतुरिति पूर्वस्मिन्नागामिनि काले (स्मिन्नोगामितिनि कालि Cod.) अग्निष्टोमादिलक्षणः क्रतुः शीघ्रं सिध्यतीत्यर्थः ॥१९॥ अनुष्टुया अनुष्ठानेन समोचोनम् ॥२०॥ आरुक्त्वां चक्रुरिति अरोहृमिकां कृतवत्त इत्यर्थः । अमुमित्यदसशब्देन पाराह्वेण यो लोको निर्दिष्टस्तं विशिनष्टि दिवमेवेति । ततो

ऽनन्तरमसुराः रोहिणमित्येतन्नामकं रोहणस्य साधनमपि चिक्रे व्यत्ययेनैकवचनं चिक्रे चितवत्तः ॥१३॥ स इन्द्रो ब्राह्मणो भूवा (!) असुरहितं ब्रुवाण एव (!) एकामिष्टकां प्रवध्य गृहीवा ॥१४॥ आचवर्ह उद्ययाम तस्मात्स्थानादचालयत् वृङ्ग उद्यमने । सोऽग्निर्यद्यत्ससाद (!) विशोषी बभूव । व्यघसेतुः (!) व्याघत्सना (!) शिथिला बभूवः ॥१५॥ (उपेत्यैतु) स्वीकुर्यात् ॥१७॥ तस्मादेव कारणात्सूर्यात्मकऽएव तेषास्विनि नक्षत्रे आधानं स्यात् । अनपराजं तेषोऽवियोगलक्षणापराधरहितम् ॥१६॥२॥१॥

अथाधानस्य वससावृत्तविर्यर्थं (°सावृ° Cod.) ऋवादीनां देवपित्रात्मना द्वेषा विभागमाह वसन्त इति ॥१॥ य एवमृतूनां देववं पितृवं च विदांस्तानृतून् देवाः पितर इति ह्वयति व्यवहरेत् अस्याह्वातुः देवह्वयं देवाह्वानं प्राति देवा आगच्छन्ति आगताश्च ते स्वसम्बन्धे कर्मणि एनमवन्ति ॥२॥ स सूर्यः ॥३॥ एवमयनविशेषमृतुविशेषं चाभिधाय पञ्चानरं वक्तुं सर्वेषामप्यृतूनां पापसम्बन्धराहित्यमाह ते वाऽइति । न श्वःश्रमुपासीत श्वः कारवाणोत्येवं कालान्तरप्रतीक्षां न कुर्यात् ॥१३॥१॥

अन्याधेयात्पूर्वस्मिन्नपवसथदिवसे कर्तव्यं व्रतमुपदिशति यदिति । see १, १, १, ७. ८. ॥१॥ उपवसथदिवसस्य रात्रौ गार्हपत्यागारे कस्यथिदज्ञस्य बन्धनं कार्यमित्येकेषां मतम् । अग्निना सह प्रज्ञापतिमुल्लङ्घनात्वादज्ञ आग्नेयः । तथा च कां ४, ८, १, २. ॥३॥ चातुष्प्राश्यं चतुर्भिर्धुर्युङ्मन्नादिभिर्नृविभिः प्राशितव्यम् । स्यन्द[प्र]स्रवणे ॥४॥ सर्पिरीसिच्यतेऽस्मिन्निति सर्पिरीसेचनं घृतधारणार्थमिदं (घृतं Cod.) निम्नं कृतेत्यर्थः । समिहृब्दयुक्ताभिर्द्विशब्दयुक्ताभिश्चेत्यर्थः ताश्च कां उदाज्ञहार [४. ८. ५.] । शमोर्भो योऽश्वत्यस्तत्रस्यो योऽग्निः तमेतेनाश्वत्यसमिदाधानेन प्राप्नुम इति ब्रुवाणाः । तस्मात् समिदाधानार्थं एवाद्देवो, न प्राशनार्थं इति तत् प्राशनं नादरणीयम् ॥५॥ तस्यां रात्रौ यज्ञमानस्य ज्ञागर्णां विधत्तेऽथ ज्ञाग्रतोति व्यत्ययेन ब्रह्मवचनं ज्ञागर्तोत्यर्थः । सदेवतरः अतिशयेन देवसहितः ॥६॥ ब्रह्मणः सम्बन्धि यद्ब्रह्म तेनाधानं कार्यम् ॥१०॥ भूर्भुव इति द्वाभ्यामेव व्याहृतिभ्यां गार्हपत्यामादध्यात् तिसृभिरपि व्याहृतिभिर्गार्हपत्याधाने आहवनीयाधानस्य मन्त्रो न स्यात् अतः सुवर्णिति द्वे अक्षरे परिशेषयेत् । आहवनीयाधाने तिसृणां व्याहृतोनां विनियोगमाह सर्वैरिति ॥१४॥ अग्निमन्थनसमये तस्य पुरस्तादश्वस्याधारणं विधित्सुरितिहासं दर्शयति देवानिति ॥१५॥ पूर्वं धयसि वहतीति पूर्ववाद् [पूर्ववयस्कः] ॥१७॥ आहवनीयदेशं प्रत्यग्वेर्हरणसमये ऽश्वस्यापि पुरस्ताद्मन्थनं विधत्ते तमिति ॥१८॥ हरणे विशेषमाह तमिति यथैनं यज्ञमानमेषोऽग्निः प्रत्यङ् उपाचरेत् अभिमुखमुपावर्तते तमपि तथैव हरेयुः आहवनीयायतनस्य पूर्वभागं प्रापयेयुरित्यर्थः । सोऽग्निर्यस्माद्यज्ञमानान्तराङ्गमुखो भवति तस्यस्माद्यज्ञोऽपि पराङ्मुख एव भवति तत्र तथा सति यः कश्चिद्दृष्ट्य एनं यज्ञमानमनु व्याहरेत् किमिति यज्ञोऽस्मात्पराङ्मुखीदिति स यज्ञमानस्तथैव भवितुमोश्नः स्यात् ॥१९॥ एवमग्वेर्हरणप्रकारं प्रतिपाद्यानन्तरकर्तव्यतामाहायेति आहवनीयायतने सम्भारान्निधाय दक्षिणपूर्वपादेनाश्वमाक्रमयति । आचर्तयति आचृत्य स्थापयति । see कां ४. १. १४. ॥२३॥ आहृतस्याग्रेगर्धानं विधत्ते तमिति आहवनीयायतने यद्दशस्य पदं तस्मिंस्तमपि मन्त्रेण स्थापयति ॥२४॥ अग्रे प्रथममश्वस्य पदमग्निना तूष्णीमुपस्पृशति तमपिमुद्यान्य पुनरप्युपस्पृशति एवं द्विरुपस्पृश्य तृतीयनापस्पृश-

नेन व्याहृतिभिस्तमाग्निं तन्मिन्यदे स्थापयति । एतत्सत्त्वाह्वनीयाधानस्यैकं विधानम् ॥२५॥
 यस्तु भूम्यां प्रातिपद्य भारमुच्यते स भारं वाहुं शक्नोति तत्सामानमेवैतद्भूमेः सक्नुपस्य-
 र्प्रनिम् ॥२६॥ आमुग्निप्रभृतयस्त्वयो मुनयन्तर्देतत् उपस्पृश्याद्यस्य द्वितीयस्पर्शनिनाधानं पञ्चद-
 पञ्चाहृतमिष आग्निं अधारयन् एताद्यता को देव इति आग्नेनोपस्पृश्य पुनस्तस्योद्यमनेन तद्-
 त्यागोक्तं सर्वमायतनस्य सम्भारादिकमियमेतमियत्तया परिहितं ध्यातामिष भवति अतः
 ऽग्निमुद्यम्य प्रथमेनोद्यमनेन व्याहृतिभिराद्भ्यात् तथा सति अनियमितमध्यक्तामेव सर्वं भ-
 वति उक्तानां पक्षाणामिक्या विकल्पमार यतमथेति तत्पञ्चत्रयमपि सूत्रितम् [का° ४.
 १. १६.] ॥२७॥ आदितस्याग्नेः पूर्वभागास्थमुल्लुमुकमन्वाभ्य मन्त्रस्य अर्पं त्रिधत्तं ऽथेति । आ-
 शीः फलप्रार्थनमेव ॥२८॥ सर्पाशोलानां प्राणिनां राक्षी सर्पाशो तस्मान्मन्दिधनीभिस्तद्दृष्टा-
 भिक्षुभिः । तत्सर्वमाप्यते सर्पाशयः सर्वाधिष्ठानभूतत्वात् अत एव तन्नामानिर्वचनमन्यत्रा
 प्रातम् इयं वै सर्पाशो देवा वै सर्पाः तेषामियं राक्षीति ॥२९॥३॥२८॥

आदित आत्स्यैतात्रत्यर्थेन तात्पर्याभिधानविनियोगादिप्रदर्शनपुरःसरं वाक्ययोगान् क-
 तम् तत्राध्यायगतानि (°तना° Cod.) यानि वाक्यानि तानि सामान्यतया (°) पूर्ववदेव
 योगयितुं शक्यानीति ग्रन्थविस्तारभयात्केवलं प्रकटार्थकथनं विषमपदविघर्षणं च क्रियते ।
 एवं गार्हपत्याद्यदिषु स्ववृषेण सिद्धेषु (°योष सद्देवु Cod.) क्षुधितस्याग्नेः शमनाय पूर्णाङ्ग-
 लेन त्रिधत्तं उद्धृत्यति ॥२९॥ शश्वत् ध्रुवम् ॥३०॥ मन्त्रादितेन स्वाहाकारमात्रेण होममुपपादय-
 ति यामेति पुरा ष्वसु प्रशापतिः पञ्चादिसर्वसमाप्तमर्हत्तुभूनां (पुराश्चादि° Cod.) प्रशगाम-
 ङ्गतिं आराकापीवाहुदेतन् एवापि पूर्णाङ्गतिः तथा क्रियमाणा (°तो Cod.) [निदानेन] नि-
 गदभूतंन कारणेन सा रित्वत् सैत्र प्रशापतिना उक्ता प्रथमाङ्गतिः ष्वस्त्रित्यर्थः ॥३१॥ यदहः
 प्राणात्रयोर्गंधार्णां पूर्णाङ्गत्यागो क्रियते एतत्परोऽक्षमिष पत्रमानोऽग्निस्तत इदमितोत्र प्र-
 त्यक्षत एव क्रियते पत्रमानपत्रकशुचिशब्दः प्राणान्नत्रयोर्गणां प्रतिपादनात् अतस्ता इ-
 द्र्या नियमेन कर्तव्याः ॥३२॥ तदेतन्मर्त्यं पूर्णाङ्गतेपक्षे सत् त्रियमानमपि विषयन्तमिष भ-
 वति सता नामा पक्षो युक्त इत्यर्थः न केवलमेतावदिष्टोनां (°वर्दे° Cod.) प्रयासान् (°या-
 जन Cod.) अपि तु मनुष्यतथोयमानस्याग्नेः कात्स्न्यमप्याग्नेः (°यानिः Cod.) नस्पृश्यतःइ-
 त्याख्यायिकापुरःसरमालोचयति । अभ्युपावृतम् अभ्युपागमम् वृत्तंल्लङ्घ्युक्तमेकवचनेन युतादि-
 च ॥३३॥ अग्निर्हि मनुष्यान्प्रत्यागामनसम्ये पत्रमानपावकशुच्याख्यास्तिस्र आतभोयान्त-
 नूः पृथिव्यन्निश्चयुक्तोऽपि यथाक्रमं निधाय न मर्त्यां कृत्स्नैवात्तमना स्ववृषणा अस्मान-
 मिलक्ष्य (° लक्षा तु Cod.) उपावृतत् उपागमदितोममर्थमुपयोऽनुभयत् तस्माऽअस्ये का-
 त्स्न्यमप्यादनाय पत्रमानहवीषि निर्व्वपन्नित्यर्थः ॥३४॥ ललयैव लीनामिव । अत एते उभे
 अग्नेनां पृथिवीं प्रति उपागमिनो म्तां वाधितुमुक्तो भवेतां (भवंत । Cod.) अतः प्रथमं
 हविः पृथक्त्वं कार्यमुत्तरे सामानतत्त्वे कार्यं ॥३५॥ यागादोऽष्टा हि पुरोऽनुवाक्या गायत्रो या-
 ऽयत्रिष्टुप् अत्र तु पुरोऽनुवाक्यायादयाः सर्वा गायत्र्यः कर्तव्याः ॥३६॥ पृथिव्यन्निश्चयुक्तोऽपि
 त्मकानि पत्रमानहवीषि क्रमेण निर्व्वपन्तद्दत्ता (°निपातिव° Cod.) इमानं च पृथिव्यादि-
 लोकास्तेषां पानब्रमेण सभ्यगोहृत्स्मालोकात्प्रत्यन्वते अतस्तत्परिहृतयादित्येष्टिः कर्तव्येत्य-
 र्थः ॥३७॥ विग्रीवा संयादयेऽस्ति प्रेताऽग्रं [१७. ७६.] इमा अग्न (°) ऽइत्यंते स्विवृष्टतो या-

इयानुवाक्ये स्यातामित्यर्थः । विराडाविश्वेवेति तुशब्देन त्रिद्वन्द्वगतोपनी व्याचरत्येति ॥२०॥
 एतश्चैकमयनमिति पत्मानेष्टिं यज्ञतामितदेकमनुष्ठानस्य विधानम् ॥२१॥ आग्नेयमेवेति न
 तु पवमानादिविशेषणमादरणीयमित्येवकार्थः । पवमानादिविशेषणविशिष्यमाणोऽग्निः तत्र
 त्रैशिक्षाद्वारा परोक्ष्यमापद्यते अतस्तत्परिहरिण अन्नसा ऋतुर्नव मार्गिण केवलप्राये निर्वपन्
 तं प्रत्यक्षत एव स्वीकरोति ॥२२॥१॥२॥ ॥

पद्मदाशादिदक्षिणा आधानस्य विधास्यन् तन्नामनिर्वक्तुं प्रस्ताति घ्नोति ॥१॥ न द-
 दक्षे फलं जनयितुं न शशाक ॥२॥ एष मात्रंति एतदक्षिणानां परिमाणम् इतोऽधिकमपि
 यथाविभवमिहानुसारेण देयमिति विधत्ते दद्याच्छेवेति ॥५॥ सम्प्रापियन् सम्यक् प्रापितवतः
 ॥७॥ आधानस्य भ्रातृव्यशयहेतुत्वं वक्तुमाख्यायिकामाह देवा इति । एषां देवानां मध्ये य-
 मेवामुरा घ्नन्ति तत् तत्र स एम (? सूचं Cod.) इत एव भवति ॥८॥ नन्वग्निर्गार्हपत्याद्या-
 यतने (न अग्निं Cod.) ब्रह्मिहाधोयते (? लार्हिवाधो° Cod.) कथं तस्यान्वर्थाणामिति त-
 त्राह तदिति अभिप्राणितोति मन्थनाऽज्ञातं तभग्निमभ्युपरि प्राणनं कोति स पुनर्यानिनोति
 अग्नेर्ह (? अग्नेहा Cod.) परिश्रासमुत्सृज्य तमेव श्वात् पुनरुत्तरनयत् तं सार्धमग्निरपि अन्नः
 प्रविशन् यज्ञमानस्य हृदये आहिता भवति ॥१५॥ नियतस्य (? °तस्या Cod.) ब्राह्मण्यात्
 रुदीपनं समिन्धनं विधत्ते तमिति उद्दीपनं काष्ठप्रक्षेपः समिन्धनं सम्यक् प्रव्वलनम् तद्-
 भयमानस्यैो दर्शयति इहेति इहाम्बिन्वाख्येऽग्नी यक्ष्ये यात्ं करिष्ये तत्फलं च सम्पादयिष्या-
 मोति यो मनोव्यापारो संकल्पौ तेऽएवात्ताराहित्यारोहोदीपनसमिन्धने ॥१६॥ एवमस्यैमा-
 दधानस्य (माह्वधानाय Cod.) व्यवायादिदोषाऽपि नास्तोति प्रतिपादयत्यन्तरांति अग्नि-
 जमानयोर्मध्ये देवदत्तादिरागतिनवव्यवायादिभिर्यथातत् व्यावृत्ता विमुखा भूदिति या दो-
 षः सोऽप्यत्र नास्ति । एवं विदुषोऽग्न्यनुष्ठानशङ्कापि न कार्येत्याह तस्मादिति ॥१७॥ ए-
 तत्सत्यवदनस्याग्निसमिन्धनहेतुत्वमृषिवाक्यसम्बन्धेन द्रुहयति तदिति । उपवेशो नाम क-
 श्चिन्नस्य पुत्रमहर्णा तदीया शातय उक्तावतः हे अरुण स्थविरो वृत्तोऽग्नि अतः आशुष्मिकसि-
 ज्ये अन्याधानं कुर्विति ॥२०॥२॥२॥

अथ पुनराधेयं विधित्सुः स्वपक्षातिभूतमुक्तमन्याधेयं (स्वष° Cod.) प्रकृतिहृषार्थवा-
 देन गृह्यशोहेतुत्वेन प्रशंसति वरुण इति ॥१॥ निधाने कारणानि वैकल्पिकानि त्रोग्युप-
 न्यस्यति विज्ञयं वेति । असुरानितुषु (?) विदंतुमुपगमनममये पूर्वसिद्धान्याधानस्याथमथ-
 निधानमित्येकः पक्षः (? पूर्वस्मिर्नर्मधानस्याजमार्थानिधा° Cod.) । कामचारस्य कामाय य-
 धेर्ह (धर्के Cod.) क्रीडितुं संचरणास्य यः कामः तदर्थं वा तन्निधानमिति द्वितीयः । गृह्ण एव
 स्थितानां नोऽस्माकं देवानां मध्ये अयमग्निर्गार्हपिठो गोपायितृत्तमो रक्षणाक्षणोऽस्मदीयं धनं
 गोपायत् रक्षितुं शक्नोतीत्यनेनाभिप्रायेण वा तन्निधानमिति तृतीयः पक्षः ॥२॥ ऋतून चा-
 रादिः पर्वतमिव प्रविष्टवान् अन्नर्द्धे । अयमग्नीदोयं स्थानं पुनरागकाम इत्यनेनाभिप्रायेण
 तं तिरोभूतमग्निमागकन् पूर्वं यस्मिन्स्थाने सोऽग्निः स्थितस्तत्र तमपश्यतां तेषां देवानां वि-
 हीनाद्यस्था प्राप ॥३॥ यावाका (!) यावत्प्रकारविशिष्टं (कावत्प्रकारवि° Cod.) वाष्टं रूप-
 मन्याः प्रजा उपतिष्ठन्ते तावत्यां ज्ञायन्त इत्यर्थः वीज्मा तु सर्वसंग्रहार्थं ॥४॥ प्रथममाहित-
 स्यादेर्विधानाक्षरेण पुनस्तेष्वायतनेषु स्थापनं पुनराधेयम् । येयं ग्राम्याग्नेयोभयप्राप्तिः सा प-

राम्ना परमं सर्वोत्कृष्टता । किं च अस्मै पुनराधेयं कृतवते सर्वे ज्ञानाः स्पृश्यसि आद्रियसे
 स्पृष्टोऽस्मितप्रमितिसम्प्रदानसंज्ञा (°तस्मिं Cod.) । तथा अयमपि लोकं लोकनीयमुत्कर्षं
 प्राप्य पुष्यति प्रवृद्धो भवति ॥५॥ यस्मै फलायादधीत एतत् उक्ताविधिफलं षसु तत् ॥६॥
 यस्मादेवं वर्षःस्तुः सर्वात्मकः तस्मात्समुदायात्मकं संघत्सर्गं वर्षशब्देन लोको व्यभरती-
 ति दर्शयति अथेति । ग्रीष्मशिशिरार्धयोः प्रकाशशैत्ययोर्द्वयोस्व सद्गद्यात् पृथिवीगाम् (?)
 वर्षःस्तीस्ताद्वद्भयात्मकवम् ततः ग्रीष्मे वसन्तस्य वर्षसु शरदः शिशिरे ऐमन्तस्य रामानधर्म-
 तयात्तन्मित्रात्सर्वःस्तुत्तुपयं विदम् ॥७॥ एवं प्रत्यक्षविषयं प्रकाशादिधर्मयोगेन सर्वत्रिमिधाय-
 पंगुञ्जधर्मत्रयादौ तत्प्रतिपादयति अथेति । इत्याद्या हि वसन्तादीनां पंगुञ्जभूता धर्मा-
 तेषां च वर्षसु सद्गद्यात्सर्वःस्तुत्तुपयंत्यर्थः । यस्माद्गिः प्रागुक्तीत्या ऋतुप्राविशत्समादेनं
 वर्षस्त्रादधानन्तेभ्य एवःस्तुभ्यः पुनरुत्पादयति ॥८॥ तच्च पुनराधानमहनि मध्यन्दिने का-
 र्यमिति विधित्सुस्तदर्थमादित्यस्य सर्वःस्तुत्तुपयतामाह आदित्य इति ॥९॥ प्रकाशाक्षणे तन्म-
 ध्यन्दिनाधानं प्रशंसति कार्येति । स च [प्राप्ता] पुरुषरूपस्य पादयोर्धस्तादेव इयस्यत्
 प्रयौति इ गवाविति धातुः (!) ॥१०॥ तस्य पुनराधित्सितस्यापिर्दूर्भरुदरणं कार्यं विधत्ते
 तमिति । आधानत्रतपुनराधानेऽपि दाहभिरुदरणे दोषमाह दाहनिः पूर्वमिति उभयोरेक्यत्रुपं
 ज्ञामितादौषः न्यात् । आयो दमीः see १. १. ३. ५. ॥११॥ त्रोलियवभययोरुपुप्योर्त्कर्षार्णद्वय-
 मंगृहीतयोर्गार्हपत्याह्वनोयासतनयोर्निधानं विधत्तेऽर्केति । अत एवात्तां कां ३. ११. ६-८.
 ॥१२॥ पूर्वाभ्याम् पूर्वमिति या गार्हपत्याह्वनोया ताभ्याम् । तत्रिभिर्शेत्रेति अनुगतयोः (!)
 तत्रिभिरेव व्यवधानान् नान्पुष्यव्यवधानेन प्रयोशनमित्यर्थः ॥१३॥ यदन्याधेये पवमानादि-
 कार्यं (यवनानेत्रिकां Cod.) तदापि एव पिच्छोऽकपालः करोतीति न पृथक्ता कर्तव्येत्येव-
 कारणः ॥१४॥ अन्यां पञ्चकपालेऽपि आशयभागादिः सर्वाऽपि यागाऽपिदेवत्यः कार्यः ॥१५॥
 श्रुतिश्लेषेण्यम् इतंभ्यां निष्कृत्य केचन तदेकभागं कर्तुमिच्छति तिराहितं पंगुञ्जेव त-
 त्प्रदीयते ॥१६॥ उन्नमं ततोयम् ॥१७॥ प्रयासादिषु सर्वांगीयकार्यां (स्मं Cod.) प्रतिपादयति
 स इति । प्रथमप्रयासे यत्समिधो यदिति प्राकृतं वन्नधनं तदापिर्दूर्भ सन्निधनप्रत्यभिज्ञा-
 नात् किं तु तत्पंगुञ्जन अतः समिध इत्येतस्य स्थाने अगोन्येत्येव द्यूयात् ॥१८॥ प्रयास-
 यास्याश्चपि क्रमेणाग्निविभक्तियोशनं प्रतिपादयति (? अयत्समिधायति Cod.) स इति । प्र-
 कृतिषु थाड्याम् आशयशब्दात्पूर्वं यथाक्रममे अग्निमग्निना अग्निरेताश्चतस्रो विभक्तीः सहिता
 (?) एताभिर्यज्ञादित्यर्थः । an explanation of व्रीणाक is not given: I conjecture it to
 be a transformation of वृषट्, the अ being changed into व्री (see १. ७. २. २१.),
 the वृ into व्री, and the ट् (resp. तु) into क् (compare: साविपक् instead of सा-
 विषत्) ॥१९॥ पञ्चमप्रयासानुयाड्यायां विशेषणार्थेति । प्रकृतिद्यत्प्रथमामाशयभागदेवता
 ।नीकीत्यं द्वितीयोऽयभागदेवतायाः सोमस्य स्थानेऽग्निः पवमानाऽग्निर्दुमान्वा अधुर्धुप्रयोगा-
 नुसारेण विकल्पेन निर्दण्ड्य इत्यर्थः । न्त्राल देवां आशयपानिति प्रयासदेवतानिर्देशेऽपि
 (°अदेवतार्द्वतानिर्दे° Cod.) स्त्रालोभिनास्यपानिति प्रथमात्त्वम् ॥२०॥ प्रथमाशयभागस्यापि
 स्तोमेन बोधयेति बुधधातुयुक्तामनुवाक्यां (बुध्रिधा° Cod.) दर्शयित्वा तस्याः पुनराधेयानु-
 कल्पमाह स्वापितोति । समुदीर्ययति समुद्रमयति ॥२१॥ द्वितीयोऽयभागस्य प्रागुक्तपञ्चदा-

दृश्याय (? °दृश्याय Cod.) यास्यानुवाक्ये दर्शयति अथेति । निगदसिजोऽर्थः ॥२२॥ एवमु
सर्वमिति उक्तरोत्या प्रयाजानामाद्यभागयोः सोमिसम्बन्धकारणात् (! °योश्चासि ?) तत्सर्वमा-
श्रेयं भवतोत्यर्थः ॥२३॥ अधुना स्विष्टकृतोऽप्यग्निसम्बन्ध इति (? °ता स्वग्निसंबंधस्वबंध
इति Cod.) दर्शयति अथाहिति । प्रथमप्रयाजवत्प्रथमानुयाज्ञोऽपि देवान्यज्ञेत्यस्य स्थानेऽग्नी-
न्यज्ञेत्यग्निसिद्धिः कार्या ॥२४॥ एवं प्रयाजानुयाज्ञेषु प्रक्षिप्ताः (प्राक्षि° Cod.) सम्भूयानूय
प्रशंसति ता वाऽऽइति ॥२५॥ तासां विभक्तोनामकार्सांश्यामुपज्ञीव्य प्रशंसति द्वादशेति । अ-
ग्राठ इत्यत्राग्निमाह्वार्याग्रे सति द्वादशाह्वाराणि भवन्ति तेन सह त्रयोदश भवन्तोत्यर्थः । न
द्वे चनेति चनशब्दोऽप्यर्थं द्वेऽग्नौ वक्ष्यमाणे न सह प्रयुञ्जीत किमर्थम् अज्ञामितार्थे जामि-
तादोषराहित्याय व्यतिरेके तत्सद्भावमाह जामि हेति के पुनस्ते द्वेऽइति ते विभज्य दर्शय-
ति व्यगु वेवित्यादिना ॥२७॥ वहेन स्कन्धेन see १. १. २. १. ॥२८॥३॥२॥

एवमाधानपुनराधाने विधाय तन्निष्पन्नानामग्नीनां फालत्र्कर्मार्थवान्प्रत्साधनचतुष्टय-
ग्निसोत्राख्यं (°त्साधंसानरतु° Cod.) कर्म विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह प्रज्ञापतिरिति
॥१॥ काल्वालीकृतोति तर्हि तस्मिन्समये यदन्येव (?) पृथिवी बभूव ॥३॥ व्याज्नेन वि-
वृत्तेन मुखेन । उदमृष्ट हस्ताभ्यां स्वाङ्गस्योन्मासं कृत्यान् । तस्मात् इदं चोभयमपि
पाणितलमलोमकं रोमरहितं दृश्यते । उन्मासंनिन तत्राङ्गतिं विवेद लेभे ॥४॥ तां चाङ्गतिं
तस्मिन्नग्नी व्यैक्षत् अत्यज्ञन् इदमाङ्गतिद्वयमोषं पक्षां कृत्वा धय पिबेति एद्यमग्नी प्राक्षिप्ता-
त्समादोषधयः पृथिव्यां समभवन् ॥५॥ एवमनयोऽरुत्यत्रयाः सतोः सोऽग्निरपि प्रज्ञापतिस-
काशात् भक्षणादुपरतः पराङ्गमुषः सन्पर्यावृत्तो बभूव ॥६॥ अत्ययता भक्षणं करिष्यतः
॥७॥ होमद्वयस्य पयस उत्पत्तिं वक्ष्यन्गोऽरुत्पत्तिमाह तऽउ हेति । तस्य स्तोत्रदेश्यय यत्य-
रिभ्यर्णां स समुद्रोऽभवत् यश्च स्ताव (!) स्तोत्रदेशः सा पृथिवी ज्ञातित्यर्थः ॥८॥ पुनराग्राह्य
इति स्तोत्रदेशात्प्रागुत्क्रम्य तस्मात्स्तोत्रात्सम्भूतां गां ते देवाः प्राप्तवन् ॥९॥ तासां गवां
यज्ञस्य च साधारणमेकं नामोपदिश्य प्रशंसति तद्वाऽइति ॥१०॥ इमे यज्ञमानाः नोऽस्माकं
मध्ये कस्मै प्रथमाय लोप्यन्ति ॥११॥ अग्निरि अनुष्टया अनुष्ठानेन प्रयत्नेन म्यकीर्यं रता ग-
वि पयोऽप्येण निवेतयन् (! वर्तयति ?) । ह्यमानस्य च पयसा यद्व्यश्नुतं विष्णुतिभेति
॥१२॥४॥२॥

सायंप्रातर्होमयोः कालविशेषं विधित्सुरगिर्होत्रं सूर्यात्मना प्रशंसति गुर्य इति ॥१॥ ता-
सां गर्भसाम्यमाह ईलिता हीति रत्रौ हि सर्वाः प्रजाः संज्ञानानाः सगानमेकविधं ज्ञानं प्रा-
प्ता ईलिता (? प्राप्रहीति° Cod.) स्तुताः शृष्टाः शिरो शरते लोपन्त आत्मनेपदेधिति तलो-
पः । पुनरपि गर्भसाम्यमाह अथ यदिति गर्भवृषेणाग्राववस्थितं सूर्यं रात्रिस्तिर एव तिग्रा-
हितमाह्वारितं करोति यस्मादेवं तस्मादनौ गभः ॥३॥ यथार्थं यथाप्रयोज्ञानं सर्वाः प्रजा वि-
सृज्यन्ते प्रवर्तन्ते ॥४॥ सायमग्निहोत्रस्याहवनीयविवरणमस्तमयात्प्रागोव कर्तव्यम् । गार्हप-
त्यादाहवनीयं प्रणोयोद्धरति । अनुद्धृतमाहवनीयमभिलक्ष्य सूर्याऽस्तमगादिति सर्वं निन्दन्ति
॥७॥ आवसत्यस्मिन्नित्याधसथमासनम् ॥८॥ यथा गति अतिथौ गृहादपगतं सति शून्यं त-
दावास्थानं प्रति पंतव्यांणयात्रयादिकमाहरेत् (?) ॥९॥ एतावेवास्तमिगतानुद्धितहेमौ प्रका-
रान्तेषां प्रशंसति ह्यमिति ॥१०॥ मूल्यमूलोभयनिष्पन्नस्य सर्वप्राणिजीवनहेतोः शारात्मक-

स्य (ः) तस्य भारं प्रथमं देवेभ्यन्तस्त्वामिभ्यो जुष्टानि पश्चान्नउपमुक्तशेषैः सर्वे व्यमु-
 पशाम इत्यनेनाभिप्रायेण पयसागिहार्त्रं जुष्टयात् । अतो होमानभरं रात्र्याः काले तदा-
 शितं (यदशितं?) भवति (भवति Cod.) तत्सर्वज्जतशिष्टमेधमुक्तं भवति निरत्रन्तुल्लोति
 निष्कष्यावन्नो बलिर्देवभागो यस्मान्निरवन्नबलि । एवमगिहोत्रं शुक्लत्पुरुषः जतोऽष्टस्यैव
 रात्रावशिना भोक्ता भवति ॥११॥ अनुपस्थितः अपरिसमाप्तः सर्वदा तद्युक्तः ॥१२॥ शृतग-
 सत् पशुं भवंत् । कियदधाधिः (ः वाक Cod.) पाक इत्याशङ्क्य तत्रैकं मतमुपन्यस्यति
 तदाङ्गिति । उदकं पाकवशाद्गतानं बुद्धञ्जदवत् । रेतःसंस्तुतं श्वेतत्पयः तद्योपदग्धमप्रज-
 क्षि अप्रशननशीलं प्रज्ञोत्पादनं न भवति ॥१३॥ कथं तर्हि दग्धयमिति (दोतव्यं Cod.)
 अधिश्रित्यैव अधिश्रयणानभरमेव जुष्टयात् ॥१४॥ तदवश्येतायतोति इत्यालायुक्तो (ः दा°
 Cod.) मार्गोणावाङ्मुखं (ः दमागे° Cod.) प्रकाशयतोत्यर्थः । उदकस्य विन्दुशोचतयितव्य
 आसेक्तव्य इति ब्रूयात् ॥१५॥ चतुर्भ्यः स्तनेभ्यो दग्धवाञ्चतुर्ग्विहितवम् । समिद्धोमार्ग-
 वेति समिद्धेऽग्नी होमार्थमुन्नोतपयस्काय । (? स्काया Cod.) वैकङ्कत्यां सृष्टि एकां समिध-
 मुपरि निधाय गार्हपत्यदेशादहवनीयं प्रतिसृत्यैव (धृत्यैव Cod.) पूर्वामाङ्गतिं जुष्टयात् ।
 होष्यन्नपसादयतोति यदुपमादनं तैत्तिरीयके आम्नातं तदनूय तस्यायुक्ततां (तस्य यु° Cod.)
 दृष्टानेनोपपादयति स यदिति । अत्र निदध्यादिति भोक्तुमुपविष्टस्य पुरः स्थितं पात्रमप्राप्य
 मध्यामागदिसितमन्नादिकं (ः मध्ये मार्गःशनमन्ना° ?) निदध्यात् एवं तत् ॥१७॥ देवाः
 सन्नोति ऋषी प्रक्षिप्तेनागिहोत्रहविषोपचिताऽविषाः सतः सर्वदा विद्यन्ते ॥१८॥ मनुष्यान्नु
 मनुष्याधीनतया तिष्ठन्ते ॥२०॥ अस्यागिहोत्रस्य याज्ञवल्क्याभिमतं पाकयज्ञवमुपन्यस्यति तद्
 इति । न खल्वगिहोत्रहोमा दर्शपूर्णमासादियज्ञकेवल्यजयेन मन्तव्यः अयं खलु पाकयज्ञ-इव
 भवति । उत्सृज्य (उत्पृष्ट्य Cod.) बलिर्निर्गत्य । पशव्यं पशुभ्यो हितं पशुप्राप्तिसाधनम्
 ॥२१॥ अमुं विप्रकृष्टं यामाङ्गतिं प्रज्ञापतिः सृष्टिकाले प्रथममजुहोत् । सैषा एकागिहोत्रस्य
 पूर्वाङ्गतिः अनभरं च यदतो (यदतो Cod.) ऽग्निायुसूर्याः पश्चादेवाध्रियन् अवस्थिताः
 ॥२२॥ द्वितीया तु स्विष्टकृत्स्थानोयत्याह अथ येति ॥२३॥ आशा गोचरं प्राप्तव्यम् ॥२४॥
 अनदा अप्रत्यक्षम् ॥२५॥ यन् स्थाल्यामवशिष्यते तत् नागिहोत्राङ्गिष्टं (? तत्तुर्नागिहोत्राङ्गिष्टे
 Cod.) तत्र दृष्टानः यथा परिणह (ः) इति परिता नदं परिचोतं (अतं Cod.) धान्यपूर्णं
 शकटस्यापरि स्थानम् यथा तस्मादधिषो (षे?) निर्वापयितुं तद्गतं धान्यं न शेषः किं तु
 पुनरपि यागानुरयोयमेवमेव तत्स्थाल्यां (ततत् स्था° Cod.) पयः ॥३१॥३॥

अथान्युपस्थानं विधित्सुस्तेषामग्र्याणां च (?) देवतवृपतामाह एता रति । योऽस्ति यो
 यशमानो विद्यते नलो (!) नैषध (!) इति निषिधदेशाधिपतिर्नरः प्रसिद्धो राजा ॥१॥ अ-
 न्वाहार्यपचनाग्निः एष एव नलो (!) नैषिध रति निर्दिष्टः । निषिधराज्ञस्य च नलस्य (!)
 दक्षिणाग्नेश्च माभ्यमाह तद्यदिति अगिहोत्रहोमकाले एतमन्वाहार्यपचनं यत् यस्माद्दक्षिणतः
 अहोहगिहोत्रं तस्मादेव नैषधो (!) नलो (!) ऽपि यमस्य नशो दक्षिणत उपगच्छन्ति लो-
 कप्रनिदिः ॥२॥ भस्मोद्गृत्येति गार्हपत्यत्पत्रनीयादिगतं भस्मोद्गृह्य यत्प्रातरावमये पराश्रप-
 ति ॥३॥ आहवनीयस्य समीपं यत्स्थानमाननं शयनं वा क्रियते तत्रस्थोपस्थानम् । प्रति-
 पर्याहवनीयागारात्प्रतिनिधत्यर्थं ॥४॥ पत्ययेत परिगमनं करोति ॥५॥ उपवस्येऽहनि ॥६॥

का० ४. १३. ७-१०. ॥८॥ [ध्रुवतऽइव] धुमाद्यमान-इव भवति । अत्रत्येव वत् अप्रिये-
णैव एकवारम् ॥९॥ ब्रह्मलोति (वत्येलोत्वं Cod.) शब्दायति ॥१०॥ काष्ठेषु दग्धेषु सं-
शाम्यतोऽग्नेरग्निः प्रतिपत्तां निकृष्टतरामिव ऊर्ध्वधामनः[रहित-इव भवति?] ॥११॥ सर्वासु
श्वालासु निदद्यासु (?) कौवलमङ्गरा अत्यर्थं दीप्यन्ते ॥१२॥ एतेषां रुद्राणावस्थानविशेषाणां
मध्ये एकं सवत्सरपर्यन्तं निरक्षरमनुतिष्ठेत् यदि यज्ञमानः स्वयमेवाग्निहोत्रं शुद्धइवति अन्यो
वाधुर्युर्शुद्धयात् उभयोरप्येष संवत्सरनियमः । अयोऽभिलक्ष्य वापीकूपादिकं एतन्नन्यद्वृत्ती-
हियवाघ्नं सम्पादयन् [वा] सामि अर्धकृते यथा निवर्तेत एवमेव तदन्यथाग्निहोत्रएवणम्
(? आहवनीयम् Cod.) । सार्धं सह नैरक्षर्येण ॥१३॥ अन्नाद्यमभितृणन्ति उत्पादयति ॥१४॥
भायीः भर्तव्याः प्रजाः । यत्र खलु भोक्षणात्मलप्योयस्त्वं भोग्यसम्पत्तिर्भूयसो तन्धलु समृद्धम्
॥१५॥ २॥ ३॥

अथैतयोर्गार्हपत्याहवनीयोऽग्नौऽपस्थानं विधिस्तुः प्राग्विहिते आधानाग्निहोत्रे समु-
च्चित्य क्रमेण स्तौति यत्रेति । दग्धे उद्युक्तो बभूव । इतोदं सर्वं उगादृष्ट्याकुलमभूत् । अति-
तिष्ठमाणः प्रजाभिश्चिकीर्षितं पेषणमसहमानः ॥१॥ तितिजे सोढुं शक्नोमि ॥२॥ एवम-
ग्न्याधानेन ज्ञानितस्याग्नेर्भरणं विधाय तस्य भ्रूणात्प्राग्गुहासनं निषेधति तत्रेति । सामि मध्ये
ऽप्यघ्नाग्निमुद्दासयेत् (?) विसर्त[यित] तर्ह्यस्मै यज्ञमानाय सोऽग्निः सामि अर्धग्लानियुक्तो भवति ।
तस्मादाभ्रणात्तमग्निर्धाय उति नियमयति तस्मादिति ॥३॥ ऋषिणा मंत्रेण [ऋक्स० १. २.
१.] । हे देवाः अग्नि अन्निके मनुष्याणां समीपे आयुर्देन पशिकल्पिताः शतसंख्याका एव श-
रदः संवत्सराः खलु यत्र यस्मिन्नायुषि शतसंवत्सरे तनूनां शाराणां शरमं इतं चक्रा कतरं-
तस्था (?) यत्र च पुत्रासः सन्नोऽप्यपत्योत्पादनेन पितरं भवति नोऽस्माकं तदायुर्लोभाग्नि-
नात्पूर्वं मध्ये (!) मा रीरिपत हिंसत (हिंसतं Cod.) प्राक्कृमिति (?) ॥५॥ अग्निहोत्रहोम-
स्यामृतवप्राप्तिसाधनत्वं वक्रुं सूर्यस्य मृत्युवृत्तां प्रतिपादयति । सूर्यस्य किरणैः प्राणेषु वक्रा
इत्यर्थः । अत्रोऽभिधीयते ब्रह्मतेऽन्येत्यश्चाभिधाना तथा अभोशब्दोऽन्या इत्यवस्थाभिर्वा ।
प्राणानभिलक्ष्य अद्यतायने अद्यसायंत्ने ॥७॥ यदा तु विद्वान्दीरितरोत्या सूर्यमतिक्रम्य धृतं
तदाहोत्रे एवातोऽर्वाचोने भवतः तथा चाग्नेरात्रानाक्रान्तवाङ्मयः सुकृतं न क्षीयते ॥१॥
स्थापस्थे रथस्योत्सङ्गे । पत्न्यङ्गयमाने पर्यावर्तमाने । अर्वाचोनेऽवाङ्मुखः ॥१२॥ आहवनी-
यस्य पुस्तात्पशिक्रम्य गार्हपत्याहवनीयोर्मध्ये गच्छेत् । तथा च सूत्रितं का० ४. १३. १२-१३.
॥१३॥ यदेतदग्निणेन वेति कात्यायनेन विकल्पेनोक्तं तद्द्रष्टव्यमिति अथ य इति ॥१४॥ स्व-
र्ग्यायाः स्वर्गप्राप्तिहेतुभूतायाः । नामण्डे उर्ध्वं पार्श्वं भित्तो । नाद्यमग्नति क्षिपति प्रेरयतीति
नाद्याः ॥१५॥ आह्वयतेऽनेनेत्यग्निहोत्रं प्रवेशद्वारम् ॥१६॥ अथैतदग्निहोत्रं चित्याग्निःसम्पत्त्या
स्तौति अथ यामिति ॥१७॥ अथ चित्यस्याग्निः संवत्सरवृत्तां ब्रुवन् तावत्कालसाध्यस्याग्नि-
होत्रहोमस्य तत्सम्पत्तिमुपपादयति प्रजापतिरिति । चित्योऽग्निः प्रजापतिना सृष्ट्वात्तदात्मकः
प्रजापतिश्च संवत्सरकालात्मकः अतः संवत्सरपर्यन्तमनुष्ठितमग्निहोत्रं (?) न उममितिष्ठतम-
ग्निं Cod.) चित्येनाग्निना समानं सत् संतिष्ठते समाप्तं भवति तथा च एकैकसंवत्सराग्नि-
होत्रानुष्ठानेन चित्याग्न्यनुष्ठानं कृतं भवति ॥१८॥ अथैतदग्निहोत्रं मद्रुक्थसम्पादनेन स्तौ-
ति सप्तेति । चित्योऽग्निर्महाव्रतं साम बृहतीसहस्रात्मकं बृहद्रुक्थं चैतानि त्रीणि सहचरा-

णि तत्र चित्यागिसम्पन्निकृता महदुक्थसम्पन्निस्येवमद्यगनद्या तत्र हि गायत्रोत्थाशां-
तिर्गोष्णिहो तृचाशोतेर्वाहंतो तृचाशोतिरिति तिलस्तृचाशोतयो विहिताः । अतश्चैकस्मिन्म-
वत्सरे अस्य यज्ञमानस्यागिहेत्रं तृचाशोतित्रयात्मकमहदुक्थेन सम्पन्नं भवति ॥११॥२०॥३॥३॥

अथ सायंकालो नमन्युपस्थानं विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह अत्राविति । एतच्च पुन-
राधानब्राह्मणे [२. ३.] व्याख्यातम् तत्र ऋतुप्रवेशः (स्वमुप० Cod.) अत्र तु रात्रौ (? त्रि ।
Cod.) इत्येतावान्विशेषः ॥१॥ कमिति वाच्यप्रतिपूरणे (? 'कामिति' Cod.) ॥२॥ अग्नि-
रपि उपस्थानेन याच्यमानस्तिरो भवति याचितफलस्याप्रदानेन नैव यज्ञमानं हिनसानि
अत एव दृष्ट्याऽपि न भवानि ॥३॥ वायेन वदनोयेन स्तुतिशब्देन कर्मणा वा परिचरण-
लक्षणं । यस्तु एवं निरुं भाषते स एनं ब्राह्मणादिं प्रभुं देष्टोरीश्वरः विदेषणं कर्तुं स-
मर्थः स्यात् तथा निर्वेदं मनस्तापं गनुमोश्वरः स्यात् निरुभाषणप्रकारमाह किं न्विति हे
देवदत्त यस्त्वं मश्वं न (त Cod.) ददासि स वं मम किं चासि न किंचिदपि भवसि वा
किं प्रयोजयमित्यर्थः । तदुपस्थानं तु फलप्रार्थनरूपत्वेन निरुभाषणवदपराधहेतुरिति न क-
र्तव्यमित्याह एतदिति होमसमिन्धनाभ्यामायं प्राप्य पुनरुपस्थानेनैव याचते याचनं चायुक्ता-
मित्यनुपस्थानपक्षां ज्ञेयान् ॥६॥ समस्तं सम्पूर्णम् ॥७॥ उपवत्या उपशब्दयुक्तया ऋचा ।
योग्यमुपेत्युपसर्गः इयं भूमिरेव सः । दयेन द्विप्रकारेणैव भूमिरुपशब्दवाच्या । न्यृक्षति नि-
तरामार्तिं प्राप्नोति । क्षयरहितैर्नैव भूम्ना प्रतिपद्यते उपस्थानं प्रारभतऽइत्यर्थः ॥१॥ क्रमेणो-
पस्थानमन्त्रान्विधित्सुस्तावउपवतोमृचं विधाय प्रशंसति स अहंति ॥१०॥ अनुधावति अ-
नुस्मृतिं प्रशंसतीति यावत् ॥११॥ सनोनां दानानाम् ॥१२॥ समाहार्यम् एकैकामृचं प्रद-
शात्तरे पठितां समाश्रुत्य समुदायोक्तमंतत्पश्यं मूक्तम् । अदो युलोक एव प्रब्रम् तस्य प्र-
ब्रशब्दनामधेयतामुपपादयति यावन्न इति । सनेति निपातः पुरेत्यस्यार्थः । इमे यावापु-
थिव्याव्रक्षेण अग्निर्मूर्धेत्यादिमन्त्रप्रतिपाद्याः सर्वे कामा अचस्थिताः ॥१६॥ यतो यज्ञास्त्रिवृ-
त्प्रायणाः त्रिवृत्प्राग्भाः निर्वापप्रोक्षणसामिध्न्यनुचचनादिषु त्रिरावृत्तिदर्शनात् ॥१७॥ ग्रह-
नक्षत्रादीभि चित्राणि ॥२०॥ एतेन चित्रावमोऽइति मन्त्रेण रात्रेः पारमवसानं स्वस्ति क्षेमे-
ण (गमन Cod.) समग्रनुवते स्म ते सम्प्राप्नुवन् । एतावन्विति उपप्रयत्न इत्याभ्य चित्रा-
वमोऽइत्येतावत्पर्यन्तमाहवनीयसमीपे तिष्ठन्ऽपेत् ॥२३॥ अग्निहोत्रहोमार्थस्य पयसो देवाग्नी
या गोः तामन्ध स्थितिं मन्त्रेणाभिगच्छेत् अन्धःशब्दोऽज्ञवाची तेन च तदज्ञानितं वीर्यं लक्ष्यत
इति व्याचष्टे यानोति । भक्षोय सम्भरोय ॥२५॥ एवमाहवनीयस्य समस्तकमुपस्थानं स-
म्पन्नं (? 'पचं Cod.) विधाय गार्हपत्ये तद्विधत्ते अथेति । अनिक्रमशान्तितापराधनिवृत्तये
इमे गार्हपत्याय नमस्कारमेव करोति इतरथा हि प्रथमायं गार्हपत्यमतिक्रम्याहवनीयस्यो-
पस्थानकरणात्स गार्हपत्यः क्रुद्धः सन् यथैर्जनं न हिंस्यात् तथा नमस्कारः क्रियते ॥२७॥
अनेन सोमानमिति तृचस्य रूपेण यात्रापृथिव्योर्मध्यवतिनिःस्रजस्योपस्थानं कृतं भवति ।
मन्त्रैतन्नृचं ब्राह्मणस्पत्यम् कथं बार्हस्पत्यमिति नैप देवः तयोर्भेदाभावात् अत एव दाश-
तय्यां गणानां वेत्यादिषु (ऋक्नं मं २. २३. १.) ब्राह्मणस्पत्यसूक्तोषु (? 'कृत्येषु Cod.) तत्र
बहस्पतिः स्तूयते ॥३६॥ एतदपि मूक्तमन्त्राग्नी तिष्ठन्ऽपेत् । अस्य तृचस्य प्रयोजनमाह त-
त्रास्तीति तत्र तस्मिंस्तृचे नाध्मु वाग्णोदित्यस्ति तस्याभिप्रायां व्यर्पयतऽइति शेषः एते ह

वाऽऽइत्यादि ॥३०॥ स्तोत्रोर्हिसकः ॥३८॥ अनुसंतनवत् अनुक्रमेण संतनुयात् संततमनव-
किञ्चं कुर्यात् ॥४१॥४॥३॥

एवमग्निहोत्रहोमे महोपस्थानं विधाय लघूपस्थानमत्रापि दर्शयति अथेति । अग्निहोत्र-
होमानन्तरं भूर्भुवः स्वः सुप्रज्ञा इत्यनेनैव मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठेतेत्यर्थः । पूर्वोक्ताउप-
स्थानमन्त्रगणादास्य (? स्रतातादस्य Cod.) मन्त्रस्यातिशयमाह तत्सत्येनेति सत्यरूपं स्ये-
ता व्याहृतयः त्रयोसारवात् एवं च व्याहृतिरूपेण सत्येनैव इमां मन्त्ररूपां वाचं समर्पयति
तथा च समृद्धया वाचा प्रागुक्तां सर्वाभ्यांशिषमाशास्ते प्रार्थयति । तदाशासनप्रकारं दर्शय-
ति सुप्रज्ञा इति ॥१॥ प्रागुक्तोपस्थानेनास्य समानकार्यकरणत्वादिकल्पमाह यद्वाऽइति । अदः
पूर्वोक्तां दीर्घं ब्रह्मकर्तव्योपेतं ब्रह्ममन्त्रसार्थं यद्गन्त्युपस्थानं सा आशीः फलप्रार्थनम् तथा
भूर्भुवःस्वरिति मन्त्रसाध्यमुपस्थानमिति तादृगाशोर्युक्तम् अत एतावतीवोपस्थानेन तत् प्रागु-
क्तां सर्वं फलं प्राप्नोति ॥२॥ अथ प्रवासं करिष्यता यज्ञमानेन कर्तव्यमुपस्थानं दर्शयति अ-
थेति ॥३॥ वाहनसहितश्चेदश्रयादीन्प्रधावयति प्रागमयति । स च गच्छन्त्यस्मिन्देसं विलां स्व-
निवासग्राममयीदां मन्यते तत्स्थानप्राप्तिपर्यन्तं वाचंयमे गवा तदनन्तरं वाचं विसृजेत् ।
प्राच्य प्रवासं कृत्वा पुनरागत्य । वाच्यतस्य यज्ञमानस्याऽन्यागारस्य च मध्ये ॥६॥ समिदा-
धानं विधत्ते अथेति उपस्थानानन्तरमाहवनीयसमीपे उपविश्य तृणोपलाञ्छेत्तानि समिदादी-
नि प्रक्षिप्य तस्मिन्नग्नीं प्रक्षिपेत् लुपु ष्केदने ॥८॥ इत्थं प्रवत्स्यउपस्थानमागतोपस्थानं च
समन्त्रकं विधाय तयोर्मन्त्रकपक्षमव्याह स वाऽइति ॥१०॥ परिदां परिदानं ऋणम् ॥११॥
एवं प्रवासादागतस्य यज्ञमानस्याग्निविषयं कर्तव्यमुपदिश्य गृहविषयमपि (°मतिपद Cod.)
वक्तुं प्रतिज्ञानीतेऽथात इति उपचरणमुपचारः । तस्य यज्ञमानस्य कुलं वंशं त्रिचोक्त्योः वि-
नष्टं कर्तुमोश्चरः व्यत्ययेनैकवचनं गृहः समर्था भवन्ति ॥१३॥१॥३॥

अग्रामावास्यायां पिण्डपितृयज्ञस्य मासि-मासि कर्तव्यतां विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिका-
माह प्रज्ञापतिमिति ॥१॥ स्वधाकारोऽपि वः । मनस-इव श्रद्धा मनोऽत्रः सोऽपि युष्माकम्
॥२॥ प्राच्युताः उन्नरवाससा संवृताः केवलवीतवाससा (° लवित Cod.) निवृत्तिन इत्यर्थः
॥३॥ शश्वद्ब्रह्मकवः । परोषां दृष्ट्याक्वादकसामर्थ्यं (? दृष्ट्यादाद° Cod.) तमः अघटितभृष्ट-
शक्तिर्माया ॥५॥ मेघति स्निह्यति पुष्यति । विष्कृति अघः पतति । यदपि किञ्चिदाचां
व्याहरति भाषते तथैव यथार्थं (? प्रसार्थ Cod.) भवति हि यस्मादसौ एतदेवसत्यं दे-
वेन प्रज्ञापतिना कल्पितं सत्यं गोपायति ऋति । एतस्य प्रज्ञापतेरुच्चरितरूपं व्रतं चरितुं
यो यज्ञमानः शक्नोति स देवसत्यं गोपायति ॥६॥ शीघ्रतां हि मनुष्याणां सायंप्रातरशनं
विहितम् मरणार्हं वस्वादिभूतपितृभावं (!) प्राप्तेभ्यस्तेभ्यो मासि-मास्येव पितृयज्ञरूपमश-
नं दातव्यम् स च पितृयज्ञोऽग्नावास्यायामेव कर्तव्यः यस्मिन्नेव काले इन्द्रः (इन्द्रः Cod.)
पूर्वस्यां दिशि पश्चिमायामपि न दृश्यते । कलहं कुर्यात् सोमस्य देवानामन्त्रवेन (? देवा
अन्त्रवेन Cod.) भोक्तुं देवैरपि संनिधानात् दीयमानं विर्विपयः कलहो भवेत् ॥७॥ गार्ह-
पत्यस्य पश्चिमदेशे व्रीहिपूर्णस्य निर्वापार्थस्य शकटस्य दक्षिणत आसोनः प्राचीनावीतो एतं
(एवं Cod.) पितृयज्ञार्थं हविर्गच्छीयात् । ततस्तस्माद्दक्षिणस्थाणात् । ऐष्टिकहविष (ऐष्टि°
Cod.) इव फलीकरणस्य त्रिवं प्रसक्तमपवदितुं सकृच्चं विधत्ते । हि यस्मात् सकृदेकवा-

एव पराश्रः पराश्रो गताः प्रेताः पितॄणां भवन् न तेषां पुनरावृत्तिरस्ति अतस्तेषां सकृन्म-
 मसाधारणो धर्मः ॥१॥ सकृत्फलोक्तान्तपदुलान्स्थान्यां प्रतिष्य तं चरुं दक्षिणाया अपयोहि-
 त्यर्थः उदासनात्प्रागेव तस्मिंश्चावभिवारणां विधत्ते तस्मिन्निति अधिभ्रते अयेरुपरि स्थापिते
 एतस्मिंश्चैरी पक्षी सत्याययं प्रत्यानयति प्रतिक्षिपति । देवेभ्यो यदायं देयं तदाभेर्नैव दीयते
 मनुश्रीभ्यो देयं यत्तत्रेषां पुस्तद्विज्ञानपात्रेषूपरानि उडृत्य पुरतः स्थापयति पितॄणां तु एव
 माधिभ्रतावस्थायामेव चैरी आश्रयमवनेयम् (चैरी अश्रयं Cod.) ॥१०॥ चरुमालोदय येन का-
 र्त्वेन गृहीतो ज्ञयते तन्मेक्षणं तदभ्यादानं (? "दश्रा" Cod.) त्रिष्टकद्राशनं अस्य होमस्य
 स्वष्टकृत्स्थानोयम् । अथ पिण्डप्रदानाय स्थानविशेषं तत्संस्कार्यं विधाय प्रशंसति अथेति
 दक्षिणाग्रदरेण देशं स्थलेन (म्यचेन Cod.) सकृदुत्तिष्ठति एकयत्नेन दक्षिणाप्राचीं लोत्रां
 कुर्यात् तदुत्तिष्ठितं स्थलं वेदिभाशनं वेदिस्थानोयं तत्कार्यकारमित्यर्थः ॥१२॥ उत्तिष्ठितदेश-
 स्थानेर्गोर्नैधानं विधत्ते इति परस्तात् परस्मिन्विप्रकृष्टे पर्यञ्जं । विभयोर्नू अग्रहोदुः ॥१४॥
 अदःप्रदस्थानं सम्पुञ्जनं पित्रादीनां यथाक्रमं नाम निर्दिष्टयाम् हे यज्ञशर्मन् मम पितः
 अचनेनिष्ठव दास्यमानं पिण्डं भोक्तृमातृयो पाणी शोधयेति । अशिष्यते भोक्ष्यनापाय ॥१५॥
 सकृदाङ्घ्रिभानि एकयत्नेन तिष्ठानि (?) उपमूलं मूलसमीपे दिनानि खण्डतानि बर्हीषि पि-
 तृयज्ञाथानि भवति एत्रंगुणविशिष्टानि बर्हीष्याहर्तव्यानांत्यर्थः ॥१७॥ दक्षिणा दक्षिणात् उ-
 तिष्ठितप्रदेशे तानि बर्हीष्युपस्तृणाति । तत्र तन्मिन्बर्हीष्या मूर्धोर्णं देशे पिण्डान्दद्यात् तत्र
 प्रकारविशेषमभिनयेन विधत्ते स वाऽश्रुति रति अनेन प्रकारेण अङ्गुष्ठतर्दन्योर्मध्येन पि-
 त्र्येण (?) पात्र्येन (Cod.) तोर्थनेत्यर्थः देवमनुष्यगम्प्रदानं वा दानं तदपरोत्यकथनेनोपपाद-
 यति एतौव वाऽश्रुति इतौव अनेन खलु प्रकारेण अङ्गुल्येण देवतोर्थेन (?) दवार्येन (Cod.)
 देवेभ्यो लवीषि बुद्ध्वात् मनुष्येभ्यस्तु (?) म्य (Cod.) यथायोगं भोजन्यमन्नमुदाति उडृत्य पा-
 त्रात्तरे स्थापयति न तु तत्र देवपित्रादितोर्थविशेषोऽपेक्षितः ॥१८॥ शाखाक्षराभिमतमन्त्रशेष-
 निरामार्थं श्रवकारः । पित्रन्याभावनानां यद्व्यनिर्दिष्टानां तेषां स्वयं पिण्डदाता सज्जभावी
 भवति । तथा च एव एषा (तेषां?) स्वयं [नर]भावी तेभ्यः पिण्डदाने मन्त्रात्मने पिण्डं
 दत्तवानभवति । तथादित इत्यादि अनेन हि क्रमेण पितृत्वं प्राप्तः प्रथमं प्रपितामहः पश्चा-
 त्पितामहस्ततः पितृते इमं क्रमं परित्यज्य पिण्डदाने इतः पितृत्वं आभ्य प्रपितामहानं प-
 राक् पराचीनं पिण्डान्दद्यात् यतस्तं पितरः सकृन्मपराक्कर्मयुक्ताः ॥१९॥ पराङ्गमुत्रः सन्पि-
 ण्डाभिमुल्यं त्रिंशद्य (?) पर्यावर्तते । पर्यावर्तनकालस्य परिमाणं विधत्ते स वाऽश्रुति याव-
 त्तमर्नं ग्लानिर्भवति यत्तान्तरमाह स वाऽश्रुति दादशक्षाणात्मको यो मुहूर्तसंज्ञकः कालः ए-
 वकारः पूर्वाक्षपलव्यवहृदार्थः ॥२१॥ उपपल्यत्य पिण्डसमीपं परिप्राप्य ॥२२॥ नोविः परि-
 धानीयस्य वामंगं दशा तासुदृश विभ्रंस्य । इतयः पितर इति वमनाव्युत्तुषु प्रगीतस्य त-
 त्तदनुकम्पवप्रासेस्तादात्म्यव्यपदेशः तथा चान्यत्र श्रूयते यन्मिन्द्रती पुरुषः प्रमोयते सोऽस्यामु-
 पिमंलाके भवति यदि वसन्ता(?) प्रमोयते वसन्ता मध्यतोल्यादिना । नमस्कारमन्त्रो निगद-
 व्याख्यात इत्यभिप्रेत्य तर्क्यमुपादाय व्याचष्टे गृह्णाद्य इति । पिण्डशेषस्याघ्राणं विधत्ते अ-
 थेति अथघ्राणं पिण्डानपात्रे प्रत्यवधाय प्रतिक्षिप्य कर्तव्यं तथावघ्राणं यज्ञमानस्य स्वकीया

ऽशः । स्तोत्रस्य ऋषिषः प्रतिपत्तिं विधत्ते अगाविति अभ्यादधाति प्रक्षिपति । उल्मुकस्यापि संसर्जनं विधत्ते पुनरिति ॥२४॥२॥४॥

अथ विधिस्तिसृताया आग्रयणोष्ट्रैर्मतभेदेन प्रयोजनं दर्शयन्तावत्कलेलस्य (!) मतमुपन्यस्यति तउ इति । अयं द्रोहियवाद्योषध्यात्मको रसः । अस्य रसस्य कर्मणि षष्ठी इमं रसं देवेभ्यः प्रथमं ज्ञवा अथानन्तरं ज्ञतशिष्टमिममशनाम भुनजामहे ॥१॥ केवलमनाशनेन (!) ता इमाः सर्वाः प्रजाः पराब्रभूवुः पराभूता अभवन् । I do not know how to explain the नेतुः all the mss. of the text give it ॥२॥ यज्ञेनेवेति निश्चित्य एषां मनुष्यादीनां यत्कल्पं कल्पनीयं सम्पाद्यमास तत् । [अ]कल्पयन् । न केवलं देवा एव ऋषयोऽप्येवमेवाकल्पयन् ॥३॥ आङ्गिभिगन्तव्यावधिभूतः पदार्थः तमजामहे धावाम ॥४॥ पुराणानां पुरातनानां व्रीहोणां सम्बन्धिनां तं वीश्वदेवं यत् कुर्यात् । नेतुः क्षत्रियज्ञातेरुपरि वैश्यज्ञातं तत्सम्बन्धिनोऽह्याणि आचूढां कर्वाणि ॥५॥ अथ तस्यामेवाग्रयणोष्ट्री तृतीयं वावापृथिव्यं हविर्विधातुमाह तऽउ इति । नवधान्यरूपं हविरनयोर्वावापृथिव्योः रसः । तस्य रसं भूमिरेव कपालम् ॥६॥ सर्वेषु यागेषु स्विष्टकृद्यागोऽन्वाभक्तोऽनुप्राप्नोऽस्ति शेषास्त्विष्टकृतैः स्वधत्तोऽष्टशिष्टप्रतिपत्तिवेन तस्य विहितत्वात् अत्रैककपालं पुराडाशं सर्वज्ञतमेव जुहोति हविरन्तरं चक्षत्रे (?) ऽग्रे ना[व]द्यति अतोऽस्यैककपालस्य स्विष्टकृद्यागाभावात्सैव परिचक्षा निन्दा । दोषान्तरमप्याह उतो ज्ञत इति अपि च अग्नी ज्ञतः सन्नेककपालः पुराडाशो यदि पर्यावर्तत ॥१॥ तत्र विषये आङ्गर्भ्रश्वादिनः कथयति अयमेककपालः पर्यावृत्तेऽभूत् तेन पर्यावर्तनेन राष्ट्रमेव पर्यावृत्तं मोहिष्यति मूढं भविष्यतीति । आहवनीयो हि सर्वाङ्गतीनामाधारभूतः तत्प्राप्तेः पूर्वं पर्यावर्तने दोषः तदुत्तरकालं तु अपि दश कृत्वो दशवारं पर्यावर्तत तत्रादरो नैव कर्तव्यः देवतादेशेन हविषश्चादितदारे (?) धारे Cod.) प्रक्षिप्तत्वात् । तस्मात्स्विष्टकृद्यागाभावकृतैव निन्दा परिशिष्यते तत्परिहाराय पन्नान्तरमाह यदोति यदि चान्ये शाश्विनेना वदन्ति को नाम तदुक्तदोषसंधानं कर्तुमुपेयादुपगच्छेत् अतो दोषसहित एककपालपक्षः परित्यज्यः किं तर्हि वावापृथिव्यस्य यागस्य द्रव्यम् तदाह तस्मादिति यदेतद् भ्रुवास्थमास्यं (?) उवाइयस्थमास्यं Cod.) सर्वयज्ञमाधारणं तस्यैव सकाशादादाय वावापृथिव्या यज्ञेन । आडयस्य द्रववरूपयोगात्प्रत्यन्तरसवम् व्रीहियवादेस्तु धान्यस्य कालिन्यपरावन्वम् । भेदेनेति सारभूतेनेत्यर्थः ॥१०॥ आलिशत अभक्षयन् लिश अल्पोयोभावे इत्ययं धातुरत्र तृणादेरल्पोभवन्नहेता भक्षणे वर्तते ॥११॥ किल्विषं रोगानिदानं पापम् ॥१२॥ अग्रियमिवेति अग्रे भवमग्रियम् अग्रादघक्री चेति (अघाग्रको वेति Cod.) । ईजानानोऽज्ञानयोराग्रयणावपिपयां व्यचस्थां दर्शयति स यदिति यदि स यजमानः ईजानः सोमयागेनेष्टवान्स्यात् केवलं हविर्यज्ञयाज्ञी सन्दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञेन अथानन्तरमेव एतेनाग्रयणेन यज्ञेन न प्रागित्यर्थः [दृशपूर्णमासायागपत्ने तु to add?] किं तर्हि तदा कुर्यादिति तदाह यथ इति यदि तु दर्शपूर्णमासादिभिरनोऽज्ञानोऽनिष्टवान्स्यात् तदा स यजमानः चातुष्पाश्रयं चतुर्भिर्व्रीह्याणां प्राशितध्यमादनमन्नं दक्षिणायां पक्वा ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् (दक्षा Cod.) ब्राह्मणाश्च तं भुञ्जीरन् ॥१३॥ ब्राह्मणभोजनस्यापि यागोत्पादकत्वमुपपादयति दद्या वा इति । तत्रथा सति यथा

वषट्कारेण देवेभ्यो दत्तं स्वाहाकारेण जतं च भवति एवमेवास्यानीजानस्य यज्ञमानस्य एतद्ब्राह्मणभोजनं भवति । यागऽइव भोजनेऽपि दक्षिणादानं विधत्ते तत्रोऽइति । केचि-
न्नाग्रयणोष्ठावधिकृतस्यानीजानस्य नवधान्येनाग्निहोत्रहोममभिधीयते (!) अत एव सूत्रितं
कात्यायनेन (४. ६. ११.) नवेः सायं प्रातरग्निहोत्रहोम इति आपस्तम्बेनाप्युक्तम् अपि छा
नधानां यवानां सायं प्रातर्हुङ्ग्यादिति तदत्र निराकरोति नाग्निहोत्रऽइति अग्निहोत्रकर्मणि
भवं एविर्न हुङ्ग्यात् यदि हुङ्ग्यादिन्द्राग्न्यादीनामाग्रयणदेवतानामग्निहोत्रदेवतया (तण
Cod.) सह समदं कलदं कुर्यात् ॥१४॥३॥४॥

आवृत्तिगुणविकृतो दर्शपूर्णमासया[ग]प्रयोग एव दाक्षायणयज्ञः तं विधित्सुराध्यायिका-
माह प्रजापतिरिति ॥१॥ एके शाखिनः । एष एव खलु प्रजापतिर्वसिष्ठो नान्यः (?) सर्व-
श्रेष्ठत्वात् ॥२॥ श्वेकनः श्विकनस्य पुत्रः । स एतामिति (!) एतं प्रतीदर्शं स इति व्यत्यये-
नैकवचनम् (!) ते तत्रत्या (?तत्रत्रं Cod.) जनाः प्रत्यासुः केनचित्कारणेन प्रतिचिक्षिपुः
तेन च दाक्षायणयज्ञेनेष्टे सति तेषां जनानां विवचनं विशिष्टवचनं पञ्चपातवचनमेवास अ-
स्मिन्ब्रह्ममानं कृतवत्तः ॥३॥ सृष्टयपुत्रः मुप्रा नाम । तत्रस्मात्कारणात् एतत् एतर्हीदानी-
मपि निर्वचनं निरुक्तवचनमस्ति व्यवहारलोके विद्यते ॥४॥ श्रुतयैः पुत्रो देवभागो नाम
॥५॥ पर्वतो नाम कश्चित् तस्य पुत्रः पार्वतिः । असपत्नानुपल्लाधा शत्रुभिरबाधिता ॥६॥
तर्षं पयो दध्ना संस्कृतं सत्ययस्या भवति ॥१०॥ अस्य दाक्षायणयज्ञस्य सोमयागानुपतां प्र-
तिपादयति अथेति । अमुमुपवसथऽइति सुत्यादिषसात्पूर्वमहुरुपवसथः । प्रकरणात्तरे विहि-
तवेन विप्रकर्षादमुमिति विप्रकृष्टवाचिना अदःशब्देनाग्निहोमयस्य पशोः परामर्शः ॥११॥
इत्थं दाक्षायणयज्ञस्य सोमयागसाम्यं सम्पार्यं तत एव हेतोः फलसाम्यमाह स पौर्णमासेन
चेति ॥१४॥ प्राणापानानुपयोगोपौषोमयोर्हविषा तृप्तयोर्निष्क्रमणादि वृत्रो मृतः तथा चाग्रायते
तस्माद्गन्धभयमानादग्निहोमो निरक्रामतां प्राणापानां वाऽएताविति ॥१५॥ अभिषुणोत्येवैन-
मिति पूर्वेषुः कर्तव्याभिषवस्थानीयोऽयमग्निहोमययाग इत्यर्थः । तीव्रो करोति तीव्रमतिशये-
न मदकरं करोति ॥१६॥ सांनार्यभ्राजना सांनार्ययागस्य स्थानभूता क्षमाचास्या । एनं सो-
मम् । स एष चन्द्रः प्रतिपदि पश्चाद्दृशे कलानुपेण दृश्यते ॥३०॥ तस्य चाग्निहोमस्य
कालं विधातुं स्तौति स वाऽइति । यज्ञस्य पश्चाद्भागो प्रस्तरपरिधिप्रहरणोत्तरकालं चाग्नि-
होमः कर्तव्यः । अर्धुर्ग्रे प्रथमं प्रागेव प्रागपवगमिल्यं चाग्निं जुहोति अग्रे वीहोति यदा
होतानुवषट्कारोति तदा स्विष्टकृत्स्यानीयं चाग्निशेषमुत्तरपूर्वस्यां दिशि जुहोति ॥२३॥ ऊ-
तशिष्टेन चाग्निनेन दिग्वाघारणं विधत्तेऽथ दिश इति ॥२४॥ एवं च सति एतद्वाग्निम-
विशः सोममेव सोमसदृशमेव कर्त्तव्यं ॥२५॥४॥४॥

अथ चातुर्मास्यानि विधित्सुस्तत्र वैश्वदेवस्य प्रजामुष्टिहेतुतामाध्यायिकाया प्रतिपादयति
प्रजापतिरिति ॥१॥ यस्माद्दग्ने एवमासीत् तस्मात्कारणात्तत्रोक्तमज्ञातमृषिणा मन्त्रेषामभ्यन्त-
प्रतिपादितम् [अक्षरं] ८. १०. १४.] । अस्यामभ्यत्ययं विनाशम् । अर्कमर्चनीयमग्निम् ॥४॥ अ-
थानन्तरमेव यज्ञायते तदेव ज्ञायते अज्ञानज्ञायमानं (? 'दाज्ञं Cod.) विपश्यते ॥५॥ अदयति
भाजयति ॥६॥ आयतनं स्थानम् । मरुतास्तु इति तुशब्दः पयस्यायामस्य न्यायप्राप्तं षष्ठ-
स्थानवं व्यावर्तयति मारुतः सप्तकपाल एव पञ्चेऽनुष्ठेय इत्यर्थः । अग्निषेधा (!) इव अ-

न्वेधुकः (!) नियन्त्रहिता इव । त्रिमथिष्यामः त्रिसिष्यामः ॥१२॥ यदि तु म्चतवोभ्यः प्रतिपादिके यास्यानुवाक्ये न लभते तदा स एव प्रागुक्तः केवलमाहृत एव यागो भवति ॥१३॥ दद्या संस्कृतः पयोविकारः पयस्या असौ चामिक्षाशब्देनान्यत्राप्याभ्यायते तत्रे पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षा वाग्निभ्यो वाग्निमिति ॥१५॥ अग्निं हविर्विधत्ते अथेति ॥१०॥ तत्र यानि वैशिष्यकाण्यङ्गानि तानोदानो विधातुं प्रतिजानोते अथात् आवृदेवेति आधृक्ब्दः प्रकाशवाची चोदकप्राप्त्यामिति कर्तव्यतायां प्रकारत्रिशेषः कथ्यते । अग्निमन्थनार्देर्वाशिष्यकस्याङ्गस्य विधास्यमानवात्तरसहवाचितमुत्तरवेधावपनमपि (? 'त्सहचि' Cod.) प्रसक्तं निवेधति तोप-किरसीति सत्यां श्वत्तरवेदे तत्रानुष्ठेयमानमेतत्कर्म तथा निरुद्धगति स्यात् तदभावे तु तत्कृतनिरोधाभावात्त्रियमाणं कर्म विसृष्टं व्यापनशैलमसद्वेत् अत एव परिहृदाभावात्सर्वं कृत्स्नं सम्पूर्णमसत् कात्स्न्याद्विश्वदेवसम्बन्धयोग्यं सत् न श्वसर्वस्य सर्वदेवसम्बन्धो घटते अतो विसृष्टवादिसिद्धये उत्तरवेदिनं कार्येत्यभिप्रायः । बर्हिहारणे विशेषं विधत्ते त्रेधेति त्रेधा त्रिविधं बर्हिः प्रथमं संनश्व तदेव पुनरेकधा एकविधं संनश्वति । तस्मिन्नेव बर्हिषि धर्मविशेषं विधत्ते प्रस्व इति प्रसुवते फलानोति प्रस्वः पुष्पिताङ्गुः (°शः Cod.) । प्रसृतयुक्तानां कुशानां प्रस्तत्वेन ग्रहणं विधत्ते तमिति तैः प्रगृभिः कुशैः प्रस्तराख्यं मुष्टिं सम्भेत् ॥१५॥ प्रकृतितोऽप्राप्तकालविशिष्टमग्निमन्थनं (? 'प्रचतकालचि' Cod.) विधत्ते आसाद्येति प्रकृतिवज्रावेरासादनानं क्वाग्निमन्थनं कुर्यात् ॥१६॥ चोदकप्राप्तानां प्रयाज्ञानां संख्यात्तरमाह नवेति ॥२०॥ चोदकप्राप्तस्य समिष्टयतुषोऽपि संख्यात्तरमाह त्रैणोति । तदि प्रकृतेर्गर्भ्या भवति प्रकृते (त्यै Cod.) प्रयाज्ञानां पञ्चवादनुयाज्ञानां त्रिवृद्वाच । यज्ञान-नस्य गोष्ठे प्रथमं ज्ञातः प्रथमसः ॥२१॥१५॥

त्रिधित्सितस्य वरुणप्रघासाख्यस्य द्वितोयस्य पठणो वरुणपाशविभोचनहेतुवमाख्यायि-कया प्रतिपादयन्तद्विधिसुपनयति (धिमुनं° Cod.) वैश्वदेवेनेति पुन वैश्वदेवयागेन प्रज्ञाप-तिना सृष्टाः प्रज्ञाः वरुणसम्बन्धिना यवान्जनुर्भक्षयामासुः तस्माद्वरुणसम्बन्धियत्रप्रघास-नात्प्रज्ञा वरुण्यप्रघासाः तत्पाशगृहीतानां तामां पाशविभोचनाय क्रियमाणा यामा अय्युप-चारेण वरुणप्रघासाख्याः संज्ञाताः ॥१॥ वैश्वदेवानसं चतुर्थे मामि सम्पूर्णे सति ॥३॥ वैश्व-देवपर्वण्यादितो यान्यग्रेयादीनि पञ्च हवीषि तान्यत्रापि ॥७॥ अधुर्युर्कृत्वायामुत्तरस्यां वे-द्यां प्रतिप्रस्थातृकर्तृकायां दन्निष्ण्यां च दे पयस्ये हविषी भवतः ॥१॥ उभयोः पयस्ययोः करीराणि प्रक्षिपेत् मधुराः फलविशेषाः करीराणि तानि चात्तरापये प्रसिद्धानि । कं सुक्ष्म ॥११॥ शमोपलाशानि शम्याः पर्णानि ॥१२॥ अतुपान् तुषरहितान् । करम्भपात्राणि पिष्टचूर्-णाः (? प्रष्टचूर्° Cod.) करम्भाः तन्मयानि पात्राणि ॥१३॥ ययनैलकोरिति (!) एलको (!) मेषः तत्सम्बन्धरहिता अनैलक्य उर्णाः कंचलोपादानभूतानि तद्ज्ञातोर्योममयाणि सूत्राणि । प्रणोष्य प्रक्षाल्य । कुशमया एवोर्णाः ॥१५॥ तावधुर्युप्रतिप्रस्थातारो उभौ ॥१६॥ प्रतिर्पति निवर्तते पक्षो यत्रास्ते तं देशं प्रति गच्छेत् । केन ज्ञाणं चरसि वर्तसे । अतःशल्पा शरीर-मध्ये उच्चरितज्ञनितेन पापवृषेण शल्पेन युक्ता । प्रतिजानोति प्रतिव्रूयात् ॥२०॥ एतयैव म-रुतः होष्यमाणं करम्भपात्रलक्षणं हविर्भोक्तमाह्वयति ॥२१॥ बुद्धादिपात्रं विहाय शूर्पेणैव तानि हुज्रयात् तेन हि शूर्पेण लुरापवनद्वारा (?) अन्नं क्रियते ॥२३॥ सुवाधारहोमादेः (?)

पूर्वभावित्वं कारम्भपात्रहेमस्य विधत्ते पुरेति यतो वषट्कारप्रदानो यजतिचोदित आग्नेयादिः
 अङ्गतयः स्वाहाकारप्रदानाः जुहोतिचोदिताः । अङ्गतं हेमसंस्काररहितमदक्षि भक्षयति अङ्ग-
 तादः । मरुतां वैश्यजातिवेन । विमथिरे विलोलयति स्म संश्लेषितवत्तः । पाशविमोचन-
 त्प्रगोच विमञ्जते संविश्लेषयति (!) तस्माद्गुरुपाशविमोचनार्थाश्वादाङ्गतिभ्यश्च पूर्वमेव क-
 र्म्भपात्राणां हेमेन मरुतां शमनं युक्तम् ॥२४॥ तेनेन्द्रेण निषिद्धाः निवारिता मरुतो भवेयुः
 ॥२५॥ हे इन्द्र अत्र एष पृथु नोऽस्मदीयाः प्रजाः मो मा उ हिंसोः हे बलवन्निन्द्र देवैः
 मरुतिः सहितः ते तव अजयाः अजयज्ञमानहृपकारम्भपात्रहेमोऽस्ति यज्या यजमयेर्हविर्भि-
 र्हविष्मते यस्येन्द्रस्य मरुतो देवाः (!) अनुचराः (!) गोः स्तुतिरुपा वाच वन्दते स्तौति
 ॥२६॥ हे यज्ञमानस्यामात्या ऋषिज्ञश्च यूयं यज्ञमानस्य गृहान्पठ्या सह भवतः प्रगृह्यत अ-
 न्यस्मादेशात्पठ्यासनलक्षणात् ऊहया (!) आहवनीयसमीपं प्रापितया पठ्या सह खल्वि-
 दानीं वर्तते । यज्ञस्यापरभागऽवस्थितां तामेतदेतर्हि प्राचीं प्रागगृहीतीं पूर्वभागसम्बन्धिनीं
 यज्ञं प्रासोषदत् प्रापिपत् प्रतिप्रस्थाता ॥२७॥ संमृजति एकस्मिन्नप्यागोध्रे पूजार्थं ब्रह्मवच-
 नम् । सुच आदायेति अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोरुभयोरपि प्रत्येकं जुह्वपभृतां स्तः तदभिप्रायेण सु-
 च इति ब्रह्मवचनम् ॥२८॥ ध्रौवस्याज्यस्य चतुरस्रदाय ॥२९॥ उपास्ते उपविशति आ पय-
 स्याप्रचरणाकालात् ॥३०॥ कस्त्वं मेघं सुचि अचदधाति ॥३१॥ प्रधानयागानन्तरमुद्येयं स्वि-
 ष्टकृदादिप्रयोगज्ञातं सर्वगनुक्रमति अध्वर्युरेवाहाग्रयणऽश्रत्यादिना अनुब्रूहोति स्विष्टकृद्यागस्य
 पुगोऽनुवाक्याप्रैषः अनुष्ठितं प्रधानयागं न्यूनातिरेकदोषपरिहारेण स्विष्टं शोभनयज्ञं करोतीति
 स्विष्टकृत् ॥३२॥ इडां समवदाय सर्वेभ्यो हविर्भ्यः सम्भूयैकस्मिन्निडापात्रे अचदधित्यर्थः
 (?) अतिप्राज्ञिहोते उक्ता वेदिमतिक्रम्य (?) 'मेध्य Cod.) तदिडापात्रं प्रगमयेत् ॥३३॥ अ-
 थाध्वर्युरिति इडोपह्वानादिकं प्रकृतिवदेव क्वा अनुयाजार्थमभ्यनुज्ञापकमिमं प्रेषमध्वर्युरेव ब्रू-
 यात् । पृषदाज्यं दधिमिश्रमाज्यम् पृषदाज्यधानीगतं पृषदाज्यं जुह्वामर्धमासिच्य शिष्टमाज्य-
 मुपभृत्यानयेत् । देवान्यज्ञेति प्रथमोऽनुयाजप्रैषः ॥३४॥ समुत्सृपतः समुच्छिनतः । अनुप्र-
 हृतः स्वस्वप्रस्तरमग्नौ प्रक्षिपतः ॥३५॥ प्रतिपरेत्य आहवनीयदेशात्प्रतिनिवृत्य गार्हपत्यस-
 मीपं गत्वा । उपास्ते तुष्णीमुपविशति ॥३६॥ यज्ञमानयोर्यज्ञमानपठ्याः । चामकार्षमिश्रं चा-
 मोऽतिपाकेन दग्धः पात्रे संसक्तः (? ससं Cod.) कृषि विलिप्यत (?) ऽइति कर्षः चामश्वा-
 सौ कर्षश्चेति चामकार्षः तेन मिश्रं हविरादाय अचभृथमुदकं प्रति यति एतत् [हि] चाम-
 कार्षमिश्रं हविः वरुणयम् । सीमिकावभृथवत्प्रसक्तसामगानं निषेधति तत्र न सामेति न चत्र
 वरुणप्रघासे साम्ना किमपि प्रयोगानं क्रियते । अचभृथसमीपमभ्यवेत्य हविरुपमायति ऋषु
 प्रक्षिपति ॥३७॥ काममिति ज्ञानानन्तरमन्ये वाससी परिधापयेत् ॥३८॥ उष्ट्वा वापयिन्न ।
 वरुणप्रघासार्थं निमित्तायामुक्तावेद्यां यदग्निहोत्रहवनं न तपुड्यते यस्मादेवं तस्मात्कार-
 णात् वरुणप्रघासस्थानादुद्वसनं [निष्क्रमणं] कर्तव्यम् । दर्शपूर्णमासवद्वातुर्गमस्यानामनु-
 ज्ञानब्राह्मण्यभावाद्गुत्सन्नयश्चमवतस्तेपामप्रातिष्ठित्वेन तदनुज्ञाने यज्ञमानस्यायप्रतिष्ठा सम्भा-
 व्येत अतस्तस्य प्रतिष्ठायै स्वयंप्रतिष्ठितः ऋणमासयागः सम्पद्यते ॥३९॥ २४५४.

अथ साकमेधाह्यस्य विधिस्तिस्रस्य तृतीयस्य पर्वणः पापहृपश्चतुप्रयत्नेषु चर्षं कृ-
 त्नात्तं संकीर्तयति वरुणोति । अनुचोर्न नैर्चर्येण वर्तमानमहनूचोनाहम् ॥१॥ मेधः सारम् ।

क्षीरेदिन इति पयसि तण्डुलान्प्रक्षिप्य अरणे सति क्षीरेण संस्कृतं श्राद्धेनो निष्पद्यते । बलकारः सारांशो मेधशब्दार्थः ॥४॥ तस्य गृहमेधोययागस्य आवृतं क्रियापयोगः क्रमोऽगभ्यो-यते । सांतपनीयेष्टौ (? *निष्टौ Cod.) या वेदिर्बर्हिषा स्तोर्णाभूत् गृहमेधोयस्यापि सैवोपको-ति । इध्मस्य स्थाने शकलानेव संमृश्य परिधिभिः सह तान्सादयेत् ॥५॥ पिशीलशब्दः श-राववाचो । एनं चरुं देहा विभज्य तयोनिदध्यात् । पात्रस्थयोस्तयोर्गदनयोर्मध्ये सर्षिःपूर्णा-यावटी कृत्वा ॥६॥ तप्तदानोमेध प्रतिवेशं (श Cod.) समापनार्थं प्रतिनिधिवेन (? धेनेन Cod.) निवेशनस्थानं प्रतिवेशः तत्स्थानोयमास्यं दक्षिणाग्रावाऽयस्याल्ल्यामधिभ्रयेत् (? ता-स्तावाऽयं Cod.) । सोऽहमेवेति यस्यां स्थाल्यां चरुः भ्रज्यते तत्सहितमेव ॥७॥ अग्निशि-तां शेषसाहितां कुम्भां पात्रान्तरेणापिधाय । हविषा पूर्णां यस्मिन्कर्मणि तत्पूषादर्वम् ॥८॥ पूर्णदर्वीक्ष्यस्य कर्मणः कालं विधत्ते अथेति प्रातरग्निहेत्रे जते वाङ्गते वा कुम्भ्याः सका-शात् दर्व्यां आधानेनोपहृतिं गृह्णीयात् ॥९॥ साकमेधेषु प्रधानभूताया महाहविषाख्याया इ-ष्टेराग्नं प्रतिजानोते अथात इति । वरुणप्रघासतत्रं तत्रातिदिशति तद्यथेति तस्य पूर्वोक्तास्य [महाहविषो] वरुणप्रघासस्य हविषो यथानुष्ठानं तथैव महाहविषो वक्ष्यमाणस्यापि ॥२०॥ ३॥५॥

अथ तस्य महाहविषः प्रयोगक्रमं विधित्सुः प्रागेतेन देवैर्विज्ञितं (? प्रागेतेर्विदिदवा Cod.) प्रति[पादयति] महाहविषा हेत्यादिना ॥१॥ वरुणप्रघासवत् ॥२॥ ॥११॥४॥५॥

अथ पितृयज्ञं विधित्सुः पितृणामुत्पत्तिमाह महाहविषा हेति । यानेवासुरा अघ्नन् अ-मारयन् ॥१॥ अत्रास्मिन्कर्मणि अस्य यज्ञमानस्यात्मनः स्वस्य अनुचरणेन (!) अनुगमनेन च यदेव प्राणिजातं हन्यते वा ताडयते यदा मोघते मिद हिंसायाम् ॥३॥ इत्येव एवमेव ॥५॥ तस्याः पयसि प्रक्षिप्त्वा मथितो धानाचूर्णः एकशलाकाया एकयैव शलाकाया एकवार-मलोलितो हविर्भवति ॥६॥ पद्मेन पाकसंस्कृतेन चरुपुरोऽशादिहविषा देवेभ्यो दत्तं केवलं हविर्यज्ञयागिन एव सतः ॥७॥ चतस्रः कोणा यस्याः सा चतुःस्रक्तिः ॥१०॥ पूर्वस्यां दिशि आहवनीयसमोपे प्रत्यङ्मुखाः सप्तो देवा मनुष्यानभि (°तृती Cod.) यज्ञमानानभि-लक्ष्य उपागता भवति तस्मात्कारणान्नेभ्यो देवेभ्यः प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युर्जुहोति ॥११॥ तत एव तस्या वेदेः सकाशादेव सोऽध्वर्युः प्राक् प्राच्यां दिशि स्तम्बयजुर्हरेत् । तस्या वेदेः प-रिग्रहमभिनयेन (प्रतिग्रं Cod.) दर्शयति अथेत्येवाग्रं इति अग्रं प्रथमभिनयेत्वमेव पश्चादागं दक्षिणापवर्गं रक्षया परिगृह्णीयात् । हार्यं हारणीयम् ॥१२॥ यावद्बर्हिः प्रस्तरभाजनं प्रस्तरस्य योग्यं पर्याप्तं भवति तावत्परिशिनाष्टिं अवशेषयेत् । प्रसलवि प्रदक्षिणम् । अन्ववागात् अनु-प्राप्नोत् । अपोदेति अगणकृति ॥१५॥ इत्यादित्यभिनयदर्शनी (°ने ?) अनेन प्रकारेण ब्रह्मय-ज्ञमानौ आहवनीयस्य पुरतो गत्वा अग्रदक्षिणं पर्यापत्य (!) पितृयज्ञवेदेः पश्चादेशं पुरतोः परिक्रामतः ॥१८॥ परिवृते परिवेष्टिते स्थाने ॥२०॥ अग्रबर्हिः बर्हिश्चतुर्थः प्रयाज्ञः तदूर्ध्वं चतुरः प्रयाज्ञान्यजेत ॥२३॥ व्यतिषङ्गं परस्परसंसृष्टं यथा भवति तथा ॥३२॥ प्राशनपक्षम-व्याह प्राशितव्यं वेवेति इडावदानं प्राशित्रावदानं च यज्ञान्त्वदत्रापि प्राशितव्यम् यस्येति इडां प्राशनं कृत्वा यस्य कस्यचिदात्मनः सम्बन्धिन्यग्रीं वेदान्तरे तत्रविजुहोति अतः प्रा-शने न शेष इत्यनेनाभिप्रायेण ॥३३॥ दास्यन् पिण्डदाता । अग्निसलवि अग्रदक्षिणम् ॥३४॥

स येमामिति इदंशब्देन उन्नरापरदिशमभिनयेन दर्शयति । हस्तागलेपं निमृष्टे निमृजीत ॥३६॥ देवसम्बन्धिनेऽस्य यज्ञमानस्य देवान्परित्यज्य यत्पितृयज्ञाचरणं तेन देवानां मनसि क्रोधोऽभूत् पुनरावृत्त्याहवनीयोपस्थानेन तदौदासीन्यज्ञानितमपरार्थं देवेभ्यो निहनुते शमयति ॥३७॥ अपबर्हिषो बर्हिः प्रथमोऽनुयाजः तद्वर्तिता द्वावनुयाजो यजति ॥३८॥ एतच्चतुःस्रक्त्यां वयां स्तोर्णं बर्हिः परिधोऽन्नादाय युगपदद्यावनुसमस्यति प्रक्षिपति ॥३९॥ ॥४०॥ ॥४१॥

अथ विधित्सितानां त्रैयम्बकहविषां शल्पनिर्हरणहेतुवमितिहासेनोपपादयति महाहविषेति । तान्देवान् तस्माकृत्पात् निरहरन् विर्याजितवनः निर्हरणे प्रकारमाह तान्द्व्यवृहन्नेति वृद्ध उद्यमने शल्पप्रोतास्तानस्माकृत्पादुद्यतवनः (‘दुतं’) ॥४२॥ अक्ताः आड्येनाभिघोरिताः । अभिमानुक इति पशुप्रभवेनाड्येन यदि गैद्धान्युरोडाशान्श्यात् ततः स रुद्र आड्यसम्बन्धद्वारा (गो Cod.) तत्कारणभूतान्पशुनभिर्गुणकः (!) अभिमनुं बाधितुं शक्तः स्यात् ॥४३॥ आधितं (साधितं Cod.) जनेः परिकल्पितम् । अत एवाक्तामभियुक्तैः घटे घटे वी-अवणाः चर्यं चर्वे शिव (शिय Cod.) इति ॥४४॥ पलाशवृक्षस्य पणं ॥४५॥ उर्वाहकं कर्मकर्कटोफालम् (!) ॥४६॥ भग्न्य मोभाग्यस्य ॥४७॥ एतान्युरोडाशान्त्वलिपति यथा गोः पृथिवीनामैतत् पृथिवी तान्नादाप्नुयात् यथा भूमौ न पतति तथागर्भे पुनरञ्जलिना धारयेत् । निर्मिते निर्हरणि । पुनर्ग्रहणाशक्तौ स्पर्शनं विधत्ते तान्द्विलिप्सन् इति लब्धुमिह्नो लिप्सनः तद्विपरीता त्रिलिप्सनः लब्धुमशक्ताः सन्तः भूमौ पतितोस्तान्युरोडाशान्पश्चादुपस्पृशति ॥४८॥ यत्र तृणमये आवरणे धान्यं वध्यते तन्मृतम् मृतमेव मृतकम् । वेणुमय्यां यथासुभयतः बद्धा (? वधा Cod.) यथा कुपे उभयतः शिखाभ्यामाबध्य (? भ्यांमा Cod.) वेणुनिर्मिता भाजनयुक्तौ दाहविशेषो वा परपर्यायः क्रुपः (!) तस्मिन्नुभयतः उभयपार्श्वयिर्धिणवभाजनयोः तान्नादानाग्रथ्य । मूशवात्रामोदीन्यः पर्वतः । अस्मात्स्थानादन्ववागति अनुगमयति यस्मिन्नाग्निस्त्रयं अस्य देवस्य चरणं वर्तनमस्ति तत्स्थानमनुलक्ष्य । अस्य रुद्रस्य अत्रास्मिन्मूशवत्पर्वतसम्बन्धिनि परः परस्ताद्गो चरणं वर्तनं भवति । नितरां स्वापयत्येनम् कृत्रैर्मद्वेन सुखकारत्वात् ॥४९॥ अप्रतोक्षमप्रतोक्ष्य ॥५०॥ ॥५१॥ ॥५२॥ ॥५३॥

अथ शुनासोर्यं विधित्नुः तस्य शुनासोर्यस्य चतुर्थपर्वणः संवत्सरमलक्षणपालसाधनवं प्रतिपादयित्वावदुषोद्घातवेन चातुर्मास्यानामलक्ष्यफलसाधनवमाह अक्षय्यमिति । एतेन चातुर्मास्यग्रहणं वनसाधुवात्मिक एव भूया देवान्येत्येति चातुर्मास्ययाज्ञो अपिगच्छति ॥५४॥ तदुत्तमं गुणनामैतत् सुखहेतुवाक्कुनमित्युच्यते । यो रस आसीत् सुखहेतुः सारभूतोऽशाऽभवत् तत्सोऽमित्युच्यते ॥५५॥ उक्तं वाक्यशेषमत्राप्यतिदिशति स बन्धुरिति कृत्स्नस्य कर्मणः फलप्रतिपादनसमये पूर्वं यं वाक्यशेषं या वै देवानामित्यादिकमत्रोच्यते उक्तावनः स एव ग्रन्थापि शुनासोर्यस्य हविषः स्तावकः उक्तविधयोऽव (‘रंवां Cod.) वाक्छादित्यद्वयणावस्थित्यदिति भावः ॥५६॥ अभिलक्ष्य संज्ञान्ते मंसानाना भवन्ति । अतः पयसः संमतिरुत्पाद्य विप्रियानं साकमेधैर्द्विजित्वन्नमेवं यज्ञमानं द्वियै सर्वाः प्रजाः अभिसंज्ञान्ते अभिसंज्ञानोऽन् अनुमन्यन्नामिति अनेनाभिप्रियेण पयसः कारणम् ॥५७॥ तत् तद्वर्त्नी तदनसत्कालमेव न यज्ञमानः शुनासोर्येण यजेत ॥५८॥ सोमेन यक्ष्यमाणस्य पञ्चाशत्माह तदेक इति । तत्र खलु शुनासोर्यानुष्ठाने एको शाखिनो रात्रीरापपयिपति अनेन च (!) यागेन

कतिचिद्वात्रीणामुमिहति । आगामिनीभ्यां फाल्गुनीभ्यां युक्ता पौर्णमासी फाल्गुनी षष्ठ्यर्थे च-
तुर्थी फाल्गुन्याः पौर्णमास्याः पुरस्तात् यत् अदेो विप्रकृष्टे उत ऊर्ध्वं चन्द्रमाः अस्मिन्दृश्यत
ऽदत्युददृष्टं मुक्तापकाः तत् तत्र प्रथमाद्यन्यतमस्यां तिथौ मुनासीर्येण यजेत ॥११॥ अथान-
सामेव सोमयागार्थं दीक्षेत कालविलम्बो न कार्यः । दैवान्मानुषाद्वा विघ्नाद्विलम्बेऽपि त-
स्यावधिमाह तस्मैति तं तभो (तन्नतो?) नानोजानमपरा फाल्गुनी वर्पतयात् (!) । अयं च
पक्षोऽधिकारिद्विशेषस्यैवेति निगमयति इति न्विति द्विविधो हि चातुर्मास्ययाज्ञिनो सकृदनु-
ष्ठायोऽस्युत्समानः पुनः प्रयुञ्जानश्च ॥१२॥ चातुर्मास्याङ्गभूतं वपनं मोगस्यति अथात इति ।
परिवर्तनस्य परितः केशशमश्वादीनां वर्तनस्य वपनस्य विकारो (विवारो Cod.) ऽधिक्रिय-
ते । निर्धयति र्सं निष्कृष्य पिबति ॥१३॥ यत् यस्मात् परितः शिशो वर्तयते केशान्वाप-
यति ॥१४॥३॥१५॥

वैश्वदेवादिषु सर्वेषु परिवर्तनं सेतिकर्तव्यताकं विधित्सुस्तेषां त्रैषां वृत्रबधहेतुवं
विजयहेतुवं च समानमिति प्रतिपादयति तदिति । तत् तत्रोक्ताविषये साकमेधानामेव वृ-
त्रबधहेतुवं जयहेतुवं चेति यदाहुः कथयन्ति तन्न तथा सर्वत्रैव हि चातुर्मास्यैः वृत्रहननं
विजयं च प्राप्तवन्तो देवाः ॥११॥ आपाढ्यादीन् ॥३॥ कार्त्तिक्यादीन् ॥४॥ त्र्येनीति त्रिषु
स्थानेषु एतं (? एन Cod.) श्वेतं वर्णो यस्याः सा त्र्येनी वषादिनुदात्तादिति [पा° ४.१.३३.]
एतशब्दात् डीप् तकारस्य च नकारदेशः । श्वाविभ्रामकस्य मृगस्य लोम शललो उक्तालक्ष-
णा सा वक्ष्यमाणपरिवर्तनहेतुवेन स्वोकार्या । लोहितवर्णः ताम्रमयः क्षुरः । शलल्या को-
शान्विभज्य क्षुरेण परितो वापयेत् (? वापेत् Cod.) ॥१५॥ चातुर्मास्येनेष्टवर्नं यजमानमन्वि-
ष्यन्तो जनाः ब्रह्मलोकाद्वाचोनेषु लोकेषु न विन्दन्ति न लभन्ते ॥३॥४॥६॥ इति साय-
णाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनशतपथब्राह्मणभाष्ये द्वितीये काण्डे पष्ठे
ऽध्यायः पञ्चमश्च प्रपाठकः ॥ ॥ समाप्तं द्वितीयं काण्डमेकपादिकानाम ॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyāya १. २. ४ पुरःशब्दा Say. - १३ चिक्ये Say. - १६ 'ववर्हः' 'वृण'
A., and व्यवसमाद् (!). व्यवसेदुः Say. - ११ अनपराद् A. - ३. ३ भवति दे° A -
५ विद्मि A. - ४. २ न्दपि A. - ३ तं ना° A. B. *) - ५ सर्पिराते° A. - ७ स सुदेव°

*) B (Chambers 39) is not accented. — The readings of M (Mill) are marked but occasionally.

A. - ११ प्रत्युडु A प्रत्युडु B. - २० तं वै तथैव A. - २५ तन्वेकं AB. - २१ पु-
रः A. —

Adhyāya २.१.१ जनयते यदग्निं A. - २ कृवीषि A. - १ येतैतथैव A. -
१५ तस्माडु A. - १६ प्रत्युद्यामिनी A: the printed accent under *pra* is an
addition, but I am not certain if I have been right to do so. - २० ऋी°
A. - २१ तन्वेकं AB. - २.१ यन्वेव and कृविर्यज्ञं A. - ३ स स यावानेव. -
५ दद्यान्वेव A. - ६ द्वेधा A. - ८ स्मिष A. स्मिषं B. एषां Say. - १३ अथैन वयं ने-
व A. - २० ऊचु । A., which might be indeed the correct reading. - २० न
वदं ज्ञातू A. - ३.४ यावहो - यावह B. Say. and second hand in M. I
am not certain if I have been right to print यावत्सो; it is indeed
maintained by A and M, but there are occurring here in A several in-
stances, where either *ts* is written instead of *ch* (*dutsundm*) and of *ç*
(*ādīso, puroḍātsasya*), or in the contrary where *ts* is given by *ch* (*ena-
chaha*) and by *ç* (*āstīçākamedhair, tasmāçaurya*). - ४ उपति° Say. - ७
वर्षा हि A. - २० धियेर स्वाहा A रंस्वाहा B, and ऽय्यां तु° AB. - २२ इत्सु°
A इत्सु° B. - ४.४ त्मन्येवा° B. Say. - ६ योजयं पवते तत A. - ८ तदेषो A. -
११ स्तावः Say.

Adhyāya ३.१.३ The ल of इलित is remarkable enough, as it is else
in the *Mādhyandinaçākhā* regularly given by उ. - १४ जग्नि A. - १५ यन्वे-
वि A. - २४ भवानु A, and this is the correct reading. २.४ प्रातराह° A. -
१ धृयत A. - ११ बल्वली° M. बल्वली AB. - ३.६ संस्य A. - ८ संभियते AB.,
and यदा यदेव A. (! instead of यदा-यदेव; the accent under the व is wan-

ting by a misprint). - ४.६ यदिधि A. - ६ यन्यह् A. - १२ एष तर्पात A. - २३ नाविन्दन् Sáy. - २८ यथेनं न A. - ३१ the Samhitá (३.२६) reads सूत्राय. - ३१ शुधि A. —

Adhyāya ४. १. ६ and १२ तत्स्यत्वा AB. - २.४ अत्रोत Sáy. - १३ सद्रु-
होव A. - ३.१ ककोल Sáy. - १० व्यदीवने A यदीवन्ये B. - ११ देवा । A. -
१२ तत्राहावावैतस्य A. - १३ अग्रियं Sáy. - १४ वषट्कृतः A (the correct
reading is वषट्कृतः). - ४.३ स एतं Sáy. स ये तं A prima manu. - ३
विवचनमेव Sáy. - ४ निवचनं Sáy. - १८ चैनह् A. - २४ आदित्सी A. —

Adhyāya ५. १. ५ The Riksamhitá reads बृहद्. - ५ व्ययते Sáy. - १२
ानिषेधा AB. - ११ जगिरे A. - २.३ and ७ प्रामुचन् A and this is the cor-
rect reading. - ८ तग्यथरत्पुण्यं (!) A. - १५ नैलकीः Sáy. - २४ शिशिरे
A. - २७ निक्षिदा अस A. - २८ घयाः । A. - २९ ळया सह भवति AB. - ३८
स्यातुर्वा A. - ४५ ज्योदेन्याधर्षुः A. - ४७ भवतः A. - ३.१ तैर्विव A. - ११
संमार्थथैतः सोषमेव A., and शकलान्वामयते तावतो न्यादधात्यथैतः सोषमेव
A. - १२ चपुराज्यस्या A. - १७ The Samhitá (३.४१) reads पुरापत. - ४.१
विजिग्यपान् A. - १० एतक्तं कृतः A. —

Adhyāya ६. १. १ जग्रः । तेनो A. - ३ त्वेष AB. - ३ त्मनोऽचरणेन
A. B. M. त्मनोऽनुचरणेन Sáy. - ३ मीया A. मीयते B. मीयते Sáy. - १८
इहास्य A. - २० चरति A. - २२ देवांश्चाज्यपांश्चा A. - २८ पुरोडात्म-
स्य A. - ३३ तमग्नीद्विव A. - ३७ निवृते Sáy. - ३९ वशांश्चा अनु A. - २.४
न्वेष and न्वेषास्य A, which seems indeed the correct reading, see ६.१.३. -
१७ तां ह्यो AB (Final n standing before any dental is almost regularly

given by anusvāra, whereas final anusvāra in the same case is expressed by n). - १७ अानथो A. - १७ 'रुस्रनृपां! A. - ३.२ श्रीरुसीशाक-
 मे° A. - ४ 'त्तिर्व्वि A. - ६ विज्ञिग्यानमेनं Say. - ८ तस्माशीर्ष A. - १२ त-
 म्नानी and 'स्मादेतम्नानी A. - ४.१ 'स्तिर्व्वि and 'र्व्विर्व्वि A. - ६ खलु A. —

ओम् । देवयज्ञं ज्ञोषसे । स यदेव वर्षिष्ठः स्यात्सोषयेरन्यद्व्यद्वृमेना-
 भिशयीतातो वै देवा द्विवमुपोदक्रामन्देवान्वाऽष्ट उपोत्क्रामति यो दक्षत स
 सदेव देवयज्ञे यज्ञते स यद्वान्यद्वृमेरभिशयीतावरतर इव केषु स्यात्स्माद्यदेव
 वर्षिष्ठः स्यात्सोषयेरन् ॥ १ ॥ तदूर्ध्वं सत्समः स्यात् । समः सद्विभ्रःशि म्या-
 द्विभ्रःशि सत्प्राक्प्रवणाः स्यात्प्राचीं हि देवानां दिगयोऽदक्प्रवणामुदीचीं हि
 मनुष्याणां दिग्दक्षिणाः प्रत्युद्धितमिव स्यदिषा वै दिक् पितृणां स यदक्षिणा-
 प्रवणाः स्यान्क्षिप्रे कृ यज्ञमानोऽमुं लोकमियान्तथो कृ यज्ञमानो ज्योऽजीवति त-
 स्माद्धिपातः प्रत्युद्धितमिव स्यात् ॥ २ ॥ न पुरस्तादिवयज्ञनमात्रमतिरिच्येत । दि-
 षत्तः कृत्य तद्भानुव्यमभ्यतिरिच्येते कामः कृ दक्षिणातः स्यदिवमुत्तरत एतद्
 त्वेव समुद्धं देवयज्ञं यस्य देवयज्ञनमात्रं पश्चान्परिशिष्यते क्षिप्रे क्वैवमनुत्तरा दे-
 वयज्ञोपनमतीति नु देवयज्ञस्य ॥ ३ ॥ तद् कृवाच याज्ञवल्क्यः । वात्स्याय दे-
 वयज्ञं ज्ञोषयितुमेव तन्सात्ययज्ञोऽश्वीत्सर्वा वाऽस्य पृथिवी देवा देवयज्ञं
 यत्र वाऽश्वे छा च यजुषेव परिगृह्य याज्ञयेदिति ॥ ४ ॥ ऋविज्ञो क्वेव देवयज्ञ-
 नम् । ये ब्राह्मणाः शुभ्रवाऽसोऽनूचाना विद्वाऽसो याज्ञयन्ति सैवाकृलैतन्नद्वि-
 मामिवभन्यामकुरुति ॥ ५ ॥ तहात्तो वा विमितं वा प्राचीनवधो मन्वन्ति ।
 प्राचीं हि देवानां दिक् पुरस्ताद्दि देवाः प्रत्यङ्घो मनुष्यानुपावृत्तास्तस्मान्नेत्यः प्रा-
 ङ्घ्रिष्ठन्नुहोति ॥ ६ ॥ तस्माद् कृ न प्रतीचीनशिराः शयीत । नेदेवानभिप्रसर्ष श-
 याऽसुति या दक्षिणा दिक् सा पितृणां या प्रतीची सा सर्पाणां यतो देवा उअ-

क्रमः सैषाहोना योदीची दिक् सा मनुष्याणां तस्मान्मानुषऽउदीचीनवऽशामेव
 शालां वा विमितं वा मिन्वल्त्युदीची हि मनुष्याणां दिग्दीक्षितस्यैव प्राचीनवऽ-
 शा नादीक्षितस्य ॥७॥ तां वाऽर्तां परिश्रयन्ति । नेदभिवर्षादिति न्वेव वर्षा
 देवान्वाऽर्ष अयावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति तिर-इव वै देवा
 मनुष्येभ्यस्तिर-इवेतद्यत्परिश्रितं तस्मात्परिश्रयन्ति ॥८॥ तन्न सर्व-इवाभिप्रपद्येत ।
 ब्राह्मणो वैव राजन्यो वा वैश्यो वा ते हि यज्ञियाः ॥९॥ स वै न सर्वेणैव
 संवदत । देवान्वाऽर्ष अयावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै दे-
 वाः सर्वेणैव संवदन्ते ब्राह्मणो न वैव राजन्येन वा वैश्येन वा ते हि यज्ञियास्त-
 स्माद्येनऽ शूद्रेण संवादो विन्देदेषामेवैकं ब्रूयादिमिति विचक्ष्वेमिति वि-
 चक्ष्वेत्येष उ तत्र दीक्षितस्योपचारः ॥१०॥ अथारुणी पाणी कृत्वा । शालामध्य-
 वस्यति स पूर्वार्धऽ स्युणाराजमभिप्रयैतद्यज्ञादेदमगन्म देवयजनं पृथिव्या यत्र
 देवासोऽअनुषक्त विश्वऽइति तदस्य विश्वेद्य देवेर्ज्ञुष्टं भवति ये चेमे ब्राह्मणाः
 शुश्रुवाऽसोऽनूचाना यद्दास्य तेऽक्षिभ्यामीक्षन्ते ब्राह्मणाः शुश्रुवाऽस्तद्दास्य
 तेर्ज्ञुष्टं भवति ॥११॥ यद्दाह । यत्र देवासोऽअनुषक्त विश्वऽइति तदस्य विश्वेर्दे-
 वेर्ज्ञुष्टं भवत्यृक्सामाभ्याऽ संतरतो यजुर्भिरित्यृक्सामाभ्यां वै यजुर्भिर्यज्ञस्योदृचं
 गृह्णति यज्ञस्योदृचं गृह्णतीत्येतेदाह रायस्योषेण समिषा मदेमेति भूमा वै रा-
 यस्योषः श्रीर्वै भूमाशिपमेवैतदाशास्ते समिषा मदेमेतीषं मदतीति वै तमाहुर्ग्यः
 श्रियमश्नुते यः परमतां गृह्णति तस्मादाह समिषा मदेमेति ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ ॥

अपरारहे दीक्षते । पुरा केशश्मश्रोर्वपनाद्यत्कामयेत तदस्त्रीयाम्बदा सन्पद्येत
 व्रतऽ ख्येवास्यातोऽशनं भवति यद्यु नाशिशिषेदपि कामं नास्त्रीयात् ॥१॥ ॥ श-
 तं १४०० ॥ ॥ अथोत्तरेण श्रुतां परिश्रयन्ति । तद्ददकुम्भमुपनिदधति तन्नापित
 उपतिष्ठते तत्केशश्मश्रु च वर्धते नाखानि च निकृन्ततेऽस्ति वै पुरुषस्यामेधं य-

ब्राह्मणो नोपतिष्ठते केशश्मश्रु च वाऽग्रस्य नखेषु चापो नोपतिष्ठते तद्यत्के-
 शश्मश्रु च वपते नखानि च निकृत्तते मेधो भूत्वा दीक्षाऽइति ॥२॥ तद्विके ।
 सर्वऽएव वपते सर्वऽएव मेधा भूत्वा दीक्षिष्यामहऽइति तद् तया न कुर्याद्यद्वे
 केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृत्तते तदेव मेधो भवति तस्माद् केशश्मश्रु
 चैव वपते नखानि च निकृत्तते ॥३॥ स वै नखान्येवाग्रे निकृत्तते । दक्षिणा-
 स्येवाग्रे सव्यस्य वाऽग्रये मानुषेऽथैवं देवत्राङ्गुष्ठयोरेवाग्रे कनिष्ठिकयोर्वाऽग्रये
 मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥४॥ स दक्षिणमंत्राग्रे गोदानं वितारयति । सव्यं वाऽग्रये
 मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥५॥ स दक्षिणमंत्राग्रे गोदानमभ्युनक्ति । इमा अग्नयः शमु मे
 सन्तु देवीरिति स पदाक्षेमा अग्नयः शमु मे सन्तु देवीरिति वज्रो वाऽग्रापो वज्रो
 हि वाऽग्रापस्तस्माद्येनेता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठते निर्दहन्ति नत्तदतिमि-
 वेतदग्रः शमयति तथो ह्येनमेष वज्रः शान्तो न हिनस्ति तस्मादाक्षेमा अग्नयः श-
 मु मे सन्तु देवीरिति ॥६॥ अथ दर्भतरुणकमत्तर्दधाति । अग्रेषु त्रायस्वेति वज्रो
 वै नुरस्तथो ह्येनमेष वज्रः नुरो न हिनस्तयथ नुरेणाभिनिदधानि स्वधिते मैनः
 हिःसीरिति वज्रो वै नुरस्तथो ह्येनमेष वज्रः नुरो न हिनस्ति ॥७॥ प्रह्विगोद-
 पात्रे प्रास्यति । तूष्णीमेवोत्तरं गोदानमभ्युनक्ति तूष्णीं दर्भतरुणकमत्तर्दधाति तू-
 ष्णीं नुरेणाभिनिधाय प्रह्विगोदपात्रे प्रास्यति ॥८॥ अथ नापिताय नुरं प्रयहति ।
 स केशश्मश्रु वपात स पदा केशश्मश्रु वपति ॥९॥ अथ स्नाति । अमेधो वै पु-
 रूषो यदनृतं घृदति तेन पूतिरत्तरतो मेधा वाऽग्रापो मेधो भूत्वा दीक्षाऽइति
 पवित्रं वाऽग्रापः पवित्रपूतो दीक्षाऽइति तस्माद्वै स्नाति ॥१०॥ स स्नाति । आ-
 पोऽग्रस्मान्मातरः प्रुन्धयन्त्वित्येतद्ग्राहं प्रुन्धयन्त्विति घृतेन नो घृतघ्नः पुनन्त्विति
 तद्वै सपूतं यं घृतेनापुनंस्तस्मादाहं घृतेन नो घृतघ्नः पुनन्त्विति विश्वः हि रिप्रं
 प्रवृत्तिं देवीरिति यद्वै विश्वः सर्वं तद्यदमेधः रिप्रं तत्सर्वं कास्मादमेधं प्रव-

कृत्ति तस्मादाह विष्टं कि रिप्रं प्रवृत्ति देवीरिति ॥ ११ ॥ अथ प्राड्विदुः-
 दुत्क्रामति । उदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीत्युच्चाभ्यः शुचिः पूत एति ॥ १२ ॥ अथ
 वासः परिधत्ते । सर्ववापिव स्वामेवास्मिन्नेतच्चं दधाति या ह वाऽऽयं गोस्त्व-
 क्युरुषे केषाग्रऽग्रास ॥ १३ ॥ ते देवा अब्रुवन् । गौर्वाऽऽदृढं सर्वं विभर्ति कृत्त-
 येयं पुरुषे वगञ्चेतां दधाम तयेषा वर्षत्तं तथा किं तथा घृणिं तितित्तिष्यत
 ऽइति ॥ १४ ॥ तेऽवहाय पुरुषम् । गञ्चेतां वचमदधुस्तयेषा वर्षत्तं तथा किं
 तथा घृणिं तितित्ते ॥ १५ ॥ अवहितो कि वै पुरुषः । तस्मादस्य पत्रेव छा च
 कुशो वा यद्वा विकृत्तति तत एव लोहितमुत्पतति तस्मिन्नेतां वचमदधुर्वाप्त
 एव तस्मान्नान्यः पुरुषाद्वाप्तो विभर्त्येताः क्वास्मिंस्त्वचमदधुस्तस्मात् सुवासा एव
 बुभूषेत्स्वया वचा समृधाऽइति तस्मादप्यज्ञीलाः सुवाससं दिदृक्षते स्वया कि व-
 चा समृद्धो भवति ॥ १६ ॥ नो क्वाले गोर्नग्नः स्यात् । वेद ह गौरकूमस्य वचं
 विभर्तीति सा विभ्यती त्रसति वचं मऽआदास्यतऽइति तस्मात् गात्रः सुवासस-
 मुपैव निश्चयते ॥ १७ ॥ तस्य वाऽऽतस्य वाससः । अग्नेः पर्याप्तो भवति वायो-
 नुहादो नीचिः पितृणाः सर्पाणां प्रघातो विश्वेषां देवानां तत्तव आरोगा नक्त-
 त्राणामिवः कि वाऽऽतत्सर्वं देवा अवापत्तास्तास्मादीक्षितवसनं भवति ॥ १८ ॥
 तद्वाऽग्रकृतः स्यात् । अयातयामतायि तद्वै निष्पेष्टवै ब्रूयाद्यदेवास्यात्रमेध्या कृ-
 णान्ति वा वयति वा तदस्य मेध्यमसदिति पयुऽग्रकृतः स्यादद्विरभ्युज्जेन्मेध्यमस-
 दित्ययो यदिदः स्नातवस्यं निहितमपल्पूलनकृतं भवति तेनो क्वापि दीक्षते
 ॥ १९ ॥ तत्परिधत्ते । दीक्षातपसोस्तनूरसीत्यदीक्षितस्य वाऽऽस्येषायि तनूर्भवत्य-
 थात्र दीक्षातपसोस्तस्मादाह दीक्षातपसोस्तनूरसीति तां वा शिवाः शर्मा परि-
 दधऽइति तां वा शिवाः सः परिदधऽइत्येवेतदाह भद्रं वर्णा पुष्यन्ति पाप
 वाऽऽयोऽये वर्णा पुष्यति यममुदीक्षितोऽथात्र भद्रं तस्मादाह भद्रं वर्णा पुष्य-

त्रिति ॥ २० ॥ अथेन० शालां प्रपादयति । स धेन्वै चानुदुक्ष्य नाश्रीयाद्वेन्वनु-
 द्दुक्षी वाऽऽद० सर्वं विभृतस्ते देवा अन्नवन्धेन्वनुदुक्षी वाऽऽद० सर्वं विभृतो ह-
 न्त यदन्येषां वयसां वीर्यं तद्वेन्वनुदुक्ष्योर्दधामेति स यदन्येषां वयसां वीर्यमासी-
 त्तद्वेन्वनुदुक्ष्योर्दधुस्तस्माद्देनुश्चैवानडांश्च भूपिष्टं भुङ्क्षतद्वैतत्सर्वाशयमिव यो धे-
 न्वनुदुक्ष्योर्श्रीयादुक्तगतिरिव त० क्राहुतमभिज्ञनितोर्जायायै गर्भं निरबधीदिति
 पापमकदिति पापी कीर्तिस्तस्माद्देन्वनुदुक्ष्योर्नाश्रीयात्तदु होवाच याज्ञवल्क्यो
 ऽश्राम्येवाकृम०सलं चेद्ववतीति ॥ २१ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ २ ॥

अपः प्रणीय । आग्नावैज्रवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै सर्वा देव-
 ता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहृत्यग्निर्वै यज्ञस्यावराधीं विष्णुः परार्थस्तत्स-
 र्वश्चेवेतदेवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षाऽइति तस्मादाग्नावैज्रव ए-
 कादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥ १ ॥ तद्वैके । आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपन्ति तदस्ति
 पर्युदितमिवाष्टौ पुत्रासोऽअदितेर्ये जातास्तन्वस्यरि । देवांश्०ऽउप प्रैत्सप्तभिः परा
 मार्ताण्डमास्यदिति ॥ २ ॥ अष्टौ ह वै पुत्रा अदितेः । यांस्वेतदेवा आदित्या इ-
 त्याचक्षते सप्त कैव तेऽविकृता० क्राष्टमं जनयां चकार मार्ताण्ड० संदेधो कृवास
 यावानिवोर्धस्तावास्तिर्यङ् पुरुषसंमित इत्यु कृकऽआहुः ॥ ३ ॥ त०ऽउ क्वेत्ऽउचुः ।
 देवा आदित्या यदस्मानन्वजनिमा तदमुयेव भूदन्तमं विकार्वामेति तं विचक्रुर्य-
 थायं पुरुषो विकृतस्तस्य यानि मा०सानि संकृत्य संन्यासुस्ततो हस्ती समभव-
 त्त्स्मादाहुर्म हस्तिनं प्रतिगृह्णीयात्पुरुषाजानानो हि हस्तीति यमु ह तद्विचक्रुः स
 विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजाः ॥ ४ ॥ स होवाच । राघ्नवान्मे स प्रजायां य एत-
 मादित्येभ्यश्चरुं निर्वपादिति राघ्नोति कैव य एतमादित्येभ्यश्चरुं निर्वपत्ययं त्वेवा-
 ग्नावैज्रवः प्रजातः ॥ ५ ॥ तस्य सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति । उपा०शु देवते यजति
 पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजाः संयाजयन्ति पत्नीः सर्वद्यायैव समिष्टयजुरेव न

नुहोति नेदिद् दीक्षितवसनं परिधाय पुरा यज्ञस्य स०स्थाया अन्नं गह्वानीत्यन्तो
 हि यज्ञस्य समिष्टयनुः ॥ ६ ॥ अथाग्रेण शालां तिष्ठन्नभ्यङ्गे । अर्ह्वै पुरुषोऽवह्नि-
 तोऽनरुर्वैतद्भवति यदभ्यङ्गे गवि वै पुरुषस्य त्रगोर्वाऽऽतन्नवनीतं भवति स्व-
 यैवैनमेतच्चचा समर्धयति तस्माद्वाऽभ्यङ्गे ॥ ७ ॥ तद्वै नवनीतं भवति । घृतं वै
 देवानां फाण्टं मनुष्याणामथेतन्नास्वै घृतं नो फाण्टं स्यादेव घृतं स्यात्फाण्ट-
 मयातयामतायै तदनमयातयाम्निवायातयामानं करोति ॥ ८ ॥ तमभ्यनक्ति । शीर्ष-
 तोऽग्रऽग्रा पादाभ्यामनुलोमं मरुतीनां पयोऽसीति मूक्य इति रू वाऽऽतासामेकं
 नाम यद्वात्रां तासां वाऽऽतत्पयो भवति तस्मादाह मरुतीनां पयोऽसीति वचीदा
 अस्ति वची मे देहोति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ ९ ॥ अथाह्यावानक्ति । अर्ह्वै
 पुरुषस्यान्ति प्रशान्ममेति रू स्मारु याज्ञवल्क्यो डुरक्ष-इव क्वात पूयो ह्वास्य
 द्रुषीका तेऽर्ह्वैतदनरुक्करोति यदह्यावानक्ति ॥ १० ॥ यत्र वै देवाः । असुररक्ष-
 सानि जघ्नुस्तद्गुहो दानत्रः प्रत्यङ् पत्न्या मनुष्याणामन्तोणि प्रविवेश स एष क-
 नीनकः कुमारक-इव परिभासते तस्माऽर्ह्वैतद्यज्ञमुपप्रयत्सर्वतोऽश्मपुरां परिद-
 धान्यश्मा क्वाज्ञनम् ॥ ११ ॥ त्रैककुदं भवति । यत्र वाऽऽन्द्रो वृत्रमहंस्तस्य यद-
 ह्यामीतं गिरिं त्रैककुदमकरोत्तद्यत्त्रैककुदं भवति चनुष्येवैतच्चर्तुर्दधाति तस्मा-
 त्त्रैककुदं भवति यदि त्रैककुदं न विन्देदप्यत्रैककुदमेव स्यात्समानी क्वावाज्ञनस्य
 वन्धुता ॥ १२ ॥ शरोपीकयानक्ति । वज्रो वै शरो विरक्षस्तायि सतूला भवत्यमूलं
 वाऽऽदमुभयतः परिहिन्ये रक्षोऽन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः प-
 रिहिन्योऽन्तरिक्षमनुचरति तद्यन्सतूला भवति विरक्षस्तायि ॥ १३ ॥ स दक्षिणमे-
 वाग्रऽग्रानक्ति । सद्यं वाऽऽग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥ १४ ॥ स आनक्ति । वृत्र-
 स्यासि कनीनक इति वृत्रस्य श्रेष्ठं कनीनकश्चर्तुर्द अस्ति चर्तुर्मे देहोति नात्र
 तिरोहितमिवास्ति ॥ १५ ॥ स दक्षिणां सकृद्यनुषानक्ति । सकृत्पूजामथोत्तरं स-

कृद्यजुषानक्ति द्विस्तूष्णीं तदुत्तरमेवैतदुत्तरावत्करोति ॥ १६ ॥ तद्यत्पञ्च कृत्व आ-
 नक्ति । संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऽकृतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराश्रान्ति
 तस्मात्पञ्च कृत्व आनक्ति ॥ १७ ॥ अथैनं दर्भपवित्रेण पावयति । अमेधो वै पुरु-
 शो यदनुतं वदति तेन पूतिरत्तरतो मेधा वै दर्भा मेधो भूत्वा दीक्षाऽइति प-
 वित्रं वै दर्भाः पवित्रपूतो दीक्षा इति तस्मादेनं दर्भपवित्रेण पावयति ॥ १८ ॥ त-
 द्वाऽएकऽ स्यात् । एको क्येवायं पवते तदेतस्यैव त्रयेण तस्मादेकऽ स्यात् ॥ १९ ॥
 अथोऽअपि त्रीणि स्युः । एको क्येवायं पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविशस्त्रेधावि-
 हितः प्राण उदानो व्यान इति तदेतस्यैवानु मात्रां तस्मात्त्रीणि स्युः ॥ २० ॥ अ-
 थोऽअपि सप्त स्युः । सप्त वाऽऽग्ने शीर्षिन्याणास्तस्मात्सप्त स्युस्त्रिःसप्तान्येव स्युरे-
 कविऽशतिरिवैव संपत् ॥ २१ ॥ तऽ सप्तभिः-सप्तभिः पावयति । चित्पतिर्मा पुना-
 विति प्रजापतिर्वै चित्पतिः प्रजापतिर्मा पुनावित्येवैतदाह वाक्यतिर्मा पुनावि-
 ति प्रजापतिर्वै वाक्यतिः प्रजापतिर्मा पुनावित्येवैतदाह देवो मा सविता पुना-
 विति तद्वै सुपूतं यं देवः सवितापुनात्तस्मादाह देवो मा सविता पुनावित्यह्निदे-
 षा पवित्रेणोति यो वाऽअयं पवतऽएषोऽह्निं पवित्रमेतेनैतदाह सूर्यस्य रश्मिभि-
 रित्येते वै पवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥ २२ ॥ त-
 स्य ते पवित्रपतऽइति । पवित्रपतिर्हि भवति पवित्रपूतस्येति पवित्रपूतो हि भ-
 वति यत्कामः पुने तह्क्रेयमिति यज्ञस्योदचं गह्वानीत्येवैतदाह ॥ २३ ॥ अथाशि-
 षामारम्भं वाचयति । आ वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यधरे । आ वो देवास
 आशिषो यज्ञियासो ह्वामहऽइति तदस्मै स्वाः सतोर्ह्विज आशिष आशासते
 ॥ २४ ॥ अथाङ्गुलीर्न्यचति । स्वाहा यज्ञं मनसऽइति द्वे स्वाहोरोरत्तरिच्चादिति द्वे
 स्वाहा ग्वावापृथिवीभ्यामिति द्वे स्वाहा वातादारभऽइति मुष्टीकरोति न वै य-
 ज्ञः प्रत्यक्षमिवारुभे यथायं दण्डो वा वासो वा परोऽन्नं वै देवाः परोऽन्नं य-

ज्ञः ॥ २५ ॥ स यदाह । स्वाहा यज्ञं मनसऽइति तन्मनस आरभते स्वाहोरोरुत्-
 रिज्ञादिति तदन्तरिज्ञादारभते स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामिति तदाभ्यां द्यावापृथि-
 वीभ्यामारभते ययोरिदं सर्वमधि स्वाहा वातादारभऽइति वातो वै यज्ञस्तम्यज्ञं
 प्रत्यक्षमारभते ॥ २६ ॥ अथ यत्स्वाहा-स्वाहेति करोति । यज्ञो वै स्वाहाकारो
 यज्ञमेवैतदात्मन्धत्तेऽत्रोऽएव वाचं पृहति वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्धत्ते ॥ २७ ॥
 अथिनः शालां प्रपादयति । स जघनेनाह्वनीयमेत्यग्रेण गार्हपत्येऽस्य सं-
 चरो भवत्या सुत्यायि तस्यदस्यैष संचरो भवत्या सुत्यायाऽअग्निर्वै योनिर्गस्यस्य ग-
 र्भी दीक्षितोऽन्तरेण वै योनिं गर्भः संचरति स यत्स तत्रैजति त्वपरि वदावर्तते
 तस्मादिमे गर्भा एजन्ति त्वपरि वदावर्तन्ते तस्मादस्यैष संचरो भवत्या सुत्यायि
 ॥ २८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

सर्वाणि ह वै दीक्षाया यजूंश्चौद्भणानि । उद्भूयते वाऽऽष्टोऽस्माहोका-
 देवलोकमभि यो दीक्षतऽएतेरेव तस्यनुभिर्हृद्भूयते तस्मादाहुः सर्वाणि दीक्षा-
 या यजूंश्चौद्भणानीति तत एतान्यवात्तरामाचक्षतऽश्रौद्भणानीत्याहुतयो स्वे-
 ता आहुतिर्हि यज्ञः पराऽन्नं वै यजुर्जपत्यथैष प्रत्यक्षं यज्ञो यदाहुतिस्तदेतेन य-
 ज्ञेनोद्भूयतेऽस्माहोकादेवलोकमभि ॥ १ ॥ ततो यानि त्रीणि सुविण जुहोति ।
 तान्याधीतयजूंश्चोत्पाचक्षते सम्यदऽएव कामाय चतुर्थेऽह्नयतेऽथ यत्पञ्चमं सु-
 चा जुहोति तदेव प्रत्यक्षमौद्भणामनुष्टुभा हि तज्जुहोति वाग्ध्यनुष्टुभाग्धि यज्ञः
 ॥ २ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युषैषामियं जितिस्ते कोचुः कथं न इदं
 मनुष्यैरनभ्यारोक्ष्यं स्यादिनि ते यज्ञस्य रसं धीवा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयु-
 र्विदुक्ष यज्ञं पूयेन योपयिवा तिम्रोऽभवन्नथ यदेनेनापोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥ ३ ॥
 तदाऽऽशीषामनुश्रुतमास । ते पूजाऽसमभरन्वथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽऽष्ट य-
 ज्ञऽसम्भरति यदेतानि जुहोति ॥ ४ ॥ तानि वै पञ्च जुहोति । संवत्सरसमितो

वै यज्ञः पञ्च वाऽऽमृतघ्नः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च जुहोति ॥ ५ ॥
 अथातो ह्योमस्यैव । आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेत्या वाऽऽग्नये कुवति यज्ञेयेति त-
 द्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ६ ॥ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति । मे-
 धया वै मनसाभिगहति यज्ञेयेति तद्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ७ ॥
 दीक्षाये तपसेऽग्नये स्वाहेति । अन्वेवैतदुच्यते नेत्तु रूपते ॥ ८ ॥ सरस्वत्यै पूजे
 ऽग्नये स्वाहेति । वाग्वै सरस्वती वाग्यज्ञः पशवो वै पूषा पृष्टिवै पूषा पृष्टिः प-
 शवः पशवो हि यज्ञस्तद्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥ ९ ॥ तदाहुः ।
 अनदेवैता अद्भुतयो रूपतोऽप्रतिष्ठिता अदेवकास्तत्र नेन्द्रो न सोमो नाग्निरिति
 ॥ १० ॥ आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । नात एकं चनाग्निर्वाऽऽग्नेवाग्निः प्रतिष्ठि-
 तः स यद्गमो जुहोति तेनैवैता अदेव तेन प्रतिष्ठितास्तस्माद् सर्वास्त्रैवाग्नये स्वा-
 हेति जुहोति तत एतान्याधीतयजूषीत्याचक्षते ॥ ११ ॥ आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वा-
 हेति । आत्मना वाऽऽग्नयऽऽकुरुते यज्ञेयेति तमात्मनऽएव प्रयुञ्जे यत्तनुते ते
 ऽऽस्येतेऽऽत्मन्देवतेऽऽधीते भवत आकृतिश्च प्रयुञ्ज ॥ १२ ॥ मेधायै मनसेऽग्नये
 स्वाहेति । मेधया वै मनसाभिगहति यज्ञेयेति तेऽऽस्येतेऽऽत्मन्देवतेऽऽधीते
 भवता मेधा च मनश्च ॥ १३ ॥ सरस्वत्यै पूजेऽग्नये स्वाहेति । वाग्वै सरस्वती
 वाग्यज्ञः सास्यैवात्मन्देवताधीता भवति वाक्पशवो वै पूषा पृष्टिवै पूषा पृष्टिः
 पशवः पशवो हि यज्ञस्तेऽस्येतेऽऽत्मन्यश्व आधीता भवति तद्यदस्येता आ-
 त्मन्देवता आधीता भवति तस्मादाधीतयजूषि नाम ॥ १४ ॥ अथ चतुर्थो जुहो-
 ति । आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो ग्वावापृथिवीऽऽरोऽऽन्तरिक्ष । बृहस्पतये
 रुविषा विधेम स्वाहेत्येषा रु नेदीयो यज्ञस्यापाऽऽ हि कीर्तयत्यापो हि यज्ञो
 ग्वावापृथिवीऽऽरोऽऽन्तरिक्षेति लांकाणाऽऽ हि कीर्तयति बृहस्पतये रुविषा वि-
 धेम स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्म यज्ञ एतेनो ह्येषा नेदीयो यज्ञस्य ॥ १५ ॥

अथ यां पञ्चमीं सुचा जुहोति । सा ह्येव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभा हि तां जुहोति
वाग्धनुःशुक्लान्धि यज्ञः ॥ १६ ॥ अथ यद्भुवायामाङ्ग्यं परिशिष्टं भवति । तज्जुह्वा-
मानयति त्रिः सुवेणाङ्ग्यविलापन्याङ्ग्यं अधि जुह्वा गृह्णाति यत्तृतीयं गृह्णाति तत्सु-
वमभिपूरयति ॥ १७ ॥ स जुहोति । विश्वा देवस्य नेतुर्मती वुरीत सख्यम् । वि-
श्वो राय इपुथति युमं वृणीत पुष्यसे स्वाहेति ॥ १८ ॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्भ-
वति । विश्वा देवस्येति विश्वदेवं नेतुरिति सावित्रं मती वुरीतेति मैत्रं युमं वृ-
णीतेति वारुस्पत्यं युमं हि वरुस्पतिः पुष्यस्य इति पौल्ल ॥ १९ ॥ सैषा देव-
ताभिः पङ्क्तिर्भवति । पाङ्को यज्ञः पाङ्कः पशुः पञ्चर्तवः संवत्सरस्येतमेवैतयाप्रोति
यदेवताभिः पङ्क्तिर्भवति ॥ २० ॥ तां वाऽऽनुष्टुभा जुहोति । वाग्वाऽऽनुष्टुवाङ्ग्य-
ज्ञस्तयज्ञं प्रत्यक्षमाप्रोति ॥ २१ ॥ तदाहुः । एतामेवैकां जुहुयाग्यस्मि कामयेतरा
ह्येतत् एतयैव तं कामनाप्रोतीति तां वै यगैकां जुहुयात्पूर्णां जुहुयात्सर्वं वै पू-
र्णां सर्वमेवैनयैतदाप्रोत्यय यत्सुवमभिपूरयति सूचं तदभिपूरयति तां पूर्णां जु-
होत्यन्वैवैतदुच्यते सर्वस्यैव ह्ययते ॥ २२ ॥ तां वाऽऽनुष्टुभा जुहोति । सैषानु-
ष्टुपत्येकत्रिंशदक्षरा भवति दश पाण्या अङ्गुलयो दश पाया दश प्राणा आत्मे-
कत्रिंशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावान्वै पुरुषः पुरुषो यज्ञः पुरुषसंमि-
तो यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनयैतदाप्रोति यदनुष्टुभे-
कत्रिंशदक्षरया जुहोति ॥ २३ ॥ ब्राह्मणं ॥ ४ ॥ अध्यायः ॥ १ (१६.) ॥ ॥

दक्षिणोनाख्वनीयं प्राचीनर्षावे कृत्वाग्निनेऽपस्तृणाति । तयोरेनमधि दीक्ष-
यति यदि द्वे भवतस्तदनयोर्लीकयो वृषं तदनमनयोर्लीकयोर्धि दीक्षयति ॥ १ ॥
संवदास्ते भवतः । संवदान्ताविव स्त्रीमौ लोकी तर्कसमुते पश्चाद्रवतस्तदिमावेव
लोकी मियुनीकृत्य तयोरेनमधि दीक्षयति ॥ २ ॥ यद्युऽएक भवति । तदिषां लो-
कानां वृषं तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति यानि शुक्लानि तानि दिवो वृषं या-

नि कृष्णानि तान्यस्यै यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तानि दिवो रूपं यानि शु-
 क्तानि तान्यस्यै यान्येव बभ्रूणांश्च कुरोषि तान्यन्तरिक्षस्य रूपं तदेनमेषु लोके-
 ष्वधि दीक्षयति ॥३॥ अन्नकमु तर्हि पश्चात्प्रत्यस्येत् । तदिमानेव लोकान्निगृणी-
 कृत्य तेष्वेनमधि दीक्षयति ॥४॥ अथ जघनेन कृष्णाजिनि पश्चात् प्राङ् ज्ञान्वाक्च
 उपविशति स यत्र शुक्लानां च कृष्णानां च संधिर्भवति तदेवमनिमृश्य त्रपत्यृक्सा-
 मयोः शिल्पे स्थऽइति यद्वै प्रतिरूपं तद्विल्यमृचां च साम्नां च प्रतिरूपं स्थ इत्ये-
 धितदाह् ॥५॥ ते वामारभऽइति । गर्भी वाऽएव भवति यो दीक्षते स हन्दाऽ-
 सि प्रविशति तस्माच्चक्राङ्गुलिरिव भवति न्यक्राङ्गुल्य-इव हि गर्भीः ॥६॥ स
 यदाह् । ते वामारभऽइति ते वां प्रविशामीत्येवैतदाह् ते मा पातमास्य यज्ञ-
 स्यादृच इति ते मा गोपायतमास्य यज्ञस्य सऽस्थाय्या इत्येवैतदाह् ॥७॥ अथ द-
 क्षिणेन ज्ञानुनारोहति । शर्मासि शर्म मे यहेति चर्म वाऽएतत्कृष्णस्य तदस्य त-
 स्मानुपऽ शर्म देवत्रा तस्मादाह् शर्मासि शर्म मे यहेति नमस्तेऽअस्तु मा मा हिऽ-
 सारिति श्रेयाऽसं वाऽएव उपाधिरोहति यो यज्ञं यज्ञो हि कृष्णाजिनं तस्माऽए-
 वैतद्यज्ञाय निरुते तथा ह्येनमेष यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह् नमस्तेऽअस्तु मा
 मा हिऽसारिति ॥८॥ स वै जघनार्धऽइवैवाग्रऽआसीत् । अथ यदग्रऽएव मध्य
 ऽउपविशेद्य एनं तत्रानुथा कुरेद्रूप्यति वा प्र वा पतिष्यतीति तथा ह्येव स्या-
 त्त्स्माज्जघनार्धऽइवैवाग्रऽआसीत् ॥९॥ अथ मेखतां परिरुते । अङ्गिरसो ह वै
 दीक्षितानब्रुव्यमविन्दते नान्यद्वृतादशनमवाकल्पयेत्तऽएतामूर्जमपश्यत्समाप्तिं तां
 मध्यत आत्मन ऊर्जमदधत समाप्तिं तथा समाप्नुवंतयोऽएवैष एतां मध्यत आ-
 त्मन ऊर्जं धत्ते समाप्तिं तथा समाप्नोति ॥१०॥ सा वै शाणी भवति । मृद्वसदिति
 न्वेव शाणी यत्र वै प्रजापतिरुजायत गर्भी भूयंतस्नाद्यज्ञात्तस्य यन्नेदिष्टमुल्बमा-
 सीत्ते शणास्तस्मात्ते पूतयो वाप्ति यद्वस्य जराधुसीत्तदीक्षितेवसनमन्तरं वाऽऽ-

ल्वं जरागुणो भवति तस्मादिषोत्तरा वासतो भवति स यथेव्यातः प्रजापतिरुजायत
 गर्भी भूवितस्माद्यज्ञादेवमेवैषोऽतो जायते गर्भी भूवितस्माद्यज्ञात् ॥११॥ सा वै
 त्रिवृद्भवति । त्रिवृद्ग्रन् पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्माच्चिवृ-
 द्भवति ॥१२॥ मुञ्जवल्शेनान्वस्ता भवति । वज्रो वै शरो विरक्तस्तायि स्तुकासर्गः
 सृष्टा भवति सा यत्प्रसलवि सृष्टा स्याद्यथेदमन्या रज्जवो मानुषी स्याद्यद्वपसल-
 वि सृष्टा स्यात्पितृदेवन्या स्यात्तस्मात्स्तुकासर्गः सृष्टा भवति ॥१३॥ तां परिकृ-
 रते । ऊर्गस्याङ्गिरसीत्यङ्गिरसो ह्येतामूर्जमपश्यन्नूर्णमदा ऊर्जं मयि धेहीति नात्र
 तिरोहितमिवास्ति ॥१४॥ अथ नीविमुद्रुरुते । सोमस्य नीविरसीत्यदीक्षितस्य
 वाऽअस्मिषाग्रे नीविर्भवत्यथात्र दीक्षितस्य सोमस्य तस्मादाह सोमस्य नीविरसी-
 ति ॥१५॥ अथ प्रोर्णुते । गर्भी वाऽएष भवति यो दीक्षते प्रावृता वै गर्भी उ-
 ल्वेनेव जरागुणोव तस्माद्दे प्रोर्णुते ॥१६॥ स प्रोर्णुते । विज्ञोः शर्मासि शर्म य-
 जमानस्येत्यभयं वाऽएषोऽत्र भवति यो दीक्षते विष्णुश्च यजमानश्च यदह दीक्षते
 तद्विष्णुर्भवति यद्यजते तद्यजमानस्तस्मादाह विज्ञोः शर्मासि शर्म यजमानस्येति
 ॥१७॥ अथ कृत्वाविषाणाः सिचि बध्नते । देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः
 प्रजापतेः पितृदायमुपेयुर्मन एव देवा उपायन्वाचमसुरा यज्ञमेव तद्देवा उपाय-
 न्वाचमसुरा अममैव देवा उपायन्निमामसुराः ॥१८॥ ते देवा यज्ञमब्रुवन् । योषा
 वाऽइयं वागुपमन्त्रयस्व ह्यगिष्यते वै वेति स्वयं वा ह्येवैक्षत योषा वाऽइयं वा-
 गुपमन्त्रये ह्यगिष्यते वै वेति तामुपामन्त्रयत सा हास्माऽआरकादिवैवाग्रेऽआसू-
 यत्तस्माद् ह्यी पुऽभोपमन्त्रितारकादिवैवाग्रेऽसूयति स ह्योवाचारकादिव वै मऽआ-
 सूर्यादिति ॥१९॥ ते ह्योचुः । उयैव भगवो मन्त्रयस्व ह्यगिष्यते वै वेति तामुपा-
 मन्त्रयत सा हास्मि निपलाशमिवोवाद् तस्माद् ह्यी पुऽभोपमन्त्रिता निपलाश-
 मिवैव वदति स ह्योवाच निपलाशमिव वै मेऽवादीदिति ॥२०॥ ते ह्योचुः ।

ज्यैव भगवो मन्त्रस्य कृषिष्यते वै त्वेति तामुपामन्त्रयत सा हैनं जुहुवं तस्माद्
 स्त्री पुमाःसः कृषतःश्रुवोत्तमः स होवाचाकृतं व मेति ॥२१॥ ते देवा ईक्षां
 चक्रिरे । योषा वाऽऽयं वाग्यदेनं न युञ्जितेहैव मा तिष्ठन्तमभ्येहति वृष्टि तां
 तु न आगतां प्रतिप्रभ्रूतादिति सा हैनं तदेव तिष्ठन्तमभ्येयाय तस्माद् स्त्री पु-
 माःसः सःकृते तिष्ठन्तमभ्येति ताः हैभ्यः आगतां प्रतिप्रोवाचेयं वाऽआगादिति
 ॥२२॥ तां देवाः । असुरेभ्योऽन्तरायंस्ताः स्वीकृत्याग्नावेव परिगृह्य सर्वङ्गतमनु-
 क्वुराङ्गतिर्हि देवानाः स यामेवाममनुष्टुभानुकुवुस्तदेवैनां तदेवाः स्थकुर्वत ते
 ऽसुरा आत्तवचसो केऽलवो केऽलव इति षदक्षः पराभवूवुः ॥२३॥ तत्रैतामपि
 वाचमूडुः । उपजिज्ञास्याः स मेरुस्तस्मान्न ब्राह्मणो मेहेदसुर्या हैषा वा त्वैष
 द्विपताः सपत्नानामादत्ते वाचं तेऽस्यात्तवचसः पराभवन्ति य एवमेतद्देद ॥२४॥
 सोऽयं यज्ञो वाचमभिदधौ । मिथुन्येनया स्यामिति ताः संवभूव ॥२५॥ इन्द्रो
 ह वाऽईक्षां चक्रे । मरुद्वाऽइतोऽभुं जनिष्यते यज्ञस्य च मिथुनाद्वाचश्च यन्मा त-
 न्नाभिभवेदिति स इन्द्र एव गर्भी भूयितन्मिथुनं प्रविवेश ॥२६॥ स ह संवत्सरे
 ज्ञायमान ईक्षां चक्रे । मरुत्वीर्या वाऽऽयं योनिर्या मामदीधरत यद्वै मेतो मरुदे-
 वाभुं नानुप्रजायत यन्मा तन्नाभिभवेदिति ॥२७॥ तां प्रतिपरामृष्याविथ्याहिनत् ।
 तां यज्ञस्य शीर्षन्प्रत्यदधाद्यज्ञां हि कृत्वाः स यः स यज्ञस्तत्कृत्वाजिनं यो सा यो-
 निः सा कृत्वाविषाणाथ यदेनामिन्द्र अविथ्याहिनत्तस्माद्विष्टितेव स यथैवात् इ-
 न्द्रोऽज्ञायत गर्भी भूयितस्मान्मिथुनादेवमेवैषोऽतो ज्ञायते गर्भी भूयितस्मान्मिथु-
 नात् ॥२८॥ तां वाऽउत्तानामिव बध्नाति । उत्तानेव वै योनिर्गर्भं बिभर्त्यथ द-
 न्निषां भ्रुवमुपगुपरि ललाटमुपस्पृशतीन्द्रस्य योनिरसीतीन्द्रस्य स्त्रेया योनिरतो
 वा स्त्रेयां प्रविशन्प्रविशत्यतो वा ज्ञायमानो ज्ञायते तस्मादाहेन्द्रस्य योनिरसी-
 ति ॥२९॥ ॥ शतम् १५०० ॥ ॥ अथोद्दिशति । सुसस्याः कृषोस्कृषीति यज्ञमेवै-

तज्जनयति यदा वै सुषमं भवत्यथालं यज्ञाय भवति यदो दुःषमं भवति न त-
 र्क्षात्मने घनालं भवति तद्यज्ञमेवैतज्जनयति ॥ ३० ॥ अथ न दीक्षितः । काष्ठेन
 वा नखेन वा कण्डूयेत गर्भो वाऽष्ट भवति यो दीक्षते यो वै गर्भस्य काष्ठेन
 वा नखेन वा कण्डूयेद्दास्यन्मित्येततो दीक्षितः पामनो भवितोर्दीक्षितं वाऽअ-
 नु र्ताळसि ततो र्ताळसि पामनानि ज्ञानितोः स्वा वै योनी रेतो न किनस्त्ये-
 षा वाऽएतस्य स्वा यानिर्भवति यन्कृत्स्नविषाणा तयो केनमेषा न किनास्ति त-
 स्मादोक्षितः कृत्स्नविषाणायैव कण्डूयेत नान्येन कृत्स्नविषाणायाः ॥ ३१ ॥ अथास्मै
 दण्डं प्रयहति । वधो वै दण्डो विरक्तस्तायि ॥ ३२ ॥ औदुम्बरो भवति । अन्नं द्य-
 ऽउर्गुदुम्बर उर्तोऽन्नाद्यस्यावरुञ्चो तस्मादौदुम्बरो भवति ॥ ३३ ॥ मुखसंमितो भ-
 वति । एतावद्द्वि वीर्यं स यावदेव वीर्यं तावांस्तद्ववति यन्मुखसंमितः ॥ ३४ ॥
 तमुह्यति । उह्यस्व वनस्पतऽउर्धो मा पाक्ष्यं हृत आस्य यज्ञस्योदृच इत्यूर्धो
 मा गोपायास्य यज्ञस्य सध्स्थया इत्येवैतदाह ॥ ३५ ॥ अत्र केके । अङ्गुलीश्च न्य-
 चसि घ्राचं च पह्न्यतो किं किं च न जपिष्यन्भवतीति षदस्तत्तु तथा न कु-
 र्याद्यथा पराञ्च धावत्तमनुलिप्सेत तं नानुलभेतिवञ्च ह स यज्ञं नानुलभते तस्मा-
 दमुत्रैवाङ्गुलीर्न्यचेदमुत्र वाचं गहेत् ॥ ३६ ॥ अथ यदीक्षितः । ऋचं वा यजुर्वा सा-
 म वाभिव्याहृत्यभिस्थिरमभिस्थिरमेवैतद्यज्ञमारभते तस्मादमुत्रैवाङ्गुलीर्न्यचेदमुत्र
 वाचं गहेत् ॥ ३७ ॥ अथ यद्वाचं गहति । वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्थत्तेऽथ य-
 द्वाचंयमो व्याहृति तस्माद् द्वेष विसृष्टो यज्ञः पराडावर्तते तत्रो वैज्ञवीमूचं वा
 यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विक्षुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो द्वेषा प्रायश्चित्तिः ॥ ३८ ॥ अथै-
 क उद्वदति । दीक्षितोऽयं ब्राह्मणो दीक्षितोऽयं ब्राह्मण इति निवेदितमेवैनमे-
 तत्सतं देवेभ्यो निवेदयत्ययं ब्राह्मणीयो यो यज्ञं प्रापदित्ययं युष्माकिकोऽभूत्तं गो-
 पायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ३९ ॥ अथ यद्ब्राह्मण इत्याह ।

अनदेव वाऽग्रस्यातः पुरा ज्ञानं भवतीदृक् स्वाहू रक्षाऽसि योषितमनुसचत्ते तदुत
 रक्षाऽस्येव रेत आदधतीत्यथात्राद्वा ज्ञायते यो ब्रह्मणो यो यज्ञाज्जायते तस्माद्-
 पि राजन्यं वा वैश्यं वा ब्राह्मण इत्येव ब्रूयाद्ब्रह्मणो हि ज्ञायते यो यज्ञाज्जायते
 तस्मादाहुर्न सवनकृतः कृत्यदिनस्वी क्वैव सवनकृतेति ॥४०॥ ब्राह्मणाम् ॥५
 [२.१] ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्टिकासंख्या १२४ ॥

वाचं यहति । स वाचंयम आस्तऽआस्तमयात्तद्यदाचं यहति ॥१॥ यज्ञेन वै
 देवाः । इमां जितं जिग्युर्वैधामियं जितिस्ते हांचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारो-
 क्यऽ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुःक्य यज्ञं यूपे-
 न योषयित्वा तिरोऽभवन्नय यदेनेनायोषयंस्तस्मात्पूषो नाम ॥२॥ तद्वाऽऽशीषा-
 मनुश्रुतमास । ते यज्ञऽ समभरन्त्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽऽष्टय यज्ञऽ सम्भरति
 यो दीक्षते वाग्वै यज्ञः ॥३॥ तामस्तमिते वाचं विमृजते । संवत्सरो वै प्रजाप-
 तिः प्रजापतिर्यज्ञोऽकारात्रे वै संवत्सर एते कोनं परिप्रवमाने कुरुतः सोऽह्व-
 दीक्षितः स रात्रिं प्रापत्स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावत्समेवैतदात्मा वाचं
 विमृजते ॥४॥ तद्विके । नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचं विसर्जयत्यत्रानुद्यास्तमितो भवतीति
 वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्त्वा ते स्युर्पन्मघः स्यात्तस्माद्यत्रैवानुद्यास्तमितं मन्येत
 तदेव वाचं विसर्जयेत् ॥५॥ अनेनां ह्येके वाचं विसर्जयति । भूर्भुवः स्वरिति
 यज्ञमाप्याययामो यज्ञऽ संदध्न इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्याय-
 यति न संदधाति य एतेन वाचं विसर्जयति ॥६॥ अनेनैव वाचं विसर्जयेत् ।
 व्रतं कृणुत व्रतं कृणुताग्निर्ब्रह्माग्निर्यज्ञो वनस्यतिर्यज्ञिय इत्येष क्वास्यात्र यज्ञो भ-
 वत्येतद्विर्यथा पुराग्निकोत्रं तयज्ञेनैवैतद्यज्ञऽ सम्भृत्य यज्ञे यज्ञं प्रतिष्ठापयति य-
 ज्ञेन यज्ञऽ संतनोति संततऽ क्वास्येतद्व्रतं भवत्या सुत्यायै त्रिकृत आह त्रिवृ-
 द्धि यज्ञः ॥७॥ अथाग्निमभ्यावृत्य वाचं विमृजते । न ह स यज्ञेमाप्याययति न सं-

दधाति योऽतोऽन्येन क्षाचं विसृजते स प्रथमं व्याकूरस्तल्पं वाचोऽभिव्याकूरति
 ॥ ८ ॥ अग्निर्ब्रह्मेति । अग्निर्देवैव ब्रह्माग्निर्देव इत्यग्निर्देवैव यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय इ-
 ति वनस्पतयो हि यज्ञिया न हि मनुष्या यज्ञेरन्यद्वनस्पतयो न स्युस्तस्मादाह
 वनस्पतिर्यज्ञिय इति ॥ ९ ॥ अथास्मि व्रतः अपयन्ति । देवान्वाऽएष उपावर्तते
 यो दीक्षते स देवनानामेको भवति श्रुतं वै देवानाः कृविर्नाश्रुतं तस्माद्अपयन्ति
 तदेष एव व्रतयति नाम्नी जुहोति तद्यदेष एव व्रतयति नाम्नी जुहोति ॥ १० ॥
 यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युषैषामियं जितिस्ति कोचुः कथं न इदं मनुष्ये-
 र्नभ्यारोक्ष्यः स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्ययेयुर्विदुक्ष
 यज्ञं पूयेन योषयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोषयंस्तस्मात्पूयो नाम ॥ ११ ॥ तद्वा
 ऽश्लषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभरन्त्यथायं यज्ञः सन्भृत एष वाऽअत्र यज्ञो
 भवति यो दीक्षतऽएष कोनं तनुतऽएष एनं जनयति तद्यदेवात्र यज्ञस्य निर्धी-
 तं यद्विदुग्धं तद्वैतत्पुनराप्याययति यदेष एव व्रतयति नाम्नी जुहोति न ह्याप्या-
 ययेद्यदग्नीं जुहुयाज्जुह्वदु ह्यैव मन्येत नाजुह्वत् ॥ १२ ॥ इमे वै प्राणाः । मनोज्ञा-
 ता मनांपुत्रो दक्षक्रतवो वगिवाग्निः प्राणादानो मित्रावरुणौ चक्षुरादित्यः श्रोत्रं
 विश्वे देवा एतासु ह्यैवास्मैतद्देवतासु ऊतं भवति ॥ १३ ॥ तद्वैके । प्रथमे व्रतऽउ-
 भौ त्रीक्षियवावावपत्युभाभ्याः रसाभ्यां यदेवात्र यज्ञस्य निर्धीतिं यद्विदुग्धं तत्पुन-
 राप्याययाम इति वदतां यद्यु व्रतदुषा न उहोति यस्यैवातः कामयेत तस्य व्रतं
 कुर्यादितदु कोवास्मैताऽउभौ त्रीक्षियवावन्वारथ्यौ भवत इति तदु तथा न कुर्यान्न
 क स यज्ञमाप्याययति न संदधाति य उभौ त्रीक्षियवावावपति तस्मादन्यतरुमेवा-
 वपेद्विवाऽअस्यैताऽउभौ त्रीक्षियवौ भवतः स यदेवास्मैतौ कृविर्भवतस्तदेवास्मै-
 तावन्वारथ्यौ भवतो यद्यु व्रतदुषा न उहोति यस्यैवातः कामयेत तस्य व्रतं कुर-
 यात् ॥ १४ ॥ तद्वैके । प्रथमे व्रते सर्वौषधः सर्वसुरभ्यावपन्ति यदि दीक्षितमार्ति-

विन्देद्येनेवातः कामयेत तेन भिषज्येयया व्रतेन भिषज्येदिति तद् तथा न कुर्या-
न्मानुषः कृ ते यज्ञे कुर्वन्ति धृदं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्यदं यज्ञे कर्वाणीति
यदि दीक्षितमार्तिर्विन्देद्येनेवातः कामयेत तेन भिषज्येत्समातिर्ह्येव पुण्या ॥१५॥
अथास्मै व्रतं प्रयच्छति । अतिनीय मानुषं कालः सायं दुग्धमपररात्रे प्रातर्दुग्धमप-
राह्णे व्याकृत्याऽएव देवं चैवेत्न्मानुषं च व्याकरोति ॥ १६ ॥ अथास्मै व्रतं प्रदा-
स्यन्नप उपस्पर्शयति । देवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां यज्ञवारुसः
सुतीर्था नोऽअसदृशऽइति मानुषाय वाऽएष पुराशनायावनेनित्तेऽथात्र देव्यै धि-
ये तस्मादाह देवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां यज्ञवारुसः सुतीर्था
नोऽअसदृशऽइति स यावत्किञ्च व्रतं व्रतयिष्यन्नप उपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत् ॥१७॥
अथ व्रतं व्रतयति । ये देवा मनोजाना मनोयुतो दक्षकृतवस्ते नोऽवत्तु ते नः
पालु तेभ्यः स्वाहेति तयथा वपद्रुकृतः इतमत्रमस्यैतद्भवति ॥ १८ ॥ अथ व्रतं
व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशति । आत्राः पीता भवत यूयमापोऽअस्माकमत्तरुदरे सु-
शेवाः । ता अस्मभ्यमयन्ता अनमीवा अनागसः स्वदत्तु देवीरमृता ऋतावृध इ-
ति देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामिको भवत्यनुत्सिक्तं वै दे-
वानाः हविरथेतद्गतप्रदो मिथ करोति व्रतमुपोत्सिञ्चन्व्रतं प्रमीणानि तस्यो हे-
षा प्रायश्चित्तिस्तथो क्वास्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणानि तस्मादाह
आत्राः पीता भवत यूयमापोऽअस्माकमत्तरुदरे सुशेवाः । ता अस्मभ्यमयन्ता अ-
नमीवा अनागसः स्वदत्तु देवीरमृता ऋतावृध इति स यावत्किञ्च व्रतं व्रतयि-
त्वा नाभिमुपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत्कस्तद्विद पद्गतप्रदो व्रतमुपोत्सिञ्चन् ॥ १९ ॥ अथ
यत्र मेत्यन्भवति । तत्कृत्स्नविषाणया लोष्टं वा किञ्चिदोपकृत्वायं ते यज्ञिया त-
नूरितीयं वै पृथिवी देवो देवयज्ञनी सा दीक्षितेन नाभिमिक्षा तस्या एतद्दुक्क्षे-
ष यज्ञियां तनूमथायज्ञियः शरीरमभिमिक्ष्यपो मुञ्चामि न प्रज्ञामित्युभयं वाऽअत

एत्यापश्च रेतश्च स एतदप एव मुञ्चति न प्रजामाहोमुचः स्वाहाकृता इत्याहृतस
 इव क्षेता मुञ्चन्ति षडदरे गुष्ठितं भवति तस्मादाहाहोमुच इति स्वाहाकृताः
 पृथिवीमाविशतेत्याहुतयो भूवा शान्ताः पृथिवीमाविशतेत्येवैतदाह ॥ २० ॥ अथ
 पुनर्लीष्टं न्यस्यति । पृथिव्या सम्भवेतीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन
 नाभिमिक्षा तस्या एतद्भृक्षेव यज्ञियां तनूमथायज्ञियं शरीरमभ्यमिक्षत्तमेवा-
 स्यामेतत्पुनर्यज्ञियां तनू दधाति तस्मादाह पृथिव्या सम्भवेति ॥ २१ ॥ अथाग्नये प-
 रिदाय स्वपिति । देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति
 न वै देवाः स्वपत्यनवरुद्धो वाऽएतस्यास्वप्रो भवत्यग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्त-
 स्माऽएवैतत्परिदाय स्वपित्यग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिषीमह्नीत्यग्ने त्वं जा-
 गृहि वयं स्वस्थाम इत्येवैतदाह रक्षा णोऽअप्रयुहन्निति गोपाय नोऽप्रमत्त इ-
 त्येवैतदाह प्रबुधे नः पुनस्कृषीति यथेतः सुप्ता स्वस्ति प्रबुध्यामहाऽएवं नः कु-
 र्वित्येवैतदाह ॥ २२ ॥ अथ यत्र सुप्ता पुनर्नावद्रास्यन्भवति । तद्वाचयति पुनर्मनः
 पुनरायुर्मऽआगन्पुनः प्राणाः पुनरात्मा मऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मऽआगन्नि-
 ति सर्वं ह वाऽएते स्वपतोऽपक्रामन्ति प्राणा एव न तैरेवैतत्सुप्ता पुनः संगृह्ते
 तस्मादाह पुनर्मनः पुनरायुर्मऽआगन्पुनः प्राणाः पुनरात्मा मऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः
 श्रोत्रं मऽआगन् । वैश्वानरोऽअदब्धस्तनूपा अग्निर्नः पातु इरितादवद्यादिति त-
 द्देवात्र स्वप्नेन वा येन वा मिथ्याकर्म तस्मान्नः सर्वस्मादग्निर्गोपायवित्येवैतदाह
 तस्मादाह वैश्वानरो अदब्धस्तनूपा अग्निर्नः पातु इरितादवद्यादिति ॥ २३ ॥ अथ
 यद्दीक्षितः । अत्रत्यं वा व्याकुरति कृष्यति वा तन्मिथ्याकरोति व्रतं प्रमीणात्य-
 क्रोधां क्षेव दीक्षितस्याग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति त्वमग्ने व्रतया अ-
 सि देवऽआ मर्त्येषा । त्वं यज्ञीषीडाऽइति तस्यो क्षेवा प्रायश्चित्तिस्तथो क्वाप्तितन्न
 मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह त्वमग्ने व्रतया असि देवऽआ म-

त्विन्द्रा । तं यज्ञघ्नीडा इति ॥ २४ ॥ अथ यद्दीक्षितायाभिर्कुरन्ति । तस्मिन्वाचयति
 रास्वेयत्सोमा भूयो भरेति सोमो ह वाऽऽग्रस्माऽऽशुत्युते यद्दीक्षितायाभिर्कुरन्ति स
 यदाह रास्वेयत्सोमेति रास्व न इयत्सोमेत्येवैतदाहा भूयो भरेत्या नो भूयो ह-
 रेत्येवैतदाह देवो नः सविता वसोर्दाता वस्वदादिति तथो हास्माऽऽशुत्सवि-
 त्प्रसूतमेव दानाय भवति ॥ २५ ॥ पुरास्तमयादाह । दीक्षित वाचं यहेति ताम्-
 स्तमिते वाचं विसृजते पुरोदयादाह दीक्षित वाचं यहेति तामुदिते वाचं विसृ-
 जते संतत्याऽऽवाकुरेवैतदात्र्या संतनोत्यङ्गा रात्रिम् ॥ २६ ॥ नैनमन्यत्र चरत्तम-
 भ्यस्तमियात् । न स्वपत्तमभ्युदियात्स यदेनमन्यत्र चरत्तमभ्यस्तमियाद्वात्रेरेने तद-
 क्षरियाद्यत्स्वपत्तमभ्युदियाद्दृक् एनं तदक्षरियात्रात्र प्रायश्चित्तिरस्ति प्रतिगुण्यमेवै-
 तस्मान् न पुरात्रभृथादपोऽभ्यवेयान्नैनमभिवर्षेदनवक्लताऽ ह तद्यत्पुरात्रभृथादपो
 ऽभ्यवेयाद्यदेनमभिवर्षेदथ परिक्लालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां तद्यत्परि-
 क्लालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताम् ॥ २७ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जिति जि-
 ग्युर्येषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्याराद्याऽ स्यादिति ते यज्ञस्य
 रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुक्ष्य यज्ञं यूयेन योपयित्वा तिरोऽभव-
 न्नाथ यदेनेनायोपयेस्तस्माद्यूपो नाम ॥ २८ ॥ तद्वाऽऽशीषामनुश्रुतमास । ते यज्ञऽ
 समभरन्त्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽऽष्ट यज्ञऽ सम्भरति यो दीक्षित वाग्वै यज्ञ-
 स्ताद्यदेवात्र यज्ञस्य निर्धितिं यद्विदुधं तदेवैतत्पुनराप्याययति यत्परिक्लालं वाचं
 वदति न मानुषी प्रसृतां न हाप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्तस्मात्परिक्ला-
 लं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताऽ ॥ २९ ॥ स वै धीक्षते । वाचे हि धीक्षते य-
 ज्ञाय हि धीक्षते यज्ञो हि वाग्धीक्षितो ह वै नामैतद्यद्दीक्षित इति ॥ ३० ॥ ब्रा-
 ह्मणम् ॥ १ [२.२] ॥

आदित्यं चहुं प्रायणीयं निर्वपति । देवा ह वाऽऽग्रस्यां यज्ञं तन्वाना इमां य-

ज्ञादत्तरीयुः सा केषामियं यज्ञं मोक्ष्यां चकार कथं नु मयि यज्ञं तन्वाना मां य-
 ज्ञादत्तरीयुरिति तच्छ्रुत् यज्ञं न प्रजज्ञुः ॥ १ ॥ ते ह्येवुः । यन्नस्यमेव यज्ञमतस्म-
 ह्नि कथं नु नोऽमुक्तकथं न प्रजानीम इति ॥ २ ॥ ते ह्येवुः । अस्यामेव यज्ञं त-
 न्वाना इमां यज्ञादत्तरगाम सा न इयमेव यज्ञममूमुहृदिमामेवोपधावामिति ॥ ३ ॥
 ते ह्येवुः । यन्न व्येव यज्ञमतस्मह्नि कथं नु नोऽमुक्तकथं न प्रजानीम इति
 ॥ ४ ॥ सा ह्येवाच । मयैव यज्ञं तन्वाना मां यज्ञादत्तरगात सा वोऽहमेव यज्ञ-
 ममूमुहं भागं नु मे कल्पयताथ यज्ञं द्रक्ष्यथाथ प्रज्ञास्यथेति ॥ ५ ॥ तथेति देवा
 अनुवन् । तथैव प्रायणीयस्तवोदयनीय इति तस्मादेष आदित्य एव प्रायणीयो
 भवत्यादित्य उदयनीय इत्युक्त्वादिदितिस्ततो यज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥ ६ ॥ स य-
 दादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति । यज्ञस्यैव दृष्ट्यै यज्ञं दृष्ट्वा क्रीणानि तं तनवा
 ऽइति तस्मादादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति तद्वै निरुतच्छ्रुविरासीदनिष्ठा देव-
 ता ॥ ७ ॥ अथैभ्यः पृथ्या स्वस्तिः प्रारोचत । तामयज्ञन्वाग्ने पृथ्या स्वस्तिर्वाग्यज्ञ-
 स्तग्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥ ८ ॥ अथैभ्योऽग्निः सारोचत । तमयज्ञस्त यदाग्नेयं यज्ञ-
 स्यासीत्तदपश्यन्यद्वै शुक्लं यज्ञस्य तदाग्नेयं तदपश्यंस्तदतन्वत ॥ ९ ॥ अथैभ्यः सोमः
 प्रारोचत । तमयज्ञस्त यत्सौम्यं यज्ञस्यासीत्तदपश्यन्यद्वाऽआर्द्रं यज्ञस्य तत्सौम्यं
 तदपश्यंस्तदतन्वत ॥ १० ॥ अथैभ्यः सविता प्रारोचत । तमयज्ञन्पशवो वै सविता
 पशव्रा यज्ञस्तग्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वताथ यस्यै देवतायै ह्यविर्निरुतमासीत्तामयज्ञन्
 ॥ ११ ॥ ता वाऽएताः । पञ्च देवता यजति यो वै स यज्ञो मुग्ध आसीत्पाङ्को वै
 स आसीत्तमताभिः पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥ १२ ॥ ऋग्वो मुग्धा आसन्पञ्च ।
 तानताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥ १३ ॥ दिशो मुग्धा आसन्पञ्च । ता ए-
 ताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥ १४ ॥ उदीचीमेव दिशम् । पृथ्या स्वस्त्या
 प्राजानंस्तस्मादत्रोत्तराह्नि वाग्वदति कुरुपञ्चालत्रा वाग्धेषा निदनिनोदीचीच्छ्रु-

तथा दिशं प्राज्ञानन्नुदीची क्येतस्ये दिक् ॥ १५ ॥ प्राचीमेव दिशम् । अग्निना प्रा-
 ज्ञानंस्तस्मादग्निं पञ्चात्प्राञ्चमुद्गत्योपासते प्राचीं क्येतेन दिशं प्राज्ञानन्प्राची क्ये-
 तस्य दिक् ॥ १६ ॥ दक्षिणामेव दिशां । सोमिन प्राज्ञानंस्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा
 परिवृत्ति तस्मादाहुः पितृदेवत्यः सोम इति दक्षिणां क्येतेन दिशं प्राज्ञानन्द-
 क्षिणां क्येतस्य दिक् ॥ १७ ॥ प्रतीचीमेव दिशां । सवित्रा प्राज्ञानन्नेष वै सविता
 य एष तपति तस्मादेष प्रत्यङ्ग्रेति प्रतीचीं क्येतेन दिशं प्राज्ञानन्प्रतीची क्येतस्य
 दिक् ॥ १८ ॥ ऊर्धामेव दिशम् । अदित्या प्राज्ञानन्नियं वाऽअदितिस्तस्मादस्यामूर्धा
 ओषधयो ज्ञापन्तऽऊर्धा वनस्यतय ऊर्धां क्येतया दिशं प्राज्ञानन्नूर्धा क्येतस्ये दिक्
 ॥ १९ ॥ शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यम् । बार्हू प्रायणीयोदयनीयावभितो वै शिरो बार्हू
 भवतस्तस्मादभित आतिथ्यमेते कृविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥ २० ॥ त-
 दाहुः । यदेव प्रायणीये क्रियेत तदुदयनीये क्रियेत यदेव प्रायणीयस्य बर्हिर्भव-
 ति तदुदयनीयस्य बर्हिर्भवतीति तदपोद्गत्य निदधाति तां स्थालीं सन्नामकर्षी
 प्रमृज्य मेक्षां निदधाति य एव प्रायणीयस्यऽर्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्यऽर्वि-
 जो भवन्ति तद्यदेतत्समानं यज्ञे क्रियते तेन बार्हू सदृशौ तेन सत्रपौ ॥ २१ ॥ तद्
 तथा न कुर्यात् । काममेवैतद्बर्हिनुप्रकुरेदेवं मेक्षां निर्णय्य स्थालीं निदध्याद्य
 एव प्रायणीयस्यऽर्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्यऽर्विजो भवन्ति यद्यु ते विप्रेताः
 स्युरप्यन्य एव स्युः स यद्दे समानीर्देवता यजति समानानि कृवींषि भवन्ति ते-
 नैव बार्हू सदृशौ तेन सत्रपौ ॥ २२ ॥ स वै पञ्च प्रायणीये देवता यजति । प-
 ञ्चोदयनीये तस्मात्पञ्चेत्यादङ्गुलयः पञ्चेत्यात्तङ्गुम्युक्तं भवति न पत्नीः संयाजयन्ति
 पूर्वार्धं वाऽअन्वात्मनो बार्हू पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्याभिसंस्कारोति तस्मात्तङ्गुम्युक्तं भव-
 ति न पत्नीः संयाजयन्ति ॥ २३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [२.३.] ॥ ॥

दिवि वै सोम आसीत् । अथेह देवास्ते देवा अकामयन्ता नः सोमो गृह्णते-

नागतेन पजेमहीति त्वा एते मायेऽसृजन्त सुपर्णी च कद्रुं च तद्विज्ञानां ब्रा-
 ह्मणो व्याख्यायते सौपर्णीकाद्रवं यथा तदास ॥१॥ तेभ्यो गायत्री सोममहाप-
 तत् । तस्याऽश्नाकरस्यै गन्धर्वो विश्वावसुः पर्यमुज्जात्ते देवा अविदुः प्रच्युतो वै
 परस्तात्सोमोऽथ नो नागहति गन्धर्वा वै पर्यमोषिपुरिति ॥२॥ ते ह्येषुः । यो-
 षित्कामा वै गन्धर्वा वाचमेदेभ्यः प्राक्षिणावाम सा नः सक्तु सोमेनागमिष्यतीति
 तेभ्यो वाचं प्राक्षिणवस्तेनात्सक्तु सोमेनागहत् ॥३॥ ते गन्धर्वा अन्वागत्याब्रु-
 वन् । सोमो युष्माकं वागिवास्माकमिति तथेति देवा अब्रुवन्निरुो चेदागान्मेना-
 मभीषहेव नैष्ट विक्रयामहाऽइति तां व्यकृत्यत् ॥४॥ तस्यै गन्धर्वाः । वेदानेव
 प्रोचिरऽइति वै वयं विदोति वयं विद्मोति ॥५॥ अथ देवाः । वीणामिव सृष्ट्वा
 वादयन्तो निगायन्तो निषेदुरिति वै ते वयं गास्याम इति वा प्रमोदयिष्यामह
 ऽइति सा देवानुपाववर्त सा वै सा तन्मोधमुपाववर्त या स्तुवद्वाः शऽसद्यो
 नृतं गीतमुपाववर्त तस्मादप्येतुर्हि मोघसऽहृता एव योषा एवऽ हि वागुपा-
 वर्तत ताम् क्थन्या अनु योषास्तस्माद्य एव नृत्यति यो गायति तस्मिन्नेवेता नि-
 मिश्रतमा-इव ॥६॥ तद्वाऽएतदुभयं देवेघ्रासीत् । सोमश्च वाक्क स यत्सोमं क्री-
 णात्यागत्याऽएवागतेन यज्ञाऽइत्यनागतेन ह वै स सोमेन यजते योऽक्रीतेन
 यजते ॥७॥ अथ यद्ब्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति । तद्ब्रुवां चतुष्कृत्वो विगृह्णा-
 ति बर्हिषा क्षिरण्यं प्रब्रुधावधाय जुहोति कृत्स्नेन पयसा जुह्वानीति समानज-
 न्म वै पयश्चक्षिरण्यं चोभयऽ क्यग्निरेतसऽ ॥८॥ स क्षिरण्यमवदधाति । एषा ते
 शुक तनुरेतद्वर्ध इति वर्चो वाऽएतद्यक्षिरण्यं तथा सम्भव भ्राजं गहेति स यदा-
 ह तथा सम्भविति तथा सम्पृच्यस्वेत्येवितदाह भ्राजं गहेति सोमो वै भ्राह् सोमं
 गह्तिप्येतदाह ॥९॥ तां प्रथेवो देवाः । प्राक्षिणवत्सोममहैत्रमेवैनामेष एत-
 त्प्राक्षिणाति सोममह वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाङ्कत्या प्रीणाति प्री-

तथा सोमं क्रीणानीति ॥ १० ॥ स जुहोति । जूरसीत्येतद् वा अस्या एकं नाम
 यज्जूरसीति धृता मनसेति मनसा वाऽइयं वाग्धृता मनो वाऽइदं पुरस्तादाच्च इ-
 त्यं वद् मैतद्वादीरित्यल्लमिव ह वै वाग्बदेयन्मनो न स्यात्तस्मादाह धृता म-
 नसेति ॥ ११ ॥ जुष्टा विज्ञवऽइति । जुष्टा सोमापेत्येवैतदाह यमहेम इति तस्या-
 स्ते सत्यसवसः प्रसवऽइति सत्यप्रसवा न एधि सोमं नोऽहेकीत्येवैतदाह तन्वो
 यन्नमशोय स्वाहेति स ह वै तन्वो यन्नमम्रुते यो यज्ञस्योदृचं गहति यज्ञस्योद-
 र्चं गहानीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥ अथ क्तिरणमपोद्धरति । तन्मनुष्येषु क्तिरणं करो-
 ति स यत्सक्तिरणं जुहुयात्परागु हेवैतन्मनुष्येभ्यो क्तिरणं प्रवृज्यात्तन्न मनुष्येषु
 क्तिरणमभिगम्येत ॥ १३ ॥ सोऽपोद्धरति । शुक्रमसि चन्द्रमम्यमृतमसि वैश्वदेवम-
 सीति कृत्स्नेन पयसा हुत्वा यदेवैतत्तदाह शुक्रमसीति शुक्रं क्षेत्रचन्द्रमसीति
 चन्द्रं क्षेत्रमृतमसीत्यमृतं क्षेत्रद्वैश्वदेवमसीति वैश्वदेवं क्षेत्रप्रमुच्य तृणं ब-
 र्हिष्यपिसृजति सूत्रेण क्तिरणं प्रबध्नाति ॥ १४ ॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाल्यं गृहीत्वा ।
 अन्वारभस्व यज्ञमानेत्याहुर्पोर्णवन्ति शाल्याि द्वारे दक्षिणतः सोमक्रयण्युपतिष्ठते
 तत्प्रक्षितामेवेनामेतत्सतीं प्राक्षेपीद्वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाहुत्याप्री-
 षीत्प्रीतया सोमं क्रीणानीति ॥ १५ ॥ अथोपनिष्क्रम्याभिमन्त्रयते । चिदसि मना-
 सीति चित्तं वाऽइदं मनो वागनुवदति धीरसि दक्षिणाति धिया-धिया क्षेत्रया म-
 नुष्या जुज्युषत्यनुक्तेनेव प्रकामोद्येनेव गाथाभिर्विव तस्मादाह धीरसीति दक्षिणे-
 ति दक्षिणा क्षेत्रा क्षत्रियासि यज्ञियासीति क्षत्रिया क्षेत्रा यज्ञिया क्षेत्रादितिर-
 स्युभयतःशीर्षीति स यदेनया समानं सद्भिपर्यासं वदति यदपरं तत्पूर्वं करोति
 यत्पूर्वं तदपरं तेनोभयतःशीर्षी तस्मादाहादितिरस्युभयतःशीर्षीति ॥ १६ ॥ सा
 नः सुप्राची सुप्रतीच्येधीति । सुप्राची न एधि सोमं नोऽहेकीत्येवैतदाह सुप्रती-
 ची त एधि सोमेन नः सह पुनरेकोत्येवैतदाह तस्मादाह सा नः सुप्राची सुप्र-

तीच्यधीति ॥ १७ ॥ मित्रस्त्वा पदि बधीतागिति । वरुणया वाऽऽष्टया यद्भुजुः सा यद्भुजुस्त्वाभिक्षिता स्याद्भुजुया स्याद्यद्वनभिक्षिता स्यादपतेव स्यादितद्वाऽश्वरुणयं यन्मैत्रेयं सा यथा रुद्रस्त्वाभिक्षिता यतैवमस्यै तद्वति यदाह मित्रस्त्वा पदि बधीतागिति ॥ १८ ॥ पूषाधनस्यादिति । इयं वै पृथिवी पूषा यस्य वाऽऽयमध्वन्गोमी भवति तस्य न का चन क्लृप्ता भवति तस्मादाह पूषाधनस्यादिति ॥ १९ ॥ इन्द्रायाध्यजायेति । स्वध्यक्षासदित्येवैतदाह यदाहेन्द्रायाध्यजायेत्यनु वा माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्याऽनु सखा सपूथ्य इति सा यत्ते जन्म तेन नोऽनुमता सोममहेहीत्येवैतदाह सा देवि देवमहेहीति देवी कोषा देवमहेति यद्वाक्सोमं तस्मादाह सा देवि देवमहेहीतोन्द्राय सोममितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय सोममिति रुद्रस्त्वावर्तयत्वित्यप्रणाशयितदाह रुद्रं हि नाति पशवः स्वस्ति सोमसावा पुनरेहीति स्वस्ति नः सोमेन सह पुनरेहीत्येवैतदाह ॥ २० ॥ तां यथेवाद्देवाः । प्राक्षिणवत्सोममहू सैनात्सह सोमेनागहृदेवमेवैनमेव एतत्प्राक्षिणोति सोममहू सैनं सह सोमेनागहृति ॥ २१ ॥ तां यथेवाद्देवाः । व्यहृयन्त गन्धर्वैः सा देवानुपावर्ततेवमेवैनमितद्यजमानां विहृयते सा यजमानमुपावर्तते तामुदीचीमत्याकुर्वन्त्युदीची हि मनुष्याणां दिक्सोऽएव यजमानस्य तस्मादुदीचीमत्याकुर्वन्ति ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ३ [२. ४] ॥ द्वितीयोऽध्यायः [१७.] ॥ ॥

सप्त पदान्यनुनिक्रामति । वृद्धोऽष्ट्वेनामेतत्तस्मात्सप्त पदान्यनुनिक्रामति यत्र वै वाचः प्रजातानि रुद्राऽसि सप्तपदा वै तेषां परार्था शक्नोती तामेवैतत्परस्ता-र्द्धाचीं वृद्धे तस्मात्सप्त पदान्यनुनिक्रामति ॥ १ ॥ स वै वाच एव इयेषानुनिक्रामति । वस्थस्यदितिरस्यादित्यासि रुद्रासि चन्द्रासीति वस्वी कोषादितिर्कोषादित्या कोषा रुद्रा कोषा चन्द्रा कोषा वृक्षस्यतिष्ठा सुप्ते रम्णाविति ब्रह्म वै

बुकस्पतिर्बुकस्पतिष्ठा साधुनावर्तयवित्येवैतदाक् रुद्रो वसुभिरानकः इत्यप्रणाशा-
 यैतदाक् रुद्रः हि नाति पशवः ॥२॥ अथ समं पदं पर्युपविशति । स क्तिरण्यं
 पदे निधाय जुहोति न वाऽअनग्रावाङ्कतिर्ह्यतेऽग्निरेतसं वै क्तिरण्यं तथा क्हा-
 स्येषाग्निमत्येवाङ्कतिर्ह्यता भवति वज्रो वाऽअज्ञं वज्रेणैवैतदाज्ञेन स्पृणुते ताः
 स्पृवा स्वीकुरुते ॥३॥ स जुहोति । अदित्यास्त्वा मूर्धनाजिधमीतीयं वै पृथिव्य-
 दितिरस्यै हि मूर्धन्जुहोति देवयजने पृथिव्याऽइति देवयजने हि पृथिव्यै जुहो-
 तीऽआयास्पदमसि घृतवत्स्वाहेति गौर्वाऽइडा गौर्हि पदे जुहोति घृतवत्स्वाहेति
 घृतवद्वेतदभिर्जुतं भवति ॥४॥ अथ स्फ्यमादाय परिलिखति । वज्रो वै स्फ्यो
 वज्रेणैवैतत्परिलिखति त्रिष्कृत्वः परिलिखति त्रिवृत्तैतद्वज्रेण समं परिगृह्णा-
 त्यनतिक्रमाय ॥५॥ स परिलिखति । अस्मे रमस्वेति यजमाने रमस्वेत्येवैतदा-
 क्थाय समुल्लिख्य पदः स्थात्याः संवपत्यस्मिं ने बन्धुरिति यजमाने ते बन्धुरित्ये-
 वैतदाक् ॥६॥ अथाप उपनिनयति । यत्र वाऽअस्यै एनत्तः क्रूरीकुर्वत्यपप्रति
 शान्तिरापस्तदद्भिः शाक्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादप उपनिनयति ॥७॥
 अथ यजमानाय पदं प्रयहति । वे राय इति पशवो वै रायस्त्वयि पशव इत्येवै-
 तदाक् तद्यजमानः प्रतिगृह्णाति मे राय इति पशवो वै रायो मयि पशव इत्ये-
 वैतदाक् ॥८॥ अथाधर्युरात्मानमुपस्पृशति । मा वयः रायस्योषेण विगौष्मेति त-
 थो ह्यधर्युः पशुभ्य आत्मानं नान्तरेति ॥९॥ अथ पत्न्यै पदं प्रतिपराद्धरति । गृ-
 हा वै पत्न्यै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेनामेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति तस्मात्पत्न्यै पदं प्र-
 तिपराद्धरति ॥१०॥ तां नेश्ठा वाचयति । तौतो राय इत्यथैनाः सोमक्रयण्या
 संख्यापयति घृषा वै सोमो योषा पत्न्येष वाऽअत्र सोमो भवति यत्सोमक्रयणी
 मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादेनां सोमक्रयण्या संख्यापयति ॥११॥ स सं-
 ख्यापयति । समख्ये देव्या धिया सं दक्षिणापोरुचक्षता । मा मऽआयुः प्रमोषीर्मी

अहं तव वीरं विदेय तव देवि संदशीत्याशिषमेवैतदाशास्ते पुत्रो वै वीरः
 पुत्रं विदेय तव संदशीत्येवैतदाह ॥१२॥ सा या बभुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रय-
 णी यत्र वाऽइन्द्राविलु त्रेधा सकृत्सं व्यैरयेतां तदेकात्यरिच्यत तां त्रेधा प्राजन-
 यतां तस्माद्योऽप्येतर्हि त्रेधा सकृत्सं व्याकुर्यादेकैवातिरिच्येत ॥१३॥ सा या बभुः
 पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयण्यथ या रोहिणी सा वार्त्रघ्नी यामिदं राजा संग्रामं जि-
 त्वादाकुरुतेऽथ या रोहिणी श्येताक्षी सा पितृदेवत्या यामिदं पितृभ्यो घ्नन्ति ॥१४॥
 ॥ शतम् १६०० ॥ ॥ सा या बभुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयणी स्याद्यदि बभुं पि-
 ङ्गाक्षी न विन्देदरुणा स्याद्यद्यरुणां न विन्देद्रोहिणी वार्त्रघ्नी स्याद्रोहिणी कृ-
 त्वेव श्येताक्ष्याऽआशां नेयात् ॥१५॥ सा स्यादप्रवीता । वाग्वाऽष्टषा निदानेत
 यत्सोमक्रयण्ययातयाघ्नी वाऽइयं वागयातयाघ्नप्रवीता तस्मादप्रवीता स्यात्सा
 न्यादत्रण्डाकृटाकाणाकर्णालक्षितासप्तशपा सा खेकत्रपैकत्रया क्षीयं वाक् ॥१६॥
 ब्राह्मणम् ॥४[३.१.]॥

पदः समुप्य पाणीऽअवनेनित्ते । तद्यत्याणीऽअवनेनित्ते बभुो वाऽअन्वयः
 रतः सोमो नेद्रेणाल्येन रतः सोमः दिनसानोति तस्मात्पाणीऽअवनेनित्ते
 ॥१॥ अथास्याः क्लिरण्यं वध्नीते । द्वयं वाऽइदं न तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च
 सत्यमत्र देवा अनृतं मनुष्या अग्निरेतमं वै क्लिरण्यः सत्येनाऽभ्रूनुपस्पृशानि स-
 त्येन सोमं परारुणानोति तस्माद्वाऽअस्याः क्लिरण्यं वध्नीते ॥२॥ अथ सम्प्रेष्य-
 ति । सोमोपनहनमाकुर सोमपर्याणहनमाकुरोऽज्ञीषमाकुरेति स यदेव शोभनः
 तत्सोमोपनहनः स्यादासो ख्यस्यैतद्वति शोभनः ख्येतस्य वासः स यो दिनः
 शोभनेनोपचरति शोभति स्याथ य आह यदेव किं चेति पदेव किं च भवति त-
 स्माद्यदेव शोभनं तत्सोमोपनहनः स्याद्यदेव किं च सोमपर्याणहनम् ॥३॥
 यद्युक्षीयं विन्देत् । उक्षीयः स्याद्युक्षीयं न विन्देत्सोमपर्याणहनस्यैव यजुलं

वा अहुत्ते वाचकृते दुष्पिभानमध्वर्युर्वा यज्ञमानो वा सोमोपनृमादत्ते य एव
 कश्च सोमपर्याणकृन्म् ॥४॥ अथाग्नेया राजानं विचिन्वति । तद्दुकुम्भ उपनि-
 क्षितो भवति तद्वाक्शण उपास्ते तद्भ्यागन्ति प्राञ्चः ॥५॥ तदायत्सु वाचयति ।
 एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते त्रेष्टुभो भाग इति मे सोमाय
 ब्रूतादेष ते जगतो भाग इति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोनामानाः साम्राज्यं गृहेति
 मे सोमाय ब्रूतादित्येकं वाऽएष क्रीयमाणोऽभिक्रीयते हृन्दसामेव राज्याय हृन्द-
 साः साम्राज्याय ध्रनि वाऽएनमेतद्यदभिषुष्वन्ति तमेतदाह हृन्दसामेव वा रा-
 ज्याय क्राणामि हृन्दसाः साम्राज्याय न बधायत्यथेत्य प्राडुपविशति ॥६॥ सो
 ऽभिमृशति । आस्माकोऽसीति स्व-इव क्वस्यितइवति यदागतस्तस्मादाहास्माको
 ऽसीति शुक्रस्ते प्रव्य इति शुक्रः क्वस्माद्रुं प्रकीष्यन्भवति विचितस्तां विचि-
 न्वन्त्विति सर्वत्राप्येतादाह ॥७॥ अत्र हैके । तृणं वा काष्ठं वा विद्याप्रास्यति
 तडु तथा न कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विडन्या आपथयोऽन्नं वै क्षत्रियस्य विट् स
 यथा प्रसितमनुद्यायाह्व्य परास्येदेवं तत्तस्माद्भ्येव मृशेद्विचितस्तां विचिन्वन्त्वि-
 ति तय्यऽएवास्य विचेतारस्तुऽएनं विचिन्वति ॥८॥ अथ वासः । द्विगुणं वा
 चतुर्गुणं वा प्रादृशं वादृशं वापस्तृणाति तद्राजानं मिमीति स यद्राजानं मि-
 मीति तस्मान्मात्रा मनुष्येषु मात्रो यो चाप्यन्या मात्रा ॥९॥ सावित्र्या मिमीति ।
 सविता वै देवानां प्रसविता तयो हास्माऽएय सवितृप्रसूत एव क्रयाय भवति
 ॥१०॥ अतिहृन्दसा मिमीति । एषा वै सर्वाणि हृन्दाऽसि यदतिहृन्दास्तथा हा-
 स्येष सर्वे रेव हृन्दोभिर्मितो भवति तस्मादतिहृन्दसा मिमीति ॥११॥ स मि-
 मीति । अभि त्यं देवः सवितारमोण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवः रत्नधामभि-
 प्रियं मतिं कविम् । ऊर्धा यस्यामतिर्भा अदिगुतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत
 सुक्रतुः कृपा स्वरिति ॥१२॥ एतया सर्वाभिः । एतया चतसृभिरेतया तिसृभिरे-

तथा द्वाभ्यामेतयेक्येतयेवैक्येतया द्वाभ्यामेतया तिसृभिरेतया षतसृभिरेतया स-
 र्वाभिः समस्याञ्जलिनाध्यावपति ॥ १३ ॥ स वाऽउदाचं न्याचं मिमीते । स यदु-
 दाचं न्याचं मिमीतऽइमा एवेतदङ्गुलीर्नानाज्ञानाः करोति तस्मादिमा नाना ज्ञा-
 यन्तेऽथ यत्सह सर्वाभिर्मिमीते सऽश्लिष्टा-इव देवेमा ज्ञायेरस्तस्माद्वाऽउदाचं न्या-
 चं मिमीते ॥ १४ ॥ यद्वेवोदाचं न्याचं मिमीते । इमा एवेतन्नानावीर्याः करोति
 तस्मादिमा नानावीर्यास्तस्माद्वाऽउदाचं न्याचं मिमीते ॥ १५ ॥ यद्वेवोदाचं न्याचं
 मिमीते । विराजमेवेतदर्वाचीं च पराचीं च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो गङ्गं वह-
 त्यर्वाची मनुष्याववति तस्माद्वाऽउदाचं न्याचं मिमीते ॥ १६ ॥ अथ पदश कृत्वो
 मिमीते । दशानरा वै विराड्विराजः सोमस्तस्मादश कृत्वो मिमीते ॥ १७ ॥ अथ
 सोमोपनहनस्य समुत्पार्यात्तान् । उज्जीषेण विप्रथ्राति प्रजाभ्यस्त्वेति प्रजाभ्यो ह्ये-
 नं क्रीणाति स यदेवेदं शिरश्चाऽसौ चात्तरोपेनितमिव तदेवास्येतत्करोति ॥ १८ ॥
 अथ मध्येऽङ्गुल्याकाशं करोति । प्रजास्त्वानुप्राणान्विति तमयतीव वाऽएनमेतत्स-
 मायहन्नप्राणमिव करोति तस्यैतदुत एव मध्यतः प्राणामुत्सृजति तं ततः प्राणान्तं
 प्रजा अनुप्राणान्ति तस्मादाह प्रजास्त्वानुप्राणान्विति तं सोमविक्रयिणो प्रयहृत्य-
 धातः पणानस्यैव ॥ १९ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [३-२] ॥

स वै राजानं पणते । स यद्राजानं पणते तस्मादिदं सकृत्सर्वं पणथऽ स आ-
 ह सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमो राजाऽइति क्रय्य इत्याह सोमविक्रयी तं वै ते
 क्रीणानीति क्रीणीहीत्याह सोमविक्रयी कल्पया ते क्रीणानीति भूयो वाऽअतः
 सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूय एवातः सोमो राजार्हति महांस्त्वेव गोर्म-
 ह्निमेत्यध्वर्युः ॥ १ ॥ गोर्वे प्रतिधुक् । तस्ये शृतं तस्ये शरस्तस्ये दुषि तस्ये मस्तु
 तस्याऽआतध्वनं तस्ये नैषिनीतं तस्ये घृतं तस्याऽआमिज्ञा तस्ये वाजिनः ॥ २ ॥
 शफेन ते क्रीणानीति । भूयो वाऽअतः सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूय

ह्वा॒नः सो॒मो रा॒जा॒र्हति॑ म॒हा॒स्त्रेव॑ गो॒र्म॒हि॒मे॒त्य॒ध॒र्यु॒रे॒ता॒न्येव॑ द॒श वी॒र्या॑ण्यु॒दा॒ख्या॒
 या॒ह॒ प॒रा ते॒र्ध्वे॒न ते॒ ग॒वा ते॒ क्री॒णा॒मोति॑ क्रोतः सो॒मो रा॒जे॒न्या॒ह॒ मोम॑विक्रयी
 क॒या॒सि॑ प्र॒भू॒तीति॑ ॥ ३ ॥ स॒ आ॒ह॒ । च॒न्द्रं ते॒ व॒स्रं॑ ते॒ हा॒गा ते॒ धे॒नु॒स्ते मि॒थु॒नो
 ते॒ गा॒वौ ति॒स्र॒स्ते॒ऽभ्या॑ इति स॒ य॒र्वा॒क्य॒णान्ते॒ परः॑ स॒म्या॒द्य॒न्ति॑ त॒स्मादि॒द् ७ स॒कृ॒
 त्स॒र्वं प॒ण्य॒म॒र्वा॒क्य॒णान्ते॒ परः॑ स॒म्या॒द्य॒न्त्यथ॑ य॒र्ध॒र्यु॒रेव॑ गो॒र्वी॒र्या॑ण्यु॒दा॒च॒ष्टे न सोम॑
 स्व॒ सोम॑विक्रयी॒ क॒हितो॑ वै सो॒मो दे॒वो हि॑ सो॒मो॒ऽधे॒त॒र्ध॒र्यु॒र्गी म॒ह्यति॑ त॒स्ये
 प॒श्य॒न्वी॒र्या॑णि क्री॒णा॒दिति॑ त॒स्मा॒द॒ध॒र्यु॒रेव॑ गो॒र्वी॒र्या॑ण्यु॒दा॒च॒ष्टे न सोम॑स्य सोम॒
 वि॒क्रयी॑ ॥ ४ ॥ अथ॑ य॒त्प॒ञ्च॑ कृ॒त्वः प॒पाते॑ । सं॒वत्स॑र॒संमि॒तो वै य॒ज्ञः प॒ञ्च वा॒ऽञ्च॒त॒
 वा॑ सं॒वत्स॑र॒स्य तं॒ प॒ञ्च॒भिरा॑प्नोति त॒स्मात्प॒ञ्च॑ कृ॒त्वः प॒पाते॑ ॥ ५ ॥ अथ॑ हिर॒ण्ये वा॒
 च॒यति॑ । शु॒क्रं वा॑ शु॒क्रेण॑ क्री॒णामी॑ति शु॒क्रं॒ च्ये॒त॒हु॒क्रेण॑ क्री॒णाति॑ यत्सोमं॒ हिर॑
 ण्ये॒न च॒न्द्रं च॒न्द्रेण॑ति च॒न्द्रं॒ च्ये॒त॒श्च॒न्द्रेण॑ क्री॒णाति॑ यत्सोमं॒ हिर॑ण्ये॒नामृ॒तम॒
 ते॒ने॒त्य॒मृ॒तं॒ च्ये॒त॒द॒मृ॒तेन॑ क्री॒णाति॑ यत्सोमं॒ हिर॑ण्ये॒न ॥ ६ ॥ अथ॑ सोम॒विक्रयि॑
 णाम॒भिप्र॑कम्पयति । स॒ग्मे ते॒ गो॒रिति॑ य॒ज्ञमा॒ने ते॒ गौ॒रि॒त्ये॒वैत॑दा॒ह॒ तय॑ज्ञमा॒नम॒
 भ्या॒कृत्य॑ न्य॒स्य॒त्यस्मे॑ ते च॒न्द्रा॒णीति॑ स॒ आ॒त्म॒न्येव॑ वी॒र्यं॑ ध॒त्ते श॒री॒रमे॒वं सोम॑वि॒
 क्रयी॑ क॒रते॑ तत्ततः सोम॒विक्रय्या॑दत्ते ॥ ७ ॥ अथा॒ज्ञा॒यां प्र॒ती॒ची॒नमु॒ष्ट्यां॑ वाचयति ।
 त॒प॒स॒स्त॒नू॒रसी॑ति॒ तप॑सो॒ ह॒ वा॒ऽष्ट॒णा प्र॒ज्ञाप॑तेः स॒म्भू॒ता य॒दज्ञा॑ त॒स्मादा॒ह॒ तप॑स॒
 स्त॒नू॒रसी॑ति प्र॒ज्ञाप॑तेर्वि॒र्णा इति॑ सा य॒ज्ञिः सं॒वत्स॑र॒स्य वि॒ज्ञाप॑ते ते॒न प्र॒ज्ञाप॑तेर्वि॒र्णाः
 ष॒मे॒णा प॒शुना॑ क्री॒यस॑ इति॒ सा य॒ज्ञिः सं॒वत्स॑र॒स्य वि॒ज्ञाप॑ते ते॒न पर॑मः प॒शुः स॒
 ष॒म॒पोषं॑ पु॒षेय॑मि॒त्याशि॒षमे॒वैत॑दा॒शास्ते॑ भू॒मा वै स॒कृ॒शं भू॒मानं॑ ग॒ह्नी॒त्ये॒वैत॑दा॒ह॒
 ॥ ८ ॥ स॒ वा॒ऽञ्च॒ने॒वा॒ज्ञां प्र॑य॒हति॑ । अ॒नेन॑ रा॒ज्ञान॑मा॒दत्त॑ऽथा॒ज्ञा॒ ह॒ वै ना॑मि॒षा
 य॒द॒ज्ञे॒तया॑ ध्ये॒नम॑स॒त आ॒ज्ञति॑ त॒मित॑त्प॒रो॒ऽज्ञम॑जे॒त्याच॑क्षति ॥ ९ ॥ अथ॑ रा॒ज्ञान॑मा॒
 द॒त्ते । मि॒त्रो न॑ ए॒हि सु॑मि॒त्रथ॑ इति शि॒वो नः॑ शा॒न्त ए॒ही॒त्ये॒वैत॑दा॒ह॒ तं य॒ज्ञमा॑

नस्य दक्षिणाऽऊरौ प्रत्युक्त्वा वासो निदधानीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणामित्येष वा
 ऽअत्रेन्द्रो भवति यद्यत्रमानस्तस्मादाकेन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणामित्युशमुशस्तमिति
 प्रियः प्रियमित्येवैतदाकृ स्योनः स्योनमिति शिवः शिवमित्येवैतदाकृ ॥१०॥ अथ
 सोमक्रयणाननुदिशति । स्वान भ्राजार्दुरे बभ्भारे कृत्त सुकृत्त कृशानवेते वः
 सोमक्रयणास्तान्ब्रह्मधं मा वो दभन्निति धिष्यानां वाऽएते भ्राजनेनैतानि वै धि-
 ष्यानां नामानि तान्येभ्य एतदन्वदिक्षत ॥११॥ अथात्रापोर्णुते । गर्भी वाऽए-
 ष भवति यो दीक्षते प्रावृता वै गर्भा उल्बेनेव जरायुणोव तमत्राजोन्नत तस्मा-
 दपोर्णुतऽएष वाऽअत्र गर्भी भवति तस्मात्परिवृतो भवति परिवृता-इव हि ग-
 र्भी उल्बेनेव जरायुणोव ॥१२॥ अथ वाचयति । परि माग्नि दुश्चरिताद्वाधस्वा मा
 सुचरिते भजेत्यासीनं वाऽएनमेष आग्रहति स आगतऽउत्तिष्ठति तन्मिथ्याकरोति
 व्रतं प्रमीणाति तस्यो केषा प्रायश्चित्तिस्तथो कस्येतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं
 प्रमीणाति तस्मादाकृ परि माग्नि दुश्चरिताद्वाधस्वा मा सुचरिते भजेति ॥१३॥ अथ
 राजानमादायोत्तिष्ठति । उदायुषा स्वायुषोदस्थाममृतां३॥अन्वित्यमृतं वाऽएषो
 ऽनुत्तिष्ठति यः सोमं क्रीतं तस्मादाकोदायुषा स्वायुषोदस्थाममृतां३॥अन्विति
 ॥१४॥ अथ राजानमादायारोरुणामभिप्रेति । प्रति पन्थामपद्महि स्वस्ति गामने-
 कृत्सम् । येन विश्वाः परि द्विषो वृणाक्ति विन्दते वस्विति ॥१५॥ देवा कृ वै य-
 ज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसद्गृह्णन्तु चक्रुस्तऽएतद्यजुः स्वस्त्यपनं दद-
 मुस्तऽएतेन यजुषा नाष्ट्रा रक्षाऽस्यपकृत्येतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते स्वस्ति
 समाश्रुत तथोऽएवैष एतेन यजुषा नाष्ट्रा रक्षाऽस्यपकृत्येतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे
 निवाते स्वस्ति समश्रुते तस्मादाकृ प्रति पन्थामपद्महि स्वस्ति गामनेकृत्सम् । ये-
 न विश्वाः परि द्विषो वृणाक्ति विन्दते वस्विति ॥१६॥ तं वाऽइति कृत्सि ।
 अगसा परिवृत्ति मकृयन्त्येवैनमेतत्तस्माहीप्ता वीज्ज कृत्स्यनसोदावृत्ति ॥१७॥

अथ यदपामन्ते क्रोणाति । रसो वाऽप्रापः सरसमेवैतत्क्रोणात्यथ यद्दिरण्यं भवति सप्रुक्रमेवैतत्क्रोणात्यथ यद्दासो भवति सवचसमेवैतत्क्रोणात्यथ यद्गजा भवति सतपसमेवैतत्क्रोणात्यथ यद्देनुर्भवति साशिरमेवैतत्क्रोणात्यथ यन्मिथुनौ भवतः समिथुनमेवैतत्क्रोणाति तं वै दशभिरेव क्रोणीयान्नादशभिर्दशान्नरा वै विरुडिराजः सोमस्तास्मादशभिरेव क्रोणीयान्नादशभिः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [३. ३.] ॥
द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२८ ॥ ॥

नीडे कृत्वाजिनमास्तृणाति । अदित्यास्त्वगसीति सोऽसात्रिव बन्धुधेनमासादयत्यदित्ये सद आसीदित्यं वै पृथिव्यदितिः सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति तस्मादाकादित्ये सद आसीदिति ॥ १ ॥ अथैवमभिपद्य वाचयति । अस्तभ्राद्भ्यां वृषभोऽअन्तरिक्षमिति देवा रु वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्विभयां चक्रुस्तऽएनमेतज्ज्यायाऽसमेव बधाध्रुर्गुदाकास्तभ्राद्भ्यां वृषभोऽअन्तरिक्षमिति ॥ २ ॥ अमिमीत वरिमाणं पृथिव्या इति । तदनेनेमांलोकानास्पृणाति तस्य हि न कृत्वास्ति न बधो येनेमे लोका आस्पृतास्तस्मादाकामिमीत वरिमाणं पृथिव्या इति ॥ ३ ॥ आसीदद्विद्या भुवनानि सम्राडिति । तदनेनेदृष सर्वमास्पृणाति तस्य हि न कृत्वास्ति न बधो येनेदृष सर्वमास्पृतं तस्मादाकासीदद्विद्या भुवनानि सम्राडिति ॥ ४ ॥ विश्वेत्तानि वरुणास्य व्रतानीति । तदस्माऽइदृष सर्वमनुवर्त्म करोति यदिदं किं च न कं चन प्रत्युद्यामिनं तस्मादाक विश्वेत्तानि वरुणास्य व्रतानीति ॥ ५ ॥ अथ सोमपर्याणाकृनेन पर्याणाक्यति । नेदेनं नाष्टा रक्षाऽसि प्रमृशानिति गर्भे वाऽएष भवति तिर-इव वै गर्भास्तिर-इवैतत्पर्याणाकं तिर-इव वै देवा मनुष्येभ्यस्तिर-इवैतद्यत्पर्याणाकं तस्माद्वै पर्याणाक्यति ॥ ६ ॥ स पर्याणाक्यति । वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति वनेषु ह्रीदमन्तरिक्षं विततं वृक्षाग्रेषु वाजमर्वत्सु पय उल्लियास्त्विति वीर्यं वै वाजाः पुमाऽसोऽर्वन्तः

पु०स्वेवैतदीर्घं दधाति प०य उच्चियास्विति प०यो लीदमुच्चिवाद् क्ति० क्त्सु क्रतुं
 व०रूपो वि०त्त्वग्निमिति क्त्सु क्त्सु क्त्सु क्रतुर्मनोजवः प्रविष्टो वि०त्त्वग्निमिति वि०त्तु
 क्त्सु प्रजास्वग्निर्दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति दिवि क्त्सु सूर्यो क्तः सोमम-
 द्राविति गिरिषु क्ति सोमस्तस्मादाक दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति ॥७७॥ अथ
 यदि द्वे कृत्वाजिने भवतः । तयोरेन्यतरत्प्रत्यानक्यति प्रतीमाकभाजनं यद्यु० एके
 भवति कृत्वाजिनयीवा एवावकृत्य प्रत्यानक्यति प्रतीनाकभाजन० सूर्यस्य धनु-
 रारोकाग्नेरक्षाः कनीनकम् । यत्रैतशेभिरोपते भाजमानो विपश्चितेति सूर्यमेवैत-
 त्पुरस्तात्करोति सूर्यः पुरस्तान्नाष्टा रक्षा०स्यपप्रन्नित्यथाभयेनानाष्टिणा परिवृत्ति
 ॥८॥ उद्धते प्र०उग्ये फलके भवतः । तदन्तरेण तिष्ठन्सुब्रह्मण्यः प्राजति श्रेया-
 न्वा० एषो०श्वारोकाद्ववति को क्त्वेतमर्कृत्यभ्यारोहुं तस्मादन्तरेण तिष्ठन्प्राजति ॥९॥
 पलाशशाखया प्राजति । यत्र वै गायत्री सोममहापतत्तदस्या० आकुरस्या० अयाद-
 स्ताभ्यायत्य पर्णा प्रचिहेद् गायत्री वा सोमस्य वा राजस्तत्पतिवा पर्णी०भवत्त-
 स्मात्पर्णी नाम तद्यदेवात्र सोमस्य न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पलाशशाखया
 प्राजति ॥१०॥ अथानडाकावाजति । ती यदि कृत्वा स्यातामन्यतरो वा कृत्वास्त-
 त्र विद्याद्विर्ष्यत्यैयमः पर्जन्यो वृष्टिमान्भविष्यतीत्येतद् विज्ञानम् ॥११॥ अथ
 युनक्ति । उन्नावितं धूर्षाकावित्युन्वी क्ति भवतो धूर्षाकाविति धूर्षाकौ क्ति भवतो
 युन्येथामनश्रू०इति युन्येते कानश्रू०इत्यनार्ताविति तदवीरकृणावित्यपायकृतावि-
 ति तद्रक्षचोदनाविति ब्रह्मचोदनौ क्ति भवतः स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गाह-
 मिति यथेनावतरा नाष्टा रक्षा०सि न क्ति०स्युरेवमेतदाक ॥१२॥ अथ पञ्चात्यः
 रिक्रम्य । अपालम्बमभिपञ्चाक सोमाय क्रीतायानुब्रूहीति सोमाय पर्युक्त्वापायि-
 ति वातो पतरथा कामयेति ॥१३॥ अथ वाचयति । भद्रो मे०सि प्रच्यवस्व भुव-
 •स्यत०इति भद्रो क्त्स्येष भवति तस्मान्नान्यमाद्रिपते०व्यस्य राजामः सभागा आ-

गहन्ति पूर्वे राक्षोऽभिवदति भद्रो हि भवति तस्मादाह भद्रो मेऽसीति प्रच्यव-
स्व भुवस्पतऽइति भुवनानाऽऽ क्षेप प्रतिर्विधान्यभि धामानीत्यङ्गानि वै विद्या-
नि धामान्यङ्गान्येवैतद्भ्याह मा वा परिपरिणो विदन्मा वा परिपरिणो विद-
न्मा वा वृका अथायत्रो विदन्निति यथेनमन्तरा नाष्टा रक्षाऽऽति न विन्देयुरेवमे-
तद्द्राह ॥ १४ ॥ श्येनो भूवा परापतेति । वय एवेनमेतद्दूतं प्रपातयति यदाऽऽयं
तन्नाष्टा रक्षाऽऽति नान्ववयस्येतद्वि वयसामोजिष्ठं बलिष्ठं यथेनस्तमेवैतद्दूतं प्रपा-
तयति यदाह श्येनो भूवा परापतेति ॥ १५ ॥ अथ शरीरमेवान्ववकृत्ति । यजन-
नस्य गृह्णाह तन्नी सऽऽकृतमिति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ १६ ॥ अथ सुब्रह्म-
ण्यामाह्वयति । यथा येभ्यः पक्ष्यस्स्यात्तान्ब्रूयादित्यक्ते वः पक्तास्मीत्येवमेवैतदेवे-
भ्यो यज्ञं निवेदयति दुब्रह्मण्योऽऽ सुब्रह्मण्योऽऽमिति ब्रह्म हि देवान्प्रच्यावयति
त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ १७ ॥ इन्द्रागह्ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मा-
दग्रेन्द्रागह्ति कृत्वि आगह मेधातिथेर्मेष वृषणाश्वस्य मेने । गौरावस्कन्दिनृ-
त्यापि जारुति तद्यान्येवास्य चरणानि तैरेवेनमेतत्प्रमुनोदयिषति ॥ १८ ॥ कौशि-
क ब्राह्मणा गौतम ब्रुवाणेति । शश्वदैतदारुणिनाधुनोपज्ञातं यद्वौतम ब्रुवाणेति
स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेतापि नाद्रियेतित्यक्ते सुत्यामिति यावदह्ते सु-
त्या भवति ॥ १९ ॥ देवा ब्रह्मणा आगहन्तेति । तदेवांश्च ब्राह्मणांश्चकृतैर्ष्यत्रोभ-
येर्यो भवति परैर्वैश्च ब्राह्मणैश्च ॥ २० ॥ अथ प्रतिप्रस्याता । अथेण शालामग्नी-
षोमीयेण पशुना प्रत्युपतिष्ठतेऽग्नीषोमी वाऽऽहृतमरार्त्तम्भऽऽद्धान्ते यो दीक्षत
ऽऽग्नाविज्ञवऽऽ क्यदो दीक्षणीयऽऽ कृविर्भवति यो वै विजुः सोमः स कृविर्वाऽऽह-
ष भवति यो दीक्षते तदेनमर्त्तम्भऽऽद्धान्ते तत्पशुनात्मानं निष्क्रीणीति ॥ २१ ॥
तद्विके । आह्वनीयादुल्मुकमाहृत्ययमग्निरयऽऽ सोमस्ताभ्याऽऽ सह सव्यां निष्क्रे-
ष्यामह्इति वदन्तस्तु तथा न कुर्यान्नात्र वाऽऽहृतौ क्व च तत्सहैव ॥ २२ ॥ स.

वै द्वित्रयो भवति । द्विदेवत्यो हि भवति देवतयोरसमदे कृत्तसारंग स्यादित्या-
 ऊरेतद्येनयोः वृषतममिविति यदि कृत्तसारंगं न विन्देद्योऽथपि लोहितसारंग
 स्यात् ॥ २३ ॥ तस्मिन्वाचयति । नमो मित्रस्य वरुणास्य चक्षते महो देवाय तद-
 नु७ सपर्यत । द्वे दृशे देवज्ञाताय केतत्रे दिवस्युत्राय सूर्याय शाश्वतेति नम ए-
 वास्माऽएतत्करोति मित्रधेयमिवेनेनैतन्कुरुते ॥ २४ ॥ अथाधर्युरारोहणं विमुञ्चति ।
 वरुणास्योत्तम्भनमसीत्युपस्तम्भनेनोपस्तभाति वरुणास्य स्कम्भसर्जनी स्थ इति श-
 म्येऽउद्धृति स यदाह वरुणास्य स्कम्भसर्जनी स्थ इति वरुण्यो क्लेष एतर्हि भ-
 वति यत्सोमः क्रोतः ॥ २५ ॥ अथ चत्वारो राजासन्दीमाद्दत्ते । द्वौ वाऽअस्मै मा-
 नुषाय राजऽआद्दतिऽअथैतां चत्वारो योऽस्य सकृत्सर्वस्येष्टे ॥ २६ ॥ औदुम्बरी
 भवति । अन्नं वाऽउर्गुदुम्बर उर्जाऽन्नाद्यस्यावरुद्धे तस्मादौदुम्बरी भवति ॥ २७ ॥
 नाभिद्घ्ना भवति । अत्र वाऽअन्नं प्रतितिठत्यन्न७ सोमस्तस्मान्नाभिद्घ्ना भवत्यत्रो
 ऽएव रेतस आशयो रेतः सोमस्तस्माद्ब्रध्ना भवति ॥ २८ ॥ तामभिमृशति । व-
 रुणास्यऽअनसदन्यसोत्यथ कृत्ताजिनमास्तृणाति वरुणास्यऽअनसदनमसोत्यथेनमा-
 सादयति वरुणास्यऽअनसदनमासीदिति स यदाह वरुणास्यऽअनसदनमासीदिति
 वरुणया क्लेष एतर्हि भवति ॥ २९ ॥ अथेन७ शालां प्रपादयति । स प्रपादयन्वा-
 चयति या ते धामानि रुत्रिषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् । गयस्फा-
 नः प्रतरणाः सुवीरोऽवीरका प्रचरा सोम दुर्गानिति गृहा वै दुर्गा गृहान्नः शिवः
 शान्तोऽपापकृत्प्रचरेत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अत्र कृके । उद्यात्रमुपनिनयन्ति यथा रा-
 ज्ञऽआगतायोदकमाहरेदेवमेतदिति वदत्तस्तड तथा न कुर्यान्मानुष७ कृ ते यज्ञे
 कुर्वन्ति व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्यृद्धं यज्ञे कर्वाणीति तस्मान्नोपनिनयेत्
 ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ [३४] ॥ तृतीयोऽध्यायः [१८] ॥ ॥

शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं ब्राह्म प्रायणीयोदयनीयो । अभितो वै शिरो ब्राह्म भ-

वतस्तस्मादभित् आतिथ्यमेते रुविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥१॥ अथ
 यस्मादातिथ्यं नाम । अतिथिर्वाऽएष एतस्यागहति यत्सोमः क्रीतस्मात्साऽएतद्य-
 था राज्ञे वा ब्राह्मणाय वा मरुतोत्तं वा मरुतं वा पचेत्तदरु मानुषः रुविर्देवा-
 नामिवमस्माऽएतदानिथ्य करोति ॥२॥ तदाहुः । पूर्वीऽतोत्य गृह्णीयादिति यत्र
 वाऽअर्कृतमागतं नापचायन्ति क्रुध्यति वै स तत्र तथा ह्यापचितो भवति ॥३॥
 तद्वाऽअन्यतर एव विमुक्तः स्यात् । अन्यतरोऽविमुक्तोऽथ गृह्णीयात्स यदन्यतरो
 विमुक्तस्तेनागतो यदन्यतरोऽविमुक्तस्तेनापचितः ॥४॥ तदु तथा न कुर्यात् ।
 विमुच्यैव प्रयाग्य गृह्णीयाद्यथा वै देवानां चरणं तद्वाऽअनु मनुष्याणां तस्मान्मा-
 नुषे यावन्न विमुच्यते नैवास्मै तावदुदकः कुरन्ति नापचितिं कुर्वन्त्यनागतो हि
 स तावद्भवत्यथ यदेव विमुच्यतेऽथास्माऽउदकः कुरन्त्यथापचितिं कुर्वन्ति तर्हि
 हि स आगतो भवति तस्माद्विमुच्यैव प्रयाग्य गृह्णीयात् ॥५॥ स वै संवरमाण-
 श्व गृह्णीयात् । तथा ह्यापचितो भवति तत्पब्यन्वारभते पर्युच्यमाणं वै यज्ञमा-
 नोऽन्वारभतेऽथात्र पब्यभयत एवैतन्मिथुनेनान्वारभते यत्र वाऽअर्कृतमागहति
 सर्वगृह्या-श्व वै तत्र चेष्टति तथा ह्यापचितो भवति ॥६॥ स वाऽअन्येनैव त-
 तो यज्ञुषा गृह्णीयात् । येनो चान्यानि रुवीऽष्येकं वाऽएष भागं क्रीयमाणोऽभि-
 क्रीयते हुन्दसामिव राज्याय हुन्दसाः साम्राज्याय तस्य हुन्दाऽष्यभितः साचयानि
 यथा राज्ञोऽराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य एवमस्य हुन्दाऽष्यभितः साचयानि ॥७॥
 न वै तद्वकल्पते । यच्छन्दोभ्य इति केवलं गृह्णीयाद्यत्र वाऽअर्कृते पचति त-
 दभितः साचयोऽन्वाभक्ता भवन्यराजानो राजकृतः सूतग्रामण्यस्तस्माद्यत्रैवैतस्यै
 गृह्णीयात्तदेव हुन्दाऽष्यन्त्राभजेत् ॥८॥ स गृह्णाति । अग्नेस्तनूरसि विष्ववे वेत्य-
 ष्विर्वै गायत्री तद्वायत्रीमन्वाभजति ॥९॥ सोमस्य तनूरसि विष्ववे वेति । जत्रं
 वै सोमः जत्रं त्रिष्टुप्तत्रिष्टुभमन्वाभजति ॥१०॥ अतिथेरातिथ्यमसि विष्ववे वेति ।

सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठस्योद्धार एवमस्यैषऽऽकृते हृन्दोभ्यः ॥११॥ विनाय वा
 सोमभृते विज्ञवे वेति । तद्वायत्रीमन्त्राभजति सा यद्वायत्री श्येनो भूवा दिव
 सोममात्सृत्तेन सा श्येनः सोमभृते नैवेनमित्स्त्रीर्वेण द्वितीयमन्त्राभजति ॥१२॥
 अग्रे वा राक्स्योषदे विज्ञवे वेति । यश्वो वै राक्स्योषः यश्वो जगती सप्त
 गतीमन्त्राभजति ॥१३॥ अथ कृत्यञ्च कुवो गृह्णाति । संवत्सरसमितो वै पाप
 पञ्च वाऽऽकृतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कुवो गृह्णात्यथ षडिञ्च
 वे वा विज्ञवे वेति गृह्णाति विज्ञवे हि गृह्णाति यो यज्ञम गृह्णाति ॥१४॥ य
 वकपालः पुरोडाशो भवति । शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं न्यासरा वै यज्ञस्यो सो
 नि यान्यन्धाह प्रणवो नवमः पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एव यज्ञस्य त
 स्मान्नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥१५॥ कार्ज्यमया परिधया । देवो क वा
 ऽऽतं वनस्पतिषु राक्षोभ्रं ददभ्युत्कार्ज्यमथ शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं नेशिरो यज्ञस्य
 नाश्रा रक्षाऽसि किन्तन्निति तस्मात्कार्ज्यमयाः परिधयो भवन्ति ॥१६॥ आश्र
 वालः प्रस्तरः । यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम सोऽद्यो भूवा पराडाववर्तत तस्य देवा
 अनुक्षाय वालानभिपेडस्तानालुलुपुस्तानालुप्य सार्धं संन्यासुस्तत एता शोषत्र
 यः समभवन्त्यदश्रवालाः शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जघनार्धो वाला उभयत एवेतद्य
 क्षं परिगृह्णाति यदाश्रवालः प्रस्तरो भवति ॥१७॥ ऐक्ष्वी विधृती । नेदकिञ्च
 प्रस्तरश्च संलुभ्यात इत्यथोत्पूयाज्यञ्च सर्वाण्येव चतुर्गृहीतान्याङ्ग्यानि गृह्णाति न
 कात्रानुयाजा भवन्ति ॥१८॥ आसाद्य रुवीऽध्याग्निं मन्यति । शिरो वै यज्ञस्याति
 थ्यं जनयन्ति वाऽऽनमेतद्यन्मन्यन्ति शीर्षतो वाऽऽश्रये ज्ञायमानो ज्ञायते शीर्षत
 एवेतद्ये यज्ञं जन्वयुत्यग्निर्वै सर्वा देवता अग्नी हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो मुकृति
 शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यञ्च शीर्षत एवेतद्यज्ञञ्च सर्वाभिर्देवताभिः समर्धयति तस्मादग्निं
 मन्यति ॥१९॥ सोऽधिमन्यनञ्च शकलमादत्ते । अग्नेर्जनित्रमसीत्यत्र ह्यग्निर्जयते

तस्मादाहोर्गन्निन्नमसीति ॥२०॥ अथ दर्भतरुणाके निदधाति । कृषणी स्य इति
 तया खेवेनौ स्थिये ताम्नायेता खेवेनौ ॥२१॥ अथाथरार्षिं निदधाति । उर्वश्य-
 सीत्सुकोत्तरात्प्रायस्त्वावनीनुपस्युन्त्यायुरसीति तामभिनिदधाति पुश्र्वा अ-
 सीत्सुर्गन्ती वाऽअमराः पुश्र्वाः पतिरथ यत्तस्मान्निधुनादजायत तदापुरेवमेवैव
 एतस्मान्निधुनायत्त इत्यथत्वात्प्राये मथ्यमानामानुश्रुतीति ॥२२॥ स मन्यति ।
 गात्रेषा वा हन्ती मन्यानि त्रेभिर वा हन्सा मन्यानि सप्ततेन वा हन्सा
 मन्यामीति तं वै हन्तीभिरिव मन्यसि हन्दाभिसि मथ्यमानायात्वात् हन्दाभ्येवै-
 तस्यमन्यायात्तयति यत्तानुमादित्यत् रश्मयो ज्ञातायानुश्रुतीत्यात् यदा ज्ञापते प्र-
 क्षिप्यमाप्रथित्यनुप्रकृन् ॥२३॥ सोऽनुप्रकृति । भवतं नः समन्सौ तचितसावरे-
 पत्नौ । मा यज्ञं किञ्चित्शं मा यज्ञपतिं ज्ञातवेदसौ शिवौ भवतमद्य न इति शा-
 क्षिमेवाभ्यमितददति यथा नान्योऽन्यत् किञ्चस्यात्ताम् ॥२४॥ अथ सुवेणोपकृत्या-
 ह्यम् । अग्निमभिजुकोत्प्रायस्त्वावभिश्चरति प्रविष्टं ऋषीणां पुत्रोऽग्निशस्तिपावा । स
 नः स्योनः सुयज्ञा यजेत् देवेश्वो कृत्वा सद्मप्रपुहस्त्वाकेत्याहुत्ये वाऽएतमज्ञी-
 जनत तमेतयाहुत्यप्रिषीत्तस्मादेवमभिजुकोति ॥२५॥ तदिडासं भवति । नानुया-
 ज्ञान्यज्ञसि शिरो वै यज्ञस्यातिष्ठं पूर्वार्धे वै शिरः पूर्वार्धमेवैतच्चज्ञस्याभिसाऽक-
 रोति स यद्दानुयाज्ञान्यजेत्तथा शोषतः पर्याकृत्य पादौ प्रतिदध्यादेवं तत्तस्मादि-
 डासं भवति नानुयाज्ञान्यज्ञसि ॥२६॥ ब्राह्मणाम् ॥२[४.१]॥

आतिष्ठेन वै देवा इष्टा । तास्तमदविन्दते चतुर्था व्यद्रवन्नन्योऽन्यस्य श्रि-
 याऽश्रतिष्ठमाना अग्निर्वसुभिः सोमो रुद्रैर्वरुणा आदित्यैरिन्द्रो मरुद्भिर्वृकस्यतिर्वि-
 श्वेर्देवैरित्यु क्लृप्त्वाङ्कुरेति क्वेव ते विश्वे देवा ये ते चतुर्था व्यद्रवंस्तान्विद्रु-
 तानसुररक्षसान्यनुष्यवेपुः ॥१॥ तेऽविद्रुः । पापीयाऽतो वै भवामोऽसुररक्षसाम्नि
 वै नोऽनुष्यवामुर्दिष्वो वै रथामो क्त संज्ञानामहाऽएकस्य श्रिये तिष्ठामहा

ऽइति त्वाऽइन्द्रस्य श्रियाऽश्रतिष्ठन्त तस्मादाङ्गिन्द्रः सर्वा देवता इन्द्रश्रेष्ठा देवा
 इति ॥२॥ तस्माद् कृ न स्वा ऋतीयेरन् । य एषां परस्तरामिव भवति स ए-
 नाननुच्येति ते प्रियं द्विषतां कुर्वन्ति द्विषन्तो रथन्ति तस्मान्प्रऽतीयेरस्त यो
 क्वेवं विद्वान्प्रऽतीयेतिऽप्रियं द्विषतां करोति न द्विषन्तो रथन्ति तस्मान्प्रऽतीयेत
 ॥३॥ ते कौचुः । कृतेदं तथा कर्वामहे यथा न इदमाप्रदिवमेवाजर्गमसदिति
 ॥४॥ ॥ शतम् १७०० ॥ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समव-
 ददिरि ते कौचुरेतेन नः स नानासदेतेन विघ्नश्चो न एतदतिक्रामादिति कस्यो-
 पद्रष्टुरिति तनूनसुरेव शास्त्रस्येति यो वाऽश्रयं पवतऽएष तनूनपाहास्त्रः सो
 ऽयं प्रजानामुपद्रष्टा प्रविष्टस्ताविमी प्राणोदानौ ॥५॥ तस्मादाङ्गः । मनो देवा
 मनुष्यस्याज्ञानन्तीति मनसा संकल्पयति तत्प्राणमपिपद्यते प्राणो वातं वातो दे-
 वेभ्य आचष्टे यथा पुरुषस्य मनः ॥६॥ तस्मादेतदुषिणाभ्यनूक्तम् । मनसा संक-
 ल्पयति तद्वातमपिगहति । वातो देवेभ्य आचष्टे यथा पुरुष ते मन इति ॥७॥
 ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवददिरि ते कौचुरेतेन नः स
 नानासदेतेन विघ्नश्चो न एतदतिक्रामादिति तदेवा अथेतर्हि नातिक्रामन्ति के
 कि स्युर्यदतिक्रामेयुरनृतं कि वदियुरेकां कृ त्रै देवा व्रतं चरन्ति सत्यमेव त-
 स्मादेशां जितमनपजयं तस्माश्च श एव च कृ वाऽश्रस्य जितमनपजयमेवं यशो भ-
 वति य एवं विद्वान्स्तस्य वदति तदेतत्तानूनमं निदानेन ॥८॥ ते देवाः । जु-
 ष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवददिरिऽथैतऽआज्ञान्येव गृह्णाना जुष्टास्त-
 नूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवद्यन्ते तस्माद् कृ न सर्वेषोव समभ्यवेयान्नेन्ने
 जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामानि सार्धं समभ्यवायानिति येनो ह समभ्यवेयान्नास्मि
 दुष्येदिदुः स्याद्धर्म सङ्गनुनामिणे द्रोघ्यमिति ॥९॥ अथातो गृह्णान्येव । आ-
 पतये वा परिपतये गृह्णामीति यो वाऽश्रयं पवतऽएष आ च पतति परि च प-

तत्येत्स्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाकापतये वा परिपतये गृह्णामीति ॥ १० ॥ तनू-
 न्ने शाखरायेति । यो वाऽअयं पवतऽएष तनूनता शाखर एतस्माऽउ हि गृ-
 ह्णाति तस्मादाक तनूनने शाखरायेति ॥ ११ ॥ शखनऽओजिष्ठायेति । एष वै
 शखौजिष्ठ एतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाक शखनऽओजिष्ठायेति ॥ १२ ॥ अथा-
 तः समवमृशत्येव । एतद् देवा भूयः समाभिरऽइत्यं नः सोऽमुथासद्यो न एत-
 दतिक्रामादिति तथोऽएवेतऽएतत्सममत्तऽइत्यं नः सोऽमुथासद्यो न एतदतिक्रा-
 मादिति ॥ १३ ॥ ते समवमृशति । अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोज इत्यनाधृष्टा
 हि देवा आसन्ननाधृष्याः सः सतः समानं वदतः समानं दधाणा देवानामोज
 इति देवानां वै जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामान्यनभिशास्त्यभिशास्तिपा अनभिशास्ते-
 न्यमिति सर्वोऽ हि देवा अभिशास्तिं तीर्णा अज्ञता सत्यमुपगेषमिति सत्यं वदा-
 नि मेदमतिक्रमिषमित्येवैतदाकः स्विते मा धा इति स्विते हि तदेवा आत्मान-
 मदधत प्तसत्यमवदन्यत्सत्यमकुर्वत्तस्मादाकः स्विते मा धा इति ॥ १४ ॥ अथ या-
 स्तदेवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धऽ समवददरे तदिन्द्रे संन्यदधतेष
 वाऽइन्द्रो य एष तपति न कृ वाऽएषोऽग्रे तताप यया कैवेदमन्यत्कृत्तमेवऽ
 कैवास तेनेवैतद्वीर्येण तपति तस्माद्यदि बरुवो दीक्षेरन्गृह्यतयऽएव व्रतमभ्यु-
 त्तिच्य प्रयहेयुः स हि तेषामिन्द्रभाजनं भवति यद्यु दक्षिणावता दीक्षेत यजमा-
 नायैव व्रतमभ्युत्तिच्य प्रयहेयुरिदऽ क्वाङ्कुरिन्द्रो यजमान इति ॥ १५ ॥ अथ या-
 स्तदेवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धऽ समवददरे तत्सार्धऽ संजघ्रे तत्सा-
 माभवत्तस्मादाङ्कः सत्यऽ साम दवजऽ सामेति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [४. ३] ॥ ॥

आतिथ्येन वै देवा इष्टा । तास्तमदविन्दते तानूननेः समशाम्यस्तऽएतस्य
 प्रायश्चित्तिभेदन्योऽन्यं पापमवदन्नाक पुरावभृथात्पु दीक्षामवाकल्पयंस्तऽए-
 तामवात्सरा दीक्षामपश्यन् ॥ १ ॥ तेऽग्निवै त्वं विपल्याङ्गपत्त । तपो वाऽअ-

मिस्तपो दीक्षा तद्वान्तरां दीक्षामुपायंस्तद्यद्वान्तरां दीक्षामुपायंस्तस्माद्वान्तरदी-
 क्षा संतरामङ्गुलीराञ्चन्त संतरां मेखलां पर्यस्तामिवैनमितत्सतीं पर्यास्यन्त तथो
 ऽष्ट्वेष एतद्यदतः प्राचीनमव्रत्यं वा करोत्यव्रत्यं वा वदति तस्यैवेतत्प्रायश्चित्तिं
 कुरुते ॥२॥ सोऽग्निनेव वचं विपल्यद्भयते । तपो वाऽग्निस्तपो दीक्षा तदवा-
 न्तरां दीक्षामुपैति संतरामङ्गुलीरुचते संतरां मेखलां पर्यस्तामिवैनमितत्सतीं पर्य-
 स्यति प्रज्ञामु क्वैव तदेवा उपायन् ॥३॥ तेऽग्निनेव वच विपलयाद्भयन्त । अग्निर्वै
 मिथुनस्य कर्ता प्रजन्मयिता तत्प्रज्ञामुपायस्संतरामङ्गुलीराञ्चन्त संतरां मेखलां तत्प्र-
 ज्ञामात्मन्नकुर्वन्त तथोऽष्ट्वेष एतत्प्रज्ञामेवोपैति ॥४॥ सोऽग्निनेव वचं विपल्य-
 द्भयते । अग्निर्वै मिथुनस्य कर्ता प्रजन्मयिता तत्प्रज्ञामुपैति संतरामङ्गुलीरुचते संत-
 रां मेखलां तत्प्रज्ञामात्मन्कुरुते ॥५॥ देवानामु ह स्म दीक्षितानाम् । यः समि-
 द्धारो वा स्वाध्यायं वा विमृजते तच्छ ह स्मेतरस्यैवितरश्च त्र्येणोतरस्यैतरमसुररक्ष-
 सानि जिघांसन्ति ते ह पापं वदन्त उपसमेयुरिति वै मां वमचिकीर्षीरिति मा-
 जिघांसिरीत्यग्निर्हैव तथा नान्यमुवादाग्निं तथा नान्यः ॥६॥ ते ह्योचुः । अपीत्यं
 वामग्नेऽवादिपूरुरिति नैवाहमन्यं न मामन्य इति ॥७॥ तेऽविदुः । अयं वै नो
 विरद्वास्तमोऽस्यैव त्र्यपमसाम तेन रक्षाऽस्यतिमोक्ष्यामहे तेन स्वर्गं लोकं सम-
 श्रुविष्यामह इति तेऽग्नेरेव त्र्यपमभवंस्तेन रक्षाऽस्यत्यमुच्यन्त तेन स्वर्गं लोकं
 समाश्रुवन्त तथोऽष्ट्वेष एतदग्नेरेव त्र्यपं भवति तेन रक्षाऽस्यतिमुच्यन्ते तेन स्वर्गं
 लोकं समश्रुते स वै समिधमेवाभ्यादधद्वान्तरदीक्षामुपैति ॥८॥ स समिधमभ्या-
 दधाति । अग्ने व्रतपास्त्वे व्रतया इत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहोऽग्ने व्रतया-
 स्त्वे व्रतया इति या तत्र तनूरियाः सा मयि यो मम तनूरेषा सा ह्ययि । सह
 नो व्रतपते व्रतानीतिस्मदग्निना वचं विपल्यद्भयतेऽनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्य-
 तामनु तपस्तपस्यतिरिति तद्वान्तरां दीक्षामुपैति संतरामङ्गुलीरुचते संतरां मे-

खलां पर्यस्तामेवैतत्सतीं पर्यस्यते ॥ १ ॥ अथैनमतो मदत्तीभिरुपचरन्ति । तपो
 वाऽश्रमिस्तपो मदन्त्यस्तस्मादेनं मदत्तीभिरुपचरन्ति ॥ १० ॥ अथ मदत्तीभिरुपस्यु-
 श्य । राजानमाप्याययन्ति तस्मान्मदत्तीरुपस्युश्य राजानमाप्याययन्ति वृद्धो वाऽश्रा-
 ड्यः रेतः सोमो नेद्वेष्टेणाल्लेन रेतः सोमः हिनसामेति तस्मान्मदत्तीरुपस्युश्य
 राजानमाप्याययन्ति ॥ ११ ॥ तदाहुः । यस्माऽएतदाप्यायनं क्रियतऽश्रान्तिथ्यः सो-
 माय तमेवाग्रऽश्राप्याययेयुरथावात्तरदीक्षामथ तानूनम्राणाति तउ तथा न कुर्या-
 द्यज्ञस्य वाऽएवं कर्मात्र वाऽएनास्तमदविन्दते सऽशममेव पूर्वमुपायन्नथावात्तर-
 दीक्षामथाप्यायनम् ॥ १२ ॥ तदाप्याययन्ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो
 वृत्रो वै सोम आसीत्स्यैतहरीरं यद्दिरयो यदश्मानस्तदेपांशाना नामौपधिज्ञाय-
 तऽइति ह स्माह श्वेतकेतुरौहालकिस्तामेतदाकृत्याभिषुष्वन्ति तां दीक्षोपसद्वि-
 स्तानूनमैराप्यायनेन सोमं कुर्वन्तीति तथाऽएवैनामेष एतदीक्षोपसद्विस्तानूनमै-
 राप्यायनेन सोमं करोति ॥ १३ ॥ मधु सारघमिति वाऽश्राहुः । यज्ञो ह वै मधु
 सारघमथेतऽएव सारघो मधुकृतो यद्विज्ञस्तद्यथा मधु मधुकृत आप्याययेयुरेवमे-
 वैतद्यज्ञमाप्याययन्ति ॥ १४ ॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्गेषामियं जितिस्ते
 होचुः कथं न इदं मनूष्यैरनभ्यारोक्ष्यः स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु
 मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुक्ष्य यज्ञं धूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्त-
 स्माग्न्यो नाम ॥ १५ ॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञः समभरन्त्यथायं यज्ञः
 सम्भृत एवं वाऽएष यज्ञः सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै यज्ञस्ताद्यदेवात्र यज्ञस्य नि-
 धीतिं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥ १६ ॥ ते वै यद्भूत्वाप्याययन्ति । यद्वा
 ऽऋतव ऋतव एवैतद्भूत्वाप्याययन्ति ॥ १७ ॥ तऽश्राप्याययन्ति । अऽश्रुऽश्रुष्टि देव
 सोमाप्यायतामिति तदस्याऽश्रुमऽश्रुमेवाप्याययन्तीन्द्रायेकधनविदऽइतीन्द्रो वै य-
 ज्ञस्य देवता तस्मादाक्तेन्द्रायित्येकधनविदऽइति शतः-शतः ह स्म वाऽएष दे-

वान्प्रत्येकैक एवाऽशुरैरुक्थनानाप्यायते दश-दश वा तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा वमिन्द्राय प्यायस्वेतीन्द्रा वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तामिवैतदाप्याययत्या वमिन्द्राय प्यायस्वेति तदेतस्मिन्नाप्यायनं दधात्याप्याययास्मान्साखीत्सन्त्या मेधयेति स यत्सन्नोति तत्तदाह यत्सन्त्येत्यथ यदनुब्रूते तद् तदाह यन्मघयेति स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीयित्येका वाऽएतेषामाशीर्भवत्यृबिजां च यज्ञमानस्य च यज्ञस्योदृचं गहमेति यज्ञस्योदृचं गह्मानीत्यिवैतदाह ॥ १८ ॥ अथ प्रस्तरे निष्कृवते । उत्तरत उपचारो वै यज्ञोऽथैतदक्षिणेवान्वित्याप्याययस्यग्निर्वै यज्ञस्तग्यज्ञं पृष्ठतः कुर्वन्ति तन्मिथ्याकुर्वन्ति देवेभ्य आवृश्चन्ते यज्ञो वै प्रस्तरस्तग्यज्ञं पुनरारभन्ते तस्यो रैषा प्रायश्चित्तिस्तथो रैषामेतन्न मिथ्याकृतं भवति न देवेभ्य आवृश्चन्ते तस्मात्प्रस्तरे निष्कृवते ॥ १९ ॥ तदाहुः । अक्ते निष्कृवीराश्ननक्ताश्शत्यनक्ते कैव निष्कृवीरन्ननुप्रकरणाऽ क्वैवाक्तस्य ॥ २० ॥ ते निष्कृवते । एष्टा रायः प्रेषे भगायऽऽतमृतवादिभ्य इति सत्यऽ सत्यवादिभ्य इत्येवैतदाह नमो गावापृथिवीभ्यामिति तदाभ्यां गावापृथिवीभ्यां निष्कृवते ययोरिदऽ सर्वमधि ॥ २१ ॥ अथाह समुह्यय प्रस्तरम् । अग्नीन्मदत्यापाश्इति मदन्तीत्यग्नीदाह ताभिरेकीत्युपर्युपर्यग्निमतिरुहति स यन्नानुप्रकरत्येतेन कृत उर्ध्वान्यहानि प्रचरिष्यन्भवत्यथ यदुपर्युपर्यग्निमतिरुहति तदेवास्यानुप्रकृतभाजनं भवति तमग्निधिं प्रयहति तमग्निन्निदधाति ॥ २२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [४. ३.] ॥ ॥

ग्रीवा वै यज्ञस्योपसदः शिरः प्रवर्ग्यः । तस्माद्यदि प्रवर्ग्यवान्भवति प्रवर्ग्येण प्रवर्ग्योपसद्विः प्रचरति तद्ग्रीवाः प्रतिदधति ॥ १ ॥ तस्याः पूर्वह्निऽनुवाक्या भवन्ति । ता अपराह्निं याज्या या याज्यास्ता अनुवाक्यास्ताद्यतिपन्नति तस्मादिमानि ग्रीवाणां पर्याणि व्यक्लिप्तानोमान्यस्थानि ॥ २ ॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्यधिरे ततोऽसुरा एषु लोकेषु पुरश्चक्रिरेऽयस्मयीमेवासिंलोके

रजतामसरिजे कुरिणी दिवि ॥३॥ तद्वै देवा असृष्वत । त एताभिरुपसदिरु-
पासीदंस्तद्यदुपासीदंस्तस्मादुपसदो नाम ते पुरः प्राभिन्दन्निमांलोकान्प्राजयंस्तस्मा-
दाङ्कुरूपसदा पुरं जयसीति यदुकोपासते तेनेमां मानुषीं पुरं जयन्ति ॥४॥ एता-
भिर्वै देवा उपसद्भिः । पुरः प्राभिन्दन्निमांलोकान्प्राजयंस्तथोऽष्ट्वैष एतन्नाङ्कुरा-
स्माऽश्रस्मिंलोके कश्चन पुरः कुरुतऽश्मानेवैतच्छोकान्प्रभिनत्तीमांलोकान्प्रजयति
तस्मादुपसद्विर्यजते ॥५॥ ता वाऽआज्यरुविषो भवन्ति । वज्रो वाऽआज्यमेनेन
वै देवा वज्रेणाज्येन पुरः प्राभिन्दन्निमांलोकान्प्राजयंस्तथोऽष्ट्वैष एतेन वज्रेणा-
ज्येनेमांलोकान्प्रभिनत्तीमांलोकान्प्रजयति तस्मादाज्यरुविषो भवन्ति ॥६॥ स वा
ऽअष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुरुपभृत्यथोऽश्तरथाङ्कुरश्चतुरेव कृत्वो जुह्वां गृ-
ह्णीयादष्टौ कृत्व उपभृतीति ॥७॥ स वाऽअष्टावैव कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुर-
पभृति तद्ब्रह्मभिरं करोति तेन वज्रेणाभिरंणेमांलोकान्प्रभिनत्तीमांलोका-
न्प्रजयति ॥८॥ अग्नीषोमी वै देवानाऽ सयुजौ । ताभ्याऽ सार्थं गृह्णाति विषत्र
ऽएकाकिनेऽन्यतरमेवाधारमाधारयति यऽ सुवैण प्रतिक्रामति वाऽउत्तरमाधार-
माधार्याभिज्ञित्याऽअभिज्ञयानीति तस्मान्न्यतरमेवाधारमाधारयति यऽ सुवैण ॥९॥
अथाभाव्य न होतारं प्रवृणीते । सीद होतरित्येवाहोपविशति होता होतृप-
दनऽउपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽर्धयुः सुचावादत्ते ॥१०॥ स आह्रातिक्रामन्नग्नयेऽनु-
ब्रूहीति । आश्राव्याह्राग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥११॥ अथाह्र सोमायानुब्रू-
हीति । आश्राव्याह्र सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१२॥ अथ यदुपभृत्याज्यं
भवति । तत्समानयमान आह्र विष्वेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह्र विभुं यजेति वषट्-
कृते जुहोति ॥१३॥ स यत्समानत्र तिष्ठन्जुहोति । न यथेदं प्रचरत्संचरत्यभि-
ज्ञित्याऽअभिज्ञयानीत्यथ यदेता देवता यजति वज्रमेवैतत्सऽश्करोत्यग्निमनीकऽ सो-
मऽ शल्पं विभुं कुल्मलाऽ ॥१४॥ संवत्सरो हि वज्रः । अग्निर्वज्रऽअह्रः सोमो रा-

त्रिर्य यदक्षरेण तद्विचुरितद्वै परिप्रवमानः संवत्सरं करोति ॥ १५ ॥ संवत्सरो
 वृक्षः । एतेन वै देवाः संवत्सरेण वज्रेण पुरः प्राभिन्दन्निर्मांलोकान्प्राजयंस्तथो
 ऽश्वेष एतेन संवत्सरेण वज्रेणोमांलोकान्प्रभिनत्तीमांलोकान्प्रजयति तस्मादेता
 देवता यजति ॥ १६ ॥ स वै तिस्र उपसद् उपेयात् । त्रयो वाऽऽतवः संवत्सरस्य
 संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सऽक्षरोति द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया
 ॥ १७ ॥ ताः षट्सम्यगन्ते । षडाऽऽतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते सं-
 वत्सरमेवैतत्सऽक्षरोति ॥ १८ ॥ यग्य द्वादशोपसद् उपेयात् । द्वादश वै मासाः सं-
 वत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सऽक्षरोति द्विरेकया प्रचरति
 द्विरेकया ॥ १९ ॥ ताश्चतुर्विंशतिः सम्यगन्ते । चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः
 संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सऽक्षरोति ॥ २० ॥ स यत्सायमप्रातः प्रच-
 रति । तथा कोव सम्यत्सम्यगन्ते स यत्पूर्वाह्ने प्रचरति तज्जयत्यथ यदपराह्ने प्र-
 चरति मुजितमसदित्यथ यज्जुहोतीदं वै पुरं युध्यन्ति तां जिवा स्वाः सतीं प्रप-
 यन्ते ॥ २१ ॥ स यत्प्रचरति । तयुध्यत्यथ यत्संतिष्ठते तज्जयत्यथ यज्जुहोति स्वा-
 मेवैतत्सतीं प्रपयन्ते ॥ २२ ॥ स जुहोति । यया द्विरेकस्याङ्गः प्रचरिष्यन्भवति या
 तेऽग्नेऽयःशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । अयं वचोऽऽपावधीन्नेषं वचोऽऽपाव-
 धीत्स्वाकृत्येवऽश्रया हि सासीदयस्मयी हि सासीत् ॥ २३ ॥ अथ जुहोति । यया
 द्विरेकस्याङ्गः प्रचरिष्यन्भवति या तेऽग्ने रजःशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । अयं
 वचोऽऽपावधीन्नेषं वचोऽऽपावधीत्स्वाकृत्येवऽश्रया हि सासीद्रजता हि सासीत्
 ॥ २४ ॥ अथ जुहोति । ययाद्विरेकस्याङ्गः प्रचरिष्यन्भवति या तेऽग्ने रुशिया
 तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । अयं वचोऽऽपावधीन्नेषं वचोऽऽपावधीत्स्वाकृत्येवऽश्रया
 हि सासीद्रिणी हि सासीग्यग्य द्वादशोपसद् उपेयाश्चतुरकुमेकया प्रचरेच्चतुरकु-
 मेकया ॥ २५ ॥ अथातीं व्रतोपसदमिव । परुर्वीर्वाऽऽन्या उपसद्ः पुरोऽह्वीर-

न्याः स यासामेकं प्रथमाहं दोग्ध्य द्वावथ त्रीस्ताः परुर्वीरिथ यासां त्रीन्प्रथमा-
 हं दोग्ध्य द्वावथिकं ताः परोऽह्नीर्या वै परोऽह्नीस्ताः परुर्वीर्याः परुर्वीस्ताः
 परोऽह्नीः ॥२६॥ तपसा वै लोकं जयन्ति । तदस्यैतत्परः-पर एव वरीयस्तपो
 भवति परः-परः श्रेयाधंसं लोकं जयति वसीयानु क्वास्मिंलोके भवति य एवं
 विद्वान्परोऽह्नीरूपसद उपैति तस्माद् परोऽह्नीरेवोपसद् उपेयाद्य्यु द्वादशोपसद्
 उपेयात्तीश्चतुरहं दोक्येद्वी चतुरहमेकं चतुरहम् ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥५[४.४]॥
 तृतीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥ चतुर्थोऽध्यायः [११] ॥-

तद्य एष पूर्वार्थो वर्षिष्ठ स्थूणाराजो भवति । तस्मात्प्राड् प्रक्रामति त्रीन्वि-
 क्रमांस्तहङ्गं निरुन्ति सोऽन्तःप्रातः ॥१॥ तस्मान्मध्यमाहङ्गोः । दक्षिणा पञ्चदश
 विक्रमान्प्रक्रामति तहङ्गं निरुन्ति सा दक्षिणा श्रोणिः ॥२॥ तस्मान्मध्यमाहङ्गोः ।
 उदङ् पञ्चदश विक्रमान्प्रक्रामति तहङ्गं निरुन्ति सोत्तरा श्रोणिः ॥३॥ तस्मान्म-
 ध्यमाहङ्गोः । प्राड् षट्त्रिंशतं विक्रमान्प्रक्रामति तहङ्गं निरुन्ति स पूर्वार्धः ॥४॥
 तस्मान्मध्यमाहङ्गोः । दक्षिणा द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तहङ्गं निरुन्ति स दक्षि-
 णोऽधसः ॥५॥ तस्मान्मध्यमाहङ्गोः । उदङ् द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तहङ्गं नि-
 रुन्ति स उत्तरोऽधस एषा मात्रा वेदेः ॥६॥ अथ यत्त्रिंशदिक्रमा पश्चाद्भवति ।
 त्रिंशदक्षरा वै विराड्विराजो वै देवा अस्मिंलोके प्रत्यतिष्ठन्तथोऽष्टवैष एतदि-
 र्नाज्ञेवास्मिंलोके प्रतितिष्ठति ॥७॥ अथोऽपि त्रयस्त्रिंशत्स्युः । त्रयस्त्रिंशदक्षरा
 वै विराड्विराज्ञेयास्मिंलोके प्रतितिष्ठति ॥८॥ अथ यत्षट्त्रिंशदिक्रमा प्राची भ-
 वति । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकां समाप्नुवत त-
 थोऽष्टवैष एतद्बृहत्या वै स्वर्गं लोकां समप्नुते सोऽस्य दिव्याह्वनीयो भवति
 ॥९॥ अथ यच्चतुर्विंशतिविक्रमा पुरस्ताद्भवति । चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री पू-
 र्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्माच्चतुर्विंशतिविक्रमा पुरस्ताद्भव-

तेषा मात्रा वेदे ॥ १० ॥ अथ यत्पश्चाद्दरीयसी भवति । पश्चाद्दरीयसी पृथुषोषि-
 रिति वै योषां प्रशंसन्ति यदेव पश्चाद्दरीयसी भवति पश्चादेवैतद्दरीयः प्रजननं क-
 रोति तस्मात्पश्चाद्दरीयसः प्रजननादिमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ११ ॥ नासिका कृ वा
 ऽएषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः । अथ यदेनामुत्तरां वेदेरूपकिरति तस्मादुत्तरवेदिर्नाम
 ॥ १२ ॥ द्वयो कृ वाऽइदमग्रे प्रजा आसुः । आदित्याश्चैवाङ्गिरसश्च ततोऽङ्गिरसः
 पूर्वे यज्ञे समभरंस्ते यज्ञे सन्भृत्योचुरग्निमिमां नः श्वःसुत्यामादित्येभ्यः प्रब्रूयन्नेन
 नो यज्ञेन याजयतेति ॥ १३ ॥ ते ह्यादित्या ऊचुः । उपजानीत यथास्मन्निवाङ्गिरसो
 याजयान्न वयमङ्गिरस इति ॥ १४ ॥ ते होचुः । न वाऽअन्येन यज्ञादपक्रमणामस्त्य-
 त्तरामेव सुत्यां धियामहाऽइति ते यज्ञे संजक्रुस्ते यज्ञे सन्भृत्योचुः श्वःसुत्यां वै
 त्वमस्मभ्यमग्रे प्रावोचोऽथ वयमद्यसुत्यामेव तुभ्यं प्रब्रूमोऽङ्गिरोभ्यश्च तेषां नस्त्व
 होतासीति ॥ १५ ॥ तेऽन्यमेव प्रतिप्रजिद्युः । अङ्गिरसोऽह ते काप्यङ्गिरसोऽग्रे
 ऽन्वागत्य चुक्रुधुरिव कथं नु नो दूतश्चरन्न प्रत्यादथा इति ॥ १६ ॥ स होवाच ।
 अनिन्या वै मावृषत सोऽनिन्धैर्वृतो नाशकमपक्रमितुमिति तस्माड् कानिन्य-
 स्य वृतो नापक्रामेत्तएतेन सद्यःक्रियाङ्गिरस आदित्यामयाज्ञयस्स सद्यःक्रीः ॥ १७ ॥
 तेभ्यो वाचं दक्षिणामानयन् । तां न प्रत्यगृह्णन्कास्यामहे यदि प्रतिग्रहीष्याम
 इति तद्दक्षिणस्य कर्म न व्यमुच्यत यदाक्षिणामासीत् ॥ १८ ॥ अथेभ्यः सूर्यं दक्षि-
 णामानयन् । तं प्रत्यगृह्णन्तस्माड् कृ स्माङ्गिरसो वयं वाऽआर्विजीनाः स्मो
 वयं दक्षिणोया अथि वाऽअस्माभिरेष प्रतिगृहीतो य एष तपतीति तस्मात्सद्यः-
 क्रियाऽश्वः श्वेतो दक्षिणा ॥ १९ ॥ तस्य रुक्मः पुरस्ताद्भवति । तदेतस्य रूपं क्रि-
 यते य एष तपति यद्यश्च श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यात्तस्य रुक्मः पुर-
 स्ताद्भवति तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥ २० ॥ तेभ्यो कृ वाङ्गुक्रोध । के-
 न मदेव श्रियान्वन्धुनाः केनाऽयदेतं प्रत्यग्रहीष्ट न मामिति सा हेभ्योऽपचक्रा-

म॒ सोभ॑यान॒न्तरे॑णा दे॒वासुरा॑न्संय॒त्तात्सि॑ष्की भू॒वाद्दाना॑ च॒चार॑ तामृ॒षीव॑ दे॒वा अ॒-
 म॒न्त्रय॑न्तोपा॒सुरा॑ अग्निरे॒व दे॒वानां॑ हूत आ॒स सक॑र॒न्ना इ॒त्यसुर॑र॒क्षस॑मसुराणा॑ ॥२१॥
 सा दे॒वानु॑पाव॒र्त्स्यत्यु॑वाच । यद्द॒ उपा॑व॒र्मेय॑ किं मे ततः स्यादिति॑ पूर्॒वमे॒व वाग्नि॑-
 रा॒हुतिः प्रा॒प्स्यती॒त्यथ॑ कृ॒षा दे॒वानु॑वाच यां मया कां चाशिष॑माशासि॒ञ्चि सा॒ वः
 सर्वा॑ स॒मर्धि॑ष्यतऽइति॑ सैवं दे॒वानु॑पाव॒वर्त॑ ॥२२॥ स य॒द्वार्य॑माणोऽग्नौ । उत्त॑र॒वे-
 दिं व्या॑धार॒यति॑ यदे॒वैना॑मदो दे॒वा अ॒ब्रुव॑न्पूर्॒वा वाग्ने॑राहुतिः प्रा॒प्स्यतीति॑ तदे॒वै-
 नामे॑तत्पूर्॒वामग्ने॑राहुतिः प्रा॒प्नोति॑ वाग्धे॒षा नि॒दन्नि॑नाथ॒ यदु॒त्तर॑वेदिमु॒पकि॑रति॒ य-
 ज्ञ॒स्यैव॑ सर्व॒त्वाय॑ वाग्धि॒ यज्ञो वा॒गु क्षे॒षा ॥२३॥ तां वै यु॑गश॒म्येन॑ वि॒मिमी॑ते ।
 युगे॑न॒ यत्र॑ क॒रन्ति॑ श॒म्यया॑ यतो क॒रन्ति॑ यु॒गश॒म्येन॑ वै यो॒ग्यं यु॒ञ्जति॑ सा यदे॒वाद्ः
 सि॑ष्की भू॒वाशा॑न्नेवा॒चर॑त्तदे॒वैना॑मेत॒द्यज्ञे॑ यु॒नक्ति॑ ॥२४॥ तस्मान्नि॒वृत्त॑दक्षिणां न
 प्रति॑गृह्णीयात् । सि॑ष्की क्से॒नं भू॒वा क्षि॑णोति॒ नो कामा॑कुर्वीति॑ सि॑ष्की क्खे॒नं भू॒-
 वा क्षि॑णोति॒ नो हान्य॑स्मै दद्याद्यज्ञं तद॒न्यत्रा॑त्म॒नः कु॑र्वीति॑ तस्माद्योऽस्यापि पा॒-
 प॒इव॑ समा॒नब॑न्धुः स्यात्तस्मा॑ऽए॒नां दद्या॑त्स यद्ददाति॑ तदे॒न॑ ॥ सि॑ष्की भू॒वा न
 क्षि॑णोति॒ यद्द॑ समा॒नब॑न्धवे ददाति॑ तद्द॒ नान्य॑त्रात्म॒नः कुरु॑त्त॒ष्टो नि॒वृत्त॑दक्षि॒-
 णायि॑ प्रतिष्ठा ॥२५॥ अथ॑ श॒म्यां च॑ स्फ्यं चा॒दत्ते॑ । तद्य॑ ए॒ष पूर्॒वार्थः॑ उत्त॒रार्थः॑
 शङ्कु॑र्भवति॒ तस्मा॑त्प्र॒त्यङ् प्र॑क्रामति॒ त्री॒न्विक्र॑मांस्तश्चा॒वालं॑ परि॒लिख॑ति सा चा॒वा॒-
 लस्य॑ मात्रा नात्र मात्रास्ति॒ यत्रै॒व स्वयं॑ मनसा॒ मन्ये॑ता॒ग्नेणो॑त्करं तश्चा॒वालं॑ प॒-
 रि॒लिखि॑त् ॥२६॥ स॒ वि॒द्यत्ता॑त् । उ॒दीची॑ ॥ श॒म्यां नि॒दधा॑ति स॒ परि॒लिख॑ति त॒-
 प्राय॑नी मेऽ॒सीती॑मा॒मेवै॒तदा॑हास्या॑ ॥ क्वि॒ तस॑ इति॑ ॥२७॥ अथ॑ पुर॒स्तात् । उ॒दीची॑ ॥
 श॒म्यां नि॒दधा॑ति स॒ परि॒लिख॑ति वि॒त्ताय॑नी मेऽ॒सीती॑मा॒मेवै॒तदा॑हास्या॑ ॥ क्वि॒ वि॒-
 वि॒दान॑ इति॑ ॥२८॥ अथानु॒वेद्य॑त्तम् । प्रा॒ची ॥ श॒म्यां नि॒दधा॑ति स॒ परि॒लिख॑न्त्य॒-
 वता॑न्मा नाथि॒तादि॒तीमा॒मेवै॒तदा॑ह॒ यत्र॑ नाथि॒तन्मा॒वता॑दिति॑ ॥२९॥ अथो॒त्तर॑तः ।

प्राची७ शर्म्या निदधाति स परिनिखल्यवतान्मा व्यथितादितीमामेवैतदाह यत्र
 व्यथितन्मावतादिति ॥३०॥ अथ कूरति । यत्र कूरति तदग्रीडुपसोदति स वाऽअ-
 ग्रीनामेव नामानि गृह्णन्कूरति यान्वाऽअमून्देवा अयेऽग्रीन्होत्राय प्रावृणत ते
 प्राधन्वंस्तऽइमा एव पृथिवीरूपासर्पन्निमामहेव द्वेऽअस्याः परे तेनैवेताम्रदानेन
 कूरति ॥३१॥ स प्रकूरति । विदेदग्निर्नभो नामाग्नेऽअद्भिर आगुना नासेकीति स
 यत्प्राधन्वंस्तदायुर्दधाति तत्समीरयति योऽस्यां पृथिव्यामसीति योऽस्यां पृथिव्या-
 मसीति कृवा निदधाति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन वादधऽइति यत्तेऽनाधृष्टं
 रक्तोभिर्नाम यज्ञियं तेन वादधऽइत्येवैतदाहानु वा देववीतयऽइति चतुर्थं७ कूर-
 ति देवेभ्यस्वा जुष्टा७ कूरामिन्येवैतदाह तां वै चतुःशक्तेश्चावालाद्गरति चतस्रो
 वै दिशः सर्वाभ्य एवैनामेतद्दिग्भ्यो कूरति ॥३२॥ अथानुव्यूकति । सि७क्ष्यसि स-
 पत्नसाह्वी देवेभ्यः कल्पस्त्रेति सा यदेवादः सि७ह्वी भूवाशान्तेवाचरत्तदेवैनामेत-
 दाह सि७क्ष्यसीति सपत्नसाह्वीति तया वयं७ सपत्नान्यापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह
 देवेभ्यः कल्पस्त्रेति योषा वाऽउत्तरवेदिस्तामेवैतदेवेभ्यः कल्पयति ॥३३॥ तां
 वै युगमात्रीं वा सर्वतः करोति । यत्नमानस्य वा दश-दश पदानि दशाक्षरा वै
 विराडा७वै विराडा७यज्ञो मध्ये नाभिकामिव करोति समानत्रासीनो व्याधारया-
 णीति ॥३४॥ तामद्भिरभ्युक्षति । सा यदेवादः सि७ह्वी भूवाशान्तेवाचरत्तद्विनाप-
 स्तामद्भिः शमयति योषा वाऽउत्तरवेदिस्तामेवैतदेवेभ्यो हिन्यति तस्माद्भिरभ्यु-
 क्षति ॥३५॥ सोऽभ्युक्षति । सि७क्ष्यसि सपत्नसाह्वी देवेभ्यः प्रुन्धस्त्रेत्यथ सिकता-
 भिरनुविकिरत्यलंकारो न्वेव सिकता भ्राजत्तऽइव हि सिकता अग्नेर्वाऽएतद्विद्या-
 नस्य भ्रम यत्सिकता अग्निं वाऽअस्यामाधास्यन्भवति तथो हेनामग्निर्न हिन्यति
 तस्मात्सिकताभिरनुविकिरति सोऽनुविकिरति सि७क्ष्यसि सपत्नसाह्वी देवेभ्यः प्रु-
 न्धस्त्रेत्येनां हृदयति सा हृन्नेता७ रात्रिं वसति ॥३६॥ ब्राह्मणम् ॥१[५.१]॥ ॥

इध्मभ्यादधति । उपयमनीरुपकल्पयत्याज्यमधिभ्रयति सूत्रं च सूत्रं च संमा-
 र्थ्यथोत्पूयाज्यं पञ्चगृहीतं गृह्णीति यदा प्रदीप्त इध्मो भवति ॥१॥ अथोद्यहन्ती-
 ध्मम् । उपयहृत्युपयमनीरुधाह्माग्रे प्रक्षिपमाणायांनूत्कोकस्फयानूदेहीत्यनूदेति
 प्रतिप्रस्थतिकस्फयेतस्मान्मध्यमाहङ्कोर्य एष वेदेर्ज्ञषनार्थं भवति तद्यदेवात्रात्तःपा-
 तेन गार्हपत्यस्य वेदेर्यवह्निसं भवति तदेवैतदनुसंतनोति ॥२॥ तद्विके । अत्त-
 र्वेदेरनूदायति तद् तथा न कुर्याद्वैतस्मान्मध्यमाहङ्कोरनूदेयात्तःश्रायत्यागहृत्यु-
 त्तरवेदिम् ॥३॥ ॥ शतम् १००० ॥ ॥ प्रोक्षणीरुधरुदात्ते । स पुरस्तादेवाये प्रो-
 क्षत्युदङ् तिष्ठन्निन्द्रधोपस्वा वसुभिः पुरस्तात्पावित्तीन्द्रधोपस्वा वसुभिः पुरस्ता-
 द्रोपायवित्येवैतदाह ॥४॥ अथ पश्चात्प्रोक्षति । प्रचेतास्वा रुद्रैः पश्चात्पाविति
 प्रचेतास्वा रुद्रैः पश्चाद्द्रोपायवित्येवैतदाह ॥५॥ अथ दक्षिणातः प्रोक्षति । मनो-
 जवास्वा पितृभिर्दक्षिणातः पाविति मनोजवास्वा पितृभिर्दक्षिणातो गोपायवित्ये-
 वैतदाह ॥६॥ अथोत्तरतः प्रोक्षति । विश्वकर्मा वादित्यैरुत्तरतः पाविति विश्व-
 कर्मा वादित्यैरुत्तरतो गोपायवित्येवैतदाह ॥७॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्य-
 ने । तस्येऽएते पूर्वे सक्ती तयोर्था दक्षिणा ता न्यत्नेन ब्रह्मिर्वेदि निनयतीदमहं
 तमं ब्राह्मिर्ह्यथा यशान्निःसृजामीति सा यदेवादः सिद्धी भूत्वाशान्तेवाचरत्तामेवा-
 स्या एतहुचं ब्रह्मिर्ह्यथा यशान्निःसृजति यदि नाभिचरेद्युःश्रमिचरेदादिशेदिदमहं
 तमं वारमुमभि निःसृजामीति तमेतया शुचा विधायि स शोचन्नेवामुं लोकमेति
 ॥८॥ स यद्धार्यमाणोऽग्नौ । उत्तरवेदिं व्याधायति यदेवैनामदो देवा अत्रुवन्पूर्वा
 वाग्निराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामितपूर्वामग्निराहुतिः प्राप्नोति यद्वेषा देवानब्र-
 वोद्यां मया कां चाशिषमाशासिष्यधे सा वः सर्वा समर्थिष्यतःइति तमिनयात्र
 ऽर्विज्ञो यज्ञमानायाशिषमाशासते सास्मै सर्वा समृध्यते ॥९॥ तद्वाऽएतदेकं कुर्व-
 न्दयं करोति । यदुत्तरवेदिं व्याधायत्यथ येषां मध्ये नाभिकेक भवति तस्ये ये

पूर्वे सक्ती तयोर्था दक्षिणा ॥१०॥ तस्यामाधारयति । सि०क्ष्यसि स्वाहेत्यथापर-
 योरुत्तरस्या० सि०क्ष्यस्यादित्यवनिः स्वाहेत्यथापरयोर्दक्षिणास्या० सि०क्ष्यसि ब्रह्म-
 वनिः क्षत्रवनिः स्वाहेति बह्वी वै यजुःप्राशीस्तद्ब्रह्म च क्षत्रं चाशास्तऽउभे वी-
 र्ये ॥११॥ अथ पूर्वयोरुत्तरस्या० । सि०क्ष्यसि सुप्रज्ञावनी रायस्योषवनिः स्वाहे-
 ति तत्प्रज्ञामाशास्ते पदाह सुप्रज्ञावनिरिति रायस्योषवनिरिति भूमा वै रायस्यो-
 षस्तद्भूमानमाशास्ते ॥१२॥ अथ मध्यऽग्राधारयति । सि०क्ष्यस्यावह देवान्यजमा-
 नाय स्वाहेति तदेवान्यजमानायावाह्यत्यथ स्रुचमुग्रहति भूतेभ्यस्त्वेति प्रज्ञा वै
 भूतानि प्रज्ञाभ्यस्त्वेत्येवैतदाह ॥१३॥ अथ परिधीन्यरिदधाति । ध्रुवोऽसि पृथिवी
 दृष्टहेति मध्यं ध्रुवन्निदस्यत्तर्हि दृष्टहेति दक्षिणमध्यतन्निदसि दिवं दृष्टहेत्युत्त-
 रमग्नेः पुरीषमसीति सम्भारानुपनिवपति तद्यत्सम्भारा भवन्त्यग्नेरेव सर्ववाय ॥१४॥
 शरीर० क्वास्य पीतुदाह । तद्यत्पेतुदारवाः परिधयो भवन्ति शरीरेणैवेनमेतत्स-
 मर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१५॥ मा०स० क्वास्य गुल्गुलु । तद्यद्गुल्गुलु भवति
 मा०मेनैवेनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१६॥ गन्धो क्वास्य सुगन्धितेजनम् ।
 तद्यत्सुगन्धितेजनं भवति गन्धेनैवेनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१७॥ अथ
 षडृजे स्तुका भवति । वृजेर्ह वै विषाणोऽश्रन्तरेणामिरेका० रात्रिमुवास तद्यद्देवा-
 त्राम्नेर्नक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मादृजे स्तुका भवति तस्माद्या शीर्षो नेदिष्ठ० स्या-
 त्तामाह्वियाहुरेग्यस्य तां न विन्देदपि यामेव कां चाहुरेतद्यत्परिधयो भवन्ति गु-
 ष्याऽएव दूरऽइव कोनमुत्तरे परिधय आगृह्णति ॥१८॥ ब्राह्मणान् ॥२[५.२]॥ ॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽएष वै तायमानो या-
 वानिव पुरुषस्तात्रास्त्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥१॥ शिर एवास्य रुत्रिर्धानम् ।
 विज्ञत्रं देवतयाथ ष्वस्मिस्तोमो भवति रुविर्वै देवाना० सोमस्तस्माद्रुत्रिर्धानं
 नाम ॥२॥ मुखमेवास्याहवनीयः । स पदाहवनीये जुहोति यथा मुखऽग्रासि-

च्छेद्वं तत् ॥३॥ स्तुप एवास्य युपः । बार्हृएवास्याग्नीधीयश्च मार्जालीयश्च ॥४॥
 उदरमेवास्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्दीदं किं चाभ्रन्त्यदुरएवृदध सर्वं
 प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्विश्वे देवा असोदंस्तस्मात्सदो नाम तएउएवास्यस्मिन्नेते ब्रा-
 ह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥५॥ अथ यावेतौ जघनेनाग्नी । पादविवास्येतावेष
 वै तापमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥६॥ उभयतो-
 द्वारध रूविर्धानं भवति । उभयतोद्वारध सदस्तस्मादयं पुरुष आन्तध संतृष्णः प्रणि-
 क्ते रूविर्धानेऽपतिष्ठते ॥७॥ ते समववर्तयन्ति । दक्षिणेनेव दक्षिणामुत्तरेणो-
 त्तरं यद्वर्षीयस्तदक्षिणाध स्यात् ॥८॥ तर्पाः समववृत्तयोः । हृदिरेधिनिदधति यदि
 हृदिर्न विन्देयुश्हृदिःसंमितां भित्तिं प्रत्यानक्षति ररावां परिश्रयन्त्युह्रायोभ्यां ह-
 दिः पश्चादधिनिदधति हृदिःसंमितां वा भित्तिम् ॥९॥ अथ पुनः प्रपद्य । चतुर्गृही-
 तमाज्यं गृहीत्वा सावित्रं प्रसवाय जुहोति सविता वै देवानां प्रसविता सवितु-
 प्रसूताय यज्ञं तनवामहाऽइति तस्मात्सावित्रं जुहोति ॥१०॥ स जुहोति । पु-
 ज्जते मन उत युज्जते धिय इति मनसा च वै वाचा च यज्ञं तन्वते स यदाह पु-
 ज्जते मन इति तन्मनो युनक्त्युत युज्जते धिय इति तद्वाचं पुनक्ति धिया-धिया
 क्येतया मनुष्या जुष्टयूषन्त्यनक्तेनेव प्रकामोद्येनेव गाथाभिरिव ताभ्यां युक्ताभ्यां य-
 क्षं तन्वते ॥११॥ विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित इति । ये वै ब्राह्मणाः शुश्रु-
 वाभ्रोऽनुचानास्ते विप्रास्तानेवैतद्भ्याह बृहतो विपश्चित इति यज्ञो वै बृह-
 त्विपश्चितमेवैतद्भ्याह वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इदिति वि हि होत्रा दधते
 यज्ञं तन्वाना मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेति तत्सावित्रं प्रसवाय जु-
 होति ॥१२॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उपनिष्क्रामति दक्षिणाया द्वा-
 रा पर्त्नीं निष्क्रामयन्ति स दक्षिणास्य रूविर्धानस्य दक्षिणायां वर्तन्त्याध किरण्यं
 निधाय जुहोतीदं विश्वविचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूहमस्य पाधसुरे स्वाहेति

सःस्रवं पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य संतापमुपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाघोषतमिति
 ति प्रयकृति प्रतिप्रस्थात्रे सुचं चाड्यविलापनीं च पर्याणायति पत्नीमुभौ जघनेना-
 ग्नी ॥ १३ ॥ चतुर्गृहीतमाड्यं गृहीत्वा । प्रतिप्रस्थातोत्तरस्य कृविर्धानस्य दक्षिणायां
 वर्तन्याऽऽ क्लिरणं निधाय जुहोतीरावती धेनुमती क्ति भूतऽऽ सूयवसिनी मनवे
 दशस्या । व्यस्कभा रोदसी विज्ञवेते दार्धयं पृथिवीमभितो मयूखिः स्वाहेति सः-
 स्रवं पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य संतापमुपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाघोषतमिति
 तद्यदेवं जुहोति ॥ १४ ॥ देवा कृ वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गादि-
 भयां चक्रुर्वशो वाऽआस्य तऽऽएतेन वज्रेणाज्येन दक्षिणातो नाष्टा रक्षाऽभ्यवाग्रं-
 स्तथेषां नियानं नान्ववायंस्तथोऽऽएवेष एतन वज्रेणाज्येन दक्षिणातो नाष्टा र-
 क्षाऽस्यवरुक्ति तयास्य नियानं नान्ववयन्ति तद्यद्वैज्ञवीभ्यामृभ्यां जुहोति वैश-
 वऽऽ क्ति कृविर्धानम् ॥ १५ ॥ अथ यत्पब्यक्षस्य संतापमुपानक्ति । प्रजननमेवैत-
 त्क्रियते यदा वै स्त्रिये च पुऽस्रश्च संतप्यतेऽथ रेतः सिच्यते तत्ततः प्रजायते प्रा-
 गुपानक्ति प्राग्धेव रेतः सिच्यतेऽथाकृ कृविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीति
 ॥ १६ ॥ अथ वाचयति । प्राची प्रेतमधरं कल्पयन्तीऽऽइत्यधरो वै यज्ञः प्राची प्रेतं
 यज्ञं कल्पयन्तीऽऽइत्येवैतदाहोर्धं यज्ञं नयतं मा जिह्वरतमित्यूर्धमिमं यज्ञं देवलो-
 कं नयतमित्येवैतदाह मा जिह्वरतमिति तदेतस्माऽऽकृलामाशास्ते समुद्रकोव
 प्रवर्तयेपर्यथा नोत्सर्जतामसुर्या वाऽऽएषा वाग्याक्ते नेदिकामुर्या वाग्वदादिति य-
 नुत्सर्जताम् ॥ १७ ॥ एतद्वाचयेत् । स्वं गोष्ठमावदतं देवी इर्ये आयुर्मा निर्वादिष्टं
 प्रजां मा निर्वादिष्टमिति तस्यो क्लेषा प्रायश्चित्तिः ॥ १८ ॥ तदाहुः । उत्तरवेदेः प्र-
 त्यङ् प्रक्रामेक्षीन्विक्रमास्तद्विर्धानि स्थापयेत्सा कृविर्धानयोर्मत्रेति नात्र मात्रा-
 स्ति यत्रैव स्वयं मनसा मन्येत नाहैव सत्रात्यस्तिके नो हरे तत्स्थापयेत् ॥ १९ ॥
 तेऽऽग्निमन्त्रयते । अत्र रमिथां वर्ष्मन्पृथिव्याऽऽइति वर्ष्मं खेतत्पृथिवी भवति दि-

वि क्वास्याकृवनीयो भवति नभ्यस्यं करोति तद्धि जेमस्य वृषम् ॥२०॥ अथोत्त-
रेण पर्येत्याधर्युः । दक्षिणां कृविधीनमुपस्तभ्राति विज्ञोर्नु कं वीर्याणि प्रवीचं
यः पार्थिवानि विममे रजाऽसि । योऽभ्रस्कभापडुत्तरं सधस्यं विचक्रमाणस्त्रिधो-
रुगायो विज्ञवे वेति मेथीमुपनिर्कृतीतरतस्ततो यदु च मानुषे ॥२१॥ अथ प्र-
तिप्रस्थाता । उत्तरं कृविधीनमुपस्तभ्राति दिवो वा विज्ञऽउत वा पृथिव्या म-
हो वा विज्ञऽउरोरत्तरिज्ञात् । उभा हि कृस्ता वसुना पृणास्वा प्रयह दक्षिणा-
दोत सव्याद्विज्ञवे वेति मेथीमुपनिर्कृतीतरतस्ततो यदु च मानुषे तद्यद्विज्ञवैर्यु-
र्भिरुचरन्ति वैज्ञवऽ हि कृविधीनम् ॥२२॥ अथ मध्यमं हृदिरूपस्पृश्य वाचयति ।
प्र तद्विज्ञु स्तवते वीर्येषा मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु विक्र-
मणोषधिक्षिपन्ति भुवनानि विद्येतीदृऽ देवास्येतर्हीर्षकपालं यदिदमुपरिष्ठाधीव
क्षेतत्क्षिपन्त्यन्यानि शीर्षकपालानि तस्मादाकाधिक्षिपन्तीति ॥२३॥ अथ रराट्वा-
मुपस्पृश्य वाचयति । विज्ञो रराटमसीति ललाटऽ देवास्येतदथोङ्गाय्याऽउपस्पृ-
श्य वाचयति विज्ञोः अग्ने स्थ इति सक्ते देवास्येतेऽअथ यदिदं पश्चाच्छदिर्मव-
तीदृऽ देवास्येतर्हीर्षकपालं यदिदं पश्चात् ॥२४॥ अथ लस्यूजन्या स्पन्द्या प्रसी-
व्यति । विज्ञाः सूरसीत्यथ ग्रन्थिं करोति विज्ञोर्ध्रुवोऽसीति नेद्यवपद्याताऽइति
तं प्रकृते कर्मन्विष्यति तथो काधर्यु वा यज्ञमानं वा ग्राहो न विन्दति तन्निष्ठि-
तमभिमृशति वैज्ञवमसीति वैज्ञवऽ हि कृविधीनम् ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [५. ३] ॥ ॥

द्वयं चाऽभ्रभ्युपरवाः खायन्ते । शिरो वै यज्ञस्य कृविधीनं तद्यऽइमे शीर्षश्च-
वारः कृपा इमावहृ द्वाविमौ द्वौ तानेवैतत्करोति तस्मादुपरवान्खनति ॥१॥ दे-
वाश्च त्राऽभ्रसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे । ततोऽसुरा एषु लोकेषु कृत्यां
वलगान्निचान्कृतेवं चिदेवानभिमवेमेति ॥२॥ तद्वै देवा अस्पृषवत । तऽएतेः
कृत्या वलगानुदखनन्यदा वै कृत्यामुत्खनस्यथ सालसा मोधा भवति तथोऽर्-

वेष एतद्यस्यस्माऽअत्र कश्चिद्विषन्भ्रान्तव्यः कृत्यां वलगात्रिखनति तान्नेवैतदुत्कि-
 रति तस्मादुपरवान्खनति स दक्षिणस्य क्विर्धानस्याधोऽधः प्रउगं खनति ॥ ३ ॥
 सोऽभिमादत्ते । देवस्य वा सविनुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूजो कृस्ताभ्यामाददे
 नार्यसीति समान एतस्य यनुषां बन्धुर्योषो वाऽऽष्टा यदभित्तस्मादाकृ नार्यसी-
 ति ॥ ४ ॥ तान्प्रादेशमात्रं विना परिलिखति । इदमकृत् रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्सा-
 मीति वधो वाऽअभिव्रिषेणैवेतन्नाष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्सति ॥ ५ ॥ तद्या-
 वेतौ पूर्वौ । तयोर्दक्षिणामेवाये परिलिखेदथापरयोरुत्तरमथापरयोर्दक्षिणामथ पूर्व-
 योरुत्तरम् ॥ ६ ॥ अथोऽस्तरयाहुः । अपरयोरेवाग्रोऽत्तरं परिलिखेदथ पूर्वयोर्द-
 क्षिणामथापरयोर्दक्षिणामथ पूर्वयोरुत्तरमित्यथोऽअपि समीच एव परिलिखेदेतं वे-
 वोत्तमं परिलिखेद्य एष पूर्वयोरुत्तरो भवति ॥ ७ ॥ तान्यथापरिलिखितमेव य-
 थापूर्वं खनति । बृहन्नसि बृहद्रवा इत्युपस्तौत्येवैनानेतन्मरुत्येव यदाकृ बृह-
 न्नसि बृहद्रवा इति बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैश्ववत्
 क्विर्धानं तन्मेन्द्रं करोति तस्मादाकृ बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति ॥ ८ ॥ रक्षो-
 णां वलगरुन्मिति । रक्षसां क्वेते वलगानां वथाय खायन्ने वैश्ववीमिति वैश्व-
 वी हि क्विर्धाने वाक् ॥ ९ ॥ तान्यथाखातमेवोत्किरति । इदमकृत् तं वलगमु-
 त्किरामि यं मे निथ्यो यममात्यो निचखानेति निथ्यो वा वाऽअमात्यो वा कृ-
 त्यां वलगात्रिखनति तान्नेवैतदुत्किरति ॥ १० ॥ इदमकृत् तं वलगमुत्किरामि । यं
 मे समानो यमसमानो निचखानेति समानो वा वाऽअसमानो वा कृत्यां वल-
 गात्रिखनति तान्नेवैतदुत्किरति ॥ १० ॥ इदमकृत् तं वलगमुत्किरामि । यं मे सख-
 न्युर्मसबन्धुनिचखानेति सन्नन्धुर्वा वाऽअसबन्धुर्वा कृत्यां वलगात्रिखनति ता-
 न्नेवैतदुत्किरति ॥ ११ ॥ इदमकृत् तं वलगमुत्किरामि । यं मे सजातो यमसजातो
 निचखानेति सजातो वा वाऽअसजातो वा कृत्यां वलगात्रिखनति तान्नेवैतदु-

त्किरत्युत्कृत्यां किरामीत्यस्त उदपति तत्कृत्यामुत्किरति ॥ १२ ॥ तान्बाहुमात्रा-
 न्खनेत् । असौ वाऽऽषोऽन्नेनैवेतत्कृत्यां मोक्षयति तान्बाणाया संतन्दस्ति यद्य-
 क्षाया न शत्रुयादपि समीचस्तस्मादिमे प्राणाः परः संतृष्णाः ॥ १३ ॥ तान्यथाखा-
 तमेवावमर्शयति । स्वराउसि सपबद् सत्रराउस्यभिमातिक्त्वा जनराउसि रक्षोक्त्वा
 सर्वराउस्यमिन्नक्त्वाशीरेवैषेतस्य कर्मणा आशिषमेवैतदाशास्ते ॥ १४ ॥ अथाध्वर्युश्च
 यज्ञमानश्च संमृशेते । पूर्वयोर्दक्षिणोऽध्वर्युर्भवत्यपर्योरुत्तरे यज्ञमानः सोऽध्वर्युः पृ-
 क्षति यज्ञमान किमत्रेति भद्रमित्याह तन्नौ सक्त्वेत्युपाह्वध्वर्युः ॥ १६ ॥ अथापरयोर्द-
 क्षिणोऽध्वर्युर्भवति । पूर्वयोरुत्तरे यज्ञमानः स यज्ञमानः पृक्षत्यध्वर्यो किमत्रेति भद्र-
 मित्याह तन्म इति यज्ञमानस्तद्यदेव संमृशेते प्राणानिवैतत्सयुज्ञः कुरुतस्तस्मा-
 दिमे प्राणाः परः संविद्रेऽथ यत्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याह कल्याणमिवैतन्मानुष्ये वा-
 चो वदति तस्मात्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याहथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणास्य बन्धुर्मैधा-
 नैवेतत्करोति ॥ १७ ॥ स प्रोक्षति । रक्षोक्त्वा वो वलगरुन् इति रक्षोक्त्वा
 क्त्वे वलगरुनो क्त्वेते प्रोक्षामि वैज्ञवानिति वैज्ञवा क्त्वेते ॥ १८ ॥ अथ याः प्रो-
 क्षण्यः परिशिष्यन्ते । ता अवटेध्ववनयति तद्या इमाः प्राणेष्वपस्ता एवैतद्दधातिं
 तस्मादिषु प्राणेष्विमा अपः ॥ १९ ॥ सोऽवनयति । रक्षोक्त्वा वो वलगरुनोऽव-
 नयामि वैज्ञवानित्यथ बर्हीषि प्राचीनायाणि चोदीचीनायाणि चावस्तृणाति
 स्यानीमानि प्राणेषु लोमानि तान्येवैतद्दधाति तस्मादिषु प्राणेष्विमानि लोमा-
 नि ॥ २० ॥ सोऽवस्तृणाति । रक्षोक्त्वा वो वलगरुनोऽवस्तृणामि वैज्ञवानि-
 त्यथ बर्हीषि तनूनीवोपरिष्ठात्प्रहादयति केशा क्त्वास्येते ॥ २१ ॥ अथाधिषवणो
 फलकेऽपदधाति । रक्षोक्त्वा वां वलगरुनाऽपदधामि वैज्ञवीऽइति कून् क्त्वा-
 स्येतेऽथ पर्यूरुति रक्षोक्त्वा वां वलगरुनौ पर्यूरुमि वैज्ञवीऽइति दृक्-
 त्येवैनेऽएतद्दशितिले करोति ॥ २२ ॥ अथाधिषवणं परिकृतं भवति । सर्वरोक्षितं

जिह्वा कृवास्येषा तद्यत्सर्वरोहितं भवति लोकिनीव कृष्यं जिह्वा तन्निदधाति
 वैज्ञवमसीति वैज्ञवः क्येतत् ॥२३॥ अथ ग्राघ्या उपावकुरति । दत्ता कृवास्य ग्रा-
 वाणास्तद्यद्वात्रभिरभिषुपवन्ति यथाः दद्भिः प्सायदेवं तत्तान्निदधाति वैज्ञवा स्थिति
 वैज्ञवा क्येतत् एतद् पज्ञस्य शिरः सःस्कृतम् ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [५. ४] ॥ ॥ पञ्च-
 मोऽध्यायः [२०] ॥ ॥

उद्दमेवास्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति पृथ्वीदं किं चाङ्गन्युद्दरः एवेदः सर्व
 प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्विश्वे देवा असीदंस्तस्मात्सदो नाम तः उः एवास्मिन्नेति ब्रा-
 ह्मणा विश्वगोत्राः सीदत्येन्द्रं देवतया ॥ १ ॥ तन्मध्यः औदुम्बरीं मिनोति । अन्नं
 वाः ऊर्गुदुम्बर उद्दमेवास्य सदस्तन्मध्यतोऽन्नाद्यं दधाति तस्मान्मध्यः औदुम्बरीं
 मिनोति ॥ २ ॥ अथ य एष मध्यमः शङ्कुर्भवति । वेदेर्जघनार्थं तस्मात्प्राङ् प्रक्राम-
 ति षड्भिक्रमान्दक्षिणा सप्तमपक्रामति सम्पदः कामाय तद्वटं परिलिखति ॥ ३ ॥
 सोऽग्निमादत्ते । देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूजो कृस्ताभ्यामाददे
 नार्यसीति समान एतस्य यजुषो बन्धुर्येषो वाः एषा यदश्विस्तस्मादाह नार्यसी-
 ति ॥ ४ ॥ अथावटं परिलिखति । इदमरुः रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तामीति वज्रो
 वाः अश्विर्विश्वैवैतन्नाश्रणाः रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति ॥ ५ ॥ अथ खनति । प्रा-
 च्चमुत्करमुत्करति यत्रमानेन संमायौदुम्बरीं परिवासयति तामग्रेण प्राचीं निद-
 धात्येतावन्मात्राणां बर्हीऽश्व्युपरिष्ठादधिनिदधाति ॥ ६ ॥ अथ यवमत्यः प्रोक्षण्यो
 भवन्ति । आयो ह वाः ओषधीनाः रसस्तस्मादोषधयः केवल्यः खादिता न धि-
 न्वल्योषधय उ कापाः रसस्तस्मादापः पीताः केवल्यो न धिन्वन्ति पद्वोभयः
 सःसृष्टा भवत्यथैव धिन्वन्ति तर्हि हि सरसा भवन्ति सरसाभिः प्राक्षाणीति ॥ ७ ॥
 देवाश्च वाः असुराश्च उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवेभ्यः सर्वा एवोषधय
 र्गुप्यवा कृवेभ्यो नेयुः ॥ ८ ॥ तद्दे देवा असृष्वत । तः एतेः सर्वाः सपन्नानामो-

षधीर्युवत यदयुवत तस्माद्यवा नाम ॥१॥ ते कोचुः । कृत यः सर्वासामोष-
 धीनाऽरसस्तं यवेषु दधामेति स यः सर्वासामोषधीनाऽरस आसीत्तं यवेधदधुस्त-
 स्माद्यत्रान्या ओषधयो ह्यायन्ति तदेते मोदमाना वर्धन्तऽद्यऽ कोपु रसमदधुस्त-
 थोऽद्वेष एतैः सर्वाः सपन्नानामोषधीर्युते तस्माद्यवमन्यः प्रोक्षणी भवन्ति ॥१०॥
 स यवानावपति । यवोऽसि यव्यास्मद्देषो यवयारातीरिति नात्र तिरांकितमि-
 वास्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेधामेवैतत्करोति ॥११॥ स प्रोक्षति ।
 दिवे वात्तरिज्ञाय वा पृथिव्यै त्वेतीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लांके-
 षूर्जाऽरसं दधाति ॥१२॥ अथ याः प्रोक्षणयः परिशिष्यन्ते । ता अवटेऽवनयति
 शुन्धतां लाकाः पितृषदना इति पितृदेवत्यां वै कूपः खानस्तमेवैतन्मेधं करो-
 ति ॥१३॥ अथ बर्हीषि । प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चावस्तृणाति पितृ-
 षदनमसीति पितृदेवत्य वाऽग्रस्याऽएतद्भवति यन्निखातऽ सा यथानिखानौषधिषु
 मिता स्यदेवमेतास्वोपधिषु मिता भवति ॥१४॥ तामुह्यति । उद्विवऽस्तभाना-
 त्तरिक्तं पृष्ण दृक्स्व पृथिव्यामितीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लांकेषू-
 र्जाऽरसं दधाति ॥१५॥ अथ मिनोति । ग्युतानस्वा मारुतो मिनोविति यो वा
 ऽअयं पवतऽद्य ग्युतानो मारुतस्तदेनमितेन मिनोति मित्रावरूपौ ध्रुवेण धर्म-
 पोति प्राणोदानौ वै मित्रावरूपौ तदेनां प्राणोदानाभ्यां मिनोति ॥१६॥ अथ
 पर्युहति । ब्रह्मवनि वा क्षत्रवनि रायस्योषवनि पर्युहामीति बर्ही वै यजुःधा-
 शीस्तद्ब्रह्म च क्षत्रं चाशास्तऽउभे वीर्यं रायस्योषवनीति भूमा वै रायस्याषस्तद्-
 मानमाशास्ते ॥१७॥ अथ पर्युषति । ब्रह्म दृक्क्षत्रं दृक्क्षत्रायुर्दृक्क्षत्रं दृक्क्षे-
 त्याशीरुवैषितस्य कर्मणा आशिषमेवैतदाशास्ते समम्भूमि पर्युषणं करोति गर्तस्य
 वाऽउपरिभूम्यथैवं देवत्रा तथा कृगर्तमिद्ववति ॥१८॥ अथाप उपनिनयति । यत्र
 वाऽअस्ये खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपन्नन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः

संद्धानि तस्मादप्युपनिनयति ॥ ११ ॥ अथैवमभिपद्य वाचयति । ध्रुवांसि ध्रुवो
 ऽयं यज्ञमानोऽस्मिन्नायनने प्रज्ञया भूयादिति पशुभिरिति घैवं यं कामं कामयते
 सोऽस्मै कामः समृध्यते ॥ २० ॥ अथ सुवेणोपकृत्याज्यम् । विष्टपमभि जुहोति
 धृतेन ग्यात्रापृथिवीं पूर्यथामिति तदिमे ग्यात्रापृथिवीऽऽर्जता रूतेन भाज्यत्यनयो-
 वृत्तं रसं दधाति ते रसवत्याऽऽपज्ञीवनीये इमाः प्रज्ञा उपज्ञीवन्ति ॥ २१ ॥ अथ
 हृदिर्धनिदधाति । इन्द्रस्य हृदिर्सीत्यिन्द्रं ह्रिं सद्दो विश्वज्ञनस्य ह्येति विश्व-
 गोत्रा ह्यस्मिन्ब्राह्मणा आसते तदुभयतश्हृदिषीऽऽपदधात्युत्तरत्स्त्रीणि परस्त्रीणि
 तानि नत्र भवन्ति त्रिवृद्धे यज्ञो नत्र वै त्रिवृत्तस्मान्नव भवन्ति ॥ २२ ॥ तदुदीची-
 नवऽशाऽऽ सद्दो भवति । प्राचीनवऽशाऽऽ हृदिर्धानमेतद्धै देवानां निष्कैवल्यं यद्-
 विधानं तस्मात्तत्र नाश्रन्ति न भक्षयन्ति निष्कैवल्यं ह्येते देवानाऽऽ स यो हृ त-
 त्राश्रीयाद्वा भक्षयेद्वा मूर्धा ह्यस्य विपतेदथैते मिश्रे यदाग्नीध्रं च सद्दश्च तस्मात्तयो-
 रश्रन्ति तस्माद्भक्षयन्ति मिश्रे ह्येतेऽऽर्दीची वै मनुष्याणां दित्तस्मादुदीचीनवऽशाऽऽ
 सद्दो भवति ॥ २३ ॥ तत्परिश्रयन्ति । परि वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
 वृद्धापुमनु वृद्धयो जृष्टा भवन्तु जृष्टयऽऽरतीन्द्रो वै गिर्वा विशो गिरो विश्वित-
 त्तत्रं परिवृद्धन्ति तदिदं जत्रमुभयतो विशा परिवृद्धम् ॥ २४ ॥ अथ लस्पृजन्त्या
 स्पृजन्त्या प्रसीव्यति । इन्द्रस्य स्यूरसात्यथ ग्रन्थिं करोतीन्द्रस्य ध्रुवोऽसीति नेद्य-
 वपग्नाताऽऽरति प्रकृते कर्मन्विष्यति तयो ह्यार्धं वा यज्ञमानं वा ग्राहो न वि-
 न्दति तन्निष्ठितमभिमृशत्येन्द्रमसीत्येन्द्रं ह्रिं सद्दः ॥ २५ ॥ अथ हृदिर्धानयोः । ज-
 यनार्धं तमन्वीह्योत्तरेणाग्नीध्रं गिनोति तस्यार्धमन्तर्वेदि स्यादर्धं बह्विर्वेद्यथोऽश्र-
 पि भूयोऽर्धादन्तर्वेदि स्यात्कनीयो बह्विर्वेद्यथोऽश्रपि सर्वमेवान्तर्वेदि स्यात्तन्नि-
 ष्टितमभिमृशति अथैवमसीति द्येनैतद्धैद्येवं यदस्मिन्पूर्वमुर्विश्चे देवा वसती-
 वरीपूषवसन्ति तेन वैश्वदेवम् ॥ २६ ॥ देवा हृ वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षते-

भ्य आसद्गाद्दिभ्यां चक्रुस्तान्दक्षिणतोऽसुररक्षसान्यासेनुस्ताक्सदसो निग्युस्तेषामि-
 तान्धिष्यानुद्वापयां चक्रुर्यऽएतेऽक्षःसदसः ॥२७॥ सर्वे ह स्म वाऽएते पुरा ज्वल-
 त्ति । यथायमारुवनीयो यथा गार्हपत्यो यथाग्रीध्रीयस्तगत एनानुद्वापयंस्तत
 एवेतन्न ज्वलन्ति तानाग्रीध्रमभि सुहुरुधुस्तानप्यर्धमाग्रीध्रस्य निग्युस्ततो विश्वे दे-
 वा अमृतवमपात्रयंस्तस्माद्दिश्वदेवम् ॥२८॥ तान्देवाः प्रतिसमिन्धत । यथा प्रत्यव-
 स्येत्तस्मादिनाक्सवने-सवनऽएव प्रतिसमिन्धते तस्माद्यः समृद्धः स आग्रीध्रं कुर्या-
 यो वै ज्ञातोऽनूचानः स समृद्धस्तस्मादर्गाधि प्रथमाय दक्षिणां नयत्यतो हि वि-
 श्वे देवा अमृतवमपात्रयंस्तस्माद्यं दीक्षितानामवल्यं विन्दिदाग्रीध्रमेनं नयतेति ब्रू-
 यात्तदनार्तं तन्नारिष्यतीति तद्यदतो विश्वे देवा अमृतवमपात्रयंस्तस्माद्दिश्वदेवम्
 ॥२९॥ ब्राह्मणम् ॥५[६.१]॥ चतुर्यः प्रयाठकः ॥ ऋण्टकासंख्या १३२ ॥ ॥

विज्ञामानो क्वास्य धिष्याः । इमे समङ्गा ये वै समङ्गास्ते विज्ञामान एतऽउ
 क्वास्यैतऽआत्मनः ॥१॥ दिवि वै सोम आसीत् । अयैरु देवास्ते देवा अकाम-
 यन्ता नः सोमो गहेत्तेनागतेन यजेमहीति तऽएते मायेऽअमृत्तल सुपर्णी च कद्रुं
 च वागेव सुपर्णीयि कद्रुस्ताभ्याः समदं चक्रुः ॥२॥ ते हऽर्तयिमानेऽऊचतुः ।
 यतरा नौ द्वीयः परापश्यादात्मानं नौ सा जयादिति तथेति सा ह कद्रुवाच
 परेक्षस्वेति ॥३॥ सा ह सुपर्णुवाच । अस्य सलिलस्य परिऽश्चः श्वेत स्याणी
 सेवते तमहं पश्यामीति तमेव त्वं पश्यसीति तः हीत्यथ ह कद्रुवाच तस्य
 वालो न्यषञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति ॥४॥ सा यत्सुपर्णुवाच ।
 अस्य सलिलस्य पारऽइति वेदिवै सलिलं वेदिमेव सा तदुवाचाश्चः श्वेत स्याणी
 सेवतऽइत्यग्निर्वाऽश्चः श्वेतो यूष स्याणुरुष यत्कद्रुवाच तस्य वालो न्यषञ्जि
 तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति रशना हेव सा ॥५॥ सा ह सुपर्णुवा-
 च । एहीदं पताव वेदितुं यतरा नौ जपतीति सा ह कद्रुवाच तमेव पत त्वं

वै न आख्यास्यसि यतरा नौ जयतीति ॥ ६ ॥ सा ह सुपर्णी पपात । तद् तथे-
 वास यथा कद्रून्वाच तामागतामभ्युवाद् तमन्नेषीश्रृहाश्रमिति तमिति होवाचि-
 तद्याख्यानं सौपर्णीकाद्रवमिति ॥ ७ ॥ शतम् ११०० ॥ सा ह कद्रून्वाच ।
 आत्मानं वै वज्रियं दिव्यसौ सोमस्तं देवेभ्य आरु तेन देवेभ्य आत्मानं नि-
 ष्क्रीणीधेति तथेति सा ह्न्दाऽसि ससृजे सा गायत्री दिवः सोममाकरत् ॥ ८ ॥
 क्षिरणमथोर्ह कुशयोर्त्तरवक्ति आस । ते ह स्म नुरपत्री निमेषं निमेषमभिसं-
 धत्ता दीक्षातपसौ ह्वेव तेऽआसतुस्मिन्नेते गन्धर्वाः सोमरक्षा गुगुपुरिमे धिष्या इ-
 मा होत्राः ॥ ९ ॥ तयोरन्यतरां कुशीमाचिहेद् । तां देवेभ्यः प्रददौ सा दीक्षा त-
 या देवा अदीक्षन्त ॥ १० ॥ अथ द्वितीयां कुशीमाचिहेद् । तां देवेभ्यः प्रददौ तत्त-
 पस्तया देवास्तप उपायन्नुपसदस्तापो क्युपसदः ॥ ११ ॥ खदिरेण ह सोममाचखा-
 द् । तस्मात्खदिरो यदेनेनाखिदत्तस्मात्खादिरो यूयो भवति खादिर् स्फ्योऽहावा-
 कस्य ह्वेनं गोपनायां श्रृहार सोऽहावाकोऽकीयत ॥ १२ ॥ तमिन्द्राग्नीऽअनुसमत-
 नुताम् । प्रजानां प्रजात्यै तस्मादिन्द्राग्नांऽहावाकः ॥ १३ ॥ तस्माद्दीक्षिता राजानं
 गोपायन्ति । नेत्रोऽपकरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामप-
 करन्ति ह्वीयते ह ॥ १४ ॥ तस्माद्ब्रह्मचारिण आचार्यं गोपायन्ति । गृहान्यप्रूनेत्रो
 ऽपकरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपकरन्ति ह्वीयते ह
 तेनैतिते सुपर्णी देवेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीति तस्मादाहुः पुण्यलोक ईजान इ-
 ति ॥ १५ ॥ ऋणां ह वै पुरुषो जायमान एव । मृत्योरात्मना जायते स यद्यजति
 यथैव तन्सुपर्णी देवेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीति तमेवैव एतन्मृत्योरात्मानं निष्क्री-
 णीति ॥ १६ ॥ तेन देवा अयजन्त । तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा अन्वाजग्मुस्तेऽन्व-
 गत्याव्रुवन्ननु नोऽपिऽअभजत मां नो यज्ञादक्षर्गातास्त्वेष नोऽपि यज्ञे भाग इति
 ॥ १७ ॥ ते होचुः । किं नस्ततः स्यादिति यथैवास्यामुत्र गोतारोऽभूमेवमेवास्या-

पीक् गोप्तारो भविष्याम इति ॥ १८ ॥ तथेति देवा अत्रुवन् । सोमक्रयणा व इ-
ति तानेभ्य एतत्सोमक्रयणाननुदिशत्यथेनानत्रुवंस्तृतीयसवने वो घृत्याहुतिः प्रा-
प्यति न सौम्यापकृतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नार्हथेति सैनानेषा
तृतीयसवनेऽथ घृत्याहुतिः प्राप्नोति न सौम्या यद्दालाकिर्धिष्यान्व्याधार्यति
॥ १९ ॥ अथ यद्गमौ क्लोष्यन्ति । तद्दोऽविष्यतीति स यद्गमौ जुहोति तदेनानवत्यथ
यद्दः सोमं बिभ्रत उपर्युपरि चरिष्यन्ति तद्दोऽविष्यतीति स यदेनात्सोमं बिभ्रत
उपर्युपरि चरन्ति तदेनानवति तस्माद्धर्युः समया धिष्यान्नातीयाद्धर्युर्हि सोमं
बिभर्ति तमेते व्यात्तेन प्रत्यासते स एतेषां व्यात्तमापद्येत तमग्निर्वाभिदुक्थो वा-
यं देवः पशूनामीष्टे स वा हैनमभिमन्येत तस्मात्तद्यधीः शान्नायामर्थः स्यादु-
त्तरेणैवाग्नीधीयऽसंचरेत् ॥ २० ॥ ते वाऽएते । सोमस्यैव गुप्ये न्युप्यन्तऽग्राहव-
नीयः पुरस्तान्माडांलीयो दक्षिणात् आग्नीधीय उत्तरतांऽथ ये सदसि ते पश्चात्
॥ २१ ॥ तेषां वाऽअर्थानुपकिरन्ति । अर्थाननुदिशत्येतऽउ हैवैतद्दधिरेऽर्धान्न उप-
किरन्त्वर्थाननुदिशन्तु तथा यस्मात्त्रोकादागताः स्मो दिवस्तथा तं लोकं प्रतिप्र-
ज्ञास्यामस्तथा न जिह्सा एष्याम इति ॥ २२ ॥ स यानुपकिरन्ति । तेनास्मिंलोके
प्रत्यज्ञं भवन्त्यथ याननुदिशन्ति तेनामुष्मिंलोके प्रत्यज्ञं भवन्ति ॥ २३ ॥ ते वै द्वि-
नामानो भवन्ति । एतऽउ हैवैतद्दधिरे न वाऽएभिर्नामभिररात्स येषां नः सो-
ममपारुर्षुर्हस्त द्वितीयानि नामानि कर्वामहाऽइति ते द्वितीयानि नामान्यकु-
र्वत तेराधुवन्यान्पकृतसोमपीथात्सतोऽथ यज्ञऽअभजंस्तस्माद्धिनामानस्तस्माद्वा-
क्णापोऽनृथ्यमाने द्वितीयं नाम कुर्वति राध्नोति हैव य एवं विद्वान्द्वितीयं नाम
कुरुते ॥ २४ ॥ स यद्गमौ जुहोति । तद्देवेषु जुहोति तस्माद्देवाः सत्यथ यत्सदसि
भक्षयन्ति तन्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः सत्यथ यद्दविर्धानयोर्नाराशाऽस्ताः
सीदन्ति तत्पितृषु जुहोति तस्मात्पितरः सन्ति ॥ २५ ॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभ-

क्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञः आभजति म-
नुष्यान्नु पशवो देवाननु वयाऽस्याऽषधयो वनस्यतयो यदिदं किं धेवमु तत्सर्व
यज्ञः आभक्तं ते ह स्मितऽउभये देवमनुष्याः पितरः सम्पिबन्ते सेषा सम्पा ते ह
स्म दृश्यमाना एव पुरा सम्पिबन्तऽउतैतर्क्यदृश्यमानाः ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥१[६.
२.] ॥

सर्वं वाऽणोऽभि दीक्षते । यो दीक्षते यज्ञः क्षमि दीक्षते यज्ञः क्वेवेदः
सर्वमनु तं यज्ञः सम्भृत्य यमिममभि दीक्षते सर्वमिदं विसृजते ॥१॥ यद्वैसर्जिना-
नि जुहोति । स यदिदं सर्वं विसृजते तस्माद्विसर्जिनानि नाम तस्माद्योऽपिब्रतः
स्यात्सोऽन्वारभेत यद्युऽअन्यत्र चरेन्नाद्रियेत यद्वै जुहोति तदेवेदः सर्वं विसृजते
॥२॥ यद्वैव वैसर्जिनानि जुहोति । यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं वि-
चक्रमे येषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दि-
वमुत्तमेनैताम्ब्रवेष एतस्मै विष्णुर्गोपा विक्रान्तिं विक्रमते यद्जुहोति तस्माद्विसर्जि-
नानि जुहोति ॥३॥ सोऽपराह्णे वेदिः स्तीर्वा । अर्धन्नं प्रदाय सम्प्रयन्तः इ-
धमभ्यादधत्युपयमनीरूपकल्पयन्त्याज्यमधिअपति सुचः संमार्द्युपस्थे राजानं यज्ञ-
मानः कुरुतेऽथ सोमक्रयण्ये पदं जघनेन गार्हपत्यं परिकिरति पदा वै प्रतिति-
ष्ठति प्रतिष्ठित्याऽएव ॥४॥ तद्वैके । चतुर्धा कुर्वन्ति यत्राह्वनीयमुद्धरन्ति तामू-
पयमनीषु चतुर्भागमक्षं चतुर्भागेणोपाञ्जत्येतामूपयमनीषु चतुर्भागं जघनेन गार्ह-
पत्यं चतुर्भागं परिकिरति ॥५॥ तड तथा न कुर्यात् । सार्धमेव परिकिरेज्जघने-
न गार्हपत्यमथोत्पूयाज्यं चतुर्गृहीते जुहोति चोपभृति च गृह्णाति पञ्चगृहीतं पृष-
दाज्यं ज्योतिरिति विश्वरूपं विश्वेषां देवानाऽ समिदिति वैश्वदेवः ह्नु पृषदाज्यं
धारयन्ति सुचो वदा प्रदीत इधो भवति ॥६॥ अथ जुहोति । सऽ सोम तनुकु-
ञ्चो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्य उरु यन्तासि वरुथऽ स्वाहेति तदेतेनैवास्यां पृथिव्यां प्र-

तिष्ठत्यां प्रतितिष्ठत्येतेनेमं लोकं सृणुति ॥७॥ अथासवे द्वितीयामाहुतिं जुहो-
ति । जुषाणांऽअमुरास्यस्य वेतु स्वाहेत्येष उ कुर्वेत्तदुवाच रक्षोभ्यो वै बिभेमि
यथा मान्तरा नाष्ट्रा रक्षाऽसि न हिनसन्नेत्रं मा कनीयाऽसमेव बधात्कृत्वातिनय-
त स्तोकेमेव स्तोको क्षमुरिति तमेतत्कनीयाऽसमेव बधात्कृत्वात्यनयत्स्तोकमेव
स्तोको क्षमू रक्षोभ्यो भीषा तस्मादसवे द्वितीयामाहुतिं जुहोति ॥८॥ उग्रह-
त्तीधम् । उपग्रहन्त्युपमनीरथाहामये प्रक्षियमाणायानुब्रूहि सोमाय प्रणायमा-
नायेति वामये प्रक्षियमाणायानुब्रूहीति त्वेव ब्रूयान् ॥९॥ आददते ग्राव्णाः । द्रो-
णाकलशं वायव्यानीध्रं कार्ष्ण्यमयान्यरिधीनाश्चवालं प्रस्तरमेक्ष्वी विधृती त-
द्वर्किरूपसंनदं भवति वपाश्रपण्यौ रशनेऽश्रणीऽअधिमन्थनः शकलो वृषणी
तत्समादाय प्राञ्च आयनि स एष ऊर्ध्वो यज्ञ इति ॥१०॥ तदायत्सु वाचयति ।
अग्रे नय सुपथा रायऽअस्मान्विश्चानि देव व्युनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुडरा-
णामिनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेमेत्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्रा
रक्षाऽस्यपन्नेत्यथाभयेनानाष्ट्रेणा कुरन्ति तऽआयत्यागहृत्याग्नीध्रं तमाग्निध्रे निद-
धाति ॥११॥ स निदित्ते जुहोति । अयं नोऽअग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मृधः पुर इतु
प्रभिद्मन् । अयं वाजान्जयतु वाजसातावयऽ शत्रून्जयतु जर्क्षपाणः स्वाहेति तदे-
तेनैवेतस्मिन्नन्तरिक्षे प्रतिष्ठत्यां प्रतितिष्ठत्येतेनेतं लोकं सृणुति ॥१२॥ तदेव नि-
दधति ग्राव्णाः । द्रोणाकलशं वायव्यान्यथेतर्मादावायन्ति तदुत्तरिणाकृवनीयमुप-
सादयन्ति ॥१३॥ प्रोक्षणीरध्वरुदत्ते । स इध्मेवाये प्रोक्षत्यथ वेदिमथास्मि व-
र्किः प्रयहन्ति तत्पुरस्ताद्गन्ध्यासादयति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय विष्णुस्य ग्रन्थिमाश्र-
वालः प्रस्तरं उपसंनदो भवति तं गृह्णाति गृहीत्वा प्रस्तरमेकवृद्धर्किं स्तृणाति
स्तीर्षा बर्किः कार्ष्ण्यमयान्यरिधीन्यरिदधाति परिधाय परिधीत्समिधावभ्यादधा-
त्यभ्याधाय समिधौ ॥१४॥ अथ जुहोति । ऊरु विज्ञो विक्रमस्वोर्ह क्षयाय न-

स्कृधि । धृतं धृतयोने पित्र प्र-प्र यज्ञपतिं तिर स्वाकृति तदेतेनेवैतस्या दिशि
 प्रतिष्ठायाम् प्रतिष्ठित्येतेनेनं लोकं स्पृणुत यदेतया जुहोति ॥ १५ ॥ यद्वेव वैज-
 व्यर्था जुहोति । कनीषात्स वाऽऽनमेतद्वधात्कृत्वात्यनेषु स्तोकेमेव स्तोको क्वा-
 तुस्तमेतद्भय प्राप्य य एवैष तं करोति यज्ञमेव यज्ञो हि विष्णुस्तस्माद्विष्णुव्यर्था
 जुहोति ॥ १६ ॥ अथासाय सुचः । अय उपस्पृश्य राजान प्रपादयति तद्यदासाय
 सुचोऽप उपस्पृश्य राजानं प्रपादयति वज्ञो वाऽऽज्ञायते रेतः सोमो नेद्वेपणाज्ञे-
 न रेतः सोमं हिनसानोति तस्मादासाय सुचोऽप उपस्पृश्य राजान प्रपादयति
 ॥ १७ ॥ स दक्षिणास्य कृविर्धानस्य नीडे कृत्वात्रिनमास्तृणाति । तदेनमासादयति
 देव सत्रितरिप ते सोमस्तं रक्षस्व मा वा दभन्ति तदेनं देवायिव सत्रिरे प-
 रिददाति गुणै ॥ १८ ॥ अथानुसृज्योपतिष्ठते । एतच्च देव सोम देवा देवांश्चाऽऽ-
 पागा इदमकं मनुष्यास्तकृ रायस्योषेपोत्यगोषोमौ वाऽऽतमसर्जम्भऽऽद्यादधाते यो
 दीक्षतऽऽग्नाम्विष्णवः क्वदो दीक्षणीयः कृविर्भवति यो वै विष्णुः सोमः स कृवि-
 र्वाऽऽएष देवानां भवति यो दीक्षते तदेनमसर्जम्भऽऽद्यादधाते तत्प्रत्यक्षं सोमा-
 त्निर्मुच्यते यदाकृत्यं देव सोम देवा देवांश्चाऽऽपागा इदमकं मनुष्यास्तकृ राय-
 स्योषेणेति भूमा वै रायस्योषः सकृ भूक्षित्येवैतदाकृ ॥ १९ ॥ अथोपनिष्क्रामति ।
 स्वाका निर्वरुणास्य पाशान्मच्यऽइति वरुणापाशे वाऽऽएषोऽऽर्भवति योऽन्यस्या-
 संस्तप्रत्यक्षं वरुणापाशात्निर्मुच्यते यदाकृ स्वाका निर्वरुणास्य पाशान्मच्यऽइति
 ॥ २० ॥ अथेत्याकृवनीये समिधमभ्यादधाति । अग्ने व्रतपास्त्रे व्रतपा इत्यग्निर्हि
 देवानां व्रतपतिस्तस्मादाकृग्ने व्रतपास्त्रे व्रतपा इति या तव तनूर्मय्यभूदेपा सा
 वयि यो मम तानूस्त्वय्यभूदियं सा मयि । यथायथं नो व्रतपते व्रतान्यनु मे दी-
 क्षां दीक्षापतिरमाधत्तानु तपस्तपस्यतिरिति तत्प्रत्यक्षमग्नेर्निर्मुच्यते स स्वैनं स-
 तात्मना यज्ञे तस्मादस्यात्राहन्ति मानुषो हि भवति तस्मादस्यात्र नाम गृह्णति

मानुषो हि भ्रतृत्पथ यत्पुरा नाभ्रन्ति यथा कृत्रिषोऽङ्गतस्य नाभ्रीयादेवं तत्तस्मा-
दीक्षितस्य नाभ्रीयाद्यात्राङ्गुलीविमृजति ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥२॥६.३॥ ॥

यूपं ब्रह्मन्वैज्व्यऽर्चा जुहोति । वैज्वो हि यूपस्तस्माद्वैज्व्यऽर्चा जुहोति
॥१॥ यद्वैव वैज्व्या जुहोति । यज्ञो वै विष्णुर्वेनेवेतयूपमहेति तस्माद्वैज्व्य
ऽर्चा जुहोति ॥२॥ स यदि सुचा जुहोति । चतुर्गृहीतमाल्यं गृहोवा जुहोति
यस्य सुत्रेण सुत्रेणोपकृत्य जुहोत्युरु विज्ञो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं
घृतयोने पिव प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति ॥३॥ यदाज्यं परिशिष्टं भवति । त-
दादत्ते यत्तद्वाः शस्त्रं भवति तत्तद्वादत्ते तऽश्रायन्ति स यं यूपं जोषयन्ते ॥४॥
तमेवमभिमृश्य जपति । पञ्चद्विव प्राड् तिष्ठन्नभिमन्त्रयन्तेऽत्यन्यांश्च ॥५॥ अग्नां ना-
न्यांश्च ॥५॥ उपगामित्यति कान्यानेति नान्यानुपेति तस्मादाहृत्यन्यांश्च ॥६॥ अग्नां ना-
न्यांश्च ॥६॥ उपगामिति ॥५॥ अर्वाह्ना परेभ्योऽविदं परोऽवरेभ्य इति । अर्वाग्येनं
परेभ्यो वृश्चति यऽएतस्मान्पराहो भवन्ति परोऽवरेभ्य इति परो कोनमवरेभ्यो
वृश्चति यऽएतस्मादर्वाहो भवन्ति तस्मादाहर्वाह्ना परेभ्योऽविदं परोऽवरेभ्य
इति ॥६॥ तं वा जुषामहे देव वनस्यते देवयज्यायाऽइति । तद्यथा ब्रह्मणा म-
ध्यात्साधवे कर्मणे जुषेत स रातमनास्तस्मै कर्मणे स्यादेवमेवैनमेतद्ब्रह्मणा मधा-
त्साधवे कर्मणे जुषते स रातमना ब्रश्चनाय भवति ॥७॥ देवास्त्वा देवयज्यायै जु-
षन्तामिति । तद्वै समृद्धं यं देवाः साधवे कर्मणे जुषन्ति तस्मादाह देवास्त्वा देव-
यज्यायै जुषन्तामिति ॥८॥ अथ सुवेणोपस्पृशति । विज्ञवे वेति वैज्वो हि यू-
पो यज्ञो वै विष्णुर्वेज्ञाय कोनं वृश्चति तस्मादाह विज्ञवे वेति ॥९॥ अथ दर्भत-
रुणाकमन्तर्दधाति । ओषधे त्रायस्वेति वज्रो वै परभ्रुस्तथो ह्येनमेष वज्रः परभ्रुर्न
हिनस्त्यथ परभ्रुना प्रहरति स्वधिते मेनः किंतीरिति वज्रो वै परभ्रुस्तथो ह्ये-
नमेष वज्रः परभ्रुर्न हिनस्ति ॥१०॥ स यं प्रथमः शकलमपहिनन्ति । तमादत्ते

तं वाऽग्रनक्षस्तम्भं वृश्चेदुत क्षेनमनसा वरुत्ति तथा नो न प्रतिबाधते ॥११॥
 तं प्राञ्चं पातयेत् । प्राचीं हि देवानां दिगथोऽउदच्चमुदीचीं हि मनुष्याणां दिग-
 थो प्रत्यञ्चं दक्षिणायि त्वेवैनं दिशः परिविबाधियेतेषा वै दिक् पितॄणां तस्मादेनं
 दक्षिणायि दिशः परिविबाधियेत ॥१२॥ तं प्रच्यवमानमनुमन्त्रयते । यां मा ले-
 खोरित्तरिक्तं मा हिंसीः पृथिव्या सम्भवेति वञ्च । वाऽएष भवति यं गूपाय वृश्च-
 ल्ति तस्माद्भ्रातृप्रच्यवमानादिमे लोकाः सञ्चरेजन्ते तदेभ्य एवैनमेतल्लोकैभ्यः शम-
 यति तथेमां लोकाञ्छान्तो न किनस्ति ॥१३॥ स यदाह । यां मा लेखोरिति दि-
 वं मा हिंसीरित्येवैतदाहान्तरिक्तं मा हिंसीरिति नात्र तिरोहितमिवास्ति पृ-
 थिव्या सम्भवेति पृथिव्या संजानीषेत्येवैतदाहायः हि वा स्वधितिस्तेतिज्ञानः
 प्राणिनाय मरुते सौभगायैत्येष क्षेनः स्वधितिस्तेजमानः प्रणयति ॥१४॥ अथा-
 ब्रश्चनमभिनुक्ताति । नेदतो नाष्टा रक्षाऽस्य नूत्तिष्ठानिति वञ्चो वाऽग्रान्यं तद्वे-
 षैवेतन्नाष्टा रक्षाऽस्यवबाधते तथातो नाष्टा रक्षाऽसि नानूत्तिष्ठत्यथो रेतो वा
 ऽग्रान्यं तद्वनस्यतिष्वेतद्रेतो दधाति तस्माद्धितस आग्रश्चनान्ननस्यतयोऽनु प्रजाय-
 ते ॥१५॥ स जुहोति । अतस्त्वं देव धनस्यते शतवल्शो विरोह सकृन्वल्शा
 वि वयः रुहेमेति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१६॥ तं परिवासयति । स याव-
 त्तमेवाग्रे परिवासयेत्तावात्स्यात् ॥१७॥ पञ्चारिं परिवासयेत् । पाङ्गो यज्ञः पा-
 ङ्गः पशुः पञ्चर्तवः संवत्सरस्य तस्मात्पञ्चारिं परिवासयेत् ॥१८॥ षडरिं प-
 रिवासयेत् । षड्ऽऽऽतवः संवत्सरस्य संवत्सरो वञ्चो वञ्चो गूपस्तस्मात्षडरिं
 परिवासयेत् ॥१९॥ अष्टारिं परिवासयेत् । अष्टाक्षरा वै गायत्रौ पूर्वार्थो वै य-
 ज्ञस्य गायत्रौ पूर्वार्थ एष यज्ञस्य तस्मादष्टारिं परिवासयेत् ॥२०॥ नवारिं प-
 रिवासयेत् । त्रिवृद्धे यज्ञो नव वै त्रिवृत्तस्मान्नवारिं परिवासयेत् ॥२१॥ एका-
 दशारिं परिवासयेत् । एकादशाक्षरा वै त्रिवृच्चस्त्रिष्टुब्धञ्चो गूपस्तस्मादेकाद-

शारत्विं परिवासयेत् ॥२२॥ द्वादशारत्विं परिवासयेत् । द्वादश वै मासाः संवत्स-
रस्य संवत्सरो वृद्धो वृद्धो यूपस्तस्माद्द्वादशारत्विं परिवासयेत् ॥२३॥ त्रयोदशार-
त्विं परिवासयेत् । त्रयोदश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो वृद्धो वृद्धो यूपस्त-
स्मात्त्रयोदशारत्विं परिवासयेत् ॥२४॥ पञ्चदशारत्विं परिवासयेत् । पञ्चदशो वै
वृद्धो वृद्धो यूपस्तस्मात्पञ्चदशारत्विं परिवासयेत् ॥२५॥ समादशारत्विर्वाजपेययू-
पः । अपरिमित एव स्यादपरिमितेन वाऽएतेन वज्रेण देवा अपरिमितमजयंस्त-
थोऽश्वेष एतेन वज्रेणापरिमितेनैवापरिमितं जयति तस्मादपरिमित एव स्यात्
॥२६॥ स वाऽअष्टाश्रिर्भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्धी वै यज्ञस्य गायत्री
पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥३ [६-४] ॥ षष्ठोऽध्या-
यः [२१.] ॥ ॥

अग्निमादत्ते । देवस्य वा सवितुः प्रमवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूजो कृस्ताभ्यामाददे
नार्यसीति समान एतस्य यनुषो बन्धुर्योपो वाऽएषा यदब्रिस्तस्मादाह नार्यसी-
ति ॥१॥ अथावटं परिलिखति । इदमरूढं रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्तामीति वृद्धो
वाऽअग्निर्वज्रेणैवितन्नाष्ट्राणाञ्च रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्तति ॥२॥ अथ खनति । प्रा-
ञ्चमुत्कारमुत्करत्युपरिण संमायावटं खनति तदयेण प्राञ्चं यूपं निदधात्येतावन्मा-
त्राणि बर्हीष्युपरिष्ठादधिनिदधाति तदेवोपरिष्ठाद्यूपशकलमधिनिदधाति पुरस्ता-
त्पार्श्वतश्चषालमुपनिदधात्यथ यवमत्यः प्रोक्षण्यो भवन्ति सोऽसाविव बन्धुः ॥३॥
स यवानावपति । यवोऽसि यवयास्मद्देषो यवघारातीरिति नात्र तिरोहितमि-
वास्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवितत्करोति ॥४॥ स प्रोक्षति ।
दिवे वान्तरिक्षाय वा पृथिवी त्वेति वृद्धो वै यूप एषां लोकानामभिगुप्याऽएषां
वा लोकानामभिगुप्ये प्रोक्षामीत्येवैतदाह ॥५॥ अथ धाः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते ।
ता अवटेऽवनयति भुन्धत्तां लोकाः पितृषदना इति पितृदेवत्यो वै कूपः खा-

तस्तमेवैतन्मिधं करोति ॥ ६ ॥ अथ बर्हीषि । प्राचीनाग्राणि धोदीचीनाग्राणि चावस्तुणाति पितृषुदनमसीति पितृदेवत्यं वाऽअस्यैतद्वति यन्निखातः स यथानिखात ओषधिषु मितः स्यादेवमेतास्वोषधिषु मितो भवति ॥ ७ ॥ अथ यूपशकलं प्रास्यति । तेजो कृ वाऽएतद्धनस्पतीनां यद्वाक्षाशकलस्तस्माद्यदा वाक्षाशकलमपतद्गुवन्यथ शुष्यन्ति तेजो क्षेपामेतत्तद्यूपशकलं प्रास्यति सतेजसं मिनवानीति तद्यदेष एव भवति नान्य एष हि यजुष्कृतो मेध्यस्तस्माद्यूपशकलं प्रास्यति ॥ ८ ॥ स प्रास्यति । अग्नेणीरमि स्वावेश उन्नेतृणामिति पुरस्ताद्वाऽअस्मादिषोऽपक्विते तस्मादाहृयेणीरमि स्वावेश उन्नेतृणामित्येतस्य वित्तादधि वा स्थास्यतीत्यधि क्षेत्रेण तिष्ठति तस्मादाकृतस्य वित्तादधि वा स्थास्यतीति ॥ ९ ॥ अथ सुवेणोपकृत्याज्यम् । अवटमभिजुहोति नेदधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाभ्युपोत्तिष्ठानिति वज्रो वाऽअज्यं तद्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाभ्यवब्राधते तथाधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाभिसि नोपोत्तिष्ठन्त्यथ पुरस्तात्परीत्योदङ्गासीनो यूपमनक्ति स आहू यूपयाज्यमानायानुब्रूहीति ॥ १० ॥ सोऽनक्ति । देवस्त्वा सविता मधानकिति सविता वै देवानां प्रसविता यजमानो वाऽएष निदानेन ययूपः सर्वं वाऽइदं मधु यदिदं किं च तदेनमनेन सर्वेण सभ्यस्पर्शयति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसीति तस्मादाहू देवस्त्वा सविता मधानकिति ॥ ११ ॥ अथ चषालमुभयतः प्रत्यज्य प्रतिमुञ्चति । सुपिप्यलाभ्यस्वोषधीभ्य इति पिप्यलाः कृवास्यैतद्यन्मध्ये संगृहीतमिव भवति तिर्यग्वाऽइदं वृक्षे पिप्यलमाकृताः स यदेवेदः संबन्धनं चात्तरोपेनितमिव तदेवैतत्करोति तस्मान्मध्ये संगृहीतमिव भवति ॥ १२ ॥ आन्तमग्निष्ठामनक्ति । यजमानो वाऽअग्निष्ठा रस आज्यः रसेनैवैतद्यजमानमनक्ति तस्मादात्तमग्निष्ठामनस्यथ परिव्ययणं प्रतिसेमसं परिमृशत्यथाहोह्रियमाणायानुब्रूहीति ॥ १३ ॥ स उज्जयति । आग्नेणास्पृक्त आन्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादह्नीरिति वज्रो वै यूप एषां

लोकानामभिजित्ये तेन वज्रोपोमांलोकान्स्पृणुतऽएभ्यो लोकेभ्यः सपत्नान्निर्भजति
 ॥ १४ ॥ अथ मिनोति । या ते धामान्युश्मसि गमथ्ये यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः ।
 अत्राह तदुरुगायस्य विज्ञोः परमं पदमवभारि भूरित्येतया त्रिष्टुभा मिनोति वज्र-
 स्त्रिष्टुब्जत्रो यूपस्तस्मात्त्रिष्टुभा मिनोति ॥ १५ ॥ सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोति । यज्ञ-
 मानो वाऽग्निष्ठाग्निरू वै यज्ञः स यदग्नेरग्निष्ठाऽऽ कृत्वयेद्वृत्तेद् यज्ञान्यजमानस्त-
 स्मात्सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोत्यथ पर्यूरुत्यथ पर्येषत्याथ उपनिनयति ॥ १६ ॥ अ-
 थैवमभिपद्य वाचयति । विज्ञोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पश्यथे । इन्द्रस्य
 युज्यः सखेति वज्रं वाऽएष प्राक्षार्षिण्यो यूपमुदशिश्नियद्विज्ञोर्विजितिं पश्यतेत्ये-
 वैतदाह यदाह विज्ञोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पश्यथे । इन्द्रस्य युज्यः
 सखेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैश्वो यूपस्तऽ सेन्द्रं करोति तस्माद्वेन्द्रस्य युज्यः
 सखेति ॥ १७ ॥ अथ चषालमुदीक्षते । तद्विज्ञोः परमं पदऽ सदा पश्यन्ति सूरयः ।
 द्विवीच चक्षुराततमिति वज्रं वाऽएष प्राक्षार्षिण्यो यूपमुदशिश्नियतां विज्ञोर्विजि-
 तिं पश्यतेत्येवैतदाह यदाह तद्विज्ञोः परमं पदऽ सदा पश्यन्ति सूरयः । द्विवीच
 चक्षुराततमिति ॥ १८ ॥ अथ परिव्ययति । अनग्रतायि न्वेव परिव्ययति तस्माद्त्रे-
 व परिव्ययत्यत्रेव कीदं वासो भवत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतदधात्यत्रेव कीदमन्नं प्रति-
 तिष्ठति तस्माद्त्रेव परिव्ययति ॥ १९ ॥ त्रिवृता परिव्ययति । त्रिवृद्भन्नं पशवो
 क्यन्नं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिव्ययति ॥ २० ॥ स परि-
 व्ययति । परिवीरसि परि वा देवीर्विशो व्ययतां परीमं यजमानऽ रायो मनुष्या-
 णामिति तद्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह परीमं यजमानऽ रायो मनुष्याणामि-
 ति ॥ २१ ॥ अथ यूपशकलमवगूरुति । दिवः सूनुरसीति प्रजा क्वास्यिषा तस्मा-
 द्दि यूपेकादशिनी स्यात्स्वऽ स्वमेवावगूहेद्विपर्यासं तस्य क्वास्यिषामुग्धानुव्रता प्र-
 जा ज्ञायतेऽथ यो विपर्यासमवगूरुति न स्वऽ स्वं तस्य क्वास्यिषामुग्धानुव्रता प्रजा

ज्ञापते तस्माद् स्वर्ग-स्वमेवावगूहेदविपर्यासः ॥२२॥ स्वर्गस्यो ह्येष लोकस्य स-
 मारोक्षणाः क्रियते । यूपशकल इयञ्च रशना रशनयि यूपशकलो यूपशकला-
 द्यपालं चषालात्स्वर्ग लोकः समञ्जते ॥२३॥ अथ यस्मात्स्वरुनाम । एतस्माद्वा
 ऽष्टोऽपक्रियते तस्यैतत्स्वमेवारुर्भवति तस्मात्स्वरुनाम ॥२४॥ तस्य यन्निष्ठा-
 तम् । तेन पितृलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं निष्ठातादा रशनयि तेन मनुष्यलोकं जय-
 त्यथ यदूर्ध्वं रशनाया आ चषालात्तेन देवलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं चषालाद्द्व्यङ्गुलं
 वा त्र्यङ्गुलं वा साध्या इति देवास्तेन तेषां लोकं जयति सल्लोको वै साध्येर्दे-
 वैर्भवति य एवमेतद्वेद ॥२५॥ तं वै पूर्वार्धं मिनोति । वज्रो वै यूपो वज्रो दण्डः
 पूर्वार्धं वै दण्डस्याभिपद्य प्रकुरति पूर्वार्धं एष यज्ञस्य तस्मात्पूर्वार्धं मिनोति ॥२६॥
 यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युषामियं जितिस्ते कोषुः कथं न इदं मनुष्ये-
 रनभ्यारोक्ष्यञ्च स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धोवा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुक्षं
 यज्ञं यूपेन योषयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोषयस्तस्माद्यूपो नाम पुरस्ताद्धि प्र-
 क्षा पुरस्तान्मनोजवस्तस्मात्पूर्वार्धं मिनोति ॥२७॥ स वाऽअष्टाभिर्भवति । अष्टा-
 क्षरा वै गायत्री पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टाभिर्भव-
 ति ॥२८॥ तञ्च ह स्मैतं देवा अनुप्रकुरन्ति । यथेदमप्येतर्षकेऽनुप्रकुरन्तीति देवा
 अकुर्वन्निति ततो रक्षाऽसि यज्ञमनूदपिबन्त ॥२९॥ ते देवा अधर्युमञ्जवन् । यूप-
 शकलमेव जुहुधि तदक्षेप स्वगाकृतो भविष्यति तथो रक्षाऽसि यज्ञं नानूत्या-
 स्यन्तेऽयं वै वज्र उच्यत इति ॥३०॥ सोऽधर्युः । यूपशकलमेवाजुकोत्तदक्षेप स्व-
 गाकृत आसीत्तथो रक्षाऽसि यज्ञं नानूदपिबन्तार्थे वै वज्र उच्यत इति ॥३१॥ त-
 थोऽष्टवेष एतत् । यूपशकलमेव जुहोति तदक्षेप स्वगाकृतो भवति तथो रक्षाऽ-
 सि यज्ञं नानूदपिबन्तेऽयं वै वज्र उच्यत इति स जुहोति दिवं ते धूमो गहत्तु
 स्वर्ग्योतिः पृथिवी भस्मनापूषा स्वाहेति ॥३२॥ ब्राह्मणम् ॥४॥७.१.॥

यावती वै वेदिस्तावती पृथिवी । वयं वै यूपास्तदिमामेवेतत्पृथिवीमेतेर्वञ्चि
 स्पृणुतेऽस्यै सपन्नान्निर्भजति तस्माद्यूपैकादशिनो भवति द्वादश उपशयो भवति
 वितष्टस्तं दक्षिणात् उपनिदधाति तद्यद्द्वादश उपशयो भवति ॥१॥ ॥ शतम्
 २००० ॥ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसद्गृद्धिभयां चक्रुस्तद्य
 ऽएतऽउद्धिता यथेपुरस्ता तथा वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुते यथा दपः प्रकृत-
 स्तेन वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुतेऽथ य एष द्वादश उपशयो भवति यथेपुराय-
 तानस्ता यथोद्यतमप्रकृतमेवमेष वज्र उद्यतो दक्षिणातो नाट्टाणाः रक्षसामपरु-
 त्यै तस्माद्द्वादश उपशयो भवति ॥२॥ तं निदधाति । एष ते पृथिव्यां लोक आ-
 रण्यस्ते पशुरिति पशुश्च वै यूपश्च तदस्माऽआरण्यमेव पशूनामनुदिशति तेनो
 ऽएष पशुमान्भवति तद्द्वयं यूपैकादशिन्ये संमयनमाहुः श्वःसुत्यायै ह न्वेवैके सं-
 मिन्वन्ति प्रकुर्वतयि चैव श्वःसुत्यायै यूपं मिन्वन्तीत्यु च ॥३॥ तद् तथा न कु-
 र्यात् । अग्निष्ठमेवोद्भयेदिदं वै यूपमुद्भित्याध्वरुरा परिव्ययणान्नान्वर्जत्यपरिवीता
 वाऽएतऽएताः रात्रिं वसन्ति सा न्वेव परिचन्ता पशवे वै यूपमुद्भयन्ति प्रातर्वै
 पशूनालभन्ते तस्माद् प्रातरेवोद्भयेत् ॥४॥ स य उत्तरोऽग्निष्ठात्स्यात् । तमेवाग्र
 ऽउद्भयेदथ दक्षिणामथोत्तरं दक्षिणार्थमुत्तमं तथोदीची भवति ॥५॥ अथोऽइतर-
 थाहुः । दक्षिणामेवाग्रेऽग्निष्ठाद्भयेदथोत्तरमथ दक्षिणामुत्तरार्थमुत्तमं तथो क्वास्यो-
 दगेव कर्मानुसंतिष्ठतऽइति ॥६॥ स यो वरिष्ठः स दक्षिणार्थः स्यात् । अथ कू-
 सीयानथ कूसीयानुत्तरार्थी कूसिष्ठस्तथोदीची भवति ॥७॥ अथ पत्नीभ्यः पत्नी-
 यूपमुद्भयन्ति । सर्ववायु न्वेव पत्नीयूप उद्भयन्ते तच्चाष्टं पशुमालभते वष्टा वै सि-
 क्ताः रेतो विकरोति तदेष एवेतत्सिक्ताः रेतो विकरोति मुष्करो भवत्येष वै
 प्रजनायता यन्मुष्करस्तस्मान्मुष्करो भवति तं न सःस्थापयेत्पर्यग्निकृतमेवोत्स-

जेत्स यत्सऽस्यापयेत्प्रजाये क्वात्तमियात्तप्रजामुत्सृजति तस्मान्न सऽस्यापयेत्यग्नि-
कृतमेवोत्सृजत् ॥ ८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [७. २] ॥

पशुश्च वै यूपश्च । न वाऽऽमृते यूपान्पशुमालभन्ते कदा चन तद्यत्तथा न क्
वाऽऽएतस्माऽऽग्रये पशवश्चक्षमिरे यदन्नमभविष्यन्त्येदमन्नं भूता यथा क्वायं द्विपा-
त्युरुष उद्धित एवऽ क्वा द्विपाद् उद्धिताश्चिरुः ॥ १ ॥ ततो देवा एतं वज्रं ददमः ।
यद्यूपं तमुह्निथियुस्तस्माद्दीषा प्रावीयन्त ततश्चतुष्पादा अभवस्ततोऽन्नमभवन्त्येद-
मन्नं भूता एतस्मै हि वाऽऽएतेऽतिष्ठन्त तस्माद्यूपऽएव पशुमालभन्ते नऽर्ते यूप-
त्कदा चन ॥ २ ॥ अयोपाकृत्य पशुम् । अग्निं मथित्वा नियुनक्ति तद्यत्तथा न क्
वाऽऽएतस्माऽऽग्रये पशवश्चक्षमिरे यद्विर्भविष्यन्त्येनानिदऽ क्विर्भूतानग्नौ जुह्व-
ति तान्देवा उपनिरुधुस्तऽउपनिरुद्धा नोपावेयुः ॥ ३ ॥ ते होचुः । न वाऽऽमृते
ऽस्य यामं विदुर्पदग्नौ क्विर्जुह्वति नैतां प्रतिष्ठामुपरुथ्यैव पशुमग्निं मथित्वाग्नावग्निं
जुह्वाम ते वेदिष्यन्त्येव वै किल क्विषो याम एषा प्रतिष्ठामौ वै किल क्वि-
र्जुह्वतीति ततोऽभ्यवैष्यन्ति ततो रातमनस आलम्भाय भविष्यतीति ॥ ४ ॥ त
ऽउपरुथ्यैव पशुन् । अग्निं मथित्वाग्नावग्निमनुद्धवुस्तेऽविदुरेष वै किल क्विषो
याम एषा प्रतिष्ठामौ वै किल क्विर्जुह्वतीति ततोऽभ्यवायंस्ततो रातमनस आ-
लम्भायभवन् ॥ ५ ॥ तथाऽऽएवेष एतत् । उपरुथ्यैव पशुमग्निं मथित्वाग्नावग्निं जु-
ह्वीति स वेदिष्ये वै किल क्विषो याम एषा प्रतिष्ठामौ वै किल क्विर्जुह्वतीति
ततोऽभ्यवैति ततो रातमना आलम्भाय भवति तस्मादुपाकृत्य पशुमग्निं मथित्वा
नियुनक्ति ॥ ६ ॥ तदाहुः । नोपाकुर्यान्नग्निं मन्वेद्रशनमिषादायाज्ञसोपपरेत्याभि-
धाय नियुञ्ज्यादिति तद् तथा न कुर्याद्यथाधर्मं तिरश्चथा चिकीर्षेदेवं तत्तस्मादे-
तदेवानुपरिष्णत् ॥ ७ ॥ अथ तृणामादायोपाकरोति । द्वितीयवान्निरूपाधाऽइति द्वि-
तीयवान्क्व वीर्यवान् ॥ ८ ॥ स तृणामादत्ते । उपावीरसीत्युप हि द्वितीयोऽवति

तस्मादाहोपावीरसीत्युप देवान्देवीर्विशः प्रागुरिति देव्यो वाऽऽएता विशो पत्य-
 शवोऽस्थिषत देवेभ्य इत्येवितदाह यदाहोप देवान्देवीर्विशः प्रागुरिति ॥१॥ उ-
 शित्तो वद्विनमानिति । विद्वाऽऽप्तो हि देवास्तस्मादाहोशित्तो वद्विनमानिति ॥१०॥
 देव वष्टर्वसु रमेति । वष्टा वै पशूनामीष्टे पशवो वसु तानेतदेवा अतिष्ठमा-
 नांस्वष्टारमब्रुवन्नपनिमदेति यदाह देव वष्टर्वसु रमेति ॥११॥ क्व्या ते स्वदत्तामि-
 ति । यदा वाऽऽएतऽऽएतस्माऽऽग्रधियत्त यद्विविरभविष्यंस्तस्मादाह क्व्या ते स्वद-
 त्तामिति ॥१२॥ रेवती रमधमिति । रेवन्तो हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमध-
 मिति ब्रूहस्पते धारया वसूनीति ब्रूह वै ब्रूहस्पतिः पशवो वसु तानेतदेवा
 अतिष्ठमानान्ब्रूहणीव परस्तात्पर्यदधुस्तन्नात्यायंस्तथोऽएवैनानेष एतद्ब्रूहणीव प-
 रस्तात्परिदधाति तन्नातियन्ति तस्मादाह ब्रूहस्पते धारया वसूनीति पाशं कृवा
 प्रतिमुञ्चत्यथानो नियोजनस्यैव ॥१३॥ ब्राह्मणम् ॥६[७.३]॥ ॥ पञ्चमः प्रपाठ-
 कः ॥ कण्डिकासंख्या १२७ ॥ ॥

पाशं कृवा प्रतिमुञ्चति । ऋतस्य वा देवकृविः पाशेन प्रतिमुञ्चामीति वरुण्या
 वाऽऽएषा यद्भुस्तदेनमेतदृतस्यैव पाशेन प्रतिमुञ्चति तथो क्तेनमेषा वरुण्या र-
 ङ्गुर्न किन्ति ॥१॥ धर्षा मानुष इति । न वाऽऽएतमग्रे मनुष्योऽधृजोत्स यदेव
 ऽर्तस्य पाशेनेतदेवकृविः प्रतिमुञ्चत्यथेनं मनुष्यो धृजोति तस्मादाह धर्षा मानुष
 इति ॥२॥ अथ नियुनक्ति । देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽग्निनोर्बाहुभ्यां पूजो कृ-
 स्ताभ्यामग्नीषोमाभ्यां जुष्टं नियुनज्मीति तद्यथैवाद्देवतयि कृविर्गृह्णादिशत्ये-
 वमेवैतदेवताभ्यामादिशत्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणास्य बन्धुर्मध्यमेवैतत्करोति
 ॥३॥ स प्रोक्षति । अद्यस्त्वौषधीभ्य इति तद्यत एव सम्भवति तत एवैतन्मेधं
 करोतीदं हि यदा वर्षत्यथौषधयो ज्ञायन्तऽऽधौषधीर्जग्धाः पीत्वा तत एष रसः
 सम्भवति रसाद्रितो रेतसः पशवस्तद्यत एव सम्भवति यतश्च ज्ञायते तत एवैत-

न्मेधं करोति ॥४॥ अनु वा माता मन्यतामनु पितेति । स हि मातुश्चाधि पितु-
 श्च ज्ञायते तद्यत एव ज्ञायते तत एवैतन्मेधं करोत्यनु भ्राता सगर्भ्याऽनु सखा
 सपूथ्य इति स यत्ते जन्म तेन वानुमतमारम्भऽइत्येवैतदाकाग्रोषोमाभ्यां वा जुष्टं
 प्रोक्षामीति तद्याभ्यां देवताभ्यामारभते ताभ्यां मेधं करोति ॥५॥ अथोपगृह्णाति ।
 अयां पेरुरसीति तदेनमन्तरतो मेधं करोत्यथाधस्तादुपोक्षत्यापो देवीः स्वदत्तु
 स्वात्तं चित्तदेवकृद्विरिति तदेनऽ सर्वतो मेधं करोति ॥६॥ अथाकाग्रये समि-
 ध्यमानायानुब्रूहीति । स उत्तरमाघारमाघार्घ्यासऽस्पर्शयत्सुचौ पर्येत्य जुह्वा पशुऽ
 समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर आघार एष वाऽअत्र यज्ञो भवति यत्पशुस्तयज्ञ
 ऽएवैतद्विः प्रतिदधाति तस्माज्जुह्वा पशुऽ समनक्ति ॥७॥ स ललाटे समनक्ति ।
 सं ते प्राणो वातेन गृह्णामिति समद्भानि यज्ञत्रैरित्यऽसयोः सं यज्ञपतिराशिषेति
 ओष्णोः स यस्मै कामाय पशुमालभते तत्प्राप्नुहीत्येवैतदाह ॥८॥ इदं वै पशोः
 संज्ञयमानस्य । प्राणो वातमपियद्यते तत्प्राप्नुहि यत्ते प्राणो वातमपियद्याता
 ऽइत्येवैतदाह समद्भानि यज्ञत्रैरित्यऽदेवाऽअस्य यज्ञते तत्प्राप्नुहि यत्तेऽङ्गैर्जान्ता
 ऽइत्येवैतदाह स यज्ञपतिराशिषेति यज्ञमानाय वाऽएतेनाशिषमाशासते तत्प्राप्नु-
 हि यज्ञया यज्ञमानायाशिषमाशासताऽइत्येवैतदाह सादयति सुचावय प्रवराया-
 श्रावयति सोऽसावेव बन्धुः ॥९॥ अथ द्वितीयमाश्रावयति । द्वौ क्वत्र कृतारौ
 भवतः स मेत्रावरुणायाह्वैवाश्रावयति यज्ञमानं त्वेव प्रवृणीतेऽग्निर्क देवीनां वि-
 शां पुरएतेत्यग्निर्क देवतानां मुखं तस्मादाकाग्निर्क देवीनां विशां पुरएतेत्ययं य-
 ज्ञमानो मनुष्याणामिति तऽ हि सोऽन्वर्थो भवति यस्मिन्नर्थे यज्ञते तस्मादाकाग्रं
 यज्ञमानो मनुष्याणामिति तयोरसूरि गार्हपत्यं दीदयत्तऽ हिमा द्वा यूऽइति त-
 योरनानीनि गार्हपत्यानि शतं वर्षाणि सन्वित्येवैतदाह ॥१०॥ राधाऽसीत्सम्यु-
 च्चानावसम्युच्चानौ तन्व इति । राधाऽस्येव सम्युच्चायां मापि तनूरित्येवैतदाह तौ

कृ यत्तनूरपि सम्पृञ्चीयातां प्राग्मिर्जमानं दक्षेत्स यदग्नौ जुहोति तदेष्टोऽग्नये प्रय-
 ह्न्यथ यमिवात्रऽर्विज्ञो यजमानायाशिषमाशासते तामस्मै सर्वामग्निः समर्धयति
 तद्वाधाष्येव सम्पृञ्चते नापि तनूस्तास्मादाह् रधाऽसीत्सम्पृञ्चानावसम्पृञ्चानी
 तन्व इति ॥ ११ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [७. ४.] ॥ सप्तमोऽध्यायः [२२.] ॥ ॥

तद्यत्रैतत्प्रवृत्तो ह्योता ह्योतृषदनऽपविशति । तदुपविश्य प्रसौति प्रसूतो
 ऽर्धगुः सुचावादत्ते ॥ १ ॥ अथाग्नीभिश्चरति । तद्यदाग्नीभिश्चरति सर्वेणैव वाऽऽप्य
 मनसा सर्वेणैवात्मना यज्ञऽ सम्भरति सं च जिह्वीर्षति यो दीक्षते तस्य रि-
 चान-इवात्मा भवति तमेताभिराग्नीभिराप्याययति तद्यदाप्याययति तस्मादाग्नीभ्यो
 नाम तस्मादाग्नीभिश्चरति ॥ २ ॥ ते वाऽऽहृतऽऽकादश प्रयाजा भवन्ति । दश वा
 ऽऽग्ने पुरुषे प्राणा आत्मैकादशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावान्वै पुरुष-
 स्तदस्य सर्वमात्मानमाप्याययति तस्मादेकादश प्रयाजा भवन्ति ॥ ३ ॥ स आग्ना-
 व्याह् । समिधः प्रेष्येति प्रेष्य-प्रेष्येति चतुर्थे-चतुर्थे प्रयाजे समानयमानो दशभिः
 प्रयाजैश्चरति दश प्रयाजानिष्ट्वाह् शासमाकुरेत्यसिं वै शास इत्याचक्षते ॥ ४ ॥ अ-
 थ यूपशकलमादत्ते । तावये जुह्वा अक्का पशोर्ललाटमुपस्पृशति घृतेनात्तौ पशू-
 स्त्रायिषामिति वज्रो वै यूपशकलो वज्रः शासो वज्र आज्यं तमेवैतत्कृत्स्नं वज्रऽ
 सम्भृत्य तमस्याभिगोसारं करोति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाऽसि हिनसन्निति पुनर्यूपश-
 कलमवगूकृत्येषां ते प्रज्ञाताभिरस्त्वित्याह् शासं प्रयहृत्सादयति सुचौ ॥ ५ ॥ अ-
 थाह् पर्यग्नयेऽनुब्रूहीति । उल्मुकमादायाम्नीत्यर्घ्यं करोति तद्यत्पर्यग्नं करोत्य-
 ह्निद्रमेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाऽसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षासा-
 मयकृत्सा तस्मात्पर्यग्नं करोति तद्यत्रैनऽ अपयन्ति तदभिपरिरुहति ॥ ६ ॥ तदा-
 हुः । पुनरेतदुल्मुकऽ कुरेदथात्रान्यमेवाग्निं निर्मथ्य तस्मिन्नेनऽ अपयेयुराह्वनी-
 यो वाऽऽप्य न वाऽऽप्य तस्मै यदस्मिन्नभृतऽ अपयेयुस्तस्मै वाऽऽप्य यदस्मिज्जुहंते

शुद्धयुरिति ॥७॥ तडु तथा न कुर्यात् । यथा वै यमितमेवमस्यैतद्भवति यदेनेन
 पर्याग्निं करोति स यथा यमितमनुकृष्याद्विष्य तदन्यस्मि प्रयच्छेदेवं तत्तस्मादेतस्यै-
 वोल्मुकस्याङ्गारान्निमृश तस्मिन्नेन अपयेयुः ॥८॥ अथोल्मुकमादायाग्नीत्पुरस्तात्प्र-
 तिपद्यते । अग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्टा रक्षाऽस्यपद्ममेत्यथाभयेना-
 नाष्ट्रेणा पशुं नयन्ति तं वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थातान्वारभते प्रतिप्रस्थातात्प्रमधुर्यु-
 र्ध्वं यजमानः ॥९॥ तदाहुः । नैष यजमानेनान्वारभ्यो मृत्यवे क्थेत् नयन्ति त-
 स्मान्नान्वारभेतेति तदन्वेवारभेत न वाऽएतं मृत्यवे नयन्ति यं यज्ञाय नयन्ति
 तस्मादन्वेवारभेत यज्ञाडु क्थेवात्मानमत्तरियाद्यज्ञान्वारभेत तस्मादन्वेवारभेत त-
 त्यरोऽक्षमन्वारब्धं भवति वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थाता प्रतिप्रस्थातात्प्रमधुर्युर्ध्वं
 यजमान एतडु परोऽक्षमन्वारब्धं भवति ॥१०॥ अथ स्तीर्षाग्निं वेदेः । द्वे तृणो
 ऽश्रधुर्यादत्ते स आश्राव्याहोपप्रेष्य कोतर्ह्वया देवेभ्य इत्येतडु वैश्वदेवं पशौ
 ॥११॥ अथ वाचयति । रेवति यजमानऽइति वाग्वै रेवती सा यद्वाऽवहु वदति
 तेन वाग्नेवती प्रियं धा आविशेत्यनार्तिमाविशेत्येवैतदाहोरोरत्तरिक्षात्सजूर्दे-
 वेन वातिनेत्यत्तरिक्षं वाऽअनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिह्वितं यथायं पुरुषोऽमू-
 ल उभयतः परिह्वितोऽत्तरिक्षमनुचरति तदातिनेनऽ संविदानान्तरिक्षाद्गोपायेत्ये-
 वैतदाहु यदाहोरोरत्तरिक्षात्सजूर्देवेन वातिनेति ॥१२॥ अस्य कृषिषस्तन्ना यज्ञे-
 ति । वाचमेवैतदाहानार्तस्यास्य कृषिष आत्मना यज्ञेति समस्य तन्वा भवेति
 वाचमेवैतदाहानार्तस्यास्य कृषिषस्तन्वा सम्भवेति ॥१३॥ तद्यत्रेनं विशसन्ति ।
 तत्पुरस्तात्तृणामुपास्यति वर्षो वर्षयिषि यज्ञे यज्ञपतिं धा इति बर्हिरेवास्माऽए-
 तत्स्तृणोत्यस्कन्नऽ कृषिरसदिति तद्यदेवास्यात्र विशस्यमानस्य किञ्चित्स्कन्दति
 तदेतास्मिन्मितिष्ठति तथा नामुया भवति ॥१४॥ अथ पुनरेत्याहवनीयमभ्यावृ-
 त्यासते । नेदस्य संज्ञप्यमानस्याथज्ञा असामेति तस्य न कूटेन प्रघ्नन्ति मानुषऽ

हि तन्नोऽएष पश्चात्कर्षा पितृदेवत्यं हि तदपिगृह्य वैव मुखं तमयति वेष्कं
 वा कुर्वसि तन्नारु ज्ञिं मारयेति मानुषं हि तत्संज्ञपयान्वगन्निति तद्भि देवत्रा
 स यदाहान्वगन्नित्येत्किं क्षेत्रे देवाननुगृह्णति तस्मादाहान्वगन्निति ॥ १५ ॥ तद्य-
 त्रेनं निविध्यन्ति । तत्पुरा संज्ञपनाञ्जुकोति स्वाहा देवेभ्य इत्यथ यदा प्राहु सं-
 ज्ञप्तः पशुरित्यथ जुकोति देवेभ्यः स्मरुति पुरस्तात्स्वाहाकृतयो वाऽअन्ये देवा
 उपरिष्ठात्स्वाहाकृतयोऽन्ये तानेवैतत्प्रीणाति तऽएनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गं
 लोकमभिवरुन्ति ते वाऽएते परिपश्व्येऽइत्याहुती स यदि कामयेत जुहुयादिते
 यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [८. १.] ॥ ॥

यदा प्राहु संज्ञप्तः पशुरिति । अथाधर्युराहु नेष्टः पत्नीमुदानयेत्युदानयति नेष्टा
 पत्नीं पान्निजनं बिभ्रतीम् ॥ १ ॥ तां वाचयति । नमस्तऽआतानेति यज्ञो वाऽआ-
 तानो यज्ञं हि तन्वते तेन यज्ञ आतानो जघनार्थी वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी
 तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रसादयिष्यन्भवति तस्माऽएवैतद्यज्ञाय निहुते तथो हैनामेष
 यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाहु नमस्तऽआतानेति ॥ २ ॥ अन्वा प्रेहीति । असप-
 त्नेन प्रेहीत्येवैतदाहु धृतस्य कुल्या उपऽऋतस्य पथ्या अन्विति साधूपत्येवैतदाहु
 देवीरायः शुद्धा वोढुः सुपरिविष्टा देवेषु सुपरिविष्टा वयं परिवेष्टारो भूयाम्ने-
 त्यप एवैतत्पावयति ॥ ३ ॥ अथ पशोः प्राणानद्भिः पत्युपस्पृशति । तद्यद्भिः प्रा-
 णानुपस्पृशति । जीवं वै देवानां हृविरमृतममृतानामथेतत्पशुं शन्ति यत्संज्ञप-
 यन्ति यद्दिशासत्यापो वै प्राणास्तदस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति तथैतस्सीवमेव देवानां
 हृविर्भवत्यमृतममृतानाम् ॥ ४ ॥ अथ यत्पत्युपस्पृशति । योषा वै पत्नी योषायि
 वाऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदिनमेतस्यै योषायि प्रजनयति तस्मात्पत्युपस्पृशति
 ॥ ५ ॥ सोपस्पृशति । वाचं ते शुन्धामीति मुखं प्राणं ते शुन्धामीति नासिके च-
 जुस्ते शुन्धामीत्यह्यौ श्रोत्रं ते शुन्धामीति कर्णौ नाभिं ते शुन्धामीति योऽयम-

निरुक्तः प्राणो मेढं ते शुन्धामीति वा पायुं ते शुन्धामीति योऽयं पश्चात्प्राणास्त-
 त्प्राणान्दधाति तन्समीरयत्यथ सङ्कृत्य पदश्चरित्रांस्ते शुन्धामीति पद्विषे प्रतिति-
 ष्ठति प्रतिष्ठित्याऽएव तदेनं प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अथ या आयः परिशिष्यसे ।
 अर्धा वा यावन्व्यो वा ताभिरेनं यज्ञमानश्च शीर्षितोऽग्रेऽनुषिञ्चतस्तत्प्राणांश्चेवा-
 स्मिंस्तत्तौ धत्तस्तच्चेनमतः समीरयतः ॥ ७ ॥ तस्यत्कूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शा-
 न्तिरापस्तदद्भिः शाक्या शमयतस्तदद्भिः संधत्तः ॥ ८ ॥ तावन्नुषिञ्चतः । मनस्तऽआ-
 व्यायतां वाक्तऽआप्यायतां प्राणास्तऽआप्यायतां चक्षुस्तऽआप्यायतां श्रोत्रं तऽआ-
 व्यायतामिति तत्प्राणान्धत्तस्तत्समीरयतो यत्ने कूरं यदास्थितं तत्तऽआप्यायतां
 निश्चायतामिति ॥ ९ ॥ तस्यत्कूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शा-
 क्या शमयतस्तदद्भिः संधत्तस्तत्ने शुधाविति तन्मेधं कुरुतः शतकोभ्य इति जघनेन
 न पशुं निनयतः ॥ १० ॥ तस्यत्कूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति नेदेतदन्वशात्तान्य-
 क्कोरात्राण्यसन्निति तस्माह्मकोभ्य इति जघनेन पशुं निनयतः ॥ ११ ॥ अथोत्तानं
 पशुं पर्यस्यन्ति । स तृणमत्तर्दधान्योषधे त्रायस्त्रेति वज्रो वाऽअसिस्तथो ह्येनमेष
 वज्रोऽसिर्न ह्येनस्तथासिनाभिनिदधाति स्वधिने मेनऽ किञ्सीरिति वज्रो वाऽअ-
 सिस्तथो ह्येनमेष वज्रोऽसिर्न ह्येनस्ति ॥ १२ ॥ सा या प्रज्ञाताग्निः । तयाभिनिद-
 धाति सा हि यनुष्कृता मेधा तस्यद्य तृणस्य तत्सद्ये पाणी कुरुतेऽथ यदुधं त-
 द्दक्षिणोनादत्ते ॥ १३ ॥ स यत्राच्छति । यत् एतत्प्रोक्तमुत्पत्यति तद्भयतोऽनक्ति
 रक्षसां भागोऽसीति रक्षसाऽ ष्येण भागो यदसृक् ॥ १४ ॥ तदुपास्याभितिष्ठति ।
 इदमरुहऽ रक्षोऽभितिष्ठामीदमरुहऽ रक्षोऽवबाधऽइदमरुहऽ रक्षोऽधमं तमो नयामी-
 ति नद्यन्नेनैतन्नाष्ट्रा रक्षाऽस्यवबाधते तस्यदमूलमुभयतः परिह्विन्नं भवत्यमूलं वा
 ऽइदमुभयतः परिह्विन्नऽ रक्षोऽन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परि-
 ह्विन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तस्मादमूलमुभयतः परिह्विन्नं भवति ॥ १५ ॥ अथ वपामु-

तिखदन्ति । तथा वपाश्रपण्यौ प्रोणीति धृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णुवाधामिति त-
 दिमे द्यावापृथिवीऽऽर्ज्ज्वा रसेन भाजयत्यनयोऽर्ज्ज्वा रसे दधाति ते रसवत्याऽऽप-
 जीवनीयेऽऽमाः प्रजा उपजीवन्ति ॥ १६ ॥ कार्भर्यमथ्यौ वपाश्रपण्यौ भवतः । यत्र
 वै देवा अग्रे पशुमालेभिरि तदुदीचः कृष्यमाणास्यावाग्नेधः पपात स एष वनस्य-
 तिरजायत तद्यत्कृष्यमाणास्यावाडपतत्तस्मात्कार्भर्यमथ्यौ नैवैनमेतन्मथेन समर्थयति
 कृत्स्नं करोति तस्मात्कार्भर्यमथ्यौ वपाश्रपण्यौ भवतः ॥ १७ ॥ तां परिवासयति ।
 तां पशुश्रपणे प्रतपति तथो ह्यास्यात्रापि श्रुता भवति पुनरुत्सुकमर्मादादत्ते ते
 जघनेन चावालं यन्ति तऽश्रायत्यागहृत्याकृवनीयऽ स एतत्तणामधर्षुराकृवनीयि
 प्रास्यति वायो वै स्तोकाणामिति स्तोकाणाऽ ह्येषा समित् ॥ १८ ॥ अथोत्तर-
 स्तिष्ठन्वपां प्रतपति । अत्येष्यन्वाऽऽश्रुषोऽग्निं भवन्ति दक्षिणतः परित्य श्रपयिष्यं-
 स्तस्माऽऽश्रुवैतन्निङ्गते तथो ह्येनमेषोऽतियत्तमग्निर्न ह्यिनस्ति तस्माडुत्तरतस्तिष्ठ-
 न्वपां प्रतपति ॥ १९ ॥ तामत्तरेण यूपं चाग्निं च कुरन्ति । तद्यत्समया न कुरन्ति
 येनान्यानि कृवीऽषि कुरन्ति नेदश्रुतया समया यज्ञं प्रसजामेति यद्वाक्कोन न
 कृत्यग्रेण यूपं वरुधिं यज्ञात्कुर्युस्तस्मादत्तरेण यूपं चाग्निं च कुरन्ति दक्षिणतः
 परित्य प्रतिप्रस्थाता श्रपयति ॥ २० ॥ अथ सुवेणोपकृत्याऽयम् । अधर्षुर्वपामभिनु-
 क्तोत्यग्निरागस्य वेतु स्वाहेति तथो ह्यास्येते स्तोकाः श्रुताः स्वाहाकृता आहुत-
 यो भूवाग्निं प्रभुवन्ति ॥ २१ ॥ अथाह स्तोकेभ्योऽनुब्रूहीति । स आग्नेयी स्तोके-
 भ्योऽन्वाह तद्यदग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाहेतःप्रदाना वै वृष्टिरितो काग्निर्वृष्टिं व-
 नुते स एते स्तोकेरेनास्तोकांश्चनुते तऽएते स्तोका वर्षन्ति तस्मादग्नेयी स्तो-
 केभ्योऽन्वाह पदा श्रुता भवति ॥ २२ ॥ अथाह प्रतिप्रस्थाता श्रुता प्रचरेति । सु-
 चावादायाधर्षुरतिक्रम्याश्राधाह स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥ २३ ॥
 इत्वा वपामेवायेऽभिचारयति । अथ पृषदाज्यं तद् कृ चरकाधर्यवः पृषदाज्यमे-

वाग्नेऽभिधारयन्ति प्राणाः पृषदाज्यमिति वदन्तस्तु ह वाज्ञवत्स्वर्ष चरकाधर्षुरनु-
 व्याजकरिवं कुर्वन्तं प्राणां वाऽश्रयमन्तरगादधर्षुः प्राणा एन७ हास्यतीति ॥२४॥
 स ह स्म ब्राह्म० अन्ववेत्त्याह । इमौ पलितौ ब्राह्म० धा स्विद्वाक्मपास्य वचो ब-
 भूवेति न तदाद्रियेतोत्तमो वाऽएष प्रयाजो भवतीदं वै क्विर्गज्ञ उत्तमे प्रयाजे
 ध्रुवामेवाग्नेऽभिधारयति तस्यै हि प्रथमावाज्यभागौ क्लोष्यन्भवति वपां वाऽश्रत्र
 प्रथमा७ क्लोष्यन्भवति तस्माद्वपामेवाग्नेऽभिधारयेदथ पृषदाज्यमथ यत्पशुं नाभि-
 धारयति नेदश्रुतमभिधारयाणान्येतद्देवास्य सर्वः पशुरभिधारितो भवति यद्वपाम-
 भिधारयति तस्माद्वपामेवाग्नेऽभिधारयेदथ पृषदाज्यम् ॥२५॥ अथाज्यमुपस्तृणीति ।
 अथ हिरण्यशकलमवदधान्यथ वपामवद्यन्नाह्वाग्नीषोमाभ्यां ह्यगस्य वपायि मेदसो
 ऽनुब्रूहीत्यथ हिरण्यशकलमवदधान्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिधारयति ॥२६॥ तद्य-
 द्दिरण्यशकलावभितो भवतः । प्रन्ति वाऽएतत्पशुं यद्गमौ जुह्वन्त्यमृतमायुर्हिरण्यं
 तद्मृतऽश्रयुषि प्रनितिष्ठति तथात उदेति तथा संजीवति तस्माद्दिरण्यशकलाव-
 भितो भवत आभ्राव्याह्वाग्नीषोमाभ्यां ह्यगस्य वपां मेदः प्रेष्येति न प्रस्थितमि-
 त्याह प्रमृते प्रस्थितमिति वपदकृते जुहोति ॥२७॥ इत्वा वपा७ समीच्यौ । ७
 पाश्र्वपण्यौ कृत्वानुप्रास्यति स्वाहाकृतेऽउर्ध्वनभसं मारुतं गहृतमिति नेदिमे अमु-
 या सतो याभ्यां वपामशिश्रुपामेति ॥२८॥ तद्यद्वपया चरन्ति । यस्यै दे देवतयै
 पशुमालभन्ते तामेवैतद्देवतामेतेन मेधेन प्रीणाति सैषा देवतैतेन मेधेन प्रीता
 शान्तोत्तराणि कृवी७षि अय्यमाणान्युपरमति तस्माद्वपया चरन्ति ॥२९॥ अथ चा-
 बालि मारुतपत्ने । कूरी वाऽएतत्कुर्वन्ति यत्संज्ञपयन्ति यद्विशसति शास्तिरापस्त-
 ददिः शान्त्या शमयन्ते तददिः संदधते तस्माच्चालि मारुतपत्ने ॥३०॥ ब्राह्मणम्
 ॥३ [८.२.] ॥

पदेक्त्यः पशुर्भवति । तदेवत्यं पुरोडाशमनुनिर्व्रति तस्यपुरोडाशमनुनिर्व्र

पति सर्वेषां वाऽऽष्ट पशूनां मेधो यद्वीक्रियथौ तेनैत्रिनमेतन्मेधेन समर्धयति कृ-
त्स्नं करोति तस्मात्पुरोडाशमनुनिर्वपति ॥ १ ॥ अथ यद्वपया प्रचर्य । एतेन पुरो-
डाशेन प्रचरति मध्यतो वाऽऽश्मां वपामुत्खिदन्ति मध्यत एवेनमेतेन मेधेन स-
मर्धयति कृत्स्नं करोति तस्माद्वपया प्रचर्येतेन पुरोडाशेन प्रचरन्त्येष स्त्रैवेतस्य
अन्धुर्यत्र वा चेष पशुं पुरोडाशोऽनुनिरूप्यते ॥ २ ॥ अथ पशुं विशास्ति । त्रिः प्र-
च्यावयतास्त्रिःप्रच्युतस्य कृदयमुत्तमं कुरुतादिति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ३ ॥ अथ शमिता-
रुं सऽऽशास्ति । यथा पृहाकृतं रुविः शमिताश्रिति श्रुतमित्येव ब्रूतान्न श्रुतं
भगवो न श्रुतं ह्येति ॥ ४ ॥ अथ जुहा पृषदाज्यस्योपकृत्य । अधर्षुरूपनिष्कृत्य
पृहति श्रुतं रुविः शमिताश्रिति श्रुतमित्याह तद्देवानामित्युपाऽऽधर्षुः ॥ ५ ॥
तद्यत्पृहति । श्रुतं वै देवानां रुविर्नाश्रुतं शमिता वै तद्देद यदि श्रुतं वा भ-
वत्यश्रुतं वा ॥ ६ ॥ तद्यत्पृहति । श्रुतेन प्रचराणीति तद्यद्यश्रुतं भवति श्रुतमेव
देवानां रुविर्भवति श्रुतं यज्ञमानस्यानेना अधर्षुर्भवति शमितारि तदनो भवति
त्रिष्कृत्वः पृहति त्रिवृद्धि यज्ञोऽथ यदाह तद्देवानामिति तद्दि देवानां गृहत् त-
स्मादाह तद्देवानामिति ॥ ७ ॥ स कृदयमेवाग्नेऽभिघारयति । आत्मा वै मनो कृ-
दयं प्राणः पृषदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथैतज्जीविमेव देवानां रु-
विर्भवत्यमृतममृतानां ॥ ८ ॥ सोऽभिघारयति । सं ते मनो मनसा सं प्राणः प्रा-
णो न गृह्तामिति न स्वाहाकरोति न क्षोषाङ्गतिरुद्धासयति पशुम् ॥ ९ ॥ तं जघ-
नेन चावालमन्तरेण यूपं चाग्निं च कुरन्ति । तद्यत्समया न कुरन्ति येनान्यानि
कृवीऽपि कुरन्ति श्रुतं सत्तं नेदङ्गशो विकृतेन क्रूरीकृतेन समया यज्ञं प्रसजामि-
ति यद्वा ब्राह्मणेन न कुरस्यग्रेण यूपं वरिर्धा रु यज्ञात्कुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपं चा-
ग्निं च कुरन्ति दक्षिणातो निधाय प्रतिप्रस्थातावद्यति प्रक्षशाखा उत्तरवर्हिर्भवति
ता अर्धवद्यति तद्यत्प्रक्षशाखा उत्तरवर्हिर्भवति ॥ १० ॥ यत्र वै देवाः । अथे प-

शुभालेभिरे तं वृष्टा शीर्षतोऽग्नेऽभ्युषामोतीवं चिन्नालभिरन्निति वृष्टुर्हि पशवः
 स एष शीर्षन्मस्तिष्कोऽमूक्यश्च मज्जा तस्मात्स वान्त-इव वृष्टा क्षेतमभ्यवमत्त-
 स्मात्तं नाग्नीयाञ्चष्टुर्कृतदभिवान्तम् ॥ ११ ॥ तस्यावाङ् मः पपात् । स एष वन-
 स्पतिरजायत तं देवाः प्रापश्यंस्तस्मात्प्रख्यः प्रख्यो ह वै नमितयत्प्रन्न इति ते-
 नैवेनमेतन्मेधेन समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मात्प्रक्षशाखा उत्तरवर्द्धिर्भवन्ति ॥ १२ ॥
 अथाङ्गमपुस्तृणीते । जुह्वां चोपभृति च वसाहोमकृत्वन्याऽ समवत्तधान्यामथ हि-
 रण्यशकलाववदधाति जुह्वां चोपभृति च ॥ १३ ॥ अथ मनोताये हविषोऽनुवाच
 आह । तद्यन्मनोताये हविषोऽनुवाच आह सर्वा ह वै देवताः पशुमालभ्यमा-
 नमुपसंगहन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति सर्वासाऽ हि देवता-
 नाऽ हविः पशुस्तासाऽ सर्वासां देवतानां पशो मनाऽस्योतानि भवन्ति तान्येवि-
 त्तप्रीणाति तथो हामोघाय देवतानां मनाऽस्युपसंगतानि भवन्ति तस्मान्मनो-
 ताये हविषोऽनुवाच आह ॥ १४ ॥ स हृदयस्येवाग्नेऽवद्यति । तद्यन्मध्यतः सतो
 हृदयस्याग्नेऽवद्यति प्राणो वै हृदयमतो क्ययमूर्धः प्राणः संचरति प्राणो वै पशु-
 र्पावद्वेव प्राणेन प्राणिति तावत्पशुरथ यदास्मात्प्राणोऽपक्रामति दार्वेव तर्हि
 भूतोऽनर्थः शेते ॥ १५ ॥ हृदयमु वै पशुः । तदस्यात्मन एवाग्नेऽवद्यति तस्मा-
 द्दि किंचिदवदानऽ क्रीयेत न तदाद्रियेत सर्वस्य क्त्रेवास्य तत्पशोर्वत्तं भवति
 यद्दृदयस्याग्नेऽवद्यति तस्मान्मध्यतः सतो हृदयस्येवाग्नेऽवद्यत्यथ यथापूर्वम् ॥ १६ ॥
 अथ जिह्वयि । सा कृयिं पूर्वार्धात्प्रतिष्ठत्यथ वत्तसस्तदि ततोऽथैकचरस्य दोक्षो
 ऽथ पार्श्वपौरथ तनिम्नोऽथ वृकुयोः ॥ १७ ॥ गुदं त्रेधा कराति । स्थविमोपयद्ब्रह्मो
 मधं जुह्वां द्वेधा कृत्वावद्यत्यपिाम अङ्गैथैकचरायि ओणेरितावन्नु जुह्वावद्यति
 ॥ १८ ॥ अक्षोपभृति । अङ्गयस्य दोक्षो गुदं द्वेधा कृत्वावद्यति अङ्गययि ओणेरथ
 हिरण्यशकलाववदधात्यथोपरिष्ठादाङ्गस्याभिचारयति ॥ १९ ॥ अथ वसाहोमं गृ-

ह्नाति । रेउसीति लेलयेव हि यूस्तस्मादाह रेउसीत्यग्निद्रा श्रीणावित्यग्निर्कति-
 इपयति तस्मादाहग्निद्रा श्रीणावित्यापस्वा समरिणानित्यापो कोतमङ्गेभ्यो रसः
 सम्भरन्ति तस्मादाह्वापस्वा समरिणानिति ॥२०॥ वातस्य वा ध्राड्याऽइति । अत्-
 रिजं वाऽअयमनुपवते योऽयं पवतेऽत्तरिक्षाय वै गृह्णाति तस्मादाह वातस्य वा
 ध्राड्याऽइति ॥२१॥ पूजा रूढ्याऽइति । एष वै पूजो रूढिरेतस्माऽउ हि गृ-
 ह्णाति तस्मादाह पूजो रूढ्याऽइति ॥२२॥ ऊष्मणो व्यथिषदिति । एष वाऽऊ-
 ष्मेतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहोष्मणो व्यथिषदित्यथोपरिष्ठाद्दिराड्यस्याभिधा-
 रयति ॥२३॥ ॥ शतम् २१०० ॥ ॥ अथ पार्थिवं वासिना वा प्रयौति । प्रयुते द्वे-
 ष इति तत्राष्टा एवेतद्रक्षाऽस्यतोऽपकृन्ति ॥२४॥ अथ यगूप्ररिशिष्यते । तन्स-
 मवत्तथान्यामानयति तद्द्रव्यं प्रास्यति जिह्वां वक्षस्तनिम मतन्ने वनिष्टमथोपरि-
 ष्ठाद्दिराड्यस्याभिधारयति ॥२५॥ तद्यद्दिरण्यशकलावभितो भवतः । प्रन्ति वाऽए-
 तत्पशुं यद्ग्री जुह्वत्यमृतमायुर्किरणं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति तथा उदेति
 तथा संजीवति तस्माद्दिरण्यशकलावभितो भवतः ॥२६॥ अथ यद्दक्षणावद्यति ।
 सव्यस्य च दोक्षो दक्षिणायाश्च श्रोणोर्दक्षिणस्य च दोक्षः सव्यायाश्च श्रोणोस्तस्मा-
 दयं पशुरक्षाया पदो कृत्यथ यत्सम्यगवद्येत्समीचो क्वायं पशुः पदो कुरेत्तस्मा-
 दक्षणायावद्यत्यथ यत्र शीर्षोऽवद्यति नाऽसयोर्नानूकस्य नापरसकथयोः ॥२७॥
 अमुरा ह वाऽअये पशुमालेभिरे । तदेवा भीषा नोपावियुस्तान्हेयं पृथिव्युवाच
 मेतदादद्रुमहं व एतस्याध्यक्षा भविष्यामि यथा-पथेतऽएतेन चरिष्यन्तीनि ॥२८॥
 सा कोवाच । अन्यतरामेवाहुतिमहौषुरन्यतरां पर्यशिषन्निति स यां पर्यशिष्यं-
 स्तानीमान्यवदानानि ततो देवाः स्विष्टकृते अङ्गाण्यपामंस्तस्मात्त्र्यङ्गाण्यथामुरा
 अवाचऽहोर्ज्ञोऽस्योर्नूकस्यापरसकथयोस्तस्मात्तिषां नावद्येद्येव तष्टानूकमभ्य-
 वमत्तस्मादनूकस्य नावद्येदथाह्वापिषोमाभ्यां हागस्य रुविषोऽनुवृह्नीत्याभ्राव्या-

क्राप्तीषीमाभ्यां ह्रागस्य कृविः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रमुते प्रस्थितमिति
 ॥ २१ ॥ अन्तरेणार्धर्ची याज्याये वसाहोमं जुहोति । इतो वाऽअयमूर्धो मेध उ-
 त्थितो यमस्या इमं रसं प्रजा उपजीवत्यर्वाचीनं दिवो रसो वै वसाहोमो र-
 सो मेधो रसेनैवेतद्भसं तीव्रीकरोति तस्मादयं रसोऽयमानो न क्षीयते ॥ २० ॥
 तद्यदन्तरेण । अर्धर्ची याज्याये वसाहोमं जुहोतीये वाऽअर्धर्चीऽसौ क्षीर्धर्ची
 ऽन्तरा वै ग्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षमन्तरिक्षाय वै जुहोति तस्मादन्तरेणार्धर्ची या-
 ज्याये वसाहोमं जुहोति ॥ ३१ ॥ स जुहोति । घृतं घृतपावानः पिबत वसां व-
 सापावानः पिबतान्तरिक्षस्य कृविरति स्वाकृत्येतेन वैश्वदेवेन यजुषा जुहोति वै-
 श्वदेवं वाऽअन्तरिक्षं तद्यदनेनेमाः प्रजाः प्राणत्यश्चोदानत्यश्चान्तरिक्षमनुचरन्ति ते-
 न वैश्वदेवं वषट्कृते जुहोति, यानि जुह्वामवदानानि भवन्ति ॥ ३२ ॥ अथ जुह्वा
 पृषदाज्यस्योपग्ननाह । वनस्पतयेऽनुब्रूकीत्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्येति वषट्-
 कृते जुहोति तद्यद्वनस्पतये जुहोत्येतमेवेतद्भसं घृपं भागिनं करोति सोमो वै व-
 नस्पतिः पशुमेवेतत्सोमं करोति तद्यदन्तरेणोभेऽश्राडुती जुहोति तयोभयं व्या-
 प्रोति तस्मादन्तरेणोभेऽश्राडुती जुहोति ॥ ३३ ॥ अथ यान्युपभृत्यवदानानि भव-
 न्ति । तानि समानयमान आह्राग्ये स्विष्टकृतेऽनुब्रूकीत्याश्राव्याह्राग्ये स्विष्टकृते
 प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥ ३४ ॥ अथ यद्वसाहोमस्य परिशिष्यते । तेन दिशो
 व्याघारयति दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उदिशो दिग्भ्यः स्वाकेति रसो वै
 वसाहोमः सर्वास्त्रैवेतद्दिनु रसं दधाति तस्मादयं दिशि-दिशि रसोऽभिगम्यते
 ॥ ३५ ॥ अथ पशुं संमृशति । एतर्किं संमर्शनस्य कालोऽथ यत्पुरा समृशति यद्-
 मऽउपतिष्ठते ते विमथिष्यन्तऽइति शङ्कमानो यद्यु विमाशास्र शङ्कितात्रैव संमृ-
 शेत् ॥ ३६ ॥ ऐन्द्रः प्राणाः । अङ्गेऽङ्गे निदीथ्येन्द्र उदानोऽङ्गेऽङ्गे निधीत इ-
 ति यदङ्गशो विकृतो भवति तत्प्राणोदानाभ्यां संदधाति देव वष्टर्भूरि ते सः

समेतु सलक्ष्मा यद्विषुत्रपं भवातीति कृत्स्नवृत्तमेवैतत्करोति देवत्रा यत्तमवसे स-
खायोऽनु वा मातापितरो मदक्त्विति तद्यत्रेनमह्वीषीत्तदेनं कृत्स्नं कृवानुसमस्य-
ति सोऽस्य कृत्स्नोऽमुष्मिलोक्तोऽग्रात्मा भवति ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [८. ३] ॥

त्रीणि रू वै पशोरेकादशानि । एकादश प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशो-
पयज्ञो दश पाण्या अङ्गुल्यो दश पाण्या दश प्राणाः प्राण उदानो व्यान इत्ये-
तावान्वै पुरुषो यः परार्थः पशूनां यः सर्वेऽनु पशवः ॥ १ ॥ तदाहुः । किं त-
द्यज्ञे क्रियते येन प्राणाः सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यः शिव इति ॥ २ ॥ यदेव गुदं त्रेधा करो-
ति । प्राणो वै गुदः सोऽयं प्राडाततस्तमयं प्राणोऽनुसंचरति ॥ ३ ॥ स यदेव गु-
दं त्रेधा करोति । ततोयमुपयद्भ्यस्तृतीयं जुह्वां तृतीयमुपभृति तेन प्राणाः सर्वे-
भ्योऽङ्गेभ्यः शिवः ॥ ४ ॥ स रू त्वेव पशुमालभेत । य एनं मेधमुपनयेद्यदि कृशः
स्याद्यदुर्दस्य मेदसः परिशिष्यत तदुदे न्यषेत्प्राणो वै गुदः सोऽयं प्राडाततस्त-
मयं प्राणोऽनुसंचरति प्राणो वै पशुर्पावञ्चैव प्राणेन प्राणिनि तावत्पशुरथ य-
दास्मात्प्राणोऽपक्रामति दूर्वेव तर्हि भूतोऽनर्थः शेते ॥ ५ ॥ गुदो वै पशुः । मे-
दो वै मेधस्तदेनं मेधमुपनयति यद्युऽग्रऽसलो भवति स्वयमुपेत एव तर्हि मेधं
भवति ॥ ६ ॥ अथ पृषदाज्यं गृह्णाति । द्वयं वाऽऽदुः सर्पिश्चैव दधि च द्वन्द्वं वै
मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ७ ॥ तेनानुयाज्ञेषु चरति । पशवो
वाऽऽनुयाजाः पयः पृषदाज्यं तत्पशुधैवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं
प्राणो हि पृषदाज्यमन्नञ्च हि पृषदाज्यमन्नञ्च हि प्राणः ॥ ८ ॥ तेन पुरस्तादनुयाज्ञे-
षु चरति । स योऽयं पुरस्तात्प्राणास्तमेवैतद्दधाति तेन पश्चादुपयजति स योऽयं
पश्चात्प्राणास्तमेवैतद्दधाति ताविमाऽऽभयतः प्राणो हितौ यश्चायमुपरिष्टायश्चाध-
स्तात् ॥ ९ ॥ तद्वाऽऽतदेको द्वाभ्यां वषट्करोति । अर्धयवे च पशेषु उपयजत्यथ
यद्यजन्तमुपयजति तस्मादुपयज्ञो नामाथ यदुपयजति प्रिवैतज्जनयति पश्चाद्दुपयज-

ति यश्चादि योषयि प्रजाः प्रजायन्ते ॥१०॥ स उपयजति । समुद्रं गह्र स्वाहेत्यापो वै समुद्र आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥११॥ अक्षरिजं गह्र स्वाहेति । अक्षरिजं वाऽअनु प्रजाः प्रजायन्तेऽक्षरिजमेवैतदनु प्रजनयति ॥१२॥ देवऽ सवितारं गह्र स्वाहेति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत एवैतत्प्रजनयति ॥१३॥ मित्रावरुणौ गह्र स्वाहेति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवैतत्प्रजासु दधाति ॥१४॥ अक्षोरित्रे गह्र स्वाहेति । अक्षोरित्रे वाऽअनु प्रजाः प्रजायन्तेऽक्षोरित्रेऽएवैतदनु प्रजनयति ॥१५॥ इन्द्राऽसि गह्र स्वाहेति । सप्त वै इन्द्राऽसि सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्यास्तानेवैतदुभयानुप्रजनयति ॥१६॥ ग्वावापृथिवी गह्र स्वाहेति । प्रजापतिर्वै प्रजाः सृष्टा ता ग्वावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाता इमा ग्वावापृथिवीभ्यां परिगृह्णातास्तथोऽएवैष एतत्प्रजाः सृष्टा ता ग्वावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति ॥१७॥ अथात्युपयजति । स यन्नात्युपयजेत्ग्वाधन्तो देवाये प्रजाः सृष्टास्तावन्तो देव सुर्न प्रजापिरन्नथ यदत्युपयजति प्रवैतज्जनयति तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्त प्रजायन्ते ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥५[८.४]॥ ॥ षष्ठः प्रयाठकः ॥ काण्डकासंख्या ११२ ॥ ॥

सोऽत्युपयजति । यज्ञं गह्र स्वाहेत्यापो वै यज्ञ आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥१॥ सोमं गह्र स्वाहेति । रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥२॥ दिव्यं नभो गह्र स्वाहेति । आपो वै दिव्यं नभ आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥३॥ अग्निं वैश्वानरं गह्र स्वाहेति । इयं वै पृथिव्याग्निर्वैश्वानरः सेयं प्रतिष्ठामेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रजनयति ॥४॥ अथ मुखं विमृष्टे । मनो मे कूर्दि पहेति तथो रूपं यष्टात्मानं नानुप्रवृणाति ॥५॥ अथ ज्ञाधन्या पत्नीः संयाजयन्ति । ज्ञाधनार्थी वै ज्ञाधनी ज्ञधनार्थादि योषयि प्रजाः प्रजायन्ते तत्प्रवैतज्जनयति यज्ञाधन्या पत्नीः संयाजयन्ति ॥६॥ अक्षरतो देवानां पत्नीभ्योऽधयति । अक्षरतो वै योषयि प्रजाः

प्रजापत्यऽउपरिष्टादग्नेये गृह्णतयऽउपरिष्टाद्वि वृषा योषामधिद्रवति ॥७॥ अथ कृ-
 दयश्रूलेनावभृथं यन्ति । पशोर्ह वाऽअलभ्यमानस्य कृदयऽ शुक्समभ्यवेति कृ-
 दयाद्दयश्रूलमथ यकृतस्य परितृन्दत्ति तदलंजुषं तस्माड परितृद्येव श्रूलाकुर्वात्त-
 त्तिःप्रच्युते पशौ कृदयं प्रवृक्ष्योत्तमं प्रत्यवदधाति ॥८॥ अथ कृदयश्रूलं प्रयह-
 ति । तन्न पृथिव्यां परास्येन्नाप्सु स यत्पृथिव्यां परास्येदोषधीश्च वनस्पतीश्चैषा
 शुक्प्रविशेश्यदप्सु परास्येदप एषा शुक्प्रविशेतस्मान्न पृथिव्यां नाप्सु ॥९॥ अप
 एवाभ्यवेत्य । यत्र शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधिः स्यात्तदुपगूहेग्युऽअभ्यवायनाथ
 ग्लान्येदग्रेण यूपमुदपात्रं निनीय यत्र शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधिर्भवति तदुपगूरुति
 मापो नौषधीर्हिऽसीरिति तथा नापो नौषधीर्हिनस्ति धाम्नो-धाम्नो राजंस्ततो व-
 रूणा नो मुञ्च । यदाङ्गरुष्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरूणा नो मुञ्चेति तदे-
 नऽ सर्वस्माद्गरुणापाशात्सर्वस्माद्गरुण्यात्प्रमुञ्चति ॥१०॥ अथाभिमन्त्रयते । सुमित्रि-
 या न आप ओषधयः सत्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सत्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्य
 इति यत्र वाऽएतेन प्रचरत्यापश्च कृ वाऽअस्मान्तावदोषधयश्चापक्रम्येव तिष्ठन्ति
 तदु ताभिर्मित्रधेयं कुरुते तयो ह्येनं ताः पुनः प्रविशन्त्येषो तत्र प्रायश्चित्तः क्रि-
 यते स वै नाम्नीषोमीयस्य पशोः करोति नग्नेयस्य वशायाऽएवानूबन्ध्यायै ताऽ
 हि सर्वोऽनु यज्ञः संतिष्ठतऽएतदु क्वास्याग्नीषोमीयस्य च पशो ग्नेयस्य च कृदय-
 श्रूलेन चरितं भवति यद्वशायाश्चरन्ति ॥११॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ [८. ५.] ॥ अष्टमोऽध्या-
 यः [२३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्वै प्रजाः ससृजानो रिरिचान-इवामन्यत । तस्मात्पराच्यः प्रजा आ-
 सुर्नास्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय तस्थिरे ॥१॥ स ऐक्षतारिद्व्यरुम् । अस्माऽउ कामा-
 यासृन्ति न मे स कामः समार्धिं पराच्यो मत्प्रजा अभूवन्न मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्या-
 यास्थिषतेति ॥२॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । कथं नु पुनरात्मानमाप्यापयेयोप ना

प्रजाः समावर्तन्तिस्तिष्ठन्स्मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायेति ॥३॥ सोऽर्चउद्भ्राम्यंश्चार् प्र-
 जाकामः । स एतामेकादशिनीमपश्यत्स एकादशिन्येषु प्रजापतिः पुनरात्मानमा-
 प्याययतोपैनं प्रजाः समावर्तन्तिस्तिष्ठन्तास्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वसीयानिवेषु-
 भवत् ॥४॥ तस्मै कमेकादशिन्या यजेत । एवञ्च द्वे प्रजया पशुभिराप्यायतऽउ-
 पैनं प्रजाः समावर्तन्ते तिष्ठन्तेऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वसीयानिवेषु भवत्ये-
 तस्मै कमेकादशिन्या यजेत ॥५॥ स अग्नेयं प्रथमं पशुमालभते । अग्निव देवता-
 नां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिः स उऽएव यत्प्रमानस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥६॥
 अथ सारस्वतम् । वाग्वै सरस्वती वाचैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत
 वागेनमुपसमावर्तत वाचमनुकामात्मनोऽकुरुत वाचोऽवेष एतदाप्यायते वागे-
 नमुपसमावर्तते वाचमनुकामात्मनः कुरुते ॥७॥ अथ सौम्यम् । अन्नं वै सोमो
 ऽन्नेनैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतान्नमेनमुपसमावर्ततान्नमनुकामात्मनो
 ऽकुरुतान्नोऽवेष एतदाप्यायतान्नमेनमुपसमावर्ततेऽन्नमनुकामात्मनः कुरुते ॥८॥
 तद्यत्सारस्वतमनु भवति । वाग्वै सरस्वत्यन्नञ्च सोमस्तस्माद्यो वाचा प्रसाम्यन्ना-
 दो द्वैव भवति ॥९॥ अथ पौ म । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तत्प्रजापतिः पु-
 नरात्मानमाप्याययत पशव एनमुपसमावर्तत पशूननुकानात्मनोऽकुरुत पशुभि-
 र्वेष एतदाप्यायते पशव एनमुपसमावर्तते पशूननुकानात्मनः कुरुते ॥१०॥
 अथ वारुण्यम् । ब्रह्म वै ब्रह्मस्यतिर्ब्रह्मणिवैतत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत
 ब्रह्मेनमुपसमावर्तत ब्रह्मानुकामात्मनोऽकुरुत ब्रह्मणोऽवेष एतदाप्यायते ब्रह्मे-
 नमुपसमावर्तते ब्रह्मानुकामात्मनः कुरुते ॥११॥ तद्यत्पौषमनु भवति । पशवो
 वै पूषा ब्रह्म ब्रह्मस्यतिस्तस्माद्ब्रह्मणाः पशूनभिर्धनुतमः पुराहिता क्षस्य भवन्ति
 मुखऽअहितास्तास्माद्द्वैतसर्वं द्वाजिनवासी चरति ॥१२॥ अथ वैश्वदेवञ्च । सर्वं
 वै विश्वे देवाः सर्वेषां तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत सर्वमेनमुपसमावर्त-

त सर्वमनुकमात्मनोऽकुरुत सर्वेषांऽष्ट्वेष एतदाप्यायते सर्वमेनमुपसमावर्तते
 सर्वमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १३ ॥ तद्यद्दार्कस्यत्यमनु भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिः
 सर्वमिदं विश्वे देवा अश्वेवैतत्सर्वस्य ब्रह्म मुखं करोति तस्मादस्य सर्वस्य ब्रा-
 ह्मणो मुखम् ॥ १४ ॥ अथेन्द्रम् । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र इन्द्रियेणैव तद्दीर्येण प्र-
 ज्ञापतिः पुनरात्मानमाप्याययतेन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्ततेन्द्रियं वीर्यमनुकमात्म-
 नोऽकुरुतेन्द्रियेषांऽष्ट्वेष एतद्दीर्येणाप्यायतऽइन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्ततऽइन्द्रि-
 यं वीर्यमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १५ ॥ तद्यद्द्वैश्वदेवमनु भवति । क्षत्रं वाऽइन्द्रो वि-
 शो विश्वे देवा अन्नाश्वमेवास्माऽएतत्पुरस्तात्करोति ॥ १६ ॥ अथ मरुतम् । वि-
 शो वै मरुतो भूमो वै विड्भूमैव तत्प्रज्ञापतिः पुनरात्मानमाप्याययत भूमनमु-
 पसमावर्तत भूमानमनुकमात्मनोऽकुरुत भूम्नोऽष्ट्वेष एतदाप्यायते भूमैनमुपसमा-
 वर्तते भूमानमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १७ ॥ तद्यद्वेन्द्रमनु भवति । क्षत्रं वाऽइन्द्रो
 विशो विश्वे देवा विशो वै मरुतो विशेवैतत्क्षत्रं परिवृष्टकृति तदिदं क्षत्रमुभयतो
 विशा परिवृष्टम् ॥ १८ ॥ अथेन्द्राग्नम् । तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र उभाभ्या-
 मेव तद्दीर्याभ्यां प्रज्ञापतिः पुनरात्मानमाप्याययतोभेऽएनं वीर्येऽउपसमावर्तेता-
 मुभे वीर्येऽअनुकेऽआत्मनोऽकुरुतोभाभ्यामेवैष एतद्दीर्याभ्यामाप्यायतऽउभेऽएनं
 वीर्येऽउपसमावर्तेतेऽउभे वीर्येऽअनुकेऽआत्मनः कुरुते ॥ १९ ॥ अथ सावित्रम् ।
 सविता वै देवानां प्रसविता तथो ह्यस्माऽएते सवितृप्रसूता एव सर्वे कामाः
 समृध्यन्ते ॥ २० ॥ अथ वारुणमन्तत आन्तभते । तदेनञ्च सर्वस्माद्गुणापाशात्सर्व-
 स्माद्गुण्यतप्रमुञ्चति ॥ २१ ॥ तस्मान्द्यदि यूपैकादशिनी स्यात् । अग्नेयमेवाग्निष्ठे
 निपुञ्चादथेतारान्व्युपनयेपुर्थथापूर्वम् ॥ २२ ॥ यद्यु पञ्चेकादशिनी स्यात् । अग्नेयमेव
 यूपऽआलभेरन्थेतारान्यथापूर्वम् ॥ २३ ॥ तान्यत्रोदीचो नयन्ति । अग्नेयमेव प्रथमं
 नयन्त्यथेतारान्यथापूर्वम् ॥ २४ ॥ तान्यत्र निविध्यन्ति । अग्नेयमेव प्रथमं दक्षिणार्थं

निविध्यन्त्येतरानुदीचोऽतिनीय यथापूर्वम् ॥२५॥ तेषां यत्र वपाभिः प्रचरन्ति ।
 आग्नेयस्यैव प्रथमस्य वपया प्रचरन्त्येतरेषां यथापूर्वम् ॥२६॥ तैर्यत्र प्रचरन्ति ।
 आग्नेयेनैव प्रथमेन प्रचरन्त्येतरैर्यथापूर्वम् ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥२[१.१.]॥

यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽङ्घ्रियत् । तस्य रसो दुवापः प्रविशेश तेनैवैतद्गसेनापः
 स्यन्दन्ते तमेवैतद्गसः स्यन्दमानं मन्यन्ते ॥१॥ स यद्गसतीवरीरहेति । तमेवैतद्ग-
 समाहृत्य यज्ञे दधाति रसत्रक्षं यज्ञं करोति तस्माद्गसतीवरीरहेति ॥२॥ ता वै
 सर्वेषु सवनेषु विभजति । सर्वेष्वेवैतत्सवनेषु रसं दधाति सर्वाणि सवनानि र-
 सवन्ति करोति तस्मात्सर्वेषु सवनेषु विभजति ॥३॥ ता वै स्यन्दमानानां गृह्णी-
 यात् । इदं स यज्ञस्य रसस्तस्मात्स्यन्दमानानां गृह्णीयात् ॥४॥ गोपीथाय वा
 ऽह्ना गृह्यन्ते । सर्वं वाऽऽह्नमन्यदिलयति यदिदं किं चापि योऽयं पवतेऽथेता
 एव नेत्यति तस्मात्स्यन्दमानानां गृह्णीयात् ॥५॥ दिवा गृह्णीयात् । पश्यन्त्यज्ञ-
 स्य रसं गृह्णानीति तस्माद्दिवा गृह्णीयादेतस्मै वै गृह्णाति य एष तपति विश्वेभ्यो
 काना देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो रास्य विश्वे देवास्तास्माद्दिवा गृह्णीयादिवेव वा
 ऽह्न तस्माद्वेव दिवा गृह्णीयात् ॥६॥ एतद् वै विश्वे देवाः । यज्ञमानस्य गृह्णा-
 नागृह्णन्ति स यः पुरादित्यम्पास्तमपाद्गसतीवरीर्गृह्णाति यथा श्रेयस्यागमिष्यत्याव-
 सथेनोपकृतेनोपासितं तत्तऽह्नद्वयिः प्रविशन्ति तऽह्नासु वसतीवरीषूपवस-
 त्ति स उपवसयः ॥७॥ स यस्यागृहीता अभ्यस्तमियात् । तत्र प्रायश्चित्तिः क्रि-
 यते यदि पुरेजानः स्याग्निनाक्याद्गृह्णीयादिव्वा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति
 यन्तुऽग्नीजानः स्याद्य एनर्माजान उपवसितो वा पर्यवसितो वा स्यात्तस्य नि-
 नाक्याद्गृह्णीयादिव्वा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति ॥८॥ यन्तुऽह्नदुभयं न
 विन्देत । उन्कुरीभेत्तुदायीपरियात्तामुपर्युपरि धार्यान्गृह्णीयादिरणं वोपर्युपरि
 धार्यान्गृह्णीयात्तदस्य त्र्यं क्रियते य एष तपति ॥९॥ अथानो गृह्णात्येव । क-

विष्मतीरिमा आय इति यज्ञस्य क्वामु रसः प्राविशत्तस्मादाह क्विष्मतीरिमा
 आय इति क्विष्मांश्च॥ अविवासतीति क्विष्मान्क्षेना यज्ञमान आविवासति
 तस्मादाह क्विष्मांश्च॥ अविवासतीति ॥ १० ॥ क्विष्मान्देवोऽग्रधर इति । अ-
 धरो वै यज्ञस्तद्यस्मै यज्ञाय गृह्णाति तच्च क्विष्मन्तं करोति तस्मादाह क्विष्मा-
 न्देवोऽग्रधर इति ॥ ११ ॥ क्विष्माश्च॥ अस्तु सूर्य इति । एतस्मै वै गृह्णाति य
 एष तपति विश्वेभ्यो क्षेना देवैभ्यो गृह्णाति रश्मयो क्यस्य विश्वे देवास्तस्मादाह
 क्विष्मांश्च॥ अस्तु सूर्य इति ॥ १२ ॥ ता आकृत्य जघनेन गार्हपत्यञ्च सादयति ।
 अग्नेर्वीऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्यग्नेर्वीऽनार्तगृहस्य सदसि सादयामीत्येवैत-
 दाकृत्य यदामीषोमीयः पशुः संतिष्ठतेऽथ परिहरति व्युत्क्रामतेत्याहृषिणा क्वि-
 र्धनि यज्ञमान आस्ते ता आदत्ते ॥ १३ ॥ स दक्षिणेन निष्क्रामति । ता दक्षिणा-
 याञ्च श्रोणी सादयतीन्द्राग्न्योर्भागधेयो स्थिति विश्वेभ्यो क्षेना देवैभ्यो गृह्णाती-
 न्द्रामी हि विश्वे देवास्ताः पुनराकृत्याघ्रेण पत्नीञ्च सादयति स जघनेन पत्नीं पर्ये-
 त्य ता आदत्ते ॥ १४ ॥ स उत्तरेण निष्क्रामति । ता उत्तरायाञ्च श्रोणी सादयति
 मित्रावरुणायोर्भागधेयो स्थिति नैवञ्च सादयेदतिरिक्तमेतन्नैवञ्च सम्पत्सम्पद्यतेऽइन्द्रा-
 ग्न्योर्भागधेयो स्थित्येव त्रूयात्तदेवानतिरिक्तं तथा सम्पत्सम्पद्यते ॥ १५ ॥ गुह्ये वा
 ऽएताः परिक्रियन्ते । अग्निः पुरस्तादथैताः समन्तं पत्यङ्ग्यन्ते नाद्रा रक्षाञ्चस्यपन्न-
 त्यस्ता आग्नीध्रे सादयति विश्वेषां देवानां भागधेयो स्थिति तदासु विश्वान्देवास्तं-
 वेशयन्त्येते वै वसतां वरं तस्माद्वसतीवर्यो नाम वसताञ्च ह वै वरं भवति य
 एवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ तानि वाऽएतानि सप्त यज्ञेषु भवन्ति । चतुर्भिर्गृह्णात्येकेन
 जघनेन गार्हपत्यञ्च सादयत्येकेन परिहरत्येकेनाग्नीध्रे तानि सप्त यत्र वै वाचः
 प्रजातानि ह्न्दाञ्च सप्तपदा वै तेषां परार्था शक्येतामभिसभ्यद् तस्मात्सप्त य-
 ज्ञेषु भवन्ति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ३ [१.२.] ॥ ॥

तास्सम्प्रबोधयन्ति । तेऽप्य उपस्पृश्याग्निध्रमुपसमायन्ति तऽग्नाङ्ग्यानि गृह्णते गृ-
 हीत्वाङ्ग्यान्यायख्यासाग्नाङ्ग्यानि ॥१॥ अथ राजानमुपावहुरति । इयं वै प्रतिष्ठा
 जनुरासां प्रजानामिमामेवैतत्प्रतिष्ठामभ्युपावहुरति तमस्यै तनुते तमस्यै जनयति
 ॥२॥ अक्षरोषोऽउपावहुरति । यज्ञो वाऽअनस्तन्नेव यज्ञान्न बद्धिं करोति
 ग्रावसु संमुखेधधिनिदधाति क्षत्रं वै सोमो विशो ग्रावाणाः क्षत्रमेवैतद्विश्यधूकृ-
 ति तद्यत्संमुखा भवन्ति विशमेवैतत्संमुखां क्षत्रियमभ्यविवादिनीं करोति तस्मा-
 त्संमुखा भवन्ति ॥३॥ स उपावहुरति । कृद्दे वा मनसे वेति यज्ञमानस्यैतत्का-
 मायारू कृद्देयेन हि मनसा यज्ञमानस्तं कामं कामयते यत्काम्या यजते तस्मादाकृ-
 कृद्दे वा मनसे वेति ॥४॥ दिवे वा सूर्याय वेति । देवलोकाय वेत्येवैतदाकृ-
 यदाकृ दिवे वेति सूर्याय वेति देवेभ्यस्त्वेत्येवैतदाकृर्धमिममधर् दिवि देवेषु सो-
 त्रा यहेत्यधरो वै यज्ञ ऊर्धमिमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहीत्येवैतदाकृ ॥५॥ सोम
 राजन्विश्वास्त्रं प्रजा उपावरोकृति । तदेनमासां प्रजानामाधिपत्याय राज्यायोपाव-
 हुरति ॥६॥ अयानुसृज्योपतिष्ठते । विश्वास्त्रां प्रजा उपावरोकृत्स्वित्यथायथमि-
 व वाऽएतत्कराति यदाकृ विश्वास्त्रं प्रजा उपावरोकृति क्षत्रं वै सोमस्तत्पापव-
 स्यसं कराति तदेदमनु पापवस्यसं क्रियतेऽथात्र यथायथं करोति यथापूर्वं यदाकृ
 विश्वास्त्रां प्रजा उपावरोकृत्स्विति तदेनमाभिः प्रजाभिः प्रत्यवरोकृयति तस्माद्
 क्षत्रियमायत्तमिमांः प्रजा विशः प्रत्यवरोकृन्ति तमधस्तादुपास्तऽउपसन्नो क्रीता
 प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्भवति ॥७॥ अथ समिधमभ्यादधदाकृ । देवेभ्यः प्रातर्याव-
 भ्योऽनुब्रूहीति कृन्दाऽसि वै देवाः प्रातर्यावाणाश्कृन्दाऽभ्यनुयाज्ञा देवेभ्यः प्रेष्य दे-
 वान्यजेति वाऽअनुयाज्ञेश्वरन्ति ॥८॥ तद् कृकऽश्वाङ्गः । देवेभ्योऽनुब्रूहीति तद्
 तथा न ब्रूयाच्छ्रन्दाऽसि वै देवाः प्रातर्यावाणाश्कृन्दाऽभ्यनुयाज्ञा देवेभ्यः प्रेष्य दे-
 वान्यजेति वाऽअनुयाज्ञेश्वरन्ति तस्माद् ब्रूयादेवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहीत्येव ॥९॥

अथ यत्समिधमभ्यादधाति । हृन्दा७स्येवैतत्समिन्दे७थ यद्भोता प्रातरनुवाकमन्वा-
क हृन्दा७स्येवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानि करोति यातयामानि वै देवैश्हृन्दा७-
सि हृन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोका७ समाश्रुवत न वा७श्रुत्र स्तुवते न श७सन्ति
तच्छृन्दा७स्येवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानि करोति तैरयातयामैर्यज्ञं तन्वते त-
स्माद्भोता प्रातरनुवाकमन्वाक ॥ १० ॥ तदाहुः । कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर इ-
ति ज्ञाप्रदेवाधर्युरुपासीत स यन्निमिषति स देवास्य प्रतिगरस्तु तथा न कुर्या-
द्यदि निद्रायादपि काम७ स्वप्यात्स यत्र कोता प्रातरनुवाकं परिदधाति तत्प्रचर-
णाति सुभवति तस्यां चतुर्गृहीतमाड्यं गृहीत्वा जुहोति ॥ ११ ॥ यत्र वै यज्ञस्य
शिरो७हियत । तस्य रसो द्रुवापः प्रविशेण तमदः पूर्वैर्गुर्वसतोवरीभिराकरत्यथ
यो७त्र यज्ञस्य रसः परिशिष्टमेवैतदहति ॥ १२ ॥ यदेवैतामाहुतिं जुहोति । ए-
तमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीति तमारुन्दे याम्य उ चैवेतां देवताभ्य आहुतिं
जुहोति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मै तृताः प्रीता एतं यज्ञस्य रस७ संनमन्ति
॥ १३ ॥ ॥ शतम् २२०० ॥ ॥ स जुहोति । शृणात्वग्निं समिधा कृत्रं म७इति शृ-
णातु म७इदमग्निर्नु मे ज्ञानावित्येवैतदाकृ शृण्वत्वापो धिषणाश्च देवीरिति शृ-
ण्वत्तु म७इदमापो७नु मे ज्ञानक्वित्येवैतदाकृ श्रोता ग्रावाणो विदुषो न यज्ञ-
मिति शृण्वत्तु म७इदं ग्रावाणां७नु मे ज्ञानक्वित्येवैतदाकृ विदुषो न यज्ञमिति
विद्वा७सो हि ग्रावाणाः शृणांतु देवः सविता कृत्रं मे स्वाकृति शृणांतु म७इदं
देवः सवितानु मे ज्ञानावित्येवैतदाकृ सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्र-
सूत एवैतद्यज्ञस्य रसमहति ॥ १४ ॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाड्यं गृहीत्वा । उदङ् प्र-
यन्नाकाप इष्य कोतरित्यप इह कोतरित्येवैतदाकृ तद्यदतो कोतान्वाकृतमेवैत-
द्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीते तमारुन्दे७एतानु चैवैतदनुतिष्ठते नेदेनामन्तरा नाश्रा
रक्षा७सि हिनसन्निति ॥ १५ ॥ अथ सम्प्रेष्याति । मैत्रावरुणस्य चमसाधर्यवेहि ने-

ष्टः प्रत्नीरुदानयेरुधनिन एताग्नीध्रावल्ते वसतीयरीभिः प्रत्युपनिष्ठासि कानृचम-
 सेन चेति सम्प्रेय एवैषः ॥ १६ ॥ तज्जुद्धो निष्कामति । जघनेन बावात्ममये-
 षाग्नाध्रः स यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ते वै सक्तु पत्नीभिर्यन्ति तद्य-
 त्सक्तु पत्नीभिर्यन्ति ॥ १७ ॥ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽङ्घ्रिद्यत । तस्य रसो दुत्सापः प्र-
 विवेश तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुगुपुः ॥ १८ ॥ ते क देवा ऊचुः । इयमु न्वेवे-
 क् नान्ना यद्विमे गन्धर्वाः कथं निममभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाकरेमेति ॥ १९ ॥ ते
 कौचुः । योपिन्कामा वै गन्धर्वाः सक्तु पत्नीभिरयाम ते पत्नीधेव गन्धर्वा गर्धि-
 ष्यत्यथैतमभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाकरिष्याम इति ॥ २० ॥ ते सक्तु पत्नीभिर्युः ।
 ते पत्नीधेव गन्धर्वा जगधुर्यैतमभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाज्जुः ॥ २१ ॥ तयोऽष्ट-
 वैय एतत् । मरुव पत्नीभिरिति ते पत्नीधेव गन्धर्वा गृध्रस्यैतमभयेऽनाष्ट्रे य-
 ज्ञस्य रसमाकरति ॥ २२ ॥ सोऽपोऽभित्नुकोति । एताः क् वाऽऽद्राङ्गतिः इतमेष
 यज्ञस्य रम उपसन्ति तां प्रत्युत्तिष्ठति तमेवैतदाविष्कृत्य गृह्णाति ॥ २३ ॥ यद्वे-
 तामाङ्गतिं नुकोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीति तमारुन्दे तमपो याचति
 याम्य उ चैवतां देवताभ्य आङ्गतिं नुकोति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मै तृप्ताः
 प्रीता एतं यज्ञस्य रसः संनमन्ति ॥ २४ ॥ स नुकोति । देवीरापोऽग्र्यानपादिति
 देव्यां क्षापस्तम्मादाक् देवीरापोऽग्र्यानपादिति यो व उर्मिर्कृविष्य इति यो
 व उर्मिर्गन्धिष्य इत्येवैतदाकेन्द्रियावान्मदित्तम इति वीर्यवानित्येवैतदाक् यदाके-
 न्द्रियावानिति मदित्तम इति स्वादिष्ठ इत्येवैतदाक् तं देवेभ्यो देवत्रा दत्तेत्येतदे-
 ना अयाचिष्ठ यदाक् तं देवेभ्यो देवत्रा दत्तेति शुक्रपेभ्य इति सत्यं वै शुक्रं स-
 त्यपेभ्य इत्येवैतदाक् येषां भाग स्थ स्वाकृति तेषाम् क्षेष भागः ॥ २५ ॥ अथ मे-
 त्रावहणावमसनेतामङ्गतिमपत्रावयति । कार्पिरसीति यथा वाऽऽद्रारोऽग्निना
 ष्पातः स्यादेवमेपाङ्गतिरेतया देवतया ष्पाता भवति राजानं वाऽऽताभिरद्विप-

स्रक्ष्यन्भवति या एता मैत्रावरुणाचमसे वज्रो वाऽऽत्रायऽ रेतः सोमो नेद्वेष्टेणा-
 ज्येन रेतः सोमऽ ऋत्विजोऽस्मिन्सानीति तस्माद्वाऽऽत्रप्रावयति ॥ २६ ॥ अथ गृह्णाति । स-
 मुद्रस्य त्वाङ्घ्रित्याऽऽन्नयामीत्यापो वै समुद्रोऽस्वेवैतदङ्घ्रितं दधाति तस्मादाप ए-
 तावति भोगे भुज्यमाने न क्षीयन्ते तदन्वेकधनानुन्नयन्ति तदनु पान्नेजनान् ॥ २७ ॥
 तद्यन्मैत्रावरुणाचमसेन गृह्णाति । यत्र वै देवेभ्यो यज्ञोऽपाक्रामत्तमेतदेवाः प्रैषे-
 रेव प्रैषमेरुपुरोरुग्भिः प्रारोचयन्निविद्विन्वेदयंस्तस्मान्मैत्रावरुणाचमसेन गृह्णाति
 ॥ २८ ॥ तऽऽत्रायति । प्रत्युपतिष्ठतेऽग्नीद्यावाले वसतीवरीभिश्च होतृचमसेन च
 स उपर्युपरि चावालऽ सऽऽस्पर्शयति वसतीवरीश्च मैत्रावरुणाचमसे च समापो
 ऽश्चद्भिर्गमत् समोषधीभिरोषधीरिति यश्चासौ पूर्व्यगुराकृतो यज्ञस्य रसो यश्चाद्या-
 कृतस्तमेवैतदुभयऽ सऽऽसृजति ॥ २९ ॥ तद्वैके । एव मैत्रावरुणाचमसे वसतीवरी-
 र्णयत्या मैत्रावरुणाचमसाद्दसतीवरीषु यश्चासौ पूर्व्यगुराकृतो यज्ञस्य रसो यश्चाद्या-
 कृतस्तमेवैतदुभयऽ सऽऽसृजाम इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यद्वाऽऽथाधवनीये स-
 मवनयति तदेवैष उभयो यज्ञस्य रसः सऽऽसृज्यतेऽथ होतृचमसे वसतीवरीर्गृह्णा-
 ति निग्राभ्याभ्यस्तद्यदुपर्युपरि चावालऽ सऽऽस्पर्शयत्यतो वै देवा दिवमुपोऽक्रामं-
 स्तद्यज्ञमानमेवैतस्ववर्ग्यं पन्थानमनुसंख्यापयति ॥ ३० ॥ तऽऽत्रायति । तऽ होता
 पृक्त्यध्वर्योऽवेरपाऽऽ इत्यविदोऽपाऽऽ इत्येवैतदाकृ तं प्रत्याहोतेव ननमुरित्यवि-
 दमथो मेऽनऽसनेत्येवैतदाकृ ॥ ३१ ॥ स यद्यग्निष्टोमः स्यात् । यदि प्रचरण्याऽ सऽ-
 स्रवः परिशिष्टोऽलऽ होमाय स्यात्तं जुहुयाद्यस्यु नालऽ होमाय स्यादपरं चतुर्गु-
 होतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वज्रेषु यं जुनाः । स यन्ता श-
 च्चतीरिषः स्वाकृत्याग्नेय्या जुहोत्यग्निर्वाऽऽग्निष्टोमस्तद्ग्रावग्निष्टोमं प्रतिष्ठापयति
 मर्तवत्या पुरुषसंमितो वाऽऽग्निष्टोम एवं जुहुयाद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥ ३२ ॥ य-
 द्युक्थः स्यात् । मध्यमं परिधिमुपस्पृशेत्त्रयः परिधयस्त्रीण्युक्थान्येतिरु हि तर्हि य-

ज्ञः प्रतितिष्ठति यद्युःअतिरात्रो वा षोडशी वा स्वान्नेव जुहुयान्न मध्यमं परिधि
 मुपस्पृशेत्समुद्येव तूष्णीमेत्य प्रपद्येत तग्राथायथं यज्ञक्रतून्ध्यावर्तयति ॥३३॥ अयु-
 द्गा-अयुद्गा एकधना भवन्ति । त्रयो वा पञ्च वा पञ्च वा सप्त वा सप्त वा नव
 वा नव वैकादश वैकादश वा त्रयोदश वा त्रयोदश वा पञ्चदश वा द्वादशमृ-
 मिथुनं प्रजननमथ य एष एकोऽतिरिच्यते स यज्ञमानस्य अग्रिमभ्यतिरिच्यते स
 वाऽएषाऽ सधनं यो यज्ञमानस्य अग्रिमभ्यतिरिच्यते तद्येष्टाऽ सधनं तस्मादेक-
 धना नाम ॥३४॥ ब्राह्मणम् ॥४[१.३]॥

अथाधिपत्रणो पर्युपविशति । अथास्याऽ क्लिरण्यं बध्नाति द्वयं वाऽइदं न तृ-
 तीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या अग्रिरेतसं वै क्लिरण्यऽ
 सत्येनाऽश्रुनुपस्पृशानि सत्येन सोमं परारुणान्नाति तस्मादाऽअस्याऽ क्लिरण्यं ब-
 ध्नाति ॥१॥ अथ ग्रावाणामादत्ते । ते वाऽइनेऽश्ममया ग्रावाणो भवन्ति देवो वै
 सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम आसीत्स्यैतहरीरं यद्दिरयो यदश्मानस्तह-
 रीरेणैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादश्ममया भवन्ति प्रन्ति वाऽइने-
 तद्यदभिपुणवन्ति तमेतेन प्रन्ति तथात उदेति तथा संजीवति तस्मादश्ममया ग्रा-
 वाणा भवन्ति ॥२॥ तमादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूषो
 कृस्ताभ्यामाददे रावासीति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत इवैनमे-
 तदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावधर्युं तत्तयोरेव बाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां पू-
 षो कृस्ताभ्यामिति पूषा भागदुघस्तत्तस्यैव कृस्ताभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां वज्रो वा
 ऽइय तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते ॥३॥ आददे रावासीति ।
 यदा वाऽइनेतेनाभिपुणवत्यथाहुतिर्भवति यदाहुतिं जुहोत्यथ दक्षिणा ददात्ये-
 तत्रेष द्वयऽ रासतऽ अहुतीश्च दक्षिणाश्च तस्मादाह रावासीति ॥४॥ गभीरमि-
 ममधरं कधीति । अधरो वै यज्ञो मरुत्तमिमं यज्ञं कधीत्येवैतदाहेन्द्राय सुषूतम-

मितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाकुन्द्रायैति सुषूतममिति सुसुतममित्येवैतदा-
 क्तोत्तमेन पविनेत्येष वाऽऽत्तमः पविर्पत्सोमस्तस्मादाक्तोत्तमेन पविनेत्यूर्जस्वत्तं
 मधुमत्तं पयस्वत्तमिति रसवत्तमित्येवैतदाक् यदाकोर्जस्वत्तं मधुमत्तं पयस्वत्तमिति
 ॥५॥ अथ वाचं पठति । देवा कृ वै यज्ञं तन्वानान्स्तेऽसुररजसेभ्य आसङ्गाद्विभ-
 यां चक्रुस्ते कौचुरूपाऽशु यज्ञाम वाचं यकामिति तऽऽपाऽश्चयजन्वाचमयहन् ॥६॥
 अथ निग्राभ्या आकुरति । तास्वेनं वाचयति निग्राभ्या स्थ देवभ्युतस्तर्ययत मा
 मनो मे तर्पयत वाचं मे तर्पयत प्राणं मे तर्पयत चक्षुर्मे तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पय-
 तात्मानं मे तर्पयत प्रजां मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत गणा मे मा
 वितृषन्निति रसो वाऽऽपस्तास्वेवैतामाशिषमाशास्ते सर्वं च मऽऽत्मानं तर्प-
 यत प्रजां मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत गणा मे मा वितृषन्निति स
 ष एष उपाऽशुसुवनः स विवस्वानादित्यो निदानेन सोऽस्यैष व्यानः ॥७॥ त-
 मभिमिमिती । घ्नन्ति वाऽऽनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन घ्नन्ति तथात उदेति तथा
 संजीवति यदेव मिमीते तस्मान्मात्रा मनुष्येषु मात्रो यो चाप्यन्या मात्रा ॥८॥
 स मिमीते । इन्द्राय वा वसुमते रुद्रवतऽऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाकु-
 न्द्राय वेति वसुमते रुद्रवतऽऽइति तदिन्द्रमेवानु वसूश्च रुद्राश्चाभजतीन्द्राय त्वादि-
 त्यवतऽऽइति तदिन्द्रमेवान्वादित्यानाभजतीन्द्राय त्वाभिमातिप्रऽऽइति सपत्नो वा
 ऽऽभिमातिरिन्द्राय त्वा सपत्नप्रऽऽइत्येवैतदाक् सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठ गोद्धार ए-
 वमस्यैषऽऽइते देवेभ्यः ॥९॥ श्येनाय वा सोमभृतऽऽइति । तद्गायत्र्ये मिमीतेऽभ्ये
 वा गायस्योपद्ऽऽइत्यग्निर्वै गायत्री तद्गायत्र्ये मिमीते स यद्गायत्री श्येनो भूवा दि-
 वः सोममाकर्त्तेन मा श्येनः सोमभृत्तेनेवास्या एतद्वीर्येणा द्वितीयं मिमीते ॥१०॥
 अथ पत्यञ्च कृत्वो मिमीते । मंवत्सरसमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऽऋतवः संवत्सर-
 स्य तं पञ्चमिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वां मिमीते ॥११॥ तमभिमृशति । यत्ते सोम

दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां पदुरावत्तरिजे । तेनास्मै यज्ञमानायोरु राये कृथ्यधि दात्रे
वोच इति यत्र वाऽण्षोऽग्रे देवानाऽ रुविर्भवत् तद्विदां ऋक्मेव सर्वेषोवा-
त्मना देवानाऽ रुविर्भवमिति स एतास्तिष्ठस्तनूरोषु लोकेषु विन्यधत् ॥ १२ ॥
तद्धि देवा असृष्टवत् । तेऽस्येतेनैवेतास्तनूराप्रवत्स कृत्स्न एव देवानाऽ रुविर-
भवत्तथोऽवास्वेष एतेनैवेतास्तनूराप्रोति स कृत्स्न एव देवानाऽ रुविर्भवति
तस्मादेवमभिमृशति ॥ १३ ॥ अथ निग्राभ्याभिरुयसृजति । आपो रु वै वृत्रं जघ्नु-
स्तेनैवेतद्द्वीर्येणापः स्यन्दत्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किं चन प्रतिधारयति ता
रु स्वमेव वशं चेरुः कस्मै नु वयं तिष्ठेमहि याभिरस्माभिर्वृत्रो रूत इति सर्व
वाऽइदमिन्द्राय तस्थानमास यदिदं किं चापि योऽयं पवते ॥ १४ ॥ स इन्द्रोऽब्र-
वीत् । सर्वं वै मऽइदं तस्थानं यदिदं किं च तिष्ठधमेव मऽइति ता रुचुः किं
नस्ततः स्यादिति प्रथमभक्त एव वः सोमस्य राज्ञ इति तथेति ता अस्माऽअति-
ष्ठत् तस्मिन्स्थाना उरसि न्यगृहीत तद्यदेना उरसि न्यगृहीत तस्मान्निग्राभ्या ना-
म तथेवेता एतद्यज्ञमान उरसि निगृहीते स आसामेष प्रथमभक्तः सोमस्य राज्ञो
यन्निग्राभ्याभिरुयसृजति ॥ १५ ॥ स उपसृजति । आत्रा स्य वृत्रतुर इति शिवा क्वा-
पस्तस्मादाकृ आत्रा स्येति वृत्रतुर इति वृत्रऽ क्वेता अघ्नन्राधोगूर्ता अमृतस्य प-
त्नीरित्यमृता क्वापस्ता देवीर्दिवत्रेमं यज्ञं नयतेति नात्र तिरोहितमिवास्त्युपप्लुताः
सोमस्य पिबतेति तदुपप्लुता एव प्रथमभक्तऽ सोमस्य राज्ञो भक्तयन्ति ॥ १६ ॥ अ-
थ प्ररुरिष्यन् । यं दिव्यात्तं मनसा ध्यायेदमुष्माऽअकं प्ररुरामि न तुभ्यमिति यो
न्वेवेमं मानुषं ब्राह्मणाऽ कृत्ति तं न्वेव परिचक्षतेऽथ किं य एतं देवो हि सोमो
प्रति वाऽएनमेतम्यदभिषुष्यन्ति तमेतेन प्रन्ति तथात उदेति तथा संजीवति त-
थानेनस्यं भवति येषु नै दिव्यादपि तृणमेव मनसा ध्यायेत्तथोऽअनेनस्यं भवति
॥ १७ ॥ स प्ररुरानि । मा भेर्मा संविकथा इति मा त्वं भेषोर्मा संविकथा अमुष्मा

ऽअकं प्रकुरामि न तुभ्यामित्येवैतदाहोर्न धन्स्वेति रसं धन्स्वेत्येवैतदाह धिषणो
 वीडो सतो वीडयेथामूर्त्तं दधाथामितीमेऽह्वैतान्फल्केऽआहुर्नित्यु क्तैकऽआहुः किं
 नु तत्र योऽप्येते फल्के भिन्धादिमे ह वै ग्यावापृथिवीऽएतस्माद्ग्यावृद्यतात्सुः
 रेजेते तदाभ्यामिचैनमेतद्ग्यावापृथिवीभ्याः शमयति तथेमे शास्तो न हिनस्त्यूर्त्तं
 दधाथामिति रसं दधाथामित्येवैतदाह पाप्मा ह्नो न सोम इति तदस्य सर्वं पा-
 प्मानः हस्ति ॥ १८ ॥ स वै त्रिरभिषुणाति । त्रिः सम्भरति चतुर्निग्राभमुपैति त-
 द्दश दशाक्षरा वै विराडैराजः सोमस्तस्माद्दश कृत्वः सम्पादयति ॥ १९ ॥ अथ य-
 न्निग्राभमुपैति । यत्र वाऽएषोऽग्रे देवानाः ह्रविर्बभूव तद्देवा दिशोऽभिदधावा-
 भिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सऽस्पृशेति तमेतद्देवा आभिर्दिग्भिर्मिथुनेन
 प्रियेण धाम्ना समस्पर्शयन्त्यन्निग्राभमुपायंस्तथाऽह्वैनमेष एतदाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन
 प्रियेण धाम्ना सऽस्पृशयति यन्निग्राभमुपैति ॥ २० ॥ स उपैति । प्रागपागुदगधरा-
 क्सर्वतस्त्वा दिश आधावक्त्विति तदेनमाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सऽस्प-
 र्शयत्यम्ब निष्यर् समरीर्विदामिति योषा वाऽअम्बा योषा दिशस्तस्मादाहाम्ब
 निष्यरोति समरीर्विदामिति प्रजा वाऽअरीः सं प्रजा ज्ञानतामित्येवैतदाह तस्मा-
 द्या अपि विद्वामिव प्रजा भवन्ति समेव ता ज्ञानते तस्मादाह समरीर्विदामिति
 ॥ २१ ॥ अथ यस्मात्सोमो नाम । यत्र वाऽएषोऽग्रे देवानाः ह्रविर्बभूव तद्देवां
 चक्रे मेव सर्वेषोवात्मना देवानाः ह्रविर्भूवमिति तस्य या जुष्टतमा तनूरास ता-
 मपनिदधे तद्दे देवा अस्पृषवत ते होचुरूपैवेतां प्रवृरुस्व सकृव न एतया ह्रवि-
 रेधीति तां ह्रुऽइवोपप्रावृक्त स्वा वै मऽएषेति तस्मात्सोमो नाम ॥ २२ ॥ अ-
 थ यस्माद्यज्ञो नाम । अस्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तद्यदेनं तन्वते तदेनं ज-
 नयन्ति स तायमानो जायते स यन्जायते तस्माद्यज्ञो यज्ञो ह्रुवै नामेतद्यद्यज्ञ
 इति ॥ २३ ॥ तत्रैतामपि वाचमुवाद् । त्वमद्ग प्रशाऽसिषो देवः शविऽ मर्त्यम् ।

न वदन्यो मधवन्नस्ति मडितेन्द्र ध्रुवीनि ते वृच इति मर्त्या कैवेतद्भवन्नुवाच
 त्वमेवेतो जनयितासि नान्यस्त्वदिति ॥ २४ ॥ अथ निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्यते ।
 आपो ह वै वृत्रं जघ्रुस्तेनैवेतद्दीर्येणापः स्यन्दन्ते स्यन्दमानानां वै वसतीवरीर्गृ-
 ह्णाति वसतीवरीभ्यो निग्राभ्या निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्यते तेनैवेतद्दीर्येणा ग्रहा-
 न्विगृह्यते क्लृप्तचमसाम्बोषा वाऽऋघोता योषयि वाऽऽमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदे-
 नमेतस्यै योषायाऽऋचो क्लृनुः प्रजनयति तस्माद्भोतृचमसात् ॥ २५ ॥ ब्राह्मणम्
 ॥ ५ [३. ४] ॥ सप्तमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या ११४ ॥ नवमोऽध्यायः [२४.] ॥ ॥
 अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ८५१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे अध्वरनाम तृतीयं काण्डं समाप्तम् ॥ ३ ॥ ॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARY OF SĀYANĀCĀRYA.

आधानपुनराधानेऽग्निहोत्रं ततः परम् । चातुर्मास्यानि च पशुद्वितीयकाण्डऽइरितम् ॥
 अथ तृतीयचतुर्थाभ्यामेकाहो नसत्त्रलक्षणसकलसोमयागप्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमोऽभिधीयते ।
 तत्र तृतीयकाण्डस्य प्रथमाध्याये शालानिर्माणप्रभृति दोषाङ्गतिपर्यन्तं प्रतिपाद्यते । तत्रादौ
 शालानिर्माणार्थं देवयजनपरिग्रहं विधत्ते देवयजन्मिति । प्राचीनवृक्षसदोहविधानादिनिर्मा-
 णपर्याप्तं देवयजनस्थानम् तद्गोपयन्ते सेवन्ते स्वार्थिको णिच् परिगृह्णेत्युक्तमानपुरुषाः । स
 इति प्रसिद्धौ यकञ्चद्विशेषणमेतत् प्रसिद्धं यदेवयजनं तद्वर्षिष्ठमतिशयेन वृत्रमुद्धितं ज्ञोष-
 यितव्यम् । यद्यस्य (स्या Cod.) उपरि गृहीताया भूमेः अन्यत् परिसरस्थलं नातिशयोक्तं अ-
 तिशयितमुद्धितं न स्यात् (न च Cod.) । निम्ने देवयजने इहा स्वयमेवात्यन्तं नोच एव
 स्यात् । see कात्या० ७. १. १०. ॥ ११ ॥ वर्षीम्व्रतम् ॥ २२ ॥ देवयजनप्रदेशे देवयजनात्परि-
 मितप्रदेशस्याधिक्यं निषेधति न पुरस्तादित्येति । स देशातिरेको यजमानभ्रातृव्यातिरेकाय
 भवति । ठलिणोत्तरयोःतिरेकः स्वैष्टिकः । पश्चाद्गमे पुनरन्यस्य देवयजनस्य पर्वीत्प्रदेशेपि-
 तं देवयजनं समृद्धिकारम् ॥ ३३ ॥ वापर्यमृषिं याज्ञवल्क्य उवाच यदा वर्षं देवयजनपरिग्रहा-
 य गतास्तदानोः सात्ययज्ञ आह । अतो यत्र ह्य च मन्त्रेषु परिग्रहे सति तद्गतलक्षणमेव भ-
 वेदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ याज्ञवल्क्यस्तु वक्ष्यमाणलक्षणैर्कविभिः परिग्रह एवोक्तलक्षणदेवयजनपरि-
 ग्रह इत्याह ऋषिर्वा इति ॥ ३५ ॥ शाला दीर्घचतुरस्रं गृहम् विभितं सर्वतः समपरिमाणम् ।
 यस्मात्प्राग्दिग्गतानुविद्यमानान्प्रति (? प्रात्यकदिग्गतान्द्विग्यं Cod.) पुरोदेशात्तत्रिभोज-
 नाः प्रत्यङ्मुखोपाधृताः (? प्रात्यकमुख्यावृत्ताः Cod.) ॥ ३६ ॥ सा प्राच्यहोना समृजा ।

मानुषे मनुष्यार्हकर्मणि ॥७॥ वृष्ट्यादिपरिहाराय सर्वतः परिश्रयणं कर्तव्यम् दीक्षितस्येतो-
भ्यो व्यसधानाय च ॥८॥ तत्रात्रैवर्णिकानां श्रुद्धादीनामभिप्रातिं निषेधति ॥९॥ इति एवम्
मयेदानोमुक्ताप्रकारेण ॥१०॥ समन्त्रकं शालाप्रवृशं विधत्ते अथेति । अथ्यवस्यति शालां प्र-
विश्य मन्त्रेणीतदेव्यजनमिति निश्चिनुयात् । स्थूणाराज्ञो मध्ये स्थित (? दित Cod.) उन्नत-
स्तम्भः तस्य पूर्वार्धमभिपद्य गृहीत्वा ॥११॥ मदति मोदते ॥१२॥१॥१॥

अथ दीक्षातकालं विधत्तेऽपराह्णइति ॥१॥ शालाया उन्नतभागे चौरार्थं परिश्रयणं विध-
त्ते अथेति ॥२॥ सर्वेऽएव सर्वस्मिन्नपि देहे ॥३॥ गोदानं नाम कर्णस्योपरि प्रदेशः । वि-
तारयति विभजेत् ॥४॥ परितस्तिर्यगास्यतइति पर्यासस्तिर्यक्कं च संदर्भः । अनु अनुलोममा-
काशतइति पर्यासस्तिर्यक्कं तु संदर्भः (! repetition) तानः । नीचिराश्वनप्रदेशः । प्रघातः
सर्वश्चननस्थानं (? सवहसं Cod.) निचिडीभूतप्रदेशः । आरोका मध्ये किंदाणि ॥१०॥ अ-
यातयामतायै अशिशिलवाय । निष्पेष्टयै जालयितुम् । अस्य वस्त्रस्य यदमेध्यमाकाणान्नि आ-
शिलष्टं करोति निर्माणकाले सदैव जयति च । पञ्चात्तरमाह अथो यदिति स्नातेन पुरुषेणाका-
शं धार्यमपल्पूलनकृतं चारद्वयसहितेनाधीतम् (? तेनध्येतं Cod.) प्रतिदिनं प्रजाल्य यदे-
व धार्यते तदित्यर्थः तेन वा दीक्षते ॥११॥ स धेन्वै चेति धेनोः क्षीरादिकम् अन्नुहः सम्ब-
न्धि कर्षणसाध्यम् । अनयोः सर्वोपकारकं विज्ञाय देवैर्व्यसामन्धेऽपि पशूनां व्योससारमा-
दाय धेन्वन्नुहयोः स्थापितवात्रदशनतः (? वादशतं Cod.) सर्वाशनं भवति तस्य च ज्ञा-
यायां (? तस्य व्ययां Cod.) गर्भसम्भवे सति तत्सर्वाशनं तं (त Cod.) त्रेतोत्रूपाण परिगतं
गर्भं (गभो Cod.) हिंस्यात् तत्पापकोर्तिः स्यात्तनुभयोऽत्रं नाशनोयात् । यस्मानुभयाशने श-
रीरमसलं भवति तस्मान्नयोऽत्रमशनोयात् । एकहायनप्रभृत्यापञ्चरायना गावां जयासि ॥२१
॥२॥१॥

अपः (!) प्रणयनानन्तरं दीक्षाङ्गभूताया अग्नाविष्णवेषेः प्रयोगं विधत्ते अप इति । अग्नि-
परार्थः अपरार्थं पूर्वार्थं भव आदिमः ॥१॥ आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो धात्र्यमादिभ्यः स-
प्तभ्यः । तं परिवाद् मन्त्रोदाहरणेन प्रदर्शयति (see ऋक्संहिं १०. ७२. ८.) अष्टौ पुत्रा धा-
त्रादिविष्वदक्षाः तेषु मध्ये सप्तभिः पुत्रैः सह देवानुपगमात् (? याणात् Cod.) मार्ताण्डं मृ-
ताण्डसम्बन्धिनमष्टममास्यत् परितत्याज ॥२॥ सप्त सैव विष्वद्वद्व्यतिरिक्ता अविष्कृतं का-
र्यणादि विकार इति तद्द्रष्टितं (? कृतचरणादि तिकार इति कार इति ह तं Cod.) मा-
ताण्ड जनयामासुः व्यत्ययेनैकवचनम् संदेहः सम्यगुपचितः सासमः (del.!) सर्वतः सम
एवासीत् केचित्पुरुषवर्द्धवमात्रविशिष्टोऽभूदित्याजः ॥३॥ पुरुषाजानः पुरुषप्रकृतिकः ॥४॥
मे मम प्रजायां प्रजासु मध्ये यः कश्चिदादित्येभ्यश्नं निर्वपेत् स राधुवात् (!) । प्रज्ञानः सर्वैः
प्रसिद्धः ॥५॥ देवते प्रधानसम्बन्धिन्यौ अग्नाविष्णु ॥६॥ शालायाः पुरोदेशे (? पुरा Cod.)
तिष्ठन्सर्वाङ्गे नवनीताभ्यश्चनं कुर्यात् । अर्द्धर्षणात्मकः ॥७॥ यस्मान्नवनीतं पाण्डपुतयोरत्न-
रालक्षतिं तस्मान्दयनदन्यच्च भवति ॥८॥ इतरावयवत्वत्संस्पृशोसहिष्णुवाद्दक्ष्यत्सर्वीणा भव-
ति । मम प्रशान् प्रशाम्येत् । इषीका (!) नेत्रयोर्मलं मास्य पुरुषस्याङ्गाः भूय (!) एव अर्धे
(!) उरुक्षवमेव ततोऽङ्गनेन नाशयति ॥१०॥ तस्य यज्ञमुपागन्न्दोक्षितोऽश्मपुरीं रत्नार्थं कृत-
वान्भवति ॥११॥ शरस्तृणाविशेषः तस्य शलाका इषीका ॥१३॥ उन्नरावत् उक्त्कर्षवत् ॥१६॥

तदस्माद्इति तन्नेनाशिषामारम्भवाचनेन सर्वासामाशिषामादावेव यज्ञमानेन परिगृहीतत्वा-
त्स्वकीया एव सतीः ता एवाशिषः सर्वे ऋविज्ञः (पंढरविज्ञः Cod.) तन्मस्त्रेषु यज्ञमाना-
र्थमाशासते ॥२४॥ एकैकेन मस्त्रेण हस्तद्वयेऽपि कनिष्ठिकादिक्वेषेण द्वे ऋगुल्लो संकोचय-
ति । यज्ञस्य चासोदपडादेवउस्ते धारयितुमशक्यत्वात् अत एव षोडशान्मस्त्रेण मुष्टिबन्ध-
नमेव प्रत्यनधारणमित्यर्थः ॥२५॥ चातेन प्राणेन व्याप्रियमाणत्वादातो यज्ञः । वैशब्देन चा-
ताद्यज्ञः प्रयुज्यतामित्यादिमन्त्रप्रसिद्धीर्भोत्यते ॥२६॥ दीक्षाज्ञत्यर्थं शालाप्रवेशनम् ॥२७॥ ३॥१॥

अथ दीक्षाज्ञतोर्विधातुमाह सर्वाणीति ॥१॥ सम्पद्यतऽइति सम्पत् काम्यते कामः स-
म्पादाय स्वर्गफलाय । यथा लोके किञ्चित्फलं सिसाधयिषुः अदौ तदज्ञात्वा पश्चात्कामयित्वा
तत्साधनमनुष्ठायाने तदभते एवं त्रिभिः स्वर्गफलमाध्याय चतुर्थेन तत्साधनमनुष्ठाय पञ्च-
मेन तदुद्गृह्योतवान्भवति ॥२॥ अथ पुरातनवृत्तानप्रदर्शनमुख्येनेतेषां स्वर्गोद्ग्रहणे साधन-
तामुपपादयति यज्ञेनेति । see '१. ६. २. १. ॥३॥ यथायमिति येन प्रकारेण देवानुष्ठितप्रकारं
ज्ञानदिक्रिषिभिर्यं यज्ञः औद्ग्रभणहेमेन सम्भृतः एवमेतेषामनुष्ठानेनैष यज्ञमानोऽपि यज्ञं स-
म्भृतवान्भवति ॥४॥ अथातो होमस्यैवेति मन्त्रा व्याख्यायन्तऽइति शेषः । अग्रे यागानुष्ठा-
नात्पूर्वमाहुवते ('क्रवन्ने Cod.) इलु कुद्रशब्देन तत्प्रप्रभावी मनोव्यापारो लक्ष्यते यज्ञये-
ति ('तेति Cod.) संकल्पयतोत्यर्थः ॥६॥ अनूच्यतऽएवेति एवकारयावत्यमाह (? 'थाव'
Cod.) न त्रिति (द्विति Cod.) ॥८॥ अनजेव अत्रत्यक्षमिव । अतोऽस्मात् आह्वत्याऽइत्ये-
वमादिकादाव्यात् (कात् कात् वाक्या Cod.) एकमपोन्द्रादिकं देवं नोपलभामहे इति अ-
दत्तः ॥११॥ आधोते आध्यानेन विषयोक्ते ॥१२॥ दीक्षणीयेष्टेः सम्बन्धि यदायं भुवाया-
मवशिष्टं तत्पञ्चमाज्ञत्यर्थं बुद्ध्यामवन्येत् एतदेकमवत्रम् अथाऽयस्थात्याः सकाशात्स्त्रुवेण
बुद्ध्यामुपरि त्रिरानयति (त्रिप्राशनयति Cod.) एवं चतुरवत्रं भवति ॥१७॥ विश्वे देवस्येति
विश्वदेवशब्दअवगात् इदं मन्त्रवाक्यं वैश्वदेवम् । नयनस्य सवितृव्यापारत्वात् नेतृशब्दअ-
वगात्सावित्रम् । मर्तो वुरोतेत्येनेन मनुषैर्वर्णीयत्वाभिधानात् मित्रस्य अर्णीयवं प्रसिद्धम्
॥१३॥ ४॥१॥

दीक्षाज्ञतोर्विधायाथ कृष्णाग्निदोक्षामाह दक्षिणेनेति ॥१॥ तर्धसमुते इति यथोभयोर्मी-
सप्रदेशयोः सम्बन्धे भवति यथा च तर्दनप्रदेशेषु पश्चाद्गगे उते परस्परं स्यूते भवतः त-
थैकस्योपर्यपरमास्तृणुयात् ॥२॥ तर्हि तस्मिन्नेककृष्णाग्निपक्षे अन्नकमु अन्नप्रदेशमेव पश्चा-
द्गगे प्रत्यस्येत् संकोचयेत् संधिप्रदेशेन द्विगुणीकुर्यात् (षो Cod.) ॥४॥ ज्ञान्वाक्कन उपवि-
शेत् ज्ञानुकऽग्राह्योपविशेत् ('हस्थो' Cod.) दक्षिणं ज्ञान्वाच्य ॥५॥ द्रुष्यति दत्तः कृत्स्नि-
तगातर्भविष्यति (कृत्सित' Cod.) ॥६॥ परिहरति (!) मध्ये परितो वेष्टयेत् । बल्यं बलार्हं
बलकरं वसु नाविन्दन् (!) । व्रतात् तत्साधनात्पयसः ॥१०॥ शाणो शणमयो । पूतयो वृत्ति
द्वान्धा भवन्ति ॥११॥ तस्याः मुञ्जशाखाभिः मिश्रितवं विधत्ते मुञ्जेति । स्तुका केशवेषो सा
यथा सृज्यते तथा सृष्टा निर्मिता भवेत् ॥१३॥ वस्त्रात्स्य समन्त्रकमुद्गृह्नन्माह अथेति ।
अग्रे सोमयागात्पूर्वम् ॥१५॥ वासस आकादनं विधत्ते अथेति । शिरः प्रोण्ति ॥१६॥ सिग्घ-
स्त्रान्नः । कृष्णाविषाणेत्पत्न्यर्थमाध्यायिकामाह देवाश्च चाऽइति ॥१८॥ निपलाशमिष निप-
तितपर्षी वृक्षादिकमिषं तदाथा केवलं कम्पते एवं शिरश्चलते नोवाच ॥२०॥ मत् यस्मा-

देवं यज्ञं न युविता न मिलितवती (मितितावती Cod.) अतो न विश्वसितव्यम् ॥२२॥
 अथ तेऽसुराः स्रातवचसो देवीः स्वीकृतवचनो हे अरयो हे अरय इत्युच्चारयितुमशक्ता हे
 अललो हे अलव इति वदतः पराभूताः ॥२३॥ प्रसङ्गात्कंचिदाश्रयपर्यं नियममाह तत्रे-
 ति । उपनिषाद्यां ज्ञातव्यां संदिग्धां वाचमुद्रुक्तावर्त्ताऽसुराः । स म्लेकः संदिग्धार्थस्या-
 पभ्रंशरूपस्य वचनो भाषणं यत् म्लेकनमित्यर्थः यद्वा य ईदृशीं वाचं वदति स म्लेकः
 तस्मान्न म्लेकेत् म्लेके न भवेत् ॥२४॥ अभ्यगपत्यम् (सं Cod.) ॥२५॥ यज्ञो हि कृष्ण इ-
 ति हिशब्देन यज्ञो देवेभ्यो निलायत कृष्णो वृषं (ः) कृतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धिभिधायते ॥२६॥
 तथा भूमेरुपरि समस्रकं लेवनं विधत्ते अथेति ॥२७॥ तदा स गर्भोऽपगच्छन्मृतिं प्राप्नुयात् ।
 पामा विचर्चिका मयर्थोयो नः तद्वान्भवितुं समर्थो भवति । न केवलं दीक्षितः स्वयमेव
 पामनो भवति किंतु तद्वत्पद्माः पुत्रा अपि तादृशा भवन्तीत्याह दीक्षितं वाऽग्रन्विति ॥२८॥
 अथ दण्डेन दीक्षां विधत्ते अथेति ॥२९॥ भुगपर्यन्तं प्रत्यङ्गं व्योमसम्भवात्ततोऽधःकण्ठादिसं-
 मितं न कुर्यात् ॥३०॥ अतो हि अस्मादण्डग्रहणकालादृष्टकाले किंचिदपि न तापिष्यन्भव-
 ति । अमुत्रैव प्रागुक्तो [१, ३, २५, २७] काले दर्भपावनानक्षरमंत्र ॥३१॥ उद्वदति उर्ध्वदेवदय-
 ति । अयं ब्राह्मणो दीक्षणीयेष्टिकृष्णाग्निनादिदीक्षान्स्काराणां संस्कृतः ॥३२॥ सवनकृता नि-
 मित्रेण तद्वधेनेत्यर्थः ॥३०॥ १॥ २॥

गृहीतस्य वचनो विमर्गकालविधानाय पुनरनुवदति वाचमिति ॥३३॥ स उक्तालक्षणः
 प्रज्ञापतिः पुरा स्वयज्ञसमये अरन् अरनि अदीक्षित लुङ् दीक्षितवान् कृतदोषः प्रज्ञापतिः
 रात्रिं प्राप्तवान् दीक्षितोपलक्षितां वाचं रात्रिपर्यन्तमन्ववर्त्तयत् अतस्तावत्पर्यन्तं वाग्यमनं कृ-
 र्वन्दीक्षिता यावान्यज्ञः संवत्सरप्रज्ञापत्यात्मशोऽस्ति अस्य च यावतो मात्रा परिमितिरस्ति
 तावत्सं सकलमप्येतदेतेन नियमनाह्वा वाचं विमृष्टवान्भवति ॥३४॥ अनुष्टुया भन्यक ॥३५॥
 व्याकृतिर्व्याकरणं देवमानुषयोर्विभागः ॥३६॥ प्रकरणात्पर्योत्रतऽथ हस्तप्रणालनेऽयं मन्त्र
 इति प्राप्नो सर्वत्रतावनेजानसाधारणतामाह स यावदिति ॥३७॥ सर्वत्रकर्तव्यये कारणात्
 कस्तद्वेदेति ॥३८॥ उपहन्ति उपददोत ॥३९॥ प्राण एव न अपक्रामतीति शेषः ॥४०॥ अ-
 भिहन्ति धनं प्रयच्छन्ति ॥४१॥ देवोमेव वाचं वदेत् अर्थपरिष्कलनपरिणीतो (अर्थपरिष्कलनपर्यं
 Cod.) संस्कृतम् । प्रमृता सर्वत्र व्याप्ता ॥४२॥ प्रसङ्गाद्दीक्षितशब्दं निर्वृत्ति ॥३०॥ २॥ २॥

एवं वाग्यमनादयो दीक्षितधर्मा उक्ताः अवसितासु दीक्षास्वनुष्ठेयां (दीक्षितास्वनुष्ठेयी
 Cod.) प्रायणीयेष्टिं संविधत्ते आदित्यमिति । अदितिर्देवता अग्न्येत्यादित्यः न वादित्या दे-
 वता अग्न्येति ॥४३॥ एवं प्रायणीयेष्टां चरुसाध्यमादित्ययागं विधायान्याश्चतुर्तां यागान्विधित्सु-
 स्तेषां कालमाह तद्वै निरुहमिति निरुहमिति हविःसंस्कारोपलक्षणम् आदित्यस्य हविषो
 निर्वीपप्रोक्षणायामादनासाः संस्काराः कृता भवेयुः प्रधानदेवता च अग्निश्च (अतिकृष्टा Cod.)
 अकृतयागा भवति तस्मिन्काले वक्ष्यमाणान्धतस्रो देवता यष्टव्या इत्यर्थः ॥४४॥ अथ ता-
 न्यागान्पूर्ववदाख्यायिकया विधित्सुस्तत्र प्रथमयागस्य विधिमर्थवर्दिनोन्नयनि अथेति । पथो
 ऽनुपेता पथ्या धर्मपथ्यर्थन्यायादनुपेता । स्वस्तिः शोभनरूपा ॥४५॥ एवमाह्यहविष्काश्चतुरः
 प्रधानयागान्कृत्वा प्रथमनिरुहेन हविषादितिर्यष्टव्येत्याह अथ यस्याऽइति यंसादेवं देवाः
 पञ्चमीमदितिमयजन् तस्मादिदानींतनोऽपि यज्ञभानोः यागसमये अदितिथागं पञ्चमं कुर्यात्

॥११॥ पञ्चसंस्थामनूय प्रशंसति ता वाऽइति । धानाः कर्मभः परिचापः पुरोडाशः पयस्य तेन पञ्चकृत्वाप्यते तथाहस्य पाङ्कतवमिति तैत्तिरीयकम् ॥१२॥ तस्माद्ब्राह्मिन्लोके कुरुपञ्चलाह्येषु जनपदेषु उत्तरा उच्चतरा आद्यदति भृशं शब्दायते अत्युन्नतभाषणस्य (अत्युन्नतं Cod.) तत्रोपलम्भात् । देवमनुष्येत्यादी (पा° ५. ४. ५५.) परिगणनाभावेऽपि ब्रह्मण्यह्यणात्कुरुपञ्चलाशब्दादपि त्राप्रत्ययः ॥१५॥ तस्मात्पञ्चाद्व्यस्थितमग्निमाह्वनोयभूषेण प्राचमुद्युत्योपासते अग्निहोत्रहोमादिभूषणमुपासनं कर्त्तव्यं ॥१६॥ आतिथ्यायाः प्राक् प्रायणीयं (प्राक् यणीयं Cod.) कर्त्तव्यमित्यभिधातुं प्रायणीयोदयनोययोर्ब्रह्मण्युपतामातिथ्यायाः शिरोभूषणं चाह शिर इति । एते हविषी एतौ यागादित्यर्थः यागस्य हविःप्रधानत्वात् ॥२०॥ स्थालीमेक्षणयोग्युदयनोयार्थमवस्थानमाह तां स्थालीमिति या प्रायणीयचरुस्थाली तां सन्नामकर्षाम् अग्निसंयोगोनात्तरोपदृग्धञ्चरुः (? 'दाधञ्चरुः Cod.) क्षामः तस्य कर्षो लोपः तत्सहिताम् चायो म इति (पा° ८. २. ५३.) निष्ठातयार्स्य मवम् मेक्षणं चरुनिष्ठादनसाधनं काष्ठम् तत्रमुद्युचरुणा लोपयिवा स्थाल्यां सह निदध्यात् ॥२१॥ एवं मेक्षणमिति बर्हिर्वदती प्रहोदित्यर्थः । विप्रेताः विविधदेशं प्राप्ताः ॥२२॥ इत्यात् इत्यमनेनेदानीं परिदृश्यमानेन प्रकारेण पञ्चाङ्गुल्यो लभ्यते हस्तद्वयमभिनीय प्रदर्शयितुं द्विरभिधानम् । प्रकृतिभूतदर्शपूर्णमासोष्ठ्यात्साकल्येनानुष्ठानप्रसक्तौ तत्प्रतिषेधति तद्व्यवसामिति ॥२३॥ २४॥

सोमक्रयं विधातुमाख्यायिकामाह दिवोति । परव्यामोहनकारी शक्तिर्माया । गन्धर्वाणां व्यामोहाय सृष्टव्रतः । हेतुमैत्रावरुणादीनां शंसनप्रदेशेषु पुरतः स्थापिता अययो धिषण्याः होत्रोयादयः ते खलु पुरा दिवि सोमरक्षकाः पञ्चात्सोमे आहृते सति तेन सह भूमावागत्य देवेभ्यो लब्धवराः सनोऽत्रापि सोमरक्षणा[णाय?] धिष्ययतां प्राप्ताः । see A. २. २-२०. ॥१॥ तेभ्यो देवेभ्योऽर्थय [र्थाव Cod.] सुपर्ण्या, निर्मिता गायत्री कन्दोदेवता पञ्चिह्येण दिवि स्थितं सोममहाभिमुखमगमत् । आहरन्त्यै आहरत्यास्तस्याः स्वभूतं सोममपजहार । परस्तात् युलोकात् ॥२॥ अभिषहनमभीषद् अभिभवः तेन बलात्कारेण मा नैष्ट मा प्रहार्ष्ट । विह्वयामहै यूयं व्यं च वाचं विविधमाकारायाम् ॥३॥ निमिश्लमा (!) इव विश्लेषणीकीभूता अत्यमनुरक्ताः ॥४॥ सिद्धार्थमनूय सोमक्रयं विदधाति तदाऽइति ॥५॥ सोमक्रयात्प्राक्कर्त्तव्यं च क्वचित्तोमं विदधाति अथेति प्रायणीयार्थमुपयुज्य यद्वृत्तं भ्रूवायामवशिष्टं (? यद्वृत्तायामव' Cod.) तद्गुह्यं चतुर्वारं गृहोवा दर्भेण हिरण्यं प्रब्रथ्य तद्गुह्यमवधाय गुह्ययात् ॥६॥ अल्पमिष्ट (!) व्रतव्यपदार्थेन सहासंसृष्टमिष्ट ॥११॥ हिरण्ये ब्रजं तृणं विमुच्य बर्हिष्यपिसुस्य पुनः सूत्रेण बध्नीयात् ॥१४॥ अर्थोऽनुस्पर्शोऽन्वारम्भः । शालाये शालाया अपोर्णञ्जति द्वागणोति शेषः । द्वारे आह्वनोयात्प्राक्तने । सोमक्रयणी गैः ॥१५॥ अनुत्तेन अनुवचनेन वेदाध्ययनेन प्रकामोद्यमिकया लौकिकभाषणम् गाथा गद्यपद्यगोत्यायात्प्रिका । स व्रता यत् यस्मादेनया अदित्या उभयशिरस्कया निमित्तभूतया समाममेकमेव सदाह्वं विपर्यासं व्यत्यासेन वदति तथा हि भुङ्क्व देवदत्त तिष्ठ विष्णुमित्रेत्यादी यदेवापरं क्षयनं देवदत्त[विष्णुमित्रेत्यादिकं तत्पूर्वं देवदत्त भुङ्क्व]येवमादिहूपेण पूर्वं करोति उतात्पैरीत्येन यत्पूर्वं भुङ्क्व-तिष्ठेत्यादिकं तदपरं देवदत्त भुङ्क्वेत्यादिहूपेणपरं च करोति त-

स्मादापूर्वा सोमक्रयणीमुभयतः शोष्यदिति सोत्याह मन्त्रः ॥११॥ द्वादक्षिणदेशस्थायः सोमक्रयणया उदकप्रायणं सार्थत्वाद् विधत्ते तामुदोचोमिति ॥२२॥४॥२॥

मृतोयाध्याये सोमक्रयण्यनुगमाद्युपसदनः प्रयोगो निवृण्व्यतं तत्र सोमक्रयणया अनुक्रमणं विधत्ते सन्नेति । केवलोग्पि वृद्धिराङ्गुवां दृष्टव्यः आचरितवान्भवति । पार्ये उपरिभागे भवा पार्याः । पदादिक्रमेण परस्तादवस्थितां गायत्र्याद्यनर्भादिनं सर्वकन्दोर्वा शक्नोति स्वाभिमुखमाचरितवान्भवति (? 'वर्तितं' Cod.) ॥११॥ स्पृणुते हिनस्ति पदप्रदेशस्थां मृदमित्यर्थः ॥३॥ पदे समस्रकं होमं विधत्ते स इति ॥४॥ पदस्य परिलोचनं सार्थत्वाद् विधत्ते ऋथेति ॥५॥ सप्तमपदपासाः स्थाल्यां म्यापनं समस्रकं विधत्ते ऋथेति ॥६॥ परिलिखितप्रदेशे अर्पा निनयनं विधाय प्रशंसति यत्रेति ॥७॥ पदं स्थालोत्थं पदपासुम् ॥८॥ प्रतिपराहरति प्रयक्षेयुः ॥१०॥ तोत इति तौकसमनार्थः (समामार्थ्यः Cod.) तयो धनानि तोतः पुत्रः स्वीकरोवित्यर्थः यदा तोतः वनः वयि रायः सन्विति शेषः ॥११॥ त्रेधा बध्वस्फोरोद्दिणोन्नपेण त्रिविधाम् ॥१३॥ परकीयाद्वाङ्गुवां गदिणीं वशोकरुते (वशकं° Cod.) स्वीकरोति सा चार्त्रो । श्येताश्चो कृष्णलोचना ॥१४॥ ऋणा अत्र्यत्तगमा ॥१५॥ अत्र्योता अगृहीतगर्भा । चण्डा (!) आचरिष्णुः (!'आचरिष्णुः?) अचण्डा (!) तद्विपरोता । एषमनुत्रापि । कूटा एकमुद्गो काणा एकाश्चो कर्णा द्विवर्णा लक्षिता तन्नायःशलाकया विहिता सप्तशपा एकस्मिन्पदे एकोन शफेन होना । उक्तदोषवर्जितवर्मेककृत्यम् सम्पूर्णावयवैत्यर्थः ॥१६॥१७॥३॥

प्रासङ्गिकमभिधयेदानीमधुर्योः पात्रे पांसुप्रनेपणानन्तरं हस्तप्रचालनं विधत्ते पदमिति ॥१॥ अस्यामिति अनाभिकाङ्गुल्याम् अभिनयेन प्रदर्शनम् ॥२॥ सोम उपनश्यते येन तत्सोमोपनहनं सोमबन्धनवत्सम् । सोमपर्याणहनं शकटेन सह सोमस्य परिता बन्धनवासः उष्णोषं सोमोपनहने स्थापितस्य सोमस्य बन्धनार्थं वासः । यत्किंचिदानामोमात्रमानयेति ब्रह्मन्स्वयं यत्किंचिद्व्रतति लोकावदितप्रभासो (? 'त आभासो Cod.) भवति ॥३॥ उष्णोषभाजनमुष्णोषस्थाने भवति ॥३॥ अग्नेण प्राचीनवंशस्य पुरादेशे उपवप्रदेशे (नुपर Cod.) विचिन्वन्सि साधयति अनुपादेयांशमपनयति । तत् तत्र क्रयप्रदेशे निहितोदङ्गम्भसमोपे आक्षणः सोमविक्रयी निवसेत् तत्स्थानं प्रत्यभिगच्छति प्राचः सोमक्रयप्रदेशाभिमुखाः ॥५॥ ऋषिगयज्ञमानेषु क्रयदेशं समागच्छत्सु अधुर्युयज्ञमानेषु इत्यमुं वाचयेत् । इत्येवंहूपं सोमस्तुत्यात्मकमेव वचनं मे सोमाय वा (!) अधुर्यो ब्रूहि । कन्दोमाश्चतुर्विंशत्युत्तुशवारोशाः (!) तेषां कन्दोमानां (!'गानां Cod.) साम्राज्यं गच्छ स्तोमगतचतुर्विंशत्यादिसंख्यासाम्यानायश्चादयः कन्दोमाः (!) । एष क्रोयमाणः क्रयेण सम्पाद्यमानः सोम एकं वै एकं ब्रह्म प्रयात्तनमभिलक्ष्य विक्रियते (!) अनिषत्वादिता (!'दिनां?) च सात्मना (!) संस्क्रियते ॥६॥ विधितः विचयनस्य शोधनस्य कर्तारः ॥७॥ ग्रसितं ग्रस्तं भुङ्गितमनुहाय गृहीत्वा आक्षिप्य पृथक्कृत्य परास्यत ब्रह्मिः प्रक्षिपेत् । यस्मात्सोमात्सर्गतं तृणादिकं सोममन्त्रात्रं तन्मात्स्वयम्-विश्लेषयन्त्यज्ञमानोऽभ्यवमर्शनमेव कुर्यात् शोधनार्थं तु विचिन्वस्वेति पठेत् ॥८॥ तत् तत्र वासति । तस्मात्सोमोन्मानाउतेतोः मनुष्येषु मात्रा परामवत्यङ्गुल्यादिवृपा (? 'षण्णव'?) इदानीं घर्ततइत्यर्थः । पात्रो (!) वै (!) एवात्र सोमे सा मनुष्येषु सोमस्याक्षितज्ञगत्कार-

णावात् न केवलं मनुष्यगतेषु अपि तु यो चापि यैष खल्वन्या पश्चिमगृष्ट्यादिगता सापि सोममात्रात्मिकेव ॥११॥ एतया अभि त्वं देवमित्यनयैव सर्वाभिरङ्गुलीभिः पञ्चभिर्मिमेते । एवं दशवारमुन्मयायानस्य पाणिद्वयं समस्याञ्जलिं कृत्वा तेनैकवारमपि मितस्य सोमस्योपरि आचपति शिष्टं सर्वं प्रक्षिपेत् ॥१३॥ अधः प्रसारितस्य वल्लस्य पर्यंतप्रदेशानेकत्रोच्चं संगृह्य उष्णोषेण ग्रन्थिं कुर्यात् । शिरस अंसयोश्चान्तरालप्रदेशो यथा विलस्य-इव वर्तते एवं ग्रन्थि-करणेन कृतवान्भवति ॥१८॥ ग्रन्थिमध्ये सुषिरं समस्रकं विधत्ते अथेति ॥११॥२॥३॥

सोमक्रयार्थं व्यवहारं विधत्ते स इति । कल्पया गोरिकदेशेन ॥१॥ प्रतिधुष्य सद्यो उ-
ग्धम् शृतं पक्वं पयः शः पक्वक्षीरस्योपरि सारभूतम् घनोभूतं वस्तु दधि दधि-
भवं सारभूतमुदकं मस्तु (the explanation of नखनीत and वृत is wanting) आतञ्जनं
दधिभावकारणम् आमिक्षा तप्ते पयसि दध्यानयने सति यद्घनोभूतं वस्तु जायते सा-
मिक्षा द्रवात्मकं वाञ्छिनम् ॥२॥ अथ व्योसि प्रब्रूहीति सोमविक्रयो ब्रूयात् ॥३॥ अर्वाक्ष
सम्पादनात्प्राक् । महितो महत्त्वोपेतः ॥४॥ एकहायन्या सह देवेषु हिरण्यवल्लकागादिद-
शसु द्रव्येषु मध्ये हिरण्ये दीयमाने सति यज्ञमानं वाचयति मुक्तं वेति मन्त्रम् ॥५॥ अभि-
प्रकम्पयति हिरण्येन प्रलेभयति । ऋषिभिः सह गृह्णीति तत्रत्कर्मस्त्विति सामो यज्ञमानः ।
तदभिप्रकम्पनसाधनं हिरण्यं यज्ञमानं प्रत्यानीयास्मे तद्इति मन्त्रेण स्थापयेत् हिरण्यस्य
वीर्यरूपवान्स्वीकारिणात्मनि वीर्यधारणम् ॥७॥ क्रयाय दत्तामज्ञां प्रतीचीनमुक्षीं कृत्वा ॥८॥
सव्येन्नाज्ञां प्रयकन्दक्षिणेन सोममादत्ते । यस्मादेतयाज्ञया सोममकतो (!) आजडाभिमुष्येना-
गृह्णीत (!) ॥९॥ तत्राक्षार्थिकं वासः प्रत्युक्ष्य प्रसार्य ॥१०॥ सोमक्रयणान्क्रयसाधनपदार्थान् ।
भाजयतीति भाजनं स्थानम् तेन तत्स्थानेनेपाधिना एते स्थानादयो धिषण्यानां सम्बन्धि-
नः ॥११॥ see २. १. १६. ॥१२॥ एवं यज्ञमानमेष सोमो राजा । श्रेष्ठस्यागमनात्प्रागेतिथ्याने-
न भवितव्यम् अत्र तद्देपरोत्यान्मिथ्याकरणं तन्न व्रतं कर्म प्रमोणाति प्रहिनस्ति ॥१३॥ आ-
गेह्यत्रेति अगिहणं शकटम् ॥१५॥ इतीति हरणप्रकारोऽभिनियते इति अनेन प्रकारेण शि-
रसा ध्रुवित्यर्थः । हर्णि प्रथमं क्रयात्प्राक् पर्वतात् पश्चान् अनेसा परिवहति । तस्मादिदा-
नीमपि आवापसमये कृष्टचेत्रं प्रति वीर्यं शिरसा हर्णि पश्चात्फलितानामानयनसमये अन-
सोदात्रहति ॥१७॥ धेन्वामाशिरस्य क्षीरादेः सम्भवात्तया क्रये सति सोमः साशिरो भवति
॥१८॥३॥३॥

शकटमध्ये सोमस्थापनया कृष्णाङ्गिनास्तरणं समस्रकं विधत्ते नीउऽइति उज्जतप्रयुगफ-
लकद्रयोपेतस्थानसो नीउं परितः प्रावृतः शकटमध्यदेशो नीउं तस्मिन् । एवं सोमम् ॥१॥
एवं सोममभिपद्यालभ्य ॥२॥ आस्पृणाति सर्वतो वलिनः (वलितः Cod.) कायति । आ-
स्पृता वलितः (!) कृताः ॥३॥ दीक्षायां यदि द्वे कृष्णाङ्गिने स्वीकृते तयोरेकं प्रतिनाहभा-
जनं (!) भवति नउस्य (?) पुरोदेशप्रसारिता धुजः प्रतिनाहः तद्भाजनं तत्स्थानीयं भवति
॥८॥ प्रयुगासम्बन्धिफलके (?संधिफं Cod.) उज्जते प्रयुगादप्युज्जते चुम्बकप्रमाणे भवतः त-
त्रयोः फलकयोर्लोका मध्ये सुवस्त्रणः (!) भूमिष्ठ एव सन्नाजति प्रेरयत्यनङ्गाह ॥१॥ यदेव
सोमस्याङ्गं न्यक्तमवाक्पतितमसौ तत्रद्भूमिहापि अस्मिन्सोमः एवासङ्वेत् । see १. ७. १. १
॥१०॥ ऐषमः अस्मिन्संवास्तरे ॥११॥ अपकृष्यालं व्यतऽइति अपालम्बः शकटस्य पश्चाद्भागः

॥१३॥ हे सोम वं भद्रोऽसि ॥१४॥ अथ एवेनगेतइतं प्रपादयतीति (!) एतेन पाठेन पक्षि-
 चूपमेव संज्ञ (!) प्रापितवान्भवति ॥१५॥ यदि प्रमादात्सोमं (प्रमान्नेमं Cod.) रत्नआदिर्ह-
 न्यात् (°रत्नज्ञा° Cod.) तदानीं श्येनो भूवेति मन्त्रसामर्थ्येन श्येनोभावाद्वापादयन्त्य सांश-
 स्यात्तद्व्यभावात्तत्र शरीरेमेवानुगत्य हन्ति नात्मानम् ॥१६॥ ब्रह्म देवानामाङ्गानसाधनो म-
 न्नः शोभनं ब्रह्म सुब्रह्म तदहंतीति सुब्रह्मण्या काचन देवता तां सुब्रह्मण्यामित्यादिनिग-
 देनाह्वयेत् ॥१७॥ the explanation of क° १३. is wanting ॥१६॥ शास्तायाः पुरोदेशे अ-
 ग्नोषोमोयं पशुमादाय गृह्तः सोमस्याभिमुखं स्थापयेत् । अन्नर्जम्भे (अंतर्दंति Cod.) ह्यद-
 स्थानं जम्भः दक्षपङ्क्त्येवत्तरालः ॥२१॥ सारंगः शवलवर्णाः । सारंगघण्टस्य सोमयोग्यत्वम् ।
 लोहितस्याधिघण्टासाम्यम् ॥२३॥ तस्मिन्नरो आगतऽति शेषः ॥२४॥ उपस्तभ्यते प्रतिबध्यत
 ऽइत्युपस्तम्भनं शकटाग्राधारकाशं तेनोपस्तभाति शकटाग्रम् । वरुणस्योपनह्य स्थापितस्य
 सोमस्योत्तम्भनमसि शकटस्योत्तम्भकवान्द्वारा वरुणस्योप्युत्तम्भकयम् ॥२५॥ नाभिप्रमाणा
 भवेत् (पा° ५.२.३०) । अत्रेति नाभिदंशस्याभिन्त्यः ॥२६॥ प्रायश्चश्य पुरोदेशे आसन्त्यां स्था-
 पितं सोममासन्त्या सह प्राचोन्त्रंशं गमयत् । अश्रुयोः प्राधान्यात्तदपेक्षया प्रपादयतीत्यं कव-
 चनं वस्तु [°तस्तु] चवारः प्रपादयति ॥३०॥३॥३॥

आतिथ्यस्य प्रायणोयानस्य विधत्ते शिर इति ॥१॥ यत्र वाऽअहंनमागतं नापचायनेति
 (!) अहंत्तं पूष्यं गृहमागतमात्रं नापचायत्त चायतेर्लटि (!) अउभावः ह्यन्दसः (!) पूजां न
 कुर्युः स तत्र तस्मिन्नपचितिविषये क्रुध्यति । तथा ए तथा सति सोमप्रवेशात्प्रागेव हवि-
 र्ग्रहणे सति ॥३॥ अभितः साचर्यानि पुरः पश्चाच्च सरान्तराः (सरानन्तराः Cod.) प्रधानपु-
 र्वाः । राक्षकतः राक्षवसम्पादकाः पठभिषेकस्य (!) कर्तारः ॥७॥ कार्मर्षी भद्रपूर्णा प्रकृतौ
 पलाशविकङ्कतादीनामैहिकवाद्त्र नियमविधिः ॥१६॥ सार्धं संन्यासुः एकोक्त्य सम्यग्भूमौ
 प्रचिक्षिपुः ॥१७॥ अर्हिःप्रस्तार्योत्तराले तिर्यक प्रसार्यार्णां दर्भा विधृतो ते अत्र इनुपत्र-
 चूपे न्याताम् सलुन्याते (!) पञ्चमलकार अकारः नलोभनमाकुलोभात्रो मिश्रणम् तद्व्यादं च-
 र्थी कर्तव्यं ॥१८॥ यूपतक्षणात्पत्र अधराग्या अथः स्थापमानः प्रकलोऽग्निमन्थनशकलो
 यस्योपरि मथ्यते ॥२०॥ दर्शितरणकं कामलो पन्थरसदृशां दर्भा । स्त्रियं स्त्रियाः सकाशात्स-
 हात्पत्नौ याविमौ पस्परसदृशी पुत्रा एतां दर्भा एतात्रेव युगला पुत्रावेव (°त्रानेव Cod.)
 वृषकोपन्यानेनात्यन्तसादृश्यमभिमतमिति दृष्टव्यम् ॥२१॥ आद्यं त्रिलायते यस्युं सा आ-
 श्यविलापनी स्थाली ॥२२॥ रश्मयोऽन्वायन्ता इति शेषः । प्रह्रियमाणाय आहवनीये प्रक्षि-
 प्यमाणाय अनुवृहोत्यनुपश्यते ॥२३॥ हे आहवनीयनिर्मन्थी उभावशी ॥२४॥ अग्नेषोत्तर्हि-
 तवान्भवति ॥२५॥ प्रकतदशपूर्णमासेष्टिवत्समापनप्रसक्तावाह तदिति ॥२६॥१॥३॥

अथ नानूनत्रं विधातुमाख्यायिकामाह आतिथ्येनेति । अन्योन्यस्य अग्नौ इयोतिष्टोमफ-
 लवृषयै अग्नौ त्रान्मन (!) अभिप्रायमप्रकाशयत्तः तामसहमानाः प्रकाशनेति (पा° १.३.२३)
 तिष्ठतेरान्मनेपदं श्लाघेति (पा° १.३.३३.) अग्नौ ज्ञापयितुमिष्टवात् । शास्त्रान्तरमिजं पञ्चमं
 गणमुदाहृत्य सोपपन्निकं पराचष्टे बृहस्पतिरिति ॥२७॥ रथ्यामः रथ्यतिर्विश्रामकर्मा वशं प्रा-
 साः ॥२८॥ यः शत्रुंषां विशिलशानां परस्तरामिव अत्यन्तं हृददेशस्थो भवति स एताननुप-
 विशति ॥३॥ यथा न इदमैकमर्थं कर्म आप्रदिवमेव सुलोकावस्थित्यवसानमर्जयमविना-

श्रयसद्वेत् ॥ ४४ ॥ सार्धमेकात्र समवददिरे विभञ्च स्थापितवत्तः । एतेन स्थापितेन शरीरेण
 नोऽस्माकं मध्ये स समयातिक्रमकारो नान्नासत् विना भवेत् एतदेव व्याचष्टे एतेन वि-
 ष्ट् सवर्तते भवेत् विशीर्षो भववित्यर्थः । उपद्रष्टा साक्षी । तन्वो देहस्य न पातयिता इ-
 च्चको देवस्तनूनप्ता अथवा सर्वतनूरात्मा प्रज्ञापतिः तस्याकाशः पुत्रः तत्पुत्रो धारुरिति त-
 नूनप्ता स च शास्त्राः शक्ताः सर्वं कर्तुम् ॥ १५ ॥ सर्वेण ब्रह्मजनेन सह समवगतिं श्रपथपूर्व-
 कां समयं न कुर्यात् । [नित्] सर्वैः साकं समभ्यवायान् संगता न भवेयुः । सतनूनपित्रणे सम्भूय
 श्रपथकारिणे ॥ १६ ॥ गृहीतस्याऽयस्य सर्वैश्चमर्शनं विधत्ते अथेति । स्पर्शकाले देवैः कृतमन्य-
 संकेतं दर्शयति एतदिति एतद्वक्ष्यमाणं भूयः समाभिरे पूर्वोक्तसंगतमन्त्रेण पुनः संगता ब्रह्म-
 वन् अत्र गत्यादिषु । स इत्थं देवभूत एव सन् अमुष्या अन्यथा प्रकारिणासत् देवभावादि-
 नश्येदित्यर्थः ॥ १७ ॥ अत्युत्सिच्य उपरि तदाऽयमासिच्य । इन्द्रभासानमिन्द्रस्थानीयः । दक्षि-
 णावता दक्षिणायुग्नेनिकाहादिना सोमयागेन ॥ १८ ॥ तद्वचनं सार्धं [सं]ज्ञप्ते तदाऽयमेव साकं प्र-
 क्षिप्तं शरीरकदम्बकं सहतमेकमभूत् ॥ १९ ॥ २० ॥ ४४ ॥

अवात्तदोक्षां विधातुमाह आतिथ्येनेति । एतस्य तानूनपत्रस्य श्रपथात्मकस्य परिशारा-
 य । पापमवदन्त्रिति सत्यं वदामि मेदमतिक्रमिषमित्येवंरूपम् ॥ १५ ॥ अग्निनेव त्रयं विविधं
 परि परितः आद्रुयष अवेष्टयन् अग्निमेव वचमकुर्वन् । संतरामाञ्जत अतिशयेन संश्लिष्टा अद्रु-
 गुलोरकुर्वन् तथा मेखलामपि पूर्वं शिथिलाबर्जा (वदां Cod.) पुनः संलग्नमकुर्वन् ॥ २० ॥
 अवात्तदोक्षां प्रज्ञासाधनवेन प्रशंसति प्रज्ञामु ह्वेति ॥ २१ ॥ समिधं हृतोति समिज्जारः । स्था-
 ध्यायं वा विसृजते उच्चारयति । तं ह समिदाहर्ती वा ऋविशं मन्त्रोत्सृष्टारं वा उपलक्षण-
 मेतत् ऋविशं मध्ये यं कंचिन्न व्यापृतम् (धापृतं Cod.) । समिदाहर्त्तृरूपेण समिदाहर्ती-
 तम् । तथा सति देवाः इति खलु मां ब्रमचिकीर्षोः कर्तुमैहः इति शिवांसोः हनुमैहः इति
 पापं वदन्तः उपसमेष्टुरन्योऽन्यं प्राप्तवन्ति ॥ २२ ॥ अस्येव रूपमसामेत्यादि स्पष्टम् । यथापि
 मेखलाकृष्णाग्निनधाणादिकमपि दोक्षाङ्गं तथाप्यवात्तदोक्षायां समिदाधानस्य मुखत्वात्समिध-
 मेवेत्युक्तम् (मुखवात्समि^० Cod.) ॥ २३ ॥ एवं सोमं यज्ञमानं वा । तप्ता आपो मदस्यः ॥ २४ ॥
 मदन्त्युपस्पर्शनपूर्वकं गज्याप्यानं विधत्ते अथेति ॥ २५ ॥ यस्मै सोमायैतदातिथ्यं क्रियते तमे-
 चाग्रे आप्यायनादिभिः सत्कर्तुं युक्तम् । सोमसम्बन्धाभिप्रायेण चोषऽउडाचिते यागसम्बन्धे-
 न परिहरति यज्ञस्येति एवंप्रकारात्प्रमविशिष्टं कर्मज्ञातं यज्ञस्य खलु क्रियते । अत्र खलु ए-
 नान्कलहः प्राप्नोत् ते च देवाः पूर्वं संश्रममेवोपायान् कलहोपशमनरूपं तानूनपत्रं कृतवत्तः
 श्रपथदोषपरिहारायानन्तरमेवावात्तदोक्षा कार्या अतः परिशेपादाप्यायनस्याने निवेशः ॥ २६ ॥
 तन्वेन्द्रेण हतस्य वृत्रस्य शरीरं गिर्योऽश्मानश्चाभवन् सोमाह्वयं चस्वेव सोमशरीरभूतेषु गि-
 र्यादिषु वर्तते ह्यशानाह्या (! उशानाह्या) श्रोपधिर्जायते इत्येवं श्रेतकेतुगद अतस्तामेव
 गिरावृत्पन्नामेवा (मेतत्!) इदानींतना यज्ञमाना अभिषुष्वसि न साक्षात्सोमम् अतस्तामेष-
 धिं दोक्षादिभिः संस्कारैः साक्षात्सोमं कर्त्तुमि ॥ २७ ॥ सद्यसारधमधुकल्पयन्ना (!) प्रशंसति मधु
 सारधमिति (!) वाऽआङ्गिरत्यादिना ॥ २८ ॥ एतदेवाप्यायनं अतसात्सर्वैरिहासंत्मना प्रशंसति
 यज्ञेनेति ॥ २९ ॥ एक एव सोमैरिदं रूपे हविःपदार्थं एकां (एवं Cod.) धनं येषां ते देवा
 एकधनाः तान्विन्दन्ति यस्मै संपाप्नाय लभते इतीन्द्रः एकधनवित् तस्मादेकैक एवाशुः

अतश्चो दशशो वा एकधनान्देवानाप्यायते वर्धयति शरीरोपचर्य करोति अत उक्तप्रकारेण सोमाध्यैकधनेन देवानामेकधनवान्मत्र इन्द्रायैकधनविद्इत्याह । सुत्यां सोमाभिषवम् । तदुपरिभाषिनी ऋगृष्य तथा समासिलक्ष्यते ॥१८॥ प्रस्तरस्योपरि पाणो सम्पुटोक्त्य । नि-
 क्तवोऽपलापे प्रविशो लोको इहापि देवानां नमस्कारादिना साध्वनं विहितम् निद्वयं सो-
 माप्यायनकाले सम्भावितस्याऽन्यतिक्रमस्य परिहाररूपेण प्रशस्तते उक्ततउपचारे वै यज्ञ इति ॥१९॥ अन्त्याधिलम्बेनाग्री प्रहरणादनन्ताऽएव प्रस्तरं कर्तव्यम् ॥२०॥ तं प्रस्तरमपि-
 मुपर्युपरि अग्रेर्धूर्ध्रभावे अतिह्यति न प्रहरेत् । एतेन आतिथ्यार्थप्रस्तरेण । तमध्वर्युणा दत्तं प्रस्तरमाग्रीध्रः सुरक्षिते देशे स्थापयेत् ॥२२॥३॥४॥

इत्थमातिथ्यमभिधायथोपसदस्तत्कालं चाह ग्रीवा इति । न प्रथमयज्ञे प्रवृत्त्यादिति निषेधसम्भवाद्यदि प्रवर्ग्यवानित्युक्तम् ॥१॥ अतिभारं (!) मुखप्रदेशभारयुक्तं करोति ॥२॥ स-
 मानत्र एकस्मिन्नेवाहवनीयदक्षिणदेशे । यथेतं (!) प्रचरन् यथा दर्शपूर्णमासेष्ट्यां यथेतं (!)
 येन मार्गेण गतस्तेनैव पुनरपि हविरवदानाय गच्छति तथात्र न कर्तव्यम् तथाविध एक-
 त्रैव होम अभिज्ञित्यै भवति । अनोकं वृक्षस्य मुखप्रदेशः कल्पं (!) ततः पूर्वा भागः कु-
 ल्मलं तत्पुच्छभागः ॥१४॥ यामुपसत्सु यज्ञमानो व्रतयति पयस्ता व्रतोपसदः । उपयुपरि ए-
 कद्वय्यादिस्तनवृद्धा व्रतवृद्धिर्यैस्वस्ति ताः परउर्वोरुपसदः ताः केचनानुष्ठानात्परोऽनुतिष्ठति ।
 उक्तवैपरीत्ययुक्ताः परोऽद्वय्यः उपर्युपरि द्विसोयस्यः ताः केचनोपतिष्ठति । तद्विधिधानामप्यु-
 पसदां स्वरूपतो विचार्यमाणे पर्यवसानस्यैकद्वय्यान्न भेदोऽस्ति ॥२६॥ परोऽङ्गुष्ठेषु उपर्युपरि
 स्तनहासेन पयोहासात्पयोवृद्धिरुपर्युपरि भवति । प्रथमेषु चतुर्षु दिनेषु प्रतिदिनं त्रीन्वो-
 नस्तनान्देहयेत् द्वितीये चतुरद्वे द्वौ द्वौ तृतीये चैकैकम् ॥२७॥४॥४॥

आतिथ्या तानूनत्रं च सोमाप्यायननिष्ठवौ । उपसद्येति पञ्चाथाः चतुर्थेऽध्याये निवृ-
 पितः ॥ अथ पञ्चमे सौमिकवेदिकरणादिकं निवृत्त्यते । य एय प्राचानवशस्य पूर्वभागे आ-
 हवनीयपुरोदेशे वर्तमानः पृथुस्तम्भोऽस्ति । सोऽन्तःपातः ऐष्टिकवेदेर्महावेदेश्चान्तरालसंचरः
 ॥१॥ सार्थवाद्मुत्तरवेदिनिर्माणं विधत्ते नासिकेति ॥१२॥ उत्तरवेदिच्याघारणद्विध्वर्धमाध्या-
 यिकामाह इय्य इति । अःसुत्यां परेषुः क्रियमाणमभिषवम् । वमप्यनेन सोमयगोनास्मान्या-
 जयेति (!) ॥१३॥ धियामहै (!) अवस्थापयिष्यामः ॥१५॥ दीक्षालोमक्रयादीनां सद्य एव क्रि-
 यमाणान्वास्यःशोरिति नाम ॥१७॥ न व्यमुच्यत विमुक्तं नासीत् सम्पूर्णं नाभवत् ॥१८॥
 तस्य पुरोदेशे रुक्मो हिरण्यफलको वर्तुलाकारः ॥२०॥ आददाना सिन्धवमाना (?) सिन्धवत्स-
 वा Cod.) ममोपस्थं सर्वं स्वोऽकुर्वन्तो ॥२१॥ इदानीमुत्तरवेदिव्याघारणं विधत्ते स यदिति ।
 अग्री उत्तरवेदेरुपगि धार्यमाणे सति ॥२३॥ युगशम्येन युगेन शम्यया च ॥२४॥ अन्येन परि-
 त्यक्ता दक्षिणाममा मह स्वात्मनि न कुर्वीत । अस्य यज्ञमानस्य समानबन्धुकेकविधिनिब-
 न्धनः एकविषयः ॥२५॥ सौमिकवेदेरुत्तरस्य शङ्कुः । सा चावालस्य गात्रा यैत्रोत्तरवेदे-
 र्गता सैवेत्यर्थः चावालाखननोत्पन्नयैव मृदोत्तरवादेकरणात् ॥२६॥ चावालस्य सर्वतः परिले-
 खनप्रकारं तन्मन्त्राद्यं दर्शयति स इति । दक्षिणभोगिणिरूपवेधेनात् । स परिलिखति शम्या-
 नुग्रायेन लेखनं कुर्यात् अनेनैव पञ्चाद्वधिनिर्देशः कृतो भवति । हे भूमे । तप्तः पुरुषः
 दारिद्र्येण दुःखितः सन्धनादिसाधनेषुया ॥२७॥ विविदानः धनादिकै लब्धवान् ॥२८॥ अ-

नेन चावालस्य दक्षिणसीमोच्यते । यत्र नाथेयावेधनादिकम् (?) ॥२१॥ चावालस्योत्तरावधि-
परिलेखने ॥२०॥ तत्रोत्तरवेदिदेशेऽग्नोऽपविशति । see १.२.२.१० । निदानेन मूलकारणेन
॥२१॥ स मृदो हर्ता अर्धयुः स्थयेन प्रहरति खनेत् । तदवधारितं (1) समीरयति उत्तरवेदिं
प्रति सम्यगोरयति । आनोताया मृदो वेद्याकारेण स्थापनं समन्त्रकं विधत्ते कुर्वीत ॥२२॥
अनुक्रमेण व्यूहनं मृत्प्रसारणं (मारणं Cod.) कुर्यात् ॥२३॥ षड्गोत्यङ्गमूलपरिमितां युगमा-
त्रो । अस्या नाभिर्नाभिका । एकत्र स्थित्वा सर्वत्रोत्तरवेद्यां व्याघारणस्याश्वक्वात्प्रिस्रये म-
ध्ये नाभिकरणम् ॥२४॥ हिन्वतिः प्रोषणकर्मा ॥२५॥ यद्वियवृक्षशाक्या प्रहादयति ॥२६॥
॥१५५॥

उत्तरवेदिनिर्माणमभिधायोत्तरवेद्यामग्निप्रणयनप्रयोग (‘व्याघ्रोत्त’ Cod.) इत्युच्यते इ-
धमिति । आहवनीयेऽग्नीं प्रणोयमानानामङ्गाराणां सम्पादनाय काष्ठसमूहं स्थापयेद्युः । उप
अग्नेरधस्तादभ्यन्तः इत्युपयमन्यः सिकताः । व्याघारणार्थमाश्रयमग्रावधिभयति विलापयेत् ।
आश्रयमुत्पूर्तं क्वा सुवेण सुचि पञ्चवारं गृह्णीयात् ॥१॥ इध्मे प्रदीप्ते सत्यथ अन्नकर्मेवेध-
मङ्गारतां प्राप्तमूर्ध धारयेत् इध्मपात्रस्याध उपयमनोऽपयहेत् अग्नये प्रश्रियमाणाय उत्तरवेदिं
प्रति नोयमानाय तदनुकूलं सूतं पठेति होतारं ब्रूयात् एकस्थया एक स्थो यस्यां रेखायां
सा तथोक्ता तथा मामनुगाह (मागनु Cod.) स्थयेन रेखां कुर्वन्ननुगाहेति प्रतिप्रस्थातां ब्रू-
यात् । यतः प्रणयति स गार्हपत्य इति न्यायादाहवनीयाऽउत्तरवेदिं प्रति प्रणयनस्योक्तमादा-
हवनीय एव गार्हपत्य इत्युच्यते रेखाकारेणान्तःपात्यरूपो व्यचक्रेदः परिहृतो भवति ॥२॥
रेखानुगतिविषये केषांचित्पञ्चमुपन्यस्य व्यचक्रेदपरिहाराय प्रयोक्तानाभावाभिप्रायेण निराचष्टे
तदिति ॥३॥ अर्धयोः प्रोक्षणादानविधानादग्निप्रणोताग्नेदेव ॥४॥ ताः प्रोक्षणीन्येनेन अत्यन्त-
सदेशेन ॥५॥ उत्तरवेदिनाभिदेशे गुग्गुलुसुगन्धितेजनादिसम्भारणां (‘भावारं Cod.) पक्षेर्षं
समन्त्रकं विधत्ते अग्नेः पुरोषमिति ॥१७॥ अस्य अग्नेः । पोतुदारुऽम्बराविशेषः ॥१५॥ सुग-
न्धितेजनाह्वीषधिविशेषे अग्नेर्गन्धः संक्रान्तः ॥१७॥ दृष्णिर्मेघस्तस्य स्तुका रेम ॥१८॥२॥१५॥

उत्तरवेदिनिर्धानादिकं विधास्यति तदुपोद्घातवेन तेषां पुरुषाकारसंनिवेशतामाह
पुरुष इति । अत्र यज्ञशब्देन तदाधारभूतसदोहविधानादिक (‘भूतासं’ Cod.) उच्यते ॥२॥
हविर्धानस्य यज्ञशिरश्चे द्वारमाह वैष्णवमिति विष्णुदेवताकैर्मन्त्रैर्निर्मातव्यवादिष्णवम वि-
ष्णोः सर्वदेवतानामुत्तरवाहिसोऽप्यङ्गानामुत्तरमवायुतां हविर्धानस्य शिरस्त्वम् ॥२॥ स्तुपः कै-
शनिचयः । हविर्धानस्यान्तःस्थाग्राग्नेयः दक्षिणास्यां मार्जालीयः ॥४॥ सौमिकवेदेः पञ्चाङ्ग-
मे अग्ने आहवनीयगार्हपत्यौ ॥६॥ अन्नपर्यन्तं सुषिरवान्भवति ॥७॥ इदिः तुषागर्वं कटम् ।
राट्वायं हविर्धानीयैर्मुखप्रदेशे उक्तायोभ्यां तैरणाकाङ्क्षाभ्यामन्तराले (?) ‘काट्याभ्यां’ and in
repetition काट्याभ्यां Cod.) परिभये पश्चात्पृष्ठभागेऽपि इदिरथिन्दिध्यात् ॥१५॥ व्याघारणा-
यास्यं ग्रहीतुं पूर्वमाहवनीयं प्रति गतत्वात् पुनः प्रपयेत्युच्यते ॥२०॥ see २.३.१६. ॥१५॥
हविर्धानशकटस्य दक्षिणचक्ररेखायाम् । संतप्यते चक्रसंघर्षेनेति संतापः चक्रसंघर्षसंस्पर्शप्र-
देशः ॥२३॥ असकृन्वियात्त्रेति न्यायान्नैः मार्गः ॥२५॥ उत्तरवेदेः पश्चात्संघराय विक्रमत्रयं परित्य-
ज्य ॥२६॥ यथा नाभ्याधारफलकैर्भूमिष्ठे भवतस्तथा कुर्यात् उत्तरत्र प्रदेशस्य भूस्पर्शं अन्नः कदा-
चिद्वेत् ॥२७॥ उपस्तप्राति यथांधो न पतेत् । मेयीं स्तम्भम् ॥२९॥ राट्वायं राट्वायं । अन्नजे

सृष्टिणी श्रोत्रे संधी ॥२४॥ लस्युहनी नाम सोधनसाधनः सूच्यादिः तत्र सम्ब्रज्या रड्वा ।
 दारशाखां दर्भरात्रेष्वा रड्वा विष्णोः स्युरिति मन्त्रेण सोच्येत । तं ग्रन्थिं प्रकृते कर्मन् क-
 र्मणि प्रकर्षेण कृते परिसमाप्ते विष्यति विमुञ्चेत् । ग्राहो गृह्णाति विश्लेषे सति स न भ-
 वति । निश्चितं सोधनेन सुनिष्पन्नम् ॥२५॥३॥५॥

सोमाभिषवायोपरवाणां खननं विवक्षुः खननस्योभ्यर्थ्यतामाह द्रयमिति । कर्षादिद्वे द्वे
 नासिकादिद्वे द्वे ॥१॥ द्वेष्यब्रह्मार्थं भूमौ स्थापिताः कृत्याविशेषा वलगाः ॥२॥ अस्पृष्वत
 विहितवक्तः ॥३॥ मध्ये-मध्ये प्रादेशमात्रात्तरालं विहाय समचतुरस्रे खननप्रदेशे चतुरस्र-
 टान्प्रादेशमात्रान्परिलिखेत ॥५॥ खननमपि परिलिखनक्रमेण कर्तव्यम् ॥८॥ खाताया मृदा उ-
 द्दपनेऽपि खननक्रम एव ॥९॥ अङ्गुलिप्रादेशायपेक्षया बाह्यप्रमाणस्यान्तत्वात्ततोऽधिकत्वात्प्रदे-
 शान्मृदुत्तराणांस्याशक्यत्वाद्बाह्यमात्रस्यान्तवम् (°त्रव्यांत Cod.) । तान्दृष्ट्या सतृन्दन्ति पू-
 र्वयोर्दक्षिणस्यापरयोर्दक्षिणस्य चासरात्प्रदेशम् ॥१३॥ अतःप्रदेशनिशोन्नवपरिहाय संमृशेत् ॥१४॥
 संमृशेते परस्परां हस्तसंस्पर्शं कुर्याताम् ॥१५॥ सैविद्वे सविद्वते सगता भवन्ति लोपस्त इति
 (पा० ७. १. ४१.) तलोपः वेनेर्विभाषेति (पा० ७. १. ७.) हृद् ॥१७॥ अथि उपरि सूयते सोमो
 ऽन्योर्दक्षिणस्योपवर्षणे । पर्यहति परिदहति परितो मृदा (मृदा Cod.) दहो कुर्यात् ॥२२॥ अधि-
 षवणचर्मणि अभिषवसाधनान्पाषाणान्पञ्चाह्वानि ॥२४॥४॥५॥

यज्ञशिरस्त्वं हविर्धानस्योक्ता तत्समर्थ्यदानौ सदसो यज्ञोदत्त्वं प्रतिपादयितुं पूर्वोक्तमनु-
 ददति उदरमिति ॥१॥ ज्ञातं मूत्रिचयं (°तांम्° Cod.) प्राञ्चमवटस्य समोपे प्राग्देशे उ-
 त्कारिति । यज्ञमानप्रमाणां क्वा परिवासयति अवशिष्टांशं किन्त्रि । औडम्बरोप्रमाणानि ब-
 र्हीषि औडम्बर्या उपारे निदधाति आकादयेत् ॥६॥ अस्पृष्वत सर्वां श्रोषधोर्वधितवक्तः (!) ।
 अयद्यत अभिमन्यन् ॥७॥ घनेऽनिष्ठाता दृढमूला स्वभावेनोत्पन्ना । यथा श्रोषधिषु सहात्पन्ने-
 षु तृणागुल्मादिषु मध्ये मिता भवति सबर्हिष्के गते मिता शाखाद्येवं भवति ॥१४॥ उद्ध-
 यति ऊर्ध्वं स्थापयेत् ॥१५॥ मिनोतु अघटे पश्चिपतु ॥१६॥ पर्यपति परितः संघट्टयेत् ।
 भूमिसाम्ये सति अगते मिता भवति मिनेतिः कर्मणि क्तिप् ॥१८॥ अभिषव्य शाखांमालम्भ्य
 ॥२०॥ विष्टपं विशाखमभि विष्टपस्यायभागस्याभिगर्भतः (??) यथा शाखाया अग्रमूलभा-
 गी मध्यदेशस्ताता भवन्ति एवमाश्रयं जुहोति ॥२१॥ स्तोत्रशस्त्रपाठाभयत्वाद्देवं भक्षणसम्भ-
 वान्मानुषं चेति मित्रे ॥२३॥ आघोप्रमाघोधीर्यं मं(उ)पं कुर्यात् ॥२६॥ द्वितीयं प्रकारमाह दे-
 खा इति । सदोनिविष्टान्देवान्सदसो निष्काशितवक्तः न केवलं तान्देवानपि (ता च
 देव अपि Cod.) तु अतःसदसं सदोमध्येऽवस्थितान्धिष्ययानयोन् ॥२७॥ सदसो नि-
 ष्काशिता आघोप्रप्रविष्टाः तत्राप्यसुरीः सरुदाः ते देवा आघोप्रधिष्ययगतस्याग्नेर्धं (°धीष्मं°
 Cod.) समोपं प्राप्य तानसुरान्निगृह्युः ॥२८॥ तानुद्घातितान्धिष्ययान्युनर्दोपयन् यथा प्रत्य-
 वस्येत प्रतिनिष्ठेत् यदा प्रत्यवसानं भोजनं यथा आज्ञत्याघोने भवेत् ॥२९॥१॥६॥

धिष्ययोपधानपदार्थविधानार्थमाध्यायिकांमाह (धिष्णोपदार्थ° Cod.) विशामान इति ।
 भातरो बान्धवाः । समङ्गाः समानचिह्नाः । एते खलु अस्य यज्ञस्यात्यादः (°त्मानः ?!) ॥१॥
 न्यषञ्चि स्थापी निषक्तमभूत् ॥४॥ see २. ४. १. ॥७॥ कुशयोरायुधयोः । कुशपत्नी कुशधारे ती-
 ष्णाग्ने । निमेष-निमेषं सर्वदा । ते के इमे सदसि वर्तमाना धिष्ययोः इमे (!) होत्रकाः

(°त्राकाः Cod.!) होतृमैत्राश्रयादयः ॥१॥ हविःस्यातिसारवान्नं साधनं कृत्वा सोमं भक्षित-
वतो । अष्टावाकस्य गोपनायाम् होत्रकाणामेव सोमसक्तगान्धर्वनृपवादकावाकाशयो होत्रको
यदा सोमसक्तकेषु मध्ये रक्षितवान् तदा । अतोऽष्टावाको होनो निकष्टोऽभूत् ॥११॥ अत
एवेतर्होत्रकवत्प्रथमत एव इदःप्रवेशमपि [न] समालभत तमिन्द्रायो ऐन्द्रायशस्त्रपाठेन
संतुष्टौ अनुसमप्रतनुतां संतानमनुप्रवेशमकुरुताम् ॥१३॥ यदायाज्यत्या शालाकौस्तृणसमूहेर्वि-
क्षतान्धिष्यान्वृतेन व्याघारयति ॥१५॥ अभिमानो हिंसेका । शालायां प्राग्वंशे ॥२०॥ यु-
लोकं सर्वथा परित्यज्य भूर्भो कृतनिश्वासानां पुनः सुगमने सति शिक्षता स्यात् सर्वेषां को-
वलमनुदेशने भूलोके प्रत्यक्षता न स्यात् ॥२२॥ सति आत्मानं लभते इदानीमप्यपराभूता
अपरिणष्टा वर्तते । हविर्धानशकटस्य दक्षिणभागे चमसेषु (चामा° Cod.) ये सोमाज्जताव-
द्यशिष्टा (°तावशि° Cod.) भक्षिता (!) पुनराप्यायिताश्च (°राव्यापि° Cod.) वर्तन्ते ते ना-
रुशसाः ॥२५॥ सम्पा सहपोतिः । प्रथमं देवैरग्निसुखेन पानं पद्यान्मृत्युः सदसि शेषपा-
नम् पद्यान्नाराशंसेन (°सन) पितृणामिति ॥२६॥२॥६॥

वैसरिनोयानि विधातुमाह सर्वमिति ॥१॥ अपिन्नतः व्रतं भोजनं यज्ञमानेन सह प्रा-
प्तभोजनः बन्धुवर्गः ॥२॥ इत्थं वैसरिनानि विधाय तद्योगकालं मत्तं च विधास्यन्नराल-
वर्तिनमग्नोद्योगोयप्रयोगमाह स इति । तस्मिन्दिने एकस्वान्व्रतार्थस्य (?) प्रातर्व्रतार्थमुपयु-
क्तावार्धव्रतं प्रदायेत्युक्तम् । सप्तमपदपांसुम् see ३.१.३-१०. । प्राचीनव्रतशतत्याहवनोयस्य
पद्याद्रागे प्रक्षिपेत् ॥४॥ पदपांसु चतुर्धा विभज्य ॥५॥ इदानीं समस्रकमाहवनोये वैसरि-
नहोमं विधत्ते अयेति ॥७॥ अमुः सूक्ष्मरूपः सोमः । कनोयःशब्दार्थमाह स्तोकोमेवेति ॥८॥
द्वेणकलशः सोमाधारः प्रभूतः पात्रविशेषः । वायव्यानि ग्रहाः । परिध्यायाः पश्याः ॥१०॥
तम् प्रणीतमग्निम् ॥११॥ इतरिभ्रमबर्हिःरादिकमग्नोद्योगोयार्थम् ॥१३॥ समिदाधानपर्यन्तं प-
द्यार्थमद्भुजात् कृत्वा पद्यादेसरिनोयं होमं तुरोयं जुहोति उर्विति ॥१५॥ एष सोमः पूर्वं य द-
व यादग्न्यस्ररूपः तं तादृग्रूपं करोति ॥१६॥ सोमं हविर्धानं प्रवेशयति ॥१७॥ अनुसृज्य
विमृज्य ॥१९॥ हविर्धानात् ॥२०॥३॥६॥

अथ यूपप्रयोग उच्यते यूपमिति । व्रच्यन् केत्स्यन् ॥१॥ रातमनाः दत्तचित्तः कर्मार्थ-
मङ्गीकृतमनस्काः ॥७॥ न विद्यतेऽज्ञस्य शकटाङ्गस्य स्तम्भो यस्मिन्ब्रह्मनकर्मणि तदनन्त-
स्तम्भम् अन्नसंस्पर्शो यथा न स्यादेवं सर्वं धृयेत् ॥११॥ परिवासयति आहिनानि ॥१७॥
४॥६॥

यूपस्यानाघो (!°तष्टो?) मूलभाग उपरः । एतावन्मात्राणि मुष्टिपरिमितानि । see ६.१.
३-१४. ॥१-७॥ गते प्रास्याति । एष हि यजुषा स्वधिते मैनमिति मन्त्रेण निरप्यादितः अत
एव मेध्यः ॥८॥ चणालो यूपस्योपरि प्रतिमोलाव्याष्टाभिमाङ्गसत्रातो (°अभिर्मध्ये संगृहीतो?)
वल्लयो (°ल्लभो?) । प्रतिमुञ्चति उपरि बध्नाति । यदेवेदं सम्बन्धनं सम्यक् बन्धनसाधनं
वृत्तं (वृत्तं Cod.) फलं चाम्ना वृत्तफलयोर्मध्ये उपेनितमिव उपनितमाल्यपरिमाणम् (°म-
ल्पप?) ॥२॥ अग्निष्ठा अग्नेभिर्गुणाभिः । परिच्ययणं रक्षनावेष्टनप्रदेशः तं प्रतिसमसमा-
ज्येन परिमृशेत् ॥२३॥ अग्नेः सकाशात् ॥२५॥ अत्रेव नाभिप्रदेशे ॥२६॥ रक्षानायास्त्रिगुण्यमाह
त्रिवृतेति ॥२७॥ यूपशकलं स्वरूपम् ॥२२॥ अभिपद्य गृहीत्वा ॥२६॥ यूपे निगूढस्य स्वोरुक्त-

रत्र प्रतिपत्तिकर्मवेन यूपप्रतिनिध्यात्मना होममभिधातुमाह तमिति ॥२१॥ तत् तेनैव ख-
ल्लेषे यज्ञः स्वराकृतः स्वं स्थानं प्राप्तः कृतप्रतिपत्तिक आसीत् ॥२१॥१॥७॥

अगोषोमीययूपप्रसङ्गायुपैकादशिनो विधातुमुपोद्घातयति यात्रतोति । यूपानां समीपे
शेतः इत्युपशयः । वितष्टः विशेषेणोपरप्रदेशेऽपि तष्टः ॥१॥ अत्रः पर्युः क्रियमाणायः नृत्या-
याः पूर्वस्मिन्देने अग्निष्टप्रमुखान्सर्वान्यूपान्निखन्ति । the explanation of प्रकुब्रताये to the
end of the *kaṇḍikā* is wanting: the immediately following words are: तं पक्षं निरा-
चष्टे तद् तथेति । तस्मिन्काले अग्निष्टमेकमेव उक्तवेदेः पुरोदेशस्थमेवागोषोमीयपश्चर्यमुद्घ-
येत् इतरेषामपि पूर्वेषुत्सृज्यते दोषमाह इदं वाऽइत्यादिना इदं वक्ष्यमाणं भवतीत्यर्थः ।
नान्वर्जति नैव हस्तस्पर्शं परित्यजेत् । प्रातः पर्युः ॥३॥ प्रसङ्गात्पान्त्रोवतपमुद्योगेऽनमाह
अथेति ॥८॥२॥७॥

पशुनियोगेनाय सत्रंथा यूपेनैव भवितव्यमित्यमुमर्थमाख्यानेनोपादयति पशुरिति अ-
खिनाभूतावित्यर्थः (? 'नाधूता' Cod.) ॥१॥ प्राप्नोयन्न (!) प्रकीर्णं प्रोना अद्यनता अभवन्
॥२॥ प्रासङ्गिकं यूपैकादशिनोपक्षं परिममाय प्रकृतमगोषोमीयपशुप्रयोगमाह अथेति । नो-
पाधेयुः नोपगताः ॥३॥ यानं (!) प्रायम् । अभ्यर्चयन्ति अद्यगतिं प्राप्स्यन्ति ॥४॥ पशोर्नि-
रोधं कर्वाणि । असहायस्य व्यापारान्तमवात् ॥८॥ परस्तात्प्रदेशे ॥१३॥३॥७॥

समन्त्रकं बन्धनमाह पाशमिति ॥१॥ उपगृह्णाति प्राज्ञागोशेषं पानार्थं मुखसमीपे धार-
येत् ॥३॥ तयोर्गमियज्ञमानयोः ॥११॥३॥७॥

होत्रादिप्रवर्णानन्तराभिविनं प्रयोगमाह तदिति । होतृपदनं वेदेत्तरा श्रेणिः ॥१॥ स-
मिन्नूनपादित्याद्येकादश प्रयाज्ञा अप्रियः ॥२॥ पर्यतिं पशोः परितोऽतिं करति । तल्लस्थान-
मभिलक्ष्येनमुत्सुकं (!) पाकार्यमाहरेत् ॥३॥ तेषां शमित्रं प्रति गमनम् ॥४॥ तस्मिन्समये
प्रतिप्रस्थाता वपाश्रपणीभ्यां पशुमन्वार्भते ॥१०॥ अभुया अभुजान्निजे अनभिमतप्रदेशे न
भवति न विनश्यति ॥१४॥ कूटेन शृङ्गेण शृङ्गं गृह्णीया । नैव कर्णस्य पश्चाद्गमग्रभागं
गृह्णीया । वेष्कं मुखवेष्टनं वा शब्दाभावाय कुर्यात् । हे शमितः संक्षपयासौ तु अन्वगन्
अनुगतोऽभूत् ॥१५॥१॥८॥

संक्षपयानन्तरप्रयोगमाह यदेति ॥१॥ विशसनप्रयोगमाह अथोक्तानामिति ॥१२॥ आकूय-
ति आहिनति । तत् तृणम् ॥१४॥ समया सामुख्येनैव सामीप्येन ॥२०॥ इतःप्रदाना वै
वृष्टिः अस्माद्दुलोकात्प्रजाता । ते अग्निना भक्षिता एते [धृतोऽन्ताकाः] पुनरुदकान्मना परिण-
ताः पृथिव्यां वर्षन्ति ॥२२॥ चर्कशास्त्रोक्ताध्वर्यवप्रयोगकर्तारः चर्काध्वर्यवः । दधिमेभ्रमाह्वयं पृ-
षदाह्वयम् ॥२४॥ एतावान्कालो वपाश्रथमाभिघर्षणनैव गतः अथापि प्राणश्च न निर्गत इ-
त्यर्थः ॥२५॥ समीचीं परस्परभिमुखे ॥२८॥२॥८॥

अनुनिर्वाप्यपुंराडाशं तदेवतां च विधत्ते यदेवत्यं इति ॥१॥ पशुपुत्राडाशस्य पशुकि-
रूपूर्तिरूपप्रयोगेऽनं सर्वेषु पशुवृत्तिदिशति एष इति ॥२॥ शमिता । तदा शमितुरेवमनुशा-
सनं कुर्यात् हे शमितः त्रिः प्रच्यावयतात् प्रधानस्विष्टकृद्भिर्देन (?) त्रिविधमङ्गानि त्रिवि-
धचिह्नानि यथा स्युः तथा प्रच्यावय त्रिःप्रच्युतस्य पशोः हृदयमवयवं सर्वं (!) उक्तममुप-
रिभावं कुरु ॥३॥ मस्तिष्कः कपालः अनुकथश्च तन्मांसम् मड्गा तदाश्रितः सारः ॥११॥ १-
११॥

ति यदेवेति उशब्दोऽप्यर्थे यापि मात्रा सोमे कृता तस्मात्सोमस्य मितत्वात् (तू त Cod.) मनुष्येषु व्यवहारार्थं प्रस्थकउवाहकद्रोणादिमात्रा सम्पन्ना यो चापि उकारप्रश्लेषः अपि च या चान्या मात्रा एकदि-इत्यादिसंख्याप्रयुक्ता सापि सोममानप्रयुक्ता ॥८॥ न किंचन वस्तु लोष्टकाष्टपाषाणादिकं प्रतिधारयते (!) प्रतिबध्नाति । तस्थानं तिष्ठतेः कानचि हूपम् ॥१४॥ अग्नेनस्यं न विद्यते एनः पापं यस्य स अग्नेनास्तस्य भावः ॥१७॥ अतो यत्परम्परया आ-
 ज्ञतिभावं गच्छन् ज्ञायते पुनः सम्भवति अतो यन् ज्ञायतइति यन्तः अतो वस्तुतो यज्ञ इ-
 ति तस्य नाम तद्यज्ञ इति परोऽन्वेण व्यवहरति ॥२३॥ अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यमाह मर्त्यो
 देवैतद्भवतुवाच (!) बभूवत्यादिना स्पष्टोऽर्थः ॥२४॥ तच्च ग्रहणं हेतुचमससकाशाद्भवति
 हेतुचमसं दशापवित्रस्योपरि धारयित्वा तत्र सोमसमासिच्य धारां सम्पाद्य ग्रहणात् ॥२५
 ॥४॥१॥

इति सायणाचार्यविरचिते माध्वीयवेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनीयशतपथभाष्ये तृतीये काण्डे
 नवमोऽध्यायः सप्तमश्च प्रपाठकः ॥ ॥ समाप्तं वेदमध्वरनाम तृतीयं काण्डम् ॥३॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyāya १. १. १ नातिशयीत Sāy. - ४ Read: याज्ञयेदिति. - ५ Read: ज्ञे-
 दिष्ठतमामिव. - ६ Read: तह्वालां वा. - २. ११ यं घृतेन पुनस्तस्मादाह A. - ११
 अमेधमाकृणान्ति Sāy. - Read: मिधमसदिति. - २१ निर्वंधीदिति A. - ३. १ यज्ञ-
 स्यापराधी Sāy. - ३ संदेहो Sāy. - ५ राधुवात् Sāy. - ७ यद्भ्यङ्गे A. यद्भ्यङ्गे
 B. - १० यदत्थाव° AB. - ४. १ उद्धृतीति Sāy. —

Adhyāya २. १. १० दीक्षिता न बल्यमविन्दन् Sāy. but see also ४, २, १. २, १.
 and ६, १, २६. - २२ संस्कृते AB. - ३१ द्वापास्यं बिल्ये° AB. - २. २७ प्रतिगु-
 ष्य° Sāy. - २१ सम्भवति AB. - ३. १५ उत्तरा वाक् Sāy. - २१ निदधति ता७
 A. - २३ संस्करोति AB. - ४. ११ अलग्नमिव Sāy. —

Adhyāya ३. १. १५ आशान्नेयात् AB. - २. ४ वा अकुलं B. - ६ कन्दोमा-

नां Say. - ट विवा AB. भिन्ना Say. - ई पात्रे A pr. m. पात्रो A sec. m. B. Say. - १२ क्विं । AB. The last word of a quoted *vic* is generally left unaccented. - १४ मर्मितीत A. - ३. १ राज्ञाश्नुति AB. - ई आज्ञत् Say. - ११ तान्मा दमन् Say. - ४. २ अथेनमभिपद्य Say. against the accent. - ट प्रतिनाक्° Say. - ई ब्रह्मण्यः Say. ब्रह्मण्या AB. which reading I now prefer, see ४, ३, ४, २२. - १३ अपाल्व° A अपालंब° B. - १५ प्रपायतयति B the first time. प्रपाद्यति Say. - १६ संस्कृत° AB. - १९ नोपज्ञातं AB. तेत्यक्ते AB. —

Adhyāya ४. १. ३ नापचायत्त Say. - १८ संलुङ्ग्यते B सलुङ्ग्यते Say. - २६ संस्कारो° AB. - ३. ६ विसृज्यते AB विसृजते Say. - ट समाप्रवत AB. - ई व्रयास्त्वे व्रतया A. - १२ तमेवाग्रे Say. तमेवाग्र A. तमेवाग्र B. - २२ दद्यापाश्नुति AB, see ३. ३. १. - ४. ८ अतिभारं Say. - १४ प्येदं B. प्येतं Say. - २२. २३. २४ गह्वरेष्ठा । AB. —

Adhyāya ५. १. २३ पाजयेति Say. - १५ धियाम° Say. धियाम° AB. - २. ८ तां न्यत्नेन A. तां न्यत्नेन the schol. at Kātyāy. ५. ४. १२. - १६ गुग्गुलु Say. - ३. १ Read: भित्तिं प्रत्या°. - १४ दशस्या । AB. - कृतत्विद्यपत्यन्यानि AB. - २५ तं निष्ठित° AB. - The fifth *adhyāya* is reckoned by *Sāyana* as containing five *brāhmanas* and accordingly the sixth as having three only. —

Adhyāya ६. १. २५. २६ तं निष्ठि° AB. - २७ तां दक्षि° AB. तां धिष्या° AB. - २८ त्वमपाज्य° AB. - २९ This passage shows clearly, (what is manifest too from the *Padapāṭha*, wherever the words occur,) that *आर्ति* (*आःश्नुति* in the *Pada*) and *आर्त* are not be derived from *अर्द्*, but from *अ + आः* see also १, ४, ३, ११-२३. ५, १, २. ६, १, १६. - २. १ आत्मानः Say. (?) - ट निष्क्रिणीघेति

AB. - १ इमे कृत्रकाः Sáy. - २२ जिह्वा A. - ३. १० Read: विधृती. - ११ वि-
द्वान् । AB. - ११ मन्तर्जभ A. - ४. ५ अगान्ना° A. - ११ Read: तथानो. - १६ च-
ल्शो. चल्श A. —

Adhyāya ७. १. ८ बाक्वशकल° Sáy. - १६ Read: सम्प्रत्य°. - २. ३ प्रकुब्ध°
A pr. m. प्रकुब्ध° A sec. m. प्रकुब्ध° B: this line is omitted in the commen-
tary. - ८ सर्वत्राय त्वेव B. and Sáy. तन्न सधस्था° AB. - ३. २ प्राप्तीयन्त Sáy. -
४ धानं विदु° Sáy. - ४. २ स यदेव AB. —

Adhyāya ८. २. ६ सधकृत्य A. - ११ त्राण्यसन्नि° A. त्राण्यसन्नि° B. - ३. २
शेन प्रचरति मध्य° AB. - १५ प्राणाः संभवति Sáy. - नर्था A pr. m. मर्था: B. -
३२ Are we to read: प्राणान्त्यश्चोदनत्यश्चा°? see २. ५, २, २. ४. १, २, १५. - ३६ ये म
उपति° Sáy. - ब्राह्मणां ॥५॥ संलग्ननाम B. —

Adhyāya ९. १. ८ प्रस्वामि (?) Sáy. - २. १० and १२ क्विष्णांश्च A. - ३. १५
एता उ and नेदेना अन्तरा Sáy. - ३० सुपोदुक्रा° AB. - ३४ Read सधनं यो. -
४. १४ प्रतिधारयते Sáy. - १० तन्नेव AB. - २३ यन्त्रायते तस्माद्यन्त्रो यन्त्रो क्व AB. -
२४ ह्यगवन्नुवाच Sáy.

ओम् । प्राणो ह वाऽअस्योपाऽशुः । व्यान उपाऽशुसवन उदान एवात्सर्गामः ॥ १ ॥ अथ यस्मादुपाऽशुर्नाम । अऽशुर्वै नाम ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष प्राणस्तद्यदस्यैष प्राणास्तस्मादुपाऽशुर्नाम ॥ २ ॥ तं बहिष्पवित्राद्गृह्णाति । पराञ्चमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति सोऽस्यायं पराडेव प्राणो निर्दति तमऽशुभिः पावयति पूतोऽसदिति षड्भिः पावयति षड्वाऽशुतत्र ऋतुभिर्वैनमेतत्पावयति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदऽशुभिरुपाऽशुं पुनाति सर्वे सोमाः पवित्रपूता अथ केनास्याऽशवः पूता भवन्तीति ॥ ४ ॥ तानुपनिवपति । यत्ते सोमादाभ्यं नाम जगृवि तस्मि ते सोम सोमाय स्वाहेति तदस्य स्वाहाकारिणोवाऽशवः पूता भवन्ति सर्व वाऽशुष ग्रहः सर्वेषां हि सवनानां रूपम् ॥ ५ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसिभ्य आसङ्गादिभयां चक्रुस्ते होचुः सऽस्थापयाम यज्ञं यदि नोऽसुररक्षसान्यासज्ञेयुः सऽस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति ॥ ६ ॥ ते प्रातःसवनं एव । सर्वं यज्ञं समस्थापयन्नेतस्मिन्नेव ग्रहे यज्ञः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रऽशुक्तस्तेन सऽस्थितेनैवात उर्ध्वं यज्ञेनाचरन्स एषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः संतिष्ठतऽतस्मिन्नेव ग्रहे यज्ञः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रऽशुक्तस्तेन सऽस्थितेनैवात उर्ध्वं यज्ञेन चरति ॥ ७ ॥ स वाऽअष्टौ कृत्वोऽभिषुणोति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गयत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेवैतत्क्रियते ॥ ८ ॥ स गृह्णाति । वाचस्पतये पवस्वेति प्राणो वै वाचस्पतिः प्राण एष ग्रहस्तस्मादाह वाचस्पतये पवस्वेति वृत्तोऽअऽशुभ्यां गभस्तिपूत इति सोमाऽशुभ्यां क्वेनं पावयति तस्मादाह वृत्तोऽअऽशुभ्यामिति

गभस्तिपूत इति पाणी वै गभस्ती गाणिभ्याः कोनं पावयति ॥ १ ॥ अथैकादश
 कृत्वोऽभिषुणोति । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रिष्टुभं माध्यन्दिनः सवनं माध्यन्दिनमे-
 वैतत्सवनं क्रियते ॥ १० ॥ स गृह्णाति । देवो देवेभ्यः पवस्विति देवो कोष देवे-
 भ्यः पवते येषां भागोऽसीति तेषामु कोष भागः ॥ ११ ॥ अथ द्वादश कृत्वोऽभिषु-
 णोति । द्वादशाक्षरा वै त्रिगती त्रिगतं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेवैतत्क्रियते ॥ १२ ॥
 स गृह्णाति । मधुमतीर्न इषण्कथीति रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्वदयत्येवैनमेतरेवे-
 भ्यस्तस्मादिष कृतो न पूयत्यथ यज्जुहोति सऽस्थापयत्येवैनमेतत् ॥ १३ ॥ अष्टाव-
 श्टी कृत्वः । ब्रह्मवर्चसकामस्याभिषुणुयादित्याहुः ष्टाक्षरा वै गायत्री ब्रह्म गायत्री
 ब्रह्मवर्चसां ह्यैव भवति ॥ १४ ॥ तच्चतुर्विंशतिं कृत्वोऽभिषुतं भवति । चतुर्विं-
 शतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो
 यावत्यस्य मात्रा तावत्तमेवैतत्सऽस्थापयति ॥ १५ ॥ पञ्च-पञ्च कृत्वः । पशुकाम-
 स्याभिषुणुयादित्याहुः पाङ्गाः पशवः पशून्कृत्वावरुन्दे पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य
 संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावत्तमे-
 वैतत्सऽस्थापयति सोऽश्या मीमांसेवेतरं वैव क्रियते ॥ १६ ॥ तं गृहीत्वा परि-
 मार्ष्टि । नेद्यवश्चोतदिति तं न सादयति प्राणो ह्यस्येति तस्मादयमसन्नः प्राणाः सं-
 चरन्ति यदीहभिरचरेद्येनः सादयेदमुष्य वा प्राणाः सादयामीति तथाह तस्मिन्न
 पुनरस्ति यन्नानुसृजति तेनोऽअर्धर्षुश्च यजमानश्च ज्योग्जीवतः ॥ १७ ॥ अथोऽअप्ये-
 वैनं दद्यात् । अमुष्य वा प्राणमपिदधामीति तथाह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्न साद-
 यति तेनो प्राणान्न लोभयति ॥ १८ ॥ स वाऽअन्तरेव सत्स्वाकृति करोति । दे-
 वा ह वै बिभर्षां चक्र्यद्वे नः पुरेवास्य ग्रहस्य होमादसुररक्षसानीमं ग्रहं न
 कृत्युरिति तमन्तरेव सन्तः स्वर्गाकारेणाजुक्वुस्तः इतमेव सप्तमयावजुक्वुस्त-
 थोऽएवैनमेष एतदन्तरेव सत्स्वाकारेणा जुहोति तः इतमेव सप्तमया जुहो-

ति ॥ ११ ॥ अथोपनिष्कामति । उर्वत्तरिक्तमन्वेमित्यत्तरिक्तं वाऽअनु रक्तश्चरत्य-
मूलमुभयतः परिक्लिप्तं यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिक्लिप्तोऽत्तरिक्तमनुचरत्येतद्दे-
यमुर्ध्वं रक्तोऽस एतेन ब्रह्मणात्तरिक्तमभयमनाष्टं कुरुते ॥ २० ॥ अथ वरं वृ-
णीति । बलवद् वै देवा एतस्य ग्रहस्य ह्योमं प्रेक्षन्ति तेऽस्माऽऽतं वरं समर्थ-
यसि क्षिप्रे न इमं ग्रहं जुहुवदिति तस्माद्दरं वृणीति ॥ २१ ॥ स जुहोति । स्वां-
कृतोऽसीति प्राणो वाऽअस्यैष ग्रहः स स्वयमेव कृतः स्वयं ज्ञातस्तस्मादाह स्वां-
कृतोऽसीति विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इति सर्वाभ्यो क्लेष प्रजा-
भ्यः स्वयं ज्ञातो मनस्वाद्धिति प्रजापतिर्वै मनः प्रजापतिश्चाप्नुतामित्येवैतदाह स्वा-
हा वा सुभव सूर्यायेति तद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥ २२ ॥ अमु-
ष्मिन्वाऽऽतमकौषीत् । य एष तपति सर्वं वाऽएष तदेनं सर्वस्यैव परार्थं क-
रोत्यथ पद्वरां देवतां कुर्यात्परं स्वाहाकारं स्याद हेवामुष्मादादित्यात्परं त-
स्माद्वरं स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥ २३ ॥ अथ जुवोर्धं ग्रहमुन्मार्ष्टि ।
पराञ्चमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्यथोत्तानेन पाणिना मध्ये परिधीं प्रागुपमार्ष्टि प-
राञ्चमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिभ्य इति ॥ २४ ॥ अमुष्मिन्वा
ऽऽतं मण्डलेऽकौषीत् । य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते देवा मरीचिवास्तानि-
वैतत्प्रीणाति तऽऽनं देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति ॥ २५ ॥ तस्य वाऽऽ-
तस्य ग्रहस्य । नानुवावद्यास्ति न याज्या तं मन्त्रेण जुहोत्येतेनो हास्येषोऽनुवा-
क्यवान्भवत्येतेन याज्यवानथ यद्यभिचरैर्योऽस्याऽभुराक्षिष्टः स्याद्वाह्वोर्वैरगि वा
काससि वा तं जुहुयादेवाऽशो यस्मै वेडे तत्तत्पुनपरिपुता भङ्गेन कृतोऽसी फ-
डिति यथा ह वै ह्यमानानामपधाविदेवमेषोऽभिषूयमाणानां स्कन्दति तथा
ह तस्य नैव धावन्नापधावत्यरिशिष्यते यस्माऽऽतं करोति तं सादयति प्राणाय-
क्षेति प्राणो ह्यस्येषः ॥ २६ ॥ दक्षिणार्धं हेके सादयति । द्वातां क्लेष दिशमनु

संचरतीति तडु तथा न कुर्यादुत्तरार्धेऽर्चनेन सादयेन्नो क्येतस्या आहुतेः का
 चन परास्ति तडु सादयति प्राणाय वेति प्राणो क्यस्येषः ॥ २७ ॥ अथोपाऽश्रुत्वन-
 नमादत्ते । तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति यथा क्यदिः प्रणिक्तमेवं तद्यद्य-
 श्रुरास्त्रिष्टः स्यात्पाणिनेव प्रधऽस्योदञ्चमुपनिपादयेद्यानाय वेति व्यानो क्यस्येषः
 ॥ २८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ ॥

प्राणो ह वाऽश्रुत्वनोपाऽश्रुः । व्यान उपाऽश्रुत्वन उदान एवात्तर्यामः ॥ १ ॥
 अथ यस्मादत्तर्यामो नाम । यो वै प्राणः स उदानः स व्यानस्तमेवास्मिन्नेतत्प्रा-
 षं प्राणं दधाति यदुपाऽश्रुं गृह्णाति तमेवास्मिन्नेतत्प्रत्यञ्चमुदानं दधाति यदत्तर्यामं
 गृह्णाति सोऽस्यायमुदानोऽत्तरात्मन्यतस्तद्यदस्येषोऽत्तरात्मन्यतो यद्वेनेनेमाः प्रजा
 यतास्तस्मादत्तर्यामो नाम ॥ २ ॥ तमन्तःपवित्राद्गृह्णाति । प्रत्यञ्चमेवास्मिन्नेतदुदानं
 दधाति सोऽस्यायमुदानोऽत्तरात्मन्कृत एतेनो क्वास्यायुपाऽश्रुरन्तःपवित्राद्गृहीतो
 भवति समानः क्येतद्यदुपाऽश्रुत्तर्यामो प्राणोदानो क्येतेनो क्वास्येषोऽपीतरेषु
 ग्रहेष्वनास्तिद्ववति ॥ ३ ॥ अथ यस्मात्सोमं पवित्रेण पावयति । यत्र वै सोमः स्व
 पुरोहितं बृहस्पतिं जिज्ञ्यौ तस्मि पुनर्ददौ तेन सऽशशाम तस्मिन्पुनर्ददुष्यासेवा-
 तिशिष्टमेनो यदीन्नूनं ब्रह्म ज्ञानायाभिदधौ ॥ ४ ॥ तं देवाः पवित्रेणापावयन् ।
 स मेध्यः पूतो देवानाः क्विरभवत्तथोऽर्चनेनमेष एतत्पवित्रेण पावयति स मे-
 ध्यः पूतो देवानाः क्विर्भवति ॥ ५ ॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वाऽश्र-
 दितिस्तस्या अदः प्रायणीयः क्विरसावादित्यश्चरुस्तद्वै तत्पुरेव सून्याये सा केयं
 देवेषु सून्यायामपिवमीषेऽस्त्वेव मेऽपि प्रसुते भाग इति ॥ ६ ॥ तं ह देवा ऊ-
 चुः । व्यादिशोऽयं देवताभ्यो यज्ञस्त्वयैव ग्रहा गृह्यन्तां देवताभ्यो ह्यस्तामिति
 तथेति सोऽस्या एष प्रसुते भागः ॥ ७ ॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वाऽश्र-
 पयाम इयं वाऽश्रुदमन्नाश्रुमुपयहति पशुभ्यो मनुष्येभ्यो वनस्पतिभ्य इतो वाऽश्र-

धी देवा दिवि किं देवाः ॥ ८ ॥ तद्यदुपगामेन ग्रहा गृह्णन्ते । अनयेव तद्गृह्णन्ते
 ऽथ यद्योनी सादयतीथं वाऽअस्य सर्वस्य योनिरस्यै वाऽइमाः प्रजाः प्रजाताः
 ॥ १ ॥ तं वाऽइत्त ७ । रेतो भूत ७ सोममृत्विजां विभ्रन्ति यद्वाऽअयोनी रेतः सिच्य-
 ते प्र वै तन्मीयतेऽथ यद्योनी सादयत्यस्यामेव तत्सादयति ॥ १० ॥ प्राणोदानौ
 ह वाऽअस्येतौ ग्रहौ । तयोर्हृदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानयो-
 र्धाकृत्ये प्राणोदानवैवैतद्याकरोति तस्मादेतौ समानावैव सतौ नानेवाचक्षते
 प्राण इति धोदान इति च ॥ ११ ॥ अहोरात्रे ह वाऽअस्येतौ ग्रहौ । तयोर्हृदिते
 ऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरमहोरात्रयोर्धाकृत्याऽअहोरात्रेऽवैवैतद्याकरोति ॥ १२ ॥
 अहः सत्तमुपा ७ शुभम् । त ७ रात्रौ जुहोत्यहरेवैतद्वात्रौ दधाति तस्मादपि सुतमि-
 श्रायामुपैव किञ्चित्ख्यायते ॥ १३ ॥ रात्रि ७ सत्तमन्तर्यामम् । तमुदिते जुहोति रात्रि-
 मेवैतद्गृह्णन्ति तेनो ह्यासावादित्य उद्यन्नेवेमाः प्रजा न प्रदक्षति तेनेमाः प्रजा-
 स्वाताः ॥ १४ ॥ अथानो गृह्णत्येव । उपयामगृहीतोऽसौत्युक्त उपयामस्यं बन्धुर-
 तर्गह मधवन्पाहि सोमोनेतीन्द्रो वै मधवानिन्द्रो यज्ञस्य नेता तस्मादाह मध-
 वन्निति पाहि सोममिति गोपाय सोममित्येवैतदाहोर्गुण्य राय हृषो यज्ञस्वेति
 पशवो वै रायो गोपाय पशून्तियेवैतदाहृषो यज्ञस्वेति प्रजा वाऽइषस्ता एवैत-
 ग्यायजूकाः करोति ता इमाः प्रजा यज्ञमाना अर्चस्यः आम्यक्यश्चरति ॥ १५ ॥ अ-
 न्तस्ते ग्यावापृथिवी दधामि । अत्तर्दधाम्युर्वत्तरिक्तम् सजूर्देवेभिर्वरीः परैश्चति त-
 देनं वैश्वदेवं करोति तद्यदेनेनेमाः प्रजाः प्राणान्त्यश्चोदनत्यश्चात्तरिक्तमनुचरति ते-
 न वैश्वदेवोऽन्तर्यामे मधवन्पादयस्वेतीन्द्रो वै मधवानिन्द्रो यज्ञस्य नेता तस्मा-
 दाह मधवन्नित्यथ यदत्तरत्तरिति गृह्णत्यन्तस्वात्मन्दधऽइत्येवैतदाह ॥ १६ ॥ तं गृ-
 हीत्वा परिमार्ष्टि । नेद्यवश्चोतदिति तं न सादयत्युदानो कस्यैष तस्मादयमसन्न
 उदानः संचरति यदीध्वमिचरेदधेना ७ सादयेदमुष्य त्वोदान ७ सादयामीति ॥ १७ ॥ स

पशुपा७शु७ सादयेत् । अथेन७ सादयेद्युपा७शुं न सादयेन्नेन७ सादयेद्युपा७शु-
 मपिदध्याद्वेनं दध्याद्युपा७शुं नापिदध्यान्नेनमपिदध्याद्युपा७शोः कर्म तथेतस्य
 समान७ क्षेत्रद्युपा७शुर्त्तरीामी प्राणोदानौ हि ॥ १८ ॥ ता७उ रु चरकाः । ना-
 नेव मन्त्राभ्यां जुहोति प्राणोदानौ वा७अस्येतौ नानावीर्यौ प्राणोदानौ कर्म इति
 वदन्तस्तद् तथा न कुर्यान्मीकुर्यति रु ते यजमानस्य प्राणोदानावपीद्वा७एनं तू-
 लीं जुहुयात् ॥ १९ ॥ स यद्वा७उपा७शुं मन्त्रेण जुहोति । तद्देवास्येषो७पि मन्त्रेण
 हुतो भवति किमु तत्तूलीं जुहुयात्समान७ क्षेत्रद्युपा७शुर्त्तरीामी प्राणोदानौ हि
 ॥ २० ॥ स येनैवोपा७शुं मन्त्रेण जुहोति । तेनैवेतं मन्त्रेण जुहोति स्वाकृतो७सि
 विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्वाष्टु स्वाका सुभव सूर्यायेत्युक्तो
 यजुषो बन्धुः ॥ २१ ॥ अथ हुवावाचं ग्रहमवमार्ष्टि । इदं वा७उपा७शु७ हुत्वोर्ध-
 मुन्मार्थथात्रावाचमवमार्ष्टि प्रत्यञ्चमेवास्मिन्नेतद्ददानं दधाति ॥ २२ ॥ अथ नीचा
 पाणिना । मध्यमे परिधौ प्रत्यगुपमार्ष्टिदिं वा उपा७शु७ हुत्वोत्तनेन पाणिना म-
 ध्यमे परिधौ प्रागुपमार्थथात्र नीचा पाणिना मध्यमे परिधौ प्रत्यगुपमार्ष्टि प्रत्य
 ञ्चमेवास्मिन्नेतद्ददानं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिभ्य इति सो७सावेव बन्धुः ॥ २३ ॥
 तं प्रत्याक्रम्य सादयति । उदानाय त्वेत्युदानो क्यस्येण तानि वै स७स्पृष्टानि सा-
 दयति प्राणोदानावैवेतत्स७स्पृश्यति प्राणोदानास्तसदधाति ॥ २४ ॥ तानि वा७अ-
 निङ्ग्यमानानि शरे । आ तृतीयसवनात्तस्मादिमे मनुष्याः स्वपसि तानि पुन-
 स्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमे मनुष्याः सुप्ता प्रबुध्यन्ते ते७निशिताश्चराचरा य-
 ज्ञस्यैतद्विधामनु वय-इव रु वै यज्ञो विधीयते तस्योपा७शुर्त्तरीामविव पक्षावा-
 त्मोपा७शुसवनः ॥ २५ ॥ तानि वा७अनिङ्ग्यमानानि शरे । आ तृतीयसवनात्ता-
 यते यज्ञ इति वै तद्यत्तायते तस्मादिमानि वया७सि विगृह्य पक्षावनयुवानानि
 पतन्ति तानि पुनस्तृतीयसवने प्रयुज्यन्ते तस्मादिमानि वया७सि समासं पक्षावा-

युवानानि पतन्ति यज्ञस्यैवेतद्विधानम् ॥२६॥ ॥ शतम् २३०० ॥ ॥ इयुः कृ वा
 ऽड्याःशुः । प्राणो क्युपाःशुरिमाः क्येव प्राणान्निप्राणित्यसवैवान्तर्गाम उदानो
 क्यन्तर्यामोऽमुः क्येव लोकमुदनन्नभ्युदनित्यन्तरिक्षमेवोपाःशुसुवनो व्यानो क्यु-
 पाःशुसुवनोऽन्तरिक्षः क्येव व्यनन्नभिव्यनिति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥२॥ ॥

वाग्ध वाऽश्रस्येन्द्रवायवः । एतन्नृध्यात्ममिन्द्रो कृ यत्र वृत्राय वधं प्रजहार
 सोऽबलीयान्मन्यमानो नास्तृषीतीव बिभ्यन्निलयां चक्रे तदेवापि देवा अपन्य-
 लयन्त ॥१॥ ते कृ देवा उचुः । न वै कृतं वृत्रं विद्ध न जीवः कृतं न एको
 वेत्तु यदि कृतो वा वृत्रो जीवति वेति ॥२॥ ते वायुमब्रुवन् । अयं वै वायुर्यो
 ऽयं पवते वायो त्वमिदं विद्धि यदि कृतो वा वृत्रो जीवति वा त्वं वै न आशि-
 ष्टोऽसि यदि जीविष्यति त्वमेव क्षिप्रं पुनरागमिष्यसीति ॥३॥ स होवाच । किं
 मे ततः स्यादिति प्रथमवषट्कार एव ते सोमस्य राज इति तथेत्येषां वायुरेद्धतं
 वृत्रः स होवाच कृतो वृत्रो यद्धते कुर्यात तत्कुरुतेति ॥४॥ ते देवा अभ्यसृ-
 ज्यन्त । यथा वितिं वेत्स्यमाना एवः स यमेकोऽलभत स एकदेवत्योऽभवन्
 द्वौ स द्विदेवत्यो यं बहवः स बहुदेवत्यस्तद्यदेनं पत्रिर्व्यगृह्णत तस्माद्बहू नाम
 ॥५॥ स एषामापूयत् । स एनाकुक्तः प्रतिरभिवधौ स नालमाङ्गत्याऽश्रास नालं
 भक्षाय ॥६॥ ते देवा वायुमब्रुवन् । वायविमं नो विवाकीमं नः स्वदयेति स
 होवाच किं मे ततः स्यादिति त्र्येवितानि पात्राण्याचक्षीरन्निति तथेति होवाच
 पूयं तु मे सच्युपवातेति ॥७॥ तस्य देवाः । यावन्मात्रमिव गन्धस्यापजमुस्तं प-
 शुषदधुः स एष पशुषु कुषापगन्धस्तस्मात्कुषापगन्धान्नापिगृहीत सोमस्य केष रा-
 क्षो गन्धः ॥८॥ नोऽएव निष्ठीवेत् । तस्मान्मद्यप्यासक्त इव मन्येताभियातं प-
 रीयाद्भ्रुर्वि सोमः पाप्मा यन्नः स यथा श्रेयस्यायति पापीयान्प्रत्यवरोऽदेवः का-
 स्मान्मन्नः प्रत्यवरोरुति ॥९॥ अथेतरं वायुर्व्यवात् । तदस्वदयत्ततोऽलमाङ्गत्या

ऽआसा॒न्तं भ॒क्षा॒य त॒स्मादे॒ता॒मि नाना॒दे॒व॒न्यानि स॒न्ति वा॒य॒व्यामी॒त्याच॒क्षते॒ सो
 ऽस्यि॒ष प्रथ॒मव॒षट्कार॒श्च सो॒मस्य॒ रा॒ज्ञ ए॒तान्यु॒ऽएनेन॒ पात्रा॒ण्याच॒क्षते ॥ १० ॥ इन्द्रो
 कृ वा॒ऽईक्षां॑ च॒क्रे । वा॒युर्वै नो॒ऽस्य य॒ज्ञस्य॒ भूयि॒ष्ठभा॒ग्यस्य॒ प्रथ॒मव॒षट्कार॒श्च सो॒म-
 स्य॒ रा॒ज्ञ ए॒तान्यु॒ऽएनेन॒ पात्रा॒ण्याच॒क्षते कृ॒त्तास्मि॒न्नपि॒बिम्बि॒हाऽइति ॥ ११ ॥ स॒ क्लो-
 वाच । वा॒यवा॒ मास्मि॒न्य॒क्ने भ॒जेति॒ किं ततः॑ स्या॒दिति॒ निरु॒क्तमे॒व वा॒ग्वदे॒दिति
 निरु॒क्तं चेद्वा॒ग्वदे॒दा वा भ॒जामी॒ति तत॑ ए॒ष ऐन्द्र॒वाय॒वो य॒क्लोऽभव॒द्वाय॒वो क्ले॒वं
 ततः॑ पु॒रा ॥ १२ ॥ स॒ इन्द्रो॒ऽब्रवीत् । अ॒र्थ मे॒ऽस्य य॒क्त्येति॒ तुरी॒यमे॒व त॒ऽइति
 वा॒युर्ध॒र्मे॒व म॒ऽइतीन्द्र॒स्तुरी॒यमे॒व त॒ऽइति॒ वायुः ॥ १३ ॥ तौ प्र॒जाप॒तिं प्रति॒प्रब्र-
 मे॒यतुः । स॒ प्रजा॒पति॒र्ग्रहं॑ द्वे॒धा च॒कार स॒ क्लोवा॒चेदं॑ वा॒योर्त्वि॒ष्य पु॒नर॒धं द्वे॒धा च-
 कार॒ स॒ क्लोवा॒चेदं॑ वा॒योर्त्वि॒दं तत्रे॒तीन्द्रं॑ तुरी॒यमे॒व भा॒जयां॑ च॒कार यद्वै च॒तुर्थं
 तत्तुरी॒यं तत॑ ए॒ष ऐन्द्र॒तुरी॒यो य॒क्लोऽभवत् ॥ १४ ॥ तस्य॒ वा॒ऽए॒तस्य॒ य॒क्तस्य॒ । द्वे
 पु॒रोरु॒चौ वा॒ग्व्यै॒व पूर्वेन्द्र॒वाय॒व्यु॒त्तरा॒ द्वेऽअनु॒वाक्ये॒ वा॒ग्व्यै॒व पूर्वेन्द्र॒वाय॒व्यु॒त्तरा
 द्वौ प्रे॒यी वा॒ग्व्य ए॒व पूर्वं॑ ऐन्द्र॒वाय॒व उ॒त्तरो॒ द्वे या॒ज्ञ्ये वा॒ग्व्यै॒व पूर्वेन्द्र॒वाय॒व्यु॒-
 त्तरे॒वमे॒नं तुरी॒यं-तुरी॒यमे॒व भा॒जयां॑ च॒कार ॥ १५ ॥ स॒ क्लोवा॒च । तुरी॒यं-तुरी॒यं चे-
 न्मा॒मत्रो॒भ॒जन्तु॒री॒यमे॒व तर्हि॑ वा॒ङ्मि॒रुक्तं॑ वदि॒ष्यती॒ति तदे॒तत्तुरी॒यं वा॒चो निरु॒क्तं
 यन्म॒नुष्या॒ वद॒न्यथै॒तत्तुरी॒यं वा॒चोऽनिरु॒क्तं यत्प॒शवो॒ वद॒न्यथै॒तत्तुरी॒यं वा॒चोऽनि-
 रु॒क्तं यद्व॒याऽसि॒ वद॒न्यथै॒तत्तुरी॒यं वा॒चोऽनिरु॒क्तं यदि॑दं जु॒द्र॒ऽऽ सरी॒सृपं॑ वदति ॥ १६ ॥
 तस्मादे॒तदृ॒षिणा॒भ्य॒नूक्तम् । च॒त्वारि॒ वाक्प॒रिमि॒ता प॒दानि॒ तानि॒ वि॒डुर्भा॒क्षणा॒ ये
 म॒नो॒षि॒णाः । गृ॒हा त्री॒णि नि॒क्षि॒ता मे॒ङ्गय॒न्ति तुरी॒यं वा॒चो म॒नुष्या॒ वद॒सीति ॥ १७ ॥
 अथा॒न्तो गृ॒हात्ये॒व । आ॒ वा॒यो भू॒ष शु॒चि॒या उ॒प नः॑ सकृ॒न्ते ते॒ नियु॒तो वि॒द्यवा-
 र । उ॒पो तेऽअ॒न्धो म॒द्यम॒यस्मि॒ यस्य॑ दे॒व इ॒षि॒षि॒ पूर्व॒पेयं॑ वा॒यवे॒ त्रिति ॥ १८ ॥ अ-
 था॒यगृ॒ह्य पु॒नरा॒नय॒ति । इन्द्र॒वायू॒ऽइमे॒ सु॒ता उ॒प प्र॒योभि॒रागतम् । इन्द्र॒वो वा॒नु-

शक्तिं हि । उपयामगृहीतोऽसि वायवऽइन्द्रवायुभ्यां त्वेव ते योनिः सजोषोभ्यां
वेति सादयति स यदाह सजोषोभ्यां वेति यो वै वायुः स इन्द्रो य इन्द्रः स वा-
युस्तस्मादादृषे ते योनिः सजोषोभ्यां वेति ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥३॥ ॥

ऋतूदक्षौ ह वाऽश्रस्य मित्रावरुणौ । एतन्मृधात्मः स यदेव मनसा कामय-
तऽइदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स एव ऋतुरथ यदस्मै तत्समृध्यते स दक्षो मित्र
एव ऋतुर्वरुणो दक्षो ब्रह्मैव मित्रः क्षत्रं वरुणोऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्ता क्षत्रियः
॥१॥ ते ह्येतेऽग्रे नानेवासतुः । ब्रह्म च क्षत्रं च ततः शशाकैव ब्रह्म मित्र
ऋते क्षत्राद्गृणात्स्थानुम् ॥२॥ न क्षत्रं वरुणः । ऋते ब्रह्मणो मित्रागृह्ण किं च
वरुणः कर्म चक्रेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न ह्येवास्मै तत्समानुधे ॥३॥ स क्षत्रं
वरुणः । ब्रह्म मित्रमुपमन्त्रयां चक्रेऽउप मावर्तस्व सऽमृजावकै पुरस्वा करवै
ह्यत्प्रसूतः कर्म कर्वाऽइति तथेति तौ समसृजेतां तत एव मित्रावरुणो ग्रहोऽभ-
वत् ॥४॥ सोऽएव पुरोधा । तस्मान्न ब्राह्मणाः सर्वस्येव क्षत्रियस्य पुरोधां का-
मयेत सऽ ह्येतेऽसृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च नोऽएव क्षत्रियः सर्वमिव ब्राह्मणं
पुरोदधीत सऽ ह्येतेऽसृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च स यत्ततो वरुणः कर्म चक्रे
प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण सऽ ह्येवास्मै तदानुधे ॥५॥ तत्तद्वक्त्रमेव । यद्ब्राह्मणो
ऽराजन्यः स्याद्यथ्यु राजानं लभेत समृद्धं तदेतद्देववानवक्त्रं यत्क्षत्रियां ब्राह्म-
णो भवति यद्दे किं च कर्म कुरुतेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न ह्येवास्मै तत्समृ-
ध्यते तस्माद् क्षत्रियेण कर्म करिष्यमाणो नोपसभ्य एव ब्राह्मणाः सऽ ह्येवास्मै
तद्ब्रह्मप्रसूतं कर्मऽर्ध्यते ॥६॥ अथातो गृह्णात्येव । अयं वां मित्रावरुणा सुतः
सोम ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतः ह्यवम् । उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यां
वेति ॥७॥ तं पयसा श्रीणाति । तद्यत्पयसा श्रीणाति वृत्रो वै सोम आसीति
यत्र देवा अग्रंस्तं मित्रमब्रुवंस्त्वमपि रुहसीति स न चकमे सर्वस्य वाऽश्रहं मि-

त्रमस्मि न मित्रं सत्रमित्रो भविष्यामीति तं वै वा यज्ञादक्षरेष्याम इत्यक्षमपि
 कृन्मीति क्वाच तस्मात्पशवोऽपाक्रामन्मित्रं सत्रमित्रोऽभूदिति स पशुभिर्व्या-
 र्धत तमेतरेवाः पशुभिः समार्धयन्त्ययसाश्रीणांस्तथोऽष्ट्वैनमेष एतत्पशुभिः स-
 मर्धयति यत्पयसा श्रीणाति ॥ ८ ॥ तदाहुः । शश्वद् नैव चकमे कृत्तुमिति तर्ग्यद-
 वात्र पयस्तन्मित्रस्य सोम एव वरूपास्य तस्मात्पयसा श्रीणाति ॥ ९ ॥ स श्रीणा-
 ति । राया वयं ससवाऽसो मदेम कृद्येन देवा यवसेन गावः । तां धेनुं मित्रा-
 वरूपा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरतीमेष ते योनिर्ऋतायुभ्यां वेति सादय-
 ति स यदाहर्तायुभ्यां वेति ब्रह्म वाऽऋतं ब्रह्म हि मित्रो ब्रह्मो ह्यतं वरूपा
 एवायुः संवत्सरो हि वरूपाः संवत्सर आयुस्तस्मादक्षिष ते योनिर्ऋतायुभ्यां वेति
 ॥ १० ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥ ॥

श्रोत्रं ह वाऽग्नस्याश्विनः । तस्मात्सर्वतः परिकारं भक्षयति सर्वतो ह्यमेन
 श्रोत्रेण शृणोति यत्र वै भृगवो वाङ्मिरसो वा स्वर्गं लोकं समाप्नुवत तश्च्यव-
 नो वा भार्गवश्च्यवनो वाङ्मिरसस्तदेव ज्ञीर्षिः कृत्यान्नयो जज्ञे ॥ १ ॥ शर्यातो ह
 वाऽईदं मानवो ग्रामेण चचार । स तदेव प्रतिवेशो निविवेशे तस्य कुमाराः
 क्रीडन्त इमं ज्ञीर्षिं कृत्यान्नपमनर्थं मन्यमाना लोष्टिर्विपिपिषुः ॥ २ ॥ स शर्याति-
 भ्यश्चक्रोध । तेभ्योऽसंज्ञां चकार पितैव पुत्रेण युयुधे भ्राता भ्रात्रा ॥ ३ ॥ शर्यातो
 ह वाऽईक्षां चक्रे । पत्किमकरं तस्मादिदमापदीति स गोपालांश्चाविपालांश्च
 सङ्कल्पितवाऽउवाच ॥ ४ ॥ स क्वाच । को वोऽद्येह किञ्चिद्द्राक्षीदिति ते क्वा-
 चुः पुरुष एवायं ज्ञीर्षिः कृत्यान्नपः शेते तमनर्थं मन्यमानाः कुमारा लोष्टिर्व्य-
 पित्तन्निति स विदां चकार स वै च्यवन इति ॥ ५ ॥ स रुयं युंक्ता । मुकन्याऽ
 शर्यातीमुपाधाय प्रसिष्यन्द् स आज्ञगाम यत्रऽर्षिरास तत् ॥ ६ ॥ स क्वाच ।
 ऋषे नमस्ते यन्नावेदिषं तेनाक्षिऽसिषमिषऽ मुकन्या तथा तेऽप्यह्वये संज्ञानीतां मे

ग्राम इति तस्य ह तत एव ग्रामः संज्ञे स ह तत एव श्रुतातो मानव उच्यु-
 युजे नेदपरः हिनसान्तीति ॥७॥ अश्विनौ ह वाऽइदं भिषज्यन्तौ चेरतुः । तौ सु-
 कन्यामुपेयतुस्तस्यां मिथुनमीषति तन्न जज्ञौ ॥८॥ तौ होचतुः । सुकन्ये कमिमं
 जीर्णिं कृत्यात्प्रमुपशेषऽग्नावामनुप्रेक्षीति सा होवाच यस्मै मां पितादन्निवाहं
 तं जीवत्तः हास्यामीति तद्ग्राममृषिराजज्ञौ ॥९॥ स होवाच । सुकन्ये किं वित-
 दधोचतामिति तस्माऽएतद्वाचयन्ते स ह व्याख्यात उवाच यदि वितत्पुनर्ब्रुवतः
 सा त्वं ब्रूतात्र वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाथ मे पतिं निन्दथ इति तौ
 यदि वा ब्रवतः केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति सा त्वं ब्रूतात्पतिं नु मे पु-
 नर्पुवाणां कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति तां पुनरुपेयतुस्ताः कृतद्वोचतुः ॥१०॥ सा
 होवाच । न वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाथ मे पतिं निन्दथ इति तौ
 होचतुः केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति सा होवाच पतिं नु मे पुनर्पुवाणां
 कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति ॥११॥ तौ होचतुः । एतः रूदमभ्यवहार स येन व-
 यसा कमिष्यते तेनादिष्यतीति तः रूदमभ्यवहार स येन वयसा चकमि तेनो-
 देयाय ॥१२॥ तौ होचतुः । सुकन्ये केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति तौ ह
 पिरेव प्रत्युवाच कुरुन्नेत्रिऽमी देवा यज्ञं तन्वते तं वां यज्ञादन्तर्यन्ति तेनासर्वा
 स्थस्तेनासमृद्धाविति तौ ह तत एवाश्विनौ प्रेयनुस्तावानामतुर्दवान्यज्ञं तन्वाना-
 न्तनुते बह्विष्यवमाने ॥१३॥ तौ होचतुः । उप नौ ह्यधमिति ते ह देवा ऊ-
 र्चुर्न वामुपह्वयिष्यामहे बहू मनुजेषु सःसृष्टमचारिष्टं भिषज्यन्ताविति ॥१४॥
 तौ होचतुः । विशीर्षा वै यज्ञेन यज्ञधऽइति कथं विशीर्षित्युप न नौ ह्यधमथ
 वो वक्ष्याव इति तथेति ताऽउपाह्वयन्त ताभ्यामेतमाश्विनं ग्रहमगृह्णन्तावधर्म्यं य-
 ज्ञस्याभवतां तावितयज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तां तददस्ताद्देवाकीर्त्यानां ब्राह्मणे व्या-
 ख्यायते यथा तद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतुस्तस्मादेष स्तुते बह्विष्यवमाने ग्रहो ग-

कृते स्तुतिं क्वि वक्षिष्यवमानऽग्रागृहताम् ॥ १५ ॥ तौ कौचतुः । मुल्गी वाऽऽश्रावा
 यज्ञस्य स्वो यावधर्व्युऽइकृ नाविमं पुरस्ताद्भृं पर्याकरताभि द्विदेवत्यानिति ता-
 भ्यामेतं पुरस्ताद्भृं पर्याजङ्कुरभि द्विदेवत्यास्तस्मादेष दशमो ग्रहो गृह्यते तृतीय
 एव वषट्क्रियतेऽथ यदग्निनावितीमे कृ वै आवापृथिवी प्रत्यक्षमग्निनाविमे क्री-
 दं सर्वमाश्रुवातां पुष्करसजावित्यग्निरेवास्ये पुष्करमादित्योऽमुष्ये ॥ १६ ॥ अथा-
 तो गृह्यत्येव । या वां कशा मधुमत्यग्निना सूनृतावती । तथा यज्ञं मिमिक्षतम् ।
 उपगामगृहीतोऽस्यग्निभ्यां त्रिषु ते योनिर्माधीभ्यां वेति सादयति तं वै मधुमत्य
 ऽर्चा गृह्णाति माधीभ्यां वेति सादयति तद्यन्मधुमत्यऽर्चा गृह्णाति माधीभ्यां वेति
 सादयति ॥ १७ ॥ दध्यङ् कृ वाऽऽभ्यामाधर्वणाः । मधु नाम ब्राह्मणमुवाच तदे-
 नपोः प्रियं धाम तदेवैनयोरेतेनोपगृह्यत तस्मान्मधुमत्यऽर्चा गृह्णाति माधीभ्यां
 वेति सादयति ॥ १८ ॥ तानि वाऽऽहतानि । झङ्गानि पात्राणि भवन्ति राम्नाव-
 मैन्द्रवायवपात्रं तत्तस्य द्वितीयं चूपं तेन तद्विदेवत्यमज्ञकावं मैत्रावरुणपात्रं त-
 त्तस्य द्वितीयं चूपं तेन तद्विदेवत्यमौष्ठमाग्निपात्रं तत्तस्य द्वितीयं चूपं तेन त-
 द्द्विदेवत्यमथ यदग्निनाविति मुल्गी वाऽऽग्निनावीष्टमिव वाऽऽइदं मुखं तस्मादौ-
 ष्टमाग्निपात्रं भवति ॥ १९ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥ प्रथमोऽध्यायः [२५.] ॥

चक्षुषी कृ वाऽऽस्य शुक्रामन्यिनौ । तद्वाऽऽएष एव शुक्रो य एष तपति त-
 द्गोदेष एतत्तपति तेनैष शुक्रश्चन्द्रमा एव मन्यी ॥ १ ॥ तं सक्तुभिः श्रीणाति ।
 तदेनं मन्यं करोति तेनाऽऽएष मन्येती कृ वाऽऽआसां प्रज्ञानां चक्षुषी म यद्वेती
 नोदियातां न क्वेत्वेक स्वो चन पाणी निर्जानीयुः ॥ २ ॥ तयोरुत्तैवान्यतरः । आ-
 ष्योऽन्यतरोऽत्तैव मुक्र आष्यो मन्यी ॥ ३ ॥ तयोरुत्तैवान्यतरमनु । आष्योऽन्यत-
 रमन्वत्तैव शुक्रमन्वाद्यो मन्त्रिनमनु तौ वाऽऽअन्यस्मि गृह्येतेऽअन्यस्मि ह्येते श-
 ष्टामर्कावित्यसुररक्षसे त्वाभ्यां गृह्येते देवताभ्यो ह्येते तद्यत्तथा ॥ ४ ॥ यत्र वै

देवाः । असुररक्षसान्यपज्ञग्निरे तदेतविवे न शेकुरपकृतुं यद्द स्म देवाः किं च
 कर्म कुर्वते तद्द स्म मोक्षयित्वा क्षिप्रं एव पुनरुपद्रवतः ॥५॥ ते ह देवा उचुः ।
 उपजानीत यथेमावपकृत्नामहाऽइति ते होचुर्ग्रहवेवाभ्यां गृह्णाम तावभ्यवैष्यत-
 स्तौ स्वीकृत्यापकृत्निश्यामहऽइति ताभ्यां ग्रहौ जगद्गृह्णस्तावभ्यवैतां तौ स्वीकृत्या-
 पाघ्नत तस्माह्ण्टामर्काभ्यामिति गृह्णीते देवताभ्यो ज्ञेयेते ॥६॥ अपि होवाच
 याज्ञवल्क्यः । नां स्वदेवताभ्य एव गृह्णीयामाऽ विजितव्रपमिव ह्रीदमिति तद्दे
 स तन्मीमांसामेव चक्रे नेत्तु चकार ॥७॥ इमामु ह्येकं शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्व-
 न्ति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्नरायू रजसां विमानऽइति तदेतस्य व्रपं
 कुर्मो य एष तपतीति यदाह ज्योतिर्नरायुरिति ॥८॥ इमां वेव शुक्रस्य पुरोरुचं
 कुर्यात् । तं प्रथया पूर्वथा विश्वयेमथा ज्येष्ठतातिं वर्हिषदऽ स्वर्विदमित्यन्ता क्लो-
 तमन्वत्ता हि ज्येष्ठस्तस्मादाह ज्येष्ठतातिं वर्हिषदऽ स्वर्विदम् प्रतीचीनं वृजानं
 शोक्तसे धुनिमाशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे । उपयामगृहीतोऽसि शण्डाय वैष ते
 योनिर्वरितां पाह्वीति सादयत्यन्ता क्लेतमन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाह वैष ते योनि-
 र्वरितां पाह्वीति दक्षिणार्धं सादयत्यन्ताऽ क्लेष दिशमनु संचरति ॥९॥ अथ म-
 न्यिनं गृह्णाति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्नरायू रजसां विमानं । इमम-
 पाऽ संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिह्वन्ति । उपयामगृहीतोऽसि मर्काप
 वेति ॥१०॥ तऽ सक्तुभिः श्रीणाति । तद्यत्सक्तुभिः श्रीणाति वरुणो ह वै सो-
 मस्य राज्ञोऽभीवाक्षि प्रतिपिपेष तदश्चयत्ततोऽश्वाः समभवत्तगृह्णयान्तसमभवत्त-
 स्मादश्वा नाम तस्याशु प्रास्कन्दत्ततो यवः समभवत्तस्मादादुर्वरुणयो यव इति
 तद्यदेवास्यात्र चक्षुषोऽमीयत तेनेवेनमेतत्समर्धयति कृत्वां करोति तस्मात्सक्तु-
 भिः श्रीणाति ॥११॥ स श्रीणाति । मनो न येषु ह्वनेषु तिग्मं विपः शच्या
 धनुथो द्ववन्ता । आ यः शर्याभिस्तुविनृम्पातोऽश्रयाश्रीणीतदिशं गभस्ताविषे ते

योनिः प्रजाः पाहीति सादयत्याद्यो क्येतमन्वाद्या स्तीमाः प्रजा विशस्तस्मादाह्ये
 ते योनिः प्रजाः पाहीति ॥ १२ ॥ द्वौ प्रोक्षितौ यूपशकली भवतः । द्वावप्रोक्षितौ
 प्रोक्षितं चैवाध्वर्युरादत्तेऽप्रोक्षितं चैवमेव प्रतिप्रस्थाता प्रोक्षितं चैवादत्तेऽप्रोक्षितं
 च शुक्रमेवाध्वर्युरादत्ते मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ सोऽध्वर्युः । अप्रोक्षितेन यूप-
 शकलेनापमार्थपमृष्टः शण्ड इत्येवमेव प्रतिप्रस्थातापमृष्टो मर्क इति तदाददा-
 नावेवासुररक्षसेऽथप्रकृतो देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणायत्त्वित्येवाध्वर्युर्निष्कामति देवा-
 स्त्वा मन्थियाः प्रणायत्त्विति प्रतिप्रस्थाता तदेतौ देवताभ्य एव प्रणायतः ॥ १४ ॥
 तौ जघनेनाह्वनीयमरुती संधत्तः । ताऽउत्तरवेदौ सादयतो दक्षिणाणामिव श्रो-
 णावध्वर्युः सादयत्युत्तरायां प्रतिप्रस्थाताननुसृजन्तावेवानाधृष्टासीति तद्ब्रह्मिरेवे-
 तदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतो विपर्येष्यन्तौ वाऽएतावग्निं भवतोऽत्येष्यन्तौ तस्मा
 ऽएवेतन्निद्रुवाति तथा हैनौ विपरियन्तावग्निर्न किनस्ति ॥ १५ ॥ सोऽध्वर्युः पर्ये-
 ति । सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीक्षीत्यत्ता क्येतमन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाह सुवीरो
 वीरान्प्रजनयन्परीक्षीत्यभि रायस्योषेण यज्ञमानमिति तद्यज्ञमानायाशिषमाशास्ते
 यदाह्वभि रायस्योषेण यज्ञमानमिति ॥ १६ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पर्येति । सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीक्षीत्याद्यो क्येतमन्वाद्या स्तीमाः प्रजा विशस्तस्मादाह सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीक्षीत्यभि रायस्योषेण यज्ञमानमिति तद्यज्ञमानायाशिषमाशास्ते
 यदाह्वभि रायस्योषेण यज्ञमानमिति ॥ १७ ॥ तावपिधाय निष्कामतः । तिर ए
 वैनवितत्कुरुतस्तस्मादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्राञ्चौ यत्नौ न कश्चन पश्यति तौ पु-
 रस्तात्परीत्यापोर्णुतः पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहुत अविरेवैनवितत्कुरुतस्तस्मादिमौ सू-
 र्याचन्द्रमसौ प्रत्यञ्चौ यत्नौ सर्व एव पश्यति तस्मात्पराद्येतः सिध्यमानं न कश्चन
 पश्यति नटु पश्चात्प्रजायमानः सर्व एव पश्यति ॥ १८ ॥ तौ जघनेन यूपमरुती
 संधत्तः । यद्यग्निर्नाह्वीत्त यद्युऽअग्निर्ह्वीत्ताप्यग्नेषीव यूपमरुती संधत्ताः संज-

ग्मानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शुक्रशोचिषेत्येवाधर्युः संज्ञमानो दिवा पृथिव्या म-
 न्यी मन्थिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता चनुषोरेवैतेऽआरमणे कुरुतश्चनुषीऽएवैत-
 त्संधत्तस्तस्मादिमेऽअभितोऽस्थिनी चनुषी सऽह्नि ॥ १६ ॥ सोऽधर्युः । अप्रोक्षितं
 यूपशकलं निरस्यति निरस्तः शण्ड इत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता निरस्तो मर्क इति
 तत्पुराहुतिभ्योऽसुररक्षसेऽअप्रकृतः ॥ २० ॥ अथाधर्युः । प्रोक्षितं यूपशकलमारुव
 नीये प्रास्यति शुक्रस्याधिष्ठानमसीत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता मन्थिनोऽधिष्ठानमसीति
 चनुषोरेवैते समिधौ चनुषीऽएवैतत्समिन्धे तस्मादिमे समिन्धे चनुषी ॥ २१ ॥ त-
 त्र जपति । अह्निन्नस्य ते देव सोम सुवीर्यस्य रायस्योषस्य ददितारः स्यामंत्याशी-
 रेवैषेतस्य कर्मण आशिषमेवैतदाशास्ते ॥ २२ ॥ अथाथाव्याह । प्रातः-प्रातः स-
 वस्य शुक्रवतो मधुश्चत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रथेति वषट्कृतेऽधर्युर्जुहोति त-
 दनु प्रतिप्रस्थाता तदनु चमसाधर्यवः ॥ २३ ॥ तौ वै पुरस्तात्तिष्ठती जुहुतः । च-
 नुषी वाऽएतौ तत्पुरस्तादेवैतच्चनुषी धत्तस्तस्मादिमे पुरस्ताच्चनुषी ॥ २४ ॥ अ-
 भितो यूपं तिष्ठती जुहुतः । यथा वै नासिकैवं यूपस्तस्मादिमेऽअभितो नासिकां
 चनुषी ॥ २५ ॥ तौ वै वषट्कृतौ सती मन्त्रेण ह्येते । एतेनो हेतौ तदुद्भवाते
 यदेनौ सर्वं सवनमनुह्यते यदेवैतौ सर्वं सवनमनुह्यतेऽएतौ वै प्रजापतेः
 प्रत्यक्षतमां चनुषी ह्येतौ सत्यं वै चनुः सत्यं हि प्रजापतिस्तस्मादेनौ सर्वं
 सवनमनुह्यते ॥ २६ ॥ स जुहोति । सा प्रथमा संस्कृतिर्विश्ववारा स प्रथमो व-
 रूणो मित्रोऽअग्निः । स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्माऽइन्द्राय सुतमाजुहोत
 स्वाहेति ॥ २७ ॥ स यज्जुहोति । सा प्रथमा स प्रथम इति शश्वद् वै रेतसः सि-
 क्षस्य चनुषीऽएव प्रथमे सम्भवतस्तस्माज्जुहोति सा प्रथमा स प्रथम इति ॥ २८ ॥
 अथ सम्प्रेष्यति । प्रेतु होनुश्चमसः प्र ब्रह्मणाः प्रोद्गातृणां प्र यजमानस्य प्रयत्नु
 सदस्यानां ह्योत्राणां चमसाधर्यव उपावर्तधः शुक्रस्याभ्युन्नयधसिति सम्प्रेष एवैष

पर्येत्य प्रतिप्रस्थाताधर्योः पात्रे सऽश्वमवनयत्यन्नऽरुवैतदाद्यं बलिऽ कुर्याति
 तमध्वर्युर्होतृचमसेऽवनयति भक्षाय वषट्कर्तुर्किं भक्षः प्राणो वै वषट्कारः सोऽस्मा-
 देतद्वपरुर्कुर्वतः पराडिवाभूत्प्राणो वै भक्षस्तत्प्राणं पुनरात्मन्धत्ते ॥२१॥ अथ
 पदेते प्रतीची पात्रे न कुरन्ति । कुरन्त्यन्यान्प्रह्राञ्चनुषी क्थेते सऽश्वमेव होतृ-
 चमसेऽवनयति ॥३०॥ अथ होत्राणां चमसानभ्युन्नयन्ति । इतोहिष्टा वाऽरुते
 सऽश्ववा भवन्ति नालमाहुत्ये तानिवैतत्पुनराप्याययन्ति तथालमाहुत्ये भवन्ति
 तस्माद्दोत्राणां चमसानभ्युन्नयन्ति ॥३१॥ अथ होत्राः संयाजयन्ति । होत्रा क्व वै
 युक्ता देवेभ्यो यज्ञं वरुन्ति ता रुवैतत्संतर्पयन्ति तृप्ताः प्रीता देवेभ्यो यज्ञं वरु-
 निति तस्माद्दोत्राः संयाजयन्ति ॥३२॥ स प्रथमायां वा होत्रायाम् । इष्टायामुत्त-
 मायां त्रानुमन्त्रयते तृम्यन्तु होत्रा मधो याः स्विष्टा याः सुप्रीताः सुहुता यत्स्वा-
 क्थेति होत्राणामेवैषा तृप्तिरथेत्य प्रत्यङ्ङुपविशत्ययाउमीदित्यग्नीञ्चत्र यज्ञतामुत्त-
 मः संयजति तस्मादाहुयाउमीदिति ॥३३॥ ब्राह्मणम् ॥६[२.१.]॥ प्रथमः प्रया-
 रुकः ॥ काण्डकासंख्या १३६ ॥ ॥

आत्मा क्व वाऽग्रस्याग्रयणः । सोऽस्यैष सर्वमेव सर्वं क्वयमात्मा तस्मादन-
 या गृह्णात्यस्यै र्किं स्थाली भवति स्थाल्या कोर्न गृह्णाति सर्वं वाऽइयं सर्वमेष
 ग्रहस्तस्मादनया गृह्णाति ॥१॥ पूर्णा गृह्णाति । सर्वं वै पूर्णाऽ सर्वमेष ग्रहस्त-
 स्मात्पूर्णा गृह्णाति ॥२॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वमे-
 ष ग्रहस्तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति ॥३॥ सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति । सर्वं वै
 सवनानि सर्वमेष ग्रहस्तस्मात्सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति ॥४॥ स यद्वि गृन्नोपदस्येत् ।
 तमत एव तन्वीरन्नतः प्रभाक्वेषपुरात्मा वाऽआग्रयण आत्मनां वाऽइमानि स-
 र्वाण्यङ्गानि प्रभवत्येतस्माद्गततो हारियोन्नं ग्रहं गृह्णाति तदात्मन्येवास्यां प्रति-
 ष्ठायामत्ततो यज्ञः प्रतिष्ठति ॥५॥ अथ यस्मादाग्रयणो नाम । यां वाऽअमूं या-

वापामाद्दानो वाचं पुरुत्यत्र वै साग्नेऽवदत्तद्यत्सात्राग्नेऽवदत्तस्मादाग्रयणो नाम
 ॥ ६ ॥ रक्तोभ्यो वै तां भीषा वाचमयहन् । षड्वाऽश्रतः प्राचो गृह्णान्गृह्णान्त्यग्नेषु
 सप्तमः षड्वाऽश्रतवः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः ॥ ७ ॥ तां देवाः । सर्वस्मि-
 न्विजितेऽभ्येऽनाष्ट्रेऽत्राग्ने वाचमवदन्तथोऽश्वेषु एताः सर्वस्मिन्विजितेऽभ्येऽना-
 ष्ट्रेऽत्राग्ने वाचं वदति ॥ ८ ॥ अयातो गृह्णान्त्वै । वे देवासो दिव्येकादश स्य पृ-
 थिव्यामध्येकादश स्य । अस्मृत्तितो महिनैकादश स्य ते देवासो यज्ञमिमं जुषधम्
 । उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि स्वाग्रयण इति वाचमेवैतदयातयाप्ती करोति
 तस्मादनया समानः सद्विपर्यासं वदत्यज्ञमितार्थे जामि ह् कुर्यात्सादाग्रयणोऽस्याग्र-
 यणोऽसीति गृह्णीयात्तस्मादादाग्रयणोऽसि स्वाग्रयण इति ॥ ९ ॥ पाहि यज्ञं पाहि
 यज्ञपतिमिति । वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमिति पाहि यज्ञपतिमिति वा-
 चमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमानमिति यज्ञमानो हि यज्ञपतिर्विषुस्वामिन्द्रियेण
 पातु विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञस्यां वीर्येण गो-
 पायत्विति विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञं त्वं गोपायेत्यभि संवनानि
 पाहीति तदेतं ग्रह्णामाह सर्वाणि श्रेष्ठ संवनानि प्रति ॥ १० ॥ अथ दशापवि-
 त्रमुपगृह्य ह्ङ्ङुरीति । सा ह्येषा वागनुत्तमाना तताम तस्यां देवा वाचि तान्ता-
 याः ह्ङ्ङुरीणैव प्राणमदधुः प्राणो वै ह्ङ्ङुरः प्राणो हि वै ह्ङ्ङुरस्तस्मादपि-
 गृह्य नासिके न ह्ङ्ङुर्तुः शक्नोति सैतेन प्राणेन समजिहीत यदा वै तान्तः प्राणं
 लभतेऽथ स संजिहीते तथोऽश्वेषु एतद्वाचि तान्तायाः ह्ङ्ङुरीणैव प्राणं दधा-
 ति सैतेन प्राणेन संजिहीते त्रिष्कृत्यो ह्ङ्ङुरीति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ११ ॥ अयाह
 सोमः पवतः इति । स यामेवाम् भीषामुररक्षसेभ्यो न निरुव्वंस्तामेवैतत्सर्व-
 स्मिन्विजितेऽभ्येऽनाष्ट्रेऽत्र निराह तामाविष्करोति तस्मादाह सोमः पवतः इति
 ॥ १२ ॥ अस्मै ब्रह्मणोऽस्मै ज्ञत्रायेति । तद्व्रह्मणो च ज्ञत्राय चाहस्मै सुन्वते

यजमानाय पवतऽइति तद्यजमानायाह ॥ १३ ॥ तदाहुः । एतावदेवोक्ता सादयेदि-
 तावद्वाऽइदं सर्वं यावद्ब्रह्म क्षत्रं विडिन्द्राग्नी वाऽइदं सर्वं तस्मादितावदेवो-
 क्ता सादयेदिति ॥ १४ ॥ तदु ब्रूयादेव भूयः । इषऽऊर्जे पवतऽइति वृथै तदाह
 यदाक्षेपऽइत्यूर्जऽइति यो वृष्टादूर्जसो ज्ञायते तस्मै तदाकाशश्च ओषधीभ्यः पवत
 ऽइति तदद्भ्यश्चौषधीभ्यश्चाह यावापृथिवीभ्यां पवतऽइति तदाभ्यां यावापृथि-
 वीभ्यामाह ययोरिदं सर्वमधि सुभूताय पवतऽइति साधवे पवतऽइत्येवैतदाह
 ॥ १५ ॥ तदु हैकऽआहुः । ब्रह्मवर्चसाय पवतऽइति तदु तथा न ब्रूयाश्चद्वाऽआ-
 हास्मै ब्रह्मणाऽइति तदेव ब्रह्मवर्चसायाह विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्वि-
 श्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति विश्वेभ्यो क्येन देवेभ्यो गृह्णाति तं वै मध्ये साद-
 यत्यात्मा क्यस्यैष मध्यऽइव क्यमात्मा दक्षिणोक्थ्यस्थाली भवत्युत्तरादित्यस्था-
 ली ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [२.२.] ॥ ॥

अयं ह वाऽअस्येषोऽनिरुक्त आत्मा यदुक्थ्यः । सोऽस्यैष आत्मेवात्मा क्य-
 यमनिरुक्तः प्राणः सोऽस्यैष आयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति
 स्थाल्या क्येन गृह्णात्यज्ञरा क्लीयममुताज्ञरं क्यमुतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥ १ ॥
 तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्यत्पूर्णां सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णां गृह्णाति ॥ २ ॥
 ॥ शतम् २४०० ॥ ॥ तस्यासावेव ध्रुव आयुः । आत्मेवास्यैतेन सञ्चितः पर्वणि
 संततानि तद्वाऽअगृहीत एवैतस्मादहावाकायोत्तमो ग्रहो भवति ॥ ३ ॥ अथ रा-
 ज्ञानमुयावच्छरति । तृतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समिति प्रथममहोत्त-
 रस्य सवनस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य
 तदुत्तमं तद्यतिपन्नति तस्मादिमानि पर्वणि व्यतिपक्तानीदमित्थमतिक्रानमिदमि-
 त्यम् ॥ ४ ॥ एवमेव माध्यन्दिने सवने । अगृहीत एवैतस्मादहावाकायोत्तमो ग्र-
 हो भवत्यथ तृतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समिति प्रथममहोत्तरस्य

सवनस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य त-
 दुत्तमं तद्यतिषन्नति तस्मादिमानि पर्वाणि व्यतिषक्तानीदमित्यमतिक्रानमिदमित्यं
 तद्यदस्यैतेनात्मा सङ्कृतस्तेनास्येष आयुः ॥ ५ ॥ सैषा कामदुग्धैवेन्द्रस्योद्धारः ।
 त्रिभ्य एवेनं प्रातःसवनञ्ज उक्थेभ्यो विगृह्णाति त्रिभ्यो माथ्यान्दने सवने तत्पह् कृ-
 तः षड्वाञ्जतव ऋतवो वाऽऽमास्तर्वाङ्कामान्यचत्येतेनो सैषा कामदुग्धैवेन्द्र-
 स्योद्धारः ॥ ६ ॥ तं वाऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थञ्च किं पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृ-
 ग्युक्थञ्च साम यद्वोऽथ यदन्यङ्गयति तद्यजुस्ता हैता अमर्ध एवाग्रऽमग्ध आ-
 सुरमर्धो यजुर्मर्धोऽमर्धः सामभ्यः ॥ ७ ॥ ते देवा अब्रुवन् । कृत्तेमा यजुःषु धाम
 तथेयं बद्धलतरेव विद्या भविष्यतीति ता यजुःघदधुस्तत एषा बद्धलतरेव वि-
 द्याभवत् ॥ ८ ॥ तं यदपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थञ्च किं पुरोरुगृग्धि पुरोरुगृग्धुक्थञ्च
 स यदेवेनमुक्थेभ्यो विगृह्णाति तेनो हास्येष पुरोरुञ्जान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं
 गृह्णाति ॥ ९ ॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा वृद्धते वय-
 स्वतऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय वेति वृद्धते वयस्वतऽइति
 वीर्यवतऽइत्येवैतदाह यदाह वृद्धते वयस्वतऽइत्युक्थाव्यं गृह्णामीत्युक्थेभ्यो
 क्थेनं गृह्णाति यत्तऽइन्द्र वृद्धय इति यत्तऽइन्द्र वीर्यमित्येवैतदाह तस्मै वा
 विस्रवे वेति यज्ञस्य क्थेनमायुषे गृह्णाति तस्मादाह तस्मै वा विस्रवे येत्येष ते
 योनिरुक्थेभ्यस्त्वेति साद्यत्युक्थेभ्यो क्थेनं गृह्णाति ॥ १० ॥ तं विगृह्णाति । देवे-
 भ्यस्त्वा देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीति प्रशासनञ्च स कुर्याद्य एवं कुर्याद्यथादेवतं
 त्वेव विगृह्णीयात् ॥ ११ ॥ मित्रावरुणाभ्यां वा । देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव
 मित्रावरुणाय मित्रावरुणीषु हि तस्मै स्तुवते मित्रावरुणीरनुशासति मित्रावरुणा
 यजति ॥ १२ ॥ इन्द्राय वा । देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव ब्राह्मणाहृत्सिन
 ऽरेन्दीषु हि तस्मै स्तुवतऽरेन्दीरनुशासत्यैन्द्रा यजति ॥ १३ ॥ इन्द्रामिभ्यां वा ।

देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येवाहावाकायेन्द्राग्नीषु हि तस्मिंस्तुवतऽरेन्द्राग्नीर-
 नुशाऽसत्येन्द्राग्न्या यज्ञतीन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवनऽरेन्द्रः हि माध्यन्दिनः
 सवनम् ॥ १४ ॥ तद् कृ चरकार्धर्यवो विगृह्णन्ति । उपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा
 देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थ्याव्यं मित्रावरूपाभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिर्मित्रावरूपाभ्यां
 त्वेति सादयति पुनर्कविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १५ ॥ उपयामगृहीतोऽसि ।
 देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थ्याव्यमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेति
 सादयति पुनर्कविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १६ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । देवे-
 भ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थ्याव्यमिन्द्राग्निभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां
 त्वेति सादयति नात्र पुनर्कविरसीति स्थालीमभिमृशतीन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येव मा-
 ध्यन्दिने सवनऽरेन्द्रः हि माध्यन्दिनः सवनं द्विर्कं पुनर्कविरसीति स्थालीमभि-
 मृशति तूष्णीं तृतीयं निदधति ॥ १७ ॥ तं वै नोपयामेन गृह्णीयात् । न योनी
 सादयेदये क्वेवेष उपयामेन गृहीतो भवत्यये योनी सन्नोऽज्ञामितये जामि कृ
 कुर्याद्यदेनमत्राप्युपयामेन गृह्णीयाद्यद्योनी सादयेदय यत्पुनर्कविरसीति स्थालीम-
 भिमृशति पुनर्कस्यै ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति न तद्ददियेत तूष्णीमेव निदध्यात् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणम् ॥ २ [२. ३.] ॥

अयं कृ वाऽश्रस्येष प्राणाः । योऽयं पुरस्तात्स वै वैश्वानर एवाथ योऽयं प-
 श्चात्स ध्रुवस्तौ कृ स्मितौ द्वावेवाये ग्रहौ गृह्णन्ति ध्रुववैश्वानराविति तयोरयमथे-
 तर्कान्यतर एव गृह्णते ध्रुव एव स यदि तं चरकेभ्यो वा यतो वानुब्रुवीत यज्ञ-
 मानस्य तं चमसेऽवनयेदथेतमेव कृतुचमसे ॥ १ ॥ यद्वाऽश्रस्यावाधीनि नामिः ।
 तदस्येष आन्मनः सोऽस्येष आपुरेव तस्मादनया गृह्णान्यस्यै हि स्थाली भवति
 स्यान्त्या कोनं गृह्णान्यज्ञरा स्वीयममृताञ्जरः क्वभुतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥ २ ॥
 तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्यत्पूर्णाऽसर्वं तस्यदायुस्तस्मात्पूर्वं गृह्णाति ॥ ३ ॥

वैश्वानराय गृह्णाति । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरं त्रायुस्तस्माद्वैश्वानराय गृ-
 ह्णाति ॥ ४ ॥ स प्रातःसवने गृहीतः । ऐतस्मात्कालादुपशेति तदेनं सर्वणि स-
 वनान्यतिनयति ॥ ५ ॥ तं न स्तूपमानेऽवनयेत् । न ह्य संवत्सरं यज्ञमानोऽति-
 ज्ञविद्यत्स्तूपमानेऽवनयेत् ॥ ६ ॥ तं शस्यमानेऽवनयति । तदेनं द्वादशं स्तोत्रं-
 मतिनयति तथा परस्परमायुः समञ्जते तयो ह्य यज्ञमानो ज्योग्जीवति तस्माद्वा-
 क्क्षणांश्चिष्टोमसत्स्यादितस्य होमान्न सर्पेन्न प्रस्त्रावयेत् तथा सर्वमायुः समञ्जत
 ऽश्चायुर्वाऽश्रस्येष तथा सर्वमायुरेति ॥ ७ ॥ यद्वाऽश्रस्यावाचीनं नाभेः । तदस्यैष
 आत्मनः स यत्पुरैतस्य होमात्सर्पेद्वा प्र वा स्त्रावयेत् ध्रुवः स्त्रावमेकेनेद्द्रुवमव-
 मेकानीति तस्माद्वाऽश्चिष्टोमसद्भवति तद्वै तद्यज्ञमान एव यज्ञमानस्य क्षेष त-
 दात्मनः ॥ ८ ॥ स वाऽश्चिष्टोमसद्भवति । यशो वै सोमस्तस्माद्यश्च सोमे लभते
 यश्च नोभविवागहृतो यश एवैतद्द्रुमगहति तद्वाऽश्चिष्टोमसो ब्राह्मणाः सम्प्रसृ-
 प्यात्मन्दधति यद्भक्षयति स ह्य यश एव भवति य एवं विद्वान्भक्षयति ॥ ९ ॥ ते
 वाऽश्चते । सर्पन्त एवाग्निष्टोमसद्येतद्यशः संनिधाय सर्पन्ति ते पराजो यशसो भ-
 वन्ति तदेष परिगृक्ष्वैव पुनरात्मन्यशो धत्ते तेषां ह्येष एव यशस्वितमो भूवा
 प्रेति य एवं विद्वानग्निष्टोमसद्भवति ॥ १० ॥ देवाश्च वाऽश्चसुराश्च । उभये प्राजा-
 पत्याः पसृधिरऽश्चस्मिन्यज्ञे प्रजापती पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्यत्यस्मा-
 कमयं भविष्यतीति ॥ ११ ॥ ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तऽश्चिष्टोमसद्यं
 ददशुस्तऽश्चेनाग्निष्टोमसद्येन सर्वं यज्ञं समवृज्जन्तान्तरायन्नसुरान्यज्ञान्तयोऽश्वेषु
 एतेनाग्निष्टोमसद्येन सर्वं यज्ञं संवृङ्क्ष्वत्सरेति सपत्नान्यज्ञान्तस्माद्वाऽश्चिष्टोमसद्भ-
 वति ॥ १२ ॥ तं गृहीत्वोत्तरे रुविर्धिनि सादयति प्राणा वै प्रहृन्नेत्प्राणान्मीरु-
 पानीत्युपकीर्णं वाऽदुतरान्प्रहृन्सादयत्यथितं व्युक्ष्य न तृणं चान्तर्धाय ॥ १३ ॥
 यद्वाऽश्रस्योर्धं नाभेः । तदस्यैतऽश्चात्मन उपरीव वै तद्यद्दुर्धं नाभिरुपरिवितद्यदुप-

कीर्णा तस्माद्गुपकीर्णे सादयत्यथेत् व्युक्ष्य न तृणां चानात्तर्थाय ॥ १४ ॥ यद्वाऽअस्या-
 वाचीनं नभिः । तदस्यैष आत्मनोऽध-इव वै तद्यदवाचीनं नभिरध-इवैतद्य-
 व्युक्ष्य न तृणां चानात्तर्थाय तस्मादेतं व्युक्ष्य न तृणां चानात्तर्थाय सादयति ॥ १५ ॥
 एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाये-
 तर्क्षन्नु प्रजायन्ते स पानुपकीर्णे सादयति तस्माद्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता अ-
 न्येनात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति या वै शफैः प्रतितिष्ठन्ति ता अन्येनात्मनोऽस्यां
 प्रतितिष्ठन्त्यथ यदेतं व्युक्ष्य न तृणां चानात्तर्थाय सादयति तस्माद्या एतमनु प्रजाः
 प्रजायन्ते ता आत्मनेवास्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च श्यापदाश्च ॥ १६ ॥ तद्वाऽएतत्
 । अस्या एवान्यदुत्तरं करोति यदुपकिरति स पानुपकीर्णे सादयति तस्माद्यास्ता-
 ननु प्रजाः प्रजायन्ते ता अन्येनेवात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति शफैः ॥ १७ ॥ तद्वाऽए-
 तत् । आरुवनीये जुह्वति पुरोडाशं धानाः कर्मभं दध्यामिक्षामिति तद्यथा मुख
 ऽआसिषेदेवं तदथैष एकत्रय उपशेतऽत्राप इवैव तस्माद्यदनेन मुखेन नानात्र-
 यमशनमभ्रात्यथेतेन प्राणिनैकत्रयमेव प्रभावयतेऽय इवेवाथ यस्माद्गुधुवो नाम
 ॥ १८ ॥ देवा रु वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्धिभयां चक्रुस्तान्द-
 क्षिणातोऽसुररक्षसान्यासिजुस्तेषामेतान्दक्षिणान्यरुहानुज्जमुर्येतदक्षिणाः रुविधान-
 मुज्जमुर्येतमेव न शेकुरुद्धन्तुं तदुत्तरमेव रुविधानं दक्षिणाः रुविधानमदरुद्ध-
 यदेतं न शेकुरुद्धन्तुं तस्माद्गुधुवो नाम ॥ १९ ॥ तं वै गोपायन्ति । शिरो वाऽएष
 एतस्यै गायत्री यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तच्चतुर्विधश-
 तिश्चतुर्विधशत्यक्षरा वै गायत्री तस्याऽएष शिरः श्रीर्वै शिरः श्रीर्ह वै शिरस्त-
 स्माद्याऽर्थस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्थस्य शिर इत्याहुः श्रेष्ठो रु व्यथेत यदेथ
 व्यथेत यज्ञमानो वै श्रेष्ठो ज्ञेयज्ञमानो व्यथाताऽइति तस्माद्द्वै गोपायन्ति ॥ २० ॥
 वत्सो वाऽएष । एतस्यै गायत्री यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्रा-

णि तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या एष वत्सस्तं यद्गोपायन्ति
 गोपायन्ति वाऽऽम्बान्वत्सान्द्रोक्षाय यदिदं पयो उरूऽएवमियं गायत्री यज्ञमानाय
 सर्वान्कामान्द्रोक्षाताऽइति तस्माद्दि गोपायन्ति ॥ २१ ॥ अथ यदधर्युश्च प्रतिप्रस्था-
 ता च । निश्च क्रामतः प्र च पश्येते यथा बहव्रत्सोपाचरं देवमेतं ग्रहमुपाचरत-
 स्तमवनयति गायत्रीमेवैतत्प्रसावयति प्रतेयं गायत्री यज्ञमानाय सर्वान्कामान्द्रो-
 क्ताताऽइति तस्माद्वाऽववनयति ॥ २२ ॥ सोऽवनयति । ध्रुवं ध्रुवेण मनसा वाचा
 सोममवनयामीति गृह्णामीति वाथा न इन्द्र इन्द्रिशाऽसपत्नाः समनसत्कर
 दिति यया न इन्द्र इमाः प्रजा विशः श्रिये यशसेऽन्नाग्यायासपत्नाः समनसः क-
 र्वदित्येवैतदाह ॥ २३ ॥ अथातो गृह्णत्येव । मूर्धानं दिवोऽश्नरतिं पृथिव्या वै-
 श्वानरमृतंश्चा ज्ञातमग्निम् । कविऽ सम्राजमनियिं जनानामासन्ना पात्रं जनयत्
 देवाः । उपयामगृह्णीतोऽसि ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्यु-
 तन्नित्तम एप ते योनिर्वैश्वानराय वेति सादयति व्युक्ष्य न तृणं चनात्तर्थाय वै-
 श्वानराय क्षेत्रं गृह्णाति ॥ २४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [२.४.] ॥

ग्रहान्गृहीत्वा । उपनिष्क्रम्य विप्रुषाऽ क्लामं जुहोति तद्यद्विप्रुषाऽ क्लामं जु-
 होति या एवास्यात्र विप्रुष स्कन्दति ता एवैतदाहवनीये स्वगाकरोत्याहवनी-
 यो क्त्वाङ्गतीनां प्रतिष्ठा तस्माद्विप्रुषाऽ क्लामं जुहोति ॥ १ ॥ स जुहोति । यस्ते
 द्रप्स स्कन्दति यस्तेऽग्निश्शुरिति यो वै स्तोक स्कन्दति स द्रप्सस्तत्तमाह यस्ते
 ऽग्निश्शुरिति तदग्निमाह यावच्युतो धिपणायोरुपस्थादिति यावणा हि च्युतोऽधि-
 षवणाभ्याऽ स्कन्दत्यधर्येवा परि वा यः पवित्रादित्यधर्येवा हि पाणिभ्याऽ स्क-
 न्दति पवित्राद्वा तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतऽ स्याहेति तद्यथा वषट्कृतऽ
 कुतमेवमस्यैतद्भवति ॥ २ ॥ अथ स्तीर्णायि वेदेः । द्वे तृणोऽग्निर्पुरादत्ते तावधर्म्यं प्र-
 थमौ प्रतिपश्येते प्राणोदानौ यज्ञस्थाय प्रस्तोता वागेव यज्ञस्थायोद्गातात्मैव प्रजा-

पतिर्यज्ञस्याथ प्रतिर्कृता भिषग्वा व्यानो वा ॥ ३ ॥ तान्वाऽऽएतान् । पञ्चऽर्विजो
 यज्ञमानोऽन्वारभतऽएतावान्वै सर्वा यज्ञो यावत्स एते पञ्चऽर्विजो भवन्ति पाङ्क्तो
 वै यज्ञस्ताग्यमेवैतद्यज्ञमानोऽन्वारभते ॥ ४ ॥ अथान्यतरत्तृणाम् । चावालमभिप्रा-
 स्यति देवानामुत्क्रमणमसीति यत्र वै देवा यज्ञेन स्वर्गं लोकं समाश्रुवत त
 ऽएतस्माच्चावालादूर्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामंस्तद्यज्ञमानमेवैतत्स्वर्गं पन्थानमनु-
 संख्यापयति ॥ ५ ॥ अथान्यतरत्तृणाम् । पुरस्ताद्द्वानुणामुपास्यति तूञ्जीमेव स्तोमो
 वाऽऽष्ट प्रजापतिर्यद्द्वानारः स इदं सर्वं युतऽइदं सर्वं सम्भवति तस्माऽऽ-
 वैतत्तृणमपिदधाति तयो ह्यधर्यु न युते नैनं सम्भवत्यथ यदा जपन्ति जपन्ति
 क्यत्रोद्गानारः ॥ ६ ॥ अथ स्तोत्रमुपाकरोति । सोमः पवतऽइति स वै परागेव
 स्तोत्रमुपाकरोति पराञ्च स्तुवते देवान्वाऽऽएतानि स्तोत्राण्यभ्युपावृत्तानि यत्यव-
 मानाः पराञ्चो ह्येतैर्देवाः स्वर्गं लोकं समाश्रुवत तस्मात्परागेव स्तोत्रमुपाक-
 रोति पराञ्च स्तुवते ॥ ७ ॥ उपावर्तधमिति वाऽऽग्रन्यानि स्तोत्राणि । अभ्यावर्तं
 धुर्षं स्तुवतऽश्मा वै प्रजा एतानि स्तोत्राण्यभ्युपावृत्तास्तस्मादिमाः प्रजाः पुनर-
 भ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदत्र बह्विष्यवमानेन स्तुवते । अत्र ह वाऽऽगसा-
 वयऽआदित्य आस तमन्ववः परिगृक्षीवात ऊर्धाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामत्स एष
 ऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तयो एवैतद्विजो यज्ञमानं परिगृक्षीवात ऊर्धाः स्वर्गं
 लोकमुपोत्क्रामति तस्माद्ब्र बह्विष्यवमानेन स्तुवते ॥ ९ ॥ नौर्ह वाऽऽष्ट्या
 स्वर्ग्या । यद्बह्विष्यवमानं तस्या ऋविज एव स्फ्याश्चारित्राश्च स्वर्गस्य लोकस्य
 सम्पारणास्तस्या एक एव मज्जायिता प एव निन्धः स यथा पूर्णामभ्यारुक्ष्य मज्जा-
 येद्वेदं केनाऽ स मज्जायति तद्दे सर्व एव यज्ञो नौः स्वर्ग्या तस्माद्ब्र सर्वस्मादेव
 यज्ञान्निन्धं परिधिवाक्षिपत ॥ १० ॥ अथ स्तुतऽएतां वाचं वदति । अग्नीदग्नीन्वि-
 रुर बर्हि स्तृणोर्हि पुरोडासाँः॥ अलंकुरु पशुनेकीति विकृत्यग्नीदग्नीन्समिन्द

ऽष्ट्वेनानेतस्तृणाति बर्हिं स्तीर्षो बर्हिषि समिद्धे देवेभ्यो जुह्वानीति पुरोडा-
 शी॥२॥ अलंकुर्विति पुरोडाशीर्हि प्रचरिष्यन्भवति पशुनेहीति पशु० कृपाकरि-
 ष्यन्भवति ॥११॥ अथ पुनः प्रपद्य । आश्विनं ग्रहं गृह्णात्याश्विनं ग्रहं गृहीत्वोप-
 निष्कन्य पूषं परिष्ययति परिवीय पूषं पशुमुपाकरोति रसमेवास्मिन्नेतदधाति
 ॥१२॥ स प्रातःसवनं आलब्धः । आ तृतीयसवनाह्वयमाण उपशते सर्वस्मिन्ने-
 धेतद्यज्ञे रसं दधाति सर्वं यज्ञं रसेन प्रसजति ॥१३॥ तस्माद्गोमग्निष्टोमं आ-
 लभेत । तद्धि सलोम यद्गोमग्निष्टोमं आलभेत यद्युक्थः स्यादेन्द्राग्रं द्वितीय-
 मालभेतेन्द्राग्रानि युक्थानि यदि षोडशी स्यादेन्द्रं तृतीयमालभेतेन्द्रो हि षो-
 डशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्यो-
 षा रात्रिस्तद्यथायथं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयति ॥१४॥ अथ सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचर-
 ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम आसोत्तस्यैतहुरीरं यद्विर्यो
 यदश्रमानस्तदेषोशाना नामौषधिर्जापतऽइति ह स्माह श्वेतकेतुरीहालकिस्तामि-
 तदाहृत्याभिषुण्वतीति ॥१५॥ स यत्पशुमालभते । रसमेवास्मिन्नेतदधात्यथ य-
 त्सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचरति मेधमेवास्मिन्नेतदधाति तथो कास्यैष सोम एव
 भवति ॥१६॥ सर्वं ऐन्द्रा भवन्ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मात्सर्वं ऐन्द्रा
 भवन्ति ॥१७॥ अथ यत्पुरोडाशः धानाः कर्मणां दध्यामिज्ञेति भवति या यज्ञस्य
 देवतास्ताः सुप्रीता असन्निति ॥१८॥ इदं वाऽअपूपमशित्वा कामयते । धानाः
 खादेयं कर्मभमश्रीयां दध्यश्रीयामामिज्ञामश्रीयामिति ते सर्वे कामा या यज्ञस्य दे-
 वतास्ताः सुप्रीता असन्नित्यथ यदेषा प्रातःसवनं एव मैत्रावरुणी पयस्यावकृता
 भवति नेतरयोः सवनयोः ॥१९॥ गायत्री वै प्रातःसवनं वहति । त्रिष्टुम्माध्य-
 न्दिनं सवनं जगती तृतीयसवनं तद्वाऽअनेकाकिन्येव त्रिष्टुम्माध्यन्दिनं सवनं
 वहति गायत्र्या च बृहत्या चनेकाकिनी जगती तृतीयसवनं गायत्र्योजिह्वक-

कुञ्ज्यानुदृभा ॥ २० ॥ गायत्र्यैवैकाकिनी प्रातःसवनं वरुति । सैताभ्यां पङ्क्तिभ्यां च
स्तोत्रपङ्क्त्या च क्विष्यङ्क्त्या च चवार्थाङ्ग्यानि बहिष्यवमानं पञ्चमं पञ्चपरा
पङ्क्तिः सैतया स्तोत्रपङ्क्त्यानेकाकिनी गायत्री प्रातःसवनं वरुति ॥ २१ ॥ इन्द्रस्य
पुरोडाशः । कुर्येधीनाः पूजः कर्मभः सरस्वत्यै दधि मित्रावरूपायोः पयस्या पञ्च-
पदा पङ्क्तिः सैतया क्विष्यङ्क्त्यानेकाकिनी गायत्री प्रातःसवनं वरुत्येतस्या एव
पङ्क्तिः सम्पदः कामाय प्रातःसवनं एवैषा मित्रावरूपा पयस्यावकृता भवति नेत-
रयोः सवनयोः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [२. ५.] ॥ द्वितीयोऽध्यायः [२६] ॥ ॥

भक्षयिवा समुपहृताः स्म इत्युक्त्वोतिष्ठति । पुरोडाशवृगलमादाय तद्यत्रैत-
दुपसन्नोऽहावाकोऽन्वाक तदस्मि पुरोडाशवृगलं पाणावाद्धदाह्वावाक वदस्व
यत्तं वाग्यमित्यहोयत वाऽग्रहावाकः ॥ १ ॥ तमिन्द्राग्रीऽग्रनुसमतनुताम् । प्रजा-
नां प्रजात्यै तस्मादिन्द्राग्रीऽहावाकः स एतेन च क्विषा यदस्माऽएतत्पुरोडाश-
वृगलं पाणावाद्यान्येतेन चार्पेयेण यदेतदन्वाक तेनानुसमभ्रुते ॥ २ ॥ स वै
सन्नेऽहावाके । ऋतुग्रहैश्चरति तद्यत्सन्नेऽहावाकऽऋतुग्रहैश्चरति मिथुनं वा अहा-
वाक ऐन्द्राग्री क्वाहावाको द्वौ कीन्द्राग्री द्वन्द्वं क्वि मिथुनं प्रजननं स एतस्मा-
न्मिथुनात्प्रजननादतृत्संवत्सरं प्रजनयति ॥ ३ ॥ यदेव सन्नेऽहावाके । ऋतुग्रहै-
श्चरति सर्वं वाऽऋतवः संवत्सरः सर्वमेवैतत्प्रजनयति तस्मात्सन्नेऽहावाकऽऋतु-
ग्रहैश्चरति ॥ ४ ॥ तान्यै द्वादश गृहीयात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वा-
दश गृहीयाद्योऽपि त्रयोदश गृहीयादस्ति त्रयोदशो मास इति द्वादश खेव
गृहीयादेषैव सम्पत् ॥ ५ ॥ शीणकलशाद्गृह्णाति । प्रजापतिर्वै शीणकलशः स ए-
तस्मान्प्रजापतेर्ऋतृत्संवत्सरं प्रजनयति ॥ ६ ॥ अभयतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति
। कुतस्तपोरता येऽभयतोमुखे तस्माद्यमनन्तः संवत्सरः परिप्रवते तं गृहीत्वा
न सादयति तस्माद्यमसन्नः संवत्सरः ॥ ७ ॥ नानुवाक्यामन्वाक । क्लृपति वा

ऽअनुवाक्यागतो क्वायमृग्यदि दिवा यदि नक्तं नानुवपदूरोति नेदतूनपवृ-
 णाज्ञाऽइति सक्वेव प्रथमौ ग्रहौ गृह्णीतः सक्रोत्तमाविदमेवैतत्सर्वं संवत्सरेण
 परिगृह्णीतस्तदिदं सर्वं संवत्सरेण परिगृह्णीतम् ॥ ८ ॥ निरिवान्यतरः क्रामति ।
 प्रान्यतरः पद्यते तस्माद्दिमं ऽन्वञ्चो मासा पत्यव यदुभौ वा सक् निष्क्रामेतामु-
 भौ वा सक् प्रपद्येयातां पृथगु क्वेवेमे मासा इयुस्तास्मान्निरिवान्यतरः क्रामति प्रा-
 न्यतरः पद्यते ॥ ९ ॥ तौ वा ऽऋतुनेति पदं प्रचरतः । तद्देवा अहूरसृजन्तर्तुभि-
 रिति चतुस्तद्रात्रिमसृजन्त स यद्देतावदेवाभविष्यद्रात्रिर्देवाभविष्यन् व्यवत्स्यत्
 ॥ १० ॥ तौ वा ऽऋतुनेत्युपरिष्ठादिश्चरतः । तद्देवाः परस्तादहूरदुस्तस्मादिदुमया-
 हूरथ रात्रिथ श्वाऽहर्मविता ॥ ११ ॥ ऋतुनेति वै देवाः । मनुष्यानसृजन्तर्तुभि-
 रिति पशूत्स यत्तन्मध्ये येन पशूनसृजन्त तस्माद्दिमं पशव उभयनः परिगृह्णीता
 वशमुपेता मनुष्याणाम् ॥ १२ ॥ तौ वा ऽऋतुनेति पदं प्रचर्य । इतरया पात्रे वि-
 पर्यस्येते ऽऋतुभिरिति चतुश्चरित्तेतरया पात्रे विपर्यस्येते ऽग्रन्यतरत एव तद्देवा
 अहूरसृजन्तान्यतरतो रात्रिमन्यतरत एव तद्देवा मनुष्यानसृजन्तान्यतरतः पशून्
 ॥ १३ ॥ अयामगृह्णीतो ऽसि मध्वे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृह्णीतो ऽसि
 माधवाय वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव वामन्तिकौ स यद्दसन्तऽश्रोषधयो
 ज्ञापन्ते वनस्पतयः पच्यन्ते तेनो हैतौ मधुश्च माधवश्च ॥ १४ ॥ उपयामगृह्णीतो
 ऽसि । शुक्राय त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृह्णीतो ऽसि शुचये वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव
 श्रेष्ठी स यदेतयोर्वलिष्ठं तपति तेनो हैतौ शुक्रश्च शुचिश्च ॥ १५ ॥ उपयामगृह्णी-
 तो ऽसि नभसे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृह्णीतो ऽसि नभस्याय वेति प्रतिप्रस्था-
 तावेव वार्षिकावमृतो वै दिवो वर्षति तेनो हैतौ नभश्च नभस्यश्च ॥ १६ ॥ उप-
 यामगृह्णीतो ऽसि । इषे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृह्णीतो ऽस्यूर्जो वेति प्रतिप्रस्था-
 तैतावेव शार्दौ स यद्हर्यूर्जस श्रोषधयः पच्यन्ते तेनो हैतव्विषश्चोर्जश्च ॥ १७ ॥

उपयामगृहीतोऽसि सकृसे वित्येवाधर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि सकृस्यथ वेति
 प्रतिप्रस्थातेतावेव हेमसिकौ स यद्विमस इमाः प्रजाः सकृसेव स्वं अशमुपनयते
 तेनो हेतौ सकृश्च सकृस्यश्च ॥ १८ ॥ उपयामगृहीतोऽसि तपसे वित्येवाधर्युर्गृह्णा-
 त्युपयामगृहीतोऽसि तपस्याथ वेति प्रतिप्रस्थातेतावेव शिशिरो स यदेतयोर्वलि-
 ष्ठं श्यायति तेनो हेतौ तपश्च तपस्यश्च ॥ १९ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । अक्रुसस्य-
 तये वेति त्रयोदशं ग्रहं गृह्णाति यदि त्रयोदशं गृह्णीयादथ प्रतिप्रस्थाताधर्योः पात्रे
 सःस्रवमवनयत्यधर्युर्वा प्रतिप्रस्थातुः पात्रे सःस्रवमवनयत्याहरति भक्षम् ॥ २० ॥
 अथ प्रतिप्रस्थाताभक्षितेन पात्रेण । ऐन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति तद्यद्भक्षितेन पात्रे-
 णिन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति न वाऽऋतुप्रकाणामनुवषट्कुर्वन्त्येभ्यो वाऽऐन्द्राग्रं ग्रहं
 प्रकृष्यन्भवति तदस्येन्द्राग्रेनिवानुवषट्कृता भवन्ति ॥ २१ ॥ यद्वेन्द्राग्रं ग्रहं गृ-
 ह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनस्य ऋतुप्रकानग्रहीत्स इदं सर्वं प्रजनय्येदमेवैत-
 त्सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठापयति तदिदं सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठितमिन्द्राग्री
 हि प्राणोदानाविमे हि स्वावापृथिवी प्राणोदानावनयोर्हीदिः सर्वं प्रतिष्ठितम्
 ॥ २२ ॥ यद्वेन्द्राग्रं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनस्य ऋतुप्रकानग्रहीत्स
 इदं सर्वं प्रजनय्यास्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन्प्राणादानौ दधाति ताविनाषस्मिन्सर्वस्मि-
 न्प्राणोदानौ हितौ ॥ २३ ॥ अथाता गृह्णात्येव । इन्द्राग्रीऽश्चागतं सुतं गीर्भिर्नि-
 भो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राग्री यां विष ते यो-
 निरिन्द्राग्रीभ्यां वेति सादयतीन्द्राग्रीभ्याः स्वेन गृह्णाति ॥ २४ ॥ अथ वैश्वदेवं ग्रहं
 गृह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनस्य ऋतुप्रकानग्रहीत्स यद्वेतावदेवाभविष्यन्वाव-
 त्या कृवाग्रे प्रजाः सृष्टास्तावत्यो कृवाभविष्यन्न प्राज्ञनिष्यन्त ॥ २५ ॥ अथ यद्वैश्व-
 देवं ग्रहं गृह्णाति । इदमेवैतत्सर्वमिमाः प्रजा यथायथं व्यवसृजति तस्मादिमाः
 प्रजाः पुनरभ्यावर्तन्तीनाप्येते शुक्रपत्रिणा गृह्णात्येष वै शुक्रो य एष तपति तस्य

ये रश्मयस्ते विश्वे देवास्तस्माद्ब्रह्मपात्रेण गृह्णाति ॥ २६ ॥ अथातो गृह्णात्येव ।
 श्रीमासश्चर्षणीर्धितो विश्वे देवास आगत । दाम्नाऽसो दाणुवः सुतम् । उपयामगु-
 कीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति
 विश्वेभ्यो क्सेन देवेभ्यो गृह्णाति ॥ २७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [३. १.] ॥ ॥

गृणाति ह वाऽऽप्तद्वोता यद्ब्रह्मसति । तस्माऽऽप्तदृणते प्रत्येवाधर्युरागृणाति
 तस्मात्प्रतिगरो नाम् ॥ १ ॥ तं वै प्राञ्चमासीनमाकृत्यते । सर्वे वाऽऽन्न्यऽउद्गातुः
 प्राञ्च आर्विड्यं कुर्वन्ति तथो कास्यैतत्प्रागेवार्विड्यं कृतं भवति ॥ २ ॥ प्रजापति-
 र्वाऽउद्गाता । घोषऽर्घ्वीता स एतत्प्रजापतिरुद्गाता घोषायामृचि कोतरि रेतः
 सिञ्चति यत्स्तुते तद्वोता शस्त्रेण प्रजनयति तद्यति यथायं पुरुषः शितस्तद्यदे-
 नद्यति तस्माद्ब्रह्मं नाम ॥ ३ ॥ तदुपपत्य्य प्रतिगृणाति । इदमेवैतद्वेतः सित्त-
 मुपनिमदन्यथ यत्पराङ् तिष्ठन्प्रतिगृणीयात्परागु क्वैतद्वेतः सित्तं प्रणश्येत्तत्र प्र-
 ज्ञापेत सम्यञ्चाऽउ चैवैतद्वैतद्वेतः सित्तं प्रजनयतः ॥ ४ ॥ यातयामानि वै देवै-
 श्कुन्दाऽसि । कुन्दाभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकं समाभ्रुवत मदो वै प्रतिगरो यो
 वाऽऽचि मदो यः सामन्सो वै स तच्छुन्दःस्त्रैवैतद्वेतसं दधात्ययातयामानि करो-
 ति तैर्यातयामिर्यज्ञं तन्वते ॥ ५ ॥ तस्मात्प्रार्थयः शश्वेत् । अर्थिर्चार्थिं प्रति-
 गृणीयमद्यदि पक्षः शश्वेत्यदे-पदे प्रतिगृणीयाद्यत्र वै शश्वन्नवानिति तदसुररक्ष-
 सानि यज्ञमन्ववचरन्ति तत्प्रतिगरेण संदधाति नाष्टाणां रक्षसामनन्ववचाराय
 यज्ञमानस्यो चैवैतद्वान्व्यलोकं हिनति ॥ ६ ॥ चनुरक्षराणि ह वाऽऽग्रे कुन्दाऽ-
 स्यासुः । ततो जगती सोममहापतत्सा त्रीण्यक्षराणि ह्रियाजगाम ततस्त्रिष्टुसो-
 ममहापतत्सैकमक्षरं ह्रियाजगाम ततो गायत्री सोममहापतत्सैतानि चाक्षराणि
 कुरन्त्यागक्षत्सोमं च ततोऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्तस्मादाङ्कुरष्टाक्षरा गायत्रीति ॥ ७ ॥
 तथा प्रातःसवनमतन्वत । तस्माद्गायत्रं प्रातःसवनं तथैव साध्यन्दिनं सवनम-

तन्वत तां ह त्रिष्टुबुवाचोप वाक्मायानि त्रिभिरक्षरैरुप मा क्यस्व मा मा य-
 ज्ञादक्षगा इति तथेति तामुपाकृत्य तत एकादशाक्षरा त्रिष्टुबभवत्तस्मादाङ्गु-
 लुभं माध्यन्दिनं सवनमिति ॥ ८ ॥ तथैव तृतीयसवनमतन्वत । तां ह जगत्यु-
 वाचोप वाक्मायान्येकेनाक्षरेणोप सा क्यस्व मा मा यज्ञादक्षगा इति तथेति
 तामुपाकृत्य ततो द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तस्मादाङ्गुजगतं तृतीयसवनमिति ॥ ९ ॥
 तदाङ्गः । गायत्राणि वै सर्वाणि सवनानि गायत्री क्षेवितदुपसृजमानैदिति तस्मा-
 त्सप्तसिद्धं प्रातःसवने प्रतिगृणीयात्सप्तसिद्धा हि गायत्र्यागहत्सकृन्मद्वन्माध्यन्दिने
 सवनं एकं हि साक्षरं हिवागहत्तेनैवैनामेतत्समर्पयति कृत्स्नां करोति ॥ १० ॥
 यत्र त्रिष्टुभः शस्यन्ते । त्रिमद्वत्तृतीयसवने श्रीणि हि साक्षराणि हिवागहत्तेरैवै-
 नामेतत्समर्पयति कृत्स्नां करोति ॥ ११ ॥ ॥ शतम् २५०० ॥ ॥ यत्र द्यावापृथिव्यां
 शस्यते । इमे ह वै द्यावापृथिवीऽश्माः प्रजा उपजीवन्ति तदनयोरेवैतद्दद्यावापृ-
 थिव्यो रसं दधाति ते रसवत्याऽउपजीवनीयेऽश्माः प्रजा उपजीवन्ति स वा
 ऽओऽमित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १३ ॥ तद्विके । ओधामोदेव
 वागिति प्रतिगृणन्ति वाक्प्रतिगर् एतद्वाचमुपाश्रुम इति वदत्तस्तदु तथा न कु-
 र्याद्यथा वै कथा च प्रतिगृणात्युपाश्रैवास्य' वाग्भवति वाचा हि प्रतिगृणाति
 तस्मादोऽमित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ६
 [३. २.] ॥ ॥

इहाऽऽइहाऽऽइत्यभिषुणोति । इन्द्रमेवैतदाच्यावयति बृहद्बृहदितिन्द्रमेवै-
 तदाच्यावयति ॥ १ ॥ स शुक्रामन्थिनी प्रथमी गृह्णाति । शुक्रवद्वेत्तत्सवनमथाग्र-
 यणां सर्वेषु क्षेष सवनेषु गृह्यतेऽथ मरुत्वतीयमशोकथ्यमुक्त्यानि क्षत्रापि भव-
 न्ति ॥ २ ॥ तद्विके । उक्त्वां गृहीत्वाथ मरुत्वतीयं गृह्णाति तदु तथा न कुर्यान्मरु-
 त्तीयमेव गृहीत्वाथोक्त्यां गृह्णीयात् ॥ ३ ॥ तान्वाऽएतान् । पञ्च यज्ञान्गृह्णात्येष

वै वज्रो यन्माध्यन्दिनः पवमानस्तस्मात्पञ्चदशः पञ्चसामा भवति पञ्चदशो हि
 वज्रः स एतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पञ्च वाऽऽमा अङ्गुलयोऽङ्गुलिभिर्वै प्रकुरति ॥ ४ ॥
 इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्रजहार । स वृत्रं पाप्मानं कृत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा
 निनाय तस्मादथेतर्हि यद्वैवितेन माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुवतेऽथ विजितेऽभये
 ऽनाष्ट्रे दक्षिणा नीयते तथोऽवैष एतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पाप्मने द्विपते श्रातव्याय
 वज्रं प्रकुरति स वृत्रं पाप्मानं कृत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा नयति तस्मा-
 द्वाऽऽतान्यच्च ग्रहान्गृह्णाति ॥ ५ ॥ तद्यन्मरुत्वतीयान्गृह्णाति । एतद्वाऽऽन्द्रस्य नि-
 ष्केवत्यां सवनं यन्माध्यन्दिनं सवनं तेन वृत्रमजिधाऽसत्तेन व्यजिगीपत मरु-
 तो वाऽऽइत्यस्यत्येऽपक्रम्य तस्युः क्षत्रं वाऽऽन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो
 बलवान्भवति तस्मादाश्वत्येऽश्वतुपात्रे स्यातां कार्मण्यमये वैव भवतः ॥ ६ ॥ ता-
 निन्द्र उपमन्त्राणां चक्रे । उप मावर्तधं गुष्माभिर्विलन वृत्रं रुनानीति ते क्षोचुः
 किं नस्ततः स्यादिति तेभ्य एतौ मरुत्वतीयी ग्रहावगृह्णात् ॥ ७ ॥ ते क्षोचुः । अ-
 पनिधयिनमोज उपावर्तामहाऽइति तऽऽनमपनिधयिवीज उपाववतुस्तद्वाऽऽन्द्रो
 ऽस्पुणुतापनिधाय वै मौज उपावृतन्निति ॥ ८ ॥ स क्षोवाच । सदैव मौजसोपा-
 वर्तधमिति तेभ्यो वै नस्तृतीयं ग्रहं गृह्णाणेति तेभ्य एतं तृतीयं ग्रहमगृह्णादुप-
 यामगृहीतोऽसि मरुतां वीजसऽइति तऽऽनं सदैवौजसोपावर्तत तेर्वीजपत
 तेर्वृत्रमरुन्क्षत्रं वाऽऽन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलवान्भवति तत्क्ष-
 त्रंऽऽवैतद्वलं दधाति तस्मान्मरुत्वतीयान्गृह्णाति ॥ ९ ॥ स वाऽऽन्द्रयैव मरुवते
 गृह्णीयात् । नापि मरुद्व्यः स यद्वापि मरुद्व्यो गृह्णीयात्प्रत्युष्मिनीं कृ क्षत्राय
 विशं कुर्यादथैतदिन्द्रमेवानु मरुत आभजति तत्क्षत्रयैवैतद्विशं कृतानुकरामनु-
 वर्त्मानं करोति तस्मादिन्द्रयैव मरुवते गृह्णीयान्नापि मरुद्व्यः ॥ १० ॥ अपक्रमाद्
 ह्वेषामेतद्विभयां चकार । यदिमे मन्नापक्रामेर्युर्ग्रहान्यद्दिग्गैरन्निति तान्वैतदनपक्र-

निषोऽकुरुत तस्मादिन्द्रयिव मरुवति गृहीयान्नापि मरुद्या ॥ १२ ॥ ऋतुपात्राभ्यां
 गृह्णाति । ऋतवो वै संवत्सरो यज्ञस्तिग्दः प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्प्यन्ते यदनु-
 ग्रहान्गृह्णात्यथैतत्परोऽन्नं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते यदनुपात्राभ्यां मरुवती-
 यान्गृह्णाति विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश ऋतवो वाऽद्दष्ट सर्वमन्नायं पचन्ति
 तस्मादनुपात्राभ्यां मरुवतीयान्गृह्णाति ॥ १२ ॥ अथानो गृह्णात्येव । इन्द्र मरुव
 र्कृ पाकि सोमं यथा शार्यातेऽभयिबः सुतस्य । तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना-
 विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा मरुवतऽष्ट ते योनि-
 रिन्द्राय वा मरुवते ॥ १३ ॥ मरुवत्ते वृषभम् । वायुधानमकवारिं दिव्यं शास-
 मिन्द्रम् । विश्वासात्कमवति नूतनापोयं संहोदामिक् तं इवेम । उपयामगृही-
 तोऽसीन्द्राय वा मरुवतऽष्ट ते योनिरिन्द्राय वा मरुवते । उपयामगृहीतोऽसि
 मरुतां वीजसऽइति तृतीयं ग्रहं गृह्णाति ॥ १४ ॥ अथ माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति । पा-
 प्मना वाऽएतदिन्द्रः सप्तसृष्टोऽभूद्यदिशा मरुद्भिः स यथा विजयस्य कामाय विशा
 समाने पात्रेऽश्रीयादेवं तद्यदस्माऽएतं मरुद्भिः समानं ग्रहमगृह्णन् ॥ १५ ॥ तं दे-
 वाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे यथेषीकां मुञ्जादिवृक्तेदेवः सर्वस्मात्पाप्मनो
 व्यवृक्यन्माहेन्द्रं ग्रहमगृह्णन्तथोऽएवैष एतद्यथेषीका विमुञ्जा स्यदिवः सर्व-
 स्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते यन्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति ॥ १६ ॥ यद्वेव माहेन्द्रं ग्रहं गृ-
 ह्णाति । इन्द्रो वाऽएव पुरा वृत्रस्य बधाद्य वृत्रं कृत्वा यथा मकाराजो विजि-
 ग्यान एवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति मकारासु चैवेनमेतत्खलु
 करोति वृत्रस्य बधाय तस्माद्वेव माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति श पात्रेण गृह्णान्येष वै
 शुक्रो य एष तपत्येव ङऽएव मकारास्तस्मादुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥ १७ ॥ अथानो गृ-
 ह्णात्येव । मकाराः सप्तसृष्टौ नृवदा चर्षणिप्रा उत दिवर्कः अग्निः संहोभिः । अ-
 स्मद्यवावधे वीर्यापीरुः पयुः सुकृताः कर्तुभिर्भूत् । उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय

वैष ते धोनिर्महेन्द्राय वेति सादयति महेन्द्राय क्वेन गृह्णाति ॥१८॥ अथोपा-
 कृत्येतां वाचं वदति । अभिषोतारोऽभिषुणुतौलूखलानुद्वादयताग्नीदाशिरं विनय
 सौम्यस्य वित्तादिति ते वै तृतीयसवनायिवाभिषोतारोऽभिषुण्वन्ति तृतीयसवना-
 यौलूखलानुद्वादयन्ति तृतीयसवनायाग्नीदाशिरं विनयति तृतीयसवनाय सौम्यं
 चरुं श्रपयत्येति वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च स-
 वनमथैतन्निधीतिशुक्रं यत्तृतीयसवनं तदेवैतस्मान्माध्यन्दिनात्सवनान्निर्मिमीति तथो
 क्त्वास्यैतदुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मादेतामत्र वाचं वदति ॥१९॥ ब्राह्म-
 णम् ॥ ७ [३. ३.] ॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १३१ ॥ ॥

प्रन्ति वाऽएतद्यज्ञम् । यदेनं तन्वते यन्वेव राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं प्रन्ति
 यत्पशुं संज्ञपयन्ति विशासति तत्तं प्रत्युलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्यां कृ-
 विर्यज्ञं प्रन्ति ॥१॥ स एष यज्ञो कृतो न ददत्ते । तं देवा दक्षिणाभिरदक्षयंस्त-
 द्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयंस्तस्माद्दक्षिणा नाम तद्यदेवात्र यज्ञस्य कृतस्य व्ययते त-
 देवास्यैतद्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध एव यज्ञो भवति तस्माद्दक्षिणा ददाति ॥२॥
 तद्वै षट्पादशेत्येव कृविर्यज्ञे ददति । न कृ त्वेवाशतदक्षिणाः सौम्योऽधरः स्यादेष
 वै प्रत्यज्ञं यज्ञो यत्प्रजापतिः पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठः सोऽयः शतायुः शत-
 तेजाः शतवीर्यस्तः शतेनैव दक्षयति नाशतेन तस्मान्नाशतदक्षिणाः सौम्योऽधरः
 स्यान्नो क्त्वाशतदक्षिणो न यज्ञमानस्यऽर्विकस्यान्निदस्यान्निभूरसानि यमिमे कृनि-
 ष्यन्त्येव न दक्षयिष्यन्तीति ॥३॥ दया वै देवा देवाः । अरुवै देवा अथ ये ब्रा-
 ह्मणाः शुश्रुवाःसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां देधाविभक्त एव यज्ञ आहुतय
 एव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां ब्राह्मणानां शुश्रुवामनूचानानामाहुतिभि-
 रैव देवान्प्रीणाति दक्षिणाभिर्ननुष्यदेवान्ब्राह्मणाञ्जुश्रुवुषोऽनूचानास्तऽएनमु-
 ष्ये देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवृन्ति ॥४॥ ता वाऽएताः । अविज्ञामेव द-

क्षिणा अन्यं वाऽएतऽएतस्यात्मानः संस्कुर्वत्येतं यज्ञमृशयं यजुर्मयः साममय-
माहुतिमयः सोऽस्यामुष्मिलोऽश्नात्मा भवति तथे माज्ञीजननेति तस्मादद्विभ्य
एव दक्षिणा दद्यान्नानुविभ्यः ॥ ५ ॥ अथ प्रतिपरेत्य गार्क्षपत्यम् । दाक्षिणानि
जुहोति स दशाहोमीये वाससि क्षिरणं प्रबध्वावधाय जुहोति देवलोके मेऽप्य-
सदिति वै यजते यो यजते सोऽस्यैष यज्ञो देवलोकेमेवाभिप्रेति तदनुची दक्षिणा
यां ददाति सैति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः ॥ ६ ॥ चतस्रो वै दक्षिणाः । क्षिरणं
गौर्वासोऽश्वो न वै तद्वकल्पते यदश्वस्य पादमवदध्याद्यद्वा गोः पादमवदध्यात्त-
स्मादशाहोमीये वाससि क्षिरणं प्रबध्वावधाय जुहोति ॥ ७ ॥ सौरीभ्यामृग्भ्यां जु-
होति । तमसा वाऽअसौ लोकोऽक्षर्कितः स एतेन ज्योतिषा तमोऽपकृत्य
स्वर्गं लोकमुपसंक्रामति तस्मात्सौरीभ्यामृग्भ्यां जुहोति ॥ ८ ॥ स जुहोति । उडु
त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दशो विश्वाय सूर्यः स्वाहेत्येतया गायत्र्या
गायत्री वाऽश्यं पृथिवी सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठति ॥ ९ ॥
अथ द्वितीयां जुहोति । चित्रं देवानामुद्गादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरूणास्याग्नेः । आप्रा
द्यावापृथिवीऽअक्षरिन्नः सूर्य आत्मा जगतस्तस्युषश्च स्वाहेत्येतया त्रिष्टुभा लो-
कमेवैतथाप्यति ॥ १० ॥ अथाग्नीध्रे । द्वे वैकौ वा जुहोति तद्यद्वावाग्नीध्रे द्वे वै-
कां वा जुहोत्यग्निर्वै पशूनामीष्टे तऽएनमभितः परिणिविशन्ते तमेतयाहुत्या प्री-
णाति सोऽस्मै प्रीतोऽनुमन्यते तेनानुमतां ददाति ॥ १२ ॥ स जुहोति । अग्ने नय
मुपथा रयेऽअस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । ययोधस्मद्भुङ्गराणामेनो भू-
यिन्नां ते नमउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथ यद्यश्च युक्तं वायुक्तं वा दास्यत्स्यादथ द्वि-
तीयां जुहुयाद्यु न नाद्रियेत ॥ १२ ॥ स जुहोति । अयं नोऽअग्निर्वरिवस्कृणो-
त्यं मूधः पुर एतु प्रभिद्भन् । अयं वाजान्जपतु वाजसातावयः शत्रून्जपतु जर्ह-
षाणः स्वाह्ति वाङ्माः स्यश्च ॥ १३ ॥ अथ क्षिरण्यमादाय शालामभ्येति । दक्षि-

षोण वेदिं दक्षिणा उपतिष्ठन्ते सोऽग्रेण शालां तिष्ठन्नभिमन्त्रयते वृषेण वो वृष-
 मभ्यागामिति न ह वाऽग्रे पशवो दानाय चक्षमिरे तेऽपनिधाय स्वानि वृषा-
 णि शरीरैः प्रत्युपातिष्ठन्त तानेतद्देवाः स्वैरेव वृषैर्यज्ञस्यार्धादुपायंस्तो स्वानि वृ-
 षाणि ज्ञानाना अभ्यवायंस्ते रातमनसोऽलं दानायाभवंस्तथोऽश्वैनानेष हतस्वै-
 रेव वृषैर्यज्ञस्यार्धादुपैति ते स्वानि वृषाणि ज्ञानाना अभ्यवायन्ति ते रातमनसो
 ऽलं दानाय भवन्ति ॥ १४ ॥ तथो वो विश्ववेदा विभजति । ब्रह्म वै तुयस्त-
 देना ब्रह्मणा विभजति ब्रह्म वै दक्षिणीयं चादक्षिणीयं च वेद तथो ह्यस्यैता
 दक्षिणीययैव दत्ता भवन्ति नादक्षिणीयाय ॥ १५ ॥ ऋतस्य पथा प्रेतैति । यो वै
 देवानां पथैति स ऋतस्य पथैति चन्द्रदक्षिणा इति तदेतेम ज्योतिषा यन्ति
 ॥ १६ ॥ अथ सदोऽभ्यैति । वि स्वः पश्य व्यर्त्तारक्षमिति वि वया दक्षिणया लो-
 कं ह्येषमित्येवैतदाह ॥ १७ ॥ अथ सदः प्रेक्षते । यतस्व सदस्यैरिति मा वा स-
 दस्या अतिरिक्तैत्येवैतदाह ॥ १८ ॥ अथ क्लृण्वमादायाम्नीधमभ्यैति । ब्राह्मणाम-
 न्य विदेयं पितृमूलं पेतृमत्यमिति यो वै ज्ञातो ज्ञातकुलीनः स पितृमान्यैतृमत्यो
 या वै ज्ञातायापि कतिपयीर्दक्षिणा ददाति ताभिर्मरुज्जपत्युपिमार्षेयमिति यो वै
 ज्ञातोऽनुचानः स ऋषिरार्षेयः सुधातुर्दक्षिणामिति स हि सुधातुर्दक्षिणः ॥ १९ ॥
 अथैवमुपसग्य । अग्नीधि क्लृण्वं ददात्यस्मद्राता देवत्रा गृह्णतेति यां वै रातमना
 अविचिकित्सन्दक्षिणां ददाति तया मरुज्जयति देवत्रा गृह्णतेति देवलांके मेऽध्व-
 सदिति वै यजते यो यजते तद्देवलोकः श्वैनमेतदपिब्रिनं करोति प्रहातारमावि-
 शतेति मामाविशतित्येवैतदाह तथो ह्यस्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति तद्यद्गमी-
 धे प्रथमाय दक्षिणां ददात्यतो हि विश्वे देवा अमृतत्वमपाजयंस्तस्माद्गमीधे प्रथ-
 माय दक्षिणां ददाति ॥ २० ॥ अथैवमेवोपसग्य । अत्रिपाय क्लृण्वं ददाति यत्र
 वाऽद्भुदः प्रातरनुवाकमन्वाहुस्तद्द स्मितपुरा शांसन्त्यत्रिर्वाऽऋषीणाः कृतासा-

येतत्सदोऽसुरतमसमभिपुप्रुवे तऽक्षययोऽत्रिमध्रुवमेहि प्रत्यङ्गिदं तमोऽपन्नकीति
 स एतत्तमोऽपाकृन्नयं वै ज्योतिर्य इदं तमोऽपाबधीदिति तस्माऽएतद्व्योतिर्कि-
 रणं दक्षिणामनयन्ज्योतिर्कि किरणं तद्वै स तत्तेजसा धर्मिणाऽर्षिस्तमोऽपन्नधा-
 नाथेष एतेनेवेतद्व्योतिषा तमोऽपकृति तस्मादत्रियाय किरणं दधाति ॥२१॥
 अथ ब्रह्मणो । ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणातोऽभिगोपायत्यथोद्गात्रेऽथ कृत्रेऽथाधर्म्यु-
 भ्याः कृविर्धानऽश्राप्तीनाभ्यामथ पुनरेत्य प्रस्तोत्रेऽथ मैत्रावरुणायाथ ब्राह्मणा-
 हृत्सिनेऽथ पोत्रेऽथ नेष्ट्रेऽथाहावाकायाथोत्रेऽथ यावस्तुतेऽथ सुब्रह्मण्ययि
 प्रतिकर्त्रऽउत्तमाय ददाति प्रतिकर्ता वाऽएष सोऽस्माऽएतदत्ततः प्रतिकरति त-
 थो हास्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति ॥२२॥ अथाकेन्द्राय मरुवतेऽनुब्रूहीति ।
 यत्र वै प्रजापतिर्ये ददौ तद्रेन्द्र ईक्षं चक्रे सर्वं वाऽअयमिदं दास्यति नास्मभ्यं
 किं चन परिशेक्ष्यतीति स एतं वज्रमुदयकृदिन्द्राय मरुवतेऽनुब्रूहीत्यदानाय ततो
 नाददात्स एषोऽप्येतर्कि तथैव वज्र उग्रम्यतऽइन्द्राय मरुवतेऽनुब्रूहीत्यदानाय
 ततो न ददाति ॥२३॥ चतस्रो वै दक्षिणाः । किरणमायुरिवैतेनात्मनस्त्रायत
 ऽश्रायुर्कि किरणं तदग्रयऽश्राग्नीध्रं कुर्वतेऽददात्तस्मादप्येतर्क्षग्नीधे किरणं दीयते
 ॥२४॥ अथ गौः । प्राणमेवैत्यात्मनस्त्रायते प्राणो हि गौरस्रः हि गौरत्रः हि
 प्राणास्ताः रुद्राय कृत्रेऽददात् ॥२५॥ अथ वासः । त्वचमेवैतेनात्मनस्त्रायते त-
 षि वासस्तद्गुरुस्यतयऽउद्रायतेऽददात् ॥२६॥ अथाश्वः । वज्रो वाऽअश्वो वज्रमे-
 वैतत्पुरोगां कुरुते यमलोके मेऽप्यसदिति वै यज्ञते यो यज्ञते तममलोकऽश्वै-
 नमेतदपिविनं करोति तं यमाय ब्रह्मणोऽददात् ॥२७॥ स किरणं प्रत्येति । अ-
 ग्रये वा मक्षं वरुणो ददावित्यग्रये क्षेत्रवरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीयायुर्दात्रऽए-
 धि मयो मक्षं प्रतिग्रहीऽइति ॥२८॥ अथ गां प्रत्येति । रुद्राय वा मक्षं वरु-
 णो ददाविति रुद्राय क्षेत्रां वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीय प्राणो दात्रऽएधि वयो

मक्षं प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥२१॥ अथ वासः प्रत्येति । वृहस्पतये वा मक्षं वरुणो
 ददाविति बृहस्पतये क्षेत्रवरुणोऽददात्सोऽमृतवमशीय तद्दात्रऽएधि मयो मक्षं
 प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥३०॥ अथाश्वं प्रत्येति । यमाय वा मक्षं वरुणो ददाविति
 यमाय क्षेत्रं वरुणोऽददात्सोऽमृतवमशीय ह्यो दात्रऽएधि वयो मक्षं प्रतिग्र-
 हीत्रऽइति ॥३१॥ अथ यदन्यद्ददाति । कामेनैव तद्ददातीदं मेऽज्यमुत्रासदिति
 तत्प्रत्येति कोऽदात्कस्माऽअदात्कामोऽदात्कामायादात् । कामो दाता कामः प्र-
 तिग्रहीता कामितत्तऽइति तदेवतायाऽअतिदिशति ॥३२॥ तदाहुः । न देवताया
 ऽअतिदिशेदिदं वै यां देवताऽ समिन्दे सा दीप्यमाना श्वः-श्वः श्रेयसी भवतीदं वै
 यस्मिन्न्रावभ्याद्धति स दीप्यमान एव श्वः-श्वः श्रेयान्भवति श्वः-श्वो ह वै श्रेया-
 न्भवति य एवं विद्वान्प्रतिगृह्णाति तद्यथा समिन्दे जुहुयादिवमेतां जुहोति याम-
 धीयते ददाति तस्मादधीयन्नातिदिशेत् ॥३३॥ ब्राह्मणम् ॥ १[३. ४] ॥

त्रया वै देवाः । वसवो रुद्रा आदित्यास्तेषां विभक्तानि सवनानि वसूनामेव
 प्रातःसवनं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्वाऽअग्निश्चमेव
 वसूनां प्रातःसवनमग्निश्च रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनं मिश्रमादित्यानां तृतीय-
 सवनम् ॥१॥ ते ह्यदित्या ऊचुः । यथेदमग्निं वसूनां प्रातःसवनमग्निश्च रुद्रा-
 णां माध्यन्दिनं सवनमेवं न इमं पुरा मिश्राद्गृहं जुहुयेति तथेति देवा अश्रुवं-
 स्ते सऽस्थितऽएव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादितमजुह्वुः स एषोऽप्ये-
 तर्हि तथैव प्रहो रूयते सऽस्थितऽएव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनात्
 ॥२॥ ते ह्यदित्या ऊचुः । नेव वाऽइतरस्मिन्सवने स्मो न्वेतरस्मिन्ये नो र-
 ज्ञाऽसि न हिऽस्युरिति ॥३॥ ते ह द्विदेवत्यानूचुः । रजोभ्यो वै विभीमो हूत
 युष्मन्प्रविशामेति ॥४॥ ते ह द्विदेवत्या ऊचुः । किमस्माकं ततः स्यादित्यस्मा-
 निरनुषषऽकृता भविष्येत्यु ह्यदित्या ऊचुस्तथेति ते द्विदेवत्यान्प्राविशन् ॥५॥

स यत्र प्रातःसवने । द्विदेवत्यैः प्रचरति तत्प्रतिप्रस्थातादित्यपत्रिणा द्रोणकलशा-
 त्प्रतिनिगृहीतः उपयामगृहीतोऽसीत्येतावताध्वर्युर्वाश्वाव्यत्यध्वर्योरनु क्रोमं जु-
 क्रोति प्रतिप्रस्थातादित्येभ्यस्त्वेति सः स्रवमवधनयत्येतावतैवमेव सर्वेषु ॥ ६ ॥ तद्य-
 त्प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्नस्माभिरनुवषट्कृता भवि-
 ष्यथेत्यु ऋदित्या ऊचुर्या वाऽश्रमं द्वितीयामाहुतिं जुक्रोति स्विष्टकृते वै तां जु-
 क्रोति स्विष्टकृतो वाऽऽरुतेऽनुवषट्कृत्क्रियन्ते तथो ऋस्येतेऽनुवषट्कृता इष्टस्विष्ट-
 कृतो भवत्युत्तरार्धे जुक्रोत्येषां क्षेत्रस्य देवस्य दत्तस्मात्तरार्धे जुक्रोति ॥ ७ ॥
 यद्देव प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृहीते । द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्त यानेव प्राविशन्ते-
 भ्य एवैतन्निर्मितीतेऽथापिदधाति रक्षोभ्यो ऋग्भिभयुर्विज्ञःऽरुगाणेषु ते सोमस्तः
 रक्षस्व मा वा दभन्ति यज्ञो वै विष्णुस्तग्नयैवैतत्परिददाति गुत्याऽश्रथाक्
 सः स्थितः एव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादेहि यजमानेति ॥ ८ ॥ ते
 सम्प्रपद्यन्ते । अध्वर्युश्च यजमानश्चाग्नीध्रश्च प्रतिप्रस्थाता चोन्नेताथ योऽन्यः परिचरो
 भवत्युभे द्वारेऽश्रपिदधति रक्षोभ्यो ऋग्भिभयुराध्वर्युरादित्यस्थालीं चादित्यपात्रं
 चादत्ते स उपर्युपरि पूतभृतं विगृह्णाति नेद्यवश्चोतदिति ॥ ९ ॥ अथ गृह्णाति । क-
 दा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोषिन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य
 पृथक्तः आदित्येभ्यस्त्वेति ॥ १० ॥ तं वै नोपयामेन गृहीयात् । अग्ने क्षेत्रेषु उप-
 यामेन गृहीतो भवत्यजामितये जामि रु कुर्यादनेमत्राप्युपयामेन गृहीयात्
 ॥ ११ ॥ अथापगृह्य पुनरानयति । कदा चन प्रपुहस्युभे निपासि जन्मनी । तुरी-
 यादित्य सवने तः इन्द्रियमातस्थावमृतं दिव्यादित्येभ्यस्त्वेति ॥ १२ ॥ अथ दधि गृ-
 ह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वाऽश्रनु पशवस्तत्यशुश्रैवैतत्यो
 दधाति तदिदं पशुषु पयो क्लिप्तं मध्यत-इव गृह्णीयादित्याङ्गर्मध्यत-इव कीदं प-
 शूनां पय इति पश्चाद्दिव त्वेव गृह्णीयात्यश्चादिव कीदं पशूनां पयः ॥ १३ ॥ यद्देव

दधि गृह्णाति । इतोऽङ्घ्रिष्ठा वाऽऽएते सञ्जवा भवन्ति नाल्मामाङ्घ्रित्ये तान्वैतित्युन-
 रायाययति तथा नाल्मामाङ्घ्रित्ये भवन्ति तस्माद्दधि गृह्णाति ॥ १४ ॥ स गृह्णाति । यज्ञो
 देवानां प्रत्येति सुमन्मादित्यासो भवता मृडयन्तः । आ वोऽर्वाची सुमन्तिर्ववृत्या-
 दङ्घ्रिष्ठा वरिवोवित्तरासदादित्येभ्यस्त्वेति ॥ १५ ॥ तमुपाङ्घ्रिसवनेन मेक्षयति
 । विवस्वान्वाऽऽएष आदित्यो निदानेन यदुपाङ्घ्रिसवनेन आदित्यग्रको वाऽऽएष भ-
 वति तदेनञ् स्वऽएव भागे प्रीणाति ॥ १६ ॥ तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति
 एते वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनमथेतन्नि-
 धीतिशुक्रं यत्तृतीयसवनेञ् स यन्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति तेनो क्वास्वित्कु-
 क्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मान्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति ॥ १७ ॥ स
 मेक्षयति । विवस्वन्नादित्येप ते सोमपीथस्तस्मिन्मत्स्वेत्यथोनेत्रऽउपाङ्घ्रिसवने
 प्रयक्ष्यथाकोनेतारमासृज ग्राव्या इति तानाधवनीये वासृजति चमसे वा ॥ १८ ॥
 राजानमुन्नीय । आदित्यानां वै तृतीयसवनेमादित्यान्वाऽऽनु ग्रावाणास्तदेनास्व
 ऽएव भागे प्रीणात्यपोर्णवन्ति द्वारे ॥ १९ ॥ अथापिधायोपनिष्क्रामति । रत्नोभ्यो
 ष्वबिभयुरथाहादित्येभ्योऽनुब्रूकोत्यत्र सम्यश्वेद्यदि कामयेताथाव्य देव सम्यश्वे-
 दादित्येभ्यः प्रेष्य प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो मरुस्वसरस्य पतिभ्य उरार-
 सरिन्नास्याथनेभ्य इति वषट्कृते जुकोति नानुवषट्करोति नेत्यशूनमौ प्रवृण्णा-
 नीति प्रयहति प्रतिप्रस्थात्रे सञ्जवौ ॥ २० ॥ अथ पुनः प्रपद्य । आग्रयणामादन्
 ऽउदीचीनदशं पवित्रं वितन्वन्ति प्रस्कन्दयत्यधर्युराग्रयणस्य सम्प्रगृह्णाति प्रतिप्र-
 स्थाता सञ्जवावानयत्युनेता चमसेन वोदञ्चनेन वा ॥ २१ ॥ तं चतसृणां धारा-
 णामाग्रयणं गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनेमादित्यान्वाऽऽनु गावस्तास्मा-
 दिदं गवां चतुर्धाविक्रितं पयस्तस्माच्चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति ॥ २२ ॥ त-
 स्मन्प्रतिप्रस्थाता सञ्जवौ सम्प्रगृह्णाति । आदित्यग्रको वाऽऽएष भवति न वा

ऽआदित्यग्रहस्यानुषङ्गोत्पेतस्माद्दि सावित्रं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्य सावि-
त्रेणैवानुषङ्गकृतो भवति ॥२३॥ यदेव प्रतिप्रस्थाता सध्रुवौ सम्प्रगृह्णाति ।
पुरा वाऽएभ्य एतन्मिआद्ग्रहमहौषुः पुरा तृतीयसवनान्तृतीयसवनाय वाऽएष
ग्रहो गृह्यते तदादित्यास्तृतीयसवनमपियन्ति तथा न बहिर्धी यज्ञाद्भवन्ति तस्मा-
त्प्रतिप्रस्थाता सध्रुवौ सम्प्रगृह्णाति ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [३. ५.] ॥ तृतीयो
ऽध्यायः [२७.] ॥ ॥

मनो ह वाऽग्रस्य सविता । तस्मात्सावित्रं गृह्णाति प्राणो ह वाऽग्रस्य स-
विता तमेवास्मिन्नेतत्पुरस्तात्प्राणं दधाति यदुपाध्शुं गृह्णाति तमेवास्मिन्नेतत्प-
श्चात्प्राणं दधाति यत्सावित्रं गृह्णाति ताविमाऽऽभयतः प्राणो हितौ यश्चायमुप-
रिष्टायश्चाधस्तात् ॥१॥ ऋतवो वै संवत्सरो यज्ञः । तेऽदुः प्रातःसवने प्रत्यक्षम-
वकल्यन्ते यदतुग्रहान्गृह्णात्यथैतत्परोऽङ्गं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्यन्ते यदतुपा-
त्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णाति न वाऽग्रत्रऽर्तुभ्य इति कं चन ग्रहं गृह्णाति नऽर्तुपा-
त्राभ्यां कश्चन ग्रहो गृह्यते ॥२॥ एष वै सविता य एष तपति । एष उऽएव
सर्वऽऽतवस्तदतवः संवत्सरोस्तृतीयसवने प्रत्यक्षमवकल्यन्ते तस्मात्सावित्रं गृ-
ह्णाति ॥३॥ तं वाऽउपाध्शुपात्रेण गृह्णाति । मनो ह वाऽग्रस्य सविता प्राण
उपाध्शुस्तस्मादुपाध्शुपात्रेण गृह्णात्यन्तर्यामपात्रेण वा समानऽ क्षेत्र्यादुपाध्शुत्त-
र्यामौ प्राणोदानौ हि ॥४॥ आग्रयणाद्गृह्णाति । मनो ह वाऽग्रस्य सवितात्मा-
ग्रयण आत्मन्येवेतन्मनो दधाति प्राणो ह वाऽग्रस्य सवितात्माग्रयण आत्मन्ये-
नेतत्प्राणं दधाति ॥५॥ अथातो गृह्णात्येव । वाममद्य सवितर्वाममु ष्ये दिवे-दि-
वे वाममस्मभ्यऽ सावीः । वामस्य हि जयस्य देव भूररया धिया वामभाज्ञः स्याम
। उपयामगृहीत्स्तेऽसि सावित्रोऽमि चनोधाऽन्नोधा असि चनो मयि धेहि । जि-
न्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिं भगायेति ॥६॥ तं गृहीत्वा न सादयति । मनो ह वा

ऽश्वस्य सविता तस्मादिदमसन्नं मनः प्राणो ह वाऽश्वस्य सविता तस्मादयमसन्नः
 प्राणाः संचरत्यथाह देवाय सवित्रेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति व-
 षट्कृते जुहोति नानुवषट्करोति मनो ह वाऽश्वस्य सविता नेन्मनोऽग्नौ प्रवृण-
 ज्ञानीति प्राणो ह वाऽश्वस्य सविता नेत्राणामग्नौ प्रवृणज्जानीति ॥७॥ अथाभ-
 क्षितेन पत्रिणा । वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्षितेन पत्रिणा वैश्वदेवं ग्रहं गृ-
 ह्णाति न वै सावित्रस्यानुवषट्करोत्येतस्माद्द्वै वैश्वदेवं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्य
 वैश्वदेवेनेवानुवषट्कृतो भवति ॥८॥ यद्वै वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । मनो ह
 वाऽश्वस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा इदमेवैतत्सर्वं मनसः कृतानुकारमनुवर्त्म
 करोति तददिह सर्वं मनसः कृतानुकारमनुवर्त्म ॥९॥ यद्वै वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णा-
 ति । प्राणो ह वाऽश्वस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा अस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन्प्रा-
 णोदानौ दधाति ताविमावस्मिन्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ हि तौ ॥१०॥ यद्वै वैश्व-
 देवं ग्रहं गृह्णाति । वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तदुच्यतऽएव सामतो यस्माद्वैश्वदेवं
 तूतीयसवनमुच्यतः ऋतोऽथैतदेव यजुष्टः पुरश्चरणतो यदंतं मरुविश्वदेवं गृह्णाति
 ॥११॥ तं वै पूतभृतो गृह्णाति । वैश्वदेवो वै पूतभृतो हि देवेभ्य उग्रयज्यतो
 मनुष्येभ्योऽतः पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवः पूतभृत् ॥१२॥ तं वाऽश्वपुरोरुक्कं गृह्णाति
 । विश्वेभ्यो क्क्षीनं देवेभ्यो गृह्णाति सर्वं वै विश्वे देवा यदृचो यद्यजूषि यत्सामा-
 नि स यद्वैवैनं विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति तेनो ह्यस्यैव पुरोरुक्क्षान्भवति तस्मा-
 दपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥१३॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सु-
 प्रतिष्ठान इति प्राणो वै सुशर्मा सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्ताय नम इति प्रजापतिर्वै
 बृहदुक्ताः प्रजापतये नम इत्येवैतदाह विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्य-
 स्त्वा देवेभ्य इति सादयति विश्वेभ्यो क्क्षीनं देवेभ्यो गृह्णात्यथेत्य प्राडुपविशति
 ॥१४॥ स यत्रैताः कृता शशंसति । एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये

विधृशती च । तिसृभिश्च वरुसे त्रिधृशता च नियुद्धिर्वायविकृ ता विमुञ्चेति त-
 देतस्यां वायव्यायामुचि पात्राणि विमुच्यन्ते वायुप्रणेत्रा वै पशवः प्राणो वै वा-
 युः प्राणेन हि पशवश्चरन्ति ॥ १५ ॥ स कृ देवेभ्यः पशुभिरुपचक्राम । तं देवाः
 प्रातःसवनेऽन्वमन्त्रयन्त स नोपाववर्त तं माध्यन्दिने सवनेऽन्वमन्त्रयन्त स कृ
 नैवोपाववर्त तं तृतीयसवनेऽन्वमन्त्रयन्त ॥ १६ ॥ स कृोपाववर्त्यन्नुवाच । यद् उ-
 पाववर्तेय किं मे ततः स्यादिति त्र्यैवेतानि पात्राणि युज्येरस्त्वया विमुच्येरन्निति
 तदेनेनेतत्पात्राणि युज्यन्ते यदेन्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णात्यथेनेनेतत्पात्राणि
 विमुच्यन्ते यदाकृ नियुद्धिर्वायविकृ ता विमुञ्चेति पशवो वै नियुतस्तत्पशुभिरु-
 वैतत्पात्राणि विमुच्यन्ते ॥ १७ ॥ स यत्प्रातःसवनंऽउपाववर्त्यत् । गायत्रं वै प्रातः-
 सवनं ब्रह्म गायत्री ब्राह्मणेषु कृ पशवोऽभविष्यन्नथ यन्माध्यन्दिने सवनंऽउपा-
 ववर्त्यदेन्द्रं वै माध्यन्दिनं सवनं क्षत्रमिन्द्रः क्षत्रियेषु कृ पशवोऽभविष्यन्नथ य-
 त्तृतीयसवनंऽउपाववर्तत वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं सर्वमिदं विश्वे देवास्तस्मादिने
 सर्वत्रैव पशवः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ३ [४. १.] ॥ ॥

सोम्येन चरुणा प्रचरति । सोमो वै देवानां कृविरथैतत्सोमयिव कृविष्कि-
 यते तथातः सोमोऽनन्तरिर्हो भवति चरुर्भवति चरुर्वै देवानामन्नमोदनो हि
 चरुरोदनो हि प्रत्यक्षमन्नं तस्माच्चरुर्भवति ॥ १ ॥ तेन न प्रातःसवने प्रचरति ।
 न माध्यन्दिने सवनंऽएते वै देवानां निष्केवल्ये सवने यत्प्रातःसवनं च मा-
 ध्यन्दिनं च सवनं पितृदेवत्यो वै सोमः ॥ २ ॥ स यत्प्रातःसवने वा प्रचरत् ।
 माध्यन्दिने वा सवने समदं कृ कुर्यादेवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तेन तृतीयसवने प्रच-
 रति वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तथा कृसमदं करोति नानुवाक्यामन्वाकृ सकृद्
 कोव पराञ्चः पितृस्मन्नामनानुवाक्यामन्वाकृ ॥ ३ ॥ अथ चतुर्गृहीतमाङ्गं गृही-
 वा । आश्राव्याकृ धृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तद्या अतः प्राञ्च आहुतयो

उक्ता भवन्ति ताम्य एवेतदत्तर्द्धाति तथा क्वासमदं करोति ॥४॥ ॥ शतम् २६०० ॥ ॥
 स आङ्गस्योपस्तीर्य । द्विश्चरोर्वद्यत्यथोपरिष्ठादाङ्गस्यस्याभिधारयत्याश्वाव्याह सौ-
 म्यस्य यजेति वषट्कृते जुहोति ॥५॥ यथापरं चतुर्गृहीतमाङ्गं गृहीत्वा । आ-
 श्वाव्याह घृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तथा अत ऊर्ध्वा आहुतीर्होष्यन्भवति
 ताम्य एवेतदत्तर्द्धाति तथा क्वासमदं करोति स यदि कामयेतोभयतः परियेज्य-
 श्यु कामयेतान्यतरतः परियेजेत् ॥६॥ अथ प्रचरणीति मुग्भवति । तस्यां चतुर्गृ-
 हीतमाङ्गं गृहीत्वाध्वर्युः शालाकैर्धिष्यान्व्याधारयति तद्यशालाकैर्धिष्यान्व्याधा-
 रयति यदेवेनानदो देवा अत्रुवंस्तृतीयसवने वा घृत्याहुतिः प्राप्स्यति न गौ-
 म्यापकृतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नार्हथेति सैनानिषा तृतीयसवन-
 ऽएव घृत्याहुतिः प्राप्नोति न सौम्या यशालाकैर्धिष्यान्व्याधारयति तागेतैरेव
 यजुर्मिथोपकीर्णा यथापूर्वं व्याधारयति मार्जालीयऽएवात्तमम् ॥७॥ तद्विके ।
 आग्नीध्रिये पुनराधारयत्युदमऽइदं कर्मानुसंतिष्ठाताऽइति तद् तद् तथा न कुर्यान्मा-
 र्जालीयऽएवात्तमम् ॥८॥ स यत्राध्वर्युः । शालाकैर्धिष्यान्व्याधारयति तत्प्रतिप्र-
 स्थाता पान्नीवतं ग्रहं गृह्णाति यज्ञद्वि प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्र-
 जायन्ते मिथुनात्प्रजायमाना अन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना एतदन्ततो यज्ञस्य मि-
 थुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते
 तस्मात्पान्नीवतं गृह्णाति ॥९॥ तं वाऽउपाऽशुपात्रेण गृह्णाति । यदि सावित्रमुपाऽ-
 शुपात्रेण गृह्णीयादन्तर्गामपात्रेणीतं यदि सावित्रमन्तर्गामपात्रेण गृह्णीयादुपाऽशुपा-
 त्रेणीतम् समानम् क्षेत्रेणुपाऽध्वन्तर्गामौ प्राणां हि यो वै प्राणः स उदानो वृषा
 वै प्राणो योषा पत्नी मिथुनमेवेत्प्रजननं क्रियते ॥१०॥ तं वाऽअपुरोरुक्कं गृ-
 ह्णाति । वीर्यं वै पुरोरुक्त्वेषु वीर्यं दधानीति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥११॥
 प्रथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसि ब्रुहस्पतिमुतस्य देव सोम तऽइति ब्रह्म

वै बृहस्पतिर्ब्रह्मप्रमूतस्य देव सोम तऽइत्येवैतदाकृन्दोरिन्द्रियावत इति वीर्य-
 वत इत्येवैतदाकृ यदाकृन्दोरिन्द्रियावत इति पत्नीवतो यक्षाः११॥ अथ्यासमिति न
 तम्प्रति पत्नीभ्यो गृह्णाति नेत्स्त्रीषु वीर्यं दधानीति तस्मान्न सम्प्रति पत्नीभ्यो गृ-
 ह्णाति ॥ १२ ॥ अथ यः प्रचरण्याऽ साञ्जवः परिशिष्टो भवति । तेनेनऽ श्रीणाति
 समर्थप्रति वाऽअन्यान्यद्वाऽङ्गीणान्नथैतं व्यर्थयति वञ्चो वाऽआज्यमेतेन वै देवा
 वञ्चेणाज्येनाप्रनेव पत्नीर्निराङ्गुवंस्ता कृता निरष्टा नात्मनश्चनेशन न दायस्य
 चनेशत तयोऽएवेष एतेन वञ्चेणाज्येन कृन्त्येव पत्नीर्निराङ्गोति ता कृता नि-
 रष्टा नात्मनश्चनेशते न दायस्य चनेशते ॥ १३ ॥ स श्रीणाति । अकं परस्तादकृ-
 मवस्तायदलरिचं तद् मे पिताभूत् । अकृऽ सूर्यमुभयतो ददर्शाकं देवानां परमं
 गुहा यदिति स यदकृमकृमिति श्रीणाति पुऽस्वैवैतद्वीर्यं दधाति ॥ १४ ॥ अथाका-
 ग्रीत्पात्नीवतस्य यज्ञेति । वृषा वाऽअग्नीगोषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
 स जुहोत्यग्नाऽऽइ पत्नीवन्निति वृषा वाऽअग्नीगोषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं
 क्रियते ॥ १५ ॥ सज्जदेवेन वष्टेति । वष्टा वै सिक्ताऽ रेतो विकरोति तदेष एवै-
 तत्सिक्ताऽ रेतो विकरोति सोमं पिब स्वाकृत्युत्तरार्धे जुहोति या इतरा आहुत-
 यस्ते देवा अथैताः पत्न्य एवमिव हि मिथुनं कृतमुत्तरतो हि स्त्री पुमाऽसमुपशे-
 तऽआकृन्त्यधर्म्याधे भक्तऽ स आकाधर्म्यऽउप मा कृयस्वेति तं न प्रत्युपकृयेत
 को हि कृतस्य निरष्टस्य प्रत्युपकृवस्तं वै प्रत्येवोपकृयेत जुहृत्यस्याग्री वपदकु-
 र्वन्ति तस्मात्प्रत्येवोपकृयेत ॥ १६ ॥ अथ सम्प्रेष्यति । अग्निष्टुरूपस्थमासीद् नेष्टः
 पत्नीमुदानयोद्गात्रा संख्यापयोन्नैतर्हातुश्चमसमनून्नय सोमं मातिरीरिच इति यश्च-
 मिष्टोमः स्यात् ॥ १७ ॥ पशुकथ्यः स्यात् । सोमं प्रभावयेति ब्रूयान्स बिभ्रद्वैत-
 त्यात्रमग्निष्टुरूपस्थमासीदत्यग्निर्वाऽएष निदानेन यदाग्नीध्रो गोषा नेष्टा वृषा वा
 ऽअग्नीगोषा नेष्टा मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियतऽउदानयति नेष्टा पत्नीं तामुद्गात्रा

संख्यापयति प्रजापतिर्वृषासि रेतोधा रेतो मयि धेहीति प्रजापतिर्वाऽउद्राता यो-
पा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १८ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [४. ५.] ॥ ॥

पशवो वै देवानां हन्दाऽसि । तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो वक्ष्येवं
हन्दाऽसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वक्षसि तद्यत्र हन्दाऽसि देवात्समतर्पयन्नथ ह-
न्दाऽसि देवाः समतर्पयस्तदुतस्तत्प्राग्भूयच्छन्दाऽसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवा-
क्षुर्पदेनात्समतीतृपन् ॥ १ ॥ अथ कारियोजनं गृह्णाति । हन्दाऽसि वै कारियोज-
नश्चन्दाऽस्यैतन्संतर्पयति तस्मात्कारियोजनं गृह्णाति ॥ २ ॥ तं वाऽग्रतिरिक्तं गृ-
ह्णाति । यदा हि शम्पोराक्ष्येनं गृह्णातीदं वै देवा अथ हन्दाऽस्यतिरिक्तान्यथ
मनुष्या अथ पशवाऽतिरिक्तास्तस्मादतिरिक्तं गृह्णाति ॥ ३ ॥ द्रोणकलशं गृह्णाति ।
वृत्रां वै सोम आसीत्तं यत्र देवा अप्रेस्तस्य मूर्धोद्धवर्तं स द्रोणकलशोऽभवत्-
स्मिन्यावान्वा यावान्वा रसः समस्रवदतिरिक्ता वै म आसीदतिरिक्त एष ग्रह-
स्तदतिरिक्तोऽद्वैतदतिरिक्तं दधाति तस्माद्द्रोणकलशं गृह्णाति ॥ ४ ॥ तं वाऽग्रपु-
रारुक्कं गृह्णाति । हन्दाभ्यो कोनं गृह्णाति स यद्वेनं हन्दाभ्यो गृह्णाति तेनो
क्षस्यैप पुरोरुशान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ५ ॥ अयातो गृह्णन्त्येव । उप-
यामगृहीताऽसि कुरिरसि कारियोजनो कुरिभ्यां वत्यृकनामं वै कुरीऽकृकसामा-
भ्याऽ कोनं गृह्णाति ॥ ६ ॥ अथ धाना आव्रयति । क्ष्योर्धाना स्थ सकृसोमा इन्द्रा-
येति तद्यदेवात्र मितं च हन्दाऽमितं च तद्वैतत्सर्वं भक्षयति ॥ ७ ॥ तस्यान्निता-
आव्रयति । अतिरिक्ता वाऽउन्नेता न क्षोपोऽन्यस्मात्प्राव्रयत्यतिरिक्ता एष ग्रहस्त-
दतिरिक्तोऽद्वैतदतिरिक्तं दधाति तस्मादुन्नेताप्राव्रयति ॥ ८ ॥ मूर्धन्नभिनिधायाप्रा-
व्रयति । मूर्धा क्षस्यैषांऽथाह धानासामिभ्योऽनुद्रुहीत्याथाव्याह धानासोमान्प्र-
स्थितान्प्रैयति वषट्कृते जुहोत्यनुवषट्कृतेऽथ धाना विलिप्तानो भक्षाय ॥ ९ ॥
तद्वैके । कृत्रे द्रोणकलशं प्रतिपराहुरन्ति वषट्कर्तुर्भक्ष इति वदन्तस्तद् तथा न

कुर्याद्यथाचमस वाऽग्रन्ये भक्षा अथेषोऽतिरिक्तस्तस्मादेतस्मिन्सर्वेषामिव भक्षस्त-
 स्माद्धाना विलिप्तत्वे भक्षाय ॥ १० ॥ ता न दद्मिः खादेयुः । पशवो वाऽएते ने-
 त्यशून्प्रभदे कर्वामकाऽइति प्राणैरेव भक्षयन्ति यस्तेऽग्रस्यसनिर्भक्षो यो गोस-
 निरिति पशवो ह्येते तस्मादाह यस्तेऽग्रस्यसनिर्भक्षो यो गोसनिरिति तस्य त-
 ऽइष्टयज्ञस्य स्तुतस्तोमस्येतीष्टानि हि यज्ञूषि भवन्ति स्तुता स्तोमाः शस्तोकथ-
 स्येति शस्तानि क्युक्त्यानि भवन्त्युपरूतस्योपरूततो भक्षयामीत्युपरूतस्य ह्येतदु-
 परूततो भक्षयति ॥ ११ ॥ ता नाम्नी प्रकिरेयुः । नेदुह्मिष्टमग्नी जुहुवामित्युत्तरवेदा-
 वेव निवर्षन्ते तथा न बर्हिर्था यज्ञाद्भवन्ति ॥ १२ ॥ अथ पूर्णापात्रास्तसमवमृशन्ति
 । यानेकेऽप्सुषोमा इत्याचक्षते यथा वै युक्तो वह्नेदेवमेते यऽआर्विड्यं कुर्वस्युत-
 वै युक्तः क्षणुते वा वि वा लिशते शान्तिरापो भेषजं तद्यदेवात्र क्षण्वते वा वि
 वा लिशन्ते शान्तिरापस्तद्भिः शान्त्या शमयन्ते तद्भिः संदधते तस्मात्पूर्णापात्रास्त-
 मवमृशन्ति ॥ १३ ॥ ते समवमृशन्ति । सं वर्चसा पयसा सं तनूभिर्गन्महि मनसा
 सः शिवेन । त्रष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टमिति यद्विवृढं
 तत्संदधते ॥ १४ ॥ अथ मुखान्युपस्पृशन्ते । द्यं तद्यस्मान्मुखान्युपस्पृशन्तेऽमृतं वा
 ऽआपोऽमृतेनैवितत्सःस्पृशन्तः एतद् वैवितंत्कर्मात्मन्कुर्वते तस्मान्मुखान्युपस्पृश-
 न्ते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [४. ३.] ॥

तानि वाऽएतानि । नव समिष्टयज्ञूषि जुहोति तद्यन्नव समिष्टयज्ञूषि जु-
 होति नव वाऽग्रमूर्बहिष्यवमाने स्तोत्रिया भवन्ति सैषोभयतो न्यूना विराट्
 प्रजननायेतस्माद्वाऽउभयतो न्यूनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः समृजऽइतश्चोर्धा इत-
 श्चावाचीस्तथोऽएवेष एतस्मादुभयत एव न्यूनात्प्रजननात्प्रजाः समृजत इतश्चोर्धा
 इतश्चावाचीः ॥ १६ ॥ अहोऽहो स्तोत्रियाणां दशमः । स्वाहाकार् एतेषां तथो हा-
 सीया न्यूना विराट्दशदशिनी भवति ॥ १७ ॥ अथ यस्मात्समिष्टयज्ञूषि नाम । या

वा॒ऽएतेन॑ यज्ञेन॑ दे॒वता॑ कृ॒यति॑ या॒भ्य ए॒ष यज्ञ॑स्ताप॒यते॑ सर्वा॒ वै तत्ताः॑ स॒मिष्टा॑ भ॒-
 व॒न्ति॑ तद्य॒त्तासु॑ सर्वा॒सु स॒मिष्टास्व॒थैतानि॑ नु॒होति॑ त॒स्मात्स॒मिष्टय॑ज्ञ॒षि नाम ॥३॥
 अथ॑ य॒स्मात्स॒मिष्टय॑ज्ञ॒षि नु॒होति॑ । रि॒रिचान॑ऽइ॒व वा॒ऽएत॑दी॒ज्ञान॑स्यात्मा॒ भवति॑
 य॒ज्ञस्य॑ भ॒वति॑ त॒स्य हि॑ द॒दाति॑ त॒मेवा॒नस्त्रि॑भिः पु॒नरा॑याय॒यति ॥४॥ अथ॑ या॒-
 न्यु॒त्तरा॑णि त्रीणि॑ नु॒होति॑ । या वा॒ऽएतेन॑ यज्ञेन॑ दे॒वता॑ कृ॒यति॑ या॒भ्य ए॒ष यज्ञ॑-
 स्ताप॒यत॑ऽउ॒प के॒व ता॑ आ॒सते॑ या॒वन्न॑ स॒मिष्टय॑ज्ञ॒षि नु॒होती॑मानि॒ नु नो॑ नु॒होति॑-
 ति॒ ता दृ॒वैत॑द्यथा॒यथं॑ व्य॒वसृ॑जति॒ यत्र॑-यत्रासां॑ च॒रणं॑ तद॒नु ॥५॥ अथ॑ या॒न्यु॒त्तमा॑-
 नि त्रीणि॑ नु॒होति॑ । यज्ञं॑ वा॒ऽएत॑द्जी॒जनत॑ य॒देन॑म॒तत॑ तं॒ जन॑यित्वा॒ यत्रा॑स्य प्र॒-
 ति॒ष्ठा तत्प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॒ तस्मात्स॒मिष्टय॑ज्ञ॒षि नु॒होति॑ ॥६॥ स॒ नु॒होति॑ । स॒मिन्द्र॑
 णो॒ मन॑सा॒ नेषि॑ गो॒भिरि॑ति॒ मन॑स॒ति तन्म॑नसा॒ रि॒रिचान॑मा॒ध्याय॑यति॒ गो॒भिरि॑ति
 तद्गो॒भी रि॒रिचान॑मा॒ध्याय॑यति॒ स॒ऽ सूरि॑र्भिर्म॒घव॑त्स॒ऽ स्व॑स्त्या । सं॒ ब्र॒ह्मणा॑ दे॒व-
 कृतं॑ यद॒स्त॑ति॒ ब्र॒ह्मणे॑ति॒ तद्ब्र॑ह्मणा॒ रि॒रिचान॑मा॒ध्याय॑यति॒ सं दे॒वाना॑ऽ सु॒मतौ
 यज्ञि॑याना॑ऽ स्वा॒हा ॥७॥ सं॒ वर्च॑सा । प॒यसा॑ सं॒ तनू॑भिरि॒ति वर्च॑स॒ति तद्वर्च॑सा
 रि॒रिचान॑मा॒ध्याय॑यति॒ प॒यसे॑ति॒ रसो॑ वै॒ प॒यस्त॑त्य॒यसा॑ रि॒रिचान॑मा॒ध्याय॑त्य॒गन्म॑हि
 मन॑सा॒ स॒ऽ शि॒वेन॑ । त॒ष्टा सु॒द्व्रो वि॒द्धातु॑ रा॒योऽनु॑मा॒र्ष्टु तन्वो॑ वद्वि॒लिष्ट॑मि॒ति
 वि॒वृ॑त् तत्सं॒दधा॑ति ॥८॥ धा॒ता रा॑तिः । स॒र्वित॑दं॒ जुष॑तां प्र॒जाप॑ति॒र्निधि॑या॒ देवो॑
 ऽअग्निः॑ । त॒ष्टा वि॒ष्णुः प्र॒जाया॑ स॒धर॑णा॒ यज्ञ॑मानाय॒ द्रवि॑णं॒ दधा॑त॒ स्वाहे॑ति॒ तदे॒व
 रि॒रिचानं॑ पु॒नरा॑याय॒यति॑ घ॒दाह॑ य॒ज्ञमा॑नाय॒ द्रवि॑णं॒ दधा॑त॒ स्वाहे॑ति ॥९॥ सु॒गा
 वो दे॒वाः । स॒दना॑ अ॒कर्म॑ य॒ऽआज्ञ॑मे॒दऽ स॒वनं॑ जुषाणा॒ इति॑ सु॒गानि॑ वो दे॒वाः
 स॒दना॑न्य॒कर्म॑ य॒ऽआज्ञे॑दे॒ऽ स॒वनं॑ जुषाणा॒ इत्ये॒वैत॑दाह॒ भ॒रमा॑णा॒ व॒ह्मना॑ कृ॒-
 षी॑षीति॒ तदे॒वता॑ व्य॒वसृ॑जति॒ भ॒रमा॑णा॒ अ॒रु॒ ते य॒त्तु य॑ऽवा॒हना॑ व॒ह्मना॑ उ॒-
 ते॒ यत्तु॑ ये वा॒हन॑व॒त इत्ये॒वैत॑दाह॒ तस्मा॑दाह॒ भ॒रमा॑णा॒ व॒ह्मना॑ कृ॒षी॑ष्य॒सि

धत्त वसवो वसूनि स्वाहा ॥ १० ॥ यांश् ॥ अवाकः । उशतो देव देवास्तान्प्रेरय
 स्वेऽग्ने सधस्थऽइत्यग्निं वाऽआकामूदेवानावकामूदेवानावहेति तमेवैतदाह
 यान्देवानावाहोस्तान्गमय यत्र-यत्रेषां चरणं तदन्विति जज्ञिवाऽसः पपिवाऽसश्च
 विञ्चऽइति जज्ञिवाऽसो हि पशुं पुरोडाशं भवन्ति पपिवाऽस इति पपिवाऽसो
 हि सोमऽ राजानं भवन्ति तस्मादाह जज्ञिवाऽसः पपिवाऽसश्च विञ्चेऽसुं घर्मऽ
 स्वरतिष्ठतानु स्वाहेति तद्वै देवता व्यवसृजति ॥ ११ ॥ वयऽ हि त्वा । प्रयति
 यज्ञेऽस्मिन्ने कोतारमवृणीमहीह । ऋधगया ऋधगुताशमिष्ठाः प्रज्ञानन्यज्ञमुप-
 याहि विद्वास्स्वाहेत्यग्निमेवैतया विमुञ्चत्यग्निं व्यवसृजति ॥ १२ ॥ देवा गातुविद
 इति । गातुविदो हि देवा गातुं विद्येति यज्ञं विञ्चेत्येवैतदाह गातमितेति तदे-
 तेन यथायथं व्यवसृजति मनसस्पतऽइमं देव यज्ञऽ स्वाहा वति धा इत्ययं वै
 यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञऽ सम्भृत्येतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञऽ सं-
 दधाति तस्मादाह स्वाहा वति धा इति ॥ १३ ॥ यज्ञ यज्ञं गह । यज्ञपतिं गह
 स्वां योनिं गह स्वाहेति तत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञऽ सत्तऽ स्वायां योनौ प्रतिष्ठाप-
 यत्येप ते यज्ञो यज्ञपते सकृसूक्तवाकः सर्ववीरस्तं जुपस्व स्वाहेति तत्प्रतिष्ठित-
 मेवैतद्यज्ञऽ सत्तऽ सकृसूक्तवाकऽ सर्ववीरं यज्ञमानेऽन्ततः प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥
 ब्राह्मणम् ॥ ६ [४. ४.] ॥ ॥ तृतीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२२ ॥

स वाऽअवभृथमभ्यवेति । तद्यदवभृथमभ्यवेति यो वाऽअस्य रसोऽभूदाहुति-
 भ्यो वाऽअस्य तमज्ञानदधैतहोरीं तस्मिन् रसोऽस्ति तन्न परास्यं तदपोऽभ्यव-
 कुरन्ति रसां वाऽआपस्तदस्मिन्नेतऽ रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन संगमयति त-
 देनमतो जनयति स एनं जात एव सन्जनयति तद्यदपोऽभ्यवकुरन्ति तस्मादव-
 भृथः ॥ १ ॥ अथ समिष्टयज्ञूषि जुहोति । समिष्टयज्ञूषि कोवाक्तो यज्ञस्य स जु-
 वैव समिष्टयज्ञूषि यदेतमभितो भवति तेन चावात्समुपसमायन्ति स कृत्तविषा-

षां च मेखलां च चावाले प्रास्यति ॥२॥ माहिर्भूर्मा पृदाकुरिति । असौ वा
 ञ्छ्रीषस्य स्वगाकारो यदेनदपोऽभ्यवरुत्येष एवेतस्य स्वगाकारो रज्जुरिव
 हि सर्पाः कूपा-इव हि सर्पाणामायतनान्यस्ति वै मनुष्याणां च सर्पाणां च वि-
 भ्रातृव्यमिव नेत्तदतः सम्भवदिति तस्मादाह माहिर्भूर्मा पृदाकुरिति ॥३॥ अथ
 वाचयति । उरु७ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्यामन्वेतवाऽउ इति यथायमु-
 रुरभयोऽनाष्टः सूर्याय पन्या एवं मेऽयमुरुरभयोऽनाष्टः पन्या अस्वित्येवेतदाह
 ॥४॥ अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरिति । यदि ह वाऽअप्यादावत्यस्मैव प्रतिक्र-
 मणाय भवत्युतापवक्ता हृदयाविधश्चिदिति तदेना७ सर्वस्माद्ग्यादेनसः पाम्नः
 प्रमुञ्चति ॥५॥ अथाह साम गयेति । साम ब्रूहीति वा गयेति खेव ब्रूयादाय-
 ति हि साम तद्यत्साम गायति नेदिदं वरिथ्या यज्ञाहरीरं नाष्टा रज्ञा७सि हि-
 नसन्निति साम हि नाष्टाणा७ रज्ञसामपरुता ॥६॥ अग्निष्यां गायति । अग्निर्हि
 रज्ञसामपरुतातिहन्दसि गायत्येषा वै सर्वाणि हन्दा७सि यदतिहन्दास्तस्मादति-
 हन्दसि गायति ॥७॥ स गायति । अग्निष्टपति प्रतिदरुत्यरुवावोऽरुवाव इति त-
 न्नाष्टा एवेतद्रज्ञा७स्यतोऽपरुति ॥८॥ तऽउदञ्चो निष्क्रामति । जघनेन चावा-
 ल्मग्रेणाग्नीध्रं स यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तगन्ति ॥९॥ स यः स्यन्दमाना-
 ना७ स्थावरो रुदः स्यात् । तमपोऽभ्यवेदेता वाऽअयां वरुणागृहीता याः स्य-
 न्दमानानां न स्यन्दते वरुणो वाऽअवभृथो निर्वरुणातायि यथु ता न विन्देदपि
 या एव काश्चापोऽभ्यवेयात् ॥१०॥ तमपोऽवक्रमयन्वाचयति । नमो वरुणाया-
 भिष्ठितो वरुणस्य पाश इति तदेना७ सर्वस्माद्गुणापाशात्सर्वस्माद्गुणात्प्रमुञ्चति
 ॥११॥ अथ चतुर्गृहीतमाड्यं गृहीत्वा । समिधं प्रास्याभिनुहोत्यग्नेरनीकमप आ-
 विवेशायां नपात्प्रतिरज्जन्नसुर्यम् । दमे-दमे समिधं यन्यग्ने प्रति ते जिह्वा घृतमु-
 च्छरपयत्स्वाहेति ॥१२॥ अग्नेर्ह वै देवाः । यावद्वा यावद्वाप्सु प्रवेशयां चक्रुर्नेदतो

नाष्टा रक्षाभ्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्षसामपकृता तमेतया च समिधेतया चाङ्ग-
 त्या समिद्धे समिद्धे द्वेवेभ्यो जुह्वानीति ॥ १३ ॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाङ्गं गृ-
 हीत्वा । आश्राव्याह समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्यजति प्रजा वै
 बर्हिर्वरूप्यो वाऽश्रवभृथो नेत्रजा वरुणो गृह्णादिति तस्मादपबर्हिषश्चतुरः प्र-
 याजान्यजति ॥ १४ ॥ अथ वारुण एककपालः पुरोडाशो भवति । यो वाऽश्रस्य
 रसोऽभूदाङ्गतिभ्यो वाऽश्रस्य तमजीजनदथैतहरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति रसो वै
 पुरोडाशस्तदस्मिन्नेतत् रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन संगमयति तदेनमतो जन-
 यति स एनं ज्ञात एव सन्जनयति तस्माद्दारुण एककपालः पुरोडाशो भवति
 ॥ १५ ॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । पुरोडाशस्यावद्यन्नाह वरुणापानुब्रूहीत्यत्र हेक
 ऽसजीपस्य द्विरवद्यन्ति तद् तथा न कुर्याहरीरं वाऽएतद्वति नालमाङ्गत्ये द्वि-
 रवद्यति सकृदभिधारयति प्रत्यनन्तवदानेऽश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते
 जुहोति ॥ १६ ॥ अजाज्यस्योपस्तीर्य । पुरोडाशमवद्धदादाग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहीति
 तत्स्विष्टकृते स यन्नाग्रयऽइत्याह नेदग्नि वरुणो गृह्णादिति स यद्यमुत्रऽजीषिस्य
 द्विरवद्येद्यत्र सकृद्यु न नाद्रियेताथोपरिष्ठाद्विराज्यस्याभिधारयत्याश्राव्याहग्नी-
 वरुणौ यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १७ ॥ ता वाऽएताः । षडाङ्गतयो भवन्ति ष-
 डाऽङ्गतवः संवत्सरस्य संवत्सरो वरुणास्तस्मात्षडाङ्गतयो भवन्ति ॥ १८ ॥ एतदा-
 दित्यानामयनम् । आदित्यानीमानि यजूष्पीत्याहुः स यावदस्य वशः स्यादेवमेव
 चिकिर्षिद्युऽएनमितरथा यजमानः कर्तव्ये भ्रूपादितरथो तर्हि कुर्यदितानेव चतु-
 रः प्रयाजानपबर्हिषो यजेद्वावाज्यभागौ वरुणमग्नीवरुणौ द्वावनुगाजावपबर्हिषौ
 तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड् पञ्चस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥ १९ ॥ ए-
 तद्विराजसामयनम् । अतोऽन्यतरत्कृत्वा यस्मिन्कुम्भऽऽजीषं भवति तं प्रलावयति
 समुद्रे ते कृद्यमपवन्तरित्यापो वै समुद्रो रसो वाऽआपस्तदस्मिन्नेतत् रसं दधाति

तदेनमेतेन रूसेन संगमयति तदेनमतो जनयति स एनं ज्ञात एव सन्नजयति
 सं वा विशन्वोषधीरुताप इति तदस्मिन्नुभय७ रसं दधाति यश्चौषधिषु यश्चासु
 यज्ञस्य वा यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम यत्स्वाहेति तद्यदेव यज्ञस्य साधु
 तद्देवास्मिन्नेतदधाति ॥२०॥ अथानुसृज्योपतिष्ठते । देवीराप एष वो गर्भ इत्य-
 पा७ कोष गर्भस्त७ सुप्रीत७ सुभृतं विभृतेति तदेनमद्यः परिददाति गुह्ये देव
 सोमेष ते लोक इत्यापो क्षेत्रस्य लोकस्तस्मिज्जं च वक्ष्य परि च वक्ष्वेति त-
 स्मिन्नः शं चेधि सर्वाभ्यश्च न आर्तिभ्यो गोप्रायेत्येवैतदाह ॥२१॥ अथोपमारयति
 । अवभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि निचुम्पुणाः । अव देवैर्देवकृतमेनो यासिपमव
 मर्त्यैर्मर्त्यकृतमित्यव क्षेत्रेदेवैर्देवकृतमेनोऽयासीत्सामिन राज्ञाव मर्त्यैर्मर्त्यकृतमि-
 त्यव क्षेत्रन्मर्त्यैर्मर्त्यकृतमेनोऽयासीत्पशुना पुरोडाशेन पुरुराव्यां देव रिषस्या-
 क्तीति सर्वाभ्यो आर्तिभ्यो गोप्रायेत्येवैतदाह ॥२२॥ अथाभ्येत्य द्वातः । अन्यो
 ऽन्यस्य पृष्ठे प्रधावतस्तावन्ये वाससी परिधायोदतः स यथाह्रिस्त्वचो निर्मुच्यते-
 व७ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते तस्मिन्न तावच्चनैनो भवति यावत्कुमारोऽदति
 स येनेव निष्क्रामन्ति तेन पुनरायन्ति पुनरेत्याह्वनीये समिधमभ्यादधाति देवा-
 ना७ समिदसीति यज्ञमानमेवैतया समिन्दे देवाना७ हि समिद्धिमानु यज्ञमानः स-
 मिध्यते ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [४. ५.] ॥ ॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥२८॥ ॥

आदित्येन चरुणोदयनीयेन प्रचरति । तद्यदादित्यश्चरुर्भवति यदेवैनामदो दे-
 वा अब्रुवंस्तवैव प्रायणीयस्तवोदयनीय इति तमेवास्याऽऽतडुभयत्र भागं करो-
 ति ॥१॥ स यदमुत्र राजानं क्रेष्यन्नुपप्रेष्यन्यजते । तस्मात्तप्रायणीयं नामाथ यद्-
 ज्ञावभृथाडुदेत्य यजते तस्मादेतदुदयनीयं नाम तद्वाऽऽतत्समानमेव हविरदित्या
 ऽएव प्रायणीयमदित्याऽउदयनीयमिय७ क्षेत्रादितिः ॥२॥ स वै पृथ्यामिवाग्नि स्व-
 स्तिं यजति । तरेवा अप्रज्ञायमाने वाचेव प्रत्ययद्यत्त वाचा हि मुग्धं प्रज्ञायते

ऽथात्र प्रज्ञाते यथापूर्वं करोति ॥३॥ सोऽग्निमेव प्रथमं यजति । अथ सोममथ
 सवितारमथ पृथ्याऽ स्वस्तिमथादिति वाग्वे पृथ्या स्वस्तिरियमदितिरस्यामेव तरे-
 वा वाचं प्रत्यष्टापयस्तेषां वागस्यां प्रतिष्ठिता वदति ॥४॥ अथ मैत्रावरुणी व-
 शामनूबन्ध्यामालभते । स एषोऽन्य एव यज्ञस्तापते पशुबन्ध एव समिष्टयज्ञेषु
 क्शेवात्तो यज्ञस्य ॥५॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यद्वाऽईजानस्य स्विष्टं भ-
 वति मित्रोऽस्य तद्गृह्णाति यदस्य दुरिष्टं भवति वरुणोऽस्य तद्गृह्णाति ॥६॥ त-
 दाहुः । षोडशानोऽभूदिति तद्यदेवास्यात्र मित्रः स्विष्टं गृह्णाति तदेवास्माऽएतया
 प्रीतः प्रत्यवसृजति यद् चास्य वरुणो दुरिष्टं गृह्णाति तद्येवास्माऽएतया प्रीतः
 स्विष्टं करोति तद् चास्मै प्रत्यवसृजति सोऽस्यैष स्व एव यज्ञो भवति स्वऽ सु-
 कृतम् ॥७॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यत्र वै देवा रेतः सित्तं प्राज्ञनयं-
 स्तदाग्निमारुतमित्युक्थं तस्मिंस्तद्याख्यायते यथा तदेवा रेतः प्राज्ञनयंस्ततोऽङ्गा-
 राः समभवन्नङ्गरेभ्योऽङ्गिरसस्तदन्वन्ये पशवः ॥८॥ अथ यदासाः पाञ्चत्वः पर्य-
 शिष्यन्त । ततो गर्दभः समभवत्तस्माद्यत्र पाञ्चमुलं भवति गर्दभस्यानमिव वने-
 त्याङ्गुरथ यदा न कश्चन रसः पर्यशिष्यत तत एषा मैत्रावरुणी वशा समभवत्त-
 स्मादेया न प्रजायते रसाद्धि रेतः सम्भवति रेतसः पशवस्तद्यदसतः समभवत्त-
 स्मादलं यज्ञस्यानुवर्तते तस्माद्वाऽएषात्र मैत्रावरुणी वशावकृततमा भवति यदि
 वशां न विन्देदप्युक्तवश एव स्यात् ॥९॥ अथेतरं विश्वे देवा अमरीमृत्यन्त ।
 ततो वैश्वदेवी समभवद्य बार्हस्पत्या सोऽन्तोऽन्तो हि बुरुस्पतिः ॥१०॥ स यः
 सकृन् वा भूयो वा दद्यात् । स एनाः सर्वा अलभेत सर्वं वै तस्याप्तं भवति
 सर्वं जितं यः सकृन् वा भूयो वा ददाति सर्वमेता एवमेव यथापूर्वं मैत्रावरु-
 णीमेवाग्रेऽथ वैश्वदेवीमथ बार्हस्पत्यम् ॥११॥ अथो ये दीर्घसन्नमासीरन् । स-
 वत्सरं वा भूयो वा तऽएनाः सर्वा अलभेरत्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं

ये दीर्घसन्नमासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेता एवमेव यथापूर्वम् ॥ १२ ॥ अ-
थोदवसानीयेष्ट्या यजते । स अग्निं पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति तस्य पञ्च-
पदाः पङ्क्तयो याज्यानुवाक्या भवन्ति घातयामेव वाऽएतदीजानस्य यज्ञो भवति
सोऽस्मात्पराडिव भवत्यग्निर्वै सर्वे यज्ञा अग्नौ हि सर्वान्यज्ञास्तन्वते ये च पाक
यज्ञा ये चेतरे तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथोऽअ
स्मान्न पराड् भवति ॥ १३ ॥ तद्यत्पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति । पञ्चपदाः पङ्क्तयो
याज्यानुवाक्याः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भ-
वति तथोऽअस्मान्न पराड् भवति ॥ १४ ॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा । अग्रेयो वा
ऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्दिरण्यं दक्षिणानडुन्वा स हि वहेना-
ग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य वरुं भवति ॥ १५ ॥ अथो चतुर्गृहीतमेवाज्यं गृहीत्वा ।
वैज्यव्यर्चां नुक्त्युक्तुं विज्ञो विक्रमस्वोरुं क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृतयोनिं पिब
प्र-प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै विक्षुस्ताग्नमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायात-
यामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराड् भवति तत्रो यरुक्नुयात्तद्दद्यान्नादक्षिणां
कृविः स्यादिति ह्याङ्गुर्य यदेवैषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठतेऽथ सायमाहुतिं नुक्तो-
ति कालोऽएव प्रातराहुतिम् ॥ १६ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ २ [५. १.] ॥

वशामालभन्ते । तामालभ्य संज्ञपयन्ति संज्ञप्याकृ वपामृत्विदेत्युत्विग्य वपा-
मनुमर्शं गर्भमेष्ट्वै ब्रूयात्स यदि न विन्दन्ति किमाद्भिरेरन्यथ्यु विन्दन्ति तत्र प्रा-
यश्चित्तिः क्रियते ॥ १ ॥ न वै तदवकल्पते । यदेकां मन्यमाना एकमेवैतया च-
रैर्युपेष्टे मन्यमाना द्वाभ्यामिव चरियु स्थालीं चैवोत्तीषं चोपकल्पयित्वा ब्रूयात्
॥ २ ॥ अथ वपया चरन्ति । यथैव तस्यै चरणं वपया चरिवाधर्पुश्च यजमानश्च पु-
नरेतः स आरुधर्पुर्निवृत्तं गर्भमिति तच्छ कृ नोदरतो निवृत्तेदार्ताया वै मृता-
या उदरतो निवृत्तति यदा वै गर्भः समृद्धो भवति प्रजननेन वै स तर्हि प्रत्यङ्गिति

तमपि विरुज्य श्रोणी प्रत्यञ्चं निवृत्तवै ब्रूयात् ॥३॥ तं निरुक्षमाणमभिमन्त्र-
यते । एजतु दशमास्यो गर्भो जरायुणा सहेति स यदाहेजविति प्राणमेवास्मिन्ने-
तदधाति दशमास्य इति यदा वै गर्भः समृद्धो भवत्यथ दशमास्यस्तमेतदप्यदश-
मास्यऽ सत्तं ब्रह्मणैव यजुषा दशमास्यं करोति ॥४॥ जरायुणा सहेति । तद्यथा
दशमास्यो जरायुणा सहेयादेवमेतदाह यथायं वायुरेजति यथा समुद्र एजतीति
प्राणमेवास्मिन्नेतदधात्येवायं दशमास्योऽस्रस्रज्जरायुणा सहेति तद्यथा दशमास्यो
जरायुणा सह स्रसेतिवमेतदाह ॥५॥ तदाहुः । कथमेतं गर्भं कुर्यादित्यद्गद्गद्गद्गद्-
वास्मावद्येगुर्गथैवेतरेषामवदानानामवदानं तदु तथा न कुर्यादुत क्षोषोऽविकृ-
ताङ्गो भवत्यथस्तदेव ग्रीवा अपिकृत्यैतस्याऽ स्थाल्यामेतं मेधऽ श्रोतयेयुः सर्वे-
भ्यो वाऽअस्येषोऽङ्गेष्यो मेध श्रोतति तदस्य सर्वेषामेवाङ्गानामवदानं भवत्यवद्य-
न्ति वशाया अवदानानि यथैव तेषामवदानम् ॥६॥ तानि पशुश्रपणी अपयन्ति ।
तदेवैतं मेधऽ अपयन्त्युत्तीषेणावेद्य गर्भं पार्श्वतः पशुश्रपणास्योपनिदधाति यदा
शृतो भवत्यथ समुद्यावदानान्येवाभिजुहोति नैतं मेधमुद्घासयन्ति पशुं तदेवैतं मे-
धमुद्घासयन्ति ॥७॥ तं जघनेन चात्वालमन्तरेण यूपं चाग्निं च रुरन्ति । दक्षिणातो
निधाय प्रतिप्रस्थातावद्यन्त्यय सुचोरुपस्तृणीतेऽथ मनोत्तयि कृषिषोऽनुवाच आ-
ह्वावद्यन्ति वशाया अवदानानां यथैव तेषामवदानम् ॥८॥ अथ प्रचरणीति सु-
भवति । तस्यां प्रतिप्रस्थाता मेधायोपस्तृणीति द्विरवद्यन्ति सकृदभिधारयति प्र-
त्यनक्तवदानेऽग्रथानुवाच आह्वाभ्राव्याह् प्रेष्येति वषट्कृतेऽध्वर्युर्जुहोत्यध्वर्योरनु-
होमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता ॥९॥ यस्यै ते यज्ञियो गर्भ इति । अयज्ञिया वै गर्भा-
स्तमेतद्ब्रह्मणैव यजुषा यज्ञियं करोति यस्यै योनिरिच्छयीत्यदो वाऽएतस्यै योनिं
विहिन्दति यद्दो निष्कर्षन्त्यमृतमायुर्किरणं तामिवासा एतदमृतां योनिं करोत्य-
ङ्गान्यङ्गता यस्य तं मात्रा समजीगमऽ स्वाहेति यदि पुमान्स्याद्यस्य स्त्री स्याद्गद्गद्

न्यक्रुता यस्ये तां मात्रा समजीगमः स्वाहेति यजुः अविज्ञातो गर्भा भवति पुः-
 स्कृत्येव जुहुयात्पुमाःतो हि गर्भा अङ्गान्यक्रुता यस्य तं मात्रा समजीगमः स्वा-
 हेत्यदो वाऽएतं मात्रा विध्वंसं कुर्वन्ति यददो निष्कर्षन्ति तमेतद्ब्रह्मणोव यजुषा
 समर्थं मध्यतो यज्ञस्य पुनर्मात्रा सङ्गमयति ॥१०॥ अथाधपूर्वनस्यतिना चरति ।
 वनस्यतिनाधर्षुश्चरिवा यान्युपभृत्यवदानानि भवन्ति तानि समानयमान आह-
 म्ये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्यत्याक्रामति प्रतिप्रस्थाता स एतः सर्वमेव मेधं गृह्णीते
 ऽधोपरिष्ठाद्द्विराज्यस्याभिधारयत्याश्राव्याह प्रेष्येति वषट्कृतेऽधर्षुजुहोत्यधर्वीरनु-
 क्तोमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता ॥११॥ पुरुदस्मो त्रिषुत्रप इन्द्ररिति । बद्धदान इति
 हेताश्रदाह पुरुदस्म इति त्रिषुत्रप इति त्रिषुत्रपा-इव हि गर्भा इन्द्ररत्तमहिमा-
 नमानञ्ज धीर इत्यन्तर्क्षेप मातर्यक्तो भवत्येकप्रदी द्विप्रदी त्रिप्रदी चतुष्प्रदीमष्टा-
 प्रदी भुवनानु प्रथक्ताः स्वाहेति प्रथयत्येविनामेतत्सुभूयो ह जयत्यष्टापत्येष्टा यद
 चानष्टापत्या ॥१२॥ तदाहुः । क्वितं गर्भं कुर्यादिति वृक्षः एवैनमुदथुरत्तरिजाय-
 तना वै गर्भा अत्तरिक्तमिवैतद्यद्वृक्षस्तदेनः स्वः एवायतने प्रतिष्ठापयति तदु वा
 ऽआहुर्ष्य एनं तत्रानुव्याहुरेद्वृक्षः एनं मृतमुद्गास्यन्तीति तथा हेव स्यात् ॥१३॥
 अथ एवैनमभ्यवहुरेयुः । आपो वाऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमप्स्वेव प्रतिष्ठा-
 पयति तदु वाऽआहुर्ष्य एनं तत्रानुव्याहुरेदप्स्वेव मरिष्यतीति तथा हेव स्यात्
 ॥१४॥ आखूत्करः एवैनमुपकिरियुः । इयं वाऽअस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमस्या-
 मेव प्रतिष्ठापयति तदु वाऽआहुर्ष्य एनं तत्रानुव्याहुरेत्किन्निप्रेऽस्मै मृताय श्म-
 शानं करिष्यतीति तथा हेव स्यात् ॥१५॥ पशुअपणाः एवैनं मरुद्भ्यो जुहुयात् ।
 अद्भुतादो वै देवानां मरुतो विउद्भुतमिवैतद्यदशतो गर्भं आहवनीयाद्वाऽएव
 आहृतो भवति पशुअपणास्ताथाह न बर्हिर्धा यज्ञाद्भवति न प्रत्यक्षमिवाहवनीये
 देवानां वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥१६॥ स इतिवै समिष्टयजुःपि ।

प्रथमावशात्तेषुङ्गारेष्वेतत् सोऽक्षीषं गर्भमादत्ते तं प्राङ् तिष्ठन्नुक्नोति माकृत्यर्था
 मरुतो यस्य हि ज्ञेये पाथा दिवो विमरुसः स सुगोपातमो जन इति न स्वा-
 हाकरोत्यङ्गतादो वै देवानां मरुतो विउङ्गतमिवितद्यदस्वाहाकृतं देवानां वै म-
 रुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥ १७ ॥ अथाङ्गारेरभिसमूहति । मही द्यौः पृ-
 थिवी च न इमं यज्ञं मिमित्ताम् । पिपृतां नो भरीमभिरिति ॥ १८ ॥ ब्राह्मणम्
 ॥ ३ [५. २.] ॥ ॥ शतम् २७०० ॥ ॥

इन्द्रो ह वै षोडशी । तं नु सकृदिन्द्रं भूतान्यत्यरिच्यन्त प्रजा व भूतानि ता
 ह्येनेन सदृग्भवमिवासुः ॥ १ ॥ इन्द्रो ह वाऽर्द्धां चक्रे । कथं न्वरुमिदत् सर्वम-
 तितिष्ठेयमर्वागिव मदिदत् सर्वं स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत स इदत्
 सर्वमेवात्यतिष्ठदर्वागिवास्मादिदत् सर्वमभवत्सर्वं ह वाऽर्द्धमतितिष्ठत्यर्वागिवा-
 स्मादिदत् सर्वं भवति यस्यैवं विदुष एतं ग्रहं गृह्णति ॥ २ ॥ तस्मादेतदृषिणाभ्या
 नूक्तम् । न ते मरुत्त्वमनुभूदथ द्यौर्यदन्यथा स्फिग्या ज्ञामवस्था इति न ह वा
 ऽग्रस्यासौ द्यौरन्यतरां च न स्फिगीमनुभवत् तथेदत् सर्वमेवात्यतिष्ठदर्वागिवा-
 स्मादिदत् सर्वमभवत्सर्वं ह वाऽर्द्धमतितिष्ठत्यर्वागिवास्मादिदत् सर्वं भवति त-
 स्यैवं विदुष एतं ग्रहं गृह्णति ॥ ३ ॥ तं वै कुरिवत्यर्था गृह्णाति । कुरिवतीषु
 स्तुवते कुरिवतीरनुशासति वीर्यं वै कुर इन्द्रोऽसुराणात् सपत्नानात् समवृद्ध
 तयोऽश्वेष एतद्वीर्यं कुरः सपत्नानात् संवृद्धे तस्माद्कुरिवत्यर्था गृह्णाति कुरि-
 वतीषु स्तुवते कुरिवतीरनुशासति ॥ ४ ॥ तं वाऽअनुष्टुभा गृह्णाति । गापत्रं वै
 प्रातःसवने त्रैष्टुभं माध्यन्दिनात् सवने ज्ञागतं तृतीयसवनेमथातिरिक्तानुष्टुभत्येवै-
 नमेतद्रेचयति तस्मादनुष्टुभा गृह्णाति ॥ ५ ॥ तं वै चतुःशक्तिना पात्रेण गृह्णाति ।
 त्रयो वाऽऽग्ने लोकांस्तदिमानेव लोकांस्तिसृभिः शक्तिभिराप्रोत्यत्येवैनं चतुर्थ्या
 शक्त्या रेचयति तस्माच्चतुःशक्तिना पात्रेण गृह्णाति ॥ ६ ॥ तं वै प्रातःसवने गृही-

यात् । आग्रयणं गृहीत्वा स प्रातःसवने गृहीत्वा ऐतस्मात्कालादुपशेते तदेनाऽ
 सर्वाणि सवनान्यतिरेचयति ॥७॥ माध्यन्दिने त्रैनाऽ सवने गृहीयात् । आग्रयणं
 गृहीत्वा सोऽष्टषा मीमांसेव प्रातःसवनं ऽष्ट्वैनं गृहीयादाग्रयणं गृहीत्वा स प्रा-
 तःसवने गृहीत्वा ऐतस्मात्कालादुपशेते ॥८॥ अथातो गृह्णान्येव । आतिष्ठ वृत्र-
 हन्त्यं युक्ता ते ब्रह्मणा कुरी । अर्वाचीनऽ सु ते मनो ग्रावा कृणोतु वसुना ।
 उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा षोडशिनऽष्टष ते योनिरिन्द्राय वा षोडशिनऽइति
 ॥९॥ अनया वा । युक्त्वा किं केशिना कुरी वृषणा कक्षप्रा । अथा न इन्द्र
 सोमया गिरामुपश्रुतिं चर । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा षोडशिनऽष्टष ते यां-
 निरिन्द्राय वा षोडशिनऽइति ॥१०॥ अथेत्य स्तोत्रमुपाकरोति । सोमोऽन्वरे-
 च्युपावर्तधमित्यत्येवैनमेतद्रेचयति तं वै पुरास्तमयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशाऽसति
 तदेमेनाहोरत्रि सदधाति तस्मात्पुरास्तमयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशाऽसति ॥११॥
 ब्राह्मणम् ॥४ [५. ३.] ॥

सर्वे ह वै देवाः । अग्रे सदृशा आसुः सर्वे पुण्यास्तेषाऽ सर्वेषाऽ सदृशानाऽ
 सर्वेषां पुण्यानां त्रयोऽकामयन्तातिष्ठावानः स्यामित्यग्निरिन्द्रः सूर्यः ॥१॥ तेऽर्चन्तः
 आम्यन्तश्चेरुः । तऽ एतानतिग्राह्यान्ददृशुस्तानत्यगृह्णत तद्यदेनानत्यगृह्णत तस्मा-
 दतिग्राह्या नाम तेऽतिष्ठावानोऽभवन्त्येतऽ एतदतिष्ठेवातिष्ठेव ह वै भवति य-
 स्वेवं विदुष एतान्यहान्गृह्णन्ति ॥२॥ नो ह वाऽइदमग्रेऽग्नौ वर्च आस । यदिद्-
 मस्मिन्वर्चः सोऽकामयतेदं मयि वर्चः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत त-
 तोऽस्मिन्नेतद्वर्च आस ॥३॥ नो ह वाऽइदमग्रऽइन्द्रऽभ्रोज आस । यदिद्मस्मि-
 न्नोजः सोऽकामयतेदं मय्योजः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मि-
 न्नेतदोज आस ॥४॥ नो ह वाऽइदमग्रे सूर्ये भ्राज आस । यदिद्मस्मिन्भ्राजः सो-
 ऽकामयतेदं मयि भ्राजः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृहीत ततोऽस्मिन्नेतद्भ्राज

असितानि ह वै तेजाश्चेतानि वीर्याण्यात्मन्वत्ते यस्यैवं विदुष एतान्प्रहान्गृह्ण-
 त्ति ॥५॥ तान्वै प्रातःसवने गृहीयात् । आययणं गृहीत्वात्मा वाऽऽययणो बह
 वाऽऽदमात्मन एकैकमतिरिक्तं क्लोमकृदयं तद्यद्यत् ॥६॥ माध्विन्द्रे वैनास्सव-
 ने गृहीयात् । उक्थं गृहीत्वोपाकरिष्यन्वा पूतभृतोऽयच्छ ह वाऽऽस्येषोऽनि-
 रूक्त आत्मा यदुक्थः सोऽऽषा मोमाश्चैव प्रातःसवनंऽऽवेनान्गृहीयादाययणं
 गृहीत्वा ॥७॥ ते माहेन्द्रस्यैवानु क्लोमच्छ्रयन्ते । एष वाऽऽन्द्रस्य निष्केवल्यो
 ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यसितनिष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यच्छस्त्रमिन्द्रो वै यज्ञ-
 मानो यज्ञमानस्य वाऽऽएते कामाय गृह्यन्ते तस्मान्माहेन्द्रस्यैवानु क्लोमच्छ्रयन्ते
 ॥८॥ अथातो गृह्णात्येव । अग्ने पवस्व स्वया अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधद्रयिं म-
 यि पोषम् । उपयामगृहीतोऽस्यग्ने वा वर्चसऽऽएष ते योनिरग्ने वा वर्चसे
 ॥९॥ उत्तिष्ठन्नो सा । सकृ पीत्वी शिप्रिऽऽश्रवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतम् । उपया-
 मगृहीतोऽसिन्द्राय त्रौजसऽऽएष ते योनिरिन्द्राय त्रौजसे ॥१०॥ अदृशमस्य केत-
 वः । वि रश्मयो जनांश्चऽऽअनु । भ्राजन्तो अग्रयो यथा । उपयामगृहीतोऽसि सूर-
 याय वा भ्राजयिष ते योनिः सूर्याय वा भ्राजयेति ॥११॥ तेषां भक्तः । अग्ने व-
 र्चस्विन्वर्चस्वास्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानकं मनुष्येषु भूयासमिन्द्रीजिष्ठो जिष्ठस्त्वं देवे-
 ष्वस्योजिष्ठोऽकं मनुष्येषु भूयासः सूर्यं भ्राजिष्ठं भ्राजिष्ठस्त्वं देवेष्वसि भ्राजिष्ठोऽकं
 मनुष्येषु भूयासमित्येतानि ह वै भ्राजाश्चेतानि वीर्याण्यात्मन्वत्ते यस्यैवं विदुष
 एतान्प्रहान्गृह्णति ॥१२॥ तान्वै पृथे षडहे गृहीयात् । पूर्वं अकृऽऽग्रेपमेव
 प्रथमेऽकृत्रेन्द्रं द्वितीये सौर्यं तृतीयेऽऽवमेवान्वकृम् ॥१३॥ तानु क्लेकऽऽउत्तरे
 अहे गृह्णति । तद तथा न कुर्यात्पूर्वऽऽऽवेनास्त्वहे गृहीयात्प्रभुत्तरे अहे यही-
 ष्यत्स्वात्पूर्वऽऽऽवेनास्त्वहे गृहीत्वाथोत्तरे अहे गृहीयादेवमेव यथापूर्वं विश्वजिति
 सर्वपृष्ठऽऽकाकृऽऽएवं गृह्यन्ते ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [५. ४.] ॥

एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तापते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतन्वेवा-
 व्येतर्क्यनु प्रजायन्ते ॥१॥ उपाङ्गुपात्रमेवान्वज्जाः प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे प्र-
 युज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥२॥ अन्तर्यामपात्रमेवान्ववयः
 प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥३॥
 अथ यदेतयोरुभयोः । सक्तु सतोरूपाङ्गुं पूर्वं जुहोति तस्मात् सक्तु सतोऽजावि-
 कस्योभयस्यैवाजाः पूर्वा यत्न्यनूच्योऽवयः ॥४॥ अथ यदुपाङ्गुं जुवा । ऊर्ध्वमु-
 न्माष्टि तस्मादिमा अजा अरा उतरा आक्रममाणा-इव यन्ति ॥५॥ अथ यदन्तर्या-
 मं जुवा । अवाञ्चमवमाष्टि तस्मादिमा अत्रयोऽवाचीनशीर्ष्यः खनन्त्य-इव य-
 न्त्येता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतामां यद्जावयस्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विज्ञायमाना
 द्वौ त्रीनिति जनयन्ति ॥६॥ शुक्रपात्रमेवानु मनुष्याः प्रजायन्ते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे
 प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्तः एष वै शुक्रो य एष तापत्येप
 ऽउऽएवेन्द्रः पुरुषो वै पशूनामिन्द्रस्तस्मात्पशूनामीष्टे ॥७॥ अनुपात्रमेवान्वेकश-
 फं प्रजायते । तद्वै तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्त
 ऽइतोव वाऽऽतुपात्रमिति विकशफस्य शिर आग्रयणपात्रमुक्थपात्रमादित्यपात्र-
 मेतान्येवानु गात्रः प्रजायन्ते तानि वै तानि पुनर्यज्ञे प्रयुज्यन्ते तस्मादिमाः प्रजाः
 पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥८॥ अथ यद्गावः । कनिष्ठानि पात्राण्यनु प्रजायन्ते तस्मा-
 देतास्त्रिः संवत्सरस्य विज्ञायमाना द्वौ त्रीनिति जनयन्त्यः कनिष्ठाः कनिष्ठानि
 हि पात्राण्यनु प्रजायन्ते ॥९॥ अथ यद्गावः । भूयिष्ठानि पात्राण्यनु प्रजायन्ते त-
 स्मादिताः सकृत्संवत्सरस्य विज्ञायमाना एकैकं जनयन्त्यो भूयिष्ठा भूयिष्ठानि हि
 पात्राण्यनु प्रजायन्ते ॥१०॥ अथ द्रोणकलशे । अन्ततो हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति
 प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः स इमाः प्रजा उपावर्तते ता अवति ता अभिज्ञिप्रत्येत-
 द्वाऽऽना भवति यदेनाः प्रजनयति ॥११॥ पञ्च हू वेव तानि पात्राणि । यानी-

माः प्रजा अनु प्रजायसे समानमुपाङ्ग्यन्तर्यामयोः शुक्रपात्रमृतुपात्रमाग्रयणपात्रमु-
 कथ्यपात्रं पञ्च वाऽऽतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञो यद्यु प-
 डेवर्तवः संवत्सरस्येत्यादित्यपात्रमेतेषां षष्ठम् ॥ १२ ॥ एकं ह वैव तत्या-
 त्रम् । यदिमाः प्रजा अनु प्रजायन्तऽउपाङ्गशुपात्रमेव प्राणो क्युपाङ्ग्युः प्राणो हि
 प्रजापतिः प्रजापतिः क्षेत्रेदं सर्वमनु ॥ १३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [५. ५.] ॥

एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तापते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतन्वेवाप्ये-
 तर्क्यनु प्रजायसे स आश्विनं ग्रहं गृहीत्वावकाशानवकाशयति ॥ १ ॥ स उपाङ्ग-
 शुमेव प्रथममवकाशयति । प्राणाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथोपाङ्गशुसर्वनं
 व्यानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथान्तर्याममुदानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वे-
 त्यथेन्द्रवायवं वाचे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ मैत्रावरुणं क्रतूदज्ञाभ्यां मे व-
 र्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथाश्विनं औत्राय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ शुक्राम-
 न्यिनौ चक्षुभ्यां मे वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति ॥ २ ॥ अथाग्रयणम् । आत्मने
 मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथोक्थ्यमोजसे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ ध्रुवमाणुषे
 मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथाम्भृणौ विश्वाभ्यो मे प्रजाभ्यो वर्चोदसौ वर्चसे प-
 वेथामिति वैश्वदेवो वाऽऽग्रम्भृणावतो हि देवेभ्य उन्नयत्यतो मनुष्येभ्योऽतः पि-
 तृभ्यस्तस्माद्विश्वदेवावम्भृणौ ॥ ३ ॥ अथ द्रोणकल्शम् । कोऽसि कतमोऽसीति
 प्रजापतिर्वै कः कस्यासि को नामासीति प्रजापतिर्वै को नाम यस्य ते नामाम-
 न्महीति मनुते क्यस्य नाम यं वा सोमिनातीतृयामेति तर्पयति क्षेत्रेण सोमिना स
 आश्विनं ग्रहं गृहीत्वा न्वद्भ्रमाशिषमाशास्ते सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामिति तत्प्रजामा-
 शास्ते सुवीरो वीरिरिति तद्दीरानाशास्ते सुपोषः पोषेरिति तत्पुष्टिमाशास्ते
 ॥ ४ ॥ तान्यै नु सर्वमिवावकाशयेत् । यो न्वेव ज्ञातस्तमवकाशयेद्यो वास्य प्रि-
 यः स्याद्यो वामूचामोऽनूत्तेनेनाप्राप्नुयात्स आश्विनं ग्रहं गृहीत्वा कृत्स्नं यज्ञं

जनयति तं कृत्स्नं यज्ञं जनयित्वा तमात्मन्धत्ते तमात्मन्कुरुते ॥१॥ ब्राह्मणम्
॥ ७ [५. ६.] ॥

ता वाऽस्ताः । चतुस्त्रिंशद्वाकृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नामैष वै प्रजाप-
तिर्य एष यज्ञस्तापते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाप्येतर्कानु प्रजापते ॥१॥
अष्टौ वसवः । एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इमेऽएव ग्यावापृथिवी त्रयस्त्रिंशद्भ्यो
त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदिनं प्रजापतिं करोत्येतद्वाऽअस्त्येतद्गाम्-
तं यद्गामुतं तद्वास्त्येतद् तयन्मर्त्येऽ स एष प्रजापतिः सर्वं वै प्रजापतिस्तदिनं
प्रजापतिं करोति तस्मादिताश्चतुस्त्रिंशद्वाकृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नाम ॥२॥
ता कृके । यज्ञतन्व इत्याचक्षत यज्ञस्य कृ वेवैतानि पर्वाणि स एष यज्ञस्ताप-
मान एता एव देवता भवन्ति ॥३॥ सा यदि धर्मदुषा कृतेत् । अन्यामुपसं-
क्रामेयुः स यस्यमिवैनं वेलायां पुरा पिन्वयन्ति तद्वेवैनामुदीचीऽ स्यापयेदग्रेण
वा शालां प्राचीम् ॥४॥ तद्येऽएतेऽअभितः । पुरुकाण्डऽ शिखण्डास्येऽउरूपति
तयोर्यदृक्षिणं तस्मिन्नेताश्चतुस्त्रिंशतमाज्याङ्गतोर्नुहोत्येतावान्वै सर्वा यज्ञो या-
यत्य एताश्चतुस्त्रिंशद्वाकृतयो भवन्ति तदस्यां कृन्ममेव सर्वं यज्ञं दधात्येपा क्य-
तो धर्मं पिन्वतऽएषो तत्र प्रायश्चित्तः क्रियते ॥५॥ अथ यग्यज्ञस्य कृतेत् । त-
त्समन्वीक्ष्य जुहुयाद्दीक्षोपसत्स्वाकृवनीये प्रसुतऽआग्नीध्रे त्रि वाऽएतयग्यज्ञस्य पर्व
स्रक्षते यद्बुलति सा यैव तर्हि तत्र देवता भवति तयैवैतद्विषयति तथा संद-
धाति ॥६॥ अथ यदि स्कन्देत् । तदद्विरूपनिनयेदद्विर्वाऽइदऽ सर्वमातऽ सर्वस्यैवा-
स्यै वैल्लववारुण्यऽ चा यद्वाऽइदं किं चाहति वरुणा एवेदऽ सर्वमार्यपति ययोरो-
जसा स्कभिता रजाऽसि वीर्येभिवीरितमा शविष्ठा । या पत्येतेऽअप्रतीता सहो-
भिर्विष्णुऽअगन्वरुणा पूर्वज्ञताविति यज्ञो वै विष्णुस्तस्यैतदार्हति वरुणो वाऽआ-
र्यपिता तयस्याश्चैवितद्देवताया आर्हति यो च देवतार्यपति ताभ्यामवैतदुभाभ्यां

भिषज्यन्तुभाभ्याऽ संदधाति ॥७॥ अथोऽग्नेयेव मृशेत् । देवान्दिवमगन्यज्ञस्ततो
 मा द्रविणामष्टु मनुष्यानत्तरिक्तमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणामष्टु पितृन्पृथिवीमगन्य-
 ज्ञस्ततो मा द्रविणामष्टु यं कं च लोकमगन्यज्ञस्ततो मे भद्रमभूदित्येवैतदाह ॥८॥
 तद्द स्मितदारुणिराह । किं स यजेत यो यज्ञस्य व्यृद्धा पापीयान्मन्येत यज्ञस्य
 वाऽग्रं व्यृद्धा श्रेयान्भवामीत्येतद्द स्म स तद्भ्याह यदेता आशिष उपगृह्णति
 ॥१॥ ब्राह्मणम् ॥८ [५. ७.] ॥

तद्यत्रैन्नक्षत्रात्रे सस्रं ददाति । तदेषा सारुस्त्री क्रियते स प्रथमेऽस्रस्त्रीणि च
 शतानि नयति त्रयस्त्रिंशत्तं चैवमेव द्वितीयेऽस्रस्त्रीणि चैव शतानि नयति त्र-
 यस्त्रिंशत्तं चैवमेव तृतीयेऽस्रस्त्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिंशत्तं चार्थिषा
 सारुस्त्रिरिच्यते ॥१॥ सा वै त्रिभूपा स्यादित्याहुः । एतद्व्यस्ये त्रपतममिवेति
 रोहिणी कृ त्वेवोपधस्ता स्यादेतद्देवास्ये त्रपतममिव ॥२॥ सा स्यादप्रवीता ।
 वाग्वाऽष्टा निदानेन यत्सारुस्त्रियातयास्त्री वाऽश्यं वाग्यातयास्यप्रवीता त-
 स्मादप्रवीता स्यात् ॥३॥ तां प्रथमेऽस्रयेत् । वाग्वाऽष्टा निदानेन यत्सारुस्त्री
 तस्या एतत्सस्रं वाचः प्रजातं पूर्वा क्वैति पश्चादेनां प्रजातमन्वेत्युत्तमे वैनाम-
 स्रयेत्पूर्वमहास्यै प्रजातमेति पश्चादेवान्वेति सोऽष्टा मीमांसेवोत्तमऽष्टवैना-
 मस्रयेत्पूर्वमहास्यै प्रजातमेति पश्चादेवान्वेति ॥४॥ तामुत्तरेण कृविर्धने । द-
 निषोनाग्नीध्रं द्रोणाकलशमवप्राययति यज्ञो वै द्रोणाकलशो यज्ञमेवैनामितदर्शय-
 नि ॥५॥ अग्निघ्न कलशम् । मद्या वा विशन्विन्द्व इति रिरिचान-इव वा
 ऽष्ट भवति यः सस्रं ददाति तमेवैतन्निरिचानं पुनराप्याययति यदाह्नाग्निघ्न क-
 लशं मद्या वा विशन्विन्द्व इति ॥६॥ पुनर्ब्रजा निवर्तस्वेति । तद्वेव रिरि-
 चानं पुनराप्याययति यदाह पुनर्ब्रजा निवर्तस्वेति ॥७॥ सा नः सस्रं धुत्वेति ।
 तत्सस्रेण रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह सा नः सस्रं धुत्वेति ॥८॥ उरु-

धारा पयस्वती पुनर्माविशताद्गयिरिति । तदेव गिरिचानं पुनराप्यायति यदाह
 पुनर्माविशताद्गयिरिति ॥ १॥ अथ दन्तिणो कर्णाभ्याजयति । इडे रते रुव्ये काम्ये
 चन्द्रे ज्योतिर्दिति सरस्वति महि विश्रुति । एता तेऽश्रये नामानि देवेभ्यो मा
 सुकृतं ब्रूतादिति वोचेरिति वैतानि रु वाऽश्रये देवत्रा नामानि सा यानि ते
 देवत्रा नामानि तैर्मा देवेभ्यः सुकृतं ब्रूतादिन्येवैतदाह ॥ १० ॥ तामवार्जन्ति । सा
 यद्यपुरुषाभिवीता प्राचीयात्तत्र विद्यादरात्सीदयं यज्ञमानः कल्याणं लोकमज्ञेयी-
 दिति यद्युदीचीयाद्देवानस्मिंलोके यज्ञमानो भविष्यतीति विद्याद्यादि प्रतीचीया-
 दिभ्यतिल्विल-इव धान्यतिल्विलो भविष्यतीति विद्याद्यादि दन्तिणोयात्क्षिप्र
 ऽस्माह्लोकाद्यज्ञमानः प्रैष्यतीति विद्यादेतानि विज्ञानानि ॥ ११ ॥ तस्या एतास्ति-
 स्तिस्रस्त्रिधशत्यधि भवन्ति । तास्वेतामुपसमाकुर्वन्ति वि वाऽएतां विराजं वृह-
 न्ति यां व्याकुर्वन्ति विहिनोऽएषा विराद्या विवृषा दशाक्षरा वै विराट्कृत्स्नां
 विराजः संधाति ताः कृत्रे दद्याद्दोतः हि सारुमस्तस्मात्ताः कृत्रे दद्यात्
 ॥ १२ ॥ द्वौ वोत्रेतरौ कुर्वति । तयोर्गतरो नाश्रावयेत्तस्माऽएनां दद्याद्बृहो वा
 ऽएष उत्रेता य ऋत्विक्सन्नाश्रावयति व्यृद्धोऽएषा विराद्या विवृषा तद्यृद्धोऽवै-
 तद्यृद्धं दधाति ॥ १३ ॥ तदाहुः । न सरुमेऽधि किं चन दद्यात्सरुमेण कोव स-
 र्वान्कामानाप्नोतीति तद् रुवाचासुरिः काममेव दद्यात्सरुमेणाह सर्वान्कामा-
 नाप्नोति कामिनोऽश्रयेतरदत्तं भवतीति ॥ १४ ॥ अथ यदि रयं वा युक्तं दास्य-
 न्स्यात् । यद्वा वशायै वा वपायाः ऊतायां दद्यादुदवसानीयायां वैष्टौ ॥ १५ ॥ स
 वै दक्षिणा नयन् । अन्यूना दशतो नयेद्यस्माऽएकां दास्यन्स्याद्दशभ्यस्तेभ्यो दश-
 तमुपावर्तयेद्यस्मि द्वे दास्यन्स्यात्पञ्चभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्तयेद्यस्मि तिस्रो दास्य-
 न्स्यान्निभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्तयेद्यस्मि पञ्च दास्यन्स्याद्वाभ्यां ताभ्यां दशतमुपा-
 वर्तयेदेवमा शतात्तयो ह्यस्यैषान्यूना विराडमुष्मिंलोके कामदृषा भवति ॥ १६ ॥

ब्राह्मणम् ॥ १ [५. ८.] ॥ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२५ ॥ ॥

तद्यत्रैतद्वादशाक्षेन व्यूहकन्दसा यजते । तद्गृह्णन्व्यूक्ति व्यूक्त उद्गाता च
 ह्योता च हन्दाधसि स एष प्रज्ञात एव पूर्वस्यह्यो भवति समूहकन्दास्तदेन्द्रवा-
 यवाग्रान्गृह्णाति ॥ १ ॥ अथ चतुर्थेऽङ्कव्यूक्ति । ग्रह्णन्व्यूक्ति हन्दाधसि तदाग्र-
 यणाग्रान्गृह्णाति प्राजापत्यं वाऽएतच्चतुर्थमर्कर्वत्यात्मा वाऽआग्रयणा आत्मा वै
 प्रजापतिस्तस्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ २ ॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्र-
 हा नेत्राणाम्नीरुयानीति मोक्षयेद्द प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन् एवोपासतेऽथ
 ग्रह्णान्गृह्णात्यथ यदा ग्रह्णान्गृह्णात्यथ यत्रैवितस्य कालस्तदेनऽ किंकृत्य सादयत्य-
 धेतप्रज्ञातमेव पञ्चममर्कर्वति तदेन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥ ३ ॥ अथ षष्ठेऽङ्कव्यू-
 क्ति । ग्रह्णन्व्यूक्ति हन्दाधसि तदुक्राग्रान्गृह्णात्येन्द्रं वाऽएतत्षष्ठमर्कर्वत्येष
 वै शुक्रो य एष तपत्येष उऽएवेन्द्रस्तस्मादुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ४ ॥ तं गृहीत्वा न
 सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्राणाम्नीरुयानीति मोक्षयेद्द प्राणान्यत्सादयेत्तं धा-
 रयन् एवोपासतेऽथ ग्रह्णान्गृह्णात्यथ यदा ग्रह्णान्गृह्णात्यथ यत्रैवितस्य कालस्तदे-
 नऽ सादयति ॥ ५ ॥ अथ सप्तमेऽङ्कव्यूक्ति । ग्रह्णन्व्यूक्ति हन्दाधसि तदुक्राग्रान्-
 गृह्णाति बार्कृतं वाऽएतत्सप्तममर्कर्वत्येष वै शुक्रो य एष तपत्येष उऽएव
 बृहस्तस्मादुक्राग्रान्गृह्णाति ॥ ६ ॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा ने-
 त्राणाम्नीरुयानीति मोक्षयेद्द प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन् एवोपासतेऽथ ग्रह्णान्ग-
 ह्णात्यथ यदा ग्रह्णान्गृह्णात्यथ यत्रैवितस्य कालस्तदेनऽ सादयत्यधेतप्रज्ञातमेवाष्ट-
 ममर्कर्वति तदेन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥ ७ ॥ अथ नवमेऽङ्कव्यूक्ति । ग्रह्णन्व्यू-
 क्ति हन्दाधसि तदाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ज्ञागतं वाऽएतन्नवममर्कर्वत्यात्मा वा
 ऽआग्रयणाः सर्वं वाऽइन्द्रमात्मा ज्ञातस्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥ ८ ॥ तं गृहीत्वा
 न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्राणाम्नीरुयानीति मोक्षयेद्द प्राणान्यत्सादयेत्तं

धारयन्त एकोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवितस्य कालस्त-
 देनऽ किंकृत्य सादयति ॥ १॥ तदाङ्गः । न व्यूहेद्ग्रहान्प्राणा वै ग्रहा नेत्राणा-
 न्मोक्ष्यानीति मोक्षयेद्द्र प्राणान्यद्व्यूहेत्स्मान्न व्यूहेत् ॥ १०॥ तद् व्यूहे देव । अ-
 ङ्गानि वै ग्रहाः कामं वाऽऽमान्यङ्गानि व्यत्यासऽ शेते तस्माद् व्यूहे देव ॥ ११॥
 तद् नैव व्यूहेत् । प्राणा वै ग्रहा नेत्राणां मोक्ष्यानीति मोक्षयेद्द्र प्राणान्यद्व्यू-
 हेत्स्मान्न व्यूहेत् ॥ १२॥ किं नु तत्राध्वर्योः । पृड्वाता च ह्योता च ह्युदाऽसि
 व्यूकृत एतद्वाऽअध्वर्युर्व्यूकृति ग्रहान्यद्वैन्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णाति शुक्राग्रा-
 न्माध्यन्दिने सवनऽआग्रयणाग्रास्तृतीयसवने ॥ १३॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [५. १.] ॥

यदि सोममपहरेयुः । विधावतेह्येति ब्रूयात्स यदि विन्दन्ति किमाग्निरेरन्यस्यु
 न विन्दन्ति तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते ॥ १॥ द्वयानि वै फाल्गुनानि । लोहितपु-
 ष्याणि चारुणपुष्याणि च स यदन्यरुणपुष्याणि फाल्गुनानि तान्यभिषुणुयादेष
 वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणपुष्याणि फाल्गुनानि तस्मादरुणपुष्याण्यभिषुणुयात् ॥ २॥
 यदरुणपुष्याणि न विन्देयुः । श्येनकृतमभिषुणुयाद्यत्र वै गायत्री सोममहापत-
 तस्याऽआकुरस्ये सोमस्याऽशुरपततथ्येनकृतमभवत्तस्माद्येनकृतमभिषुणुयात् ॥ ३॥
 यदि श्येनकृतं न विन्देयुः । आदारानभिषुणुयाद्यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽह्वित तस्य
 यो रसो व्यप्रुष्यत्त आदाराः समभवंस्तस्मादादारानभिषुणुयात् ॥ ४॥ यद्यादारान्
 विन्देयुः । अरुणादूर्वा अभिषुणुयादेष वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणादूर्वास्तस्मादरुणा-
 दूर्वा अभिषुणुयात् ॥ ५॥ यदरुणादूर्वा न विन्देयुः । अपि यानेव कांश्च कृतिना-
 न्कुशानभिषुणुयात्तत्राप्येकामेव गां दद्यादथावभृथादेवोदित्य पुनर्दिञ्जेत पुनर्यज्ञो
 क्षेव तत्र प्रायश्चित्तिरिति नु सोमापकृतानाम् ॥ ६॥ अथ कलशदिराम् । यदि
 कलशो दीर्यतानुलिप्तधर्मिनि ब्रूयात्स यद्यनुलभेरन्प्रसृतमात्रं वाञ्छल्लिमात्रं वा
 तदन्यैरेकधनेरभ्युत्थीय यथाप्रभावं प्रचरेयुर्यस्य नानुलभेरन्नग्रयणास्यैव प्रस्कन्धा-

नीरेकधनेरभ्युन्नयि यथाप्रभावं प्रचरेयुः स यद्यनीतासु दक्षिणासु कलशो दीर्येत
 तत्राद्येकामेव गां दद्याद्वायवभृथादेवोदेत्य पुनर्दिजेत पुनर्घञ्जो ह्येव तत्र प्राय-
 श्चित्तिरिति नु कलशादिराम् ॥७॥ अथ सोमातिरिक्तानाम् । यद्यग्निष्टोममतिरि-
 चेत पूतभृत एवोक्थं गृह्णीथाद्यद्युक्थमतिरिच्येत षोडशिनभुपेयुर्घदि षोडशि-
 नमतिरिच्येत रात्रिमुपेयुर्घदि रात्रिमतिरिच्येतादृरूपेयुर्नैवेवातीरुकोऽस्ति ॥८॥
 ब्राह्मणम् ॥२ [५. १०.] ॥ पञ्चमोऽध्यायः [२१.] ॥ ॥

प्रजापतिर्वाऽएष यदऽशुः । सोऽस्येष आत्मेवात्मा ह्ययं प्रजापतिस्तदस्येतमा-
 त्मानं कुर्वन्ति यत्रैतं गृह्णन्ति तस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति यथा-यथैते प्राणा ग्रहा
 व्याख्यायन्ते स ह सर्वतनूरेव यज्ञमानोऽमुष्मिलोके सम्भवति ॥१॥ तदारम्भ-
 णवत् । यत्रैतं गृह्णन्त्येतदनारम्भणमिव यत्रैतं न गृह्णन्ति तस्माद्वाऽशुं गृ-
 ह्णाति ॥२॥ तं वाऽश्रौडुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति । प्रजापतिर्वा एष प्राजापत्य
 उडुम्बरस्तस्मादौडुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति ॥३॥ तं वै चतुःसक्तिना पात्रेण गृह्णा-
 ति । त्रयो वाऽश्मे लोकास्तदिमानेव लोकांस्तिसृभिराधोति प्रजापतिर्वाऽश्रुती-
 मांलांकांश्चतुर्थस्तत्प्रजापतिमेव चतुर्थाधोति तस्माच्चतुःसक्तिना पात्रेण गृह्णाति
 ॥४॥ स वै तूष्णीमेव ग्रावाणामादत्ते । तूष्णीमऽश्रुन्निवपति तूष्णीमप उपसृजति
 तूष्णीमुद्यत्य सकृदभिपुणाति तूष्णीमेनमनवानन्जुहोति तदेनं प्रजापतिं करोति
 ॥५॥ अथास्याऽहिरण्यं बह्वं भवति । तदुपजिघ्रति स यदेवात्र ज्ञाणते वा वि
 वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरान्मन्थते ॥६॥ तदु ह्योवाच राम श्रौ-
 पतस्विनिः । काममेव प्राण्यात्काममुदन्याद्यद्वै तूष्णीं जुहोति तदेवैनं प्रजापतिं
 करोतीति ॥७॥ अथास्याऽहिरण्यं बह्वं भवति । तदुपजिघ्रति स यदेवात्र ज्ञाण-
 ते वा वि वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरान्मन्थते ॥८॥ तदु ह्योवाच
 बुडिल आश्वतराशिः । उद्यत्यैव गृह्णीथान्नाभिपुणयादभिपुण्वन्ति वाऽग्न्याभ्यो

देवताभ्यस्तदन्यथा ततः करोति यथो चान्याभ्यो देवताभ्योऽथ पटुगृहति तदे-
 वास्याभिषुतं भवतीति ॥१॥ तडु होवाच याज्ञवल्क्यः । अभ्येव षुणुयान्न सोम
 इन्द्रमसुतो ममाद् नान्द्रक्षाणो मघवानः सुतास इत्युषिणाभ्यनूक्तं न वाऽअन्य-
 स्ये कस्ये चन देवताये सकृदभिषुणोति तदन्यथा ततः करोति यथो चान्याभ्यो
 देवताभ्यस्तास्माद्भ्येव षुणुयादिति ॥१०॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः । पक्षौक्षो
 दक्षिणा द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरऽशुस्तदेनं
 प्रजापतिं करोति ॥११॥ शतम् २८०० ॥ तासां द्वादश गर्भाः । ताश्चतुर्विंशति-
 श्चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्मर्यमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरऽशुस्तदेनं प्र-
 जापतिं करोति ॥१२॥ तडु रु कौकूस्तः । चतुर्विंशतिम्वेिताः प्रथमगर्भाः पक्षौ-
 क्षोर्दक्षिणा द्वावृषभं पञ्चविंशः क्षिरण्यमेतडु रु स ददौ ॥१३॥ स वाऽएष
 न सर्वस्येव ग्रहीतव्यः । आत्मा क्षस्येष यो न्वेव ज्ञातस्तस्य ग्रहीतव्यो यो वा-
 स्य प्रियः स्याद्यो वानूचानोऽनूक्तेनैनं प्राप्नुयात् ॥१४॥ सकृन्ने ग्रहीतव्यः । सर्व
 वै सकृन्ने सर्वमेष सर्ववेदसे ग्रहीतव्यः सर्व वै सर्ववेदसः सर्वमेष विश्वजिति
 सर्वपृष्ठे ग्रहीतव्यः सर्व वै विश्वजित्सर्वपृष्ठः सर्वमेष वाजपेये राजसूये ग्रहीतव्यः
 सर्वः हि तत्सन्ने ग्रहीतव्यः सर्व वै सन्नः सर्वमेष एतानि ग्रहणानि ॥१५॥
 ब्राह्मणम् ॥३ [६. १.] ॥

एतं वाऽएते गृहन्ति । षड्भिर्मासैर्य एष तपति ये संवत्सरमासते तडुच्यत
 एष्व सामतो यथेतास्य रूपं क्रियतऽउच्यतऽऋतोऽथेतदेव पनुष्टः पुरश्चरणातो प-
 दितं गृह्णन्त्येतेनोऽएवेनं गृहन्ति ॥१॥ अथातो गृह्णन्त्येव । उडु त्यं ज्ञातवेदसं
 देवं षकृन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् । उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय वा अ-
 ज्ञापिष ते योनिः सूर्याय वा भ्राजयेति ॥२॥ ब्राह्मणम् ॥४ [६. २.] ॥

अथातः पश्यपनस्येव । पञ्चेकादशिन्येवेयासः अग्निं प्रथमं पशुमालभतिऽथ

वारुणामथ पुनराग्नेयमेवमेवैतया पञ्चेकादशिन्येयात् ॥१॥ अथोऽग्नेन्द्राग्निवाकृ-
 रूः पशुमालभेत । अग्निर्वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वती-
 न्द्रो वै यज्ञस्य देवता तत्सर्वाश्चैवैतदेवता नापराधोति यो च यज्ञस्य देवता तां
 नापराधोति ॥२॥ अथात स्तोमायनस्यैव । अग्नेयमग्निष्टोमऽञ्जालभेत तद्धि स-
 लोम यदग्नेयमग्निष्टोमऽञ्जालभेत पशुकथ्यः स्यादेन्द्राग्ं द्वितीयमालभेतेन्द्राग्नि
 कथ्यानि यदि षोडशी स्यादेन्द्रं तृतीयमालभेतेन्द्रो हि षोडशी पद्यतिरात्रः
 स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्योषा रात्रिस्तद्यथा-
 पयं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयत्येतानि त्रीण्ययनानि तेषां यतमत्कामयेत तेनेयाद्वाऽउपा-
 लम्भ्यौ पशु सौर्व द्वितीयं पशुमालभते वैषुवतेऽकृन्म्राज्ञापत्यं मकारति ॥३॥ ब्रा-
 ह्मणान् ॥५ [६. ३.] ॥

अथातो मकारतीयस्यैव । प्रजापतेर्ह वै प्रजाः समृजानस्य पर्वणि विस्रवधुः
 स विस्रस्तेः पर्वभिर्न शशाक सङ्कृतुं ततो देवा अर्चन्तः आम्यन्तश्चेरुस्तऽएतं
 मकारतीयं ददृशुस्तमस्माऽअगृह्णन्तेनास्य पर्वणि समदधुः ॥१॥ स सङ्कितैः
 पर्वभिः । इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्यौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यं यद्दे मनुष्याणामशनं तद्देवा-
 नां व्रतं मरुद्वाऽइदं व्रतमभूद्येनायत् समकारस्तेति तस्मान्मकारतीयो नाम ॥२॥
 एवं वाऽएने भवन्ति । ये संवत्सरमासते यथैव तत्प्रजापतिः प्रजाः समृजान आ-
 सीत्स यथैव तत्प्रजापतिः संवत्सरेऽन्नाद्यमभ्युदतिष्ठदेवमेवैतऽएतसंवत्सरेऽन्नाद्य-
 मभ्युत्तिष्ठति येषामित्रं विदुषामेतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥३॥ तं धाऽइन्द्रायैव विमृधे गृ-
 ह्णीयात् । सर्वा वै तेषां मृधो कृता भवन्ति सर्वं जितं ये संवत्सरमासते तस्मा-
 द्दिमृधे वि न इन्द्र मृधो जकि नीचा यद्द पृतन्यतः । योऽअस्मांश्चाऽअभिदास य-
 धरं गमया तूमः* । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा विमृधऽएष ते योनिरिन्द्राय वा
 विमृधऽइति ॥४॥ अथो विश्वकर्मणो । विश्वं वै तेषां कर्म कृतं सर्वं जितं भवति

ये संवत्सरमासते तस्माद्विश्वकर्मणे वाचस्पतिं विश्वकर्माणामूतये मनोज्ञं वज्रे
 ऽश्रयां रुवेम । स नो विश्वानि रुवनानि ज्ञोपद्विश्वशम्भूरवसे साधुकर्मा । उप-
 यामगृहीतोऽसीन्द्राय वा विश्वकर्मणाऽएष ते योनिरिन्द्राय वा विश्वकर्मणाऽइति
 ॥५॥ यद्युऽरेन्द्रो वैश्वकर्मणीं विद्यात् । तथैव गृहीयाद्विश्वकर्मन्कृविषा वर्धनेन
 ज्ञातारमिन्द्रमकृणोर्वध्यम् । तस्मै विशः समनमत् पूर्विरियमुग्रो विकृव्यो यथा-
 सत् । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा विश्वकर्मणाऽएष ते योनिरिन्द्राय वा विश्व-
 कर्मणाऽइति ॥ ६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [६. ४.] ॥

एष वै ग्रहः । य एष तपति येनेमाः सर्वाः प्रजा गृहीतास्तस्मादाहुर्ग्रहान्गृ-
 ह्णीम इति चरन्ति ग्रहगृहीताः सन्त इति ॥१॥ वागेव ग्रहः । वाचां ह्रीदृ सर्वं
 गृहीतं किमु तद्यद्वाग्रहः ॥२॥ नामैव ग्रहः । नाम्नां ह्रीदृ सर्वं गृहीतं किमु
 तद्यन्नाम ग्रहो बहूनां वै नामानि विद्वाथ नस्तेन ते न गृहीता भवन्ति ॥३॥
 अन्नमेव ग्रहः । अन्नेन ह्रीदृ सर्वं गृहीतं तस्माद्यावन्तो नोऽशनमश्नन्ति ते नः
 सर्वं गृहीता भवत्येषैव स्थितिः ॥४॥ स य एष सांमग्रहः । अन्नं वाऽएष स
 यस्य देवतायाऽएतं ग्रहं गृह्णाति तस्मै देवतेतेन ग्रहेण गृहीता तं कामं स-
 मर्धयति यत्काम्या गृह्णाति स उग्रन्तं वादित्यमुपतिष्ठतेऽस्तं यत् वा ग्रहोऽस्य-
 मुनयार्था गृह्णाणासावदो मा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समर्धति
 वा न ह्येवास्मै स कामः समृध्यते यस्माऽएवमुपतिष्ठते ॥५॥ ब्रह्मणम् ॥ ७
 [६. ५.] ॥

देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररत्नसेभ्य आसङ्गाद्विभयां चक्रुस्ते ह्योषुः
 को नो दक्षिणात् आसिष्यतेऽथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥१॥
 ते ह्योषुः । य एव नो वीर्यवत्तमः स दक्षिणात् आस्तामथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो
 यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥२॥ ते ह्योषुः । इन्द्रो वै नो वीर्यवत्तम इन्द्रो दक्षिणात्

आस्तामथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥३॥ ते केन्द्रमूषुः । त्वं वि
 नो वीर्यवत्तमोऽसि त्वं दक्षिणात् आस्ताथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम
 इति ॥४॥ स ऋवाच । किं मे ततः स्यादिति ब्राह्मणाहृष्या ते ब्रह्मसाम तऽइति
 तस्माद्ब्राह्मणाहृषितिनं प्रवृणातिऽइन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादितिन्द्रस्य केषा स इन्द्रो
 दक्षिणात् आस्ताथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो यज्ञमुपाचरंस्तस्माद्य एव वीर्यवत्तमः स्या-
 त्स दक्षिणात् आसीताथाभयेऽनाष्टु उत्तरतो यज्ञमुपचरियुर्यो वै ब्राह्मणानामनु-
 चानतमः स एषां वीर्यवत्तमोऽथ यदिदं य एव कश्च ब्रह्मा भवति कुक्षितूष्णीमा-
 स्तऽइति तस्माद्य एव वीर्यवत्तमः स्यात्स दक्षिणात् आसीताथाभयेऽनाष्टुऽउत्तर-
 तो यज्ञमुपचरियुस्तस्माद्ब्राह्मणा दक्षिणात् आसतेऽथाभयेऽनाष्टुऽउत्तरतो यज्ञमुपच-
 रति ॥५॥ स यत्राह । ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति तद्ब्रह्मा जपत्येतं ते देव
 सवितर्यज्ञं प्राङ्बृहस्पतये ब्रह्मणो । तेन यज्ञमथ तेन यज्ञपतिं तेन मामव ।
 स्तुत सवितुः प्रसव्रऽइति सोऽसावेव बन्धुरेतेन न्वेव भूयिष्ठा-इवोपचरति
 ॥६॥ अनेन वेवोपचरेत् । देव सवितरेतद्बृहस्पते प्रेति तत्सवितारं प्रसवापो-
 पधावति स हि देवानां प्रसविता बृहस्पते प्रेति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा
 तद्य एव देवानां ब्रह्मा तस्माऽवैतत्प्राह तस्मादाह बृहस्पते प्रेति ॥७॥ अथ
 मैत्रावरुणौ जपति । प्रसूतं देवेन सवित्रा जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति तत्सवितारं
 प्रसवापोपधावति स हि देवानां प्रसविता जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति मित्रावरु-
 णौ वै मैत्रावरुणास्य देवते तद्येऽएव मैत्रावरुणास्य देवते ताभ्यामेवैतत्प्राह त-
 स्मादाह जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति ॥८॥ ब्राह्मणाम् ॥ ८ [६. ६.] ॥ ॥

त्रयी वै विद्या । ऋचा यजूषि सामानीयमेवऽर्चीऽस्याः कर्षति योऽर्षति
 स वागेवऽर्ची वाचा कर्षति योऽर्षति सोऽस्तरिक्षमेव यजूषि यीः सामानि
 तैया त्रयी विद्या सौम्येऽधरे प्रयुज्यते ॥९॥ इममेव लोकमृचा जपति । अस्तरिजं

यजुषा दिवमेव साप्ता तस्माद्यस्यैका विद्यानूक्ता स्यादन्वेवापीतरयोर्निर्मितं वि-
 वक्षतेममेव लोकमृचा जयत्यन्तरिजं यजुषा दिवमेव साप्ता ॥२॥ तद्वाऽऽतत् ।
 सकृत् वाचः प्रजातं द्वेऽद्भुस्तृतीये तृतीयं विष्णुर्द्विचश्च सामानि चेन्द्रो यजूषि
 विष्णुस्तस्मात्सदस्यृक्सामाभ्यां कुर्वत्येन्द्रः हि सद्ः ॥३॥ अथैतं विलुं यज्ञम् ।
 एतेर्यजुर्भिः पुर-इवैव विभ्रति तस्मात्पुरश्चरणं नाम ॥५॥ वागेवऽर्चश्च सामानि
 च । मन एव यजूषि सा यत्रेयं वागासीत्सर्वमेव तत्राक्रियत सर्वं प्राज्ञायताथ
 यत्र मन आसीन्नैव तत्र किं चनाक्रियत न प्राज्ञायत नो हि मनसा ध्यायतः
 कश्चानजानाति ॥५॥ ते देवा वाचमश्रुवन् । प्राची प्रेक्षीदं प्रज्ञपयेति सा कौ-
 वाच किं मे ततः स्यादिति यत्किं चावषट्कृतः स्वाहाकारेण यज्ञे ह्ययते तत्र
 ऽइति तस्माद्यत्किं चावषट्कृतः स्वाहाकारेण यज्ञे ह्ययते तद्वाचः सा प्राची
 प्रेक्षेततप्राज्ञपयदितिदं कुरुतेतीदं कुरुतेति ॥६॥ तस्माद् कुर्वत्येवऽर्चा रुविर्धानि
 । प्रातरनुवाकमन्वाहू सामिधेनीरन्वाहू ग्रावागोऽभिष्टौत्येवः हि सयुजावभव-
 ताम् ॥७॥ तस्माद् कुर्वत्येव सद्सति । यजुषोऽद्भुस्त्रीमुद्भयति सद्ः समिन्वति
 धिष्यानुपकिरत्येवः हि सयुजावभवताम् ॥८॥ तद्वाऽऽतत्सद्ः परिश्रयति । ए-
 तस्मै मिथुनाय तिर-इवेदं मिथुनं चर्याताऽइति व्यदं वाऽऽतन्मिथुनं यदन्यः प-
 श्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्ती पश्यति व्येव द्रवत आग एव कु-
 र्वति तस्माद्द्वारेण सद्ः प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथा इति यथा ह मिथुनं चर्यामा-
 णं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥९॥ एवमवैतद्विधानं परिश्र-
 यति । एतस्मै मिथुनाय तिर-इवेदं मिथुनं चर्याताऽइति व्यदं वाऽऽतन्मिथुनं
 यदन्यः पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्ती पश्यति व्येव द्रवत आग
 एव कुर्वति तस्माद्द्वारेण रुविर्धानं प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथा इति यथा ह मि-
 थुनं चर्यामाणं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतः हि द्वारम् ॥१०॥ तद्वाऽऽतद्दु-

षा साम । योषामृच७ सदस्येति तस्मान्मिथुनादिन्द्रो ज्ञातस्तेजसो वै तत्तेजो
 ज्ञातं यदृचश्च सामश्चेन्द्र इन्द्र इति खेतमाचक्षते य एष तपति ॥ ११ ॥ अथेतद्-
 षा सोमः । योषा अपो रुविर्धानेऽध्येति तस्मान्मिथुनाश्चेन्द्रमा ज्ञातोऽन्नाद्वि तद्भ्रं
 ज्ञातं यदृचश्च सोमाश्च चन्द्रमाश्चेन्द्रमा खेतस्यान्नं य एष तपति तग्यज्ञमानं वै-
 तज्जनयत्यन्नाग्यं चास्मि जनयत्यृचश्च सामश्च यज्ञमानं जनयत्यृचश्च सोमाश्चास्मा
 ऽन्नान्नाग्यम् ॥ १२ ॥ यजुषा रु वै देवाः । अग्रे यज्ञं तेनिरेऽथर्थाथ साम्ना तदिद-
 मप्येतर्हि यजुषैवायि यज्ञं तन्वतेऽथर्थाथ साम्ना यजो रु वै नामैतद्यजुर्गुरिति
 ॥ १३ ॥ यत्र वै देवाः । इमा विद्याः कामान्डुडुहे तद् यजुर्विद्यैव भूयिष्ठान्कामा-
 न्डुडुहे सा निर्धिततमेवास सा नेतरे विद्ये प्रत्यास नान्तरिक्षलोक इतरौ लो-
 कौ प्रत्यास ॥ १४ ॥ ते देवा अकामयन्त । कथं न्वियं विद्येतरं विद्ये प्रतिस्थात्क-
 यमन्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रतिस्थादिति ॥ १५ ॥ ते कोचुः । उपा७श्चैव यजु-
 र्भिश्चराम तत एषा विद्येतरं विद्ये प्रतिभविष्यति ततोऽन्तरिक्षलोक इतरौ
 लोकौ प्रतिभविष्यतीति ॥ १६ ॥ तैरुपा७श्चरन् । आयाययन्नेवैनानि तत्तत एषा
 त्रिंशतरे विद्ये प्रत्यासीत्ततोऽन्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रत्यासीत्तस्माद्यजुषि
 निरुक्तानि सत्यनिरुक्तानि तस्मादयमन्तरिक्षलोको निरुक्तः सन्ननिरुक्तः ॥ १७ ॥
 स य उपा७ष्णु यजुर्भिश्चरति । आयाययत्येवैनानि स तान्येनमापीनान्याप्यायय-
 त्यथ य उच्चैश्चरति ब्रह्मपत्येवैनानि स तान्येन७ ब्रह्मणि ब्रह्मयन्ति ॥ १८ ॥ वा-
 गेवर्चश्च सामानि च । मन एव यजुषि स यऽञ्जवा च साम्ना च चरन्ति वाक्ते
 भवत्यथ ये यजुषा चरन्ति मनस्ते भवन्ति तस्मान्नानभिप्रेषितमधर्युणा किं चन
 क्रियते यदेवाधर्युराहानुवृद्धि यजेत्यथैव ते कुर्वन्ति यऽञ्जवा कुर्वन्ति यदेवाधर्यु-
 राह सांमः पञ्जऽउपावर्तधमित्यथैव ते कुर्वन्ति ये साम्ना कुर्वन्ति नो क्यनभि-
 गतं मनसा वाग्ब्रूदति ॥ १९ ॥ तद्वाऽएतन्मनोऽधर्युः । पुर-इवैव चरति तस्मात्पु-

रश्मिणां नाम पुरश्च कृ वै श्रिया यशसा भवति य एवमेतद्वेद ॥२०॥ तद्वाग्-
 तदेव पुरश्चरणम् । य एष तपति स एतस्यैवावृता चरेद्दक्षं गृह्वितस्यैवावृतम-
 न्वावर्तेत प्रतिगौर्येतस्यैवावृतमन्वावर्तेत ग्रह्णुः इवितस्यैवावृतमन्वावर्तेत स
 क्लेष भर्ता स यो क्लेवं विद्वानेतस्यावृता शक्नोति चरितुः शक्नोति क्लेवं भार्या-
 न्तुम् ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [६. ७.] ॥

या वै दीक्षा सा निषत् । तत्सन्नं तस्मादेनानासतऽइत्याङ्गरथ यत्ततो यन्नं
 तन्वते तन्नन्ति तन्नयति यो नेता भवति स तस्मादेनान्यन्तीत्याहुः ॥१॥ या कृ
 दीक्षा सा निषत् । तत्सन्नं तदयनं तत्सन्नायणमथ यत्ततो यज्ञस्योदृचं गवोत्ति-
 ष्टन्ति तदुत्यानं तस्मादेनानुदस्युरित्याङ्गरिति नु पुरस्ताद्ददन्म् ॥२॥ अथ दीक्षि-
 ष्यमाणाः समवस्यन्ति । ते यद्यग्निं चेष्यमाणा भवत्यरणिघेवाग्नीत्समारोक्षोपस-
 मायन्ति यत्र प्राजापत्येन यशुना यद्यमाणा भवन्ति मथिवोपसमाधायाद्दृत्याकृ-
 वनीयं यज्ञतऽएतेन प्राजापत्येन यशुना ॥३॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि
 तदकृदीक्षा न समैत्यरणिघेवाग्नीत्समारोक्ष यथायथं विपरैत्य जुह्वति ॥४॥ अथ
 यदकृरेषां दीक्षा समिति । अरणिघेवाग्नीत्समारोक्षोपसमायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा
 भवन्ति गृह्णपतिरेव प्रथमो मन्थते मध्यं प्रति शालाया अथेतरेषामर्धा दक्षिणत
 उपविशन्त्यर्धा उत्तरतो मथिवोपसमाधायैकैकमेवोल्मुकमादायोपसमायन्ति गृह्-
 पतेर्गार्हपत्यं गृह्णपतेरेव गार्हपत्याद्दृत्याकृवनीयं दीक्षते तेषां समान आकृ-
 वनीयो भवति नाना गार्हपत्या दीक्षोपसत्सु ॥५॥ अथ यदकृरेषां क्रयो भवति
 । तदकृर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरैभ्य उपवसथे धिष्यान्वैसर्जिनानां काले
 प्राच्यः पृथ्य उपसमायन्ति प्रजकृत्येतानपरानग्नीन्दुतऽएव वैसर्जिनि ॥६॥ राजानं
 प्रणयति । उद्यत एवेष आग्नीध्रीयोऽग्निर्वत्यथेतऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथा-
 धिष्यं विप्रायन्ति तैरेव तेषामुल्मुकैः प्रघ्नतीति कृ स्मारु धाज्ञत्रत्वयो ये तथा

कुर्वन्तीत्येतद्वेकमयनम् ॥ ७ ॥ अथेदं द्वितीयम् । अरुणिष्वेवाग्नीत्समारोक्षोपस-
 मायन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्गत्याकृ-
 वनीयं यज्ञस्तऽएतेन प्राजापत्येन पशुना ॥ ८ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि
 तदकृदीक्षा न समेत्यरुणिष्वेवाग्नीत्समारोक्ष यथायथं विपरुत्य जुह्वति ॥ ९ ॥ अथ
 यदकुरेषां दीक्षा समेति । अरुणिष्वेवाग्नीत्समारोक्षोपसमायन्ति यत्र दीक्षिष्यमा-
 णा भवन्ति गृह्यतिरेव प्रथमो मन्यतेऽथेतरे पर्युपविश्य मन्यन्ते ते ज्ञातं-ज्ञातमे-
 वानुप्ररुन्ति गृह्यतेर्गार्हपत्ये गृह्यतेरेव गार्हपत्याद्गुद्व्याकृवनीयं दीक्षन्ते ते-
 षां समान आकृवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥ १० ॥ अथ
 यदकुरेषां क्रयो भवति । तदकृर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरेभ्य उपवसथे धि-
 क्ष्यान्वेसर्त्तिनानां काले प्राच्यः पृथ्व्य उपसमायन्ति प्रजकृत्येतमपरमग्निं ७ इतः एव
 वेसर्त्तिने ॥ ११ ॥ राजानं प्रणयति । उद्यत एविष आग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथेतः एकै-
 कमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ठं विपरायन्ति समदमु क्वेव ते कुर्वन्ति समद्विनावि-
 न्दत्यर्तुका कृ भवत्यपि कृ तमर्धं समद्विन्दति यस्मिन्नर्थे यज्ञन्ते ये तथा कुर्वन्त्ये-
 तद्वितीयमयनम् ॥ १२ ॥ अथेदं तृतीयम् । गृह्यतेरुवारण्योः संवदन्ते य इतो
 ऽग्निर्निष्यते स नः सकृ यदनेन यज्ञेन ज्ञेष्यामोऽनेन पशुबन्धेन तन्नः सकृ सकृ
 नः साधुकृत्या य एव पापं कर्त्वत्तस्यैव तदित्येवमुक्त्वा गृह्यतिरेव प्रथमः समा-
 रोक्ष्यतेऽथेतरेभ्यः समारोक्ष्यति स्वयं वैव समारोक्ष्यन्ते तः आयन्ति यत्र प्राजा-
 पत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्गत्याकृवनीयं यज्ञस्तऽएतेन
 प्राजापत्येन पशुना ॥ १३ ॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदकृदीक्षा न स-
 मेत्यरुणिष्वेवाग्नीत्समारोक्ष यथायथं विपरुत्य जुह्वति ॥ १४ ॥ अथ यदकुरेषां दी-
 क्षा समेति । गृह्यतेरुवारण्योः संवदन्ते य इतोऽग्निर्निष्यते स नः सकृ यदनेन
 यज्ञेन ज्ञेष्यामोऽनेन सत्त्वेण तन्नः सकृ सकृ नः साधुकृत्या य एव पापं कर्त्वत्तस्यैव

तदित्येवमुक्त्वा गृह्यतिरेव प्रथमः समारोह्यतेऽथेतरेभ्यः समारोह्यति स्वयं वैव
 समारोह्यन्ते तऽत्रायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति भयिवोपसमाधायोदृत्याह-
 वनीयं दीक्षन्ते तेषां समान आहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपस-
 त्सु ॥ १५ ॥ अथ यदहरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरे-
 भ्य उपवसथे धिष्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पृथ्य उपसमायन्ति प्रज्जक्येतमप-
 रमग्निं ङूनऽएव वैसर्जिने ॥ १६ ॥ राजानं प्रणायति । उद्यत एवैष आग्नीध्रीयो
 ऽग्निर्भवत्यथेतऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिल्यं विपरायन्ति तत्तत्कृतं नाकृतं
 यन्नानाधिष्या भवन्ति वरीयानाकाशोऽसत्परिचरणायेत्यथ यन्नानापुरोडाशा भूयो
 ह्विरुहृष्टमसत्समायाऽइति ॥ १७ ॥ अथ येन सन्नेषा देवाः । क्षिप्रऽएव पाप्मान-
 नमपाघ्नतेमां नितिमजयन्त्येषामियं नितिस्तदत् उद्यतऽएकगृह्यतिका वै देवा ए-
 कपुरोडाशा एकधिष्याः क्षिप्रऽएव पाप्मानमपाघ्नत क्षिप्रे प्राजायत तयोऽएवैत
 ऽएकगृह्यतिका एकपुरोडाशा एकधिष्याः क्षिप्रऽएव पाप्मानमपाघ्नते क्षिप्रे प्र-
 जायते ॥ १८ ॥ अथादः पूर्वस्मिन्नुदीचीनवऽशा शाला भवति । तन्मानुषऽ समान
 आहवनीयो भवति नाना गार्हपत्यास्तद्विकृष्टं गृह्यतेरेव गार्हपत्ये ज्ञाधन्या
 पत्नीः संयाज्ञपत्याऽप्येनेतरे प्रतिपजन्तऽआसते तद्विकृष्टम् ॥ १९ ॥ अथात्र प्राचीन-
 वऽशा शाला भवति । तदेवत्रा समान प्राहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यः
 समान आग्नीध्रीयस्तदेतत्सन्नऽ समृद्धं पथेकारुः समृद्ध एव तस्य न कूलास्ति
 तस्यैवैव समान्यावृथ्यदन्यद्विकृष्टेभ्यः ॥ २० ॥ ब्राह्मणम् ॥ १० [६. ट.] ॥

देवा ह वै सन्नमासत । अियं गृहेम यशः स्यामान्नादाः स्यामेति तेभ्य एत-
 द्नाग्यमभिक्षितमपाचिक्रमिषत्यशवो वाऽअन्नं पशवो ह्वेव्यस्तदपाचिक्रमिषन्-
 द्वे न इमे आत्ता न दिष्टस्युः कथमिव स्वन्नः सन्न्यन्तऽइति ॥ १ ॥ तऽएते गार्ह-
 पत्ये द्वेऽआहुतीऽअनुह्वुः । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तदेनान्गृहेषु

न्ययंस्तथैभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं नापाक्रामत् ॥२॥ तथोऽष्टवेमे सत्त्वमासते ।
 ये सत्त्वमासते श्रियं गृहेम पशः स्यामान्नादाः स्यानेति तेभ्य एतदन्नाद्यमभिजितम-
 पचिक्रमिषति पशवो वाऽश्नं पशवो क्वैवेभ्यस्तदपचिक्रमिषति यद्दे न इमे आ-
 न्ना न क्तिःस्युः कथमिव स्वन्नः सत्त्वत्तऽइति ॥३॥ तऽएते गार्कपत्ये द्वेऽश्राद्ध-
 ती जुह्वति । गृहा वै गार्कपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तदेनानृक्षेव नियहति त-
 थैभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं नापक्रामति ॥४॥ तथोऽष्टवेतस्मात् । एतदन्नाद्यमुपा-
 कृतमपचिक्रमिषति यद्दे मायं न क्तिःस्यात्कथमिव स्वन्मा सत्त्वत्तऽइति ॥४॥
 तस्य परस्तादेवायेऽल्पश-इव प्राप्नोति । तदेनउपनिमदति तद्देद न वै तथाभू-
 द्यथामऽसि न वै माक्तिःसीदिति तदेनमुपावश्यते स कृ प्रिय एवान्नस्यान्नादो
 भवति य एवं विद्वानेतस्य व्रतऽ शक्नोति चरितुम् ॥५॥ तद्वाऽएतत् । दशमे
 ऽकृत्सन्नोत्थानं क्रियते तेषामेकैक एव वाचंयम आस्ते वाचमाप्यायंस्तयापीन-
 यायातयास्योत्तरमकृत्सन्वतेऽधेतरे विसृज्यते समिद्धारा वा स्वाध्यायं वा तत्रा-
 प्यन्नति ॥६॥ तेऽपराह्णऽउपसमेत्य । अथ उपसृश्य पत्नीशालऽ सम्प्रपद्यन्ते तेषु
 समन्वारब्धेघेतोऽश्राद्धती जुहोतीकृ रतिरिक् रमधमिक् धृतिरिक् स्वधृतिः स्वा-
 क्तेति पशुनेवैतदाकृ पशुनेवैतदात्मन्नियहन्ते ॥७॥ अथ द्वितीयां जुहोति । उपसृ-
 जन्धरुणां मात्रऽइत्यग्निमेवैतत्पृथिव्याऽउपसृजन्नाकृ धरुणो मात्रं धयन्नित्यग्निमे-
 वैतत्पृथिवीं धयन्तमाकृ रायस्योषमस्मासु दीधरत्स्वाक्तेति पशवो वै रायस्योषः
 पशुनेवैतदात्मन्नियहन्ते ॥१॥ ते प्राञ्च उपनिष्क्रामन्ति । ते पश्चात्प्राञ्चो कृविर्धाने
 सम्प्रपद्यन्ते पुरस्तद्धि प्रत्यञ्चस्तऽस्यमाना अथैवऽ सन्नोत्थाने ॥१०॥ तऽउत्तरस्य
 कृविर्धानस्य । जघन्यायां कूर्ब्याऽ सामाभिगायन्ति सत्त्वस्यऽऽदिरिति राद्धिमेवैत-
 दभ्युतिऽस्त्युत्तरवै देवीत्तरायाऽ ओषावितरं तु कृत्तरम् ॥११॥ यदत्तरस्य कृवि-
 र्धानस्य । जघन्यायां कूर्ब्यामग्न्य इपोतिरमुता अभूनेति इपोतिर्वैऽएते भवस्य-

मृता भवन्ति ये सत्त्वमासते दिवं पृथिव्या अध्याह्नमेति दिवं वाऽएते पृथिव्या
 अध्याह्नोऽस्ति ये सत्त्वमासतेऽविदाम देवानिति विन्दन्ति हि देवात्स्वर्ग्योतिरिति
 त्रिनिर्धनमुपावयन्ति स्वर्ग्येति ज्योतिर्ग्येति भवन्ति तद्यदेवैतस्य साम्नो रूपं तद्दे-
 वेति भवन्ति ये सत्त्वमासते ॥ १२ ॥ ते दक्षिणास्य कृविर्धानस्य । अधोऽधोऽक्षः
 सर्पन्ति स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतिवः सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यन्तेऽतिहृन्दासा स-
 र्पन्त्येषा वै सर्वाणि हृन्दाऽसि यदतिहृन्दास्तथैनान्याप्या नान्वत्येति तस्मादतिहृ-
 न्दासा सर्पन्ति ॥ १३ ॥ ते सर्पन्ति । युवं तमिन्द्रापर्वता पुरोयुधा यो नः पृतन्यादप
 तं-तमिद्धतं वज्रेणा तं-तमिद्धतम् । हरे चत्पाण हृत्सदरुने यद्दिनक्षत् । अस्माकः
 शत्रून्परि शूर विश्रतो दर्मा दर्षष्टि विश्रत इति ॥ १४ ॥ ते प्राञ्च उपनिष्क्रामन्ति
 । ते पुरस्तात्प्रत्यञ्चः सदः सम्प्रपद्यन्ते पश्चद्वै प्राञ्चस्तःस्यमाना अथेवः सत्रोत्था-
 ने ॥ १५ ॥ ते यथाधिष्णमेवोपविशन्ति । देवेभ्यो क्व वै वाचो रसोऽभिजितोऽप-
 चिक्रमिषां चकार स इमामेव पराउत्यसिसृप्तदियं वै वाक्तस्या एष रसो यदोष-
 धयो यद्वनस्पतयस्तमेतेन साम्नाप्रवक्त एनानाप्तोऽभ्यावर्तत तस्मादस्यामूर्धा ओ-
 षधयो ज्ञायन्तऽउर्धा वनस्पतयस्तथोऽएवैतेभ्य एतद्वाचो रसोऽभिजितोऽपचिक्र-
 मिषति स इमामेव पराउतिसिसृप्ततीये वै वाक्तस्या एष रसो यदोषधयो यद्वन-
 स्पतयस्तमेतेन साम्नाप्रवन्ति स एनानाप्तोऽभ्यावर्तते तस्मादस्यामूर्धा ओषधयो
 ज्ञायन्तऽउर्धा वनस्पतयः ॥ १६ ॥ सर्पराज्ञ्या ऋजु स्तुवति । इयं वै पृथिवी सर्परा-
 ङ्गी तद्वनयैवितत्सर्वमाप्रवन्ति स्वयम्प्रस्तुतमनुपगीतं यथा नान्य उपशृणुयादिति कृ-
 रेचयेद्यदन्यः प्रस्तुयादतिरेचयेद्यदन्य उपगायेदतिरेचयेद्यदन्य उपशृणुयात्तस्मात्स्व-
 यम्प्रस्तुतमनुपगीतम् ॥ १७ ॥ चतुर्होतृ-होता व्याचष्टे । एतदेवैतत्स्तुतमनुशास-
 ति यदि होता न विद्यादृरूपतिर्व्याचक्षीत होतुस्त्वेव व्याख्यानम् ॥ १८ ॥ अध्या-
 धेयोः प्रतिगरः । आत्सुरिमे यज्ञमाना भद्रमेभ्योऽभूदिति कल्प्याणामेवैतन्मानुषी

वाचो वदति ॥ ११ ॥ अथ वाकोवाक्ये ब्रह्मोद्यं वदति । सर्वं वै तेषामाप्तं भव-
 ति सर्वं जितं ये सन्नमासतेऽचारिषुर्यजुर्भिस्तत्तान्यापंस्तद्द्वारुत्सताशाऽसिषुर्ब्रह्मस्त-
 ता अपंस्तद्द्वारुत्सतास्तोषत सामभिस्तत्तान्यापंस्तद्द्वारुत्सताथिषामेतेद्वानात्-
 मनवरुद्धं भवति यद्वाकोवाक्यं ब्राह्मणं तदेवैतेनाप्रुवन्ति तद्वरुन्थते ॥ २० ॥
 श्रीदुम्बरीमुपसङ्गस्य वाचं यद्वन्ति । विदुर्दन्ति वाऽएते यज्ञं निर्धयन्ति ये वाचा
 यज्ञं तन्वते वाग्धि यज्ञस्तामेषां पुरेकैक एव वाचंयम आस्ते वाचमायाययंस्त-
 यापीनयायातयाद्योत्तरमरुत्तन्वतेऽथात्र सर्वेव वागात्ता भवत्यपवृक्ता ताऽ सर्व
 एव वाचंयमा वाचमायाययन्ति तयापीनयायातयाद्यातिरात्रं तन्वते ॥ २१ ॥
 श्रीदुम्बरीमन्वारभ्यासते । अन्नं वाऽऽर्गुदुम्बर् उर्जेवैतद्वाचमायाययन्ति ॥ २२ ॥
 तेऽस्तमिति प्राञ्च उपनिष्कामन्ति । ते जघनेनाकृवनीयमासतेऽग्रेण कृविर्धिने ता-
 न्वाचंयमानेव वाचंयमः प्रतिप्रस्थाता वसतोवरीभिर्भिपरिर्कुरति ते यत्कामा
 आसीरस्तेन वाचं विसृजेरन्कामिर्ह स्म वै पुरऽर्षयः सन्नमासतेऽसी नः कामः
 स नः समृध्यतामिति यद्युऽअनेककामाः स्युर्लोककामा वा प्रजाकामा वा पशुका-
 मा वा ॥ २३ ॥ अनेनैव वाचं विसृजेरन् । भूर्भुवः स्वरिति तत्सत्येनेवैतद्वाचऽ
 समर्थयन्ति तया समृद्धयाशिष आशासति सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामेति तत्प्रजामाशा-
 सते सुविरा वीरैरिति तद्दीरानाशासते सुपोषाः पोषैरिति तत्पुष्टिमाशासते
 ॥ २४ ॥ अथ गृह्यतिः सुब्रह्मण्यामाकूपति । यं वा गृह्यतिर्ब्रूयात्पृथगु केविके
 सुब्रह्मण्यामाकूपति गृह्यतिस्त्वेव सुब्रह्मण्यामाकूपेद्यं वा गृह्यतिर्ब्रूयात्तस्मिन्स-
 मुपकृत्रमिष्ट्वा समिधोऽभ्यादधति ॥ २५ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ११ [६. १.] ॥ पञ्चमः प्रयाठ-
 कः ॥ कपिडकासंख्या १२६ ॥ ॥ षष्ठोऽध्यायः [३०.] ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कपिडकासं-
 ख्या ६४८ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणो यद्वन्नाम चतुर्थं काण्डं समाप्तम् ॥ ४ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyāya १. १. २८ तन्न दशाभिर्न AB. - २. १४ तद्वृद्धधाति AB. प्राजा न
प्र° A. - १६ Are we to read प्राणान्त्यश्चोदनत्य°? - १७ तन्न साद् AB. - २६ प्र-
त्युत्पन्ते A. - ३. १७ see *Rik* १. १६३. ४५. - ४. १ we expect उभिग्लेव. —

Adhyāya २. १. २६ मनुद्ध्यते षद्वि° AB. Read: षद्विनौ. - २७ संस्कृ° AB,
and thus is to be read, not संस्कृ° as I have given in the preceding
books. - २. २६ त्यस्थाली AB. - ३. ७ अर्द्ध AB. - ४. १ त्सद्भुवस्ती A. -
२४ मग्निं । AB. देवाः । AB. —

Adhyāya ३. १. २४ षिता । AB. - २७ सुतं । AB. - २. १२ see *Kātyāy.*
१. १३. २१. - ४. १ तत्तं AB. सँज्ञ° AB. - ३३ समिन्दे AB. - ५. ५ and ७ भविष्य-
थेत्यु ह्यादित्या AB. - ७ Read: ह्यादित्या. - २० मरुस्वसरस्य is either मरुः
स्वसरस्य with elision of the visarga or it contains the obsolete मरु =
मरु The mss. at *Kāty.* १०. ३. १३ read मरुस्वसरस्य. —

Adhyāya ४. १ A has at the close ॥३॥ पिण्ड ॥. - ४. १४ अन्तं जुषस्व
is the reading also in the *Saṃhitā* ८. २२, where the तस्जुषस्व of the
Edition is a misprint. - ५. ३ संभवदिति AB. संभवेदिति is my conjecture,
but I prefer now the reading of the mss. - १६ षस्य द्विरव्यन्ति AB. —

Adhyāya ५. १. १ आताः भस्माः marginal gloss. in A. - १२ (and where-
ever the word occurs) सत्र AB.: the reading सत्र is given on account of

the etymology. - The beginning of ५. २ is preceded in A by the following words: गर्भप्रसूतिसमये पठन इदं ब्राह्मणं । द्वौ कण्डिका वर्जित । आबु-
त्कर ॥ १ ॥ पशुभ्यपण ॥ २ ॥ - २. १० पुस्कृत्येव AB. - १७ तद्यदस्वाहाकृतं
AB. - ३. ३ see *Rik.* ३. ३२. ११. - ४. ६ त्वयत्त्वत् AB. - ५. ५ डीङ् विक्रायसां
गतौ अतिशययेन (!) उधैर्गह्ति marginal gloss. in A. - ७. २ त्येतद्वाऽग्रस्त्ये°
AB. - ८. १० ऽदिति AB. The *Sambhitā* ८. ४३ reads ऽदितिः - ११ तिल घल-
ने तिल-इव शाखाभिः पुष्पफलैर्विवृद्धः तिल्विलः कृत्तिपकाः marginal gloss.
in A. - १३ तद्यद् एवै° AB. - १. ११ कामन्वाऽऽमा° AB. —

Adhyāya ६. ६. ४ A. has at the close ॥ ४ ॥ एकांटीनि नाम । कुर्वा ॥ .
७. ११ सदस्यञ्चेति AB. - १२ धनिञ्चेति AB. - २१ A has at the close
॥ १ ॥ ब्राह्मणानि नाम । घटसर्प. - ८. २ पुरस्ताद्ददन्म् A prima m. - ५ सा-
मान् आकृव° A. - २० A has at the close ॥ १० ॥ ब्राह्मणानि नाम बालस-
र्प. - १. १४ त्संत्सद्कृन् B. - २३ समृद्धता° AB. —

श्रोत्रम् । देवाश्च वाङ्मसुराश्च । उभयं प्राज्ञापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुरा अति-
 मानेनैव कस्मिन्नु वयं नुरुयामेति स्वधेवास्येषु नुरुतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव पराव-
 भूवुस्तस्मान्नातिमन्येत पराभवस्य हेतन्मुखं यदतिमानः ॥१॥ अथ देवाः । अन्यो
 ऽन्यस्मिन्नेव नुरुतश्चेरुस्तेभ्यः प्रज्ञापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो ह्येषामास यज्ञो हि
 देवानामन्नम् ॥२॥ ते ह्येषुः । कस्य न इदं भविष्यतीति ते मम ममेत्येव न
 सत्याद्यां चक्रुस्ते ह्यसत्याद्योसुराजिमेवास्मिन्नज्ञामहे स यो न उज्जेष्यति तस्य
 न इदं भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाजिमाजस्य ॥३॥ स ब्रूहस्पतिः । सवितामेव
 प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रमुव वत्प्रसूत इदमुज्जयानी-
 ति तदस्मै सविता प्रसविता प्रामुवत्तत्सवितुप्रसूत उदजयत्स इदं सर्वमभवत्स
 इदं सर्वमुदजयत्प्रज्ञापतिः ह्युदजयत्सर्वम् ह्येवेदं प्रज्ञापतिस्तेनेष्टैतामेवोर्धा दि-
 शमुदक्रामत्तस्माद्यश्च वेद यश्च नैषोर्धा ब्रूहस्पतेर्दिमित्येवाहुः ॥४॥ तस्यै ह्यस्म
 पुरा वाजपेयेन यज्ञत्ते । एताः ह्यस्मैवोर्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत श्रीपाविनेव
 ज्ञानश्रुतेयेन प्रत्यववृढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥५॥ तेनेन्द्रोऽयज्ञत । स
 इदं सर्वमभवत्स इदं सर्वमुदजयत्प्रज्ञापतिः ह्युदजयत्सर्वम् ह्येवेदं प्रज्ञापति-
 स्तेनेष्टैतामेवोर्धा दिशमुदक्रामत् ॥६॥ शतम् २१०० ॥ तस्यै ह्यस्म पुरा वाज-
 पेयेन यज्ञत्ते । एताः ह्यस्मैवोर्धा दिशमुत्क्रामन्ति तत श्रीपाविनेव ज्ञानश्रुतेयेन
 प्रत्यववृढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥७॥ स यो वाजपेयेन यज्ञते । स इदं
 सर्वं भवति स इदं सर्वमुज्जयति प्रज्ञापतिः ह्युज्जयति सर्वम् ह्येवेदं प्रज्ञापतिः

॥ ८ ॥ तदाहुः । न वाजपेयेन यजेत सर्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो वाजपेयेन
यजते प्रजापतिं च्युज्जयति सर्वम् क्षेत्रेदं प्रजापतिः स इह न किं चन परिशि-
नष्टि तस्येश्वरः प्रजा पापीयसी भवितोरिति ॥ १ ॥ तद् वै यजेतिव । यएवमेतं
यज्ञं कृतं विगुर्भक्तो यजुष्टः सामतो ये प्रजज्ञयस्तएनं याजयेयुरेषा कृ वेवैतस्य
यज्ञस्य समृद्धिर्यदेनं विद्वाभ्यो याजयन्ति तस्माद् यजेतिव ॥ १० ॥ स वाऽएष ब्रा-
ह्मणस्यैव यज्ञः । यदेनेन बृहस्पतिरयजत ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणो
ऽथो राजन्यस्य यदेनेन्द्रोऽयजत क्षत्रं कृन्द्रः क्षत्रं राजन्यः ॥ ११ ॥ राज्ञ एव
राजसूयः । राजा वै राजसूयेनेष्टा भवति न वै ब्राह्मणो राज्यायालमवरं वै रा-
जसूयं परं वाजपेयः ॥ १२ ॥ राजा वै राजसूयेनेष्टा भवति । सम्राडाजपेयेनावरः
हि राज्यं परं साम्राज्यं कामयेत वै राजा सम्राड् भवितुमवरः हि राज्यं परं
साम्राज्यं न सम्राट्कामयेत राजा भवितुमवरः हि राज्यं परं साम्राज्यः ॥ १३ ॥
स यो वाजपेयेनेष्टा सम्राड् भवति । स इदं सर्वं संवृद्धे स कर्मणः-कर्मणः पु-
रस्तदिताः सावित्रीमाहुतिं जुहोति देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भ-
गायति ॥ १४ ॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै
देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता
प्रासुवत्तत्सवितुप्रसूत उदज्ञयदेवमेवैष एतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सवि-
ता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्र-
सविता प्रसौनि तत्सवितुप्रसूत उज्जयति ॥ १५ ॥ तस्मादाहुः । देव सवितः प्रसुव
यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनानु वाचस्पति-
र्वाज्ञं नः स्वदतु स्वाहिति प्रजापतिर्वै वाचस्पतिर्ब्रह्म वाज्ञः प्रजापतिर्न इदमग्राह्यं
स्वददित्येवैतदाहुः स एतामेवाहुतिं जुहोत्या श्वसुत्याया एतद्वास्यैतत्कर्मारब्धं
भवति प्रसन्न एतं यज्ञं भवति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ ॥

अधुं गृह्णाति । सर्वत्रयिव तस्माद्वाऽअधुं गृह्णात्यथैतान्प्रज्ञातानेवाग्निष्टोमि-
कान्प्रह्णाङ्गृह्णात्याग्रयणात् ॥ १ ॥ अथ पृथ्व्याङ्गृह्णाति । तद्यदेवैते देवा उदजयन्तदे-
वेष एतेरुज्जयति ॥ २ ॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति । तद्यदेवैतेनेन्द्र उदजयन्तदेवेष
एतेनोज्जयति ॥ ३ ॥ अथैतान्पञ्च वाजपेयग्रह्णाङ्गृह्णाति । ध्रुवसदं वा नृपदं मनः-
सदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय वा जुष्टतममि-
ति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव ध्रुव इयं पृथिवीमैवैतेन लोकमुज्जयति
॥ ४ ॥ असुषदं वा धृतसदं व्योमसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा जुष्टं गृह्णाम्येष
ते योनिरिन्द्राय वा जुष्टतममिति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव व्योमेदमत्त-
रिक्तमत्तरिक्तलोकमेवैतेनोज्जयति ॥ ५ ॥ पृथिविसदं वान्तरिक्तसदं दिविसदं देव-
सदं नाकसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय वा जु-
ष्टतममिति सादयत्येष वै देवसन्नाकसदेष एव देवलोको देवलोकमेवैतेनोज्ज-
यति ॥ ६ ॥ अथाऽऽसमुद्दयसत् सूर्ये सत्तऽऽ समाहितमथाऽऽ रसस्य यो रसस्तं वो
गृह्णाम्युत्तममुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय वा जु-
ष्टतममिति सादयत्येष वाऽअथाऽऽ रसो योऽयं पवते स एष सूर्ये समाहितः सू-
र्यात्पवतऽऽ एतमेवैतेन रसमुज्जयति ॥ ७ ॥ ग्रहा ऊर्जाङ्गतयः । व्यसो विप्राय मतिं
तेषां विशिप्रियाणां वोऽऽरुमिषमूर्धऽऽ समग्रममुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय वा जुष्टमेष
ते योनिरिन्द्राय वा जुष्टतममिति सादयत्यूर्ध्वै रसो रसमेवैतेनोज्जयति ॥ ८ ॥
तान्वाऽऽ एतान् । पञ्च वाजपेयग्रह्णाङ्गृह्णाति प्रज्ञापतिं वाऽऽ एष उज्जयति यो वा-
जपेयेन यजति संवत्सरो वै प्रज्ञापतिः पञ्च वाऽऽ ऋतवः संवत्सरस्य तन्प्रज्ञापति-
मुज्जयति तस्मात्पञ्च वाजपेयग्रह्णाङ्गृह्णाति ॥ ९ ॥ अथ सप्तदश सोमग्रह्णाङ्गृह्णाति
। सप्तदश सुराग्रह्णाङ्गृह्णातिर्वाऽऽ एतेऽऽ अन्धसी यत्सोमश्च सुरा च ततः सत्यं श्री-
र्योतिः सोमोऽऽनृतं पाप्मा तमः सुरितेऽऽ एवैतदुभेऽऽ अन्धसीऽऽ उज्जयति सर्वं वाऽऽ एष

इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यज्ञते प्रजापतिः क्युज्जयति सर्वम् क्येवेद् प्रजापतिः
 ॥ १० ॥ स यत्सप्तदश । सोमग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स
 यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतेवास्येतत्सत्यः अग्र्यं ज्योतिरुज्जयति ॥ ११ ॥
 अथ यत्सप्तदश । सुराग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावा-
 नेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतेवास्येतदनुतं पाप्मानं तम उज्जयति ॥ १२ ॥
 तऽऽभये चतुस्त्रिंशद्भक्ताः सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिंशद्देवाः प्रजापतिस्तुस्त्रिंशस्त-
 त्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १३ ॥ अथ यत्र राजाने क्रीणाति । तदक्षिणातः प्रतिवेशतः
 केशवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणाति न वाऽऽण स्त्री न पुमान्यत्केशवः पु-
 रूषो यदहं पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेन न पुमान्नेतदयो न हिरण्यं यत्सी-
 सं नैष सोमो न सुरा यत्परिस्रुतस्मात्केशवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणाति
 ॥ १४ ॥ अथ पूर्वेषुः । द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं पश्चादक्षमन्यं नेत्सोमग्र-
 हंश्च सुराग्रहंश्च सह सादयामेति तस्मात्पूर्वेषुर्द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं
 पश्चादक्षमन्यम् ॥ १५ ॥ अथ यत्र पूर्वया द्वारा । वसतीखरीः प्रपादयति तदपर्या
 द्वारा नेष्टा परिस्रुतं प्रपादयति दक्षिणातः यात्राण्यभ्यवहति पुरोऽक्षमेव प्रत्य-
 क्ष्मासीनोऽर्धयुः सोमग्रहान्गृह्णाति पश्चादक्षं प्राडासीनो नेष्टा सुराग्रहस्तोमग्रह-
 मेवाधर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टा सोमग्रहमेवाधर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टेवमेवेनान्व-
 त्यासं गृह्णीतः ॥ १६ ॥ न प्रत्यक्षमक्षमर्धयुः । सोमग्रहमतिक्रति न प्राक्षमक्षं ने-
 ष्टा सुराग्रहं नेज्ज्योतिश्च तमश्च सऽसृजावेति ॥ १७ ॥ उपर्युपर्येवाक्षमर्धयुः । सोम-
 ग्रहं धारयत्यधोऽधोऽक्षं नेष्टा सुराग्रहं सम्पृषी स्थः सं मा भद्रेण पृङ्गमिति ने-
 न्यापमिति भ्रवावेति तौ पुनर्विक्रतो विपृषी स्थो वि मा पाप्मना पृङ्गमिति
 तद्यथेषीकां मुञ्जादिवृक्तेदेवमेनः सर्वस्मात्पाप्मनो विवृक्तस्तस्मिन्न तावन्ननेनो
 भवति यावत्पाप्मायं तौ सादयतः ॥ १८ ॥ अथाधर्युः । हिरण्यपात्रेण मधुग्रहं

गृह्णाति तं मध्ये सोमग्रहणात् सादयत्यथोक्थं गृह्णात्यथ ध्रुवमथैतास्सोमग्रहानुत्तमे स्तोत्रं ऋषिभिर्जां चमसेषु व्यवनीय जुह्वति तान्भक्षयत्यथ माध्यन्दिने सवने मधुग्रहस्य च सुराग्रहणां चोच्यते तस्यातः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अग्नेयमग्निष्टोमञ्चालभते । अग्नित्रिंशद्भ्योऽग्निष्टोमोऽग्निष्टोममेवैतेनोऽज्जयत्येन्द्राग्रमुक्थेभ्य आलभतऽरेन्द्राग्रानि वाऽउकथान्युकथान्येवैतेनोऽज्जयत्येन्द्रोऽपोऽशिनोऽञ्चालभतऽइन्द्रो वै पोऽशी पोऽशिनमेवैतेनोऽज्जयति ॥ १ ॥ सारस्वतऽसप्तशाय स्तोत्रायालभते । तदेतद्वनतिरात्रे सति रात्रे त्रये क्रियते प्रजापतिं वाऽष्टप उज्जयति यो वाजपेयेन यजते संवत्सरो वै प्रजापतिस्तदेतेन सारस्वतेन रात्रिमुज्जयति तस्मादेतद्वनतिरात्रे सति रात्रे त्रये क्रियते ॥ २ ॥ अथ मरुद्भ्य उज्जोषभ्यः । वशां पृश्निमालभतऽइयं वै वशा पृश्निर्दिदमस्यां मूलि चामूलं चान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनेयं वशा पृश्निरन्नं वाऽष्टप उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपयऽरु वै नामैतन्नद्वाजपेयं विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश उज्जोषभ्य इत्युज्जिन्याऽष्टव द्वेदेऽउज्जोषवत्यौ याज्यानुवाच्ये यगुज्जोषवत्यौ न विन्देदपि येऽष्टव के च मरुत्यौ स्यातां द्वेदेऽष्टव वशा पृश्निर्दि वशां पृश्निं न विन्देदपि यत्र का च वशा स्यात् ॥ ३ ॥ तस्या आवृत् । यत्र कृता मरुदन्तं प्रकमनुशांति तदस्य वपया प्रचरेयुरेष वाऽइन्द्रस्य निष्कैवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽश्वेतनिष्कैवल्यमेव स्तोत्रं निष्कैवल्यऽशस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्मध्यत एवैतद्यजमानं वीर्यं दधाति तस्मादस्याऽअत्र वपया प्रचरेयुः ॥ ४ ॥ द्वेषावदानानि श्रययति । ततोऽर्धानां जुह्वामुपस्तीर्य द्विर्द्विर्वद्यति सकृदभिधारयति प्रत्यनक्तयवदानान्यथापभुक्त सकृत्सकृद्वद्यति द्विरभिधारयति न प्रत्यनक्तयवदानानि तद्यदर्धानां द्विर्द्विर्वद्यति तथैषा कृत्स्ना भवत्यथ यदेतैः प्रचरति तेन देवीं विशमुज्जयत्यथार्धानि मानुषी विशोऽप्युचरति तेनो मानुषीं विशमुज्जयति ॥ ५ ॥ तद् तथा न कुर्यात् । कूल-

ति वाऽऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽऽएष यज्ञपथाम्य एवं करोति तस्माच्चित्रैवैति-
 षां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतस्ये वपया प्रचरेयुरेकधावदानानि अययसि
 न मानुष्यै विशऽउपकरन्ति ॥ ६ ॥ अथ सप्तदश प्राजापत्यान्पशूनालभति । ते वै
 सर्वे तूपरा भवन्ति सर्वे श्यामाः सर्वे मुष्कराः प्राजापतिं वाऽऽएष उज्जयति यो
 वाजपेयेन यज्ञतेऽन्नं वै प्राजापतिः पशुर्वाऽऽन्नं तत्प्राजापतिमुज्जयति सोमो वै प्र-
 जापतिः पशुर्वै प्रत्यज्ञऽ सोमस्तत्प्रत्यन्नं प्राजापतिमुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तद-
 शो वै प्राजापतिस्तत्प्राजापतिमुज्जयति ॥ ७ ॥ ते वै सर्वे तूपरा भवन्ति । पुरुषो
 वै प्राजापतेर्नैदिष्टऽ सोऽयं तूपरोऽविषाणास्तूपरो वाऽऽअविषाणाः प्राजापतिः प्रा-
 जापत्या एते तस्मात्सर्वे तूपरा भवन्ति ॥ ८ ॥ सर्वे श्यामाः । द्वे वै श्यामस्य रूपे
 शुक्लं चैव लोम कृत्वं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं प्राजापतिः प्राजापत्या
 एते तस्मात्सर्वे श्यामा भवन्ति ॥ ९ ॥ सर्वे मुष्कराः । प्रजननं वै मुष्करः प्रजननं
 प्राजापतिः प्राजापत्या एते तस्मात्सर्वे मुष्करा भवन्ति दुर्वेदा एवऽसमृद्धाः पशवो
 यद्येवऽसमृद्धान् विन्देदपि कतिपया एवैवऽसमृद्धाः स्युः सर्वमु क्येवेदं प्राजापतिः
 ॥ १० ॥ तद्वैके । वाचऽउत्तममालभते यदि वै प्राजापतेः परमस्ति वागिव तदेत-
 द्वाचमुज्जयाम इति वदन्तस्तद् तथा न कुर्यात्सर्वं वाऽऽइदं प्राजापतिर्यदिमे लोका
 यदिदं किं च सा यद्वैपु लोकेषु वाऽवदति तद्वाचमुज्जयति तस्माद् तन्नाद्रियत
 ॥ ११ ॥ तेषामावृत् । यत्र मैत्रावरुणो वामदेव्यमनुशाऽसति तदेषां वपाभिः प्रच-
 रेयुः प्रजननं वै वामदेव्यं प्रजननं प्राजापतिः प्राजापत्या एते तस्मादेषां वपाभि-
 रत्र प्रचरेयुः ॥ १२ ॥ अथेदा अनुयाजा भवन्ति । अथ्यूढे सुचावथेषाऽ रुविभिः
 प्रचरन्ति सोऽस्तोऽस्तो वै प्राजापतिस्तदन्त एवैतत्प्राजापतिमुज्जयत्यथ पत्पुरा प्र-
 चरेयथा यमधानुमेऽस्तस्यात्तं गवा स क्षा ततः स्यादेवं तत्तस्मादिषामत्र रुविभिः
 प्रचरन्ति ॥ १३ ॥ तद् तथा न कुर्यात् । कूलति वाऽऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा

एष यज्ञपथाय एवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपामिः प्रचरन्ति तदेवै-
तेषां वपामिः प्रचरेयुर्यत्रैवेतरेषां पशूनां रुविभिः प्रचरन्ति तदेवैतेषां रुविषा
प्रचरेयुरेकानुवाक्या एका याज्ञिकदेवत्या हि प्रजापतय इत्युपांशूक्ता हागानां
रुविषोऽनुब्रूहीति प्रजापतय इत्युपांशूक्ता हागानां रुविः प्रस्थितं प्रेष्यति व-
षट्कृते जुहोति ॥ १४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति । माध्यन्दिने सवनं श्राद्धं धावत्येष वै
प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतन्वेवाप्येतर्कानु प्रजायन्ते
तन्मध्यत एवैतत्प्रजापतिमुज्जायति ॥ १ ॥ अगृहोति माहेन्द्रे । एष वा इन्द्रस्य
निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्र-
मिन्द्रो वै यज्ञमानस्तदेनं स्वऽएवायतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहोति माहेन्द्रे ॥ २ ॥
अथ रथमुपावहुरति । इन्द्रस्य वज्रोऽसीति वज्रो वै रथ इन्द्रो वै यज्ञमानस्त-
स्मादाहेन्द्रस्य वज्रोऽसीति वाजसा इति वाजसा हि रथस्वयायं वाजं सेदित्यन्नं
वै वाजस्वयायमन्नमुज्जायत्वित्येवैतदाह ॥ ३ ॥ तं धूर्गृहीतमत्तर्वैगभ्यववर्तयति ।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्यन्नं वै वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं महीमि-
त्येवैतदाहादिति नाम वचसा करामह इतीति वै पृथिव्यादितिस्तस्मादाहादिति
नाम वचसा करामह इति यस्यामिदं विश्वं भुवनमाविवेशेत्यस्यां हीदं सर्वं
भुवनमाविष्टं तस्यां नो देवः सविता धर्मं साविषदिति तस्यां नो देवः सविता
यज्ञमानं सवतामित्येवैतदाह ॥ ४ ॥ अथाश्चानद्भिरभ्युक्षति । सपनायाभ्यवनीय-
मानास्त्रपितान्त्वोदानीतानद्यो ह वाऽअयेऽश्चः सम्बभूव सोऽद्यः सम्भवन्नसर्वः
सम्भवदसत्री हि वै सम्भवत्तस्मान्न सर्वैः पद्भिः प्रतितिष्ठत्येकैकमेव पादमुदृच्य
तिष्ठति तद्यदेवास्यात्राप्यवहृषीयत तेनैवेनमेतत्समर्थयति कृत्स्नं करोति तस्माद्-
श्चानद्भिरभ्युक्षति सपनायाभ्यवनीयमानास्त्रपितान्त्वोदानीतान् ॥ ५ ॥ सोऽभ्युक्ष-

ति । अ॒प॒स्वत्त॒र॒म॒त॒म॒प्सु॒ भेष॒ज॒म॒पा॒मु॒त॒ प्र॒श॒स्ति॒घ्न॒श्चा॒ भव॒त॒ वा॒जि॒न॒ इ॒त्य॒ने॒ना॒पि॒
 दे॒वी॒रा॒पो॒ यो॒ व॒ ऊ॒र्मिः॒ प्र॒नू॒र्तिः॒ क॒कु॒न्मा॒न्वा॒ज॒सा॒स्ते॒ना॒यं॒ वा॒ज॒ः॒ से॒दि॒त्य॒न्नं॒ वै वा॒-
 ज॒स्ते॒ना॒य॒म॒न्न॒मु॒ज्ज॒य॒वित्पे॒वैत॒दा॒ह् ॥ ६ ॥ अथ॒ रथं॒ यु॒नक्ति॒ । स॒ दक्षि॒णा॒यु॒ग्य॒मे॒वा॒ग्रे
 यु॒नक्ति॒ स॒व्या॒यु॒ग्यं॒ वा॒ऽअ॒ग्रे॒ मानु॒षे॒ऽथै॒वं॒ दे॒व॒त्रा ॥ ७ ॥ स॒ यु॒नक्ति॒ । वा॒तो॒ वा॒ म॒-
 नो॒ वे॒ति॒ न॒ वै वा॒ता॒त्किं॒ च॒ना॒शी॒यो॒ऽस्ति॒ न॒ म॒न॒सः॒ किं॒ च॒ना॒शी॒यो॒ऽस्ति॒ त॒स्मा॒-
 दा॒ह् वा॒तो॒ वा॒ म॒नो॒ वे॒ति॒ ग॒न्ध॒र्वाः॒ स॒प्त॒वि॒ंश॒ति॒स्ते॒ऽग्रे॒ऽश्च॒म॒यु॒ञ्ज॒न्निति॒ ग॒न्ध॒र्वा
 ह् वा॒ऽअ॒ग्रे॒ऽश्च॒ यु॒यु॒ज्ज॒स्त॒ग्रे॒ऽग्रे॒ऽश्च॒म॒यु॒ञ्ज॒स्ते॒ वा॒ यु॒ञ्ज॒न्वित्पे॒वैत॒दा॒ह् ते॒ऽश्च॒स्मि॒न्ज॒व॒-
 मा॒द॒धु॒रिति॒ त॒ग्रे॒ऽस्मि॒न्ज॒व॒मा॒द॒धु॒स्ते॒ ज॒यि॒ ज॒व॒मा॒द॒ध॒वित्पे॒वैत॒दा॒ह् ॥ ८ ॥ अथ॒ स॒-
 व्या॒यु॒ग्यं॒ यु॒नक्ति॒ । वा॒त॒र॒ः॒ क्वा॒ भ॒व॒ वा॒जि॒न्यु॒ज्य॒मा॒न॒ इति॒ वा॒त॒ज॒वो॒ भ॒व॒ वा॒जि॒न्यु॒-
 ज्य॒मा॒न॒ इत्ये॒वैत॒दा॒हे॒न्द्र॒स्ये॒व॒ दक्षि॒णाः॒ श्रियै॒धी॒ति॒ यथे॒न्द्र॒स्य॒ दक्षि॒णाः॒ श्रियै॒वं॒ य॒ज॒मा॒-
 न॒स्य॒ श्रियै॒धी॒न्ये॒वैत॒दा॒ह् यु॒ञ्ज॒न्तु॒ वा॒ म॒रु॒तो॒ विश्वे॒द॒स॒ इति॒ यु॒ञ्ज॒न्तु॒ वा॒ दे॒वा॒ इत्ये॒-
 वैत॒दा॒हा॒ ते॒ च॒ट्टा॒ प॒प्सु॒ ज॒वं॒ द॒धा॒विति॒ ना॒त्र॒ ति॒रो॒क्षि॒त॒मि॒वा॒स्त्य॒य॒ दक्षि॒णा॒प्र॒ष्टिं
 यु॒नक्ति॒ स॒व्या॒प्र॒ष्टिं॒ वा॒ऽअ॒ग्रे॒ मानु॒षे॒ऽथै॒वं॒ दे॒व॒त्रा ॥ ९ ॥ स॒ यु॒नक्ति॒ । ज॒वो॒ य॒स्ते
 वा॒जि॒नि॒क्षि॒तो॒ ग॒ह्वा॒ यः॒ श्रे॒ने॒ परी॒तो॒ऽश्च॒र॒श्च॒ वा॒त॒ऽइति॒ ज॒वो॒ य॒स्ते॒ वा॒जि॒न्य॒-
 न्य॒त्रा॒प॒नि॒क्षि॒त॒स्ते॒न॒ न॒ इ॒मं॒ य॒ज्ञं॒ प्र॒जा॒प॒ति॒मु॒ज्ज॒य॒त्ये॒वैत॒दा॒ह् ते॒न॒ नो॒ वा॒जि॒न्ब॒ल॒-
 वा॒न्ब॒ले॒न॒ वा॒ज॒ति॒श्च॒ भ॒व॒ स॒म॒ने॒ च॒ पा॒र॒पि॒भु॒रि॒त्य॒न्नं॒ वै वा॒जो॒ऽन्न॒ति॒श्च॒ न॒ वृ॒ध॒स्मि॒-
 न्न॒ ना॒ य॒ज्ञे॒ दे॒व॒स॒म॒न॒ऽइ॒मं॒ य॒ज्ञं॒ प्र॒जा॒प॒ति॒मु॒ज्ज॒य॒त्ये॒वैत॒दा॒ह् ॥ १० ॥ ते॒ वा॒ऽए॒त॒ऽए॒व
 त्र॒यो॒ यु॒क्ता॒ भ॒व॒न्ति॒ । त्रि॒वृ॒द्धि॒ दे॒वा॒नां॒ तदि॒ दे॒व॒त्रा॒धि॒प्र॒ष्टि॒गु॒ग॒ ए॒व॒ च॒तु॒र्थी॒ऽन्वे॒ति
 मा॒नु॒षा॒ हि॒ स॒ तं॒ य॒त्र॒ दा॒स्य॒न्भ॒वति॒ त॒स्य॒तु॒र्थ॒मु॒प॒यु॒ज्य॒ द॒दा॒ति॒ त॒स्मा॒द॒पी॒तर॒स्मि॒न्य॒ज्ञ
 ऽए॒त॒ऽए॒व॒ त्र॒यो॒ यु॒क्ता॒ भ॒व॒न्ति॒ त्रि॒वृ॒द्धि॒ दे॒वा॒नां॒ तदि॒ दे॒व॒त्रा॒धि॒प्र॒ष्टि॒गु॒ग॒ ए॒व॒ च॒तु॒-
 र्थी॒ऽन्वे॒ति॒ मा॒नु॒षा॒ हि॒ स॒ तं॒ य॒त्र॒ दा॒स्य॒न्भ॒वति॒ त॒स्य॒तु॒र्थ॒मु॒प॒यु॒ज्य॒ द॒दा॒ति ॥ ११ ॥
 अथ॒ वा॒र्क॒स्य॒त्यं॒ च॒रुं॒ नै॒वा॒र॒ः॒ स॒प्त॒द॒श॒शा॒र॒वं॒ नि॒र्व॒पति॒ । अ॒न्नं॒ वा॒ऽए॒व॒ उ॒ज्ज॒यति॒

यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयाऽ कृ वै नमित्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतद्भ्रमुद्गोषीत्तद्देवा-
 स्माऽएतत्करोति ॥१२॥ अथ पद्दार्कस्यत्यो भवति । बृहस्पतिर्कृतमग्रऽउद्वंज्य-
 त्तस्माद्दार्कस्यत्यो भवति ॥१३॥ अथ यन्नैवारो भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते
 वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नैवारास्तस्मान्नैवारो भवति सप्तदशशरावो भवति सप्तदशो
 वै प्रजापतिस्तत्रजापतिमुज्जयति ॥१४॥ तमश्चानवघ्रापयति । वाजिन इति वाजि-
 नो क्यश्चास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैत-
 दाह वाजऽ सरिष्यन्त इत्याजिऽ हि सरिष्यन्तो भवन्ति बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति
 बृहस्पतेर्क्षेत्रेण भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति तद्यद्दश्चानवघ्रा-
 पयतीममुज्जयानीति तस्माद्वाऽश्चानवघ्रापयति ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥४॥

तद्यदाजिं धावन्ति । इममेवैतेन लोकमुज्जयत्यथ पद्दक्षा रथचक्रे साम गा-
 यति नाभिद्वयऽउद्वितेऽत्तरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयत्यथ यक्षपऽ रोरुति देवलोकम-
 वैतेनोज्जयति तस्माद्वाऽएतन्नयं क्रियते ॥१॥ स ब्रह्मा रथचक्रमधिरोहति । ना-
 भिद्वयऽउद्वितं देवस्याहऽ सवितुः सवे सत्यसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकऽ रूह्य-
 मिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥२॥ अथ यदि
 राजन्यो यजते । देवस्याहऽ सवितुः सवे सत्यसवस इन्द्रस्यात्तमं नाकऽ रूह्य-
 मिति क्षत्रऽ ह्रीन्द्रः क्षत्रऽ राजन्यः ॥३॥ त्रिः सामाभिगायति । त्रिभिगीयावरो-
 हति देवस्याहऽ सवितुः सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकमरूहमिति यदि
 ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥४॥ अथ यदि राजन्यो
 यजते । देवस्याहऽ सवितुः सवे सत्यप्रसवस इन्द्रस्यात्तमं नाकमरूहमिति क्षत्रऽ
 ह्रीन्द्रः क्षत्रऽ राजन्यः ॥५॥ अथ सप्तदश इन्द्रभीननुवेद्यन्तऽ संमिन्वन्ति । प्रतीच
 आग्नीध्रात्प्रजापतिं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते वाग्वै प्रजापतिरिषा
 वै परमा वाग्या सप्तदशानां इन्द्रभीनां परममेवैतद्वाचं परसं प्रजापतिमुज्जयति

सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ ६ ॥ अथैतेषां इन्द्र-
भीनाम् । एकं यजुषाकृत्ति तत्सर्वे यजुषाकृता भवन्ति ॥ ७ ॥ स आकृत्ति । बृह-
स्पते वाजं जय बृहस्पतये वाचं वदत बृहस्पतिं वाजं ज्ञापयतेति यदि ब्राह्मणो
यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ८ ॥ अथ यदि राज्ञ्यो यजते ।
इन्द्र वाजं जयेन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं ज्ञापयतेति क्षत्रं कृन्द्रः क्षत्रं राज्ञ्यः
॥ ९ ॥ अथैतेषां जित्सु रथेषु । पुनरासृतेष्वेतेषां इन्द्रभीनामेकं यजुषोपावहरति
तत्सर्वे यजुषोपावहृता भवन्ति ॥ १० ॥ स उपावहरति । एषा वः सा सत्या सं-
वागभूयया बृहस्पतिं वाजमजीजपताजीजपत बृहस्पतिं वाजं वनस्पतयो विमु-
च्यधमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥ ११ ॥
अथ यदि राज्ञ्यो यजते । एषा वः सा सत्या संवागभूययेन्द्रं वाजमजीजपताजी-
जपतेन्द्रं वाजं वनस्पतयो विमुच्यधमिति क्षत्रं कृन्द्रः क्षत्रं राज्ञ्यः ॥ १२ ॥
अथ वेद्यन्तात् । राज्ञ्य उदङ् सप्तदश प्रव्याधान्प्रविध्यति यावान्वाष्टकः प्रव्या-
धस्तावांस्तिर्यङ् प्रजापतिरथ यावत्सप्तदश प्रव्याधास्तावानन्वङ् प्रजापतिः ॥ १३ ॥
तद्यद्राज्ञ्यः प्रविध्यति । एष वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यद्राज्ञ्यस्तस्मादेकः सन्व-
ह्नामीष्टे यद्वेव चतुरक्षरः प्रजापतिश्चतुरक्षरो राज्ञ्यस्तस्माद्राज्ञ्यः प्रविध्यति स-
प्तदश प्रव्याधान्प्रविध्यति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १४ ॥ अथ
यं यजुषा पुनक्ति । तं यजमान आतिष्ठति देवस्याकृच्छ सवितुः सत्रे सत्यप्रसवसो
बृहस्पतेर्वाजजितो वाजं जेषमिति ॥ १५ ॥ तद्यथैवाद्दो बृहस्पतिः । सवितारं प्र-
सवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव तत्प्रसूत इदमुज्जयानीति
तदस्मै सविता प्रसविता प्रामुषतत्सवितुप्रसूत उदङ्जपदेवमेवेष एतत्सवितारमेव
प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव तत्प्रसूत इदमुज्जया-
नीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसूति तत्सवितुप्रसूत उज्जयति ॥ १६ ॥ अथ

यद्यधर्योः । अन्नेवासी वा ब्रह्मचारी वैतद्यत्तुरधीयात्सोऽन्वास्थाय वाचयति वा-
 जिन इति वाजिनो क्यश्चास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित इत्यन्नं वै वाजो
 ऽन्नजित इत्येवैतदाह्यधन स्वम्भुवन्त इत्यधनो हि स्वम्भुवन्तो धावन्ति योज-
 ना मिमाना इति योजनशो हि मिमाना अधानं धावन्ति काष्ठां गह्वन्ति यथेना-
 नन्तरा नाष्ट्रा रक्षाऽसि न किञ्चस्युरेवमेतदाह धावत्याजिमाप्नोति दुन्दुभीनभि साम
 गायति ॥ १७ ॥ अथैताभ्यां जगतीभ्याम् । जुहोति वानु वा मन्त्रयते यदि जुहोति
 यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुः ॥ १८ ॥ स जुहोति । एष स्य वाजो क्षिपणिं तु-
 रणयति ग्रीवायां बद्धोऽग्रपिकेक्षुऽग्रासनि । क्रतुं दधिक्रा अनु सऽभानिग्रदत्पया-
 मङ्गाऽस्यन्वापनीफणात्स्वाहा ॥ १९ ॥ उत स्म । अस्य द्ववतस्तुरणयतः पर्णा न वे-
 र्नुवाति प्रगर्धिनः । श्येनस्येव ध्वजतोऽग्रदूतं परि दधिक्राव्याः सहोर्जा तरिजतः
 स्वाहेति ॥ २० ॥ अथोत्तरेण त्रिचेन । जुहोति वानु वा मन्त्रयते द्वयं तद्यस्मा-
 ज्जुहोति वानु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुरतानि-
 वैतदश्वान्धावत उपवाजयत्येतेषु वीर्यं दधाति तिस्रो वाऽश्वाः पयिव्य इयमहे-
 का द्वेऽश्याः परे ता एवैतदुज्जयति ॥ २१ ॥ सोऽनुमन्त्रयते । शं ना भवतु वा-
 जिनो रूवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः । जम्भयन्तोऽहिं वृकऽ रक्षाऽसि सनि-
 म्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ २२ ॥ ते नोऽश्वन्तः । रुवनश्रुतो रुवं विश्वे शृणवन्तु वा-
 जिनो मितद्रवः । सहस्रसा मेधसाता सनिप्यत्रो मरुो ये धनऽ सगिधेषु जग्धिरे
 ॥ २३ ॥ वाजे-वाजेऽवत । वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता मृतज्ञाः । अस्य मधः
 पिबत मादयधं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति ॥ २४ ॥ अथ बार्हस्पत्येन चरुणा
 प्रत्युपतिष्ठते । तमुपस्पृशत्यन्नं वाऽऽष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतऽन्नपेयऽहं
 वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदज्ञेषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सऽस्पृशति तदा-
 त्मन्कुरुते ॥ २५ ॥ स उपस्पृशति । आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्यन्नं वै वाज

आ मात्रस्य प्रसवो जगम्यादित्येवैतदुक्तेमे ग्यावापृथिवी विश्वरूपेऽइति ग्यावापृ-
 थिवी हि प्रजापतिरा मा गतां पितरामातरा चेति मातेव च हि पितेव च
 प्रजापतिरा मा सोमोऽश्मृतत्वेन गम्यादिति सोमो हि प्रजापतिः ॥ २६ ॥ तमश्वा-
 नवघ्रापयति । वाजिन इति वाजिनो कृश्यास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित
 इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाह वाजोऽसमृवाऽसं इति सरिष्यत् इति वा
 ऽश्रयऽआह सरिष्यत्-इव हि तर्हि भवत्यथात्र समृवाऽसं इति समृवाऽसं-इव
 क्यत्र भवति तस्मादाह समृवाऽसं इति बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति बृहस्पतेर्कोषे
 भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति निमृजाना इति तथ्यज्ञमाने
 वीर्यं दधाति तद्यदश्चानवघ्रापयतीममुज्जयानीति वाऽश्रयेऽवघ्रापयत्यथात्रेममुदज्ञै-
 षमिति तस्मादाऽश्चानवघ्रापयति ॥ २७ ॥ श्रियेतेषामाजिञ्चिताऽ रथानाम् । एक-
 स्मिन्वेश्यो वा राजन्यो वोपास्थितो भवति स वेदेरुत्तरायाऽ श्रोणाऽउपविश-
 त्ययाधर्युश्च पत्रमानश्च पूर्वया द्वारा मधुग्रकृमादाय निष्क्रामतस्तं वैश्यस्य वा रा-
 ज्ञन्यस्य वा पाणात्राधत्तोऽथ नेष्टापरया द्वारा सुराग्रकृानादाय निष्क्रामति स ज-
 धनेन शालां पर्येत्येकं वैश्यस्य वा राज्ञन्यस्य वा पाणावाधदाकानेन तऽश्मं
 निष्क्रीणामीनि सत्यं वै श्रीर्ल्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरा सत्यमेवैतद्विद्यं
 ल्योतिर्यज्ञमाने दधात्यनृतेन पाप्मना तमसा वैश्यं विध्यति तैः स यं भोगं काम-
 यते तं कुरुतेऽथैतऽ सहिरण्यपात्रमेव मधुग्रकं ब्रह्मणो ददाति तं ब्रह्मणो दददमृ-
 तमापुरातमन्धत्तेऽमृतऽ क्वापुर्हिरण्यं तेन स यं भोगं कामयते तं कुरुते ॥ २८ ॥
 ब्राह्मणाम् ॥ १ ॥ ॥ प्रथमोऽध्यायः [३१.] ॥ ॥

अथ सुत्रं चाल्यत्रिलापनीं चादाय । आह्वनीयमभ्येति स एता द्वादशापीडु-
 क्तीति वा क्श्ययति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥ १ ॥ स
 जुहोति । आपये स्वाहा स्वापये स्वाहापिजाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा धसवे

स्वाहास्वर्यतये स्वाहाङ्गे मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय विनऽशिनाय स्वाहा विनऽशिना
 ऽश्राल्यायनाय स्वाहाल्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य पतये स्वाहाधिपतये स्वा-
 क्तेत्येता द्वादशातोर्जुहोति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजा-
 पतिर्यज्ञस्तथैवास्यातिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते ॥२॥ अथ षट् कु-
 म्भीः । जुहोति वा वाचयति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः
 ॥३॥ स वाचयति । आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणां यज्ञेन कल्पतां चतुर्यज्ञेन कल्प-
 ताऽश्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां पृष्ठं यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतामित्येताः षट्
 कुम्भीर्वाचयति षट्ऽऽमृतव्रः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तथै-
 वास्य कृतिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते ॥४॥ अष्टाश्रियूपो भवति ।
 अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्रेऽश्वन्दो देवलोकेमेवैतेनोऽज्जयति सप्तदशभिर्वासो-
 भिर्यूपो वेष्टितो वा विप्रथितो वा भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्ज-
 यति ॥५॥ गौधूमं चपालं भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नादिऽष्टऽसोऽयमत्यगते वै
 पुरुषस्यौषधीनां नेदिस्रतमां यद्गोधूनास्तेषां न त्वास्ति मनुष्यलोकेमेवैतेनोऽज्जय-
 ति ॥६॥ गर्तन्वान्यूपोऽतीक्ष्णाग्रो भवति । पितृदेवत्यो वै गर्तः पितृलोकेमेवै-
 तेनोऽज्जयति सप्तदशारिर्भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥
 अथ नेष्टा पत्नीमुदानिष्यन् । कौशं वासः परिधाययति कौशं वा चण्डातकमन्तरं
 दीक्षितव्रसनाज्जघनार्थी वाऽऽय यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रसादयिष्य-
 न्भवत्यस्ति वै पत्न्या अमथं यद्वाचीनं नाभेर्मेधा वै दर्मास्तयोदेवास्य अमथं
 तद्देवास्य एतद्भैर्मेधं कृत्वाथैनां प्राचीं यज्ञं प्रसादयति तस्मान्निष्टा पत्नीमुदानि-
 ष्यन्कौशं वासः परिधाययति कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितव्रसनात् ॥८॥
 अथ निश्रयणो निश्रयति । स दक्षिणत उद्दु रोक्तेदुत्तरतो वा दक्षिणा दक्षि-
 णात्स्वेवोद्दु रोक्तेत्या च्युद्भवति ॥९॥ स रोक्ष्यन्त्यायामामन्त्रयते । ज्ञायऽशुक्

स्वो रोक्तावेति रोक्तावेत्याह ज्ञाया तद्यज्ञायामामरूपतेऽर्धे कृ वाऽएष आत्म-
 नो यज्ञाया तस्माद्यावज्जायां न विन्दते नैव तावत्प्रजायतेऽसर्वो हि तावद्व-
 त्यथ यदेव ज्ञायां विन्दतेऽथ प्रजायते तर्हि किं सर्वो भवति सर्व एतां गतिं ग-
 हानीति तस्माज्जायामामरूपते ॥ १० ॥ स रोक्ति । प्रजायतेः प्रजा अभूमेति प्र-
 जायतेर्कोष प्रजा भवति यो वाजपेयेन यजते ॥ ११ ॥ अथ गोधूमानुपस्पृशति ।
 स्वर्देवा अगन्मेति स्वर्कोष गच्छति यो वाजपेयेन यजते ॥ १२ ॥ तद्यद्गोधूमानुप-
 स्पृशति । अन्नं वै गोधूमा अन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेय-
 कृ वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदज्ञेषीत्तिनैवैतदेतां गतिं गत्वा सः-
 दात्मन्कुरुते तस्माद्गोधूमानुपस्पृशति ॥ १३ ॥ अथ शीर्षा धूपमत्युज्जिहीति । अमृ-
 ता अभूमेति देवलोकेनैवैतनोऽज्जयति ॥ १४ ॥ ॥ शतमृ३००० ॥ ॥ अथ दिशोऽनु-
 वीक्षमाणो जपति । अस्मे वोऽअस्त्विन्द्रियमस्मे नृन्मामुत क्रतुरस्मे वर्षाऽसि सत्सु
 व इति सर्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिः च्युज्जयति
 सर्वमु च्येदं प्रजापतिः सोऽस्य सर्वस्य पश इन्द्रियं वीर्यं संवृद्धं तदात्मन्थत्ते
 तदात्मन्कुरुते तस्माद्दिशोऽनुवीक्षमाणो जपति ॥ १५ ॥ अथेनमूषपुटेरनूदस्यन्ति ।
 पशवो वाऽऊषा अन्नं वै पशवोऽन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्न-
 पेयकृ वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदज्ञेषीत्तिनैवैतदेतां गतिं गत्वा सः-
 स्पृशति तदात्मन्कुरुते तस्मादेनमूषपुटेरनूदस्यन्ति ॥ १६ ॥ आश्वत्येषु पलाशेषूपन-
 दा भवन्ति । स यदेवादोऽश्वत्ये तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामरूपत तस्मादाश्वत्येषु
 पलाशेषूपनदा भवन्ति विशोऽनूदस्यन्ति विशो वै मरुतोऽन्नं विशस्तस्माद्दिशो
 ऽनूदस्यन्ति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥
 अथेमामुपावेक्षमाणो जपति । नमो मात्रे पृथिवी नमो मात्रे पृथिव्याऽइति वृ-
 क्स्वतेर्कृ वाऽअभिषिषिचानात्पृथिवी बिभयां चकार मरुदाऽअयमभूयोऽभ्यपि

यद्दे मायं नावदृणीयादिति बृहस्पतिर्हृ पृथिव्यै विभयां चकार यद्दे मेयं नावधू-
 न्वीतेति तदनयेवैतन्मित्रधेयमकुरुत न हि माता पुत्रो हि नस्ति न पुत्रो मात-
 रम् ॥ १८ ॥ बृहस्पतिसवो वाऽऽष्टय यद्वाजपेयम् । पृथिव्यु क्तेस्माद्विभेति मरुद्वा
 ऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्दे मायं नावदृणीयादित्येष उ रूस्यै विभेति यद्दे मेयं
 नावधून्वीतेति तदनयेवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रो हि नस्ति न पुत्रो
 मातरम् ॥ १९ ॥ अथ किरण्यमभ्यवरोरुति । अमृतमायुर्किरणं तदमृतं आयुषि
 प्रतिष्ठति ॥ २० ॥ अथाजर्षभस्याजिनमुपस्तृणाति । तदुपरिष्ठादुकं निदधाति
 तमभ्यवरोरुतीमां वै ॥ २१ ॥ अथास्माऽऽसन्दीमाकुरन्ति । उपरिसुचं वाऽऽष्टय
 जयति यो जयत्यन्तरिक्षसुचं तदेनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्माद्-
 स्माऽऽसन्दीमाकुरन्ति ॥ २२ ॥ औदुम्बरी भवति । अन्नं वाऽऽर्गुदुम्बर् ऊर्जी
 ऽन्नाद्यस्यावरुद्धी तस्मादोदुम्बरी भवति तामग्रेणा रुविर्धने जघनेनारुवनीधे नि-
 दधाति ॥ २३ ॥ अथाजर्षभस्याजिनमास्तृणाति । प्रजापतिर्वाऽऽष्टय यद्जर्षभ एता वै
 प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यद्वास्तस्मादितास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति
 जनयन्ति तत्प्रजापतिमेवैतत्करोति तस्मादजर्षभस्याजिनमास्तृणाति ॥ २४ ॥ स आ-
 स्तृणाति । इयं ते राडिति रात्यमेवास्मिन्नेतद्धात्यथैनमासादयति यन्तासि यमन
 इति यन्तारमेवैनमेतद्यमनमासां प्रजानां करोति ध्रुवोऽसि धरुण इति ध्रुवमेवैन-
 मेतद्धारुणामस्मिंलोके करोति कृष्ये वा क्षेमाय वा रथ्ये वा पोषाय वेति साध्वि
 वेत्येवैतदाह ॥ २५ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ ६ [२. १.] ॥ ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासं-
 ख्या ११७ ॥ ॥

वार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । तस्यानिष्ट एव स्वियष्टकृद्भवत्यथास्माऽऽयन्नं
 सम्भरत्यन्नं वाऽऽष्टय उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयं ह वै नामैतद्यद्वाज-
 पेयं तद्यदेवैतद्भन्नमुद्वेपीत्तद्वास्माऽऽतत्सम्भरति ॥ १ ॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं

वाऽङ्गुडुम्बर उर्जीऽन्नाद्यस्यावरुद्धी तस्मादौडुम्बरे पात्रे सोऽप्य एव प्रथमाः सम्भ-
 रत्यथ पयोऽथ यथोपस्मारमन्नानि ॥२॥ तद्विके । सप्तदशान्नानि सम्भरन्ति सप्तद-
 शः प्रजापतिरिति षट्तस्तडु तथा न कुर्यात्प्रजापतेर्नैव सर्वमन्नमनवरुद्धं क उ
 तस्मै मनुष्यो यः सर्वमन्नमवरुन्धीत तस्माद् सर्वमेवान्नं यथोपस्मारऽ सम्भरन्नेक-
 मन्नं न सम्भरेत् ॥३॥ स यन्न सम्भरति । तस्योद्भवीत तस्य नास्तीयाद्यावज्जीवं
 तथा नान्तमेति तथा ज्योऽजीवति स एतस्य सर्वस्यान्नाद्यस्य सम्भृतस्य स्रुविणो-
 पघातं वाजप्रसवीयानि जुहोति तद्याभ्य एवैतदेवताभ्यो जुहोति ता अस्मै प्रसु-
 वन्ति ताभिः प्रसूत उज्जयति तस्माद्वाजप्रसवीयानि जुहोति ॥४॥ स जुहोति ।
 वाजस्येनं प्रसवः सुपुवेऽग्रे सोमऽ राजानमोपधीष्यत्सु । ता अस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु
 वयऽ राष्ट्रं ज्ञागृयाम पुरोहिताः स्वाहा ॥५॥ वाजस्येमाम् । प्रसवः शिश्रिये दि-
 वमिमा च विश्वा भुवनानि सम्राट् । अदित्सन्तं दापयति प्रजानस्स नो रयिऽ
 सर्ववीरं नियहन्तु स्वाहा ॥६॥ वाजस्य नु । प्रसव आबभूवेमा च विश्वा भुव-
 नानि सर्वतः । सनेमि राजा परियाति विद्वान्प्रजां पुष्टिं वर्धयमानोऽअस्मे स्वा-
 हा ॥७॥ सोमऽ राजानम् अवसेऽग्निमन्वारभामहे । आदित्यान्विषुऽ सूर्यं ब्रह्मा-
 णं च बृहस्पतिऽ स्वाहा ॥८॥ अर्यमणं बृहस्पतिम् । इन्द्रं दानाय चोदय ।
 वाचं विष्णुऽ सरस्वतीऽ सवितारं च वाजिनऽ स्वाहा ॥९॥ अग्नेऽअहा । षडेक-
 नः प्रति नः सुमना भव । प्र नो यह सहस्रजिह्वऽ हि धनदा अस्ति स्वाहा
 ॥१०॥ प्र नः । यहर्षयमा प्र पूया प्र बृहस्पतिः । प्र वाग्देवी ददातु नः स्वाहे-
 ति ॥११॥ अथेनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति । अन्नाद्येनेविनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवा-
 स्मिन्नेतदधाति तस्मादेनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति ॥१२॥ सोऽभिषिञ्चति । देवस्य
 वा सवितुः ऋग्वेऽग्निनोर्वाङ्मयां पूजो कृस्ताभ्यामिति देवकृस्तीरुविनमेतदभि-
 षिञ्चति सरस्वत्ये वाचो यत्सुर्यन्निये दधामीति वाग्वै सरस्वती तदेनं वाच एव

यत्पुर्यन्त्रिये दधाति ॥ १३ ॥ तद् ऐक्यं आहुः । विश्वेषां वा देवानां यत्पुर्यन्त्रिये द-
 धामीति सर्वं वै विश्वे देवास्तदेन च सर्वस्यैव यत्पुर्यन्त्रिये दधाति तद् तथा न ब्रू-
 यात्सरस्वत्ये वा वाचो यत्पुर्यन्त्रिये दधामीत्येव ब्रूयाद्वाग्वै सरस्वती तदेनं वाच
 एव यत्पुर्यन्त्रिये दधाति बृहस्पतेर्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसाविति नाम गृह्णाति
 तद्बृहस्पतेरेवैनमेतत्सायुज्यं सलोकतां गमयति ॥ १४ ॥ अथाहुः । सम्राज्यमसौ
 सम्राज्यमसाविति निवेदितमेवैनमेतत्सत्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं मरुावीर्यो यो
 ऽभ्यषेचीत्ययं युष्माकैकोऽभूत्तं गोपायतेत्येवैतदाहुः त्रिषकृत्व आहुः त्रिवृद्धिं यज्ञः
 ॥ १५ ॥ अथोज्जितीः । जुहोति वा वाचयति वा यदि जुहोति यदि वाचयति स-
 मान एव बन्धुः ॥ १६ ॥ स वाचयति । अग्निरेकान्तरेण प्राणमुदजयत्तमुज्जेषं प्र-
 ज्ञापतिः सप्तदशान्तरेण सप्तदशं स्तोममुदजयत्तमुज्जेषमिति तद्यदेवैताभिरैता दे-
 वता उदजयंस्तदेवैष एताभिरुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रज्ञापतिस्तत्प्र-
 ज्ञापतिमुज्जयति ॥ १७ ॥ अथारुह्ये स्विष्टकृतं ऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाहुतोऽए-
 तत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रज्ञापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एत-
 स्वेवाप्येतर्हानु प्रज्ञायन्ते तन्मध्यत एवैतत्प्रज्ञापतिमुज्जयति तस्मादन्तरेणाहुतो
 ऽएतत्कर्म क्रियतऽआश्वाध्याकाग्निं च स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ १८ ॥
 अथेडामादधाति । उपरूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं
 ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तं स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽन्ते
 स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ १९ ॥ तद्विके । एतत्कृत्वथितत्कुर्वन्ति तद् तथा न
 कुर्यादात्मा वै स्तोत्रं प्रजा शस्त्रमेतस्माद् स यज्ञमानं प्रणाशयति स जिह्नु एति
 स हूलति तस्मादितदेव कृत्वथितत्कुर्यात् ॥ २० ॥ अथेडामादधाति । उपरूताया-
 मिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाक-
 रोति तं स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य

॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥१ [२. २.] ॥॥

पूर्णाङ्गतिं जुहोति । सर्वं वै पूर्णां सर्वं परिगृह्य सूर्याङ्गुति तस्यां वरं ददा-
ति सर्वं वै वरः सर्वं परिगृह्य सूर्याङ्गुति स यदि कामयेत जुहुयदेतां यमु का-
मयेतापि नाद्रियेत ॥१॥ अथ श्यो भूते । अनुमत्ये रुचिरष्टाकपालं पुरोडाशं
निर्वपति स ये जघनेन शम्यां पिष्यमाणानामवशीयन्ते पिष्टानि वा तण्डुला वा
तात्सुखे सार्धं संवपत्यन्वार्कार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन रुक्षिणा पत्ति स यत्र
स्वकृतं वेरिणां विन्दति श्वभ्रप्रदरं वा ॥२॥ तदग्निं समाधाय जुहोति । एष ते
निर्मते भागस्तं जुषस्व स्वाकृतीयं वै निर्मतिः सा यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्म-
त्या गृह्णाति तद्यदेवास्या अत्र नेर्मतां रूपं तदेवैतद्धमपति तथो हेनं सूर्यमानं
निर्मतिर्न गृह्णात्यथ यत्स्वकृते वेरिणे जुहोति श्वभ्रप्रदरे वैतद् रुक्षस्ये निर्मतिगृ-
हीतम् ॥३॥ अथाप्रतीक्षं पुनरापत्ति । अधानुमत्याऽऽष्टाकपालेन पुरोडाशेन
प्रचरतीयं वाऽऽनुमतिः स यस्तत्कर्म शक्नोति कर्तुं यच्चिकीर्षतीयं रुक्षे तदनु-
मन्यते तदिमानेवैतत्प्रीणात्यनयानुमत्यानुमतः सूर्याङ्गुति ॥४॥ अथ यदष्टाकपा-
लो भवति । अष्टान्नरा वै गायत्री गायत्री वाऽऽर्यं पृथिव्यथ यत्समानस्य रुचिष
उभयत्र जुहोत्येषां क्वेवैतदुभयं तस्य वासो रुक्षिणा यद्दे सवासा अरण्यं नोदा-
शऽसते निधाय वै तद्वासोऽतिमुच्यते तथो हेनं सूर्यमानमासङ्गो न विन्दति
॥५॥ अथ श्यो भूते । आग्निविज्ञवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यषे-
श्वेवं यजते तद्यदेवादः प्रजातमाग्निविज्ञवं दोक्षणीयं रुचिस्तदेवैतदग्निर्वै सर्वा
देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वन्त्यग्निर्वै यज्ञस्यावराथो विष्णुः परार्थस्त-
त्सर्वाश्चैवैतदेवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य सूर्याङ्गुति तस्मादाग्निविज्ञ-
एकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्य हिरण्यं रुक्षिणाग्नेयो वाऽऽएव यज्ञो भ-
वत्यग्ने रेतो हिरण्यं यो वै विष्णुः स यज्ञोऽग्निरु वै यज्ञ एव तद् तदाग्नेयमेव

तस्माद्द्विरण्यं दुक्षिणा ॥ ६ ॥ अथ श्यो भूते । अग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं
निर्वपति तेन यथेश्वैवं यजत एतेन वाऽइन्द्रो वृत्रमरुन्नेतेनोऽएव व्यजयत या-
स्येयं विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्याऽ रुन्ति तथोऽएव
विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति तस्मादग्नीषोमीय एकादशकपालः पुरो-
डाशो भवति तस्योत्सृष्टो गौर्दक्षिणात्सर्ज वाऽअमुं चन्द्रमसं ध्रुत्ति पौर्णमासेनारु-
ध्न्यामावास्येनोत्सृजति तस्मादुत्सृष्टो गौर्दक्षिणा ॥ ७ ॥ अथ श्यो भूते । ऐन्द्राग्रं
द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेश्वैवं यजते यत्र वाऽइन्द्रो वृत्रमरुन्ने-
दस्य भीतस्येन्द्रियं वीर्यमपचक्राम स एतेन रुविषेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्नधत् त-
थोऽएवैष एतेन रुविषेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र-
उभे वीर्यं परिगृह्य सूयाऽइति तस्मादैन्द्राग्रो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति
तस्यऽर्षभोऽनड्डान्दक्षिणा स हि वरुनेनाग्रेय आण्डाभ्यामैन्द्रस्तस्मादृषभोऽनड्डान्द-
क्षिणा ॥ ८ ॥ अथाग्रयणोऽथा यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्ने सर्वा इष्टीर-
पि दर्विक्रोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यदाग्रयणोष्टिरनया मेऽपी-
ष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्मादाग्रयणोऽथा यजतऽआषधीर्वाऽएष सूयमानोऽभि-
सूयते तदोषधीरुवैतदनमीवा अकिल्विषाः कुरुतेऽनमीवा अकिल्विषा ओषधी-
रभि सूयाऽइति तस्य गौर्दक्षिणा ॥ ९ ॥ अथ चातुर्मास्यैर्यजते । सर्वान्वाऽएष य-
ज्ञक्रतूनवरुन्ने सर्वा इष्टीरपि दर्विक्रोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएष
यज्ञक्रतुर्यच्चातुर्मास्यान्येभिर्मैऽपीष्टमसदेभिरपि सूयाऽइति तस्माच्चातुर्मास्यैर्यजते
॥ १० ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [२. ३.] ॥ ॥

वैश्वदेवेन यजते । वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः
सृष्ट्वा सूयाऽइति तथोऽएवैष एतद्वैश्वदेवेनैव भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः
सृष्ट्वा सूयाऽइति ॥ १ ॥ अथ वरुणाप्रघासैर्यजते । वरुणाप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा व-

रूपापाशात्प्रामुञ्चता अस्यानमीवा अकिल्विपाः प्रजा प्राजायसानमीवा अकिल्वि-
 पाः प्रजा अभि सूयाऽइति तथो एवैष एतद्वरुणाप्रथसिरेव प्रजा वरुणापाशात्प्र-
 मुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विपाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा अकिल्विपाः प्र-
 जा अभि सूयाऽइति ॥२॥ अथ साकमेधेर्यजते । साकमेधेर्वै देवा वृत्रमघ्नस्तेर्वैव
 व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यः कृत्ति
 तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥३॥ अथ शुनासीर्येण यजते ।
 उभौ रसौ परिगृह्य सूयाऽइत्यथ पञ्चवातीयः स पञ्चधाकवनीयं व्युह्य सुवेणो-
 पघातं जुहोति ॥४॥ स पूर्वार्थं जुहोति । अग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पुरःसद्व्यः स्वा-
 हेत्यथ दक्षिणार्थं जुहोति यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणासद्व्यः स्वाहेत्यथ पश्चार्थं
 जुहोति विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्सद्व्यः स्वाहेत्यथात्तरार्थं जुहोति मित्रा-
 वरुणनेत्रेभ्यो वा मरुनेत्रेभ्यो वा देवेभ्य उत्तरासद्व्यः स्वाहेत्यथ मध्ये जुहोति
 सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्य उपरिसद्व्यो उवस्वद्व्यः स्वाहेति ॥५॥ अथ सार्थं समुह्य
 जुहोति । ये देवा अग्निनेत्राः पुरःसदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा दक्षिणास-
 दस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा मित्राव-
 रुणनेत्रा वा मरुनेत्रा वात्तरासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवाः सोमनेत्रा उपरिसदो उ-
 वस्वन्तस्तेभ्यः स्वाहेति तद्यदेवं जुहोति ॥६॥ यत्र वै देवाः । साकमेधेर्वाजयन्त
 येयमेषां विजितिस्तां तद्वोचुहुत्पिबन्ते वाऽइमानि दिन्नु नाष्ट्रा रक्षाऽसि कृत्ते-
 भ्यो वञ्चं प्रह्वामेति वञ्चो वाऽआज्यं तऽएतेन वञ्चिणाज्येन दिन्नु नाष्ट्रा रक्षाऽ-
 स्यवाग्नेस्ते व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन वञ्चिणाज्येन दिन्नु
 नाष्ट्रा रक्षाऽस्यवकृत्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥७॥
 अथ यदेता अपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति । जणवन्ति वाऽएतदग्नेर्विवृकन्ति पत्यञ्चधा-
 कवनीयं व्युहन्ति तद्देवास्येति न संधाति तस्मादेता अपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति

॥ ८ ॥ तस्य प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो दक्षिणा । त्रयोऽश्वा द्वौ सव्यद्वारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणाः स वातस्तद्यदेतस्य कर्मण एवा दक्षिणा तस्मान्पञ्चव्रतानि नाम ॥ ९ ॥ स हैतेनापि भिषज्येत् । अयं वै प्राणो योऽयं पवते यो वै प्राणाः स आयुः सोऽयमेक-इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधा विहितो दश वाऽश्रुता आहुतीर्जुहोति तदस्मिन्दश प्राणान्कृत्स्नमेव सर्वमायुर्दधाति स यदि कृ-
पि गतासुरिव भवत्या हैवेनेन कुरति ॥ १० ॥ अयेन्द्रतुरीयम् । आग्नेयांऽष्टाक-
पालः पुरोडाशो भवति वारुणो यवमयश्च रौद्रो गावधुकश्चरुनडुक् वरुला-
याऽरेन्द्रं दधि तेनेन्द्रतुरीयेण यजताऽइन्द्राग्नीऽउ हैवैतत्समूदातिऽउत्पियत्ते वा
ऽइमानि दिक्षु नाष्टा रक्षाऽसि कृत्वाभ्यो वस्रं प्रकुराविति ॥ ११ ॥ स कृष्णिह्वाच
। त्रयो मम भागाः सत्वेकस्तवेति तथेति तावेतेन कृविषा दिक्षु नाष्टा रक्षाऽ-
स्यवाकृतां तौ व्यजयेतां येनयोरियं विजितिस्तां तथोऽश्वेष एतेन कृविषा दिक्षु
नाष्टा रक्षाऽस्यवकृति तथोऽश्व विजयते विजितेऽभये नाष्ट सृयाऽइति ॥ १२ ॥
स य एष आग्नेयांऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सोऽग्नेरेकां भागोऽथ यद्दारु-
णो यवमयश्चरुर्भवति यो वै वरुणः सोऽग्निः सोऽग्नेर्द्वितीयो भागोऽथ यद्दौद्रो
गावधुकश्चरुर्भवति यो वै रुद्रः सोऽग्निः सोऽग्नेस्तृतीयो भागोऽथ यद्गावधुको भ-
वति वास्तव्यो वाऽश्व देवो वास्तव्या गवधुकास्तस्माद्गावधुको भवत्यथ यद्-
नडुक् वरुलायाऽरेन्द्रं दधि भवति स इन्द्रस्य चतुर्षो भागो यद् चतुर्यं तत्तुरीयं
तस्मादिन्द्रतुरीयं नाम तस्यैषेवानडुक् वरुला दक्षिणा सा हि वरुणाग्नेयमिद-
ममिव कस्यै वरुं भवत्यथ यत्स्त्री सती वरुत्यधर्मेण तदस्यै वारुणाऽ त्रयमथ
यद्गोस्तेन रौद्रथ यदस्याऽरेन्द्रं दधि तेनेन्द्रेषा हि वाऽश्रुतत्सर्वं व्यजुते तस्मादे-
षेवानडुक् वरुला दक्षिणा ॥ १३ ॥ अथापामार्गिकोमं जुहोति । अपामार्गैर्वै दे-
वा दिक्षु नाष्टा रक्षाऽस्यपामुजत ते व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽश्वेष

एतदपामार्गेरेव दिक्षु नाष्टा रक्षाऽस्यपमृष्टे तथोऽथैव विज्ञयते विज्ञितेऽभियन्ता-
 ष्ट्रे सूयाऽइति ॥ १४ ॥ स पालाशे वा सुवे विकङ्कते वा । अपामार्गतपडुलान्ना-
 दत्तेऽन्वाहार्यपचनाडुल्मुकमादत्ते तेन प्राञ्चो वोदञ्चो वा यस्मि तदग्निः समा-
 धाय जुहोति ॥ १५ ॥ स डुल्मुकमादत्ते । अग्ने सकृस्व पूतना इति युधो वै पूत-
 ना युधः सकृस्वेत्येवैतदाह्यभिमातीरपास्येति सयन्नो वाऽअभिमातिः सयन्नपञ्च-
 कृत्येवैतदाह्य इष्टरस्तरन्नरातीरिति इस्तरो केष रक्षोभिर्नाष्टाभिस्तरन्नरातीरिति
 सर्वः केष पाप्मानं तरति तस्मादाह्य तरन्नरातीरिति वर्धो धा यज्ञवाह्यसीति
 साधु यज्ञमानं दधदित्येवैतदाह्य ॥ १६ ॥ तदग्निः समाधाय जुहोति । देवस्य वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूजां कृत्वाभ्यामुपाधशोर्वीर्यिणा जुहोमीति यज्ञ-
 मुवं वाऽउपाधशुर्गुणमुखेनेवैतन्नाष्टा रक्षाऽसि कृत्ति कृतः रक्षः स्वाहेति तन्ना-
 ष्टा रक्षाऽसि कृत्ति ॥ १७ ॥ स यदि पालाशः सुवो भवति । ब्रह्म वे पलाशो
 ब्रह्मण्येवैतन्नाष्टा रक्षाऽसि कृत्ति यद्यु विकङ्कतो वज्रो व विकङ्कतो वज्रेण्येवैतन्ना-
 ष्टा रक्षाऽसि कृत्ति रक्षसां वा बधयेति तन्नाष्टा रक्षाऽसि कृत्ति ॥ १८ ॥ स यदि
 प्राडिवा जुहोति । प्राञ्चः सुवमस्यति यद्युदङ्गिवा जुहोत्युदञ्चः सुवमस्यत्यबधि-
 यम रक्ष इति तन्नाष्टा रक्षाऽसि कृत्ति ॥ १९ ॥ अयाप्रतीकं पुनरायसि । स कृते-
 नापि प्रतिसर् कुर्वति स यस्यां ततो दिशि भवति तत्प्रतीत्य जुहोति प्रतीची-
 नफलो वाऽअपामार्गः स यो हस्मै तन्न किञ्चित्करोति तमेव तत्प्रत्यगूर्ध्वति
 तस्य नामादिशेदबधिष्णामुमसौ कृत इति तन्नाष्टा रक्षाऽसि कृत्ति ॥ २० ॥ ब्राह्म-
 णम् ॥ ३ [२. ४.] ॥

आग्नाविष्वमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । ऐन्द्रविष्ववं चरुं वैश्ववं त्रि-
 कपालं वा पुसेडाशं चरुं वा तेन त्रिण्युक्तेन यज्ञते पुरुषनिर्देवा उपायंस्तथो
 ऽथैव एतत्पुरुषनिर्वपिति ॥ १ ॥ स यदाग्नाविष्वकः । एकादशकपाला पुरोडाशी

भ॒वत्यग्निर्वै॑ दा॒ता वै॒श्रवाः॑ पुरु॒षास्त॒दस्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता पुरु॑षान्ददाति ॥२॥ अथ
 य॒देन्द्रा॑वै॒श्रवः॑ । च॒रुर्भव॑तीन्द्रो वै य॒ज्ञमा॑नो वै॒श्रवाः॑ पुरु॒षास्त॒दस्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता पु॒-
 रु॒षान्ददा॑ति ते॒रेवै॑तत्स॒ऽस्पृश॑ते ता॒नात्म॑न्कुरुते ॥३॥ अथ य॒द्वैश्र॑वः । त्रि॒कपा॑लो
 वा पु॒रोडा॑शो भ॒वति च॑रु॒वा या॒नेवा॑स्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता पुरु॑षान्ददाति ते॒ष्वेवै॑तद॒क्षतः॑
 प्र॒तिति॑ष्ठति य॒द्वै पुरु॑षवा॒न्कर्म॑ चि॒कीर्ष॑ति श॒क्रोति॑ वै तत्कर्तुं तत्पुरु॑षाने॒वैतदु॑-
 पेति पुरु॑षवा॒न्सूया॑ऽइति त॒स्य वा॑मनो गौर्द॒क्षिणा॑ स हि॒ वैश्र॑वो य॒द्वाम॑नः ॥४॥
 अथा॒परेण॑ त्रि॒षंयु॑क्तेन य॒जते । स आ॒ग्नापौ॑क्षमे॒काद॑शकपालं पु॒रोडा॑शं नि॒र्वप॑त्यै-
 न्द्रा॒पौक्षं॑ च॒रुं पौ॑क्षं च॒रुं ते॒न त्रि॑षंयु॒क्तेन॑ य॒जते प॑शू॒नेव॑ त॒देवा॑ उ॒पायं॑स्तथोऽ॒वृ-
 वेष॑ ए॒तत्प॑शू॒नेवा॑पैति ॥५॥ स य॒दाग्ना॑पौक्षः । ए॒काद॑शकपालः पु॒रोडा॑शो भ॒व-
 त्यग्निर्वै॑ दा॒ता पौ॑क्षाः प॒शव॑स्त॒दस्मा॑ऽअग्निरे॒व दा॒ता प॑शू॒न्ददा॑ति ॥६॥ अथ य॒दे॒-
 न्द्रा॒पौक्षः॑ । च॒रुर्भव॑तीन्द्रो वै य॒ज्ञमा॑नः पौ॒क्षाः प॑शवः स या॒नेवा॑स्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता
 प॑शू॒न्ददा॑ति ते॒रेवै॑तत्स॒ऽस्पृश॑ते ता॒नात्म॑न्कुरुते ॥७॥ अथ य॒त्पौ॑क्षः । च॒रुर्भव॑ति
 या॒नेवा॑स्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता प॑शू॒न्ददा॑ति ते॒ष्वेवै॑तद॒क्षतः॑ प्र॒तिति॑ष्ठति य॒द्वै प॑शुमा॒न्कर्म॑
 चि॒कीर्ष॑ति श॒क्रोति॑ वै तत्कर्तुं तत्प॑शू॒नेवै॑तदु॒पेति॑ प॒शुमा॑न्सूयाऽइति त॒स्य श्या॑मो
 गौर्द॒क्षिणा॑ स हि॒ पौ॒क्षो य॒द्यामो॑ द्वे वै श्या॒मस्य॑ त्र॒ये शु॒क्लं चै॒व लो॑म कृ॒क्षं च
 द्व॒न्द्वं वै मि॑थु॒नं प्र॒जन॑नं प्र॒जन॑नं वै पू॒षा प॑शवो हि॒ पू॒षा प॑शवो हि॒ प्र॒जन॑नं
 मि॑थु॒नमे॒वैतत्प्र॒जन॑नं क्रि॒यते॑ त॒स्माद्या॑मो गौर्द॒क्षिणा॑ ॥८॥ अथा॒परेण॑ त्रि॒षंयु॑क्तेन
 य॒जते । सो॑ऽग्नी॒षोमी॑यमे॒काद॑शकपालं पु॒रोडा॑शं नि॒र्वप॑त्यै॒न्द्रा॒सौम्यं॑ च॒रुं सौ॑म्यं
 च॒रुं ते॒न त्रि॑षंयु॒क्तेन॑ य॒जते व॑र्च ए॒व त॒देवा॑ उ॒पायं॑स्तथोऽ॒वृ॒वेष॑ ए॒तद्व॑र्च ए॒वापि॑-
 ति ॥९॥ स य॒दग्नी॑षोमी॒यः । ए॒काद॑शकपालः पु॒रोडा॑शो भ॒वत्यग्निर्वै॑ दा॒ता व॑र्चः
 सो॒मस्त॒दस्मा॑ऽअग्निरे॒व दा॒ता व॑र्चो द॒दाति ॥१०॥ अथ य॒देन्द्रा॑सौ॒म्यः । च॒रुर्भव॑-
 तीन्द्रो वै य॒ज्ञमा॑नो व॒र्चः सो॒मः स य॒दे॒वास्मा॑ऽअग्निर्दा॒ता व॑र्चो द॒दाति ते॒नेवै॑त-

त्साऽस्पृशते तदात्मन्कुरुते ॥ ११ ॥ अथ यत्सौम्यः । चरुर्भवति यदेवास्माऽऽग्निर्दि-
ता वचीं ददाति तस्मिन्नेवैतदक्षतः प्रतितिष्ठति यद्वै वर्षस्वी कर्म चिकीर्षति श-
क्नोति वै तत्कर्तुं तद्वर्ष एवैतदुपैति वर्षस्वी सृयाऽऽइति नो क्वावर्षसो ध्यात्या
चनार्थोऽस्ति तस्य बभ्रुर्गोर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्वभ्रुः ॥ १२ ॥ अथ श्वो भूते ।
वैश्वानरं द्वापशकपालं पुरोडाशं निर्वपति वारुणा यवमयं चरुं ताभ्यामनूचीनाहं
वेष्टिभ्यां यजते समानबर्हिर्भ्यां वा ॥ १३ ॥ स यद्वैश्वानरो भवति । संवत्सरो वै
वैश्वानरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरेव तदूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः
सृष्ट्वा सृयाऽऽइति तथोऽवेष एतदूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सृया
ऽऽइति ॥ १४ ॥ अथ यद्वादशकपालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संव-
त्सरो वैश्वानरस्तस्माद्वादशकपालो भवति ॥ १५ ॥ अथ यद्दारुणो यवमयश्चरुर्भ-
वति । तत्सर्वस्मादेवैतद्दारुणापाशात्सर्वस्माद्दारुण्यात्प्रजाः प्रमुञ्चति ता अस्थानमी-
वा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा अकिल्विषाः प्रजा अभि सृयाऽऽइति
॥ १६ ॥ ऋषभो वैश्वानरस्य दक्षिणा । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः प्रजाप-
तिर्ऋषभो वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मादृषभो वैश्वानरस्य दक्षिणा कृञ् वासो वा-
रुणस्य तद्धि वारुणं यत्कृञ् यदि कृञ् न विन्देदपि यदेव किं च वासः स्याद-
न्यिभिर्हि वासो वारुणं वरुणयो हि ग्रन्थिः ॥ १७ ॥ आत्सणम् ॥ ४ [२. ५.] ॥ द्वि-
तीयोऽध्यायः [३२.] ॥ ॥

अरण्योर्गो समारोह्य । सेनान्यो गृह्णान्यरेत्याग्रयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पु-
रोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै देवतानामनोकाऽ सेनाया वै सेनानीरुनीकं तस्मादग्रये
ऽनीकवतऽएतद्वाऽऽग्र्यिकाऽ रत्नं यत्सेनानीस्तस्माऽएवैतेन सृयते तऽ स्वमन-
क्रमिणं कुरुतेऽतस्य क्षिरण्यं दक्षिणाग्रियो वाऽएष पशो भवत्यग्रे रेतो क्षिरण्यं
तस्माद्विण्यं दक्षिणा ॥ ११ ॥ अथ श्वो भूते । पुरोहितस्य गृह्णान्यरेत्य बार्हस्पत्यं

चरुं निर्वपति बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहित एष वाऽऽतस्य पुरोहितो भवति
 तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वाऽऽस्यैकं रत्नं यत्पुरोहितास्तस्माऽऽवैतेन सूयते तऽ
 स्वमनपक्रमिणां कुरुते तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वाऽऽर्धा बृहस्पतिर्दक्षिणैष
 उपरिष्टादर्यमाः पन्थास्तस्माद्वितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा ॥२॥ अथ श्वो भूते
 । सूयमानस्य गृह्णन्मेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति क्षत्रं वाऽऽशुद्रः क्षत्रं
 सूयमानस्तस्मादिन्द्रो भवति तस्यऽर्धमा दक्षिणा स क्खेन्द्रो यदृषभः ॥३॥ अथ
 श्वो भूते । मरुिष्यै गृह्णान्यरेत्य । आदित्यं चरुं निर्वपतोयं वै पृथिव्यादितिः सयं
 देवानां पत्न्येषा वाऽऽतस्य पत्नी भवति तस्मादादित्यो भवत्येतद्वाऽऽस्यैकं रत्नं
 यन्मरुिषी तस्याऽऽवैतेन सूयते ताऽऽ स्वामनपक्रमिणां कुरुते तस्यै धेनुर्दक्षिणा
 धेनुर्विव वाऽऽशुयं मनुष्येभ्यः सर्वान्कामान्दुहे माता धेनुर्मतेव वाऽऽशुयं मनुष्या-
 न्विभर्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणा ॥४॥ अथ श्वो भूते । सूतस्य गृह्णान्यरेत्य वारुणं य-
 वमयं चरुं निर्वपति सवो वै सूतः सवो वै देधानां वरुणास्तस्माद्वारुणां भव-
 त्येतद्वाऽऽस्यैकं रत्नं यत्सूतस्तस्माऽऽवैतेन सूयते तऽ स्वमनकक्रमिणां कुरुते
 तस्याश्चो दक्षिणा स क्खि वारुणो यदश्वः ॥५॥ अथ श्वो भूते । ग्रामण्यो गृह्णान्य-
 रेत्य मारुतऽऽ सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति विशो वै मरुतो वैश्यो वै ग्राम-
 णीस्तस्मान्मारुतो भवत्येतद्वाऽऽस्यैकं रत्नं यद्ग्रामणीस्तस्माऽऽवैतेन सूयते तऽ
 स्वमनपक्रमिणां कुरुते तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वाऽऽतदृपाणां यत्पृषतो गो-
 र्विशो वै मरुतो भूमो वै विद्वस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा ॥६॥ अथ श्वो भूते । क्षत्र-
 गृह्णान्यरेत्य सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति सविता
 वै देवानां प्रसविता प्रसविता वै क्षत्रा तस्मात्सावित्रो भवत्येतद्वाऽऽस्यैकं
 रत्नं यत्क्षत्रा तस्माऽऽवैतेन सूयते तऽ स्वमनपक्रमिणां कुरुते तस्य श्यनोऽनडा-
 न्दक्षिणैष वै सविता य एष तपत्येति वाऽऽएष एत्यनडाऽऽन्युक्तास्तमोऽतो भवति

श्येत-इव कोष उच्यंश्चास्तं च यन्भवति तस्माद्येतोऽनुदान्दक्षिणा ॥७॥ अथ श्यो
 भूते । संग्रहीतुर्गृहान्परेत्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपति स्योनी वाऽश्व-
 द्यिनौ स्योनी सव्यद्वसार्थी समानः हि रथमधितिष्ठतस्तस्मादाश्विनो भवत्येत-
 द्वाऽश्वस्यैकः रत्नं यत्संग्रहीता तस्माऽश्वैतेन सूयते तः स्वमनपक्रमिणं कुरुते
 तस्य यमौ गावौ दक्षिणा तौ हि स्योनी यद्यमौ यदि यमौ न विन्देद्व्यनूची-
 नगर्भविव गावौ दक्षिणा स्यातां ताऽउ क्यपि समानयोनी ॥८॥ अथ श्यो भूते
 । भागदुषस्य गृहान्परेत्य पौल्लं चरुं निर्वपति पूषा वै देवानां भागदुष एष
 त्राऽएतस्य भागदुषो भवति तस्मात्पौल्लो भवत्येतद्वाऽश्वस्यैकः रत्नं यद्भागदुषस्त-
 स्माऽश्वैतेन सूयते तः स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य ण्यामो गौर्दक्षिणा तस्या-
 सविव बन्धुर्योऽसौ त्रिष्युक्तेषु ॥९॥ अथ श्यो भूते । अज्ञावापस्य च गृह्ण्यो
 गोविकर्तस्य च गवेधुकाः सम्भृत्य सूयमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति
 ते वाऽएते द्वे सती रत्नेऽएकं करोति सम्पदः कामाय तद्यदेतेन यजते यां वा
 ऽश्माः सभायां प्रसि रूद्रो हेतामभिमन्यतेऽग्निर्वै रूद्रोऽधिदेवनं वाऽअग्निस्तस्यैते
 ऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य, स वाऽएषानुमता गृहेषु कृत्यते यो वा
 राजसूयेन यजते यो वैतदेवं वेदैतद्वाऽश्वस्यैकः रत्नं यदक्षावापश्च गोविकर्तश्च
 ताभ्यामेवैतेन सूयते तौ स्वावनपक्रमिणौ कुरुते तस्य द्वित्रयो गौर्दक्षिणा शि-
 तिवाङ्गुर्वा शितिवालो वासिर्नखरो वालदाघ्नाक्षावपनं प्रबद्धमेतदु हि तयोर्भ-
 वति ॥१०॥ अथ श्यो भूते । पालागलस्य गृहान्परेत्य चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा-
 धन आज्यं जुहोति जुषाणोऽध्वज्यस्य वेतु स्वाकृति प्रक्षेपो वै पालागलोऽध्वानं
 वै प्रक्षित एति तस्माद्धन आज्यं जुहोत्येतद्वाऽश्वस्यैकः रत्नं यत्पालागलस्त-
 स्माऽश्वैतेन सूयते तः स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य दक्षिणा प्युक्षावेष्टितं धनु-
 शर्ममया वाणवन्तो लोहित उन्नीष एतदु हि तस्य भवति ॥११॥ तानि वा

ऽएतामि । एकादश रत्नानि सम्पादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्धीर्यं त्रिष्टुब्धीर्यमे-
 वैतद्ब्रह्मान्यभिसम्पादयति तद्यद्ब्रह्मिनाऽरुविभिर्यज्ञतऽएतेषां वै राजा भवति ते-
 भ्य एषेति न सूर्ये तस्त्वान्नपक्रमिणाः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ शो भूते । परिवृत्त्ये
 गृह्णान्यरेत्य निर्मृतं चरुं निर्वपति या वा अपुत्रा पत्नी सा परिवृत्ती स कृष्णानां
 व्रीहीणां नखैर्निर्भिद्य तण्डुलाभिर्मृतं चरुऽपयति स जुहोत्येष ते निर्मृते भा-
 गस्तं जुषस्व स्वाहेति या वाऽअपुत्रा पत्नी सा निर्मृतिगृहीता तद्यद्देवास्याऽअत्र
 निर्मृतऽद्रपं तद्देवैतद्भूमयति तथो हेनऽसूयमानं निर्मृतिर्न गृह्णाति तस्य दक्षि-
 णा कृष्णा गौः परिमूर्षीं पर्मारिणी सा क्यपि निर्मृतिगृहीता तामाह मा मेऽद्ये-
 शार्या वात्सीदिति तत्पाम्पानमपादत्ते ॥ १३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [३. १.] ॥

उपरिष्टाद्ब्रह्मनाऽसौमारौद्रेण यजते । स श्वेतस्यै श्वेतवत्सस्यै पयसि शृतो
 भवति तद्यदुपरिष्टाद्ब्रह्मनाऽसौमारौद्रेण यजते ॥ १ ॥ स्वर्भानुर्ह वाऽआसुरः ।
 सूर्यं तमसा विव्याध स तमसा विद्धो न व्यरोचत तस्य सोमारुद्राविवैतत्तमो
 ऽपकृताऽस एषोऽपकृतपाप्मा तपति तथोऽएवेष एतत्तमः प्रविशत्येतं वा त-
 मः प्रविशति यदपक्षिणान्यज्ञेन प्रसजत्यपक्षिणान्वाऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्व-
 द्यांस्वत्तस्य सोमारुद्राविवैतत्तमोऽपकृतः सोऽपकृतपाप्मैव दीक्षते तद्यद्देवतायै श्वे-
 तवत्सस्यै पयसि शृतो भवति कृत्स्नं वै तमस्तत्तमोऽपकृत्ति तस्यैव श्वेता श्वेत-
 वत्सा दक्षिणा ॥ २ ॥ स हेतेनापि यजेत । योऽलं यशसे सन्न यशो भवति यो
 वाऽअनूचानः सोऽलं यशसे सन्न यशो भवति यो न यशो भवति स तमसा वै
 स तत्प्रावृत्तो भवति तस्य सोमारुद्राविवैतत्तमोऽपकृतः सोऽपकृतपाप्मा ज्योति-
 रेव श्रिया यशसा भवति ॥ ३ ॥ अथ मैत्राबार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति । कूलति
 वाऽएष यो यज्ञपथादित्येति वाऽएष यज्ञपथाद्यदपक्षिणान्यज्ञेन प्रसजत्यपक्षिणान्वा
 ऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्वद्यांस्वन्मित्राबृहस्पती वै यज्ञपथो ब्रह्म किं मित्रो

ब्रह्म हि यज्ञो ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्मा हि यज्ञस्तत्पुनर्यज्ञपथमधिपद्यते सोऽपि-
 पद्येव यज्ञपथं दीक्षते तस्मान्मित्राबार्कस्पत्यं चरुं निर्वपति ॥४॥ तस्यावृत् । या
 स्वयम्प्रशीर्षाश्चत्वी शाखा प्राची वोदीची वा भवति तस्यै मित्रं पात्रं करोति
 वरुण्या वाऽऽर्षा या परशुवृकणाथेषा मैत्री या स्वयम्प्रशीर्षा तस्मात्स्वयम्प्रशी-
 र्षायि शाखायि मित्रं पात्रं करोति ॥५॥ अथातश्च दधि । विनाट्श्चासिश्च रथं
 युक्त्वाबध्य देदीपितवाऽश्नात् तद्यत्स्वयमुदितं नवनतीं तदाज्यं भवति वरुण्यं वा
 ऽऽर्षतद्यन्मथितमथेतन्मित्रं यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितमाज्यं भवति ॥६॥ द्वे-
 धा तण्डुलान्कुर्वन्ति । स येऽणीयाऽसः परिभिन्नास्ते बार्कस्पत्या अथ ये स्यवी-
 याऽसोऽपरिभिन्नास्ते मैत्रा न वै मित्रः कं चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिन-
 स्ति नैनं कुशो न कण्ठको विभिनन्ति नास्य व्रणाश्चनास्ति सर्वस्य क्वेव मित्रो
 मित्रम् ॥७॥ अथ बार्कस्पत्यं चरुमधिप्रपति । तं मैत्रेणा पात्रेणापिदधाति तदा-
 ज्यमानयति तत्तण्डुलानावपति स ऽर्ष उष्मणैव अय्यते वरुण्यो वाऽऽर्ष यो
 ऽग्निना शृतोऽथैष मैत्रो य उष्मणा शृतस्तस्माद्दृष्मणा शृतो भवति तयोरुभयो-
 र्वद्यन्नात् मित्राबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीत्याश्चाव्यात् मित्राबृहस्पती यज्ञेति वषट्क-
 ते जुहोति ॥८॥ ब्राह्मणम् ॥६ [३. २.] ॥॥ शतम् ३२०० ॥॥

स वै दीक्षते । स उपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालभते तस्य वपया प्रचर्याग्नी-
 षोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तदनु देवस्वाऽऽ हवीऽऽषि निरुयन्ते
 ॥१॥ सवित्रे सत्यप्रसवाय । द्वादशकपालं वाष्टकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति
 प्राशुकानां व्रीहीणाऽऽ सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतः स्याऽऽइत्यथ
 यत्प्राशुकानां व्रीहीणां क्षिप्रे मा प्रसुवानिति ॥२॥ अथाग्नये गृह्यतये । अष्टा-
 कपालं पुरोडाशं निर्वपत्याशूनाऽऽ श्रीर्वै गार्कपतं धावतो-धावत ईष्टे तदेनमग्निरे-
 व गृह्यतिगार्कपतमभि परिषायत्यथ यदाशूनां क्षिप्रे मा परिषायानिति ॥३॥

अथ सोमाय वनस्पतये । श्यामाकं चरुं निर्वपति तदेनऽ सोम एव वनस्पति-
 रोषधिभ्यः सुवत्यथ यद्यामाको भवत्येते वै सोमस्योषधीनां प्रत्यक्षतमां यद्यामा-
 कास्तस्माद्यामाको भवति ॥४॥ अथ बृहस्पतये वाचे । नैवारं चरुं निर्वपति
 तदेनं बृहस्पतिरेव वाचे सुवत्यथ यन्नैवारो भवति ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते वै
 ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्निवारो भवति ॥५॥ अथेन्द्राय ज्येष्ठाय । ह्याय-
 नानां चरुं निर्वपति तदेनमिन्द्र एव ज्येष्ठो ज्येष्ठमभि परिणायत्यथ यद्दायनानां
 भवत्यतिष्ठा वाऽऽरता ओषधयो यद्दायना अतिष्ठो वाऽऽन्द्रस्तस्माद्दायनानां भ-
 वति ॥६॥ अथ रुद्राय पशुपतये । रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति तदेनऽ रुद्र एव
 पशुपतिः पशुभ्यः सुवत्यथ यद्गावेधुको भवति वास्तव्यो वाऽऽर्य देवो वास्तव्या
 गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवति ॥७॥ अथ मित्राय सत्याय । नाम्बानां चरुं नि-
 र्वपति तदेनं मित्र एव सत्यो ब्रह्मणो सुवत्यथ यन्नाम्बानां भवति वरुणाय वा
 ऽऽरता ओषधयो याः कृष्टे ज्ञायन्तेऽथैते मैत्रा यन्नाम्बास्तस्मान्नाम्बानां भवति
 ॥८॥ अथ वरुणाय धर्मपतये । वारुणं यत्रमयं चरुं निर्वपति तदेनं वरुण एव
 धर्मपतिर्धर्मस्य पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य पतिरसद्यो हि परमतां ग-
 हति तऽ हि धर्मऽउपयन्ति तस्माद्वरुणाय धर्मपतये ॥९॥ अथाग्नीषोमीयेन पुरो-
 उशेन प्रचरति । तस्यानिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथैतेर्हविर्भिः प्रचरति यदैतेर्हवि-
 र्भिः प्रचरति ॥१०॥ अथेनं दक्षिणे बाह्यावभिपद्य जपति । सविता वा सवानाऽ
 सुवतामग्निर्गृह्यतीनाऽ सोमो वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वाचऽन्द्रो ज्येष्ठाय
 रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपतीनाम् ॥११॥ इमं देवाः । असपत्नऽ
 सुवधमितीमं देवा अन्नातृष्यऽ सुवधमित्येवैतदारु मरुते क्षत्राय मरुते ज्येष्ठा-
 येति नात्र तिरोहितमिवास्ति मरुते ज्ञानराज्ययेति मरुते ज्ञानानाऽ राज्ययेत्ये-
 वैतदारुकेन्द्रस्येन्द्रियायेति वीर्ययेत्येवैतदारु यदारुकेन्द्रस्येन्द्रियायेतीमममुष्यै पुत्रम-

मुष्ये पुत्रमिति तद्यद्देवास्य जन्म तत एवेतदाकास्ये विशाङ्गिति यस्य विशो
 राज्ञा भवत्येष वोऽमी राज्ञा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेति तदस्माङ्गदृष्ट
 सर्वमायं करोति ब्राह्मणमेवापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाम्यः सोमराज्ञा हि भ-
 वति ॥ १२ ॥ एता ह वै देवाः सवस्येयते । तस्मादेवस्वो नाम तदेनमेता एष
 देवताः सुवते ताभिः सूतः श्वः सूपते ॥ १३ ॥ ता वै द्विनास्यो भवन्ति । द्वन्द्वं वै
 वीर्यं वीर्यवत्यः सुवात्ताङ्गिति तस्माद्द्विनास्यो भवन्ति ॥ १४ ॥ अथाकाशये स्विष्ट-
 कृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदक्षरेणाङ्गतीऽएतत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रजापतिर्य एष य-
 ज्ञस्तापते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाप्येतर्क्षनु प्रजापत्ते तदेनं मध्यत
 एवेतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादक्षरेणाङ्गतीऽएतत्कर्म क्रियत
 ऽअथाव्याकाशये स्विष्टकृते प्रेष्यति षषट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ ब्राह्मणान् ॥ ७
 [३. ३.] ॥ ॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १०४ ॥ ॥

स वाऽश्वयः सम्भरति । तद्यदपः सम्भरति वीर्यं वाऽश्वयो वीर्यमेवेतद्रसम-
 पां सम्भरति ॥ १ ॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर् ऊर्जीऽमाग्यस्यावरुद्धी
 तस्मादौदुम्बरे पात्रे ॥ २ ॥ स सारस्वतीरेव प्रथमा गृह्णाति । अपो देवा मधुम-
 तीरगम्पान्नित्यपो देवा रसवतीरगृह्णन्नित्येवेतदाकोर्जस्वती राजस्वश्चिताना इति
 रसवतीरित्येवेतदाह यदाकोर्जस्वतीरिति राजस्वश्चिताना इति याः प्रजाता राज-
 स्व इत्येवेतदाह याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिञ्चन्नित्येताभिर्हि मित्रावरुणावभ्यषिञ्च-
 न्याभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीरित्येताभिर्हिन्द्रं नाष्टा र्ज्ञाऽस्यत्यनयंस्ताभिरभिषिञ्चति
 वाग्वै सरस्वती वाचैवेनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवेतत्सम्भरति
 ॥ ३ ॥ अथाधर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वापोऽभ्यवेति तस्याऽऊर्मी ध्यर्तः पशौ
 वा पुरुषे वाभ्यवेते तौ गृह्णाति ॥ ४ ॥ स यः प्रादुर्दति । तं गृह्णाति वृज उ-
 र्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं वै देहि स्वाहा वृज उर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्ये देहीनि

॥५॥ अथ यः प्रत्यङ्मुदुर्दति । तं गृह्णाति वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे देहीति ताभिरभिषिञ्चति वीर्यं वाऽऽत्-
 द्यामुदुर्दति पशो वा पुरुषे वाभ्यवेते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽऽत्का
 आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥६॥ अथ स्यन्दमाना गृह्णाति । अर्थेत् स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं
 मे दत्त स्वाहार्थेत् स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वीर्येण वा
 ऽऽत्काः स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किञ्चम प्रतिधारयते वीर्येणैवैनमेतद-
 भिषिञ्चत्येता वाऽऽत्का आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥७॥ अथ याः स्यन्दमानानां
 प्रतीपः स्यन्दन्ते । ता गृह्णात्योजस्वती स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहोऽस्वती
 स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वीर्येण वाऽऽत्काः स्यन्दमानानां
 प्रतीपः स्यन्दन्ते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽऽत्का आपस्ता एवैतत्सम्भर-
 ति ॥८॥ अथापयतीर्गृह्णाति । आपः परिव्राजिणी स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति
 ताभिरभिषिञ्चत्येतस्यै वाऽऽत्कापङ्क्तिष्वेव पुनर्भवत्यपि ह वाऽऽत्स्यान्यराष्ट्रीयो
 राष्ट्रं भवत्यप्यन्यराष्ट्रीयमवहृते तथास्मिन्भूमानं दधाति भूमेवैनमेतदभिषिञ्चत्ये-
 ता वाऽऽत्का आपस्ता एवैनत्सम्भरति ॥९॥ अथ नदीपतिं गृह्णाति । अयां प-
 तिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहायां पतिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे देहीति ता-
 भिरभिषिञ्चत्ययां वाऽऽत्का पतिर्यज्ञदीपतिर्विशामेवैनमेतत्पतिं करोत्येता वाऽऽत्-
 का आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१०॥ अथ निवेष्ट्यं गृह्णाति । अयां गर्भेऽसि रा-
 ष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहायां गर्भेऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे देहीति ताभिरभिषि-
 ञ्चति गर्भं वाऽऽत्का उपनिवेष्टन्ते विशामेवैनमेतद्गर्भं करोत्येता वाऽऽत्का आ-
 पस्ता एवैतत्सम्भरति ॥११॥ अथ यः स्यन्दमानानां स्यावरो रुदो भवति ।
 प्रत्याताये ता गृह्णाति सूर्यवचस स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यवचस स्य
 राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वर्चसेवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्यवचसमे-

वैनमेतत्करोति वरुणा वाऽएता आपो भवन्ति याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते
 वरुणासवो वाऽएष यद्राजसूयं तस्मादेताभिरिभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता ए-
 वैतत्सम्भरति ॥ १२ ॥ अथ या आतपति वर्षन्ति । ता गृह्णाति सूर्यवर्चसं स्य रा-
 ष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यवर्चसं स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभिषिञ्च-
 ति वर्चसेवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्यवर्चसमेवैनमेतत्करोति मेधा वाऽएता आपो
 भवन्ति या आतपति वर्षन्त्यप्राप्ता क्षीमां भवन्त्यथेना गृह्णाति मेध्यमेवैनमेतत्क-
 रोत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥ १३ ॥ अथ वेशन्तीर्गृह्णाति । मान्दा
 स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा मान्दा स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभि-
 षिञ्चति विशनेवास्माऽएतत्स्थावरामनपक्रमिणीं करोत्येता वा एका आपस्ता
 एवैतत्सम्भरति ॥ १४ ॥ अथ कूप्या गृह्णाति । व्रजक्षितं स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त
 स्वाहा व्रजक्षितं स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभिषिञ्चति तथा इमां परे-
 णापस्ता एवैतत्सम्भरत्यपामु चैव सर्वत्राय तस्मादताभिरिभिषिञ्चत्येता वाऽएका
 आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥ १५ ॥ अथ पुष्पा गृह्णाति । वाशा स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे
 दत्त स्वाहा वाशा स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभिषिञ्चत्यन्नाद्येनैवैनमेत-
 दभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्धातीदं वाऽअसावादित्य उद्यन्नेव यथायमग्निर्निर्दके-
 देवमोषधीरन्नाद्यं निर्दकति तदेता आपोऽभ्यवयत्यः शमयन्ति न क्व वाऽइहा-
 न्नाद्यं परिशिष्यते यदेता आपो नाभ्यवेयुरन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका
 आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥ १६ ॥ अथ मधु गृह्णाति । शविष्ठा स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे
 दत्त स्वाहा शविष्ठा स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभिषिञ्चत्यपां चैवैनमे-
 तदोषधीनां च रसेनाभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥ १७ ॥
 अथ गोर्विज्ञायमानाया उल्क्या गृह्णाति । शक्वरी स्य राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वा-
 हा शक्वरी स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरिभिषिञ्चति पशुभिरैवैनमेतदभि-

विञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१८॥ अथ पयो गृह्णाति । जन-
 भृत स्य राष्ट्रदा राष्ट्र मे दत्त स्वाहा जनभृत स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभि-
 रभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति
 ॥१९॥ अथ घृतं गृह्णाति । विश्वभृत स्य राष्ट्रदा राष्ट्र मे दत्त स्वाहा विश्वभृत
 स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति पशूनामेवैनमेतदसेनाभिषिञ्चत्ये-
 ता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥२०॥ अथ मरीचीः । अञ्जलिना संगृ-
 ह्यापिमृजत्पापः स्वराज स्य राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मे दत्तेत्येता वाऽआपः स्वराजो य-
 न्मरीचिपस्ता यत्स्यन्दत्तऽइवान्योऽन्यस्या एवैतद्वियाऽअतिष्ठमाना उत्तराधराऽइव
 भवन्त्यो यन्ति स्वाराज्यमेवास्मिन्नेतदधात्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति
 ॥२१॥ ता वाऽएताः । सप्तदशापः सम्भरति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्य-
 शस्तस्मात्सप्तदशापः सम्भरति ॥२२॥ षोडश ता आपो या अभिजुहोति । षोड-
 शाङ्गतीर्जुहोति ता द्वात्रिंशद्दूयीषु न जुहोति सारस्वतीषु च मरीचिषु च ता-
 अतुस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥२३॥
 अथ यदुवाङ्गवा गृह्णाति । वज्रो वाऽआज्यं वज्रेणैवैतदाज्येन स्पृत्वाऽस्पृत्वा स्वी-
 कृत्य गृह्णाति ॥२४॥ अथ यत्सारस्वतीषु न जुहोति । वाग्वै सारस्वती वज्र आ-
 ज्यं नेद्वेज्रेणाज्येन वाचऽ किन्सानोति तस्मात्सारस्वतीषु न जुहोति ॥२५॥ अथ
 यन्मरीचिषु न जुहोति । नेदुनदेवैतामाङ्गतिं जुहुवान्तीति तस्मान्मरीचिषु न जु-
 होति ॥२६॥ ताः सार्धमौदुम्बरे पात्रे समवनयति । मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्य-
 न्तामिति रसवती रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह मरिह् कत्रं क्षत्रियाय वन्वा-
 ना इति तत्परोऽक्षं क्षत्रं यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह मरिह् कत्रं क्षत्रियाय
 वन्वाना इति ॥२७॥ ता अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्यऽ सादपति । अनाधृष्टाः सी-
 दत सकृजस इत्यनाधृष्टाः सीदत रक्षोभिरित्येवैतदाह सकृजस इति सवीर्या इ-

त्येवैतदाह मरुि क्षत्रं क्षत्रियाय दधतीरिति तत्प्रत्यक्षं क्षत्रं यज्ञमानायाशिषमा-
शास्ते यदाह मरुि क्षत्रं क्षत्रियाय दधतीरिति ॥२८॥ ब्राह्मणान् ॥१ [३.४.] ॥

तं वै माध्यदिने सवनेऽभिषिञ्चति । एष वै प्रज्ञापतिर्य एष यज्ञस्तापयते य-
स्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतन्वेवाप्येतर्कानु प्रज्ञापन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजा-
पतेर्दधाति मध्यतः सुवति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे । एष वाऽइन्द्रस्य निष्केव-
ल्यो यज्ञो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यितनिष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्वामिन्द्रो वै
यज्ञमानस्तदेनऽ स्वऽएवायतमेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहीति माहेन्द्रे ॥२॥ अग्रेणा
मेत्रावरुणास्य धिष्यऽ । शार्दूलवर्णीपस्तुणाति सोमस्य विषिरसीति यत्र वै सोम
इन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य विषिस्तस्मादाह सोमस्य
विषिरसीति तवेव मे विषिर्भूयादिति शार्दूलविषिमेवास्मिन्नेतरुधाति तस्मादाह
तवेव मे विषिर्भूयादिति ॥३॥ अथ पार्थानि जुहोति । पृथी क्व वै वैन्यो मनु-
ष्याणां प्रथमोऽभिषिषिषे सोऽकामयत सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेति तस्माऽएतान्य-
जुह्वुः स इदऽ सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेऽपि क्व स्मास्माऽश्चारणान्यशूनभिकूयस्यसा-
वेकि राजा वा पत्यतऽइति तयेदऽ सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीये सर्वऽ क्व वाऽअन्नाद्यम-
वरुन्धे यस्यैवं विदुष एतानि रूपन्ते ॥४॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै
मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश भवन्ति ॥५॥ षट् पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति ।
षडुपरिष्ठात्तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रज्ञापतेर्दधाति मध्यतः सुवति ॥६॥ स यानि
पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । बृहस्पतिस्तेषामुत्तमो भवत्यथ यान्युपरिष्ठादभिषेक-
स्य जुहोतीन्द्रस्तेषां प्रथमो भवति ब्रह्म वै बृहस्पतिरिन्द्रियं धीर्यमिन्द्र एता-
भ्यामेवेनमेतद्दीर्घाभ्यामुत्तमतः परिबृह्कति ॥७॥ स जुहोति । यानि पुरस्तादभि-
षेकस्य जुहोत्यग्रे स्वाहेति तेजो वाऽअग्निस्तेजसेवेनमेतदभिषिञ्चति सोमाय
स्वाहेति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रेणैवेनमेतदभिषिञ्चति सवित्रे स्वाहेति सविता वै

देवानां प्रसविता सवितुप्रसूत रूवेनमेतदभिषिञ्चति सरस्वत्ये स्वाहेति वाग्ने
 सरस्वती वाचेवेनमेतदभिषिञ्चति पूजे स्वाहेति पशवो वै पूषा पशुभिरेवेनमे-
 तदभिषिञ्चति बृहस्पतये स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवेनमेतदभिषिञ्चत्ये-
 तानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति तान्येतान्यग्निनामानीत्याचक्षते ॥८॥ अथ जु-
 होति । यान्युपरिष्ठादभिषेकस्य जुहोतीन्द्राय स्वाहेति वीर्यं वाऽइन्द्रो वीर्येणै-
 वेनमेतदभिषिञ्चति घोषाय स्वाहेति वीर्यं वै घोषो वीर्येणैवेनमेतदभिषिञ्चति
 श्लोकाय स्वाहेति वीर्यं वै श्लोको वीर्येणैवेनमेतदभिषिञ्चत्युक्षाय स्वाहेति वीर्यं
 वाऽउक्षो वीर्येणैवेनमेतदभिषिञ्चति भगाय स्वाहेति वीर्यं वै भगो वीर्येणैवे-
 नमेतदभिषिञ्चत्यर्घ्यम्नो स्वाहेति तदेनमस्य सर्वस्यार्घ्यमाणं करोत्येतान्युपरिष्ठादभि-
 षेकस्य जुहोति तान्येतान्यादित्यनामानीत्याचक्षते ॥९॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य
 धिह्यम् । अभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति पत्रेता आयोऽभिषेचनीया भवन्ति
 ॥१०॥ पालाशं भवति । तेन ब्राह्मणोऽभिषिञ्चात ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवे-
 नमेतदभिषिञ्चति ॥११॥ औदुम्बरं भवति । तेन स्वोऽभिषिञ्चत्यन्नं वाऽउर्गुदु-
 म्बरं ऊर्वं स्वं पावद्वे पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति तेनोर्क्स्वं त-
 स्मादौदुम्बरेण स्वोऽभिषिञ्चति ॥१२॥ नैयग्रोधपादं भवति । तेन मित्रां राज-
 न्योऽभिषिञ्चति पद्विर्वै न्यग्रोधः प्रतिष्ठितां मित्रेण वै राजन्यः प्रतिष्ठितस्तस्मान्नि-
 यग्रोधपादेन मित्रो राजन्योऽभिषिञ्चति ॥१३॥ आश्वत्यं भवति । तेन वैश्यो
 ऽभिषिञ्चति स यदेवादोऽश्वत्ये तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामन्त्रयत तस्मादाश्वत्येन
 वैश्योऽभिषिञ्चत्येतान्यभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति ॥१४॥ अथ पवित्रे करो-
 ति । पवित्रे स्थो वैज्ञव्याविति सोऽसावेव बन्धुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति ताभ्या-
 मेता अभिषेचनीया अप उत्युनाति तश्चाद्विरण्यं प्रवयत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा स्व-
 मृतमायुर्दधाति तस्माद्विरण्यं प्रवयति ॥१५॥ स उत्युनाति । सवितुर्वैः प्रसव

ऽउत्पुनाम्यङ्घ्रिणेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सोऽसावेव बन्धुरनिभृष्टमसि
 वाचो बन्धुस्तपोजा इत्यनाधृष्टा स्थ रक्तोभिरित्येवैतदाह यदाहानिभृष्टमसीति
 वाचो बन्धुरिति यावद्दे प्राणेषापो भवन्ति तावद्वाचा वदति तस्मादाह वाचो
 बन्धुरिति ॥१६॥ तपोजा इति । अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद्दृष्टिर्मेवाऽऽता
 जायन्ते तस्मादाह तपोजा इति ॥१७॥ सोमस्य दात्रमसीति । यदा वाऽऽनमेता-
 भिरभिषुषवत्ययाङ्घ्रिणोत्पुनाति ॥१८॥ ता एतेषु पत्रेषु व्यानयति । सधमादो
 द्युम्निनीराप एता इत्यनतिमानिन्य इत्येवैतदाह यदाह सधमाद इति द्युम्निनीरा-
 प एता इति वीर्यवत्य इत्येवैतदाहानाधृष्टा अपस्यो वसाना इत्यनाधृष्टा स्थ र-
 क्तोभिरित्येवैतदाह यदाहानाधृष्टा अपस्यो वसाना इति पस्त्यासु चक्रे वरूणाः
 सधस्थमिति विशो वै पस्त्या विन्नु चक्रे वरूणाः प्रतिष्ठामित्येवैतदाहापाऽ शि-
 शुर्मातृतमास्वत्तरित्ययां वाऽऽष्ट शिशुर्भवति यो राजसूयेन यजते तस्मादाहापाऽ
 शिशुर्मातृतमास्वत्तरिति ॥१९॥ अथेनं वासाऽसि परिधापयति । तत्तार्यमिति
 वासा भवन्ति तस्मिन्सर्वाणि यज्ञत्रयाणि निष्कृतानि भवन्ति तदेनं परिधापयति
 क्षत्रस्योल्बमसीति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं तत एवेनमेतज्जनयति ॥२०॥ अथेनं
 पाण्डुं परिधापयति । क्षत्रस्य जराय्वसीति तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु तत एवेनमेत-
 ज्जनयति ॥२१॥ अथाधीवासं प्रतिमुञ्चति । क्षत्रस्य योनिरसर्पति तथैव क्षत्रस्य
 योनिस्तस्या एवेनमेतज्जनयति ॥२२॥ अथोक्षीषऽ सऽकृत्य । पुरस्ताद्वगूकृति
 क्षत्रस्य नाभिरसीति तथैव क्षत्रस्य नाभिस्तामेवास्मिन्नेतदधाति ॥२३॥ तद्वैके । समन्तं
 परिवेष्टयन्ति नाभिर्वाऽऽस्येया समन्तं वाऽऽश्यं नाभिः पर्येतीति वदन्तस्तद् तथा
 न कुर्यात्पुरस्तादेवावगूकृत्पुरस्ताद्दोषं नाभिस्तद्यदेनं वासाऽसि परिधापयति ज-
 नयत्येवेनमेतज्जातमभिषिञ्चानतीति तस्मादेनं वासाऽसि परिधापयति ॥२४॥ तद्वै-

के । निदधत्येतानि वासाऽस्यैवेन पुनर्दीक्षितवसनं परिधापयन्ति तदु तथा न
 कुर्याद्दङ्गानि वाऽस्य जनूर्वासाऽस्यैवेनऽ सजन्वा तन्वा व्यर्धयन्ति वरुणं दी-
 क्षितवसनं स एतेषामेवैकं वाससां परिदधीत तदेनमङ्गेर्जन्वा तन्वा समर्धयति
 वरुणं दीक्षितवसनं तदेनं वरुणयादीक्षितवसनात्प्रमुञ्चति ॥ २५ ॥ स यत्रावभृथम-
 भ्यवेति । तदेतदभ्यवहरन्ति तत्सलोम क्रियते स एतेषामेवैकं वाससां परिधा-
 योदिति तानि वशाये वा वपायाऽ ङुतायां दद्यादुदवसानीयायां वेष्टी ॥ २६ ॥
 अथ धनुरधितनोति । इन्द्रस्य वार्त्रघ्नमसीति वार्त्रघ्नं वै धनुरिन्द्रो वै यजमानो
 ह्येन वाऽएष इन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादादिन्द्रस्य वार्त्र-
 घ्नमसीति ॥ २७ ॥ अथ ब्राह्म विमार्ष्टि । मित्रस्यासि वरुणास्यासीति ब्राह्मोर्वै धनु-
 र्बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणास्तस्मादाह मित्रस्यासि वरुणास्यासीति तदस्मै प्र-
 यहति त्रयायं वृत्रं बधेदिति त्रयायं द्विषत्तं भ्रातृव्यं बधेदित्येवैतदाह ॥ २८ ॥ अ-
 थास्मै तिस्र इषूः प्रयहति । स यया प्रथमया समर्पणेन पराभिन्नन्ति सैका सेयं पृ-
 थिवी सैषा दृवा नामाथ यया विद्ः शयित्वा जीवति वा म्रियते वा सा द्वितीया
 तदिदमत्सरिक्तं सैषा रुजा नामाथ ययायैव राध्नोति सा तृतीया सासौ द्यौः सैषा
 क्षुमा नमिता हि वै तिस्र इषवस्तस्मादस्मै तिस्र इषूः प्रयहति ॥ २९ ॥ ताः प्रय-
 हति । पतितं प्राञ्चं पतितं प्रत्यञ्चं पतितं तिर्यञ्चं दिग्भ्यः पातेति तदस्मै सर्वा
 एव दिशोऽशरव्याः कराति तद्यदस्मै धनुः प्रयहति त्रिर्यं वाऽएतद्राजन्वस्य यद्द-
 नुर्वीर्यवत्तमभिषिञ्चानीति तस्माद्वाऽअस्माऽआयुधं प्रयहति ॥ ३० ॥ अथेनमाविदो
 वाचयति । आविर्मया इत्यनिरुक्तं प्रजापतिर्वैऽअनिरुक्तस्तदेनं प्रजापतयऽअत्रि-
 दयति सोऽस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूर्यते ॥ ३१ ॥ आवित्तोऽअग्निर्गृह्यति-
 रिति । ब्रह्म वाऽअग्निस्तदेनं ब्रह्मणाऽअवेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानु-
 मतः सूर्यते ॥ ३२ ॥ आवित्तोऽइन्द्रो वृद्धश्रवा इति । क्षत्रं वाऽइन्द्रस्तदेनं क्षत्रा

प्रावेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥ ३३ ॥ आवित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रताविति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदानाभ्यामावेदयति तावस्मै सवमनुमन्यते ताभ्यामनुमतः सूयते ॥ ३४ ॥ आवित्तः पूषा विश्ववेदा इति । पशवो वै पूषा तदेनं पशुभ्य आवेदयति तेऽस्मै सवमनुमन्यन्ते तेरनुमतः सूयते ॥ ३५ ॥ आवित्ते द्यावापृथिवी विश्वशम्भुवाविति । तदेनमार्या द्यावापृथिवीभ्यामावेदयति तेऽस्मै सवमनुमन्यते ताभ्यामनुमतः सूयते ॥ ३६ ॥ आवित्तादितिरुरुशर्मिति । इयं वै पृथिव्यादितिस्तदेनमस्यै पृथिव्याऽआवेदयति सास्मै सवमनुमन्यन्ते तयानुमतः सूयते तद्याभ्य एवेनमेतदेवताभ्य आवेदयति ता अस्मै सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [३. ५.] ॥ ॥ तृतीयोऽध्यायः [३३.] ॥ ॥

केशवस्य पुरुषस्य । लोकायसमास्यऽआविध्यत्यवेष्टा दन्दशूका इति सर्वान्वाऽएष मृत्यूनतिमुच्यते सर्वान्बधान्यो राजसूयेन यजते तस्य जरेव मृत्युर्भवति तद्यो मृत्युर्यो बधस्तमेवैतदतिनयति यदन्दशूकान् ॥ १ ॥ अथ यत्केशवस्य पुरुषस्य । न वाऽएष स्त्री न पुमान्यत्केशवः पुरुषो यदृक् पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेनो न पुमान्नेतद्यो न क्लिरणं यल्लोकायसं नैति क्रिमयो नाक्रिमयो यदन्दशूका अथ यल्लोकायसं भवति लोकिता-इव क्लि दन्दशूकास्तस्मात्केशवस्य पुरुषस्य ॥ २ ॥ अथैनं दिशः समारोक्षयति । प्राचीमारोक् गायत्री त्वावतु रथस्तरु साम त्रिवृत्स्तोमो वसन्त ऋतुर्ब्रह्म द्रविणम् ॥ ३ ॥ दक्षिणामारोक् । त्रिष्टुप्त्वावतु बृहत्साम पञ्चदश स्तोमो धीष्ण ऋतुः क्षत्रं द्रविणम् ॥ ४ ॥ प्रतीचीमारोक् । जगती त्वावतु वैत्रयाम् साम सप्तदश स्तोमो वर्षा ऋतुर्विदु द्रविणम् ॥ ५ ॥ उदीचीमारोक् । अनुष्टुप्त्वावतु वैराजः समिकृविंश स्तोमः शरदतः फल द्रावणम् ॥ ६ ॥ उर्ध्वामारोक् । पङ्क्तिस्त्वावतु शौध्वरेवते सामनी त्रिणावत्रयस्त्रिंशो स्तोमो केमन्तशि-

शिरावतू षर्षो द्रविणामिति ॥७॥ तद्यदेनं दिशः समारोह्यति । ऋनूनामिवैतद्
 पमृतूनेवैनमेतत्तंष्वत्सरः समारोह्यति स ऋतूस्संवत्सरः समारुह्य सर्वमेवेदमु-
 पर्युपरि भवत्यर्वागिवास्मादिदं सर्वं भवति ॥८॥ शार्दूलचर्मणो जघनार्थं । सीसं
 निहितं भवति तत्पदा प्रत्यस्यति प्रत्यस्तं नमुचेः शिर इति नमुचिर्ह वै नामा-
 सुरु आस तमिन्द्रो निविद्याथ तस्य पदा शिरोऽभितष्ठौ स यदभिष्ठित उद्वाथत
 स अङ्गुस्तस्य पदा शिरः प्रचिह्नेद ततो रक्तः समभवत्तद् स्मैनमनुभाषते वा ग-
 मिष्यति वा मे मोक्ष्यसऽइति ॥९॥ तत्सीसिनापजघान । तस्मात्सीसं मृदु भृत्ज-
 वाहं हि सर्वेणा हि वीर्येणापजघान तस्माद्विरण्यत्रयः सन्न कियच्चनार्हति सृत्ज-
 वाहं हि सर्वेणा हि वीर्येणापजघान तद्वै स तन्नाष्ट्रा रक्षाभ्यपजघान तयोऽष्ट्वै-
 ष एतन्नाष्ट्रा रक्षाभ्यतोऽपकृति ॥१०॥ अथैनः शार्दूलचर्मारोह्यति । सोमस्य
 विषिरसीति यत्र वै सोम इन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य
 विषिस्तस्मादाह सोमस्य विषिरसीति त्वेव मे विषिर्भूयादिति शार्दूलविषिमेवा-
 स्मिन्नैतदधाति तस्मादाह त्वेव मे विषिर्भूयादिति ॥११॥ अथ रुक्ममथस्ताडुपा-
 स्यति । मृत्योः पाक्षीत्यमृतमायुर्किरणं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥१२॥ अथ
 रुक्मः शतवितृष्णो वा भवति । नववितृष्णो वा स यदि शतवितृष्णः शतायुर्वी
 ऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माद्धतवितृष्णो ययु नववितृष्णो नवेमे पुरुषे
 प्राणास्तस्मान्नववितृष्णः ॥१३॥ तमुपरिष्ठाहीर्षो निदधाति । ओजोऽसि सक्तो
 ऽस्यमृतमसीत्यमृतमायुर्किरणं तदस्मिन्नमृतमायुर्दधाति तद्यद्भुक्नाऽऽभयतो भवतो
 ऽमृतमायुर्किरणं तदमृतैनेवैनमेतदायुषोभयतः परिवृच्छति तस्माद्भुक्नाऽऽभयतो
 भवतः ॥१४॥ अथ बार्हऽउद्गृह्णाति । किरण्यत्रयाऽऽभसो विरोकऽऽभविन्द्रो
 ऽऽदिथः सूर्यश्च । आरोक्तं वरुणा मित्रं गर्तं ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चेति बार्ह
 वै मित्रावरुणौ पुरुषो गर्तस्तस्मादाहारोक्तं वरुणा मित्रं गर्तमिति ततश्चक्षाथा-

मदितिं दितिं चेतिततः पश्यतः स्वं चारणं चेत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ नैनोद्गृही-
यात् । मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवोद्गृहीयाद्वाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै रा-
जन्यो मैत्रावरुणास्तस्मान्मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवोद्गृहीयात् ॥ १६ ॥ तद्यदेनमूर्ध-
बाहुमभिषिञ्चति । वीर्यं वाऽऽतद्राजन्यस्य पद्माहू वीर्यं वाऽऽतदपाः रसः स-
म्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति नेन्मऽइदं वीर्यं वीर्यमपाः रसः सम्भृतो बाहू
व्लिनादिति तस्मादेनमूर्धबाहुमभिषिञ्चति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [४. १.] ॥

तं वै प्राञ्चं तिष्ठत्तमभिषिञ्चति । पुरस्ताद्ब्राह्मणोऽभिषिञ्चत्यर्घुर्वा यो वास्य
पुरोहितो भवति पश्चादितरे ॥ १ ॥ सोमस्य त्वा युञ्जेनाभिषिञ्चामीति । वीर्येणो-
तदाहोमेध्रजसेति वीर्येणैवेतदाह सूर्यस्य वर्चसेति वीर्येणैवेतदाह्नेन्द्रस्येन्द्रिये-
णैति वीर्येणैवेतदाह क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधीति राज्ञामधिराज एधीत्येवेतदाहैति
दियून्पाकृतीषवो वै दिश्व इषुबधमेवैनमेतदतिनयति तस्मादाहैति दियून्पा-
कृतीति ॥ २ ॥ इमं देवाः । असपत्नः सुवधमितीमं देवा अभ्रातृव्यः सुवधमित्येवै-
तदाह मरुते क्षत्राय मरुते ज्यैष्ठ्यायेति नात्र तिरोहितमिवास्ति मरुते ज्ञानरा-
ज्यायेति मरुते जनानाः राज्यायेत्येवेतदाह्नेन्द्रस्येन्द्रियायेति वीर्ययेत्येवेतदाह य-
दाह्नेन्द्रस्येन्द्रियायेतीमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमिति तद्यदेवास्य जन्म तत एवेतदा-
हस्यै विशऽइति यस्यै विशो राजा भवत्येष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्म-
णानाः राजेति तदस्माऽइदं सर्वमाद्य करोति ब्राह्मणमेवापोद्हरति तस्माद्ब्रा-
ह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥ ३ ॥ ॥ शतम् ३२०० ॥ ॥ अथैतमभिषेकम् ।
कृत्स्नविषाणयानुविमृष्टे वीर्यं वाऽऽतदपाः रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषि-
ञ्चतीदं मे वीर्यं सर्वमात्मानमुपस्पृशादिति तस्मादाऽऽनुविमृष्टे ॥ ४ ॥ सोऽनु-
विमृष्टे । प्र पर्वतस्य कृत्स्नस्य पृष्ठादिति यथायं पर्वतोऽन्तिष्ठावा यद्यःर्षभः प-
शूनतिष्ठविवं वाऽऽष ३ इदं सर्वमितिष्ठत्यर्वागेवास्मादिदं सर्वं भवति यो

राजसूयेन यजते तस्मादाह प्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरन्ति स्वसिच श्यानाः । ता आववृत्रत्रधरागुदक्ता अहिं बुध्यमनु रीयमाणा इति ॥५॥ अथैनमत्तरेव शार्दूलचर्मणि विष्णुक्रमान्क्रमयति । विष्णोर्विक्रमणामसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोः क्रान्तमसीतीमे वै लोका विष्णोर्विक्रमणं विष्णोर्विक्रान्तं विष्णोः क्रान्तं तदिमानेव लोकात्समारुह्य सर्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वाग्वास्मादिदं सर्वं भवति ॥६॥ अथ ब्राह्मणस्य पात्रे । सःस्रवात्समवनयति तद्ब्राह्मणाः राजानमनु यशः करोति तस्माद्ब्राह्मणो राजानमनु यशः ॥७॥ तद्योऽस्य पुत्रः प्रियतमो भवति । तस्माऽहतपात्रं प्रयहतीद् मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनवदिति ॥८॥ अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमन्वारब्धे नुक्रोति । प्रजापते न वदेतान्यन्यो विश्वा वृषाणि परि ता बभूव । पत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽश्रस्वयममुष्य पितेति तद्यः पुत्रस्तं पितरं करोति यः पिता तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्यं व्यतिपन्नत्यसावस्य पितेति तद्यः पिता तं पितरं करोति यः पुत्रस्तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्यं व्यतिपन्न्य पुनरेव यथायथं करोति वयं स्याम पतयो रयीणाः स्वाहेत्याशीरेवैषेतस्य कर्मणा आशिषमेवैतदाणास्ते ॥९॥ अथ य एष सःस्रवोऽतिरिक्तो भवति । तमाग्नीध्रीये नुक्रोत्यतिरिक्तो वाऽएष सःस्रवो भवत्यतिरिक्त आग्नीध्रीयो गार्हपत्ये कृवीऽपि अपयत्याकृवर्नाये नुक्रोत्यथैषोऽतिरिक्तस्तदतिरिक्तोऽवैतदतिरिक्तं दधात्युत्तरार्धं नुक्रोत्येष खेतस्य देवस्य दत्तास्मादुत्तरार्धं नुक्रोति स नुक्रोति रुद्र यत्ते क्रिवि परं नाम तस्मिन्दुत्तमस्यमेष्टमसि स्वाहेति ॥१०॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ [४. २.] ॥ ॥

तद्योऽस्य स्वो भवति । तस्य शते वा परःशता वा गा उत्तरेणाकृवनीयः स्यापयति तद्यदेवं करोति ॥१॥ वृहणाद् वाऽअभिषिपिचानात् । इन्द्रियं वीर्यमपचक्राम शश्वद्य एयोऽयाः रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्येन्द्रियं वीर्यं निर्गधान तत्पशुधन्वविन्दत्तस्मात्पशवो यशो यदेधन्वविन्दत्तत्पशु-

धनुर्विद्येन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्भवति तथोऽष्टवेष एतन्नाक्षैवास्माञ्चिन्द्रियं वीर्यम-
 पक्रामति वरुणासवो वाऽष्टवेष यद्राजसूयमिति वरुणोऽकरोदिति त्वेष एतत्क-
 रोति ॥२॥ अथ रथमुपावहति । यद्वै राजन्यात्पराभवति रथेन वै तदनुयुञ्जे
 तस्माद्रथमुपावहति ॥३॥ स उपावहति । इन्द्रस्य वज्रोऽसीति वज्रो वै रथ
 इन्द्रो वै यज्ञमानो ह्येन वाऽष्टव इन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यज्ञमानस्त-
 स्मादाक्षेन्द्रस्य वज्रोऽसीति ॥४॥ तमत्तर्वैद्यम्यववर्त्य युनक्ति । मित्रावरुणयोस्त्वा
 प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति बारू वै मित्रावरुणौ वाहुभ्यां वै राजन्यो मित्राव-
 रुणास्तस्मादाह मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति ॥५॥ तं चतुर्युजं
 युनक्ति । स जघनेन सदोऽग्रेण शालां येनैव दक्षिणा यन्ति तेन प्रतिपद्यते तं
 जघनेन चात्वालमग्रेणाम्रीधमुद्यहति ॥६॥ तमातिष्ठति । अव्यथायि त्वा स्वधायि
 वेत्यनात्वं वेत्येवेतदाह यदाहाव्यथायि वेति स्वधायि वेति रसाय त्वेत्येवेतदाहा-
 रिष्टोऽश्रुत्सु इत्यश्रुत्सु क्व वै नामेन्द्रो यदस्य गच्छं नाम ह्येन वाऽष्टव इन्द्रो
 भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यज्ञमानस्तस्मादाहारिष्टोऽश्रुत्सु इति ॥७॥ अथ द-
 क्षिणायुग्यमुपार्पति । मरुतां प्रसवेन ज्ञेति विशो वै मरुतो विशा वै तत्क्ष-
 त्रियो जयति यज्जिगीषति तस्मादाह मरुतां प्रसवेन ज्ञेति ॥८॥ अथ मध्ये ग-
 वामुद्यहति । आपाम मनसेति मनसा वाऽइदं सर्वमात्रं तन्मनसेवेतत्सर्वमा-
 प्रीति तस्मादाह आपाम मनसेति ॥९॥ अथ धनुराख्यां गामुपस्पृशति । समिन्द्रिये-
 णोनीन्द्रियं वै वीर्यं गाव इन्द्रियमेवेतद्वीर्यमात्मन्धत्तेऽथाह जिनामीमाः कुर्वं इ-
 मा इति ॥१०॥ तद्यत्स्वस्य गोपूयहति । यद्वै पुरुषात्पराभवति यशो वा किं-
 चिद्वा स्वः हेवास्य तन्प्रतमामिवाभ्यपक्रामति तत्स्वदेवेतदिन्द्रियं वीर्यं पुनरा-
 त्मन्धत्ते तस्मात्स्वस्य गोपूयहति ॥११॥ तस्मै तावन्मात्रीर्वा भूयसीर्वा प्रतिद-
 दाति । न वाऽष्टव क्रूरकर्मणो भवति यद्यज्ञमानः क्रूरमिव वाऽएतत्करोति यदाह

जिनामीमाः कुर्वन्मा इति तथो कस्यैतदक्रूरं कृतं भवति तस्मात्तावन्मात्रीर्वा
 भूयसीर्वा प्रतिददाति ॥ १२ ॥ अथ दक्षिणानायकृति । सोऽग्रेण यूपं दक्षिणेन वे-
 दिं येनैव दक्षिणा यति तेन प्रतिपद्यते तं जघनेन सदोऽग्रेण शालामुद्यकृति
 ॥ १३ ॥ मा न इन्द्र ते वयं तुराषाह । अयुक्तासोऽश्त्ररक्षता विदसाम । तिष्ठा
 रथमधि यं वज्ररुस्ता रश्मीन्देव यमसे स्वश्चानित्युद्यकृत्येवैतयाभीशवा वै रश्म-
 यस्तस्मादाका रश्मीन्देव यमसे स्वश्चानित्यथ रथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो
 रथो विमुच्याताऽइति तस्माद्रथविमोचनीयानि जुहोति ॥ १४ ॥ स जुहोति । अ-
 ग्रये गृहृपतये स्वाकृति स यदेवाग्रेयः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति वक्षा वाऽआ-
 ग्रेया रथस्य वह्नान्वैतेन प्रीणाति श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-यावत ईष्टे तद्वियमे-
 वास्यैतद्गार्हपतः राज्यमभिविमुच्यते ॥ १५ ॥ सोमाय वनस्पतये स्वाकृति । द्या-
 नि वै वानस्पत्यानि चक्राणि रथ्यानि चानसानि च तेभ्यो न्वेवैतदुभयेभ्योऽरि-
 ष्ठीं कुरुते सोमो वै वनस्पतिः स यदेव वानस्पत्यः रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति
 दात्राणि वै वानस्पत्यानि रथस्य दात्राण्वेवैतेन प्रीणाति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवा-
 स्यैतद्राज्यमभिविमुच्यते ॥ १६ ॥ मरुतामाजसे स्वाकृति । स यदेव मारुतः रथस्य
 तदेवैतेन प्रीणाति चत्वारोऽश्वा रथः पञ्चमो द्वौ सव्यदृशार्थो ते सप्त सप्त-सप्त
 व मारुतो गणाः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति विशां वै मरुतो विशमेवास्यैतद्रा-
 ज्यमभिविमुच्यते ॥ १७ ॥ इन्द्रस्येन्द्रियाय स्वाकृति । स यदेवैन्द्रः रथस्य तदेवैतेन
 प्रीणाति सव्यठा वाऽइन्द्रो रथस्य सव्यठारमेवैतेन प्रीणातीन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र
 इन्द्रियमेवास्यैतद्वीर्यं राज्यमभिविमुच्यते ॥ १८ ॥ अथ वाराक्षाऽउपानक्षाऽउपमु-
 च्छते । अग्नौ ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयां चक्रुस्ततो वराहः सम्बभूव तस्माद्-
 राहो मेडुरो घृतादि सम्भूतस्तस्माद्गराहे गावः संजानते स्वमेवैतद्रसमभिसंजानते
 तत्पशूनामेवैतद्रसे प्रतितिष्ठति तस्माद्गराक्षाऽउपानक्षाऽउपमुच्छते ॥ १९ ॥ अथेमां

हि ब्रह्म तस्मान्मैत्रावरुणी भवति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥५ [४. ३.] ॥ तृतीयः प्र-
पाठकः ॥ कण्डिकासंख्या ११३ ॥ ॥

मैत्रावरुण्या पयस्यया प्रचरति । तस्या अनिष्ट एव त्विष्टकृद्वत्यथास्मा
ऽश्नासन्दीमाकुरस्युपरिसंघं वाऽऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसंघं तदेनमुपर्यासी-
नमथस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादस्माऽश्नासन्दीमाकुरन्ति सैषा खादिरी वि-
तृष्णा भवति येयं वर्धव्युता भरतानाम् ॥१॥ तामग्रेण । मैत्रावरुणस्य धिक्त्वं नि-
दधाति स्योनासि सुषदासीति शिवामेवैतर्कमां करोति ॥२॥ अथाधीवासमास्तृ-
णाति । क्षत्रस्य योनिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तामेवैतत्करोति ॥३॥ अथै-
नमासादयति । स्योनामासीद सुषदामासीदेति शिवाऽऽ शगमामासीदित्येवैतदाह
क्षत्रस्य योनिमासीदेति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्यामेवैनमेतदधाति ॥४॥ अथा-
त्तराऽऽभिमृश्य जयति । निषसाद धृतव्रत इति धृतव्रतो वै राजा न वाऽऽएष
सर्वस्माऽऽश्व वदनाय न सर्वस्माऽऽश्व कर्मणो यदेव साधु वदेद्यत्साधु कुर्यात्तस्मै
वाऽऽएष च श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मादाह निषसाद धृत-
व्रत इति वरुणाः पस्त्यास्वेति विशो वै पस्त्या विद्वेत्त्येवैतदाह साम्राज्याय सु-
क्रतुरिति राज्यायित्येवैतदाह यदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति ॥५॥ अथास्मै पञ्चा-
क्षान्याणायावपति । अभिभूरस्येतास्ते पञ्च दिशः कल्पन्तामित्येष वाऽऽअयानभि-
भूर्यत्कलिरेष हि सर्वानयानभिभवति तस्मादाहाभिभूरसीत्येतास्ते पञ्च दिशः
कल्पन्तामिति पञ्च वै दिशस्तदस्मै सर्वा एव दिशः कल्पयति ॥६॥ अथैनं पृष्ठ-
तस्तूष्ठीमेव दाडैर्गन्ति । तं दाडैर्गन्तो दाडबधमतिनयन्ति तस्माद्दाडादाडयो यदेनं
दाडबधमतिनयन्ति ॥७॥ अथ वरं वृणीति । यऽऽ ह वै कं च सुषुवाणो वरं
वृणीति सोऽस्मै सर्वः समृध्यते तस्माद्गरं वृणीति ॥८॥ स ब्रह्मन्नित्येव प्रथममा-
मन्त्रयते । ब्रह्म प्रथममभिव्याकराणि ब्रह्मप्रसूतां वाचं वदानीति तस्माद्ब्रह्मन्नि-

त्येव प्रथममामन्त्रयते । वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह सवितासि सत्यप्रसव इति वी-
 र्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति सवितारमेव सत्यप्रसवं करोति ॥ ११ ॥ ब्रह्मन्नित्येव द्विती-
 यमामन्त्रयते । वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह वरुणोऽसि सत्यौजा इति वीर्यमेवा-
 स्मिन्नेतद्दधाति वरुणमेव सत्यौजसं करोति ॥ १० ॥ ब्रह्मन्नित्येव तृतीयमामन्त्र-
 यते । वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह रुद्रोऽसि विशौजा इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधा-
 तीन्द्रमेव विशौजसं करोति ॥ ११ ॥ ब्रह्मन्नित्येव चतुर्थमामन्त्रयते । वं ब्रह्मासी-
 तीतरः प्रत्याह रुद्रोऽसि सुशेव इति तद्वीर्याण्येवास्मिन्नेतत्पूर्वाणि दधात्यथैनमे-
 तहमयत्येव तस्मादेष सर्वस्येशानो मृउयति यदेनऽ शमयति ॥ १२ ॥ ब्रह्मन्नित्येव
 पञ्चममामन्त्रयते । वं ब्रह्मासीतीतरोऽनिरुक्तं प्रत्याह परिमितं वै निरुक्तं तत्प-
 रिमितमेवास्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं दधात्यथात्रानिरुक्तं प्रत्याह्यापरिमितं वाऽअनिरुक्त
 तदपरिमितमेवास्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधाति तस्माद्त्रानिरुक्तं प्रत्याह ॥ १३ ॥ अथ
 सुमङ्गलनामानऽ क्लयति । ब्रह्मकार श्रेयस्कर भूयस्करेति य एवंनामा भवति
 कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति ॥ १४ ॥ अथास्मि ब्राह्मणा स्फ्यं प्रयहति । अ-
 धर्युर्वा यो वास्य पुरोहितो भवतीन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रथ्येति वज्रो वै स्फ्यः
 स एतेन वज्रेण ब्राह्मणो राजानमात्मनोऽबलीयाऽसं कुरुते, यो वै राजा ब्राह्म-
 णाद्बलीयानमित्रेभ्यो वै स बलीयान्भवति तदमित्रेभ्य एवैनमेतद्बलीयाऽसं क-
 रति ॥ १५ ॥ तऽ राजा राजभ्रात्रे प्रयहति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रथ्येति ते-
 न राजा राजभ्रातरमात्मनोऽबलीयाऽसं कुरुते ॥ १६ ॥ तऽ राजभ्राता सूताय वा
 स्थपतये वा प्रयहति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रथ्येति तेन राजभ्राता सूतं वा
 स्थपतिं वात्मनोऽबलीयाऽसं कुरुते ॥ १७ ॥ तऽ सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्ये प्र-
 यहति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रथ्येति तेन सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्यमा-
 त्मनोऽबलीयाऽसं कुरुते ॥ १८ ॥ तं ग्रामणीः सजाताय प्रयहति । इन्द्रस्य वज्रो

ऽसि तेन मे रथेति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनोऽबन्तीयाऽसं कुरुते तदादेवऽ
 सम्प्रयहन्ते नेत्यापवस्यसमसगथापूर्वमसदिति तस्मादेवऽ सम्प्रयहन्ते ॥ १६ ॥ अथ
 सजातश्च प्रतिप्रस्थाता च । एतेन स्फ्येन पूर्वाम्नी शुक्रस्य पुरोरुचाधिदेवनं कुरु-
 तोऽन्ता वै शुक्रोऽत्तारमेवैतत्कुरुतः ॥ २० ॥ अथ भन्थिनः पुरोरुचा विमितं वि-
 मिनुतः । आश्वो वै मन्यो तदत्तारमेवैतत्कृवाथास्माऽएतदाद्यं जनयतस्तस्मा-
 न्मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः ॥ २१ ॥ अथाधर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृही-
 वाधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्यग्निः पृथुर्धर्मणास्पतिर्जुषाणोऽग्निः पृथुर्धर्मा-
 स्पतिराज्यस्य वेतु स्वाहेति ॥ २२ ॥ अथाक्षान्निवपति । स्वाहाकृताः सूर्यस्य र-
 श्मिभिर्धतधऽ सजातानां मध्यमेयाधित्येष वाऽग्निः पृथुर्धमिदेवने तस्यैतेऽङ्गारा
 यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वाऽएषानुमता गृहेषु हन्यते यो वा राज-
 सूयेन यजते यो वैतदेवं वेदितेघ्नन्नेघाह गां दीव्यधमिति पूर्वाम्निवाहौ दक्षिणा
 ॥ २३ ॥ अथाहाग्रे स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदत्तरेणाङ्गतीऽएतत्कर्म क्रियत
 ऽएष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तापते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्बेवाप्येतर्क्यनु
 प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादत्तरेणाङ्ग-
 तीऽएतत्कर्म क्रियतऽआश्राव्याहाग्निऽ स्विष्टकृतं यजति वपट्कृते जुहोति ॥ २४ ॥
 अथेडामादधाति । उपरूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं
 ग्रहं गृहीवा स्तोत्रमुपाकरोति तऽ स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽने
 स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥ २५ ॥ ब्राह्मणाम् ॥ १ [४. ४.] ॥ ॥

वरूणाङ्ग वाऽअभिषिषिचानाद्गोऽपचक्राम । वीर्यं वै भर्ग एष विलुप्यज्ञः सो
 ऽस्मादपचक्राम शश्वद्य एपोऽपाऽ रसः सम्भृतो भवति येनैतमेतदभिषिञ्चति सो
 ऽस्य भर्गं निर्जघान ॥ १ ॥ तमेताभिर्देवताभिरनुसमसर्पत् । सत्रित्रा प्रसवित्रा स-
 रस्वत्या वाचा वष्ट्रा वृषेः पूल पशुभिरिन्द्रेणास्मि बृहस्पतिना ब्रह्मणा वरूणे-

नौजसाग्निना तेजसा सोमेन राज्ञा विष्णुनिव दशम्या देवतयान्विन्दत् ॥२॥ त-
 द्यदेनमेताभिर्देवताभिरनुसमसर्पत् । तस्मात्सोऽसुपो नामाथ यदशमेऽकृन्प्रसृतो
 भवति तस्माद्दशपेयोऽथो यद्दश-दशैकैकं चमसमनुप्रसृता भवन्ति तस्माद्विष दश-
 पेयः ॥३॥ तदाहुः । दश पितामहान्सोमपान्संख्याय प्रसर्पेत्तथो ह्यस्य सोम-
 पीथमश्नुते दशपेयो ह्येति तद्वै ज्या द्वौ त्रीनित्येव पितामहान्सोमपान्विन्दन्ति
 तस्मादिता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेत् ॥४॥ एताभिर्वै देवताभिर्वरुण एतस्य
 सोमपीथमाश्नुत । तथोऽश्वेष एताभिरेव देवताभिरितस्य सोमपीथमश्नुते तस्मा-
 दिता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेदथ यद्वैषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठतऽएतस्या-
 भिषेचनीयस्य ॥५॥ अथैतानि हवीऽषि निर्वपति । सावित्रं द्वादशकपालं वा-
 ष्टाकपालं वा पुरोडाशं सविता वै देवानां प्रसविता सवितुप्रसूत एव तद्गृ-
 णोऽनुसमसर्पत्तथोऽश्वेष एतत्सवितुप्रसूत एवानुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्र-
 यहति ॥६॥ अथ सारस्वतं चरुं निर्वपति । वाग्वै सारस्वती वाचेव तद्गृणो
 ऽनुसमसर्पत्तथोऽश्वेष एतद्वाचिवानुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयहति ॥७॥ अ-
 थ वाष्ट्रं दशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । त्रष्टा वै त्रयाणामष्टि त्रष्ट्रेव तद्रूपेर्वह-
 णोऽनुसमसर्पत्तथोऽश्वेष एतत्त्रष्ट्रेव त्रष्ट्रेरनुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयहति
 ॥८॥ अथ पौञ्जं चरुं निर्वपति । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तद्गृणोऽनुसमसर्प-
 त्तथोऽश्वेष एतत्पशुभिरेवानुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयहति ॥९॥ अथेन्द्र-
 मकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र इन्द्रियेणैव तद्वीर्येण
 वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽश्वेष एतदिन्द्रियेणैव वीर्येणानुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरी-
 कं प्रयहति ॥१०॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति । ब्रह्म वै ब्रह्मस्पतिर्ब्रह्मणैव
 तद्गृणोऽनुसमसर्पत्तथोऽश्वेष एतद्ब्रह्मणैवानुसंक्षर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयहति
 ॥११॥ अथ वारुणं धवमयं चरुं निर्वपति । स येनैवीजसेमाः प्रजा वरुणोऽग्-

ह्यत्तेनैव तदोजसा वरुणोऽनुसमसर्पत्तेनोऽष्टवैष तदोजसानुसऽसर्पति तत्रैकं
 पुण्डरीकं प्रयहति ॥ १२ ॥ उपसदो दशम्यो देवताः । तत्र पञ्च पुण्डरीकाण्युपप्र-
 यहति तां द्वादशपुण्डरीकाऽन्नं प्रतिमुञ्चते सा दीक्षा तथा दीक्षया दीक्षते
 ॥ १३ ॥ अथ यद्द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः
 सर्वेषोवेनमेतदीक्षयति यानि पुण्डरीकाणि तानि दिवो रूपं तानि नक्षत्राणाऽ
 रूपं ये वधकास्तेऽन्तरिक्षस्य रूपं यानि बिसानि तान्यस्यै तदेनमेषु लोकैर्घृधि
 दीक्षयति ॥ १४ ॥ अथ राजानं क्रीत्वा । द्वेषोपनक्ष्य परिवहति ततोऽर्धमासन्ध्या-
 मासाद्य प्रचरत्यथ य एषोऽर्धा ब्रह्मणो गृहे निहितो भवति तमासन्ध्यामासा-
 द्यातिथ्येन प्रचरति यदातिथ्येन प्रचरत्यथोपसद्भिः प्रचरति यदोपसद्भिः प्रचरति
 ॥ १५ ॥ अथैतानि ह्युवीऽपि निर्वपति । अग्नेयमश्राकपालं पुरोडाशऽ सौम्यं चरुं
 वैक्षत्रं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन यथेष्टैवं यजते ॥ १६ ॥ तद् तथा न
 कुर्यात् । क्लृप्तति वाऽएष यो यज्ञपथदेत्यति वाऽएष यज्ञपथाद्य उपसत्पथादेति
 तस्मादुपसत्पथादेव नेयात् ॥ १७ ॥ स यदग्निं यजति । अग्निर्नैवैतन्नसानुसऽसर्प-
 त्यथ यत्सोमं यजति सोमैर्नैवैतद्वाज्ञानुसऽसर्पत्यथ यद्विष्णुं यजति यज्ञो वै विष्णु-
 स्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन्कुरुते ॥ १८ ॥ स एष सप्तदशोऽग्निष्टो-
 मो भवति । सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्य-
 क्षमाप्त्वात्मन्कुरुते ॥ १९ ॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः पशौक्यो दक्षिणा । द्वादश वै
 मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्र-
 त्यक्षमाप्त्वात्मन्कुरुते ॥ २० ॥ तासां द्वादश गर्भाः । ताश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वै
 संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं
 प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन्कुरुते ॥ २१ ॥ ता ब्रह्मणो ददाति । ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणातां
 ऽभिगोपायति तस्मात्ता ब्रह्मणो ददाति किरणमयीऽन्नमुद्गान्ने ह्यन्नाऽ ह्योत्रे हि-

रणमयी प्राकाशावधूर्युभ्यामश्वं प्रस्तोत्रे वशां मैत्रावरुणापयर्षभं ब्राह्मणाह्वसिनि
 वाससी नेष्टापोतुभ्यामन्यतरतोयुक्तं यवाचितमहावाकाय गामग्नीधि ॥२२॥ ता
 वाऽष्टाः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा
 संवत्सरस्य मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्र-
 त्यक्षमात्वात्मन्कुरुते ॥२३॥ ब्राह्मणाम् ॥ २ [४. ५.] ॥ चतुर्थोऽध्यायः [३४.] ॥ ॥

अग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । तं पूर्वार्धं आसादयत्येन्द्र एकादशक-
 पालः पुरोडाशो भवति सौम्यो वा चरुस्तं दक्षिणार्धं आसादयति विश्वदेवश्चरुर्भ-
 वति तं पश्चार्धं आसादयति मैत्रावरुणी पयस्या भवति तामुत्तरार्धं आसादयति
 बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तं मध्यं आसादयत्येष चरुः पञ्चबिलस्तद्यत्पञ्च कृवीषि
 भवन्ति तेषां पञ्च बिलानि तस्माच्चरुः पञ्चबिलो नाम ॥१॥ तद्यदेतेन राजसू-
 गयाजी यजते । यदेवैनं दिशः समारोक्यति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाऽसि तस्मा-
 देवैनमेतेन निष्क्रीणाति स यदेतेन राजसूययाजी न यजेतोद्वा कृ माद्येत्प्र वा
 पनेत्तस्माद्वाऽष्टेन राजसूययाजी यजते ॥२॥ स यदाग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडा-
 शेन प्रचरति । यदेवैनं प्राचीं दिशः समारोक्यति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाऽसि
 तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सऽस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥३॥ अथ यदे-
 न्द्रेणाकादशकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति । सौम्येन वा चरुणा यदेवैनं दक्षिणां
 दिशः समारोक्यति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाऽसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति
 सऽस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥४॥ अथ यद्विश्वदेवेन चरुणा प्रचरति । यदे-
 वैनं प्रतीचीं दिशः समारोक्यति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाऽसि तस्मादेवैनमेतेन
 निष्क्रीणाति सऽस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥५॥ अथ यन्मैत्रावरुणया पयस्य-
 या प्रचरति । यदेवैनमुत्तरीं दिशः समारोक्यति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाऽसि
 तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सऽस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति तद्यत्सऽस्रवा-

न्बार्हस्पत्ये चराववनयति सर्वत एवास्मिन्नेतदन्नाद्यं दधाति तस्माद् दिशो-दिश
एव रक्षोऽन्नाद्यमभिक्षियते ॥ ६ ॥ अथ यद्बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । यद्वै-
नूर्धा दिशः समारोक्यति यदतून्यस्तोमान्यच्छन्दासि तस्माद्वै नमेतेन निष्क्री-
णाति ॥ ७ ॥ स य एष अग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । तस्य क्लृण्वं द-
क्षिणाग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो क्लृण्वं तस्माद्विण्वं दक्षिणा तदग्नीधे
ददात्यग्निर्वाऽएष निदानेन यदाग्नीधस्तस्मात्तदग्नीधे ददाति ॥ ८ ॥ अथ य एष ऐन्द्र
एकादशकपालः पुरोडाशो भवति । तस्यऽर्षभो दक्षिणा स कैन्द्रो यदृषभो यद्यु
सौम्यश्चरुर्भवति तस्य बभ्रुर्गौर्दक्षिणा स क्लृ सौम्यो यद्बभ्रुस्तं ब्रह्मणो ददाति ब्रह्मा
क्लि यज्ञं दक्षिणातोऽभिगोपायति तस्मात्तं ब्रह्मणो ददाति ॥ ९ ॥ अथ य एष वैश्व-
देवश्चरुर्भवति । तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वाऽएतद्गृपाणां यत्पृषतो गोर्विशो
वै विश्वे देवा भूमा वै विद्वस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा तः क्लृत्रे ददाति क्लृता क्लृ भू-
मा तस्मात्तः क्लृत्रे ददाति ॥ १० ॥ अथ येषां मैत्रावरुणां पयस्या भवति । तस्यै
वशा दक्षिणा सा क्लृ मैत्रावरुणां यद्वशा यदि वशां न विन्देदपि यैव का चा-
प्रवीता स्यात्सर्वा क्लृव वशाप्रवीता तामध्वर्युभ्यां ददाति प्राणोदानौ वाऽअध्व-
प्राणोदानौ मित्रावरुणौ तस्मात्तामध्वर्युभ्यां ददाति ॥ ११ ॥ अथ य एष बार्हस्प-
त्यश्चरुर्भवति । तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणीषा वाऽऊर्धा बृहस्पतेर्दित्तदेष उपरि-
ष्टादर्यम्णाः पन्थास्तस्माद्वितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणो ददाति बृह-
स्पतिर्वै देवानां ब्रह्मैष वाऽएतस्य ब्रह्मा भवति तस्मात्तं ब्रह्मणो ददाति स क्लृ-
तेनापि विश्वाव्राज्यन्नाद्यकामो यज्ञत तदस्मिन्सर्वतोऽन्नाद्यं दधाति स क्लृनाद्
एव भवति ॥ १२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [५. १.] ॥ ॥

स वै प्रयुजाः क्विर्भियजते । तद्यत्प्रयुजाः क्विर्भियजतः स नून्वाऽएतत्सुषु-
वापो युक्ते त्वाऽएनमृतवो युक्ता ब्रह्मन्वत्प्रयुक्ताननुचरति तस्मात्प्रयुजाः

क्विर्भिर्जते ॥१॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य त-
 स्माद्द्वादश भवन्ति मासि-मासि यजेतित्याहुः को वेद मनुष्यस्य तस्मान्न मासि-मा-
 सि यजेत शम्यापराध्याधे-शम्यापराध्याधेऽएव षड्विंशति प्राङ् धान्य पुनरावृत्तः
 शम्यापराध्याधे-शम्यापराध्याधेऽएव षड्विंशति ॥२॥ तद् तथा न कुर्यात् । षडे-
 वेतामि पूर्वाणि क्वीधि निर्वपति समानबर्हीधि तासां देवतानां इयं यथा
 शिशिरे युक्ता प्राञ्च आप्रावृषं यायुस्तत्षडृत्युङ्क्ते त्ऽएनञ् षडृतवो युक्ताः प्राञ्च
 आप्रवृषं वरुन्ति षडुर्जन्मप्रयुक्तानाप्रावृषमनुचरति पूर्वामिवाहो द्वौ दक्षिणा ॥३॥
 षडेवोत्तरेणि क्वीधि निर्वपति । समानबर्हीधि तासां देवतानां इयं यथा
 पुनरावर्तेरन्वार्षिकमभि तत्षडृत्युङ्क्ते त्ऽएनञ् षडृतवो युक्ता वार्षिकमभि वरुन्ति
 षडुर्जन्मप्रयुक्तान्वार्षिकमनुचरति पूर्वामिवाहो द्वौ दक्षिणा तन्वत्पूर्वामिवाहो द-
 क्षिणाऽर्जन्वाऽएतत्सुषुवाणो युङ्क्ते वरुन्ति वाऽअनडाकस्तस्मात्पूर्वामिवाहो दक्षि-
 णा ॥४॥ तद् स्मैतपुरा कुरुपञ्चाला आहुः । ऋतवो वाऽअस्मान्युक्ता वरुन्त्य-
 त्नुवा प्रयुक्ताननुचराम इति यदेषाञ् राजानो राजसूययाज्ञिन आमुस्तद् स्म तद्-
 भ्याहुः ॥५॥ अग्नियोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सौम्यश्मरुः सावित्रो द्वाद-
 शकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो बार्हस्पत्यश्मरुस्वाष्ट्रो दशकपालः पुरो-
 डाशो वैश्वानरो द्वादशकपाल एतानि षट् पूर्वाणि क्वीधि भवन्ति ॥६॥
 ॥ शतम् ३३०० ॥ ॥ षडेवोत्तरे चरवः । सारस्वतश्मरुः पौञ्जश्मरुर्मैत्रश्मरुः जैत्रपत्य-
 श्रुर्वारुणाश्मरुरादित्यश्मरुरेतऽउ षडुत्तरे चरवः ॥७॥ अथ श्येनी विचित्रगर्भाम-
 दिन्याऽआलभते । तस्या ऋषेवावृष्ट्याष्टापद्ये अशाधाऽइयं वाऽअदितिरस्या एवे-
 नमेतद्गर्भं करोति तस्या एतादृश्येव श्येनी विचित्रगर्भा दक्षिणां ॥८॥ अथ पुष-
 ती विचित्रगर्भा मरुश्च आलभते । तस्या ऋषेवावृष्टिशो वै मरुतो विशामेवैन-
 मेतद्गर्भं करोति तस्या एतादृश्येव पुषती विचित्रगर्भा दक्षिणा ॥९॥ एतौ पशु-

बन्धी । तदेतावेव सत्तावन्यथेवालभन्ते यामदित्याऽआलभन्तऽआदित्येभ्यस्तामा-
लभन्ते सर्वं वाऽआदित्याः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति यां मरुद्भ्य आलभन्ते विश्वे-
भ्यस्तां देवेभ्य आलभन्ते सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति ॥१०॥
ब्राह्मणम् ॥४ [५. २.] ॥

अभिषेचनीयेनेष्टा । केशान्न वपते तद्यत्केशान्न वपते वीर्यं वाऽएतदपाठ
रुसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान्प्रथमान्प्राप्नोति
स यत्केशान्वपेतेताऽऽश्रियं जिह्वां विनाशयेद्युदुक्त्वात्तस्मात्केशान्न वपते ॥१॥
संवत्सरं न वपते । संवत्सरसंमिता वै व्रतर्चया तस्मात्संवत्सरं न वपते स एष
व्रतविसर्जनोयोपयोगो नाम स्तोमो भवति केशवपनोयः ॥२॥ तस्यैकविंशं
प्रातःसवनं । सप्तदशं माथ्यन्दिनं सवनं पञ्चदशं तृतीयसवनं सक्तोक्थेः सक्तु-
षोडशिना सक्तु राज्या ॥३॥ त्रिवृद्वाथत्तरः संधिर्भवति । एष एवैकविंशो य एष
तपति स एतस्मादेकविंशदापयुङ्क्ते स सप्तदशमभिप्रत्यव्रति सप्तदशात्पञ्चदशं प-
ञ्चदशादस्यामेव त्रिवृति प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥४॥ तस्य रथत्तरं पृष्ठं भवति ।
इयं वै रथत्तरस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यतिरात्रो भवति प्रतिष्ठा वाऽअ-
तिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति ॥५॥ स वै न्येव वर्तयते । केशान्न वपते वीर्यं
वाऽएतदपाठ रुसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान्प्र-
थमान्प्राप्नोति स यत्केशान्वपेतेताऽऽश्रियं जिह्वां विनाशयेद्युदुक्त्वाद्य यन्निवर्तयते
तदात्मन्येवेताऽऽश्रियं नियुनक्ति तस्मान्येव वर्तयते केशान्न वपते तस्यैव व्रत-
र्चया भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥६॥ आसन्ध्या उपानक्त्वाऽउपमुञ्चते
। उपानुभ्यामधि यदस्य यानं भवति रथो वा किञ्चिद्वा सर्वं वाऽएष इदमुपर्यु-
परि भवत्यर्वागेवास्मादिदं सर्वं भवति यो राजसूयेन यजते तस्मात्स्यैव व्रत-
र्चया भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥७॥ ब्राह्मणम् ॥५ [५. २.] ॥

श्येत आश्विनो भवति । श्येताविव क्षश्विनाविविर्नस्त्वा सारस्वती भवत्यृष-
 भमिन्द्राय सूत्राणां अलभते इवेदा एव स मृदाः पशवो यद्येव स मृदास विन्दे-
 द्यज्ञानिवाल्भेरंस्ते हि सुभ्रपतरा भवन्ति स यद्यज्ञानालभेरंलोकित आश्विनो
 भवति तद्यदेतया यज्ञते ॥ १ ॥ त्वष्टुर्कं वै पुत्रः । त्रिशोर्षा षडक्ष आस तस्य त्री-
 ण्येव मुखान्यामुस्तद्यदेव षड्रूप आस तस्माद्विष्ट्रयो नाम ॥ २ ॥ तस्य सोमपान-
 मेवैकं मुखमास । सुरापाणामेकमन्यस्मांश्चशनायैकं तमिन्द्रो दिदेष तस्य तानि
 शीर्षाणि प्रचिह्नेद ॥ ३ ॥ स यत्सोमपानमास । ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स
 बभ्रुक-इव बभ्रुरिव हि सोमो राजा ॥ ४ ॥ अथ यत्सुरापाणामास । ततः कलविद्भुः
 समभवत्तस्मात्सोमिमाद्यत्क-इव वदत्यभिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति ॥ ५ ॥
 अथ यदन्यस्मांश्चशनायास । ततस्तिरिः समभवत्तस्मात्स विश्वरूपतम-इव
 सत्येव धृतस्तोका-इव तन्मधुस्तोका-इव तत्पणेष्विश्च्युतिता एव षड्रूपमिव हि स
 तेनाशनमावयत् ॥ ६ ॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमबधोदिति सोऽपेन्द्रमेव
 सोममाज्ज्ञे स यथायं सोमः प्रसुत एवमपेन्द्र एवास ॥ ७ ॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां
 चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्यन्तीति स यथा बलीयानबलीयस एवमनुपद्भत एव
 यो द्रोणकलशे शुक्र आस तं भक्षयां चकार स हिनं जिह्वित सोऽस्य विष्ट्रुव
 प्राणेष्यो दुद्राव मुखाद्विवास्य न दुद्राव तस्मात्प्राणश्चित्तिरास स यदापि मुखाद्-
 द्रोष्यन्न ह्वै प्राणश्चित्तिरभविष्यत् ॥ ८ ॥ चत्वारो वै वर्णाः । ब्राह्मणो राजन्यो
 वैश्यः शूद्रो न हेतेषामेकश्चन भवति यः सोमं वमति स यदेतेषामेकश्चित्या-
 त्त्याद्वैव प्राणश्चित्तिः ॥ ९ ॥ स यन्नस्तोऽद्रवत् । ततः सिङ्कः समभवदथ यत्कर्णा-
 भ्यामद्रवत्ततो वृकः समभवदथ यद्वाचः प्राणाद्द्रवत्ततः शार्ङ्गलज्येष्ठाः स्यापदाः
 समभवन्नथ यदुत्तरात्प्राणद्द्रवत्सा परिसुदथ त्रिर्निर्गृहीयन्ततः कुवलं कर्कन्धु ख-
 दरमिति समभवत्स सर्वेषां व्यार्थत सर्वं हि सोमः ॥ १० ॥ स सोमातिपूतो

म॒हुरि॒व च॒चार । त॒मेत॒याश्चि॒नाव॒भिष॒ज्यतां॑ त॒ऽ सर्वे॑णै॒व स॒मार्ध॑यता॒ऽ सर्व॑ऽ हि
 सो॒मः स॒ व॒सी॒याने॒वेष्टा॑ भवत् ॥ ११ ॥ ते दे॒वा अ॒ब्रुव॑न् । सु॒त्रातं॑ व॒तेन॑म॒त्रास॒ता-
 मि॒ति त॒स्मात्सौ॒त्राम॒णी ना॒म ॥ १२ ॥ स॒ क्हेत॒यापि॑ सो॒माति॑पू॒तं भिष॑ज्येत् । सर्वे॑णा
 वा॒ऽ ष्य॑ व्य॒ध्यते॑ य॒ऽ सो॒मोऽति॑प॒वते॑ सर्व॑ऽ हि सो॒मस्त॑ऽ सर्वे॑णै॒व स॒मार्ध॑यति
 सर्व॑ऽ हि सो॒मः स॒ व॒सी॒याने॒वेष्टा॑ भवति॒ तस्मा॑द् क्हेत॒यापि॑ सो॒माति॑पू॒तं भिष॑ज्येत्
 ॥ १३ ॥ तथ॑दे॒तया॑ राज॒सूय॑याजी य॒जते॑ । स॒त्रान्वा॒ऽ ष्य॑ य॒ज्ञक्र॑तू॒नवरू॑न्धे॒ सर्वा इ-
 ष्टी॒रपि॑ द॒र्विहो॑मान्यो॒ राज॒सूये॑न य॒जति॑ दे॒वसृ॑ष्टो वा॒ऽ ष्येष्टि॑र्य॒त्सौत्रा॑म॒ण्यन॒या मे
 ऽपी॑ष्ट॒मस॒दन॒यापि॑ सू॒याऽऽति॑ त॒स्माद्वा॒ऽ ष्य॑ राज॒सूय॑याजी य॒जते॑ ॥ १४ ॥ अथ
 य॒दाश्चि॒नो भ॑वति । अ॒श्चिनौ॑ वा॒ऽ ष्य॑ नम॒भिष॒ज्यतां॑ तथो॒ऽ ष्यै॒नमेष॑ ष्य॒दश्चि॒न्यामे-
 व भिष॑ज्यति॒ तस्मा॑दाश्चि॒नो भ॑वति ॥ १५ ॥ अथ॒ यत्सा॒रस्व॒तो भ॑वति । वा॒वै
 स॒रस्व॒तो वा॒चा वा॒ऽ ष्य॑ नम॒श्चि॒नाव॒भिष॒ज्यतां॑ तथो॒ऽ ष्यै॒नमेष॑ ष्य॒द्वचि॑व॒ भिष॑ज्यति
 त॒स्मात्सा॒रस्व॒तो भ॑वति ॥ १६ ॥ अथ॒ यदै॒न्द्रो भ॑वति । इ॒न्द्रो वै य॒ज्ञस्य॑ दे॒वता
 तथै॒वेन॑मे॒तद्विष॑ज्यति॒ तस्मा॑दै॒न्द्रो भ॑वति ॥ १७ ॥ ष्य॒तेषु॑ प॒शुषु॑ । सि॒ऽ कृ॒लोमा॑नि
 वृ॒कलो॑मानि शा॒र्दूल॒लोमा॑नीत्या॒वप॒त्येत॑द्वै॒ ततः॑ स॒मभव॑द्य॒देन॑ऽ सो॒मोऽन्त्य॑प॒वत
 ते॒नैवे॒नमे॒तत्स॑म॒र्धय॑ति कृ॒त्स्नं॑ करोति॒ तस्मा॑दे॒तान्या॑व॒पति॑ ॥ १८ ॥ त॒द् तथा॑ न
 कुर्यात् । उ॒ल्कया॑ कृ॒ स॒ नखि॑न्या प॒शून्नुषु॑वति॒ य॒ ष्य॒तानि॑ प॒शुधा॑व॒पति॑ त॒स्माद्
 परि॑सृ॒त्येवा॑व॒पेत्तथा॑ क्लो॒कया॑ नखि॒न्या प॒शून्नुषु॑वति॒ तथो॒ऽ ष्यै॒नम॑ऽ स॒मार्ध॑यति
 कृ॒त्स्नं॑ करोति॒ तस्मा॑द् परि॑सृ॒त्येवा॑व॒पेत् ॥ १९ ॥ अथ॒ पूर्वे॑द्युः । परि॑सृ॒तऽ सं॒धा-
 त्य॑श्चि॒भ्यां प॒च्यस्व॑ स॒रस्व॒त्यै प॒च्यस्वे॒न्द्राय॑ सु॒त्रामो॑ प॒च्यस्वे॒ति सा॒ यदा॑ परि॑सृ॒द्-
 व॒त्यथै॒नया॑ प्र॒चर॑ति ॥ २० ॥ द्वा॒वग्री॑ऽ उ॒द्धर॑न्ति । उ॒त्तर॑वे॒दा॒विवो॑त्तर॒मुद्ध॑ते॒ दक्षि॑णं॒ ने-
 त्सो॑मा॒हुती॑श्च॒ सुरा॑हुतीश्च॒ सकृ॑ जु॒हुवामि॑ति॒ तस्मा॑द्वा॒वग्री॑ऽ उ॒द्धर॑न्त्यु॒त्तर॑वे॒दा॒विवो॑त्त-
 र॒मुद्ध॑ते॒ दक्षि॑णमथ॒ यदा॑ व॒पाभिः॑ प्र॒चर॑त्यथै॒तया॑ परि॑सृ॒ता प्र॒चर॑न्ति ॥ २१ ॥ तां॑ दै॒र्भैः

पावयति । पूतासदिति वायुः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमोऽश्रितिसुतः । इन्द्रस्य
 गुड्यः सखेति तत्कुवलसक्तून्कर्कन्थुसक्तून्बदरसक्तून्तियावपत्येतद्दि ततः समभव-
 द्द्यन्निर्निर्णीवत्तेनैवेनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादितानावपति ॥२२॥
 अथ ग्रहान्गृह्णाति । एकं वा त्रीन्वैकस्त्वेव ग्रहीतव्य एका हि पुरोरुग्भवत्येका-
 नुवाक्येका यास्या तस्मादेक एव ग्रहीतव्यः ॥२३॥ स गृह्णाति । कुविद्ङ्ग यव-
 मसो एवं चिद्यथा दास्यनुपूर्वं वियूय । इक्षेत्रेषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो
 नमउक्तिं यजन्ति । उपयामगृहीतोऽस्यश्चिभ्यां वा सरस्वत्ये वेन्द्राय वा सुत्राम्णा
 ऽइति यद्यु त्रीन्गृह्णीयादेतयेव गृह्णीयादुपयामेस्तु तर्हि नाना गृह्णीयादथाकाश्चि-
 भ्याः सरस्वत्याऽइन्द्राय सुत्राम्णोऽनुब्रूहीति ॥२४॥ सोऽन्वाह । युवः सुराम-
 श्चिना नमुचावासुरे सचा । विपियाना शुमस्यतीऽइन्द्रं कर्मस्वावतमित्याश्राव्या-
 काश्चिनौ सरस्वतीभिन्द्रः सुत्रामाणं यजेति ॥२५॥ स यजति । पुत्रमिव पितरा-
 वश्चिनोभिन्द्रावथुः काव्यैर्दःसनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः सरस्वती वा
 मधवन्नभिलगिति द्विर्हीता वषट्करोति द्विरधर्षुर्गृह्णीत्याकुरति भजं यद्यु त्रीन्गृ-
 ह्णीयादेतस्यैवानु सोममितरौ ब्रूयेति ॥२६॥ अथ कुम्भः । शतवितृषो वा भवति
 नववितृषो वा स यदि शतवितृषः शतापूर्वाऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्य-
 स्तस्माकृतवितृषो यद्यु नववितृषो नवेने पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृषः ॥२७॥
 तः शिक्वोऽतम् । उपर्युपर्याकवनीयं धारयन्ति सा या परिशिष्टा परिसुद्वति
 तामासिञ्चति तां विक्षरक्षीमुपतिष्ठते पितृणाः सोमवतां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणां
 बर्हिषदां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणामग्निघातानां तिसभिर्ऋग्भिस्तद्यदेवमुपतिष्ठते यत्र
 वै सोम इन्द्रमन्यपवत स यत्पितृन्गारुक्षया वै पितरस्तेनैवेनमेतत्समर्धयति कृ-
 त्स्नं करोति तस्मादेवमुपतिष्ठते ॥२८॥ अथेतानि क्वोऽपि निर्वपति । सावित्रं
 द्वादशकपालं वाष्टकपालं वा पुरोडाशं वारुणं यवमयं चरुमेन्द्रमैकादशकपालं

पुरोडाशम् ॥२१॥ स यत्सावित्रो भवति । सविता वै देवानां प्रसविता सवि-
 त्प्रसूत एवेतद्विषयति तस्मात्सावित्रो भवति ॥२०॥ अथ यद्धारुणो भवति ।
 वरुणो वाऽश्नार्पयिता तद्य एवार्पयिता तेनेवेतद्विषयति तस्माद्धारुणो भवति
 ॥२१॥ अथ यदेन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता त-
 येवेतद्विषयति तस्मादेन्द्रो भवति ॥२२॥ स यदि कृतयापि सोमातिपूतं भिष-
 ज्येत् । इष्टा अनुयाजा भवन्त्यव्यूढे सुचावथैतेर्द्विभिः प्रचरति पश्चाद्दि सोमोऽति-
 पवते पश्चाद्देवेनमेतेन मेधेनापिदधात्याश्विनमु तर्हि द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपे-
 दथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतेनाश्विनेन द्विकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति ॥२३॥
 तउ तथा न कुर्यात् । कूलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्य
 एवं करोति तस्माद्यत्रैतेषां पशूनां वपाभिः प्रचरति तदेवैतेर्द्विभिः प्रचरेयुनी
 तर्क्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् ॥२४॥ तस्य नपुंसको गौर्दक्षिणा ।
 न वाऽएष स्त्री न पुमान्यत्रपुंसको गौर्यदृक् पुमास्तेन न स्त्री यउ स्त्री तेनो
 न पुमास्तस्मान्पुंसको गौर्दक्षिणाश्चा वा रथवाही सा हि न स्त्री न पुमान्य-
 द्वा रथवाही यदृक् रथं वहति तेन न स्त्री यउ स्त्री तेनो न पुमास्तस्माद्वा
 रथवाही दक्षिणा ॥२५॥ ब्राह्मणाम् ॥ ६ [५. ४.] ॥

ऐन्द्वैक्षवं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तद्यदेतया यज्ञते वृत्रे कृ वा
 ऽइदमग्रे सर्वमास यदृचो यग्नूषि यत्सामानि तस्माऽइन्द्रो वज्रं प्राञ्जिहीर्षित्
 ॥१॥ स कृ विज्जुमुवाच । वृत्राय वै वज्रं प्रहरिष्याम्यनु मा तिष्ठस्वेति तथेति
 कृ विज्जुरुवाचानु वा स्यास्ये प्रहरेति तस्माऽइन्द्रो वज्रमुद्ययाम स उद्यताद्दग्ना-
 दृत्रो बिभर्षा चकार ॥२॥ स ह्योवाच । अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयहानि
 मा तु मे प्रक्षार्षीरिति तस्मै यज्ञूषि प्रायहत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम ॥३॥ स ह्यो-
 वाच । अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्न ते प्रयहानि मा तु मे प्रक्षार्षीरिति तस्माऽइ-

चः प्रायहृतस्मि तृतीयमुद्ययाम ॥४॥ अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्मु ते प्रयहामि ना
 तु मे प्रहृषीरिति तस्मै सामानि प्रायहृतस्मादप्येतर्कवमेवेतिवेदिर्यज्ञं तन्वते प-
 जुभिरेवायेऽथऽग्निरेथ सामगिरेवऽ क्वास्माऽएतत्प्रायहृत ॥५॥ तस्य यो योनि-
 राशय आस । तमनुपरामृश्य संलुप्याहिनत्सिषेष्टिरभवत्तद्यदेतस्मिन्नाशये त्रिधातु-
 रिविषा विद्याशेत तस्मात्त्रिधातवी नाम ॥६॥ अथ यदेन्द्राविज्ञवऽ क्विर्भवति ।
 इन्द्रो हि वज्रमुदयहृद्विजुरन्वतिष्ठत ॥७॥ अथ यद्वादशकपालो भवति । द्वादश
 वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसंमितेषेष्टिस्तस्माद्वादशकपालो भवति ॥८॥ तमु-
 भयेषां व्रीहियवाणां गृह्णाति । व्रीहियमेवाये पिण्डमधिभ्रयति तन्वजुषाऽ वृष-
 मथ यवमयं तदृचाऽ वृषमथ व्रीहियं तत्साम्नाऽ वृष तदेतन्नये विद्याये वृषं
 क्रियते तेषां राजसूययाज्ञिन उदवसानीयेष्टिर्भवति ॥९॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतू-
 न्वरुन्दे । सर्वा इष्टीरपि दर्विक्रोमान्यो राजसूयेन यजते तस्य यातयामेव यज्ञो
 भवति सोऽस्मात्पराडिव भवत्येतावान्वे सर्वा यज्ञो यावानेष त्रयो वेदस्तस्यित-
 द्रूपं क्रियतऽएष योनिराशयस्तदेतेन त्रयेण वेदेन पुनर्यज्ञमारभते तथास्यायातया-
 मा यज्ञो भवति तथोऽग्रस्मान्न पराड् भवति ॥१०॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतून्व-
 रुन्दे । सर्वा इष्टीरपि दर्विक्रोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यज्ञे-
 धातव्यनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्माद्वाऽएषा राजसूययाज्ञिन उदव-
 सानीयेष्टिर्भवति ॥११॥ अथो यः सकृसं वा भूयो वा दद्यात् । तस्य ह्यायुदव-
 सानीया स्यादिरिचान इव वाऽएष भवति यः सकृसं वा भूयो वा ददात्येतद्दे
 सकृसं वाचः प्रजातं यदेष त्रयो वेदस्तत्सकृसेण रिरिचानं पुनराप्यायति तस्मा-
 द् कृ तस्यायुदवसानीया स्यात् ॥१२॥ अथो ये दीर्घसन्नमांसीरन् । संवत्सरं वा
 भूयो वा तेषाऽ ह्यायुदवसानीया स्यात्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये दी-
 र्घसन्नमांसते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेषा तस्माद् कृ तेषामयुदवसानीया

स्यात् ॥१३॥ अथो हैनयाप्यभिचरेत् । एतया वै भद्रसेनमाज्ञातशत्रवमारुणिरभि-
 चधार क्षिप्रं किलास्तृणुतेति ह स्माह याज्ञवल्क्योऽपि ह वाऽएनयेन्द्रो वृत्र-
 स्यास्थानमहिनदपि ह वाऽएनयास्थानं हिनन्ति य एनयाभिचरति तस्माद् हैन-
 याप्यभिचरेत् ॥१४॥ अथो हैनयापि भिषज्येत् । यं न्वेवैकयर्चा भिषज्येदेकेन
 यजुषेकेन साम्ना तं न्वेवागदं कुर्यात्किमु यं त्रयेण वेदेन तस्माद् हैनयापि भि-
 षज्येत् ॥१५॥ तस्यै त्रीणि शतमानानि क्लिरणानि दक्षिणा । तानि ब्रह्मणो ददा-
 ति न वै ब्रह्मा प्रचरति न स्तुते न शश्रत्यथ स यशो न वै क्लिरण्येन किं चन
 कुर्वत्यथ तद्यशस्तस्मात्त्रीणि शतमानानि ब्रह्मणो ददाति ॥१६॥ तिस्रो धेनूर्हेत्रे
 । भूमा वै तिस्रो धनेवो भूमा होता तस्मात्तिस्रो धेनूर्हेत्रे ॥१७॥ त्रीणि वा-
 साऽस्यधर्मवे । तनुते वाऽअधर्म्यसं तन्वते वासाऽसि तस्मात्त्रीणि वासाऽस्यध-
 र्मवे गामग्नीधे ॥१८॥ ता वाऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति
 द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरसंमितेष्वष्टिस्तस्माद्द्वादश
 वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [५. ५.] ॥ चतुर्थः प्रपा-
 ठकः ॥ कण्डिकासंख्या १३१ ॥ पञ्चमोऽध्यायः [३५.] ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिका-
 संख्या ४७१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणो सवनाम पञ्चमं काण्डं समाप्तम् ॥ ५ ॥ ॥

EXTRACTS FROM THE COMMENTARY OF SĀYANĀCĀRYA.

काचित्संख्याः समुदितास्तुर्येऽपिष्टोमपूर्विकाः । काण्डे तु पञ्चमे व्याजपेयः प्रस्तूयते त-
 तः ॥ राजसूयः सम्पन्न(श्च) मन्त्रामानक्रमेण तु । प्रकृताद्युपदिष्टवादङ्गजातस्य नो वचः ॥ वै-
 शेषिकास्तु वक्ष्यन्ते यज्ञद्वयगता गुणाः । व्याख्यायते तन्निपूर्णं ब्राह्मणं तद्विधायकम् ॥ तत्र
 व्याजपेयं विधाय प्रस्तौति देवाश्च वाऽइति ॥१॥ आग्निमाजस्रं अथावन् अज्ञ गतिकेपणयोः
 आग्निर्नाम धावनप्रदेशस्यावधिर्भूमिविशेषः ॥३॥ यद्वाऽउत्तरं यूपारोहणं स्वो रोहावेति म-

अलिङ्गास्त्वग्गोहणप्रतिनिधिबेन चक्षते ततः स्वर्गहृत्पाभूपाद्वरोहर्णं ज्ञानभुतेयपूर्वकामि-
त्यर्थः प्रत्यक्षोहलिङ्गादनुमीयतः इत्याह तयो हेति । अथवा चाज्ञपेययाज्ञिनोऽग्रेहा (?) 'नो स-
ञ्चा Cod.) साक्षात्सेनाभिषिञ्चामोत्याचैर्मन्त्रलिङ्गैरन्यादिसाक्षात्सेऽभिषिक्तवादेव [देव च देव
Cod.] सोऽपि मनुष्यं प्रति गङ्गादिवाहनात् प्रत्यक्षोहेदिति प्रत्यक्षोहणनिषेधो विहितस्ते-
न्निरीयके तस्माद्वाज्ञपेययाज्ञी न कं चन प्रत्यक्षोहतीति न च प्रत्यक्षोहर्णं विहितम् आप-
स्तम्बेन तु तन्निषेधस्तदुपायश्च दर्शितः यावज्जीवं न कं चन प्रत्यक्षोहेद्ब्रह्मस्पतिसत्वेन
वा प्रत्यक्षोहणीयेन यजेतेति तस्मादुभयत्रानुग्राहकमिदं ब्राह्मणमित्याह । ज्ञानभुतेः पुत्रेण
ओपाचिनाम्नैकेन राजर्षिणा प्रत्यक्षवृद्धं प्रत्यक्षोहः कृतः भावे निष्ठा इत्यन्विष इति (पां
४. १. १२२) जनभुतेः प्रत्ययः ॥५॥ तस्मान्नस्य यजमानस्य प्रजा पापोयसी अतिशयेन दारि-
द्र्यवती भवितोर्भवितुमोग्रारा समर्थेत्यतो हेतोर्वाज्ञपेयो न कर्तव्यः ॥१॥ तत्र विउष एष
यष्टुं विउषामेव याज्ञयितुंमिष्युभयमुपपादयति य एवमेतमिति यः पुमानेत् चाज्ञपेययज्ञ-
मृगादिवेदत्रयेण क्लृप्तं सेतिकर्तव्यत्वेन विहित इति विभात् ज्ञानीयात् ये च प्रजस्यः प्रजा-
तवनः साङ्गोपाङ्गकर्मज्ञानवनः ऋविजः तः एनमन्वादिष्टं विदांसं यष्टारं याज्ञयेयुः । अतः सा-
धारणीर्वाज्ञपेययाज्ञो न कर्तव्य इत्यभिप्रायेण न चाज्ञपेयेन यजेतेत्युक्तम् ॥१०॥ संवृद्धो सं-
वर्षयति वशोवरोति ॥१४॥ आङ् मयादायाम् अःस्तयायाः सत्यादिनात्पूर्वं नोत्तत्रेत्यर्थः
॥१६॥ १७॥

एवं विहिते चाज्ञपेये ग्रहविशेषा द्वितीयब्राह्मणेऽभिधीयते प्राकृतास्वतिदिश्यते तत्र
तावद्दशग्रहं विधत्ते अंशुमिति अंशुं सोमग्रहं सोमद्रव्येण गृह्णीयात् अंशुदाभ्ययोः प्राकृतत्वेन
चोदकादप्राप्तयोरिह विधानं युक्तम् अत एवापस्तम्बः भानुव्यवतादाभ्यो ग्रहीतव्यो बुभूष-
तांशुस्ती न सर्वत्र ग्रहीतव्यौ चाज्ञपेये राजसूये सग्ने सह (?) इति । अथः प्रकृतिगतानुपा-
श्चर्यामादीनतिदिशति अथैतानिति प्रज्ञातान्प्रसिजानाग्निष्टोमिकानग्निष्टोमे विहितान्ग्रहानाग्र-
यणापर्यन्तान्गृह्णीयात् उपाश्चर्यामौ ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणाग्निना न शुक्रामन्थिना आययान् च ॥१॥
पृष्टूयान् अतिग्राह्यान् तं हि पृष्ठस्तोत्रसम्बन्धात्पृष्टूया इत्यर्थः पृष्टूये (ष्टूय Cod.) षडहे
प्रतिदिवसमेकैकस्य विश्वसिति सर्वपृष्ठे चैकारे ग्रहणात्पृष्टूयसज्ञा see ४, ४, ५, २-१३.
॥२॥ उपयामगृहीतोऽसि पृथिव्यात्मकेन पात्रेण गृहीतोऽसि ते तव एष ऋप्रदेशो योनिः
स्थानम् ॥४॥ अन्धसो अन्ने ॥१०॥ प्राकृतं सोमक्रयणाधिधिमनुस्य परिसुस्त्रयणं विधत्ते अथ
यत्रेति यत्र प्रदेशे राजानं सोमलतां क्रीणीयात् तस्य दक्षिणे प्रतिवेशे स्थाने केशवात्पुरुषा-
त्सीसद्रव्येण परिस्रुतं क्रीणीयात् लोको हि स्या तत्साधनभूतेः (?) स्रतात्सां Cod.) परिप-
द्वाद्द्व्यैः क्रियते अत्र तु (१ Cod.) स्रासाधनाय (याः Cod.) पर्याप्तपरिपाकैः शष्येर्निष्प-
न्नो (कः शष्ठा निं Cod.) रसः परिस्रुदित्युच्यते । पुमान् पुलकष्यावान् इममुत्ताः । केश-
वाजल्यवप्येन पुमाश्च न भवति केशवाजस्यं तु लीलक्षणम् अतः केशवः लीवः पुरुषः
स्त्रिया अधिकः पुरुषान्यूनः । सोममध्ययसोऽधिकं विपयानु न्यूनम् ॥१४॥ पुरोऽर्हं शकट-
स्याधस्तादक्षस्य पुरोऽग्निं एकम् पश्चादक्षमक्षस्य पश्चाद्गो वपरम् ॥१५॥ नैष्ठा नाम ऋविग-
र्ध्ववर्गे तृतीयः । प्रपदवति [हविर्धानं] प्रवेशयेत् । हविर्धानस्य दक्षिणतो दारं कृत्वा तेन
सोमग्रहपात्राणि स्राग्रहपात्राणि च प्रवेशयति । व्यत्यासं व्यत्यस्य व्यत्यस्य ॥१॥ अथस्य

पश्चाद्भागं प्रति सोमग्रहमध्वर्युर्नतिक्रामयेत्. एवं नेष्टापि स्रगग्रहं शकटाक्षस्य पुरोदेशं नाति-
 हरेत् ॥१७॥ उपर्युपर्येवाक्षमक्षस्य संनिकृष्टोपरिभागः एव see पा° ८. १. ७. । यथा मुञ्चतृणा-
 दिषीकां मध्यवर्तिं तृणं विवृहेत्पृथक्कुर्यात् ॥१८॥ अथ प्राकृतावुकथ्यध्रुवग्रहौ दर्शयति अ-
 थोक्थ्यमिति । द्विविधग्रहाणां होमकालं भक्षणं च विधत्ते अथैतानिति तान्प्रातःसवने गृ-
 ह्योतांसोमग्रहानुत्तमे स्तोत्रे तृतीयसवने बृहत्स्तोत्रे वाजपेयसंस्थापननिमित्ते स्तुते सति
 ऋक्चमसेष्टवनयनं कृत्वा जुहुयुः भक्षयेयुश्च तत्प्रसङ्गात्सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य (च) मा-
 ध्यन्दिनसवनमध्ये विनियोगो भविष्यतीत्याह अथ माध्यन्दिनः इति उद्यतः इति वद व्य-
 क्तायां वाचि कर्मणि यकि सम्प्रसारणम् एतेषां होमस्तावन्नद्विनियोगप्रकारोऽस्मिन्नेवाध्याये
 (५. २८.) वक्ष्यतः इत्यर्थः । अतः सोमग्रहहोमभक्षणप्रतिपादनानन्तरं तस्याघ्रातस्य सुराग्रह-
 विनियोगप्रतिपादकवाक्यस्य पाठानुसंधानं कार्यम् ॥१९॥ ॥२०॥ ॥११॥

तृतीये पशुतन्त्रमभिधीयते तत्र तावद्वाजपेयस्याग्निष्टोमोक्थ्यषोडशयतिरात्रसंस्थालक्षणस-
 द्वावेन सर्वक्रवत्रोपकवमस्तीति वैदिकवप्रसिद्धिः तत्रतन्त्रवसाधारणपशुसद्वावे सत्युपपद्यते
 नान्यथा अतस्तानग्निष्टोमादिगतानग्नेयादिसवनीयपशुन्विधत्ते आग्नेयमिति । तत्राग्निष्टो-
 मस्य द्वादश स्तोत्रशस्त्राणि उक्थ्यस्य (उक्थ्य Cod.) उक्थ्यत्रयेण पञ्चदश षोड-
 शिनः षोडशस्तोत्रेण सह षोडश वाजपेयस्य बृहत्स्तोत्रेण सह सप्तदश अतिरात्र-
 पर्यायत्रयेण सह षोडशपक्षे एकीनत्रिंशत् अन्यदा अष्टात्रिंशतिः पशुनाम् तत्रतन्त्रवसा-
 धारणं योतयितुमग्निष्टोमादिपदाभिधानम् अग्निः स्तुयतेऽस्मिन्नित्याग्निष्टोमो नाम साम तस्मि-
 न्विषयभूते आग्नेयमालभते एतेन पशुनास्मिन्वाजपेये अग्निष्टोमसंस्थं क्रतुमेवानुष्ठितवान्भव-
 तीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि योजयम् । उक्थेभ्यः (उज्यथे° Cod.) तृतीयसवने स्तुयमानेभ्यो
 ऽन्येभ्यस्त्रिभ्य उक्थ्यस्तोत्रेभ्यः । षोडशस्तोत्राय ॥११॥ सप्तदशसंख्यापूरुकाय बृहत्स्तोत्राय
 अन्तिमभिदं बृहत्स्तोत्रं वाजपेयस्यासाधारणं लिङ्गम् । कथं वाजपेयेऽतिरात्रात्तर्भाव इत्याशङ्क-
 क्थानेन सास्वतालम्भनेनातिरात्रस्यात्तर्भावं दर्शयति तदेतदिति ॥२॥ अथास्य यज्ञस्यासा-
 धारणं पशुं विधत्ते अथ मरुद्ग्रह इति । उर्वेदे लब्धुमशक्ये ॥३॥ आवृतं तन्त्रम् अनुशंसति
 अनुशंसितवान्भवतीति भूतार्थपरत्वेन व्याख्येयम् एष वै इन्द्रस्यासाधारणो ग्रहः ग्रहणमन्त्रे
 केवलैन्द्रस्यैव देवतात्वेन प्रतिपादनात् निःशेषेण केवलमिन्द्रस्यैवायमिति निष्केवल्यो ग्रहः
 माध्यन्दिने सवने हि मारुद्ग्रहग्रहणम् तच्च सवनमिन्द्रस्येति नियतम् ॥४॥ पशुवदा-
 नानामथैककथ्येन अपणं सिद्धान्तयितुं द्वैधं (द्वैविध्यं Cod.) पूर्णपक्षयति द्वेषावदानानि अ-
 प्यतीति कात्यायनस्तु-उक्तं वपाप्रचरणमवदानानां द्वेषा अपणं च विकल्पेन सूत्रायामास
 (का° १४, २, १५, २१-२३.) । ऋदयं जिह्वा वक्षो यक्षुद्वृक्कौ सव्यो (त्या Cod.) दोरुभे
 पार्श्वे दक्षिणा ओणिर्गृह्णतृतीयमिति देवतानि दक्षिणो (णं Cod.) दोः सव्या ओणिः गुद-
 तृतीयमिति सौविष्टकृतानीत्येतानि सर्वाण्यवदानानि द्विधा (!) पृथक् अपयन्ति पञ्चानि
 कृत्युः देवतानां ऋदयादीनां सौविष्टकृतानां त्र्यङ्गानां च पृथक् अपयामित्यर्थः । हविषामव-
 दानप्रकारमाह ततोऽधीनामिति अथ जुह्वामाग्नेयोपस्तरणं कृत्वा अधीनां प्रधानहविषां ऋद-
 यादीनां मध्ये एकैकस्माद्द्विर्द्विर्वच्येत एवमेकादशावदानान्यवदाय पुनराग्नेयैकवार्तामभि-
 धारणं कुर्यात् एवमुपस्तरणादिवदानपुनरभिधारणैर्हविषां चतुरवचनं सम्पादितम् अतस्तं

स्विष्टकृद्दर्थान्यवदानानि वृत्तेन प्रत्यक्ष्यात् अथोपभृतीति चाकं स्पष्टार्थम् अत्र उपस्तरणा-
वदाने सक्त्वसकृद्द्विभिषारणमिति चतुरवदानसम्पत्तिः अपात्रस्थितानि अवतत्रशेषाणि न
प्रत्यक्ष्याउत्तरत्र विनियोगाभावात् अर्धानां सदयादीनां प्रत्येकं देवतार्थं स्विष्टकृद्दर्थं च द्वि-
रवद्यतीति यत् तेन द्विरवदानेन सा वशा कृत्वा सम्पूर्णा भवति यथेतरः पमुस्तथेत्यर्थः
। अध्याधीनीति यागार्थार्थद्विषः पृथक्पङ्क्तानि त्र्यङ्गानि मनुष्यसम्बन्धिन्ध्ये प्रजायि ददाति
॥५॥ तदिदं माहेन्द्राणि वपाचरणं हविषां द्विधा (!) अपणं च इष्यति तउ तथेति । अथ
प्राकृतपशुवपाप्रचरणकाले [= प्रातःसवने] मारुतोवपाप्रचरणं हविषामैकाध्येन अपणं च वि-
धत्ते तस्माद्यत्रैवेत्यादिना ॥६॥ पञ्चसराणि विधत्ते अथ सप्तदशेति । तृपरा अविषाणाः ।
श्यामाः सुक्ताकृष्णवर्णाः । मुष्कराः मुष्कवृद्धिः सर्वाङ्गवृद्धिमन्त्रेण न घटतइति पुष्पाङ्गाः
॥७॥ न हि प्रजापतेः परमुष्कष्टं पूर्वभावि किंचिदप्यस्ति यदर्थं पमुरालभ्यते यद्यस्ति वा-
गोवास्ति तस्या अत्यन्तशब्दब्रह्मत्वेन पूर्वमवस्थानादिति भावः ॥११॥ उक्तानां प्राजापत्यप-
शुनां वपाप्रचरणस्य हविर्यागस्य च प्राकृतपशुवपाहविभिः सह होमकालं विधास्यति तत्र
तावत्पूर्वपक्षमाह तेषामावृधत्तेति । धामदेव्यं सामानुशंसति अनुशंसितवान्भवति ॥१२॥
तृतीयसवने अनुयाजयागानन्तरं बुद्धप्रभृतीर्व्यहनादवर्गेषां प्राजापत्यानां हविर्यागः कर्तव्यः
स एव कालोऽनः सवनीये कर्तव्यानां यागानामवधिः प्रजापतेः सर्वोक्तमवादसत्रम्
(सर्वोक्तम् Cod.) तस्मादसत्रूपे तस्मिन्काले क्रियमाणेन हविर्होमेन प्रजापतिमेवोद्दिशत-
वान्भवति । यत् यदि उक्तकालात्परा प्राकृतऽएव काले वपाहविभिः प्रचरेत् तर्हि मध्य
(ब्राह्म्य Cod.) ऽएव प्रजापतिप्राप्तेरुक्तकर्मकलापकरणमयुक्तमितीममर्थं प्रदर्शयितुं दृष्टान्तः
यथायमिति यथा लोके पुरुषो यं मार्गं गमिष्यन्भवेत्तं लक्ष्यं देशं प्राप्य वा कुत्र गच्छति ल-
क्ष्यप्राप्तेः सिद्धत्वात् (?सद्वन्वात् Cod.) एवमेतत्काले होमकारणफलरूपप्रजापतिप्राप्तेः (‘ण’-
तिप्राप्तेः Cod.) सिद्धत्वात्परितनकर्मानुष्ठानं निःफलं स्यात् तस्मादनुयाजाजे सुव्यहनात्प्रा-
क्पशुहविर्होम इति कोपाचिन्मतम् ॥१३॥ तद्दृश्यन्सिद्धाप्तयति तउ तथेति । एतेषां पशु-
नां सप्तदशयागात्मकत्वात्प्रतियोगं यास्यापुरोऽनुवाक्याभेदमाशङ्क्य देवतेक्यात्सह प्रदानमिति
मन्वानो यास्यापुरोऽनुवाक्ययोग्यमाह एकानुवाक्येति । अनुवाक्यापाठात्प्रागधुर्युणां कर्तव्ये
ऽनुवचनप्रेषे विशेषं विधत्ते प्रजापतयइति । हे मैत्रावरुण प्रजापतये देवतायै हामानां प-
शुनां हविषोऽवदीयमानस्यार्थाय अनुवचनं कुरु । आभ्यावपानन्तरकर्तव्यप्रेषेऽपि विशेषं वि-
धत्ते प्रजापतयइति अत्रापि मैत्रावरुणः सम्बोध्यः । अथ हेतुः कर्तव्यं दर्शयति वषट्क-
तमिति हेत्रा यास्याने वषट्कारे कृते सति बुहोति अधुर्युरिति शेषः ॥१४॥१५॥१६॥

अथ माध्यन्दिनसवने कर्तव्यः प्रयोगोऽभिधीयते तत्र यजमानाभिषेकमाग्निधावनं(च)
प्राधान्येन विधत्ते तं वाइति ॥१॥ माहेन्द्रग्रहात्पूर्वम् ॥२॥ पूर्वं रथवाहने कारुण्यविशेषे
स्थापितमाग्निधावनाय सङ्गोकर्तुं तस्य रथस्य तस्मात्काष्ठादवहरणं समस्तकं विधत्ते अथ
रथमिति ॥३॥ धुरित्यङ्गबन्धनस्थानं युगम् । अन्तर्वेदि सौमिकवेदिमध्ये प्रादक्षिण्येनानयेत्
॥४॥ उदच्य उच्यते ॥५॥ कङ्कमान् (!) कङ्ककृद्देन वृषभस्कन्धे उन्नतप्रदेश उच्यते तत्समा-
नैरुदकानिचयेस्तदान् वेत् सिन्यात्साधयतु वेति ॥६॥ दक्षिणा दक्षिणतो युग्यं युगस्य
वोहारम् । सव्यायुग्यं सव्याभागयाजनीयम् दीर्घम्वान्दसः ॥७॥ गन्धर्वाः नक्षत्राणीत्यर्थः

॥८॥ इन्द्रस्यास्य इव दक्षिणः प्रवृद्धः पुष्टाङ्गः श्रिया शोभया युक्त एधि भव । प्रष्टिनीम पा-
दत्रयोपेतो भोजनपात्रादिकाधारः (द्विधाधारः Cod.) तद्वदश्चैस्त्रिभिर्युक्तं रथं कुर्यात् अत्र पूर्व-
मस्यद्वयस्य युक्तावाभृतीयस्य प्रष्टिवमुक्ताम् ॥१॥ चतुर्थस्यास्यस्यानुगमनं विधत्ते अधिप्रष्टीति
तृतीयस्यास्यस्य युगप्रदेशे अधिः सप्तम्यर्था वुवादीमत्रेणायुक्तः (ग्रीवादिबध्नेनायुक्तः ?) सन्ने-
वानुगच्छेत् । यदेष यद्गुर्युक्तो रथोऽध्वर्यवे दीयते तस्मिन्प्रदानसमये चतुर्थस्य रथयोजनं द-
र्शयति तं यत्रेति ॥१२॥ ४॥ १॥

विहितमासिधावनमनुष्य प्रशंसति तयदासिमिति । नाभिदग्ने नाभिमात्रे उजिते उन्नते
॥१॥ सप्तदशउन्डभीननुवेद्यमं वेदिसमोपे प्रतीचः आग्नीध्रीयपश्चिमप्रदेशे स्थितान्संमिन्वति
वाद्यितुमाबध्नति (वेद° Cod.) ॥६॥ संवाक् समुदिता वाक् ॥११॥ प्रव्याधान् प्रकर्षेण
बलाधिक्येन विमुक्तो वाणो (षानाणो Cod.) यावति देशे लक्ष्यं विध्यति तः । नेकः प्र-
व्याधः । तिर्यङ् स्थैत्येन विस्तारवान् अन्वङ् आयामवान् ॥१३॥ रात्रन्वोऽपि निय इत्य-
क्वविप्रलेपाच्चतुराक्षरः ॥१४॥ अदः अमुष्मिन्विप्रकृष्टे काले ॥१६॥ अथ यजमानस्य रथोराह-
णानक्षरमध्वर्युशिष्यो वा अन्यो ब्रह्मचारी वा एतत् लक्ष्यमाणं मन्त्रमधोयात्स्मरेत् स तमेव
रथमन्त्रास्थाव तृष्णीमारुह्य वासिन इति मन्त्रं वाचयति यजमानमिति शेषः । काष्ठाभासि-
धावनस्यावधिभृतां सप्तदशप्रव्याधाने निर्मितमैतदुन्वर्तीं शाखां लक्ष्यभूतस्वर्गात्मिकां स्वर्गो
वै लोकः काष्ठेति श्रुतेः वेगेन गच्छत ॥१७॥ प्रत्युपतिष्ठते आसिधावनं कृत्वा तीर्थदेशं प्र-
त्यागच्छतोऽश्वान्प्रति नैवारचरुणा सह गच्छेत् ॥२५॥ सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य च त्रिनिर्योगप्र-
कारो माध्यन्दिने सवने लक्ष्यत इति द्वितीयब्राह्मणे (२. ११.) प्रतिज्ञातम् तमिदानीमवस-
रप्रप्तं दर्शयितुमाह अथितेषामिति । आसिं प्रति सरिष्यतां रथानां यजमानरथव्यतिरिक्तानामे-
कस्मिन्त्रये वैश्वराज्ञस्ययोरन्यतरः सुराग्रहान्प्रतिग्रहीतुमासीनो भवति स रथाद्वरुणोऽक्षरस्यो
श्रेणावुपविशेत् । हविर्धानस्य पूर्वदारेण । शालां जघनेन पत्नीशालायाः पश्चिमप्रदेशादाग-
त्योऽक्षरस्यो वेदिश्रेणावुपविश्य उक्तयोरन्यतरस्य पाणावेकं सुराग्ररं प्रयच्छन् । इमं मधुग्रहम्
। सुराग्रप्रतिग्रहीतारं वैश्वर्यं विध्यति बाधते । प्रतिग्रहीतानां तु सुराग्रहाणामैकिकव्यवहारं
दर्शयति तैः स यं भोगमिति । ब्रह्मप्रतिग्रहीतस्य मधुग्रहस्य च स यमिति ॥२८॥ ५॥ १॥

अथ यूपरोहणमुच्यते । तत्र प्रथममाप्तिहोमं विधित्सुग्राह अथ सुवमिति आस्यं विला-
प्यते अस्यमित्याद्यविलापनी स्थाली सुववचनं शुद्धपभृत्त्रिवृष्यर्थम् । आपये स्वाहेत्यादि-
लिङ्गसमवायात् प्राणभृत उपदधातीतिवदास्यनाप्तिमुदाये आप्तिशब्दः ॥१॥ संवत्सरस्य
यज्ञात्प्रजापतैरेतानि नामानि ॥२॥ हविधातुनिष्पन्नशब्दयुक्तमन्त्रकरणिका आज्ञतीः ॥३॥
वेष्टितः यथा यूपे न दम्यते तदाऽहदनं वा कार्यम् विग्रथितः यूपस्यैकत्र प्रदेशे वाससां
ग्रन्थनं वा कार्यम् ॥५॥ दारुमयवापवादाय गौधूममिति गोधूमपिष्टमयम् । अत्रैव अश्वत्थादि-
वृक्ष-इव ब्राह्मवग्रहितः ॥६॥ यूपस्याग्ने निम्नप्रदेशः कार्यः । गर्तवान् अत्रो नुडिति (पा°
८. २. १६.) अत्रचात्परस्य मनुषो नुडागमो विहितः व्यत्ययेनाकारानादपि भवति । अती-
ष्णाग्रः अतनुकृताग्रः स्थूलाग्रप्रदेशः । चतुर्विंशत्यङ्गुलपरिमितोऽग्निः ॥७॥ उदानेष्वन्य-
शालातो निर्गमिष्यन् । कौशं कुशमयं दर्भमयं चासः अत्रापस्तम्बः क्षत्रस्य योनिरसीति
दर्भमयं पत्नीमिति श्रुतिश्च भवति दर्भ.यं परिधापयतीति यद्वा क्रिमिकोशविकारभूतं वा-

सः तेन परित आकादयेत् । यद्वा कौशं कुशमयं (? यद्वा कौशमयं Cod.) षण्डातकं चलनमुच्यते एवं स्यभियुक्तोपदेशः अर्धैरुक्तं विलासिन्या चासखण्डातकं स्मृतमिति नूत्नोपायिकवेनाकादनीयमूक्तकञ्चकमर्धैरुक्तं (नूत्नोपायिकं Cod.) चासः (see अम् २. १. १११.) । वसनस्य प्रदेशं विधत्ते अन्नमिति दीक्षाकाले यद्वत्सं परिहितं तस्माद्बहिःप्रदेशे इत्यर्थः अन्नशब्दे बहिर्यागे वर्तते । दर्भैरेव चासः कर्तव्यमित्यत्रोपपत्तिं दर्शयति जघनार्थं इत्यादिना पूर्वदेशस्थाहवनीयसाध्यवाप्यस्यः प्राच्या दिश्यवस्थितः तस्य यज्ञस्य पश्चिमभागे पत्नी यज्ञस्य जघनार्थं इति निवृत्त्यते तां पत्नीमेतर्हि प्राचीं प्राङ्मुखान् पूर्वदिगवस्थितं यज्ञं प्रापयिष्यन्भवति तदुपायत्वेन दर्भमयवासाःपरिधापनस्य मेथ्यत्वापादकत्वमाह अस्ति वाऽइति ॥८॥ अथ निश्रेणीमिति निश्रेणी (!) यूपरोहणार्थं सोपानसदृशः काष्ठनिर्मितपदार्थः । निश्रेयति यूपे निदध्यात् । तुशब्दः पञ्चाक्षरव्यावृत्त्यर्थः तथा हि एवं कृते सति उद्गभवति कर्मणा उद्गपवर्गता सिध्यति ॥९॥ शिरसा यूपमत्युडिञ्जीते अतिक्रम्योद्गमयति यूपं शिरसा स्पृशन् तमतिक्रम्य स्वशिर उन्नमयेत् ॥१०॥ उपपुटैः उपश्रेत्रपांसव उपः तानन्नत्यपत्रैः पुटोक्त्यतेः पुटैः यूपेऽवस्थितं यज्ञमानमभिलक्ष्योदस्यति ऊर्ध्वान्प्रतिदिशं प्रक्षिपेद्युः । अतः पशुद्वारा उषाणामन्नवाहणपुटहननेन यज्ञमानेऽन्नमेव निहितवान्भवति ॥११॥ उपनडाः सम्भ्रजाः । अश्वत्थेऽवस्थितान्मरुतः ॥१२॥ अश्वत्थीयादवदारयेत् अश्वधून्वीतं विचालयेत् ॥१३॥ हिरण्यमभिलक्ष्य यूपदवरोहेत् ॥२०॥ यो यूपरोहणोनाक्षरिञ्चसधमाकाशे उपवेशनं जयति ॥२२॥ हविर्धाने इति द्वितोयाद्विचनान्तं पदम् ते अग्नेषां तयोऽग्रप्रदेशम् ॥२३॥ आसन्त्या अजाजिनेनाकादनं विधत्ते अयेति । विज्ञायमानाः सुवानाः ॥२४॥ १२२॥

नैवारचरुप्रचारं विधत्ते बार्हस्पत्येनेति । प्रधाननैवारज्ञतेरनन्तरं कर्तव्यं आज्ञप्रसवीय-होमं विधातुं कालं विधत्ते तस्यानिष्ट इति तस्य नैवारस्य स्थिष्टकृदनिष्टः अकृतो (? अकृतो Cod.) भवति प्रधानयागार्हर्षं स्थिष्टकृतः प्रागित्यर्थः । होमार्थमन्नसम्भरणं विधत्ते अथास्माद्इति अस्मै यज्ञमानाय तदभिवेकार्थमन्नं सम्भरेत् ॥१॥ यथोपस्मारमुपस्मृतिमनतिक्रम्य यानि तदा स्मृतिपथमवतरति तानि । तत्रं अन्त्यारण्यभेदेन चतुर्दशात्रान्यापस्तम्बेन सूत्रितानि तान्यपि यथोपस्मारपदेन ग्राह्याणि तिलमाषा व्रीहियवाः प्रियङ्गुवणखे गोधूमा वेणुः प्रयामाकनीवाराः कर्तिल्लाञ्च (लञ्च Cod.) गवीधुका आराणाः (?) मर्कटका विज्ञेया गार्मुतिसप्तमा (?) कुलत्यसप्तमा वेति छुद्विस्थानि यानि वा तानि सम्भरेत् यथोपस्मारमन्त्रानि सम्भ्रभूयादित्यत्र संख्याया अनुक्तोर्यावन्ति स्मर्यमाणानि तावन्ति सम्भरेदित्यर्थो भवति ॥२॥ संख्याविशेषं पूर्वपक्षयति तत्रैकऽइति । छुद्विस्थानामपि सर्वेषां सम्भरणे प्राप्ते एकस्य निषेधति एकमन्नमिति ॥३॥ यदन्नं न सम्भरेन्नस्य उद्गभूवीत (वी Cod.) न सम्भृतमित्युच्चैस्तन्नाम ब्रूयात् । मिलितस्य सर्वस्यान्नावस्थीकदेशं कुत्वेणोपघातमुपहृत्योपहृत्य गृहीत्वा आज्ञप्रसवशब्दयुक्तमन्नकारणकहोमान्कुर्यात् ॥४॥ यन्त्र्ये (!) नियमे अन्नयनुज्ञायाम् ॥५॥ अत्र तु सारस्वत्ये वाच इत्यस्य स्थाने सारस्वत्ये वा वाच इति युष्मकृद्धं प्रक्षिप्य प्रयोक्ताव्यमिति विधातुं पूर्वपक्षं सौपपन्निकानुद्वावयति तदु हेकऽइति ॥६॥ उड्यवलिङ्गुत्तामन्नकारणिका आज्ञतय उडिञ्जयः ॥७॥ अत्राग्निंकाक्षरेणेति प्रजापतिः सत्सद्वाक्षरेणेत्याद्यनयोर्बहिषेणो न सर्वेऽपि [सप्तदश मन्त्राः] गृह्यन्ते । तेषां संप्रहणायमर्थः क्रोमावयेति चतुरारम् अस्तु

बौषडिति चतुरक्षरम् यजेति द्रव्यक्षरम् ये यजामह इति पञ्चाक्षरम् द्रव्यज्ञो वषट्कारः स एष सप्तदशः प्रजापतिरिति (see १, ५, २, १६. १७.) सप्तदशाक्षराणि विद्यन्ते तत्राद्यादिसप्तदशदेवाः एकाक्षरप्रभृत्येकैकाक्षरवृत्तियुक्तैः प्राणमनुष्यादीन्जितवक्तः ॥१७॥ नैवारहृविषः प्रधानस्विष्टकृत्तोरमध्येऽनुष्ठेयं कर्मजातमुपदर्भ्यं चोदकप्राप्तं स्विष्टकृद्यागादिकमनुसंधत्ते अथाहेत्यादि । अनुब्रूहि अनुवाक्यां पठेति सम्बोधो होता । नैवारहृविःस्विष्टकृदाज्ञयोर्मध्ये क्रियमाणोनामसम्भरणवाञ्छप्रसवीयहोमादिना यज्ञरूपं प्रजापतिं जितवान्भवति । अनुवचना-नक्षरमात्रावणादिकं प्रकृतिव्रत्स्विष्टकृतः कार्यमित्यनुक्रामति आत्राव्येति वषट्कृतं होत्रा याज्यान्ते वषट्कारे प्रयुक्ते सति जुहोति सौविष्टकृतं हविः ॥१८॥ माहेन्द्रग्रहानक्षरं तदीयं पृष्ठस्तोत्रमुपाकरोति आरभ्येत् । तमासन्ध्यामधिष्ठितमभिषिक्तं यजमानं स्तोत्राय प्रमीवति ज्ञापयेत् आह्वयेत् । स सुन्वन्नुपावरोहति आसन्ध्याः सकाशात् स एवं स्तोत्रशस्त्रयोर्त्ने समोपस्थितो भवेत् ॥१९॥ अत्र केचिदुडिजतिवाचनानक्षरं माहेन्द्रग्रहणं स्तोत्रशस्त्रे च कृत्वा स्विष्टकृदादिकं यजमानस्य पश्चादवरोहणमिच्छति तद्दृश्ययितुमनुवदति तदैक इति एतत् माहेन्द्रग्रहणादिहोमार्त्तं तत्कर्म कृत्वा अथानक्षरं तदुक्तं स्विष्टकृदिडोपह्वानार्त्तं कर्म कुर्वन्ति तद्दृश्यति तद् तथेति यथासन्ध्यामासोऽप्यथ यजमाने सत्येव आत्मप्रज्ञारूपे स्तोत्रशस्त्रे कुर्यात् तर्हि यजमानमात्मप्रज्ञाहीनं कुर्यात् असान्धिध्यकारणेनेत्यर्थः (असत्रिध्य° Cod.) ॥२०॥ अत उक्त एव पञ्चः भेयानिति दर्शयितुं पुनः पठति अथेडामिति ॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥

ब्राह्मणवृत्तयोभयकर्त्तकसंख्यारूपे वा (?) वाञ्छयेय उक्तः अथैकतरकर्त्तको विकृति-भूतो राजसूयो विधास्यते । तत्राक्तवाञ्छयेयस्य राजन्यस्यैव राजसूयेऽधिकारः न तु तैनेष्टव-तः राज्यफलादपि साम्राज्यफलस्यातिशयित्वेनोक्तमफलसाधनयामानक्षरमवरफलहेतुकृतुकार-णस्यायुक्तात् । इष्टिपशुसोमदर्विहोमाः शतप्रधानो (?) राजसूयः तत्र श्रो भूतंऽनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालमित्यादिना (२.३.२) विहिता इष्टयः अथ श्रेयो विचित्रगर्भामदित्याऽऽम्लभत इत्यादिना (५.२.८) विहिताः पशवः पवित्राभिषेचनीयदशपेयकोशवपनीयव्यु-ष्टिदिरात्रक्षत्रधृतिसंज्ञकाः सप्त सोमयागाः पञ्चवातोयादयो (२.४.४) दर्विहोमाः । तत्र पवित्रनामके प्रथमसोमयागे प्रवृत्तिसमानत्वेन वक्तव्याभावात् परित्यज्य तदवसाने कर्त्तव्यं तत्र (? तत्र Cod.) पूर्णाङ्गतिप्रभृति वैशेषिकमुत्तरतन्त्रमभिधीयते । पूर्णाङ्गतेः कालं का-न्यायनः सूत्रयामास (१५, १, ४-७) पवित्रश्चतुर्दशः सहस्रदक्षिणो माधीपजयजनीयं दीक्षा तदने पूर्णाङ्गतिरिहेष्वित इति तद्विधत्ते पूर्णाङ्गतिमिति आशयपूर्वया जुह्वा ह्यत इति पू-र्णाङ्गतिः सा अनाघ्रातमन्त्रवात्प्राज्ञापत्या यन्पूर्णां तत्प्राज्ञापत्यमिति श्रुतेः । सूयै अभिषिक्तो भूयासम् ॥१॥ आरम्भणोयस्थानीयात्पवित्राख्यादग्निहोमादङ्गः परस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं विधत्ते अथ श इति । यागानुष्ठानस्याधारत्वेनानुशाकारणादनुमतिः पृथिवी । दृषदमभ्याधातुमधः स्यापितायाः शम्भ्यायाः पश्चाद्ये तपुस्तपिष्टलेशा अवशोयन्ते अथः पतन्ति । इरिणामृषलेत्रम् । अक्षप्रदरे गतीकारणे (* ?) विदीर्णाप्रदेशे ॥२॥ भूमिर्द्विविधा शलिगोधूमदिसर्वसस्याह्वया तद-योग्या च तत्राद्यभूमिद्वयानुमतिः द्वितीयभूमिद्वया निर्वर्तिः सैवानिष्टकारिणी पापदेवता ॥३॥ यथा लोके पुरुषो वस्त्रसहितः सन्नपयगामनं चोरादिभयात्न कामयते तद्वस्त्रं भयरहिते स्थाने निधाय चेद्गृह्णति तदा ऋतिमुच्यते भयादिमुक्तो भवति तद्वस्त्रसोदानेन सूयमानमेनं यजमा-

[नमा]सङ्गे भयं न प्राप्नोति ॥५॥ तं यथेष्टेति प्रकृतीष्टिद्वेषेष्टिः (प्राकृतीष्टिं Cod.) कार्या तेनानुमतीष्टिजन्यमध्ये वैकृतं तद्धं किञ्चिदपि न विद्यतइति भावः तद्वदेष्टेति अदः अमुष्मिन्विप्रकृष्टे सोमप्रकारेण प्रज्ञातं दीक्षाणीयं दीक्षायां निरुत्समायावीष्णवर्षं हविः तद्वेदेवा-
नीं निरुत्समायां हविरिति तन्नादात्स्येन प्रशंसा । अथारार्थः आदी स्थितः परार्थः यज्ञस्य चरमभागेऽद्यस्थितः ॥६॥ यथेष्टेति सर्वेष्टीनां पौर्णमासेष्टिः प्रकृतिभूता तद्वदत्रापि तदीयम-
ज्ञज्ञातं कुर्यात् । उत्सृष्टे गौरिति कियत् कालं शकटवहनमदी विनियोग्य पश्चाद्य उत्सृष्ट्यते
स उत्सृष्टः । अमुष्मन्निषे दप्यमानं चन्द्रमसमुत्सर्जमुत्सृष्टोत्सृष्ट्य इति पौर्णमासीं कस्त्या-
रभ्य देवाः इति प्रतिदिनमेकैककलापकार एव तस्य हननम् अमाद्यास्याकालमारभ्योत्सृ-
ष्ट्यति प्रतिदिनं तस्यैकैककलापसृष्टेः तस्मादस्य हविषः सोमदेवतासम्बन्धादेतादृशी गीर्वाणि-
णात्वेन युक्तः ॥७॥ वरुं नाम युगावहनदेशः कञ्जप्रदेशः । आण्डाभ्यामिन्द्रः सेचनसमर्थात् ॥
८॥ इष्टिपुसोमद्विंशोमात्मकबाह्राजसूयस्य तदनुष्ठानेन यज्ञकृतिद्यादयः सर्वेऽनुष्ठिता
भवन्ति आग्रयणोष्ठिरपि देवसृष्ट्वेन प्रशस्तवादत्राचरोऽप्यया ॥९॥ चातुर्मास्याभ्यो यज्ञकृतुर-
प्यचरोऽप्यया इत्यनेनाभिप्रायेण तदनुष्ठानम् ॥१०॥३॥२॥

एव चातुर्मास्यानि सामान्येन विधाय वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्वं विधत्ते वैश्वदेवेनेति ।
भूमानं भूयसीः प्रजाः ॥१॥ मुनिं चाणुः सोर आदित्यः । उभौ रसाविति see २, ६, ३, ४. ।
मुनासीरीयप्रयोगकालः सूत्रितः [कां १५. १. ११.] पवित्रदीक्षास्थाने मुनासीरीयमिति पवि-
त्राख्यस्य सोमयागस्य (*गत Cod.) संघत्सरे यस्यां तिथौ दीक्षा कृता तस्यां फाल्गुनशुक्ल-
प्रतिपदि चतुर्थं पर्वं कार्यम् अर्थात्पवित्रमुनासीरीयोर्मध्ये वैश्वदेवादीनि त्रीणि पर्वानि क्र-
मेण चतुर्षु मासेषु कार्याणि । आहवनोयमपि पश्चाद्य च्युत्स प्रतिदिशं मध्ये च पृथक् कृत्वा
आश्रयस्थास्याः सुवेणोपवातमुपहृत्योपहृत्य गृहीत्वा जुहोति ॥४॥ तत्र पूर्वादिक्रमेण पञ्चस्व-
गिषु समतृकं हवनं विधत्ते स पूर्वाध्यंइति पूर्वार्धे भवः पूर्वाध्यंऽग्निः ॥५॥ उत्पिबन्ते
उत्कटं पिबन्ति प्राणिनो भजयन्ति ॥७॥ अण्वन्ति हिंसन्ति अणु हिंसायाम् विवृहन्ति विप्रले-
पयन्ति ॥८॥ रथस्य सध्यभागे तिष्ठन्नेकाः सारथिचैक इति द्वौ ॥९॥ आरोग्यकामस्यापीमं होमं
विधत्ते स हेतेनेति । यस्तु गतासुरिष भवति तमप्यनेन होमेनाहृत्येव पुनर्जीवत्येव
॥१०॥ इन्द्रस्तुरीयचतुर्थंइतिदेवता यस्मिन्कार्मणि तदिन्द्रस्तुरीयम् । गवीधुका (!) आरण्य-
गोधुमाः । वहलायै वरुं नाम कञ्जप्रदेशः तदस्यै षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥११॥ वरुणो रुद्रसोभा-
वप्यापिरेव तथाच तैत्तिरीयके ते देवा अग्निमज्जुवमिति प्रस्तुत्य स त्रेधात्मानं व्यञ्जतामिं तृतीयं
रुद्रं तृतीयं वरुणं तृतीयमिति । चास्तव्य इति रुद्रः अस्तुभवः ग्रामाद्बाणो यज्ञभूमिष्म-
शानादिर्वास्तुः । गवीधुका अपि चास्तुभवाः अतो गवीधुकहविषो रुद्रदेवत्यवं युक्तम् ।
स्त्रीषे सत्यप्यधर्मेण स्त्रिया अयोग्येनानोवहनेन चारुणी ॥३१॥ तं राशो विजितिसाधनत्वेन
प्रशंसति अपामर्गिर्वाइति । अपामुग्रत अपमार्जानं कृतवन्तः ॥३४॥ एतेनापामाग्निमेनापि
न कोवलं पञ्चवातीयहोमेन प्रतिवर्षं स्वर्णामभिचार्यमाणः कुर्यात् । प्रतीचोन्नतः स्व्यात्मा-
नं प्रति गतेरवाइमुष्मैः (*र्वा ?) फलेयुक्ताः । योगभिचार्यकोऽस्मि यज्ञमानाय किञ्चित्पीडादिकं
कुर्यात् तमेवेतेनापामाग्निमेन प्रतिमुष्मं धूर्वति हिनस्ति तत्कृतोऽभिचारसामेव प्रतिनिवृत्त्य
(*त्यपि Cod.) हिनस्ति ॥२०॥४॥२॥

अथ त्रिषंयुक्तोच्छ्रियं विधित्सुः प्रथमं त्रिषंयुक्तमनुक्रामति आग्रावैष्णवमिति । त्रिभिर्ह-
विभिः संयुक्तं तेन यजेत । देवा एतेन त्रिषंयुक्तेन सहायभूतान्कर्मकरान्पुरुषान्प्राप्तवन्तः ॥१॥
विष्णोर्दत्तास्वीकारेण मनुष्यसम्बन्धान्मनुष्याः सर्वे वैष्णवाः विष्णवधिष्ठिताः ॥२॥ पुरु-
षान् पुरुषसहायवान् । वामनो ह्रस्वाङ्गः ॥३॥ वर्चो ब्राह्मं तेजः ॥४॥ अवर्यसः अतेज-
स्कस्य यद्यपि व्याप्तिः सर्वपदार्थव्यापनशक्तिरस्ति तथापि तया व्याप्त्यापि न खल्वर्थः प्र-
योक्तव्य इत्येव ॥५॥ अथानन्तरेदिवसकर्तव्यं द्विरुच्छ्रियं यामं विधत्ते अथ अ इति । अनु-
चीने पूर्वापरीभूते अहनी अनुचीनाहम् क्रियाविशेषणामेतत् वैश्वानरेष्ट्या पूर्वस्मिन्दिने यजेत
वाहण्यापरास्मिन्दिने एवं भिन्नतन्त्रेणैतौ यागौ कार्यौ एकस्मिन्नेवाहनि वा समानतन्त्राभ्यां
यष्टव्यमित्याह समानबर्हिर्भ्यामिति बर्हिरूपलक्षितं कृत्स्नं तन्त्रं समानं माधारणं ययोः ते
समानबर्हिषो ॥६॥ ग्रन्थिर्नाम पाशः । अयं दक्षिणाभेद इत्योर्भिन्नतन्त्रेवे वेदितव्यः समा-
नतन्त्रे हि एकेनैव द्रव्येण परिशीता ऋविजः कृत्स्नं प्रयोगज्ञातं कुर्वन्ति ॥७॥ ५॥२॥

प्रथमब्राह्मणे द्वादश ऋतवर्षेष्वनुदिनं क्रमेण कर्तव्यान्सूच्यन्ते । अग्रे गार्हपत्याहवनी-
यो अरण्योः पृथक् पृथक् संशोष्य प्रतिदिवसं तत्रद्गृहं गत्वा तत्र तत्र निर्माश्य यष्टव्यमिति
सर्वेष्टिसाधारणमिदम् । ऋषं ऋवत्प्रश्नस्तं गवेपणीयं वस्तु । तस्मै सेनान्यं मूर्यतं तेनानु-
हायते । तद्गृहगमनेन तं सेनान्यं स्वमात्मीयमनप्रक्रमिणमनातिलङ्घिनं कृतवान्भवति
॥१॥ शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । तस्या उपरिभागे अर्यम्णाः सूर्यस्य एव परिरुप्यमनः पन्था मार्गः
स च किराणसम्बन्धितः ॥२॥ सूर्यमानस्येति सुन्वता यज्ञमानस्यैव ॥३॥ कृताभिपिकस्य
राक्षो मुख्या स्त्री महिषी । उहे दुग्धं लोपन्त आत्मनेपदेश्येति (पा०. १. १. ४१.) तलापः ॥४॥
ग्रामं नयतीति ग्रामणीः वैश्यानां महत्तरः । पूषन् विन्दुमान् श्वेतस्तोकृणाविन्दुयुतः । पृ-
षतो गौर्यदस्ति एतद्दृष्टपाणां भूगेति पदयेत्तज्ज्ञाना ॥५॥ जन्ता नाम यष्टिहस्तोऽनःपुराध्यन्तः
सर्वेषां नियन्ता प्रतिहारापरपर्यायः । श्वेतः (!) शुक्लवर्णाः ॥६॥ मंत्रहीता नाम रथयोऽज्ञिता ।
सव्यष्टपदेन संग्रहीतोच्यते । सयोनी समानमथानां । यमो सर्वैवकस्या मातृगर्भादुत्पन्ना अ-
नूचीनगर्भा अनुक्रमेण पौत्रोपर्येण ज्ञातगर्भा ॥७॥ राक्षः प्राप्तं वष्टं भागं प्रताभ्यो गृह्णत्वा राक्षो
दोग्धि प्रयच्छतेति भागदुग्धः । पूषा नाम मार्गस्मरुक्तो देवः देवानां भागदुग्धः भागं दोग्धि
स हि यज्ञमानदत्तानि हवींषि मागः । श्वोभ्यः नर्हस्य तंस्तान्देवानामयति । see २. ५. ८.
॥१॥ अन्नावापो नामान्नाणां क्षेप्ता अन्नगोप्ता वा द्यूतकारः । गोत्रिकर्तः भृग्यासहायभूतो गो-
र्हिसको व्याधः । गवीधुकाः (!) अरण्यगोधूमान् । सम्पदः कामाय समुद्राभिलाषान्निर्द्धर्यम्
। सभायां सभास्थले द्यूतस्थाने यामिमां पणाबेन कृतां गां घ्नति कितवाः (see ४. ५. २३.)
तत्र तामेतां (?मेतं Cod.) हृदोऽभिगन्त्यते शूकर्मवात् स नस्य (?) हृदः परम्पर्याधिदेव-
नात्मक इत्याह अग्निर्वै हृद इति स चाग्निधिदेवनं द्यूतधिकरणं स्थानम् अधिदेवनात्मक-
स्याग्निः अन्नावापाङ्गाराः (!?) तमेवमधिदेवनात्मकं हृदमेतेनाच्चावापगृहसम्भूतगवीधुकानि-
ष्टन्नहविषा प्रीणाति तर्पयति । तस्य गृहेषु अनुमता अध्वर्युप्रभृतिभिर्गुज्ञाता सतो गार्हन्त्यते
गोत्रिकर्तेन हिंस्यते अतो गोत्रिकर्तृगृहादानीतगवीधुका हनानाभिमानिना हृदस्य हविर्दे यो-
ज्या इत्यर्थः । नखो निःकोशोऽसिः कृपाणः । वालदास्रा रोमस्रता प्रबद्धमन्त्रापनं पात्रम्
अन्ना उच्यन्तेऽस्मिन्नित्यन्नावपनमन्नस्थानावपनपात्रम् । एतदु हेति तयोस्तद्द्वयं स्वं भ-

वति एकैकस्यैकैकमस्ति ॥१०॥ पालागलो नाम इतः आपस्तम्बेन तु इतविशेषपरत्वेन व्याख्यातः अधुने स्वाहेति पालागलस्य गृहे जुहोत्यनृतस्तं ब्रुवतःइति पालागलमनृतवादिनं इतमिति ब्रुवते आचार्या इत्यर्थः । प्रहेयः राज्ञा प्रेष्यः प्रस्थापनीयः । तस्य दक्षिणेति उक्त्वा-वेष्टितम् उक्त्वाशब्देन स्नाय्वभिधेयते उक्तविकारिः स्नायुभिः वेष्टितं स्यूतं धनुः । चर्ममया चाणवत्त इषुधयः । लोहितवर्णा उपगोषः शिरोवेष्टनम् ॥११॥ परिवृत्तिगृहे । परिवृत्तिशब्द-स्यार्थमाह या चाऽइति अपुत्रा राजपत्नी केवलं भोगार्था परिवृत्तिः (!) । स जुहोतीति जुहोतिचोदितवात्स्वाहाकारप्रदानवाच्चार्थं हेमो दर्विलोमः । परिमूर्णी मुर्धा मोहसमुद्गाययोः अस्मात्किन्नि राज्ञोप इति (पां ६. ४. २१.) इत्य लोपे निष्ठानवे च कृते वृपम् परिमूर्धा अक्षमा पर्यारिणी परित आर्तिमती व्याधिगृहीता केनचिदङ्गनापहता वा कृष्णा गौर्दक्षिणा । उच्यन्ते तां परिवृत्तिमाह (!) त्रदेत् अथ इदानीमितः परं मे मम ईशायी स्वाम्ये मा चात्सोः मद्रोगाया मा भूरित्यर्थः ॥१३॥१३॥३॥

रत्नहविषामुपरि स्वगृहे सीमारुद्रयागः कर्तव्यः । श्रुतः पक्कः ॥१॥ आमुंगऽसुरपुत्रः । विद्याधाकादितवान् । अयज्ञार्हन्सेनान्यादीन् । तमो वा कर्तुं एवं सुन्वन्नं प्रविशति । वदित्येकपर्यायः एकदा शूद्रान् सेनान्यादीन् व्रदेकदा यान्काञ्चन गोविकर्तादीन्हीनज्ञातीनपि । ततः पापलेशासंसृष्टः सन्दीक्षते दीक्षाही भवति ॥२॥ प्रसङ्गात्फलाभरायास्य हेमस्य बाह्यप्रयोगं दर्शयति स हैतेनेति । अपिभिन्नक्रमः सोऽपि एतेन सीमारुद्रेण यजेत सः कः यः पुरुषो यशसे यशसः प्राप्तये अलं सन् समर्थो योग्यो भवन्नपि अयशः (!) कीर्तिरहितो भवति । यकृद्भार्यं विशिनष्टि यो चाऽअनुचान इति साङ्ख्येदेधाध्यायो अनुचानः स यशसे अलं योग्यो भवन्नपि अयशो यशोरहितो भवति यस्तु यशोरहितः स तमसा प्रावृतः तस्यैतेन हविषा सीमारुद्रो कीर्त्यभावहूपं तमोऽपहत्य कीर्तिमन्नं कुरुतः स यज्ञमानः अयशोऽपतमसा वियुक्तः सन् स्थितिरात्मको भूवा श्रिया सम्पदा यशसा चोपलक्षिता भवति ॥३॥ दीक्षते दीक्षां कर्तुमर्हति ॥४॥ स्वयंप्रशोणी स्वयमेव भग्ना । मित्रसम्बन्धिचरुपाकार्यं पात्रम् ॥५॥ पयः आतच्य आतञ्जनदृव्येण दधि कृत्वा विनाटे चर्मपये पात्रे दृती आसिच्य रथमश्वैः संयोज्य दधिपूर्णं विनाटं रथे सम्बध्य देदीयित्तै रथधावनाय आह नियुञ्जीत दीतेर्वा गतिकर्मिणा यङ्गुगन्नात्कृत्यार्थं तवैप्रत्ययः । स्वयमुदितं मयनमन्त्रेण निष्पन्नं नयनीतम् तदेव स्वयमेव विलोमं मदाइयं भवति ॥६॥ अणीयांसः अणुतराः परिभिन्नाधिक्रान्नाग्रस्तण्डुलाः अपरिभिन्नाः अक्षिन्नाग्राः अचूर्णीकृताः ॥७॥ बार्हस्पत्यं चरुमधिभित्य अग्निमध्ये स्थाल्यामधिभ्रितायां बृहस्पत्यर्थास्तण्डुलानोप्य तं चरुमश्वत्थाशाखानिर्मितेन मैत्रेण पात्रेणापिदध्यात् तन्निमन्पात्रं स्वयमुत्पन्नमाइयमानयति आसिञ्चेत् तत्र स्थविष्ठानपरिभिन्नान्मैत्रास्तण्डुलानावपत् स एव मैत्रश्चरुमणीव अय्यते पच्यते । अग्निना पक्वो वरुण्यो दाहप्रयुक्ताहिंसासम्बन्धात् । उभयोश्चर्माः दधिपयसोर्दार्शिकियोरिव एकैकस्माद्द्विर्दिवद्यन् जुष्टां सहावदानं कुर्वन् मित्राबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीत्येवं संस्तुत्यानुवाक्याप्रेषं (संयुत्यां Cod.) ब्रूयात् एवं यज्ञोत्तै याइयाप्रेषोऽपि उपदेकते सहैव प्रजेयः ॥८॥२॥३॥

एवं पवित्राख्यात्प्रथमसोमयागादनभारभावीन्यानुमतादीनोष्ठिदर्विलोमाहमकानि संवत्सपर्यन्तमनुष्ठेयानि कार्माण्यनुक्रान्तानि । अथ द्वितीयस्याभिषेचनीयाध्यस्य सोमयागस्य प्रयोगो

ऽभिधास्यते । तत्राभिषेचनीयस्य चोदकप्राप्तौ दीक्षामाह स वाऽइति । तत्कालः सूत्रे दर्शितः (का° १५. ३. ३४.) फाल्गुनीपक्षयज्ञनीयेऽभिषेचनीयाय दीक्षतऽइति । देवसुवां (!) हवींषि विधित्सुस्तेषामग्नीषोमीयपशुपुरोडाशानन्तर्भावित्वं वक्तुमाह उपवसथऽइति उपवसथः सुत्यादिवसात्पूर्वमहः । तदनु देवसुवां (!) हवींषि निर्वपेत् सुवल्प्यनुज्ञानन्नोति मूवः देवाश्च ते सुवश्चेति देवसुवः तेषां देवस्वाम् आः सुपोति (पा° ६. ३. ८३.) यथादेशः प्रसवितृवं चैषामाम्नायते देवसुवामेतान (!) हवींषि भवन्ति एतावन्तो वै देवानां सवाः तऽएवाम् सै सवान्प्रयङ्कति तऽएनं सुवतऽइति ॥१॥ प्राणुकानाम् प्रकर्षणं आशु शीघ्रं पच्यमानानां पुनःप्रवृत्तानां व्रीहोगाम् रेफस्य हान्दसो लवनिर्देशः । प्रसुवान् प्रसुवन् प्रयत् ॥२॥ प्राणुकाः पुनःप्रवृत्ता व्रीहय इत्युक्ताम् ततोऽप्यधिककाले पक्षत्रये पच्यमानाः षष्टिका व्रीहयः आशवः तेषामाशुवं च त्रिचतुरमासिनियतपरिपाकव्रीह्यपेक्षम् । ओः खलु गार्हपत्यं गृहपतिवमेव तस्माद्यज्ञमानो यावता धनस्येष्टे ईश्वरो भवति तद्गार्हपत्यं गृहपतिसम्बन्धि सर्वं वस्तुज्ञातमभि एनं यज्ञमानं गृहपतिगुणकोऽग्निः प्रापयति ॥३॥ श्येष्ठकगुणकार्येन्द्राय हायनानां संवत्सरपक्षानां रक्तशालीनां चरुं निर्वपेत् । अतिष्ठा अतीत्य तिष्ठन्त्य ओषधयः चिरकालिन पाकात् इन्द्रोऽप्यतिष्ठाः सर्वानतिक्रम्य तिष्ठति ॥४॥ नाम्बा नाम अकृष्टपच्याः स्वयंज्ञाता व्रीहयः । कृष्टन्नोत्रोत्पन्ना ओषधयो वरुणयाः कर्षणादिलक्षणादिंसासम्बन्धात् ॥५॥ अथ देवसुवां हविरीयानान्तर्गत्स्विष्टकृतः पूर्वम् । अभिपथ गृहोवा । मित्रः सत्य इति सत्यशब्दाच्चतुर्थ्यर्थं सुः सत्यायेत्यर्थः ॥६॥ अमी इत्यस्य स्थाने भरतपदं प्रक्षिप्य पठितं (पतितं Cod.) बौधायनेन अथैनं रत्निभ्य आवेदयति एष वा भरता राज्ञेति आपस्तम्बेन तु राजशिशिषेण ज्ञनपदनामग्रहणमुक्ताम् अर्थनं रत्निभ्य आवेदयति एष वा भरता राज्ञेत्येव वः कुरवां राज्ञेति कौरव्यमेव वः पञ्चाला राज्ञेति पाञ्चालमेव वः कुरुपाञ्चाला राज्ञेति वा कुरुपञ्चालमेव वा ज्ञनता (!) राज्ञेत्यन्यानाञ्च इति । आद्यं भोग्यम् । तस्माद्ब्राह्मणां नत्रियोगनायाः (!'येषानायाः) । सोमराजा सोमो राजा यस्येति ब्रह्मव्रीहिः ॥७॥ सुवतं अनुज्ञानि । देवसूहविःप्रचारस्याग्नीषोमीयदिवसकर्तव्यत्वात् अ इत्यनेन सुत्यादिनं विवक्ष्यते ॥८॥ सुवान्नाऽइति पञ्चमलकारान्तपदम् ॥९॥ अग्नीषोमीयपशुपुरोडाशप्रधानाङ्गतेजनन्तं कर्तव्यं विधाय प्राकृतं स्विष्टकृद्वागमनुवदति अथादेति । प्रधानस्विष्टकृदाङ्गत्योर्मध्ये देवसूहविःप्रचारेण यज्ञरूपप्रज्ञापितमध्यऽएव यज्ञमानं निहितवान्भवति ॥१०॥३॥३॥

चतुर्थब्राह्मणे यज्ञमानाभिषेकार्थं सप्तदशमंल्याकानामर्षा सम्भरणमुच्यते । आतपवर्त्याध्यान्युदकानि यूपस्थोत्तरप्रदेशे निधाय गृहीयात् इतः सम्भविनीरपन्तु तत्र तत्र गवा गृहीयात् ॥१॥ सारस्वतीरेवेति सारस्वत्यां नद्यां भवाः अपः एवशब्दाऽन्यायागव्यवहृद्दार्थः । एता वाऽएका रति सारस्वत्य अप एका एकमुदकम् एवं सारस्वतीरे गृहीत्वा षोडशांशं गृहीयात् ॥२॥ अभ्यञ्जेते अद्यगाले सति । व्यर्दतः विविधं पूर्वीपरभात्रेण गृह्यतः ॥३॥ उदरंति उदरंते । स्वाहात्तो हवनमन्त्रः द्वितीयो ग्रहणमन्त्रः ॥४॥ प्रतोयं प्रतिशूलम् ॥५॥ नदीप्रवाहं परित्यज्य पृथक्प्रवाहरूपेण याः स्यन्द्ने अपयत्यः ताः । एतस्यै वाऽइति एषा परिणादी एतस्या महानद्याः सकाशादवह्निः (!) पृथक्कृत्य परिवहति तत एषेव पुनर्भवति संसृष्टा परिणादी पुनरैषैव महानदी भवति । यस्मादपदिना नदी पुनस्तां महानदीं प्रा-

प्राति तस्मादस्यैताभिर्द्विभिषिक्तस्यान्यराष्ट्रीयः पुरुषः राष्ट्रे स्वराष्ट्रे भवति । अथवर्ते वश-
यति । यथा महानदी परिणादोसंसर्गेण भूयसी जाता तथा तस्मिन्नादि अन्यराष्ट्रीयसमवधा-
नेन भूमानं भूयस्वं दधाति ॥११॥ अथ समुद्रोदकग्रहणं विधत्ते अथ नदीपतिमिति ॥१०॥
निवेद्याते (!) आचर्त्यतेऽस्मिंस्तृणादिकमिति मिषेऽप्य आचर्तः । गर्भोऽपत्यम् ॥११॥ सूर्य-
चसं सूर्यसमानतेऽस्मिन् ॥१२॥ सूर्ये आतपति सति । इमां भूमिमप्राप्ता भूमौ न पतिता
भवन्ति ॥१३॥ वेशनोऽल्पसरः तत्र भवाः । प्रवाहाभावान्मन्दस्वभावाः ॥१४॥ कूपे भवाः
कूप्याः । तथा इमामिति इमां भूमिं परेण भूमेरधस्तादिप्रकृष्टे देशे कूपे स्थिताः ॥१५॥ प्रुष्ठा
नीहाराः । सस्यानाभातपज्ञातम्लानिशामय (?) समथे Cod.) नीहारागता अप्रोऽभ्यवयत्यः
॥१६॥ प्रसूयमानायाः गोरुलब्ध्याः उल्ले गे गर्भवेष्टने भवाः अपः ॥१७॥ एतदेव सास्वतवर्जं
चतुर्गहोताऽयेन पूर्वं ङ्वा-ङ्वा पञ्चदशानामपां ग्रहणं विहितम् अथात्तिमस्य जलस्य ग्रहणं
सविशेषं विधत्ते अथेति । मरीचोत्कलिना पात्रेण संगृह्य गृहीत्वा अपिसृजति सर्वांसु गृही-
तास्त्वप्सु संसृजेत् । अत्र होमाभावात्स्वाहाक्तः पूर्वं मत्त्रो न पठितः । कथं मरीचीनामप्येन
परिगणानमिति तदुपपादयति एता वाऽप्य इति यस्मान्ना मरीचयः स्वन्दत्तऽइव प्रवहन्तोव
इवशब्दोऽल्पार्थे (?) परार्थे Cod.) साक्षात्प्रवहणाभावात् यथा जलसंघ उपर्युपरिभावेन व-
र्तन्ते तद्वदेता मरीचयः अन्योऽन्यस्यं मरीचेः भ्रिये (!) शोभायै अतिष्ठमानाः स्यातुमसहिष्ण-
वः उन्नाधार-इव भवन्त्यो गच्छन्ति अतो जलसाग्यादप्येन परिगणनम् ॥२१॥ ताः षोडश उ-
र्मिद्वयस्य वित्रेके षोडशसंख्याका भवन्ति ॥२३॥ होमपूर्वकं ग्रहणं प्रशंसति अथ यद्भुवेति
। वज्ररूपेणाऽयेन स्पृवा स्पृवा हिंसिवा हिंसिवा ततः स्वीकृत्य स्वाधीनं क्वा गृह्णन्तो भ-
वेत् ॥१४॥ मरीचिष्वपि अग्रा अस्थाने तासां होमाधिकरणत्वासम्भवाच्च होतव्यम् ॥२६॥३॥३॥
पञ्चमे ब्राह्मणे यज्ञमानाभिषेकस्तत्रत्या धर्माश्च विधोयन्ते ॥१॥ माहेन्द्रे ग्रहे अग्रहृते
सोमस्सेनापूर्णं मरुत्वतोयान्ते इत्यर्थः । माहेन्द्रग्रहणात्पूर्वं यज्ञमानाभिषेकं स्वायतननिधान-
प्रेणा प्रशंसति एष वाऽइति see १.४.२. ॥२॥ पूर्वमिन्द्रेण पोयमानः सोमः तमत्यपवत
शरीरादधो निगच्छन् स सोमो यदात्यपवत ततः सोऽतिपवितः सोमः शार्ङ्गः सम्भूतवान्
see ५.४.१०. ॥३॥ अथाभिषेकस्य पुरस्तात्पञ्चास्र क्रियमाणान्पार्यहोमान्विधत्ते अथ पार्यथीनी-
ति । वेनो नाम राजा तस्य पुत्रः पृथो नाम । सवमन्त्रार्थं स्वाधीनं कुर्यामिति कामयमा-
नाय पृथये (!) एतानि पारथीन्यदुहव्युः अर्ध्ववः । अस्मै यज्ञमानाय असाधिति तन्नमृगना-
मः सम्बुद्धानस्य सामान्यनिर्देशः हे पशो एहि आगच्छ अयं राजा वां पश्यते भोक्तुं पक्षां क-
दिष्यतीति सोऽयं पशुः तद्वचः श्रुवा तत्समोपं स्वयमेवागच्छति ॥३॥ अयंमर्षं नियन्तारमधि-
पतिम् ॥१॥ स्वः ज्ञातिभ्रता ॥१२॥ न्यग्रोधो नाम वटः तस्य पादः शाखावोहः तेन नि-
मित्तं नैयग्रोधपादम् तेन मित्र्यः सखिकर्मणि सात्रियोऽपि (?) न वज्रभाषो (१५५ Cod.)
नामाधुक्कर्मकारो साक्षा (धुः सख्य Cod.) राजन्योऽभिषिञ्चेत् । न्यग्रोधस्य पार्श्वेऽथ प्रतिष्ठा दृ-
श्यते राजायि हितोपदेशकौरामात्यैः सखिभिः प्रतिष्ठितो भवति नान्यथा अतस्तेन पात्रेण
मित्रकर्तृकमभिषेककरणं कृतम् ॥१३॥ प्रवयति वेजं तन्तुसंताने संप्रधीयात् ॥१५॥ हे उदक
अनिभश्च भ्रज पात्रैः यद्वादिद्वद्वद्विषयोऽपि नितरां भृष्टं न विनश्यतीति यावत् रजोभि-
न्विधाधितमसौत्यर्थः ॥१६॥ उदकसाम्बन्धादेव सोमसनिष्पत्तिः तादृशो रस एव ज्ञयते

अतः सोमस्य दानसाधनभूता भवथ ॥१८॥ एनं यज्ञमानं वासांसि तार्यपाण्ड्याधिवसाष्णी-
 षाणि परिधापयेत् तत् तत्रे तेषु प्रथमं तार्यमिति वासः न धन्यत्कम्बलादिकम् अत एव
 का° (१५. ५. ७-१०) तार्यं परिधापयति क्षीमं त्रिपाणं वा घृतोन्नमेकऽङ्गति तृपा नामौषधि-
 विशेषः तन्नमुनिर्मितं क्षीमं वस्त्रं तार्यं त्रिःशुबः पाथितं वा घृतोन्नमुन्दी लोदने घृतसित्त-
 मित्येको आचार्या वदसि । यज्ञद्रुपाणि सुक्चमसादीनि तत्र स्यूतानि भवेयुः ॥२०॥ पाण्डुं
 पाण्डुरं श्वेतं कम्बलं तार्यस्थोपरि प्रावृणुयात् ॥२१॥ अथि उपरि वसनीयमाहादनीयं वस्तु
 अथिवासं (!) तत्प्रतिमुञ्चेत् तार्यमुपसंव्याय (°धाय ?) पाण्डुरमुत्तरीयवदाकाथ अधीवासक-
 शुकादिकमुपरि प्रतिमुञ्चेत् ॥२२॥ उष्णीषं संसृत्य निवीतहृपेण कण्ठेऽवसड्य पुरस्तात्पूर्व-
 भागे नाभिदेशे श्रवगृह्णति उष्णीषान्नं नीविस्थाने ग्रथयेत् ॥२३॥ एके शाखान्नानुसारिणः
 तउष्णीषं समन्तं सर्वतो नाभिदेशे परिवेष्टयन्ति । अस्य क्षत्रियस्य उष्णीषरूपा नाभिरपि स-
 मन्तं पर्येति परिवेष्टिता भवति ॥२४॥ पूर्वं निहितस्य दीक्षितवसनस्य परित्यागं विधित्सु-
 र्केषां मतमुपन्यस्यति यद्वा विहितानां (विदि° Cod.) तार्यदीनां परिधापनादिकमेव दृ-
 ष्टयितुं पूर्वपक्षयति तत्रैकऽङ्गति । एके शाखिन एकवारं परिधापितानि एतानि वासांसि
 निदधति विसृज्य निदध्युः अथ तदानीमेव तार्यदिवसनकाले निहितं दीक्षितवसनमेनं
 यज्ञमानं पुनः परिधापयति । जनूद्गानि सल्लोत्पन्नानि वग्रूपाण्यद्गानि see ३, १, २, १३-१६ ।
 अतो वासोभिः परिधापनेन जन्वा तन्वा सल्लोत्पन्नैः शरीररूपैरङ्गैः समर्धितवान्भवति ॥२५॥
 निहितस्य दीक्षितवसनस्यावभृथे प्रासनं विधत्ते स यत्रेति अवभृथमभ्यवहरति आहोयुरासु
 प्रक्षिपेयुः । सलोम प्रकृतिगतमनुसृतम् प्रकृती दीक्षितवसनभ्यावभृथे परित्याग उक्ताः । अ-
 वसाने कर्तव्या उदवसानीयेष्टिः ॥२६॥ ब्राह्मद्वयं विमुञ्च्यत् कर्कोपाध्यायेन तु बाङ्गशब्दस्य
 धनुष्कोटिपरवं व्याख्यातम् (का° १५. ५. १८.) ॥२८॥ दृ विदारणे दृणातीति दृबा विदारिका
 दृष्यतेर्वा रूपम् । राजा भङ्गहेतुः । क्षुमा क्षुप विधूनने क्षुपतीति क्षुपा पकारस्य स्थाने म-
 कारः शत्रुक्षपणकारिणी (!) । समर्पणेन परित्यागमात्रेण यया परान्भिनन्ति (!) शत्रुन्विदार-
 यति । यया विद्धस्य ताडितस्य डोवने संदेहः । यया राजा शत्रुमपराधोति दिनस्येव ॥२९॥
 अशरद्व्याः अर्द्धसकाः शरद्व्यं शरद्व्यं तद्दहिताः कौराति अनेन सर्वास्वपि दिक्षु परकीयश-
 रद्व्यवं निवर्त्यते ॥३०॥ आविन्नपदयुक्ताः सप्त मन्त्रा आविदः । आवेदयति ज्ञापयन्ति देव-
 ताभ्य एनं यज्ञमानमिति । अनिहृतां साक्षादेवतावाचकपदरहितं मन्त्रं वाचयेत् । हे मर्या
 मरणयोग्या मनुष्याः आविः प्रकाशाऽभूत् । सवमभिषेकम् ॥३१॥ आविन्नः आवेदितः ज्ञापि-
 तः विन्ता भोगप्रत्यययोरिति (भा° ८. २. ५८.) निपातितः अग्नये यज्ञमानं ज्ञापितवानित्यर्थः
 ॥३२॥ ५ ॥ ३ ॥

सदसो मध्यऽउपविष्टस्य केशवस्य स्त्रीवस्य वदने लोहायसं तास्रमर्पयेत् । दंशनशी-
 ला मृत्यव इहाभिप्रेताः । अवपूर्वे यज्ञिर्नाशार्थं ॥३॥ केशवलोलोहायसदन्दश्रूकानामन्नरालव-
 र्तिर्ब्रमुपपादयति अथ यदिति ॥३॥

The explanation of ४. १. ३ — ४. ४. ५ is wanting in AB.

यज्ञमानहस्ते पञ्चाक्षावपनं विधत्ते अथेति अक्षा नाम कपर्दकाः सुवर्णनिर्मिताः विभीदक-
 फलानि सौवर्णा वा । ते चाक्षा द्यूतस्थाने निवपनीयाः तेषां चतुर्णामक्षाणां कृतसंज्ञा पञ्चा

नां (!) कलिसंज्ञा तथा च शाखान्ने स्तोमसंख्यायां कृतादिष्ववहारः कृतः ये चै चवाराः स्तोमाः कृतं तत् अथ ये पञ्च कालिः स इति यदा पञ्चाप्यक्षा उत्ताना (? उत्पन्ना Cod.) भवन्ति तदा देवितुर्गया भवति पञ्चसु वेकन्नपासु (!) जय एव भविष्यतीत्यन्यत्रोक्तम् अतः कलेः सर्वाक्षाभिभावकत्वात्सुन्वतोऽपि जयापेक्षित्वात्पञ्चाक्षान्निवाप इत्यर्थः । अयशब्दोऽप्यक्षा-चो ॥६॥ दण्डैर्यक्षियवृक्षकालैः एनं सुन्वत् पृष्ठतः पञ्चाद्भागो तूष्णीममन्नकं भ्रान्ति हन्त्युः । तस्माद्ग्राहोऽदण्डयभावः यथा राज्ञा स्वा अपरुद्धाः प्रज्ञा दण्डयति एवं स्वयं न दण्डयः ॥७॥ रथ्य रथ्यतिर्विशगमने मदोयाय यज्ञमानाय सर्वं वशीकुरु यदा द्यूतस्थानपरिलेखनद्वयं कार्यं साधय ॥१५॥ पापवस्यसं पापिष्ठं कर्म नेदसत् न भवेत् ॥१६॥ आहवनीयस्योत्तरप्र-देशे स्थापितः स पूर्वाग्निः तस्मिन् तत्संस्पृष्टम् अधिदोष्यस्यत्रेति अधिदेवनं द्यूतभूमिः तां शुक्रग्रहस्य पुरोह्या तं प्रथया पूर्वथा विश्वयेमथेत्यनया कुरुतः । ४, २, १, ३-१० ॥२०॥ म-न्थिग्रहपुरोह्या अयं वेन इत्यनया विमितं विमिन्वन्थ्यत्रेति विमितं चतुर्द्वारं चतुरभ्रं मण्ड-पम् तद्विमिनृतः कुरुतः ॥२१॥ तस्मान्नेनाक्षनिधानेनाग्निमेव प्रीणितवान्भवति । देवनकाले यामेत्र पणवेन क्वा गां दोष्यधूमिति द्यूतकरणैषं ब्रूयात् ततोऽस्य पणवेनाङ्गीकृतां गामा-नोय भ्रान्ति हन्तिश्चा[र]ननमात्रार्थो न भारणार्थः । पूर्वाग्निमाहवनीयं वहत इति पूर्वाग्निवाहौ तावनद्गुरौ दक्षिणा । तदिदं देवनं संनिधिब्रह्मादभिषेचनीयाह्यसोमयागमध्यगतमपि महा-प्रकरणब्रह्मादिष्टिप्रसुसोमयागात्मकाराशसुयशेष इति गम्यते प्रकरणेन संनिधेर्वा इति सिद्धा-न्तितम् ॥२३॥ अथ पय यास्विष्ठकृदिडादिकं दर्शयति अथाहेति प्रधानसौमिष्ठकतद्विषोर्मध्ये यदेवनादिकं कृतं तत्प्रज्ञापतिमध्यनिधानद्वयेण प्रशंसति ॥२४॥ ४ ४ ४ ॥

पञ्चमे ब्राह्मणे संसृपां हवीषि दशसंख्याकानि दण्डपेयाह्यसोमयागस्य दोक्षा उपसया-गः ऋषिपेवशेषेण दक्षिणाश्च विधीयन्ते । भर्गा यज्ञद्वयं वीर्यम् ॥१५॥ तमपसृतं गर्भमेताभि-र्वह्यमाणाभिः सावित्रादिभिरनुसमसर्पत् अनुक्रमेण प्राप्तवान् ॥२॥ सम्यक् सृज्यते प्राप्यते त्रोर्यमाभिरग्यादिभिर्देवताभिरिति संसृपो देवताः तासां हवीष्यपि तन्नामानि प्रत्येकमेकैक-दिने कर्तव्यानि । अयमत्र क्रमः दशानां संसृपां हविषां मध्ये सप्त हवीषि प्रतिदिनं क्रमेणैकैकं क्वा सप्तमे दिने सप्तम्यामिष्टावतीतायामष्टमं हविर्निर्वपेत् अष्टपराह्णं (?) दश-पेयस्य द्वादशपुण्ड्रकोकस्रकप्रतिमोकलजणां दोक्षां क्वा तदानीमेव प्रथमामुपसदं क्वा त-दने संसृपामष्टमं (!) ऋषिान्वपेत् अष्टमे दिने उपसदने संसृपां नवमं हविर्निहत्य नवमे दिवसे तृतीयोपसदने संसृपां दशमं हविर्निहत्य तस्मिन्नेवाहनि अग्नीषोमोयपशुप्रचारं कुर्यात् ततो दशमेऽहनि सोमोऽभिषुयते इतशपयश्च पीयतःइति दशपेयवम् । एकैकस्मिन्पत्रे दश-भिर्ब्राह्मणैः पातव्यः सोमसो यस्मिन् (स) दशपेयः ॥३॥ अत्र यदुक्तं सूत्रकृता (कां १५ ८. १५-१६) अग्यार्थः भक्षणाथं सदःप्रसर्पणकाले सोम्यानां शतसंख्याकाब्राह्मणानां मध्ये एकै-कस्य पात्रस्य भक्षयितारो दश दश पुरुषाः यज्ञमानस्य दश सोमपान्पितामहान्यज्ञमानस्य पितामहस्तत्पितामह इत्येवं पितामहदशगणं संख्याय गणायिवा प्रसर्पेयुः यदा सवित्रा प्रस-वित्रेति मंहितोक्तमनुक्तेः प्रसर्पणं कुर्यादित्यर्थः । अत्र पितामहगणनेन प्रसर्पणं पूर्वपक्षयति तदाङ्गरिति तद्दृश्यतिथ्यर्थे (!) इत्येति ज्या ज्यानिर्निर्कृष्ट इत्यर्थः अत्रोपपत्तिमाह द्वा त्रीनि-ति यदि पितामहान्जानीयुः तर्हि द्वा त्रीनेव जानीयुः न सर्वान् तस्मात्सावित्रादिदशदेवताः

संख्याय प्रसर्पणं कुर्यात् ॥४॥ संसृपशब्दवाच्यहविर्निर्वापकालं दर्शयति अभिषेचनीयाख्य-
सौरायागस्योदवसानोयेष्टिर्यदा समाप्यते तदन्तरमेतानि हवींषि निर्वपित् ॥५॥ तत्प्रकारः
कात्यायनेन (१५, ८, ४-१. १४) स्पष्टोक्तः सप्त हवींषि पूर्वमिष्टितन्त्रेण क्वा सप्त हि-
रण्यमयपुण्ड्रोकाणि दत्त्वा उत्तरासु तिसृषु पञ्च दत्त्वा द्वादशपुण्ड्रोकासकप्रतिमाकदन्तिणां
दशपेयदीक्षां क्वा सप्तम्यां संसृपयागसम्बन्धिन्यां (सूत्र Cod.) सप्तमदिने क्रियमाणायाम् वा-
रुण्यामिष्टावतीतायां पूर्वमेवाभिषेचनीयदेशपेयेरपि द्विधा (!) सोमं क्रोवा दशपेयार्थं ब्रह्मा-
गारे स्थापितं सोममाहृत्यामन्याभिमर्शनाद्यातिथ्यात् क्वा संसृपां हविषां मध्येऽग्न्यामगोयसौ-
म्यवीष्णवानि त्रीणि हवींष्युपसत्प्रतिनिधिधेन कर्तव्यानि उपसदामप्यग्निसोमविष्णुदेवता अ-
ग्निमवात् (! तास्वचित् ?) । तथाप्यग्निसोमयोर्कस्याप्यभावे दशसंख्यापूरुणाभावात्तयोर्पि दशम-
बमुच्यते तत्र तिसृषु देवतासु तद्देवत्यहविः[सु] पञ्च पुण्ड्रोकाणि देवानि भवन्ति । दत्तानि
सप्त अग्निमहविस्त्रये दास्यमानानि पञ्चेति द्वादश पुण्ड्रोकाणि भवन्ति । प्रकृतावान्मु श्चान्यपे
ऽध्नातीत्यादिना यद्दीक्षामात्रं विहितं तदत्रापवदितुं दत्तदास्यमानपुण्ड्रोकासकप्रतिमाको
विहितः ॥६-१३॥ पद्मगतप्रन्ननालविसानां स्वर्गात्तरिन्भूयाख्यलोकत्रयात्मकवात्तत्प्रतिभाक-
लक्षणादीक्षाकारणेनैव यज्ञमानमेव त्रिषु लोकेषु दीक्षितवान्भवति ॥१४॥ पूर्वमभिषेचनीय-
दीक्षानि राज्ञानं क्रोवा द्वैधमुपनस्य तत्रैकं दशपेयार्थं पर्युल्ल ब्रह्मागारं स्थापयित्वा एकेनाभे-
षेचनीये प्रचारः कृतः अथ दशपेये तं ब्रह्मगृहे स्थापितं सोममाहृत्यामन्यामामस्यातिथ्यया
प्रचोद्युः तदन्तरपुपसदागः तत्राग्निसोमविष्णुदेवताकोपसत्प्रतिनिधिधेन संसृपयागसम्बन्धि-
नामुक्तमानां (संसृपया° Cod.) त्रयाणामगोयसौम्यवैष्णवानामेव निर्वापं पूर्वपक्षयति यदो-
पसद्विरिति ॥१५॥ तेन राथेष्टीति एकैकापमत्स्थाने तेन एकं हविषा यथेष्टि इष्टितन्त्रेण
कुर्यात् उपसत्त्रयार्थमेतद्विस्त्रयं कर्तव्यमिति शाखात्तरोयः पक्षः तमिमं निराकरोति तत्र त-
थेति । नेयात् न प्रच्युतो भवेत् तत उपसदः पृथक्कुर्यात्तदन्तरात्तानि संसृपामभिमानि त्री-
णि हवींषि चेष्टितन्त्रेण पृथक्कुर्यात् ॥१६॥१७॥ स एष दशपेयः क्रतुः सप्तदशस्तामसाध्यो
ऽग्निष्टोमसंस्थो भवति ॥१८॥ प्राकाशी दीपस्तम्भावित्येके स्वर्णमयदर्पणावित्यपरे । वशां
वन्ध्याम् । एकेनानुहुह युक्तस्य यवपूर्णस्य शकटस्य दानं विधत्ते अन्यतरत इति ॥२०॥
द्वादश चैत्रादयोऽधिकमासेन सह त्रयोदश च्चा मासाः ॥२३॥२५॥४॥

अथ पञ्चमाध्याये पञ्चब्रह्मसंज्ञकचरुः द्वादश प्रयुजां हवींषि पशुद्वयं केशवपनीयातेग-
त्रः सौरामाणोप्रयोगो राज्ञसूयसमाप्त्युदवसानोयेष्टिविधीयते । वेदिमध्ये पूर्वार्धे पूर्वभाग ॥२१॥
दिगादिभ्यः सकाशात्पुनर्निष्क्रोणाति स्वाधीनं कृतवान्भवति ॥२२॥ प्रत्येकहविःप्रचारादन-
न्तरं बार्हस्पत्ये चौरा संस्रवानयनं विधत्ते संस्रवमिति ॥२३॥ निदानेन कारणेन निवृत्तं स-
ति ॥२४॥ पृषन् विन्दुयुक्ताश्चित्रवर्णाः ॥२५॥ वशा वन्ध्या । अत्रवीता वेतैः प्रजननार्थान्निष्ठा
अप्रजाता अगृहीतगर्भा ॥२६॥ शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । अग्र्यग्णः सूर्यस्य । अर्थतस्य हविःपञ्च-
कस्य फलान्तराय राज्ञसूयाद्बहिःप्रयोगं दर्शयति स हैतेनेति । विश्वाव्राजी (!) एकत्र संनि-
विष्टाः (!) इतस्ततः पर्यटनमशुर्वन् अन्नाद्यकामः एकत्र (? एवञ्च Cod.) स्थितैव सर्वतो
मेऽन्नं स्यादिति कामयमानः ॥२७॥२८॥५॥

द्वितीये प्रयुजां हवींषि विधीयते । एष यथा ऋतुनासान्प्रयुङ्क्ते कर्मणि योजयति ।

स्रतवोऽप्येन युक्ताः सप्तो वहति प्रापय्नोऽहं फलम् इदानीमनुष्ठातापि प्रयत्नानूतननुलक्ष्य चरति अनुसरति तत्रदनुजनिनितफलं प्राप्तुकामः ॥१॥ मनुष्यस्यायुःपरिमाणस्यावगममशक्यत्वा-
न्मासि-मासि यजनं न कर्तव्यम् । इतिःषट्कस्यैकोक्त्य यागकारणेऽपि कंचिद्विशेषं पूर्वप-
क्षत्वेनापन्यस्यति शम्यापराध्याधःइति शम्या परास्ता विध्यति निपतति यत्रेति स शम्याप-
राध्याधो देशः तत्र देशे पूर्विः षड्भिः प्राङ्मुखो यान्वाहन्यजेत आहवनीयात्पूर्वदेशे एकैक-
शम्याप्रासे षट् कर्तव्यानि पुनरावृत्तेन एकैकशम्याप्रासप्रदेशे अपराणि षट् कर्तव्यानि ॥२॥
तं पक्षं निराकृत्य पक्षान्तं विधत्ते तउ तथेति । समानबर्होषि बर्हिःशब्दस्तस्त्रौपलक्षकः
एकतन्प्राणि कर्तव्यानि । तासां पूर्वहविःषट्कस्य देवतानामग्निषोमादीनां षष्ठां नूपमेतत्
यथा शिशिरर्तौ युक्ताश्च राजानः प्राञ्चः सप्त आप्रावृषं प्रावृट्कालपर्यन्तं यायुः गक्ष्येः तदिदं
प्राङ्मुखं यानं पूर्वपूर्वशम्याप्रासेषु यष्टव्यानामग्न्यादिदेवतानां सम्बन्धि रूपम् । तैत्तिरीयके
शिशिरादिषु प्रदसु मासेषु राजभेदेन प्राङ्मुखो यात्रा प्रतिमासं व्यापारभेदश्च स्पष्टमाज्ञातः
आग्नेयमष्टाकपालं निर्वापति तस्माद्विशिरे कुरुपाञ्चालाः प्राञ्चो याति सौम्यं चरुं तस्माद्-
सप्तं व्यवसायादयति सावित्रं द्वादशकपालं तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा विरुन्धने (०तं)
बार्हस्पत्यं चरुं सवित्रैव विरुन्धय ब्राह्मणा (?) यवानादधते वाङ्ममष्टाकपालं नूपा-
ण्येव तेन कुर्वते वैश्वानरं द्वादशकपालं तस्माद्ऽऽधन्ये नैदाधे प्रत्यर्धं (!) कुरुपाञ्चाला
यातीति । पूर्वाग्निमाहवनीयं वहतीति पूर्वाग्निवाहोऽनडाहः तेषां मध्ये द्वौ दक्षिणाग्नेन द्वेषी
॥३॥ वार्षिकमभि वर्षेऽर्तुसम्बन्धिनं प्रथममासमभिलक्ष्य पुनरावर्तनेन शिशिरे दिग्विजयाय
प्राञ्चः प्रयाताः कुरुपाञ्चालादयो निदाघऽर्तुद्वितीयमासे परकीर्य राष्ट्रं सर्वात्मना विनाम्य स्व-
देशं प्रति प्रत्यङ्मुखो निर्वातन्ति तदेतत्सस्वत्यादिदेवतानां प्रतिनिवृत्त्य (त्यां Cod.) य-
ष्टव्यानां रूपम् । तेनोत्तरहविःषट्कयोगेन प्रावृडादीन्षणमासान्योऽशितवान्भवति ॥४॥ उक्तं
द्वादशप्रयुग्धविःकरणेऽर्तुप्रयोगं कुरुपाञ्चालवृत्तात्तमुत्तेन इत्ययति तत्र स्मैतदिति पूर्वं कुरु-
पाञ्चाला आङ्गवदन्ति विचारयति अस्मानूतवो युक्ताः सप्तो वहति युक्तानूतननुलक्ष्य चरामो
ऽनुसराम इति आशंसामानामेषां राज्ञां मध्ये राजान आसुः ते राजसुययाशितः प्रयुग्धविः-
करणामृतुप्रयोगरूपमिति प्रत्युचुरिति तस्यार्थः ॥५॥ तानि द्वादश हवींष्युद्दिशाति आग्नेय इति
॥६॥ म्येनीं श्वेतवर्णाम् विचित्रगर्भाम् प्रज्ञातगर्भाम् । see ४. ५. २. १ ॥८॥ पृषतीं विन्दुयुक्तां
त्रिचित्रवर्णाम् गर्भिणीम् ॥९॥ शाखाभेदेन देवतान्तरसम्बन्धः ॥१०॥२॥५॥

तृतीयं केशवपनीयातिरात्रस्य वैशेषिका धर्मा उच्यन्ते । पशुबन्धद्वयादनन्तरं केशवप-
नीयातिरात्रयागः कर्तव्यः । अभिषेचनीयसोमयागं कृत्वा संवत्सरपर्यन्तं केशवपनीयाकरणलक्षणं
व्रतमाचर्यम् ततस्तद्व्रतविसर्जनार्थमेकः सोमयागः पौर्णमासीभृत्यः कार्यः स एव केशवप-
नीयातिरात्र उच्यते रात्रिमतीत्य वर्ततऽर्त्यतिरात्रः अतिरात्रसंस्थया कार्य इत्यर्थः । विउ-
स्यात् (!) गतसारेऽपि भवेत् ॥१॥ केशवपनार्थमुपयुज्यमानः क्रियमाणः स्तोमः एकविंशा-
दिस्तोमवान्यागः केशवपनीयः ॥२॥ तत्र सामगैर्गीयमानेषु स्तोत्रेषु चोदकेन प्रातःसव-
नादिषु त्रिवृदादिस्तोमप्राप्तिं तानपवदितुं विशेषं दर्शयति तस्यैकार्थिप्रमिति । प्रातःसवन-
मेकार्थिस्तोमयुक्तां कर्तव्यम् माध्यन्दिनं सप्तदशस्तोमकम् अस्य सोमयागस्यातिरात्रसंस्था-
[ना]मृतोयसवनेऽग्निष्टोमवद्द्वादश स्तोत्राणि तत उत्तरं त्रीण्युक्तस्तोत्राणि एकां षोडशिः

स्तोत्रं रात्रिपर्यायस्तोत्राणि द्वादश तानि सर्वाण्यपि पञ्चदशस्तोमकानि कर्तव्यानि ॥३॥
 स्तोमत्रिवृत्प्रचारस्तु (तृत्विप्रचारस्तु Cod.) प्राचीमरोहेत्यत्र (४.१.३.) दिक्समरोहणामन्त्र-
 व्याख्यावसरे दर्शितः किं च पूर्वदिक्सरात्रिशेषे उक्तदिक्सस्योपःकाले यज्ञसंस्थापकमेकं
 चरमं स्तोत्रं तृतीयपर्यायस्याग्ने रथस्रसाम्ना गातव्यम् तत्संधिस्तोत्रमित्युच्यते तत्स्तोत्रं त्रि-
 वृत्स्तोत्रयुक्तं कार्यम् । एकविंशद्वरोहणं (ण Cod.) त्रिवृत्पर्यन्तं यत्स्तोमकरणमुक्तं तस्मू-
 र्यज्ञोक्तादिक्रमाद्भूम्यवस्थानात्मना प्रशंसति एष एवैकविंश इति य एष तपति स एक-
 विंशः सूर्य इत्यर्थः तस्मादपयुङ्क्ते अवरोहतीत्यर्थः सोऽवरुह्यावरुष्य (भोवनं Cod.) त्रिवृ-
 त्पायामस्रां (अत्रवृत् Cod.) भूमिलक्षणायां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितवान्भवति ॥४॥ माध्यन्दि-
 नसवने रथस्रं बृहत्साम वा पृष्ठस्तोत्रं प्रकृती विकल्पितम् अत्रेक्रं ('त्रैकं) नियमयति तस्य
 रथस्रमिति । अस्य सोमयागास्यातिरात्रसंस्थावं प्रतिष्ठात्मना प्रशंसति अतिरात्र इति अतिरा-
 त्रसंस्थात्मना कृत एष क्रतुः प्रतिष्ठात्रयः ॥५॥ अस्य क्रतोः केशावापव्रतविसर्ननार्थं (कश-
 वां Cod.) क्रियमाणवान्ब्रह्मे केशवापः कार्यः । तत्र कांचिद्विशेषं विभक्ते स वै न्येवेति न
 यज्ञमानो निवर्तयते केशात्रिकृतेदेव न वपेत् वपनं नाम मुण्डनं तत्र कुर्यात् निवर्तनं
 कर्तनं तत्कुर्यात् । एषा केशकर्तनिलक्षणा व्रतचर्या यावज्जीवनं (वन Cod.) कर्तव्या न
 केशमुण्डनं कार्यम् कदाचिदप्यनुपानद्रकोऽपाउकोऽस्यां (? चिदप्यपि उपानहे पाउको स्यां
 Cod.) भूमौ न प्रतिष्ठति अवस्थानं न कुर्यात् ॥६॥ आसन्ध्या अवरोहणासमयेऽपि उपा-
 नहे पाउको उपमुञ्चेत इतस्ततः संचरणसमये रथं वा दानं धारोहेत् ॥७॥३५॥

समप्रधाने राजस्ये सप्त सोमयागाः । तत्र पवित्राख्यसोमयागे विशेषाभावं स नोक्तः ।
 अभिषेचनीयदशपेयकेशवपनीयातिरात्रेषु केषुचिद्विशेषिका धर्मा उक्ताः । व्युष्टिद्विरात्रांश्विष्टा-
 मातिरात्रः (त्रि Cod.) क्षत्रधृतिरिति सोमयागात्रयं केशवपनीयादनन्तरं कर्तव्यम् तेषां सोम-
 यागविकृतिबादश्विष्टोमवत्सर्वमङ्गजातं कर्तव्यम् तत्र विशेषाभावाद्ब्रह्मे नोक्ताः । तदन्तरक-
 र्तव्या सौत्रामण्याभिधीयते तत्र पशुत्रयं (तस्रपशुं Cod.) देवतासम्बन्धविशिष्टं विभक्तं ज्येष्ठ
 इति । मल्हा (यृह्ना Cod.) मणिला (?) गलस्तनयुता अविर्मेषी । मुश्रपतराः मुधेन अपत्रि-
 तुमर्हाः ॥१॥ अत्रयत् (!) वेतेः खादनार्थाच्छान्दसः शप् (शव् Cod.) ॥६॥ कृत्रित् व्यथं
 मम पुत्रमबधीदिति कुजः सन् इन्द्रवर्जितमेव सोमयागमाज्ञहे अनुष्ठितवान् यथा सोम
 इन्द्रवर्जितः सुतोऽभिषुतः स्यान्नथेत्यर्थः ॥७॥ विष्टञ्ज उर्वतः । तस्मादिन्द्रः प्रायश्चित्तयो-
 ग्य आस प्रायो विनाशः तस्य चिन्तिः संधानं यस्येति तथाविधो बभूव ॥८॥ अत्राचः अ-
 धोमुखादपानद्वागत उभरात्प्राणाद्गुह्यकिङ्कत् । कुवलककन्धुबदराणि सूक्ष्मतन्मूलमध्यपरि-
 माणानि बदरजातिफलानि । व्याथ्यत व्यृजो विहोना बभूव ॥९॥ सोभातिपूतः अपानद्वा-
 रादिभ्यः सुतसोमः । मङ्कः मकि प्रतिबन्धे संचलद्गतः (? सवलं Cod.) पङ्गुरिव । त्र-
 सीयान्वसुमन्त्रः ॥११॥ बतेति हर्षे ॥१२॥ इयं राजसुयाद्बहिरपि प्रयोक्तव्या ॥१३॥ नाषि-
 न्या कण्ठकवत्या । अनुषुवति प्रेरितवान्भवति ॥१४॥ उत्तरवेधामेकमपिं तदन्तिणभागे
 उच्यते प्रदेशे एकम् ॥२१॥ तां दर्भिः पात्रयेत् ॥२२॥ होत्रा द्विवारं वषट्कारः कर्तव्यः अ-
 ध्युष्णापे द्विवारं हवनं कार्यम् हवनानन्तरं भस्मार्थमाहुर्युः । एतस्य होममन्वितरी द्वौ परि-
 सुजोमी होतव्यौ एष परिसुजोमी दक्षिणेऽग्राविति प्रागुक्तः ॥२६॥ जतोयाः सुरायाः शेषं रु-

कमवति शतदिद्रे नवदिद्रे वा कुम्भे आसिध्य तं कुम्भं दक्षिणास्याहवनीयस्योपरि शिको कृत्वा स्रवणं सोमवदादिपितृणां त्रिभिस्तृचेरुपतिष्ठेत । अथ कुम्भं शतवितृष इति त्कम्भब्राह्मणे ध्याड्यातम् (४. १. १३.) ॥२७॥ आहवनीयस्योपरि उज्जते प्रदेशे परिसुत्प्रचारार्थं दक्षिणात् स्थापितस्याग्रेरुपरि । विष्णुर्लो कुम्भात्कवलीम् परिसुतम् । सोमदेवतायुतानां पितृणां याड्यापुरोऽनुवाक्यावृत्ता उदीरतामवरऽउत्परास इत्याद्यास्तिस्रः ऋचः ऋषिषदां पितृणां ऋषिषदः पितर उत्यर्वागित्याद्यास्तिस्रः ऋचः अग्निज्ञानानां पितृणामायतु नः पितरः सोम्यास इत्याद्यास्तिस्रः ऋचः इति नवऽर्चः संहितायां क्रमेणाज्ञाताः (११, ४१-५१. ५५-६०.) ताभिरुपस्थानं कर्तव्यम् ॥२८॥ अथ पशुपुरोडाशार्थं सावित्रवारुणैन्द्राद्यर्थं हविष्यर्थं विधत्ते अथैतानीति ॥२९॥ कात्यायनस्य (१५, १०, ११-२१) अयमर्थः एषा सौत्रामणी सोमातिपूतस्यापि भेषज्यार्थं कर्तव्येति राजसूयादृद्धिः प्रयोगः तत्र पशुपुरोडाशार्थं विहितान्येताभिः सावित्रादिहवीषि अनुयाज्ञाने यष्टव्यानि तदा द्विद्रुपिधानार्थं पशुवपचरणान्तरमखदानात्पुराधिनेन पुरोडाशेन यागः कर्तव्य इत्येकः शाखाकारीयः पञ्चः पशुवपचरणान्तरमेवेतिः सावित्रादिभिर्हविर्भिर्यागः करणीयः तदा यज्ञपतिद्विद्रुपिधानार्थमितेषामिष्टवादाकिनहविर्निर्धापो न कर्तव्य इत्यपरः पञ्चः । तत्र पूवपञ्चमाह स यदि हैतयापीति । भिषज्येत्समादध्यात् । तर्हि अनुयाज्ञयागाने सुग्व्यहनात्पुरस्तादेतिः सावित्रादिहविर्भिः प्रचरणं कर्तव्यम् पश्चाद् इति सोमः पश्चाद्गोऽतिपूतः अत एतस्मिन्काले यज्ञस्य पश्चाद्गो एतद्विःप्रचरणेन (रौन Cod.) तं सोमातिपूतं पुरुषमपिहितवान्भवतीति तत्पक्षे हविरभर्तु विधत्ते आश्विनमु तह (!) इति तस्य प्रचारकालमाह अथ यदेति ॥३३॥ तं पञ्चं निराकृत्य स्वमतं दर्शयति तदु तथेति । स्पष्टार्थः-॥३३॥४॥५॥

The explanation of ५. ५. १-१४ (किलास्तुपुत) is wanting in AB.

तस्मिन्नर्थे ऋतियाज्ञवल्क्यं प्रमाणयति इति ह स्मादेति इन्द्रोऽप्येतयेष्टा धृत्रस्य स्थानं त्रयीविद्याशयमाकेनत् तस्मात्परस्य स्थाननाशार्थमितयाभिचारः कर्तव्यः ॥१४॥ अनयेष्टा कथं परकृताभिचारपरिहार इत्याशङ्क्य तत्कैमुतिकन्यायेन समर्थयते । किमु (किल Cod.) किमुत ॥१५॥ शतमानलक्षणमुक्तं पुरस्तात् (४. १. २४.) । ब्रह्मा हि न प्रचरति हवनादिकमध्वर्युवर्गवन्न करोति न स्तुते उद्गातृवन्न स्तोत्रं प्रयुज्जते न शंसति हेतृवदृक्त्वं न पठति । हिरण्यं साधनं कृत्वान्यदन्नादिकमुपभुञ्जते न तु हिरण्यमेव भक्षयति (भञ्ज° Cod.) अतो व्यवहारादिषु सुवर्णे रत्नेऽपि तस्य स्वद्रुपहानिर्नास्ति ॥१५॥ तिवृणां सवत्सानां भूयस्त्वम् हेतुरपि नानामन्त्रपठनात् अतस्तासां हेतृसम्प्रदानकर्म युक्तम् ॥१७॥ वस्त्राणां सर्वशरीराद्वादकावादासस्त्रम् अध्वर्योरपि यज्ञशरीरविस्तारकावमस्ति यज्ञस्य मात्रां विमिमीतऽउ व इति मन्त्रवर्णात् तत्र व एकोऽध्वर्युरिति यास्कवचनम् (निर्ह° १. ८.) ॥१८॥ त्रीणि शतमानानि तिलो धेनवः त्रीणि वासांसोति नव भुक्त्यानि वत्ससहितानां पयस्विनीनां दानस्य सिद्धवान्नासां वत्सा अथि त्रय इति द्वादश । अग्नीष्वस्य ब्रह्मणा सह परिगणमाभावात्तद्विषां विहाय द्वादश दृष्टव्यः गामग्रोहइति पृथग्दक्षिणाधिधानात्तेन सह परिगणमपक्षे त्रयोदश भवन्ति संवत्सरस्यैपि यथोक्तं वैत्रादयो (? ता सौत्रदिस Cod.) मासा द्वादश यदा मलिम्लुचो भवति तदा त्रयोदश ॥१९॥५॥५॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मणभाष्ये
पञ्चमकाण्डव्याख्या समाप्ता ॥५॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyāya १. १. ४ वेद पञ्च AB. - १ ईश्वरा Sāy. - १० विद्यात् Sāy. -

३. ६ अपयन्ति A. - १४ Read: नुवाक्या भवत्येका. - ४. ६ ककुम्भान् Sāy. —

Adhyāya २. १. १ निश्रेणीम् Sāy. - २. १० अह् A. - १३ गन्धे Sāy. - ३.

६ and ७ यथेष्टि Sāy. - ६ Read: प्रज्ञातमा°. - ४. ११ and १३ गावीधुक° Sāy. —

Adhyāya ३. १. ७ तस्य श्वेतो Sāy. - १० गवीधुकाः Sāy. - ११ उद्गविष्टि-

तं Sāy. - १३ परिवृत्ये ABC. - १३ परिवृत्तिः Sāy. - १३ परिमूर्णी वेष्टितमुखी

पीतपुही वा पर्यारिणी रोगग्रस्ता marginal gloss in B. - १३ वात्सीरू Sāy.

२. ३ सन् अयशो Sāy. (against the accent). - ३. १ देवसुवां Sāy. - ६ अति-

ष्ठाः Sāy. - १ धर्मा उप° Sāy. - १३ ह्रीमा भव° ABC. ह्रीमां भव° Sāy. - २४

सम्भरति ॥२४॥ काण्डस्यार्थं २३६॥ शतपथस्यार्थम् ॥१२०००॥ A. सम्भरति ॥२४॥

शतपथस्यार्थं ॥ B. ॥३१२१॥ marginal gloss in B. In C. is no such indi-

cation of the Çatapatha's one half here ending, an indication, which I

must remark is in direct conflict with the present bulk of the work,

but which if it could be proved to be correct might contribute to trace

some of its parts to a more modern origin, or at least to a later an-

nexation to the whole, than the rest. - ५. ४ भिषिषिचे AC. भिषिषिचे B. -

१८ 'निरिणुष्व' ABC. - २३ सात्कृत्य A. - २५ साम्ना C. - २६ AB. - २६ परान्निवति Sdy. (?) —

Adhyāya ४. ३. २ सम्भूतो भवति A. B. sec. m. C. सम्भूतो भवति B prima manu. - ५ पुनर्धीति AC. - २३ रषवाक्या ABC. and thus also the mss. of Kātyāyana. See पाणि० ट. ४. ८. - २४ 'मिहृदतो C. 'मिहृदतो A. B. sec. m. and a marginal gloss at Kāty. ३५. १. १०. 'मिहृदतो B pr. m. from उधृ instead of उद्. - ४. १ भरतामां C. - २३ पूर्वामिवाहो Sdy. - ५. १ सम्भूतो भवति ABC. - १ तोऽस्य गर्भं A. B. pr. m. Sdy. तोऽस्य गर्भं B sec. m. C. Bodl. Wils. 452. - १६ पथेष्टि Sdy. see १. १. ८. - षाय ऋषभं A. B. sec. m. —

Adhyāya ५. १. १ तस्य ऋषभो A. B. sec. m. - १० पत्पुपतो गौर्विशो A. see १. १. १. - २. ३ शिथिरे युक्ता AB. (युक्तया Sdy.) - ४ दुक्षिणा मज्जू A. B. pr. m. - ३. १ विडुक्तात् Sdy. - ४. १ शुभपतरा A. - १८ स एतेषु C. - २४ We expect इक्षुकीषां. - २६ आकरन्ति? (आकरेयुः Sdy.) - २५ किं न स्त्री A. रथं वरुति A. - ५. ३ मा नु ABC. - ५ मां नु AB. - ६ यो योनि B pr. m. C. - ६ संलुप्याहिन A. - १० त्रयो वेदस्तस्मि A. - ११ सूया A. - १५ पन्वे तन्वे ABC. —

